

ЛЕВ ТОЛСТОЙ

*Танланган
асарлар*

БЕШ ЖИЛДЛИК

ТОШКЕНТ-1980 Faфур Fулом
номидаги
Адабиёт ва санъат
нашриёти

ЛЕВ ТОЛСТОЙ

*Танланган
асарлар
ТҮРТИНЧИ ЖИЛД*

АННА КАРЕНИНА
Роман

МИРЗАКАЛОН ИСМОИЛНИЙ
таржимаси

Буюк рус ёзувчиси Лев Николаевич Толстойнинг бен жилдлик «Танланган асарлар» и нашр этилмоқда. Түртинчи жилдга унинг «Анна Каренина» романи китилди.

ТОШКЕНТ-1980

Faafur Fулом
номидаги
Адабиёт ва санъат
нашириёти

БИРИНЧИ ҚИСМ

Мне отмщение, и Аз воздам¹

I

Бахтли оиласларнинг ҳаммаси бир-бирига ўхшайди, бахтсиз оиласларнинг эса ҳар бири ўзича бахтсиздир.

Облонскийлар уйда ҳамма нарса остин-устун бўлиб кетди. Хотини эрининг уйларида мураббиялик қилган француз аёл билан алоқада бўлганлигини билиб қолиб, унга, энди сен билан бир уйда тура олмайман, деди. Эру хотиннинг ўзлари ҳам, оила аъзолари ҳам, уй хизматкорлари ҳам уч кундан бери давом этиб келаётган бу машмаша ҳаммаларининг таъбини хира қилганини сезиб турардилар. Оиласнинг барча аъзолари ва уй хизматкорлари: ўзларининг бирга туришларида ҳеч қандай маъно қолмаганини ва ҳар қандай карвонсаройда иттифоқо тошишган одамларнинг улардан кўра, яъни Облонскийларнинг оила аъзолари билан уй хизматкорларидан кўра, бир-бирларига иноқроқ эканликларини сезиб турардилар. Хотин ўз хоналаридан чиқмайди, эр эса уч кундан бери уйда кўринмайди. Болалар ўз ҳолларига қолиб, у ёқдан-бу ёққа уйда югуриб юришади; инглиз хотин экономка² билан уришиб қолиб, бошқа жой топиб бер, деб дугонасига хат ёзди; ошпаз кеча тушлик овқат маҳалидаёқ кетиб қолди; ошхона ходимаси билан кучер жавобимизни бериб юборинг, деб туриб олди.

Можаронинг учинчи куни князь Степан Аркадьевич Облонский — (киборлар уни Стива деб атар эдилар) одат-

¹ Уларнинг қасослари менинг бўйнимда мен жазодарини бераман.

² Хўжалик ишларини бошқарувчи хотин. (Тарж.)

дагича эрталаб соат саккизда, хотинининг ётоқхонасида эмас, ўз кабинетида саҳтиён қопланган диванда уйғонди, яна бир тўйиб ухламоқчи бўлгандек, ўзининг биққасемиз, йўғон гавдаси билан пружинали диван устида бир ёнбошига ағдарили ва ёстиқни қаттиқ қучоқлаб, бетини унга маҳкам босди; лекин шу он сапчиб ўрнидан турдида, диванга ўтириб, кўзларини очди.

— Айтгандек, нима кўрдим? — деб ўйланди, тущини эслаб.—Нимайди? Ҳа! Алабин Дармштадтда тушлик зиёфат берастган эмиш; йўқ, Дармштадтда эмас, қаердадир Америкада... Ҳа, тушимда Дармштадт Америкада эмиш. Ҳа, Алабин шиша столларда тушлик зиёфат берастган эмиш, столлар ҳам ашула айтармиш: *Il mio tesoro*¹, йўқ; *Il mio tesoro* эмас, ундан яхшироқ бир ашулани айтишармиш. Иннайкейин, аллақандай кичик-кичик графинлар ҳам бор, буларнинг ҳаммаси аёл кишилар эмиш», — деб эсларди.

Степан Аркадьевичнинг кўзлари ўт сочиб чақнади. У кулимсираб туриб ўйга толди. «Ҳа, яхши бўлди, жуда яхши бўлди. У ерда яна жуда ажойиб нарсалар бўлди, лекин уларни киши ўнгида ҳам сўз билан ифода, тил билан баён қила олмайди». Сўнг, мовут дарпардалардан бирининг четидан тушиб турган ёргуни кўриб, вақтичоғлиқ билан дивандан оёқларини туширида, хотини гул солиб тикиб берган (ўтган йили туғилган кунида ҳадя қилинган) зардўз саҳтиён туфлисини оёқларига илди-ю, эски одатини қилди: ўрнидан турмаёқ, ўз ётоқхонасида халати осиғлиқ турадиган жойга қўлини чўзди. (Тўққиз йилдан бери шундай қилишга одатланиб қолган эди). Худди шу пайт у нима учун хотинининг ётоғида эмас, ўз кабинетида ётганини эслади; юзидағи табассум йўқолди, пешонаси тиришиб кетди.

У бўлиб ўтган ҳодисаларни эслаб: «Ҳай аттанг, аттанг!» деб ғулдиради. Ана шунда хотини билан ўзи ўртасида бўлиб ўтган жанжалнинг бутун тафсилоти, аҳволнинг мушқуллиги ва ҳаммасидан ҳам қилган гуноҳи яна хаёлида жонланди, бу гуноҳи уни азобга солар эди.

«Ҳа! Хотиним кечирмайди, кечира олмайди. Ҳаммасидан ҳам даҳшатлиси шуки, бутун гуноҳ менда — мен гуноҳкор бўлиб турибман, ҳолбуки менда айб йўқ. Ҳамма бало шунда», — деб ўйлар, бу жанжалнинг ўзига

¹ Менинг дуру хазинам. (Итал.).

Қандай оғир таъсир этганини эслаб, умидсизлик билан: «Ҳай, аттанг!» деяр эди.

У хотинига каттакон бир нок олиб, театрдан шодхуррам бўлиб қайтса, хотини меҳмонхонада йўқ экан; қидириб кабинетдан ҳам топмай ажабланди ва ниҳоят хотинини ҳамма сирни фош қилган ўша арзимаган хатни қўлида ушлаган ҳолда ётоқхонада ўтирганини кўрди. Ана шу биринчи дақиқа таъбини хира қилған эди.

Ҳамиша ниманингdir ғамини еб уриниб юрадиган, эрининг фикрича калтафаҳм ҳисобланган Долли хатни ушлаганича қимир этмай ўтирап, даҳшат, умидсизлик ва ғазаб ифода этган кўзлари билан эрига тикилиб қарар эди.

— Бу нима, бу?— деб сўраган эди у, қўлидаги хатга ишора қилиб.

Шуларни эслаганда, Степан Аркадьевични (аксари шундай бўлади), воқианинг ўзидан кўра, хотинининг шу сўзларига қандай жавоб бергани кўпроқ қийнар эди.

Шу дақиқа унда ҳам, бирдан айби очилиб, шарманда бўлган кишиларда юз берадиган ҳодиса юз берди. У сири очилгандан кейин хотини олдида башарасига қандай тус беришини олдиндан ўйлаб қўймаган эди. Қаттиқ ранжиш, рад этиш, ўзини оқлаш, афв сўраш, ҳатто парвосиз қолиш ўрнига (бундай қилганда яхшироқ бўларди-я!), юзига тамоман ихтиёrsиз (физиологияни яхши кўрувчи Степан Аркадьевич буни «мия рефлекси» деб ўйлади), тамоман ихтиёrsиз бир табассум, одатдагича мулойим, шунинг учун ҳам аҳмоқона бир табассум югурди.

Шу бемаъни жилмайиш учун у ўзини ҳеч кечира олмас эди. Долли бу табассумни кўриб, жисмоний оғриқ сезгандек, бирдан қалтиради, ўзига хос қизиққонлик билан унга аччиқ-аччиқ гапириб, уйдан чопиб чиқиб кетди. Ана шундан бери эрини кўргиси келмайди.

«Ҳаммасига ана шу аҳмоқона жилмайшим сабаб бўлди», деб ўйларди Степан Аркадьевич.

Умидсизланиб: «Энди нима қилиш керак? Нима қилиш керак?» деяр, лекин жавоб топа олмас эди.

II

Степан Аркадьевич ўзига қолса ростгўй одам эди. У ўзини алдай олмас ва қилмишидан пушаймон бўлганига ўзини ишонтира олмас эди. Ўттиз уч ёшга кирган чирой-

ли, севгига тез бериладиган бу киши бешта тирик боланинг онаси бўлган ва икки боласи ўлган, ўзидан бир ёшгина кичик хотинига муҳаббати йўқлиги учун энди афсусланмас эди. У қилмишини хотинидан дурустроқ яшира олмагани учун пушаймон еяр эди. Лекин ўз аҳволининг оғирлигини ҳис этар, хотинига, болаларига ва ўзига ачинар эди, Агар бу хабарнинг хотинига шунчалик қаттиқ таъсир қилишини билса, балки гуноҳларини хотинидан дурустроқ яширган бўлар эди. Бу нарса устида у ҳеч маҳал дурустроқ ўйлаб кўрган бўлмаса ҳамки, ўзининг вафосизлигини хотини қачонлардан бери пайқаб юрганлигини, лекин бунга парво қилмаганлигини салпал сезарди. Унинг назарида озиб-тўзғиган, қариган, ҳусни айниган ва назар-эътиборни жалб қиласидиган ҳеч нимаси қолмаган бу сода хотин, оилада меҳрибон она бўлгани учун эрини риоя қилиши керак эди. Аммо бутунлай бунинг акси бўлиб чиқди.

«Оҳ, нақадар даҳшат! Бай, бай, бай! Даҳшат!— деяр эди Степан Аркадьевич ўз-ўзига, лекин бирон қарорга келломасди,— шу ҳодиса юз бермасдан илгари ҳамма нарса жойида эди, биз нақадар яхши яшар эдик! Хотинимнинг кўнгли тўқ эди, болалари билан баҳтиёр эди, мен унга ҳеч бир тўғрида халақит бермас эдим, кўнгли тусаганини қилсан деб, болаларни, рўзфорини ўз майлига ташлаб қўйган эдим. Рост, у хотиннинг бизникида мураббиялик қилиши яхши бўлмади. Яхши бўлмади! Болаларингнинг мураббиясига жигарсўҳталик қилишингда қандайдир пасткашлиқ, ифлослик бор. Лекин ўзи қандай мураббия эди-я! (У M-ele Roland-нинг қора, фуснкор кўзларини ва табассумини кўз ўнгига жонлантириди). Лекин у бизникида турганда ахир эгри йўлга юрмаган эдим-ку! Ҳаммасидан ёмони шу бўлдики, у энди... худди қасдан қилингандай бўлди-я! Бай, бай, бай! Энди нима қилиш, нима қилиш керак?»

Бу саволга энг ҷигал ва мушкул муаммоларнинг ҳаммасига ҳаёт томонидан бериладиган умумий жавобдан бўлак жавоб йўқ эди. Мана у жавоб: кун талаби билан яшаш, яъни ҳамма нарсани унугаш керак. Уйқу билан унугаш бўлмайди, лоақал тунгача, тушидаги графин аёллар куйлаган музикага қайтишнинг ҳам ортиқ иложи йўқ; демак, ҳаёт уйқусига берилиб ўйламаслик керак.

Степан Аркадьевич ўзига: «Хайр, нима бўлса кўра-

миз», деди-ю, ўрнидан туриб, ҳаво ранг шойи астарли кул ранг халатини кийди, боғичини чигди, кейин кенг кўкрақ қафасига тўлдириб ҳаво олди-да, семиз гавдасини енгилгина кўтариб юрадиган тайпоқ оёқларини одатдагида дадил босиб дераза ёнига келди, пардани кўтариб қўйиб, қаттиқ қўнғироқ чалди. Қўнғироқни эшишиб, унинг эски дўсти, камердинер Матвей қўлида кийим, этик ва телеграмма билан дарҳол кириб келди. Матвей орқасидан сартарош ҳам асбобларини кўтариб кирди.

Степан Аркадьевич телеграммани олгандан сўнг ойна ёнига ўтираётib:

— Маҳкамадан қоғоз борми? — деб сўради.

Матвей:

— Столда,— деб жавоб қилди-да, хўжайинига раҳми келиб, унга савол назари билан қаради, кейин, бир оз кутгач, айёона табассум билан илова қилди:— Извош эгасидан одам келди.

Степан Аркадьевич ҳеч қанақа жавоб қилмади, фақат ойнадан Матвейга қараб қўйди; уларнинг ойнада учрашган назарларидан бир-бирларини тушунишлари кўриниб турарди. Степан Аркадьевичнинг назари: «Буни нима учун менга гапиряпсан? Наҳотки воқиадан бехабар бўлсанг?»— деб сўраётгандек эди.

Матвей қўлларини жакетининг чўнтакларига суқиб, оёқларини керди-да, меҳрибонлик билан хиёл кулимсираб, хўжайинига жимгина қараб қўйди.

— Якшанба куни келгин,— деб айтдим,— унгача сизни ҳам, ўзини ҳам бекорга безовта қилиб нима қилади,— деди Матвей. Афтидан, бу жумлани олдиндан тайёрлаб қўйган бўлса керак.

Степан Аркадьевич Матвейнинг ҳазиллашгиси ва унинг диққатини ўзига жалб қилгиси келганини тушунди. У телеграммани очиб ўқиди, ҳар вақтдагидай думи узуқ сўзларни тусмоллаб тузатиб бирдан юзи чарақлаб кетди.

Степан Аркадьевич жингалак бакенбардларининг фарқини очаётгандан сартарошнинг узун, силлиқ, момиқ қўлини бир зумгина тўхтатиб туриб:

— Матвей, эртага синглим Анна Аркадьевна келар экан,— деди.

— Худога шукур-э,— деб юборди Матвей; шу жавоби билан бунинг аҳамиятини, яъни Степан Аркадьевичнинг севгили синглиси Анна Аркадьевна келиб, эру хотинни

яраштириб қўйиши мумкинлигини у ҳам хўжайини сингари англаганини билдириди.

— Ўзлари келадиларми ё завжлари биланми?— деб сўради Матвей.

Степан Аркадьевич гапиролмади, нимагаки, сартарош унинг устки лабини қираётган эди, шунинг учун у бир бармоғини кўтариб қўйди. Матвей ойнада бошини силкиди.

— Бир ўзлари денг. Юқоридаги хонани тайёрлаб қўяйми?

— Дарья Александровнага айт, нима десалар шуни қилил.

— Дарья Александровнага?— деб такрорлади Матвей, худди шубҳа қилаётгандек.

— Ҳа, айт. Йннайкейин, манови телеграммани ҳам ол, киритиб бер, нима деяр эканлар.

Матвей: «Қўйинларига қўл солиб кўрмоқчимисиз», деб ўйлади-ю, лекин:

— Хўп бўлади,— деб жавоб қилди.

Матвей гарч этикларини секин-аста босиб, қўлида телеграмма билан хонага қайтиб келганда, Степан Аркадьевич аллақачон ювиниб-тараниб бўлиб, энди кетишга отланиб турган эди. Сартарош чиқиб кетган эди.

— Дарья Александровна: «Ҳозир кетяпман, бориб айт», деб буюрдилар. Майли ўзи, яъни сиз, билганини қўлсинг, дедилар.— Матвей фақат кўзлари билан кулиб туриб шу гапни айтди-ю, қўлларини чўнтакларига суқиб ва бошини бир оз қийшайтириб туриб хўжасига тикилди.

Степан Аркадьевич индамади. Кейин унинг чиройли юзида мулоим ва бирмунча аянч табассум пайдо бўлди.

— Нима бўлди, а? Матвей?— деди у, бошини тебратиб.

— Ҳечқиси йўқ, тақсир, ўнгланиб кетади,— деди Матвей.

— Тинчиб кетармикан?

— Хотиржам бўлинг.

— Ростдан-а?— кейин Степан Аркадьевич эшик орқасида хотин киши кўйлагининг шитирини эшитиб сўради:— Ким у?

— Менман,— деди шаддод, лекин ёқимли аёл овози, кейин эшик орқасидан бош суқиб қараган энага Матрёна Филимоновнанинг бадқовоқ чўтирип юзи кўринди.

Степан Аркадьевич унинг олдига чиқиб:

— Ҳа, нима гап, Матрёша? — деб сўради.

У хотини олдида бутунлай гуноҳкор эканига ва буни ўзи ҳам сезиб турганига қарамай, уйдагиларнинг ҳаммаси, ҳатто Дарья Александровнанинг энг яқин дўсти бўлган энага ҳам Степан Аркадьевичнинг тарафида эди.

— Ҳа, нима гап? — деди у, мунгли бир товуш билан.

— Бориб узр сўрасангиз яхши бўлармиди, айланай. Зора худо ярлақаса. Жуда қийналяптилар, одамнинг раҳми келади. Уйга ҳам зил кетди. Айланай, болаларга раҳм қилинг, узр сўранг, айланай. Начора! Аввал мингашма, кейин...

— Ахир мени ёнига йўлатмайди-да...

— Сиз ўзингиздан лозимини қилинг. Худонинг марҳамати улуғ, худога сифининг, айланай. Худога ёлворинг.

Степан Аркадьевич бирдан қизариб кетди-ю:

— Ҳа, хўп, боравер, — деди, кейин халатини шартта ечиб ташлаб, Матвейга юзланди, — қани, олиб кел кийимларимни.

Матвей хўжайинининг кўйлагида кўзга кўринмаган аллақандай нарсани пуллаб, уни қўлига солиб турди-да, миҳти гавдасига кўйлакни кийгизиб, кўнгли роҳат топди.

III

Степан Аркадьевич кийиниб бўлиб устига атир сепди, кўйлагининг енгларини тузатди, одатланиб қолган ҳаракат билан папиросларини, ҳамёнини, гугуртини, медальон тақилган қўшсанжир соатини чўнтакларига солди-да, дастрўмолини силкиб, баҳтсизлигига қарамай, ўзини озода, хушбўй, соғлом ва шод ҳис этган ҳолда ҳар қадам ташлаганда силкиниб емакхонага кирди. Степан Аркадьевичнинг қаҳваси ва унинг ўқиши керак бўлган қофозлари шу ерга келтириб қўйилган эди.

У хатларни ўқиди. Хатлардан бири дилини жуда сиёҳ қилди. Бу — хотинининг мулкидаги ўрмонни сотиб олмоқчи бўлган савдогардан келган хат эди. Ўрмонни сотиш зарур бўлса ҳамки, хотини билан ярашмагунча бу ҳақда оғиз очиб бўлмас эди. Ҳаммасидан ҳам таъбии хира қилган нарса шу эди: хотини билан ўзининг ярашиш масаласига пул масаласи ҳам аралашиб қолар-

ди. Шу манфаат орқасида югуриб-елпияпти деган фикр, ўша ўрмонни сотиш учунгина хотини билан ярашман деб ўлиб ётибди, деган фикр уни таҳқир этарди.

Степан Аркадъич хатларни ўқиб бўлгандан сўнг, маҳкамадан келган қоғозларни олдига тортди, иккита ишни тез варақлаб чиқиб, каттакон қалам билан четларига белгилар қўйди, кейин ишларни нари суриб қўйиб, қаҳвага қўл чўзди; қаҳва ича туриб, ҳали нами кетмаган эрталабки газетани очиб ўқий бошлади.

Степан Аркадъич мўътадил, тарафдорлари кўп бўлган либерал газетани олиб ўқирди. Ҳақиқатда Степан Аркадъични на фан қизиқтиради, на санъат ва на сиёсат; лекин шунга қарамай, бу масалаларга кўпчиликнинг ва ўзи ўқийдиган газетасининг нуқтаи назари билан қарар ва кўпчилик қарашини ўзгартиргандагина ўз фикрларини ўзгартирап ёки, яна ҳам тўғриси, у ўзи қарашини ўзгартирасди, балки қарашларининг ўзи сездирмасдан ўзгариб туар эди.

Степан Аркадъич на сиёсий маслакларни ва на фикрларни танлаб оларди, балки шляпа ва сюртуклар учун фасон танлаб ўтирумай, бошқалар кийганини олиб кияверганига ўхшаш, бу маслаклар ва фикрлар ҳам унда ўзидан-ўзи ҳосил бўларди. Маълум жамиятда яшаган одам балофатга етганда бирқадар фикрий фаолиятга эҳтиёж сезгани учун унга ҳам бундай қарашлар худди шляпадай лозим эди. Агар у либералликни ўз муҳитидаги кўпгина кишилар тарафдор бўлган консервативизм оқимидан афзал кўрган бўлса, бунга сабаб, либерал оқимни ундан кўра маънолироқ деб топгани эмас, балки унинг ўз тарзи ҳаётига мослиги эди. Либерал партия Россияядаги ҳамма нарса ёмон деярди; ҳақиқатан ҳам, Степан Аркадъичнинг қарзи кўп эди-ю, пули жуда оз эди. Либерал партия никоҳни эскирган одат, шунинг учун уни ўзгартириш зарур деяр эди; ҳақиқатан ҳам, Степан Аркадъични оила ҳаёти унча мамнун қилмасди, уни ёлғон гапиришга, иккιюзламалик қилишга мажбур этарди, ҳолбуки бу нарса унинг табиатига та моман зид эди, либерал партия динни аҳолининг ваҳший қисми учун бир нўхта деб ҳисоблар, яна ҳам тўғриси, шундай деб тахмин қиласарди; ҳақиқатан ҳам, Степан Аркадъич ҳатто қисқагина ибодатга чидам беролмас, оёқларида оғриқ сезарди ва шу дунёда жуда шод яшаш мумкин бўлгани ҳолда у дунё ҳақидаги бу қўрқинчли ва баланд-

парвоз гапларнинг нимага кераклигига ҳеч тушуна олмас эди. Айни замонда ҳазил-мутойибани яхши кўрадиган Степан Аркадьевич бирон анойи кишини топиб олса, унинг бошини қотириш учун мазақ қилиб: агар насли-насабинг билан фахрлангинг келса, шажарангни Рюрикдан эмас, одамзоднинг уруғбошиси бўлган маймундан бошлаш керак, деярди. Шундай қилиб, либерал оқимга Степан Аркадьевич одатланиб қолди; шунинг учун у ўз газетасини, калласида енгилгина туман ҳосил қилгани учун, овқатдан сўнг чекадиган сигара-дай яхши кўради. У газетанинг бош мақоласини ўқиб чиқди; мақолада, радикализм гўё бутун консерватив унсурларни ютиб юбориш хавфини туғдиряпти, ҳукумат революция аждаҳосини эзиз ташлаш чораларини кўришга гўё мажбур, деб бизнинг замонамида фарёд кўтариш бутунлай ноўрин, чунки, аксинча, «бизнинг фикримизча, хавф хаёлий революция аждаҳосида эмас, балки тараққиётга тўғаноқ бўлаётган анъаначиликнинг ўжарлигигда ва ҳоказолар» дейиларди. Степан Аркадьевич молия масалаларидан баҳс этувчи яна бошқа мақолани ҳам ўқиди; бунда Бентам билан Милле тилга олинган, министрликка таъна тоши отилган эди. У ўзининг ўткир фаросати орқасида ҳар қандай имо-ишоранинг маъносини: ким тош отяпти, кимнинг шаънига тош отиляпти, нима муносабат билан шундай қилиняпти,— буни дарҳол пайқаб олар ва бу нарса уни ҳар вақт бирмунча мамнун қиласади. Лекин Матрёна Филимоновнанинг маслаҳатларини ва уйдаги бесаранжомликни эслади-ю, бугунги куни заҳар бўлди. У мишишларга қараганда, граф Бейстнинг Висбаденга кетгани, оқ соchlарни қорайтириш давоси топилгани, енгил карета сотилмоқчи экани ва бир ёш хонимнинг таклифи ҳақидаги хабарларни ҳам ўқиди: лекин бу хабарлар илгариги вақтлардагидек, унга сокин, кинояномуз шодлик бағишиламади.

Газетани ўқиб бўлди, икки чашка қаҳвани ичиб, ёғли калачни еб бўлгандан сўнг ўрнидан турди, калач увоқларини желаткасидан қоқди-да, кенг кўксини ростлаб, шодонлигини ичига сифдиролмай кулимсиради; лекин бу табассумни кўнглидаги бирон хурсандчилик эмас, яхши ҳазми таом уйғотган эди.

Лекин бу шодон табассум ҳамма можарони бирдан эсига тушириб юборди: у ўйланиб қолди.

Эшик орқасидан иккита боланинг овози эшитилди (Степан Аркадьич кичик ўғли Гриша билан тўнғич қизи Танянинг овозини таҳиди). Улар бир нимани олиб кетаётib тушириб юборишидди.

— Мен сенга айтмадимми: йўловчиларни поезд томига ўтқазиб бўлмайди деб! — қичқирди қизалоқ инглизчалаб.— Энди ўзинг йиғ!

Степан Аркадьич: «Ҳамма нарсага зил кетди, ана болалар ўз билганларини қилиб юришибди» деб ўйлади. Кейин эшик ёнига бориб уларни чақирди. Болалар поезд қилиб ўйнаб юришган қутичаларни ташлаб оталарининг олдига югуришидди.

Отасининг арзанда қизи дадил югуриб кирди-да, Степан Аркадьични қучоқлаб, кула-кула бўйнига осилди ва унинг бакенбардларидан гупиллаб урган атир ҳидидан ҳамма вақтгидай димоги чоғ бўлди. Ниҳоят, қиз отасининг эгилиб тургани учун қизариб кетган ва меҳр нури ёғилиб ётган юзидан ўпди-ю, қўлларини бўшатиб, орқасига чопиб чиқиб кетмоқчи бўлди; лекин отаси уни тўхтатиб қолди.

Степан Аркадьич қизчасининг силлиқ, нозик бўйнини силаб туриб:

— Ойинг нима қиласпти? — деб сўради. Кейин ўзи билан саломлашган ўғлига кулимсираб:

— Салом,— деди.

Степан Аркадьич ўғлини унча яхши кўрмаганига ўзи тан берса ҳам, буни сездирмасликка тиришарди; лекин ўғли буни пайқаганидан отасининг совуқ табассумига табассум билан жавоб қилмади.

— Ойимми? Турдилар,— деб жавоб қайтарди қизалоқ.

Степан Аркадьич хўрсинди. «Бундан чиқди, яна тун бўйи мижжа қоқмабди-да», деб ўйлади у.

— Қалай, вақти чоғми?

Отаси билан онаси ўртасида жанжал чиққанини, шунинг учун онаси вақти чоғ бўлолмаслигини, отаси буни билиши кераклигини ва онасининг аҳволини бундай эътиборсизлик билан сўраш билан мугомбирлик қилаётганини қизи билар эди. Шу сабабдан отаси учун қизариб кетди. Отаси ҳам буни дарҳол сезиб, қизарди.

— Қайдам,— деди қизалоқ.— Ойим менга дарс ўқими, мисс Гуль биған бувингникига бориб ўйнаб кел, деб буюрдилар.

— Майли, бора қол, Таняжон, ширин қизим. Ҳа-я, тўхта,— деди у, қизчасини ҳамон бўшатмай ва унинг но-зик қўлчасини силаб туриб.

Кечакамина устига қўйган конфет қутисини олди-да, унга бири шоколодли ва иккинчиси мева шиннисидан қилингган иккита конфет чиқариб берди — қиз шу хилла-рини яхши кўрарди.

Қизалоқ шоколодли конфетга ишора қилиб:

— Буниси Гришагами? — деб сўради.

— Ҳа, ҳа.— Ана шундан кейин у қизалоқнинг елка-сини яна силаб, соchlари билан бўйнидан ўпди-ю, чиқишига ижозат берди.

— Карета тайёр,— деди Матвей.— Иннайкейин, арз билан келган бир аёл ҳам кутиб турибди.

— Анча бўлдими келганига? — деб сўради Степан Аркадьич.

— Ярим соатча.

— Дарҳол хабар қил, деб неча бор сенга айтган эдим!

— Қаҳвани бемалолроқ ичиб олишингиз керак-да ахир,— деди Матвей, одамнинг жаҳлини чиқариши мумкин бўлмаган дўстона дағал оҳангда.

Облонский аламидан юзини тириштириб:

— Бор, тезроқ таклиф қил,— деди.

Штабс-капитаннинг хотини, арзгўй Калинина, иложи-ни топиш мумкин бўлмаган, бемаъни бир нарсани сўраб келган эди; лекин Степан Аркадьич, ўз одатича, арзгўйни ўтқазди, унинг сўзини гап қотмасдан, диққат билан эшилди, кимга ва қандай мурожаат қилиш тўғрисида музфассал маслаҳат берди, ҳатто бу ҳақда ўша аёлга ёрдами тегиши мумкин бўлган шахсга ўзиңинг йирик, чўзиқ, чиройли ва аниқ хати билан дадил, силлиқ бир мактуб ҳам ёзив берди. Штабс-капитаннинг хотинига жавоб бергандан сўнг Степан Аркадьич шляпасини олди-да, ёдимдан бир нарса чиқмадимикан деб ўйланиб тўхтаб қолди. Қараса: ёдидан чиқаришни хоҳлаган нарсадан, яъни хотинидан бошқа ҳеч нимани ёдидан чиқар-мабди.

«Э, у ҳам бор-а!» деб бошини солинтириди, шунда чиройли юзи мунгли тус олди. «Борайми, бормайми?» деди у ўзига. Ичидан чиққан овоз: бориш керак эмас, бу — сохтакорликдан бошқа нарса эмас, муносабатингизни тузатиш, эпақага келтиришнинг иложи йўқ, чунки хоти-

нингни яна жозибадор қилиш, севги уйғотадиган бир қиёфага келтириш ёки сенинг ўзимгни севгига ноқобил кекса қилиб қўйиш мумкин эмас, иложи йўқ, деярди. Энди соҳтакорликдан ва ёлғондан бошқа нарса майдонга келмайди; соҳтакорлик ва ёлғончилик эса унинг табиатига зид эди.

«Лекин қачон бўлса ҳам бирон чора кўриши керак; ахир шундоғлигича қолиб кетавермайди-ку», деди у, ўзига далда беришга тиришиб. Степан Аркадьевич кўкрагини кериб, чўнтағидан папирос чиқариб чекди, икки марта бурқитгандан сўнг уни садаф чифаноқ кулдонга ташлади-да, шахтам одим билан қоронғи меҳмонхонадан ўтиб, хотинининг ётоқхонасиға кириладиган иккинчи эшикни очди.

IV

Дарья Александровна эшиги очиқ шифонъерка ёнида, бутун хонага сочилиб ётган бисотлари орасида туриб, шифонъеркадан бир нима ахтараётган эди; эгнида калта кофта, бир маҳаллар қалин, ажойиб бўлган, энди эса сийраклашиб қолган сочлари гарданига турмаклаб санчиқланган, юзи сўлган, озган, юзи озиб кетганлиги учун каттайиб қолган кўзларида қўрқув бор эди. Эрининг оёқ шарпасини эшитиб тўхтади-да, эшик томонга қараб, юзига қаҳрли ва адоватли тус беришга уринди. Дарья Александровна эридан қўрқанлигини сезар, у билан учрашишга юраги йўқ эди. У мана шу уч кундан бери қилишга ўн марталаб уринган нарсасини ҳозиргина қилмоқчи бўлиб турган эди: болаларининг ва ўзининг нарсаларини онасиликига олиб кетиш учун ажратмоқчи эди, лекин бу гал ҳам юраги чопмади, илгариги сафарлардагидек, ҳозир ҳам: аҳвол шундай қола олмайди, бирон тадбир-чора кўриш, эримни жазолаш, шарманда қилиш керак, эрим менга берган азобларининг ўндан бирини тортсайди, кўнглим жойига тушарди, деярди ўзига. У ҳамон: «Эримни ташлаб кетаман», деярди-ю, лекин бунинг имконсиз эканлигини ўзи сезиб турарди; бу нарса шунинг учун ҳам имконсиз эдики, Степан Аркадьевични ташлаб кетишга қурби етмас ва уни севмаслиги мумкин эмасди. Бундан ташқари, у шу ерда, ўз уйида беш боласига қарашга зўрға-зўрға улгураттган бир пайтда,

У ерда болаларнинг аҳволи бешбадтар ёмон бўлишини ҳам сезарди. (У ҳамма боласини олиб кетмоқчи эди), Ўнингсиз ҳам, шу уч кун ичидаги ўғли ёмон бульон билан боқишгани учун бетоб бўлиб қолди, бошқа болалари эса кеча қарийб тушликсиз қолишиди. Дарья Александровна бу ердан бош олиб кетишининг иложи йўқлигини сезарди; лекин ўзини алдар, шундай бўлса ҳам ўз буюмларини ажратиб, ўзини кетмоқчига соларди.

У эрини кўрди-ю, бир нима ахтараётгандек, қўлинни шифонъерка яшигига солди. Эри ёнига яқин келгандагина ўгирилиб қаради. Лекин ўзи қатъий ва қаҳрли тус бермоқчи бўлган юзи изтироб чекаётган ғариб кишининг юзига ўхшаб қолди.

Степан Аркадьевич қўрқа-писа оҳистагина:

— Долли! — деди-ю, бўйинини қисди, у шу йўсин ғариб ва мўъмин киши тусини олмоқчи бўлган эди, лекин чиқмади, чунки ундан тароват ва соғломлик барқ уриб турарди.

У эрининг тароват ва соғломлик барқ уриб турган қоматига бошдан-оёқ тез кўз югуртириб чиқди. «Ҳа, у баҳтли, мамнун! Мен-чи? — деб ўйлади Долли. — Яна мана шу мулойимлиги учун ҳамма уни яхши кўради, мақтайди, ҳолбуки бу мулойимлик нақадар жирканч; мен мулойимлигидан нафратланаман». Доллининг лаблари қимтинди, қонсиз, асабий юзининг ўнг бетидаги мускуллар қалтиради.

Дарья Александровна ўзгарган, кўкракдан чиқиб келган шошқин товуш билан:

— Нима керак сизга? — деди.

— Долли! — деди у яна қалтироқ овоз билан, — бугун Анна келади.

— Келса менга нима? Мен уни қабул қилолмайман! — деб чинқирди Долли.

— Ахир яхши эмас-да, Долли...

— Кетинг, кўзимдан нари кетинг! — деб қичқирди у, эрининг юзига қарамасданоқ; у баайни баданининг бир сри оғриётгандек қичқирди.

Степан Аркадьевич хотини ҳақида ўйланганида хотиржам эди, Матвейнинг сўзи билан айтганда, ҳамма нарсанинг ўзидан ўзи ўнгланиб кетишига кўзи етарди, шунинг учун бамайлихотир газетасини ўқиб, қаҳвасини ича олди; лекин хотинининг изтироб ичидаги қолган ҳорғин чеҳрасини кўрганда, тақдирига тан берган ва алам билан тўл-

ган овозини эшитганда томоғига бир нима келиб тиқилди-ю, нафаси бўғилиб қолди, кўзларида ёш йилтиради.

— Ё олло, нима қилиб қўйдим! Долли! Худо ҳақи!.. Ахир...— У ортиқча гапиролмади, томоғига фарёд тиқилиб қолди.

Долли шифонъерканинг эшигини ёпиб, эрига қаради.

— Долли, нима ҳам дея оламан?.. Айтадиган сўзим битта: қечир, кечир... ўйлаб кўр: наҳотки тўққиз йиллик умр юз-хотири бир минутли, бир минутли...

Долли ерга қараб туриб қулоқ солар, шубҳаларимни қандай бўлса ҳам тарқат деб унга ялинаётгандек, эрининг айтадиган гапларини кутар эди.

— ...бир минутли ҳаваснинг гуноҳини юва олмаса?..— деб у узилган жумласини тамомлади. Кейин гапини давом эттиromoқчи бўлган эди, шу сўзларни эшитганда Долли худди жисмоний оғриқ сезаётгандек, лабларини қимтиб олди, ўнг бети лип-лип этиб уча бошлади.

— Кетинг, кетинг бу ердан!— деб Долли яна ҳам қаттиқроқ чинқирди.— Ҳавасларингиз, ифлослигингиз ҳақида минбайд менга гапира кўрманг!

Долли чиқиб кетмоқчи бўлган эди, бирдан гандираклади-ю, йиқилиб тушмаслик учун, дарров стул суюнчиғини ушлаб қолди. Степан Аркадьичнинг лаб-лунжи осилиб кетди, кўзлари ёшга тўлди.

— Долли!— деди у, энди ҳиқиллаб йиғлаб туриб.— Худо ҳақи, ҳеч бўлмаса болаларни ўйла, уларда гуноҳ йўқ-ку. Гуноҳ менда, менга жазо бер, гуноҳимни ювиш учун нимаики лозим бўлса буюр. Қўлимдан келганини қилишга тайёрман! Айб менда, қанча айбдор эканимни айтишга сўз тополмайман! Лекин кечир, Долли!

Долли ўтирди. Степан Аркадьич унинг оғир, қаттиқ нафас олаётганини эшитди, хотинига жуда ачинди. Долли гапиришга бир неча марта ҳаракат қилиб кўрди, лекин гапиролмади. Степан Аркадьич кутиб турди.

— Болалар билан ўйнаш учунгина уларни эслайсан, мен бўлсам кўриб-билиб турибман, энди улар жувонмарг бўлишди,— деди Долли; бу гап, мана шу уч кундан бери Долли ўзига-ўзи бир неча марта айтган гапларидан бири бўлса керак.

Долли эрини «сен»сираб гапирди, шунинг учун Степан Аркадьич унга миннатдорчилик билан қараб, хоти-

нининг қўлини ушлаш ниятида яқинлашган эди, Долли жирканиб ўзини тортди.

— Менинг фикру зикрим болаларда, шу сабабли уларни қутқазиш учун дунёда ҳамма нарсани қилишга тайёрман; лекин уларни қандай қутқазишмни ўзим ҳам билмайман: уларни отасидан ажратиб олиб кетайми ё бўлмаса бузуқ отасига ташлаб кетайми,. ҳа, бузуқ отасига... ўзингиз ўйлаб кўринг, ўша... расвогарчиликдан кейин бирга туришимиз мумкинми ахир? Мумкинми ахир? Айтинг, мумкинми ахир?— деб тақрорларди Долли овозини баландлаштириб.— Менинг эрим, болаларимнинг отаси, ўз болаларининг мураббиясини ўйнаш қилиб олгандан кейин, яна бирга туришимиз мумкинми?..

— Лекин нима қилай? Нима қилай ахир?— деди Степан Аркадьевич, мунгли товуш билан, аммо у нима деяётганини ўзи ҳам билмай, бошини туширди.

— Сиздан жирканаман, кўрсам кўнглим айниди!— деб қичқирди Долли борган сари қизишиб.— Кўзингиздан оққан ёш эмас, сув! Сиз ҳеч маҳал мени яхши кўрган эмассиз; сизда қалб ҳам йўқ, олижаноблик ҳам! Сиз ифлос одамсиз, сиздан жирканаман, ётсиз, ҳа, менга бутунлай ётсиз! — Долли ўзи учун даҳшатли бўлган бу ёт сўзини алам ва ғазаб билан оғизга олган эди.

Степан Аркадьевич хотинига қараган эди, унинг юзидаги ғазаб ифодасини кўриб ҳам қўрқди, ҳам таажжубланди. Хотинига кўрсатган раҳм-шафқати унинг жаҳлини чиқарганига тушунолмасди. Долли эрининг кўнглида ўзига нисбатан муҳаббат эмас, ачиниш ҳисси борлигини пайқаган эди. «Йўқ, у мендан нафратланади. Гуноҳимни кечирмайди» деб ўйлади Степан Аркадьевич, кейин:

— Даҳшат бу! Даҳшат!— деб ғудранди.

Шу маҳал нариги хонадан бола чинқириғи эшитилди, афтидан, у йиқилган бўлса керак; Дарья Александровна қулоқ солди, шунда юзи бирдан мулоҳимлашди.

Долли ўзига келгунча бир неча секунд қаерда эканини, нима қилиш кераклигини билмагандай, даст ўрнидан туриб эшик томон юрди.

Степан Аркадьевич бола чинқирганда хотинининг юзида рўй берган ўзгаришни кўриб: «Менинг боламни яхши кўради-ку,— деб ўйлади.— Ҳа, менинг боламни; шундай бўлгандан кейин, у қандай қилиб мендан нафратланади?»

— Долли, яна бир оғиз сўзим бор,— деди у, хотининг орқасидан юриб.

— Мабодо, орқамдан борсангиз, хизматкорларни, болаларни чақираман! Майли, сизнинг ифлослигингизни билишсин! Мен бугун кетаман, сиз бу ерда ўйнашингиз билан қолинг!

Долли эшикни тарақлатиб ёпиб чиқиб кетди.

Степан Аркадьевич хўрсинди, юзини артди, кейин сеқин қадам босиб, эшик томон юрди: «Матвей: тинчиди кетади, дейди; лекин қандай қилиб? Бунга ҳеч ақлим етмайди. Ҳай аттанг, жуда ёмон иш бўлди-да! Қандай bemаза сўзларни айтиб қичқириди-я!—деб ўзича ғурданди у, хотинининг: ифлос ва ўйнаш деган сўзларини эслаб. Балки бу сўзларни хизматкор қизлар ҳам эшитгандир! Ўтакетган расвогарчилик, даҳшат!» Степан Аркадьевич бир неча секунд ёлғиз турди, кўзларини артди, хўрсинди, кейин кўксини кўтариб, хонадан чиқиб кетди.

Жума кун эди, немис соатсоз емакхонада соатни бураётган эди. Степан Аркадьевич эҳтиётлик билан ишлайдиган боши ярғоқ соатсоз тўғрисида: «Бу немис соатларни бураб туриш учун ўзи бутун умрга буралган» деган ҳазилини эслаб кулимсиради. Степан Аркадьевич яхши ҳазилни севар эди. «Балки, тўғридан ҳам тузалиб кетар. Топган гапини қаранг: ўнгланиб кетар эмиш,— деб ўйлади.— Буни жойи келгандা ҳикоя қилиш керак».

— Матвей!— деб қақириди у. Матвей киргач тайинлади:— Марья билан биргалашиб Анна Аркадьевна учун дам олиш хонасига жой тайёрлагин.

— Хўп бўлади.

Степан Аркадьевич пўстинини кийиб, ташқарига чиқди.

— Овқатни уйда қилмайсизми?— деб сўради уни кузатиб чиқсан Матвей.

— Кўрамиз. Ма, буни харажат қил,— деди у, ҳамёнидан ўн сўм олиб бераётиб,— етадими?

Матвей каретайинг эшигини ёпиб зинага қайтаётиб:

— Етадими, етмайдими, ишқилиб, шуни эплаб туриш керак кўринади,— деди.

Бу орада Дарья Александровна чақалогини тинчтиб ва карета шарпасидан эрининг жўнаб кетганини пайқаб, яна ётоғига қайтиб келди. Ётоқ унинг ўй-рўзгор ташвишидан бошини олиб қочадиган бирдан-бир паноҳи эди; бу ердан чиқди дегунча минг хил ишлар орасида ўрала-

шиб қоларди. Мана ҳозир ҳам, бир зумгина болалар бўлмасига чиққанда, инглиз хотин билан Матрёна Филимоновна кечиктириб бўлмайдиган ва фақат Дарья Александровнагина жавоб қилиши мумкин бўлган бир неча саволни беришди: болалар ўйнагани чиқишигдан устларига нима кийдириш керак? Болаларга сут берайликми? Бошқа ошпазга одам юборайликми?

— Аҳ, мени ўз ҳолимга қўйинглар, қўйинглар ахир!— деди-ю, ётоқхонасига қайтиб кириб, боя эри билан гаплашган жойига келиб ўтирди. Қотма бормоқларига узуклари катта келиб қолган озғин қўлларини қисиб ўтириб, эри билан бўлиб ўтган ҳамма гапни хаёлидан бир-бир ўтказа бошлади. «Кетди! У билан бўлган алоқасини нима билан тугатди экан?— деб ўйлади у.— Наҳотки у билан ҳали ҳам кўришиб турса? Нега буни ундан сўрамадим? Йўқ, йўқ, ярашиб бўлмайди. Мабодо бир уйда қолганимизда ҳам, барибир, бир-биrimизга ёт бўлиб қоламиз. Умрбод ёт бўлиб қоламиз!— деб такрорлади ўзи учун даҳшатли бўлган бу сўзга бошқача маъно бериб.— Мен уни қандай севардим, ё раббий, қандай севардим-а!.. Қандай севардим-а! Ажабо, ҳозир ҳам уни севмайманми? Аввалгидан ҳам ортиқроқ севмайманми? Ҳаммасидан ҳам даҳшатлиши шуки...» деб бошлаган фикрини тамомлай олмади: Матрёна Филимоновна эшикдан мўралаб қолди.

— Хоҳласангиз укамга одам юборайлик, ҳарқалай, овқат пиширишни билади-ку,— деди у.— Бўлмаса, кечагига ўхшаш, болалар соат олтигача овқатсиз қолишади.

— Хўп, ҳозир чиқиб айтаман. Ҳа, сутга одам юбордингларми?

Шундай қилиб, Дарья Александровна кундалик ташвишларига боши билан шўнғиб кетди ва қайгу-аламларини вақтинча шу ташвишларга ғарқ этди,

V

Степан Аркадьевич истеъоди соясида, мактабда яхши ўқиган бўлса ҳам, шўх ва ялқов бўлгани учун мактабни қолоқлар қаторида битирган эди; лекин доимо айш-ишратда яшаганига, амалининг кичиклигига ва ўзининг ҳам ёшлигига қарамай, Москва маҳкамаларининг бирида бошчилик қилар, маоши яхши фахрли ўринни эгаллаб

келар эди. Бу ўрнини синглиси Аннанинг эри, яъчи ўша маҳкама тобе бўлган министрикда муҳим ўринлардан бирини эгаллаб ўтирган Алексей Александрович Каренин орқали олган эди. Агар Каренин қайнағасини шу ишга тайинламаганда ҳам, барибир, Стива Облонский юзлаб бошқа шахслар: оға-инилари, опа-сингиллари, қариндошлари, бўлалари, амаки-тоға, амма-холалари орқали бу ўрнини ёки олти минг сўм маошли шунга ўҳшаш бошиқа бир вазифани оларди, чунки унга пул керак эди, нимагаки, хотинининг давлати етарли бўлишига қарамай, унинг ишлари хароб эди.

Москва билан Петербург аҳолисининг ярми Степан Аркадьичнинг қариндоши ва ошна-оғайниси эди. У ўз ҳукмини ўтказадиган ва ўтказиб турган одамлар мухитида туғилган эди. Кекса давлат арбобларининг учдан бири отасининг ошналари, улар буни чақалоқлигидан бери билардилар; бошқалари у билан сенсираб гаплашар, қолганлари эса яхши танишлар эди; шундай қилиб, бу дунёning нозу неъматларини, ёғли жой, ижора, концессия ва шу кабиларни бўлиб берадиганларнинг ҳаммаси унинг ёр-дўстлари эди, улар Степан Аркадьични эсдан чиқариб юборишолмасди; шунинг учун Облонскийнинг сердаромад жой оламан деб ўзини ўтга ташлашига ҳожат йўқ эди; фақат дўстлар марҳаматини қайтармаслик, ҳасад этмаслик, жанжал қилмаслик, хафа бўлмаслик керак эди, холос! Степан Аркадьич эса, хушфеъл одам бўлгани учун, ундай нарсалардан узоқ эди. Унга лозим бўлган маошли жойни бермасликларини айтишса, бу Степан Аркадьичга кулгили бўлиб кўринарди, чунки у фавқулодда бир нарсани талаб қилмасди; у фақат тенгқурлари олаётган маошнигина олишни хоҳлар ва бу хил вазифани бажаришда бошқалардан қолишимас эди.

Степан Аркадьични таниганлар у фақат яхши, шўх хулқли ва виждонли бўлгани учунгина севиб қолмасдилар, балки унинг ўзида, ўтдай ёниб турган чиройли, очиқ чеҳрасида, чақнаган кўзларида, қора қошларида, қора сочларида, юзининг оқу қизилида унга рўпара келган одамларга қандайдир жисман таъсир қиладиган, хушвақт қиладиган дўстлик малоҳати ҳам бор эди. У билан учрашганлар: «Э! Стива Облонский! Ана ўзи ҳам келиб қолди!» деб аксари уни шодиёна бир табассум билан қарши олардилар. Баъзан у билан суҳбатлашгандан ке-

йин хурсанд қиласиган бирон нарса рўй бермаган бўлса ҳам, барибир, эртасига, индинига у билан учрашсалар, яна боягидай суюнишарди.

Москвадаги маҳкамаларнинг бирида уч йилдан бери бошлиқ вазифасини бажариб келаётган Степан Аркадьевич хизматдошлари, тобелари, бошлиқлари ва унга иши тушадиганларнинг муҳаббатларинигина эмас, ҳурматларини ҳам қозонди. Степан Аркадьевични маҳкамада ҳамманинг ҳурмат қилишига сабаб бўлган асосий фазилати шундан иборат эдик, у аввало, ўзида ҳам камчилклар борлигини билгани учун одамларга фавқулодда бир мулойимлик билан муомала қиласиди; иккинчидан, унда мукаммал либераллик бор эди, аммо бу газеталардан ўқиб олган либераллик эмас, балки қонида, танида бўлган либераллик эди, у одамларнинг давлати ва мартабаларига қарамай, ҳаммасига бир хил кўз билан боқар, бир текис муносабатда бўларди; учинчидан, энг муҳими шу эдик, қўлга олган ишга бепарво қарап, натижада унга ҳеч вақт берилиб ҳам кетмас, хатога йўл ҳам қўймас эди.

Степан Аркадьевич маҳкамасига келди-ю, портфелини кўтариб, сертакаллуф швейцар ҳамроҳлигига ўзининг кичкина кабинетига ўтиб кетди; у ерда мундирини кийиб, идорага кирди. Мирзолар билан хизматчиларнинг ҳаммалари ўринларидан туриб, хурсанд чехра билан эгилиб салом бердилар. Степан Аркадьевич, ҳар маҳалгидай, жойига тез ўтиб кетди, у ерда маҳкама аъзоларининг қўлларини қисиб, жойига ўтирди. У назокат дўирасидан чиқмай ҳазиллашиб, сўзлашиб бўлгандан сўнг иш бошлади. Завқ билан ишлаш учун лозим бўлган эркинлик, соддалик ва расмият чегарасини ҳеч ким Степан Аркадьевич қадар билмас эди. Степан Аркадьевичнинг маҳкамасида ишлайдиган ҳамма хизматчи сингари, котиб ҳам табассум ва эҳтиром билан қофозларни келтирди-да, Степан Аркадьевич жорий қилган либерал бетакаллуфлик билан сўз бошлади:

— Ахийри Пенза губернаси маҳкамасидан маълумот олдик. Мана, кўрсинлар...

Степан Аркадьевич қофозлар орасига бармоғини суқиб туриб:

— Ахийри олибсизлар-да? — деди.— Қани, жаноблар...— Шундай қилиб, маҳкама маълумот бўшилди.

Степан Аркадьевич доклад маҳалгидаги бошний викораси

лан қўйи солиб: «Булар раисларининг ярим соатгина аввал айб иш қилиб қўйган бола аҳволига тушганлигини кошки билишса!» деб ўйлар, доклад ўқилиб турган маҳалда, кўзлари куларди. Машғулот соат иккигача давом этар, иккода эса танаффус бўлар, овқат қилишарди.

Маҳкама залининг каттакон ойнабанд эшиги қўйқисдан очилиб, бирор кириб келганда, соат ҳали икки бўлган эмас эди. Подшо сурати тагида ва зерцало¹ орқасида ўтирган барча ҳайъат аъзолари, эрмак топилганидан хурсанд бўлишиб, ялт этиб эшик томон қарашди; лекин эшик ёнида турган қоровул кирган кишини дарров ҳайдаб чиқариб, ойнабанд эшикни орқасидан ёпиб қўйди.

Иш ўқиб бўлингандан сўнг Степан Аркадьевич керишиб ўрнидан турди-да, замонанинг либерал қоидаларини бажо келтироқчи бўлгандек уйғун бир ҳаракат билан чўнтағидан папирос олиб, ўз кабинети томон юрди. Икки ёрдамчиси, яъни эски хизматчи Никитин билан камер-юнкер Гриневич у билан бирга чиқди.

Степан Аркадьевич:

— Овқатдан кейин тугатамиз,— деган эди, Никитин:
— Тугатганда қандай!— деди.

Хозир улар кўраётган ишга қатнашган шахслардан бири тўғрасида Гриневич:

— Фомин ўлгудай тулки одамга ўхшайди,— деб қўйди.

Степан Аркадьевич Гриневичнинг сўзини эшишиб, юзини тириштириди ва шу билан бирор ҳақида барвақт фикр юргизиш ярамаслигини сезтирди-ю, лекин унга ҳеч нима демади.

— Боя кирган ким эди?— деб сўради у қоровулдан.

— Қандайдир бир одам, нарёққа ўгирилиб ҳам эдимики, сўрамасдан кириб кетибди, жаноби олийлари. Сизни сўрадилар. Ҳайъат аъзолари чиқсин, иннайкейин дедим...

— Қаерда?

— Қайдам, даҳлизга чиқдими, боятдан бери шу ерда юрувди. Ҳа, ана,— деди қоровул, жингалак соқол, кенг яфринли гўлабир одамни кўрсатиб; у баррадан қилинган папогини бошидан олмасданоқ поғоналари ейилиб кетган тош зинапоядан шахдам одимлар билан енгилгина чиқиб келаётган эди. Қўлтиғига портфель қистириб пастга ту-

¹ Зерцало — қирраларига Буюк Пётр фармонлари ёзилган уч бурчакли призма; бундай призмалар революциядан илгари давлат идораларига қўйиб қўйилар эди. (*Тарж.*)

шиб бораётган бир озғин амалдор тўхтади-да, югуриб чиқаётган кишининг оёқларига хушламай кўз ташлагач. Облонскийга савол назари билан қараб қўйди.

Степан Аркадьевич зина тепасида турган эди, у югуриб чиқаётган кишини таниганда, мундириининг каштали ёқаси устида мулойимгина кулимсираб турган юзи яна ҳам чарақлаб кетди.

Степан Аркадьевич ўзига яқинлашиб келаётган кишини кўздан кечириб:

— Ана холос! Левин-ку, бор экансан-а! — деди дўстона бир ҳазил билан кулимсираб.

— Қандоғ бўлди, мени шу харобадан топишга жирканмадингми? — деди Степан Аркадьевич, ошнасининг қўлини қисиши билан қаноатланмай уни ўпа туриб. — Қачон келдинг?

— Ҳозир келдим, сени жуда ҳам кўргим келди, — деб жавоб берди Левин, ийманиб ва айни замонда зардаси қайнаб, хавотирланиб теварагига аланглаб қараб қўйди.

— Юр бўлмаса кабинетга, — деди Степан Аркадьевич: У ошнасининг иззати нафси кучли ва жонсарак эканлигини, ийманчоқлигини биларди; Степан Аркадьевич уни қўлидан ушлади-да, хатарли жойдан олиб ўтаётгандек, бошлаб кетди.

Степан Аркадьевич танишларининг қарийб ҳаммаси билан: олтмиш яшар чоллар билан ҳам, йигирма ёшли йигитлар билан ҳам, актёрлар, министрлар, саводгарлар ва генерал-адъютантлар билан ҳам сенсираб гаплашарди, у билан сенсираб гаплашадиганларнинг жуда кўпижтимоий зинапояннинг икки четидаги погоналарда турарди, шунинг учун улар Облонский орқали бир-бирларига яқинликларини билишса, ниҳоятда ажабланган бўлардилар. У ўзи билан шампанское ичишганларнинг ҳаммаси илиа «сен»сираб гапиришарди. Ўзи эса ҳамма билан шампанское ичишарди. Шунинг учун ўз тобелари олдида сенсираб гаплашадиган, ўзига «иснод тегизадиган» дўстлари билан учрашгудек бўлса (у ошналарининг кўпини ҳазиллашиб шундай деб атар эди), ўзига хос бир назокат билан бу нохуш таассуротнинг таъсирини тобелари кўзизда камайтира биларди. Левин «иснод тегизадиган»лардан эмасди, лекин Облонский Левиннинг, тобелари олдида менга яқинлигини билдиргиси келаётгандир, деб ўйлаганини ўзига хос бир назокат билан сезди-ю, уни дарҳол кабинетга олиб кириб кетишга шошилди.

Левин Облонский билан қарийб бир ёшда экани, у билан бирга майхўрлик қилгани учунгина уни сенсирамас эди. Левин унинг дастлабки ёшлиқ чоғларидағи ўртоғи, дўсти эди. Илк ёшлиқ чоғларида топишган ошналар бир-бирларини қандай яхши кўришса, характерлари ва дидларининг турли бўлишига қарамай, булар ҳам бир-бирларини шундай яхши кўришарди. Шундай бўлса ҳам, фаолиятнинг турли хилини танлаб олган кишиларда тез-тез учраб турганидек, буларнинг ҳар бирни иккинчисининг фаолиятини тилда оқласа ҳамки, ундан дилида нафратланарди. Буларнинг ҳар бирига ўзи кечираётган ҳаёт чинакам ҳаёт бўлиб, ошнаси кечираётган ҳаёт эса, фақат қора ҳаёт бўлиб кўринарди. Облонский Левинни кўрганда енгил, истеҳзоли табассумдан ўзини тия олмади. Левиннинг қишлоқдан Москвага келиб-кетиб турганини у неча марта кўрган; Левин қишлоқда қандайдир иш билан машғул; аммо нима қилаётганини Степан Аркадьевич ҳеч маҳал дурустроқ тушунмайди, аслини суриштирилса, бунга қизиқмайди ҳам. Левин ҳар доим Москвага ҳаяжонланиб, шошиб, бир оз сиқилиб ва сиқилгандан ўзи тажанглашиб, кўпинча тамоман янги, кутилмаган фикр билан келади. Степан Аркадьевич бунга кулса ҳам, лекин уни яхши кўрарди. Худди шунга ўхшаш Левин ҳам ошнасининг шаҳардаги тарзи ҳаётидан ва қишлиб турган хизматидан ичидаги нафратланар, бу хизматни беҳуда нарса деб, ундан куларди. Лекин фарқ шунда эдикни, ҳамма қилган ишни қилган Облонский, ўзига ишонч ва оқ кўнгилли билан, Левин эса ўзига ишонмай ва гоҳо жаҳл аралаш куларди.

— Биз сени кўпдан бери кутамиз,—деди Степан Аркадьевич кабинетига кириб ва Левиннинг қўлини қўйиб юбориб; у шу ҳаракати билан бу ерда хавф-хатар йўқлигини билдиргандай бўлди.— Жуда, жуда шод бўлдим сени кўриб,— деб сўзини давом эттириди.—Хўш, қалайсан? А? Қачон келдинг?

Левин индамади, у Облонскийнинг ёрдамчиларига, бу нотаниш кишиларга, айниқса олифта Гриневичнинг қўлига қараб қолди; Гриневичнинг оппоқ, узун бармоқлари, учлари қайрилиб турган узун, сариқ тирноқлари, кўйлагининг енгларидағи каттакон, йилтироқ запонкалари ва айниқса қўллари Левиннинг бутун фикру хаёлини олиб қўйиб, бемалол ўйлашига халақит берар эди. Облонский буни дарҳол сезиб, кулимсиради.

— Ҳа-я, рухсат этинглар, сизларни таништирай,— деди у.— Ёрдамчиларим: Филипп Иванович Никитин, Михаил Степаевич Гриневич,— кейин Левин томонга юзланди:— Земство ходими, янги земство одамларидан, бир қўлида беш пудли тошни кўтарадиган полвон, чорвачи, овчи ва менинг дўстим Константин Дмитрич Левин, Сергей Иванович Кознишевнинг укаси.

— Жуда соз,— деди чол.

Гриневич эса узун тирноқли нозик қўлини узата туриб:

— Акангиз Сергей Иванични билиш шарафига нойилмиз,— деди.

Левин қовоғини солиб, Гриневичнинг қўлини со-вуққина қисди-ю, дарҳол Облонскийга юзланди. Гарчи у бутун Россияга номи кетган ва бир онадан талашиб тушган ёзувчи акасини жуда-жуда ҳурмат қиласа ҳамки, унга Константин Левин сифатида эмас, машхур Кознишевнинг укаси сифатида мурожаат қилишларини сира ёқтирас экди.

— Йўқ, мен энди земство ходими эмасман, ҳаммаси билан уришиб қолдим, мажлисларига ҳам бормайман,— деди у, Облонскийга қараб.

— Дарров-а!— деди қулимсираб Облонский.— Нечун? Нима бўлди?

— Буниyg тарихи узун. Бақти келганда айтиб бераман,— деди-ю яна ўзи ҳикоя қилишга тутинди.— Хайр, гапнинг қисқаси шуки, ҳеч қандай земство фаолияти йўқ ва бўлиши ҳам мумкин эмас, мен бунга ишондим,— деб гап бошлади, гўё уни бирор ҳозир хафа қилгандек,— биринчидан, бу ўйинчоқ, парламент ўйинини ўйнашади, мен эсам ўйинчоққа қизиқадиган даражада ёш ҳам эмасман, унчалик қари ҳам эмасман; иккинчидан (дудуқланди), земство-уезд *coterie*¹ учун пул топиш қуроли; бурунлари васийлар, судлар бўларди, энди эса порахўрлик бўлмаса ҳам, бебилиска маоши бўлган земство бор,— деди у қизишиб, худди шу ерда ўтирганлардан биронтаси у билан гап талашаётгандек.

— Ҳў! Сени яна янги фазада, консерватив фазасида кўряпман-ку,— деди Степан Аркадьевич,— лекин бу масала устида кейин гаплашамиз.

Левин Гриневичнинг қўлларига нафрат билан тикилиб туриб:

¹ Бу ерда «шайка» маъносида. (Франц.).

— Ҳа, кейин гаплашамиз. Лекин сени бир кўргим келган эди,— деди.

Степан Аркадьевич мийигида кулимсираб қўйди. У Левиннинг, афтидан француз машиначи тикиб берган янги кийимини кўздан кечира туриб:

— Минбаъд Европа кийимини киймайман деб айтмаб-мидинг? — деди. — Шунаقا! Қўриб турибман: янги фазадасан.

Левин бирдан қизариб кетди, лекин ўзлари ҳам сезмасдан хиёлгина қизарган катта кишилар сингари эмас, балки ўз уятчанликлари билан кулгили аҳволга тушиб қолганликларини сезган ва бунинг натижасида яна бешбадтар уялиб, кўзларига ёш келгунча қизарадиган болаларга ўхшаб қизарди. Унинг бу маъноли, мардона юзини болаларникига ўхшаш бир аҳволда кўриш шу қадар тажжуб эдики, Облонский ундан кўзларини олиб қочди.

— Қани, қаерда кўришамиз? Сен билан гаплашадиган жуда, жуда зарур гапим бор,— деди Левин.

Облонский ўйланиб қолди шекилли:

— Кел бўлмаса: Гуриннинг ресторонига бориб овқат қиласайлик-да, ўша ерда бафуржа гаплашайлик. Учгача бўшман,— деди.

Левин бир оз ўйлагандан сўнг:

— Йўқ, мен бир ерга бориб келишим керак,— деб жавоб қилди.

— Хайр, ундай бўлса бирга тушлик қиласайлик.

— Тушлик? Йўқ, менга қара, айтадиган гапим унақа узун эмас, фақат икки оғиз сўз айтаман-у, сендан бир варса сўрайман, холос. Гаплашадиган бўлсак, кейин гаплашамиз.

— Хўп бўлмаса, ҳозир айта қол ўша икки оғиз сўзингни, сухбатни тушлик устида қиламиш.

— Бўлмаса икки оғиз сўзим шу,— деди Левин,— дарвоҷе, айтарли сўз ҳам эмас.

Левин уятчанлигини босишга ҳаракат қилган эди, бирдан юзи қаҳрли тус олди.

— Шчербацкийлар нима қилишяпти? Бояги-боягидекми? — деди Левин.

Степан Аркадьевич қайниснглиси Қитига Левиннинг ошиқ экандигини кўпдан бери биларди; шунинг учун мийигида кулимсираб қўйди, кўзлари чақнаб кетди.

— Сен икки оғиз дейсан, мен бўлсам икки оғиз сўз билан жавоб қилолмайман, чунки..., кечир, бир минутга...,

Секретарь бетакаллуф ҳурмат билан ичкари кирди-да, ишнинг кўзини билишда ўзларини бошлиқларидан устун деб билувчи ҳамма секретарларга хос бир такаббурлик билан қўлидаги қофозларни Облонскиййнинг олдига келтириб, бир нима сўраш баҳонасида аллақандай қийинчиликларни тушунтира кетди. Степан Аркадьевич унинг сўзини охиригача эшитмай, ўз қўлини секретарнинг қўли устига мулоимгина қўйди.

— Йўқ, мен айтганимдай қила қолинг,— деди у, бу танбиҳни юзидағи жилмайиш билан мулоимлаштириб; ишни ўзи қандай тушунганлигини қисқагина уқдиргандан сўнг қофозларни нари сурди-да:— Шундай қила қолинг, ҳа, лутфан, шундай, Захар Никитич,— деди.

Секретарь уялиб чиқиб кетди. Степан Аркадьевич секретарь билан гаплашиб бўлгунча Левин ўзини хижолатдан бутунлай ўнглаб олди; энди у икки қўли билан стулга суюниб турар, юзида эса истеҳзоли бир диққат ифодаси бор эди.

— Ҳеч тушунмадим, тушунмадим-да,— деди у.

Степан Аркадьевич ҳам шўхгина кулимсираб ва папиросяла туриб:

— Нимага тушунмайсан?— деб сўради. У Левиндан қандайдир ғалати бир қилиқ кутарди.

Левин елкаларини қисиб:

— Қилаётган ишларингизга тушунмайман,— деди.

— Тавба, қандай қилиб шу ишни жиддий иш деб қиласан?

— Нима бўпти?

— Нима бўларди, қиладиган ҳеч нима йўқ-ку.

— Сен шундай деб ўйлайсан-у, лекин бизнинг ишимиз бошимиздан ошиб-тошиб ётибди.

— Қофозбозлик-да. Ҳа, сенинг бунаقا ишга суюгинг йўқ,— деб қўйди Левин.

— Яъни, фикрингча, бирон нуқсоним борми?

— Эҳтимол, бордир ҳам,— деди Левин.— Шундай бўлса ҳам сенинг сипойигарчилигингга ҳавасим келади, дўстимнинг шундай улуғ кишилигидан фаҳранаман.— Кейин, ўзини зўрлаб Облонскиййнинг кўзларига тик қаради-да, илова қилди:— Лекин менинг саволймга жавоб бермадинг-да.

— Хайр, хўп, хўп, сабр қил, сен ҳам бир кун эшигимизни қоқиб келарсан. Яхшики Каразино уездидага уч минг десатина еринг, мана бундай мустаҳкам мускулларинг

бор, ўзинг ҳам ўн икки яшар қиздай тароватлисан, шундай бўлса ҳам, барибир, бир кун бизнинг олдимизга келасан. Ҳа, энди сен сўраган нарсага келсак: у масала-да ҳеч қандай ўзгариш йўқ. Лекин, афсуски, йўқламаганингга жуда кўп бўлди.

— Бир нима бўлдими? — деб Левин чўчиб сўради.

— Йўқ, ҳеч нима бўлгани йўқ, — деб жавоб берди Облонский. — Бафуржа гаплашамиз. Хўш, ўзинг нима иш билан келдинг?

— Эй, бу тўғрида ҳам кейин гаплашамиз, — деди Левин, яна қулоғигача қизариб.

— Ҳа, яхши. Масала ойдин, — деди Степан Аркадьевич. — Гап бундоқ: сени уйимга чақирсан бўларди-ю, лекин хотиним пича бетоброқ. Бундай қила қолайлик: агар кўрмоқчи бўлсанг, улар бугун соат тўртдан бешгacha ҳайвонот боғида бўлишса керак. Кити яхмалак отяпти. ёша ерга бор, мен келаман, кейин бирон ерга бориб тушлик қиласми.

— Жуда соз, яхши қол.

— Ҳа-да, бормай қолма, мен сени биламан, ё эсинингдан чиқарасан ёки бирдан қишлоққа жўнаб қоласан! — деб Степан Аркадьевич кулиб унинг орқасидан қичқириб қолди.

— Йўқ, бораман.

Левин Облонскийнинг ёрдамчилари билан хайрлашмаганини эшикка етгаидагина эслади; шундай қилиб кабинетдан чиқиб кетди.

— Афтларидан жуда серғайрат жанобга ўхшайдилар, — деди Гриневич, Левин чиқиб кетгандан сўнг.

— Ҳа, шунақа, отахон, — деди Степан Аркадьевич, бoshини чайқатиб. — Хўп баҳтли одам-да! Каразино уездидан уч минг десатина ери бор, келажаги олдида, тароватига тараф йўқ! Бизга йўл бўлсин.

— Ия, сиз нимага зорланасиз. Степан Аркадьевич?

Степан Аркадьевич қаттиқ хўрсиниб:

— Эй, аҳволим ёмон, жуда ёмон, — деди.

VI

Облонский Левиндан нимага келганинги сўраганда, Левин қизариб кетди ва қизаргани учун ўзидан жаҳли чиқди, чунки у: «қайинсинглингта оғиз согани келдим»

деб жавоб бера олмади, гарчи ўзи шу мақсадда келган бўлса ҳам.

Левинлар билан Шcherбацкийларнинг хонадонлари Москвадаги эски дворян хонадонларидан; улар ҳамма вақт бир-бирлари билан яқин ва дўстона муносабатда бўлиб келишган. Бу алоқа Левиннинг студентлик вақтида яна ҳам мустаҳкамланди. У Долли билан Китининг акаси ёш князь Шcherбацкий билан бирга тайёрланиб, университетга бирга кирган эди. Ўша маҳал Левин Шcherбацкийларнинг уйига тез-тез келиб юради. Натижада Шcherбацкийларнинг хонадонини яхши кўриб қолди. Бу қанчалик ғалати туюлмасин, Константин Левин чиндан ҳам Шcherбацкийларнинг уйига, оиласига ва айниқса бу оиланинг аёлларига меҳр қўйган эди. Левин онасини эслай олмасди, ёлғиз опаси бор эди, холос; шунинг учун ўқимишли, номусли эски дворян оиласини у биринчи марта Шcherбацкийларнинг уйида кўрди, Левин ота-онасининг вафоти туфайли бундан маҳрум бўлган эди. Бу оиланинг ҳар аъзоси, айниқса аёллари унинг назарида қандайдир сирли, шоирона бир туман пардаси билан қоплангандай эди, Левин улардан биронта нуқсон топиш у ёқда турсин, балки уларни ўраб турган ўша шоирона парда орқасида энг юксак ҳислар ва турли камолатлар яширинган деб гумон қиларди. Бу уч нафар ойимқизга нима учун кун оралаб гоҳ французча, гоҳ инглизча гапириш керак эди; нима учун улар муайян соатларда навбат билан фортелияно чалар эдилар (бу музика овози акасининг хонасида, юқорида, студентлар дарс тайёрлаётган хонада эшитиларди); француз адабиёти, музика, расм, рақс муаллимлари нима учун бу ерга келиб туради; муайян соатларда учала ойимқиз: Долли — узун, Натали — ўртача, Кити эса қизил пайпоқ кийган хушбичим оёқчаларини одамлар кўзидан яшиrolмайдиган даражада ниҳоятда калта атлас пўстинчасини кийиб, Mlle Linon билан нима учун коляскада Тверский бульварга боришади; нима учун уларга шляпаси заррин тўқали лакей ҳамроҳлигида Тверский бульвар бўйлаб юриш керак эди, мана шуларнинг ҳаммасига ва уларнинг дўлидаги сирларига Левин тушунмас, лекин у ерда юз берган нарсаларнинг ҳаммаси гўзал, ажойиб нарсалар эканини билар, шунинг учун, содир бўлган нарсаларнинг худди шу сирри-асорига мафтун эди.

Студентлик вақтида у ойимқизларнинг каттасини, яъни Доллини яхши кўриб қолишга сал қолди, лекин уни тезда Облонскийга эрга бериб юбордилар. Ана шундан кейин иккинчисига кўнгил қўя бошлади. У худди опа-сингиллардан бирини яхши кўриши кераклигини ҳис қиласа ҳам, фақат қайси бирини яхши кўришини билмас эди. Лекин Наталья ҳам киборлар муҳитида кўзга кўринар-кўринмас дипломат Львовга тегиб кетди. Левин университетни битириб чиққан кезларда Кити ҳали норасида эди. Ёш Шчербацкий флот хизматига кириб, Болтиқ денизизида чўкиб кетгандан сўнг, Левин Облонский билан дўст бўлишига қарамай, Шчербацкийларникига камдан-кам борадиган бўлиб қолди, лекин шу йил, қишлоқда бир йил тургандан сўнг, қишида Москвага келиб, Шчербацкийларни кўрганда, уч опа-сингилдан қайси бирини севиш насиб бўлганлигини англади.

Камбағал эмас, насли-насаби тоза, бадавлат киши бўлган Левин учун княжна Шчербацкаяга оғиз солишдан ҳам осонроқ нарса йўқдай туюлиши мумкин, уни қизларига жуда ҳам муносиб деб дарҳол қабул қилишлари эҳтимолдан узоқ эмасди. Лекин Левин ошиқ эди, шунинг учун Кити унинг назарида ҳар жиҳатдан мукаммал, самовий, ўзи эса тупроқдан ташқари юрган кичик бир хилқат бўлиб кўринарди, бундай бўлгандан кейин бошқаларнинг ҳам, Китининг ўзи ҳам уни муносиб куёв деб билишлари сира-сира ақлга сиғмас эди.

Икки ой Москвада гангид юргандан ва Кити билан учрашиш ниятида киборларга аралашиб. Китини қарийб ҳар кун кўриб тургандан кейин, Левин, бирдан бундай бўлиши мумкин эмас, деган қарорга келди-ю, қишлоғига жўнаб қолди.

Левин қизнинг ота-онаси кўзида ўзини гўзал Китига нолойиқ, номуносиб қуёв деб билгани ва Кити ҳам мени сева олмайди деган ўйга боргани учун, бундай бўлиши мумкин эмас, деган қаноатга келган эди. Қариндош-уруглари назарида у ҳеч қандай муайян фаолияти ва жамиятда ўрни бўлмаган одам эди, ҳолбуки бу ўттиз икки ёшга кирганда, ўртоқлари аллақачон — кими полковник ва флигель-адъютант, кими профессор, кими банк ва темир йўл бошқармасининг директори ёки Облонскийга ўхшаш, давлат маҳкамасининг раиси бўлиб ўтирибди: ўзи эса (у бошқалар назарида ўзининг қандай одамлигини жуда яхши биларди) сигир кўпайтириш, ов қилиш, бино қуриш

билан овора бўлган бир помешчик, яъни жамият тушун-
часича, ҳеч нимага ярамаган кишилар қиласидиган ишни
қилиб юрган ва дурустроқ одам бўлолмаган уқувсиз бир
киши эди, холос.

Сирли, гўзал Китига келганда, у бундай хунук (у ўзи-
ни шундай ҳисобларди) кишини, айниқса кўзга кўринар-
ли бирон фазилати бўлмаган шундай тўпори бир одамни
яхши кўра олмасди. Бундан ташқари, Китига бўлган ав-
валги муносабати, яъни Китининг акаси билан ошнаци-
лик қилиб юрган кезларида катта кишининг кичик бола-
га қиласидиган муносабатига ўхшаш муносабатда бўлгани
ҳам севгиси йўлида янги бир тўғаноқ бўлиб кўринарди.
Хунук, меҳрибон кишини (у ўзини шундай ҳисобларди)
ака-укалик меҳри билан севиш мумкин, лекин ўзи Кити-
ни қандай муҳаббат билан севган бўлса, Кити ҳам уни
шундай севиши учун, чиройли, айниқса ажойиб фазилат-
ли киши бўлиши керак, деб ўйларди.

Хотинлар кўпинча хунук, оддий одамларни яхши кў-
ришади, деб эшитган бўлса ҳам, бунга ишонмасди, чун-
ки у бу нарсани ўзига қараб ечар, ўзи эса фақат чирой-
ли, сирли ва жонон аёлларнигина яхши кўрарди.

Левин қишлоқда икки ой тургандан сўнг, Китига бўл-
ган севгиси ёшлиқ чоғларида бошдан кечирган севгилар-
нинг биронтасига ҳам ўхшамаганлигига, бу ҳис бутунлай
тинчини олиб қўйганига, Китининг ўзига тегиш-тегмас-
лик масаласини ҳал қилмасдан яшай олмаслигига, юра-
тидаги умидсизлик ўзида пайдо бўлган васваса оқибати
эканига, ўзининг рад қилинишга ҳеч қандай далил йўқ-
лигига қаноат ҳосил қилди. Шунинг учун у бу сафар
Москвага қатъий қарор билан: Китига оғиз солиш ва
қабул қилсалар унга уйланиш қарори билан келган эди.
Еки... рад қилсалар, ҳоли нима бўлишини ўйлашга юраги
бетламасди.

VII

Левин Москвага эрталабки поезд билан келиб, она
бир, ота бошқа бўлган акаси Кознишевниги тушди.
Келишининг сабабини дарҳол айтиш ва акасидан масла-
ҳат олиш учун кийимларини ўзгартириб унинг кабинети-
га кирди; лекин акаси ёлғиз эмас экан. У ерда Харьков-
дан келган машҳур фалсафа профессори ўтирган экан;
у ўзи билан Кознишев ўртасида ғоят муҳим фалсафий

масалада чиққан англашилмовчиликни бартараф қилиш учун атайин Москвага келибди. Профессор материалистларга қарши қизғин мунозара бошлаган, Сергей Козиншев эса бу мунозарани мароқ билан кўзатиб юрган: у профессорнинг сўнгги мақоласини ўқиб, ўзининг эътирозларини унга хат орқали ёзиб юборган; у профессорнинг материалистларга ҳаддан зиёд ён босиб юборганилигини таъна қилган эди. Профессор ҳам бу масалани бамаслаҳат ҳал қилиш учун дарҳол етиб келди. Гап ўша маҳаллар жуда мода бўлган масала, яъни «инсон фаолиятидаги руҳий ва физиологик ҳодисалар ўртасида чегара борми ва бўлса қаерда?» деган масала ҳақида бораиди.

Сергей Иванович одатда ҳаммани мулойимлик билан совуққина қарши оларди; укасини ҳам шундай кутиб олиб, уни профессор билан таништиргандан сўнг, суҳбатини давом эттириди.

Кўзойнакли, тор манглайли кичкина сап-сариқ одам саломлашиш учун бир зумгина гапдан тўхтаб, сўнг парво қилмай сўзини улаб кетди. Левин профессорнинг қетишини кутиб ўтириди, лекин кўп ўтмай суҳбат мавзуи унинг ўзини ҳам қизиқтириди.

Левин бу ерда тилга олинган мақолаларни журналларда учратган ва университетда табиатшунос бўлганинг учун ўзига таниш табииёт билими асосларининг тараққиёти билан қизиқиб, у мақолаларни ўқиган эди; лекин инсоннинг ҳайвондан пайдо бўлгани ҳақидаги, рефлекслар, биология ва социология ҳақидаги бу илмий хуласаларни сўнгги вақтларда миясига тобора тез-тез келиб турган ўлим ва ҳаётнинг ўзи учун бўлган аҳамияти ҳақидаги масалалар билан ҳеч боғламаган эди.

У акасининг профессор билан қилаётган суҳбатини эшитиб, илм масалаларини кўнгил масалаларига олиб келиб боғлашаётганини пайқади: шу масалаларга бир неча бор жуда яқинлашиб келишарди-ю, лекин, Левиннинг назариди, энг муҳим масалага ҳар сафар энди яқинлашиб дегунча дарров узоқлашиб, яна нозик боблар, шарҳлар, цитатлар, имо-ишоралар, обрўли зотлар айтган сўзлар соҳасига шўнғиб кетардилар; Левин бўлса гапнинг нима устида кетаётганини эўғға-зўрға тушунарди.

Сергей Иванович ўзига хос аниқ ва равшан бир ифода ва нафис бир талаффуз билан:

— Ташқи дунё ҳақидаги тасаввурларимнинг ҳаммаси таассуротларим натижаси бўлишига ҳеч йўл қўёлмайман,

бу ҳақда Кейснинг фикрига ҳеч маҳал қўшилолмайман,— деди.— Борлиқ ҳақидаги тушунчани мен ҳис, сезги орқали ҳосил қилганим йўқ, зеро, бизга бу тушунчани берадиган махсус аъзо ҳам йўқ,— деди.

— Хўп, лекин улар, Вурст, Кнауст ва Припасовлар сизга, борлиқ ҳақидаги тушунчангиз барча сезгилар мажмуасидан ҳосил бўлади, бу борлиқ тушунчаси сезгилар натижасидир, деб жавоб беришади. Ҳатто Вурст ҳам: сезги йўқ жойда, борлиқ ҳам йўқ, деб айтади.

— Мен аксини исбот қиласман,— деб Сергей Иванович сўз бошлади....

Лекин Левинга улар яна энг муҳим масалага яқинлашишганда, тағин узоқлашиб кетишашётгандек туюлди, шунинг учун профессорга шу саволни беришга журъат этди:

— Агар ҳисларим йўқ қилинса, таним ўлса, демак, ортиқ ҳеч қандай борлиқнинг бўлиши мумкин эмас экан-да?

Профессор файласуфдан кўра кема судровчи мардикорга ўхшаган бу ғалати одам гапини бўлгани-чун ғашикелди-ю, руҳий азоб чекаётгандек қараб қўйди; кейин: «бунинг гапига нима деса бўлади?» деб сўраётгандек, кўзларини Сергей Ивановичга тикиди. Лекин Сергей Иванович профессор сингари зўр бериб, бирёқлама қилиб гапирмаган эди, шу сабабли профессор учун бу саволга жавоб бериш ва айни замонда жуда соддадиллик билан берилган бу табиий саволни тушуниш учун мияси етарли даражада тоза эди. Шунинг учун кулимсираб туриб:

— Бу масалани ҳал қилишга ҳали ҳақимиз йўқ,— деб қўйди.

— Қўлимида далиллар йўқ,— деб профессор Сергей Ивановичнинг сўзини тасдиқлади-да, ўз фикрини давом этишга киришди.— Йўқ,— деди у,— мен шуни таъкидламоқчиман: Припасов айтганидек, сезги замираидатассурет бўлса ҳамки, биз бу икки тушунчани бир-биридан қатъян фарқ этишимиз лозим.

Левин ортиқ қулоқ солмай, профессорнинг кетишини кутиб ўтиргди.

VIII

Профессор кетгандан сўнг Сергей Иванович укасига ўтирилиб:

— Келганингга жуда хурсанд бўлдим. Кўпроқ турасими? Хўжалигинг қалай?— деди.

Хўжалиги акасини унча қизиқтирмаслигини ва унга табиатсозлик қилиб шунчаки сўраб қўйганлигини Левин биларди, шунинг учун фақат буғдой сотгани ва пули ҳақидагина жавоб қилди.

Левин уйланиш ниятида эканини айтиб, бу ҳақда акасининг маслаҳатини сўрамоқчи бўлган ва бунга ҳатто қатъий қарор ҳам қилган эди; лекин акасини кўриб, унинг профессор билан қилган суҳбатига қулоқ солгандан сўнг, кейин эса акасининг хомийлик оҳангидан билан хўжалик ишларини сўраганини (уларнинг оналаридан мерос қолган мулк бўлинмагани учун мулкнинг ҳар иккала қисмини ҳам Левин бошқариб келардй) эшишиб, Левин ўзининг уйланиш нияти ҳақида нима учундир акаси билан гаплаша олмаслигини сезди. Акам бу масалага менинг кўзим билан қарамайди, деб ўйлади.

Сергей Иванович земствога жуда қизиқар ва унга катта аҳамият бериб келарди, шунинг учун:

— Хўш, сизлар томонда земствонинг аҳволи қалай? — деб сўради.

— Ростини айтсан, қанақалигини билмайман...

— Нега? Сен ўша земство маҳкамасининг аъзосисанку?

— Йўқ, ҳозир аъзоси эмасман, чиқиб кетдим, мажлисларига ҳам бормайман,— деб жавоб берди Константин Левин.

Сергей Иванович эса:

— Афсус! — деди, қовоғини осилтириб.

Левин ўзини оқлаш учун уездларидағи мажлислар тўғрисида гапира бошлади.

— Ана шу-да, биз ҳамма вақт шундай қиламиз,— деб Сергей Иванович унинг сўзини бўлди.— Биз, руслар, ҳамиша шундай қиламиз. Ўзимизнинг хатоларимизни кўра билиш қобилиятимиз, эҳтимол, яхши фазилатdir, лекин биз ошириб юборамиз, ҳамма вақт тилимизнинг учida турган киноя билан юпанамиз. Мен сенга айтсан, земство муассасалари ихтиёрида бўлган ҳуқуқ Европанинг бошқа бир халқига, чунончи немислар ё инглизларга берилса борми, улар бу ҳуқуқдан фойдаланиб, озодликка эришади, биз бўлсак, мана шунаقا куламиз, холос.

— Начора? — деди Левин, гуноҳкорларча,— бу менинг охириги тажрибам эди. Шунинг учун жонимнинг борича уриниб кўрдим, бўлмади, қўлимдан келмади.

— Кўлимдан келмади эмиш,— деди Сергей Иванович,— сен бу нарсаға чинакам иш кўзи билан қармайсан.

Левин хафагезаклик билан:

— Балки,— деб қўйди.

— Хабаринг борми, Николай аканг яна шу ерда юрган эмиш.

Николай — Константин Левиннинг туғишидан акаси, Сергей Ивановичнинг эса она бир укаси эди: мол-мулкининг кўпини совуриб, энг бадтарин ва ярамас одамлар билан улфат бўлиб, ака-укаси билан уришиб юрган, хароб бўлган киши эди.

— Йўғ-э?— деб юборди Левин така-пуга бўлиб,— қаердан биласан?

— Прокофий кўчада кўрибди.

— Шу ерда-я, Москвада-я? Қаерда эмиш? Биласанми?— Левин ҳозироқ чиқиб кетадигандек, ўрнидан сакраб турди.

Сергей Иванович укасининг ҳаяжонланганига ачингандай бошини чайқаб:

— Аттанг, сенга айтмасам бўлар экан,— деди.— Қаерда турганини билиб келгани одам юбордим. Трубинга берган векселини тўлаб қўювдим, уни ҳам ўзига юбордим. Мана унинг менга қилган жавоби.

Сергей Иванович пресс-папье тагида ётган хатни олиб укасига узатди.

Левин ғалати, лекин ўзи учун қадрдан бўлган хат билан ёзилган сатрларни ўқиб чиқди.

«Мени ўз ҳолимга қўйишларингизни мутелик билан илтимос қиласман. Марҳаматли акажон ва укажонимдан талаб қиласидан бир нарсам бўлса, у ҳам шудир. Николай Левин».

Левин бу сатрларни ўқиди-ю, бошини кўтармасдан, қўлида хат билан Сергей Иванович олдида туриб қолди.

Ҳозир унинг қалбида баҳтсиз акасини унутиш истаги билан бундай қилиш ёмон-ку, деган тушунча ўртасида кураш бормоқда эди.

— Афтидан, мени ҳақорат қилмоқчига ўхшайди,— деди Сергей Иванович сўзини давом қилдириб,— лекин мени ҳақорат қила олмайди, унга жоним билан ёрдам қилишни истардим-у, лекин биламан, бўнинг иложи йўқ-да,

— Тўғри, тўғри,— деб такрорлади Левин.— Сенинг унга муносабатингни биламан, қадрлайман ҳам, лекин мен унинг олдига боришим керак.

— Хоҳласанг, майли, бор, лекин маслаҳат кўрмайман,— деди Сергей Иванович.— Яъни ўзим тўғримда кўнглим тўқ, у сени мен билан уриштириб қўя олмайди, бунисидан қўрқмайман, лекин, маслаҳатимга кирсанг, бормаганинг маъқул. Унга ёрдам қилиб бўлмайди. Яна ўзинг биласан.

— Эҳтимол, ёрдам қилиб бўлмас, лекин сезиб турибман, айниқса шу дақиқада,— эй, бу бошқа гап,— хотиржам бўлолмаслигимни сезиб турибман.

— Ана холос, мен бу қилифингга тушунолмайман,— деди Сергей Иванович. Кейин илова қилди:— лекин бир нарсага яхши тушунаман: бу тавозе ва итоат сабоғидир. Николай ҳозирги аҳволга тушгандан сўнг разолат деб аталган нарсага бошқача, марҳамат кўзи билан қарайдиган бўлиб қолдим... биласанми унинг нималар қилганини?..

Левин қайта-қайта:

— Уҳ, бу жуда мудҳиш, мудҳиш!— деди.

Левин Сергей Ивановичнинг лакейидан акасининг адресини олиб дарҳол жўнамоқчи бўлди-ю, лекин, ўйланиб кўриб, кечқурун боришга қарор қилди. Кўнгил бесаранжомлигидан қутулиш учун, Москвага нима мақсадда келган бўлса, энг аввал шу ишни ҳал қилиш керак эди. У акасиникидан тўғри Облонскийнинг идорасига борди; у ерда Шербацкийларни суриштирди-да, Китини кўриш мумкин бўлган жойга қараб кетди.

IX

Левин соат тўртда ҳайвонот боғи олдида извошдан тушди; юраги дукуллаб урар эди; у йўлакча билан тўғри тепага, яхмалак отиладиган жойга қараб кетди; Китини ўша ердан топишини аниқ билган эди, чунки дарвоза олдида Шербацкийларнинг каретасини кўрган эди.

Ҳаво очиқ, совуқ қаттиқ эди. Дарвоза олдида кареталар, чаналар, извошлилар, жандармлар қаторлашиб турарди. Шляпалари чарақлаган қуёшда ялтираган тоза кийимли одамлар дарвоза олдида ва раҳлари ўймакор қилиб ишланган рус услубидаги уйчалар орасидаги тозаланган йўлкаларда қайнашарди; боғдаги шохлари қор

тагида эгилган сада қайинлар тантана кезлари кийлали-
ган янги либослар билан ясаниб олганга ўхшарди.

У яхмалак майдонга бориладиган йўлкада кета туриб ўзича: «Ховлиқиши керак эмас, оғир бўлиш керак» деярди. Кейин юрагига хитоб қилди: «Сенга нима бўлди? Бу ни-
ма ўзи? Жим бўл, нодон!» У ўзини босишга нечоғли ҳара-
қат қилса, нафаси шунча тиқиларди. Бир таниши учраб,
уни ҷақириди, лекин Левин унинг кимлигини ҳам билма-
ди. У тепага яқинлашди, у ерда пастга тушаётган ва те-
пага чиқаётган чаналарнинг занжирлари ғижирлар,
сирғанаётган чаналар гулдуар, хушчақчақ овозлар
янграрди. У яна бир неча қадам ташлади, ана энди ях-
малак майдони яққол кўринди ва яхмалак отаётганлар
орасидан дарҳол Китини таниб олди.

Левин юрагининг шодлик билан толпиниши, орзиқи-
шидан Китининг шу ердалигини пайқади. Кити яхмалак
майдонининг нариги томонида бир хоним билан гапла-
шиб турган эди; унинг кийимида ҳам, туришида ҳам ҳеч
қандай дабдаба йўқдек эди. Лекин алаф ичиди атири гу-
лини ажратиш қанчалик осон бўлса, оломон ичидан уни
топиб олиш ҳам Левин учун шунчалик осон бўлди. Ҳам-
ма нарса унинг нури билан ёритилгандек эди. Теварак-
даги мавжудотни ёритган нарса унинг табассуми эди.
«Наҳотки мен муз устига тushiб, унинг ёнига бора
олсан?» деб ўйлади Левин. Кити турган ер оёқ босиб
бўлмайдиган табаррук ер бўлиб кўринди ва бошидан
шундай дақиқа кечдики, кетиб қолишига сал қолди: шу
қадар даҳшат босди уни. Кейин зўр билан ўзини қўлга
олди-да: Кити ёнида ҳар хил одамлар юрибди, демак
ўзим ҳам у ерга бориб яхмалак отишим мумкин-ку, деб
мулоҳаза қилди.

Қуёшга узоқ қараш мумкин бўлмаганидек, Китига ҳам
уюз қарамасликка тиришиб пастга тушди, лекин Китига
қарамасданоқ, қуёшни кўргандек уни кўриб турди.

Бир-бирлари билан таниш ва бир тўгаракка мансуб
одамларнинг ҳаммалари ҳафтанинг шу куни ва куннинг
шу пайтида муз майдонида тўпланардилар. Бу ерда ўз
санъатларини кўз-кўз қилган яхмалак усталари, курси
суянчиини ушлаб олиб, бесўнақай ҳаракатлар билан
қўрқа-қўрқа яхмалак отишга ўрганаётганлар, ўғил бо-
лалар ва соглиқларини сақлаш мақсадида яхмалакка
чиққан кексалар бор эди; буларнинг ҳаммаси Левин на-
зарида худсонинг баҳтли бандалари эди, чунки улар шу

ерда, Китига яқин ерда әдилар. Яхмалак отаётганлар парвосизлик билан Китини қувиб ўзиб кетишар, у билан ҳатто бепарво гаплашар ва яхмалакнинг яхшилигидан, куннинг очиқлигидан, баҳри-диллари очилиб, Китидан қатъи назар ўз бошларига чақчақлашардилар.

Китининг бўласи Николай Шчербацкий эгнида калта жакет ва тор шим, оёқларида коңки билан скамейкада ўтирган эди, Левинни кўриб қичқирди:

— Ў, биринчи рус яхмалакчиси! Қачон келдингиз? Муз яхши, яхмалакбоп, тез бўлинг, коңқини кийинг.

Левин Кити ҳузурида ўзининг шунчалик журъат ва бетакаллуфлик билан гапирганига ажабланиб ва Китига қарамасдан, уни бир зум бўлса ҳам назаридан қочирмай туриб:

— Коңкнийим йўқ,— деб жавоб қилди. У қуёшнинг ўзига яқинлашиб келаётганини сезарди. Кити яхмалак майдонининг бурчагида эди, у қўнжалари баланд ботинкали нозик оёқчаларидағи коңқининг тўмтоқ учига босиб, афтидан юрак бетламай, Левин томонга сирғалиб келарди. Рус либосидаги бир ўғил бола, қўлларини қаттиқ силкиб ва ерга энгашиб олиб, Китидан ўзиб кетди. Кити нўноқлик билан сирғаларди; у ипга осиғлиқ кичкина муфтадан қўлларини чиқарип кўришиш учун шайланган ва Левинни таниб, ҳам унга, ҳам ўзининг ҳуркаклигидан кулиб келаётган эди. Муюлишга етганда оёқчасини бир силкитиб, тўғри Шчербацкий ёнига сирғалиб келди-да, унга қўли билан ёпишиб, кулимсирган ҳолда калласи билан Левинга салом қилди. Кити у тасаввур қилгандан ҳам гўзалроқ эди.

Левин Китини ўйлаганда, уни бутун борлиғи билан, айниқса болаларга хос софлик ва меҳрибонликни ифода қилувчи мана шу латофатли, хушбичим юзини, нозик елкаларида эркин турган мұжазгина малла сочли бошини хаёлида жонлантира оларди. Чеҳрасидаги болалик ифодаси қоматининг нозик нафосати билан қўшилиб унинг ўзига хос малоҳатни ташкил қиласар, буни Левин яхши биларди; лекин унда ҳар маҳал кишини ногаҳон ҳайратта солиб қўядиган нарса мулойим, вазмин ва рўстгўй қўзларининг ифодаси ва айниқса Левинни ҳамма вақт жозибали сеҳрлар дунёсига элтадиган табассуми эди; Левин эса у сирлар дунёсида кўнгли юмшаб ийиб кетар, илк болалик чоғларида ҳам камдан-кам шундай бўлганини эслаб келарди.

Кити унга қўлини узатаётби:

— Қачон келдингиз?— деб сўради. Кейин, муфтасидан тушиб кетган дастрўмолини Левин ердан олиб бергандা:— Саломат бўлинг,— деб қўйди.

— Менми? Яқинда, кечада... йўғ-э бугун... келдим,— деб жавоб берди Левин, ҳаяжонланганидан унинг саволини дарров тушунмасдан.— Сизларнига бормоқчи эдим,— деди-ю, Қитини нима мақсадда излаб келганини дархол эслаб, хижолатдан қизариб кетди.— Сизнинг яхмалак отишингизни билмас эканман, конькида жуда яхши тийғанар экансиз.

Кити Левиннинг нега хижолат тортаётганини билмоқчи бўлгандек, унга диққат қилиб қаради.

— Сизнинг мақтавингизни қадрлаш керак. Бу ерда сизни энг яхши яхмалак отувчи эди, деган ривоятлар бор,— деди қиз, муфтага қўнган қиров игначаларини қора қўлқопли кичкина қўли билан қоқиб.

— Ҳа, бир маҳаллар эҳтирос билан яхмалак отардим; бу соҳада камолатга етиш истагим бор эди.

— Назаримда, сиз ҳамма нарсани эҳтирос билан қиласиз шекилли,— деди Кити, кулимсираб,— сизнинг яхмалак отишингизни бирам кўргим келадики, тезроқ коньки кийинг, бирга сийғанамиз.

Левин унга қараб туриб: «Бирга яхмалак отамиз! Наҳотки бу мумкин бўлса?» деб ўйларди.

Кейин:

— Ҳозир кийиб келаман,— деди.

Шундай қилиб, Левин коньки кийиб келгани кетди.

Коньки ижорачиси Левиннинг оёғини ушлаб ва конькини пошнасига маҳкамлаб туриб:

— Биз томонларга келмаганингизга ҳам анча бўлди, тақсир,— деди.— Сиздан кейин жаноблар орасидан уста чиқмади. Шунчалиги тузукми?— деб сўради у, коньки қайишини тортиб.

Левин чеҳрасига беихтиёр ёйилаётган баҳт табассумини зўрға тутиб туриб:

— Тузук, тузук, лекин тезроқ бўлинг,— деди. Кейин: «Ҳа, ана бу ҳаёт, ана бу чинакам баҳт!— деб ўйлади.— *Бирга сийғанамиз*, деди. Розимни айтсаммикин ҳозир? Лекин ҳозир баҳтлиман, ҳеч бўлмаса умид билан баҳтлиман, щунинг учун розимни айтишга қўрқаман... айтишганда-чи?.. йўқ, айтиш керак! Айтиш керак ахир! Йўқол, сусткашлик!»

Левин оёққа турди, пальтосини ечди, кейин уйча ёни-даги ғудир-будур муз устида тийғаниб, текис жойга чиқди-да, суръатни худди ўз ихтиёри билангина тезлатиб, секинлатиб ва йўналтириб бораётгандек, бемалол сирпаниб кетди. У Китининг ёнига яна ҳайиқиб келган бўлса ҳам, лекин қиз лабларидаги табассумни кўриб, яна кўнгли жойига тушди.

Кити қўлини унга берди, улар борган сари суръатни тезлаштириб ёнма-ён учиб бориши; учишлари тезлашган сари Кити ҳам Левиннинг қўлини маҳкамроқ қисиб борди.

— Сиз билан тезроқ ўрганиб олардим, негадир мен сизга ишонаман,— деди унга қиз.

Левин ҳам:

— Менга суюнганингизда, менда ҳам ўзимга ишонч ортади,— деди-ю, бирдан айтган галидан қўрқиб, кизарив кетди. Ҳақиқатан ҳам, у шу сўзларни айтиши биланоқ, қуёш булат ичига кириб кетгандек, қиз юзи ҳам ўзининг навозишини бирданига йўқотди; Левин унинг чеҳрасидаги таниш ифодани кўрди: силлиқ манглайига тириш югурди — унинг қаттиқ ўйга берилганини билди-рарди.

— Дилингизни сиёҳ қилган бирон нарса бўлгани йўқми? Дарвоқе, буни сўрашга ҳақим йўқ,— деди у, шошиб.

— Нега?.. Йўқ, дилимни сиёҳ қиладиган ҳеч нима бўлгани йўқ,— деб Кити совуққина жавоб қилди, кейин дарров илова этди:— M-Ile Linop-ни кўрганингиз йўқми?

— Кўрганимча йўқ.

— Олдига боринг, у сизни жуда яхши кўради.

Левин: «Бу нима дегани? Уни хафа қилиб қўйдим, ё раббий, ўзинг мадад қил!» деб ўйлади-ю, скамейкада ўтирган оқ сочли француз кампир томон югуриб кетди. Француз аёл кулимсираб ва ясама тишларини кўрсатиб туриб уни қадрдон дўстдай қаршилади.

— Шунаقا, ўсяпмиз,— деди у, кўзлари билан Китига ишора қилиб.— Қарияпмиз ҳам. *Tiny bear*¹ катта бўлиб қолди!— деб француз аёл кулиб сўзида давом этди ва Левиннинг уч ойимқиз ҳақидаги ҳазилини эслатди; Левин уларни инглиз эртагидаги уч айиққа ўхшатган эди.— Эсингиздами, шунаقا деб ҳазиллашардингиз?

¹ Айиқча. (англ.).

Бунақа ҳазил қилгани Левиннинг эсида ҳеч қолмаган бўлса ҳам, француз аёл ўн йилдан бери бу ҳазилни эслаганда кулиб завқланарди.

— Яхши, боринг, боринг энди, яхмалак отиңг. Ҳа, бизнинг Кити ҳам яхмалакни яхши отадиган бўпти, а?

Левин яна Қитининг ёнига югуриб келганда, юзида аввалги нохушлик аломати йўқолиб, кўзлари тагин боягидек ростгўйлик ва меҳрибонлик билан чақнаб турган бўлса ҳам, Левинга унинг меҳрибонлигига жўрттага қилинган вазминлик аломати бордек туюлди. Буни кўриб, Левин маъюс бўлди. Кити ўзининг қари мураббияси ҳақида, унинг ғалати одатлари ҳақида гапириб бергандан сўнг Левиннинг турмуши ҳақида сўради.

— Наҳотки қиш кунлари қишлоқда зерикмасангиз?— деди у.

Оғир-вазмин кайфиятда бўлган Кити уни ўзига бўй-сундираётганини, энди бу ҳолатдан қутулишга қурби етмаслигини сезиб:— Йўқ, зерикмайман, жуда ҳам бандман,— деди Левин.

Кити:

— Кўпроқ турасизми?— деб сўраган эди, у нима деяётганини ўйламасдан:

— Билмайман,— деб жавоб қилди. Агар қизнинг ма-на шу дўстона, вазмин оҳангига бўйсунса, яна ҳеч нима-ни ҳал қилмасдан кетиб қолиши, мумкинлиги ҳақидаги фикр миасига келди-ю, ичиди ғалаён турди.

— Вой, нега билмайсиз?

— Билмайман-да. Бу сизга боғлиқ,— деди-ю, айтган сўзларидан дарҳол даҳшатга келди.

Кити унинг сўзини эшитмадими ё эшитгиси келмади-ми, ҳайтовур, худди қоқилиб кетгандек оёғини икки марта музга урди-да, сийғаниб ундан узоқлашиб кетди. У M-He Linon ёнига келиб, мураббиясига бир нималар дегандан сўнг хонимлар конъкиларини ечаётган уйчага йўл олди.

«Ё раббий, нима қилиб қўйдим! Эй худойим! Узинг мадад бер, ўзинг ақл бер менга!» деб Левин муножот қилди ва айни замонда кучли ҳаракатларга эҳтиёж сезиб, муз устида ютураганича ички ва ташқи доиралар чиза кетди.

Шу маҳал ёшлардан бири, яъни янги яхмалак отувчилярнинг энг яххиси оғзида папирос оёқларида конъки билан қаҳвахонадан чиқди-да, югурга келиб, зина поғо-

наларини тарақлатиб, сакраб-сакраб конъкида пастга туша бошлади. У пастга тушиши биланоқ, бўш турган қўлларининг ҳолатини ҳам ўзгартирмасдан, муз устида сийғана кетди.

— Ў, бу янги хили-ку!— деди-да Левин, яхмалак отишнинг бу янги хилини қилиб кўриш учун дарҳол тепа-га югуриб чиқиб кетди.

Орқасидан Николай Шчербацкий:

— Ҳазир бўлинг, буни ҳавосини олмасдан қилиб бўлмайди!— деб қичқирди.

Левин зина бошига чиқиб, иложи борича югуриб келди-да, пастга туша бошлади, бу ҳаракатга ўрганмагани учун қўллари билан пасангисини сақларди. Охирги поғонага етгандা қоқилиб кетди-ю, қўл учини музга қадаб, кескин ҳаракат билан ўзини ўнглаб олди-да, кула-кула илгарига сирғанди.

Шу маҳал Кити M-IIe Linon билан кичкина уйдан чиқиб келаётган эди; ўзининг севгили акасидек кўрган Левинга Кити илиқ бир меҳр билан кулимсираб қараб: «Жуда дилбар йигит-да», деб ўйланди: «Наҳотки мен гуноҳкор бўлсан, наҳотки бирон ёмон иш қилиб қўйган бўлсан? Улар буни ғамза дейишади. Биламан, менинг севганим у эмас; лекин шундай бўлса ҳам у билан баҳрим очилади, ўзи ҳам бирам ёқимтойки. Фақат нимага у сўзни айтди-я?» деб ўйлар эди қиз.

Шиддатли ҳаракатдан кейин қип-қизариб кетган Левин чиқиб кетаётган Китини ва уни зинапояда кутиб олган онасини кўрди-ю, тўхтаб, ўйланниб қолди. У дарҳол конъкиларини ечди-да, она билан қизга боғ дарвозаси оғзида етиб олди.

— Сизни кўриб жуда хурсанд бўлдим,— деди княгиня.— Меҳмонларни ҳар вақт пайшанба кунлари қабул қиласмиш.

— Демак, бугун?

— Сизни кўрсак жуда хурсанд бўлардик,— деди княгиня, қуруққина қилиб.

Онасининг бу қуруқ жавоби Китини хафа қилди, шу сабабдан бу совуқ муомала таъсирини юмшатиш учун Левинга юзланди-ю, кулимсираб туриб:

— Яхши қолинг,— деди.

Шу пайт шляпасини дол қўйган, юзи ялтираб, кўзлари чарақлаб турган Степан Аркадьевич виқор билан боққа кириб келди. Лекин қайнанасининг ёнига келди-ю,

унинг Долли соғлиги тўғрисидаги саволларига маъюс ва гуноҳкор кишидек тумтайиб жавоб бера бошлади. Қайнанаси билан секин, ғамгин бир чеҳрада гаплашиб бўлгандан сўнг, кўксини ростлаб, Левинни қўлтигидан олди. Кейин:

— Хўш, кетдикми?— деб сўради.— Бутун хаёлим сенда бўлди, хайрият, келибсан, жуда хурсанд бўлдим,— деди Степан Аркадьевич, унинг кўзларига маънодор қараб.

— Кетдик, кетдик.— деб жавоб берди баҳтли Левин: «Яхши қолинг» деган овоз ҳамон қулоқларида янграр ва шу сўзлар айтилаётганда қизнинг юзида зоҳир бўлган табассумни ҳануз кўриб туарди.

— «Англия»га борамизми ё «Эрмитаж»га?

— Менга барибир.

Степан Аркадьевич «Англия»ни танлаб:

— Хўп бўлмаса, «Англия»га,—деди, чунки у «Англия»га «Эрмитаж»га қараганда кўпроқ қарздор эди. Шунинг учун бу меҳмонхонадан ўзини олиб қочиб юришини муносиб деб билмас эди.— Извошинг борми? Жуда соз, мен каретамга жавоб бериб юборувдим.

Йўл бўйи дўстлар индашмай бориши. Левин Кити юзидаги ифоданинг ўзгариши нимани билдиаркин деб ўйлар, гоҳ умид бор деб ўзига далда берар, гоҳ умидсизликка берилиб, умидининг пучлиги аниқ эканини кўрар, шундай бўлса ҳамки, яна ўзини Китининг табассуми ва яхши қолинг, деган сўзларидан илгариги одамга сира ўхшамаган бутунлай бошқа одамдек ҳис этарди.

Степан Аркадьевич эса йўлда тушлик менюсини тузиб борди. Мусофирихонага яқинлашганларида Левинга:

— Айтмоқчи, сен тюрбони яхши кўрасан-а?— деган эди, Левин:

— Нима?— деб қайтариб сўради.— Тюрбо? Ҳа, тюрбони ўлгудай яхши кўраман.

X

Облонский билан мусофирихонага кирганда Левин, Степан Аркадьевичнинг чеҳрасидан ва бутун қиёфасидан мулойим бир нур ёғилиб турганини, важоҳатининг бошқачалигини сезмай қолмади. Облонский пальтосини ечди-ю, шляпасини дол қўйиб, емакхонага ўтиб кетди;

сур пашшадек ёпишган фракли ва сальфеткали татарларга йўл-йўлакай буйруқлар бериб борди. Ҳамма ердагидек, бу ерда ҳам учраган ва уни хурсандчилик билан қарши олган ўнг ва сўл томондаги танишларига бош эга-эга буфетга келди-да, балиқни тамадди қилиб ароқ ичиб, конторка орқасида ўтирган француз аёлга бир нима деди; ленталар, кружевалар тақиб, сочларини жингалак қилиб олган бу аёл ҳам астойдил кулиб қўйди. Левин бўлса фақат бир нарса туфайлигина ароқ ичмади, ў ҳам бўлса бутун вужуди, сочи, *poudre de riz* ва *vinaigre de toilette*¹ қалбакидек туюлган ана шу француз аёл ўзи учун ҳақоратомуз кўринди. Шунинг учун ифлос жойдан қочгандек, шошиб-пишиб унинг олдидан нари кетди. Левиннинг бутун қалби Кити хотираси билан тўлиб-тошган, кўзларида тантана ва баҳт табассуми порларди.

Хира пашшадек ёпишиб олган бўксаси кенг ва орқа этаги айрилиб турган фракли кекса малла татар:

— Бу ёққа ўтирсинлар, тақсирим, бу ёққа, бу ерда тақсиримни безовта қилмайдилар,— деди, кейин Степан Аркадьичга ҳурмат юзасидан меҳмонига парвона бўлиб:— марҳамат, тақсирим,— деди Левинга.

Кекса татар бронзадан ясалган девор шамдони остидаги юмaloқ столга, устида дастурхон бўлса ҳам, устидан бир зумда янги дастурхон ёзди-да, баҳмал қопланган курсиларни яқин суреб қўйиб, қўлларида салфетка ва муқовали меню ушлаган ҳолда Степан Аркадьич ёнида буйруқ кутиб турди.

— Тақсирим амр этсалар ҳозир алоҳида кабина бўшайди: князъ Голицин хонимлари билан кетадилар. Янги олинган устрицаларимиз бор.

— Э! Устрица.

Степан Аркадьич ўйланиб қолди. У бармоғини муқовали меню устига қўйиб:

— Е планни ўзгартирамизми, а, Левин?— деди. Юзида жиддий иккиланиш аломати бор эди.— Яхши устрицами? Кўзингни оч, ҳа!

— Фленсбург устрицалари, тақсирим, Остендники йўқ.

— Фленсбургники бўлса Фленсбургницидир, лекин янгими?

— Куни кеча олдик.

¹ Гуруч упаси ва туалет сиркаси. (*Франц.*)

— Нима дейсан, устрицадан бошласак, кейин бутун планни ўзгартирсак? А?

— Менга барибир, менга қолса карам шўрва ичиб, каша еярдим; лекин ундаи нарсалар йўқ-да бу ерда, Гўдак устида парвона бўлган энага сингари, татар ҳам Левиннинг боши устида энганиб:

— Қаша а ла рюсс бор, истайдиларми?— деди.

— Майли, ҳазили йўқ, сен хоҳлаганингни олиб келаверсин. Яхмалак отганман, қорним оч.— Кейин, Облонскийнинг юзидағи норозилик аломатини кўриб, илова қилди:— Мен танлаган овқатнинг қадрига етмайди, деб ўйлама, жон деб ейман.

— Бўлмасам-чи! Нима десанг де, лекин бу ҳаёт лаззатларидан бири,— деди Степан Аркадьевич,— хўп бўлмаса, менга қара, оғайни, бизга йигирмата десам оз бўлар, ўттизта устрица, иннайкейин, илдиз солинган шўрва келтири...

— Прентаньер,— деди татар.

Лекин Степан Аркадьевич, афтидан, татарнинг овқатлар номини французча айтиб ўзини хурсанд қилишига йўл қўйгиси келмади шекилли:

— Томир солинган, биласанми?— деди.— Кейин қайласини қуюқ қўйдириб тюрбо келтирасан, иннайкейин... ростбиф; ҳа, кўзингни оч, яхши пиширишсин. Сўнгра бичиб боқилган хўрор қовурмасиданми, консерва-понсервами олиб келарсан.

Татар Степан Аркадьевичнинг овқатлар номини французча айтмаслигини эслаб, унинг кетидан такрорламади, лекин ўзини хурсанд қилиш учун буюрилган ҳамма овнатларнинг номини такрорлади: «суп прентаньер, тюрбо сос Бомарше, пулард а лестрагон, маседуан де фрюи...»— шундан сўнг, эпчиллик билан дарҳол муқовали менюни қўйди-ю, иккинчисини, яъни ичкилик рўйхатини олиб, Степан Аркадьевичга тутди.

— Нима ичамиз?

— Сен хоҳлаганингни, мен бир оз шампанское ичарман,— деди Левин.

— Нима? Ҳали шампанскоедан бошламоқчимисан? Бундоқ ўйлаб қаралса, шуниси ҳам маъқул-а. Сен оқ тамғалисини ёқтирасанми?

— Каше блан,— деб қўйди татар.

— Хўп, устрицага шу тамғалисини бер, қолганини кейин кўрамиз.

— Хўп бўлади. Дастурхон мусалласидан қайси хилини буюрадилар?

— Нюидан бера қол. Йўқ, яхиси, классик шабли келтиравер.

— Хўп бўлади. Пишлоқ-чи, ўзлари яхши кўрганидан бўлсинми?

— Албатта, парmezанасидан. Ё сен бошқа хилини ёқтирасанми?

— Йўқ менга барибир,— деди Левин, ўзини жилмайишдан тўхтатишга қурби етмай.

Татар фракининг этакларини ҳилпирата-ҳилпирата югуриб кетди ва беш минутдан кейин очиқ садаф чиганоқлардаги устрицалар қўйилган товоқ ва бармоқлари орасида вино шишасини ушлаган ҳолда фириллаганича кирди.

Степан Аркадьич оҳорланган салфеткани ғижимлаб желаткаси ёқасига суқди-да, қўлларини столга қўйиб, устрицани ейишга ўтирди. Кейин, шиллиқ устрицаларни кумуш вилка билан садаф чиганоқдан чиқара ва биринкетин юта туриб:

— Чакки эмас,— деди. Сўнгра, чақнаб турган намли кўзларини гоҳ Левинга, гоҳ татарга ўгириб такрорлади:— Чакки эмас.

Левин оқ нонга пишлоқни қўшиб ейишни кўпроқ яхши кўрарди, шундай бўлса ҳам устрицадан тановул қилди. Лекин Облонскийга қараб завқланиб ўтирди, шиша пўкагини чиқариб, юпқа, тайпоқ қадаҳларга вишллаб турган винони қўйиб турган татар ҳам, бўйнидаги оқ галстугини тўғрилаб туриб, завқи келаётганини билдирувчи ошкор бир табассум билан Степан Аркадьичга қараб-қараб қўярди.

Степан Аркадьич қадаҳини кўтараётиб:

— Нима, устрицани унча яхши кўрмайсанми?— деди.— Ё кўнглинг нотинчми? А?

У Левиннинг вақтини чоғ килишни истарди. Лекин Левин вақти чоғ бўлиш у ёқда турсин, сиқилиб ўтиради. Кўнглидаги шунча ширин хаёллар билан майхонада, хонимлар билан тушлик қилиб ўтирилган кабинетлар орасида югар-елпи, тўполон ичидаги ўтириш уни даҳшатга солар, ўнғайсизлантираси эди; бу бронза ашёлар, ойналар, газ чироқлар, татарлар—буларнинг ҳаммаси уни таҳқир этгандай эди. Левин қалбини тўлдирган ҳисларга доғ тушириб қўйишдан қўрқар эди.

— Менингми? Ҳа, кўнглим бежороқ; лекин, бундан ташқари, бу ердаги нарсаларнинг ҳаммаси юрагимни сиқяпти,— деди у.— Мен қишлоқда яшовчи одам бўлганим учун бу нарсаларнинг ҳаммаси, боя мен кабинетингда кўрган жанобнинг тирноқлари сингари, менга эриш туюлади, сен буни тасаввур қилолмайсан...

— Ҳа, бечора Гриневичнинг тирноқлари сени жуда қизиқтирганини кўрдим,— деди Степан Аркадьевич, кулиб.

— Мен бундай нарсаларни ҳазм қилолмайман,— деб жавоб қилди Левин.— Сен ўзингни менинг ўрнимга қўйиб кўр, бу нарсаларга қишлоқ кишисининг нуқтаи назари билан қара. Биз қишлоқда қўлларимизни ишлаш осон бўладиган кепатада сақлашга ҳаракат қиласмиз; бунинг учун тирноқларимизни оламиз, баъзан енгларимизни ҳам шимариб қўямиз. Бу ерда эса одамлар тирноқларини то ўзи синиб тушмагунча атайлаб ўстирадилар ва қўл билан ишлашга мумкин бўлмаслиги учун енгларига запонка нусхасида ликопча тақиб оладилар.

Степан Аркадьевич нашъя қилиб кулди.

— Ҳа, бу нарса унга оғир ишнинг керак эмаслигини кўрсатади. Унинг ақли ишлайди...

— Эҳтимол, лекин биз қишлоқилар ишимизни бажаришга қодир бўлиш учун тезроқ қорнимизни тўйдириб олишга ҳаракат қиласмиз, ҳолбуки, мана сен билан қорнимизни мумкин қадар тез тўйдириб қўймасликка тиришиб, бунинг учун устрица еб ўтирибмиз — шу аҳволимиз ҳозир менга қанчалик эриш кўринса, у нарсалар ҳам менга шунаقا ғалати туюлади...

— Ҳа, албатта,— деди Степан Аркадьевич, унинг сўзи ни илиб.— Лекин маърифатнинг мақсади ҳам худди ма на шунда-да: ҳамма нарсадан лаззат олишда.

— Ия, агар мақсад шу бўлса, менинг ёввойи бўлиб қолганим маъқул экан.

— Сен шундоғ ҳам ёввойисан. Сиз Левинларнинг ҳаммангиз ёввойисиз.

Левин хўрсинди. Николай акасини эслаб хижолат бўлди, дили оғриб, қовоини солди; лекин Облонский бошқа хусусда гап очган эди, хаёли дарҳол оғир ўйлардан қутулди.

Степан Аркадьевич ичи бўш, ғудир чифаноқларни итариб, пишлоқни олдига суриб қўйгандан сўнг кўзларини маъноли чақнатиб:

— Хўш, нима қиласан, бугун кечқурун бизнинг қариндошларникига, яъни Шчербацкийларникига борсанми?— деб сўраган эди, Левин:

— Ҳа, княгиня мени малол келётгандек таклиф қилган бўлса ҳам, албатта бораман,— деб жавоб қилди.

— Эй, қўйсанг-чи! Бўлмаган гап. Унинг одати шунаقا... қани оғайни, шўрвамни келтир!. У кишининг, grande dame¹-нинг одатлари шунаقا,— деди Степан Аркадьевич.— Мен ҳам бораман, лекин олдин графиня Банинаникига хорга кириб чиқишим керак. Сени қандай қилиб ёввойи демай? Қани, Москвадан бирданига ғойиб бўлиб кетганингни қандай тушунса бўлади? Шчербацкийлар сени мендан тоза суриштиришди, худди менинг билишим керакдай. Мен бўлсам шуни биламан: сен ҳамиша ҳеч ким қилмаган ишларни қилиб юрасан.

— Ҳа,— деди шошмай Левин, ҳаяжонланиб.— Тўғри айтдинг, мен ёввойиман. Лекин менинг бирданига кетиб қолганим эмас, яна қайтиб келганим ёввойилигимни кўрсатади. Бу сафар шунинг учун келдимки...

— Ў, нақадар баҳтлисан!— деди Степан Аркадьевич унинг кўзларига тикилган ҳолда сўзини бўлиб.

— Нега энди?

— Отнинг ўйноқисини тамғасидан, йигитнинг ошиғини эса кўзгинасидан билиб оламан,— деб декламация қилди Степан Аркадьевич.— Келажагинг ҳали олдинга.

— Нима, сенини орқангда қолиб кетдими?

— Йўқ, орқада бўлмаса ҳамки, сенинг келажагинг бор, менинг эса ҳозирим, у ҳам айтарли эмас.

— Нима?

— Унча яхши эмас. Кел, қўй, ўзим тўғримда гапиришни хоҳламайман, иннайкейин, буни сўз билан айтиб ҳам бўлмайди,— деди Степан Аркадьевич.— Шундай қилиб, Москвага нима ният билан келдинг? Ҳой, олиб кет!— деб қичқирди татарга.

Левин ичидан кулиб турган кўзларини Степан Аркадьевичдан олмай:

— Нима, пайқадингми?— деб сўради.

— Пайқашга-ку пайқадим-а, лекин бу ҳақда гап очолмайман. Мана шунинг ўзиданоқ пайқаганлигимнинг тўғрими-йўқлигини билиб олсанг бўлади,— деди Степан Аркадьевич, нозик табассум билан Левинга қараб туриб.

¹ Улуғи хоним. (Фран.).

Левин юзидағи мускуллари пир-пир учиб титраётганини сезиб, қалтироқ товуш билан:

— Хўш, бу ҳақда менга нима дейсан?— деди.— Бу муаммога қандай қарайсан?

Степан Аркадьич кўзларини Левиндан олмай, стакандаги шаблисини шимириб ичди.

— Менми?— дёб сўради Степан Аркадьич.— Менга қолса шу ишнинг бўлгани яхши. Бу хайрли иш.

— Менга қара, хато кетмаяпсанми? Нима ҳақда гаплашा�ётганимизни ўзинг биласанми?— деди Левин, кўзларини ҳамсуҳбатига тикиб.— Шу бўладиган нарса деб ўйлайсанми, а?

— Бўлади деб ўйлайман. Нега бўлмасин?

— Йўқ, шуни аниқ бўладиган нарса деб ўйлайсанми? Йўқ, кўнглингдагини айт! Хўш, борди-ю, борди-ю йўқ десалар?.. Мен ишонаманки...

— Нега бундай деб ўйлайсан?— деди Степан Аркадьич, унинг ҳаяжонланганита илжайиб.

— Гоҳи маҳаллар менга шундай туюлади. Мабодо йўқ дейишса борми, ахир менга ҳам, ўзига ҳам яхши бўлмайди-да.

— Бе, бунинг қиз учун ёмон жойи йўқ. Ҳар қандай қиз ҳам совчи келса фахрланади.

— Тўғри, ҳар қандай қиз, лекин у эмас.

Степан Аркадьич кулимсиради. У Левиннинг бу тўйғусини жуда яхши биларди, у яна шуни ҳам билардики: Левиннинг назарида дунёдаги қизларнинг ҳаммаси иккι турга бўлинади: биринчи тури — бунга унинг севгани кирмайди-ю, дунёдаги қизларнинг ҳаммаси киради ва булар инсонга хос заифликларнинг ҳаммасидан холи бўлмаган жуда оддий қизлардир; иккинчи тури эса севганининг ёлғиз ўзи, бунда ҳеч қандай ожизлик, камчилик йўқ ва у инсонга хос нарсалардан баландда.

Левин қайлани нарига сурган эди, Степан Аркадьич унинг қўлини ушлаб:

— Тўхта, қайладан ол,— деди.

Левин бўйсуниб қайладан олди-ю, лекин Степан Аркадьичга овқат егизмади.

— Йўқ, тўхта, тўхтаб тур,—деди у.—Тушунгин ахир, бу масала мен учун ҳаёт-мамот масаласи-я! Ҳеч маҳал бу тўғрида бирорвга оғиз очган эмасман. Иннайкейин, сендан бошқага ёрила олмайман ҳам. Ахир биз ҳамма нарсада бир-биримизга ёт одамлармиз: дидларимиз, қараш-

ларимиз бошқа, ҳаммаси бошқа; лекин мени яхши кўришингни ва гапимга тушунишингни биламан, шу туфайли сени жонимдан ҳам яхши кўраман. Лекин, худо ҳақи, очиқ гапиравер.

— Нима ўйласам, шуни айтаман сенга,— деди Степан Аркадьевич, кулимсираб,— лекин айтадиган бошқа гапим ҳам бор: менинг хотиним жуда ажойиб хотин...— Степан Аркадьевич, хотини билан ўзи ўртасидаги муносабатни эслаб бир хўрсинди-ю, бир зумгина жим қолгандан сўнг давом қилди:— соҳиби каромат. Одамларнинг ичидаги нарсаларни кўриб туради: ҳали бу ҳам оз, ҳатто нима бўлишини, айниқса никоҳга оид нарсаларни олдиндан билади. Масалан, Шаховскаяянинг Брентельнга тегишини слдиндан айтиб берди-я! Ҳеч ким бунга ишонгиси келмади, лекин хотинимнинг айтгани бўлди. Шундай қилиб, хотиним сенинг томонингда.

— Яъни?

— Яъни, хотиним сени яхши кўрадигина эмас, Китини албатта сенга тегади деб ҳам айтади.

Шу сўзларни эшитиб, Левиннинг оғзи қулоғига етди, ийиб кетиб йиғлаб юбораёзди.

— Шундай дедими, а?—деб қичқирди Левин.—Мен ҳамма вақт айтардим, хотининг ажойиб хотин деб. Бас энди, бас қилайлик бу гапни,— деди у, ўрнидан туратиб.

— Утира турсанг-чи.

Лекин Левин ўтира олмас эди. Катакка ўхшаган кичкина хона ичидаги бардам қадамлар билан бир-икки бор у ёқ-бу ёққа юрди, ёшларини кўрсатмаслик учун кўзларини пирпиратди, ана шундан кейингина столга келиб ўтирди.

— Сен тушунгин ахир, бу муҳаббат эмас,— деди у.— Мен муҳаббат қўйиб кўрганман, лекин буниси бутунлай бошқача. Бу менинг ҳиссим эмас, мендан ташқари бир куч ихтиёrimни олиб қўйган. У сафар шунинг учун кетиб қолдимки, ер юзида баҳт бўлмаганидек, бу нарсанинг ҳам бўлиши мумкин эмас деган қарорга келган эдим, билдингми? Ўзимни босиш учун бошимни минг тошга урсам ҳам бўлмади, усиз яшай олмаслигимни билдим. Шунинг учун бирёзлик қилиш керак...

— Ундай бўлса нимага кетиб қолувдинг?

— Шошмасанг-чи! Ўлар уймалашиб калламни ғовлатиб юборди-ку! Қанча сўрайдиган нарсаларим бор!

Менга қара, айтган гапинг билан бошимни осмонга ет-казганингни кўз олдингга келтиrolмайсан, ахир! Мен шу қадар бахтиёрманки, ҳамма нарсани унугиб, тубанлашиб кетяпман. Бугун бир гап эшидим: Николай акам, танийсан, шу ерда эмиш... уни ҳам ёдимдан чиқардим. У ҳам бахтиёр бўлса керак деб ўйлабман. Бу худди жинниликка ўхшайди. Аммо шуниси даҳшатлики... Масалан, сен уйлангансан, сен бу ҳисни биласан... шуниси даҳшатлики, биз анчагина яшаган, ўтмишда... муҳаббат эмас, гуноҳ ортирган одамлармиз. Бирдан покиза, бокира бир вужудга яқинлашамиз; бу жирканч нарса, шунинг учун бундай одам ўзини нолойиқ деб ҳис этолмай туролмайди.

— Кўявер, сенда гуноҳ кўп эмас.

— Эй, ҳар ҳолда бор-да,— деди Левин.— Ҳар ҳолда «ҳаётим саҳифаларини жирканч ҳис билан ўқиб туриб, дир-дир титрайман, лаънат дейман ва аччиқ-аччиқ зорланаман...» шундай.

— Начора, дунёнинг ўзи бўлгани шу,— деди Степан Аркадьевич.

— Биттагина тасалли бор, у ҳам бўлса, мен ҳамма вақт яхши кўриб ўқийдиган дуодир: «Мени лойиқ билиб эмас, шафқат қилиб кечир». У ҳам мени фақат шу тарика кечириши мумкин.

XI

Левин қадаҳини кўтаргандан сўнг бир оз жим ўтиришди. Кейин Степан Аркадьевич:

— Сенга яна бир нарсани айтишим керак. Вронскийни танийсанми?— деб сўраб қолди.

— Йўқ, танимайман, нимага сўраяпсан?

Татар ҳозир, айниқса керак бўлмаган бир пайтда меҳмонлар теварагида ивирсив, қадаҳларни тўлдириб юрган эди; Степан Аркадьевич унга юзланиб:

— Бошқасини келтир,— деди.

— Нима учун Вронскийни танишим керак экан?

— Шунинг учун танишинг керакки, рақибларингдан бири у.

— Қанақа одам у, Вронский?— деди Левин. Унинг, Облонскийни ҳозиргина завқлантирган болаларга хос қувноқ чеҳраси бирдан ўзгариб, қаҳрли, ёқимсиз тус олди.

— Вронский — граф Кирилл Иванович Вронскийнинг ўғилларидан ва Петербург аслзода ёшларининг энг ажо-йиб намуналаридан бири. Мен уни Тверда ишлаб юрганимда таниганман, у ерга аскар олгани келган эди. Ҳаддан ташқари бадавлат, чиройли, таниш-билишлари кўп, ўзи флигель-адъютант, шу билан бирга, пошохон дилбар йигит, лекин дилбар йигит дейиш ҳам озлик қиласди. Кейин бу ерда билсам, ўқимишли, жуда ақлли одам экан; бу — келажаги ниҳоятда порлоқ одам.

Левин қовоқларини солиб, индамай ўтиради.

— Хў-ўш, сен кетганингдан бир оз кейин шу атрофларда пайдо бўлиб қолди; ўзиям, чамамда, Китига ошиқи шайдо. Ўзинг тушунасан, Китининг онаси..

— Кечир, лекин мен ҳеч нарсага тушунмаяпман,— деди Левин, яна бешбадтар қовоқларини солиб. Кейик Николай акаси ва уни ёддан чиқарип ўзининг нақадар пасткашлиқ қилгани бирдан эсига тушди.

Степан Аркадьевич жилмайиб ва қўлини унинг қўлига тегизиб туриб:

— Тўхта, тўхта,— деди.— Мен сенга фақат билган нарсаларимни айтдим, холос; яна тақфор айтаман: бу нозик ва қалтис масалада, пайқашимча, нафсилар омад сенинг тарафингда.

Левин курси орқасига ўзини ташлади, ранги қув ўчиб кетган эди.

— Лекин ишни иложи борича тезроқ ҳал қилишингни маслаҳат кўраман,— деб давом қилди Облонский, унинг қадаҳини тўлдира туриб.

— Йўқ, раҳмат, ортиқ ичолмайман,— деди Левин, қадаҳини нари суриб.— Маст бўлиб қоламан... Хўш, турмушинг қалай?— деб сўради у, афтидан, сұхбат мавзуни ўзгартгиси келиб.

— Яна бир оғиз сўз: ҳар нима бўлганда ҳам, масалани тезроқ ҳал қилишинг маслаҳат, бугун оғиз очма, маслаҳат кўрмайман,— деди Степан Аркадьевич.— Эртага эрталаб бутун дабдаба билан бору, оғиз солавер, худо ёр бўлсин....

— Меникига ов қилгани бормоқчи бўлиб юрган эдинг. Шу баҳор кел,— деди Левин.

У бу тўғрида Степан Аркадьевичга кўнгил ёргани учун ҳозир ич-ичидан пушаймон еб ўтирад эди. Унинг табарорук ҳисси аллақандай петербурглик офицер рақобати

ҳақидаги гаплар ва Степан Аркадьичнинг тахмини ҳамда маслаҳатлари билан булғанган эди.

Степан Аркадьич кулимсиради. У Левиннинг қалбида нималар бўлаётганига тушунар эди.

— Вақти билан борарман деди,—Степан Аркадьич.— Шунаقا, оғайни, аёллар бамисоли винт — ҳамма нарса ўшанинг теварагида айланади. Мана, масалан, менинг ишим ҳам чатоқ, жуда чатоқ, ҳаммасига хотинлар сабаб. Сен менга очиқ айт,— деди у, бир қўли билан папирос чиқариб ва иккинчи қўлида қадаҳини ушлаб туриб,— маслаҳат бер.

— Нима тўғрисида ахир?

— Мана бу тўғрида, фараз қилайлик, сен уйлангансан, хотинингни яхши кўрасан, лекин бошқа бир аёлга кўнглинг тушиб қолди...

— Кечир, лекин мен бундай нарсаларни асло ақлимга сиғдира олмайман, бу ҳам... ҳозир шу ерда қорнимни тўйғазиб олсам-у, калач дўкони ёнидан ўтиб кетаётib калач ўғирлаб еганимни ҳам ақлимга сиғдира олмаганимга ўшаган нарса.

Степан Аркадьичнинг кўзлари одатдагидан кучлироқ чақнаб кетди.

— Нега энди? Калач баъзан шундай хушбўй ҳид таратадики, емасдан туролмайсан киши.

Himmlisch ist's, wenn ich bezwungen
Meine irdische Begier;
Aber noch wenn's nicht gelungen,
Hatt' ich auch recht hübsch Plaisir!!

Степан Аркадьич буларни айта туриб, мулоиймлик билан кулимсиради. Левин ҳам ўзини кулимсирашдан тутолмади.

— Бу гапнинг ҳазили йўқ,— деб Облонский сўзини лавом қилдирди.— Тушунгин, вужуди севги билан тўлган, ювош, дилбар, якка-ёлғиз, бечора аёл бутун борлиғини сенга қурбон қилса-ю, энди, бўлар иш бўлгандан кейин, тушун ахир, наҳотки ташлаб кетсанг? Фараз қилайлик: оила ҳаётини бузмаслик учун ундан ажрадинг

1 Ўз эҳтиросимга бўлсайдим ҳоким,
Бу ғоят гўзал иш бўларди албат;
Бунга эришмаган бўлсам ҳам, лекин
Харқалай кайф қилдим, олдим кўп лаззат! (нем.)

ҳам: наҳотки шунда ҳам унга ачинмасанг, ёрдам қилмасанг, дардига дардман бўлмасанг?

— Йўқ, кечир мени, бу фикрингга қўшилмайман, ўзинг биласанки, аёллар менинг назаримда икки турга бўлинади... йўқ, яъни.., тўғрироғи: аёллар бору, яна... мен разолатга ботган маҳбубаларни кўрган эмасман, кўрмайман ҳам, конторка орқасида ўтирган афти-башараси бўёқли, соchlари жингалак француз аёлга ўхшаганларни эса мен газанда деб биламан, ахлоқи бузилгандарнинг ҳаммаси ҳам шунақалардан.

— Хўш, инжил оятидаги сўзлар-чи?

— Эй, қўйсанг-чи! Бу сўзлардан си истеъмол қилишларини билганда ҳазрати Исо ҳеч маҳал бу гапни айтмаган бўларди. Бутун инжилдан фақат шу сўзларнигина эсда олиб қолишибди. Сўз орасида шуни ҳам айтиб қўяйки, мен ўйлаган нарсаларимни эмас, ҳис қилган нарсаларимни гапиряпман. Мен ахлоқи бузилган хотинлардан нафратланаман. Сен ўргимчакдан қўрқасан, мен бўлсан ҳалиги газандалардан. Сен-ку, тўғриси, ўргимчакларни ўрганмагансан, уларнинг табиатини билмайсан, мен ҳам шунақа.

— Бундай дейиш осон, бу нарсалар Диккенс тасвири қилган жанобнинг мушкул масалаларни чап қўл билан ўнг елкасидан ошириб ташлаганидай гап. Лекин фактни инкор қилиш — жавоб эмас. Нима қиласай, гапирсанг-чи, ахир, нима қиласай? Хотининг қариб борса-ю, сен қувватга тўлиб-тошсанг. Хотинингни ҳар қанча ҳурмат қилма, барибир, уни чинакам севги билан сева олмаслигинги ҳаш-паш дегунча сеза бошлайсан. Ана шу пайт бирдан жононга дуч келиб қоласан-у, адойи-тамом бўласан! — деди Степан Аркадьевич, умидсизлик билан.

Левин истеҳзо билан кулимсиради.

— Ҳа, адойи-тамом бўласан, — деб сўзини давом қилиди Облонский. — Хўш, нима қилиш керак?

— Қалач ўғирламаслик керак.

Степан Аркадьевич кулиб юборди.

— Ҳ, ахлоқ устози! Тушун ахир: дунёда икки тоифа хотин бор: бири — фақат ўз ҳуқуқини талаб этади; бу ҳуқуқ — сенинг севгинг, сен эса севгингни унга бағишлий олмайсан; иккинчи тоифа хотин эса, борлиғини сенга қурбон қиласди-ю, сендан ҳеч нима талаб этмайди. Шунда нима қилишинг керак? Қандай ҳаракат этишинг керак? Мана бу даҳшатли фожия.

— Агар сен бу ҳақда менинг раъйимни билмоқчи бўлсанг, хўп, айтаман: бунда фожиа бўлишига ишонмайман. Шу сабабдан ишонмайманки, менингча, муҳаббат... ҳар иккала муҳаббат, эсингдами, Афлотун ўзининг «Зиёфат» номли асарида баён қилган ҳар иккала муҳаббат одамларни синаб кўриш хизматини адо этади. Бир хил одамлар бу муҳаббатнинг бирини, бошқалар эса фақат иккинчисини муҳаббат деб биладилар. Шунинг учун, Афлотуний муҳаббатдан бошқа муҳаббатгагина бўйсунган одамлар фожиа ҳақида бекор оғиз кўпиртирадилар. Бундай муҳаббатда ҳеч қандай фожианинг бўлиши мумкин эмас. «Бахш этган ҳузур-ҳаловатингиз учун ожизона ташаккур, саломат бўлсинлар»— бутун фожиа мана шундан иборат, холос. Афлотуний муҳаббат учун эса фожианинг бўлиши мумкин эмас, чунки бундай муҳаббат бор жойда ҳамма нарса равшан, покиза, сабабки...

Шу пайт Левин ўз гуноҳларини ва бошидан кечирган ички қурашини эслади-ю, бирдан:

— Ким билади, балки сен ҳақлидирсан,— деб қўшиб қўйди.— Ҳақли бўлишинг эҳтимолга жуда яқин... лекин мен билмайман, мутлақо билмайман.

— Ана кўрдингми,— деди Степан Аркадьевич,— сен маслак одамисан. Бу сенинг ҳам фазилатинг, ҳам нуқсонинг. Сен бир тахлитда туродиган кишисан, шунинг учун ҳаётнинг бир тахлитдаги ҳодисалардан таркиб топишини хоҳлайсан. Ҳолбуки бундай бўлмайди. Мана, масалан, сен ижтимоий фаолиятга, хизматга жирканиб қарайсан, чунки ишнинг ҳамма вақт мақсадга мувофиқ бўлишини хоҳлайсан, ҳолбуки бундай бўлмайди. Сен ҳар бир кишининг фаолияти ҳар маҳал мақсадга эга бўлишини, муҳаббат ва оила ҳаётининг ҳар маҳал бир бўлишини ҳам хоҳлайсан. Ҳолбуки бундай бўлмайди. Ҳаётнинг барча ранг-баранглиги, бутун латофати, бутун гўзаллиги соялар ва ёруғлардан таркиб топади.

Левин хўрсиниб қўйди, жавоб қилмади. У ўз фикрлари билан банд бўлиб, Облонскийнинг сўзларини эшитмаган эди.

Шундан кейин улар, гарчи дўст бўлишса ҳам, гарчи бирга тушлик қилишиб, бирга вино ичишган бўлишса ҳам, вино уларни бир-бирларига яна ҳам иноқлаштириши керак бўлгани ҳолда, ҳар бири фақат ўз фикри билан банд бўлиб, бирининг иккинчиси билан иши йўқлигини сезиб қолдилар. Облонский мана шунга ўхшаш

тушликдан кейин иноқлашиш ўрнига, жуда ҳам узоқлашиб кетиш каби ҳодисани неча бор бошидан кечирган эди. Шунинг учун бундай ҳолларда нима қилиш кераклигини биларди.

— Ҳисобни келтир! — деб қичқирди-ю, қўшни залга чиқиб, у ерда дарҳол бир таниш адъютантга учради-да, бир актриса ва унинг соҳиби ҳақида гаплашиб кетди. Облонский ҳамиша Левиннинг ҳаддан зиёд ақлий ва руҳий жиҳатдан ҷарчатадиган сұхбатидан сўнгра адъютант билан қылған сұхбатидан дарҳол енгил тортганини, ҳордиги чиққанини ҳис этди.

Татар йигирма олти сўму яна қанча тийиндан иборат бўлган ва бунга ароқ пули ҳам қўшилган ҳисоб-китобни келтирганда, Левин, қишлоқ кишиси бўлгани учун, ўз ҳиссасига тушган ўн тўрт сўмлик ҳисобдан бошқа маҳал даҳшатта тушган бўларди, лекин ҳозир бунга эътибор қилмади, ҳақини тўлади-ю, кийимларини ўзгартириш ва Шербацкийларникига бориши учун уйга жўнади; бугун Шербацкийларникида тақдири ҳал бўларди.

XII

Князь қизи Кити Шербацкая ўн саккизга кирған эди. У шу қишидан киборлар зиёфатларига аралаша бошлиди. Киборлар орасида у қозонган муваффақият ҳар икки опасиникидан, ҳатто княгиня кутганидан ҳам баланд эди. Москва балларида ўйинга тушувчи йигитларнинг қарийб ҳаммаси Китига ошиқ бўлган, биринчи қишидаёқ Китига муносиб икки номзод маълум бўлиб қолган эди: бири Левин, иккинчиси у қишлоққа кетар-кетмас майдонда кўринган граф Вронский эди.

Қиши бошларида Левиннинг пайдо бўлиши, Шербацкийларникига тез-тез келиб-кетиб туриши, Китига бўлган ошкор муҳаббати Китининг ота-онаси ўртасида қиздариининг келажаги ҳақидаги биринчи жиддий муҳокамага ва князь-княгиня ўртасидаги тортишувга сабаб бўлди. Князь Левин томонда эди, у Кити учун Левиндан ортиғини орзу қилмаганини айтди. Княгиня бўлса, аёлларга хос бир одат билан масаланинг моҳиятига эътибор бермай, Китининг ҳали жуда ҳам ёшлигини, Левин ниятининг жиддийлигини ҳеч нима билот қилмаганини.

гини, Китининг унга майли йўқлигини ва бошқа баҳоналарни гапирди; лекин муддаонинг энг муҳими, яъни қизига яна ҳам муносиброқ куёв кутаётганини, қизи Левинни ёқтиргмаганини, Левинни билмаганини айтмади. Левин қўйқисдан кетиб қолганда эса, княгиня хурсанд бўлиб, тантана билан эрига: «Қўрдингми, мен ҳақли эдим» деди. Вронский пайдо бўлганда эса, Кити шунчаки яхши куёв эмас, ҳашаматли, ажойиб куёв танлаши керак, деган фикрини кўнглига тушиб, яна ҳам кўпроқ хурсанд бўлди.

Китининг онаси учун Вронский билан Левинни таққослаш мумкин эмас эди. Онасига Левиннинг ғалати ва кескин муҳокамалари ҳам, княгиняниң тахминича, киборлар жамиятида ўзини мағрур тутишдан келиб чиқадиган бесўнақайлиги ҳам, княгиняниң фаҳмича, унинг қишлоқдаги аллақандай ёввойи ҳаёти, ҳайвонлар ва музиклар билан машғул бўлиши ҳам ёқмас эди; Левин унинг қизига ошиқ бўлиб, уйларига бир ярим ойдан бери келади, ниманидир кутади, чамалайди, Китига оғиз солса, бу улар учун катта шараф бўлиб кетмасмikan деб қўрқаётганга ўхшайди, унашиладиган қизининг уйига келгандан кейин унга арз-ҳол қилиши кераклигини тушунмайди — мана шу нарсалар ҳам княгиняга асло ёқмас эди. Бунинг устига, у яна ҳеч нима айтмасдан кетмб қолади. «Хайриятки, у кўзга яқин киши эмас, Кити яхши кўриб қолмади», — деб ўйларди у.

Вронский онанинг бутун орзу-ҳавасларига муносиб эди. Ниҳоятда бадавлат, ақлли, аслзода, келажакда порлоқ ҳарбий-сарой мартабаси кутиб турган фусункор киши. Ундан яхшисини орзу қилиб бўлмасди. Балларда Вронский Китига очиқ-ошкор айланишар, у билан ўйинга тушар, уйларига келарди, демак, ниятининг жиддийлигига гумон қилиб бўлмас эди. Лекин, шунга қарамасдан, княгиня шу қишини даҳшатли бир хавотирда ва ҳаяжонда ўтказди.

Княгиняниң ўзи бундан ўттиз йил илгари холасининг совчилиги билан эрга теккан эди. Олдиндан ипидан-игнасигача маълум бўлган куёв келиб қизни кўрди, куёвни ҳам кўришди; совчи хола қиз билан йигитнинг бирбирида қолдирган таассуротни сўроқлаб билди, кейин бу таассуротни ўзларига ҳам маълум қилди; улар бир-биралида яхши таассурот қолдиришган эди; кейин, тайин қилинган кунда, йигит келиб қизнинг ота-онасига ҳоҳи-

шини билдириди, унинг хоҳиши ҳам ота-онаси томонидан қабул қилинди. (Улар буни кутиб турган эдилар.) Шу билан ҳамма нарса жуда осон ва соддагина ҳал бўлди. Ҳар ҳолда, княгиняга шундай туюлган эди. Лекин оддий нарса бўлиб кўринган бу ишнинг унчалик осон ва сода эмаслигини ўз қизларини эрга бериш маҳалида кўрди. Катта қизлари Дарья билан Натальяни эрга бераётгандা қанчадан-қанча ваҳимага тушди, қанчадан-қанча фикрлар миясига келиб-кетди, қанчадан-қанча пул сарф қилинди, эри билан унинг ўртасида қанчадан-қанча нари-бери гаплар бўлди! Мана энди кичик қизларини киборлар мұхитига олиб чиқар әкан, яна ўшандай ваҳимага тушар, яна ўшандай гумон ва шубҳаларга берилар, эри билан аввалги икки қизи туфайли бўлган жанжаллардан ҳам ортиқроқ жанжаллашарди. Қари князъ ҳам, ҳамма оталар сингари, қизларнинг номуси ва соғлиги тўғрисида жуда қаттиқ турар эди. У қизларини, айниқса арзанда қизи Китини ҳаддан ташқари тергар, қизимни бадном қиласан деб ҳар қадамда княгиня билан ғижиллашарди. Княгиня катта қизларини эрга бериш маҳалида бу хил жанжалларга ўрганиб қолган эди, лекин бу сафар князниң инжиқлигига асос кўпроқ эканлигини ҳис этарди. У кейинги вақтларда жамият урфи-одатида кўп нарсалар ўзгариб кетганини, оналар бурчи яна ҳам оғирлашганини кўрарди. У Кити тенгқурларининг алла-қандай жамият ташкил этиб аллақандай курсларга қатнаётгандарини, эркаклар билан бемалол муомала қилишганларини, кўчаларда якка ўzlари кареталарда юрганларини, кўпларининг реверанс қилмаганларини ва ҳаммасидан ҳам эр танлаш ота-оналарнинг эмас, ўзларининг иши эканига қаттиқ ишонганиларини кўрарди. Ана шу ёш қизлар, ҳатто кекса одамлар ҳам: «Ҳозир қизларни бурунги замонлардагидек эрга бермайдилар», деб ўйлашар ва очиқ сўзлашардилар. Лекин ҳозир қизларни қай тариқа эрга беришларини княгиня ҳеч кимдан суриштириб билолмади. Французларнинг одати, болалар тақдирини ота-оналари ҳал қиласди, деган одат қабул этилмай қораланаарди. Инглизларнинг одати: бутун ихтиёр қизда, деган одат ҳам қабул этилмас ва рус жамиятига тўғри келмас эди. Русларнинг унашиш одати негадир хунук деб ҳисобланар ва бу одатдан ҳамма, жумладан княгиняниң ўзи ҳам куларди. Лекин қизнинг на тариқа эрга тегиши ва эрга берилиши кераклигини.

ҳеч ким билмасди. Княгиня бу ҳақда ким билан гаплашмасин, ҳаммаси ҳам: «Жоним, бизнинг замонамиизда бу эски одатни ташлаш керак. Ахир уйланадиганлар ёшларку, ота-оналари эмас; шундай бўлгандан кейин, уларни ўз майилларига қўйиш керак, турмушларини билганларича қуришсин», деярди. Лекин қизлари йўқ одамлар учун бунаقا дейиш осон; княгиня, қиз агар ўз ихтиёрига ташлаб қўйилса, уйланишни хоҳламаган ёки қуёвликка ярамаган битта-яримта одамни яхши кўриб қолиши мумкин, деб ўйларди. Шундай қилиб, замонамиизда ёшлар ўз муқаддаротларини ўзлари ҳал қилишлари керак, деб ҳар қанча талқин этсалар ҳам, қайси бир замонда бўлмасин, беш яшар бола учун ўқланган тўппонча энг яхши ўйинчоқ эканлигига қанчалик ишонмаса, бу гапларга ҳам княгиня шунчалик ишона олмасди. Шу сабабли княгиня катта қизларидан кўра Кити тўғрисида кўпроқ хавотирда эди.

Энди у, Вронский қизимга жигарсўхталик қилишдан нарига ўтмаса-я, деб қўрқарди. Княгиня қизининг уни аллақачон яхши кўриб қолганлигини фаҳмлар, лекин Вронский виждонли одам, шунинг учун қизимни бадном қилмайди, деб ўзини юпатарди. Айни замонда у ҳозирги эркин муомала билан қизнинг бошини айлантириб қўйиш осонлигини, эркаклар умуман бу гуноҳига беларво қараганликларини ҳам биларди. Ўтган ҳафта Кити Вронский билан мазуркага тушаётганларида ўтган гапни онасига айтиб берди. Бу гап княгиняни бирмунча юпатган бўлса ҳамки, у бутунлай хотиржам бўла олмасди. Вронский Китига: мен ҳам, акам ҳам ҳар бир масалада онамизга бўйсунишга шунчалик одатланиб қолганмизки, онамиз билан маслаҳатлашмасдан туриб бирон муҳим ишга қўл ургани ботина олмаймиз, деб айтибди. «Ҳозир ойимнинг Петербургдан келишларини худди баҳтимни кутгандай кутиб турибман», дебди.

Кити бу сўзларнинг маъносига бориб етмасданоқ ҳаммасини онасига айтиб берди. Аммо онаси буни бошқача тушунди. Вронскийнинг қари онасини Москвада ҳар кун кутаётганларини, кампир ўғлиниң дидидан хурсанд бўлишини княгиня биларди; шунинг учун, онасини хафа қилиб қўйишдан қўрқиб, Вронскийнинг Китига оғиз солмайтгани княгиняга ғалати туюларди; шундай бўлса ҳам бу никоҳнинг бўлишини, бундан ҳам кўпроқ ташвиш ва ҳаяжонларидан тезроқ қутулишни шу қадар хоҳларди-

ки, ахийрі шундай бўлишига ўзи ҳам ишониб қолди. Эрини ташлаб кетмоқчи бўлиб юрган катта қизи Доллининг бахтсизлигини кўриш ҳозир княгиня учун нақадар оғир бўлмасин, кичик қизининг ҳал бўлиш олдида турган тақдиди ҳақидаги ташвиши унинг бутун ҳис ва туйғуларини қамраб олган эди. Шу бугун, Левиннинг келиши билан унинг ташвишига янги ташвиш қўшилди. Княгиня, назарида, бир маҳаллар Левинга майли бўлган қизининг номус зўридан Вронскийни рад қилмасайди, Левиннинг келиши битай деб турган ишни чулғатиб, тўхтатиб қўймасайди, деб қўрқар эди.

Уйга қайтишиб келганда, княгиня қизидан:

— Қачон келиби? — деб сўради, Левин тўғрисида.

— Бугун, татап.

— Мен ёлғиз бир нарсани айтмоқчиман... — деб княгиня сўз бошлади.

Кити унинг жиддий, ҳаяжонли юзидан нима устида гапиришини пайқаб олди.

— Ойи,— деди у, тутоқиб ва онасига томон шартта ўгирилиб,— ўтинаман, ўтинаман бу ҳақда ҳеч оғиз очманг. Биламан, ҳаммасини биламан.

Кити ҳам онаси хоҳлаган нарсани хоҳларди, лекин онасининг нима важдан шуни орзу қилаётгани кўнглини оғритарди.

— Мен ёлғиз шуни айтмоқчиман: биттасини умидвор қилиб қўйиб...

— Жон ойи, худо хайрингизни берсин, қўйинг, гапираманг. Бу тўғрида оғиз очиш шу қадар даҳшатлики.

Онаси қизининг кўзларидаги ёшни кўриб:

— Хўп, хўп, гапирамайман,— деди.— Лекин бир шартим бор, жон болам, ўзинг ҳам ваъда қилгансан, мендан ҳеч сирингни яширмайсан. Яширмайсан-а?

Кити қизарив ва онасининг юзига тик қараб туриб:

— Ҳеч қачон, ойи, ҳеч қандай сиримни яширмайман,— деб жавоб берди.— Лекин ҳозир сизга айтадиган ҳеч гапим йўқ. Мен... мен... мабодо хоҳлаганимда ҳам, нима дейишими ва қандай дейишими билмайман... билмайман.

Онаси унинг ҳаяжонлангани ва бахтиёрлигига қувониб: «Йўқ, у шу кўзлари билан ёлғон гапиrolмайди», деб ўйлади. Княгиня ҳозир Китининг қалбида рўй берадётган нарсаларнинг қиз бечорага қанчали зўр ва аҳамиятли бўлиб кўринганига кулимсиради.

XIII

Кити тушлиқдан сўнг ва кеч киргунгача шундай бир туйғу ичидә юрдикى, жангга кириш олдида турган йигитгина шу нарсани ҳис этади. Унинг юраги дукурлаб урап, фикрлари бир ерда тўпланолмай чуваларди.

Кити шу бугун оқшом Левин билан бириичи марта учрашишини, ўзининг тақдирини ҳал қилишини сезарди. Шунинг учун уларнинг иккаласини, гоҳ айри-айри ҳолда, гоҳ биргаликда тинмай кўз олдига келтиради. Ўтмиш ҳақида ўйлаганида, ўзининг Левин билан муносабатини эслаганида ҳузур қиласар, кўнгли юмшар эди. Болалик чоғларининг хотиралари ва ўлган акаси билан Левин ўртасидаги дўстлик хотиралари Китининг Левинга бўлган муносабатларига алоҳида, шоирона бир нафосат бағишлар эди. У Левиннинг ўзига ошиқлигига амин эди, шунинг учун муҳаббати Китини ҳаволантирад, қувонтиради. Натижада у Левинни эслаб, енгил тортар эди. Вронскийни хотирлагандага эса, унинг бориб турган кибор ва сокин одам бўлишига қарамай, аллақандай ўнгайсиз ҳолга тушар эди; қандайдир сохталик бордек эди; бу сохталик Вронскийда эмас, йўқ у жуда содда, дилбар йигит, сохталик гўё Китининг ўзида эди; ҳолбуки у ўзини Левин олдида бутунлай содда ҳис этар, кўнгли равшан топарди. Аммо шуниси ҳам бор эдик, у Вронский билан ўтадиган келажагини хәёлига келтириди дегунча кўз олдида порлоқ, баҳтили бир истиқбол гавдаланарди. Левин билан ўтадиган келажаги эса хира бўлиб кўринарди.

Бугунги оқшом йиғилишига кийиниш учун юқори қаватга чиқиб ўзини ойнага солганда, Кити ўзини энг яхши кунларидан бирида эканини ва куч-қувватга тўлиб-тошганини кўриб қувонди; бир оздан сўнг бошланадиган йиғилиш учун шундай бир ҳолатда бўлиши ниҳоятда зарур эди: у ўзининг ташқи қиёфаси сокин ва ҳаракатларида эркинлик, латофат борлигини ҳис этди.

Соат саккиз яримда у меҳмонхонага энди тушиб ҳам эдик, лакей: «Константин Дмитрич Левин» деб хабэр берди. Княгиня ҳали ўз хонасида эди, князъ ҳам чиқмаган эди. Кити: «Худди ўйлаганим», деб ўйлади-ю, юраги дукурлаб ўйнай бошлади. Ойнага қараб, оп-оқарив кетганини кўриб даҳшатта тушди.

Левин уни ҳоли толиш ва таклифини айтиш учун

барвақтроқ келганини Кити энди аниқ биларди. Худди шу он масала биринчи марта бутунлай бошқа, янги томони билан кўз олдида гавдаланди. У масаланинг ёлғиз ўзи, яъни ким билан бахтли бўлиши ва кимни яхши кўриши устида эмаслигини, балки яхши кўрган кишисини шу топда ҳақорат қилиши кераклиги устида эканини ҳозиргина тушунди. У севган кишисини бафри тошлик билан ҳақорат қилиши керак... Нима учун? Шунинг учунки, у дилбар йигит, Китини яхши кўради, Китига ошиқ. Лекин, на чора, шундай қилиши керак, шундай бўлиши керак. «Ё худо, наҳотки шу нарсани ўз оғзим билан айтсам унга?— деб ўйлади Кити.— Хўш, нима дейман? Наҳотки сизни яхши кўрмайман деб айтсам-а? Бу нотўғри бўлади-ку! Нима дейй? Бошқани яхши кўраман, дейми? Йўқ, бундай дея олмайман. Чиқиб кетаман, чиқиб кетишим керак».

Кити эшикка яқинлашганда Левининг оёқ товушини эшилди. «Йўқ! Бундай қилиш ноинсофлик бўлади. Нимадан қўрқаман? Ҳеч ёмонлик қилганим йўқ-ку. Нима бўлса бўлар! Тўғрисини айтаман. Тўғрисини айтсам уят бўлмайди. Ана ўзи», деди Кити ўзига, Левининг кучли ва ҳуркак қоматини, ўзига тикилиб турган порлоқ кўзларини кўриб. У, Левиндан шафқат сўраётгандек, юзига тик қараб туриб қўлини узатди.

Левин бўш меҳмонхонага кўз югуртириб:

— Барвақт келибман шекилли, жуда ҳам барвақт,— деди. Левин ўз орзусининг ушалганини, кўнглидаги галларини очиқ-ойдин гапиришга ҳеч нима халақит бермаслигини кўрганда, юзини ғам булути қоплади.

— Йўғ-а,—деди Кити, стол ёнига ўтириб.

Левин қиз “нига ўтирмасдан ва жасоратни йўқотмаслик учун унинг юзига қарамасдан:

— Менинг орзум ҳам сизни холи топиш эди,— деб сўз бошлади.

— Ойимлар ҳозир чиқадилар. Кеча жуда чарчаб қолдилар. Кеча...

Кити оғзидан чиққан гапнинг маъносига тушунмай гапирап ва ёлворувчи, меҳрибон кўзларини ундан олмай ўтиради.

Левин қизга қаради; у қизариб, гапидан тўхтаб қолди.

— Мен сизга бу ерда кўп тураманми, билмайман... лекин буниси сизга боғлиқ, деб айтувдим...

Кити, ҳозир эшитадиган гапига қандай жавоб беришни билмай, бошини борган сари қуи солинтиради.

— Сизга боғлиқ, деб айтувдим,— деди Левин, так-рорлаб.— Мен айтмоқчи эдим... мен айтмоқчи эдим... мен шунинг учун келдим... ки... менга тегсангиз!— деди у, нима деяётганини ўзи ҳам билмай; лекин, энг даҳшатли нарсани айтиб бўлинганини сезгандан сўнг, тўхтаб, Китига қаради.

Кити унга қараб, оғир-оғир нафас оларди. Унинг боши осмонга етган, қалби баҳт билан тўлиб-тошганди. Левиннинг муҳаббат изҳор қилиши ўзига шу қадар қаттиқ таъсир қилишини у кутмаган эди. Лекин бу ҳол бир зумгина давом этди. Кити Вронскийни эслади. Ана шундан кейин у ўзининг самимий кўзларини кўтариб Левинга қаради-да, умидсиз юзини кўриб, шошиб жавоб қилди:

— Иўқ, бу бўладиган гап эмас... мени кечиринг.

Бир минуттина олдин Кити унга нақадар яқин эди, унинг ҳаёти учун нақадар зарур эди! Мана энди у Левин учун нақадар бегона, нақадар узоқ бўлиб кетди!

Левин унга қарамасдан:

— Бошқача бўлиши мумкин эмасди,— деди.

Левин бош эгиб таъзим қилгач, чиқиб кетмоқчи бўлди.

XIV

Лекин шу он меҳмонхонага княгиня кириб келди. У қизининг Левин билан ёлғиз турганини ва авзойилари бузилганини кўриб, даҳшатга келди. Левин унга бош эгиб таъзим қилди-ю, ҳеч нима демади. Кити ерга қараб, жим ўтиради. Онаси: «Худога шукур, ради қилибди», деб ўлади; шунда унинг юзи пайшанба кунлари меҳмонларни кутганда чеҳрасида кўринадиган одатдаги табассум билан ёришиб кетди. Княгиня ўтириб, Левиннинг қишлоқдаги ҳаёти ҳақида суриштира бошлади. Левин яна ўтириб, ҳеч кимга сездирмасдан чиқиб кетиши учун меҳмонларнинг келишини кутди.

Беш минутдан кейин Китининг бултур қишида эрга тесккан дугонаси графиня Нордстон кирди.

У қотма, сарик, қора кўзлари чарақлаган, касалванд ва асабий бир хотин эди. У Китини яхши кўрарди; Китига бўлган муҳаббати, ҳар вақт эрли хотинларнинг қиз-

ларга бўлган муҳаббати сингари, Китини ўз орзу ва тилагига мос бўлган одамга эрга беришдан иборат эди, шунинг учун ҳам Китини Вронскийга беришни хоҳларди. Қишиш бошларида Шчербацкийларникида тез-тез учратиб турган Левинни эса у сира ҳам хушламасди. Бу аёл Левинни учратганда ҳар доим уни майна қилишни яхши кўрар эди.

— Унинг менга ўз улуғворлиги чўққисидан туриб қарашини яхши кўраман: жиддий суҳбатлашаётганда, мени нодон билиб, ё гапини кесиб қўяди ёки мен билан гаплашиш даражасига таназзул қиласди. Мен унинг бу қилифини жуда яхши кўраман! Мени кўришга кўзи йўқлигидан жуда хурсандман,— деярди у, Левин тўғрисида.

У ҳақли эди, чунки, чиндан ҳам, Левин уни кўрганда ғаши келар, керилиб юргани, тажанглиги, ҳаётда учрайдиган ҳар қандай дағал нарсалардан жирканиб, уларга парвосиз қарагани ва буни ўзининг фазилати деб билгани учун ундан нафратланар эди.

Баъзан икки киши зоҳирда бир-бири билан дўстона муносабатда бўлса ҳам, бир-биридан шу даражада нафратланишадики, ҳатто бир-бирлари билан жиддий муомала ҳам қилишолмайди ва бири иккинчисининг гапига ранжимайди ҳам; бундай ҳоллар киборлар жамиятида тез-тез учраб туради; Нордстон билан Левин ўртасида ҳам ҳозир худди шу муносабат бор эди.

Графиня Нордстон Левинни кўриши биланоқ дарҳол ҳужум бошлади.

— А! Константин Дмитрич! Яна бизнинг бузук Вавилонга келибсиз-да,— деди у, ниҳоятда кичик, сариқ қўйини Левинга узата туриб; Левин қишиш бошида, нима ҳам бўлиб, Москвани Вавилонга ўхшатган эди, ҳозир графиня шуни эслаб таъна қиласди.— Вавилон тузалибдими ё сиз бузилибсизми?— деди яна, Китига истеҳзо билан кўз югуртириб.

Бу орада ўзини ўнглаб олган Левин, одатини қилиб, графиня Нордстонга нисбатан дарҳол ҳазил аралашадоват билан гапира бошлади:

— Менинг сўзларимни шу қадар эсда олиб қолганингиз учун ниҳоятда хурсандман, графиня,— деб жавоб қайтарди у.— Тўғридан ҳам, сўзларим сизга жуда қаттиқ таъсир қилибди.

— Вой, бўлмасам-чи! Мен ҳамма сўзларингизни ёзиб юраман! Хўш, Кити, яна яхмалак отдингми? ..

Шундан кейин графиня Кити билган гаплаша бошлади. Ҳозир кетиш қанчалик ноқулай бўлса ҳам, бутун оқшом шу ерда қолищдан ва Китини кўришдан кўра енгилроқ эди, ҳозир Кити ора-сира унга қараб-қараб қўйиб, ўз кўзларини олиб қочаётган эди. У ўрнидан қўзғалмоқчи бўлиб турганида, княгиня унинг жимиб қолганини пайқаб:

— Москвада кўп турасизми?—деб мурожаат қилди.— Сиз ахир земство жамиятида ишлардингиз шекилли; бу ерда кўп туришингиз тўғри келмас.

— Йўқ, графиня, земствода ишламай қўйғанман,— деди у,— бу ерга ҳам бир неча кунга келганман, холос.

Графиня Нордстон Левиннинг жиддий, салобатли юзига ер остидан тикилиб: «Бунга бир нима бўлган, неғадир ўз мулоҳазаларини баён қилишга киришмаяпти», деб ўйлади. «Шошмай турсин, ҳали жагини очиб қўяман. Уни Кити олдида аҳмоқ қилишни бирам яхши кўраманки, ҳа, аҳмоқ қиласман»..

— Константин Дмитрич,— деди у Левинга.— Сиз ҳамма нарсани биласиз, марҳамат қилиб, менга шуни айтиб берсангиз: бизнинг Қалугадаги қишлоғимизда бутун мужиклар ва қишлоқи аёллар бор-бурдларини совуриб ароқ олиб ичишибди, энди бизга ҳеч нима тўламай қўйишиди. Бу нимаси? Сиз бўлсангиз ҳамма вақт мужикларни мақтаб юрасиз.

Шу дам меҳмонхонага яна бир хоним кирди, Левин ўрнидан турди.

— Кечирасиз, графиня, мен бу ҳақда, тўғриси, ҳеч нима билмайман, шунинг учун сизга бир нима деёлмайман,— деди-ю, хоним орқасида келаётган ҳарбий кишига ўгирилиб қаради.

Левин: «Вронский шу бўлиши керак», деб ўйлади-да, тахминининг тўғрилигига ишониш учун Китига қаради. Бу орада Кити Вронскийга қараб олиб, энди Левинга ўгирилган эди, Китининг ихтиёrsиз чақнаб кетган кўзларининг шу бир боқишиданоқ Левин унинг Вронскийни яхши кўрганлигини пайқади: Кити буни сўз билан лйттандан буни қандай фаҳмлаши мумкин бўлса, ҳозир ҳам шундай аниқ билиб олди. Қани, хўш, унинг ўзи қандай одам?

Энди яхши бўладими, хунук бўладими, Левиннинг қолмасдан иложи йўқ эди; у Кити яхши кўрган кишининг қандай одамлигини билиши керак эди.

Шундай одамлар борки, бирон нарсада омади бўлган рақибини кўрганларида ундаги яхши фазилатларнинг ҳаммасидан дарҳол кўз юмишга тайёр турадилар ва ундаги фақат ёмон нарсаларнигина кўрадилар; яна шундай одамлар ҳам борки, улар, аксинча, ҳамма нарсадан олдин у баҳтиёр рақибларида ўзларини мағлуб қилган фазилатларни топишга ҳаракат қиладилар ва юраклари ачишиб бўлса ҳамки, ундан фақат яхши хислатларни ахтарадилар. Левин ана шу хил одамлар тоифасидай эди. Лекин Вронскийдаги яхши ва жозибали фазилатларни топиш қийин бўлмади. Бу фазилатлар дарҳол кўзига кўрина қолди. Вронский ўрта бўйли, меҳр ёғилиб турган чиройли, юзи ғоят соқин ва қатъий, миқтидан келган, қора сочли киши эди. Юзи ва қоматида — қисқа қилиб олинган қора соchlари, янгигина қирилган иягидан тортиб то кенг, яп-янги мундиригача — ҳамма нарса оддийгина ва айни замонда гўзал эди. Вронский меҳмонхонага кириб келаётган ҳонимга йўл бериб, аввал, княгинянинг, кейин Китининг ёнига келди.

Китининг ёнига келаётганда, Вронскийнинг чиройли кўзлари ўзгача меҳрибонлик билан чақнаб кетди, кейин баҳтли, қишидек, камтарлиқ билан ғолибона (Левинга шундай кўринди) жилмайди-да, эҳтиром ва эҳтиётлик билан қиз қошида энгашиб, ўзининг мұъжаз, лёкин япа-лоқ қўлини узатди.

У ҳамма билан саломлашгандан ва бир неча оғиз сўз айтгандан сўнг, ўзидан кўзини олмаган Левинга бир марта бўлса ҳам қараб қўймасдан ўтирди.

— Рухсат этинг, сизни танишитирай,— деди княгиня, Левинга ишора қилиб.— Константин Дмитрич Левин. Граф Алексей Кириллович Вронский.

Вронский ўрнидан турди-да, Левиннинг кўзларига дўстларча тикилиб, унинг қўлини қисди. Кейин майнингина жилмайиб туриб:

— Шу йил қишида, чамамда, сиз билан бирга тушлик қилишим керак эди,— деди,— лекин сиз қўққисдан қишлоққа кетиб қолибсиз.

— Константин Дмитрич шаҳардан ҳам, биз шаҳарликлардан ҳам нафратланадилар: кўргани кўзлари йўқ,— деди графиня Нордстон.

— Афтидан, менинг сўзларим сизга қаттиқ таъсир қиласа керак, ҳалигача ёдингиздан чиқармабсиз,— деди.

Левин; шу гапни боя ҳам айтганлигини эслаб, қизариб кетди.

Вронский Левин билан графиня Нордстонга қараб кулимсиради. Кейин:

— Ҳамма вақт қишлоқда турасизми? — деб сўради. — Менингча, қишда одам жуда зерикӣ қолса керак?

— Қилинадиган иш бўлса, иннайкейин, одам ўз-ўзи билан банд бўлса ҳеч зерикмайди, — деб Левин кескин жавоб қилди.

Вронский Левиннинг жавобидаги кескин оҳангни сезса ҳам, ўзини сезмаганга солиб:

— Мен қишлоқни яхши кўраман, — деб қўйди.

— Лекин аминманки, граф, бутун умр қишлоқда туришга ҳеч маҳал рози бўлмас эдингиз, — деди графиня Нордстон.

— Қайдам, узоқ туриб кўрган эмасман. Мен бир маҳал жуда ғалати бир нарсани ҳис этдим, — деб у гапини давом қилди. — Қишда ойимлар билан Ницца турганимизда қишлоқни, мужиклари чипта кавуш кийиб юрадиган рус қишлоғини шу қадар соғиндимки, ҳеч қаерда бунчалик соғинмаган эдим. Ўзингиз биласиз, Ницца одамни зериктирадиган жой. Неаполь билан Сорренто ҳам фақат оз фурсат турилганда яхши, худди ўша ерда Россия ва айниқса қишлоқ кўзингдан ўтиб туради. Улар баайни...

У гоҳ Китига, гоҳ Левинга юзланиб сокин, дам унисига, дам бунисига дўстона назар ташлаб қўяр, афтидан, миясига нимаики келса, шуларни гапи-рарди.

У графиня Нордстоннинг бир нима демоқчи бўлганини сезди-ю, бошлаган гапини охирига етказмай тўхтаб қолди; кейин графиня Нордстоннинг сўзларига диққат билан қулоқ сола бошлади.

Суҳбат бир зум ҳам тўхтамади, шу сабабли, қари княгиня мавзу топилмай қолганда ишга солиб юбориш учун, икки оғир тўпдай, ҳамма вақт тайёр турган мавзуни — классик ва реал таҳсил ҳамда умумий ҳарбий таълим ҳақидаги мавзуларни ўртага ташлашдан, графиня Нордстон эса Левиннинг жиғига тегишдан бенасиб қолди.

Левин умумий суҳбатга аралашибни хоҳласа ҳам, аралаша олмади, минут сайин ўзига: «Энди кетиш керак» деса ҳам, ниманидир кутиб кетолмади.

Гап айланадиган столлар ва арвоҳларга бориб тақалди, спиритизмга ишонувчи графиня Нордстон ўз кўзи билан кўрган мўъжизалардан баҳс очди.

— Эҳ, графиня, мени олиб боринг ўша ерга, худо ҳақи, албатта олиб боринг! Ҳар қаерларда излаб юраман-у, лекин ҳеч қачон бундай гаройиб нарсаларни кўрган эмасман,— деди Вронский, кулимсираб.

— Хўп, келаси шанбада,— деб жавоб қилди графиня Нордстон. Кейин Левиндан сўради:— Сиз-чи, Константин Дмитрич, ишонасизми?

— Мендан нима қиласиз сўраб? Нима дейишимни ўзингиз биласиз-ку.

— Йўқ, сизнинг фикрингизни эшиитмоқчиман.

— Менинг фикрим шуки,— деб жавоб берди Левин,— ана ўша айланадиган столлар маданий жамият деб аталган жамиятнинг мужиклардан юқори эмаслигини исбот қиласиди. Мужиклар кўзга, жодуга, иссиқ-совуқ-қа ишонишади, биз бўлсак...

— Демак, сиз ишонмайсиз?

— Ишона олмайман, графиня.

— Борди-ю, ўзим кўрган бўлсам-чи?

— Қишлоқи хотинлар ҳам ажинани кўрганликлари ни айтишади.

— Бундан чиқди, мени ёлғон айтади деб ўйлар экан-сиз-да?

Шу сўзни айтиб графиня энсаси қотиб кулиб қўйди.

— Йўқ, Маша, Константин Дмитрич бундай нарсаларга ишона олмасликларини айтяптилар,— деди Кити, Левин учун қизариб; Левин буни сезди-ю, яна ҳам фижиниб жавоб бермоқчи бўлиб турган эди, Вронский дилсиёхликка айланиб кетиш хавфини туғдирган суҳбатга ўзининг шўх, самимий табассуми билан дарҳол оро кирди.

— Бундай нарсаларнинг бўлишига мутлақо ишонмайсизми?— деб сўради у.— Нега энди? Электрикнинг нималигини билмаганимиз ҳолда, унинг борлигини-ку инкор қилмаймиз; шундай экан, ҳозирча бизга маълум бўлмаган янги бир кучнинг мавжуд бўлиши нима учун мумкин эмас? Ахир у...

— Электрик топилган пайтда,— деб унинг сўзини дарҳол бўлди Левин,— фақат электрнинг хоссасигина кашф этилган эди. Лекин у маҳал унинг қаердан амалга

келгани ва нимага қодир экани маълум эмас эди; уни ҳаётга татбиқ қилишни ўргангунларича орадан асрлар ўтиб кетди. Спиритлар эса, аксинча, татбиқдан бошладилар: олдин столлар уларга ёзишди, арвоҳлар ёнларига келишди, ана шундан кейингина номаълум куч борлиги ҳақида гапира бошладилар.

Левиннинг сўзлари, афтидан, Вронскийни қизиқтириди шекилли, у бу сўзларни одати бўйича дикқат билан эшилди.

— Лекин спиритлар: ҳозирча бу кучнинг нимадан иборат эканлигини билмаймиз, аммо шундай бир куч бор, у муйайн шароитда ўзини кўрсатади. Энди бу кучнинг нимадан иборат эканлигини олимлар кашф қилишин, деб айтишади. Йўқ, нима учун янги кучнинг мавжуд бўлиши мумкин эмас, ахир, агар у...

— Шунинг учунки,— деб Левин унинг сўзини бўлди,— электр қувватини ҳосил этишда, ҳар сафар жунга смола суртилса маълум хосса юз беради, спиритизм тажрибаларида эса ҳар сафар бундай ҳодиса юз бермайди, демак, бу табиат хоссаси эмас экан.

Вронский, суҳбатнинг меҳмонхона учун ҳаддан зиёд жиддий тус олиб бораётганини сезди шекилли, Левиннинг далилларига эътироz қилмади, балки, суҳбат мавзуини ўзгартиришга тиришиб, жилмайди-да, хонимлар томонга ўгирилди. У:

— Келинг, графиня, ҳозир тажриба қилиб кўрайлик,— деб энди сўз бошлаган эди, Левин қўнглидаги гапларини охиригача айтмоққа чоғланди.

— Менинг фикримча,— деб давом қилди у,— спиритларнинг ўз мўъжизаларини янги бир куч борлиги билан изоҳ қилишга уринишлари мубаффақиятсизликнинг ўзгинаси. Улар руҳий кучнинг борлиги ҳақида рўй-рост гапирадилар, яна ўзлари буни моддий тажрибадан ўтказмоқчи бўладилар.

Ҳамма унинг сўзи тугалишини кутар, буни Левиннинг ўзи ҳам сезар эди.

— Фикримча, сиз аъло медиум¹ бўласиз, сизда қандайдир бир лаёқат бор,— деди графиня Нордстон.

Левин бир нима демоқчи бўлиб оғзини жуфтлади-ю, лекин қизариб, ҳеч нима демади.

¹ Спиритлар эътиқодича «руҳлар» билан одамлар ўртасида во-ситачилик қилувчи одам... (Тарж.)

— Княжна, келинг, столларни тажриба қилиб кўрамиз,— деди Вронский.— Княгиня, рухсат берасизми?

Ана шундан кейин Воронский ўрнидан туриб, кўзлари билан столча қидира бошлади.

Кити ҳам столча қидиргани ўрнидан турди ва Левиннинг ёнидан ўтиб кетаётганда, кўзлари унинг кўзларига тўқнаш келди. Кити жон-жонидан унга ачинди, унинг баҳтсизлигига ўзи сабаб бўлгани учун юраги туздек ачириди. «Мени кечириш мумкин бўлса, кечиринг, мен шунчали баҳтлиманди», деярди кўзлари.

Левиннинг кўзлари эса: «ҳаммадан нафратланаман, сиздан ҳам, ўзимдан ҳам», деб жавоб қилгандай бўларди, ана шундан кейин шляпасини қўлига олди. Лекин яна кетишнинг иложи бўлмади. Ҳамма столча теварагига тўплана бошлаганда, Левин энди чиқиб кетмоқчи бўлиб турған эди, қари князь кириб, хонимлар билан саломлашгандан сўнг Левинга мурожаат қилди.

— А!— деди у, шодланиб.— Қачон келдингиз? Сенинг бу ердалигингни билмабманам. Сизни кўриб жуда шод бўлдим.

Қари князь Левинни гоҳ сенсирап, гоҳ сизсирапди. У Левинни қучоқлаб олди ва у билан гаплашиб туриб, Вронскийга эътибор ҳам қилмади; Вронский эса ўрнидан туриб, князнинг ўзига қарашини индамай кутиб турарди.

Бўлиб ўтган ҳодисадан кейин отасининг меҳрибонлиги Левинга оғир ботаётганини Кити сезиб турарди. Шунингдек, у Вронскийнинг саломига отасининг ниҳоят совуққина жавоб берганини, Вронскийнинг эса князь нега ва нима учун ўзига бундай совуқ муомала қилганингни англашга тиришганини, лекин англай олмасдан унга самимий ҳайрат билан қараб қўйганини ҳам кўриб, қизариб кетди.

— Князь, Константин Дмитрични қўйиб юборинг, бу ёққа келсинлар,— деди графиня Нордстон.— Биз тажриба қилиб кўрмоқчимиз.

— Қанақа тажриба? Стол айлантиришми?— деди князь. Кейин у бу машмашани Вронский ўйлаб чиқарганини пайқаб, унга қараб туриб гапирди.— Йўқ, кечиринглар мени, хонимлар ва жаноблар, менингча, балдоқ ўйини тузукроқ бўлса керак. Балдоқ ўйинида лоақал маъно бор.

Вронский ўткир кўзлари билан князга ҳайратланиб бир қараб олди-ю, хиёл жилмайиб қўйгандан сўнг, дарҳол графиня Нордстон билан келаси ҳафта бўладиган катта бал тўғрисида гаплаша бошлади. Кейин Китига юзланиб:

— Умид қиласманки, сиз ҳам бўларсиз? — деб сўради.

Қари князъ тескари ўгирилиши билан Левин секин чиқиб кетди; унинг бу кечадан олиб кетган сўнгги таас-суроти — Вронскийнинг бал ҳақидаги саволига жавоб берадиганда Китининг жилмайиб турган баҳтли сиймоси бўлди.

XV

Кечки ўтириш тугагандан сўнг Кити ўзи билан Левин ўртасида бўлиб ўтган гапни онасига айтиб берди; Левинга жуда қаттиқ ачинаётганига қарамай, ўзига турмуш қуриш тўғрисида **таклиф қилинганини** ўйлаб қувонарди. Кити ўзининг тўғри иш қилганига шубҳа этмас эди. Шундай бўлса ҳам, кўрпага киргандан кейин узоқ вақтгача ухлаёлмай ётди. Бир таассурот унинг кўнглига тинчлик бермасди. Бу — Левиннинг қош-қовоқлари осилган ва қошлари остидан меҳрибон кўзлари ғамгин-ғамгин қараб турган ўзи эди; Левиннинг тик туриб отасининг сўзларига қулоқ соглани ва ўзи билан Вронскийга қараб-қараб қўйгани Китининг кўзлари олдидан кетмас эди. Левинга юраги шунчалар ачишиб кетдики, кўзларига ёш чиқди. Лекин у шу он Левиндан кечиб танлаган кишиси ҳақида ўйлай бошлади. У ўша мардана, қатъий ифодали юзни, унинг олижаноб вазминлиги ва ҳаммага меҳрибонлигини кўз олдига келтириб, сёвган кишининг ўзига бўлган севгисини эслади-ю, яна кўнгли шодликка тўлди ва баҳтиёр кулимсираб ёстиқقا ётди. «Аттанг, аттанг, лекин начора? Менда айб йўқ», деярди у ўзича; лекин ичидан чиқсан бир овоз унга бошқа нарсани айтарди. Левинни жазб этганиданми ё бўлмаса уни рад қилганиданми пушаймон эканлигини ўзи билмас эди. Лекин баҳти шубҳа-гумонлар билан заҳарланди. «Ё худо, ўзинг раҳм қил, ўзинг раҳм қил, парвардигор, ўзинг шафқат қил, худойим!» деб ётди у, то ухлагунча.

Шу вақт пастда, князниң кичкина кабинетида, севили қизлари туфайли ота-она ўртасида тез-тез бўлиб турадиган жанжаллардан бири рўй бераётган эди.

— Нима бўпти? Расвогарчилик бўпти!— деб князь қўлларини силтаб қичқирди ва олмахон мўйнасидан қилингандан халатининг олдини дарҳол ёпиб олди.— Расвогачилик шундаки, сизда на фурур бор ва на иззатнафс, сиз мана шу разил, аҳмоқона унашиш билан қизингизни шарманда қиляпсиз, ҳалок этяпсиз!

Княгиня йиғламоқдан бери бўлиб:

— Худо ҳақи, инсоф қил, князь, мен нима қилибман ахир?— дерди.

Княгиня қизи билан гаплашгандан кейин ўзини баҳтли ва мамнун ҳис этиб, одатича, князь олдига хайрлашгани кирган эди; Левиннинг таклифини ва Қитининг рад қилганини гарчи айтиш нияти бўлмаса ҳам, назаридан, Вронский билан иши тамом пишганлигини, онаси келгандан кейин бу масала ҳал бўлишини эрига ишора қилди. Князь ана шу сўзларни эшитди-ю, бирдан тутақиб, одобсиз сўзлар билан қичқира бошлади.

— Нима қилибсиз? Мана сизнинг қилганингиз: аввали, куёвни тузоққа илинтиряпсиз, бу бутун Москвада дув-дув гап бўлади, гап қилса, ўринли. Агар кеча ўтказадиган бўлсангиз ҳаммани чақиринг, фақат кўз остингизга олиб қўйган куёв тўрачаларнигина эмас. Ҳалиги тирранчаларни (князь москвалик йигитларни шундай деб атарди) чақиринг, пианиночини чақиринг, ўйнинг тушсин, лекин бугунгидақа куёв тўрачалару, қўшмачилик бўлмасин. Бундай нарсалардан жирканаман, кўнглим айнийди, сиз бўлсангиз муродингизга етдингиз: қиз бечоранинг бошини айлантирдингиз. Левиннинг ўлса ўлиги ортиқ. Униси бўлса Петербург олифтаси, ундақаларни машинада ясаб чиқаришади, ҳаммаси бир-бирига ўхшайди, яна расво-ю, радди бало. Менга деса шаҳзода уруғидан бўлмайдими, қизим зор қолгани йўқ!

— Ахир мен нима қилибман?

Князь ғазаб билан қичқирди.

— Шуни...

— Биламан, сенинг гапингга қулоқ солсак,—деб эрининг сўзини бўлди княгиня.— Қизимизни бир умр эрга бермаймиз. Ундай бўлса, қишлоққа кетиш керак.

— Ҳа, кетган маъкул.

— Шошма ахир, нима, мен ялтоқланяпманми? Тир-

ноқча ҳам ялтоқланаётганим йўқ. Йигит чакки эмас, ёш, нозандай, қизингни яхши кўради, чамаси, қиз ҳам...

— Ҳа, ол-а! Мен уйланиши қанча ўйласам, у ҳам шунча ўйлайди-ку, қандай қилиб қиз уни яхши кўрсинг?... Оҳ, кўзларим кўргунча оқиб тушсади!.. «Ах, спиритизм, ах, Ницца, ах бал-зиёфат...»— Князь хотинини тақлид қилиб, ҳар сўзида реверанс этарди.— Шундай қилиб, Қатенъканинг бошига ишқ савдосини солиб, бечорани баҳти қаро қилиб қўймасайдик.

— Тавба, нечун бундай деб ўйлайсан?

— Ўйламайман, шундай бўлишини биламан; бунинг учун кўзларимиз бор,—аёлларники кўр. Мен нияти холис одамни кўриб турибман, у ҳам бўлса Левин; иннай-кейин, ана шу олатўғоноқقا ўхшаш ўйин-кулгинигина ўйлайдиган беданани ҳам кўриб турибман.

— Миянгга бир нарса келмасин, роса...

— Ҳа, бир кун пушаймон бўларсан, Даша бечора сингари.

— Хўп, хўп, энди бас қилайлик,— деб княгиня уни тўхтатди, баҳти қаро Доллини эсига тушириб.

— Жуда соз, яхши бор!

Шундан кейин эру хотин бир-бирини чўқинтириб ва ўпишиб хайрлашди, лекин ҳар бири ўз фикрида қолди.

Княгиня бугунги кеча Китининг тақдирини ҳал қилиди, энди Вронскийнинг ниятидан гумонсирашга ҳеч қандай ўрин қолмади, деб олдин қаттиқ ишонган эди; лекин эрининг сўзлари кўнглига ғулғула солиб қўйди. У ўз хонасига келди-да, худди Кити сингари, номаълум келажак олдида даҳшатга тушиб, кўнглида бир неча марта муножот қилди: «Ё худо, ўзинг раҳм қил, ўзинг раҳм қил, парвардигор, ўзинг шафқат қил, худойим!»

XVI

Вронский оила ҳаётининг нималигини ҳеч вақт билган эмас эди. Онаси ёшлиқ чоғларида юксак доираларда порлоқ мавқе тутган хотин бўлиб, эрлик маҳалида ва айниқса ундан кейин бутун киборлар жамиятида оғизга тушган бир қанча ишқий можароларни бошидан кечирган эди. Вронский отасини қарибб өслай олмасди, у пажкорпуси¹ тарбияланган эди.

¹ Паж корпуси—чор Россиясида дворянлар учун имтиёзли ҳарбий мактаб. (Тарж.)

Еш Вронский офицерлик мактабидан шукухли офицер бўлиб битириб чиққандан сўнг дарҳол бадавлат Петербург ҳарбийлари билан ҳамулфат бўлди. Лекин Петербургдаги киборларнинг уйларига камдан-кам борар, бутун ишқий можаролари юксак жамият доирасидан ташқарида бўларди.

У Петербургдаги ҳашаматли ва айни замонда тарбиясиз ҳәтидан кейин Москвада биринчи марта ўзига кўнгил берган кибор, дилбар ва маъсум бир қиз билан яқиндан танишиш лаззатини тотиди. Китига бўлган муносабатларида бирон ёмон нарса бўлиши мумкинлигини ақлига ҳам келтирмас эди. Балларда кўпроқ Кити билан ўйинга тушар ва уйларига келиб-кетиб турарди. У Кити билан одатда юксак доираларда гапириладиган ҳар хил беҳуда гаплардан гаплашар, лекин бу беҳуда гапларга ўз ихтиёридан ташқари Кити учун алоҳида маъно берар эди. У Китига одамлар олдида гапирилмайдиган ҳеч қандай нарса гапирмаган бўлса ҳамки, Китининг кўнгли тобора ўзига мойил бўлаётганини сезар ва буни қанча кўп сезса, бу унга шунча кўп ҳуш ёқар, қизга бўлган туйғулари нафислашиб борар эди. У Китига бўлган хатти-ҳаракатининг муайян номи борлигини, бу ҳаракат уйланиш мақсадида эмас, гараз билан қизларни тузоқ-қа тушириш деб аталганини ва бу қилиқ Вронскийга ўҳшаган ёш, кибор йигитлар орасида одат тусини олган ёмон ишлардан бири эканини билмас эди. У бу завқ лаззатини биринчи марта ўзим кашф этдим, деб ўйлаб, ўз кашфиётидан завқланарди.

Агар Вронский Китининг ота-онаси шу кеча нималар деб гаплашганини эшита олса, агар уларнинг нуқтаи назарига қўшила олса, ва Китига уйланмаган тақдирда қизнинг баҳтсиз бўлишини билса эди, жуда ҳайратда қолган ва бунга ишонмаган бўлар эди. У ўзига, айниқса Китига шу қадар катта ва ширин лаззат бағишилаётган нарсанинг ёмон нарса бўлишига ҳеч ишона олмасди. Узининг уйланиши кераклигига эса бундан ҳам камроқ ишонаши мумкин эди.

Уйланиш унга ҳеч вақт имкон доирасидаги нарсага ўҳшаб кўринмас эди. У оила ҳәтини ёмон кўриш билан бирга, оилани, айниқса уйланган одамни ўзига ёт, душман бўлган, ҳаммадан ҳам кулгили нарса деб хаёл қиласлар эди (бўйдоқ ўтганлар ҳаммаси шу фикрда эди). Гарчи Вронский Китининг ота-онаси ўртасида ўтган

гапдан бехабар бўлса ҳам, шу кеча Шчербацкийларни-кидан чиқиб, Кити билан ўзи ўртасида мавжуд бўлган маҳфий руҳий алоқанинг бугун ниҳоятда мустаҳкамланганини ва бирон чора кўриш кераклигини ҳис этди. Лекин қандай чора кўриш кераклиги ё мумкинлигини ўйлаб топа олмади.

У Шчербацкийларнидан, ҳар вақтдагидай, ёқимли, тароватли соғ ҳис билан чиқди: бу ҳис қисман бутун оқшом бўйи папирос чекмагани ва айни замонда, Китининг ўзига бўлган ийдирувчи муҳаббати натижаси эди, бу унинг учун янги туйғу эди. У Шчербацкийларни-кидан қайтиб кетаётib: «Ўртамиздаги муносабатнинг бутун гўзаллиги шундаки,— деб ўйларди,— на мен, на у бир-биримизга ҳеч нима демасданоқ, кўз боқишлири ва сўз оҳангларининг ширин тили билан бир-биримизнинг муддаомизга шунчалар тушундик, Кити мени яхши кўрганлигини ҳеч маҳал бугунгидай равшан қилиб айтмаган эди. Нақадар дилбар, нақадар содда ва, энг муҳими, ишонч билан тўлиқ! Мен ўзимни илгариғидан анча яхши, анча тоза ҳис этяпман. Мен ўзимда қалб борлигини ва мёnda кўпгина яхши фазилатлар борлигини сезяпман. Севгига мубтало бўлган дилбар кўзларини айтмайсизми? Нима деди? Ҳа: «жудаям...»

«Хўш, сўнгра нима бўлади? Ҳеч нима бўлмайди. Мен учун ҳам яхши, ўзи учун ҳам яхши». Ана шундан кейин, бугунги оқшомни қаерда ўтказиш тўғрисида ўйлай бошлади.

У бориши мумкин бўлган жойларни хаёлидан бир-бир ўтказди. «Клубга борайми? Безик ўйнаб, Игнатов билан шампанское ичсаммикан, а? Йўқ, у ерга бормайман. Château des fleurs¹, у ерда Облонскийни топаман, лапарлар, сапсаллар² бўлади. Йўқ, жонга тегди. Шчербацкийларни шунинг учун ҳам яхши кўраманки, уларнида ўзим ҳам яхшиланиб бораман. Ўйга кетай». У, Дюссонинг мусофирихонасидағи номерига тўғри кириб бориб, кечлик овқат келтиришни буюрди, кейин кийимларини ечиб, бошини ёстиққа қўяр-қўймас одатдагича қаттиқ ва тинч уйқуга кетди.

¹ Рестораннинг номи. (Тарж.)

² Сапсал — оёқ ўйини. (Тарж.)

XVII

Эртасига эрталаб соат ўн бирда Вронский онасини кутиб олгани Петербург темир йўли станциясига чиқди ва катта зина поғоналарида учраган биринчи кишиси шу поезд билан келадиган синглисини кутиб турган Облонский бўлди.

— А! Граф жаноблари! — деди Облонский шанғиллаб. — Кимни кутиб олгани чиқдинг?

Вронский Степан Аркадьевичга дуч келган ҳамма одамлар сингари кулимсираб туриб:

— Ойимларни кутгани,— деб жавоб берди; кейин унинг қўлини қисиб, бирга зинага чиқди.— Бугун Петербургдан келишлари керак.

— Сени соат иккигача кутсам бўладими? Шчербацкийларнидан чиқиб қаёқса кетдинг?

— Уйга,— деди Вронский.— Ростини айтсам, кечада Шчербацкийларнидан шундай ҳузур қилиб чиқдимки, бошқа ерга боргим келмади.

— Отнинг ўйноқисини тамғасидан, йигитнинг ошиғини эса кўзгинасидан билиб оламан,— деди Степан Аркадьевич, бир маҳал Левинга айтган сўздарини такрорлаб.

Вронский ошиқ эканлигидан тонмаётганини билдирувчи қиёфада кулимсиради, кейин эса гапни дарҳол бошқа ёқса буриб юборди.

— Узинг кимни кутгани чиқдинг? — деб сўради у.

— Менми? Бир нозанинни,— деди Степан Аркадьевич.

— О-о!

— Honni soit qui mal y pense!¹ Синглим Аннани.

— Ха, Каренинаними? — деди Вронский.

— Нима, танийсанми?

Вронский Каренинанинг номини эшитганда қандайдир керик, диққинафас бир хонимни хира-шира хаёлига келтириб:

— Чамамда, танисам керак. Йўқ, йўқ... ростини айтсам, эсимда йўқ,— деди, паришонлик билан.

— Лекин Алексей Александровични, яъни менинг машҳур куёвимни, албатта, танисанг керак. Уни бутун дунё билади.

— Тўғри, бу донгдор одамни афтидан танийман, биламан, донишманд, олим, қандайдир илоҳий бир зот...

¹ Бунга ёмон маъно бергувчига уят! (Франц.)

лекин биласан, у менинг... not in my line¹ — деди Воронский.

— Ҳа, жуда ажойиб одам; бир оз консерваторлиги бору, лекин яхши одам,— деди Аркадьич,— жуда яхши одам.

Вронский кулимсираб туриб:

— Ундай бўлса ўзига яхши-да,— деб қўйди. Кейин онасининг эшик ёнида турган қари, новча малайига қараб гапирди:— ҳа, сен шу ерда экансан-у, кир ичкарига,

Вронский кейинги вақтларда Степан Аркадьичга жуда меҳрибон бўлиб қолди, бунга сабаб, бир ёқдан Облонскийнинг ҳаммани ўзига ром қилувчи жозибаси бўлса, иккинчи ёқдан, уни ўз хаёлида Кити билан алоқадор деб билиши эди.

— Нима дейсан, якшанба куни фаришта учун кечки овқат ташкил қиласизми, а?— деди у, кулимсираб ва Облонскийни қўлтиғидан олиб.

— Албатта. Мен рўйхатни тузаман. Айтгандек, кеча ошнам Левин билан танишдингми?— деб сўради Степан Аркадьич.

— Бўлмасамчи, лекин, негадир, тез кетиб қолди.

— Яхши йигит-да,— деб Облонский гапида давом этди.— Тўғрими?

— Қайдам,— деб жавоб берди Вронский,— нима учундир ҳамма москваликларда, албатта, менинг суҳбатдошларим истисно қилинганда,— дея Вронский ҳазарил қилди,— аллақандай тез мижозлик бор. Негадир ҳамма вақт ўдағайланишади, зарда қилишади, худди бир нарсани иддао қилаётгандек бўлишади...

Степан Аркадьич шарақлаб кулди-ю:

— Тўғри, шунаقا одатлари бор,— деди.

Вронский темир йўл хизматчисидан:

— Нима бўлди, тез келадими?— деб сўраган эди, хизматчи:

— Ҳа, охирги станциядан чиқди,— деб жавоб қилди.

Станцияда кўрилаётган тайёргарликлар, ҳаммолларнинг югуриб-елишлари, жандармлар ва станция ходимларининг перронда пайдо бўлиши, кутувчиларнинг ортиб бориши поезднинг яқинлашиб келаётганини билдирилар эди. Муздек буғлар орасидан эгниларига нимча

¹ Бу менинг иш соҳамга кирмайди. (Франц.)

пўстин, оёқларига юмшоқ пийма этик кийган ишчиларнинг бир-бирини кесиб ўтган рельслардан ўтиб боришаётгани кўринарди. Узоқдаги рельсларда паровоз чинқириғи ва оғир бир нарсанинг дукурлаб келаётгани эшитиларди.

Степан Аркадьевич Левиннинг Кити тўғрисидаги ниятини Вронскийга айтиб бергиси келган эди, шунинг учун:

— Йўқ,— деди,— йўқ, менинг Левинимга нотўғри баҳо бердинг. У жуда тажанг одам, тўғри, гоҳи маҳаллар бошқаларга ёқмай ҳам қолади, лекин баъзан жуда дилкаш ҳам бўлиб кетади. У жуда инсофли, ростгўй одам, қалби ҳам пок. Лекин кечак ўзини шундай тутишга мажбур қилган алоҳида сабаблар бўлган,— деди яна Степан Аркадьевич, маъноли кулимсираб; кечак у ошинасига нисбатан ҳис этган самимий туйғусини бутунлай ёдидан чиқариб, ҳозир Вронскийга нисбатан ҳам худди ўшандай ҳис тяяётган эди.— Ҳа, кечак унинг жуда баҳти ёки жуда баҳтсиз бўлиши учун сабаб бор эди.

Вронский юриб кетаётган ерида тўхтаб, рўй-рост сўради:

— Яъни, қандай сабаб? Е кечак оғиз солғанмиди сенинг belle soeur-ингга?¹

— Эҳтимол, оғиз солған бўлса солғандир,— деди Степан Аркадьевич.— Кечак менга ҳам шундай туюлган эди. Ҳа, башарти эрта кетган, бунинг устига кайфи ҳам бузилган бўлса, мутлақо шундай... У кўп вақтдан бери Китига ошиқ эди, бечорага жабр бўбди.

— Ҳали шунақа дегин!.. Лекин мен Кити ўзига яна ҳам муносиброгини топиб олади деб ўйлайман,— деди-ю Вронский, кўксини кераб, яна юришга бошлади. Кейин:— Аммо уни яхши билмайман,— деб қўшиб қўйди. Ҳа, бу жуда оғир аҳвол! Шунинг учун ҳам кўпчилик Кларалар билан борди-келди қилишни афзал кўради. У ерда муваффақиятсизликка учрасанг, демак, пулинг камлик қилибди, бу ерда эса фазилатларинг тарозида. Ҳа, ана, поезд ҳам келиб қолди.

Ростдан ҳам узоқда паровоз чинқирди. Бир неча минутдан сўнг платформани титратиб паровоз ўтди: унинг совуқдан пастга уриб турган буғлари пишиллар,

¹ Қайнинглинигга? (Франц.)

ўртанди ғилдирагининг пишанги секин ва бир мёёрда гоҳ эгилиб, гоҳ чўзилиб борар, бўйни билан бошини ўраб олган, соқол-мўйловларини қиров босган машинист платформадагиларга бошини силкиб салом берар эди; патровоз тендери кетидан эса ичида бир ит вангиллаётган юқ вагони платформани яна бешбадтар гулдуратиб ўта бошлади; ниҳоят, дириллаб турган пассажир вагонлари етиб келди.

Эпчил кондуктор ҳали поезд тўхтамай ҳуштагини чалди-ю, сакраб тушди; ундан кейин бесабр пассажирлар, қаддини тик тутган ва теварагига жаланглаб қарай бошлаган гвардия офицери, қўлида сумкаси билан шўх-шўх кулимсираётган жиккак савдогар; қопини орқалаб олган мужик бирин-кетин туша бошлади.

Вронский Облонскийнинг ёнида вагонларга кўз югуртириб, тушаётганларга қараб турарди; онаси бутунлай хаёлидан кўтарилиган эди. Ҳозир Кити ҳақида билган нарсалари уни ҳам ҳаяжонлантирас, ҳам қувонтиради. Кўкраги беихтиёр керилиб кетди, кўзлари пориллади. У ўзини ғолиб ҳис қиласади.

Эпчил кондуктор Вронскийнинг ёнига келиб:

— Графиня Вронская мана бу купедалар,— деди.

Кондукторнинг сўзи уни ҳушига келтириб, онасини ва ҳозир у билан кўришишини эсига солди. У ичида онасини ҳурмат қилмас ва бунинг сабабини билмаган ҳолда, уни севмас эди; гарчи ўзи мансуб бўлган доиранинг тушунчасига ва олган тарбиясига мувофиқ онасига сўнг ларажга муте бўлиш ва эҳтиром қилишдан бошқа бир муносабатни тасаввур эта олмас зоҳирда қанча муте ва эҳтиромли бўлиб кўринса, ичида ҳам уни шунчалик кам ҳурмат қиласар, шунчалик кам севар эди.

XVIII

Вронский-кондукторнинг орқасидан вагонга кирди-да, ичкаридан чиқиб келаётган хонимга йўл бериш учун куне эшиги ёнида тўхтади. Вронский, киборларга хос бир назокат билан хонимнинг ташқи қиёфасига бир қараб, унинг юксак-кибор жамиятига мансуб эканлигини билди. Узр сўраб купега кирмоқчи бўлди-ю, лекин унга яна бир қайрилиб қарагиси келди; уни яна бир қайрилиб қаравшга мажбур қилган нарса хонимнинг ниҳоятда хушрўли-

ги ва бутун қадду қоматида яққол кўриниб турган латофати, камтарин виқори эмас эди, балки Вронский ёнида ўтиб кетаётганида ёқимли чеҳрасида кўзга ташланиб турган навозиши ва нафосати эди. Вронский қайрилиб қараганда у ҳам бошини ўғирди. Қалин киприклиари остида қорамтир кўринган порлоқ кул ранг кўзлари, гўё уни таниётгандек рафоқат ва диққат билан Вронскийнинг юзида бир зумгина тўхтади-ю, яқинлашиб келаётгай оломон ичидан бирорни қидираётгандек, дарров ўша ёққа тикилиб қолди. Вронский ана шу бир нигоҳида билинар-билинмас бир завқ борлигини, бу завқ лаъли лабларини жийириб, сезилар-сезилмас бир табассум билан чеҳрасида ва порлоқ кўзлари орасида ўйнаётганини сезди. Қандайдир бир ҳис вужудини гўё шу қадар тўлдириб-тоширган эдикӣ, бу ҳис унинг ихтиёридан ташқари гоҳ нигоҳида, гоҳ табассумида жилва қиласар эди. У кўзларидаги ўтни атайин сўндириди, лекин бу ўт нури мийифидаги табассумда беихтиёр намоён бўлди.

Вронский вагонга кирди. Унинг кўзлари қора, сочлари жингалак, қотма кампир онаси қўзларини сузиб ўғлига қарап, юпқа лаблари билан жилмаяр эди. У диванчадан туриб, халтасини оқсоғга берди-да, кичкина, қотма қўлинини ўғлига узатди; кейин, ўғлининг бошини қўли билан кўтариб, юзидан ўпди.

— Телеграммани олдингми? Соғмисан? Худогашукур.

Вронский онасининг ёнига ўтирди-да, эшик орқасидан эштилаётган аёл товушига беихтиёр қулоқ солиб туриб:

— Яхши келдингизми?— деб сўради. У бу товушниң эшик ёнида тўқнаш келган хоним товуши эканини биларди.

— Ҳар ҳолда, мен сизнинг фикрингизга қўшилмайман,— деярди хоним товуши.

— Петербург нуқтаи назари бу, хоним.

— Петербургнинг эмас, хотин кишининг нуқтаи назари,— деб жавоб қилди хоним.

— Ҳўп, рухсат этинг, қўлингизни ўпай.

— Яхши боринг, Иван Петрович. Ҳа, айтгандек, қаранг, акам шу ердамикан, бўлса бу ёққа юборинг,— деди хоним эшик ёнида туриб, кейин яна купега қайтиб кирди.

Вронская хонимдан:

— Ҳа, акангизни топдингизми?— деб сўради.

Вронский бу хонимнинг Қаренина эканини энди пайқади.

— Акангиз шўердалар,— деди у, ўрнидан тураётуб.— Кечиринг, сизни танимабман зеро, сиз билан бирлаҳзагина кўришган эдик, холос,— деди Вронский, хонимга таъзим қилиб,— шунинг учун мени эслай олмайсиз.

— Йўғ-э,— деди хоним,— мен сизни таниб олардим, чунки ойингиз билан йўл бўйи фақат сизнинг тўғрингиз-дагина гаплашиб келдик чоғи,— деди у, ниҳоят, ҳаяжонланганини ифодаловчи табассумдан ўзини тиёлмай.— Тавба, ҳали ҳам акамдан дарак йўғ-а.

— Бор, Алёша, чақириб кел,— деди қари графиня.

Вронский платформага чиқиб чақирди:

— Облонский! Бу ёқда!

Лекин Қаренина акасини кутиб ўтирумади, уни кўрди-ю, дадил, енгил одимлар билан вагондан тушди. Акаси ёнига келиши билан Вронскийни ҳайратта солган дадил ва латиф ҳаракати билан чап қўлини акасининг бўйнига ташлади-да, уни жадал ўзига тортиб олиб, қаттиқ ўпди. Вронский қўзларини ундан узмай қараб турар ва сабабини ўзи ҳам билмай кулимсирар эди. Лекин онасининг кутиб ўтирганини эслаб, яна вагонга қайтиб кирди.

Графиня:

— Жуда дилбар жувон-а?— деди, Қаренина тўғрисида.— Эри ёнимга ўтқазиб қўйди, бирам хурсанд бўлдимки. Йўл бўйи гаплашиб келсанк бўладими! Хўш, қулогимга чалингган гапларга қараганда... vous filez le parfait amour. Tant mieux, mon cher, tant mieux.¹

— Қайдам, нимага ишора қилаётганингизга тушуна олмадим, татап²,— деб ўғли совуққина жавоб қилди.— Ниқайлик бўлмаса, татап, юринг.

Графиня билан хайрлашиш учун Қаренина яна вагонга кирди.

— Ана, графиня, сиз ўғлингиз билан, мен бўлсанмак билан учрашдик,— деди у, вақти чоғ бўлиб.— Ҳамма гапларим туговди, энди галиришга гап ҳам тополмасдим.

¹ Идеал муҳаббатинг ҳалига довур давом этаётган эмиш. Жуда соғ, жон болам, жуда соз. (Франц.)

² Ойи. (Франц.)

Графиня уни қўлидан ушлаб:

— Йўқ айланай,— деди,— сиз билан бутун дунёни айланиб чиқсан ҳам ҳеч зерикмас эдим. Сиздек дилкаш аёллар билан киши гаплашганда ҳам, ёнингизда жим ўтирганда ҳам ҳузур килади. Ҳа, ўғлингизни кўп ўйлайверманг, айланай; у ёқ-бу ёққа ташлаб кетмай бўлармишми!

Қаренина қаддини тик тутиб, қимир этмай турар, кўзлари қулимсиради.

— Анна Аркадьевнанинг саккиз яшар ўғиллари бор экан,— деб графиня ўғлига тушунтириди,— чамамда, боласини у ёқ-бу ёққа ташлаб кетмаганлар шекилли, қолдириб келганларига жуда куйяптилар.

— Ҳа, мен ўз ўғлим тўғрисида, графиня ҳам ўз ўғиллари тўғрисида йўл бўйи гаплашиб келдик,— деди Каренина; шунда чехрасини яна табассум ёритиб юборди. Лекин бу суюмли табассум Вронскийга бағишланган эди.

Вронский ўзига Анна Аркадьевна ирғитган ноз-ишва коптогини дарҳол ерга туширмай илиб олди-ю:

— Бўлмаса, ойим жуда зериктирибдилар-да сизни,— деди. Лекин Анна Аркадьевна, афтидан, гапни шу оҳангда давом эттиргиси келмади шекилли, қари графиняга мурожаат қилди.

— Кўпдан-кўп раҳмат сизга. Кечаги куннинг қандай ўтиб кетганини сезмай ҳам қолдим. Ҳайр, яхши қолинг, графиня.

— Яхши боринг, жоним,— деб жавоб қилди графиня.— Келинг, чиройли юзингиздан бир ўпиб қўйай. Мен қари кампирман, гапни айлантириб ўтиrmай рўй-рост айтаман: сизни яхши кўриб қолдим.

Бу гап қанчали қуруқ, расмий гап бўлса ҳамки, Қаренина чин юракдан ишонди шекилли, суюниб кетди. У қизариб бир оз эгилди-да, юзини графиняга тутиб, яна қаддини ростлади ва лаблари билан кўзлари орасида ўйнаётган ўша табассум билан қўлини Вронскийга узатди. Вронский ўзига узатилган жажжигина қўлни қисди. Қаренина қўлини қаттиқ, дадил силкитиб туриб маҳкамигина қисганида, ўзида йўқ хурсанд бўлиб кетди. Қаренина ўзининг тўлагина гавдасини қушдай кўтариб бораётган оёқларини шахдам ташлаб купедан чиқди.

— Жуда дилкаш жувон экан-да,— деди графиня.

Ўғли ҳам шундай ўйда эди, У Каренинанинг виқорли

қомати ғойиб бўлгунча кўзи билан кузатди ва табассуми юзида қотиб қолди. У деразадан қараб, Каренинанинг акаси ёнига борганини, қўлини унинг қўлига қўйганини ва, афтидан, Вронскийга ҳеч қандай алоқаси бўлмаган бир нарса тўғрисида акаси билан берилиб гаплаша бошлаганини кўрди; бу нарса унинг ғашини келтиргандек бўлди.

Вронский онасиға юзланиб бояги саволини такрорлади:

— Ҳа, қалайсиз, татап, соғу саломат юрибсизми?

— Шукур, саломат юрибман, тузукман. Alexandre жуда ширин бўлган-да. Marie жуда яхши бўлиб қолди. Ўзи ҳам бирам кўзга яқин бўлганки.

Графиня яна ҳамма нарсадан ҳам кўпроқ ўзини қизиқтирадиган нарсалар, неварасини чўқинтириш маросими, бунинг учун Петербургга боргани ва катта ўғлига подшонинг алоҳида илтифоти тўғрисида гапира бошлади.

— Ана, Лаврентий ҳам келди,— деди Вронский, деразадан қараб,— рухсат этсангиз, энди чиқайлик.

Графиня билан бирга келган қари хизматкор вагонга кириб, ҳамма нарса тайёр бўлганлигини хабар қилди, графиня чиқиш учун ўрнидан турди.

— Чиқаверайлик, одам сийраклашиб қолди,— деди Вронский.

Оқсоқ қиз халта билан кучукни, қари хизматкор билан ҳаммол эса бошқа қопларни кўтарди. Вронский онасини қўлтиғидан олди; улар ташқарига энди чиқишиб ҳам эдики, ваҳимага тушганлари юзларидан билиниб турган бир неча одам улар ёнидан югуриб ўтиб кетди. Фуражкаси ғалати рангли станция бошлиғи ҳам югуриб ўтди.

Афтидан, фавқулодда бир ҳодиса юз берган эди. Одамлар ўзларини олиб қочишарди.

— Нима гап?.. Нима?.. Қаерда? Ўзини поезд тагига ташлабди, босиб кетибди дейсанми!..— деган овозлар ўшистиларди.

Синглиси билан қўлтиқлашиб кетаётган Степан Аркадьевич ҳам така-пука бўлиб қайтиб келди; акасинигил ўзларини одамлардан четга олиб, вагон эшиги бинда тўхташди.

Хонимлар вагонга кириб кетишли, Вронский билан

Степан Аркадьевич эса фалокатнинг тафсилотини билиш учун одамлар орқасидан эргашди.

Темир йўл қоровули маст бўлганиданми ё қаттиқ соvuқдан юз-кўзларини ўраб олганиданми, ҳайтовур, орқага тисарилиб келаётган поезд дупурини эшитмай, вагон тагида қолиб кетибди.

Вронский билан Облонский қайтиб келмасданоқ хонимлар бу тафсилотни қари хизматкордан сўраб билиб олдилар.

Облонский билан Вронский иккови мажақланиб ётган ўликни бориб кўришди. Облонскийга, афтидан, жуда қаттиқ таъсир қилди шекилли, юзини тириштирас, ҳозир йиғлаб юборадигандек кўринар эди. Ў нуқул:

— Оҳ, нақадар даҳшатли! Анна, бир кўрсайдинг! Оҳ, нақадар даҳшатли! — деярди.

Вронский индамас, лекин чиройли юзи жиддий ва хотиржам эди.

— Оҳ, бир кўрсайдингиз, графиня! — деярди Степан Аркадьевич. — Хотини ҳам ўша ерда... Хотинини кўрган кишининг юраги тарс ёрилиб кетади... Ўзини эрининг мурдаси устига ташлади. Каттакон оиласи бир ўзи боқиб келарди, дейишади. Қандай мусибат-а!

Каренина ҳаяжон билан шивирлаб:

— Хотинига ёрдам бериб бўлмасмикан? — деди.

Вронский Каренинага бир қараб олиб дарҳол вагондан чиқди. Кейин эшик оғзидан орқасига қайрилиб:

— Ҳозир келаман, татап, — деди.

Вронский бир неча минутдан сўнг қайтиб келгандা, Степан Аркадьевич графиня билан янги ашулачи хотин тўғрисида гаплашиб ўтирган эди; графиня эса, ўғлини кутиб, сабрсизлик билан эшикка қараб-қараб қўярди.

Вронский купега кириб:

— Қани, энди кетдик, — деди.

Ҳаммалари вагондан бирга чиқишиди. Олдинда Вронский онаси билан, орқада эса Каренина акаси билан борарди. Вокзалдан чиқаверишда станция бошлиғи Вронский орқасидан етиб келди:

— Ёрдамчимга икки юз сўм ташлаб кетибсиз. Марҳамат қилиб айтиб берсангиз, кимга тайинланган у пул? — деб қолди.

Вронский ёлкаларини қисиб:

— Қоровулнинг хотинига, — деди. — Ҳайронман, билиб туриб сўрайди-я.

Облонский орқадан:

— Хотинига пул бердингизми? — деб қичқирди ю, синглисининг қўлини қисиб, илова қилди: — Жуда соз, жуда хайрли иш қилибсиз! Қулинг ўргилсан йигит-а? Хайр, саломат бўлинг, графиня.

Шундан кейин у, оқсоч қизни кутиб, синглиси билан тўхтади.

Улар кўчага чиқишганда, Вронскийнинг каретаси аллақачон кетган эди. Вокзалдан чиқсан одамлар ҳамон ўша ҳодиса тўғрисида гаплашар эди.

Бир жаноб улар ёнидан ўтиб кета туриб:

— Қандай даҳшатли ўлим-а! — деди. — Қоқ иккига бўлиб кетган эмиш-а!

— Аксинча, мен буни энг осон ўлим деб ўйлайман: бир зумда жони чиқади-кетади, — деди иккинчиси.

— Нега чора кўришмас экан, — деди учинчиси.

Каренина каретага ўтирганда, Степан Аркадьевич унинг лаблари титраётганини, кўз ёшларини зўрға-зўрға тутиб турганини кўриб ҳайрон бўлди. Бир неча юз сажен илгари кетишгандан кейин:

— Сенга нима бўлди, Анна? — деб сўради акаси.

— Бу жуда ёмон аломат, — деди Анна.

— Эй, бўлмафур гап! — деб қўйди Степан Аркадьевич. — Мана келдинг, ҳамма гап шунда. Бутун умидим сенда, буни сен тасаввур эта олмайсан.

— Вронскийни кўпдан бери танийсанми? — деб сўради Каренина.

— Ҳа, биласанми, уни Китига уйланади деган илинжадамиз.

— Шунақами? — деб сўради Анна. — Хайр, кел энди, ўзинг тўғрингда гаплашайлик, — деб илова қилди ва ҳалақит бераётган аллақандай ортиқча нарсани ўзидан ҳайдамоқчи бўлгандек, бошини силкиди. — Кел, ўз ишларинг тўғрисида гаплашайлик. Хатингни олдим-у, йўлга чиқдим, мана етиб ҳам келдим.

— Ҳа, бутун умидим сенда, — деди Степан Аркадьевич.

— Хўп бўлмаса, гапир гапингни.

Шундан кейин Степан Аркадьевич воқиани гапириб бера бошлади.

Үйга етишганда, Обланский синглисини каретадан туширди, бир хўрсиниб олиб, унинг қўлини қисди-да, маҳкамасига жўнаб кетди.

Анна хонага қирганды, Долли кичик мәҳмонхонада ўтириб, ҳалитдан отасига ўхшаб қолган малла сочли дүндиққина ўғилласининг французча ўқишига қулоқ солаётганды. Боланинг кўзлари китобда бўлса ҳам, қўли пиджагининг ипга осилиб қолган тугмасини бураш ва узиб олиш билан машғул эди. Онаси қўлинини бир марта тугмадан тортиб қўйса ҳам, дўмбоққина жажжи қўл яна тугмага бориб ёпишаверди. Ниҳоят, онаси тугманни узиб олиб, чўнтағига солиб қўйди.

— Энди қўлинг тинч турсин, Гриша,— деди-ю онаси, кўп вақтлардан бери тикиб келган кўрпасини яна қўлига олди; оғир дамларда у ҳамиша шу кўрпа билан овора бўларди; ҳозир ҳам асабий бир ҳолда ишини қўлга олди ва илмоқларини бармоқлари билан санай туриб тўқий бошлиди. Кеча эрига синглисисининг келиш-келмаслиги билан иши йўқлигини айттирган бўлса ҳамки, унинг келишига ҳамма нарсани тайёрлаб қўйған ва қайнисинглисини ҳаяжон билан кутиб ўтирган эди.

Долли бошига тушган мусибат ўтида ёнарди, бутун фикр-хәёли шу билан банд эди. Шундай бўлса ҳам қайнисинглисини Аннанинг Петербургдаги энг олимақом зотлардан бирининг хотини ва Петербург *grande dame*-си эканлигини ёдидан чиқармаган эди. Шунинг учун, эрига айтган сўзини бажармади, яъни қайнисинглисисининг келишини эсадан чиқармади. «Ахир, Аннада ҳеч гуноҳ йўқку,— деб ўйлади у.—Мен ундан яхшиликдан бошқа нарсани кўрмадим, ўзимга нисбатан ҳам ундан фақат мешрибонлик ва дўстлик кўрганман». Рост, Петербургда, Қаренинларникида олган таассуротидан эсида қолгани фақат уйлари эди: уларнинг уйлари Доллига ёқмади, оила ҳаётида қандайдир бир сохталик бор эди. «Лекин Аннани нима учун қабул қилмаслигим керак? Ишқилиб, мени юпатаман деб овора бўлмасин-да,— деб ўйларди Долли.— Бутун бу тасаллиларни, насиҳатларни, христианларнинг гуноҳни кечириш тўғрисидаги ўгитларини—буларнинг ҳаммаси устида минг марталаб бош қотирганиман, лекин ҳеч бири дардимга даво бўла олмайди».

Долли шу кунлар ичида фақат болалари билангина бўлди, дардини ҳеч кимга айтишни истамас, юрагида шунча дард туриб бошқа нарсалар ҳақида ҳам гаплаша олмас эди. Кейин юрагидаги дардини ҳар ҳолда Аннага

айтиб қўйишин биларди. Гоҳ қўнгил ёриб, ҳамма дардимни айтаман деган фикр уни суюнтирар, гоҳ кўрган хўрлигини эрининг синглisisiga айтиш зарурати, ундан тайёр насиҳат ва тасаллилар эшитиш мажбурияти жаҳлини чиқарап эди.

У Аннанинг ҳар дам келиб қолиши мумкинлигини кутиб, ҳамма вақт соатга қараб-қараб қўяр эди; кейин худди меҳмон келган пайтда бошқа нарса билан овора бўлиб қўнғироқни эшитмай қолди.

Эшикда кийимлар шитири ва майин одим товуши эши-тилгандағина у орқасига ўгирилиб қаради, шу он, жафокаш юзида қувонч эмас, таажжуб ифодаси пайдо бўлди. Кейин ўрнидан қўзғалди-ю, Аннани ўпа туриб:

— Вой, келдингми?— деди.

— Долли, сени ҳам кўрар кун бор экан-да, бирам бошим осмонга етдики!

— Меники ҳам,— деди Долли, сал кулимсираб ва Аннанинг сирдан воқифми-йўқлигини юзидан билишга тиришиб. Аннанинг юзида ачиниш аломати борлигини сешиб: «Билар экан», деб ўйлади. Кейин гапни иложи борича кейинроққа чўзишга тиришиб илова қилди:— Юр бўлмаса, хонангга олиб бориб қўяй.

— Бу Гришами? Вой худо, катта бўлиб қолибди-я!— деб Анна Гришани ўпди ва Доллидан кўзини олмай тўхтаб қолди. Кейин қизариб:— Йўқ, рухсат этсанг, ҳеч қаёққа бормасам,— деди.

Анна рўмолини ечди, кейин шляпасини бошидан олаётганда у қора, жингалак соchlарининг ўримига илашиб қолган эди, бошини силкиб сочини бўшатди.

Долли ҳасад қилгандек:

— Юзингдан соғлиқ ва баҳт-саодат нури ёғиб турибди!— деди.

— Менинг юзимданми?.. Ҳа,— деди Анна.— Вой худо, Таня! Менинг Серёжам билан бир ёшдасан-а,— деди яна, югуриб кирган қизчага қараб. Анна уни қўлига олиб ўнди.— Бирам чиройли, ширин қиз бўлибдик! Долли, ҳамма болаларингни кўрсат.

Люна болаларнинг номларини айтди, фақат уларнинг номларигина эмас, туғилган йиллари, ойлари, характерлари, нима билан оғриганликлари ҳам эсида бор экан, Долли буни тақдирламаслиги мумкин эмасди.

— Юр бўлмаса, хоналарига кирайлик,— деди Долли,— Вася ухлаяпти, эсиз.

Улар болаларни кўриб чиқишгандан кейин меҳмонхонага кириб, икковлари қаҳва ичишга ўтиришди. Анна патнусга қўл урди-ю, кейин яна суриб қўйди.

— Долли, у ҳамма гапни мёнга айтди,— деди Анна.

Долли Аннага совуққина қараб қўйди. Энди ачиниб айтиладиган ясама гапларни кута бошлади. Лекин Анна бу тахлитда гап қилмади.

— Долли, азизим! — деди у.— Мен унинг ҳам тарафини олмоқчи эмасман, сенга ҳам тасалли бермоқчи эмасман, бундай қилиб бўлмайди. Лекин, жонгинам, сенга жуда раҳмим келади. Юрак-юрагимдан ачинаман!

Аннанинг қалин қиприклари остидаги порлоқ кўзлари га бирдан ёш югурди. У келинойисига яқинроқ келиб ўтириди-да, қўлини ўзининг кичкина, ихчам қўлига олди. Долли қўлини тортиб олмади-ю, лекин юзидағи совуқ ифода йўқолмади. У:

— Менга тасалли беришнинг фойдаси йўқ,— деди.— Уша ишдан кейин менинг учун ҳамма нарса барбод бўлди, соб бўлди.

Шу сўзларни айтиб бўлар-бўлмас юз ифодаси бирдан юмшалди. Анна унинг қотма, озғин қўлини кўтариб ўпганидан кейин:

— Лекин начора, начора, Долли? — деди.— Шундай хунук аҳволда қандай чора кўрилса яхшироқ бўлади? Ҳозир мана шу тўғрида ўйлаш керак.

— Гап тамом бўлган, ўйлаб ўтиришнинг ҳожати йўқ.— деди Долли.— Тушунгин ахир, ҳаммасидан ҳам хунуги шуки, мен уни ташлаб кетолмайман, болалар бор, қўл-оёғим боғлиқ, у билан бўлса бирга туролмайман, уни кўрсам сафром қайнаб кетади.

— Долли, жонимни қоқай, қулоқ сол, у ҳамма гапни айтиб берган; энди сендан эшиитмоқчиман, бор гапингни айт.

Долли унга савол назари билан қаради.

Аннанинг муҳаббати ва куйиб-ёнаётгани соxта эмаслиги юзидан кўриниб турарди.

— Хўп, айтсан айта қолай,— деди бирдан Долли.— Лекин бир бошдан айтиб берай. Эрга қандай текканимни ўзинг биласан. Мен ташап тарбияси остида ўсган маъсум қиз бўлиб, шу билан бирга, ҳеч нарсани билмай ўсга ўзим, ҳеч нарсага ақлим етмас эди. Билишимча, эрлар илгариги турмушларини хотинларига айтиб берармиш; Стива бўлса...— у дарҳол сўзини тўғрилади — Степан

Аркадьич бўлса менга ҳеч нима дегани йўқ. Гапимга ишонмайсан, шу маҳалгача мендан бошқасини кўргани йўқ, деб ўйлаб келардим. Саккиз йил шу тахлитда ўтдим. Ўзинг ўйлаб кўр, мен уни вафосиз деб гумон қилишим у ёқда турсин, бундай нарсаларнинг бўлиши ақлимга ҳам сиёмас эди. Мана энди ўзинг тасаввур қилиб кўр, шундай ишонч билан яшаб келсам-у, бирдан шу даҳшатни, шу пасткашликни кўрсам... менинг сўзларимга тушун. Уз бахтингга тўла-тўқис ишониб келсанг-у, бирдан...—деб Долли гапида давом этди, ҳўнграб йиғлаб юборишдан ўзини зўрға тутиб қолди,— хатини олсанг... ўзининг ўйнашига, менинг мураббиямга ёзган хатини олсанг. Йўқ, бу ҳаддан ташқари бир даҳшат!— Долли шошиб-пишиб рўмолчасини олиб юзини беркитди. Бир оз жим тургандан сўнг яна сўзида давом қилди:— Орада шунчаки ишқивозлик бўлса бошқа гап эди, мен бунга тушунаман, лекин жуда чуқур ўйлаб, қувлик билан мени алдашган... яна ким билан дегин?.. Узи менинг эрим бўла туриб, ўша билан бирга турса-я!.. Бу даҳшат-ку! Сен бу нарсаларга тушуна олмайсан...

— Йўқ, тушунаман! Тушунаман, айланай Долли, тушунаман,— деди Анна, унинг қўлини қисиб.

— Нима, бошимга тушган бу кулфатнинг бутун даҳшатини у тушунади деб ўйлайсанми?— деб давом қилди Долли.— Қилча ҳам тушунмайди. У бахтили, кайфи чор.

— Йўғ-э, ундаи эмас!— деб Анна унинг сўзини шартта бўлди.— Аҳволига киши ачинади, қаттиқ пушаймон бўляпти...

Долли қайнинглисининг юзига диққат билан тикилиб турди-да:

— Пушаймон бўлишга ярап эканми?— деди, унинг сўзини бўлиб.

— Ҳа, мен уни биламан. Аҳволига қараб ўзимнинг ҳам раҳмим келиб кетди. Иккаламиз ҳам биламиз уни. Юраги юмшоғ-у, лекин мағрур, ҳозир эса аянч аҳволга тушиб қолибди. Асосан, менга таъсир қилган нарса шу бўлдики (Анна Доллига таъсир қилиши мумкин бўлган нарсани шу он фаҳмлади), унга икки нарса азоб беряпти: бира, болалари олдида уятга қолгани бўлса, иккинчиси, сени яхши кўра туриб... ҳа, ҳа, дунёда ҳамма нарсадан ҳам ортиқроқ яхши кўра туриб,— деди, эътироуз қилмоқчи бўлган Доллига сўз бермай,— кўнглингни оғритганидан,

жабр қилганидан азоб чекяпти. Нуқул: «Йўқ, йўқ, Долли гуноҳимни кечирмайди», дейди.

Долли қайнининг сўзларига ўйчанлик билан қулоқ солиб, бир четга қараб ўтирар эди.

— Ҳа, тушунаман, аҳволи жуда расво, гуноҳкорнинг аҳволи гуноҳсизнидан оғир бўлади,— деди Долли,— башарти, бутун баҳтсизликка ўзи сабабчи эканлигини сезса. Лекин қандай кечириб бўлади, ўшандан кейин қандай қилиб яна хотин бўла оламан? Мен унга бўлган ўтмишдаги муҳаббатимни севаман, худди шунинг учун ҳам у билан яшаш менга бир азоб бўлади...

Долли ҳиқ-ҳиқ йиғлаб, сўзлай олмай қолди.

Лекин ҳар сафар юмшалганда, у худди жўрттага қилаётгандек, нуқул ўзининг жаҳлини чиқарадиган нарсалар тўғрисида гап бошлар эди.

— Ахир у хотин ёш, чиройли бўлса,— деяр эди у.— Биласанми, Анна, менинг бутун ёшлигим, бутун чироиймни ким ҳазон қилди? Уша билан болалари. Мен унга қилар хизматимни қилиб, адойи-тамом бўлдим, албатта, энди унга ёш, пасткаш маҳлуқ кўпроқ ёқади. Улар, эҳтимол, менинг тўғримда гапиришган ёки гапиришмаган бўлса, бу билан менинг шаънимга яна ҳам бадтар иснод келтиришган, тушунасанми?— Доллининг кўзлари яна нафрат ўти билан ёнди.— Қилғилиқни қилиб, кейин менга келиб... нима, гапига ишонармидим? Ҳеч қачон ишонмайман! Йўқ, бўлар иш бўлди, тортган азобу уқубатларим учун тасалли бўлган, қилган меҳнат ва тортган захматларим учун мукофот бўлган ҳамма нарса, ҳамма нарса барбод бўлди!. Ишонасанми гапларимга, Анна? Ҳозир Гришанинг дарсини ўргатиб турган эдим, бурунлари бу менга севинч баҳш этса, энди бу азоб бўлиб қолди. Нима учун жон куйдирман, нима учун захмат чекаман? Болаларнинг нима кераги бор? Шуниси даҳшатлики, қалбим бирдан остин-устун бўлиб кетди, энди унга бўлган севгим, меҳрибонлигим йўқолиб, фақат ғаваб, ҳа, ғазабгина пайдо бўлди. Мен уни ўлдирсан ҳам...

— Жонгинам, Долли, тушуниб турибман, ўзингни қийнама. Сен шу қадар ҳақирланган, шу қадар ҳаяжонлангансанки, кўп нарсаларни тўғри кўролмаяпсан.

Долли жимиб қолди, шундан кейин икки минутча жим қолишиди.

— Нима қилай, Анна, ўйлаб кўр, ёрдам қил. Мен ҳар томонни ўйлаб кўрдим, ҳеч нарса чиқмаяпти.

Анна ҳар қанча ўйласа ҳам бир қарорга келолмас, лекин келинайисининг ҳар бир сўзи, юзининг ҳар бир ифодаси юрагини эзар эди.

— Мен сенга фақат шуни айта оламан,— деб сўз бошлади Анна,— мен синглисисман, шунинг учун характерини, ҳар нарсани, ҳамма нарсани унтишга қобилиятли эканини биламан (қўлини пешонасига келтириб ишора қилди), бутун борлиғи билан бир нарсага ҳавас борлаб, яна ундан қайтиб, пушаймон қилишини биламан. Қилган ишини қандай қилиб қўйганига ҳозир ўзи ҳам ишонмайди, тушунмайди.

— Йўқ, тушунади, тушуниб туриб қилган!— деб Долли унинг сўзини бўлди.— Лекин мен... мени эсдан чиқаряпсан... ахир, менга осонми?

— Тўхта, ростини айтсан, у бўлган гапни менга айтиб берганда, мусибатингнинг бу қадар даҳшатли эканини унча билмаган эдим. Мен фақат уни ва рўзғорингизнинг бузилганлигинигина кўрган эдим; ўшанда унга ачиндим, лекин сен билан гаплашганимдан кейин мен ҳам аёл бўлганим учун, бўлак нарсани кўра бошладим; сенинг изтиробда эканингни кўряпман, сенга қанчалик ачинганимни сўз билан айтиб беролмайман! Лекин, жоним Долли, тортаётган изтиробларингга тўла тушуман-у, фақат бир нарсани билмайман, ҳа, билмайман... қалбингда унга нисбатан яна қанча муҳаббатинг борлини билмайман. Унинг гуноҳларини кечирадиган даражада борми, буни ўзинг биласан. Агар бўлса, кечир!

Долли:

— Йўқ,— деб гап бошлаган эди, Анна қўлини яна бир марта ўпиб, унинг сўзини кесиб қўйди.

— Мен киборлар дунёсини сендан кўра кўпроқ биламан,— деди Анна.— Стивага ўхшаган бу одамларнинг мунақса нарсаларга қандай қараашларини биламан. Эринг у билан сен тўғрингда гаплашганлигини айтдинг. Бундака гап бўлган эмас. Бу одамлар вафосизлик қилишади-ю, лекин ўз уйлари ва хотинларини муқаддас нарса деб билишади. Ўшандақа хотинлар буларнинг кўнглида нафрат уйғотишади, аммо оиласаларига халақит беришмайди. Бу одамлар оила билан ўшандақа хотинлар ўртасига ўтиб бўлмайдиган ғов ташлаб қўйишади. Мен бундай нарсаларга тушунмайман, лекин ҳақиқатда шундай.

— Шундайдир-у, лекин Стива уни ўнгандада...

— Долли, тўхта, жоним. Стивани сенга ошиқ бўлиб юрган кезларида кўрганман. Ўша вақтлар эсимда: у менинг олдимга келарди-да, сени гапириб йигларди, сен унинг учун юксак идеал ва поэзия эдинг, яна шуни ҳам биламанки, сен у билан қанча кўп турган бўлсанг, унинг назарида шунча юксак кўтарилдинг. У ҳар икки сўзнинг бирида «Долли ажойиб хотин» деб қўяр, биз унинг гапига қотиб-қотиб кулар әдик. Сен унинг назарида ҳамиша илоҳи хилқат эдинг, ҳозир ҳам шундайсан, лекин бу ҳавас — ўткинчи ҳавас, қалб ҳаваси эмас.

— Борди-ю, бу ҳавас яна такрорланса?

— Менинг фаҳмимча, такрорланиши мумкин эмас...

— Хўп, сен бўлсанг кечирамидинг?

— Билмайман, бир нарса деёлмайман... йўқ, кечирадим,— деди Анна, бир оз ўйлангач. Кейин аҳволни фаҳмлаб олди-да, уни кўнгил тарозисига солиб кўриб, илова қилди:

— Йўқ, кечирадим, кечирадим, кечирадим. Ҳа, мен кечирадим. Аввалги Анна бўлиб қолмасам ҳам, ҳар ҳолда, кечирадим, кечирганимда ҳам, ўртада ҳеч нима бўлмагандек, ҳеч қандай гап ўтмагандек индамай кетаверадим.

— Ҳа, албатта,— деб шошиб унинг сўзини бўлди Долли; у худди бир неча марта ўйлаган нарсасини гапираётгандек эди,— бўлмаса, бошқача кечириб бўлармишми! Башарти кечириш лозим бўлса, бутунлай, тамоман кечириш керак. Қани энди, юр, хонангга олиб чиқиб қўяй,— деди Долли, ўрнидан туратиб. Кейин йўлда Аннани қучоқлаб олди.— Жонгинам, келганинг қандай яхши бўлди-я. Аҳволим енгил тортди, анча енгил тортди.

XX

Анна шу кунни уйдан, яъни Облонскийларнидан чиқмай ўтказди ва унинг келганидан хабар топиб етиб келган баъзи танишларидан ҳеч биттасини қабул ҳам қилмади. Анна эрталабки соатларини Долли билан болалар ёнида ўтказди. Бутун қўлган иши акасига бир парча хат ёзишдан иборат бўлди; у хатида акасининг уйда тушлик қилишини сўраб, «келавер, худонинг раҳмати улуг» деб ёзди.

Облонский уйда тушлик қилди; умумий нарсалар

тўғрисида гаплашиб ўтиришди, хотини у билан сенсираб гаплашди, илгари сенсираб гапирмаган эди. Эру хотин ўртасидаги мумалада ҳамон ўша совуқлик ҳукм сурса ҳам, энди айрилиш масаласи ўртадан кўтарилган эди, шунинг учун Степан Аркадьич хотини билан гапни бақамти қилиб, ярашиш мумкинлигини пайқади.

Тушлик энди тугаганда Кити кириб келди. У Анна Аркадьевнани танир эди, лекин унча яқиндан эмас, шунинг учун ҳамманинг оғзида достон бўлган бу петербурглик кибор хоним мени қандай қабул қиласр экан, деган ваҳим билан келди. Лекин ўзининг Анна Аркадьевнага ёққанини шу топдаёқ кўрди. Аннанинг, афтидан, Китининг ҳуснига ва ёшлигига ҳаваси келган эди, Кити ўзини ўнглаб олишга ҳам улгурмай дарров Аннага маҳлиё бўлиб қолганлигини сезди. Шу билан бирга, ёш қизлар ўзларидан катта, эрли хонимларни яхши кўрганлари сингари, бу ҳам Аннани яхши кўриб қолганини сезди. Анна кибор жамиятга мансуб хонимга ёки саккиз ёшли ўғилнинг онасига ўхшамас эди, агар Китини ҳайратга солган ва уни ўзига жазб қилган кўзларининг жиддий, баъзан эса маҳзун ифодаси бўлмаса, у ўзининг эпчиллиги, сўлимлиги, гоҳ қарашлари, гоҳ табассум-ла ёришиб кетадиган юзидаги латофати билан кўпроқ йигирма ёшли қизга ўхшаб кетарди. Кити Аннанинг ниҳоятда содда эканлигини ва ҳеч нарсани яширмаслигини, лекин унда Кити мұяссар бўла олмайдиган бошқа бир олам — мураккаб ва шоирона латофат борлигини сезар эди.

Тушликдан сўнг Долли ўз хонасига чиқиб кетганда, Анна иргиб ўрнидан туриб, сигара чекаётган акасининг ёнига келди. Кейин кўзларини шўх-шўх қисиб туриб уни чўқинтириди-да, эшикка имо қилиб:

— Стива, кир, худо мададкор бўлсин,— деди.

У синглиснинг сўзига тушуниб, сигарасини ташлади-ю, эшикдан кириб кетди.

Степан Аркадьич у ёққа кириб кетгандан сўнг Анна диванга келиб ўтириди, болалар уни қуршаб олишди. Болалар Аннани оналари севганлигини пайқаганлари учунми ё уларнинг ўзлари аммаларида алоҳида малоҳат сезганлари учунми, ҳарқалай, олдин иккита каттаси, кейин эса кичиклари тушликдан олдиноқ унга ёпишиб олиб, ёнидан кетмай қўйишди. Анна билан болалар ўртасида ўйинга ўхшаган бир нарса бошланди, бу ўйин: ило-

жи борича аммага яқинроқ ўтириш, унга қўл тегизиш, жажжи қўлини ушлаш, узугини ўйнаш ёки ҳеч бўлмаса кўйлагининг этагига қўл тегизишдан иборат эди.

Анна Аркадьевна аввалги ўрнига ўтираётib:

— Қани, боягидай ўтирайлик,— деди.

Гриша яна бошини Аннанинг қўли тагидан суқиб, юзини унинг кўйлагига суйкади, шунда у фахрланиб, ўзини бахтли сезиб, юзи ёришиб кетди.

— Хўш, бал қачон?— деб сўради у Китидан.

— Келаси ҳафтада, ўзи ҳам жуда ажойиб бал бўлади. Ҳамиша одамнинг вақти чоғ бўладиган баллардан.

— Ҳамиша одамнинг вақти чоғ бўладиган баллар ҳам борми?— деди Анна, мулоийим бир истеҳзо билан.

— Фалати кўринса ҳам, ҳар ҳолда бор. Бобришчевларникида ҳамиша одамнинг баҳри очилади, Никитинларникида ҳам шунаقا, Межковларникида эса ҳамиша одам зерикади. Шундақа бўлишини ҳеч пайқамаганимиз?

— Йўқ, жонгинам, менинг назаримда, одамнинг баҳрини очадиган баллар ортиқ йўқ,— деди Анна, шу он Кити унинг кўзларида бошқа бир оламни кўрди, бу олам Кити учун пинҳон қолган эди.— Менинг назаримда, одамни камроқ диққат қиласидиган ва камроқ қийнайдиган балларгина бор...

— Сиз балда қандай диққат бўлишингиз мумкин?

— Мен балда нима учун диққат бўлишим мумкин эмас?— деб сўради Анна.

Кити бу саволга бериладиган жавобни Анна олдиндан билиб турганини сезди.

— Шунинг учунки, сиз ҳар вақт ҳаммадан яхшироқсиз.

Аннанинг қизариш қобилияти бор эди. У қизарид туриб деди:

— Аввало, ҳамма вақт эмас, қолаверса, сиз айтгандай бўлгандা ҳам, менга бунинг нима лузуми бор?

— Ана шу балга борасизми?— деб сўради Кити.

— Фикримча, бормасам бўлмас. Ма, ол,— деди у оппоқ, нозик бармоғининг учидан осонгина чиқадиган узугини тортқилаётган Таняга.

— Борсангиз жуда хурсанд бўдардим. Сизни балда кўрсам дейман.

— Мабодо боришга тўғри келса, ҳар ҳолда, бу сизни

завқлантиради деган фикр менга тасалли беради... Гриша, қўй, айланай, ҳадеб тегаверма, шундօф ҳам тўзғиб ўляпти,— деди у, Гриша ўйнаётган соchlарини тузатиб.

— Мен сизни балга бинафsha рангли кўйлакда келасиз деб хаёл қиламан.

— Нега энди мутлақo бинафsha рангли кўйлакда?— Анна кулимсираб сўради.— Ҳай, болалар, боринглар, боринглар энди. Эшитяпсизларми? Мисс Гуль чойга чақирялти,— деди у, кейин болаларни ўзидан ажратиб, ҳаммасини емакхонага юборди.— Мени нима учун балга чақираётганингизни биламан. Сиз шу балдан кўп нарса кутасиз, шунинг учун ҳамманинг ўша ерда бўлишини, ҳамманинг иштирок этишини хоҳлайсиз.

— Сиз буни қаердан биласиз? Ҳа, шундай.

— Оҳ, умрингизнинг қандай ажойиб бир фаслидаиз,— деб давом қилди Анна.— Швейцария тоғларида гига ўхшаган бу мовий туманин кўрганман, эсимда, бу туман болалиқ даври тугар-тугамас бошланадиган ширин пайтларда ҳамма нарсани қоплаб олади ва бу қувончли, баҳтли катта доирадан бошланган йўл ҳамон торайиб боради, остонасига келиб тўхталганда бу олам ҳар қанча гўзал, ҳар қанча чарагон кўринса ҳам, унга кириш одамни ҳам қувонтиради, ҳам даҳшатга солади... бу йўлдан ўтмаган бормикан?

Кити индамай кулимсираб ўтирап эди. «Ажабо, унинг ўзи қандай ўтган экан бу йўлдан? Унинг ишқий можароларини бирам билгим келадики», деб ўйлади Кити, Аннанинг эри Алексей Александровичнинг кўримсиз қиёфасини эслаб.

— Баъзи нарсалардан хабарим бор. Стива айтиб берди, сизни табриклайман, у менга жуда манзур бўлди,— деб сўзини давом қилди Анна,— Вронскийни темир йўлда кўрдим.

— Вой, у ҳам чиқибдими?— деди Кити, қизариб,— Стива сизга нималар деди?

— Стива ҳамма гапни айтиб берди. Шундай бўлса, мен хурсанд бўлардим. Кеча Вронскийнинг онаси билан бирга келдим,— деб Анна сўзида давом қилди.— Йўл бўйи ўғли тўғрисида гапириб келди, ойиларининг арзанда ўғли экан, биламан, болалар оналарининг кўзига ой кўринишади, лекин...

— Ойилари нима дедилар сизга?

— Жуда кўп нарсаларни гапирди! Биламан, у онаси-
нинг арзандаси бўлса ҳам, лекин ҳар ҳолда олижаноб
одам кўринади... Масалан, ойиси у бутун молу мулкини
акасига бермоқчи бўлганини, болалик чоғларидаёқ яна
аллақандай хориқулодда бир нарса қилганини, сувдан
бир аёлни қутқазиб чиққанини айтиб берди. Гапниңг
қисқаси, қаҳрамон,— деди Анна ва станцияда икки юз
сўм берганини эслаб кулимсиради.

Лекин Анна бу икки юз сўм тўғрисида гапирмади,
шуни эсласа негадир таъби хира бўларди. Анна бу ҳо-
дисада ўзига тааллуқли бир нарса борлигини, лекин бу
нарсанинг бўлиши керак эмаслигини ҳис этарди.

— Ойиси мени келинг деб жуда илтимос қилди,— де-
ди Анна, сўзини давом қилдириб.— Мен ҳам кампирни
кўрсам хурсанд бўламан, шунинг учун эртагаёқ бормоқ-
чиман. Худога шукур, Стива Доллининг кабинетида узоқ
ўтириб қолди,— деб Анна сухбат мавзуини ўзгартир-
ди-ю, Китининг назарида, нимадандир норози бўлгандек,
ўрнидан туриб кетди.

Болалар чойларини ичиб бўлишиб, Анна аммалари-
нинг ёнига югуришиб чиқиши.

— Йўқ, олдин мен! Йўқ, мен!— дея қичқира бош-
лашди.

— Ҳаммангиз бирдан!— деди-да Анна, кулиб туриб
болалар томонга югорди ва суюнганларидан чинқири-
шиб уймалашган болаларни қучоқлаб ерга йиқитди.

XXI

Катталар чой ичгани ўтиришганда, Долли ҳам ўз
хонасидан чиқди. Степан Аркадьевич чиқмади. У, афтидан,
хотинининг хонасидаги орқа эшикдан чиқиб кетган бўл-
са керак.

Долли Аннага қараб:

— Юқори қаватда совуқ еб қолмасанг деб қўрқа-
ман,— деди.— Сени пастга кўчириб туширмоқ ниятида-
ман, бир-биримизга яқинроқ бўламиз.

Анна Доллининг юзига тикилиб, ярашишганми-йўқ-
лигини пайқашга тиришиб:

— Эй, қўйинглар, менинг ғамимни емаганлар,— деб
жавоб қилди.

— Бу ер ёруғроқ,— деди келинойиси.

— Мен сенга айтсам, ҳамма ерда юмронқозиқдек ухлайвераман.

Степан Аркадьевич кабинетдан чиқди-да, хотинига қараб:

— Нима гап ўзи?— деб сўради.

Унинг сўз оҳангидан Кити ҳам, Анна ҳам эру хотининг ярашганини пайқади.

— Мен Аннани пастга кўчириб тушмоқчиман, лекин пардаларни бошқатдан осиш керак. Ҳеч ким эплай олмайди, ўзим осаман-да,— деди Долли, эрига қараб.

Анна Доллининг сўzlари совуқ, босиқ оҳангда эканни пайқаб: «Худо билади, бутунлай ярашиб кетишидимкан?»— деб ўйланди.

— Э, қўйсанг-чи, Долли, ҳамма оғир ишни ўзинг қилаверма,— деди эри.— Майли, хоҳласанг, ўзим қилай...

Анна: «Ҳа, ярашиб олишибди», деб ўйланди.

— Биламан сенинг қандай қилишингни,— деб Долли жавоб қилди,— эплай олмайдиган ишни Матвейга топширасан-у, ўзинг кетиб қоласан, у ҳамма ишнинг расвосини чиқаради,— Долли шу сўzlарни айтаётганда, одатидаги истеҳзоли табассуми лабларининг учини буриштириб юборди.

Анна: «Бутунлай, бутунлай ярашишибди. Бутунлай, худога шукур!»— деб ўйланди-да, бунга ўзи сабаб бўлганидан қувониб, Долли ёнига келди. Уни ўпди.

Степан Аркадьевич мийифида кулимсираб:

— Ҳеч-да, нега Матвей билан мени менсимайсан?— деди хотинига юзланиб.

Долли бутун кеча эрига, ҳар маҳалгидай истеҳзо аралаш муомалада бўлди, Степан Аркадьевич эса мамнун, шод эди. Лекин унинг севинчи афв этилгандан кейин гуноҳларини унутганини сездирмас эди.

Облонскийлар дастурхони теварагида қизғин тус олган бу ниҳоятда қувончли, ёқимли оиласвий оқшом суҳбати соат тўққиз яримда энг оддий бир ҳодиса билан бузилди, лекин бу оддий ҳодиса нима учундир ҳаммага эриш туюлди. Анна Петербургдаги умумий танишларидан гаплашиб ўтириб, бирдан ўрнидан турди-ю:

— Менинг альбомимда сурати бор,— деб қолди. Кейин мағур табассум билан илова қилди:— Баҳона билан Серёжанинг суратини ҳам кўрсатаман.

Анна одатда ўғли билан кечаси соат ўнларда хайрлашар, кўпинча балга жўнаш олдидан уни ўзи ётқизиб

кетар эди; ҳозир ҳам соат ўнга яқинлашганда ўғлидан узоқда эканлигини ўйлаб юраги туздек ачишди; сұхбат нима ҳақда бормасин, Аннанинг фикру хаёли яна ўзининг жингалак сочли Серёжасида бўларди. Унинг ҳозир ўғли ҳақида гапиргиси ва суратини кўргиси келарди. Биринчи баҳонадан фойдаланиб ўрнидан турди-ю, енгил, дадил одимлар билан шахдам юриб альбомни олиб келгани кетди. Унинг юқори қаватдаги хонасига чиқиладиган зина катта зинапоя майдончасига тақалар эди.

Анна меҳмонхонадан чиқаётганда, даҳлиздан қўнғироқ жирингги эшитилди.

— Ким экан? — деди Долли.

Кити:

— Мени йўқлаб келишга ҳали эрта, бошқа бировни йўқлаб келган бўлишса, кеч қолишибди, — деди.

Степан Аркадьевич эса:

— Менга идорадан қофоз олиб келишгандир, — деб қўйди.

Анна зина ёнидан ўтиб кетаётганда, хизматкор ким келганини хабар қилиш учун юқорига чопиб чиқиб кетаётган, келган одам эса чироқ ёнида турган эди; Анна пастга қаради-ю, дарҳол Вронскийни таниди, шунда ғалати бир хурсандлик сезди ва қўрқиш ўрнига юрагида алланима бир ағдарилиб тушгандай бўлди. Вронский пальтосини ечмасдан турар, чўнтағидан алланимани чиқарап эди. Анна зинанинг ўртасига етганда у кўзларини кўтариб қаради, Аннани кўриб, юзида хижолат ва қўрқувга ўхшаш бир ифода пайдо бўлди. Анна бошини хиёл эгиб ўтиб кетди, кейин Вронскийни уйга таклиф этаетган Степан Аркадьевичнинг баланд овози ва киришга унамаган Вронскийнинг паст, мулоим, вазмин товуши эшитилди.

Анна альбомни олиб қайтиб келганда Вронский аллақачон кетган, Степан Аркадьевич эса Вронскийнинг машҳур меҳмон шарафига эртага беришадиган зиёфатлари ҳақида гаплашгани келганлигини сўзлаб турган эди. Кейин у:

— Шунча кир десам ҳеч унамаса бўладими! Жуда ғалати-да, — деб қўйди.

Кити қизариб кетди. У Вронскийнинг нима учун келганлигини ва нима сабабдан ичкари кирмаганлигини бир ўзим биламан деб ўйлади. «Бизникига борган бўлса мени тополмаган-у, шу ердадир деб келган, — деб ўйлар-

ди Кити.— Кирмагани ҳам бечиз эмас: вақт кеч бўлди, иннайкейин, бу ерда Анна бор деб ҳам ўйлаган».

Ҳамма индамасдан бир-бирига қараб олди, кейин Аннанинг альбомини томоша қила бошлишди.

Битта-яримта одам бериладиган зиёфат тафсилотини билгани соат тўқиз яримда оғайнисиникига келса-ю, ичкари кирмаса, бунда ҳеч қандай ғалатилик ҳам, файри табийлик ҳам йўқ: шундай бўлса ҳам, бу нарса ҳаммага қизиқ кўринди. Ҳаммадан ҳам кўпроқ Аннага ғалати, хунук туюлди.

XXII

Кити онаси билан келиб, тувакларда гуллар қўйилган ва юзларига упа суртиб, эгниларига қизил кафтан кийган лакейлар тавозе қилиб турган катта зина поғонасига оёқ қўйганда, бал энди бошланган эди. Заллардан ғимирлаган одамларнинг шитир-шитири ари уясидаги ғувиллаган овозга ўхшаб эшитилиб турарди; она-бала зинапоя майдончасидаги дараҳтлар ўртасида ўзларини ойнага солиб, соч ва кўйлакларини тузатиб турганларида биринчи вальсни бошлаган оркестр скрипкаларининг оҳангдор, равshan овози янгради. Иккинчи ойна олдида чаккаларида оппоқ соchlарини тузатиб ва теварагига атир ҳидини таратиб турган граждан кийимли чол зинапояда уларга тўқнаш келди-ю. Китини танимаса керак, ўзини четга олиб, унга суқланиб қараб қолди. Жилемининг олди барада очиқ, соқолсиз бир йигит, яъни қари князь Шчербацкий тирранча деб атаган кибор ёшлардан бири, оқ ғалстугини йўл-йўлакай тузатиб кетаётуб, уларга таъзим қилди-да, ёnlаридан шитоб ўтиб кетди, кейин қайтиб келиб, Китини кадриль ўйинига таклиф этди.

Кити биринчи кадрилни Вронский билан тушишга ваъда қилган эди, шунинг учун бу йигитга, иккинчи кадрилни ваъда қилди. Бир офицер қўлқопларининг тутмаларини қадаб туриб ўзини эшикдан четга олди ва лоладай қизариб кетган Китига мўйловларини бураб суқланиб қаради.

Ясаниб-тусанишга, соchlарини тарашга, бал учун лозим бўлган бутун тайёргарликни кўришга Кити жуда кўп меҳнат ва ақл сарф қилган бўлса ҳам, у ҳозир усти-

дан пушти ранг жилд кийдирилган мураккаб тўр кўйлагида балга шу қадар бемалол ва эрикн кириб келдик, гўё бу лентадан ясалган гуллар, кружевалар, пардоз икир-чикирлари ўзининг ҳам, уйдаги оқсоchlарнинг ҳам заррача вақт ва эътиборини олмаган, гўё унинг ўзи шу тўр кўйлак, шу кружевалар, шу баланд қилиб турмакланган соchlар, шу тепаси қўш япроқли атири гул билан туғилган эди.

Қари княгиня залга киришдан аввал Китининг камаридаги буралиб қолган лентани тузатиб қўймоқчи бўлган эди, у ўзини секин четга торти. У эгнидаги ҳамма нарсанинг яхши ўтирганини, ўзига виқор бераетганини ва ҳеч нимани тузатишнинг ҳожати йўқлигини сезар эди.

Кити ҳаётининг энг бахтли кунларидан бирини кечирмоқда эди. Ҳеч ерини кўйлаги қисмас, кружеваларнинг ҳеч бири чўзилмас, гуллари эзилмаган ва узилиб ҳам тушмаган эди, хиёл букик баланд пошинали пушти ранг туфлиси оёқчаларини қисмас, аксинча, яйратарди. Оқиши соchlардан ясалган чанбар жажжигина боши узра худди ўзиникидай бемалол турарди. Қўлига ёпишиб, унинг шаклини бузмай турган узун қўлқопнинг ҳар учови тугмаси узилмасдан қадалган эди. Медальонининг қора баҳмал лентаси эса бўйнига жуда ярашиб тушган. Бу баҳмал лента ниҳоятда чиройли эди, Кити уйида бўйнини ойнада кўриб, баҳмалнинг ўзига жуда ярашганини кўрди. Бутун бошқа нарсалари шубҳа туғдириши мумкин, лекин баҳмал лентаси гардсиз, гўзал. Кити шу ерда, балда ҳам уни ойнада кўриб, жилмайиб қўйди. У яланғоч елкалари ва очиқ қўлларида мармар совуқлигини ҳис этар, бу ҳис унга айниқса ёқар эди. Қўзлари чақнаб ўзининг жозибадорлигини билиб тургани учун лаъли лаблари табассум қилмай туролмасди. Кити залга киришга ултурмай ва ўйинга талкиф қилишларини кутиб ўтирган хонимларнинг лента-кружевали ранг-баранг тўр кўйлакдаги тўпига етиб боргунча бўлмай (Кити ҳеч маҳал бу тўпга бориб қўшилмас эди), уни вальсга таклиф қилиб қолдилар; таклиф қилганда ҳам энг яхши кавалер, яъни бал-зиёфатларнинг улуғ кавалери, машҳур бал дирижёри, маросимлар бошчиси, қадди-қомати келишган, чиройли, хотинли киши — Егорушка Корсунский таклиф қилди. У ҳозиргина вальснинг биринчи даврасига бирга тушган графиня Банинани қўйиб, ўйинга тушаётган бир неча жуфтни кўздан кечира бошлаган.

эди, залга кириб келаётган Китини бирдан кўриб қолди-ю, бал дирижёрларигагина хос бўлган маймана йўрға юриш билан Кити ёнига етиб келиб таъзим қилди-да, хоҳишини ҳам сўраб ўтирасдан қизни нозик белидан олиш учун қўлини чўзди. Кити елпуғичини кимга бериншини билмай теварагига аланглаган эди, уй бекаси кулимсираб елпуғични қўлидан олди.

Корсунский Китини белидан қучоқлай туриб:

— Жуда яхши бўлди вақтида келганингиз,— деди унга,— зиёфатга кечикиб келиш яхши эмас!

Кити чап қўлини хиёл эгиб кавалер елкасига қўйди, шунда пушті ранг туфли кийган кичкина оёқчалари музика оҳангларига уйғун бир ҳаракат билан силлиқ паркет пол устида тез, енгил ва бир меёрда сирғана кетди.

Корсунский вальснинг биринчи оҳиста одимларини бошлаб туриб:

— Сиз билан вальсга тушганингда одамнинг ҳордиги чиқади,— деди, кейин ҳамма яхши танишларига айтадиган гапини тақорллади:— Нақадар чиройли ўйинга тушасиз, құшдай енгил, précision¹.

Кити унинг хушомадига кулимсираб қўйди-ю, яна кавалери елкасидан залга кўз юргутира бошлади. У бундай маросимларга биринчи марта келган қиз эмас эди, шунинг учун балдаги одамларнинг чеҳралари бирбирига қўшилиб, битта сирли сиймо бўлиб кўринмасди, шунингдек, балларда қўлдан-қўлга ўтиб юрган қиз ҳам эмас эди, шунинг учун ҳамма чеҳралар таниш, улар кўнглига урган эмас эди, у шу иккала тоифа қизларнинг унисига ҳам, бунисига ҳам ўхшамас эди, у ҳаяжонланарди, лекин теварагидаги нарсаларни кузата оладиган дарражада ўзини тута биларди. У залнинг чап бурчагига жамиятнинг юқори табақаси тўпланганлигини кўрди. Корсунскийнинг ҳаддан зиёд яланғоч хотини гўзал Лида, уй бекаси ўша ерда, ҳар вақт олий табақа орасида бўладиган Кривиннинг тақир боши ҳам ўша ерда йилтираб кўринар эди; у ёқقا боргани юраклари ботинмай, йигитлар ҳам ўша томонга қараб туришарди; Кити кўзи билан қидириб Стивани ҳам ўша ердан топди, кейин қора баҳмал кўйлакли, қомати келишган Аннани ҳам ўша ердаги одамлар орасида кўрди. У ҳам ўша ерда эди. Кити уни Левинни рад қилган кечасидан бери кўрмаган

¹ Аниқ (франц.)

эди. Кити узоқни кўрадиган тетик кўзлари билан уни дарҳол таниди ва ҳатто ўзига қараб турганини ҳам сезди.

— Хўш, яна бир давра айланамизми? Чарчаганингиз йўқми?— деди Корсунский, сал-пал ҳансира.

— Йўқ, ташаккур.

— Қаерга элтиб қўйай?

— Каренина шу ерда шекилли... ўшаларнинг ёнларига олиб бориб қўйинг.

— Ихтиёрлари.

Корсунский вальсга тушиб, одимларини секинлаштириб, тўғри залнинг чап бурчагида турган тўпга қараб борди; у ўйнаб туриб: «Pardon, mesdames, pardon, pardon, mesdames», деб қўярди, у тўр кўйлаклар кийган, кружевалар ва ленталар тақдан аёллар орасида бирон ерини илаштирмай чаққонлик билан ўтиб бориб Китини шундай қаттиқ айлантирдики, унинг нафис пайпоқли оёқчалари очилиб кетди, узун этаклари эса елпифичдай ёйилиб Кривиннинг тиззаларига келиб ёпилди. Корсунский бош эгиб таъзим қилди, очиқ кўкрагини кериб, Китини Анна Аркадьевнанинг ёнига олиб бориб қўйиш учун қўлини узатди. Кити қизариб, этакларини Кривиннинг тиззасидан олди-да, боши бир оз айланиб, Аннани кўзлари билан қидира бошлади. Анна Кити истаганидек бинафша кўйлакда эмас, кўкраги очиқ қора баҳмал кўйлакда эди, жилоланган фил суюги сингари силлиқ, бўлиқ елкалари ва сийнаси нозик, муштуми кичик момиқ қўллари очиқ эди. Кўйлагининг ҳамма ёғига Венеция шойи кружевалари тикилган. Бошида, бўялмаган асли қора соchlаридаги капалак гуллардан кичкина чамбарак, камарининг қора лентасида, оқ кружевалар орасида ҳам яна шундай гулчамбарак бор эди. Соchlарининг ороиши кўзга чалинмасди. Гардани билан чаккаларига тушиб, унга ҳусн берадиган жингалак соchlарининг гажжакларигина кўзга чалинарди. Жилолангандек силлиқ, бақувват бўйнида бир сидра марварид маржон осилган эди.

Кити Аннани ҳар кун кўрарди, у Аннани севиб қолган эди, уни мутлақо бинафша ранг кўйлакдагина кўз олдига келтиради. Лекин Аннани ҳозир қора кўйлакда кўрди-ю, ундаги бу латофатга шу маҳалгача фаҳми етмаганлигини сезди. Ҳозир эса Аннани ўзи учун тамоман янги, кутилмаган бир қиёфада кўрди. Энди Кити Анна-

нинг бинафша ранг кўйлакда бўла олмаслигини ва пардоз-андозини сояда қолдириб, ўзи кўзга ташланиб турганида, пардоз-андоз эса ҳеч маҳал сезилмаганида унинг латофати барқ уриб кўриниб туришини англади. Шунинг учун эгнидаги серҳашам кружевали қора кўйлаги кўзга кўринмасди; қора кўйлак фақат бир рамка эди холос, унда фақат Аннанинг ўзи, оддий, табиий, нафис, шу билан бирга, шўх, жонли сиймосигина кўринарди.

Анна ҳар вақтдагидай қаддини ғоз тутиб турарди; Кити шу тўпга яқинлашганда, Анна бошини хиёл эгиб, уй эгаси билан гаплашаётган эди. Нима ҳақидадир:

— Йўқ,— деб жавоб берди. Кейин елкаларини қисиб сўзида давом этди:— Гарчи бунга тушуна олмасам ҳам, барибир, тош отолмайман.— Анна шу сўзларидан кейин ҳомийларча мулойим табассуми билан дарҳол Китига юзланди-да, ялт этиб, аёлларга хос бир назар билан унинг пардозини кўздан кечирди-ю, боши билан сезилар-сезилмас бир ҳаракат қилди; Кити пардозини ва гўзаллигини маъқуллаганини бу ҳаракатидан тушуниб олди.— Сиз залга ҳам ўйин тушиб кирасиз-а,— деб қўшиб қўйди.

Корсунский Анна Аркадьевнани ҳали кўрмаган эди, у Аннага таъзим қила туриб:

— Қняжна менинг энг ишончли ёрдамчиларимдан,— деди.— Княжна балнинг шўх ва гўзал ўтишига ёрдам берадилар. Анна Аркадьевна, бир давра вальс,— деди у, эгилиб.

— Ана, холос, танишмисиз?— деб сўради уй эгаси.

— Эй, биз кимлар билан таниш эмасмиз? Хотиним иккаламиз ҳаммага отнинг қашқасидай танилиб қолганимиз,— деб жавоб қилди Корсунский.— Бир давра вальс, Анна Аркадьевна.

— Мен ўйинга тушмаслик мумкин бўлган кезда ўйинга тушмайман,— деди Анна.

— Лекин бугун ўйинга тушмасликнинг иложи йўқ,— деб жавоб қилди Корсунский.

Шу он Вронский яқинлашиб келди.

— Хайр, агар бугун ўйинга тушмасликнинг иложи бўлмаса, юринг, тушайлик,— деди Анна, ўзини Вронский таъзим қилганини сезмаганга солиб, кейин қўлини дарҳол Корсунскийнинг елкасига қўйди.

Кити Вронскийнинг саломига Анна жўрттага жавоб

қилмаганини сезиб: «Анна нима учун ундан норози экан?» деб ўйлаңди. Вронский Китининг ёнига келиб, биринчи кадрилга бирга тушишларини хотирлатди ва шу дамгача уни кўриш лаззатидан маҳрум бўлгани учун таассуф билдириди. Кити вальсга тушаётган Аннага ҳавас билан қараб туриб Вронскийнинг сўзларига қулоқ солди. У Вронский ўзини вальсга таклиф қиласди деб кутган эди, лекин Вронский таклиф қилмади, шундан кейин Кити унинг юзига ажабланиб қараб қўйди. Вронский қизарди-ю, уни дарҳол вальсга таклиф қилди, лекин нозик белидан энди қўл ўтказиб, биринчи қадамни ташлаган ҳам эдики, бирдан музика тўхтаб қолди. Кити Вронскийнинг ниҳоят даражада ўзига яқин турган юзига бошини кўтариб қаради ва кейин узоқ вақтларгача, ҳатто бир неча йилдан кейин ҳам унинг қараши бағрини хижолат наштари билан тилқалаб келди, чунки у Вронскийга муҳаббат тўла бир қарааш билан тикилганда Вронский унга жавоб қилмаган эди.

Корсунский залнинг нариги томонидан:

— Pardon, pardon! Вальс, вальс! — деб қичқирди-да, тўғри келган биринчи қизни белидан олиб, ўзи ўйинга туша бошлади.

XXIII

Вронский Кити билан бир неча давра вальс қилди. Вальсдан кейин Кити онасининг ёнига келиб, Нордстон билан бир неча оғиз сўзлашишга ҳам улгурмай, Вронский биринчи кадрилга таклиф қилиб келиб қолди. Кадриль ўйини маҳалида ораларида айтарли ҳеч қандай суҳбат бўлмади, тез-тез бўлинниб турган суҳбатлари гоҳ Корсунскийлар, яъни эру хотин устида борди, Вронский уларни қирқ ўшли ширин болалар деб жуда қизиқ таърифлади, гоҳ келажак жамоат театри ҳақида сўзлашди, кейин Вронский Левиннинг шу ердами-йўқлигини сўраб, унинг ўзига жуда ҳам ёққанлигини айтганда, яъни гап биринчи марта шунга келиб тақалганда, Кити қаттиқ ҳаяжонга тушди. Лекин Кити кадрилдан бундан ортиқ нарсани кутмаган эди. Энди у юрагини чанглалаб мазурка ўйинини кута бошлади. Муроди мазуркада ҳал бўладигандек туюларди. Кадрилга тушиб турганларида Вронский уни мазуркага таклиф қилмагани Китини ха-

вотирга солмаган эди. Кити илгариги баллардаги сингари, мазуркани ҳам у билан рақс этишига имони комил эди, шунинг учун ўзини мазуркага таклиф қилган йигитлардан бештасига рад жавоби бериб, бошқа одам билан рақс этмоқчи эканлигини айтди. Бутун бал сўнгги кадрилгача Кити назарида дилларни қувонтирадиган ранглардан, овозлардан, ҳаракатлардан таркиб топган сирли тушга ўхшар эди. У ўзини ниҳоят ҳорғин ҳис этган кезларида гина ўйинга тушмай, дам беришларини сўрарди. Лекин кишини зериктирадиган ёшлардан бири таклиф этганда уни рад қилишининг имкони бўлмади: Кити шу йигит билан ўйинга тушиб бораётib, Вронский билан Аннага юзма-юз келди. Кити балга келгандан бери Анна билан ўйинда ҳеч тўқнаш келмаган эди, шунинг учун уни ҳозир яна тамомила янги, кутилмаган бир ма-лоҳатда кўрди. Кити унда ўзига таниш бўлган муваффақиятдан ҳаяжонланиш ҳисси борлигини кўрди. У Аннанинг ўзи уйготаётган завқ таассуроти шароби билан масти алас эканлигини кўрди. Кити бу ҳисни ва бунинг алломатларини билар, буни Аннада кўриб турарди — кўзларидан чақнаб турган ўтни, лабларини ихтиёrsиз бураётган баҳт ва ҳаяжон табассумини, ҳаракатларида кўзни қамаштирган таннозлик, аниқлик ва енгиллик борлигини кўрди.

«Ким экан?— деб Кити ўз-ўзидан сўрарди,— уни бу ҳолга солган ҳаммами ё бир кишими?» Кити ўзи билан ўйинга тушаётган ва гапнинг калавасини йўқотиб қўйиб тополмай қийналаётган йигитга ёрдам бермай ва ҳаммани гоҳ *grand rond*¹, гоҳ *chaîne*² шаклида ўйнатаётган Корсунскийнинг шўх ва омиrona буйруғига зоҳирان бўлса ҳам итоатдан бош тортмай, кузатишни давом эттирап ва юраги борган сари қисилиб борарди. «Йўқ, Аннани маст қилган нарса оломоннинг завқ билан томоша қилгани эмас, фақат бир кишининг мафтунлиги, холос. У бир киши ким? Наҳотки у бўлса-я?» Вронский ҳар сафар Анна билан гаплашганда, Аннанинг кўзларида қувонч ўти пориллар, лаъл лабларини баҳт табассуми бурарди. Анна бу қувонч алломатларини сездириб қўйимаслик учун ўзини ҳар қанча босишга тиришса ҳам, барibir, ўз-ўзидан юзига уриб чиқаверарди. «Унга нима

¹ Катта давра (*франц.*)

² Қатор (*франц.*)

бўлди?» Кити Вронскийга қараб, даҳшатга тушди. Аннинг юз ойнасида равshan акс этган нарсани Кити унинг сиймосида кўрди. Ҳамиша вазминлиги, тамкинлиги, юзининг бегам, вазмин ифодаси қайга кетди? Йўқ, у энди, ҳар сафар Аннага мурожаат қилганда, Анна олдида юз тубан йиқилгиси келаётгандек бошини хиёл эгади ва боқишиларида фақат итоат ва қўрқув ифодасигина кўри нади. Боқишилари ҳар сафар: «таҳқир қилишни эмас, ўзимни қутқазишни хоҳлайман, лекин нима қилишимни билмайман», деяётгандек бўларди. Вронскийнинг чеҳрасида шундай бир ифода бор эдики, Кити буни илгари ҳеч маҳал кўрмаган эди.

Улар умумий танишлар тўғрисида гаплашар, гаплари жуда аҳамиятсиз мавзу устида борарди. Шундай бўлса ҳам Қитига, уларнинг оғзидан чиқаётган ҳар бир сўз ўзларининг ҳам, Китининг ҳам тақдирини ҳал қилаётгандек туюларди. Шуниси ғалатики, улар ҳақиқатан ҳам Иван Ивановичнинг французча гаплашиши кулгили экани ва Елецкаяга дурустроқ куёв топиш мумкинлиги тўғрисида гапиришса ҳам, айни замонда, бу гаплар улар учун алоҳида маъно касб этар ва улар ҳам буни Кити сингари ҳис этардилар. Китининг қалбида бутун бални, бутун оламни ва ҳамма нарсани туман босгандай бўлди. Кити қаттиқ тарбия олгани учунгина ўзини тутиб туарар ва ўзидан талаб этилган нарсаларни қилишга, яъни ўйинга тушишга, саволларга жавоб қайтиришга, гапиришга, ҳатто жилмайишга ҳам ўзини мажбур қиларди. Лекин мазурка бошланишидан олдин стуллар терилиб, баъзи жуфтлар кичик залдан катта залга ўта бошлашганда, Кити умидсизлик ва даҳшат ичидаги қолди. У беш кишининг таклифини рад этган эди, шунинг учун ҳозир мазуркага тушмасди. Энди биронта одамнинг таклиф қилишига умиди қолмаган эди, чунки киборлар орасида жуда зўр муваффақиятга эга бўлгани учун шу маҳалгача унинг мазуркага таклиф этилмагани ҳеч кимнинг ақлига ҳам келмасди. Энди бетоб эканлигини онасига айтиб, уйга жўнаб кетиши керак бўлса ҳам, бундай қилишга мажоли қолмади. У ўзини мажақ-мажақ бўлиб кетгандай ҳис этарди.

Кити кичкина меҳмонхонанинг тўрисига бориб, ўзини креслога ташлади. Кўйлагининг енгил этаклари нозик қомати теварагида булат сингари кўтарилиб кетди, яланғоч, озғин, нозик қўли мадорсизликдан тушиб пушти

ранг тўр юбкасининг ғижимлари орасида кўмилиб кетди; иккинчи қўлида эса елпифич бор эди, ўт бўлиб ёнаётган юзини қисқа-қисқа ҳаракатлар билан тез-тез елпий бошлади. У ҳозиргина кўкатга қўнган ва дарҳол зангори қанотларини ёйиб учишга шайланган капалакка ўхласа ҳам, даҳшатли умидсизлик қалбини тирнар эди.

«Эҳтимол, мен хато кетаётгандирман, эҳтимол, ундай эмасдир?» деб ўйлар, кўрган нарсаларининг ҳаммасини яна хаёлидан кечирарди.

Графиня Нордстон гилам устида шарпасиз юриб келиб:

— Кити, бу нима гап? — деди. — Бу қилиғингга тушиналмадим-ку.

Китининг қуий лаби титраб кетди, у ирғиб ўрнидан турди.

— Кити, сен мазуркага тушмайсанми?

Кити кўз ёшларидан қалтираган бир товуш билан:

— Йўқ, йўқ, — деди.

— У менинг ёнимда ўшани мазуркага таклиф қилди, — деди Нордстон, Китининг у билан ўшанинг кимлигини фаҳмлашини билиб. — «Ажабо, сиз княжна Шчербацкая билан тушмайсизми?» деди ўша.

— Ах, менга барибири! — деб жавоб қилди Кити.

Китининг аҳволига ўзидан бўлак ҳеч ким тушунмас эди, балки ўзи ҳам яхши кўрган бир кишисининг таклифини кеча кечқурун рад қилганини, фақат бошқа бирорвга ишонгани учунгина рад қилганини ҳеч ким билмасди.

Графиня Нордстон Корсунский билан мазуркага тушган эди, ҳозир уни топиб, Китини рақсга таклиф қилиш кераклигини буюрди.

Кити ўз жуфти билан энг олдинда рақс қилди, шунинг учун бахти ёр бериб, гапириш захматидан қутулиб қолди, чунки Корсунский у ён-бу ёнга югуриб, ўйинни тартибга солиш билан банд бўлди. Вронский Анна билан қарийб унинг рўпарасида ўтиради. Кити ўткир кўзлари билан уларни узоқдан ҳам, даврада тўқнаш келган пайтларида яқиндан ҳам кўриб турар, қанча кўп кўрса, бахти қаро бўлганига ишончи шунча ортиб борарди. Кити шу одам тўла залда улар ўзларини танҳо сезаётганинг ҳамиша иродали, қатъий, ифодали чеҳрасида гуноҳ қилиб қўйган ақлли ит юзидаги ифодага ўхшаган

саросималик ва итоаткорлик борлигини кўриш кишини ҳайрон қиласади.

Анна жилмаяр, бу жилмайиш дарҳол Вронскийнинг чеҳрасида ўз аксини топарди. Анна ўйга толса, у ҳам жиддий бўлиб қоларди. Аллақандай гайри табиий бир куч Қитининг кўзларини Аннанинг юзига қарашга мажбур қиласади. Анна шу оддий, қора кўйлагида жуда гўзал эди. Билагузуклар тақилган момиқ билаклари гўзал, марварид шодаси тақилган бўйни гўзал, тўзғиб кетган соchlарининг жингалак толалари гўзал, жажжи оёқ ва қўлларининг латиф, майин ҳаракатлари гўзал, яшнаб турган хушрўй юзи гўзал эди. Лекин унинг бу гўзалиги мудҳиш, унда аллақандай бағри тошлиқ бор эди.

Кити аввалгидан ҳам ортиқроқ бир ҳавас билан Аннани томоша қиласади, борган сари алам ўтида ёнарди. Кити ўзини оёқ остида қолгандек ҳис қиласади, бу унинг юзидан кўриниб туради. Мазуркага тушиб турган маҳаллари тўқнаш келганда, Вронский уни кўриб дарров таниёлмади — Кити шу қадар ўзгарган эди.

Вронский шунда бир нарса дейиш учун Китига:

— Ажойиб бал! — деган эди, Кити:

— Ҳа,— деб жавоб қилди.

Мазурканинг ўртасида Анна Корсунский ўйлаб чиқарган мураккаб ўйинни такрорлаш учун давранинг ўртасига чиқди-да, икки кавалерни танлаб, ёнига бир хоним билан Қитини чақирди. Кити Аннага ҳадиксираб қараб борди. Анна эса унга кўзларини сузиб қаради, кейин қўлини қисиб, кулимсираб қўйди. Лекин бу кулимсирашга Қитининг юзи фақат алам ва ҳайрат ифодаси билангина жавоб қилганини сезиб, юзини тескари ўгириб олди, кейин ёнидаги хоним билан чақчақлашиб гаплаша бошлади.

«Ҳа, унда аллақандай бегона, иблисона бир гўзалик бор», деди Кити ўзига.

Анна кечки овқатга қолишни хоҳламаган эди, уй эгаси ялина бошлади.

Корсунский Аннанинг яланғоч қўлини фрагининг енги тагига ола туриб:

— Қолинг-э, Анна Аркадьевна,— деди.— Котильон ўйини тўғрисида шундай бир фикр келди! Un bijou!¹

¹ Ажойибл (франц.)

Шундай кейин у Аннани қизиқтириш учун секин-секин қилпанглай бошлади. Уй эгаси маъқуллаб кулимсирарди.

— Йўқ, қолмайман,—деди Анна, жилмайиб, лекин унинг жилмайишга қарамай, Корсунский билан уй эгаси унинг қатъий оҳангда айтган жавобидан қолмаслиги ни англади.

Анна ёнида турган Вронскийга кўз ташлаб:

— Йўқ, Москвада, бир ўзингизнинг балингизда шунча кўп ўйинга тушдимки, қиши бўйи Петербургда бунчалик ҳам тушмаган эдим,— деди.— Йўлга чиқишдан олдин дам оливолиш керак.

Вронский:

— Албатта эртага кетмоқчимисиз?—деб сўраган эди, Анна унинг шу савонни беришга жасорат қилганидан таажжубланаётгандек:

— Ҳа, кетмоқчиман,— деб жавоб берди; лекин бу сўзларни айтиб турганда кўзларида порлаган, ўйнаб турган нур ва табассум Вронскийни ўтдай ёндириди.

Анна Аркадьевна кечки овқатга қолмай жўнаб кетди.

XXIV

Левин Шчербацкийларницидан чиққандан сўнг акасининг олдига пиёда кетаётиб: «Ҳа, менда одамларни жиркантирадиган бир нарса бор,— деб ўйларди.— Шунинг учун бошқа одамларга манзур бўлмайман. Буни гурур дейишади. Йўқ, менда ғурур ҳам йўқ. Агар менда гурур бўлгандা, ўзимни шу аҳволга солиб қўймасдим», Шундан кейин у Вронскийни, ўзи шу оқшом тушган мудҳиш аҳволга, эҳтимол, ҳеч маҳал тушмаган бахтли, мулоим, ақлли ва оғир табиатли Вронскийни кўз олдига келтирди. «Тўғри, Кити уни танлаши керак эди. Мутлақо шундай, менинг ҳеч кимдан ва ҳеч нарсадан шикоят қилишга ҳақим йўқ. Айб ўзимда. У ўз ҳаётини меники билан бирлаштирас деб ўйлашга қандай ҳақим бор эди? Мен кимман? Нима деган одамман? Ҳеч кимга ва ҳеч никмага ярамаган бир шўрлик одамман». У шу фикрлардан кейин Николай акасини хотирлади-ю, қувониб, шу хотиралар устида тўхтади. «Дунёдаги ҳамма нарса расво, жирканч деб айтганда, акам ноҳақмиди? Биз Николай акамни қораладик, ҳозир ҳам қоралаймиз, аммо шу ин-

софданми? Албатта, уни йиртиқ пўстинда ва маст ҳолда кўргаң Прокофий нуқтаи назари билан қаралса, у нафратга лойиқ киши, лекин мен уни бошқача одам деб биламан. Мен унинг қалбини ва бир-биримизга ўхашлигимизни биламан. Мен бўлсам, уни қидириб төпиш ўрнига, тушлик қилгани бордим, кейин бу уйга келдим». Левин кўча чироғига яқин келди-да, ҳамёнидан акасининг адресини чиқариб ўқиди, кейин извош чақириди. Левин Николай акасиникига етгунча, унинг ҳаётида содир бўлган ўзига маълум бутун ҳодисаларни шу узун йўл бўйи ўйлаб, хаёлида жонлантириб борди. У акасининг университетда, университетдан сўнг яна бир йил давомида ўртоқларининг масхара қилишларига қарамай, диний маросимларга қаттиқ риоя қилганини, рўза тутганини, ҳар қандай ҳаловатдан, айниқса, аёллардан қочиб, монах сингари ҳаёт кечирганини, кейин эса бирданига ўзгариб, энг расво одамлар билан ош-қатиқ бўлганини, бориб турган бузук йўлга кириб кетганини хотирлади. Кейин қишлоқдан битта болани ўғил қилиб олиб тарбиялагани ва жаҳл устида уни қаттиқ уриб майиб қилиб қўйгани учун устидан жиноий иш қўзғатилганини ҳам эслади. Сўнгра бир тирриқ қартабоз билан бўлган ҳодисани ҳам ёдига туширди: акаси шу тирриқ қартабозга пул ютқазиб вексель берган ва мени алдади деб яна ўзи ундан шикоят қилган эди. (Сергей Иванович тўлаб қўйгани пул шу эди.) Иннайкейин, одамлар билан муштлашиб полиция участкасида бир кеча ётиб чиққанини ҳам эслади. Сўнгра онасининг мулкидан тегишимни бўлиб бермади деган даъвода акаси Сергей Иванович билан уялмайнетмай судлашганини хотирлади, ниҳоят, Ғарбий ўлкага хизмат қилгани борганда, у ерда старшинани ургани учун судга тушганини ҳам эслади... Бу нарсаларнинг ҳаммаси мудҳиш бир расворгачиликдан иборат бўлса ҳам, бу нарсалар Константинга Николай Левинни танимаган, унинг бошидан кечган воқиалардан хабардор бўлмаган ва қалбини билмаган кишилар тасаввур қилгандай расво бўлиб қўринмас эди.

Левин Николай акасининг художўйлик, тақводорлик, монахлик қилиб юрган ва черков ибодатларини бажо келтирган кезларида, диндан ёрдам кутиб, эҳтироғли табиатини жиловлайдиган тавфиқ тилаб юрган пайтларида уни бирон киши қўллаб-қувватламади, балки ҳамма, унинг ўзи ҳам акасидан кулди, жигига тегишиди, уни пай-

ғамбар деб, монах деб аташди, бу маломатларга чида-
ёлмай, тоқатитоқ бўлиб, бузуқ йўлга кириб кетганда эса
унга ҳеч ким ёрдам қилмади, балки даҳшат ва нафрат
 билан юзини ўгириб олди.

Левин акаси Николайнинг ҳаёти бемаъни бўлишидан
қатъи назар, ўзидан нафрлатланувчи одамлардан гуноҳи
кўп эмаслигини сезарди. У жўшқин характер ва ноқис
ақл билан туғилгани учун айбдор эмас эди. Аммо у ҳами-
ша яхши одам бўлишини орзу этарди. Левин соат ўн
бирда, адресда кўрсатилган мусофирихонага етиб иел-
ганда: «Юрагимдаги бор гапни айтаман, уни ҳам юраги-
даги дардини гапиришга мажбур қиласман, уни яхши
кўрганимни, шунинг учун ҳам дардларига тушунганим-
ни исбот қиласман», деб аҳд қилди.

Левиннинг саволига швейцар:

— Ун иккинчи номер ҳам, ўн учинчи номер ҳам тепа-
да,— деб, жавоб қилди.

— Ўйдаларми?

— Ўйда бўлсалар керак.

Ўн иккинчи номернинг эшиги қия очиқ эди, ичкари-
дан тушиб турган ёруғда сассиқ, паст тамаки тутуни
бурқсаб чиқар, Левинга нотаниш бир овоз ҳам эшитилар
эди; аммо Левин акасининг шу ердалигини дарҳол пайқа-
ди, у Николайнинг йўталини эшилди.

Левин эшикдан кирганда, нотаниш овоз:

— Ҳамма гап ишни яхши тушуниб, онгли равища
олиб борилишига боғлиқ,— деярди.

Константин Левин эшикдан ичкарига мўралаб, гапи-
раётган одамнинг белбурма камзул кийган, соchlари ўсиқ
ёш киши эканлигини, диванда эса енгиз, ёқасиз жун
кўйлак кийган сал чўтирижувон ўтирганини кўрди. Акаси
кўринмади. Акасининг шундай бегона одамлар орасида
яшашини кўриб, Константиннинг юрак-бағри қонга тўлди.
Унинг кирганини ҳеч ким пайқамади, шунинг учун Кон-
стантин калишларини еча туриб белбурма камзулли жа-
нобнинг гапига қулоқ сола бошлади. У аллақандай кор-
хона тўғрисида гапираётган эди.

— Эй, падарларига лаънат ўша имтиёзли синфлар-
нинг!— деди Николай йўтал аралаш.— Маша! Бизга ов-
қат опқел, иннайкейин, қолган бўлса вино келтир, қолма-
ган бўлса олдириб кел.

Аёл ўрнидан туриб даҳлизга чиқди-ю, у ерда Кон-
стантинни кўрди.

— Николай Дмитрич, бу ерда бир жаноб кутиб турибдилар,— деди у.

Николай Левиннинг:

— Ким керак?— деган жаҳлдор овози эшитилди.

Константин Левин ёруқса келиб:

— Мен,— деб жавоб берди.

Николай яна ҳам бадтарроқ жаҳл билан саволини такрорлади:

— Яъни, ким?

Николайнинг жадал ўрнидан тургани ва бир нимага тегиб кетгани эшитилди, кейин Левин рӯпарасида акасининг ниҳоятда таниш, лекин ҳар ҳолда хунук ва касалвандлиги билан одамни ҳайратга соладиган зўр, озғин, хиёл букри гавдасини, жавдираған кўзларини кўрди.

Акаси бундан уч йил илгаригидан, Константин Левин охирги марта кўргандагидан ҳам бадтарроқ озиб кетган эди. Калта сюртуқ кийиб олибди. Шунинг учун қўллари билан йўғон суюклари яна ҳам катта кўринарди. Сочлари сийраклашиб, тўғри мўйловлари бурунгидай лаблари устида осилиб, кўзлари киргувчига бурунгидай соддалик билан ғалати қараб турарди.

Николай укасини таниб:

— О, Костя!— деб юборди, кўзларида эса шодлик ўти чақнаб кетди. Лекин у айни секундда ичкарида ўтирган йигит томонга ўғирилиб қаради-ю, галстуғи сиқиб, томири тортишаётгандай бўйни билан бошини қимирлатиб қўйди (унинг бу ҳаракати Константинга таниш эди), шунда озғин чеҳраси бутунлай бошқа, ваҳший, жафокаш ва кескин бир ифода касб этди.

— Мен сизга ҳам, Сергей Ивановичга ҳам сизларни танимайман, танишни ҳам истамайман деб ёзган эдим. Сенга нима, сизга нима керак?

У Константин тасаввур қилганидан бутунлай бошқача эди. Константин Левин Николайнин ўйлаганда унинг феъли ёмонлигини, яъни у билан бўладиган муносабатни қийинлаштирадиган хусусиятини унуглан эди, мана ҳозир ҳам акасининг юзини, айниқса томири тортишаётгандай бошини буриб қарашини кўрганда, бу нарсаларнинг ҳаммасини яна бошқатдан хотирлади.

— Мен сенга бирон иш билан келганим йўқ,— деди у, ҳуркиб.— Бир кўрай деб келдим, холос.

Укасининг қўрқиб туриб гапиргани Николайнинг кўнглини юмшатди шекилли, лаблари уча бошлади.

— Ҳа, шунақами? — деди у. — Ҳўп, ичкари кир, ўтири. Овқат ейсанми? Маша, уч порция овқат олиб қел. Йўқ, тўхта. Биласанми, бу ким? — деди уласига, бёлбурма камзул кийган жанобга ишора қилиб. — Бу киши жаноб Крицкий, Киевда орттирган дўстим, жуда ажойиб одам, уни, албатта, полиция таъқиб этмоқда, чунки муттаҳам эмас.

Николай шундан кейин ўз одатини қилиб ўйдагилар-нинг ҳаммасига бир-бир қараб чиқди. Эшик оғзида турган аёлнинг чиқишга отланганини кўриб: «Тўхта деяпман!» деб қичқирди. Кейин ҳамманинг юзига бир-бир қараб, Константинг яхши маълум бўлган нўноқлик билан, Крицкийнинг тарихини уласига пала-партиш ҳикоя қила бошлади: камбағал студентларга ёрдам жамияти тузгани ва якшанба кунлари ишлайдиган мактаб ташкил қилгани учун университетдан қувилганини, сўнгра халқ мактабига ўқитувчи бўлиб киргани ва ўша ердан ҳам ҳайдалганини, сўнгра нима учундир суд қилинганини айтиб берди.

Константин ўртага чўккан ноқулай жимликни бузиш учун:

— Киев университетиданмисиз? — деб сўради Крицкийдан.

Крицкий тумтайиб, жаҳл билан:

— Ҳа, Киев университетида эдим, — деди.

Николай Левин, Крицкийнинг сўзини бўлиб, Машага ишора қилди:

— Бу аёл эса менинг умр йўлдошим, Марья Николаевна. Мен буни исловатхонадан олиб чиқдим, — шу сўзларни айтаётганда бўйни қалт-қалт қилиб кетди. — Лекин уни яхши кўраман, ҳурмат ҳам қиламан, шунинг учун мен билан таниш-билишлик қилишни хоҳлаганларнинг ҳаммасидан буни яхши кўришни, ҳурмат қилишни сўрайман, — деб илова қилди, овозини кўтариб ва қошқовогини солиб туриб. — Бу менга барибир хотин ўрнида. Шундай қилиб, ким билан кўришганингни билиб қўй. Агар ўзингни бизга эп кўрмайдиган бўлсанг, тўрт томонинг очиқ йўл.

Шундан кейин кўзлари яна савол назари билан ҳаммага бирма-бир қараб чиқди.

— Нега эп кўрмас эканман, ҳайронман.

— Ҳўп бўлмаса, айт, Маша, овқат кёлтиришсин: уч порция, ароқ, вино... йўқ, тўхта... йўқ, керак эмас... боравер.

— Гап шундай,— деб сўзини давом эттирди Николай Левин; зўриққанидан пешонаси тиришиб, юзининг этлари учар эди, афтидан, нима деярини ҳам, нима қиласарини ҳам билмай боши қотиб қолган эди.— Ана буларни кўр...— деди у, хонанинг бир бурчагидаги чилвир билан боғланган аллақандай темир фўлаларни кўрсатиб.— Кўрдингми буларни? Биз ҳозир киришаётган янги ишнинг боши бу. Бу ишлаб чиқариш артелидан иборат...

Унинг сўзлари Константиннинг қулоғига кирмас эди. У акасининг касал, заҳил юзига тез-тез қарап, қараган сари яна ҳам ортиқроқ раҳми келар ва акасининг артель тўғрисидаги гапларини эшлишига ўзини мажбур қиломай қийналар эди. Бу артель акасининг ўз-ўзига бўлган нафратидан қутулиши учун бир лангар эканлигини Константин кўриб турарди. Николай Левин ҳамон гапирав эди:

— Биласанки, капитал меҳнаткашни эзади. Бизда меҳнатнинг бутун оғирлигини меҳнаткашлар, мужиклар ўз елкаларида кўтариб келадилар, улар шундай аҳволга тушириб қўйилганки, ҳар қанча меҳнат қилишса ҳам, барибир, ҳайвонга ўхшаб қолаверадилар, оғир аҳволдан қутула олмайдилар, ўз аҳволларини яхшилаш, кўпроқ бўш вақт топиш ва бунинг натижасида, илм-маърифат олиш имконияти, меҳнат ҳақининг бутун фойдаси, яъни меҳнаткашларга тўланадиган ҳақдан қолгани капиталистлар томонидан олиб қўйилади. Жамият ҳам шундай қурилганки, меҳнаткашлар ҳанча кўп иш қилишса, савдогарлар, ер эгалари шунча кўп даромад кўришади, улар эса ҳамиша иш ҳайвони бўлиб қолаверишади. Шунинг учун бу тартибни ўзгартириш керак,— деб Николай сўзини тутатди-да, укасига савол назари билан қаради.

Константин акасининг ёноқлари ости қип-қизариб кетган бетига тикилиб туриб:

— Ҳа, албатта,— деди.

— Шунинг учун мана биз чилангарлик артели тузяпмиз, бунда маҳсулот ҳам, фойда ҳам, асосий ишлаб чиқариш қуроллари ҳам— ҳаммаси ўртада бўлади.

— Артель қаерда бўлади?— деб сўради Константин Левин.

— Қозон губерниясидаги Воздрема қишлоғида.

— Нима учун қишлоқда? Қишлоқда, менингча, бусиз

ҳам иш кўп. Қишлоқда чилангарлик артелининг нима кераги бор?

— Шунинг учун кераги борки, мужиклар илгари қандай қул бўлиб келишган бўлса, ҳозир ҳам шу аҳволдалар, шу сабабли, уларни қулликдан чиқаришмоқчи бўлишгани сиз билан Сергей Ивановичга ёқмайди! — деди Николай Левин, укасининг эътиrozига жаҳли чиқиб.

Константин Левин бу орада шу қоронги, ифлос хонага кўз югуртириб хўрсиниб қўйди. Бу хўрсиши акасининг яна ҳам жигига теккандай бўлди.

— Сиз билан Сергей Ивановичнинг аристократик қарашларингизни биламан. У бутун ақлининг кўчини мавжуд адолатсизликни өқлашга сарф қиласди, буни биламан...

— Йўқ, нима учун Сергей Ивановичга тил тегизасан? — деди Константин, кулимсираб.

— Сергей Ивановичга! Шунинг учунки... деб бирдан қичқириб юборди Николай Левин, Сергей Ивановичнинг номини эшитиб.

— Шунинг учунки... эй қўй, нима деярдим? Фақат бир ёғи бор... Хўш, менинг олдимга нима учун келдинг? Сен бу нарсаларга нафрат кўзи билан қараяпсан, бор, жўнаб қол, оқ йўл бўлсин, жўна! — деб стулдан тураётib қичқирди.

— Жўна, жўнаб қол!

— Константин чўчиб:

— Тирноча ҳам нафрат кўзи билан қарамайман, — деди. — Ҳатто бу ҳақда гап талашиб ўтирумайман ҳам.

Шу он Марья Николаевна қайтиб келди. Николай Левин унга хўмрайиб қараб қўйди. Маша шошиб Николайнинг ёнига келди-да, қулогига бир нима деб пичирлади.

— Николай Левин ўзини босиб, оғир-оғир нафас олиб туриб:

— Мен касалман, асабий бўлиб қолганман, — деди, — сен бўлсанг менга Сергей Ивановичнинг ёзган мақоласини гапиряпсан. Бу шундай бемаъни нарсаки, бошқаларни ҳам, ўзини ҳам алдашдан иборат, қип-қизил ёлғон. Адолатнинг нималигини билмаган киши адолат ҳақида нима ҳам ёзиши мумкин? — Кейин у яна стол ёнига ўтириди-да, столнинг ярмигача сочилиб ётган папиросларни бир четга сура-сурға бўшата туриб, Крицкийга мурожаат қили:

— Унинг мақоласини ўқиганмисиз?

Крицкий гапга аралашишни хоҳламади шекилли, қотогини осилтириб:

— Уқиганим йўқ,— деб қўя қолган эди, Николай Левин жаҳл аралаш:

— Нима учун?— деди.

— Шунинг учунки, бекорга вақт сарф қилишни муносиб кўрмадим.

— Яъни, шошманг, вақтингизнинг бекорга кетишини қаердан биласиз? Бу мақола кўп кишилар учун оғир, яъни уларнинг савиясидан баланд. Менга келганда, масала бошқа, мен унинг фикрларини астаридан аврасигача кўриб тураман, иннайкейин, бунинг нима учун заифлигини ҳам биламан.

Ҳамма жим бўлди. Крицкий ўрнидан секин туриб, шапкасини қўлига олди.

— Овқатга қолмайсизми? Майли, хайр бўлмаса. Эртага чилангар билан келинг.

Крицкий эшикдан чиқар-чиқмас Николай Левин қулимсираб кўз қисди.

— Бунинг ҳам ишлари чатоқ,— деди Николай,— кўзим бор, кўриб турибман-ку...

Лекин шу он Крицкий уни эшикдан чақириб қолди. Николай Левин:

— Яна нима гап?— деди-ю, унинг олдига, йўлакка чиқди. Константин Марья Николаевна билан ёлғиз қолгандан сўнг:

— Акам билан анчадан бери бирга турасизми?— деб сўради.

— Бир йилдан ошди. Акангизнинг соғлиқлари жуда ёмон бўлиб қолди. Кўп ичадилар,— деди Марья.

— Яъни, нима ичади?

— Ароқ ичадилар, аммо у кишига заарарли.

— Наҳотки кўп ичса?— деб шивирлади Левин.

— Ҳа,— деди у, эшик томонга аланглаб; оstonада Николай кўринди.

Николай қош-қовоғини солиб, жавдираган кўзларини биридан олиб, иккинчисига тикиб туриб:

— Нима тўғрисида гапиришаётувдинглар?— деди.— Нима тўғрисида?

Константин хижолат бўлиб:

— Ҳеч нима тўғрисида гаплашаётганимиз йўқ,— деб жавоб берди.

— Ҳа, айтгинглар йўқми, майли, айтманглар. Лекин сен Маша билан бекор гаплашяпсан, Маша кўча қизи, сен бўлсанг баринсан,— деди Николай, яна бўйининг

томирлари тортишди. Кейин овозини кўтариб, яна гапира бошлади:— Кўриб турибман, ҳамма гапга тушунасан, ақлинг етади, шунинг учун адашганимга ачиниб қарайсан.

Марья Николаевна унга яқин келиб, яна:

— Николай Дмитрич, Николай Дмитрич,— деб пи-чирлади.

— Ҳа, хўп, хўп!.. Ия, овқат нима бўлди? Ҳа, мана олиб келди,— деди Николай, патнусда овқат кўтариб кирган лакейни кўриб.— Бу ёққа, мана бу ёққа қўй,— деди-ю жаҳл билан, дарҳол ароқни олиб қадаҳга қўйди-да, очкўзлик билан симириб юборди. Кейин кайфи чоғ бўлиб укасига таклиф қилди:— Ич, хоҳлайсанми? Хайр, энди Сергей Иванич тўғрисида гапиришни бас қиласайлик. Сен билан кўришганим учун хурсандман. Ҳар нима бўлганда ҳам бегона эмасмиз. Ҳай, ичсанг-чи. Қани, ўзингдан гапир, нима қиляпсан?— деб бир тишлам нонни очкўзлик билан чайнаб, иккинчи қадаҳни тўлдира туриб сўзини давом эттирди.— Турмуш қалай?

Константин акасининг очкўзлик билан еб-ичаётганига даҳшат билан қараб ва ўзининг диққат қилаётганини яширишга тиришиб:

— Бурунгидай, яна қишлоқда ёлғиз тураман, хўжаликка қарайман,— деди.

— Нимага уйланмайсан?

— Насиб бўлмаяпти,— деб жавоб қилди Константин, қизариб.

— Нега энди? Мен бўлсан тамом бўлган одамман! Ҳаётимни расво қилдим. Мен буни айтганман, яна айтаман, агар тегишимни менга зарур вақтда беришган бўлганда, ҳаётим бутунлай бошқача бўларди.

Константин Дмитрич гапни бошқа ёққа буриб юборишга тиришиб:

— Биласанми, Ванюшканг Покровскийдаги конторамда ишлайапти,— деди.

Николайнинг бўйин томирлари тортишди, у бир оз ўйланиб тургандан сўнг:

— Қани, гапир, Покровскийда нима гаплар бор?— деди.— Уйимиз, оқ қайинлар, дарсхонамиз турибдими? Филипп боғбон наҳотки ҳали ҳам тирик бўлса? Аҳ, шийлон билан диван ҳеч эсимдан чиқмайди-да! Ҳа-да, уйда ҳеч нимани ўзгартирма, тезроқ хотин олу, уйни яна эски ҳолига келтир. Хотининг яхши бўлса, олдингга бориб турман.

— Ҳозир ҳам бориб туравер,— деди Константин.— Жуда яхши яшар эдик-да!

— Агар Сергей Иваничга рўпара келмаслигимни билсам, олдингга бориб турардим.

— Рўпара келмайсан. Мен ундан бутунлай айри, мустақил яшайман.

— Шунақа-ю, ҳар нима бўлғамда ҳам, сен иккови-
миздан биттамизни дейишинг керак,— деди Николай,
укасининг кўзларига ҳадиксираб қараб. Унинг ҳадикси-
раши Констанtingга таъсир қилди.

— Бу ҳақда менинг кўнглимни билмоқчи бўлсанг, хўп,
айтаман: Сергей Иванич билан ўртангизда чиққан жан-
жалда ҳеч бирингизнинг томонингизни олмайман. Икка-
лангиз ҳам ноҳақсиз. Ташқи томондан қарабалса, сен но-
ҳақсан, кўпроқ ички томондан — у.

— А, а! Англабсан-да, англабсан-да? — деб Николай
кувонганидан қичқириб юборди.

— Пекин мен, агар билгинг келса, сен билан бўлган
дўстлигимни шахсан кўпроқ қадрлайман, чунки...

— Нима учун, нима учун?

Константин бу дўстликни Николай баҳтсиз бўлгани
ва унга дўстлик кераклиги учун қадрлашини айта олма-
ди. Лекин Николай укасининг худди шу нарсани айтмоқ-
чи бўлганини тушунди-ю, хўмрайиб, яна ароққа қўл
чўзди.

Марья Николаевна семиз, яланғоч қўлини суроҳига
узатиб:

— Бас, Николай Дмитрич! — деди.

— Қўйвор! Хира бўлма! Калтак ейсан! — деб қичқири-
ди Николай.

Марья Николаевна маъсум, меҳрибон бир табассум
билан жилмайди, бу табассум Николайга таъсир этди,
шундан кейин Маша ароқни олиб қўйди.

— Нима, сен Машанинг ҳеч нимага ақли етмайди деб
ўйлайсанми? — деди Николай. — Бу нарсаларга ҳаммиз-
дан ҳам яхшироқ тушунади. Тўғри-а, унда аллақандай
дилбарлик, жозиба бор?

Константин гап учун:

— Илгари ҳеч Москвада бўлган эмасмидингиз? — деб
ди Марья Николаевнага.

— Эй, уни сизсирама. Бундай нарсалардан қўрқади
у. Фоҳишахонадан кетмоқчи бўлгани учун суд қилишган-
да, уни судья сизсираган, холос, ундан бўлак, ҳеч ким

сизсираган эмас. Эй худо, дунёда нақадар бемаъни нарсалар бўлади-я!—деб қўйқисдан қичқириб юборди.— Бу янги муассасалар, мировой судьялар¹, земстволар — қандай масхарабозлиг-а булар!

Шундан кейин у янги муассасалар билан тўқнашганини ҳикоя қила бошлади.

Константин Левин Николайнинг сўзларига қулоқ солар ва барча жамоат муассасаларининг аҳамиятини инкор қилувчи акасининг фикрига қўшилганига ва ўзи ҳам кўп вақт шундай фикрларни айтганига қарамай, энди бу нарсаларни акасининг оғзидан эшитаётгани ғашини келтиради.

— У дунёда ҳаммасига тушуниб оламиз,— деб ҳазиллашди у.

— У дунёда?! Эҳ, ўлгидай ёмон кўраман-да у дунёни! Ёмон кўраман,— деди Николай, қинидан чиқаёзган қўрқув тўла кўзларини укасининг юзига тикиб.— Ана шу бошқаларнинг ҳам, ўзингнинг ҳам қабиҳ, чигал ҳаётинеңдан умрбод қутулиб кетсанг яхши бўладигандек кўринади-ю, лекин мен бўлсанм ўлимдан қўрқаман, жуда қўрқаман.— У сесканиб кетди.— Кел, бирон нарса ичи Шампанское хоҳлайсанми? Ё бирон ёқقا борайликмиз Бўлди, лўлиларнинг олдига борамиз! Биласанми, лўлиларни, рус қўшиқларини жуда яхши кўриб қолдим.

Унинг тили тутила бошлади, шундан кейин қалаванинг учини йўқотиб қўйди. Константин маст бўлиб учуб қолган Николайни ҳеч қаёққа бормасликка кўндириб Машанинг ёрдами билан жойига ётқизди.

Маша мұхтож бўлиб қолсалар, Константинга хат ёзишни ва Николай Левинни укасиникига бориб туришга кўндиришни ваъда қилди.

XXVI

Константин Левин эрталаб Москвадан жўнаб уйига кеч кирганда етиб келди. Йўлда вагондаги қўшилари билан сиёsat, янги темир йўллар тўғрисида гаплашиб борди. Худди Москвадаги сингари, ҳар хил фикрлар

¹ Мировой судья — чор Россияндә майдашларни кўралган судья. (Тарж.)

били мияси ғовлаганлиги, ўзидан норозилиги ва нимадандир уялаётганлиги кўнглини ғаш қиласарди, лекин ўз станциясида вагондан чиқиб, кафтанининг ёқасини кўтариб олган филай кучери Игнатни танигандан, станция деразаларидан тушиб турган хира ёруғда ўзининг гилам тўшалган чанасини, думлари тугилган ва жабдуқ урилиб, тақинчоқлари осилган, турли безаклар билан ясатилган отларини кўрганда, чанага жойлашаётганларида кучери Игнат қишлоқ янгиликларини, қишлоқда ёлловчи келганини ва Пава деган сигири туққанлигини айтиб берганда, у ғовлаган мияси аста-секин жойига тушиб, хижиллиги ва ўзидан норозилиги йўқолиб бораётганлигини сезди. У Игнатни ва отларини кўриши биланоқ ўзини шундай сеза бошлади, лекин Игнат келтирган каттакон почапўстинни кийиб, чанада ўраниб олиб йўлга тушганда ва бир маҳаллар минилиб келиб, кейинча, мадордан кетгач, чана ёнига қўшиладиган, ҳамон ўйноқилигини қўймаган Дон жинсли отидан кўзларини узмай қишлоқда берадиган буйруқ ва топшириқларини ўйлай бошлаганда, рўй берган ҳодисани бутунлай бошқача тушуна бошлади. У илгари ўзини қандай ҳис этса, шундай ҳис қиласар ва бошқача бўлишини истамас эди. Аввало, у шу кундан бошлаб, уйланиш орқасида эришадиган ғайри оддий баҳтдан ортиқ умидвор бўлмасликка ва натижада ҳозирги ҳаётидан бундақа ношукурчилик қилмасликка қарор этди. Иккичидан, Китига уйланишни таклиф қилмоқчи бўлган вақтда вужудини қамраб олган, ҳозир эса эсига тушганда азоб берадиган ўшандай ифлос эҳтиросларга берилишга минбаъд йўл қўймайди. Сўнгра Николай акасини эслаб, уни ҳеч вақт ёдидан чиқармасликка, ҳолидан хабар олиб туришга ва аҳволи ёмонлашди дегунча дарҳол ёрдам бериш учун тайёр бўлишга аҳд қилди. Тезда ёрдам беришига тўғри келади, буни Константин сезади. Акасининг коммунизм ҳақидаги гапларига у маҳал жуда енгилтаклик билан қараган эди, мана энди у гаплар Константинни ўйлатиб қўйди. У иқтисодий шароитнинг ўзгартирилишини бемаънилик деб ҳисобласа ҳам, ҳалқ қашшоқ экан ўзининг жуда тўқ яшашини ҳамйаша инсофсизлик, деб биларди, у илгари кўп ишларди-ю, лекин ҳашаматли ҳаёт кечирмасди, мана энди ўзини ҳақли деб сезиш учун яна ҳам кўпроқ ишлашга, зеб-зийнатга эса яна ҳам камроқ берилишга қарор қилди. Бу аҳду паймон-

ларга эришиш шу қадар осон кўринардики, бутун йўлни энг ширин хаёллар ичida ўtkазди Янги, яхши ҳаёт кечириш тўғрисидаги ширин орзулар билан кечқурун соат саккиздан ошганда уйга етиб келди.

Константиннинг уйда рўзгор ишларини бошқарувчи қари энага Агафья Михайловнанинг хонасидан уй саҳни-даги қор устига ёруғ тушиб турарди. Энага уйғоқ эди. Энага Кузьмани уйғотган эди, у уйқуси очилмаган ҳолда зинояпога яланг оёқ югуриб чиқди. Урғочи този ит Ласка ҳам ўрнидан туриб югурди ва йўлда Кузьмани уриб йиқитаёзди; Ласка финшир, эгасининг оёқларига суркарнар, олдинги оёқларини кўтариб унинг кўксига қўйишни хоҳлар, лекин ҳайиқар эди.

— Жуда тез қайтдингиз, отахон,— деди Агафья Михайловна.

Константин унга:

— Зерикуб қолдим, Агафья Михайловна. Меҳмондорчиликка бориш яхши-ю, лекин уйда бўлиш яна ҳам яхшироқ,— деб жавоб қилди-да, кабинетига ўтиб кетди.

Олиб кирилган шамдан кабинет секин-секин ёриши. Таниш буюмлар: кийик шохлари, китоб полкалари, пастки эшикчаси, аллақачон тузатилиши керак бўлган печка ойнаси, отасидан қолган диван, катта стол устида очиқ қолган китоб, синиқ қулдон, ўз қўли билан ёзилган дафтар кўзга чалинди. У шу нарсаларнинг ҳаммасини кўрганда, йўл бўйи орзу қилиб келган янги ҳаётни қуриш мумкинлигига кўнглида шубҳа уйғонди. Умрининг бутун бу йўлдошлари уни ўраб олиб, худди тилга киргандай бўларди: «Йўқ, биздан бошингни ҳам олиб кетолмайсан, бошқача ҳам бўлолмайсан, илгари қандай бўлсанг, яна ўшандайлигингча қоласан, шубҳалар ичida ўртанасан, ўз-ўзингдан ҳамиша норози бўлиб юрасан, тузалишга беҳуда ҳаракатлар қиласан, яна тушкинилик ичida қоласан, сенга насиб бўлмаган ва бўлмайдиган баҳтга умрбод интизор бўлиб ўтасан».

Лекин бу гапларни буюмлар гапиради, қалбида эса бошқа бир овоз: ўтмишга бўйсуниш керак эмас, одам ўзини ҳар қандай кўйга солиши мумкин, деярди. Константин шу овозга қулоқ солиб туриб, бурчакдаги ҳар бири бир пудли иккита қадоқ тош ёнига борди-да, тетикланиб олиш учун тошларни гимнастика усулида кўтариб-тушира бошлади. Шу вақт эшик орқасидан оёқ товуши келди. Константин тошларни дарров ерга қўйди.

— Приказчиги кириб, худога шукур, ҳамма нарса жойида, лекин янги сушилкадаги гречихалар бир оз куйди, деб хабар қилди. Бу хабар Левиннинг таъбини хира қилди. Янги сушилка қисман Левин томонидан ўйлаб чиқарилган ва ўз қўли билан қурилган эди. Приказчик бу сушилкага ҳамма вақт қарши эди, шунинг учун гречиханинг бир оз куйганлигини яширин бир шодлик билан эълон қилди. Левин бўлса ўзи юз марталаб пишиқтирган эҳтиёт чоралари кўрилмагани учунгина гречиха бир оз куйиб қолганига қаттиқ ишонар эди. Левинга алам қилиб, приказчигини койиб берди. Лекин бу хабарлар ичida биттаси муҳим ва қувончли эди: сигирлар кўргазмасидан сотиб олинган энг яхши, қиммат баҳо Пава туққан эди.

— Кузьма, почапўстинни келтир. Сиз чиқиб айтинг, чироқ оливолишин, бузоқни кўриб келай,— деди у приказчикка.

Қиммат баҳо сигирлар боқиладиган молхона ййнинг орқасида эди. Уй саҳнidan, сиренъ ёнида ўйилиб ётган қорлар ёнидан ўтиб молхонага келди. Молхонанинг музлаб қолган эшиги очилганда, ичкаридан гўнг ҳиди аралаш илиқ буғ димоқقا урилди. Сигирлар эса одатланилмаган чироқ ёруғидан ажабланиб тоза хашак устида қимиirlай бошлияди. Голланд сигирнинг кенг, силлиқ ола-була сафри ёруғда йилт этиб кўринди. Бургут номли буқа лабида ҳалқаси билан ётган эди, бир турмоқчи ҳам бўлди-ю, лекин фикридан қайтиб, ёнидан ўтиб кетишаётганда бир-икки марта хўрсиниб қўйди. Сув айғири сингари йўғон, жийрон тусли гўзал Пава ичкари киргандарга орқасини ўгириб боласини тўсиб олди-да, уни ҳидлай бошлади.

Левин яқин бориб Паванинг у ёқ-бу ёғини қаради, кейин ола-қизил бузоқни кўтариб оёққа турғизиб олди. Пава безовта бўлиб мағраган эди, Левин бузоқни яқин келтириб қўйгандан сўнг тинчид, чуқур хўрсинди-ю, боласини ғудур тили билан ялай бошлади. Бузоқ эса, эмгиси келиб, тумшуғи билан онасининг чотига туртар, нуқул думини ўйнатар эди.

Левин бузоқнинг у ёқ-бу ёғини кўриб:

— Мана бу ёққа тут, Фёдор, чироқни бу ёққа тут,— деярди.— Онасининг ўзгинаси! Ранги отасиникига ўхшагани чакки бўлибди. Жуда соз. Гавдаси узун, елини ҳам катта бўладиган кўринади. Василий Фёдорович, яхши-а?— деди у приказчигига, бузоқнинг яхшилигидан

кўнглида туғилган суюнч таъсинидан приказчигининг
гречиха хусусидаги айбини эсидан чиқарib.

— Ёмон бўлиб кимга тортарди? Сиз кетган куннинг
эртасига пудратчи Семён келди. У билан ишни пишириш
кёрак, Константин Дмитрич,— деди приказчик.— Машин-
на масаласини илгари айтувдим сизга.

Биргина шу масаланинг ўзи Левиннинг диққатини
катта ва мураккаб хўжаликнинг барча икир-чикирларига
жалб этди, шунинг учун молхонадан тўғри конторага бо-
риб, у ерда приказчиги ва пудратчи Семён билан гап-
лашди-да, уйига қайтиб келиб, тўғри тепадаги меҳмон-
хонасига чиқиб кетди.

XXVII

Левиннинг уий катта, қадимий уй эди; гарчи у танҳо
турса ҳам, бутун уйни ўзи эгаллаб, ҳамма пеккаладарини
ёқдиради. Бу нарсанинг бемаъни эканлигини, ҳатто ях-
ши эмаслигини ва ҳозирги янги планларига зидлигини
бисса ҳамки, бу уй унинг учун бутун бир олам эди. Ле-
виннинг ота-онаси шу ерда яшаб, шу ерда вафот этган
эди. Ота-онаси шундай бир ҳаёт кечирган эдик, уларнинг
ҳаёти Левин учун камолат чўққиси бўлиб кўринар ва хо-
тини ҳамда оиласи билан шундай ҳаёт кечиришни орзу
қилиб келарди.

Левин онасини эс-эс биларди. Онаси ҳақидаги тасавву-
ри унинг учун муқаддас хотира эди, шунинг учун олади-
ган хотини унинг хаёлида хотинликнинг муқаддас ва гў-
зал идеали бўлиб кўринган онасини такрорлаши керак
эди.

У хотин кишига бўлган муҳаббатни никоҳдан айри
ҳолда тасаввур қила олмасди, балки энг олдин оиласи,
кейин эса у билан оила қурадиган хотинни тасаввур
этарди. Шунинг учун Левиннинг уйланиш тўғрисидаги ту-
шунчаси уйланишга кундалик оддий ва майший ишлар-
дан бири деб қарайдиган аксар танишларининг тушунча-
сига ўхшамас эди, Левин учун эса бу нарса ҳаётнинг энг
муҳим масаласи бўлиб, ҳаётнинг баҳт-саодати шунга
боглиқ эди. Мана энди бундан воз кечиш керак!

У ҳамиша чой ичадиган кичкина меҳмонхонасига ки-
риб, қўлига китоб олиб курсисига ўтирганида, Агафья
Михайловна чой келтириб, одати бўйича: «Мен ҳам бир оз

ўтирай, отам», деб дераза ёнидаги столга бориб жойлашганда, бу қанчалик ғалати бўлмасин, Левин ўз орзу-ҳавасларидан қайтмаганини ва бу орзу ҳавасларсиз яшай олмаслигини сезди. Кити биланми ё бошқа биланми, ишқилиб, ҳар ҳолда орзуси рўёбга чиқади. У китоб ўқир, ўқиган нарсаларини ўйлар ва ҳеч тўхтамай гапираётган Агафья Михайловнанинг гапларига қулоқ солиш учун ўқишидан тўхтар эди, шунингдек, хўжалик ишларининг ва келажак оиласи ҳаётининг турли-туман манзаралари хаёлидачувалиб кўринарди. У ўз қалбининг чуқур бир ерида алланима жой олаётганини, мустаҳкам илдиз отиб қад кўтараётганини сезарди.

У Прохорнинг худони эсдан чиқариб қўйгани, Левин от сотиб ол деб ҳадя қилган пулга ётиб олиб ароқ ичаётгани ва хотинини ўласи қилиб ургани ҳақида Агафья Михайловна қилаётган ҳикояга қулоқ солар, қулоқ солиб ўтириб китоб ўқир, китоб уйғотган фикрларнинг инкишофини хаёлида жонлантиради. Қўлидаги китоб Тиндалнинг иссиқлик ҳақидаги асари эди. Тажрибаларимни чақонлик билан ўтказдим деб керилган ва фалсафий қарашлардан маҳрум бўлган Тиндални қоралагани Левиннинг эсига тушди. Шунда бирданига миясига бир фикр келиб қувониб кетди. «Икки йилдан кейин подамда иккита голланд сигирим бўлади. Паванинг ўзи ҳам соғ қолса ажаб эмас, Бургут ўн иккита қиз кўрса ва булардан учтаси яхши чиқса — ишлар қиёмат!» У яна китоб ўқишига тутинди.

«Хўп, электр билан иссиқлик айни бир нарса деяйлик, лекин масалани ечиш учун тенгламада бир камият ўрнига бошқасини қўйиб бўладими? Йўқ, қўйиб бўлмайди. Үндай бўлса нима қилиш керак? Табиатнинг барча кучлари орасидаги алоқа усиз ҳам инстинкт йўли билан сезилиб туради... Шуниси қувончлики, Паванинг қизи ола-қизил сигир бўлади, иннайкейин, бутун подага шу учта сигир қўйиб юборилса борми... ишлар қанддак-да. Кечқурун хотиним ва меҳмонларим билан подани кутиб олгани чиқсак... хотиним: «Биз Костя билан бу бузоқни гўдак боладай авайлаб ўстирганмиз», дейди. Меҳмон бўлса хотинимдан: «Ия, бу нарсалар сизни қандай қизиқтириади?» деб сўрайди. Хотиним яна: «Костяни қизиқтирган нарсалар мени ҳам қизиқтиради», деб жавоб беради. Лекин менга хотин бўладиган шу аёл ким?— шу саволдан кейин у Москвада бўлиб ўтган воқиани эслади.

ди... — Начора?.. Мен айбдор эмасман. Майли, энди ишлар бутунлай бошқача бўлади. Ҳаёт йўл қўймайди, ўтмиш йўл қўймайди дейилган гаплар бемаъни гаплар. Яхшироқ, хийла яхшироқ яшащ учун жон бериб — жон олиш керак...» Левин китобдан бошини кўтариб ўйга толди. Эгасининг келганидан қувонган ва ҳали қувончидан тушмай ҳовлида югуриб, ҳуриб юрган қари Ласка думини қилпанглатиб тоза ҳаво ҳидларини олиб кирдида, Левиннинг ёнига келиб, бошини унинг қўлига суртди ва эркалашни сўраб вангилаш бошлади.

— Бечоранинг тили йўқ, холос,— деди Агафья Михайловна.— Ит бўлса ҳам... ҳамма нарсага тушунади, эгасининг келганини, зерикаб ўтирганини билиб турибди.

— Нега зерикар эканман?

— Нима, менинг кўзим йўқми, отам? Шу маҳалгача хўжайнларимнинг феълини билмасам-а. Муштдек босшимдан хўжайнлар эшигига ўсанман. Ҳечқиси йўқ, отам. Ишқилиб соғу саломатлик бўлса, кўнгил пок бўлса бас.

Левин кўнглидаги гапларини энагаси билиб олганига ажабланив, унга қаттиқ тикилиб қаради. Энагаси эса:

— Нима қиласай, яна чой келтирайми? — деди-ю, чашкани олиб чиқиб кетди.

Ласка нуқул калласини унинг қўлига суртарди. Левин уни силади, шундан кейин ит эгасининг оёқлари ёнида гужмайиб, бошини ўзининг чўзиб ётган кейинги оёғи устига қўйди. Энди кўнгли жойига тушганини ва ҳамма иш жойида эканини билдириш учун Ласка оғзини сал очиб лабларини чапиллатди-да, ёпишқоқ лабларини кекса тишлари устига маҳкам босиб, хотиржам роҳатга берилди. Левин итнинг мана шу сўнгги ҳаракатини диққат билан кузатиб:

«Мен ҳам шундайман,— деди ўз-ўзига,— мен ҳам худди шундайман! Ҳечқиси йўқ... хайрли бўлсин».

XXVIII

Балдан кейин, эрта билан Анна Аркадьевна эрига телеграмма бериб, шу куниёқ Москавадан жўнаб кетишини хабар қилди.

-- Йўқ, кетишим керак, албатта кетишим керак,— деб у фикрининг ўзгариб қолганини келинайисига шун-

дай бир оҳангда тушунтирдики, гўё уйда сон-саноқсиз ишлари қолиб кетгандек эди,— ийқ, бугун кетганим маъқул!

Степан Аркадьевич шу куни уйда тушлик қилмас эди, лекин у синглисини узатгани кечқурун соат еттида етиб келишга ваъда қилди.

Кити ҳам келмади, боши оғриётганини айтиб хат ёзиб юборди. Долли Анна иккови болалар ва инглиз аёл билан бирга ёлғиз ўzlари тушлик қилишди. Болалар қарорсиз бўлганликлариданми, ё жуда ҳам сезғирликлари учунми ёхуд Аннанинг бугун бутунлай бошқача бўлиб қолганини, кеча ўzlари севиб қолган Аннага ҳечам ўҳшамаганини ва у болаларга парво қилмаганини сезганликлари туфайлими, бирдан таммалари билан ўйнамай қўйдилар, унга совуб қолдилар ва кетишига парво ҳам қилмадилар. Анна эрталаб вақтини йўл тараддуни билан ўтказди. Москвалик танишларига хатлар ёзди, ўз ҳисоб-китобларини ёзиб тутатди, йиғиштиринди. Умуман Доллига Аннанинг кўнгли нотинчдай кўринди, бундай жонсараклик ҳолати Доллига яхши таниш эди, бундай ҳолат сабабсиз бўлмаслигини, кўпинча одамнинг ўз-ўзидан норозилигини яширувчи бир парда 1 эканлигини биларди. Тушликдан сўнг Анна ўз хонасига кийингани чиқиб кетди, Долли ҳам орқасидан борди.

— Бугун жуда ғалати кўринасан-а! — деди унга Долли.

— Мен-а? Шунақами? Ғалати эмасман, кўнглим беҳузур. Менда шунақа ҳоллар бўлиб туради. Нуқул йиғлатим келади. Бу жуда хунук нарса, лекин ўтиб кетади, — деди Анна, кейин пешонабори билан батист рўмойлчасини жойлаётган халтаси устига қизарган юзини энгаштириди. Кўзлари жуда ҳам порлар, кўзлари жиққа ёш эди. — Петербургдан ҳеч кетгим келмаган эди, энди бу ердан кетгим келмаяпти.

Долли унга диққат билан разм солиб туриб:

— Бу ерга келиш билан жуда катта савоб иш қилдинг, — деди.

Анна ёшдан намиққан кўзлари билан унга қаради:

— Ундақа дема, Долли! Мен ҳеч нарса қилганим ийқ, қилишим ҳам мумкин эмас эди. Мен кўпинча нима учун одамлар тил бириктириб мени бузмоқчи экан деб ҳайрон бўламан. Мен нима қилибман-у, қўлимдан нима иш ке-

ларди? Уни кечириш учун юрагингда етарли мұҳаббат бор экан...

— Сен бўлмасанг, худо билади, нималар бўлардикан! Қандай бахтлисан сен, Анна! — деди Долли. — Кўнглинг оқ, ундаги нарсаларнинг ҳаммаси гўзал.

— Инглизлар айтганидек, ҳар кимнинг кўнглида ўз skeletons¹-и бўлади.

— Сенда қандай skeletons бўлсин? Кўнглингдаги нарсалар ойдай равшан.

— Бор! — деди бирдан Анна, кўз ёшларидан сўнг кутилмаган қув ва кинояомуз бир табассум лабларини буриштириди.

— Ундай бўлса сенинг skeletons-ларинг одамни хафа қиласиган эмас, хурсанд қиласиган skeletons-лар экан, — деди қулимсираб Долли.

— Йўқ, хафа қиласиган. Биласанми, нима учун эртага эмас, бугун кетяпман? Бу менга азоб берса-да лекин сенга очиқ эътироф этмоқчиман, — деди Анна, ўзини бирдан креслога ташлаб ва Доллининг кўзларига тик қараб.

Долли эса Аннанинг қулоқларигача, жингалакт қора соч ўримлари остидаги бўйнигача қизариб кетганини кўриб тонг қолди.

— Шундоғ, — деб Анна гапида давом этди. — Китининг нима учун тушликка келмаганини биласанми? Менга рашки келяпти. Мен ишни бузиб қўйдим.. Кечаги балнинг унга шодлик эмас, азоб келтирганига мен сабабчи бўлдим. Лекин, рости, мен гуноҳкор эмасман ёки озгина гуноҳкорман, — деди у, «озгина» сўзини ингичка товуш билан чўзиб.

Долли кулиб туриб:

— О, бу сўзни худди Стивага ўхшатиб айтдинг! — деди.

Бу гап Аннанинг нафсониятига тегиб кетди. У қовоқларини солиб:

— Йўқ, йўқ! Мен Стива эмасман, — деди. — Бу нарсанни сенга шунинг учун айтяпманки, мен бир минут ҳам ўз-ўзимдан шубҳаланишимга йўл қўймайман.

Лекин шу сўзларни айтиётган минутида бу сўзлари ноҳақ эканлигини ўзи сезиб турарди, Анна ўзидан шубҳаланишига йўл қўймайман.

¹ Бу ерда: сир (ингл.).

ҳаланибгина қолмай, балки Вронскийни эсга олганда ҳаяжонга тушганини ҳам сезарди, шу сабабли у билан ортиқ учрашмаслик учун ўзи мўлжаллаганидан эртароқ кетаётган эди.

— Ҳа, Стива гапириб берди, сен у билан мазуркага тушибсан, иннайкейин, у...

— Бу нарсанинг қанчалик кулгили чиққанини кўз олдингга келтира олмайсан. Мен аслида совчилик қилмоқчи эдим, амалда бундан бутунлай бошқа нарса чиқди. Эҳтимол, мен ўз ихтиёrimдан ташқари...

Анна қизарип, гапининг давомини айтмади. Долли:

— О, буни улар ҳозир сезишяпти!—деди.

— Лекин бу тўғрида Вронский томонидан бирон жиддий нарса содир бўлганда бошқа гап эди—ёмон жаҳлим чиқарди,— деб Анна унинг гапини бўлди.— Шунинг учун бу нарсалар эсдан чиқиб кетади, Кити ҳам мендан нафратланишини қўяди, деб умид қиласман.

— Ҳақ гапни айтганда, Анна, Китининг ўшанга тегишини ҳеч хоҳламайман. Агар у, Вронский, бир кун ичida сенга ошиқ бўлиб қолган бўлса, ажрашиб кетишгани яхши.

— Вой худо-еї, бу учига чиққан бемаънигарчилик бўларди,— деди-ю Анна, ўзини машғул қилган фикрнинг сўз билан ифода қилинганини эшишиб, лаззатланганидан юзи лоладек қизарип кетди.— Шундай қилиб, жон-дилим билан яхши кўрган Китини ўзимга душман қилиб кетяпман. Вой, қандай дилбар қиз-а! Долли, ўзинг кўнглини оларсан, а?

Долли табассумдан ўзини зўрға тийиб қолди. У Анна ни яхши кўради, лекин унинг ҳам заиф томонлари борлигини кўриб ҳузур қилди.

— Душман қилиб? Йўқ, бўлмаган гап.

— Мен сизларни қандай яхши кўрсам, мени ҳам ҳаммангиз шундай яхши кўришингизни бирам. хоҳлайман, энди сизларга муҳаббатим яна ҳам ортди,— деди Анна, кўзларига ёш олиб.— Вой, бугун ақлимни еб қўйган эканман!

Анна рўмолчаси билан юзини артиб, кийина бошлиди.

Анна энди жўнайман деб турганда, кечикиб қолган Степан Аркадьевич бўриқиб, кулиб, сигара билан вино ҳидини бурқасатиб кириб келди.

Аннанинг ҳислари Доллига ҳам таъсир қилди, у Ан-

нани сўнгги марта қучоқлаб туриб қулоқларига пи chir-ladi:

— Эсингда бўлсин, Анна, менга қилган яхшилигинги бир умр унумтамайман. Ёдиндан чиқарма, мен сени яхши дўстим билиб яхши кўрганман, бундан кейин ҳам ҳамма вақт яхши кўраман!

Анна уни ўпид ва кўз ёшларини яшириб тўриб::

— Ҳайронман, нега энди?— деди.

— Нима демоқчи бўлганимни тушундинг, тушунасан ҳам. Яхши бор, жонгинам!

XXIX

Учинчи занг урилгунча вагонда йўлни тўсиб турган акаси билан хайр-маъзурлашгандан сўнг Анна Аркадьевнанинг миясига келган биринчи фикр шу бўлди: «Хайринят, ҳаммаси тамом бўлди, худога шукур!» У кичкина диванга, оқсоқ қиз Аннушканинг ёнига келиб ўтирида, фира-шира ёруғда юмшоқ вагонни кўздан кечирди. «Худога шукур, эртага Серёжа билан Алексей Александровични кўраман, иннайкейин, ҳаётим эскича, яна боягидай яхши ўтади».

Анна шу бугунги кунни жонсараклик ичидаги ўтказган эди, ҳозир ҳам яна ўшандай жонсараклик билан хурсанд бўлиб йўлга ҳозирланди, кичкина, чаққон қўлчалари билан қизил қопчиқни очиб-боғлади, ёстиқчасини олиб тиззасига қўйди, кейин оёқларини яхшилаб ўраб, жимгина ўтириди. Бир касал хеним ухлагани ётди. Қолган икки хоним у билан гаплаша бошлади, семиз кампир эса оёқларини ўраб, печка ёқилмаганидан шикоят қила кетди. Анна хонимларга бир неча оғиз сўз билан жавоб қилди-ю, суҳбатдан фойда йўқлигини сезиб, Аннушкадан кичкина фонарчани олиб беришини илтимос қилди, кейин фонарчани курси суюнчиғига осиб қўйиб, сумкасидан қофоз кесадиган пичноқ билан инглиз романини олди. Даастлаб эс-хушини бир ерга тўплаб ўқий олмади, олдин ҳар хил шов-шув ва келиш-кетишлар халақит берди, кейин, поезд юрганда эса, овозларга қулоқ солмасликнинг иложи бўлмади, сўнгра чап деразага уриб, ойнага ёпишиб қолган қор, ёнидан ўтиб кетаётган, ҳамма ёғини ўраб олган бир елкасини қор босган кондукторнинг қиёфаси, ҳозир йўлда даҳшатли бўрон турганлиги тўғрисидаги гап-сўзлар

хаёлини бўлди. Кейин яна ўша вагонларнинг тарақлаб силкиниши, яна ўша қорнинг деразага уриши, яна ўша сиймоларнинг фира-шира ёруғда у ёқдан бу ёқса ўтиб туриши, дам иссиқ, дам совуқ ҳавонинг уриб туриши ва яна ўша товушлар тинмас эди, ахийири Анна кўнигиб, ўқиган нарсаларига тушуна борди. Аннушка тиззасидаги қизил қопчиқни йиртиқ қўлқопли сербар қўллари билан ушлаб олиб мудраб ўтиради. Анна Аркадьевна ҳамон ўқир, ўқиганини тушунар, лекин ўқиш, яъни бошқа одамлар ҳаётини кузатиб бориш ҳушига ёқмас эди. Ҳаммадан бурун ўзининг кўпроқ яшагиси келарди. Роман қаҳрамонининг касалга қараганини ўқиса, ўзининг ҳам касал ётган хонада товуш чиқармай юргиси келарди, парламент аъзосининг нутқ сўзлаганини ўқиса, ўзининг ҳам шундай нутқ сўзлагиси келарди, Леди Мерининг от устида бир гала қушлар орқасидан қувиб борганини, келинининг жигига тегиб, ҳаммани чавандозлиги билан ҳайрон қолдирганини ўқиб ўзининг ҳам шундай қилгиси келарди. Лекин қиласидаги иши йўқ эди, шунинг учун силлиқ пичоқни қўлчаларида ўйнатиб ўтириб, зўр бериб китоб ўқигани-ўқиган эди.

Роман қаҳрамони ниҳоят ўзининг инглизча баҳтига эришиб, баронлик унвони олгандан ва мулк эгаси бўлгандан сўнг Анна шу қаҳрамон билан ўша мулкка боргиси келиб қолди, аммо бирдан қаҳрамонининг бу нарсадан уялиши кераклигини, ўзининг ҳам уялиши кераклигини фаҳмлади. «Ия, мен нимадан уяламан?» деб сўради у ўзидан, таҳқирланган бир ҳайрат билан. Шундан кейин китобини бир четга қўйиб, кресло суяничиғига ясланди-да, қофоз қирқадиган пичоқни панжаси билан маҳкам қиса бошлади. Уяладиган нарса йўқ эди. У Москва хотираларини бир-бир хаёлидан ўтказди. Ҳаммаси ҳам яхши, ҳаммаси ҳам ёқимли эди. Бални эслади, Вронскийни ва унинг ишққа мубтало бўлган итоаткор чехрасини хаёлига келтирди, у билан бўлган ҳамма муносабатларини эсига туширди: уяладиган ҳеч нима бўлмаган эди. Лекин шу билан бирга, хотираларининг худди шу ерида уялиш ҳисси кучайди, худди шу ерда, Вронскийни эслаб турган пайтда ичидан чиққан аллақандай бир овоз гўё: «иссиқ, жуда иссиқ, қайноқ», деяётгандек бўлди. Кейин у креслога қайтадан ўтира туриб: «Нима бўпти?—деди ўзига, қатъий бир оҳангда.— Бу нима деган гап? Ажабо, бу нарсага тик қаравдан қўрқаманми? Нима бўпти? Наҳот-

ки мен билан ана ўша офицер бола ўртасида ҳар бир таниш билан бўладиган муносабатдан бошқачароқ муносабат бор ва бўлиши мумкин бўлса?» У нафрат билан кулимсираб, яна китобини қўлига олди, лекин ўқиган нарсаларини бу сафар асло тушунмади. Қофоз қесадиган пичоқни дераза ойнасига тегизди. Кейин унинг силлиқ, совуқ тифини бетига босди ва ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ бирдан қалбини тўлдирган севинчдан қаҳқаҳлаб кулиб юборишига сал қолди. У асабларининг тор сингари тортилиб аллақандай бурама қулоққа ўралаётганини сезди. Қўзларининг катта очилиб қўл ва оёқ бармоқларининг асабийлик билан қимирлаётганини, ичида алланарса нафасини бўғаётганини ва ана шу лишиллаб турган гирашира қоронғиликда ҳамма сурат, ҳамма овозлар ғайри оддий равшанлиги билан уни ҳайратда қолдираётганини сезди. «Вагон олдинга кетяптими ё орқага, ёки бўлмаса бир ерда тўхтаб турибдими? Ёнида ўтирган Аннушками ё бегонами? Ҳу анови илгакдаги нима, пўстинми ё ваҳший ҳайвонми? Нима, мен ҳам шу ердаманми? Ўзимманми ё бошқами?» каби шубҳалар кўнглини чулғаб олган эди. Бундай ҳушсизлик уни даҳшатга соларди. Лекин алланима уни ана шу ҳушсизлик оламига судрар, хоҳласа ўзини фафлат оғушига ташлар, хоҳламаса ҳущига келар эди. Ўзига келиш учун ўрнидан турди, ўраниб ўтирган рўмолини олиб қўйди, иссиқ кўйлагининг устидан ташлаб юрадиган енгсиз калта кийимини ечиб ташлади. Бир зумгина ҳущига келиб тушунса, матодан тикилган, бир тугмаси йўқ узун пальтоли ориқ мужик печкага ўт ёқувчи экан, у кириб термометрни қараганини, орқасидан шамол билан қор бўралаб урганини кўрди, кейин яна ҳамма нарса қоришиб кетди... Бели узун шу мужик девордаги алланарсани ғажий бошлади, кампир оёғини вагоннинг бу бошидан у бошигача чўзиб, ҳамма ёқни булатга босдириб юборди, кейин алланима даҳшатли радишда қирсиллаб, худди бирорни мажақ-мажақ қилаётгандек бўлди. Сўнгра бир қизил олов кўзларини қамаштириди, шундан кейин ҳамма нарсани девор тўсив қолди. Анна ўзини жарга қулаб кетаётганини ҳис қилди. Лекин бу нарсаларнинг ҳаммаси даҳшатли эмас, қувончли таассурот қолдирарди. Юз-бошини ўраб олган, қор босган кишининг овози қулоқлари тагида бир нима деб қичқирди. Анна дарҳол ўрнидан туриб, ҳущига келди: у станцияга келганини, бояги киши эса кондуктор экани-

ни англади: Аннушкадан ечиб ташлаган пешонабоғ билан рўмолини олди-да, яна ўраниб, эшик томон юрди.

— Ташқарига чиқмоқчиларми?— деб сўраб Аннушка.

— Ҳа, бир оз ҳаво олгим бор. Бу ер жуда исиб кетди.

Анна вагон эшигини очган эди, шамол билан бўрон қутуриб келиб юз-кўзларига урди, эшикни очдиргани қўймади. Бу ҳам Аннага шодлик бағишилади. У эшикни очиб ташқарига чиқди. Шамол уни худди кутиб тургандай, кайфи чоғ бўлиб увлади-да, ердан узиб олиб, учирив кетмоқчи бўлди, лекин Анна муздай устунни ушлаб олди, кейин кўйлагини тутиб платформага тушди; у ердан вагон орқасига ўтиб кетди. Станция саҳнида шамол кучли бўлса ҳам, вагонлар орқасидаги платформа жимжит эди. Анна қор ҳиди келиб турган муздек ҳавони завқ билан кўкрагига тўлғазиб олар, платформани ва ёруғ станцияни вагон ёнида туриб кўздан кечирар эди.

XXX

Даҳшатли бўрон вагонларнинг ғилдираклари орасида ва станция бурчагидаги устунларга келиб урилар, гувиллар эди. Вагонлар, сим ёғочлар, одамлар ва кўзга кўринган нарсаларнинг ҳаммасини бир томондан қор босган ва бу қор уйилиб бораётган эди. Бўрон бир зумгина тинди-ю, кейин яна шундай бир шиддат билан қутурдики, унга тоб келтиришнинг иложи йўқдай кўрина бошлиди. Шундай бўлса ҳам аллақандай одамлар платформа тахталарини ғижирлатишиб у ёқдан-бу ёққа югиришиб юришар, чақчақлашиб гаплашишар, катта-катта эшикларни очиб-ёпишарди. Икки букилиб олган бир кишининг қораси Аннанинг оёқлари тагидан лип этиб ўтиб кетди, кейин болғанинг темирга урилгани эштилди. Нарёқда бўрон ичида зулматдан аллакимнинг: «Депешани бер!» деган жаҳлдор овози янгради. Кейин ҳар хил овозлар: «Бу ёққа марҳамат! № 28!» деб қичқирди ва юз-бошини ўраб олган, қор босган одамлар югуриб ўтди. Яна Аннанинг ёнидан оғизларида папирослари ёниб турган иккита жаноб ҳам ўтиб кетди. Анна тоза ҳавога яхшироқ тўйиб олиш учун яна бир марта чуқур нафас олди-да, вагон эшиги ёнидаги темирни ушлаб вагонга чиқмоқчи бўлди, қўйини энди муфтасидан чиқарган эди, ҳарбий формали яна бир киши ёнгинасида тўхтаб, липиллаб ёниб турган

фонарь ёругини тўсиб қўйди. Анна бошини кўтариб қаради-ю, дарҳол Вронскийни кўриб таниди. Вронский қўлини фуражкасига яқин келтириб Аннага таъзим қилгандан сўнг, сизга бирон нарса керакми-йўқми, хизматингизда бўлишга ижозат берасизми, деб сўради. Анна ҳеч қандай жавоб қилмасдан унга узоқ қараб турди, унинг сояда эканига қарамай юз-кўзларининг ифодасини кўрди ёки кўргандек бўлди. Вронскийнинг юзида кеча Аннага ниҳоятда қаттиқ таъсир қилган яна ўша ҳурмат ва мафтунлик ифодаси бор эди. Анна мана шу сўнгги кунларда Вронскийни ўз назарида ҳамиша ва ҳамма ерда учрайдиган юзларча йигитлардан биттаси, шунинг учун ҳеч маҳал уни ўйлаб бошимни қотирмайман деб ўзига гапириб келарди; боя ҳам худди шундай деб ўйлаган эди; лекин ҳозир, уни кўрган соати Аннани қувончли бир гурур ҳисси қамраб олди. Унинг нечун бу ердалигини сўрашга лузум қолмаган эди. Анна бунинг сабабини худди Вронский унинг ёнида бўлиш учунгина шу ерда эканигина ўз оғзи билан айтиб тургандай аниқ билар эли.

Анна вагон эшиги ёнидаги темирни ушлаш учун кўтарган қўлини пастга тушириб:

— Сизнинг кетаётганингизни билмабман. Нимага кетяпсиз?— деди. Шунда унинг чеҳрасида зўр шодлик, завқ-шавқ нури порлади.

— Нега кетяпман?— деб тақрорлади Вронский, Аннанинг кўзларига тик қараб. Кейин илова қилди:— Биласиз-ку, сиз қаерда бўлсангиз, мен ҳам ўша ерда бўлиш учун кетяпман. Шундай қилмасам туролмайман.

Худди шу пайт шамол, ўз йўлидаги ғовни ағдариб ўтгандек, вагонларнинг томларидағи қорларни учирив туширди, бир тахта тунукани қаердандир кўчириб даранглатди, олдинда эса паровоз йиглаётгандек, ғамгин бир товуш билан чинқирди. Қор бўронининг бутун даҳшати Аннага энди яна ҳам гўзалроқ кўринди. Вронский Аннанинг кўнгли истаган, лекин ақли қўрқиб турган гапни айтган эди. Анна ҳеч қандай жавоб қолмаган бўлса ҳам, Вронский унинг ичидаги кураш бораётганини чеҳрасидан кўрди.

— Айтган сўзим сизга ёқмаган бўлса, кечиринг мени,— деди Вронский, итоаткорона.

Вронский назокат ва ҳурмат билан, айни замонда шундай қатъий бир оҳангда гапирган эдики, Анна анчагача жавоб қилолмай қолди.

— Айтган сўзингиз яхши сўз эмас, шунинг учун сиздан илтимос қиласман, агар яхши одам бўлсангиз, айтган сўзингизни эсингиздан чиқаринг, мен ҳам эсдан чиқараман,— деди ниҳоят Анна.

— Сўзларингизнинг биттасини ҳам, ҳаракатларингизнинг заррасини ҳам ҳеч вақт эсдан чиқармайман, эсдан чиқара ҳам олмайман.

— Бас, бас!— деб қичқирди Анна; у юзига жиддий тус бермоқчи бўлди-ю, лекин бўлмади, чунки Вронский унга тикилиб турган эди. Шундан кейин муздек темирни ушлаб зинадан чиқди-да, шошиб вагон даҳлизига кириб кетди. Лекин ана шу кичкина даҳлизда тўхтаб, юз берган ҳодисани хаёлидан ўтказа бошлади. Анна ўзининг ҳам, унинг ҳам сўзларини эсга олмасданоқ, шу бир зумли гап уларни бир-бирига сўнг даражага яқинлаштирганини сезгиси билан пайқади, шунинг учун бундан ҳам қўрқди, ҳам ўзини баҳтиёр ҳис этди. Даҳлизда бир неча секунд тургандан сўнг вагонга кириб, ўз жойига ўтириди. Бир озгина аввал ўзини қийнаган бетоқатлиги янгила-нибгина қолмай, балки кучайди ва шу даражага бордик, ичиди ниҳоятда таранглашган бир нарсанинг ҳар дам узилиб кетишидан қўрқа бошлади. Анна кечаси билан мижжка қоқмай чиқди. Лекин ўша таранглик ва хаёлини банд қилган хулёларда кўнглини хира қиладиган ҳеч қандай дилозор нарса йўқ эди, аксинча, қандайдир суюнтирадиган, ёндирадиган, ҳаяжонга соладиган бир нарса бор эди. Анна ўтирган креслосида эрталабга яқин бир оз мизғиб олди, уйғонганда эса оппоқ тонг отган, ҳамма ёқ ёришган, поезд Петербургга яқинлашиб қолган эди. Дарҳол уйи, эри, ўғли ҳақидаги ўйлар ва шу бугун ҳамда ундан кейин келадиган кунлар ташвиши хаёлини қамраб олди.

Петербургда поезд тўхтаб, у вагондан чиққанда диққатини жалб қилган биринчи сиймо — Эрининг сиймоси бўлди. Эрининг совуқ ва салобатли гавдасини, айниқса юмалоқ шляпасининг барига тегиб турган ва ўзини ҳозир жуда ҳам ҳайрон қилган қулоқларининг кемирчагини кўриб: «Вой, худо! Қулоқлари нега бундақа бўлиб қолибди-я?» деб ўйлади. Эри уни кўрди-ю, лабларини буриб, одатдагича истеҳзоли табассум билан, йирик ҳорғин кўзларини Аннага тиккан ҳолда унга қараб келаверди. Анна унинг қаттиқ тикилган ҳорғин кўзларига рост келганда, гўё уни бошқа тусда кўриш умидида бўлган-

дек, аллақандай ёқимсиз бир нарса дилини оғритди. Эрини күрганда бутун вужудини қамраган бир ҳис — ўз-үзидан норозилик ҳисси Аннани хусусан ҳайратта солди. Эрига бўлган муносабатларида сохталикка ўхшаган бу ҳис унга кўп вақтлардан бері таниш бўлса ҳам, лекин илгари унинг фарқига бормас эди, мана энди уни равшан сезиб, дили оғрий бошлади.

— Мана, кўрдингми, меҳрибон эринг, уйланганимиздан бир йил кейингидай меҳрибон эринг сени кўриш орзузи билан тўлиб-тошиб келди,— деди у, ўзининг салмоқли нозик товуши билан; у Анна билан доим шу оҳанга гаплашар эди, гёё у бирор шу тахлитда гапирганда уни масхара қилаётгандек эди.

— Серёжа саломатми?— деб сўради Анна.

— Ана холос, шунча айланиб-ўргилганимнинг мукофоти шугинами?— деди эри.— Саломат, саломат...

XXXI

Вронский шу кеча ухлашга ҳаракат ҳам қилмади. У ўз креслосида гоҳ кўзларини рўпарасига тикиб, гоҳ кириб-чиқаётган одамларга кўз югуртириб ўтирди, агар илгари ўзининг оғирлиги, вазминлиги билан нотаниш одамларни ҳайрат ва ҳаяжонга солиб келган бўлса, ҳозир яна ҳам мағрур, яна ҳам хотиржам кўринар эди. Одамларга худди буюмларга қарагандек қаарди. Рўпарасида округ судида хизмат қилувчи тажанг бир йигит ўтирган эди, у Вронскийни шу мағрур боқиши учун ёмон кўриб қолди. Йигит ундан папиросини тутатиб олди, унга гапириб кўрди, ҳатто ўзининг буюм эмас, одам эканлигини сездириш учун уни туртиб ҳам қўйди, бўлмади — Вронский ҳамон фонарга қарагандай қараб ўтираверди, шундан кейин йигит ўзининг одам ўрнида кўрилмаганидан жирибийрони чиқиб бораётганини сезиб, лаб-лунжини буриштира бошлади.

Вронский ҳеч кимни ва ҳеч нарсани кўрмас эди. У ўзини подшо ҳис қиласиди, аммо Аннада таъсир қолдиргани учун эмас,— чунки у ҳали бунга ишонмасди,— Аннанинг унга қилган таъсири учун,— чунки бу таъсир унга баҳт ва фахр бағишлар эди.

Бу нарсаларнинг оқибатини Вронский билмас, ҳатто бу тўғрида ўйламас ҳам эди. У шу дамгача ўз ҳолига ташланган, пароканда куч-куввати бир ерга тўпланга-

нини, бу куч даҳшатли ҳарорат билан бир ширин мақсад томон йўналганини ҳис қиларди. У бундан баҳтиёр эди. У фақат Аннага ҳақиқатни айтганлигини, Анна қаерда бўлса, ўзи ҳам ўша ерда бўлиш учун кетаётганлигини, баҳти, ҳаётининг бирдан-бир маъноси Аннани кўриб, овозини эшитиб туришда эканлигинигина биларди, У Бологово станциясида сельтер суви ичгани тушиб Аннани кўрганда ихтиёrsиз айтган биринчи сўзи билан кўнглидаги гапини билдириб қўйди. Вронский унга шу сўзни айтганига, энди Анна буни билганига ва бу ҳақда ўйлай бошлаганига хурсанд бўлди. У кечаси билан мижжака қоқмай чиқди. Уз вагонига қайтиб келганда эса Аннани қандай ахволда кўрганини, Анна айтган бутун сўзларни хаёлидан бирма-бир ўтказар ва эришилиши эҳтимол бўлган келажак манзаралари хаёлида жонланиб юрагини ўйнатар эди.

Петербургга келиб вагондан тушганда ўйқусиз ўтказган кечасидан кейин, худди совуқ ваннадан чиқсан кишидай, ўзини тетик ва бардам ҳис этди. Аннанинг чиқшини кутиб, ўз вагони ёнида тўхтаб турди. Ихтиёrsиз кулимсираб: «Яна бир марта кўраман,— деярди у ўзига,— юришларини, юзларини кўраман, зора, бирон нима деса, юзини ўғириб қараса, ширингина жилмайиб қўйса». Лекин Аннани кўришдан аввал унинг эрини кўрди: станция бошлиғи уни эҳтиром билан одамлар орасидан бошлаб келарди. «Эҳ! Эри-ку!» Вронский бу эрнинг Аннага алоқадор шахс эканлигини энди биринчи марта аниқ тушунди. Аннанинг эри борлигини билса ҳам, лекин унинг мавжудлигига ишонмасди, мана энди уни, бошини, елкаларини ва қора шимли оёқларини кўргандагина бунга тўла-тўкис ишонди, бу эр Аннанинг қўлини худди ўз мулкидай хотиржамлик билан ушлаганда ишончига ишонч қўшилди.

Вронский Алексей Александровичнинг петербургликларга хос тароватли юзини, юмалоқ шляпаси ва хиёл букчайган басавлат қоматини кўриб унинг мавжудлигига ишонди-ю, ташналиқдан ўртанган бир кишининг зўрға булоққа етиб келиб, у ерда сув ичган ва сувни булғаб ётган итни, қўйни ёки чўчқани кўрганда кўнгли қандайин ағдарилса, Вронскийнинг ҳам кўнгли шундай беҳузур бўлиб кетди. Алексей Александровичнинг орқасини лапанглатиб ва тўмтоқ оёқларини судраб юриши Вронскийга айниқса ҳақоратомуз туюлди. У Аннани севишга фа-

қат ўзинигина ҳақли деб ҳисоблар эди. Анна эса ҳамон бояги Анна эди. Уни кўрганда Вронскийнинг танаси яйрар, жонланар ва қалби баҳтиёрик ҳислари билан тўлар, у яна боягидай тъесир қиласр эди. У иккинчи класс вагондан югуриб келган немис лакейга буюмларни олиб жўнашни буюрди-ю, ўзий Аннанинг олдига келди. У эру хотиннинг биринчи учрашувини кўриб, Аннанинг эри билан гаплашганда бир оз сиқилиб турганлигини ошиқларга хос бир фаросат билан пайқаб олди. У ўзича: «Йўқ, Анна уни севмайди, сева ҳам олмайди», деган қарорга келди.

Анна Аркадьевнага орқадан яқинлашиб келаётган пайтидаёқ Анна унинг келаётганини сезганини пайқаб қувониб кетди, Анна орқасига қайрилиб бир қаради-ю, уни кўриб, яна эрига юзланди.

— Кечани яхши ўтказдингизми?— деди Вронский айни замонда ҳам Аннага, ҳам эрига бош эгиб ва бу таъзимини ўз ҳисобига қабул қилиш-қилмаслик ва ўзини таниш ёки танимасликка солиш ихтиёрини Алексей Александровичга ҳавола қилиб.

— Ташаккур, жуда яхши ўтказдим,— деб жавоб қилиди Анна.

Аннанинг юзи чарчаган кўринарди, шунинг учун юзида гоҳ табассум бўлиб, кўзларида гоҳ ўт бўлиб ўйнаган ҳаяжон излари йўқ эди; лекин Вронскийга бир қия боққанда кўзларида алланарса бир зумгина чақнаб ўтди, бу ўт дарҳол ўчган бўлса ҳам Вронский шу биргина он баҳш этган суюнчдан ўзини баҳтиёр ҳис этди. Анна Вронскийни танирмikan деб эрининг юзига қаради. Алексей Александровичга нохушлик билан назар ташлаб, паришон ҳолда унинг кимлигини эслай бошлади. Вронскийнинг вазминлик ва худписандлиги билан Алексей Александровичнинг совуқ худписандлиги тўқнашиб, ичиқ суккя қадалгандай бўлди.

— Граф Вронский,— деди Анна, таништириб.

— Э! Танишга ўхшаймиз,— деди парвосизгина Алексей Александрович, қўлини узата туриб.— Демак, онаси билан у ёқقا кетибсан-у, ўғли билан бу ёқقا қайтибсанда,— деди яна, ҳар бир сўзини дона-дона қилиб гапириб.— Чоғимда, отпускандан қайтиб келаётгандирсиз?— деди-да, жавоб кутиб ўтирасдан, ҳазил-мутоиба оҳангি билан хотинидан сўради:— Хўш, Москвадан жўнашда кўз ёшлари кўп тўкилдими?

У хотинига айтган шу сўзлари билан ўзларининг холи қолишларини истаганини Вронскийга шама қилди-ю, юзини унга ўгириб, қўлини шляпасига тегизди, лекин Вронский Анна Аркадьевнага юзланиб:

— Сизни зиёрат қилиш шарафида нойил бўларман деган умиддаман,— деди.

Алексей Александрович Вронскийга ҳорғин кўзлари билан қараб:

— Жуда хурсандман,— деди, совуққина қилиб,— меҳмонларни душанба кунлари қабул қиласмиш.— У Вронскийни жўнатиб юборгандан сўнг хотинига:— Хайриятки, сени кутиб олишга ва меҳрибонлигимни изҳор этишга ярим соат бўш вақтим бор экан,— деди яна гапни ўша ҳазил-мутобиба оҳангда давом эттириб.

Орқаларидан юриб келаётган Вронскийнинг оёқ товушига беихтиёр қулоқ солиб туриб, Анна ҳам ўшандай ҳазил-мутобиба оҳангда:

— Менинг қадримга етсин деб меҳрибонлигингни ҳәдеб пеш қилаверасан,— деди. Кейин Вронский тўғрисида: «Келса келар, менга нима?» деб ўйлади-ю, ўзининг йўқлигига Серёжа вақтини қандай ўтказганлигини эридан сўрай бошлади.

— О, жуда яхши ўтказди! Mariette, ширингина бўлиб юрди, дейди, иннайкейин... таъбингни хира қилсан ҳам айтаман... у сени менчалик соғингани йўқ. Лекин менга яна бир кунингни ҳадя қилганинг учун тағин бир марта тегсі, азизим. Дилкаш самоваримизнинг боши осмонга етади-да. (У машҳур графиня Лидия Ивановнани ҳамма вақт, ҳамма нарсанинг ташвишини еб, ҳовлиқиб юргани учун самовар деб атарди.) У сени сўровди. Агар маслаҳатимга кирсанг, бугун бир йўқлаб қўйсанг яхши бўларди. Ўзинг биласан-ку, ҳамманинг қайғусини еб юради. Бошидаги шунча ташвиш устига, ҳозир Облонскийларни яраштириш билан овора.

Графиня Лидия Ивановна Алексей Александровичнинг дўсти ва Петербург кибор доираларидан бирининг маркази эди, Анна эри туфайли шу доирага ҳаммадан ҳам яқинроқ турарди.

— Ахир, хат ёздим-ку.

— Лекин ҳамма нарсан ипидан-игнасигача билмаса бўлмайди. Чарчамаган бўлсанг, бориб кел, азизим. Хўп бўлмаса, каретани сенга Кондратий олиб келади, мен тўғри комитетга кетаман. Хайрият, тушликни ёлғиз

қилмайман,— деди Алексей Александрович, энди жиддий оҳангда сўзида давом этиб.— Сенга қанчалик ўрганиб қолганлигимни айтсан ишонмайсан...

У шу сўзлардан кейин Аннанинг қўлинин узоқ қисиб тургандан сўнг ғаълати бир табассум билан уни каретага ўтқазди.

XXXII

Аннани уйида биринчи бўлиб кутиб олган ўғли бўлди. Мураббиясининг ҳай-ҳайлашига ҳам қулоқ солмай зина поғоналаридан чопиб чиқди-ю, суюнганидан жонининг борича: «Ойи! Ойи!»—деб қичқириб юборди. Она-сига етиб келгандан кейин эса бўйнига осилиб олди.

— Ойим келдилар, демадимми сизга!— деб мураббиясига қичқирди.— Билувдим-да!

Эри сингари ўғидан ҳам кўнгли совигандек бўлди. У ўғлини ҳақиқий ҳолатидан яхшироқ деб тасаввур қиласди. Ўғли қандай бўлса, шундоғлигича севиш учун у ҳаётий шароитга уйғунлашишга мажбур бўлди. Лекин ўғли шундоғлигича ҳам соchlari қўнғироқ, кўзлари ложувард, пайпоқлари тараңг тортилиб турган сарв оёқчалари бўлиқ, ширингина бола эди. Анна ўғилчасининг яқинлигидан ва эркаланишларидан жисмоний бир лаззат олар, унинг содда, соф ва меҳрибон боқишиларини кўриб, соддадиллик билан берган саволларини эшитганда маънавий ором ҳис этарди. Анна Доллининг болалари юборган совға-саломларини берди, Москвауда Тания деган яхши бир қиз борлигини ва ўша Тания ўзи ўқишини билиши, бошқа болаларга ҳам ўқишини ўргатганлигини ўғлига айтиб берди.

— Нима, мен ундан ёмонманми?— деб сўради Серёжа.

— Йўқ, менинг учун дунёда ҳаммадан ҳам яхшироқсан.

— Биламан,— деди Серёжа, кулимсираб.

Анна қаҳвасини ичиб улгурмасданоқ графиня Лидия Ивановнанинг келганини хабар қилишди. Графиня Лидия Ивановна узун бўйли, тўла гавдали, касалванд-заҳил юзли, чиройли қора кўзлари ўйчан аёл эди. Анна уни яхши кўрарди, лекин бугун уни биринчи марта бутун нуқсонлари билан кўраётгандек бўлди.

Графиня Лидия Ивановна хонага кирап-кирмас:

— Қалай, азизим, яраш байроғини тиклаб келдингизми?— деб сўради.

— Ҳа, ҳамма иш бартараф бўлди. Лекин бу нарсаларнинг биз ўйлаганча муҳимлиги йўқ экан,— деб жавоб берди Анна.— Умуман менинг belle soeur-им бир сўзли чиқиб қолди.

Лекин ўзига тааллуқли бўлмаган нарсаларга қизиқувчи графиня Лидия Ивановнанинг ўзи қизиқсан нарсасига қулоқ солиш одати йўқ эди, шунинг учун Анна нинг сўзини бўлиб қўйди:

— Ҳа, дунё қайгу-алам ва бадкорлик билан тўлиб ётибди, мен булардан шунчалик тўйдимки!

Анна кулимсираб юбормасликка тиришиб сўради.

— Ҳа, нима бўлди?

— Ҳақиқат қидириб бекорга найза синдиришдан чарчай бошладим, гоҳи маҳаллар тоқатим тоқ бўлиб кетади. Ҳамшираларнинг иши (бу филантропик-диний-патриотик бир муассаса эди) нозандай кетаётган эди, лекин бу жаноблар билан ҳеч иш қилиб бўлмайди,— деди графиня Лидия Ивановна, истеҳзо билан тақдирга тан бергандек.— Улар бу ишнинг маъносига осилиб олиб, расво-ю радди бало қилишди, иннайкейин, жуда саёз, маъносиз муҳокама қилишади. Икки-уч киши, жумладан сизнинг эрингиз, бу ишнинг аҳамиятига яхши тушунади, бошқалар бўлса ерга ургани-урган-да. Кеча Правдиндан хат олдим...

Правдин чет элда яшовчи машҳур панславистлардан¹ эди, графиня Лидия Ивановна олган хатининг мазмунини айтиб берди.

Кейин графиня черковларни бирлаштириш йўлида ғов бўлган дилсиёҳликлар ва фитналар тўғрисида гапирди-да, бугун яна битта жамият мажлисига ва Славянлар комитетига бориши керак бўлгани учун шошибишиб жўнаб кетди.

«Ахир илгари ҳам шундай эди-ку, тавба, нега илгари буни сезмадим-а?— деди Анна ўзига.— Ё бугун графиня одатдагидан ортиқроқ асабиймикан-а? Ҳақиқатан ҳам, бу жуда кулгили, графинянинг асл мақсади хайру саховат, ўзи христиан аёл бўла туриб, мудом ғазаб-

Панславизм — барча славянларни бирлаштириш тарафдори бўлган оқим. (Тарж.)

ланиб юради, ҳамма ёқда душман кўради, хайру саҳоват ва христианликда ҳамма унга душман бўлиб кўринади».

Графиня Лидия Ивановна кетгандан сўнг Аннанинг дугонаси — директорнинг хотини келиб, шаҳар янгиликларини айтиб берди. Тушликка келишга ваъда қилиб, соат учда у ҳам жўнаб кетди. Алексей Александрович министрликда эди. Анна ёлғиз қолди-да, тушликка қадар бўлган бўш вақтини ўғлини овқатлантиришга (ўғли алоҳида тушлик қиласади), ул-булларини саранжомлашга ва столида йиғилиб қолган хат-мактубларни ўқиб, уларга жавоб ёзишга сарф қилди.

Йўл бўйи кўнглини хижил қилиб келган сабабсиз номус ҳиссеси ва ҳаяжони бутунлай йўқ бўлди. Кўникиб қолган ҳаёт шароитида у ўзини яна маҳкам, бенуқсон ҳис қила бошлади.

Анна кечаги аҳволни эслаб ҳайрон бўларди. «Нима бўлибди? Ҳеч нима. Вронский бемаъни гап қилди, бунга осонгина хотима бериш мумкин, мен ҳам ўзига яраша жавоб бердим. Буни эримга айтиб ўтиришнинг кераги йўқ, айтиб ҳам бўлмайди. Бу ҳақда гапириш — аҳамиятсиз нарсага аҳамият бериш бўлади». Анна Петербургда эрининг ёш тобеларидан бири ўзига изҳори муҳаббат қилаёзганини айтиб берганда, Алексей Александрович: кибор жамиятда яшовчи ҳар бир аёлнинг бошига шундай аҳвол тушиши мумкинлигини, аммо Аннанинг одобига имони комил эканлигини ва унинг ҳам, ўзининг ҳам рашқ балосига мубтало бўлишига йўл қўймаслигини айтган эди, ҳозир Анна шу нарсани эслади. «Демак, айтишнинг кераги йўқ экан-да? Ҳа, худога шукур, айтадиган ҳеч нима йўқ», — деди Анна ўзига.

XXXIII

Алексей Александрович министрликдан соат тўртда қайтиб келга ўлса ҳам, Аннанинг ёнига киришга ултurmadi, бундай ҳоллар илгарилари ҳам кўп бўларди. У кутиб ўтирган аризагўйларни қабул қилиш ва ишлар мудири келтирган баъзи қоғозларга қўл қўйиш учун тўғри кабинетига ўтиб кетди. Тушликка (Каренинларнида ҳамма вақт уч-тўрт киши овқат қиласади) Алексей Александровичнинг қари бўласи, департамент дирек-

тори, бунинг хотини ва хизмат жойида Алексей Александровичга тавсия қилинган бир ёш йигит етиб келди. Анна улар билан гаплашиб ўтиргани меҳмонхонага кириб кетди. Соат роса бешда Пётр I давридан қолган тунч соат бешинчи занги уришга улгурмай Алексей Александрович оқ галстуг боғлаб, қора фрагига иккита юлдуз тақиб кириб келди. Чунки тушликдан кейинроқ жўнаб кетиши керак эди. Алексей Александрович ҳаётининг ҳар бир минути банд бўлиб, тақсим қилиб қўйилган эди. Ҳар кун қиладиган ишларини бажаришга улгуриши учун бир зум ҳам вақтини бекор кетказмасликка тиришарди. «Шошилмаслик ва дам олмаслик»—мана шу эди унинг шиори. У залга кириб ҳамма билан саломлашиди-да, хотинига бир кулимсираб қўйиб, дарҳол ўрнига бориб ўтиrdи.

— Шукур, ёлғизлигим хотима топди. Ёлғиз тушлик қилишнинг қанчалик ўнгайсизлигини (*ўнгайсиз* сўзини чеरтиб гапирди) айтсан, ишонмайсан.

У овқат устида хотини билан Москвадаги ишлар тўғрисида гаплашиб ўтиrdi. Кейин истеҳзоли табассум билан Степан Аркадьевични сўради, лекин гап асосан умумий мавзулар, Петербургдаги хизмат ва ижтимоий ишлар устида борди. Алексей Александрович тушликдан сўнг меҳмонлар ёнида ярим соатча ўтиrdi-да, хотининг қўлини яна жилмайиб туриб қисгач, залдан чиқиб, мажлисга кетди. Анна ўзининг келганидан хабар топиб бугун кечқурун уни меҳмонга чақирган княгиня Бетси Тверскаяникига ҳам, шу кеча ложага билети бўлган театрга ҳам бормади. Ҳеч қаёққа бормаганлигининг асосий сабаби, тикитираётган қўйлагининг тайёр бўлмаганида эди. Умуман, меҳмонлар кетишгандан сўнг Анна ўз пардоз-андози билан шуғулланган бўлса ҳамки, бормагани ўзига қаттиқ алам қилди. Анна унча қиммат баҳо либосларга учмаса ҳам, умуман, чиройли кийинишига уста эди, шунинг учун Москвадан жўнаши олдида учта қўйлагини мода бўлган кийимларни тикувчи машиначига бузиб тикитиргани элтиб берган эди. Буларни бузиб, янгидан ҳеч таниб бўлмайдиган қилиб тикиш ва бунлан уч кун аввал тахт қилиш керак эди. Хабар олдирса, қўйлакларининг иккитаси ҳали бутунлай тайёр бўлмабди, учинчиси эса Аннанинг кўнглидагидай қилиб тикилмабди. Мода кийимлар тикувчи аёл келиб шу фасоннинг яхшилигини уқтиromoқчи бўлган эди, Анна шу қадар

койиб бердики, кейин эсиға тушгач, ўзи хижолат бўла бошлади. У ўзини бутунлай босиб олиш учун ўғлининг хонасига кириб, бутун оқшомни ўша ерда ўтказди, ўғлини ўзи ётқизди, боши устида крест аломати қўйиб, устига кўрпа ёпиб қўйди. Ҳеч қаёққа бормагани, оқшомни уйида яхши ўтказгани учун хурсанд бўлди. У, энди ўзини шу қадар енгил ва хотиржам ҳис қилас, темир йўлда ўзига шу қадар аҳамиятли бўлиб туюлган нарсанинг киборлар ҳаётида учраб турадиган аҳамиятсиз, арзимас тасодифий ҳодисалардан бири эканини, бошқалар олдида ҳам, ўзи олдида ҳам хижолат тортадиган ҳеч нима йўқлигини шу қадар ойдин ва равshan кўриб туарар эди. Анна қўлига бир инглиз романини олди-ю, каминъ ёнида эрини кутиб ўтирди. Роса соат тўққиз яrimда эрининг қўнғироқ чалгани эшитилди, сўнгра ўзи хонага кириб келди.

Анна унга қўлини узатиб:

— Ахийри келдинг-а! — деди.

Эри хотинининг қўлини ўпид ёнига ўтирди.

— Чоғимда, сафаринг ўнгидан келганга ўхшайди,— деди у.

Анна:

— Нимасини айтасан, жуда ҳам,— деди-ю, графиня Вронская билан кетганини, Мўсквага етиб келганини, темир йўлда юз берган ҳодисани — ҳаммасини бошдан-оёқ гапириб берди. Сўнгра аввал акасига, кейин эса Доллига ачинганини ҳам айтиб ўтди.

— У аканг бўлса ҳамки, барибир, бундай одамни кечириб бўлмайди деб ўйлайман,— деди Алексей Александрович, чўрт кесиб.

Анна кулимсиради. Эри ўзининг самимий фикрини айтишга қариндошлик мулоҳазалари ҳам халақит бермаслигини кўрсатиш учунгина шундай деяётганлигини Анна тушунди. У эрининг бу хислатини билар, шунинг учун уни яхши кўрарди.

— Ҳамма ишлар муваффақият билан бартараф бўлганига, сенинг қайтиб келганингга жуда-жуда хурсандман,— деб сўзини давом қилдирди.— Ҳўш, мен давлат кенгашмасида ўтказган янги низом ҳақида нима гаплар бор у ёқда?

Анна бу низом ҳақида ҳеч нима эшитмаган эди, шу сабабли эри учун шу қадар муҳим бўлган нарсани осонгина эсдан чиқариб қўйгани учун мулзам бўлди.

— Бу ерда эса, аксинча, у масала жуда катта шовшув кўтарди,—деди у, кибрли бир табассум билан.

Анна Алексей Александровичнинг ўзига ёқиб кетган бир нарсани айтгиси келиб турганини сезиб, саволлар билан уни айтишга мажбур қилди. Алексей Александрович шу низомни ўтказгани учун ўзининг гулдурос олқишилар билан қарши олинганини яна мағурона илжайиб гапириб берди.

— Жуда, жуда хурсанд бўлдим. Бизда ниҳоят бу ишга ақл-идрок кўзи билан қараб, бу ҳақда мустаҳкам бир фикр ҳосил қилинганини кўрсатади бу.

Алексей Александрович иккинчи стакан чойини қаймоқ ва нон билан ичиб бўлиб ўрнидан турди-да, кабинетига қараб йўл олди.

— Ҳеч қаёққа бормадинг ҳам, жуда зериккаи бўлсанг керак?— деган эди, Анна:

— Вой, қаёқда!— деб жавоб берди-да, ўрнидан туриб, уни зал орқали кабинетига узатиб борди.— Ҳозир нима ўқияпсан?— деб эридан сўради.

— Ҳозир Duc de Lille, «Poésie des enfers»¹-ни ўқияпман, жуда ажойиб китоб,— деди эри.

Анна яхши кўрган кишиларининг заиф томонларидан кулган одамдек, кулимсираб қўйди-ю, қўлини унинг қўли остидан ўтказиб, эрини кабинет эшигигача узатиб қўйди. Анна унга ҳам кечаси китоб ўқиш одат бўлиб қолганини биларди. У Алексей Александровичнинг, қарийб бутун вақти хизмат вазифалари билан банд бўлганига қарамай, онг-билим соҳасида пайдо бўлган ҳамма ажойиб асарларни кузатиб боришини ўзининг бурчи деб қарашини биларди. У яна шуни ҳам билардики, эрини асосан сиёсий, фалсафий ва илоҳиётга оид китоблар қизиқтирас, санъатни эса ўзининг табиатига тамоман зид деб ҳисоблар, лекин шунга қарамасдан, ёки, тўғрироғи, шунинг учун Алексей Александрович бу соҳада шов-шувга сабаб бўлган нарсаларнинг биронтасини ҳам назаридан қочирмай, уни ўқишини ўзининг бурчи деб ҳисоблар эди. Анна Алексей Александровичнинг сиёсат, фалсафа ва илоҳиёт соҳаларида шубҳалари бордигини ёки янги масалалар қидирганини биларди, лекин санъат ва поэзия масалаларида, айниқса моҳиятидан тирноқча ҳам хабари бўлмаган музика масаласида муайян ва

¹ Герфцог де Лилнинг «Жаҳаннам поэзияси»ни (франц.).

мустаҳкам фикрга эга эди. У Шекспир, Рафаэль, Бетховен ҳақида, поэзия ва музикадаги янги мактабларнинг аҳамияти ҳақида гапиришни яхши кўрарди, бу мактабларни у ниҳоятда равшан бир изчиллик билан хилларга бўлиб қўйган эди.

— Хайр, кир энди, худо ёринг бўлсин,— деди Анна кабинетнинг эшиги ёнида; кабинетда эри учун устига қалпоқ ўрнатилган шам тайёрлаб, курси ёнига графинда сув келтириб қўйилган эди.

— Мен ҳам ўтириб Москвага хат ёзаман.

У Аннанинг қўлини қисиб, яна бир марта ўпди.

Анна ўз бўлмасига қайтиб келгандан сўнг, эрини гўё айблаётган ва уни яхши кўриб бўлмайди деяётгай аллаким олдида Алексей Александровични ҳимоя қилаётгандек: «Йўқ, ҳар ҳолда у яхши киши, тўғри сўз, меҳрибон ва ўз соҳасида ажойиб инсон,— деб ўйлади.— Лекин ҳайронман, қулоқлари нега бунаقا диккайиб туради-я! Ё сочини қирқтирганмикан?»

Соат роса ўн иккода, Анна ҳали ёзув столи ёнида ўтириб Доллига ёзаётган мактубининг сўнгги сатрлари ни битиб тамомлаётганда, туфли илинган оёқларнинг бир меёрдаги шалоплаши эшитилди, ювиниб, соchlарини тараб олган Алексей Александрович қўлтиғида китоб билан Аннанинг ёнига келди.

У ғалати бир табассум билан:

— Бас, вақт бўлди,—деди-ю, ётоқхонага ўтиб кетди.

Анна Вронскийнинг Алексей Александровичга қайси кўз билан қараганини эслаб: «Унга бундай қарашга қашақа ҳақи бор экан-а?» деб ўйланди.

Анна кийимларини ечиб ётоқхонага кирди, Москва-да эканида кўзларидан ва табассумларидан барқ уриб турган шавқ-завқдан ҳозир асар ҳам йўқ, аксинча, ҳозир ўти ўчгандай ёки буни аллақаерига яшириб қўйгандек кўринар эди.

XXXIV

Вронский Петербургдан жўнашида Морская кўчасидаги каттакон квартирасини ошнаси ва севикли ўртоғи Петрицкийга қолдириб кетган эди.

Петрицкий насл-насаби унча машҳур бўлмаган, бадавлат бўлиш у ёқда турсин, қулоғидан қарзга ботиб,

ҳар оқшом маст бўлиб юрадиган, ҳар хил масхарабозлиги ва нолойиқ ишлари учун тез-тез гауптвахта тушиб турадиган, лекин ўртоқлари ва бошлиқлари яхши кўрган ёш поручик эди. Вронский соат ўн иккida темир йўлдан ўз квартирасига этиб келганда, эшиги ёнида бир таниш карета турганлигини кўрди. Чалган қўнғироғига эшик орқасидан эркакларнинг хохолаб кулишганини, бир аёлнинг бидирлаб гапирганини ва Петрицкийнинг: «Ғаламислардан бўлса, киргизма!» деган қичқиригини эшилди. Вронский хизматкор солдатига ўзининг келганини айтмагин деб тайинлади-да, биринчи хонага лип этиб кириб олди. Петрицкийнинг мижози, бинафша атлас кўйлак кийган ва оқ-сариқ бетлари қинқизил баронесса Шильтон ўзининг парижча лаҗжаси билан мисоли тўрғайдай бутун хонани тўлдириб сайрар, юмaloқ стол ёнида қаҳва қайнатиб ўтирас эди. Петрицкий пальтода, ротмистр Камеровский эса, тўғри хизматдан келган бўлса керак, тўла ҳарбий формада баронесса атрофида ўтиришган эди. Петрицкий стулни тарақлатиб сакраб ўрнидан турди-да:

— Яша! Вронский!— деб қичқирди.— Хўжайиннинг ўзи келиб қолди. Баронесса, янги қаҳвадондан унга қаҳва сузинг. Қўққисдан келиб қоларсан деб ҳеч ўйлагман эдик! Қабинетингнинг зеб-зийнатидан мамнун бўларсан деб умид қиласман,— деди у, баронессага ишора қилиб.— Таниш бўлсаларингиз керак?

— Таниш бўлиш ҳам гапми?— деди Вронский, кулимсираб ва баронессанинг кичкина қўлчасини сиқиб туриб.— Жуда яхши танишмиз! Эски дўст.

Баронесса:

— Йўлдан келдингиз,— деди,— мен кета қолай. Вой, халақит берадётган бўлсан, шу топдаёқ кетаман.

— Сиз қаерда бўлсангиз, ўша ер сизнинг уйингиз, баронесса,— деди Вронский.— Салом, Камеровский,— деб қўйди, Камеровскийнинг қўлини совуққина қисиб.

— Қаранг, сиз ҳеч маҳал одамга шунаقا яхши гапларни айтишни билмайсиз,— деди баронесса, Петрицкийга юзланиб.

— Йўқ, нега айттолмас эканман? Тушликдан кейин бундан ҳам яхшироғини айта оламан.

— Тушликдан кейингисининг қиммати бир чақа! Ҳўп, ҳозир қаҳва қуйиб бераман, боринг, ювиниб, кийиби-тараниб келинг,— деди баронесса, яна жойига ўти-

риб; у янги қаҳвадоннинг винтигини эҳтиёт билан бураб туриб, Петрицкийга:— Пьер, қуруқ қаҳвадан пича бering,— деб мурожаат қилди. Баронесса Петрицкийни фамилиясига қараб Пьер деб атар ва у билан бўлган алоқасини яширмасликка тиришар эди.— Бир оз қўш-масам бўлмайди.

— Бузасиз-да.

— Йўқ, бузмайман! Ҳа, айтмоқчи, хотинингиз қани? — деб қолди бирдан баронесса, ўртоқлари билан гаплашиб турган Вронскийнинг сўзини бўлиб.— Биз бу ерда ўтириб сизни уйлантириб қўйган эдик. Хотинингизни олиб келдингизми?

— Йўқ, баронесса. Мен онадан лўли бўлиб турғанман, лўли ҳолимча ўлиб кетаман.

— Ундай бўлса жуда яхши, жуда соз. Қўлингизни беринг.

Шундан кейин баронесса Вронскийнинг қўлини қўйиб юбормасдан ҳаётининг сўнгги планларини ҳазилкулги аралаш ҳикоя қила ва ундан маслаҳатлар сўрай бошлади.

— Талоқ хатимни беришга у ҳеч унамайди! Энди нима қилсан экан-а? (У — баронессанинг эри эди). Судлашсам деб турибман. Сиз қандай маслаҳат берасиз? Камеровский, қаҳвага қарасангиз-чи, тошиб, кетяпти, кўриб турибсиз-ку, иш билан бандман! Судлашмоқчиман, чунки ўз мулким ўзимга керак. Бу нодонликни қаранг, мен эмиш, унга вафосизлик қилаётган эмишман,— деди баронесса, нафратланиб,— шунинг учун ҳам менинг мулкимдан фойдаланмоқчи.

Вронский бу нозанин хотининг шўх адо билан айтиётган сўзларини ҳузур қилиб эшитар, гапларини маъқуллар, ярим ҳазил, ярим чин маслаҳатлар берарди, кейин у шу хилдаги аёллар билан қандай муомала қиласа, ҳозир ҳам дарров шу тахлит муомала қилишга ўтди. Унинг назарида, Петербург оламидаги ҳамма одамлар бир-бирига тамоман зид икки турга бўлинарди. Булардан бири: разил, нодон ва асосан кулгили, паст нав одамлар, бу турдаги одамлар: ҳар бир эркак никоҳига олган ўз хотини билан яшashi керак, қиз бола — тортинчоқ, хотин киши — уятчанг, эркак — мард, оғир ва мустаҳкам бўлиши керак, болаларини тарбия қилиши, меҳнат билан нон топиши, қарзларини тўлаши ва шунга ўхшаш ҳар хил бемаъни нарсаларни қилиши керак, деган ақида

билан яшайдиган кишилар эди. Булар эскириб, кулгили бўлиб қолган одамлар тури эди. Лекин ҳақиқий инсонлардан иборат иккинчи нав одамлар ҳам бор эди, бунга Вронскийлар ва унинг дўстлари мансуб эди, бу турдаги одамлар асосан башанг, чиройли, олижаноб, дадил, хушчақчақ бўлиши, ҳар қандай эҳтиросга ултмай-қизармай берилиши ва бошқа нарсаларнинг ҳаммасидан кулиши керак эди.

Вронсқий Москвадан келтирган бутунлай бошқа оламнинг таассуротларидан сўнг фақат дастлабки минутлардагина гангид қолди, лекин оёқларини эски туфлига суққандек, дарҳол илгариги шўх, дилрабо муҳитга кириб кетди.

Қаҳва барибир пишмай қолди, фақат тошиб ҳамманинг кийимига сачради ва лозим бўлган таассуротни қолдирди, яъни шов-шувга ва кулгиларга сабаб бўлиб, қиммат баҳо гилам билан баронессанинг кўйлагига тўкилди.

— Хайр энди, саломат бўлинг, йўғ эса ҳеч қачон чиқиб ювинмайсиз, унда тузук одамлар назарида энг ёмон жиноят ҳисобланган нопоклик гуноҳи менинг бўйнимга тушади. Демак, пичоқни бўғизига қадашни маслаҳат кўрасиз?

— Мутлақо, иннайкейин, қўлчангиз лабларига яқин турсин. У қўлчангизни ўпади, шу билан олам гулистонда,— деб жавоб қилди Вронский.

— Демак, шу кеча француз театрида учрашамиз!--деди-ю, баронесса, кўйлагини шитирлатиб чиқиб кетди.

Камеровский ҳам қўзғалди, Вронский эса унинг кетишини кутиб ўтирасданоқ қўлини узатиб, ювингани чиқиб кетди. У ювиниб турган пайтда Петрицкий Вронский кетгандан сўнг ўз аҳволида юз берган ўзгаришларни қисқагина қилиб айтиб берди. Ёнида бир пули ҳам йўқ эмиш. Отаси пул ҳам бермайман, қарзингни ҳам тўламайман, дебди. Тикувчи қаматтироқчи эмиш, яна бошқаси ҳам албатта қаматтираман деб дўқ ураётганмиш. Полк командири агар шу favolopar тугатилмаса истифога чиқиш керак дебди. Баронесса зифир ёғдай кўнглига урибди, айниқса пул бераман деб ваъда қиласвериб жонига тегибди, манаман деган бир жонон топибди, уни Вронскийга кўрсатармиш, шарқ қизлари қиёфасида, баайни «Ребека канизи»нинг ўзгинасимиш. Беркошев билан ҳам кеча сўкишибди, у секундантлари-

ни юбормоқчи бўлган экан, лекин, барибир, бундан ҳеч нарса чиқмасмиш. Умуман, ҳамма ишлар қулинг ўргилсин дегандай яхши, кунлари хушчақчақлик билан ўтаетган эмиш. Петрицкий ўртогини аҳволининг икир-чикирларигача хабардор қилдиргиси келмай фақат қизиқ янгиликларнигина ҳикоя қила бошлади. Вронский Петрицкийнинг бу таниш ҳикояларини ўзининг уч йилдан бери ўрганиб қолган квартирасидаги таниш асбоб-анжомлар орасида эшитиб ўтириб, Петербургда одатланиб қолган беташвиш ҳаётига яна қайтиб келгани учун хурсанд бўлар эди.

Вронский қизил, соғлом бўйнига сув оқизаётган умиваљник педалини қўйиб юбориб:

— Йўғ-э!—деб қичқирди.—Йўғ-э!—деб яна қичқирди, Лоранинг Фертиноғони ташлаб Милеев билан топишганини эшитиб.— Тентак Милеев ҳали ҳам ўзидан мамнумми?— Хўш, Бузулуков қалай?

— Ах, Бузулуков шундай бир воқиани кечирдики, асти қўявер!—деб Петрицкий қичқириб юборди.—Биласан-ку, бал деса жонини беради, сарой балларидан биттасига ҳам бормай қўймайди. Яқинда янги каскасини кийиб бир каттакон балга борибди. Янги чиққан каскаларни кўрдингми? Жуда яхши каска, енгил. Баҳоси ҳам... йўқ, бу ёғига қулоқ сол.

Вронский пахмоқ сочиқ билан артиниб туриб:

— Қулоғим сенда ахир,— деб жавоб берди.

— Бир вақт улуғ княгиня аллақандай элчи билан унинг ёнидан ўтиб қолмайдими! Бузулуковнинг шўрига улар янги каска тўғрисида гаплашаётган экан. Улуғ княгиня каскани элчига кўрсатмоқчи бўлибди... Қараса, бизнинг шоввозимиз турган экан. (Петрицкий унинг каска билан қандай турганини тақлид қилиб кўрсатди.) Улуғ княгиня ундан, каскангиизи беринг, деб сўрайди, у бермайди. Нима гап? Унга кўзлари билан имо қилишади, бошлари билан ишора қилишади, қовоқларини солишади. Бер, дейишади-да. Шунда ҳам бермайди. Без бўлиб туравериби. Аҳволни кўз олдингга келтира оласанми?.. Фақат, ҳалиги... оти нимайди... яқин келиб бошидан каскасини олмоқчи бўлади... яна бермайди! У каскани бошидан шартта юлиб олиб княгиняга беради. «Янги каска мана шу», дейди улуғ княгиня. У каскани ағдариб кўрсатмасинми! Воҳ, ичидан нок, конфет, икки қадоқча конфет ерга шопиллаб тўкилса бўла-

дими!.. Балда қаскасини тўлдириб олган әкан, боёғишиш!

Вронский кулавериб ичаги узилгудай бўлди. Кейинча, узоқ вақтларгача ҳам, бошқа нарсалар тўғрисида гаплашиб туриб қаска эсига тушиб кетса, маҳкам, жисс тишларининг оқини кўрсатиб, қаҳқаҳ уриб қулиб юборарди.

Вронский бутун янгиликларни билгандан сўнг лакеи ёрдами билан мундирини кийиб, келганини маълум қилиш учун ҳарбий идорага кетди. У ердан чиқиб акаси-никига, кейин Бетсиникига бориш, сўнгра бир қанча одамларни кўриб келиш фикрида эди, бундан маҳсади Каренинани учратиш мумкин бўлган киборлар мажлисларига қатнай бошлаш эди. Ҳамиша у Петербургда ярим кечагача уйига қайтмас эди, ҳозир ҳам шу фикр билан чиқиб кетди.

И К К И Н Ч И Қ И С М

I

Қиши охирларида Китининг саломатлиги қайси аҳволда эканлигини ва унинг заифлашиб бораётган соғлигини тиклаш учун нималар қилиш кераклигини аниқлаш мақсадида Шчербацкийлар уйида консилиум¹ ўтказилди. Кити бетоб бўлиб, баҳор яқинлашган сари саломатлиги ёмонлашиб бормоқда эди. Уй доктори унга балиқ мойи ичирди, кейин темир, ундан кейин лапис берди, лекин на биринчиси, на иккинчиси ва на учинчиси ёрдам бермагани ва баҳорни чет элда ўтказиши маслаҳат кўргани учун машҳур доктор чақириб келтирилган эди. Ҳали ёши қайтмаган бу кўркамсифат машҳур доктор касални текшириб кўришни талаб қилди. У гўё мамнунлик билан қиз боланинг уятчанлиги фақат ёввойиликдан қолган мерос, шунинг учун ҳали ёши қайтмаган бир эркакнинг яланғоч қиз баданини ушлаб кўришдан ҳам табиийроқ нарса йўқ деб сўзида туриб слди. У ҳар кун шундай қилгани ва бунда ҳеч нарса сезмагани, фикрича, ёмон ўйларга ҳам бормагани учун бу нарсани тамоман табиий деб биларди, шу сабабдан қизлардаги уятчангликни ёввойилик давридан қолган сарқит деб ҳисоблабгина қолмай, шу билан бирга, ўзи учун бир ҳақорат деб ҳам биларди.

Докторнинг талабига бўйсуниш керак эди, чунки ҳамма докторлар бир хил мактабда, бир хил китоб ўқиб, бир хил илм олганларига ва баъзи одамларнинг бу

¹ Консилиум — врачлар кенгаши. (Тарж.)

машҳур докторни ёмон доктор деганларига қарамасдан, княгиняниң уйидагилар ва унга яқин одамлар негадир ана шу машҳур докторни ҳар қандай касал сирини билди, Китини фақат шунинг ўзигина қутқазиб қола олади деган фикрда эдилар. Машҳур доктор ҳанг-манг бўлган ва уялганидан ерга кириб кетай деган касалини диққат билан текшириб қарагандан ва у ер-бу ерини тўқиллатиб уриб кўргандан сўнг қўлларини яхшилаб ювгач, меҳмонхонада князъ билан тикка туриб гаплашди. Князъ докторнинг сўзларини йўталиб, қош-қовоқларини осилтириб туриб эшилди. Ошини ошаб, ёшини яшаб ҳам дард кўрмаган, ақл-ҳушини йўқотмаган князъ медицинага ишонмас, Кити мубтало бўлган дарднинг асл сабабини деярли ёлғиз ўзигина билгани учун бу масхарабозликларга юрак-юрагидан ғаши келарди. Машҳур докторнинг Кити мубтало бўлган дард тўғрисидаги вайсашларига қулоқ солиб турган пайтда, қари князъ овчилар луғатидаги сўзни машҳур докторга миясида татбиқ қилиб: «Вой, шалпанқулоғ-э!» деб ўйларди. Доктор ҳам ўзининг бу қари кибор одамга бўлган нафратини зўрға-зўрға яшириб туар ва унинг тубан онги даражасига қийинлик билан таназзул қиласарди. Машҳур доктор бу чол билан гаплашиб ўтиришнинг ҳожати йўқлигини ва бу уйнинг боши княгиня эканлигини тушунарди. Шунинг учун у бутун билағонлигини она олдида тантана қилмоқчи бўлди. Худди шу вақтда княгиня меҳмонхонага уй доктори билан кириб келди. Князъ бу масхарабозликнинг ўзи учун нақадар кулгили эканлигини сездириб қўймасликка тиришиб, нари кетди. Княгиня боши ғовлаб, нима қилишини билмас эди. У ўзини Кити олдида айбдор ҳисоблар эди.

— Қани, доктор, тақдиримизни ҳал қилинг,— деди княгиня.— Ҳамма гапни очиқ айтинг.—«Умид борми?» демоқчи бўлди-ю, лекин лаблари қалтираб кетиб, бу саволни беролмади.— Гапиринг, нима гап, доктор?..

— Ҳозир коллегам билан гаплашиб олай, кейин фикримни айтаман, княгиня.

— Бўлмаса, биз чиқиб кетайликми?

— Ихтиёргиз.

Княгиня бир хўрсиниб чиқиб кетди.

Докторлар ёлғиз қолишгандан сўнг уй доктори ўз фикрини қўрқа-писа гапира бошлади. Унинг фикрича, сил касалининг бошланганлигини билдирувчи аломатлар

бор, лекин... ва ҳоказо ва ҳоказо. Машҳур доктор унга қулоқ солиб туриб, сўзининг ўртасида ўзининг каттакон тилла соатига қараб олди.

— Шундай,— деди у.— Лекин...

Уй доктори сўзининг ярмида ҳурмат билан тўхтаб қолди.

— Ўзингизга маълумки, сил касалининг бошланганини сиз билан биз аниқлай олмаймиз, каверналар пайдо бўлмасдан туриб бир нарса деб бўлмайди. Лекин шубҳа қилишимиз мумкин. Негаки, иштаҳасининг ёмонлиги, асабий ҳаяжонда эканлиги ва бошқа аломатлар шундай тахмин қилишга асос беради. Энди олдимизда шундай бир масала бор: сил касалининг бошланганига шубҳа туғилганда, беморнинг иштаҳасини очиш учун нима қилиш керак?

Уй доктори нозик бир табассум билан:

— Лекин, ўзингизга маълумки, бу масала замирида ҳамма вақт ахлоқий ва маънавий сабаблар ҳам бўлади,— деб ўз фикрини айтишга журъат этди.

Машҳур доктор соатига яна бир бор қараб олиб:

— Ҳа, албатта,— деб жавоб берди.— Кечирасиз, Язуа кўприги очилганми ё тағин айланиб ўтиш керакми?— деб сўради.— А! Очилган. Хўп, ундаи бўлса яна йигирма минутча қола оламан. Демак, биз шундай қарорга келдик: касалнинг иштаҳасини очиш ва асабини тузатиш керак. Бу нарсаларнинг ҳар бири иккинчиси билан боғлиқ, шунинг учун масаланинг ҳар икки томонига ҳам эътибор қилиш лозим бўлади.

— Чет элга жўнатиш масаласи нима бўлади?— деб сўради уй доктори.

— Мен чет элга жўнатиш тарафдори эмасман. Ўзингиз ўйлаб кўринг, агар сил касали бошланган бўлса, афсуски, буни билишга қодир эмасмиз, у ҳолда чет элга жўнатишдан наф ийқ. Шундай бир чора топиш зарурки, у касалнинг иштаҳасини очса-ю, ўзига зарар етказмаса.

Шундан кейин машҳур доктор касални Соден сувлари билан даволаш планини айтиб берди; шу хил муолажани тайнлашдан асосий мақсади, афтидан, бу сувларнинг касалга зарар етказмаслиги бўлса керак.

Уй доктори унинг сўзларини диққат ва ҳурмат билан тинглади.

— Лекин, касалнинг одатланиб қолган нарсаларини ўзgartириш ва уни оғир хотиралар уйғотувчи шароит-

дан узоқлаштириш учун чет әлга жўнатилса ёмон бўлмас эди. Иннайкейин, оналари ҳам шуни хоҳлайдилар.

— Э! Ундаи бўлса, майли, бораверсинлар, фақат ана шу немис фирибгарлари касалга зарар етказишида... Лекин бизнинг маслаҳатларимиздан чиқмасликлари керак.. Хайр, майли, бораверсинлар...

Машҳур доктор яна соатига қараб:

— О! Кетишим керак,— деди-ю, эшик томон йўл олди.

Машҳур доктор княгиняга касални яна бир марта кўрмоқчи эканлигини айтди. (Шу гапни у одоб юзасидан айтган эди.)

— Лаббай! Яна текшириб кўрмоқчисиз!— деб юборди она, даҳшатланиб.

— Йўқ, масаланинг баъзи бир майда-чуйда томонларини аниқлаб олмоқчиман, холос, княгиня.

— Ундаи бўлса, марҳамат.

Ана шундан кейин она доктор билан бирга меҳмонхонага кирди: озиб-тўзиган, юzlари қизарган Кити ўй ўртасида тик турар, боя хижолат бўлгани учун кўзлари нур сочиб порлар эди. Доктор кирганда юзига қон югурди, кўзлари эса ёшга тўлди. Бутун дарди ва уни шифолашга уриниш Китига аҳмоқона, ҳатто кулгили бир нарса бўлиб кўринарди! Чилпарчин бўлган ваза синиқларини бир-бирига улаш нақадар кулгили бўлса, ўз муолажаси ҳам унга шундай кулгили бўлиб кўринарди. Кўнгил шишаси синган эди. Ажабо, уни доридармонлар ва порошоклар билан шифолаб бўладими? Лекин онани таҳқир этиб бўлмасди, айниқса ўзини айбдор ҳисоблагани учун ҳам уни хафа қилиб бўлмас эди.

— Захмат бўлса ҳам ўтирангиз, княгиня,— деди машҳур доктор.

У кулимсираб Китининг рўпарасига ўтириди, томирини ушлаб кўриб, яна одамни диққат қиласидиган саволлар бера бошлади. Кити бир неча саволга жавоб бергандан сўнг, бирдан жаҳли чиқиб, ўрнидан туриб кетди.

— Кечиринг, доктор, лекин бу сўроқ-саволлардан ҳеч қандай наф чиқмайди. Бир нарсани мендан учинчи марта сўраяпсиз.

Машҳур доктор хафа бўлмади. Кити чиқиб кетгандан сўнг княгиняга:

— Касал натижаси-да, бу асабийлик,— деди.— Хайр, кўриб бўлдим...

Шундан кейин доктор княгиня олдида, худди ғоят доно хотин олдида гапираётгандек, княжнанинг аҳволини илмий жиҳатдан тасвиirlаб бергандан сўнг, ҳеч лузуми бўлмаган сувларни қандай ичиш тўғрисида йўл-йўриқ кўрсатиб, таҳлилига якун ясади. Чет элга борсинми-йўқми дейилган савол берилганда эса доктор, худди чигал масалани ечаётгандек, чуқур ўйга ботиб кетди. Ахийри масалани шу тахлит ҳал этди: борса бўлади, лекин, фирибгарларга ишонмаслиги ва ҳар бир масалада ўзига мурожаат қилиши керак...

Доктор кетгандан сўнг худди қувончли ҳодиса юз бергандек бўлди. Онаси қизининг ёнига хурсанд бўлиб кириб келди, Кити ҳам ёлғондан ўзини хурсанд қилиб кўрсатди. Энди Кити тез-тез, қарийб ҳамма вақт айёллик қилишга мажбур эди.

— Ростини айтсан, соппа-соғман, татап. Лекин чет элга кетгингиз келаётган бўлса, майли, кетайлик!— деди-ю Кити, чет элга қилинадиган сафарга қизиқаётгандигини кўрсатишга тиришиб, йўл тараффудлари тўғрисида гапира бошлади.

II

Доктор кетгандан кейин Долли келди. У шу бугун консилиум бўлишини биларди, шунинг учун, яқинда кўзи ёриб, ўрнидан турганига (қиши охирларида қиз туқсан эди), ўз дарди ва ташвиши бошидан ошибб-тошиб ётганига қарамай, эмизикли боласи билан оғриб қолган қизини уйига қўйиб, Китининг ҳолидан хабар олгани ва консилиум натижасини билгани келган эди. У меҳмонхонага кирди-ю, шляпасини бошидан ҳам олмай:

— Хўш, нима бўлди?— деб сўради.— Ҳаммангизнинг вақтингиз чоғ. Яхшига ўҳшайди-а?

Докторнинг сўзларини унга айтиб бермоқчи бўлишиди, лекин доктор ҳар қанча силлиқ гапирган, кўп гапирган бўлса ҳам, унинг сўзларини тузукроқ айтиб бериша олмади. Шунча гапнинг ичida фақат чет элга бориш тўғрисидаги қарордан бошқа ҳеч қандай қизиқ гап топилмади.

Долли беихтиёр хўрсинди. Энг яхши дўсти, синглиси

узоқ сафарга жўнайдиган бўлибди. У ўз ҳаётидан хурсанд эмасди. Эри билан ярашгандан сўнг Степан Аркадьичга бўлган муносабати хўрлигини келтирадиган бўлиб қолди. Анна боғлаб кетган иплар маҳкам ушламади, натижада оила тутувлиги яна эски жойидан узилди. Аниқ бир нарса бўлмаса ҳамки, Степан Аркадьич деярли уйда ҳеч вақт кўринмас, ёнида қариyb ҳеч маҳал пул ҳам бўлмас эди; эрининг вафосизлиги ҳақидаги шубҳалари Доллини ҳар доим қийнар, бир карра бошидан ўтган рашк азобларидан қўрқиб, шубҳаларини хаёлидан қувишга тиришар эди. Бир марта бошидан кечирган биринчи рашк олови яна қайтадан ловиллай олмасди, башарти, эрининг вафосизлик қилаётганини билиб қолганда ҳам, барibir, бу нарса биринчи марта даги сингари қаттиқ таъсир қилмаган бўлар эди. Агар билиб қолса, бу нарса энди уни фақат оила одатлари дангина маҳрум қилар ва Долли ўз-ўзини алдаб, бундай бўшанглик қилгани учун эридан ҳам, ўзидан ҳам нафратланган бўлар эди. Бунинг устига, каттакон оила ташвиши ҳоли-жонига қўймай қийнар: гоҳ эмизикли боласи сутдан қолар, гоҳ энага кетиб қолар, гоҳ ҳозиргидек болаларидан бири оғриб қолар эди.

— Болаларинг қалай?— деб сўради онаси.

— Ах, татаң, сизнинг ўз дардингиздан ошиб-тошиб ётибди. Лили оғриб қолди, қизилча эмасмикан деб қўрқаман. Сизлардан бир ров хабар олиб кетай деб келдим, худо кўрсатмасин, қизилча бўлса уйдан чиқолмай ўтириб қоламан.

Доктор кетгандан сўнг қари князъ ҳам кабинетидан чиқди-да, ўпиш учун бетини Доллининг лабларига тутиб, у билан бир оз гаплашгандан сўнг хотинига юзланди:

— Нима қиладиган бўлдинглар, жўнайсизларми? Хўш, мени нима қилмоқчисизлар?

— Сен қолсангмикин дейман, Александр,— деди хотини.

— Ихтиёрларинг.

— Матан, нега энди адам биз билан кетавермайдилар?— деди Кити.— Адам ҳам хурсанд бўладилар, биз ҳам.

Қари князъ ўрнидан туриб Китининг сочларини силади. Кити бошини кўтарди-ю, зўр-зўракасига кулимсираб, отасининг юзига қаради. Отаси у билан камдан-

кам гаплашса ҳам, Қитига ҳамиша оила аъзоларининг ичидаги энг яхши сирдоши — отаси бўлиб кўринар эди. Қити кенжада қиз бўлганидан отасининг арзандаси эди, шунинг учун отасининг муҳаббати уни Қитига нисбатан сезгир қилиб қўйғандек туюларди. Ҳозир Қитининг кўзлари отасининг ўзига диққат билан қараб турган меҳрибон мовий кўзлари билан тўқнаш келганда, Қитига отаси унинг ичидаги гапни билгандек ва кўнглидан ўтган ёмон ҳисларни фаҳмлаётгандек туюлди. Қити қизарди-ю, отам ўпар деб, унга суйканди, лекин қари князъ қизининг соchlарини қўли билан тўзғитиб:

— Бу париклар хўп аҳмоқона нарса-да! — деди. — Қизингнинг ўз сочини топгунингча ўлиб бўласан, нуқул ҳаром ўлган хотинларнинг сочини силайсан. Ҳўш, Долинъка, сенинг козиринг нима қилиб юриби? — деди қари князъ, катта қизига қараб.

Долли гап эрининг устида кетаётганилигини фаҳмлаб:

— Тузук, ада, — деб жавоб берди. Қейин истеҳзоли бир табассум билан шу сўзларни айтишдан ўзини тия олмади: — Ҳамма вақт кўчада, юзини ҳам кўрмайман десам ёлғон бўлмайди.

— Ҳа, ҳали ҳам қишлоққа ёғоч сотгани кетгани йўқми?

— Йўқ, ҳадеб пайсалга солиб юриби.

— Шунақами! — деб юборди князъ. — Бўлмаса, мен ҳам йўл тараддудини кўрайми? Ҳўп бўлади, — деди у, хотини ёнига ўтираётиб. Қейин кенжада қизига юзланниб илова қилди: — Менга қара, Катя, бир кун эмас-бир кун уйқунгдан уйғонсанг-у: «Эй, мен соппа-соғман, кайфим ҳам чоғ, яна адам билан эрталаб совуқда айлангани чиқайлик» десанг, нима бўларкин, а?

Отаси айтган нарсаларни қилиш жуда осон кўринса ҳам, Қити бу сўзларни эшитганда, жиноят устида қўлга тушган одамдай шошиб, саросимага тушди. «Ҳа, адам ҳамма сирни билади, ҳаммасига тушунади, шунинг учун шу сўзлари билан «ҳар қанча уят бўлса ҳам, бу уятга топ келтириш керак», демоқчи бўлади». Отасига жавоб қилишга Қитининг юраги йўқ эди. Бир нима деб гап бошлади-ю, қўйқисдан йиғлаб юбориб, юрганича хонадан чиқиб кетди.

— Ана, ҳазилнинг оқибати! — деб княгиня эрига ҳужум қилди. — Сен ҳамма вақт... — Княгиня шу тахлит эрига таъна қила кетди.

Князь княгиняниг гинахонлигига индамай ўтириб қулоқ солди, лекин дам сайн қош-қовоқлари осилиб, юзи тумтая борди.

— Бечора қизимнинг аҳволи шу қадар оғирки, кўрсам раҳмим келади, сен тушунмайсанки, уни шу қўйга солган сабабга заррача ишора қилингудай бўлса, унинг юраги қонга тўлади! Эҳ, одам боласини билиб бўлмас экан-да!— деди княгиня, унинг сўз оҳангининг ўзгаришидан Долли билан князь гап Вронский устида кетаётганлигини англашди.—Ҳайронман, бундай ярамас, пасткаш одамларнинг адабини бериш учун нега қонун ўйқ экан!

— Э, кошки қулоғим эшитмасайди шу гапларингни!— деди князь қовоғини солиб, кейин креслодан туриб чиқиб кетмоқчи бўлди-ю, лекин эшик оғзига боргандада тўхтаб қолди.—Қонун-қоида бор, онаси, сенки тилимни қичиштириб қўйдинг, энди мендан эшит, айб кимдалигини айтиб берай: ҳаммасига айбдор сенсан, бир ўзингсан, ўзгинангсан! Бундай муттаҳамларга қарши қонун-қоида ҳамма вақт бўлган, ҳозир ҳам бор! Бўлмаслиги керак бўлган ўша касофат иш бўлмагандачи, ҳа, мен қарилигимга қараб ўтирасдан у олифтани деворга тақаб қўяр эдим. Мана энди дори-дармонлар беринг, фирибгар докторларни уйга чорланг!

Князнинг гапи ҳали кўпга ўхшарди, лекин княгиня унинг гап оҳангини эшитди-ю, дарҳол мўминлашиб, пушаймон бўла бошлади. Гап жиддий масалаларга кўчганда у ҳамиша шундай қиларди:

— Alexandre, Alexandre,— деб шипшиди у, эри томонга жилиб, йиғлаб туриб.

Княгиня йиғлаб юборгандан сўнг князь ҳам тилини тишлаб қолди. У хотинига яқин келди.

— Бас, бас, бўлди энди! Биламан, сенга ҳам қийин. Начора? Лекин шўримиз қуриганча ўйқ. Худонинг марҳамати улуғ... шукур қил...— деярди у, нима деяётганини ортиқ ўзи ҳам билмай, кейин княгиня кўз ёшларини тўкиб қўлидан ўпганини сезди-ю, унга ҳам ўпиш билан жавоб қилиб меҳмонхонадан чиқиб кетди.

Кити меҳмонхонадан йиғлаб чиқиб кетганда, Долли ўзининг оналик меҳри ва оила тажрибаси билан бу ишга хотин кишининг аралашуви кераклигини дарҳол тушундида, ўзи шунга тайёрланди. Бошидан шляпасини олди, ўзини чоғлаб ҳаракатга тушди. Онаси отасига ҳужум бошла-

ган пайтда у қизлик ҳурмати йўл қўйган даражада онасини босишга тиришган эди. Князъ жаҳли чиқиб кўпиреб кетгандан эса жим турди, Долли ана шунда онаси учун уялган бўлса, дарҳол жаҳлидан тушиб, мулоийимлашган отасига қалби меҳру мұхаббат билан тўлган эди; лекин отаси чиқиб кетгандан сўнг қилиниши лозим бўлган энг муҳим ишни қилишга, яъни Китининг ёнига кириб, уни юпатишга бел боғлади.

— Сизга кўп вақтлардан бери айтаман деб юрган бир гапим бор эди, штатап: Левин сўнгги марта шу ерда эканнида Кити билан турмуш қуриш тўғрисида таклиф қилмоқчи бўлганидан хабарингиз борми? Стивага ҳам айтган экан.

— Хўш, айтган бўлса нима? Ҳайронман...

— Эҳтимол, айтган бўлса балки Кити кўнмагандир?.. Кити ҳеч нима дегани йўқми сизга?

— Йўқ, Кити униси тўғрисида ҳам, буниси тўғрисида ҳам ҳеч нима дегани йўқ, бундай нарсаларни гапиришга бўйни ёр берадиган қиз эмас у. Лекин биламан, бу нарсаларнинг ҳаммасига ўша сабаб...

— Ўзингиз бир ўйлаб кўринг, ойижон, агар Левинни рад қилган бўлса, демак, наригисига илинжи бўлгани учун рад қилган, биламан-да...кейин ўшаниси Китини ёмон алдаб кетган.

Қизининг олдида гуноҳи нақадар зўр эканлигини ўйлаганда княгиняни даҳшат босар эди, шунинг учун дарҳол жаҳли чиқди:

— Оҳ, каллам ғовлаб кетди! Ҳозирги замонда ҳамма ўз ақли билан яшаш фикрида, оналарига ҳеч нима дейишмайди, оқибати бўлса мана бундай..

— Матан, Китининг ёнига кирмоқчиман

— Киравер. Нима, мен йўлингни тўсиб турибманми?— деди онаси:

III

Долли Китининг кичкина кабинетига, яъни икки ойгина аввал юzlари гулдай очилиб, ўйнаб-кулиб турган шўх, ёш, тароватли Китининг ўзгинасига ўхшаган ана шу чиройли, тароватли ва *vieux saxe*¹ қўғирчоқлари би-

¹ Эски саксон (франц.).

лан безакли мўъжазгина хонага кирганда, бу хонани бултур икковлари қандай севинч ва севги билан йифиштирганликларини эслади. Ҳозир Кити эшик яқинидаги пастак стулда кўзларини гилам бурчига тикиб ўтиради. Долли уни кўриб, юраги орқасига тортиб кетди. Кити опасига қайрилиб қараган бўлса ҳамки, юзининг совуқ, бирмунча қаҳрли ифодаси ўзгармади.

Дарья Александровна Китининг ёнига ўтириб:

— Мён ҳозир кетаман-у, шу кўйи уйдан кўчага чиқолмайман, сен ҳам менинг олдимга келолмайсан,— деди.— Шунинг учун ҳозир сен билан гаплашиб олмоқчиман.

Кити чўчиб бошини кўтарди-ю, шошиб-пишиб:

— Нима тўғрисида?— деб сўради.

— Сенинг дардинг тўғрисида-да, бошқа нима тўғрисида бўларди?

— Менинг ҳеч қанақа дардим йўқ.

— Бас, Кити. Наҳотки мени ҳеч нарсадан хабари йўқ деб ўйласанг? Ҳамма гапдан хабарим бор. Менинг гапимга кирсанг, бунга ҳеч парво қилма, беҳуда гап буляр... ҳаммамиз ҳам бошимиздан ўтказганмиз.

Кити жим ўтирад, юзида эса ғазаб аломати кўринар эди. Дарья Александровна бирданига мақсадга кўчиб:

— У сенинг бунчалик изтироб чекишингга арзийдиган одам эмас,— деди.

— Ҳа, чунки у мени назарига илмади!— деди Кити, қалтироқ бир товуш билан қичқириб.— Унақа дема! Жон опа, бунақа гапларингни қўй!

— Ахир, сенга ким шундай деди? Ҳеч ким бу гапни айтгани йўқ. Назаримда, сени яхши кўриб қолган. Ҳозир ҳам яхши кўради, мен бунга аминман, лекин...

— Ах, одамларнинг менга ачинишларига ҳеч тоқат қилолмайман!— Кити бирдан жаҳли чиқиб қичқириб юборди. Кейин бурилиб ўтириб олди, юзи қизарди ва ушлаб турган камар бандини гоҳ бу-гоҳ у қўли билан мижиглаб, бармоқларини тез-тез қимирлата бошлади. Долли синглисининг қизишган пайтларда қўлига тушган нарсани шунақа мижиглайдиган одати борлигини биларди, Кити қизишган минутларида ўзини унутиб, бирталай бемаъни ва хунук сўзларни айтиб юборишдан ҳам тоймас эди, Долли Китининг шу феълини билгани учун уни тинчтишга уриниб кўрди, лекин вақти ўтган эди.

— Ахир нима, нима демоқчисан менга, нимага таъна қиляпсан?— деб Кити бидирлай кетди.— Мен кўнгил

берган қишим мени назарига илмаганини, мен унинг ишқида ўлиб ётганимни таъна қилмоқчимисан? Шу гапни бир қориндан талашиб тушган опам гапиряптими?.. Менга жони... жони куяётганини билдиримоқчи бўладими!.. Лекин бундай жонкуярлик, бундий риёкорликларга кўзим учиб тургани йўқ!

— Кити, ноинсофлик қиляпсан.

— Нега мени бунча қийнайсан?

— Вой, нега қийнай... аксинча, хафалигингни кўриб...

Лекин Кити ғазаб ўтида ёниб тургани учун опасининг сўзларини эшифтади.

— Мен бошимни тошга ҳам урмайман, тасаллига ҳам муҳтож эмасман. Мени ёмон кўрган кишини яхши кўрадиган даражада ҳали ақлимни еб қўйганим йўқ, ўзимга яраша fuурурим бор.

— Мен ҳам унаقا деяётганим йўқ-ку... фақат сендан бир нарсани сўрамоқчиман, менга тўғрисини айт,— деди Дарья Александровна, синглисингин қўлини ушлаб,—қани, айтчи, Левин сенга ҳеч нима дебмиди?..

Левиннинг номи айтилганда Китининг сўнгги сабру тоқати ҳам тугагандек бўлди, стулдан сакраб турди, камарбандини ерга отиб урди ва қўлларини тез-тез қўминалатиб, бидирлай кетди:

— Бу ерда Левин нима қилиб юрибди? Ҳайронман, мени нима учун қийнайсан-а? Мен боя ҳам айтдим, яназайта-зайта айтаман, мен мағурман, шунинг учун сен қилган нарсани ҳеч вақт, ҳеч вақт қилмайман, севгингга хиёнат қилган, бошқа бир хотинни яхши кўриб қолган бир киши билан ўлсам ҳам бирга турмайман. Мен бундай нарсаларни ақлимга сифдиролмайман! Сен бирга туроласан, лекин мен туролмайман!

Кити шу сўзларни айтиб бўлиб опасининг юзига қаради-да, Доллининг хафа бўлиб, боши ҳам бўлиб, жим қолганини кўрди-ю, ташқарига чиқиб кетиш фикрида бўлишига қарамай, эшик ёнига бориб ўтирди ва ластрўмолчаси билан юзини тўсиб, бошини қўйи солинтириди.

Сукунат икки минутча давом этди. Долли ўзи тўғрисида ўйларди. Ҳамиша ўзини эзиз келаётган хўрлигини синглиси унинг юзига солганда, Доллининг юраги торс ёрилиб кетай деди. У ўз синглисидан шундай бағритошликини кутмаган эди, шунинг учун унга жаҳли чиқди. Лекин бирдан кўйлак шитирини ва айни замонда ҳиқ-

ҳиқ йиги товушини эшилди, кейин аллакимнинг қўллари пастан келиб бўйнини қучоқлади. Кити рўпарасида тиз чўкиб туради.

— Доллижон, мен шу қадар баҳтсизман, шу қадар баҳтсизманки!— Кити гуноҳкордек шивирлади.

Сўнгра кўз ёшлари билан ювилган дилбар чеҳрасини Дарья Александровна кўйлагининг этакларига яширди.

Бу кўз ёшлари гўё опа-сингил ўртасидаги дўстлик ипларини мустаҳкамлайдиган мумдек зарур бўлган бир нарсадек эди, опа-сингил кўз ёшларини тўкиб, юракларини бўшатиб олгандан сўнг ўзларининг хаёлларини банд қилмаган масалалар тўғрисида гаплаша бошлади, лекин мавзудан ташқари нарсалар тўғрисида гаплашиб туриб ҳам, бир-бирларининг муддаоларига жуда яхши тушунардилар. Кити Степан Аркадьевичнинг вафосизлиги ва Доллининг хўрлангани тўғрисида жаҳл устида айтиб юборган гаплари бечора опасининг қалбини қаттиқ яралаган бўлса ҳам, спаси уни кечираётганлигини сезиб туради. Долли ҳам билгиси келган нарсларини пайқаб олди, тахминлари тўғри чиққанига ишонди: Левин унга уйланишни таклиф қилганда Кити уни рад қилган, Вронский бўлса Китини алдаб кетган, мана энди Китининг Левинга кўнгли мойил, Вронскийни эса кўришга кўзи йўқ— Китининг бутун дарди, унинг шифолаб бўлмайдиган дарди худди мана шулардан иборат эди. Кити бу ҳақда оғиз очгани ҳам йўқ, фақат руҳий кайфияти ҳақидагина гапирди, холос.

— Менинг ҳеч қандай дардим йўқ,— деди у, ўзини босиб олгандан сўнг,— лекин шу нарсани тушуна олар-микансан: ҳозир менга ҳамма нарса, даставвал, ўз аҳволим шу қадар жирканч, мурдор кўринадики... Ҳамма нарса тўғрисида мен жуда ёмон фикрга келиб қолганман, сен буни хаёлнингга ҳам келтира олмайсан.

Долли кулимсираб туриб:

— Тавба, сенда қанақа ёмон фикрлар бўлиши мумкин?— деб сўради.

— Жуда ёмон, жуда ҳам ёмон, хунук фикрлар; сенга дурустроқ қилиб айтиб беролмайман. Бу қайғу-алам эмас, ҳасрат ҳам эмас. Булардан ҳам бадтарроқ нарса. Бамисоли мендаги яхши хислатларининг ҳаммаси яшириниб олган-у, фақат ёмон, қабиҳ нарсаларига қолган.— Кити опасининг кўзларидағи ҳайрат аломатини кўриб сўзида давом этди:— Сенга қандай қилиб тушун-

тириб берсам экан? Адамлар ҳозир айтдилар... Назаримда, мени эрга тегиши керак, деб ўйлайдилар, холос. Оймилар мени балларга олиб борадилар; назаримда, тезроқ эрга бериб юбориш ва мендан қутулиш учунгина шундай қиласидилар. Биламан, бу нотўғри ўй, лекин бу фикрларни миямдан ҳеч чиқариб ташлай олмайман. Күёв деб аталган кимсаларни эса кўришга кўзим йўқ. Назаримда, улар менинг бўй-бастимни ўлчаётгандек. Бурунлари бал кийимида у ёқ-бу ёққа борсам жоним ҳузур қиласар, ўзимга ҳавасим келар эди; энди эса уяламан, ўнгайсизламан. Хўш, яна нима дейин! Ҳа, доктор... бу...

Кити тутилиб қолди; у сўзининг давомида: ўзида юз берган шу ўзгаришдан кейин Степан Аркадьевич кўзинга жуда шумшук кўриниб қолганлигини, уни кўрганда энг жирканч, энг хунук нарсаларни хаёлига келтиролмасдан туролмаслигини айтмоқчи эди.

— Шунаقا, ҳамма нарса кўзимга жуда хунук, жуда шумшук кўринадиган бўлиб қолди,— деб Кити сўзида давом қилди.— Мендаги касаллик шундан иборат. Эҳтимол, бу ўтиб кетар...

— Ишқилиб, ўйламасанг бўлгани...

— Иложим йўқ. Фақат болалар ёнида, сизларникида бўлсан кўнглим енгил тортади.

— Афсуски, бизнигга боролмайсан, иложи йўқ.

— Йўқ, бораман. Қизилча билан оғриганман, оймилардан рухсат оламан.

Кити сўзида қаттиқ туриб олиб опасиникига кўчиб кетди ва тўғридан ҳам болаларга юқдан қизилча тамом ўтиб кетгунча у ерда касал боқди. Опа-сингил олти боланинг ҳаммасини оғир касалдан соғу саломат қутқазиб олди-ю, лекин Китининг саломатлиги яхшиланмади ва ниҳоят рўза кунларида Шчербацкийлар оиласи чет элга жўнаб кетди.

IV

Петербург киборлар жамияти аслида битта доирадан иборат; бу доирадаги аслзодалар бир-бирларини танишади, ҳатто бир-бирлари билан борди-кели қилиб туришади. Лекин бу катта доира ичida кичик тўгараклар ҳам бор. Анна Аркадьевна Каренинанинг учта ҳар хил тўгаракда дўстлари ва яқин кишилари бор эди. Бу тўгараклардан бири эрининг идорасидаги хизматдошла-

ридан ва тобеларидан ташкил топган, бунга турли ижтимайи поғонада бўлган, лекин ажойиб тарзда бир-бирига боғланган кишилар киради. Анна дастлабки маҳалларда шу одамларга нисбатан ўзида зўр бир эҳтиром ҳисси уйғонганини эс-эс билади. Уезд шахридаги одамлар бир-бирларини қандай билишса, Анна ҳам бу тўгарак одамларини ҳозир шундай яхши биларди; кимнинг қандай одати ва заиф томони борлигини, кимнинг қайси оёғини этиги сиқаётганини ҳам биларди; уларнинг бир-бирига ва бош марказга бўлган муносабатларидан, кимнинг кимга тарафдорлигидан, ўз мавқенини қандай ва нима билан сақлаб келётганидан, кимнинг ким билан нима масалада топишиб, нима масалада тортишиб юрганидан хабардор эди; лекин ҳукумат манфаатини кўзлайдиган, эркакларни қизиқтирадиган бу масалалар, графиня Лидия Ивановнанинг талқин ва таъкидига қарамай, Аннани ҳеч вақт қизиқтирамади, аксинча, бу доирадан у ўзини олиб қочиб юрди.

Аннага яқин турган иккинчи тўгарак — Алексей Александровичнинг баланд мартабага эришувига ёрдам берган тўгарак эди. Бу тўгарак марказида графиня Лидия Ивановна турарди. Бу тўгарак қари, хунук, саховатпеша ва тақводор кампирлардан ҳамда ақлли, олим ва шуҳратпараст эркаклардан иборат эди. Ана шу тўгаракка мансуб бўлган ақлли одамлардан бири уни «Петербург жамиятининг виждони» деб атаган эди. Алексей Александрович бу тўгаракни қадрлар эди; ҳамма билан муроса қилиб кетаверадиган Анна Петербургдаги ҳаётининг дастлабки кунларидаёқ бу тўгаракдан ўзига туппа-тузук дўстлар топиб олди. Мана энди, Москвадан қайтиб келгандан сўнг, бу тўгарак кўзига жуда хунук кўриниб қолди. Аннанинг назарида ўзи ҳам, тўгарак одамлари ҳам риёкорлик қилишаётганга ўхшарди; ахийри бу жамиятдан зерикиб, ўзини шу қадар ноқулай ҳис этадиган бўлдики, оқибат, графиня Лидия Ивановнаникига иложи борича камроқ борадиган бўлиб қолди.

Ниҳоят, Аннанинг танишлари кўп бўлган учинчи тўгарак аслда киборлардан, яъни баллар, зиёфатлар бериб турадиган, порлоқ зебу зийнатларга берилган, ярим кибор даражасига тушиб қолмаслик учун бир қўли билан сарой аҳлларининг этагини ушлаб олган аслзодалардан иборат эди; бу юксак доира аъзолари ўзларидан пастроқда турган ярим кибор жамиятнинг одамларидан ҳа-

зар қиласиз, деб ўйлашса ҳам, ҳақиқатда дидлари улар-никига ўхшаш, ҳатто бир хил ҳам эди. Анна бу муҳит одамлари билан бўласининг йилда юз йигрма минг сўм даромади бўлган хотини княгиня Бетси Тверская орқали алоқа қилиб келарди; княгиня Тверская Аннани киборлар жамиятида кўрина бошлаган кунидан тортиб яхши кўрар, теварагида парвона бўлиб юар, графиня Лидия Ивановнанинг тўгарагидан кулиб, уни ўз тўгарагига тортарди.

— Қариб ҳуснум бузилганда, мен ҳам шунаقا бўлиб қоламан. Лекин тарки дунё қилганлар галасига қўшилиш «сиздай ёш, хушрўй жувон учун эрталик қилади», деярди Бетси.

Анна дастлабки вақтларда графиня Тверскаянинг киборлар жамиятидан иложи борича ўзини олиб қочиб юрди; чунки бу жамият Аннанинг кучи етмайдиган харажатларни талаб қиласиди, иннайкейин, кўнгли ҳам нариги жамиятга кўпроқ мойил эди; лекин Москвага бориб келгандан кейин ишлар бошқача бўлиб кетди. У фазилатли дўстларидан ўзини олиб қочиб, киборлар зиёфатига бора бошлади. У ерда Вронскийга учрашар, бу учрашувлар унга шодлик ва ҳаяжон бағишларди. Вронскийни айниқса Бетсиникида кўпроқ учратарди, чунки Бетси Вронскийнинг амакивачаси, ўзининг қизлик фамиялияси ҳам Вронская эди. Вронский эса Аннани кўриши мумкин бўлган жойдан қолмас, иложини топганда унга ишқ-муҳаббат изҳор қиласиди. Аннадан унда умид туғдирадиган бирон ҳаракат содир бўлмаган эса-да, лекин ҳар сафар унга дуч келганда, биринчи дафъа вагонда кўрган куни ҳис қилган ўша ёқимли ҳаяжон янагалбида ўт олиб кетарди. Вронскийни кўрганида шодликдан кўзлари чақнаб, лабларида табассум пайдо бўлганини Аннанинг ўзи ҳам сезиб турар, лекин бу шодлик аломатларини қўрсатмасликка ожизлик қиласиди.

Вронский пайига тушиб олганидан норози эканига дастлабки пайтларда у астойдил ишонарди ҳам; лекин Москвадан қайтгандан бир оз сўнг Вронскийни кўришиниди бир мажлисга борди-ю, у ерда Вронскийнинг йўқлигини кўрди, юраги ҳасрат билан тўлганидан шу кунгача ўзини ўзи алдаб келаётганлигини, Вронскийнинг ўз пайидан тушиб юрганлиги дилини оғритиш у ёқда турсин, балки ҳаётининг бутун маъносини ҳам ташкил ётганлигини очиқ-оидин тушунди.

Машҳур ашулачи хоним иккинчи марта ашула айт-ётган ва киборларнинг қаймоги театрга тўпланган пайт эди. Вронский биринчى қатордаги ўз курсисидан амакисининг қизини кўрди-ю, танаффусни ҳам кутиб ўтирумасдан, унинг ложасига кириб борди.

— Нега тушликка келмадингиз?..— деди унга графиня Бетси.— Ошиқларнинг олдиндан кўриш қобилиятига ҳайрон қоламан,— графиня кулимсираб ва фақат Вронскийгагина эштиладиган қилиб гапирди:— *у ҳам* келмади. Лекин операдан кейин тўғри бораверинг.

Вронский амакисининг қизига савол назари билан қараган эди, у бошини эгиб бир нима деди. Вронский унга жилмайиш билан ташаккур билдириб, ёнига ўтириди. Бу ишқ-муҳаббатнинг ўсишини кузатиб боришдан катта ҳузур топувчи княгиня Бетси:

— Сизнинг ҳазил ва мазақларингиз ўқтин-ўқтин эсимга тушиб кетади!— деб сўзида давом этди.— Қаерда қолди у шўхликларингиз? Қармоқقا илингандага ўхшайсиз, азизим.

Вронский одатдаги оғир-вазмин, меҳрибон табассуми билан:

— Менинг бирдан-бир истагим ҳам қармоқقا илинишдир,— деб жавоб қилди.— Гапнинг тўғрисини айтсан, мен қармоқقا яхши илинмаганимдангина шикоят қилишим мумкин. Умид иплари узилиб боряпти.

— Хўш, нимадан умидвор бўлишингиз мумкин?— деди Бетси, дугонаси туфайли кўнгли оғриб.— Entendons nous...¹— унинг кўзларида чақнаган учқунлар Вронскийнинг нимадан умидвор эканлигини графиня ҳам худди Вронскийдай аниқ ва жуда яхши билганлигини кўрсатар эди.

Вронский кулиб ва жипс тишларининг оқини кўрсатиб туриб:

— Ҳеч нимадан,— деди, кейин Бетсининг қўлидан дурбинини олиб:— кечирасиз,— деб қўйди-ю, унинг яланғоч елкалари устидан рўпарадаги ложа қаторларини кузата бошлади.— Одамларга кулги бўлмасайдим деб қўрқаман.

Бетси кўзида, барча киборлар кўзида кулги бўлиш хавфи йўқлигини у жуда яхши биларди. Бу одамларнинг кўзида эрга тегмаган қиз ва ё боши очиқ аёлнинг

¹ Бир-бirimizni тушунамиз... (франц.).

ношуд хуштори бўлиш кулгили кўриниши мумкин; аммо эрли хотин орқасидан тушиб, уни зино йўлига бошлаш учун бутун жонини тикиб қўйган киши ёлғиз кулгили ўмас, ҳатто чиройли ва улуғ бир иш қилган ҳисобланар, бу томонларини у жуда яхши биларди, шунинг учун хурсандлигидан мийигида мағрур кулимсираб туриб дурбинини туширди-ю, Бетсига қаради.

— Хўш, тушликка нима учун келмадингиз? — деди Бетси унга завқи келиб.

— Буни сизга ҳикоя қилиб бериш керак. Банд эдим, биласизми нима билан? Гаров ўйнайман... тополмайсиз. Хотинини ҳақорат қилган киши билан ўша хотиннинг ёрини яраштиридим. Тополмасдингиз, ростми?

— Хўш, бутунлай яраштирдингизми?

— Ҳа, яраштиридим ҳисоб.

— Менга бу воқиани айтиб бермасангиз бўлмайди, — деди Бетси, ўрнидан тураётуб. — Кейинги танаффусуда келинг.

— Бўлмайди; француз театрига бораман.

— Нильсонни ташлаб-а? — деб юборди Бетси даҳшатга тушиб; ҳолбуки унинг ўзи Нильсонни ашула айтган қизларнинг ҳеч биридан ажратса олмасди.

— Начора? У ерда бир одам билан кўришишим кепрак, яна шу сулҳарварлик иши билан.

— Сулҳарварлар бахтиёрдирлар, улар нажот топадилар, — деди Бетси, кимдандир эшитган шунга ўхшаш бир гапни эслаб. — Бўлмаса, ўтиринг, айтингчи, нима гап әкан?

Бетси яна ўрнига ўтирди.

V

— Бу гапни гапириш камтарликдан бўлмаса ҳам, ҳар ҳолда, гашти шу қадар зўрки, айтмасдан туролмайман, — деди Вронский, кулиб турган кўзларини Бетсига тикиб. — Лекин ўша одамларнинг фамилияларини айтмайман.

— Яна яхши, ўзим пайқаб оламан.

— Хўп бўлмаса, қулоқ солинг: иккита шўх йигит от миниб кетаётган әкан...

— Албатта, сизнинг полкингиздаги офицерлардан бўлишса керак?

— Офицерлар деяётганим йўқ-ку, шунчаки нонушта қилиб келаётган иккита йигит...

— Таржима қилинг: кайфлари тарақ экан.

— Эҳтимол, шундайдир. Кайфлари чоғ бўлиб ўртоқлариникига тушлик қилгани кетишаётган экан. Бундай қарашса: суқсурдай бир жувон извошда етиб келибди-ю, уларга бир қайрилиб қараб ўтиб кетибди; йигитларнинг назарида имлагандек, кулгандек туюлибди. Албатта, шундан кейин йигитлар жонон орқасидан от қўйишибди. Отларини шундай чоптиришибдик, асти қўяверинг. Жононнинг извоши йигитлар келаётган уйнинг эшиги олдига келиб тўхтабди; булар кўришибди-ю, ҳайрон бўлиб қолишибди. Жонон извошдан туша солиб юқори қаватга чопиб чиқиб кетибди. Йигитлар унинг юзидағи калта, харир парда тагидан лаъл лабларини ва хушбичим оёқчаларини кўриб қолишибди, холос.

— Сиз бу нарсани шундай ҳаяжон билан гапиряпсизки, назаримда, ўша иккита йигитдан бири ўзингизга ўхшайсиз.

— Ана холос, ҳозиргина қандай писанда қилиб эдингиз? Шундай қилиб, йигитлар ўртоғиникига киришса, у ерда хайрлашиш зиёфати айни авжида экан. Ҳамиша хайрлашиш зиёфатида кўп ичилади, булар ҳам, афтидан, ортиқча ичиб қўйишганга ўхшайди. Зиёфат устидаги йигитлар юқоридаги қаватда ким турганлигини сурширишади. Лекин ҳеч ким билмайди. Фақат уй эгасининг лакеи: «Юқорида хонимлар туришадими?» дейилган саволга, юқорида ундақангги ойимлар кўп эканлигини айтади. Зиёфатдан сўнг йигитлар уй эгасининг кабинетига кириб, номаълум хонимга хат ёзишади. Хатни эҳтирос билан ёзадилар, унда номаълум хонимга ишқларини изҳор қиласидилар, кейин хатда тушунилмай қолиши мумкин бўлган жойларини тушунириб бериш учун хатни ўзлари юқорига олиб чиқадилар.

— Менга нима учун бундай пардасиз нарсаларни айтасиз? Хайр, кейин нима бўлди?

— Юқорига чиқиб, эшик қўнғироғини чалишади. Эшикка бир қиз келади, хатни унга беришиб, икковларининг ҳам ўларча ошиқ бўлиб қолишганини, ҳозир шу ерда — остоңада йиқилиб жон беражакларини айтишади. Қиз ҳайрон бўлиб, улар билан гаплаша бошлайди.

Шу пайт бакенбардлари¹ хасипга ўхшаган, қисқичбақа сингари қип-қизарыб кетган бир жаноб чиқади-да, уйда ўзининг хотинидан бошқа ҳеч ким турмаслигини айтиб, уларни қувиб юборади.

— Бакенбардлари хасипга ўхшаб осилиб тушганини қаердан биласиз?

— Бу ёғига қулоқ солинг, билиб оласиз. Бугун уларни яраштиргани бордим.

— Ҳўш, нима бўлди?

— Гапнинг қизиқ жойи ҳам худди шу ердан бошланади. Билсак: бакенбардли жаноб — титуляр маслаҳатчи,² номаълум хоним эса унинг хотини экан. Титуляр маслаҳатчи шикоят қилиб ариза беради, мен бўлсан яраштирувчи ролини ўйнай бошлайман, яна қандай денг!. Имонингиз комил бўлсин, бу масалада Талейран ҳам олдимда ил ечолмайди.

— Бунинг нимаси қийин экан?

— Бу ёғига қулоқ солинг, бўйнимизни эгиб узр сўрадик: «Биз жуда пушаймондамиз, бу англашилмовчилик учун бизни кечиришингизни ўтиниб сўраймиз», дедик. Бакенбардлари хасипга ўхшаган титуляр маслаҳатчи эрий бошлади, у ҳам юрагидаги ҳисларини изҳор этгиси келади, лекин оғзини очиши билан қизишиб кетиб, қўпол сўзлар айта бошлайди, ана шундан кейин мен яна ўз дипломатик қобилиятимни ишга солишга мажбур бўламан. «Тўғри, уларнинг қилмиши яхши эмас, мен бу фикрингизга тамоман қўшиламан, лекин англашилмовчилик бўлганини, уларнинг ёшлигини назарга олишингизни ўтиниб сўрайман; бунинг устига, улар нонуштадан бир оз кайф қилиб чиқишиган экан. Бу ёғини ўзингиз яхши тушунасиз. Улар чин кўнгилларидан пушаймон бўлишиб, гуноҳларини кечиришингизни илтимос қилишяпти», десам, титуляр маслаҳатчи яна юмшайди-да; «Хўп, граф, гуноҳларини кечиришга-ку тайёрман-а, лекин, биласизми, менинг хотиним, номусига заррача ҳам гард туширмаган хотинимнинг пайига тушишса, қўполлик ва пасткашлиқ қилишса! Яна кимлар денг? Аллақандай тирранчалар, аблла...», — дейди; ана бу аҳволнинг чатоқлигини қаранг: титуляр маслаҳатчи айтган тирранчалар ёнимда туришибди, мен уларни яраштиришим ке-

¹ Бакенбард — икки чаккага қўйилган сокол (*Тарж.*)

² Титуляр маслаҳатчи — чор Россиясида 9-даражали гражданлик мансаби (*Тарж.*)

рак. Мен яна дипломатчиликни ишга соламан, ора энди тузалай деб қолганда, титуляр маслаҳатчим яна қизиши; қизаради, чаккаларидаги хасиллари ўйнай бошлиди, мен яна дипломатик ҳунаримни маҳорат билан ишга соламан.

— Ах, бу воқиани сизга бир айтиб бериш керак эди! — деди Бетси, ложасига кириб келган бир хонимга юзланиб. — Бу мени кулдиравериб ичакларимни узаёздиди. — Кейин княгиня елпигич ушлаган қўлининг бўш бармоғини Вронскийга узатиб: — Хўп, өппе *шанс*¹, — дея илова қилди-да, ложанинг олдига чиқиб ўтирганда газ ёруғида одамларнинг кўзига иложи борича яланроқроқ кўриниш учун кўйлагининг юқорига кўтарилиб қолган лифини елкаларининг ҳаракати билан пастга тушириб қўйди.

Вронский француз театрига кетди; у бу ерда француз театрининг битта ҳам томошасини кўрмай қолмайдиган полк командири билан чиндан ҳам кўришиши ва уч кундан бери ўзига эрмак бўлиб қолган яраширувчилик вазифаси ҳақида у билан гаплашиб олиши керак эди. Бу жанжал Вронскийнинг яқин дўсти Петрицкий ва яқинда хизматга кирган дилкаш йигит, яхши ўртоқ, ёш князъ Кедров устида борар эди. Бунда полк шаънига ҳам гап тегиши турган гап эди.

Бу офицерларнинг иккови ҳам Вронскийнинг эскадронида хизмат қиласди. Титуляр маслаҳатчи — амалдор Венден полк командирининг олдига хотинини ҳақорат қилган офицерлари устидан шикоят қилиб келди. Венденнинг сўзига қараганда, унинг ёш хотини, — уйланганига ярим йил бўлган экан, — онаси билан черковга борган, ҳомиладорлик сабаби билан бирдан кўнгли беҳзузр бўлибди-ю, оёғида туролмасдан, рўпара келган биринчи извошга ўтириб, уйига қайтиби. Йўлда офицерлар от билан қувишиби, қўрққанидан хотиннинг дарди яна бешбадтар ёмонлашибди, чор-ночор погонадан югуриб уйга чиқиб олиби. Венденнинг ўзи идорадан қайтиб келгандан сўнг қўнғироқ чалинганини, аллақандай овозлар кўтарилганини эшишиб чиқибди-да, хат ушлаб турган маст офицерларни кўриб, итариб чиқариби. Венден ана шу офицерларга қаттиқ жазо берилишини илтимос қилган эди.

¹ муваффақият тилайман (франц.).

Полк командири Вронскийни ўз ёнига чақириб:

— Йўқ, ортиқ тоқат қилиб бўлмай қолди, деди.—
Петрицкий ҳаддидан ошиб кетяпти. Жанжалсиз бирон
ҳафта ҳам ўтмайди, бу амалдор бўш келмайди, юқори-
гача арз қиласи.

Вронский бу ишнинг бемаънилигини тушунарди, бун-
да дуэль чиқмаслигини, шу сабабли титуляр маслаҳат-
чини юмшатиш ва ишни босди-босди қилиб юбориш
учун қўлидан келган ҳамма ҳаракатни қилиш керакли-
гини яхши биларди. Полк командири Вронскийни олижа-
ноб, ақлли одам, хусусан, полк шаънига доф туширмай-
диган одам деб билгани учун уни ёнига чақиртирган
эди. Улар бафуржа ўтириб маслаҳатлашгандан кейин
Вронский Петрицкий билан Кедровни титуляр маслаҳат-
чининг ёнига олиб бориб, ундан узр сўраш керак деган
қарорга келишди. Полк командири билан Вронскийнинг
иккаласи ҳам Вронскийнинг номи ва унинг флигель-адъ-
ютантлик вензели титуляр маслаҳатчини юмшатиши ке-
раклигини тушунишар эди. Ҳақиқатан ҳам ана шу икки
восита қисман ўз таъсирини кўрсатди; лекин Вронский
айтганидек, ярашиш натижаси қоронғи бўлиб қолаверди.

Вронский француз театрига келгандан кейин полк
командири билан фоега чиқди-ю, муваффақиятларини
ёки муваффақиятсизликларини унга гапириб берди.
Полк командири ҳамма томонини ўйлаб чиққандан
кейин масалани оқибатсиз қолдиришга қарор қилди,
шундай бўлса ҳам, бир оз вақтичоғлиқ қилиш учун
Вронскийнинг у билан қандай кўришганини ва бунинг
тафсилотини суриштири; Вронский титуляр маслаҳат-
чининг бир оз юмшашгандан сўнг воқиа тафсилотини
эслаб яна бирдан тутақиб кетганини ва ярашираман
деб оғиз очганда амалдорнинг қаҳрига учраб эпчилик
билан ўзини орқага тортганини, Петрицкийни олдинга
штарганини айтиб берганда, полк командири ўзини тўх-
татолмай узоқ шарақлаб кулди.

— Хунук воқиа бўлса ҳам, лекин жуда кулгили.
Лхир, Кедров у жаноб билан дуэль қила олмайди-ку!
!!ундай тутақиб кетди денг?— Полк командири кулиб
яна қайтадан сўради. Кейин янги француз артисткаси-
дан гап очди:— Бугун Клер ёмон ҳам қотириб юбор-
дими? Ажойиб-а! Неча марта кўрсанг ҳам, ҳар кун
кўзингга янги кўринади. Бундай маҳорат фақат фран-
цузлардагина бўлиши мумкин.

Княгиня Бетси сўнгги парданинг охиригача ўтиромай уйига жўнаб кетди. Княгиня пардоҳонасига кириб, узунчоқ, заҳил юзига упа қўйиб ишқалади-да, сочини тузатгандан сўнг катта меҳмонхонага чой келтиришларини эндигина буюриб турган ҳам эдики, ўзининг Большая Морская кўчасидаги каттакон уйига бирин-кетин кареталар кела бошлади. Меҳмонлар кенг зинадан юқори чиқашар, эрталабки маҳаллар ойнаванд эшик орқасида газета ўқиётганлигини ўткинчиларга кўз-кўз қилиб ўтирадиган семиз швейцарь бу азamat эшикни ғичиллатмасдан очиб, меҳмонларни ичкарига киргизиб турар эди.

Сочларини янгидан турмаклаб, юзига таворат берган уй соҳибаси бир эшикдан, меҳмонлар эса бошқа эшикдан каттакон меҳмонхонага қариyb бир маҳалда кириб келишди; деворлари қорамтири, пат гиламлари майн мөхмонхонадаги стол устида шамлар нурида оппоқ кўринган дастурхон, кумуш самовар ва жонон чинни чой идишлари порлаб турарди.

У соҳибаси самовар ёнига ўтириб, қўлқопларини ечди. Жамоат эса шарпасиз ҳаракат қилувчи лакейлар ёрдами билан стулларни у ёқ-бу ёққа суриб, икки қисмга бўлинниб ўтириди,— бирлари уй соҳибаси билан самовар ёнида қолди, бошқалари эса меҳмонхонанинг нариги бурчига бориб, элчининг қора баҳмал кўйлакли, қорақалам қошли гўзал хотини ёнига бориб ўтиришди. Ҳар икки марказда бораётган суҳбат, ҳамма вакт дастлабки минутларда бўлгани каби, сўрашишлар, саломлашишлар, чойга қилинган таклифлар билан бўлинниб, бир маромга тушмай турди.

Элчи хотинининг тўпидаги бир дипломат:

— У актриса сифатида ниҳоятда ажойиб,— деди,— Каульбаҳдан таълим олгани кўриниб турибди; қандай йиқилганини пайқадингизми?..

— Э, қўйинг, ўша Нильсон тўғрисида гапирмайлик! У ҳақда бирон янги гап бўлмагандан кейин,— деди юзи қизил, қоши туксиз, париксиз, эски шойи кўйлакли, оқсариқдан келган семиз бир хоним. У ўзининг соддалиги, кўпол муомаласи билан шуҳрат чиқарган *enfant terrible*¹

¹ Шум.

деб аталган княгиня Мягкая эди. Княгиня Мягкая ҳар иккови тўпнинг ўртасида суҳбатга қулоқ солиб ўтирас, гоҳ у ёқдаги, гоҳ бу ёқдаги гапга аралашиб кетарди.

— Худди тил биритириб олишгандек, Каульбах ҳақидаги шу гапни бугун менга уч киши айтса-я! Бу гапнинг уларга ёқиб қолганига ҳайрон бўламан.

Суҳбат шу гапдан кейин кесилди-қолди, энди янги мавзу ахтариш керак эди.

Инглизча smell-talk, яъни ширин суҳбатларга печан бўлган элчининг хотини энди нима ҳақда гапиришсак экан деб боши қотиб ўтирган дипломатга юзланиб:

— Бизга биронта қизиқроқ нарса гапириб беринг, лекин аччиқ гап бўлмасин,— деди.

— Қизиқ нарсани гапириш қийин дейишади, фақат аччиқ гапларгина кулгили бўлармиш,— деб гап бошлади у, кулимсираб.— Майли, ҳаракат қилиб кўраман. Лекин суҳбат мавзунин ўзингиз танланг. Ҳамма гап мавзуда. Мавзу бўлса, уни йўниш-ешиш осон бўлади. Мен кўпинча ўтган асрнинг машҳур гапдонлари бизнинг замонамиизда яшаса борми, ақлли нарса айтишга жуда қийналишарди, деб ўйлайман. Нимага десангиз, ақлли гаплар меъдага тегиб кетди...

Элчининг хотини кулиб туриб:

— Бу фикр қачонлари айтилган,— деб унинг сўзини бўлди.

Жуда ширин суҳбат бошланган эди-ю, лекин ҳаддан ташқари ширин бўлгани учун яна узилиб қолди. Энди синовдан ўтган, ҳеч қачон дами кесилмайдиган қуролни қўлга олиш — фийбат бошлаш керак эди.

Дипломат стол ёнида турган чиройли, оқ-сариқдан келган йигитга имо қилиб:

— Нима дейсиз, ана шу Тушкевичда Louis XVни эслатадиган бир нима бор, а?— деди.

— Рост! Ўзиям шу меҳмонхонага жуда ярашган-да, шунинг учун бу ерга тез-тез келиб туради.

Бу гапни дарров илиб олишди, чунки бунда ушбу меҳмонхонадаги гапирилиши мумкин бўлмаган нарсага, яъни Тушкевичнинг уй соҳибаси билан бўлган муносабатига ишора бор эди.

Бу вақт самовар билан уй соҳибаси теварагида тўпланганлар ўртасида ҳам, суҳбат худди нариги тўпдаги сингари, учта муқаррар мавзу атрофида: жамоат орасида юз берган сўнгги янгиликлар, театр ва яқин одам-

ларни таъна қилиш устида анчагина айлангандан сўнг ниҳоят охирги мавзуда тўхтади, яъни фийбатга ўтиши.

— Эшитдингизми, Мальтишчева,— қизи эмас, онаси,— ўзига *diable rose*¹ костюми тиктираётган эмиш?

— Йўғ-э! Йўқ, жуда ажойиб-ку!

— Ҳайронман, шундай ақлли хотин, ахир уни нодон деб бўлмайди-ку, ўзининг кулги бўлишини билмаса-я!

Шўрлик Мальтишчевани қоралаш, уни кулги қилиш учун ҳар ким ўзига яраша гап топди, ана шундан кейин суҳбат ҳам гувиллаб ёниб турган гулхан сингари қизиб кетди.

Княгиня Бетсининг гравюра² йифишга ишқибоз бўлган оқкўнгил, семиз эри хотинининг ёнида меҳмонлар борлигини билиб, клубга кетишдан олдин меҳмонхонага кирди. Майин гилам устида товушсиз одимлар билан юриб, княгиня Мягкаянинг ёнига келди.

— Қалай, Нильсон ёқдими сизга?— деб сўради.

— Вой, одам деган шунаقا биқиниб келадими? Юрагимни чиқариб юбордингиз,— деб жавоб қилди Мягкая.— Қўйинг, мен билан опера тўғрисида гаплашманг, сиз музикага қилча ҳам тушумайсиз. Ундан кўра, мен сизнинг савиянгиз даражасига тушай-у, майоликаларингиз³ билан гравюраларингиз тўғрисида гаплашайин. Хўш, яқинда чайқов бозоридан қандай ғаройиб нарса сотиб олдингиз?

— Хоҳласангиз кўрсатаман? Лекин фаҳмига етмай-сиз-да.

— Кўрсатинг. Мен ҳалигиларникида, ҳаҳ, отлари нимайди... ҳа, банкирларникида кўриб кўзим пишиб қолган... уларникида жуда ажойиб гравюралар бор. Бизга кўрсатишарди.

— Ия, ҳали Шюцбургларникида бўлганмисиз?— деб сўради самовар ёнида ўтирган уй соҳибаси.

— Бўлганмиз, та chère. Эрим икковимизни тушликка чақиришган эди, тушлик соусини минг сўмга тушди деб айтишиди,— ҳамма гапига қулоқ солиб турганини сезиб, княгиня Мягкая жўрттага баланд овоз билан жавоб берди,— лекин ўлгудек bemaza соус эди, аллақандай, кўм-кўк. Кейин биз ҳам уларни меҳмонга чақирдик, мен саксон беш тийинга соус тайёладим, ҳамманинг оғзида

¹ Дабдабали, пушти ранг (*франц.*).

² Гравюра — ёрочга, тошга ўйиб ишланган расм (*Тарж.*)

³ Майолика — сирланган гулдор сопол (*Тарж.*)

қолди. Минг сўмлик соус қалиш менинг қўлимдан келмайди.

Уй соҳибаси:

— Княгиня хўп топилмайдиган аёл-да! — деган эди, ўтирганлардан бири:

— Ажойиб хотин! — деб қўйди.

Княгиня Мягкаянинг сўзлари ҳамма вақт бир хилда зўр таъсир қолдиради, бунинг сири шунда эдики, у ҳозиргидек у қадар ўринли гап қилмаса ҳам, ҳар ҳолда, оддий маъноли гапни гапиради. У яшаб турган жамиятда бундай сўзлар энг ўткир ҳазилдек таассурот қолдиради. Княгиня Мягкая ўз гапининг нега бундай таассурот қолдиришига тушуммаса ҳам, лекин шундай таассурот қолдиришини билар, бундан фойдаланиб келарди.

Княгиня Мягкая гапираётганда ҳамма унга қулоқ солгани учун элчи хотинининг ёнидаги суҳбат тўхтаб қолди; ана шундан кейин уй соҳибаси бутун мажлисни бир ерга тўплаш ниятида элчи хотинига мурожаат қилди.

— Ҳеч чой ичкингиз йўқми? Бизнинг ёнимизга келиб ўтирангиз яхши бўларди.

Элчининг хотини кулимсираб туриб:

— Йўқ, биз шу ерда яхши ўтирибмиз, — деб жавоб қилди-да, бошланган суҳбатини давом қилдирди.

У ерда ширин суҳбат кетаётган эди. Эру хотин Каренинларни таъна қилмоқда эдилар.

— Анна Москва сафаридан кейин жуда ҳам ўзгариб кетди. Унда ғалати бир нарса бор, — деярди дугонаси.

— Ундаги ўзгариш асосан шундан иборатки, у Москвадан Алексей Вронскийнинг соясини эргаштириб келди, — деди элчининг хотини.

— Хўш, эргаштириб келса нима бўлибди? Гrimmning: соясиз одам, соясидан айрилган одам, деган масали бор. Соясидан айрилган бўлса, демак, бирон қилмишининг жазаси учун айрилгандир-да. Бу жазонинг нимадан иборат эканлигига ҳеч қачон ақлим етмайди. Лекин хотин кишининг соясиз қолиши ўзига ёмон таъсир қиласа керақ.

— Шунаقا-ю, лекин сояси бўлган хотинларнинг оқибати одатда жуда ёмон бўлади, — деди Аннанинг дугонаси.

Княгиня Мягкая унинг сўзини эшишиб қолиб:

— Тилингизга тирсак чиқсан, — деди. — Каренина жуда ажойиб хотин. Эрини яхши кўрмайман, лекин ўзини жонимдек кўраман.

— Эрини нимага яхши кўрмайсиз? Жуда ажойиб одам-ку,— деди элчининг хотини.— Эрим бундай давлат арбоби Европада камдан-кам топилади, дейди.

— Менинг эрим ҳам шундай дейди, лекин ишонмайман,— деди княгиня Мягкая.— Эрларимиз шундай де-йишмаганда, биз ҳар нарсани қандай бўлса, шундай кўрган бўлардик, Алексей Александрович эса, менингча, шунчаки бир ақли қисқа одам. Мен бу гапни пичиллаб айтаяпман... Ҳақиқат юзага чиқяпти, а? Бурунлари мени унга ақлли одам деб қараашга мажбур қилишганда, мен жон куйдириб унинг ақлини ахтарардим-у, тополмай ўзимни нодон деб ҳисоблардим; мана энди пичиллаб бўлса ҳам уни ақли қисқа одам дедим-у, масала ўз-ўзи-дан равшан бўлди-қолди, шундай эмасми?

— Бугун тилингиздан заҳар томади-я!

— Ҳеч-да! Бошқа чора бўлмаса нима қилай? Ҳар ҳолда, икковимиздан биримиз аҳмоқмиз. Ўзларингиз биласизлар, аҳмоқлигини ҳеч ким бўйнига олмайди.

— Ҳеч ким ўз давлатидан мамнун бўлмайди, лекин ҳар ким ўз ақлидан хурсанд бўлиб юради,— деб дипломат, бир французча шеърни мисол келтириди.

— Ҳа, кам бўлманг,— деб княгиня Мягкая шошиб-пишиб унинг сўзини қувватлади.— Лекин билиб қўйинглар, Аннани сизларга хор қилдириб қўймайман. У жуда жонон, дилбар жувон. Ҳамма яхши кўриб, орқасидан соядай юраверса, нима қилсин бечора?

— Йўқ, мен ҳам уни қораламоқчи эмасман.— деб Аннанинг дугонаси ўзини оқлай бошлади.

— Агар орқамиздан соядай юрганлар бўлмаса, бу ҳол бошқаларни қоралашга ҳақимиз борлигини исбот қилмайди-ку.

Княгиня Мягкая Аннанинг дугонасига яхшилаб танбех бергандан сўнг ўрнидан турди-да, элчининг хотини билан стол олдига бориб, Пруссия кароли ҳақида кетаётган умумий суҳбатга қўшилди.

— У ёқда кимнинг ғийбатини қилдинглар?— деб сўради Бетси.

Элчининг хотини:

— Карапинларнинг. Княгиня Алексей Александровични тавсиф қилиб бердилар,— деб жавоб қилди-да, кулимсираб стол ёнига ўтирди.

Уй соҳибаси эшик томонга қараб-қараб қўйиб:

— Аттанг, биз эшитмабмиз-да,— деди. Кейин эщик-

дан кириб келган Вронскийга мурожаат қилди:— Ҳа, ахайри келаркансиз-у!

Вронский бу ердагиларнинг ҳаммаси билан таниш бўлибгина қолмай, балки улар билан ҳар кун кўришиб турарди, шунинг учун бу ерга, ҳозиргина чиқиб кетган уйга қайтиб кираётгандек, бамайлихотир кириб келди.

— Қаердан келяпманми?— деб жавоб берди у, элчи хотинининг саволига.— Бўйнимга олмасам бўлмас, иложи йўққа ўхшайди. Буффдан¹ келяпман. Кам деганда юз марта кўргандирман-у, лекин ҳар сафар маза қиламан. Ажойиб-да! Биламан, айтишга уят-у, лекин, нима қиласай, операда ухлаб қоламан, Буффда эса охиригача ўтираман, маззаки, асти қўяверинг. Бугун...

У француз актрисасининг номини тилга олиб, унинг тўғрисида бир нималар айтмоқчи бўлган эди, элчининг хотини ҳазил аралаш бир даҳшат билан сўзини бўлиб қўйди.

— Барака топкур, шу хунук гапларни бизга айтманг.

— Хўп, айтмаганим бўлсин, шундоғ ҳам бу хунук нарсаларни ҳамма билади.

— Агар у операга ўхшаш ёқимли бўлса ҳамма ўша ерга жон деб борадиган бўларди,— деди княгиня Мянгкая.

VII

Эшик орқасидан оёқ товуши эшитилди. Княгиня Бетси унинг Каренина эканини билгани учун Вронскийга ер остидан қараб қўйди. Вронский ҳам эшикка қараб турган эди, юзида аллақандай янги бир ифода пайдо бўлди. У ичкари кириб келаётган аёлга қувонч билан тикилиб, айни замонда юраги дов бермагандай қарап, ўрнидан секин-секин туради. Меҳмонхонага Анна кириб келмоқда эди. У ҳар маҳалгидай қаддини тик тутиб, бошқа кибор аёлларнинг юришига ўхшамаган шахдам, енгил қадамлар билан келарди, у билан уй соҳибаси ўртасидаги бир неча қадамлик жой қолган эди. Анна ҳеч қаёққа бурилиб қарамай тўғри бориб, табассум билан Бетсининг қўлинин қисди ва жилмайиб Вронскийга бир

¹ Буфф — комедия театри (*Тарж.*).

қараб қўйди. Вронский энганиш таъзим қилгандан сўнг унга стул таклиф этди.

Анна бўлса Вронскийнинг таъзимига бошини хиёл букиб жавоб қилди-ю, бирдан қизариб, қош-қовоғини солиб олди. Лекин дарҳол танишларига бош ирғаб, узатилган қўлларни қисиб туриб ўй соҳибасига юзланди.

— Графиня Лидияникига борган эдим, бу ерга эртароқ келмоқчи эдиму, лекин узоқ ўтириб қолдим. Уларникига сэр Жон келган экан. Жуда аломат одам-да.

— Ҳув анови миссионерми?

— Ҳа, ҳиндлар ҳаётидан жуда қизиқ нарсалар айтиб берди.

Аннанинг келиши билан узилиб қолган сұхбат шамол урган чироқ яллиғидай яна лишиллай бошлади.

— Сэр Жон! Ҳа, сэр Жон. Кўрганман. Жуда силлиқ гапиради. Власьева жуда қаттиқ яхши кўриб қолибди.

— Ҳа, айтгандек, кичик Власьева Топовга тегармиш, шу ростми?

— Ҳа, шунақа эмиш, битишиб қўйишибди дейишади.

— Мен қизнинг ота-онасига ҳайрон қоламан. Севишиб уйланишаётган эмиш.

— Севишиб? Тавба, сизнинг жуда алмисоқдан қолган эски фикрларингиз бор-да! Ҳозир ким севги-эҳтиросга қараб ўтиради?— деди әлчининг хотини.

— Бу аҳмоқона эски расм-русум ҳалигача давом этиб келаётган бўлса на чора?— деди Вронский.

— Шу расм-русумларга ёпишиб олганларга қийин, бадтар бўлишсин. Биламан, чинакам баҳт ақл-мулоҳаза билан турмуш қуришда.

— Тўғрику-я, лекин ақл-мулоҳаза билан қурилган турмушдаги баҳт кўпинча эҳтирос (ўша инкор этилган эҳтирос) пайдо бўлди дегунча чанг-тўзонга айланиб кетади,— деди Вронский.

— Лекин биз эҳтирос даврини бошдан кечириб, кейин топишган завжларни ақл йўли билан уйланганлар деб атаемиз. Бу қизилчага ўхшаган касал, бир оғриб ўтилмаса бўлмайди.

— Ундай бўлса, муҳаббатни ҳам чечакка ўхшаш сунъий йўл билаң эмлаш керак экан.

— Мен ёшлигимда бир дъяконни яхши кўриб қолган эдим,— деди княгиня Мягкая.— Қайдам, менга муҳаббатнинг фойдаси тегдими-йўқми, билмайман.

— Йўқ, менинг гапимни ҳазил деб билманглар, менингча, муҳаббатнинг нималигини билиш учун олдин хато қилиб, кейин тузатиш керак,— деди графиня Бетси.

Элчининг хотини ҳазил аралаш қилиб:

— Никоҳдан кейин ҳам-а?— деди.

— Тавба-тазаррунинг кечи бўлмайди,— деб дипломат бир инглиз мақолини мисол келтирди.

— Ҳа, баракалла,— деди Бетси, унинг сўзини қувватлаб,— олдин хато қилиш, кейин тузатиш керак.— Сўнгра бу суҳбатга мийифида хиёл кулимсираб қулоқ солиб ўтирган Аннага юзланди:— Қани, сиз нима дейсиз?— деб сўради ундан.

Анна қўлидан чиқарилган қўлқопини ўйнаб туриб:

— Мен нима деяр эдим,— деди,— менингча... қанча калла бўлса, шунча ақл бор, қанча кўнгил бўлса, демак, шунча севги хили бор.

Вронский Аннага қараб, унинг нима дейишини кутиб турар, юраги орзиқарди. Анна шу сўзларни айтгандан сўнг Вронский, катта хавфдан қутулгандай хўрсиниб қўйди.

Анна бирдан унга қараб гапириб қолди:

— Мен Москвадан хат олдим. Қити Шчербацкая жуда бетоб деб ёзишибди.

— Наҳотки?— деди Вронский, қовоғини солиб.

Анна унга кескин бир назар билан қаради.

— Нима, бу хабар сизни қизиқтирамайдими?

— Аксинча, жуда ҳам қизиқтиради. Қани, нима деб ёзишибди, агар билиш мумкин бўлса?— деб сўради Вронский.

Анна ўрнидан туриб Бетси ёнига келди.

— Менга бир чашка чой беринг,— деди у, Бетсининг стули орқасида тўхтаб.

Графиня Бетси чой қуяёгандан, Вронский Аннанинг ёнига келди.

— Хўш нима деб ёзишибди?— деб сўради.

Анна унга жавоб қайтармасдан:

— Менинг миямга кўпинча шундай фикр келади,— деди,— эркаклар пасткашлик нималигини тушунишмайди-ю, лекин шу тўғрисида кўп гапиришади. Қўпдан бери сизга айтмоқчи бўлиб юрган эдим,— деб илова қилди-да, бир неча қадам ташлаб, устига альбом қўйилган стол бурчагига келиб ўтирди.

Вронский унга чашкада чой тутаётиб:

— Гапингизнинг маъносига у қадар тушуна олмадим,— деди.

Анна ёнидаги диванга кўз ташлаган эди, Вронский дарҳол ўша ерга ўтирди.

Анна унга қарамасданоқ сўз бошлади:

— Ҳа, кўпдан бери сизга айтмоқчи бўлиб юрган эдим: сиз ёмон иш қилдингиз, ёмон, жуда ҳам ёмон.

— Ажабо, ёмон иш қилганимни ўзим ҳам билмайманми? Лекин шундай ёмон иш қилганимга ким сабаб бўлди?

Анна кескин назар билан қараб туриб:

— Нега бундақа дейсиз менга?— деди.

— Негалигини ўзингиз биласиз,— деб дадил жавоб берди у, кейин кўзларини Аннадан олмасдан унинг кўзларига кулиб туриб дадил қаради.

Вронский эмас, Анна кўзини олиб қочди.

— Бу сизда фақат қалб йўқлигидангина далолат этади,— деди Анна. Лекин боқишилари Вронскийнинг қалби борлигини, шунинг учун ҳам ундан қўрққанлигини билдириб турарди.

— Ҳозир сиз айтган нарса муҳаббат эмас, хатолик эди.

— Эсингизда бўлса керак, мен бу сўзни, бу ярамас сўзни минбаъд оғзингизга олманг деб тақиқ этган эдим,— деди Анна, титраб кетиб; лекин у тақиқ этган эдим деган сўзлари билан Вронскийга нисбатан ўзининг муайян бир ҳуқуққа эга эканлигини кўрсатаётганлигини ва шу билан Вронскийга муҳаббат тўғрисида гапиришга ихтиёр бераётганлигини дарров сезиб қолди. Кейин унинг кўзларига тик қараб туриб сўзини давом қилди, юзлари қип-қизариб ловиллашарди.— Мен сизга кўпдан бери буни айтмоқчи бўлиб юрган эдим, шунинг учун ҳам бу ерга жўрттага келдим, сизни бугун шу ердан топишими билардим. Бу нарсага хотима бериш керак, мен сизга шуни айтгани келганман. Мен ҳеч маҳал ҳеч ким олдида қизармаган эдим, лекин сиз мени ўзимни нима тўғрисидадир айбдор деб ҳис қилишга мажбур этасиз.

Вронский Аннага тикилиб турар, унинг юзидағи янги маънавий гўзалликни кўриб ҳайрон бўларди.

— Мендан нима истайсиз?— деди Вронский, содда, лекин жиддий бир оҳангда.

Анна:

— Москвага бориб, Китидан узр сўрашингизни истамайман,— деган эди, Вронский:

— Йўқ, буни ўзингиз хоҳламайсиз,— деб жавоб қилди.

Анна хоҳлаган нарсасини эмас, хоҳламаган нарсасини гапиришга ўзини мажбур қилаётганини. Вронский кўриб турар эди.

— Агар мени яхши кўраман деган сўзингиз рост бўлса,— деб пичирлади Анна,— менинг тинчимни бузманг.

Вронскийнинг юзи порлаб кетди.

— Тавба, билмайсизми, сиз ахир жонимдан ҳам азизсиз; нима қилай, ўзимда тинчлик бўлмагандан кейин сизга қандай қилиб тинчлик бераман. Бутун борлигимни, муҳаббатимни... бахш этаман. Мен сиз билан ўзимни айри-айри ҳолда тасаввур этолмайман. Мен учун сиз билан мен — бир тану, бир жон. Шунинг учун сизга ҳам, ўзимга ҳам олдинда тинчлик имкони борлигини кўрмайман. Мен олдинда умидсизлик, баҳтсизлик имкони борлигини кўраман... ёки баҳт имконини, шундай ажойиб бир баҳт имкони борлигини кўраман!.. Ажабо, шундай баҳтнинг бўлиши мумкин эмасми?— деди фақат лабларинигина қимирлатиб, лекин Анна буни эшилди.

Анна унга айтилиши керак бўлган нарсани айтиш учун бутун ақл-идрок кучини бир ерга тўплади; лекин буни айтиш ўрнига муҳаббат тўла кўзларини унга тикди-ю, ҳеч нима демади.

Вронский қувониб ўйланди: «Хайрият! Мен умидсизликка тушган, бу умидсизлик интиҳоси йўқдай кўринган бир пайтда, мана аён бўлди! У мени яхши кўради, ўзи иқрор бўлиб турибди».

— Undай бўлса, менинг хотирим учун ҳеч қачон бу хил сўзларни айтманг, иккаламиз қадрдон дўст бўлиб қолайлик,— деди Аннанинг лаблари, лекин кўзлари эса бутунлай бошқа нарсани гапириб турарди.

— Дўст бўлиб қололмаймиз, буни ўзингиз ҳам биласиз. Аммо биз одамларнинг энг баҳтиёри бўламиزمи ё энг баҳтсизларими — буниси сизнинг ихтиёргизда.

Анна бир нима демоқчи бўлган эди, Вронский унинг гапини оғзидан олди.

— Сиздан биргина нарсани илтимос қиласман: ҳозиргилик кўз тутишга, азоб чекишга ҳуқуқ беришингизни ўтишиб сўрайман; агар бунинг ҳам иложи бўлмаса, май-

ли, йўқ бўлиб кет деб буюринг, мен дарҳол йўқ бўлиб кетаман. Мени кўришдан жафо чекаётган бўлсангиз, кўрмай қўя қоласиз.

— Сизни ҳеч қаёққа қувиб юбормоқчи эмасман.

— Фақат ҳеч бир нарсани ўзгартирманг, ҳамма нарса аввалгича қолсин,— деди Вронский титраган овоз билан.— Ана, эрингиз ҳам келди.

Ростдан ҳам, шу минут Алексей Александрович ўзининг оғир, бесўнақай юриши билан меҳмонхонага кириб келаётган эди.

Хотини билан Вронскийга бир қараб олгач, уй соҳибасининг ёнига келди-да, бир чашка чой олиб ўтириб, ҳаммага эшитиладиган оғир-вазмин овози билан кимнидир мазақ қилиб, одатидагича ҳазил-мутоиба оҳангидага гап бошлади.

У мажлисдагиларни кўздан кечириб:

— Рамбульенгиз жамул-жам,— деди,— фан ва санъат илоҳалари ва илҳом парилари.

Лекин княгиня Бетси ўз таъбирича *sneering*¹ бўлган бу гап оҳангига тоқат қилолмасди, ўзи ақлли аёл бўлгани сабабли дарҳол Каренинни умумий мажбурий ҳарбий хизмат тўғрисидаги жиддий суҳбатга торди. Алексей Александрович ҳам дарҳол суҳбатга киришиб, янги фармонни княгиня Бетсидан жиддий суратда ҳимоя қила бошлади, графиня Бетси янги фармонни танқид остига олган эди.

Вронский билан Анна ҳамон кичкина стол ёнида ўтиришарди. Хонимлардан бири Вронский, Каренина ва унинг эрига имо қилиб:

— Одоб доирасидан чиқиб кетишяпти,— деб пичирлаган эди, Аннанинг дугонаси:

— Боя айтмабмидим?— деб жавоб қилди.

Лекин фақат ўзи хонимларгина эмас, меҳмонхонадагиларнинг қарийб ҳаммаси, ҳатто княгиня Мягкая билан Бетсининг ўзи ҳам умумий тўпдан ўзларини четроққа олиб ўтирган Вронский билан Аннага, гўё булар мажлисга халақит беришаётгандек, бир неча марта қайрилиб қараб қўйишиди. Алексей Александровичнинг бир ўзигина у ёққа қайрилиб қарамади, бошлаган суҳбатидан ҳам чалғимади.

Княгиня Бетси бу аҳволнинг ҳаммада ёмон таассу-

¹ Масхараомуз (ингл.).

рот қолдирганини сезиб, Алексей Александровичнинг сўзига қулоқ солиш учун ўрнига бошқа одамни қўйди-да, ўзи туриб Аннанинг ёнига борди.

— Эрингизнинг фасоҳат ва балофат билан сўзлашига ҳамиша ҳайрон қоламан,— деди Бетси.— У гапирганда, энг муҳмал тушунчалар ҳам менга аён бўлади.

Анна Бетсининг ўзиға айтган сўзларидан биронтасини тушунмаган бўлмаса ҳам, баҳт табассуми билан чараклаб:

— О, албатта!— деди. Шундан кейин катта стол ёнига келиб, умумий гурунгга қўшилди.

Алексей Александрович ярим соат ўтиргандан сўнг хотинининг ёнига келиб, бирга уйга кетишини таклиф қилди; лекин Анна эрининг юзига қарамасданоқ, кечки овқатга қолишлигини айтди. Алексей Александрович таъзим қилиб чиқиб кетди.

Каренинанинг йилтироқ кожанка кийган кекса, семиз татар кучери кўчадаги эшик олдида совуқдан типирчилаётган янги бўз отни зўрға-зўрға ушлаб турар эди. Лакей карета эшикчасини очиб, швейцар эса кўча эшигни ушлаб турар эди. Анна Аркадьевна пўстинининг илгагига илиниб қолган енг кружеваларини кичкина, чақон қўлчаси билан шошиб-пишиб ажратар, уни узатиб чиқсан Вронскийнинг гапларига бошини эгид завқ билан қулоқ солар эди.

— Сиз ҳеч нима демадингиз; фараз этайлик, мен ҳам ҳеч нима талаб қилганим йўқ,—деярди Вронский,—лекин ўзингиз биласиз, менга керак бўлган нарса дўстлик эмас, менинг учун ҳаётда биргина баҳт бўлиши мумкин. У шундай бир сўзки, сиз уни жуда ёмон кўрасиз... Ҳа, у муҳаббат...

— Муҳаббат...— деди Анна, шу сўзни ичиди тақрорлаб, кейин, кружевани ажратди-ю, бирдан илова қилди:— мен бу сўзни шунинг учун ёмон кўраманки, у менинг учун жуда кўп аҳамиятга, сиз тушунишингиз мумкин бўлгандан ҳам кўпроқ аҳамиятга эга,— деди-да, Вронскийнинг юзига тикилиб қаради.— Яхши қолинг!

Вронский қўлини бериб, шахдам одимлар билан швейцар ёнидан лип этиб ўтди ва каретага кириб, кўздан гойиб бўлди.

Аннанинг нигоҳи, қўлчасининг тегиб кетиши Вронс-

кий вужудини ўтдай ёндириди. У кафтидаги Аннанинг қўли теккан жойни ўпди-да, шу оқшом сўнгги икки ойдагидан кўра мақсадига кўпроқ яқинлашгани учун баҳтиёр бўлиб уйига жўнаб кетди.

VIII

Алексей Александрович хотинининг Вронский билан алоҳида стол ёнида ўтириб, нима тўгрисидадир ширин суҳбат қилганига ажабланмас, бунда одобсизлик бор деб ҳам билмас эди; лекин бунинг меҳмонхонада ўтирган бошқа одамларга одобсизликдай, эриш нарсадай кўринганин сезгани учун ўзига ҳам одобсизликдай бўлиб кўринди. У буни хотинига айтишга қарор қилди.

Алексей Александрович уйга қайтгандан сўнг, ўз одатича тўғри кабинетига кириб кетди; у ерда курсисига ўтириди-да, ўқиётган папизм ҳақидаги китобни хат чўп ташлаб қўйган жойидан очиб, ҳар вақтдагидай, соат биргача ўқиди; фақат ора-сира кенг пешонасини силаб-силаб қўяр ва, ниманидир қувмоқчи бўлгандек, бошини силкитар эди. Одатдаги соатида ўрнидан турди, ётиш олдидан ювениб-таранди. Анна Аркадьевна ҳалигача келмаган эди. Китобни қўлтиғига қисиб юқорига чиқди; лекин бу кеча унинг мияси хизмат ишлари ҳақидаги одатдаги фикр ва мулоҳазалар ўрнига, хотини ва унда содир бўлган аллақандай ножӯя ҳаракат тўгрисидаги фикрлар билан банд бўлди. У ўз одатига хилоф қилиб, ўрнига ётмади, қўлларини орқасига қилиб, хонада у ёқбу ёқ юра бошлади. Юз берган янги аҳвол тўгрисида олдин яхшироқ ўйлаб олиш заруратини сезиб, ўрнига кириб ётолмади.

Алексей Александрович хотини билан гаплашиб олиш тўгрисида ўзича бир қарорга келганда, бу нарса унга жуда осон, оддий иш бўлиб кўринган эди; лекин юз берган бу янги аҳвол тўгрисида мундоқ ўйлаб қарагандан кейин, бу нарса жуда ҳам чигал, жуда ҳам мушкул бўлиб кўринди.

Алексей Александрович рашкчи эмас эди. Унинг ақидасича, рашк — хотин учун бир ҳақорат, шу сабабли хотинга ишонч бўлиши керак эди. Нима учун хотиниг албатта ишониши, яъни ўш хотинининг уни ҳамиша яхши кўришга бутунлай кўнгли тўқ бўлиши кераклигини у ўз-ўзидан сўрамасди; лекин кўнглида шубҳа, ишончсизлик ҳисси йўқ эди, шунинг учун ишончи бор эди ва ишониш

керак деб айтарди. Рашкнинг одамни уятта қолдирадиган бир ҳис эканлиги ва одамда ишонч бўлиш кёраклиги тўғрисидаги ақидаси ҳозир барбод этилмаган бўлса ҳам, аллақандай мантиқсиз, маъносиз бир нарса қаршисида юзма-юз турганлигини ҳис этар, аммо нима қилишини билмай боши қотар эди. Алексей Александрович ҳаёт қаршисида юзма-юз турар, хотинининг ўзидан бошқа бирорни яхши кўриб қолиши мумкинлигини кўриб турар, бу эса унга жуда бемаъни, чигал нарса бўлиб кўринарди, чунки бу ҳаётнинг ўзи эди. Алексей Александрович бутун умрини ҳаёт инъикоси билан алоқада бўлган хизмат соҳасида ўтказган эди. Ҳар сафар ҳаётнинг ўзи билан юзма-юз келганда, у ўзини панага оларди. Жар устидаги кўприкдан бамайлихотир ўтиб кетган, кейин эса бирдан у кўприкнинг бузуб ташланганини ва остида гирдоб борлигини кўрган киши қандай ҳис-туйғуларга берилса, Алексей Александрович ҳам ҳозир худди ўшандай туйғуда эди. Бу гирдоб — ҳаётдан иборат, кўприк эса,— Алексей Александрович яшаган сунъий ҳаёт эди. Хотинининг бошқа бирорни яхши кўриб қолиши мумкинлиги масаласи билан биринчи марта тўқнашганда юраги чиқиб кетаёди.

У кийимларини ечмасдан салмоқли одимлари билан хоналар ичида у ёқдан-бу ёққа айланиб юради; биргина чироқ ёритиб турган ва паркетлари ғижилладиган емакхонада, ним қоронғи меҳмонхонанинг гилами устида у ёқ-бу ёқ юрар, (яқиндагина тайёрланиб меҳмонхонадаги диван устига осиб қўйилган ўзининг катта портретигагина ёруғ тушиб турарди) сўнгра Аннанинг иккита шам ёниб турган кабинетига кирап, шамлар хотинининг ота-онаси ва ёру дугонаси портретларига, унинг ёзув столида кўравериб, кўзига таниш бўлиб қолган чиройли ўйинчоқ-безанчоқларига нур тўкиб турарди. Аннанинг хонасидан ўтиб, меҳмонхона эшигига юриб келар, яна қайтиб кетарди.

Хоналар ичида у ёқдан-бу ёққа айланиб юрганида, ийниқса чарогон емакхонанинг паркетлари устида юриб бораётганида тўхтаб: «Ҳа, бир қарорга келиш, бунга хотима бериш керак, мен бу тўғрида ўз фикримни, қароримни айтишим лозим»— деяр эди ўзига. Шундан кейин яна орқасига қайтарди. «Лекин нимани айтаман? Қандай қарорни?» деб меҳмонхонада ўз-ўзига савол берар, лекин жавоб тополмай қийналарди. Кейин кабинет то-

монга бурилишда яна ўзидан сўради: «Шошма, ахир ўзи нима гал? Нима бўлди? Ҳеч нима бўлгани йўқ-ку. Фақат Вронский билан узоқ гаплашди, холос. Хўш, нима бўлти? Кибор жамиятларда хотинлар бировлар билан ўтириб гаплашмайдими? Иннайкейин, бу рашк нимаси — ўзимни ҳам, уни ҳам ерга уриш деган сўз-ку бу ахир», деб ўйларди у, Аннанинг кабинетига кирганда; лекин илгарилари ўзи учун салмоққа эга бўлган бу мулоҳазаларнинг' энди салмоғи ҳам, аҳамияти ҳам қолмаган эди. У ётоқхона эшигидан яна зал томонга қайрилиб кетар; лекин ним қоронғи меҳмонхонага қайтиб кирди дегунча, аллақандай бир овоз: «Булар сен ўйлагандай эмас, мабодо бошқалар буни сезишган бўлса, демак бу ерда бир гап бор», — деярди. Шундан кейин у емакхонада яна ўзига: «Ҳа, бу масалани ҳал қилиш, барҳам бериш керак, сўнгра ўз мулоҳазаларимни айтишим лозим...» деярди. Меҳмонхонадан қайрилишда яна ўз-ўзидан: «Қандай ҳал қилиш керак?» — деб сўрарди. Кейин яна: «Нима ҳодиса бўлди?» — деб ўзидан сўпар, «Ҳеч қандай ҳодиса бўлгани йўқ» — деб жавоб берар, сўнгра рашк деган нарсанинг хотинни хўрловчи ҳис эканлигини эслар, лекин меҳмонхонага боргандা, яна «бир гап бор» деб васвасага тушарди. Фикри ҳам, жасади сингари тўла доира бўйлаб айланиб юрар, лекин ҳеч қандай янги нарсага рост келмас эди. У буни сезди-ю, пешонасини силаб, хотинининг кабинетида ўтириб қолди.

Бу ерда Аннанинг столига ва унинг устида ётган маляхит бювар ҳамда ёза бошланган бир мактубчага кўзи тушди-ю, фикрлари бирдан ўзгариб кетди. У Анна тўғрисида, Аннанинг нималарни ўйлагани ва ҳис этгани тўғрисида ўйлай бошлади. Хотинининг шахсий ҳаёти, фикр ўйлари, истак ва орзулари бўлишини у биринчи марта хаёлига келтирди, шунда хотинининг ўзига хос ҳаёти борлиги ва бўлиши кераклиги тўғрисида туғилган фикр унга шу қадар даҳшатли бўлиб кўриндики, бу фикрни бошидан тезроқ қувиб юбориш ҳаракатига тушди. Бу бир гирдоб эди, унга қарашга Алексей Александревичнинг юраги тоб келтиролмасди. Ўзини бошқа бир одамнинг ўрнига қўйиб, ўша одамдай фикр ва ҳис қилиш эса Алексей Александровичга руҳан ёт нарса эди. У бу хил руҳий ҳолатни зарарли, хавфли бир хаёлпастлик деб ҳисобларди.

«Масаланинг энг даҳшатли томони шундаки,—деб ўй-

ларди у,— бошлаган ишим охирига етиб қолганда (ҳозир амалга ошираётган лойиҳасини ўйларди), тинч яшашим ва қалбимнинг бутун кучини сафарбар қилишим жуда ҳам зарур бўлиб турган шу пайтда бошимга ана шу бемаъни ташвиш тушса-я! Энди нима қилишим керак? Мен ахир бесаранжомликка, ҳаяжонга тушиб ҳақиқат юзига боқишдан қўрқадиган одамлардан бўлмасам».

— Мен бу нарсани ўйлаб кўришим, бир қарорга келишим ва ташвишларни ўртадан кўтариб ташлашим керак,— деди, у овозини чиқариб.

«Хотинимнинг ҳис ва туйғулари ҳақидаги, унинг қалбida содир бўлайтган ва бўлиши мумкин бўлган нарсалар тўғрисидаги масаланинг менга дахли йўқ, бу унинг виждонига ва динига тааллуқли нарса»,— дўб ўйландида, содир бўлган ҳозирги аҳволни қонунлаштириш учун мувофиқ модда топганидан қувониб, ўзида бир енгиллик ҳис этди.

«Шундай қилиб,— деди Алексей Александрович,— унинг ҳислари ва ҳоказолар тўғрисидаги масалалар, унинг виждонига тааллуқли масалалардир, уларнинг менга ҳеч қандай дахли бўлиши мумкин эмас. Менинг вазифам эса равshan ва муайян. Мен оиласнинг бошлиғиман, шунинг учун оиласга раҳбарлик қилишга ва қисман жавобгарликни уҳдамга олишга мажбурман; мен ўзим кўриб турган хавф-хатарни кўрсатишim, ундан сақлашим ва ҳатто ҳукмронлигимни ҳам ишга солишим керак. Мен бу нарсаларнинг ҳаммасини унга айтишим керақ.

Хотинига айтадиган гаплари Алексей Александровичнинг миясида энди равshan шакл олди. У айтадиган гапларини ўйлаб туриб, вақтини ва ақл кучини шундай майдай-чўйда нарсаларга, уй ташвишларига исроф қилишга мажбур бўлаётгани учун афсусланди; лекин бунга қарамасдан сўзлайдиган нутқи миясида доклад сингари изчил ва ойдин шакл ола бошлади. «Мен қўйидаги нарсаларни айтишим, укдиришим керак: биринчидан, афкор омманинг ва одоб қоидаларининг аҳамиятини; иккинчидан, никоҳ моҳиятининг диний жиҳатдан изоҳини; учинчидан, керак бўлса, ўғил учун юз бериши мумкин бўлган баҳти қораликни; тўртинчидан, унинг ўз бошига тушадиган шўри-ғавғони эслатиб қўйишим керак». Ана шундай кейин Алексей Александрович бармоқларини бирорига кириштириди, кафтларини паастга қаратиб туриб бир тортган эди, бармоқларининг бўғинлари қирсиллаб кетди,

Унинг бу ёмон одати,— қўлларини чатиштириб, бармоқларини қирсиллатиш одати,— ҳамма вақт асабларини тинчтар ва ҳозир унга жуда ҳам зарур бўлган хотиржамлик ҳиссини туғдиради. Ташқари эшигига карёта келиб тўхтагани эшитилди. Алексей Александрович зал ўртасида тўхтаб қолди.

Зинапоядан чиқиб келаётган аёл кишининг қадам товуши эшитилди. Алексей Александрович нутқини ирод этишга шайланиб чатиштирилган бармоқларини қаттиқ қисган ҳолда яна қайси бири қисирлар экан деб кутиб турар эди. Бўғинларидан бири қисирлади.

Зинапоядан эшитилаётган майин қадамлар товушидан Аннанинг яқинлашиб келаётганини сезди-да, тайёрлаб қўйган нутқидан мамнун бўлса ҳам, яна гапни очти қилиш кераклигини ўйлаб юраги орқасига тортиб кетди.

IX

Анна бошини солинтириб, бошлигининг попугини ўйнаб келарди. Юзи порлаб нур сочиб турарди; лекин бу шодлик нури эмас эди, у қоронғи кечада ланғиллаган даҳшатли ёнғин ёғдусини эслатарди. Анна эрини кўриб бошини кўтарди-да, худди уйқудан уйғонаётган киши сингари, кулимсираб қўйди.

— Ана холос, ҳали ҳам ётганинг йўқми? Қизиқ!— деди-ю Анна, бошлигини чиқариб, тўхтамасданоқ пар дозхонасига кириб кетди. Кейин эшик орқасидан овози эшитилди:— Етиш керак, Алексей Александрович.

— Анна, сенга гапим бор эди.

— Менга?— Таажжуб билан эшикдан чиқиб, эрига қаради Анна.— Ҳа, нима гап? Нима хусусда?— деб сўради, ўтиргандан кейин.— Хўп, гаплашайлик, агар жуда зарур бўлса. Аммо ётсак яхшироқ бўларди.

Анна тилига келган нарсаларни қайтармай гапирав, гапираётган нарсаларига қулоқ солиб, ёлғон гапиришга қобилиятли эканига ўзи ҳайрон қолар эди. Сўзлари нақадар содда, нақадар табиий, ухлагиси келгани ҳам худди ростга ўхшар эди! Анна ўзини қалин ёлғончилик либосини кийиб олгандай ҳис этарди. Қандайдир кўринмайдиган бир куч ўзига ёрдам беряётганини, ўзини қўллаб-қувватлаётганини ҳис қиласарди.

— Анна, мен сени огоҳ қилиб қўймоқчиман,— деди әри.

— Огоҳ қилиб қўймоқчисан? — деб сўради Анна. — Нимадан?

Анна шу қадар содда, шу қадар қувноқ чеҳра билан қараб турардики, уни эрича билмаган, танимаган киши сўзларининг на оҳангидга, на маъносига бирон ғайри табии нарса борлигини пайқай олмас эди. Лекин уни яхши билган эри учун, беш минут кечикиб ётганда Анна буни сезиб, сабабини суриштирганини неча марталаб кўрган эр учун, ҳар бир севинчини, хушвақтлигини ва дарду ҳасратларини дарҳол келиб ўзига айтганини билган эр учун,— эрининг аҳволини сезгиси келмаган, ўзи тўғрисида бир оғиз ҳам сўз айтишни истамаган хотинини шундай аҳволда кўриш — жуда кўп маънога эга эди. Хотинининг авваллари ҳамма вақт ўзи учун очиқ бўлган қалбининг энди ёпиқ эканлигини кўриб турарди. Ҳали бу ҳам оз, ҳатто Аннанинг сўз оҳангидга бу ҳаракатидан уялмаётганини, гўё: «Тўғри, қалбим сен учун ёпиқ, шундай бўлиши керак, бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолади», деб рўй-рост гапираётгандек авзоъда эканини кўриб турарди. Уйига қайтиб келганда, уйни қулфлоғлиқ кўрган киши ўзини қандай ҳис қилса, Алексей Александрович ҳам ҳозир худди шундай ҳисни бошидан кечирмоқда эди. «Лекин, зора калити топилса», деб ўйлади Алексей Александрович.

— Мен сени шу хусусда огоҳ қилиб қўймоқчиманки,— деб мунгли товуш билан сўз бошлади у,— эҳтиётсизлик ва енгилтаклиқ орқасига сен ўзингни киборлар жамиятида гап-сўзга қолдиришининг мумкин. Бугун граф Вронский билан (бу номни қаттиқ овоз билан чертиб-чертуб гапирди) қилган ҳаддан зиёд дилкашлигининг бутун мажлиснинг диққатини ўзига жалб этди.

У сўзлаётгандага Аннанинг кулиб турган, лекин нимани ифода этаётганини тушуниб бўлмайдиган (шу билан уни даҳшатга солаётган) кўзларига қараб, ўз сўзларининг фойдасиз, беўрин эканлигини сезиб турарди.

Анна у айтган гапларга ҳеч бир тушунмаган, фақат сўнгти сўзнигина жўрттага тушунгандек:

— Ҳамма вақт шунаقا қиласан, — деб жавоб берди.— Зерикиб ўтирсан ҳам сенга ёқмайман, вақтим чоғ бўлиб ўтирсан ҳам ёқмайман. У ерда ҳеч зерикканим йўқ. Нима, зерикмаганим сенга алам қилдими?

Алексей Александрович бир сесканди-ю, бармоқлари ни қисирлатмоқчи бўлиб букди.

— Қўй, қисирлатма, бирам ёмон кўраманки,— деди Анна.

Алексей Александрович ўзини босиб қўлларини ҳаракатдан тўхтатди-да:

— Анна, сен ўзингмисан?— деди.

Анна ҳам самимий, ҳам кулгили таажжуб билан:

— Ҳа, нима?— деди.— Нима демоқчисан менга?

Алексей Александрович, дами ичига тушиб кетиб, қўли билан пешонасини, кўзларини силади. У ўзининг қилмоқчи бўлган нарсаси ўрнига, яъни хотинини кибор жамият кўзида хатолардан огоҳлантириб қўйиш ўрнига Аннанинг виждонига тааллуқли нарсалар тўғрисида ихтиёrsиз ҳаяжонланаётганини ва аллақандай хаёлий тўсқин билан курашаётганини кўрди.

— Мен сенга шуни айтмоқчи эдим,— деб совуқ сокин бир оҳангда сўзини давом эттири, — илтимос қиласман, гапимга яхшилаб қулоқ сол. Узинг биласан, мен рашкни таҳқир этувчи ва киши иззати-нафсини ерга урувчи бир ҳис деб биласан, шунинг учун ҳеч қачон бу ҳисга берилиб иш қилмайман; лекин одоб деган нарсанинг шундай қонун-қоидалари борки, буни оёқости қилган киши жазосини тортмай қолмайди. Бугун мен сезганим йўқ, лекин мажлисдагиларда қолдирган таассуротингга қараб бир нима дейиладиган бўлса, сен ўзингни ҳамма талабларга жавоб берадиган тартибда тутмадинг, буни ҳамма сезди.

— Гапингга тушунсам ўлай агар,— деди Анна, елқаларини қисиб. Қейин ўзича: «Унга барибир экан. Менинг ҳаракатимни киборлар жамияти пайқашгани учун ташвишга тушибди», деб ўйлади.— Тобинг қочган кўринади, Алексей Александрович,— деб илова қилди-да, ўрнидан туриб, хонасига кириб кетишни мўлжаллаб турганда эри уни тўхтатмоқчи бўлгандай олдинга қараб юрди.

Унинг юзи хунук, қовоқлари солиқ эди, Анна уни ҳеч маҳал бу хилда кўрмаган эди. Анна тўхтади-да, бошини орқага ташлаб бир оз қийшайтириб чақон қўллари билан соchlаридаги санчиқларини чиқара бошлиди.

— Хўп, қулоғим сенда, қани, гапир, эшитай,— деди Анна, вазмин, лекин мазақ қилувчи бир оҳангда.— Ҳатто гапингга жон деб қулоқ соламан, чунки нималигини билишни хоҳлайман.

Анна сўзлар, сўзлаётган сўзларининг табиий, вазмин,

тўғри оҳангдалигига ва ҳар бир сўзни топиб гапираёт-
ганига ҳайрон бўларди.

— Ҳисларингни синчилаб билиб олишга ҳақим йўқ,
мен буни умуман фойдасиз, ҳатто заарли деб ҳисоблай-
ман,— деб сўз бошлади Алексей Александрович.— Қал-
бимиизни кавлаштирганимизда, баъзан шундай нарсалар-
ни кавлаб чиқарамизки, ундан нарсалар ўша ерида
кўринмай ётгани яхшироқ бўларди. Сенинг ҳисларинг —
виждонингга тааллуқли нарса; лекин мен сенинг олдинг-
да, ўзимнинг олдимда, худо олдида ўз бурчларингни
кўрсатиб қўйишга мажбурман. Бизнинг ҳаётимиз пай-
ванд қилинган, лекин одамлар томонидан эмас, оллоҳ
томонидан пайванд қилингай. Бу пайвандни фақат жи-
ноятгина бузиши мумкин, бундай жиноят эса оғир жазо
 билан натижаланади.

— Гапингга ҳеч тушунолмаяпман. Вой худо-еї, худди
ўчакишгандай, бирам уйқум келятпики! — деди-ю Анна,
қўли билан соchlарини тез-тез кавлаштириб, қолган сан-
чиқларни қидира бошлади.

Алексей Александрович:

— Анна, худо хайрингни берсин, ундан дема,—
деди.— Эҳтимол, мен янгилаётгандирман, лекин га-
нимга ишон, мен бу нарсаларни ўзимдан кўра кўпроқ
сенинг юз-хотиринг учун айтяпман. Мен эрингман, сени
яхши кўраман.

Бир лаҳзагина Аннанинг боши қуёйи солинди ва кўз-
ларидаги истеҳзо учқуни сўнди; лекин «яхши кўраман»
сўзи уни яна разабга келтирди. «Яхши кўради? Наҳотки
яхши кўришни билса? Муҳаббат деган нарса борлигини
эшитмаган бўлсайди, ҳеч қачон бу сўзни ишлатмасди.
Муҳаббатнинг нималигини тақир билмайди», — деб ўй-
ланди Анна, кейин:

— Алексей Александрович, ўлай агар, ҳеч нарсага
тушунмаяпман,— деди.— Тушунтирироқ гапир, нима,
билай...

— Шошма, гапимни гапириб олай. Мен сени яхши
кўраман. Лекин мен ўз тўғримда гапираётганим йўқ;
бунда асосий шахслар ўғлимиз-у сенинг ўзинг. Такрор
ийтаман, менинг сўзларим сенга бутунлай беҳуда,
иоўрин бўлиб туюлиши мумкин, эҳтимол бу сўзлар
янгилаётгандигим натижасидир. Ундан бўлса, мени ке-
чиришингни илтимос қиласман. Мабодо заррача бўлса
ҳам асос борлигини сезсанг, у ҳолда ўйлаб кўришингни

ва кўнгил ёриб менга очиқ айтишингни илтимос қила-
ман...

Алексей Александрович олдиндан тайёрлаб қўйган
сўзларини эмас, бутунлай бошқа нарсаларни айтганини
ўзи ҳам пайқамай қолди.

— Менинг айтадиган ҳеч қандай гапим йўқ. Иннай-
кейин...—Анна ўзини жилмайишдан зўрға тутиб, бир-
дан шошиб гапирди:— бўлди, ухлаш керак.

Алексеј Александрович хўрсиниб қўйди-да, ортиқ ҳеч
нима демасдан, ётоқхонага кириб кетди.

Анна ётоқхонага киргандан, эри ўрнида ётган эди.
Лаблари қимтилган, кўзлари эса хотинига эмас, бошқа
ёққа тикилган эди. Анна ўз ўрнига кириб, эрининг яна
гап бошлашини минут сайин кутиб ётди. У эрининг гап
бошлашидан ҳам қўрқар, гап бошлашини ҳам хоҳларди.
Лекин эри миқ этмасди. Анна қимир этмасдан узоқ кут-
ди ва ниҳоят уни унуди. У ҳозир бошқа кишини ўйлар,
уни кўз ўнгида кўриб турар, уни ўйлаган пайтда юраги-
нинг ҳаяжон билан, жинояткорона шодлик билан тўлиб
борганини пайқар эди. У бирдан бўрундан бир маромда
чиқаётган сокин бир ҳуштакни эшилди. Алексей Александрович
ўзи чиқараётган ҳуштакдан дастлаб қўрқиб,
тўхтаб қолди; лекин икки марта нафас олгандан сўнг
янги, бир оҳангда яна ҳуштак ота бошлади.

— Фойдасиз, фойдасиз, энди фойдасиз,— деб Анна
кулимсираб туриб пичирлади. У узоқ вақтгача қимир
этмай кўзларини очиб ётди; кўзларининг парираганини
у қоронғида ҳам кўриб тургандек түярди.

X

Шу оқшомдан Алексей Александрович учун ҳам, хотини учун ҳам янги ҳаёт бошланди. Айтарли ҳеч қандай ҳодиса юз бермади. Анна ҳар вақтдагидай киборлар мажлисларига қатнар, айниқса княгиня Бетсиникига кўпроқ борар, Вронскийни ҳамма жойда учратарди. Алексей Александрович буни кўрса ҳам, лекин ҳеч нарса қилолмасди. Хотинидан гап олиш учун урингандага сафар Анна уни аллақандай шодиёна бир таажжуб билан қарши оларди. Зоҳирда ҳамма нарса аввалгидай эди, лекин ботинда алоқалари бутунлай ўзгарган эди. Алексей Александрович давлат ишларида бениҳоя қудратли одам бўлса ҳам, бу масалада ўзини заиф ҳис қи-

ларди. У бамисоли қўкизга ўхшаш, бошини эгіб, бәши устида кўтарилиган болтанинг зарбасини мүтелик билан кутарди. Ҳар гал шу тўғрида ўйлай бошлаганда яна бир марта ҳаракат қилиб кўриш кераклигини, меҳрибонлик, мулоиммлик ва талқин-таъсир йўли билан уни қутқазиб қолиш, ҳушини жойга келтириб қўйиш кераклигини ҳис қилас ва ҳар кун у билан гаплашишга жазм қилас эди. Лекин ҳар сафар Анна билан гаплаша бошлаганда, Аннанинг ичига кириб олган бадкорлик ва риёкорлик шайтони ўзининг ҳам елкасига миниб олаётганини ҳис қиласди-да, Анна билан гаплашмоқчи бўлган оҳангда эмас, бутунлай бошқа оҳангда, бошқа тўғриларда гапириб юборарди. У Анна билан ихтиёrsиз ўзи одатланиб қолган истеҳzo аралаш оҳангда гаплаша бошларди. Ҳолбуки Аннага айтилиши лозим бўлган нарсани бу хил оҳангда айтиб бўлmas эди.

• • • • • • • • • • • • • • • •

XI

Вронский учун қарийб бир йилдан бери ҳаётининг бирдан-бир орзуси бўлиб, ўтмишдаги барча орзуларининг ўринини эгаллаб олган нарса; Анна учун эса имкон хорижида бўлган, даҳшатли кўрингандан ва бунга қарамай жозибали орзу бўлиб келган нарса — ниҳоят ушалган эди. Вронский ранги ўчган, жаги қалтираган ҳолда Аннанинг боши устида туриб, Аннага: тинчланинг, ўзингизни босиб олинг, деб ялиниб-ёлворар, лекин нима деб, нима билан тинчилиши билмай боши қотар эди.

— Анна! Анна! — деярди у, қалтироқ товуш билан.— Анна, худо ҳақи!..

Вронский қанча баланд овоз билан гапирса, Анна бир маҳаллар мағрур, қувноқ бўлган, энди эса уятта қолган бошини шунча паст туширар, эшлиб-букилар, ўтиргак дивандан полга, унинг оёклари остига йиқиларди; Вронский ушлаб турмаган бўлса, гиламга йиқилиб тушарди.

Анна унинг қўлини қўксига босиб:

— Ёollox! Ўзинг кечир! — деб ҳиқилларди.

Анна ўзини шу қадар жинояткор ва айбдор сезардик, фақат ўзини ерга уриш, узр сўрашдан бошқа иложи қолмаган эди; дунёда эса энди Аннанинг Вронскийдан

бошқа ҳеч кими йўқ эди, шунинг учун кечирим сўраб унга ҳам ялиниб-ёлворарди. Анна унга термилар, ўзи-нинг хўрлигини бутун вужуди билан ҳис этар, ортиқ гапиришга сўз тополмай қийналар эди. Вронский эса қотил ўзи ўлдирган кишисининг жасадини кўрганда ҳис қилиши керак бўлган нарсаларни ҳис қилар эди. У ҳаётдан маҳрум қилган бу жасад уларнинг муҳаббати, муҳаббатларининг биринчи фасли эди. Бу даҳшатли ҳаёсизлик эвазига қўлга киритилган баҳт хотираларидағи қандайдир мудҳиш, жирканч бир нарса эди. Анна ўзининг маънавий яланғочлигидан эзилар, бу нарса Вронскийга ҳам таъсир қиласди. Лекин қотил, ўзи қатл этган кишининг жасади олдида қанчалик даҳшатга тушмасин, бу жасадни пора-пора қилиб яшириши керак, қотил қатл йўли билан қўлга киритган нарсаларидан фойдаланиши керак.

Шунинг учун қотил ғазаб билан, гўё эҳтирос билан жасадга ташланади, уни судрайди, парчалайди; шунга ўхшаш Вронский ҳам унинг юзини, яланғоч елкаларини бўсалар билан қоплади. Анна унинг қўлини ушлаб, қимир этмай ўтиради. Ҳа, бу ўлишлар — ҳаёсизлик эвазига қўлга киритилган нарсалардир. Ҳа, ҳамиша меники бўлиб қоладиган бу ягона қўл эса — мен билан тил бириктириган шеригимнинг қўли. Анна бу қўлни лабларига келтириб ўпди. Вронский тиз чўкиб, Аннанинг юзига қараб дийдорига тўймоқчи бўлди; лекин у юзини яшириб, бир сўз ҳам демади. Ниҳоят, Анна ўзини зўрлаб ўрнидан турди-да, Вронскийни итариб юборди. Юзи ҳамон аввалгидай чирошли бўлса ҳам, аянч тусда эди.

— Ҳамма нарса битди,— деди Анна.— Менинг сендан бошқа ҳеч нимам йўқ. Эсингда бўлсин.

— Жонимдек кўрганимни ҳеч қачон эсдан чиқара олмайман. Бу баҳтнинг бир лаҳзаси учун...

— Қандай баҳт!— деди Анна, жирканч ва даҳшат билан; бу даҳшат Вронскийга ҳам беихтиёр таъсир қилди.— Худо хайрингни берсин, ортиқ бир сўз ҳам айтма.

Анна дарҳол ўрнидан туриб, ўзини четга олди.

— Ортиқ бир сўз ҳам айтма,—деб тақрорлади-ю, юзида Вронскийга ғалати туюлган совуқ бир умидсизлик ифодаси билан ундан айрилди. Анна ҳозир қадам ташланган янги ҳаёт олдида ҳис қилган номус, шодлик ҳиссини ва даҳшатни сўз билан ифода этолмаслигини сезар, шу-

нинг учун бу ҳақда гапиришни, бу ҳисни номуносиб сўзлар билан булғашни истамас эди. Лекин кейинча ҳам, эртасига ва индинига ҳам, бу ҳисларнинг бутун муракаблигини ифода қила биладиган сўзлар тополмадигина эмас, балки қалбида бор нарсаларни ўзича ўйлаб кўришга ярайдиган фикрлар ҳам тополмади.

«Йўқ, энди бу тўғрида ўйлай олмайман; кейин, тинчимни топганимдан кейин ўйлайман» деярди у ўз-ўзига. Лекин фикр-ўйларига ором берадиган бу тинчлик кела-вермади; нима қилиб қўйганлигини, энди бошига нималар келишлиги ва нима қилиш қераклиги тўғрисида-ги фикрлар ҳар гал миясига келганда, уни даҳшат босар ва бу фикрларни миясидан қувар эди.

— Кейин, тинчимни топганимдан кейин,— деярди ўз-ўзига.

Аммо тушида, ўз фикрларига ҳукмронлик қилиш ихтиёри қўлидан кетганда, аҳвол бутун шармандалиги, яланғочлиги билан кўз олдида гавдаланаарди. Қарийб ҳар кеча тушига бир нарса кирап эди. Тушида уларнинг ҳар иккови ҳам эри бўлиб кўринар, иккови ҳам Аннани севиб-сийпалар эмиш. Алексей Александрович Аннанинг қўлларини ўпид йиғлар эмиш, нуқул: «Хайрият, энди яхши бўлди!» дермиш. Алексей Вронский ҳам ўша ерда, у ҳам Аннанинг эри эмиш. Анна эса бурунлари ўзига имкон хорижида кўринган бу аҳволга ҳайрон бўлар, бу аҳволнинг ўнғайлигини, энди ҳар иккала эрининг ҳам бундан мамнун ва бахтиёрлигини кулиб туриб гапиравмиш. Лекин бу туш худди қора босгандек Аннани қийнар, у ваҳм билан уйғониб кетарди.

XII

Левин Москвадан қайтган дастлабки кунларида, рад жавоб олиб, шарманда бўлганини эслаб ҳар сафар титраб, қизариб юрган кезларида ўзига шундай деярди: «Физикадан бир олиб, иккинчи курсда қолганимда, ҳамма нарса барбод бўлди деб худди шундай қалтираган, лавлагидек қизарган эдим; опамнинг менга топширган ишини бузиб қўйганимда ҳам барбод бўлдим деб ўйлаган эдим. Хўш, оқибат нима бўлди?— Мана энди, йиллар ўтгандан сўнг, ўша нарсалар учун қайғурганимни эслаб ҳайрон қоламан. Бу қайғумнинг оқибати ҳам шундай бў-

лади. Замон ўтгандан сўнг бу нарсага ҳам парвосиз қарайдиган бўламан.»

Лекин орадан уч ой ўтиб кетган бўлса ҳам, бунга парвосиз бўлиб қололмади, балки худди биринчи кунлардаги сингари бу ҳодисани эслаганда юраги ўртаниб кетарди. Ҳеч таскин тономласди, чунки кўп вақтлардан бери оила ҳаётини орзу қилиб келганига, ўзини бундай ҳаёт учун етилган ҳис қилганига қарамай, ҳамон уйланмаган ва уйланиш эҳтимолидан бурунгига нисбатан анча узоқлашган эди. Атрофидаги одамлар сингари, унинг ўзи ҳам шу ёшга етган кишининг сўққа бош бўлиб қолиши яхши эмаслигини сезиб ўкинарди. Бир кун, Мөсквага жўнаш олдида, ўзининг молбоқари Николайга (бу содда мужик билан ҳангомалашишни яхши кўрарди): «Нима дейсан, Николай, уйланмоқчиман!» дегани ҳали-ҳали эсида. Ушанда Николай шубҳасиз бажарилиши лозим бўлган иш тўғрисида гапираётгандек: «Албатта, аллақачон ўйланиш керак эди, Константин Дмитрич!» деган эди. Лекин уйланиш эҳтимоли ҳозир ҳар вақтдагидан ҳам узоқлашган эди. Кўнглидаги ўрин эса эгалланган, ҳозир ана шу ўринга таниш қизлардан биронтасини хаёлида қўйиб кўрса, бунинг сира-сира бўлиши мумкин эмаслигига қаноат ҳосил қиласарди. Бундан ташқари, рад жавоб олганини, бу масалада ўзи ўйнаган ролини эслаганда уялиб ерга кириб кетгудек бўларди. Бу хусусда ўзининг ҳеч қандай айби йўқлигини ўз-ўзига неча марта айтса ҳам, буни эслаш шунга ўхшаш кишини уялтирадиган хотиралар сингари, уни қалтиратар, қизартиратар эди. Ҳар қандай одамда бўлгани сингари, унинг ўтмишида ҳам виждонини азоблайдиган ёмон ишлар содир бўлган; лекин қилган ножӯя ишлари тўғрисидаги хотира, бу арзимас, лекин уятли ҳодиса сингари азоб бермас эди. Юрагидаги бу яра ҳеч бир маҳал битадиган яра эмасди. Энди Китидан олган рад жавоби ва ўша кеча бошқалар назарида тушган аянч аҳволи ҳам шу хотиралар сирасига келиб қўшилди. Лекин вақт ва меҳнат ўз ишини қилмоқда эди. Бу оғир хотиралар унинг учун кўзга чалинмайдиган, лекин қишлоқ ҳаёти учун катта аҳамиятга эга бўлган ҳодисалар орқасида қолиб борарди. Ҳафталар ўтган сари Китини камдан-кам эслайдиган бўлиб қолди, у Китининг эрга теккани ёки яқинда эрга тегиши тўғрисидаги хабарни сабрсизлик билан кутар, бундай хабар оғриқ тишини суғуриб ташлагандай шифо беради деб кўз тутар эди.

Бу орада кишининг баҳрини очадиган гўзал баҳор етиб келди; ўсимликлар ҳам, жониворлар ҳам, инсонлар ҳам — ҳаммаси бараварига яйраб-яшнайдиган нодир баҳор ўзини кутдирмай етиб келди. Бу гўзал баҳор Левиннинг ҳисларини яна бешбадтар қўзғатди ва ўзининг ёлғизлиқда кечирадиган ҳаётини мустаҳкам, мустақил негизда қуриш учун ўтмишдаги ҳамма нарсалярдан воз кечиш тўғрисидаги ниятини қувватлади. У қишлоққа қайтишда у ерда амалга ошироқчи бўлган ишларидан кўпгинасини ҳали-ҳануз бажармаган бўлса ҳам, лекин энг муҳими — пок ва тоза ҳаёт кечириш истаги амалга ошиган эди — у бунга риоя қиласади. Разил бир ишни қилиб қўйиб, кейин азобини чекиб юрадиган Левин энди уятли иш қилмас, шунинг учун одамлар юзига тортиномай қарап эди. У Марья Николаевнадан февраль ойидаёқ ҳаг олган эди; хатида Николай акасининг соғлиги ёмонлашиб бораётганлигини, лекин у муолажага кўнмаётганлигини хабар қилган эди; шу хат муносабати билан Левин Москвага бориб, акасини докторлар билан маслаҳатлашишга ва чет элга жўнаб, сув муолижасини олишга кўндириб келди. Акасини осонгина йўлга солишига ва жаҳлини чиқармасдан йўл харажатлари учун қарз ҳам беришга муваффақ бўлди. Бу иши учун ўзидан жуда мамнун эди. Баҳорда, айниқса диққат талаб қиласадиган хўжалик билан машғул бўлишдан ва кигоб ўқишдан ташқари, Левин шу қиши хўжалик ҳақида бир асар ҳам ёза бошлади; бу асарнинг планига кўра, хўжаликдаги ишчининг характеристи ҳам иқлим ва тупроқ қатори абсолют омил деб танилиши, шунинг учун қишлоқ ҳўжалиги фанининг бутун низом ва қоидалари фақат тупроқ ва иқлим омилларига қарабгина эмас, балки иқлим, тупроқ ҳамда ишчининг ўзгармас, маълум характеристи омилларининг хulosasi бўлиши керак. Шундай қилиб, якка яшаганига қарамай ёки якка яшагани учун ҳам унинг ҳаёти иш ва ташвиш билан тўлиб-тошиш, фақат ора-сира миёсидачувалашган тарқоқ фикрларини Агафья Михайловнадан бошқаларга ҳам айтиш учун эҳтиёж сезар, бунга қарамасдан Агафья Михайловна билан ҳам кўпинча физика, хўжалик назарияси, айниқса фалсафа тўғриларида муҳокамалар юритарди; фалсафа эса Агафья Михайловнанинг яхши кўрган фани эди.

Баҳор чеҳрасини узоқ вақтгача очмади. Рўзанинг

сўнгги ҳафталарида ҳаво очиқ, совуқ бўлиб туғди. Кундузлари қатқалоқлар эрир, кечалари эса совуқ етти даражага чиқиб олар эди; муз шу қадар қалин эдики, аравалар тўғри келган жойдан юриб кетаверарди. Пас-ха кунларида ҳам қор бор эди. Кейин, байрамнинг иккинчи куни бирдан илиқ шамол эсди, қора булутлар босиб келди, уч кеча-ю уч кундуз илиқ жала қўйди. Пайшанба куни шамол тинди-да, табнатда юз бераётган ўзгаришлар сирини яширмоқчи бўлгандай, қуюқ кул ранг туман тушди. Туман ичиде сувлар шалдираб оқар, музлар қасирлаб ўринларидаң кўчар, лойқа сувлар кўлириб, то Красная Горкагача ёйилиб борарди; кечқурун туман парчаланди, қора булутлар паға-паға бўлиб тарқалди, баҳорнинг ёрқин, чинакам чеҳраси кўринди. Эрталаб чараклаб чиққан қуёш кечаси сув юзида пайдо бўлган юпқа музларни бир зумда эритди, уйғонган ердан кўтаришган буғлар билан илиқ ҳаво ларзага келди. Бултурги ўланлар ҳам, янгидан ниш уриб чиқаётган ёш ўтлар ҳам яшил тус олди; калина (бодрезак), қарағай ва ёпишқоқ хушбўй оқ қайнинларининг куртаклари бўртди, уяларидан учиб чиққан асаларилар тилласимон гуллар билан ўртилган новдалар устида ғувиллаша бошлади. Музлаб қолган яшил баҳмал экинлар устида тўрғайлар кўзга кўринмай бўзлайди, қорамтири сув босиб ётган пастликлар ва ботқоқлар тепасида лойхўраклар чийиллайди, турналар, гозлар баҳор нағмаси билан баланд-баландларда учиб ўтади. Туллаган, фақат у ер-бу еридагина туки қолган қорамоллар ўтлоқларда маърашади, қинғироёқ қўзилар алангланиб маърашган оналари теварагида чопишиб ўйнашади, яланг оёқларнинг изи тушган ва қурий бошлаган ёлғиз оёқ йўлларда болалар физиллаб югуришади, ҳовузлардан бўз чайқагани келган хушчакчақ аёлларнинг шангилари, ҳовлилардан эса омоч ва молаларини тузатаётган дехқонларнинг болта дукурлари эшитилади. Чинакам баҳор келган эди.

XIII

Левин каттакон этигини ва биринчи марта пўстинини эмас, мовут пальтосини кийди-да, офтобда ялтираб, одамнинг кўзини қамаштирган ариқлардан ҳатлаб, гоҳ

муз устидан юриб, гоҳ ёпишқоқ лойга ботиб хўжалиги-ни айлангани чиқди.

Баҳор — режа ва ният фасли. Левин ҳовлига чиқди-да, баҳорда бўртиб қолган куртакларидағи ёш сурҳ навдалари, шоҳлари қаёққа ва қандай ўсишини ҳали-бери билмаган дараҳт сингари, ўзининг яхши кўрган хўжалигида ҳозир қандай ишга қўл уришини тузукроқ билмаса ҳам, лекин мияси яхши ният ва орзулар билан тўлиқ эканини сезиб туардид. Ҳаммасидан аввал молхонага кирди. Сигирлар қўрага қўйиб юборилган эди, силлиқ юнглари йилт-йилт қилиб турган сигирлар қуёшда исинишар, далани қумсаб маърашарди. Левин энг нозик чизиқларигача таниш бўлган сигирларини завқ билан томоша қилгандан сўнг уларни далага ҳайдаб, бузоқларни қўрага чиқаришни буюрди. Подачи далага чиқар эканман деб қувониб, юрганича тайёрлангани кетди. Молбоқар аёллар этакларини липпа уришиб, ҳали қуёшда қорайиб улгурмаган оппоқ яланг оёқлари билан лой кечиб югуришар, баҳор шодлигидан диринглаб маърашиб юрган бузоқларни қўлларида хивич билан қўрага қувиб ҳайдашарди.

Левин бу йил ниҳоят даражада яхши етилган ёш молларни ҳавас билан томоша қилгандан сўнг (эрта туғилган бузоқлар мужикларнинг сигирларига, Паванинг уч ойли боласи эса бир ёшлик сигирларга тенг келарди) уларнинг олдига тоғорани чиқартириб, пичанини панжара ичида беришни буюрди. Лекин кузда қилинган панжаралар қиши ичи ишлатилмагани учун баъзи ерлари қийшайиб, синиб қолибди. У наряд бўйича янчиқ машинасини тузатиши керак бўлган дурадгорга одам юборди. Одам борса, масленица байрамидан олдин битказилиши керак бўлган молаларни ремонт қилаётган экан. Бу хабарни эшишиб, Левин жуда хафа бўлди. Неча йиллардан бери бутун куч-қуввати билан тиришиб-тирмашганига қарамай, хўжалигидаги бу тартибсизлик ҳеч хотима топмагани учун жаҳли чиқди. Суриштириб билса: панжаралар қишида ишлатилмагани учун отхонага киритиб қўйилган экан, у ерда синдириб юборишибди, чунки аслда бузоқларга мослаб, енгил-елли ясашган экан. Бундан ташқари, яна шу нарса ҳам маълум бўлди, қишидаёқ кўздан кечирилиб, шикаст-рехтлари тузатиб қўйилсин деб буйруқ берилган бўлса-да, молалар билан қишлоқ хўжалик асбоблари ҳали ҳам

тузатилмабди; ҳолбуки бу иш учун атайин учта чўпкор уста ажратилган эди; мана энди, мола босиш зарур бўлиб қолган пайтдагина молаларни тузатишга киришибди. Левин приказчигига одам юборди-ю, кейин ўзи ҳам уни қидириб кетди. Приказчик ёқа ва барларига барра қопланган узун пўстин кийган, қўлидаги чўпни синдириб ўйнагани ҳолда омборхонадан келар, бугун атрофда ҷароқлаган ҳамма нарса қатори, унинг ҳам кўзлари порлар эди.

— Нега дурадгор янчиқ машинасини тузатмабди?

— Сизга кеча хабар қилмоқчи эдим: молаларни тузатиш керак. Бугун-эрта ер ҳайдай бошлаймиз.

— Қишида нима қилдинглар?

— Устада нима ишингиз бор эди?

— Бузоқ қўрасидаги панжаралар қаерда?

— Уз жойига келтириб қўйинглар деб буюриб эдим. Асли бу одамларга ишингиз тушмасин!— деди приказчик, қўлини силтаб.

— Бу одамларга эмас, бу приказчикка ишим тушмасин!— деди Левин қизишиб.— Менга айтинг, ахир сизни нега ишга олганман?— деб Левин қичқирди. Лекин бу хил қичқириш-ҳайқиришдан фойда йўқлигини эслаб, сўзини ярмида тўхтатди-ю, чуқур хўрсинди. Бир оз жим тургандан сўнг:— Хўш, экишни бошласа бўладими?— деб сўради.

— Туркионинг нарёғига эрта ё индиндан эка бошласак бўлади.

— Бедани-чи?

— Василийни Мишъка билан чиқардим, экишяпти. Фақат ер лой, уруғ ерни ёриб чиқадими-йўқми, билмайман.

— Неча ботмон ерга?

— Олти ботмонга.

— Нега ҳаммасига эмас?— деб қичқирди Левин.

Бедани йигирма ботмон эмас, фақат олти ботмон ергагина эктираётгани Левинга яна ҳам алам қилди. Ҳам назарий жиҳатдан, ҳам ўзининг шахсий тажрибаси жиҳатдан бедани мумкин қадар барвақт, ҳатто қор кетмасдан экилганда яхши натижа берарди. Лекин Левин ҳеч маҳал бунга муваффақ бўлолмасди.

— Одам йўқ. Бу одамлар билан нима ҳам қилиб бўлади? Учтаси ишга чиқмади. Мана энди Семён...

— Одамларни ҳашакдан олинг эди.

— Олдим.

— Қани улар?

— Бештаси компост қиляпти (яъни компост¹ демоқчи). Түрттаси сулини шопиряпти; димиқмасмикан деб қўрқаман-да, Константин Дмитрич.

«Димиқмасмикан» деган иборанинг уруғлик учун ажратилган инглиз навли сули барбод қилинди демак эканлигини Левин жуда яхши биларди, демак, у тайинлаган нарсани яна қилишмабди.

— Эй рўза кунлари айтганман-а, лапашанг!..— деб қичқирди Левин.

— Хафа бўлманг, ҳаммасини тўғрилаймиз.

Левин жаҳли чиқиб қўлини силтади-да, омборга сулини кўргани бориб, отхонага қайтиб келди. Сули ҳали бузилмаган эди. Ишчилар уни кураклар билан шопиршаётган экан, ҳолбуки пастки омборга тўкиб юбориш мумкин эди. Левин шундай қилишни тайинлагандан сўнг, беда экишга юбориш учун бу ердан иккита ишчини олди-да, жаҳлидан тушди. Бундан ташқари, кун шундай ажойиб эдики, аччиғланиб бўлмас эди.

Кудук ёнида енгларини шимариб олиб коляскасини юваётган кучерига:

— Игнат!— деб қичқирди.— Отлардан бирини менга эгарлаб бер...

— Қайси бирини хоҳлайдилар?

— Майли, Колпикни эгарлай қол.

— Хўп бўлади.

Приказчик шу атрофда Левиннинг кўзида ивирсиб юарди; отни эгарлаб бўлишгунча Левин приказчик билан ярашиб олиш учун уни ёнита чақирди-да, баҳорда қилинадиган ишлар ва кўжалик планлари ҳақида гапи-ра бошлади.

Гўнгни ташиш ишларини барвақт бошлаш керак. Бу ишлар эртанги пичан ўримигача тамомланиши лозим. Намини кетказмаслик учун узоқдати далалар плуг билан пешма-пеш ҳайдаб турилсин, пичаннинг ҳаммаси тенгшерикликка берилмасин, аста-секин мардикорлар қўли билан йиғиштириб олинсин.

Приказчик диққат билан қулоқ солиб туар, афтидан, хўжайнининг чамалаб қўйган ишларини маъқуллашга тиришар эди; лекин буига қарамасдан унинг

¹ Компост — турли ўғитлар аралашмаси (*Тарж.*).

юзида Левинга ниҳоят даражада таниш бўлган ва ҳамиша Левинни асабийлаштирадиган умидсизлик, ғамгинлик аломатлари бор эди. Бу аломатлар: «Тузук, бу гапларингиз маъқул, лекин яна худо билади»,— дейр эди.

Левинни ҳеч нарса приказчикнинг ана шу оҳангдаги гапи қадар хафа қилмас эди. Лекин бу Левиннинг қўлидан ўтган ҳамма приказчиклар учун умумий бир хусусият эди. Уларнинг ҳаммаси ҳам Левиннинг мўлжаллаб қўйган нарсаларига шу хилда қарашар эди, шунинг учун ортиқ у аччиғланмас, фақат хафа бўлар, ўзи «худо билади» деб атashдан бошқа ном тополмаган ва ҳамиша ўзига қарши қўйилган ана шу табиий кучга қарши курашиш учун ўзида яна ҳам кўпроқ ғайрат туғилиб борганини ҳис қиласди.

— Қўлимиз тегса, Константин Дмитрич,— деди приказчик.

— Нега қўлингиз тегмайди?

— Яна албатта ўн беш киши ёллаш керак. Одам йўқ, ҳеч ким келмайди. Бугун келишувди. Ёз ишлари учун етмиш сўмдан сўрашяпти.

Левин жим бўлиб қолди. У яна ўша кучнинг қаршилигига учраган эди. Улар қанчалик тиришиб-тирмашмасин, бу баҳога қирқдан, ўттиз еттидан, ўттиз саккиздан ортиқ ишчи ёллаша олмасликларини биларди. Қирқтасини ёллашлари мумкин, аммо ортигини ёллай олмасдилар. Шундай бўлса ҳам, у курашмасдан туролмасди.

— Одамлар келмаётган бўлса, Сура билан Чефировкага одам юборинг. Қидириш керак.

— Юборишга-ку юбораман-а,— деди Василий Фёдорович, бўشاшиб,— отларнинг мазаси қочиб қолган-да.

— Яна оламиз,— деди-ю Левин, кейин кулиб туриб илова қилди:— биламан, сиз шунаقا, озроқ бўлсин-у ёмонроқ бўлсин дейсиз; лекин бу йил сизни ўз ихтиёригизча иш қилдириб қўймайман. Ҳаммасини ўзим қиламан.

— Чамамда, шундоғ ҳам жуда кам ухлайсиз. Хўжанинимиз кўз ўнгида ишласак хурсанд бўламиз...

— Демак, Берёзовий Долнинг нариги томонига беда экишяпти, а? Қани, бир бориб кўриб келай-чи,— деди Левин, кучер келтирган кичкина бўз отга мина туриб.

— Сойдан ўтолмайсиз, Константин Дмитрич,— деб орқасидан қичқириб қолди кучер.

— Хўп, ундей бўлса ўрмондан кесиб ўтаман.

Левин қантариқда тобига етган ва кўлмак сувлар устида пишқириб, жиловини тортиб бораётган отни билчиллаган қўрадан ҳайдаб чиқди-да, тўғри далага қараб сурди.

Левин мол қўраси ва ғалла омборида вақти чоғ бўлган бўлса, энди далага чиқиши билан қувончга тўлиб кетди. Ўйноқи бўз отнинг йўрғасига монанд бир меёрга чайқалиб, ўрмон ичида, у ер-бу ерда қолган қор уюмлари устидан ўтиб, қор ҳиди келиб турган илиқ ҳавони ичига ютиб борар ва пўстлоғида майсалар кўкариб, куртаклари бўрта бошлаган ҳар бир дараҳтидан қувонарди. Ўрмондан чиққанда, кўзлари ўнгидага, каттакон майдонда яшил гиламга ўхшаш экинзор ястаниб ётарди; даланинг ҳеч ерида сув босган ёки тақир ер йўқ эди, фақат чуқурликларда ҳали эриб улгурмаган қорлар оқаришиб кўринарди, холос. Экин майдонини бир деҳқон оти ва унинг ёнида ўйноқилаб юрган тойчоғи оёқ ости қилиб юрганини кўрганда ҳам жаҳли чиқмади (рўпара келган бир мужикка уларни ҳайдаб чиқаришни буюрди), йўлда учраган Ипат мужикнинг мазақли, аҳмоқона жавоби ҳам жиғига тегмади. Ипатдан: «Ҳа, Ипат, тезда уруғ сочишга бошлаймизми?» деб сўраганда, у: «Аввал ерни ҳайдаш керак, Константин Дмитрич»,— деб жавоб берган эди. Левин қанча узоққа борса, баҳри ҳам шунча очилиб, миясига хўжаликни яхшироқ олиб бориш хусусида бири-биридан яхшироқ планлар келарди: толларни далаларнинг кунгай томонига экиш керак, шундай қилинганда остида қорлар йиғилиб қолмайди; даланинг олти ҳиссасини гўнг солинадиган ва уч ҳиссасини эҳтиёт шартдан пичан экиладиган қилиб бўлиш, даланинг энг узоқ четига мол қўраси қуриб, ҳовуз кавлатиш керак; далани табиий йўл билан ўғитлаб туриш учун эса ҳайвонларга тевараги тўсиқ билан ўралган кўчма молхоналар ясаш лозим. Шундай қилинганда, 300 ботмони буғдой, 100 ботмони картошка ва 150 ботмони йўнғичқа бўлади, бир ботмони ҳам ортиқ ср қолмайди.

Левин хаёли шундай нарсалар билан банд экан, экинни бостирмаслик учун отини эҳтиёт билан марзаларда юргизиб, беда экишаётган мардикорлар ёнига

етиб келди. Уруғлик солинган арава марзада эмас, экин ичиди турган эди; ладмикорни ғилдираклар эзиб, от босиб ташлабди. Иккала мардикор ҳам марзада ўтириб, афтларидан, бир трубкада чекишаётган эди. Аравадаги беда уруғи аралаштирилган тупроқ майдаланмабди, аксинча, юмaloқланиб, кесак бўлиб қолибди. Василий деган мардикор хўжайинини кўриб аравага келди, Мишқа эса уруғни соча бошлади. Бу яхши эмас эди, аммо Левиннинг ишчиларга камдан-кам жаҳди чиқарди. Василий ёнига келганда, Левин отини марзага қўйишни буюрган эди, Василий:

— Ҳечқиси йўқ, хўжайн, кўкараверади,— деб жавоб қилди.

— Қўй, ақл ўргатма, қил деган нарсани қилавер,— деди Левин.

Василий:

— Хўп бўлади,— деб жавоб қилди-ю, отининг бошини ушлади. Кейин табиатсозлик қилиб:— Аммо экинниям қулинг ўргилсан қилиб экяпмиз, Константин Дмитрич,— деди,— жудаям. Фақат юриш қийин бўляпти! Ҳар чоригимизга бир пуддан лой ёпишади-я!

— Нега уруққа аралаштирилган тупроқни элама-динглар?— деб сўраган эди Левин.

Василий бир ҳовуч уруғ олди-да, тупроқни кафтида эзиб туриб:

— Мана шунаقا эзиб сочамиз,— деб жавоб берди.

Тупроқни эламасдан берганликлари учун Василий айбдор эмас эди, шундай бўлса ҳам бу нарса Левинга алам қилди.

Левин хафагарчилигини босиш, ёмон бўлиб кўрингандан нарсаларни яхшига айлантириш учун неча марталаб синовдан ўтказган ва фойдасини кўрган воситасини ҳозир ишлатди. У оёгининг ҳар бирига ёпишган лой лўмбозини судраб, зўрга-зўрга юриб бораётган Мишкага бир оз қараб турди-да, отдан тушиб, Василийдан уруғ халтасини олди-ю, ўзи сепа бошлади.

— Қаерда тўхтаб эдинг?

Василий белги қўйган жойини оёғи билан кўрсатгандан кейин Левин тупроқ аралаш уруғни ўзи билганича сепа кетди. Худди ботқоқдаги сингари юриш қийин эди, Левин бир тахта жойга сепгунча терга пишди, тўхтаб, уруғ халтасини Василийга берди.

— Ҳа-да, ҳўжайин, ёзда бу таҳтани кўриб мени сўқасиз-да,— деди Василий.

Левин қўлланган воситасининг таъсирини сезаб суюнди-да:

— Нимага?— деб сўради.

— Ёзда биласиз. Фарқини кўрасиз. Бир қаранг, ўтган баҳор мен қаерга сепган эдим. Худди қўл билан ўтқазгандек текис чиқди! У ёғини суриштирсангиз, Константин Дмитрич, мен худди ўз отамнинг экинини экаётгандек жон куидиряпман. Ҳафсаласизлик билан иш қилишни ўзим ҳам ёмон кўраман, бошқага ҳам қилдирмайман. Ҳўжайинга яхши бўлса, бизга ҳам яхши. Буни қаранг,— деди Василий, далага ишора қилиб,— кўрган кишининг баҳри очилади.

— Баҳор зат яхши келди-да, Василий.

— Қарилар бунақа баҳорни кўрган эмасмиз дейишади. Уйга борувдим, бизнинг бобой ҳам уч чорак буғдой экиб олибди. Униб чиқдан экан, жавдардан ҳеч ажратиб бўлмайди, дейишади.

— Сиз буғдойни анчадан бери экасизми?

— Ия, ўзоғ йили ўзингиз ўргатгансиз-ку; эсингида ми, менга иккι пуд уруғлик ҳадя қилгансиз. Чорагини сотиб, уч чорагини экканмиз.

Левин от ёнига қайта туриб:

— Ҳа-да, кесакларини эзаб сеп,— деди,— иннайкеин, Мишқага ҳам ҳазир бўл. Яхши униб чиқса, ҳар десатинасига эллик тийиндан сийлов бераман.

— Саломат бўлинг. Ҳали ҳам сиздан ўлар-ўлгунча миннатдормиз.

Левин отига миниб, ўтган йил беда экилган далага ва плуг билан ҳайдалиб, баҳорикор буғдойга тайёрлаб қўйилган майдонга кетди.

Буғдой ўриб олинган жойда беда яхши униб чиқибди. Бултур ўриб олинган буғдойларнинг синиқ поялари орасида бедалар кўкариб турарди. Отнинг түёғи чала-чулпа эриган ерга ботиб кетар, шалоп-шалоп қилиб борарди. Плуг билан ҳайдалган ерлардан бутунлай ўтиб бўлмас, фақат музлари эримаган жойларданги на юришга тўғри келар, эритан жўякларда эса от оёғи тиззасијача ботиб кетарди. Ер жуда яхши ҳайдалибди, иккι кундан кейин мола босиб, экиб юбориш мумкин. Ҳамма ишлар аломат, ҳамма ишлар жойида — одамнинг баҳрини очар эди. Левин қайтишда, суви камайгандир,

деган умид билан сой орқали қайтди. Тўғридан ҳам, сойдан бемалол ўтиб, иккита ўрдак учирди. «Ўрмон лойхўраги ҳам бўлса керак»,— деб ўйлади. Уйга бурилишда ўрмон қоровулини учратган эди, у ўрмон лойхўраги ҳақидаги тахминни тасдиқ этди.

Левин тушликка улгуриш ва милтифини кечки овга тайёрлаш учун отини йўрттириб кетди.

XIV

Левин кайфи жуда чоғ бўлиб уйга яқинлашганда, уйининг катта эшиги томонидан қўнғироқ товушини эшилди.

«Темир йўлдан бирор келган чиқар,— деб ўйланди у,— Москва поезди худди шу вақтда келади... Ким келди экан? Борди-ю, Николай акам келган бўлса-я? Эҳтимол, сув муолижасига кетарман, эҳтимол, сенинг олдингга борарман, деган эди-ку». Николай акаси ўзининг бу баҳтиёр баҳор кайфи-сафосини бузиб қўйишидан қўрқиб, биринчи минутларда кўнгли бир оз хира бўлди. Лекин кўнгли хира бўлгани учун уялди-да, хаёлан дарҳол қучоғини очгандай бўлди ва бу келган кишининг акаси бўлишини меҳр тўла бир севинч, бутун қалб билан кутди. Отни ҳайдаб акация дараҳтининг орқасига ўтдида, темир йўл станциясидан келаётган уч отли почтахона чанасини ва унда ўтирган пўстинли бир жанобни кўрди. У акаси эмас эди. «Ҳеч бўлмаса дардлашадиган бир дуруст одам бўлсайди!» деб ўйланди у. Кейин иккови қўлини бараварига кўтариб, суюнганидан:

— Э!— деб қичқирди.— Ана азиз меҳмон! Хўп келдинг-да, бошим осмонга етди!— деди Степан Аркадьевични таниб.

Левин: «Эрга текканми, тегмаган бўлса, қачон тегади, ҳаммасини билиб оламан», деб ўйланди.

У мана шу гўзал баҳор кунида Китини эслаганда юраги жазилламаганини ҳис этди.

Қангшарига, бетига ва қошлирига лой сачраган, лекин шодлик ва соғлиқ барқ уриб турган Степан Аркадьевич:

— Ҳа, мени кутмовдингми?— деди. Кейин уни қучоқлаб ўпгандан сўнг:— Аввало, сени кўргани келдим — бу бир, сўнгра ов қиласай деб келдим — бу икки ва, ниҳоят, Ергушоводаги ўрмонни сотгани келдим — буниси уч,— деди.

— Жуда соз! Қандай ажойиб баҳор, а? — Чанада қандай қилиб келдинг?

— Аравада келсак яна ҳам қийналардик, Константин Дмитрич,— деб жавоб берди таниш кучер.

Левин суюнчи ичига сиғмаган ёш бола табассуми билан жилмайиб:

— Келганингга жуда хурсандман, жуда-жуда хурсандман,— деди, астайдил.

Левин дўстини меҳмонлар учун ажратилган хонага бошлаб келди; Степан Аркадьичнинг буюмларини: қопиши, филофдаги милтигини, сигара халтасини ҳам орқадан олиб келишиди. Меҳмони ювениб, кийимларини ўзгартириб олгунча уни ёлғиз қолдириб, ер ҳайдаш ва беда экиш тўғрисида топшириқлар бериш учун ўзи конторага кириб кетди. Ҳамма вақт уй шаънига доғ туширмаслик учун куйиниб юрадиган Агафья Михайловна уни даҳлизда тўхтатиб, тушликка нима овқат қилиш тўғрисида фикри ни сўради. Левин:

— Хоҳлаган овқатингизни қилдираверинг, фақат тезроқ бўлсин,— деди-ю, приказчик ёнига кириб кетди.

Левин конторадан қайтиб келганда, бу орада ювенибтараниб олган Степан Аркадьич ўз эшигидан чарақлаб чиқиб келди, шундан кейин икковлари бирга юқорига чиқиб кетишиди.

— Сеникига эсон-омон етиб келганимга жуда хурсандман-да! Сен бу ерда қилаётган ажойиб ишларнинг сирри-асорини энди билиб оламан-ку. Ростини айтсан, сенга ҳавасим келади. Қара, қандай ажойиб уйинг бор, ҳамма нарса жойида! Ҳамма ёқ ёп-ёруғ, кишининг баҳри очилади,— деярди Степан Аркадьич, ҳамма вақт баҳор бўлавермаслигини, кунларнинг ҳам шу кунгидай очиқ турравермаслигини эсидан чиқариб.— Энаганг ҳам бир ажойиб хотин экан! Олдига оқ фартуғ тутиб олган жононгина чўри қиз бўлса яна ҳам яхши бўларди-я, лекин сендай тарки дунё қилган, жиддий одамга шунинг ўзи яхши.

Степан Аркадьич жуда кўп қизиқ янгиликларни айтиб берди, булардан бири Левинни айниқса қизиқтиради: бу акаси Сергей Иванович шу ёз Левиннинг ёнига қишлоққа келиш ҳаракатида эканлиги тўғрисидаги хабар эди.

Степан Аркадьич Кити тўғрисида, умуман Шчербацкийлар ҳақида бир оғиз ҳам сўз айтмади, фақат хотинидан салом айтди, холос. Левин у кўрсатган назокатдан

миннатдор бўлди ва мекмон бўлиб келгани учум чин ~~хал~~
бидан суюнди. Левин танҳо турган кезларда ҳамиша ми-
ясида жуда кўп фикрлар тўпланса, юрагида беҳад ҳис-
лар йигилса ҳам, лекин буларни теварагидаги одамларга
ёрилиб айттолмасди; мана энди у баҳорнинг шоирона қу-
вончларини, хўжалигидаги муваффақиятсизлиги ва
режаларини, ўқиган китобларига оид фикр ва мулоҳаза-
ларини, айниқса хўжалик ҳақидаги барча эски асарлар-
ни танқид қилиш асосига қурилганини ўзи ҳам сезмай
ёзаётган асарининг ғоясини Степан Аркадъичга бирма-
бир ҳикоя қила кетди. Ҳамма нарсани имо-ишорадан
пайқаб оладиган, ҳамиша дилкашлик қиласидиган Степан
Аркадъич бу сафарги келишида яна ҳам дилкаш эди;
Левин унда ўзига ҳурмат ва гўё меҳр-муҳаббат пайдо
бўлганлигини сезиб хурсанд бўлди.

Агафья Михайловна билан ошпазнинг тушликни ни-
ҳоятда ширин тайёрлаш учун кўрсатган жонбозликла-
ри шу билан натижаланди, жуда ҳам очиқдан икка-
ла дўст бир оз тамадди қилиб олгани ўтиришди-ю,
қоринларини ёғ суртилган нон, яхна гўшт ва гузланган
қўзиқоринлар билан тўйдирив олишди; кейин Левин шўр-
вани широжоксиз келтиришни буюрди, ҳолбуки ошпаз
межмонни широжоклар билан ҳайратда қолдирмоқчи
эди. Степан Аркадъич бошқа хил таомларга одатланиб
қолган бўлса ҳам, ҳамма нарсани, ўт солинган ароқни
ҳам, шонни ҳам, мойни, айниқса яхна гўштни ҳам, қўзи-
қоринни ҳам, ачитқи шўрвасини ҳам, оқ қайлали товуқ
гўштини ҳам, оқ қрим виносини ҳам жуда мақтади.

Қовурмани еб бўлгандан кейин каттакон бир шапиро-
ни тутатиб туриб:

— Жуда соз, жуда ҳам ажойиб! — деб мақтади. —
Мен худди пўртакнада қолиб, шовқин-суронли пароход-
дан тинчтина соҳилга тушиб келгандай бўлдим. Демак,
сенинг фикрингча, ишчи унсури алоҳида ўрганилиши ва
хўжаликни бошқариш усулларини танлашда унга риоя
қилиниши керак. Эй, бундай нарсаларга менинг фах-
мим етмайди, лекин, менингча, назария ва унинг ҳаётга
татбиқ этилишини ишчига ҳам ўз таъсирини ўтказад.

— Шошмай тур, мен сиёсий иқтисод тўғрисида га-
пираётганим йўқ, хўжалик фани ҳақида гапирияпман.
Хўжалик фани ҳам, табиий фанлар сингари ҳам маъ-
лум ҳодисаларни кузатиб бориши, ҳам ишчининг иқти-
садий, этнографик жиҳатларини...

Шу пайт Агафья Михайловна қиём күтариб кириб келди. Степан Аркадьевич семиз бармоқларининг учини ўпид:

— Яшанг, Агафья Михайловна,— деди,— яхна гўштингиз, ўт солинган ароғингиз жудаям ажойиб бўпти-я!.. Турдикми энди, Костя?— деб илова қилди кейин.

Левин учлари ялангоч дараҳтлар орқасида ботиб бораётган қуёшга деразадан қараб:

— Қани, кетдик, Кузьма, аравани қўш!— деди-ю, югуриб тушиб кетди.

Степан Аркадьевич пастга тушгандан сўнг лакли яшикдан парусин жилдини ўзи авайлаб чиқарди-да, яшикни очиб, ундаги қиммат баҳо, янги хил милтиғини йиғишира бошлади. Кузьма, анчагина ароқ пули ўмариш ниятида, Степан Аркадьевич ёнидан кетмас, унга пайпокларини, этикларини кийдирар, Степан Аркадьевич ҳам жон деб турар, қаршилик қилмас эди.

— Савдогар Рябининни бугун кел деб буюрган эдим, мабодо келиб қолса, кутиб олишсин, шу ерда пойлаб турсин, тайинлаб қўй, Костя...

— Нима, ўрмонингни Рябинингга сотяпсанми?

— Ҳа, нимайди, танийсанми уни?

— Бўлмаса-чи, албатта танийман. Мен ҳам у билан «бор барака» қилишганиман.

Степан Аркадьевич кулди. «Бор барака» савдогарнинг яхши кўрган сўзлари эди.

— Ҳа, гаплари жуда ҳам қизиқ. Хўжайнинг қаёқ-қа кетаётганини пайқабсан-да!— деди у, Левин атрофида парвона бўлиб фингшиб, гоҳ қўлини, гоҳ милтиғи билан этигини ялаётган Ласкани силаб.

Улар ташқарига чиқишгандан, арава эшик олдида тахт турган эди.

— Борадиган жойимиз яқин бўлса ҳам арава қўштиридим ё пиёда борайликми?

Степан Аркадьевич аравага яқин келиб:

— Йўқ, аравада бора қолайлик,— деди. У аравага чиқди-да, йўлбарс териси билан оёқларини ўраб ўтири, кейин сигара чекди.— Чекмаганингга ҳайронман! Сигара фақат кайф берадигина эмас, балки самовий лаззат бағишлайди ҳам. Мана буни ҳаёт деса бўлади! Қандай яхши-я! Мен ҳам жон-жон деб шундай яшардим!

Левин кулимсираб:

— Хўш, қўлингни ким ушлайти?— деди.

— Йўқ, сен баҳтли одамсан. Яхши кўрган нарсала-
рингнинг ҳаммаси муҳайё. Отни яхши кўрасан — от-
ларинг бор, итни яхши кўрасан — итларинг бор, овни
яхши кўрасан — ов қиладиган қуролинг ва жойларинг
бор, хўжаликни яхши кўрасан — хўжалигинг ҳам бор.

Левин Китини ёслаб:

— Балки, бор нарсаларимдан қувониб юрганим учун
ҳам, йўқ нарсанинг дардини чекмасман,— деди.

Степаң Аркадьевич гапнинг маъносига тушунди, унга
бир қараб қўйди-ю, ҳеч нима демади.

Облонский Левиннинг Шчербацкийлар ҳақида гап
очилишидан қўрққанини ўзига хос бир зийраклик билан
сезиб, бу ҳақда ҳеч нима демагани учун Константин
Дмитрич ундан миннатдор бўлди; лекин Левин ўзини
қийнаётган нарсани ҳозир билгиси келса ҳам, бу ҳақда
гап очишга журъат қиломас эди.

Левин фақат ўз тўғрисидагина ўйлаш яхши эмаслиги-
ни англаб:

— Хўш, ўзингнинг ишларинг қалай?— деб сўради.

Степаң Аркадьевичнинг кўзлари чақнаб кетди.

— Сен ахир ўзингнинг ҳалол нонинг турганда, би-
ровнинг кулчасига кўз олайтиришни ёқтирмаисан, сен
буни жиноят деб биласан; мен эса ҳаётни муҳаббатсиз
тасаввур қилолмайман,— деди у, Левиннинг саволини
ўзича тушуниб.— Нима қилай, бўлган-турганим шу бўл-
са, лекин бу нарсанинг бошқаларга зиёни қаинача оз бўл-
са, ўзинг учун нашъаси шунча кўп...

— Нима, яна янгисини топдингми дейман?— деб сў-
ради Левин.

— Топдим, оғайни! Ўзингдан ўтар гап йўқ, ҳурилиқо...
тушингга кириб турадиган хотинлар бўлади... сен бу-
ларни биласан... ана шунақалари ўнгингда ҳам топила-
ди... Қиёмат хотинлар. Хотин деган нарса шундай бир
оламки, уни қанча ўрганмагин, яна ҳамма вақт ундан
янги нарса топасан.

— Ундей бўлса, ўрганмаган маъқул.

— Йўқ. Қайси бир математик лаззат—ҳақиқатни то-
пиша эмас, уни қидиришда, деган экан.

Левин жим ўтириб қулоқ солди. У ҳар қанча ҳаракат
қилмасин, барибир, дўстининг руҳий ҳолатини тушуна
олмас, унинг ҳисларини ва ундей хотинларни ўрганиш-
дан оладиган лаззатнинг нималигини кўз олдига келти-
ролмас эди.

Ов қилинадиган жой сой тепасида, кичкина ўрмончада эди. Ўрмонга етишганда, Левин аравадан тушиб, Облонскийни қори эриб бўлган, йўсун билан қопланган сизот ернинг бир четига бошлаб борди. Узи эса бериги томондаги қўш қайин ёнига қайтиб келди-да, митикини қуриб қолган пастки бутогига суюб қўйиб, кафтанини ечди, камарини боғлади, кейин қўллари ни bemalol ҳаракат қила олиш-олмаслигини текшириб кўрди.

Орқасидан эргашиб юрган қари, туклари оқарган Ласка рўпарасига секин ўтириб, қулоқларини диккайтирди. Қуёш катта ўрмон орқасида ботиб борарди, тогтераклар орасида ўсан оқ қайнинлар куртаклари бўртиб, очилай-очилай деб ётган шохларини солинтириб, оқшом шафағида кўзга ёрқин чалиниб турарди.

Ҳали қорлари эриб битмаган қалин ўрмондан илон изи бўлиб оқаётган сувларнинг шилдираши эшитиларди. Майда қушлар чирқиллашар, ора-сира дараҳтдан да-раҳтга учиб ўтишарди.

Атрофни қоплаган чуқур сукунат ичида ернинг эриши ва қўкатларнинг ўсиши билан бултурги ҳазонларнинг шитирлагани эшитилади.

Левин ниш уриб чиққан ёш кўкат ёнидаги қорамтириб дараҳт япроининг қимирлаганини сезиб: «Аломат! Эштилиб, кўриниб туриби-я кўкатнинг ўсаётгани!»— деб ўлади. У тик туриб теваракка қулоқ солар, гоҳ пастга, устини йўсун қоплаган ҳўл ерга, гоҳ қулоқларини динг қилиб пойлаган Ласкага, гоҳ рўпарасидаги тоғ эта-гида ёйилиб ётган яланғоч дараҳтзорга, гоҳ паға-паға оқ булувлар қоплаб бораётган хира осмонга қаради. Бир қарчифай қанотларини оғир-оғир қоқиб, узоқдаги ўрмон устидан, жуда-жуда баланддан учиб ўтди; яна бири ҳам ўша томонга учиб ўтиб кўздан ғойиб бўлди. Қушлар чакалақда тобора қаттиқроқ чуғуллаша бошлади. Яқин бир ерда укки ҳувлаган эди, Ласка бир сесканиб, бир неча қадам жойга биқиниб борди-ю, бошини бир ёнга эгиб, қулоқ сола бошлади. Сои орқасидан қакку қушининг овози эшитилди. Оддий товуш билан икки марта кукуллагандан сўнг овози бўғилди, шошиб қолиб, сайдаришдан адашди.

Степан Аркадьевич бута орқасидан чиқиб:

— Аломат! Қакку қуш ҳам бор! — деди.

Левин:

— Ҳа, эшитяпман,— деб жавоб берди, ўзига ёқмаган овози билан ўрмон сукунатини бузгани учун норози бўлиб.— Энди кўп кутмаймиз.

Степан Аркадьевич яна бута орқасида ғойиб бўлди, Левин эса гугуртининг ловиллаб ёнган оловини, ундан кейин папиросининг қизил чўфи билан кўкимтири тутуни нигина кўради.

Степан Аркадьевич тўғрилаган тепки «чик! чик!» деган овоз чиқарди. Кейин ўйноқилаётган тойчоқнинг ингичка овоз билан кишинашига ўхшаган чўзинчоқ товушга Левиннинг дикқатини жалб қилиб:

— Бу қичқираётган нима? — деб сўради.

— Билмайсанми? Эркак қуён. Бўлди, гапирма! Қулоқ сол, учеб келяпти! — деди-ю Левин, тепкини тўғрилади.

Узоқ-узоқлардан ингичка ҳуштак эштилди, икки секунддан кейин овчига жуда ҳам таниш бўлган оҳангда иккинчи, учинчи ҳуштак овози келди, учинчи ҳуштакдан кейин эса ҳилпиллаган овоз эштилди.

Левин кўзларини чапга, ўнгга югуртириди; бирдан унинг рўпарасида, хира-мовий осмонда, тоғтеракларнинг учидаги нозик новдалари бир-бирига чалмашиб кетган баландликда учеб келаётган қуш кўринди. У худди Левинга қараб қелмоқда эди: таранг қилиб тортилган мато сидирилганда чиқадиган товушга жуда ҳам ўхшаш овоз қулоқларнинг қоқ устида эштила бошлади; қушнинг узун тумшуғи билан бўйни кўринди. Левин энди мўлжалга олганда, Облонский турган бута орқасидан қизил яшин чақнади; қуш ўқдай пастга отилди-ю, яна кўтарилиб кетди. Яна чақмоқ чақнади, яна гумбурлаган овоз эштилди; қуш ҳавода тўхтаб қолгиси келгандек, қанотларини питирлатиб бир зумгина турди-ю, кейин сизот ер устига тошдай шалоплаб тушди.

Степан Аркадьевичга тутун орқасида ҳеч нима кўринмас эди.

— Наҳотки тегмаган бўлса! — деб қичқирди у.

— Ана! — деди Левин, *Ласкага ишора қилиб*; *Ласка* бир қулоғини дикқайтириб, бароқ думининг учини ба-ланд кўтариб ликиллатиб, ўлдирилган қушни тишлаб, хўжайини томон секин-секин юриб келар, бундан ола-ётган лаззатини чўзгиси келаётгандек, хурсанд бўлиб

жилмаяётгандек кўринар эди.— Сен отиб туширганинг учун хурсандман,— деди-ю Левин, бу қушни ўзи уриб туширмагани учун юрагида ҳасад ҳисси уйғонганини сезди.

Степан Аркадьич милтигини ўқлаб туриб:

— Ўнг тифидан отилган ўқ бекор кетди,— деб жавоб қилди.— Жим.. учиб келяпти.

Ростдан ҳам, бирин-кетин қаттиқ ҳуштак товушлари эшитилди. Иккита ўрмон лойхўраги ўйнашиб, бир-бирини қувишиб, қанот товушларини чиқармай, фақат чийиллаган овоз чиқаришиб овчиларнинг қоқ бошлари устига учиб келишди. Тўрт марта ўқ узилди, аммо бу қушлар худди қалдирғочлар сингари лип этиб бурилишди-ю, кўздан ғойиб бўлишди.

· · · · · : · · · · ·

Ов яхши бўлди; Степан Аркадьич яна иккитасини уриб туширди; Левин ҳам иккитасини отган эди, биттаси топилмади. Қоронғи туша бошлади. Кумушдай товланган Зуҳро юлдузи фарбда, оқ қайинлар орқасида, пастроқда нозик ёғдусини сочиб турар, шарқда, жуда-жуда баландда эса бадқовоқ Арктурус юлдузи қизил ёғдулари билан товланиб кўринарди. Левин боши устидаги Етти қароқчи юлдузларини гоҳ кўрар, гоҳ йўқотиб қўярди. Ўрмон лойхўраги учишини тўхтатди; аммо Левин жойидан қимирламай, оқ қайин шохидан пастда кўриниб турган Зуҳро юлдузи баланд кўтарилиб, Етти қароқчи равshan кўрингунча кутишга қарор қилди. Зуҳро юлдузи шохдан юқорига кўтарилиди, энди Етти қароқчилар араваси шотиси билан кўкимтири қоронғи осмонда равshan кўрина бошлаган бўлса ҳам, Левин ҳамон кутишда давом этди.

— Кетмаймизми?— деб сўрарди Степан Аркадьич.

Ўрмонга ортиқ сукунат чўккан, қушлар ҳам учишдан тўхтаган эди.

— Яна пича турайлик,— деб жавоб берди Левин.

— Ихтиёрги.

Ҳозир улар ўртасидаги масофа ўн беш қадамча келарди. Левин бирдан:

— Стива!— деди,— нега менга айтмайсан: қайнисинглинг эрга тегдими ё яқин ўртада тегадими?— деб сўраб қолди.

Левин ўзини шу қадар бардам, хотиржам ҳис этардики, назарида, ҳеч қандай жавоб уни ҳаяжонга сололмасди. Лекин Степан Аркадьич бундай жавоб берар деб ўйламаган эди:

— Эрга тегиши ўйлагани ҳам йўқ, ҳозир ҳам ўйламайди: жуда қаттиқ касал, докторлар уни чет элга юборишган. Бир нима бўлиб қолмасмикан деб қўрқиб юришибди-ю.

— Йўғ-э!— деб Левин қичқириб юборди.— Қасали оғирми? Унга нима бўпти? Ахволи қалай?..

Улар шу тўғрида гаплашаётганларида Ласка қулоқларини диккайтириб гоҳ осмонга, гоҳ уларга ўпка қилиб қараб қўяр эди.

«Буларнинг гаплашишга топган вақтларини қара-ю,— деб ўйларди Ласка.— Қуш бўлса учиб келяпти... ана келди, ҳа, худди айтганим, фафлатда қолишида-да».

Лекин шу он иккала дўст ҳам бирдан ҳуштак овозини эшишиб қолди; бу овоз қулоқларни тешиб ўтгудек бўлди; иккала дўст бирданига милтиққа ёпишди, иккита чақмоқ чақнади ва айни бир лаҳзада иккита гумбурланган овоз янгради. Баландда учиб бораётган ўрмон лойхўраги бир зумда қанотларини йиғди-ю, нозик сурх новдаларни эгиб, чакалакка келиб тушди.

— Яшавор! Икковимиз отиб туширдик!— деб қичқирди-да Левин, Ласка билан ўрмонга қушни ахтаргани кириб кетди. «Ҳали нимага кўнглим ғаш бўлди?— деб эслай бошлади Левин,— ҳа, Қитининг оғриб қолганига... начора, кўп афсус», деб ўйланди.

Ласканинг оғзидан иссиқ қушни олиб, тўлиб қолаёзган халтасига солди-да:

— Топди! Хўп ақлли ит-да!— деди. Кейин дўсти томонга қичқирди:— Стива, топдим!

XVI

Уйга қайтишда Левин Қитининг касали ва Шчербацкийларнинг режалари ҳақида муфассал маълумот олди; буни эътироф этиш ҳар қанча уятли бўлса ҳамки, олган маълумотлари унга жуда ёқсан эди. Шунинг учун ёқардики, Қитидан ҳали умид узмаган эди, унга шундай азоб берган қизнинг ўзи ҳозир азоб чекаётгани яна ҳам кўпроқ ёқар эди. Лекин Степан Аркадьич Қити-

ниңг нима учун бетоб бўлиб қолгани тўғрисида гапира туриб, Вронскийнинг номини тилга олганда, унинг сўзи-ни бўлди.

— Оила ишларининг икир-чикирларини билишга ҳеч қандай ҳақим йўқ, ростини айтсам, мени ҳеч бир қизиқтирумайди.

Степан Аркадьевич, бир минутгина илгари қанчали кайфи чор бўлса, ҳозир шунчали дили сиёҳ бўлиб кетган Левиннинг юзидағи ўзига таниш оний бир ўзгаришини сезиб, мийифида кулиб қўйди.

— Урмон тўғрисида Рябинин билан битишиб қўйдингми?— деб сўради Левин.

— Ҳа, битишиб қўйганман, баҳоси жуда бопта, ўттиз саккиз минг. Саккиз мингини олдин беради, қолганини олти йил ичида. Бу иш мени жуда овора қилди. Бундан ортиқ берадиган одам топилмади.

— Бўлмаса, ўрмонингни текинга бериб юборибсан,— деди Левин, қовоғини солиб.

Степан Аркадьевич, энди ҳеч нарса Левинга ёқмаслигини билиб, ёқимли бир табассум билан.

— Яъни, қандай текинга?— деб сўраган эди, Левин:

— Негаки, ўрмоннинг ҳар ботмониси кам деганда беш юз сўм туради,— деб жавоб берди.

— Эҳ, бу қишлоқи хўжайнлар-е!— деди Степан Аркадьевич, ҳазиллашиб.— Биз шаҳарликларни шунақа масхара қилиб юрасизлар!.. Ишни қилишда, биздан кўра қотирадигани бўлмайди. Хўп деявер, ҳаммасини ўлчаб-чамалаб кўрганман, ўрмон яхши нархга кетди, ҳатто у айниб қолмасайди деб қўрқяпман. У ёғини суриштирсанг, ўрмон ускунабоп эмас,—деди Степан Аркадьевич, ускунабоп сўзи билан Левиннинг шубҳаси ўринсиз эканлигига уни батамом ишонтириш учун,— аксари қисми ўтингдан бошқа нарсага ярамайди. Ҳар ботмонидан жуда чиқса ўттиз саржин ўтин чиқади, у бўлса ботмонига икки юз сўмдан берди.

Левин менсимаслик билан кулимсиради. «Битта унинг эмас, ҳамма шаҳарликларнинг қилигини биламан,— деб ўйланди Левин.— Ўн йилда бир-икки бор қишлоққа келишиди-ю, икки-учта қишлоқ сўзини эшитишиб, фаҳмла-рича, ҳамма нарсани биламан деб, бу сўзларни бўлар-бўлмасга ишлатаверишади. Ускунабоп эмас, ўттиз саржин ўтин чиқади эмиш! Гапирган гапининг маъносини ўзи билмайди».

— Идорада ёзib ўтирган нарсаларингни у қил-бу қил деб ўргатмайман,— деди Левин,— агар керак бўлиб қолса, билмаган нарсаларимни сендан сўраб олишим мумкин. Сен бўлсанг ўрмон масаласида ўзингни жуда ҳам билағон деб ҳисоблайсан. Йўқ, ўрмон масаласи жуда қийин нарса. Дараҳтларни санаганмисан?

Степан Аркадьевич дўстини ёмон кайфиятдан қутқазиш истагида:

— Биродар, дараҳтларни ҳам санаган борми?— деб кулди.— Қумларни, сайёralарнинг нурларини юксак заковат соҳиби санаса мумкин бўларди...

— Баракалла, юксак заковатли Рябинин буни санай олади. Сенга ўхшаш текинга бермаса, биронта ҳам савдогар санамасдан олмайди. Ўрмонингни мен яхши биламан. Ҳар йили ўша ерга бориб ов қиласман; ўрмонингнинг ҳар ботмонига беш юз сўмдан нақд тўлаб олса бўлади, у бўлса икки юз сўмдан насияга олибди. Демак, сен унга ўттиз минг сўмни ўз қўлинг билан келтириб берибсан.

— Бўлди, бу гапни кўп чўзавермайлик,— деди Степан Аркадьевич норози бир оҳангда,— бўлмаса нега ҳеч ким беш юз сўмдан бермади?

— Негаки, унинг савдогарлар билан тили бир; уларнинг оғзини мойлаб қўйган. Мен улар билан кўп олишганман, биламан ҳаммасини. Улар савдогар эмас, моли мардимхўрлар. У ўн-ўн беш процент ҳаён кўрадиган жойга ўзини хор қилиб бормайди, бир сўмни биттанга-га оладиган жойни пойлайди.

— Бўлди, бас энди! Бугун кайфинг жойида эмас кўринади.

Уйга етиб келишганда, Левин хўмрайиб:

— Йўқ, кайфим жойида,— деди.

Ташқари эшикнинг зинаполояси ёнида четига тунука қоқилган, ичи чарм билан қопланган ва семиз от қўшилган бир арава турган эди. Белини камар билан маҳкам боғлаб олган, чертса юзидан қон томадиган гумашта аравада ўтирас, у айни замонда Рябининга кучерлик ҳам қиласми. Рябинин уйда экан, икки дўстни даҳлизда кутиб олди. Рябинин соқоли қирилган, ияги бир оз олдинга чиққан, мўйлов қўйган, новча, қотмадан келган ўрта ёшли, нурсиз бақа кўзли бир киши эди. Устида этагигача тугма қадалган узун сюртук, оёқларида болдирлари таранг турган баланд қўнжли, тўпиги ғижим-

ланган этик, этик устидан каттакон калош бор эди. Дастрўмол билан юз-кўзини артди-да, шундоғ ҳам устида яхши ўтирган сюртугини тузатиб, кириб келувчилар билан жилмайиб саломлашди, кейин бир нимани тутиб олмоқчи бўлгандай қўлини Степан Аркадъичга узатди.

Степан Аркадъич ҳам унга қўлини узата туриб:

— Ҳа, келибсиз-ку, жуда яхши бўпти-да,—деди.

— Йўл ўлгидай ёмон бўлса ҳамки, жанобларининг буйруқларини ерда қолдиришга журъат эта олмадим. Бутун ўлни пиёда босдим десам бўлади. Лекин, шундай бўлса ҳам, вақтида етиб келдим. Константин Дмитрич, салом,—деди Левинга, унинг ҳам қўлини ушлашга тиришиб, аммо Левин, қовоғини осилтириб ва чўзилган қўлни сезмаганга солиб, лойхўракларни халтадан чиқара бошлади.—Ҳа, ов билан вақтларини чоғ қилибдиларда? Қани, бу қанақа қуш экан?—деб илова қилди Рябинин, ўрмон лойхўрагига жирканиб қараб.—Мазали бўлса керак дейман.—Ана шундан кейин, бу бош оғриқлардан сариқ чақалик наф чиқишига гумони бордек, маъқулламай бош чайқади.

Левин қош-қовоғини солиб:

— Кабинетга кира қоласанми?— деди Степан Аркадъичга, француздлаб.— Кабинетга киринглар, ўша ерда гаплашарсизлар.

— Бўлади, коҳлаган хоналарига кираверамиз,—деди Рябинин нафратомуз бир виқор билан; шу билан у, бошқалар учун ҳар ким билан ва ҳар қанақа масала юзасидан муомала қилиш оғир бўлса ҳам, лекин ўзи учун ҳеч қанақа ишда қийинчилик туғилиши мумкин ўмаслигини сездиргандай бўлди.

Рябинин кабинетга киргандан сўнг ўз одатича, икошани қидираётгандек, теваракка аланглаб қаради, лекин иконани кўрди-ю, чўқинмади. Бояги ўрмон лойхўрагига қандай гумонсираб қараган бўлса, китоб шкафлари ва жовонларига ҳам шундай гумон билан бир қараб, нафрят билан кулимсиради ва бу бош оғриқлардан сариқ чақалик наф чиқишига ҳеч ақли етмагандек, маъқулламай бош чайқади.

— Хўш, пулни келтирдингизми?— деб сўради Облонский.— Ўтилинг.

— Пул бўлса қочмайди. Бир кўришиб, гаплашиб кетай деб келдим.

— Яна нимани гаплашамиз? Ўтирангиз-чи.

Рябинин курсига ўтира ва қаттиқ азоб чекаётгандек курси орқасига суяна туриб:

— Ўтирасак бўлади,—деди.—Бир оз ён беринг, князъ. Йўмаса гуноҳ бўлади. Нархини туширсангиз, чақасини охирги тийинигача нақд оласиз. Пул тайёр, кўнглингиз тўқ бўлаверсин.

Шу пайт мильтигини шкафга қўяётган Левин эшикдан энди чиқиб кетмоқчи бўлган эди, савдогарнинг гапини эшитиб, тўхтаб қолди.

— Ҳали ҳам текинга оляпсиз,—деди Левин,—афуски, у менинг ёнимга кеч келди, бўлмаса нархини ўзим қўярдим.

Рябинин ўрнидан туриб, ҳеч нима демасдан, кулими сираб Левинни бошдан-оёқ кўздан кечириб чиқди. Кейин Степан Аркадьевичга қараб:

— Константин Дмитрич жуда хасислар,— деб кулими сиради.—Ундан ҳеч нарсани осонликча олиб бўлмайди. Буғдой савдолашдик, яхши баҳо бердим.

— Нима учун ўз молимни сизга текинга берар эканман? Мен буғдойни ердан топиб ё ўғирлаб олганим йўқ-ку.

— Дардингизни олай, ахир шу замонда ўғирлик қилиб бўлармишми! Шу замонда ҳар бир иш қонун-қоида билан, суд билан бақамти қилинади; ҳозир ҳамма нарсани тўғрилик билан бир ёқлик қилиш керак; ўғирлик билан бир нима қилиб бўлармишми! Биз ҳалол гаплашганимиз. Қиммат сўраяптилар, учи-кетини улай олмай доғда қоляпман. Нархини ҳеч бўлмаса бир оз туширсинглар-да.

— Писанда қилиб бўлишганмисизлар ё йўқми? Гап битган бўлса, савдолашиб ўтиришнинг ҳожати йўқ, битмаган бўлса, ўрмонни ўзим оламан,— деди Левин.

Рябининнинг юзидағи жилмайиш бирдан ғойиб бўлди. Чеҳрасида калхатникига ўҳшаган совуқ ва кескин бир ифода пайдо бўлди. У шошиб-пишиб, суякдор бармоқлари билан сюргутининг тугмаларини ечган эди, осилиб тушган узун кўйлаги, желеткасининг жез тугмадари ва соатининг занжирни кўринди; эски, қалин ҳамёнини чўнтағидан чиқарди-да, тез-тез чўқингач, қўлини чўзиб:

— Марҳамат, ўрмон меники,—деди.— Пулини ол, ўрмон меники, Рябинин ана шундай савдо қиласи, тийиннинг юзига бориб ўтирамайди,— деди яна, хўмрайга-нича ҳамённи силкитиб туриб.

— Сенинг ўрнингда мен бўлсам, шошмас эдим,—деб айтди Левин.

Облонский ҳайрон бўлиб:

— Жоним, ахир сўз берганман,— деди.

Левин эшикни тақиллатиб ёпиб, кабинетидан чиқиб кетди. Рябинин эшикка қараб, кулимсираб туриб бошини чайқади.

— Бу нарсаларнинг ҳаммаси ёшликтан, болаликдан келиб чиқади. Гапимга ишонсангиз, мен бу ўрмонни факат ном чиқариш учунгина оляпман; Облонскийнинг ўрмонини бошқа бирор эмас, Рябинин сотиб олган, де-йишсин дейман-да. Ҳали бунинг учи-кетини қандай тўррилашимни худонинг ўзи билади. Менга ишонмасангиз, худога ишонинг, марҳамат. Битимни ёзиб юборсалар...

Бир соатдан сўнг савдогар халатига ўраниб-чирманиб, сюртугининг тугмаларини қадаб ва шартномани чўнтағига солиб чиқди-да, четларига тунука қоқилган аравасига ўтириб, уйига жўнади.

— Вой бу жаноблар-эй, бири-биридан бадтар-а!— деди у гумаштасига.

Гумаштаси тизгинни унга берди-да, чарм партуғининг тугмаларини қадаб туриб:

— Булар шунаقا,— деди.— Савдо масаласи нима бўлди, Михаил Игнатьевич?

— Чуҳ, чуҳ...

XVII

Степан Аркадьевич савдогар уч ой олдин нақд тўлаб кетган пул билан чўнтағини қаппайтириб юқорига чиқди. Ўрмон масаласи ҳал бўлган, пуллар чўнтакка солинган, ов ҳам ажойиб натижалар берган эди, шунинг учун Степан Аркадьевичнинг суюнчи ичига сифмасди, энди Левинда пайдо бўлган хафақонликни ҳам тарқатгиси келарди. Кўнгилхушлиги билан бошланган бу кунни яна кечки овқат устида кўнгилхушлик билан тугатишни хоҳларди.

Тўғридан ҳам, Левиннинг кайфи чоғ эмас эди; ўзининг меҳмони билан ширин, мулоим муромалада бўлишга ҳар қанча ҳаракат қиласа ҳам, ўзини ҳеч қўлга ололмасди. Китининг эрга тегмаганлиги тўғрисидаги хабар унга секин-секин нашъя қила бошлади.

Кити эрга тегмаган, бетоб, уни назарига илмаган ки-

шига бўлган муҳаббати туфайли бетоб. Бу ҳақорат худди Левинга тааллуқлидек эди. Вронский Китини назарига илмади, Қити эса Левинни. Демак Вронский Левиндан нафратланишга ҳақли, шунинг учун Левиннинг душмани. Аммо Левин шундай деб ўйламаса ҳам, бунда ўзини таҳқир этувчи алланималар борлигини фира-шира сезар, шу сабабли ўзининг кайфини бузган нарсага жаҳл қилмай, дуч келган ҳар бир нарсадан аламини олар эди. Урмоннинг аҳмоқлик билан сотилиши, Облонский-нинг тузоқҳа илиниши ва Левиннинг ўз уйида содир бўлган товламачилик жаҳлини чиқаради.

— Ҳа, ишни битирдингми? — деди у, Степан Аркадьични юқори қаватда учратиб. — Овқат қиласизми?

— Албатта, жон деб. Қишлоқда иштаҳам бирам очи-либ кетадики, аломат! Нега Рябининни овқатга таклиф қилмадинг?

— Бошимга ураманми?

— Унга жуда қўпол муомала қилар экансан! — деди Облонский. — Қўл бериб ҳам кўришмадинг. Нега бундай қилдинг?

— Негаки, малайга қўл бериш одатим йўқ, малай бўлса ундан минг чандон яхши.

— Роса эски тушунчадаги одам экансан-ку! Ундей бўлса табақаларнинг бирлашишига нима дейсан? — деди Облонский.

— Бирлашиш кимга ёқса — марҳамат, бирлашавер-син, мен ҳазар қиласан.

— Ана холос, чиндан ҳам жуда эски тушунчадаги одам экансан.

— Тўғрисини айтсам, ўзимнинг қандай одамлигимни ҳеч ўйлаб кўрган эмасман. Мен ўзимни Константин Левин деб биламан — вассалом.

Степан Аркадьич кулимсираб:

— Яъни кайфи жуда бузилиб турган Константин Левин, — деди.

— Ҳа, кайфим бузук, биласанми нега? Кечиру мени, ўрмоннинг аҳмоқларча сотганингга...

Степан Аркадьич бекордан-бекорга кўнгли оғритилган ва кайфи бузилган киши сингари юзини сал тириштириди-да:

— Ҳайр, бас энди! — деди. — Бирор бир нарсасини, сотганда дарҳол келиб: «бу анча қиммат туради» демаган замон бўлганми? Сотаман деганингда, ҳеч ким ортиқ

бермайди... йўқ, кўриб турибман, ана шу бечора Рябининни кўришга кўзинг йўқ.

— Эҳтимол шундайдир. Биласанми, нима учун? Сабабини айтсам, сен мени яна эски тушунчадаги одам деб ёки яна бошқа ёмон сўз топиб масхара қиласан; мен ўзим мансуб бўлган ва табақаларнинг бирлашганига қарамай, дворянликнинг (бу табақага мансуб бўлганим учун шодман) ҳар томондан бечоралашиб борганини кўриш менга алам қиласди, кўнглимни оғритади... бечоралашганда ҳам, ҳашамат ва дабдаба орқасида бечоралашаётгани йўқ, бундай бўлса майли эдя-я; бой-бадавлатларча яшаш — фақат дворянларнинггина қўлларидан келади, бу дворянларнинг иши. Ҳозир мужиклар тумшуғимиз тагидаги ерларни сотиб олишяпти — менга алам қилмайди бу. Помешчик ҳеч нима қилмайди, ишламайди, мужиклар бўлса ишлашяпти. Бекор юрганларни сикиб чиқаряпти, асли шундай бўлиши лозим. Шу сабабдан мужиклар ер сотиб олаётгани учун хурсандман. Лекин дворянларни, нима деб аташни ўзим ҳам билмайман, майли, айтайлик, аллақандай маъсумлик орқасида бечоралашиб бораётганини кўриш менга алам қиласди. Шу ерда бир ижарадор поляк Ниццада турувчи бир хонимдан ажойиб бир мулкни ярим баҳосига сотиб олди. Шу ерда бир ботмони ўн сўм турадиган ерни савдогарга бир сўмдан ижарага беришяпти. Шу ерда сен ҳам ҳалиги муғомбирга бекордан-бекорга ўттиз минг сўм пулингни бериб юбординг.

— Нима қил дейсан? Дарахтларни битта-битта санаш керакмиди?

— Албатта санаш керак эди. Мана сен санамадинг, Рябинин бўлса санади. Рябининнинг болаларида бемалол яшашга, илм олишга маблағ бўлади, сенинг болаларингда эса, балки, бўлмайди!

— Йўқ, мени кечиру, дарахтларни санаб ўтиришда қандайдир бачканалик бор. Бизнинг ишимиз бошқа, уларники бошқа, улар ҳаён кўриши керак. Хайр, бўлар иш бўлди, энди гапни чўзиб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Ана сариги ажратилиб пиширилган яйница, менинг энг яхши кўрган овқатим бу. Иннайкейин, Агафья Михайлова ўша ажойиб ўт солингган ароқни ҳам келтиради...

Степан Аркадьевич стол ёнига ўтириди-да, кўп вақтлардан бери бундай лаззатли овқатни емаганини айтиб, Агафья Михайлова билан ҳазиллаша бошлади.

— Хайрият, сиз мақтаяпсиз,— деди Агафья Михайловна,— Константин Дмитрич эса, олдига нима қўйсангиз ҳам, ноннинг қаттигиними, бошқа нарсаними, ейдилар-у, индамай чиқиб кетаверадилар.

Левин ўзини қўлга олишга ҳарчанд тиришса ҳам, барибир, чеҳраси очилмас, индамас эди. Степан Аркадьичдан бир нарса сўрамоқчи эди-ю, лекин журъат қиломасди, айтишга сўз, фурсат тополмасди. Степан Аркадьич пастга, ўз хонасига тушиб, кийимини ечди, яна ювинди-да, бурма кўйлагини кийиб ўрнига кириб ётди, Левин бўлса сўрайдига нарсасини сўрашга журъат қиломай, ҳар хил икир-чикирлар тўғрисида гапириб, унинг бўлмасида анча вақтгача ивирсиб юрди.

Агафья Михайловна меҳмон учун тайёрлаб қўйган, лекин Облонский ишлатмаган хушбўй атир совунни қоғозидан чиқарди-да, уни томоша қилиб:

— Хўп ажойиб совунлар қилишади-да,— деди.— Буни бир қара, санъат деб шуни айтса бўлади.

— Ҳа, ҳамма нарса шунаقا камолатга эришяпти,— деди Степан Аркадьич ҳам, маза қилиб эснаб,—театрлар ҳам, масалан, ўша кўнгил очар жойлар... ҳам!— деб эснади.— Ҳамма ёқда электр чироқлар... а-а!

— Ҳа, электр чироқлар,— деб айтди Левин. Кейин совунни қўйиб, бирдан:— Менга қара, Вронский қаерда?— деб сўраб қолди.

Степан Аркадьич эснашини тўхтатиб:

— Вронскийми?— деди.— Вронский Петербургда. Сендан кейин кетганича ҳали Москвага қайтиб қелгани йўқ. Биласанми, Костя, сенга тўғрисини айтсан,— Облонский столга тирсаклари билан суюниб (мой босган меҳрибон, уйқули кўзлари юлдузлар сингари чақнаб турарди), чиройли, қизил юзига қўлини тираб, давом этди:— айб ўзингда. Рақибингни кўриб, юрагинг чиқиб кетди. Мен ўшанда ҳам сенга айтганман, шанс кўпроқ кимнинг тарафида эканлигини билмайман, деб. Нега каттиқ турмадинг? Ўшанда айтмабмидим сенга...— Оғзини очмай, фақат жағи билан эснади.

Левин унга қараб туриб: «Менга тег деб таклиф қилганимни билармикан-билмасмикан? Ҳа, юзида аллақандай ҳийлакор, дипломатик бир ифода бор»,—деб ўйланди-да, қизара бошлаганини сезиб, Степан Аркадьичга, индамай қараб қолди.

— Агар ўша маҳал Китида унга нисбатан бир нарса

бўлган бўлса, у фақат ташки ҳуснига қизиқишдан бўлак нарса эмас эди,— деб Облонский сўзини давом қилди.— Биласан, унинг мукаммал аристократизми ва келажакда кибор жамиятида эгаллайдиган мавқеи Китининг она-сига таъсир қилди, аммо қизига эмас.

Левич қовофини солди. Рад жавоби олиб таҳқирланганини эслаб, юраги туз сепгандай ачишиб кетди. Лекин у ўз уйида эди, уйда эса деворлар одамга мадад этади.

— Шошма, шошма,— деди у, Облонскийнинг сўзларини бўлиб,— сен аристократизм дейсан. Рухсат бер, сендан сўрайин: Вронскийнинг ёки бошқа кимнинг бўлса ҳам аристократизми нимадан иборатки, ундай аристократизм мени назар-писанд қилмасликка ҳуқуқ беради? Сен Вронскийни аристократ деб биласан, мен бўлсан аристократ деб билмайман. Отаси пасткашлик, муттаҳамлик билан мавқе қозонган, онаси бўлса, худо билади, кимлар билан алоқада бўлмаган бир аёл... Йўқ, кечирасан, мен ўзимни ва менга ўхшаган одамларни аристократ деб ҳисоблайман; бундай одамлар ўзларининг ўтмишида энг юксак даражада маълумотли бўлган (истеъдод ва ақл-идрок масаласи бошқа гап), ҳеч маҳал ҳеч кимга ялтоқлик қилмаган, ҳеч маҳал ҳеч кимга муҳтоҷ бўлмаган, менинг ота-бобом сингари яшаган, уч-тўрт насл давомида ўзларига доғ туширмаган ҳалол, номусли ажлодларини кўрсатиб бера оладилар. Мен бунақаларнинг жуда кўпини биламан. Ўрмонда дараҳт санаганим сенга пасткашлик бўлиб кўринади, лекин ўзинг Рябининг ўттиз минг сўмни бекорга бериб ўтирибсан; лекин сенижара ҳақи яна, қайдам, шунга ўхшаган имтиёзлар оласан, мен бўлсан олмайман, шунинг учун мен ота-бобомдан қолган, ўз меҳнатим соясида қўлга киритилган парсаларни қадрлашга мажбурман... асл аристократлар бизмиз, биз бўйни йўғонлардан садақа олиб тирикчилик қиладиганлар, икки пақирга сотиладиганлардан эмасмиз.

Степан Аркадьевич, Левин икки пақирга сотиладиган одамлар тўғрисида гапирганда, уни ҳам назарда тутганини пайқаган бўлса-да, яна самимият ва мамнуният билан:

— Оғайни, кимга шама қиляпсан? Лекин гапларингга қўшиламан,— деди. Левиннинг жонлангани ўнга истойдил ёқкан эди.— А, кимга шама қиляпсан? Врон-

кий тўғрисидаги гапларингнинг кўпи нотўғри бўлса ҳам, аммо мен бу ҳақда бир нарса демоқчи эмасман. Сенга рўй-рост айтадиган гапим шу — сенинг ўрнингда мен бўлсам, мен билан Москваага тушиб кетардиму...

— Йўқ. Сенинг бир гандан хабаринг борми-йўқми, буни билмайман, менга барибир. Энди сенга айтай: мен оғиз солиб, рад жавоби олганман, шунинг учун Катерина Александровнани эслаганда уялиб, ерга кириб кетгудек бўламан.

— Нега энди? Бўлмағур гап!

— Кел энди, бўлди қилайлик. Сенга қаттиқ-қуруқ гап қилган бўлсам, кечир мени,— деди Левин. Дилядаги гапларни айтиб бўлгандан кейин яна эрталабки кайфијатга тушди.— Мендан хафа эмасмисан, Стива? Жон дўстим, хафа бўлма,— деди-ю, кулимсираб унинг қўлинни ушлади.

— Эй, тирноқча ҳам хафа эмасман, нимага хафа бўламан? Гаплашиб юрагимизни бўшатиб олганимизга хурсандман. Биласанми, эрталабки ов жуда яхши бўлади-да. Ё борамизми, а? Борадиган бўлсак ухламасдан, овдан тўғри станцияга чиқиб кетар эдим.

— Хўп, жуда соз.

XVIII

Вронскийнинг қалби ишқ-муҳаббат билан тўлиботшган бўлса ҳам, сиртдан қараганда унинг ҳаёти ўзгармаган, киборлар жамияти ва полкдаги ошна-оғайнчилик муносабатлари эскича давом этарди. Полк ишлари Вронскийнинг ҳаётида жуда муҳим ўрин тутарди, чунки у полкни яхши кўрар, полкдагилар эса Вронскийни ундан ҳам ортиқроқ яхши кўришарди. Полкда Вронскийни яхши кўриш билан бирга, уни ҳурмат қилишар, у билан фахрланишар эди ҳам; у билан шунинг учун фахрланишардики, ниҳоятда бадавлат, юксак маълумотли, истеъододли ва ҳар қандай муваффақиятга, шону шавкатга эришмоғи учун йўллар очиқ бўлган бу одам, бу неъматларни назар-писанд қилмас, бутун ҳаёт манфаатлари ичida фақат полк ва ўртоқларининг манфаатининга биринчи ўрнинга қўяр, юрагига яқин тутарди. Вронский ўртоқларининг ўзига шундай назар билан қарашганини сезар, бу ҳаётни севиш билан бирга ўзи тўғрисида

иайдо бўлган қарашларга заар етказмасликни ўзи учун бир бурч деб биларди.

Табиий, муҳаббати ҳақида ўртоқларининг ҳеч бирига ёрилмас, қаттиқ ичган пайтларида ҳам бу сирни оғзи-дан чиқармасди (шуниси ҳам борки, эс-хушини йўқотиб қўядиган даражада қаттиқ маст бўлмасди), унинг алоқасига шама қилган енгилтак ўртоқларининг овозини ўчиради. Лекин ошиқлиги бутун шаҳарга маълум бўлганига қарамай,— унинг Каренина билан бўлган алоқасини ҳамма озми-кўпми тўғри тушуниб олган эди,— йигитларнинг кўпчилиги унинг муҳаббати ғоят қалтис бўлгани сабабидан, яъни Карениннинг мавқеи баландлиги, бу алоқа киборлар орасида ошкор бўлганлиги сабабидан Вронскийга ҳаваслари келарди.

Аннага ҳасад қилиб юрган, уни тўғри жувон деб атаганларида жонлари ҳалқумига келадиган жувонларнинг кўпчилиги, гумонсираган нарсаларимиз тўғри чиқди, деб қувонар ва Аннага ўз нафратларини сочиш учун афкор оммада ўзгариш бўлишини тоқатсизлик билан кутар эди. Вақти келгандა Аннанинг юзига отиш учун лой лўмбозларини аллақачон тайёрлаб қўйган эдилар. Ёшлари қайтган одамлар ва баланд мартабали мансабдорларнинг кўпчилиги эса тайёрланаётган бу ижтимоий жанжалдан норози эди.

Вронскийнинг онаси ўғлининг алоқасини эшитиб, дастлаб хурсанд бўлди, чунки, унинг фикрича, ҳеч бир парса аслзод йигитга киборлар жамиятидаги алоқа қадар зеб беролмасди; унинг ўзига ҳам жуда ёқиб тушган ва йўлда ўз ўғли тўғрисида жуда кўп гапириб келган Каренина ҳам, ҳамма чиройли, одобли аёллардан ҳеч бир фарқ қилмасди. Аммо кейинги кунларда прафия, ўғлининг унга таклиф этилган ва келажаги учун жуда катта аҳамиятга эга бўлган баланд мартабадан азбаройи полкда қолиш, Каренина билан кўришиб туриш учунгина воз кечганлигини эшитди; юқори мансабдаги одамлар ўғлининг бу қилиғидан норози бўлишгани ҳам қулоғига етиб келди, шундан кейин графия фикрини ўзгартирди. Бу алоқа ҳақида эшитган-билган нарсаларига қараганда, бу алоқа унинг кўнглига хуш келадиган кибор жамиятдаги порлоқ ва латиф ишқий можаролардан эмас эди— бу томони ҳам графияга ёқмади, одамларнинг гапича Вертерча, телбаларча бўлган бу эҳтирос ўғлини бора-бора аҳмоқлик кўчасига киргизиб қўйиши мумкин эди. Гра-

финя ўғлини қўққисдан Москвадан жўнаб кетган кунидан бери кўрмасди, шунинг учун катта ўғли орқали Москвага қайтишини талаб қилди.

Катта ўғли ҳам укасидан норози эди. У укасининг муҳаббати қанақа муҳаббатлигини: катта муҳаббатми ё кичик, эҳтирослими ё эҳтиrossиз, шарманда қиладиганими ё шарманда қилмайдиганими — буни билмас, бунинг фарқига бормас эди (унинг ўзи, болалари бўлган ҳолда, бир раққосани ўйнаш қилиб олган, шунинг учун бу нарсаға илтифот билан қааради); лекин бу муҳаббатнинг баъзи зотларга ёқмаганлигини билар, шунинг учун укасининг қилифини маъқулламас эди.

Вронскийнинг хизмат вазифаларидан ва кибор жамиятидаги вақтичоғлиқдан ташқари яна битта эрмаги ҳам бор эди, бу — отларга бўлган ишқибозлиги эди.

Шу йил офицерлар учун тўсиқли пойга белгиланган эди. Вронский пойгага ёзилиб, инглиз зотли бир бия сотиб олди-да, ошиқлигига қарамай, зўр иштиёқ билан пойгага аста тайёрлана бошлади.

Ундаги икки эҳтирос бир-бирига халақит бермас эди. Аксинча, қалбида тўлиб-тошган муҳаббатидан ташқари унга бирон машғулот ва эрмак керак эди, бу нарсалар уни ҳаддан зиёд ҳаяжонлантирган таассуротлардан узоқлаштириб дам берар, тинчлантиради:

XIX

Красное Селода пойга ўтадиган куни Вронский полк артелининг умумий залига одатдагидан эртароқ бифстек¹ егани келди. Ўнинг жуда фарҳезга берилиши шарт эмас эди, чунки оғирлиги белгиланган қоидага мувофиқ тўрт ярим пуд эди, лекин шу билан бирга семирмаслиги ҳам керак, шунинг учун хамир овқат, ширинлик истеъмол қилмасди. У нимча устидаги сюртугининг тугмаларини ечиб ташлаган ва иккала тирсагини ҳам столга қўйган ҳолда, буюрган бифстекининг келтирилишини кутиб, тарелкада ётган французча романга қараб ўтиради. Залга кириб-чиқиб турган офицерлар билан гаплашмаслик ва ўз ўйлари билан машғул бўлиш учунгина китобга қараб ўтиради.

¹ Бифстек — қовурилган парча гўшт. (Тарж.).

Бугун пойгадан сўнг Анна у билан кўришишга вაъда қилган, Вронский ҳам ҳозир шуни ўйлаб ўтирас эди. Лекин у Аннани уч кундан бери кўргани йўқ эди; эри чёт элдан қайтиб келгани учун бугун кўриша олиш-ол-маслигини билмас, буни қандай билиш йўлини ҳам тополмас эди. Аннани сўнгги марта амакисининг қизи Бетсиning чорбоғида кўрган эди. Қаренинларнинг чорбоғига эса иложи борича кам бораради. Ҳозир ўша ёққа бориш тўғрисида ўйлар, қандай баҳона билан борсам экан деб бош қотирарди.

«Албатта, Анна бугун пойгага келармикин, билиб келгин деб Бетси юборди, дейман. Мутлақо бораман», деб аҳд қилди, китобдан бошини кўтариб, кейин Аннани кўриш бахтига ноил бўлишини кўз олдига келтириб, юзи бирдан ёришиб кетди.

Иссиқ кумуш тарелкада бифстек келтирган мала-йига:

— Уйга одам юбор, тезда уч отлик аравамни қўшиш-син,— деди-да, тарелкани олдига суриб, овқатни ея бошлиди.

Ёндаги бильярдхонадан шарларнинг урилгани, гурнг, кулги эшитилиб турарди. Ташқи эшикдан иккита офицер кириб келди: булардан бири яқинда Пажлар корпусидан уларнинг полкига хизматга келган заҳил, ингичка юзли ёш офицер эди, иккинчиси эса бир қўлида билагузук ушлаган, бит кўзларини мой босган семиз, кекса офицер эди.

Вронский уларга қараб бир хўмрайди-ю, ўзини кўрмаганга солиб, кўз қири билан ҳам китоб ўқишга, ҳам овқат ейишга киришди.

Семиз офицер унинг ёнига ўтираётib:

— Ҳа? Пойгадан олдин қоринни қаппайтиряпсанми?— деди.

Вронский қовоини солди-да, оғзини артиб, унга қарамасданоқ:

— Кўриб турибсан-ку,— деб жавоб қилди.

— Менга қара, семириб кетишдан қўрқмайсанми?— деди у яна, ёш офицерга стул тўғрилаб туриб.

Вронский жирканганидан юз-кўзини тиришитириб:

— Нима?— деди жаҳл билан, садаф тишлирини кўрсатиб.

— Семириб кетишдан қўрқмайсанми деяпман?

Вронский унга жавоб бермай:

— Ҳей, херес келтир! — деб қичқирди-да, житобни шариги томонига қўйиб, ўқишга тутинди.

Семиз офицер ичкилик рўйхатини олди-ю, ёш офицер-нинг юзига қараб туриб:

— Ичадиган нарсангни ўзинг танла,— деди, рўйхатни узатиб.

Ёш офицер қўрқа-писа Вронскийга кўз қирини ташлади-да, энди чиңга бошлаган мийиқларини бармоқлари билан чимдид:

— Рейнвейн ича қолайлик,— деди. Қейин, Вронскийнинг парво қилмаганини кўриб, ёш офицер ўрнидан турди-да:— Юр бильярхонага,— деди.

Семиз офицер итоаткорлик билан ўрнидан турди, кейин иккови эшикка қараб юрди.

Шу он бу ерга новча, қадди-қомати келишган ротмистр Яшвин кириб келди. У ҳалиги икки офицерга нафрат билан бош ирғаб, Вронскийнинг ёнига келди.

— А! Бу ёқда экансан-у! — деб қичқирди-да, йўғон қўли билан Вронскийнинг погонига пақиллатиб урди.

Вронский жаҳли чиқиб қаради-ю, дарҳол юзи унинг ўзига хос бир вазминлик, меҳр-муҳаббат билан ёришиб кетди.

Ротмистр дўриллаган овоз билан:

— Ақлинг жойида, Алёша,— деди.— Овқат устидан бир рюмка ҳам ичиб ол.

— Ҳеч овқат ўтмаяпти.

Шу пайт хонадан чиқиб кетаётган ҳалиги икки офицерга Яшвин масхараомуз назар ташлаб:

— Вой, бу ажралмас дўйстлар-эй,— деб қўйди. Сўнгра у, тор шимли узун оёқларини букиб, Вронскийнинг ёнига ўтириди (тиззаси стулдан анча баланд турар эди).— Кеча нега театрга келмадинг? Нумерова қойил қилиб ташлади. Қаерда эдинг?

— Тверскийларникида ўтириб қолдим,— деб жавоб берди Вронский.

Яшвин:

— Э!— деб қўйди.

Қартабоз, тўполончи ва ҳеч қандай қонун-қоидага риоя қилмайдиган, бузуқи одам бўлган бу Яшвин полкда Вронскийнинг энг яхши оғайниси эди. Вронский уни мисли кўрилмаган бир жисмоний кучи учун (кўпинча ўтиришларда ичкиликни косалаб кўтарса ҳам, кечаси билан ухламасдан ўзини яна боягидай тетик тута билар,

шу билан кучини кўрсатарди), бошлиқлари ва ўртоқла-
рига маънавий кучини кўрсатиб, уларни қўрқишга ва
ўзини ҳурмат қилишга мажбур этгани учун, ўн минг
сўмлаб пул тикиладиган ўйинда, ҳар қанча ичганига қа-
рамай, ўйинни шу қадар нозик, усталик билан олиб
боргани сабабли инглиз клубида қиморбозлар гули деб
ҳисоблангани учун яхши кўрарди. Яшвин Вронскийни
шухрати ва давлати учун эмас, инсон бўлгани учун ях-
ши кўрар, Вронский буни сезар, шу сабабли уни ҳурмат
қилар, севарди. Шунинг учун ҳам Вронский бутун ошна-
оғайнилари ичидаги фақат шу киши билангина ўз муҳаб-
бати ҳақида кўнгил ёриб гаплашишни хоҳларди. Яшвин
ҳар қандай ҳис-туйғуларга ҳақорат кўзи билан қарай-
дигандек кўринса ҳам, ҳозир Вронскийнинг бутун бор-
лигини қамраб олган кучли эҳтиросни ёлғиз у, ёлғиз
шугина тушуна олишини Вронский сезиб юрарди. Бун-
дан ташқари, Яшвиннинг ғийбатдан, жанжалдан ҳузур
топадиган одам эмаслигига, балки бу ҳисга жиддий кўз
билан қаравшига, яъни муҳаббатга эрмак ёки ҳазилакам
нарса деб эмас, муҳим ва зарур нарса деб қарайдиган,
бунга ишонадиган киши эканига ҳам имони комил эди.

Вронский ўз севгиси тўғрисида унга ёрилмаган бўлса
ҳам, лекин Яшвиннинг ҳамма гапдан хабардорлигини,
ҳамма нарсага керагича тушунгандигини билар, кўз-
ларидан бу нарсани кўриб хушланарди.

Вронскийнинг Тверскийларникида бўлганини эшитиб,
Яшвин:

— Ҳа, ҳа!— деди-ю, қора кўзларини пориллатиб, чап
мўйловини бармоқлари орасига олди-да, ёмон одатини
қилиб, мўйловининг учини оғзига тиқа бошлади.

— Хўш, ўзинг кечак нима қилдинг? Ютдингми?— деб
сўради Вронский.

— Саккиз минг сўм ютдим. Фақат уч мингининг қў-
лимга тегишига гумоним бор.

— Ундей бўлса менга тиккан довингни ютқазсанг
ҳам бўлар экан-да,— деди Вронский кулиб. (Яшвин
Вронский учун жуда катта пул тиккан эди.)

— Ютқизиб бўпман. Фақат Махотин хавфли, холос.

Шундан кейин суҳбат энди бўладиган, Вронскийнинг
бутун фикри-хаёлини банд қилган пойгага ўтиб кетди.

— Юр, бўлдим,— Вронский, ўрнидан туриб, эшик
томон юрди. Яшвин ҳам ўрнидан туриб, сўлоқмон оёқ-
лари ва яғринли қоматини ростлади.

— Тушлик қиласай десам ҳали эрта, лекин бир оз ичиб олишим керак. Кетавер, мен ҳозир бораман. Ҳой, вино келтири! — Яшвин команда бераетгандек, ойналарни титратиб йўғон овози билан қичқирди. Қейин яна бақирди: — Йўқ, керак эмас, сен уйга кетяпсанми, мен ҳам бирга кетдим.

Шундай қилиб, Вронский иккаласи чиқиб кетди.

XX

Вронский иккига бўлинган кенг, тоза ёғоч уйда яшарди. Петрицкий лагерда ҳам у билан бирга туарди. Вронский Яшвин билан кирганда, Петрицкий ухлаб ётган эди.

Яшвин тўсиқ орқасига ўтди-да, тумшуғини ёстиққа тиқиб олиб, соchlари тўзғиган ҳолда ухлаб ётган Петрицкийни елкасидан туртиб:

— Тур, бўлди шунча ухлаганинг,— деди.

Петрицкий бирдан тиззаланиб турди-ю, теварагига аланглаб қаради.

— Аканг келиб эди,— деди у, Вронскийга.— Қурғур, мени уйғотиб, тағин келаман деб кетди.— Шундан кейин кўрпани устига тортиб, ўзини яна ёстиққа ташлади. Яшвин устидан кўрпани тортган эди, жаҳли чиқиб: — Эй, қўйсанг-чи, Яшвин,— деб пўнғиллади.— Қўй! — Шундан кейин ўгирилиб, қўзини очди.— Ундан кўра айт: нима ичай? Оғзим шундай bemазаки...

— Ароқ ича қол, шуниси маъқул,— деб дўриллади Яшвин. Кейин, ўз овозини эшишиб маза қиладигандек: — Терешченко! Хўжангга ароқ билан бодринг опке! — деб қичқирди.

Петрицкий юзини тириштириб ва кўзларини ишқаб туриб:

— Ароқ тузук дейсанми? А? — деб сўради.— Ўзинг ҳам ичасанми? Бўлмаса, бирга ичамиз! Вронский, ичасанми? — деди Петрицкий, ўрнидан туриб ва йўлбарс терисидан қилинган пўстакка ўраниб.

Петрицкий тўсиқ девор билан ажратилган уйчанинг эшигидан чиқди-да, қўлини кўтариб, француузча ашула айта бошлади: «Тулада бир король бор эди-и-и...» Вронский, қитдай ичасанми?

Вронский лакей тутиб турган сюртукни кия туриби:

— Нари тур э,— деди.

— Йўл бўлсин?—деб сўради Яшвин. Кейин, яқинлашиб келаётган коляскани кўриб, илова қилди:— Ана уч от қўшилган колясканг ҳам келди.

— Отхонада ишим бор, иннайкейин, Брянский билан ҳам от тўғрисида гаплашмоқчиман,— деди Вронский.

Вронский чиндан ҳам Брянскийнига боришга ва от пулини элтиб беришга ваъда қилган эди. Брянский Петергофдан ўн чақиримча берида туарар, Вронский бориб келишга шошиларди. Лекин ўртоқлари фақат ўша ергагина бормаслигини пайқаб қолишиди.

Петрицкий кўзларини қисиб ашуласини давом эттириб: «Унинг қанақа Брянскийлигини биламиз», дегандай лабларини буриб қўйди. Яшвин:

— Ишқилиб, кечикиб қолмагин-да,— деди-ю, кейин, сұхбат мавзуини ўзгартириш учун, Вронскийга сотган ва у ҳозир аравага қўшган ўртадаги отга деразадан қараб:— Қалай, менинг саманим яхши тортяптими?— деб сўради.

— Тўхта!— деб қичқирди Петрицкий, чиқиб кетаётган Вронскийнинг орқасидан.— Аканг сенга хат ташлаб кетган эди. Шошма, қаерда қолди-я?

Вронский тўхтади.

— Қани ахир?

— Қани дейсанми? Ҳамма гап шунда-да!— Петрицкий кўрсаткич бармоғини бурнининг учидан юқорига кўтариб, тантанали овоз билан гапирди.

Вронский эса кулимсираб:

— Эй, кўп эзмаланмай айтсанг-чи, ахир бу бемаънилик-ку!— деди.

— Каминга бўлса ўт қалаганим йўқ. Шу ўртададир-да.

— Бас, кўп ёлғон гапираверма. Қани хат?

— Үлай агар, қаерга қўйганимни билмайман. Ё тушибмда кўрганмиканман-а? Шошма, шошма! Нега жаҳлинг чиқади! Кеча менга ўхшаш сен ҳам киши бошига тўрт шишадан ичганингда борми, нах қаерда ётганингни билмас эдинг. Шошма, ҳозир эслайман!

Петрицкий тўсиқ орқасига ўтиб, ўрнига ётди.

— Шошма! Мен бундай ётувдим, у бундай турувди. Ха-а-а-а... мана!— деди-да Петрицкий хатни матрац тагига сукиб қўйган жойидан олиб берди.

Вронский мақтуб билан акаси ёзиб қетган хатни ол-

ди. У шундай хатни олишини илгаритдан билиб юарди, бири, Москвага келмаяпсан, деб онаси ўпка қилиб ёзган мактуб бўлса, иккинчиси, сен билан гаплашадиган гапим бор, деб акаси қолдирган бир энлик хат эди. Вронский буларнинг ўша тўғрисидаги гап эканини биларди. Вронский: «уларнинг нима ишлари бор!» деб ўйлади-ю, хатларни буклаб, йўлда бамайлихотир ўқиш учун суртугининг тугмалари орасига қистириб қўйди. Даҳлиизда унга иккита офицер дуч келди: бири — ўзларининг полкидан, иккинчиси — бошқа полкдан эди.

Вронскийнинг уйи ҳамма вақт офицерлар тўплана-диган такъхона бўлиб қолган эди.

— Йўл бўлсин?

— Петергофга бориб келадиган ишим бор.

— Царское Селодаги от келдими?

— Келибди, лекин ҳали кўрганим йўқ.

— Махотиннинг Гладиатори оқсаб қолди, дейишади.

— Бекор гап! Лекин шу лойгарчиликда қандай чопасиз?—деб сўради иккинчи офицер.

Петрицкий ичкари кирган офицерларни кўриб:

— Ана менинг халоскорларим!— деб қичқириб юборди: Петрицкий ёнида солдат малайи ароқ билан шўр бодринг қўйилган патнусни кўтариб турарди.— Мана Яшвин: тетик бўлмоқ учун ичгин, деяпти.

Келган офицерлардан бири:

— Қеча бизни хўп бопладинглар-да, кечаси билан ухлатмадинглар,— деди.

Петрицкий кечаги воқиани ҳикоя қила кетди:

— О, роса маза қилдик-да! Волков томга чиқиб олиб, зерикяпман, девди, мен: бўлмаса, мотам марши чалинсин, дедим. Боёқиши, мотам марши остида томдаёқ ухлаб қолди.

Петрицкийнинг боши томонида турган Яшвин, боласига дори ичираётган она сингари:

— Ич, албатта ароқ ич, кейин устидан сельтр суви ичиб юборасан, яхшилаб лимон еб оласан,— деярди,— энг охирда қитдай шампанское ичасан,— бир шиша бўлса бас.

— Мана бу ақлли одамнинг гапи! Тўхта, Вронский, қитдай ичайлик.

— Йўқ, яхши қолинглар, жаноблар, мен бугун ичмайман.

— Нима, оғирлашиб қолишдан қўрқасанми? Майли,

ундай бўлса, ўзимиз ичамиз. Қани, сельтр суви билан лимонни келтир.

Вронский даҳлизга чиққанда, орқасидан кимdir:

— Вронский!— деб чақирди.

— Нима дейсан?

— Сочингни қирқитириб олсанг бўларди, йўғаса оғирлик қиласди, айниқса тақир жойингдаги соchlар.

Чиндан ҳам, Вронскийнинг тепа соchlари барвақт тўкила бошлаган эди. У садаф тишларини кўрсатиб чақчақлаб кулди-да, фуражкасини тақир бошига бостириб ташқарига чиқди-ю, коляскага ўтириди.

— Отхонага!— деб кучерга буюргач, яна бир ўқиб чиқиши учун қўйнидаги хатларини олмоқчи бўлди, лекиня отларни кўздан кечиргунча хаёлини бўлмаслик учун бу фикридан қайтди.—«Кейин!..»

XXI

Тахталардан ясалган омонат отхона пойга майдонининг яқин бир ерига қурилган, Вронскийнинг оти эса у ерга кеча келтирилган бўлиши керак эди. У отни ҳали кўрмаган эди. Сўнгги кунларда отни ўзи совутмай, бу ишни машқ қилдирувчига топшириб қўйгани учун, отнинг ҳозир қандай аҳволда эканини сира ҳам билмасди. У коляскадан тушар-тушмас, малайлик вазифасини ўтовчи отбоқари унинг коляскасини узоқдан кўриши билан машқ қилдирувчини чақирди. Баланд қўнжли этик, калта жакет кийган, соқол ўрнига иягида бир тутамгина тук қолдирган бу қотма инглиз жокейларга хос бесўна-қай юриш билан тирсакларини кўтарган ҳолда Вронский ёнига лапанглаб келди.

Вронский инглизчалаб:

— Ҳа, Фру-Фру қалай?— деб сўраган эди, инглиз бўғиқ овоз билан жавоб қилди:

— All right, sir — ҳаммаси жойида, жаноб.— Кейин, шляпасини кўтариб, илова қилди:— Яхшиси, олдига бормай қўя қолинг, тумшуғига тўр нўхта тутиб қўювдим, оти қурмағур безовта бўляпти. Бормаганингиз маъқул, от бекорга безовта бўлади.

— Йўқ, бормасам бўлмайди. Отни кўргим келяпти.

Инглиз қовоқларини солиб, боягидай оғзини очмасдан:

— Юринг,— деди ю, тирсакларини силкитиб, лапанға лаган юриш билан олдинга тушди.

Улар барак олдидаги кичкинагина ҳовли саҳнига киришди. Тоза куртка кийиб, ясаниб олган, қўлида супургиси билан юрган тетиккина бир бола келгандарни кутиб олиб, орқаларидан кетди. Баракда, айрим бўлмаларда бешта от турган эди, Вронский ўзининг энг зўр рақиби бўлган Махотиннинг Гладиатор номли новча, жийрон оти ҳам бугун шу ерга келтирилган бўлишини ва унинг шу ерда эканлигини биларди. У ўзининг отидан кўра Гладиаторни кўришга кўпроқ қизиқарди, чунки уни ҳеч кўрмаган эди, лекин Вронский от спортигининг қоидасига кўра, рақиб отини кўриш у ёқда турсин, унинг қанақалигини суриштириш ҳам уят эканлигини биларди. У йўлакда кетаётганда, навбатчи бола чап ёқдаги иккинчи бўлманинг эшигини очган эди, Вронский у ерда турган оқ оёқли каттакон бир жийронни кўрди. У бунинг Гладиатор эканлигини билса ҳам, бирорнинг очиқ ётган хатидан юз ўгириб ўтган кишидек, у ҳам юзини тескари ўгириб, Фру-Фру турган бўлмага келди.

Инглиз тирноғи кир бошмалдоғини елкаси устидан ошириб, Гладиатор турган бўлмага ишора қилди-да:

— Ма-к... Мак....нинг оти шу ерда... унинг номини айтишга ҳеч тилим келмайди-да,—деди.

— Махотиннингми? Ҳа, у менинг жиддий рақибларимдан бири,—деди Вронский.

— Шу отда чопганингиздами,— деди инглиз,—довни сизга қўядим.

Вронский чавандозлигини мақтаганларидан ёйилиб кулимсиради-да:

— Фру-Фру тезроқ, кучлироқ ҳам,— деди.

Инглиз эса:

— Фовли пойгада ҳамма гап отни усталик билан минишида, pluck-да,— деди.

Вронский ўзида етарли даражада pluck, яъни ғайрат ва жасорат борлигини ҳис этиш у ёқда турсин, дунёда ҳеч ким pluck-ка унинг ўзичалик эга эмаслигига ҳам амин эди; ҳамма нарсадан муҳими ҳам шу томони эди.

— Менга қаранг, отни яна ҳам кўпроқ чопиб терлатиш керак эмаслигини аниқ биласизми?

— Керак эмас,— деб жавоб берди инглиз.— Қаттиқ гапирманг, барака топкур. От безовталаняпти,— деб илова қилди; боши билан бўлмага ишора қилиб. Улар

Фру-Фру турган бўлма эшигининг олдида туарар эдилар, ичкаридан хашак устида бир оёғини кўтариб, бир оёғини босаётган отнинг дупури эшитиларди.

Инглиз эшикни очди, Вронский кичкина деразачадан хирагина ёруғ тушиб турган бўлмага кирди. Бўлмада янги солинган пичан устида, нўхта урилган бир чиройли қора-тўриқ от депсиниб турарди. Вронский гирашира қоронғи бўлмага кўз югуртириб, севикли отнинг бутун қадди-қоматини бир қарашибдаётқ қамраб олди. Фру-Фру ўрта-миёна от бўлиб, турқи баъзи камчиликлардан холи эмас эди. Жусса суяклари майда эди, ўмгани олдинга туртиб чиққан бўлса ҳамки, тўши тор, камбар эди. Сагри бир оз пастроқ, олдинги, айниқса кетинги оёқлари бир оз қийшиқ эди. Кетинги ва олдинги оёқларининг пайлари у қадар йирик эмасди, лекин пуштани (айил тортадиган ери) шу қадар кенг эдики, ҳозир қантариқда турганига ва қорни тортилганига қарамай, одамни ҳайрон қолдиради. Отга олдиндан қаралганда, болдириларининг суяги бармоқдан йўғон кўринимас, ёндан қаралганда эса ҳаддан зиёд сербар эди. Унинг бутун жуссаси ёндан сиқилиб, олдинга чўэзилиб кетгандай кўринарди. Лекин унинг барча камчиликларини унутдириб юборадиган энг юксак фазилати — зоти эди; унинг зотли экани, инглизча қилиб айтганда, кўзга ташланиб турарди. Юпқа, ҳаракатчан ва атлас каби силлиқ терисида арқоқланиб ётган томирлар тагидан бўртиб чиққан пайлари ҳам худди суяклари сингари маҳкам ва чайир туюларди. Пориллаб турган шўх, бақа кўзли қотма қалласи қаншаридан тортиб, ичидаги пардаларига қон тўлган бурунларига томон кенгайиб бораради. Бутун қадду бастида, айниқса қалласида аниқ, қудратли, айни замонда, нозик бир ифода бор эди. У тилга кириб гапиришига оғзининг тузилиши йўл қўймайдиган ҳайвонлардан биридек эди.

Ҳар ҳолда Вронскийнинг назарида отга қараб туриб ўйлаган нарсаларнинг ҳаммасини от тушунгандай туолди.

Вронский от ёнига кирганда, у ўпкасини тўлдириб ҳаво олди-да, бақа кўзларини шундай олайтириб қарадики, кўзларига нариги томондан қон келиб тўлди; нўхасини силкитиб, оёқларини ерга гурс-гурс уриб туриб, кирганларга қаради.

— Ана, қаранг, безовта бўляпти,— деди инглиз.

Вронский от ёнига келиб:

— Ҳай, жонивор! — деб эркалади.

Лекин у яқинлашган сари, отнинг безовталиги ҳам ортиб борди. Вронский от бошига қадалиб келгандагина, у бирдан тинчиди; ана шундан кейин юпқа, нозик туклари остидаги мушаклари пир-пир уча бошлади. Вронский отнинг кучли бўйини силади, нариги томонга тушиб кетган ёлини жойига келтириб қўйди, кўршапалак қанотлари сингари ёйилиб кетган бурун катакларига юзини яқин келтирди. От қаттиқ бир нафас олди-ю, таранг бўлиб турган бурун катакларидан ҳавони яна ҳушиллатиб чиқарди, кейин бир сесканиб, ингичка қулоқларини чимирди-да, Вронскийни енгидан тишлагиси келгандек, кучли қора лабини унга чўзди. Лекин нўхтлангани эсига тушди шекилли, тумшуғини бир силкитди-ю, яна нозик оёқларининг бирини кўтариб, бирини қўя бошлади.

Вронский отни сағридан яна силаб:

— Оғир бўл, жоним, оғир бўл! — деди, кейин отнинг кайфияти жуда ҳам яхши эканлигидан хурсанд бўлиб, чиқиб кетди.

Отнинг безовталиги Вронскийга ҳам таъсир қилди; у ҳам томирларида қон қайнаганини, ўзи ҳам от сингари ҳаракат қилгиси, тишлагиси келганини ҳис қилди, у ҳам қўрқар, ҳам қувонарди.

— Ҳўл, майли сизга ишонаман, соат олти яримда майдонда бўласиз-да, — деди у инглизга.

— Ҳамма нарса жойида бўлади, — деди инглиз. — Узларига йўл бўлсин, милорд? — деб сўради у, ҳеч қачон ишлатмаган бу mylord сўзини қўлланиб.

Вронский ажабланиб бошини кўтарди-да, ўзига хос бўлган бир адo билан инглизнинг қўзларига эмас, пешонасига қараб туриб, унинг шу саволни беришга журъат этганига ҳайрон бўлди. Лекин бу саволни берганда, инглиз уни ўз хўжайини деб эмас, бир чавандоз деб қараганини фаҳмлаб:

— Брянскийнига бориб келишим керак, бир соатдан кейин уйда бўламан, — деб жавоб берди.

Камдан-кам қизарадиган Вронский: «Бугун менга бир неча марта беришди-я бу саволни!» деб ўйлаб қизариб кетди. Инглиз унга разм солиб қаради. Вронский, қаёққа кетаётганини билиб тургандек:

— Пойга олдидан одамнинг кўнгли энг аввал тинч

бўлиши керак,— деб илова қилди.— Руҳингиз ҳам тушмасин, кайфингиз ҳам бузилмасин.

Вронский кулимсираб:

— All right,— деди-да, коляскага сакраб чиқиб, Петергофга қараб ҳайдашни буюрди.

Вронскийнинг коляскаси бир неча қадам борар-бормас, эрталабдан бери ёмғир хавфини туғдириб турган қора булутлар босиб келди-ю, бирдан жала қуийб юборди.

Вронский колясканинг соябонини кўтара туриб: «Иш чатоқ!—деб ўйланди.— Бусиз ҳам ҳамма ёқ лой эди, энди ботқоқ бўлади». Соябони туширилган коляскада ёлғиз ўтириб, онасининг мактуби билан акасининг хатини олди-да, бир бошдан ўқиб чиқди.

Ҳа, яна ўша эски гаплар. Ҳаммаси, онаси ҳам, акаси ҳам, ҳаммаси унинг юрак ишларига аралashiшмоқчи. Уларнинг аралashiши Вронскийни ғазабга келтирди, у камдан-кам ғазабланарди. «Уларнинг нима ишлари бор? Нима учун ҳар қандай одам менинг ғамимни ейишни ўзига бурч деб билар экан? Нима учун менга тирфишишади-я? Шунинг учунки, бунда ўзларининг ҳеч ақллари етмаган аллақандай нарса бор деб билишади. Агар бу кибор жамиятида бўлиб турадиган одатдаги разил алоқалардан бўлса, мени ўз ҳолимга қўйишган бўларди. Улар бу нарсанинг аллақандайлигини, бошқачалигини, бу нарса ҳазил эмаслигини, бу аёл мен учун жонимдан ҳам ортиқлигини сезишади. Улар худди шу нарсага тушуниша олмайди, худди шунинг учун уларга алам қиласди. Тақдиримиз қандай бўлмасин, оқибати қаерга бормасин, биз уни ҳал қилганмиз, биз ундан зорланмаймиз,— деяр, биз сўзи билан ўзини Анна или боғлар эди.— Йўқ, улар бизга яшаш йўлини ўргатмоқчи бўладилар. Улар бахтнинг нималигидан бутунлай бехабардирлар, бу муҳаббат бўлмаса, биз учун бахт ҳам, бахтсизлик ҳам бўлмаслигини, ҳаёт ҳам бўлмаслигини билмайдилар», деб ўйларди.

Ўз ишига ҳамма аралашаверганига шунинг учун жаҳли чиқардики, Вронский уларнинг, яъни ҳамманинг ҳақ эканлигини юракдан сезарди. У ўзини Аннага гирифтор қилган муҳаббатнинг киши ҳаётида ёқимли ва ёқимсиз хотирадан бошқа из қолдирмайдиган кибор жамиятидаги алоқалар сингари ўткинчи, қисқа умрли бир ҳавас эмаслигини сезарди. У ўзининг ҳам, Аннанинг ҳам

аҳволи оғир эканини, ўзлари мансуб бўлган кибор жамият кўзида ошкор бўлган ўз севгиларини яшириш, ёлғон гапириш, алдаш қийин эканлигини, уларни бир-бирига боғлаган ва ўз муҳаббатларидан бошқа ҳамма нарсани унуттириб қўйган эҳтирослари кучли бўлган ҳолда яна ёлғон гапириш, алдаш, қувлик қилиш, ҳар доим бошқалар тўғрисида ўйлаш нақадар мушкул эканлигини сезарди..

У ҳарчанд табиатига ёқмаса ҳам, жуда кўп марта ёлғон гапиришга ва алдашга мажбур бўлганини эсига туширди; алдаш ва ёлғон гапиришга мажбур бўлганда Аннанинг қизариб-бўзарганлигини неча марталаб кўрганини ҳам жонли бир суратда хаёлидан ўтказди. Яна шуниси ҳам бор эдик, Анна билан алоқа боғлагандан бери баъзан юрагида ғалати бир ҳис уйғонгандигини ҳам сезиб юради. Бу эса нимагадир қарши жирканч ҳисси эди: Алексей Александровичга қаршими, ўзига қаршими ё бутун дунёга қаршими — бунисини дуруст билмас эди. Лекин бу ғалати ҳисдан ўзини ҳамма вақт қутқаришга ҳаракат қиласди. У ҳозир ўзини қўлга олиб, фикрларига йўл очиб берди.

«Ҳа, Анна илгари баҳтсиз бўлса ҳам, лекин мағрур ва тинч эди, энди у тинчини ҳам, иззатини ҳам йўқотди, лекин буни сездирмайди. Ҳа, бунга хотима бериш керак», деб ўзича аҳд қилди.

Шундай қилиб, миясига биринчи марта: «Бу ёлғоняшиқларга барҳам бериш зарур, қанча тез барҳам берилса, шунча яхши бўлади», деган равшан фикр келди.

«У ҳам, мен ҳам ҳамма нарсадан воз кечиб, ўз муҳаббатларимиз билан бошимизни бошқа ёқларга олиб кетишимиз керак», деб ўйлади у.

XXII

Жала узоқ чўзилмади, ўртага қўшилган от бор кучи билан йўртиб, лой ичиде жиловсиз чопиб бораётган шатакчи отларни судраб манзилга етиб келганда, қуёш яна булутлар орқасидан чиқди, чорбоғларнинг томлари, катта кўча бўйларидаги боғларнинг кекса липа дараҳтларида ёмғир томчилари пориллаб, дараҳт шохларидан томчилар томиб, томлардан эса сув оқиб турарди. Вронский бу жаланинг пойга майдонини бузиб қўйиши тўғ-

рисида ортиқ бош ҳам қотирмасди, лекин у шу ёмғир шарофати билан Аннани уйда ёлғиз кўрсам ажаб эмас деб қувонар, чунки яқинда сув муолижасидан қайтиб келган Алексей Александровичнинг Петербургдан чорбоққа кўчиб келмаганлигини биларди.

Вронский Аннани ёлғиз топиш умиди билан ҳамма вақтдагидай, одамлар диққатини камроқ жалб қилиш учун кўприкчадан берида аравадан тушиб, пиёда кетди. Кўча эшигидан эмас, ҳовли дарвозасидан кириб борди.

— Хўжайн келдиларми? — деб сўради у, боғбондан.

— Йўғ-а, келгандари йўқ. Бегойим уйдалар. Кўча эшигидан марҳамат қўлсинлар, у ерда одам бор, очиб беради, — деб жавоб берди боғбон.

— Йўқ, боғдан ўта қоламан.

Шундай қилиб, у Аннанинг уйда ёлғизлигига қаноат ҳосил қилди-да, ўзининг бугун келишга ваъда қилмагани ва Аннанинг ҳам, эҳтимол, пойга олдидан уни келар деб ўйламагани учун бирдан ёнига кириб бориш истаги билан қиличини ушлаб, четларига гуллар экилган ўйлакага сепилган қум устида шарпасиз қадам ташлаб боққа қараган айвон томон юриб борди. Вронский ўз аҳволининг оғирлиги, мушкуллиги тўғрисида йўл бўйи ўйлаб келган нарсаларини энди бутунлай ёдидан чиқарди. У ҳозир фақат бир нарсани, Аннани ҳозир тасаввурида эмас, тирик ҳолида, ҳаётда қандай бўлса, шундайлигича кўришнигина истарди. Товуш чиқармаслик учун айвоннинг ётиқ зина поғонасига оёғини аста босиб энди чиқабошлаган эдики, ҳамиша эсидан чиқиб қоладиган ва Анна билан бўлган муносабатининг энг оғир томонини ташкил этган, Вронскийга савол ва нафрат назари билан қарайдиган Аннанинг ўғли бирдан эсига тушди.

Бу бола уларнинг муносабатига ҳамма нарсадан ҳам кўпроқ халақит берарди. Бола ёнларида эканида, Вронский ҳам, Анна ҳам бошқалар олдида оғизларига ололмайдиган нарсалар тўғрисида гапириш у ёқда турсин, бола тушунмайдиган нарсалар тўғрисида имо-ишора билан гапиришга ҳам ботина олмас эдилар. Улар бу ҳақда келишиб қўйишмаган бўлишса ҳамки, бу нарса ўз-ўзидан қоида тулага кириб қолган эди. Улар бу гўдак болани алдашни ўzlари учун бир ҳақорат деб билардилар. Боланинг олдида оддий танишлардек сўзлашардилар. Лекин бунга қарамасдан, Вронский боланинг

кўпинча ўзига ҳайрат назари билан тикилиб қолганини кўрар, унинг ўзига нисбатан бўлган муносабатида ғалати бир қўрқоқлик, асабийлик, гоҳ эркаланиш, гоҳ тортиниш ва адоват ҳислари борлигини сезарди. Бола бу киши билан онаси ўртасида маъносига ўзи тушунолмайдиган қандайдир муҳим бир алоқа борлигини сезгандай кўринарди.

Тўғридан ҳам, бола бу алоқани англай олмаслигини ҳис этар, қанча тиришиб-тирмашмасин, бу одамга нисбатан ўзида уйғонган ҳиснинг маъносини англай олмас эди. У отаси, мураббияси, энагаси — ҳаммалари Вронскийни ёмон кўрибгина қолмай, унинг тўғрисида ҳеч ниша дейишмаса ҳамки, унга нафрат билан қўрқа-писа қараганликларини, онаси эса унга энг яхши дўстдай муомала қилганлигини болаларга хос бир ҳушёrlик туйгуси билан очиқ-равshan кўриб туради.

«Бунинг маъноси қандай бўлди? У ажир қанақа одам? Уни қандай яхши кўрса бўлади? Агар мен бунга тушунмаётган бўлсан, айб менда, ё мен нодонман ёйинки аҳмоқ боламан», деб ўйларди бола; Вронскийни ниҳоятда сиқувчи бу сўровчи, қисман ёмон кўз билан қараётганини билдирувчи ифода, ҳуркаклик, асабийлик — буларнинг ҳаммаси юқоридаги мулоҳаза орқасида содир бўлмоқда эди. Боланинг ёnlарида бўлиши Вронскийда у кейинги вақтларда ҳис қила бошлаган ғалати, сабабсиз жирканиш туйғуларини уйғотиб келарди. Бола ҳузурида Вронский билан Аннада пайдо бўлган ҳисни суръат-ла бораётган кемаси нотўғри йўлдан кетаётганини компасдан кўриб турса-да, унинг бу ҳаракатни тўхтатишга қодир бўлмаган ва ҳар бир минут уни тўғри йўлдан узоқлаштириб бораётганини кўраётган, лекин орқага қайтиш кераклигига тан берса, шу билан ўз ҳалокатига тан берган бўлишини англаган денгиз саёҳатчисининг ҳиссига ўхшатиши мумкин эди.

Бу бола ўзининг ҳаётга бўлган содда қараши билан уларга ўзлари билган, лекин билишни хоҳлашмаган нарсаларидан қанчали четга чиқиб кетганликларини кўрсатиб турувчи бир компас эди.

Бу сафар Серёжа уйда йўқ эди, шунинг учун Анна ўйнагани чиқиб, ёмғирда қолган ўғлининг қайтишини айвонда ўзи ёлғиз кутиб ўтирган эди. Ўғлининг орқасидан бир хизматкори билан оқсоқ қизини ахтаришга юбориб, ўзи кутиб ўтиради. У кенггина қилиб тикил-

ган оқ кўйлак кийиб, айвоннинг бурчагида, гуллар орқасида ўтиради. Шунинг учун Вронскийнинг келганини пайқамади. Анна қора қўнғироқ сочли бошини эккан, Вронскийга шу қадар таниш, қўша-қўша узук таққан иккала чиройли қўли билан панжара устидаги лейкани ушлаб, бу совуқ лейкага пешонасини қўйиб турган эди. Бутун қоматининг, боши, бўйни, қўлларининг гўзаллиги Вронскийни ҳар сафар нафосати билан ҳайратга соларди. У тўхтаб, мафтункор кўзлари билан Аннага тикилиб қолди. Кейин, унинг олдига бориш учун эндигина қадам ташламоқчи бўлганда, Анна унинг яқинлашганини сезди-ю, лейкани итариб ташлаб, қизиб кетган юзини Вронскийга ўғирди.

— Нима бўлди? Тобингиз йўқми? — деди французчалаб Вронский, яқин келиб. Бир кўнгли Аннанинг ёнига югуриб келмоқчи бўлди, лекин, бегона одамлар бўлиши эҳтимолини эслади-ю, балкон эшигига аланглаб қараб, қизариб кетди; хавфсираш ва аланглашга мажбур бўлганини сезиб, ҳар гал шунаقا қизариб кетарди.

Анна ўрнидан турди-да, Вронскийнинг қўлини қаттиқ сиқиб туриб:

— Йўқ, соғман,— деди.— Мен... сени кутмаган эдим.

— Ё оллоҳ! Қўлларингиз бирам музлаб кетибди! — деди Вронский.

— Мени қўрқитиб юбординг,— деб жавоб қилди Анна.— Ўзим ёлғиз Серёжани кутиб турувдим, улар шу томондан келишади.

Анна ўзини тинч тутишга тиришса ҳам, лаблари қалтирар эди.

Ўзаро русча гаплашишганда қулоққа жуда ҳам соувуқ эшитиладиган «сиз» ва хавфли «сен» сўзларини ишлатмаслик учун у ҳамма вақт французча сўзлашарди, ҳозир ҳам сўзини французча давом эттириб:

— Қўққисдан келганим учун мени кечиринг,— деди.— Лекин сизни кўрмасам бугунги кунимни тинч ўтказолмасдим.

— Нега кечиришим керак экан? Аксинча, келганингиз учун жуда хурсандман!

Вронский Аннанинг қўлини қўйиб юбормай, боши устидаги энгашиб туриб:

— Лекин сиз бетоб ё хафадай кўринасиз,— деб сўзида давом этди.— Нималарни ўйлаётган эдингиз?

— Ўша бир нарсани,— деди Анна кулимсираб.

Анна тўғрисини айтган эди. Қачон ва қайси минутла нималарни ўйлаётганини сўрагандай бўлишса, Анна: «Бир нарсани, ўз бахтим, ўз бахтсизлигимни ўйлаяпман», деб хато қилмасдан жавоб бера оларди. Ҳозир ҳам, яъни Вронский уни айвон бурчагида кўрганда ҳам, худди шу ҳақда ўйлаб турган эди: у «Нима сабабдан бошқалар учун, масалан, Бетси учун (Анна Бетсининг кибор жамиятидан яшириқча Тушкевич билан алоқаси борлигини биларди) бу нарсалар енгил-у, мен учун бу қадар оғир?» деб ўйларди. Баъзи мулоҳазаларга кўра, бугун бу фикр уни айниқса азоб ўтида ёндиromoқда эди. Анна ундан пойга тўғрисида сўради. Вронский унинг сўроқларига жавоб бера бошлади; Аннанинг ҳаяжон ичида эканини кўриб, чеҳрасини очиш учун, пойгага қандай тайёр гарчиликлар кўришганини энг содда тил билан батафсил ҳикоя қилиб берди.

Анна унинг вазмин, меҳрибон кўзларига қараб: «Айтсамми-айтмасамми?— деб ўйларди.— У ўз пойгаси билан шу қадар банд, шу қадар баҳтили, бу нарсани керагича тушунмайди, бу ҳодисанинг иккаламиз учун ҳам нақадар муҳимлигини англамайди».

Вронский ҳикоясини тўхтатиб:

— Лекин мен келганимда нималарни ўйлаб турганингизни айтмадингиз,— деди,— айтинг, эшитайлик!

Анна жавоб беравермади, бошини хиёл эгиб узун киприклар остида парпираб турган кўзлари билан унга ер остидан қараб турди. Узид олган япроқни ўйнаб турган қўли тинмай титрарди. Вронский буни кўрар, юзи Аннани ҳар доим мафтун этган бир итоат, қулларча садоқат ифода қиласарди.

— Назаримда, бир нима бўлганга ўхшайди. Сизда бир дард бўлса-ю, мен унга шерик бўлолмасам, ажабо, шундан кейин бир зум бўлса ҳам мен тинчимни топа оламанми? Айтинг, худо хайрингизни берсин!— деб такрорлади Вронский ёлворувчи бир товуш билан.

Анна унга ҳамон боягидай қараб, япроқ ушлаган қўли борган сари яна ҳам қаттиқроқ титраётганинги сезиб: «Ҳа, агар бу ҳодисанинг бутун аҳамиятини тушунмаса, уни ҳеч қачон кечирмайман. Айтмаганим маъқул, уни синаб ўтиришнинг нима кераги бор?» деб ўйларди.

Вронский унинг қўлини ушлаб:

— Худо хайрингизни берсин!— деб такрорлади.

— Айтаверайми?

— Ҳа, ҳа, ҳа....

— Иккиқатман,— деди Анна паст товуш билан.

Қўлидаги япроқ яна кучлироқ титради, лекин у бу хабарнинг таъсирини билиш учун кўзларини Вронскийдан олмади. Вронский оқариб кетди. Бир нарса демоқчи бўлди-ю, лекин индамади, Аннанинг қўлини қўйиб юбориб, бошини қуий солди. Анна: «Ҳа, бу ҳодисанинг бутун аҳамиятини англади», деб ўйлади-да, Вронскийнинг қўлини миннатдорчилик билан қисди.

Лекин Анна бу хабарнинг маъносини Вронский худди ўзидаи, яъни хотим кишидай англади, деб ўйлаш билан хато қилди. Вронский бу хабарни эшитганда, кимгадир ўқтин-ўқтин юрагида пайдо бўлиб турадиган ўша ғалати, жирканч ҳисси ўзини яна қамраб олганлигини ўн чандон ортиқ куч билан ҳис қилди, шу билан бирга ўзини интизор қилган буҳроннинг энди бошланишини, ўртадаги муносабатларини ортиқ эридан яшириб бўлмаслигини, шунинг учун бу ғайри табиий аҳволга қандай шаклда бўлса ҳам хотима бериш зарурлигини ҳам англади. Лекин, бундан ташқари, Аннанинг ҳаяжони Вронскийга ҳам жисман таъсир этди. У Аннага меҳр тўла итоаткор кўзларини тикди, қўлини ўпди, кейин ўрнидан туриб, айвонда индамасдан у ёқдан-бу ёққа юра кетди.

— Ҳа,— деди у, Аннанинг ёнига кескин одимлар билан келиб.— Сиз ҳам, мен ҳам ўртамиздаги алоқага ўйинчоқ деб қараган эмасмиз, мана энди тақдиримиз ҳал бўлди.— Кейин теварагига аланглаб:— Ёлғон-яшиқларга энди хотима бериш зарур,— деди.

— Хотима бериш? Қандай хотима бериб бўлади, Алексей?— деди Анна, овозини паст қилиб.

Анна энди тинчини топди. Энди юзи нозик бир табасум билан ёришиб кетди.

— Эрингизни ташлайсиз, иккимиз ҳаётимизни бирлаштирамиз.

— Шусиз ҳам ҳаётимиз бирлашган-ку,— деб эшитиляр-эшитилмас жавоб қилди Анна.

— Шундайку-я, лекин бутунлай, бутунлайн бирлаштирасак дейман.

Анна ўз аҳволининг мушкуллигига мунгли бир истеҳзо билан ачиниб:

— Лекин менга йўл кўрсат, қандай қил дейсан, Алексей?— деди.— Ажабо, бу аҳволдан қутулишнинг

йўли борми? Ажабо, мен ўз эримнинг хотини эмасманми?

— Ҳар қанақа аҳволдан қутулишнинг йўли бор. Фақат журъат керак,— деди Вронский,— ҳозир яшаб турган аҳволингдан бошқа нарсаларнинг ҳаммаси минг чандон яхши. Ҳар нарса — кибор жамият, ўғлинг, эринг туфайли азоб чекаётганингни кўриб турибман-ку ахир.

— Э, әrim бу ерда нима қилиб юрибди,— деди Анна, оддий бир истеҳзо билан.— Мен уни билмайман ҳам, ўйламайман ҳам. У борми, йўқми, менга барибир.

— Бу сўзларинг самимий эмас. Сени яхши биламан, У туфайли ҳам азоб чекасан.

— Бу нарсалардан унинг хабари йўқ,— деди-ю, бирдан Аннанинг бетлари, пешонаси, бўйни қизариб кетди, қўзларида уят ёшлари пайдо бўлди.— Қўй, унинг тўғрисида гаплашмайлик.

XXIII

Вронский ҳозиргидай қатъий бир суратда бўлмаса ҳамки, Аннани бир неча бор ўз аҳволи тўғрисида гапга солишга уриниб кўрган ва ҳар сафар Аннанинг ҳозиргидай юзаки, енгилтак муҳокамаларига дуч келган эди. Гўё шу масалада Анна тушуниб етолмайдиган ёки тушиуниши истамаган бир нима бордек эди, Анна шу ҳақда гапира бошлаганда, худди у, яъни ҳақиқий Анна ўз қобиғига ўралиб олгандек, унинг ўрнида эса Вронский ёмон кўрган, қўрқкан ва Вронскийга зарба бериб келган, унга ёт бўлган бошқа, ғалати бир Анна пайдо бўлгандек туюларди. Лекин у фикрини бугун очиқ айтишга қарор қилди.

Вронский одатдагица қатъий, вазмин товуши билан:

— Унинг хабари борми-йўқми,— деб сўз бошлади,— унинг хабари борми-йўқми, бу билан бизнинг ишимиз йўқ. Биз энди... сиз энди, айниқса ҳозир, бу аҳволда қолмайсиз.

Анна яна бояги хафиф истеҳзо билан:

— Хўш, сизнингчча, нима қилишимиз керак?— деб сўради. Анна ўзининг иккиқатлигига Вронский парво қилмасмикан деб боя қўрқиб турган бўлса, энди Вронскийнинг бу нарсадан зарур хulosалар чиқараётгани Рашини келтиради.

— Ҳамма гапни очиқ айтишингиз, уни ташлаб кетишингиз керак.

— Жуда яхши, фараз этайлик, мен шундай қилдим ҳам,— деди Анна.— Биласизми, бунинг оқибати нима бўлади? Мен олдиндан айтиб қўйяй,— бир минутгина аввал меҳр билан тўлиб турган иссиқ кўзларида энди ёвузлик ўти чақнади.—«Ҳа, сиз бошқага кўнгил бергансиз-у, у билан жиноий алоқага киришгансиз? (у эрига тақлид қилиб, худди Алексей Александрович сингари жиноий сўзини атайнин чертиб гапирди). Мен бунинг диний, гражданлик ва оила муносабатлари жиҳатидан қандай оқибатларга олиб келишини сизга огоҳлантирган эдим. Гапимга кирмадингиз. Энди мен ўз номимга ва...— ўз ўғлимга ҳам демоқчи бўлди-ю, лекин Анна ўғлини бу ҳазилга қориштиргиси келмади,— ҳа, ўз номимга исинод келтиришни хоҳламайман!— дейди, яна шунга ўхшаган нарсаларни айтади,— дея илова қилди.— Умуман, у ўзининг давлат арбоблигига хос равшан, аниқ иборалари билан, мендан воз кечолмаслигини, жанжалга хотима бериш учун қўлидан келган ҳамма тадбир ва чораларни кўришлигини айтади. Шуниси ҳам борки, айтган нарсаларни ҳовлиқмасдан, силлиққина бажаради. Унга очиқ айтишнинг оқибати шу бўлади. У инсон эмас, машина, машина бўлганда ҳам заҳар сочиб турадиган машина,— деб Анна илова қилди-да, Алексей Александровичнинг шакли-шамоилини, гапириш усулини, характеристини бир-бир эслаб, унда топиши мумкин бўлган ёмон нарсаларнинг айбини унга тўнкади ва ўзининг эри олдидағи даҳшатли гуноҳи учун унга заррача ҳам шафқат қилмади.

Вронский одамда ишонч туғдирувчи ҳалим товуш билан Аннани тинчлантиришга тиришиб:

— Йўқ, Анна, ҳар нима бўлганда ҳам, унга айтиш керак, кейин унинг ҳаракатига қараб иш кўрилаверади,— деди.

— Нима дейсиз, қочайлик дейсизми?

— Нимага қочмас эканмиз? Ахир бу аҳволни давом эттиришнинг иложи борлигига ақлим етмай қолди. Лекин бу фақат ўзим учунгина эмас, кўриб турибман, сиз жуда ёмон қийналиб кетдингиз.

Анна ғаши келиб:

— Ҳа, қочайин-у, сизнинг ўйнашингиз бўлиб юрайин, шунақами?— деди.

— Анна!— деди Вронский ўпка аралаш мулойимлик билан.

Анна сўзини давом эттирди:

— Ҳа, сизнинг ўйнашингиз бўлайин-у, ҳамма нарсанни ҳалок қилайин...

У яна «ўғлимни» демоқчи бўлди-ю, лекин бу сўзга оғзи бормади.

Вронский Анна табиатан шу қадар кучли, номусли бўлишига қарамай, алдаб юришга қандай чидаб келганига ва бу аҳволдан қутулгиси келмаганига ҳайрон бўларди. Лекин бунинг асосий сабаби Анна оғзига ололмаган ўғил сўзи эканлигини Вронский пайқамас эди. Анна ўғли тўғрисида ва отасини ташлаб кетган онасига ўғлининг кейинча қандай кўз билан қараши тўғрисида ўйлаганда ўз қилмишидан, ўйламай-нетмай қилиб қўйган ишидан даҳшатга тушар, лекин бир аёл сифатида ҳамма нарсанинг эски ҳолича қолиши, ўғли нима бўлиши тўғрисидаги даҳшатли савонли унутиш учун ўзини ёлғон мухоммадлар, ёлғон сўзлар билан юпатишга тиришиб келарди.

Анна бирдан уни қўлидан ушлади-да, бутунлай бошқача, самимий, мулойим оҳангда:

— Сендан ўтиниб сўрайман, сендан ёлвориб сўрайман, минбаъд мен билан бу ҳақда гаплашма,—деди.

— Лекин, Анна...

— Минбаъд мени ўз майлимга қўй. Аҳволимнинг бутун разолатини, бутун даҳшатини ўзим биламан, лекин буни сен ўйлаганча осон ҳал қилиб бўлмайди. Мени ўз майлимга қўй-у, гапимга қулоқ сол. Минбаъд мен билан бу ҳақда гаплашма, сўз берасанми?.. Йўқ, йўқ, сўз бер!..

— Хўп, сўз бераман, лекин ҳозир айтган нарсаларингдан кейин сира ҳам тинч бўла олмайман. Сенки тинч бўлолмаганингдан кейин, мен асло тинч бўлолмайман...

— Мен!— деб Анна такрорлади.— Ҳа, мен баъзан азоб ичидা қоламан, лекин бу ўтиб кетади, agar сен минбаъд мен билан бу ҳақда гаплашмасанг. Сен бу ҳақда оғиз очганингдагина мени бу нарса қийнай бошлайди.

— Гапингга тушунолмай қолдим,— деди Вронский.

— Биламан,— деб Анна унинг сўзини бўлди,— ёлғон гапиришнинг пок табиатингга ниҳоятда оғир эканлигини биламан, шунинг учун сенга ачинаман. Мени деб ҳаётингни маҳв этдинг, мен буни кўп ўйлайман.

— Мен ҳам ҳозир,— деди Вронский:— «Мёни деб сен ҳамма нарсангни қандай фидо қилдинг-а?»— деб ўйлаб туртган эдим. Бахти қаро бўлганинг учун мен ўзимни асло кечиролмайман.

Анна унга яқин келди-да, завқ-шавқ билан, севги табассуми билан унинг юзига қараб туриб:

— Мен бахти қароманми? Йўқ, мен олдига овқат қўйилган оч кишидайман,— деди.— Эҳтимол, у киши совуқ еяр, кийимлари жулдуурдир, бунинг учун уялар ҳам, лекин у бахтсиз эмас. Мен бахтсизманми? Йўқ, мана менинг бахтим...

Анна қайтиб келаётган ўғлининг овозини эшилди-да, айвонга шошқи бир назар ташлаб, сапчиб ўрнидан турди. Унинг кўзларида Вронскийга таниш бўлган бир ўт чақнади, у қўша-қўша узукли чиройли қўлларини шошқин бир ҳаракат билан кўтарди-да, Вронскийни бошидан ушлаб юзига узоқ қараб тургандан сўнг ўз юзини, жилмайиб турган очиқ лабларини яқин келтириб уни оғзидан, икки кўзидан тез-тез ўпди-ю, итариб юборди. Шундан кейин Анна кетмоқчи бўлган эди, Вронский ушлаб қолди.

Вронский Аннага суқланиб қараб:

— Қачон?— деб сўради.

— Шу кеча, соат бирда,— деб шивирлади-ю Анна, чуқур хўрсингандан сўнг, енгил одимлар билан тез-тез юриб, ўғлини қарши олгани кетди.

Серёжа боғда ўйнаб юрганда жала қуйган экан, ёғин тингунча энагаси билан шийпонда ўтиришибди.

— Хайр, яхши боринг,— деди Анна, Вронскийга.— Ҳадемай пойга бошланади. Бетси мени бирга олиб борам деб ваъда қилган эди.

Вронский соатига қараб, тезда жўнаб кетди.

XXIV

Вронский Каренинларнинг балконида соатига қаранди, шу қадар ҳаяжонли ва ўз фикрлари билан шу қадар банд эдики, рақамлар устидаги стрелкаларни кўрган бўлса ҳам, соат неча эканлигини пайқамаган эди. У тош йўлга тушди-да, лойда аста-секин юриб, коляскаси турган ёқقا қараб кетди. Анна тўғрисидаги ҳислари вужудини шу қадар қамраб олган эдики, соат нечалигини ва Брянскийнига боришга ҳали вақт борми-йўқли-

гини ҳам ўйлаб кўрмади. Унда нимадан кейин нимани қилиш кераклигини кўрсатадиган фақат ташқи ҳофиза лаёқатигина қолган эди (бу ҳолат кўп учраб туради), у кучерининг ёнига келганда, кучери қалин япроқли липа дарахтнинг қия тушиб турган соясида, пештахта устида мудраб ўтирган эди. Вронский тер босган отлар устида қайнashiб, йилтирашиб учайтган майда пашшаларни бир оз томоша қилгандан сўнг кучерини уйғотди-да, аравага сакраб чиқиб, Брянскийнига боришни буюрди. Фақат етти чақиримча йўл юргандан кейингина эси жойига тушди-ю, соатига қараб, вақтнинг олти ярим бўлиб қолганини, демак ўзининг кечикканини фаҳмлади.

Бугун пойганинг бир неча тури: конвойлар пойгаси, кейин икки чақиримли офицерлар пойгаси, тўрт чақиримли пойга, ниҳоят, Вронский қатнашадиган ғовли пойга белгиланган эди. Вронский ўзи қатнашадиган пойгага улгуриши мумкин эди, агар Брянскийнига борадиган бўлса, у ҳолда пойгадан қуруқ қолар, сарой аҳллари тўпллангандан кейингина етиб келарди. Буниси яхши әмас эди. Лекин Брянскийнига келаман деб ваъда қилган эди. Шунинг учун йўлни давом эттиришга қарор қилиб, кучерга отларни аяма деб буюрди.

Вронский Брянскийнига келиб, беш минутча ўтиргандан сўнг орқасига қайтди. Тройканинг учиб бориши кўнглини анча тинчтди. Аннага бўлган муносабатидаги барча оғир томонлар, у билан қилган суҳбатидан қолган барча ноаниқ фикрлар миасидан чиқиб кетди; энди у завқ билан, ҳаяжон билан фақат пойгани, ҳар нима бўлганда ҳам унга улгуришини ўйларди, бугун кечаси Аннанинг васлига етишиш баҳтига ноил бўлиш орзуси гоҳо ҳаёлида барқдай чақнаб кетарди.

Чорбоғлардан ва Петербургдан пойгага келаётган аравалардан ўзиб, пойга ҳавоси келиб турган жойга яқинлашган сари, ҳозиргина бошланадиган пойга тўғрисидаги ҳаяжони ҳам кучайиб борарди.

Унинг квартирида ҳеч ким қолмаган эди: ҳамма пойгага кетган, лакейигина уни дарвозада кутиб турган эди. Вронский кийимларини ўзгартириб турган пайтда лакей иккинчи пойганинг бошланганини, жанблардан бир қанчаси уни сўроқлаб келганини, отхонадаги бола икки марта югуриб келиб кетганини айтиб берди.

У шошилмасдан кийимларини ўзгартиргандан сўнг (у ҳеч маҳал шошилмас, ўзини ўйқотмас эди), араваси-

ни бараклар томон ҳайдашни буюрди. Баракка етиб борганда, у ерда ҳад-ҳисобсиз кареталарни, пиёдаларни, пойга майдонини ўраб турган солдатларни, одамлар қайнашган шийпонларни кўрди. Шу маҳал иккинчи пойга кетаётган бўлса керак, чунки Вронский баракка кираётганда қўнфироқ чалинганини эшилди. Отхонага яқинлашганда эса Махотиннинг оқ оёқли жийрон Гладиаторига дуч келди; устига тўқ-сариқ ёпиқ ташланган ва диккайган қулоқлари узоқдан жуда катта кўринган бу отни жиловидан ушлаб пойга майдонига олиб кетишаётган эди. Вронский.

— Корд қани? — деб отбоқардан сўради.

— Отхонада, отни эгарлаяпти.

Эшиги очиб қўйилган бўлмада Фру-Фру аллақачон эгарлоғлиқ турарди. Уни энди олиб чиқмоқчи эдилар.

— Кеч қолганим йўқми?

— All right! All right! Ҳаммаси жойида, ҳаммаси жойида,— деди инглиз.—Хавотир қилманг.

Вронский бутун гавдаси билан титраб турган севикли отининг чиройли бастига яна бир марта кўз юргутириб чиқди-да, бу манзарадан кўзларини зўрға узиб баракдан чиқди. Ҳеч кимнинг диққатини ўзига жалб қилмаслик учун, пойга қизиб турган пайтда шийпонлар ёнига келиб олди. Икки чақиримли пойга энди тугаётган, ҳамманинг кўзи кучларининг борича отларини чоптириб, мўмиққа яқинлашиб қолган сувориларга, олдинда кетаётган кавалергард¹ билан орқада бораётган лейб-гусарга тикилиб қолган эди. Ўртадаги отликлар ҳам, четлардагилар ҳам мўмиққа қараб сиқилишиб борар, кавалергард группасидаги солдатлар билан офицерлар ўз офицерлари ва ўртоқларининг яқинлашиб қолган ғалабасини шодиёна ҳайқириқлар билан қаршилардилар. Вронский пойганинг тугаганини билдирувчи қўнфироқ чалинган пайтда секингина оломон ичига кириб олди, шу пайт биринчи бўлиб келган, ҳамма ёғига лой сачраган новча каравергард эгариға ўрнашиб ўтириб олди-да, тердан қорайиб, ҳансираб турган бўз ийгиригининг жиловини бўшата бошлади.

Бўз айғир оёқларини зўрға-зўрға босиб, зўр гавдаси-нинг шиддатли суръатини секинлаштиргандан сўнг,

¹ Кавалергард — подшо армиясидаги махсус полк офицери. (Тарж.)

кавалергард офицери, худди оғир уйқудан уйғонған киши сингари, теварагига аланглаб зўрға кулимсиради. Ўзига қарашли одамлар ҳам, ёт-бегоналар ҳам уни ўраб олди.

Вронский шийпонлар олдида ўзларини сипо олиб, бемалол гаплашиб юрган олимақом киборлар кўзидан ўзини жўрттага олиб қочар эди. Каренина, Бетси, акасининг хотини ҳам ўша ерда эканлигини пайқади, лекин, бошини оғритгиси келмагани учун жўрттага уларнинг ёнига бормади. Лекин ҳар қадамда танишлари уни тўхтатиб, ўтган пойгаларнинг тафсилотини сўзлашар, ундан нима учун кечикиб қолганлигини сўрашар эди.

Пойгага қатнашганларни соврун бериш учун шийпонга чақиришганда, ҳамма ўша ёққа оқа бошлади, шунда Вронскийнинг акаси унинг ёнига келди, акаси Александр эксельбантлар таққан полковник бўлиб, бўйи ўрта миёна, Алексейники сингари ғўлабир, лекин укасиндан чиройлироқ, икки бети қип-қизил, бурни маст кишиларнига ўхшаш қизарган, юзи очиқ эди.

— Хатимни олдингми? — деб сўради у. — Сени ҳеч топиб бўлмайди.

Александр Вронский, ишратбозлигига, айниқса масту аласт ҳаёт кечириши билан маълум ва машҳур бўлганига қарамай, саройга муносиб киши эди.

У ҳозир ўзини ниҳоятда хафа қилган нарса тўғрисида укаси билан гаплашиб турган бўлса ҳамки, кўпгина кўзларнинг ўзларига тикилиб турган бўлиши мумкинлигини билгани учун, укаси билан аҳамиятсиз бир нарса устида ҳазиллашиб гаплашаётгандек кулимсиради.

— Ҳа, олдим, лекин, ростини айтсан, сен ниманинг ғамини еяётганлигингга асло тушунолмадим, — деди Алексей.

— Мен шу нарсанинг ғамини еялманки, ҳозир шу ерда бўлмаганингни ва душанба куни сени Петергофда кўрганларини айтиб менга таъна қилишди.

— Шундай ишлар бўладики, уларни тўғридан-тўғри манфаатдор бўлган шахсларгина муҳокама қилишлари мумкин, иннайкейин, сен шу қадар ғамини еяётган иш ҳам шундай ишки...

— Тузук, ундей бўлса ҳарбий хизматга кирмайдилар...

— Илтимос қиласман, менинг ишларимга сира аралашма, вассалом!

Алексей Вронскийнинг тумтайған юзидан қон қочди, олдинга туртиб чиққан пастки жағи қалтираб кетди, бундай ҳол унда камдан-кам бўларди. У ниҳоятда меҳрибон одам бўлгаци учун камдан-кам ғазабланарди, лекин ғазаби келиб, пастки жағи қалтирай бошлаганда хавфли одамга айланар, буни Александр Вронский яхши биларди. Александр Вронский шўхгина кулимсиради.

— Сенга фақат ойимнинг мактубини бериб қўймоқчи бўлувдим. Ойимларга жавоб ёз, пойга олдидан таъбингни тирриқ қилма. Bonne chance¹,— деб илжайди-ю, укасининг ёнидан нари кетди.

Лекин у кетар-кетмас, Вронскийни яна бир одам дўстона салом бериб тўхтатди.

— Оғайниларни танигинг келмай қолди дейман-а! Салом, топ cher,— деди Степан Аркадьевич, у Москвадаги сингари бу ерда ҳам, Петербург казо-казолари ичидагам қип-қизил соғлом юзи, тараб зеб берилган ялтироқ бакенбардлари билан парпираб юрарди.— Кеча келдим, энди сенинг тантанангни кўриб, хурсанд бўламан. Қачон кўришамиз?

— Эртага артелга келарсан,— деди-ю Вронский, кечирим сўраб, унинг енгини қисди-да, ғовлардан ўтиладиган катта пойгага қатнашувчи отлар келтирилаётган майдон томон кетди.

Пойгадан қора терга пишиб чиққан, мажолдан кетган отларни отбоқарлар етаклаб олиб чиқишиб кетар ва навбатдаги пойгага бирин-кетин янгидан-янги отлар келтирилар эди, қоринлари тортиб боғланган, қулоқчин кийгизилган ва қўпчилиги инглиз зотидан бўлган бу отлар каттакон, баҳайбат қушларга жуда ҳам ўхшаб кетарди. Ўнг томондан нозик жуссали гўзал Фру-Фруни стаклаб келдилар, у эластик, анча узун тўпиқлари устида худди пружинада юргандек силкиниб келарди. Ўнга яқин бир ерда шалпангқулоқ Гладиатор устидан ёпиқни туширишмоқда эдилар. Бу айғирнинг каттакон, келишгани ва ниҳоятда хушбичим қадди-басти, ажойиб сағри, түёқларига жуда яқин ўрнашган калта бақа тўпиқлари Вронскийнинг назарини беихтиёр ўзига жалб қиласар эди. У ўз отининг ёнига бормоқчи бўлиб турганда, танишларидан яна бири тўхтатиб қолди.

¹ Муваффақият тилайман (франц.).

— Ана, Қаренин ҳам келди! — деди гаплашиб турган таниши. — Хотинини излаб юрибди, хотини бўлса шийпон ўртасида ўтирибди. Қўрганингиз йўқми?

— Йўқ, кўрганим йўқ, — деб жавоб берди-да Вронский, Қаренина ўтирган ва таниши ишора қилган шийпон томонга қайрилиб ҳам қарамасдан, отининг ёнига келди.

Вронский эгарни кўздан кечириб, бу ҳақда топшириқлар беришга улгурмай, пойгада қатнашувчиларни шийпонга номер олгани ва жўнагани чақириб қолишиди. Үн етти нафар офицер жиддий, салобатли, аксари қони қочган ҳолда шийпонга тўпланиб, номерларни олишиди. Вронскийга еттинчи номер чиқди. Шундан кейин: «Оларга минилсин!» деган овоз янгради.

Вронский бошқа чавандозлар билан бирликда ўзининг марказни ташкил қилганлигини ва ҳамманинг кўзи шу марказга тикилганини сезди-да, бутун диққатини тўплаб оти ёнига келди, бундай ҳолларда ҳаракатлари суст ва оғир бўлиб қоларди. Корд пойга тантанаси муносабати билан ўзининг расмий кийимларини кийиб чиққан эди, эгнида ҳамма тугмалари қадалган қора сюртуқ, бўйнида қаттиқ оҳарланган, лунжларига тиркалиб турган баланд ёқа, бошида юмaloқ қора шляпа, оёқларида эса қўнжи узун этик бор эди. У ҳар вақтдагидай хотиржам, сипо эди, отининг ҳар иккови жиловини ўзи ушлаб олдинда турарди. Фру-Фру ҳамон безгакдагидек титрарди. Олдига келган Вронскийга у олов чақнаб турган кўзлари билан олайиб қаради. Вронский қоринбоқча бармоғини суқиб кўрди. От яна бадтар олайди, тишларини очиб, қулоқларини чимирди. Инглиз отни қандай эгарланганини текшириб кўришаётганига кулмоқчи бўлиб, лабларини буриштириди.

— Мининг, кўнглингиз жойига тушади.

Вронский ўз рақибларига сўнгги марта кўз юргутириб чиқди. Пойга маҳали уларни кўролмаслигини биларди. Икки отлиқ пойга бошланадиган жойга кетиб борарди. Вронскийнинг ошнаси ва хавфли рақибларидан бири, Гальцин, миндиргиси келмаётган қора-тўриқ айғир ёнида айланиб турарди. Тор шимли, кичик жуссали бир лейб-гусар отини йўрттириб, инглизларга тақлид қилган ҳолда энгашиб от сағрига мушукдай ётиб олган эди. Князь Кузовлев ўзининг Грабов заводидан чиққан зотдор бияси устида ранги оқарган ҳолда ўтирас, бир инг-

лиз отни жиловидан ушлаб борарди. Вронский ва унинг ҳамма ўртоқлари Кузовлевни, унинг асаби «заиф» эканини, худбилигини яхши билардилар. Улар князь Кузовлевнинг ҳамма нарсадан қўрқишини, фронт отларини минишдан ҳам қўрқишини билардилар, лекин ҳозир бу пойга жуда ҳам хавфли бўлгани, чавандозлар йиқилиб бўйинлари тагида қолиши ва ҳар бир ғов ёнида доктор, крест аломати солинган касалхона араваси ҳамда медицина ҳамшираси тургани учун ҳам у иштирок қилишга аҳд этган эди. Қўзлари бир-бирига тўқнаш келгандা, Вронский унинг қарорини маъқуллаб, меҳр билан кўзи ни қисиб қўйди. Лекин Вронский фақат бир кишини, асосий рақиби бўлган Махотинни Гладиатор устида кўрмади.

— Шошилманг,— деб Корд Вронскийга насиҳат қилди,— иннайкейин, шу нарса эсингиизда бўлсин, тўсиқ олдида отнинг шаштини қайтарманг, қистаманг ҳам, ўз майлига қўйиб беринг.

Вронский тизгинини қўлига олиб:

— Хўп, хўп,— деди.

— Иложини топсангиз, пойгачиларнинг олдига ўтиб олинг, мабодо орқада қолиб кетсангиз ҳам, то охирги минутгача ҳам умидсизликка тушманг.

От еридан жилишга улгурмай, Вронский эпчиллик билан бир зумда оёғини кертикланган пўлат узангига қўйди-да, ўзининг ихчам гавдасини чарми гижирлаб турган эгар устига енгилгина чиқариб олди. Ўнг оёғини узангига киргизгандан сўнг, ўрганиб қолган бир ҳаракат билан қўшалоқ тизгинни бармоқлари орасига киргизиб бараварлаштириди, шундан кейин Корд жиловни қўйиб юборди. Фру-Фру қайси оёғини босишини билмаётган-дек, узун бўйинни чўзиб тизгинларни тортди-да, сиртида ўтирган суворини силкита-силкита худди пружина устила юргандек юриб кетди. Корд қадамини тезлатиб орқадан борди. Безовталанган от, суворини алдашга тиришиб, тизгинни гоҳ у ёқдан, гоҳ бу ёқдан тортар, Вронский эса уни ҳам овози, ҳам қўл ҳаракати билан тинчлатишга уринарди.

Улар тўғон билан тўсилган анҳорга яқинлашиб, пойга бошлигадиган жойга қараб бормоқда эдилар. Чавандозлардан кўпи олдинда, бир қанчаси орқароқда келарди, шу пайт Вронский ўзининг орқасида лой йўлда сакраб-сакраб чолиб келаётган от дупурини эшитди — Ма-

хотин ўзининг оқ оёқли шалпангқулоқ Гладиатори устида ёнгинасидан ўтиб кетди. Махотин узун тишларини кўрсатиб илжайган эди, Вронский унга жаҳл билан қараб қўйди. Вронский уни кўрса жини қуришар эди, ҳозир эса ўзининг энг хавфли рақиби деб ҳисобларди; ҳозир отни чоптириб, Фру-Фруни безовта қилиб кетганига жаҳли чиқди. Фру-Фру чап оёғини отиб чопмоқчи бўлди-ю, лекин икки қадам ташлагандан сўнг жилови тортиб қўйилганига жаҳли чиқиб, чавандозини силкита-силкита йўртиб кетди. Қорд ҳам қовоғини солиб, Вронский орқасидан югуриб келмоқда эди.

XXV

Пойгода ўн битта офицер қатнашаётган эди. Отлар шийпон олдидаги тўрт чақиримли, тухумсимон берк доира чизифи бўйлаб чопиши керак эди. Бу доирада тўққизта тўсиқ: сой, шийпоннинг қоқ рўпарасига қуррилган эни икки газли каттакон ғов, битта қуруқ, яна сув оқиб турган ариқ, тепалик, устига чўпчор санчилган тупроққўрғондан иборат битта ирланд банкеткасин¹ (буниси тўсиқлар ичida энг қийинларидан бири эди), бундан кейиноқ отга кўринмайдиган яна битта зовур бор эди; от ё шу икки тўсиқдан бараварига сакраб ўтиши ёки йиқилиб нобуд бўлиши керак эди, булардан кейин яна иккита сувли ва битта сувсиз зовурдан ўтилиб, шийпон олдига белгиланган маррага келинарди. Лекин пойга доирадан эмас, ундан юз саженча наридан бошланар, бу ерда биринчи тўсиқقا, яъни суви тўсиб қўйилган, эни уч газли анҳорга дуч келинар, бундан чавандозлар ўз майилларича сакраб ўтишлари ёки отларини кечтириб ўтищлари мумкин эди.

Чавандодлар уч марта қаторга тизилдилар, лекин ҳар сафар биттасининг оти илгари чиқиб кетавергани учун яна қайта отларни тислатиб саф тортишга мажбур бўлардилар. Пойга миришкори ҳисобланган полковник Сестрин, ниҳоят, тўртинчи марта «Ҳайда!» деб қичқиргунча хун бўлиб кетди, командадан кейин чавандозлар отларини ҳайдаб кетдилар.

Ранг-баранг кийинган чавандозлар сафга тизила

¹ Қўтарма, тепа (*Тарж.*).

бошлаганларидаёқ ҳамма кўзлар, ҳамма дурбинлар уларга қаратилган эди.

Интизорлик ичидаги ўтган сукунатдан сўнг ҳар ёқдан; «Бошланди! Чопиб келишяпти!» деган овозлар кўтарилиди.

Шундан кейин, одамлар якка-якка, ё тўп-тўп бўлишиб, чавандозларни яхшироқ кўриш учун у ёқдан-бу ёқса югуриша бошлади. Чавандозлар тўпи биринчи минутдаёқ чўзила бошлагани, кейин иккита-иккита ё учта-учта бўлишиб, ёинки бири кетидан иккинчиси от қўйиб анҳорга яқинлашиб келаётганлари кўринди. Томошибинларга улар ҳаммаси бараварига чопиб келишаётгандек туюларди; лекин чавандозлар бир-икки секунд орқада ёки олдинда чопиб борардилар, улар кўзида эса бу жуда катта аҳамиятга эга эди.

Саранжомини йўқотиб, сўнг даража асабийлашган Фру-Фру дастлабки секундни бой бериб қўйди, бир неча от ундан илгарироқ жойидан қўзғалди, лекин анҳордан ўтмасданоқ Вронский суребораётган отининг жиловини бор кучи билан тортиб, уч чавандоздан осонгина ўтиб кетди, Вронскийнинг олдидаги фақат Махотиннинг сағриси бир маромда силкиниб чопиб бораётган жирион Гладиаторигина қолган, бундан ҳам олдинда, ҳаммадан илгарида эса эс-ҳушини йўқотган Кузовлевнинг гўзал Дианаси учиб борарди.

Дастлабки минутларда Вронский ўзини ҳам, отини ҳам қўлга оливололмаган эди. Биринчи тўсиқقا, яъни анҳорга етгунча ҳам отини бошқара олмади.

Гладиатор билан Диана бараварига анҳорга яқинлашди-да, қарийб бир маҳалда бирин-кетин анҳордан сакраб, у томонга ўтиб олишди; Фру-Фру ҳам, худди қанот чиқаргандек, улар кетидан сакради, шунда, Вронский ўзини ҳавода учиб бораётгандек ҳис қилганида, отнинг қарийб оёқлари остида, анҳорнинг у юзида Кузовлевнинг ўз Дианаси билан типирчилиб ётганини кўриб қолди (от сакраб ўтгандан кейин Кузовлев жиловини қўйиб юборган экан, от устидаги сувориси билан думбалоқ ошиб кетибди). Бу воқианинг тафсилотини Вронский кейин билди, ҳозир эса Фру-Фру сакраб тушадиган ерда Диананинг оёғи ё калласи тўғри келишини кўрди. Лекин Фру-Фру юқоридан йиқилиб тушаётган мушук сингари оёқлари ва яғринини қўмирлата-қўмирлата, от устидан ошиб тушиб, чопа кетди.

«Тасаддуғинг кетай!»— деди Вронский ичида.

Анхордан ўтгандан сўнг Вронский отни бутунлай қўлга оливолди, катта тўсиқдан Махотиндан сўнг ўтиш, кейин келадиган икки юз саженли тўсиқсиз жойда ундан ўзib кетишга ҳаракат қилиш учун отининг жиловини тортиброқ борди.

Катта тўсиқ подшо шийпонининг қоқ рўпарасида эди. Подшо, бутун сарой аҳли, халқ оломони — уларга, яъни Вронскийга, Махотиннинг олдинда тўсиққа яқинлашиб келаётган отига қараб турарди. Вронский ҳамманинг кўзи ўзига тикилиб турганини сезса ҳам, лекин ўз отининг қулоқлари-ю, бўйнидан, ўзига қараб чопиб келаётган ердан ва ўртадаги масофани ҳеч камайтирилмасдан олдинда учиб бораётган Гладиаторнинг сафри-ю оқ оёқларидан бошқа ҳеч нимани кўрмас эди. Гладиатор ҳеч бир ерини тўсиққа тегизмай сакради-да, калта думини бир силкитиб, Вронскийнинг кўзидан фойиб бўлди.

Аллаким:

— Яша!— деб қичқирди.

Худди шу аснода Вронскийнинг кўzlари олдида тўсиқ тахталари кўринди. От ҳаракатини заррача ҳам ўзгартирмасдан тўсиқ устидан сакради, тахталар кўздан фойиб бўлди, фақат орқадан бир нарса тарақлаб кетди. Гладиаторнинг олдинда бораётганига ғаши келиб, унинг оти тўсиқдан андак илгари сакраган ва орқа оёғининг туёғи тахтага тегиб кетган эди. Шундай бўлса ҳам унинг чопиш суръати ўзгармади. Вронский юзига лой сачраганини сезиб, Гладиатордан яна бояги масофада кетаётганини англади. У яна ўз олдида Гладиаторнинг сафрисини, калта думини ва ҳамон узоқлашмасдан, пириллаб бораётган оқ оёқларни кўра бошлади.

Вронский энди Махотиндан ўзib кетиш кераклигини хаёлидан кечирган пайтда Фру-Фрунинг ўзи Вронскийнинг ўйини тушунди-да, уни қистатиб ўтирмасдан, суръатини тезлаштириди ва энг ўнғай томондан, арқон тортилган томондан Махотинга яқинлаша бошлади. Махотин эса арқон томондан йўл бермас эди. Вронский ташқари томондан ўзib ўтиш мумкинлигини энди халига келтирган ҳам эдики, Фру-Фру йўлни ўзгартириб, худди шу тахлитда айланиб ўта бошлади. Фру-Фрунинг тердан қорая бошлаган ўмгани Гладиаторнинг сафри билан бараварлашиб қолди. Икки от бир зум ёнма-ён

борди. Лекин тўсиққа яқинлашиш олдида доира чизмаслик учун Вронский жиловни силтаб, тепаликда Махотиндан ўтиб кетди. Вронский унинг лой сачраган юзини кўриб қолди. У ҳатто Вронскийга кулимсирагандай кўринди. Вронский рақибидан ўтиб кетган бўлса ҳамки, лекин унинг ўз орқасидан қолмай келаётганигини сезди ва орқасида Гладиаторнинг бир текис чопиб келаётганигини эшитиб борди, бурнидан чиқаётган нафаси унинг чарчамаганини кўрсатарди.

Кейинги икки тўсиқдан — ариқ билан фовдан осонгина ўтиб кетди-ю, лекин Вронский Гладиаторнинг дупурини ва пишиллашини яна ҳам яқинроқдан эшита бошлади. У отининг жиловини бўшатди, шундан кейин от суръатини тезлаштириди, энди Вронский Гладиаторнинг дупури яна бояги масофадан эшитила бошлаганини сезиб суюнди.

Вронский Қорднинг маслаҳатига кўра пойганинг олдида борарди, ўзининг ҳам тиласи шу эди, энди ғалаба қозонишига ишончи комил эди. Унинг ҳаяжони, Фру-Фруга меҳри ва шодлиги ҳамон кучайиб борарди. У орқасига қарагиси келса ҳамки, қарай олмайди, ўзини босишга, Фру-Фруни қистамасликка тиришади, Гладиатор кучини эҳтиёт қилаётганини сезган, шу сабабдан ўз отининг кучини сақлаб қолишга тиришар эди. Олдинда яна битта энг қийин тўсиқ қолган эди, агар шу тўсиқдан ҳаммадан олдин ўтиб олса, маррага биринчи бўлиб келарди. Вронский Ирланд банкеткасига яқинлашиб келарди. У Фру-Фру билан бу банкеткани узоқданоқ кўрган ва икковининг, ўзининг ҳам, отининг ҳам юрагида бир зумгина шубҳа туғилган эди. Вронский отининг ҳадигини қулоқларидан сезиб қамчисини бир кўтарди-ю, лекин шубҳаси ноўринлигини фаҳмлаб қолди: нима қилиш кераклигини отининг ўзи биларди. Фру-Фру суръатини ошириди-да, худди Вронский ўйлагандек, ери тепиб, эпкини билан бир меёрда ҳавога кўтарилди, эпкини билан зовурдан анча узоқча бориб тушди, ана шундан кейин Фру-Фру яна ўша искартда, ўзини зўрламасдан, тўхтамай чопа кетди.

Вронский ўз полки ва ошналарининг шу тўсиқ яқинида эканлигини биларди, ана шу тўпдан:

— Яша, Вронский! — деган товушлар эшитилди; булар орасида Йшвиннинг товуши ҳам борлигини сезди-ю, лекин ўзини кўрмади.

Вронский Фру-Фру ҳақида: «О, жонгинам!» деб ўйлади-да, орқасидаги шарпага қулоқ солиб қолди. Орқасидан Гладиаторнинг дупурини эшитиб: «Ўтиб кетди!» деб ўйланди. Энди эни икки газли, ичи сувли зовур — сўнгги тўсиқ қолган эди. Вронский уни назар-писанд қилмай, ҳаммадан анча илгари етиб бориш учун, жиловни отнинг чопишига монанд айлантириб силкита бошлади, отнинг чопишига қараб, гоҳ от бошини тортар, гоҳ бўштатарди. У отининг сўнгги кучларини сарф қилиб кетаётганинги пайқар: фақат бўйни ва ўмганинина тер босган эмас, шу билан бирга, ёлларида, бошида, ингичка қулокларида ҳам тер томчилари кўринар, нафаси тиқилиб, ҳансираши кучайиб бораради. Лекин Вронский унда қолган кучнинг сўнгги икки юз сажен масофага бемалол етиб беришини биларди. У ўзининг ерга яна яқин ҳис қилганидан ва отнинг ҳаракати майнлашиб қолганидан Фру-Фру ўз суръатини нақадар орттирганини англади. Зовурдан ҳеч писанд қилмай сакраб, бами-соли қушдай учиб ўтди. Лекин Вронский худди шу аснода ўзи ҳам билмай, ниҳоятда ёмон, кечириб бўлмайдиган бир ҳаракат қилиб қўйганини сезиб даҳшатга тушди: отнинг ҳаракатидан кеч қолиб, эгарга бевақт ўтириб олди. Шундан кейин ҳолати бирдан ўзгарди-да, даҳшатли бир ҳодиса юз берганини англади. Нима бўлганини пайқаб ололмасдан бурун, жийрон айғирнинг оқ оёқлари яқингинасида бир лип этиб кўринди-ю, Махотин шиддатли бир суръат билан ёнидан ўтиб кетди. Вронскийнинг бир оёғи ерга тегди, от эса шу оёқ устига йиқиля бошлади. У оёғини тортиб олишга улгурад-улгурмас, от бир ёни билан ерга гурсиллаб тушди ва оғир-оғир нафас олиб, тер босган ингичка бўйнини силкита-силкита туришга ҳаракат қилди, Вронскийнинг оёқлари остида ўқ еган қушдай тиپирчилай бошлади. Вронскийнинг бе-сўнақай ҳаракати отининг белини синдириди. Лекин буни у анча кейин билди. Ҳозир эса Махотиннинг шиддат билан узоқлашиб бораётганингина кўрап, ўзи бўлса тўхтаб қолган ерда, лой ичиди ёлғиз гандираклаб турар. Фру-Фру рўпарасида оғир-оғир нафас олиб ётар, бошини унга ўгириб, чиройли кўзи билан тикилиб турарди. Вронский нима ҳодиса бўлганини ҳамон тушунмасдан отини жиловидан тортиди. Фру-Фру эгар қанотларини қисирлатиб, балиқ сингари, яна тиپирчилади, олдинги оёқларини тагидан чиқарди, лекин сафрисини кўтаришига

кучи етмай типирлаб, яна ёни билан ерга йиқилди. Эҳтиросдан юзи буришган, қони қочган, пастки жаги қалтирай бошлаган Вронский отининг қорнига пошнаси билан тепиб, яна жиловидан торта бошлади. Лекин от қимирламади, тумшуғини ерга қўйиб, маъноли бир назар билан хўжайнинга тикилиб ётаверди.

Вронский бошини ушлаб:

— Вой! Нима қилиб қўйдим! — деб фарёд кўтарди.— Бир ёқдан пойгани ҳам бой бердим! Айб ўзимда, шарманда бўлдим, буни кечириб бўлмайди! Оҳ, бу бечорани, жондан азиз отимни ҳам жувонмарг қилдим! Вой-буй, нима қилиб қўйдим-а!

Оломон, доктор, фельдшер ва полк офицерлари у томон югурди. Ўзининг бахтсизлигига, ҳеч қандай шикаст емаганлигини, саломат эканлигини сезди. От белини синдириб олган эди, уни отиб ташлашга қарор қилдилар. Вронский ўзига берилган саволларга жавоб қайтаролмас, ҳеч ким билан гаплашгиси келмас эди. Бошидан учеб кетган фуражкасини ҳам олмай, орқасини ўгириб пойга майдонидан боши оққан томонга қараб кетди. У ўзини бахтсиз деб биларди. Ўз умрида биринчи марта шундай оғир бахтсизликка учраган эди, у сира-сира тузатиб бўлмайдиган, ўзи айбдор бўлган бир бахтсизлик эди.

Яшвии унинг фуражкасини олиб орқадан етиб келди-да, ўртоғини уйига элтиб қўйди. Вронский фақат яirim соатдан кейингина ўзига келди. Лекин бу пойга хотираси кўнглида узоқ вақтларгача ҳаётининг энг оғир, энг азоб берувчи хотираси бўлиб қолди.

XXVI

Алексей Александровичнинг хотини билан бўлган муомаласи илгаригидай эди. Фарқи шу эдикি, Алексей Александрович иш билан илгаригидан кўпроқ банд эди. Ливвалги йиллардаги сингари, баҳор келиши билан қишики оғир меҳнати натижасида бузилган саломатлигиги тузатиш учун чет элга, сув муолажасига жўнади-ю, одатдагича, июлда қайтиб, дарҳол яна ўзининг ўрганиб қолган ишига зўр ғайрат билан киришиб кетди. Ҳамма вақтдагидай, хотини чорбоқقا кўчиб чиқди, ўзи эса Петербургда қолди.

Княгиня Тверскаянидаги ўтиришдан кейин, уйида хотини билан қилган сұхбатидан бүён у ўз шубҳалари ва рашки тұғрисида Аннага ҳеч оғиз очмаган эди, шу сабабли унинг хотинига бўлган ҳозирги муомаласида кимгadir тақлид қилиб гапиришга ўрганиб қолган оҳанг ўзига жуда ҳам ярашиб тушарди. Хотинига бирмунча совуброқ қолган эди. У ўша кеча Анна қулоқ солишини истамаган биринчи сұхбат туфайли хотинидан андак норози кўринарди, холос. Хотинига қилган муомалала-рида дили озор бўлганини кўрсатувчи кичик бир ало-матдан бошқа ҳеч нима сезилмасди. У хаёлида Аннага қараб: «Мен билан очиқ гаплашишини хоҳламадинг, майли, ўзингга қийин,— деяётгандай бўларди.— Энди сен ўзинг менга ялинасан, мен бўлсанм бу ҳақда оғиз очишни ҳам хоҳламайман: Ўзингга қийин», деб хаёл сурар, унинг бу сўзлари ёнғин ўчиришга ҳаракат қилиб, бекорга уриниб жаҳли чиққан ва: «Бадтар бўл! Ёниб ўл!» деган кишининг сўзларига ўхшаб кетарди.

Хизмат ишларида нозик табиатли, ақл-идрокли бўлган бу киши хотинига бундай муомала қилиш телбаликдан бўлак нарса эмаслигини тушунмасди. Ҳозирги аҳволини ўзи учун ғоят даҳшатли бўлгани сабабли ҳам тушунмасди, шунинг учун ўзининг оиласига, яъни ўз қалбida хотини билан ўғлига бўлган ҳислари сақланган қутини маҳкам ёпиб, қулфлаб, мухрлаб қўйган эди. Бир маҳаллар ўз ўғлига меҳрибон бўлган бу ота шу қиши охирларидан бошлаб ундан совуди, хотини сингари унга ҳам кинояномуз муомалада бўла бошлади. «Ҳа! Йигитча!» деб муомала қиларди унга.

Алексей Александрович, идорамдаги ишим ҳеч қачон мана шу йилдагидек кўп бўлмаган деб ўйлар, сўзларди, лекин шу йил ўзи ўзи шунча кўп ишлар ўйлаб топганини, бу эса хотинига, оиласига бўлган ҳислари ҳамда улар тұғрисидаги ўйлари солиб қўйилган қутини очмаслик учун ёлғиз бир қурол эканлигини, қутига яширилган ўйлари у ерда ётган сари даҳшатли тус олиб бораётганигини тушунгиси келмас эди. Бирон одам топилиб, хотинининг юриш-туриши тұғрисида нималар ўйлаганини сўрагудай бўлса, бу мўмин, мулойим Алексей Александрович ҳеч нарса деб жавоб қилмас, балки бу нарсани сўраган кишига қаттиқ жаҳли чиққан бўларди. Шунинг учун хотинининг саломатлигини сўрашганда, Алексей Александровичнинг юзида аллақандай мағрур-

лик ва қаҳру ғазаб аломатлари кўринарди. Алексей Александрович хотинининг юриш-туриши ва ҳис-туйғулари ҳақида ҳеч нима ўйлагиси келмас, тўғридан ҳам, бу ҳақда ҳеч бош қотирмас эди.

Алексей Александровичнинг доимий чорбоғи Петергофда эди, графиня Лидия Ивановна ҳам одатда ёз фаслларини ўша ерда, қўшни чорбоғда ўтказар, Анна билан доим борди-келди қилиб турарди. Бу йил графиня Лидия Ивановна Петергофга бориб тургани унамади. Анна Аркадьевнаникига ҳам ҳеч оёқ босмади: Аннанинг Бетси ҳамда Вронский билан яқинлашгани яхши бўлмаганини Алексей Александровичга ишора қилган эди. Алексей Александрович унинг сўзини тақ тўхтатди-ю, хотинининг ҳар қандай гумон ва шубҳалардан юқори эканлигини айтиб, ўшандан бери графиня Лидия Ивановнадан ўзини олиб қочадиган бўлди. Киборлар хотинига олайиб қараганини кўрмас, кўришни ҳам истамас, Бетси яшаган ва Вронскийнинг полки жойлашган лагерга жуда ҳам яқин бўлган Царское Селога кўчиб борайлик деб хотинининг ҳадеб қистаганига тушунмас, тушунишни ҳам истамас эди. У бу нарсаларни хаёлига келтирмас, келишига йўл ҳам қўймас эди, лекин шу билан бирга, бу нарсаларни ҳеч маҳал тан олмас, буни тан олиш учун исботи тугул, шубҳаси ҳам бўлмагани ҳолда яна ўзини хотини алдаб юрганилигини аниқ билар, шу туфайли ўзини ниҳоятда баҳтсиз ҳисобларди.

Хотини билан кечирган саккиз йиллик баҳтли ҳаёти мобайнида Алексей Александрович бошқа вафосиз хотинлар ва алданган эрларни кўриб неча марта ўзига: «Қандай қилиб шу аҳволга йўл қўйишади? Бу ярамас аҳволга нечун хотима беришмайди?» деган эди. Лекин ҳозир, ўзининг бошига шўр тушганда, бу аҳволга хотима беришни ўйлаш у ёқда турсин, ҳатто буни тан олишни ҳам хоҳламас, шунинг учун хоҳламас эдики, бу аҳвол фоят даҳшатли, фоят ғайри табиий эди.

Алексей Александрович чет элдан қайтиб келгандан бери чорбоққа фақат икки марта гина борди. Бир марта келганда тушлик қилиб, иккинчи марта эса меҳмонлар билан кечқурун ўтириб қайтиб кетди, лекин аввалги йиллардаги сингари бир марта ҳам ётиб қолмади.

Пойга куни Алексей Александровичнинг иши ниҳоятда кўп эди, лекин у бугун қиласидиган ишларининг жадвалини эрталабдан тузиб қўйди-да, тушликни барвақт

қилиб, дарҳол чорбоққа, хотинининг ёнига жўнамоқчи ва у ердан пойгага бормоқчи бўлди; пойгага бутун сарой аҳли келар, ўзининг ҳам у ерда бўлиши зарур деб биларди. Хотинининг ёнига эса, одоб юзасидан ҳафтада бир марта бориб туриш керак деб қарор қилгани учунгина бормоқчи эди. Бундан ташқари, ўзи жорий қилган тартибга биноан, ойнинг ҳар ўн бешинчи кунида, яъни шу бугун рўзгор харажатлари учун хотинига пул элтиб бериши керак эди.

У ўз фикрларининг жиловини тортиб қўйишга қодир бўлғани учун хотини тўғрисидаги нарсаларни ипидан-игнасигача ўйлаб чиқди-ю, лекин хотинига тааллуқли бўлмаган нарсалар устида ўйлашдан ўзини тийди.

Бугун эрталаб Алексей Александровичнинг иши ниҳоятда кўп бўлди. Кеча графиня Лидия Ивановна ҳозир Петербургда бўлган ва Хитойни айланиб чиққан машҳур бир сайёҳнинг китобчасини хат билан қўшиб юборган, баъзи мулоҳазаларга кўра мароқли, зарурий одам бўлган бу сайёҳнинг ўзини ҳам қабул қилишини илтимос этган эди. Алексей Александрович китобчани кечқурун ўқиб чиқишига улгурмай, эрталаб ўқиб тугатди. Кейин арзгўйлар келишди, маъруза эшишиш, одамларни қабул өтиш, ишга тайинлаш, ишдан бўшатишлар, мукофотларни, нафақаларни, маошларни тақсимлаш, ёзишмалар бошланди, яъни Алексей Александрович айтганидек, жуда кўп вақтни оладиган кундалик ишлар бошланди. Кейин шахсий ишлари билан машғул бўлди: доктор, ишларини бошқарувчи келди. Ишларини бошқарувчи кўп вақтини олмади. У Алексей Александровичга зарур бўлган пулни топширди-да, бу йил тез-тез сафар қилиниб турилгани натижасида ортиқча харажат қилингани, киримдан чиқимнинг кўп бўлгани учун аҳволнинг у қадар яхши эмаслиги ҳақида қисқача ҳисоб берди. Лекин Петербургда шуҳрати кетган ва Алексей Александрович билан дўстларча алоқада бўлган доктор вақтини кўп олди. Алексей Александрович уни бугун келар деб кутмаган эди, лекин қўққисдан кириб келганини кўриб ҳайрон бўлди; кейин доктор Алексей Александровичдан соғу саломатлигини миридан-сиригача суришириб, кўкрагига қулоқ солгандан сўнг уни тақиллатиб, жигарини пайпаслаб кўргач, ҳайрати яна бадтар ошди. Алексей Александрович ўзининг дўсти Лидия Ивановна Алексей Александровичнинг соғлиги бу йил яхши эмаслигини се-

зиб, доктордан касални бориб кўришии илтимос қилганидан бехабар эди. Графиня Лидия Ивановна докторга: «Менинг юзи хотирим учун бориб кўринг», деганда, доктор:

— Россиянинг юзи хотири учун, графиня,— деб жавоб берган эди.

Графиня Лидия Ивановна эса:

— Топилмайдиган одам!— деб қўйди.

Доктор Алексей Александровичнинг аҳволидан мамнун бўлмади. Жигари анча катталашганини, иштаҳасининг камайганини ва сув муолажасининг ҳеч қандай кор қилмаганини аниқлади. Иложи борича кўпроқ жисмоний ҳаракат қилиш, ақлий меҳнатни мумкин қадар камайтириш ва энг муҳими, хафагарчиликка йўл қўймаслик зарурлигини таъкидлаб кетди, бу эса Алексей Александрович учун нафас олишни тақиқ қилгандай бир гап эди, доктор Алексей Александровичда, унинг соғлигига тузатиб бўлмайдиган бир ўзгариш пайдо бўлибди, деган нохуш бир тушунча қолдириб кетди.

Доктор Алексей Александровичнинг ёнидан циқиб, кўча эшиги олдида ўзининг яхши таниши, Алексей Александровичнинг ишларини бошқарувчи Слюдинга дуч келди. Улар университетда бирга ўқишган эди, ўзаро камдан-кам кўришиб туришса ҳам, бир-бирларини жуда ҳурмат қилишар, қадрдон эдилар, шунинг учун доктор касал тўғрисидаги фикрини ҳеч кимга айтмаса ҳам Слюдинга очиқ-оидин айта оларди.

— Уни кўрганингизга жуда хурсанд бўлдим,— деди Слюдин.— Мазаси қочиб қолди. Назаримда... Хўш, қалай?

Доктор Слюдин боши устидан кучерига қўлини қимирлатиб коляскасини олдига чақирди-да:

— Гап бундай,— деди. Кейин оппоқ қўли билан чарм қўлқопининг бармоғини чўзиб кияр экан, сўзини давом ўттириди:— Гап бундай: торни таранг қилмасдан туриб узишга уриниб кўринг, қийин бўлади, лекин охиригача таранг қилиб тортинг-да, шу таранг тор устига бармоғингиз билан босинг— узилади-кетади. Алексей Александрович эса қунт билан, астойдил ишлаш орқасида жон томирлари узилар даражасига етиб тарангланган, ташқаридан тазийқ бор, жуда оғир тазийқ,— доктор, қопиларини маъноли бир тарэда кўтариб, сўзини тугатди. Кейин эшик олдига келтирилган карета томон туша-

ётиб илова қилди:— Пойгага борасизми? Ҳа, ҳа, албатта, вақтни жуда кўп олади,— деб жавоб берди Слюдин айтган гапни яхши эшитолмай қолган доктор.

Жуда кўп вақтни олган доктордан кейин машҳур сайдеҳ кириб келди, ана шундан сўнг Алексей Александрович ҳозиргина ўқиб туширган китобчадан ва бу соҳага доир аввалги билимидан фойдаланиб, бу соҳада чуқур маълумотли эканлиги ва маърифатининг кенглиги билан сайдеҳни ҳайратга солиб қўйди.

Сайдеҳнинг келганини хабар қилишгани кирганларида, ҳозир Петербургда бўлган ва Алексей Александрович билан гаплашишни истаган бир губерния дворянларининг сардори ҳам кутиб турганлигини маълум қилишган эди. Сардор кетгандан сўнг иш бошқарувчиси билан кундалик ишларни бақамти қилиб олиш ва бир муҳим, жиддий иш билан олимаком бир шахс ёнига бориб келиш ҳам зарур эди. Шунинг учун Алексей Александрович фақат соат бешда, ўзи тушлик қиласиган вақтдагина қайтиб келди-да, иш бошқарувчи билан бирга тушлик қилиб, уни ўзи билан бирга чорбоққа, сўнгра пойгага таклиф қилди.

Алексей Александрович қилаётган ишини ўйламасдан, хотини билан кўришганда ёнида яна бир киши бўлишини хоҳлар эди.

XXVII

Анна катта ойна олдида туриб, Аннушка ёрдами билан кўйлагига охирги бантни қадаётганда, ташқаридан майда шағалларни ғижиллатиб келаётган ғилдирак товушини эшитди.

Анна: «Бетсининг келишига ҳали барвақт», деб ўйлади-да, деразадан қараб, каретани ва ундан чиқиб келаётган Алексей Александровичнинг қора шляпаси билан кўравериб кўзига таниш бўлиб қолган қулоқларини кўрди. Анна: «Бемовруд келганини қаранг-а, наҳотки ётиб қолса-я?» деб ўйлади, эрининг ётиб қолиши орқасида юз берадиган аҳвол ўзига шу қадар даҳшатли, қўрқинчли кўринди, лекин бир минут ҳам ўйлаб-нетиб ўтирмаи, яшнаб, порлоқ чеҳра билан уни қаршилагани чиқди ва аллақачон ўрганиб қолгаён ёлғончилик, алдамчилик кайфиятига берилиб, нима дейишини ўзи ҳам билмай, гапира бошлади.

— Қелганингиз жуда яхши бўлди-да!— деди Анна, қўлини эрига узатиб ва уй кишиси ҳисобланган Слюдини табассум билан саломлаб, кейин тилёғламалик қилиб:— Бугун ётиб қоларсан деб умид қиласман. Хўп, энди бирга жўнаймиз. Ҳай, аттанг, Бетсига ваъда қилувдим-да, у мени олиб кетмоқчи бўлган эди,— деди.

Алексей Александрович Бетсининг номими эшитиб юзини тириштириди-да, одатдаги ҳазилкаш оҳангда:

— О, ундаи бўлса айримас дўстларни бир-биридан айирмайман,— деди.— Биз Михаил Васильевич билан бирга борамиз. Докторлар ҳам мени пиёда юринг деб маслаҳат қилишяпти. Йўлда, сув муолажасини оляпман, деб хаёл қилиб кетаман.

— Шошмасангиз ҳам бўлади,— деди Анна.— Чой ичалисларми?— Анна қўнғироқ чалди-да:

— Чой олиб киринг, иннайкейин, Серёжага Алексей Александровичнинг келганингизни айтинг,— деди.— Хўш, саломатлигинг қандай? Михаил Васильевич, бизнисига анчадан бери келмайсиз, балконни бир чиқиб кўринг, қандай яхши қилиб қўйдим,— деярди гоҳ унга, гоҳ бунига қараб.

Анна жуда содда, жуда табиий қилиб гапирса ҳам, лекин ҳаддан зиёд кўп, ҳаддан ташқари тез гапирди. Буни ўзи ҳам сезиб турарди, айниқса Михаил Васильевичнинг синовчи назар билан қараб турганини кўриб, ўзига разм солаётганини пайқади.

Михаил Васильевич дарҳол ўрнидан туриб балконга чиқди.

Анна эрининг ёнига ўтириб:

— Жуда ҳам мазанг ийқ кўринади,— деди.

— Ҳа, бугун доктор келиб, бир соат вақтимни олди,— деди Алексей Александрович.— Чамамда, уни дўстларимдан биронтаси юборган-ку, саломатлигим гўё қимматли нарсадай...

— Шошма, доктор нима деди?

Анна ундан соғлигини, ишларининг қандай бораётганини сўраб, дам олишга ва ўз ёнига кўчиб келишга кўндиromoқчи бўлди.

Анна хушчақчақлик билан бидирлаб, кўзларини ғалати пориллатиб туриб гапиради, лекин Алексей Александрович унинг гапидаги оҳангга ҳеч қандай маъно бермади. У Аннанинг сўзларига қулоқ солиб, бу сўзларни бевосита, том маъноси билан тушунди. Шунинг

учун, ҳазилга олиб, оддий бир тарзда жавоб қилди. Бу гапларнинг ҳаммасида фавқулодда бир нарса бўлмаса ҳамки, Анна бу қисқа можарони кейинча хижолат тортмасдан эслай олмас эди.

Серёжани мураббияси бошлаб кирди. Агар Алексей Александрович унга диққат билан разм солганда эди, Серёжанинг аввал отасига, кейин эса онасига қўрқибгина, паришон бир назар билан қараганини пайқаб оларди. Лекин Алексей Александрович бу нарсани кўришни истамади, шунинг учун кўрмади.

— Ҳа, йигитча! Ие, катта киши бўп қопти-ку. Хуш кўрдик, йигитча,— деди-ю, юраги пўкиллаб турган Серёжага қўл берди.

Илгарилари ҳам отасидан ҳайқадиган Серёжа энди, Алексей Александрович уни йигитча деб атагандан ва Вронскийнинг дўстми-душманми эканлигини аниқлай олмай боши қотиб юргандан сўнг отасидан ётсирай бошлади. Серёжа худди ҳимоя талаб қилаётгандек онасига қаради. У онасининг ёнидагина ўзини яхши ҳис қиласади. Алексей Александрович мураббия билан гаплашаётгандан ўғлини елкасидан ушлаб турган эди, Серёжа шу қадар ёмон, ноқулай аҳволга тушдики, Анна унинг йиғлагиси келаётганини кўрди.

Ўғли кирганда Аннанинг юзи қизариб кетди; у Серёжанинг ўзини ноқулай ҳис этаётганини сезиб, дарҳол ўрнидан турди-да, елкасидан Алексей Александровичнинг қўлини олиб, ўғлини ўпди-ю, уни айвонга бошлаб чиқиб, ўзи дарров қайтиб кирди.

Анна соатига қараб:

— Вақт бўлиб қолди-ку,— деди,— лекин Бетсидан ҳалигача дарак йўқ!..

Алексей Александрович:

— Ҳа, вақт бўлиб қолди,— деди-да, ўрнидан туриб, яна бармоқларини бир-бирига кириштириди-ю, қисирлатди.— Бу ерга келишимдан яна бир мақсад: сенга пул ташлаб кетиш эди,— деди.— Нимагаки, қуруқ қошиқ оғиз йиртар. Пул керакдир, дейман?

— Йўқ, керак эмас... ҳа, керак,— деди Анна, эрининг юзига қарамасдан; шу он то қулоқларигача қизариб кетди.— Ҳа, айтгандек, пойгадан кейин шу ерга келарсан.

— Ҳа, албатта!— деб жавоб қилди Алексей Александрович. Сўнгра деразадан қаради-да, яқинлашиб келаётган ва ихчамгина кузови жуда ҳам баланд ўрнатилган

инглиз фасонли қоляскани кўриб:— Ана, Петергофнинг чеккасидаги гули княгиня Тверская ҳам келиб қолдилар!— деб илова қилди.— Ў, одамнинг кўзини қамашибади-я! Ниҳоятда гўзал! Хўп, биз ҳам кетдик.

Княгиня Тверская қоляскасидан чиқмади, фақат штиблет кийган, елкасига енгисиз кийим ташлаган ва қора шляпали лакейигина эшик ёнида аравадан сакраб тушди.

— Яхши қолинглар, мен кетдим,— деди-ю Анна, ўғлини ўпиди, Алексей Александровичнинг ёнига келди, унга қўлини узатиб:— Яхши қилдинг келиб, раҳмат,— деди,

Алексей Александрович унинг қўлини ўпди. Анна:

— Хўп бўлмаса, яхши қол. Қайтишда чой ичиб кетсанг жуда соз бўлади!— деди-да, кулимсираб, чақчақлаб чиқиб кетди. Лекин эрининг кўз ўнгидан нарироқ кетгандан кейин, қўлига ҳали унинг лаблари текканини эслади-ю, жирканиб, сесканиб кетди.

XXVIII

Алексей Александрович пойга бўладиган жойга етиб келганда, Анна бутун олимақом киборлар тўплланган шийпонда Бетси билан ёнма-ён ўтирган эди. У эрини узоқдан кўрди. Икки киши, яъни эри билан ошиқи Анна ҳаётининг икки марказини ташкил қиласар, Анна эса уларнинг яқинлигини ташқи сезги аъзолари ёрдамисиз ҳам сезиб турарди. У эрининг яқинлашиб келаётганини узоқданоқ сезиб, чайқалиб турган оломон тўлқини орасидаги эрини беихтиёр кузата бошлади. Анна унинг, гоҳ ялтоқликланиб таъзим қилаётгандарга илтифот билан жавоб бериб, гоҳ ўзига тенг мартабали зотлар билан дўстона, паришонхотир саломлашганлиги, гоҳ қулоқларининг учини босиб турган каттакон шляпасини қўлига олиб, зўравонларнинг бир қараб қўйишларига мунтазир бўлиб, шийпонга яқинлашиб келаётганини кўриб турарди. Анна эрининг бутун бу тарзи усулини яхши билар, улар Аннанинг нафратини қўзғар эди. «Фақат шуҳратпарастлик, фақат мансабпарастлик — унинг юрагида булардан бошқа ҳеч нима йўқ,— деб ўйларди Анна,— баландпарвоз мулоҳазалар, маърифат ва маърифатга бўлган севгиси, дин-диёнат — буларнинг ҳаммаси баланд мартабага өришиш йўлидаги қуроллардир, холос».

Эрининг хонимлар турган шийпонга тикилишидан (у Аннага тўппа-тўғри қараётган бўлса ҳам, лекин ленталар, докалар, патлар, соябонлар ва гуллар денгизида хотинини таний олмас эди) Анна ўзини қидираётгандигини англади, аммо Анна жўрттага ўзини кўрмаганга солди.

— Алексей Александрович! — деб қичқирди княгиня Бетси.— Чамамда, хотинингизни кўрмаётганга ўхшайсиз, мана у!

Алексей Александрович ўзининг совуқ табассуми билан жилмайиб:

— Бу ер шу қадар серҳашам, ялтироқки, одамнинг кўзи қамашади,— деди-ю, шийпонга қараб юрди. Эр киши ҳозиргина кўрган хотини билан учрашганда қандай жилмайиши керак бўлса, у ҳам хотинига шундай жилмайди-да, княгиня ва бошқа танишлар билан саломлашиб, ҳар бирига муносиб илтифотда бўлди, яъни хонимлар билан ҳазиллашди, эркаклар билан салом-алик қилишди. Пастда, шийпон ёнида Алексей Александрович ҳурмат қилган ва ақл-идрохи ҳамда маълумоти билан машҳур бўлган генерал-адъютант турган эди. Алексей Александрович шу билан суҳбатга киришиб кетди.

Пойгалар ўртасидаги танаффус вақти бўлгани учун суҳбатларига ҳеч нарса халақит бермас эди. Генерал-адъютант пойгани қораларди. Алексей Александрович эса унга қарши чиқиб, пойгани ёқларди. Анна эрининг битта ҳам сўзини қулоғидан қочирмасликка тиришиб, унинг бир меёрдаги ингичка овозини эшитар, унинг ҳар бир сўзи ўзига сохта кўринар, қулоқларига ёқмас эди.

Тўрт чақиримлик тўсиқли пойга бошланганда эса, Анна олдинга эгилди-да, отининг олдига келаётган, кейин отига мингган Вронскийдан кўзларини олмай қараб туриди ва айни замонда жағи тинмаган эрининг жирканч овозига қулоқ солиб ўтириди. Анна Вронскийдан хавотир олиб азоб чекар, лекин жағи тинмаган эрининг ўзига таниш оҳангдати гапларидан, мулоим товушидан бешбадтар изтироб чекарди.

«Мен ярамас хотинман, ҳалок бўлган хотинман,— деб ўйларди Анна,— лекин ёлғон гапиришни ёмон кўраман, ёлғон гапга чидаҳ туролмайман, аммо унинг (эрининг) ризқи-рўзи ёлғон. У ҳамма нафсани билади, ҳамма нарсани кўриб туради, агар у шунчалик оғир-вазмин гапирайтган бўлса, кўнглида қандай ҳис, қандай туйғулар

бор экан? Мени ўлдирсайди, Вронскийни ўлдирсайди, унда мен уни ҳурмат қилган бўлардим. Аммо унда эмас, унга фақат ёлғону одоб керак», деб ўзича сўзлар эди Анна, лекин эридан нима талаб қилишни, эрини қай ҳолда кўришни хоҳлаганини ўйламас эди. Алексей Александровичнинг Аннани асабийлаштираётгаш ҳозирги эзмалиги ундаги ички ҳаяжон ва ташвишларнинг бир ифодасигина эканлигини Анна англамас эди. Йиқилиб тушган бола оғриқни босиш учун ирғишилаб мускулларини ҳаракатга келтирганидек, Алексей Александровичга ҳам, хотини ёнида, Вронский ёнида ва унинг номи ҳар доим тилга олиниб, бутун диққатини ўзига жалб қилган бир пайтда, хотини тўғрисидаги фикр-ўйлардан ўзини чалғитиши учун ақлий ҳаракат лозим эди. Бола учун ирғишилаш нақадар табиий бир ҳолат бўлса, Алексей Александрович учун ҳам чиройли ва маъноли гапириш шу қадар табиий ҳолат эди. У деярди:

— Ҳарбий, суворий пойгалардаги хавф-хатар ҳам пойганинг зарурий шартлариданdir. Агар Англия ўзининг ҳарбий тарихида суворий аскарларининг порлоқ муваффақиятларидан дам уришга қодир бўлса, бу фақат шунинг шарофати орқасидаки, Англия тарихи жиҳатдан ўзида бу кучни ҳам жоноворларда, ҳам инсонларда тарақкий топтирган. Менинг фикримча, спортнинг аҳамияти жуда катта, аммо биз нарсаларни фақат юзаки, зоҳирий томондангина кўришга одатланиб қолгаемиз.

— Юзаки деманг-э! — деди княгиня Тверская. — Битта офицер йиқилиб, қовурғасини синдириб олган эмиш-ку.

Алексей Александрович фақат тишларининг оқини кўрсатиш учун кулди, аммо унинг кулгиси бундан бошқа ҳеч нимани ифода этмас эди.

— Буни зоҳирий эмас, ички, ботиний деб фараз қилайлик, княгиня, — деди Алексей Александрович. — Лекин гап бунда эмас, — деб тағин ўзи жиддий мавзуда гаплашиб турган генералга юзланди. — Шуниси ҳам эсингизда бўлсинки, пойгода қатнашаётган чавандозлар бу ҳунарни ўзлари танлаб олган ҳарбий кишилардир, хўп деяверинг, ҳар бир ишнинг ёмон томони бўлгандек, яхши томони ҳам бўлади. Пойга ҳарбий кишининг бевосита вазифаси ҳисобланади. Муштлашиш ва испан тороадорлариникига¹ ўхшаш бемаъни спорт — ваҳшийлик аломати-

¹ Тороадор — буқа билан курашувчи киши (*Тарж.*).

дир. Лекин ихтисослаштирилган спорт эса тараққиёт нишонасиdir.

— Йўқ, энди ҳеч пойгага келмайман, одамнинг юрагини ўйнатиб юборар экан,— деди княгиня Бетси.— Шунақами, Анна?

— Ўйнатишга-ку ўйнатади-я, лекин одам кўзини узолмайди,— деди яна бошқа бир хоним.— Агар мен Рим қизи бўлганимдами, цирк томошаларининг биттасига ҳам бормай қолмасдим.

Анна чурқ этмай, дурбинни кўзларидан олмай, бир нуқтадан кўз узмай ўтиради.

Шу пайт шийпондан бир новча генерал ўтаверди. Алексей Александрович гапдан тўхтади-ю, шошиб, лекин сипогарчилик билан ўрнидан турди-да, ўтиб бораётган ҳарбий кишига икки букилиб таъзим қилди.

— Ҳа, сиз пойга чопмайсизми?— деб генерал ҳазиллашган эди, Алексей Александрович ҳурмат билан:

— Мен чопадиган пойга мушкулроқ,— деб жавоб қилди.

Бу жавобда ҳеч қандай чуқур маъно бўлмаса ҳамки, генерал ақлли одамдан ақлли жавоб олган, la pointe de la sauce-ни¹ тамомила пайқаган одам тусини олди.

Алексей Александрович яна сўзида давом этди:

— Бу масаланинг икки томони бор: бир томонида пойга қатнашчилари турса, иккинчи томонида томошабинлар. Бу хил томошага ишқибозлик — томошабинларнинг савияси пастлигини кўрсатадиган энг тўғри аломатдир, бу ҳақдаги фикрингизга қўшиламан, лекин...

— Княгиня, келинг гаров ўйнаймиз!— Степан Аркадьевичнинг пастдан Бетсига қараб айтган овози эшитилди.— Сиз кимга пул тикасиз?

— Биз Анна икковимиз князь Кузовлевга тикамиз,— деб жавоб берди Бетси.

— Мен эсам Вронскийга тикаман, бир жуфт қўл-қопдан.

— Бўлти!

— Жуда чиройли-а?

Ёнидагилар гаплашиб бўлгунича Алексей Александрович жим турди, кейин яна дарҳол сўзга киришди.

— Фикрингизга қўшиламан, лекин мардона ўйнлар...— дея сўзини давом эттиromoқчи бўлган эди, шу

¹ Унинг асқиясини (франц.).

пайт бирдан чавандозларга команда берилиб қолди-ю, ҳамма сұхбат тақатақ узилди-қолди.

Алексей Александровичнинг ҳам гапи оғзида қолди, ҳамма ўрнидан қўзғалиб, анҳор томонга тикилди. Алексей Александрович пойгага қизиқмас эди, шунинг учун чавандозларга қарамай, паришонхотир, ҳорғин кўзларини томошабинлар устида югуртира бошлади. Кўзлари бориб Аннага тушди.

Аннанинг ранги қочган юзида жиддий бир ифода бор эди. Афтидан, у бир кишидан бўлак ҳеч кимни, ҳеч нимани кўрмас эди. Қўли асабий бир ҳолда елпифичини қисар, худди нафаси тўхтаб қолгандек кўринарди. Алексей Александрович хотинига бир зумгина қараб тургандан сўнг юзини ўгириб, бошқаларга қарай бошлади.

«Ҳа, бу хоним ҳам, бошқалари ҳам қаттиқ ҳаяжонда, албатта, шундай бўлиши жуда табиий», деб ўйлади Алексей Александрович. Унинг Аннага қарагиси келмасди, лекин, шундай бўлса ҳам, кўзлари ўз-ўзидан Анна томонга қарагиси келаверарди. Шундан кейин Алексей Александрович яна Аннанинг юзига тикиларди, унда очиқ-ойдин кўриниб турган ифодаларни уқмасликка тиришар, лекин билгиси келмаган ва унинг юзида равshan кўриниб турган ифодаларни ғайри ихтиёрий равища даҳшат билан ўқир эди.

Кузолевнинг анҳорда биринчи йиқилиши ҳаммани ҳаяжонга солди, лекин Алексей Александрович Аннанинг қони қочган, тантана қилиб турган юзидан хотини тикилиб турган кишисининг йиқилмаганини равshan кўрди. Махотин билан Вронский баланд ғовдан сакраб ўтишганларидан сўнг, улар орқасидан келаётган бир офицер калласи билан тушиб, тил тортмай ўлганда ва бутун оломон даҳшатга келиб, шовқин кўтарганда, Алексей Александрович бу фожиани Анна пайқамай қолганини, фақат теваракдаги гап-сўзлардангина зўрга тушунганини кўрди. Лекин Алексей Александрович Аннага тобора тез ва қаттиқ разм солиб қарай бошлади. Анна бутун борлиғи билан Вронскийни томоша қилишга берилиб кетган бўлса ҳамки, ён томондан эрининг совуқ кўзлари ўзига тикилиб қараётганлигини сезиб турарди.

У бир зумгина қайрилиб, эрига савол назари билан бир қаради-ю, хиёл хўмрайиб, яна юзини тескари ўғириб олди.

Анна шу қарашда: «Ах, менга барибир» дегандек бўлди-да, ортиқ эрига ҳеч қарамади.

Пойга қутлуғ келмади, ўн етти чавандознинг ярмидан кўпи йиқилиб, майиб бўлди. Пойга охирига яқинлашганда одамлар қаттиқ ҳаяжон ичидаги қолди; подшо пойгандан норози бўлгани учун, бу ҳаяжон яна бешбадтар қуҷайди.

XXIX

Ҳамма ўз норозилигини барада айтар, ҳамма ким томонидандир айтилган: «Энди шер ўйнатмаган цирк қолди, холос» деган гапни такрорлар, даҳшат ичидаги гувилларди, шунинг учун Анна Вронскийнинг йиқилганини кўриб баланд овоз билан «оҳ» деб юборган бўлса, бунда ҳеч ким ғайри оддий бир нарса бор деб ўйлай олмас эди. Лекин шундан кейин Аннанинг юзида одоб доирасига сифмайдиган бир ўзгариш содир бўлди. У ўзини йўқотиб қўйиб, тузоққа илинган қушдай, ўзини ҳар ёққа ура бошлади, гоҳ ўрнидан қўзғалиб қаёққадир бормоқчи бўларди, гоҳ Бетсига юзланиб гапиради.

— Юр, борайлик, юр, борайлик,— деярди.

Лекин унинг гапи Бетсининг қулоғига кирмасди, у панжарадан пастга эгилиб, ўзининг ёнига келган генерал билан гаплашаётган эди.

Алексей Александрович Аннанинг ёнига келди-да, ҳурмат билан қўлини узатди.

— Агар хоҳласангиз кетайлик,— деди у, француэзчалаб, лекин Анна генералнинг гапига қулоқ солиб турган эди, шунинг учун эрини кўрмай қолди.

— Бу ҳам оёфини синдириб олди дейишяпти,— деди генерал.— Бу қандай бедодлиг-а!

Анна эрига жавоб қилмасдан, дурбинини кўзларига тутди-да, Вронский йиқилган жойга қарай бошлади, лекин у ер шу қадар узоқ, одамлар шу қадар кўп тўплangan эдикки, ҳеч нарсани кўриб бўлмасди. Анна дурбинини тушириб, ўша ёққа бормоқчи бўлган эди, шу пайт бир офицер от чоптириб келиб, подшога алланима тўғрисида доклад қила бошлади. Анна бўйини чўзиб қулоқ солди. Кейин акасини кўрди-ю:

— Стива! Стива!— деб қичқирди.

Лекин акаси эшитмади. Анна яна шийпондан тушиб кетмоқчи бўлди.

Алексей Александрович Аннанинг қўлига қўлини тегизиб:

— Агар кетишга хоҳишингиз бўлса, яна бир марта хизматимни таклиф қиласман,— деди.

Анна ундан жиркангандай ўзини четта тортди-да, юзига ҳам қарамасдан:

— Йўқ, йўқ, менга тегманг, мен қоламан,— деб жавоб берди.

Ҳозир у Вронский йиқилган жойдан бир офицер ший-пон томон чопиб келаётганлигини кўрди. Бетси дастрў-молини силкитиб, унга ишора қилди. Офицер чавандоз-нинг соғ-саломатлигини, отининг эса бели синганлигини кабар қилди.

Анна бу хабарни эшишиб, дарҳол жойига ўтириди-ю, юзини елпигич билан беркитиб олди. Алексей Александрович унинг йиғлаётганини, кўз ёшларини тўхтатиш у ёқда турсин, ҳўнграб йиғлашдан ўзини тия олмаётганлигини, кўкраги кўтарилиб-тушиб турганини кўрди. Алексей Александрович, Анна ўзига келгунча уни ўз гавдаси билан тўсиб турди.

Бир неча минутдан сўнг у яна Аннага мурожат қилиб:

— Учинчи марта уйга қайтайлик деб хизматимни таклиф қиласман,— деди.

Анна унга анқовсираб қараб туар, лекин нима жавоб қилишни билмас эди. Княгиня Бетси жонига оро кирди.

— Йўқ, Алексей Александрович, Аннани бу ерга мен олиб келганман, уйига элтиб қўйишига ваъда ҳам қилганман,— деб Бетси ўртага тушди.

Алексей Александрович одоб билан кулимсиради, кейин княгинянинг кўзларига еб юборадигандек қараб туриб:

— Мени кечирасиз, княгиня,— деди,— назаримда Анна бетоб кўринади, шунинг учун мен билан кетишини истардим.

Анна қўрқа-писа аланглаб қаради-да, итоаткорлик билан ўрнидан туриб, қўлини эрининг қўли устига қўйди.

— Унга одам юбораман, ахволини билиб, дарҳол сенга хабар қиласман,— деб шипшиди Бетси.

Шийпондан чиқаверишда Алексей Александрович ҳар маҳалгидай рўпара келган танишлари билан тўхтаб

гаплашар, Анна ҳам, ҳар маҳалгидай, саволларга жавоб беришга, ўзи ҳам гапиришга мажбур бўларди, лекин унинг ҳуши ҳозир жойида эмас эди, эри билан ҳам худди тушдагидек қўлтиқлашиб борарди.

«Бирон ерини майиб қилиб олганмиカン? Шу гап тўғримикан?» деб ўйларди Анна.

Анна Алексей Александровичнинг каретасига чурқ этмай ўтирди, бошқа кареталар орасидан ўтиб кетаёт-ганларида ҳам чурқ этган овоз чиқармади. Алексей Александрович бутун бу кўрган нарсаларига қарамай, хотинининг ҳозирги аҳволи устида бош қотиришни ўзига эп кўрмасди. У фақат ташқи аломатларнигина кўрди. У фақат Аннанинг ўзига ярашмаган қилиқ қилганинигина кўрди ва буни унга айтишни ўз бурчи деб билди. Лекин фақат шу нарсанигина айтиб, қолганини ичига ютиши унинг учун жуда ҳам оғир эди. Хотинининг ўзига ярашмайдиган қилиқ қилганини айтиш учун оғиз жуфтлади-ю, лекин ихтиёrsиз бошқа нарсаларни айтиб юборди.

— Ҳаммамиз ҳам шундай даҳшатли томошаларга ҳўп ўчмиз-да,— деди у.— Менинг сезишимча...

— Нима? Тушунмадим,— деди Анна, нафратланниб.

Алексей Александрович, дили оғриб, дарҳол кўнглидаги гапга ўтди.

— Сизга айтиб қўйишим керакки,— деб гап бошлади.

Анна: «Ана, ора очиқ бўлади энди», деб ўйлади-ю, бирдан даҳшатга тушди.

— Сизга айтиб қўйишим керак, сиз ҳозир ўзингизга ярашмайдиган қилиқ қилдингиз,— деди у, француузчалаб.

Анна шартта ўгирилиб, илгарилари қандайдир яширин бир сирни ифодаловчи шўхлик билан эмас, балки юрагига тушган кўркувни зўрга-зўрга яшира олган қатъий бир қиёфада кўзларига тикилиб туриб:

— Ўзимга ярашмайдиган нима қилиқ қилибман?— деб сўради баланд овоз билан.

Алексей Александрович кучер рўпарасидаги очиқ деразачага имо қилиб:

— Эсингидан чиқмасин, бегона одам бор,— деди.

Шундан кейин у ўрнидан сал туриб, деразанинг ойнасни кўтариб қўйди.

— Сизга қайси қилиғим ёқмади?— деб такрорлади Анна.

— Чавандозлардан бири йиқилганда ҳаяжонингизни яширомаганингиз.

Алексей Александрович у эътиroz қилади деб кутди, лекин Анна rўпарасига тикилган бўйича жим борар эди.

— Мен сиздан, ўзингизни киборлар орасида шундай туtingки, заҳарли тиллар ҳам сизга қарши бирон нарса дея олмасин, деб бирқур илтимос қилган эдим. Ички муносабатларимиз ҳақида гапирган вақтларим ҳам бўлган эди; ҳозир у нарсалар ҳақида оғиз очаётганим йўқ. Ҳозир ташқи муносабатларимиз тўғрисида гапиряпман. Сиз ўзингизни яхши тутмадингиз, хоҳлар эдимки, бу нарса ортиқ тақрорланмаса.

Анна эри айтган сўзларнинг ярмини эшитмади, у эридан қўрқиб, Вронскийнинг майиб бўлмагани тўғри-микан-йўқмикан, деб ўйлаb ўтиради. «Чавандоз омон қолиб, отининг эса бели синди» деганларида Вронскийни айтишган эдимикан? Алексей Александрович гапини гапириб бўлганда, Анна ясама бир истеҳзо билан фақат кулимсирабгина қўйди, аммо ҳеч нима деб жавоб қилмади, чунки у айтган сўзларни тугал эшитмаган эди. Алексей Александрович дадил гап бошлаган бўлса ҳам, айтиётган нарсаларининг маъносига ўзи яхши тушунгандан кейин, Аннани қамраб олган қўрқув ўзига ҳам таъсир қилди. Алексей Александрович Аннанинг лабларидаги табассумни кўриб, ғалати бир хато фикрга келди.

«Шубҳаланганимга мазақ қилиб кулимсираяпти. Ҳа, у гал айтган сўзларини яна юзимга солади, шубҳаларимни ноўрин дейди, гапларимни кулгили дейди».

Ҳозирда, ҳақиқатни очиб ташлаш пайти келганда, у Аннанинг, яна ўша сафардагидек, гумонлари кулгили эканлигини, уларда ҳеч қандай асос йўқлигини айтишини, масхара билан жавоб беришни хоҳлар, фақат шуни, шунигина кўзлар эди. Кўрган-билганлари шу қадар даҳшатли эдики, ҳозир ҳар қандай нарсага ишонишга тайёр эди. Лекин Аннанинг қўрқувдан сўлган руҳсиз юзидаги ифода ҳозир унинг ёлғон гапиришидан далолат бермас эди.

— Балки мен янглишаётгандирман,— деди Алексей Александрович.— У ҳолда мени кечиришингизни илтинос қиласман.

Анна унинг совуқ юзига ҳаяжон билан қараб:

— Йўқ, янглишаётганингиз йўқ, — деди, секингина.—

Хато қилганингиз йўқ. Тўғри, мен ҳаяжонга тушдим, ҳаяжонга тушмай туролмасдим. Ҳозир ҳам қулоғим сизда-ю, хаёлим унда. Мен уни яхши кўраман, мен унинг маъшуқасиман, ортиқ чидаёлмайман, сиздан қўрқаман, сиздан нафратланаман... Мана энди мени билганингизни қилинг.

Анна каретанинг бир бурчига ўзини отди-да, қўллари билан юзини тўсиб, пиқ-пиқ йиғлаб юборди. Алексей Александрович қимир этмади, бир нуқтага қараганича қотиб қолди. Лекин бутун юзига қотиб ётган ўлик юзининг тамғаси тушиб қолди ва бу тамға то чорбоқقا етгунларича ҳам ўзгармади. Уйга яқинлашганларида ҳам у айни ифода билан бошини Анна томонга ўғирди.

— Шундоғ! Лекин менинг номусимни сақлаб қоладиган чорани кўргунимга ва,— шу ерда унинг овози қалтираб кетди,— ва буни сизга хабар қилгунимга қадар хулқ-одобнинг ташқи шартларига риоя қилиб туришнегизни ўтинаман.

У каретадан чиқиб, кейин Аннани туширди. Хизматкорлар кўзида жимгина Аннанинг қўлини қисди-да, яна каретага ўтириб, Петербургга жўнаб кетди.

У жўнагандан сўнг Бетсининг лакейи Аннага хат олиб келди:

«Алексеяга одам юбориб, саломатлигини сўратдим, у саломатлигини, ҳеч ери майиб бўлмаганлигини, лекин жуда ҳам хафа эканлигини ёзиб юборибди».

«Демак, келади!— деб ўйлади Анна.— Эримга ҳам масини очиб айтганим кўп яхши бўлди».

Анна соатига қаради. Яна уч соат бор эди, у сўнгги учрашув тафсилотини эслаб қони қизиди, бутун вужуди ўт бўлиб ёнди.

«Е раббий, нақадар ёруғ! Бу ёғду юракка ваҳим солади, лекин мен унинг дийдорига муштоқман ва бу ажо-йиб ёғдуга ошиқман... эрим-чи! Ҳа-я... худога шукур, у билан орани очти қилдим»,

XXX

Одамлар ҳам бўладиган ҳамма жойлардаги сингари, Шербацкийлар келган кичкина немис сув шифохонасида ҳам бу жамоат орасидаги муносабат муайян бир шаклга кирди, натижада унинг ҳар бир аъзоси аниқ, дои-

мий ўрин ишғол қилди. Сув зарраси совуқда ҳар доим маълум ва ўзгармас қор кристали шаклини олгани каби, сув муолажасига келган ҳар бир янги киши ҳам худди шу тахлитда дарҳол ўзига муносиб ўрин оларди.

Фюрст Шчербацкий замт гемалин унð тохтэр¹ тушган уйларига, ўз номларига ва топған танишларига қараб ўzlарига ажратилган муайян ўринни дарҳол ишғол қилдилар.

Бу йил сув муолажасига Германия подшосининг қизи ҳам келган эди, натижада жамият ичидаги муносабатнинг муайян шаклга кириш жараёни тезлашди. Княгиня ўз қизини мутлақо подшо қизига таништиromoқчи бўлиб, эртасигаёқ бу маросимни ўтказди. Кити Париждан олинган *фоят содда*, яъни бошқача сўз билан айтганда, *фоят зийнатли ёзлик* кўйлагида жуда паст эгилиб, виқор билан реверанс қилди. Подшо қизи Китига: «Умид қиламанки, бу чиройли чеҳра яна яқинда қизил гулдай очилиб кетади», деди. Анна шу дамдан бошлаб Шчербацкийлар ҳаёти муайян ва мустаҳкам йўлга тушди, энди бу йўлдан четга чиқишининг иложи йўқ эди. Шчербацкийлар бир инглиз ледисининг оиласи билан, бир немис графиняси ва унинг сўнгги урушда яраланган ўғли билан, бир швед олим ҳамда М. Сапут ва унинг синглиси билан ҳам танишиб олдилар. Лекин Шчербацкийлар истар-истамас москвалик хонимлардан Марья Евгениевна Ртишчева ва унинг қизи билан (Кити бу қизни ёқтирумас эди, чунки у ҳам, Кити сингари, муҳаббат балосига йўлиқдан эди) ва бир москвалик полковник билан улфат бўлиб қолдилар; Кити ёшлик чоғларида кўрган бу полковник мундир кийиб, эполетлар тақиб юарди. Бу ерда эса бит кўзлари ва очиқ бўйнидаги ола галстуғи билан шу қадар кулгили бўлиб кўринардики, ҳадеб эзмалик қилаверганидан одамнинг юраги сиқилиб кетарди. Ҳамма нарса жой-жойини топиб мустаҳкамлангандан кейин ва отаси Қарлсбадга кетиб, онаси билан ёлғиз қолгач, Кити жуда сиқила бошлади. У таниган одамларга қизиқмас эди, чунки улардан бирон янгилик кутиб бўлмаслигъни сезарди. Энди уни қизиқтирган асосий нарса сув муолажасига келган, лекин ўзи танимаган одамларни кузатишдан ва улар ҳақида тахминлар қилишдан иборат эди. Китининг характерида шундай хислат бор эдики, у инсонлар,

¹ Князь Шчербацкий хотини ва қизи билан (немис.).

айниқса танимаган одамлар ҳамиша энг яхши фазилаттарга эга деб хаёл қиласади. Мана ҳозир ҳам Кити күрган одамларнинг ким экани ва бу одамлар орасида қандай муносабатлар борлиги тўғрисида тахминлар қилиб, хаёлига ғоят ажойиб, гўзал характерли одамларни келитирас, кузатишларида бунинг исботини топар эди. Бу одамлардан бири, яъни ҳамма мадам Шталь деб атаган касал рус хоними билан сув муолажасига келган бир рус қизи Китини бошқалардан кўра қўпроқ машғул қиласади. Мадам Шталь юксак кибор жамиятига мансуб эди, лекин касали шу қадар оғир эдики, юра олмасди, фақат ҳаво камдан-кам очиқ турган кунлардагина кичкина коляскага ўтириб шифо сувларига келарди. Княгиняниң гапига қараганда, мадам Шталь дардининг оғирлигидан кўра қўпроқ мағрурлигидан русларнинг ҳеч биттаси билан таниш эмас эди. Рус қизи эса мадам Шталнинг хизматини қиласар, бундан ташқари, Китининг сезишига кўра, сув муолажасида бўлган жуда кўп оғир касаллар билан яхши муомалада бўлиб, уларнинг хизматларини астойдил бажариб туради. Китининг билишича, бу рус қизи мадам Шталнинг қариндоши ҳам эмас, ёлланган дастёри ҳам эмас эди. Мадам Шталь уни «Варенька» деб атаса, бошқалар «т-Не Варенька» деб муомала қиласидар. Бу қизнинг мадам Шталга ва бошқа таниш кишиларга бўлган муносабатини кузатиш Китини қанчали қизиқтиргани бир ёқда турсин, Кити кўнглида бу т-Не Варенькага нисбатан ғалати бир муҳаббат ҳис этар (бундай ҳодиса кўп учрайди), кўзлари тўқнаш келганда ўзининг ҳам унга ёққанлигини сезиб туради.

Варенька биринчи ёшлик даврини яшаб бўлган қизга эмас, умуман ёшлик чоқлари бўлмаган бир хилқатга ўхшарди: ёшини ўн тўққизда деса ҳам бўларди, ўттизда деса ҳам. Агар юзининг бичимиға разм солиб кўрилса, уни касалванд, заҳил юзига қарамай, хунук дейищдан кўра қўпроқ чиройли деса бўларди. Агар гавдаси бу қадар қотма, калласи ўрта бўйига ярашмайдиган даражада катта бўлмаганда эди, қадди-қоматини келишган деб айтиш мумкин эди, лекин у эркакларга ёқиши мумкин эмасди. У ҳали япроқчалари тўқилмаган, лекин очилиб, ҳиди кетиб қолган чиройли гулга ўхшарди. Бундан ташқари, у эркакларни яна шу сабабдан мафтун қилолмасдик, Китида ҳаддан ташқари кўп сезиладиган фазилатлар бунда йўқ эди, Китида эса ҳаёт оловини билин-

тирмаслик ва ўз мафтункорлигини қадрлаш қобилияти бор эди.

У бажарилиши ҳеч шубҳасиз бўлган бирон иш билан ҳамиша банддай кўринар, шунинг учун бегона нарсаларга қизиқмайдигандек таассурот қолдиради. У Китининг табиатига зид бўлган мана шу томонлари билан Китини ўзига иситиб олди. Кити ундан, унинг тарзи ҳаётидан ўзи ҳозир зўр бериб қидириб юрган намуналарни топишига умидвор эди, у кибор жамиятдаги қизларнинг эркакларга бўлган муносабатидан бутунлай ташқарида турган ҳаётий завқ, ҳаётий фазилат учун намуна қидирап ва кибор жамиятдаги қизларнинг эркакларга бўлган бу муносабати ҳозир унга харидорини кутиб, молини бозорга солган кишиларнинг шармандалигига ўхшаб кўринарди. Кити ўзининг номаълум дўстига қанча кўп разм солса, бу қизнинг ўзи тасаввур қилган ўша мукаммал хилқат эканига шунча кўп ишониб борар, у билан танишиш истаги ҳам ортар эди.

Иккала қиз ҳар кун бир неча марта кўришса ҳам, Китининг кўзлари ҳар сафар: «Кимсиз? Сиз қанақасиз? Ростдан ҳам, сиз мен тасаввур қилган ўша гўзал хилқатсиз, а?— дегандек бўларди.— Лекин худо ҳайрингизни берсин,— деб илова қиласди кўзлари,— зинҳор мени танишаман деб ўлиб турибди деб ўйламанг. Сизга шунчаки қарашдан завқланаман, сизни яхши кўраман, холос». Номаълум қизнинг кўзлари ҳам: «Мен ҳам сизни яхши кўраман, сиз жуда-жуда дилбар қизсиз. Вақтим етарли бўлганда, сизни яна ҳам кўпроқ яхши кўрган бўлардим», деб жавоб қиласди. Чиндан ҳам, Кити унинг ҳамма вақт банд эканлигини кўради: у ё рус оиласидан биронтасиининг болаларини сув шифохонасидан бошлаб олиб кетар, ё касалга иссиқ рўмол олиб бориб уни ўратар, ёки хуноб бўлиб турган касалнинг кўнглини очишга тиришар, ёинки аллакимга қаҳва учун печенъелар танлаб сотиб оларди.

Шчербацкийлар келгандан бир оз сўнг эрталабки сув муолажасида яна икки киши пайдо бўлиб қолди, одамлар уларга душманлик кўзи билан қарай бошладилар. Булардан бири—ниҳоятда новча, қомати хиёл букилган, қўллари зўр, эгнидаги эски пальтоси бўйига нисбатан калта, кўзлари қора, содда, айни замонда қўрқинчли бир эркагу, иккинчиси — чўтири бўлса ҳам истараси иссиқ, лекин ўзи дидсиз, ёмон кийинган бир аёл эди. Кити

буларни руслар деб фаҳмлаб, булар орасида ажойиб ва таъсири ишқ можароси бор деб тасаввур эта бошлади. Лекин княгиня Kurliste¹ дан буларнинг Николай Левину, Марья Николаевна эканликларини билиб, Китига бу Левиннинг қандай бемаза одам эканлигини айтиб берди, ана шундан кейин Китининг икки шахс тўғрисидаги ширин хаёли тўзғиб кетди. Онаси айтган сўзлардан кўра бу одам Константиннинг акаси бўлгани учун ҳам Китининг кўзига улар ниҳоятда шумшук кўриниб қолди. Николай Левин бошини қалт-қалт силкитишга ўрганиб қолган эди, шу билан Китида енгиб бўлмайдиган бир жирканиш ҳисси уйғотарди.

Бу одамнинг Китига зўр бериб тикилган катта, қўрқинчли кўзларида нафрат ва истеҳзо ифодаси бордек кўринар, шу сабабли Кити унга дуч келишдан ўзини олиб қочишишга тиришарди.

XXXI

Ҳаво айниган кунлардан бири эди, эрталабдан ёмғир ёғарди, касаллар қўлларида соябон билан галлереяда тиқилишиб турарди.

Кити онаси ва Франкфуртда сотиб олинган европача сюртугига олифтагарчилик қилиб, чақчақ уриб юрган мосқвалик полковник билан айланиб юради. Улар галлереянинг нариги томонида юрган Левиндан қочишиб, бериги томонда юришарди. Қорамтирик кўйлак ва четлари пастга эгилган қора шляпа кийган Варенъка бир кўр француз аёл билан галлереяни узунасига кезиб юрас, ҳар гал Кити билан учрашгандা, бир-бирига дўстона кўз билан қараб қўйишишарди.

Номаълум дўстидан кўз узмай юрган Кити унинг чашмага келганини кўрди-да, у билан ўша ерда гаплашиш мумкинлигини ўйлаб, онасига:

— Ойи, ўша қиз билан гаплашсам бўладими? — деб сўради.

— Ҳа, гаплашгинг кеп турган бўлсанг, майли, аввал кимлигини билай, ўзим ёнига борай-чи,— деб жавоб қилиди онаси.— Унинг нимаси ёқиб қолди? Битта-яримтаси-нинг дастёридир-да. Хоҳласанг, мадам Шталь билан та-

¹ Курорт рўйхати (Тарж.).

нишаман. Мен унинг belle-soeur¹-ини биларлим,— деб илова қилди княгиня, калласини ғуур билан кўтариб.

Кити мадам Шталнинг княгиня билан танишгиси келмай юргани учун онасининг дили оғриганини биларди. Шунинг учун Кити танишишга қистамади.

Кити, Вареньканинг француз аёлга стаканда сув тутганини кўриб:

— Бирам жонон қизки,— деди.— Қаранг, бирам солда, бирам дилбар.

— Сенинг бу engoue ments-инг² кўнглигма зигир ёғдай тегди-да,— деди княгиня. Кейин, Левиннинг ўз хоними ва бир немис доктори билан рўпарадан келаётганини кўриб:— Йўқ, яххиси қайта қолайлик,— деб қўшиб қўйди. Левин докторга зарда қилиб ўшқириб гапи-рарди.

Улар қайтмоқчи бўлиб орқаларига қайрилганда, ҳали қаттиқ-қаттиқ гаплашаётганларнинг бирдан бақира бошлиғанларини эшитиб қолиши. Левин тўхтаб бақирав. доктор ҳам қизишиб жавоб қиласди. Уларни оломон ўртага олди. Княгиня Кити билан дарҳол жўнаб қолиши, полковник эса нима жанжаллигини билиш учун оломон орасига кирди.

Бир неча минутдан кейин полковник улар орқасидан етиб келди.

Княгиня:

— Нима бўпти?— деб сўраган эди, полковник:

— Шармандали!— деб жавоб берди.— Чет элда бир нарсадан, у ҳам бўлса, руслар билан учрашишдан қўрқасан. Ҳалиги новча жаноб ўзини нотўғри муолажа қилаётганликда айблаб докторга кўп хунук сўзлар айтди, бу ҳам оздек, ҳассасини кўтариб урмоқчи ҳам бўлди. Шармандалик-ки, сира нарёғи йўқ!

— Оббо, кўп хунук иш бўпти-да,— деди княгиня.— Хўш, охири нима бўлди?

— Барака топсин, ҳалиги... ҳалиги шляпаси қўзи-қоринга ўҳшаган қиз ажратиб қўйди. Чамамда, рус қизига ўҳшайди,— деди полковник.

— Mlle Варенькамি?— деб суюниб сўради Кити.

— Ҳа, ҳа, ҳаммадан бурун чопиб келди-ю, жанобни қўлтиқлаб олиб чиқиб кетди.

¹ Келини (франц.).

² Ҳавасинг (франц.).

— Ана, кўрдингизми, ойи,— деди Кити онасиға,— у қизга ҳавасим келганига тағин ҳайрон бўласиз.

Кити эртасига ҳам номаълум дўстига разм солиб, Вареньканинг Левин билан ҳам, ёнидаги аёл, билан ҳам, ўзининг бошқа protégés¹-лари сингари муносабатда бўлганини пайқади. М-те Варенька улар ёнига келиб гаплашар, чет тилларнинг биттасида ҳам гаплаша олмайдиган ўша аёлга таржимонлик қиласр эди.

Кити Варенька билан танишиш учун рухсат сўраб, онасиға яна ҳам кўпроқ ялина бошлади. Ўзини керик тутган мадам Шталь билан танишиш учун биринчи қадамини ташлаш ўзи учун қанча оғир туюлмасин, княгиня Варенькани орқаворатдан суриштириб, унинг тўғрисида муфассал маълумот олгандан сўнг, у билан танишиб барака топиш мумкин бўлмаса-да, лекин бунда иснод тегизадиган нарса йўқлигига қаноат ҳосил қилгач, олдин ўзи бориб Варенька билан танишиди.

Княгиня, қизининг чашмага кетган пайтини пойлаб туриб, Вареньканинг ёнига борди; у шу пайт нон дўқони олдида турган эди.

Княгиня ўз виқорига ярашиб тушган бир табассум билан:

— Келинг, бир танишиб қўяйлик,— деди.— Қизим сизни яхши кўриб қолибди. Балки мени танимассиз. Мен...

— Мен ҳам шундай, княгиня,— деб Варенька шошқин жавоб қилди.— Қизингизни мен ҳам яхши кўраман.

— Кеча бизнинг шўрлик ватандошимизга бир катта савоб иш қилдингиз-да,— деди княгиня.

Варенька қизариб кетди.

— Эсимда йўқ, ҳеч нима қилмовдим шекилли,— деди Варенька.

— Вой, Левинни жанжалдан олиб чиқиб кетдингиз-ку.

— Ҳа, sa compagne² чақириб эди, мен тинчидим, касали жуда оғир, доктордан норози. Мен касалларга қараб ўрганиб қолганман.

— Ҳа, эшитдим, Ментонда холангиз билан турар-мишсиз, т-те Шталь холангиз бўлсалар керак. Мен delle-soeur³-ини билардим.

¹ Ўз ҳимояси остига олган кишилари (франц.).

² Рафиқаси (франц.).

³ Маҳрами (франц.).

— Йўқ, холам эмас, мен уни таётан дейман, лекин уларга бегонаман, мени тарбия қилганлар,— Варенька шу жавобни берди-ю, тағин қизариб кетди.

Қиз бу сўзларни шу қадар содда ва ростгўйлик билан сўзлади, очиқ чеҳраси шу қадар ёқимли эдикни, княгиня ўз Китисининг бу Варнеъкани нима учун яхши кўриб қолганига эндиғина тушунди.

— Хўш, бу Левиннинг аҳволи нима бўлди?— деб княгиня сўраган эди, Варенька:

— Кетяпти,— деб жавоб берди.

Кити чашмадан келса, ўзининг номаълум дўсти билан онаси танишиб олган экан, Кити буни кўриб, терисига сифмай қувонди.

— Мана, Кити, сенинг танишгинг келиб юрган т-lle..

— Варенька,— деб кулимсиради Варенька,— ҳамма мени шундай дейди.

Кити суюнганидан қизариб, янги дўстининг қўлини индамай узоқ қисиб турди; дўсти эса ўз қўлини қисган қўлга қисиши билан жавоб қилмади, ўша ҳолида қўйиб берди. Гарчи қўли қисувчи қўлга жавоб қилмаган бўлса ҳам, лекин т-lle Вареньканинг юзи осойишта, шодиёна, аммо бирмунча мунгли бир табассум билан ёришиб, онаси танишиб олган экан, Кити буни кўриб, терисига сифмай қувонди.

— Ўзимнинг ҳам қачондан бери танишгим келиб юрувди,— деди Варенька.

— Ишингиз жуда кўп-ку...

— Қаёқда дейсиз, ҳеч қанақа ишим йўқ,— Варенька шу жавобни қилди-ю, лекин янги танишларини ташлаб кетишига мажбур бўлди, чунки бетоб ётган бир руснинг иккита кичкина қизчаси чопиб келди-да:

— Варенька, ойим чақиряптилар!— деб чинқирди.

Шундан кейин Варенька қизлар орқасидан кетди.

XXXII

Вареньканинг ўтмиши, унинг мадам Шталга бўлган муносабати ва мадам Шталнинг ўзи тўғрисида княгиня олган маълумотлар қўйидагилардан иборат эди.

Мадам Шталъ касалванд, таъсирчан аёл эди, бирорлар уни эрини қийнаб безор қилган деса, бошқалари эри буни ахлоқсизлиги билан безор қилган деярди. У эридан

ажралиб кетгандан кейин туққан биринчи боласи ерга тушмасданоқ ўлиб қолган эди; мадам Шталнинг қариндошлари унинг таъсирчанлигини билганликлари сабабли, бу хабар дилини вайрон қилмасин деб, ўлған чақалоқнинг ўрнига худди ана шу кечака, Петербургдаги худди ана шу уйда сарой ошпазининг хотини туққан чақалоқни келтириб қўйишади. У чақалоқ Варенъка эди. Кейинча мадам Шталь Варенъканинг ўзи туққан қизи эмаслигини билса ҳам, барибир, тарбия қилаверади, чунки бу ёқиадан кўп вақт ўтмай Варенъканинг қавми-қариндошидан ҳеч ким қолмаган эди.

Мадам Шталь ўн йилдан ортиқроқ вақтдан бери доим чет элда, жанубда яшаб, ўрнидан сира турмасди. Бирорлар мадам Шталь жамиятда саховатпеша, тақводор аёл деган ном чиқарди деса, бошқалар унинг қолдирган таассуротига қараб, уни яқин одамларига яхшилик қилиш учунгина яшаб келаётган юксак ахлоқли покиза аёл деб гапиради. Ҳеч ким унинг қандай диндалигини: католикми, протестантми ва ё православми эканлигини билмас эди, лекин бир нарса равshan эдики, у ҳамма черковлар ва мазҳабларнинг олимақом пешволари билан дўстона алоқада эди.

Варенъка у билан ҳар доим чет элда бирга турар, шунинг учун мадам Штални таниган кишиларнинг ҳаммаси т-ле Варенъкани ҳам танир, уни яхши кўрар ва шу ном билан атарди.

Княгиня бу тафсилотни билгандан сўнг қизининг Варенъка билан яқинлик қилишида унга иснод тегизадиган ҳеч нарса йўқлигини кўрди, иннайейин, Варенъканинг қиликлари чиройли, ўзи ғоят яхши тарбия олган эди: француз ва инглиз тилларини бекам-кўст биларди. Буниси ҳам у ёқда турсин, Варенъка мадам Шталнинг касаллиги орқасида княгиня билан танишиш завқидан маҳрум эканлиги тўғрисида афсус еб ўтирганлигини ҳам келиб айтди.

Кити Варенъка билан танишиб олгандан сўнг кун саин дўстига меҳри ортиб борар ва ҳар кун унда янгидан янги фазилатлар борлигини кўрар эди.

Княгиня Варенъканинг яхши ашула айтишини эшитиб, кечқурун келиб ашула айтиб беришини сўради.

— Кити чалиб турарди, бизда фортельяно бор, тўғри, унча яхши эмас, лекин келиб ашула айтиб берсангиз, бизни жуда хуреанд қилган бўласиз,— деди княгиня

ясама табассум билан. Вареньканинг ашула айтгиси келмаётганини сезиб тургани учун ҳам бу табассум ҳозир Китининг жуда ғашига тегди. Шундай бўлса ҳам Варенька кечқурун келди, ўзи билан бир нота дафтарини ҳам келтирди. Княгиня Марья Евгеньевнани, қизини ва полковникни таклиф қилди.

Варенька бу ерда бегона одамлар ўтирганига ҳеч парво қилмагандек, дарҳол фортельянонинг ёнига келди. Варенька ашула айтаётганда фортельянони ўзига жўр қилиб чалишни билмаса ҳамки, нотага қараб ашула айтишга жуда уста эди. Кити фортельянони яхши чаларди, унга жўр бўлди.

Варенька биринчи ашулани ажойиб бир тарзда айтиб бўлгандан сўнг, княгиня:

— Мисли йўқ талантингиз бор экан,— деди.

Марья Евгеньевна ҳам қизи билан ташаккур билдириб, талантини мақтади.

Полковник деразага қараб ўтирган эди, у бирдан:

— Ие, буни қаранглар,— деб юборди.— Овозингизни ёшитиб қанча одам тўпланибди-я!

Ростдан ҳам, дераза ёнига одам сифмай кетган эди.

Варенька соддагина қилиб:

— Ашулам сизларга завқ багишлагани учун хурсандман,— деб жавоб қилди.

Кити дўстига фахрланиб қараб турарди. У Вареньканинг санъатига, овозига, юзига мафтун бўлган эди, лекин ҳаммасидан ҳам ўзини тутишига ҳаваси келар эди, чунки Варенька, афтидан, ўзининг ашула айтишдаги маҳорати тўғрисида ҳеч нарса ўйламас, мақтovларга заррача ҳам парво қилмас эди, авзойида худди: «яна айтами ё бас қилайми?» деган савол бордек эди.

«Агар мен унинг ўрнида бўлсан,— деб ўйланарди Кити,— бундан нақадар фахрланардим. Дераза ёнига тўпланган одамларни кўриб нақадар қувонардим! У эса бу нарсаларга қайрилиб ҳам қарамайди. Фақат онанинг илтимосини ерда қолдирмасликни, унинг баҳрини очишнигина ўйлади. Унда нима бор, а? Ҳеч бир нарсага парво қилмай, ўзини хотиржам тутишига куч-қувват берган нарса нима? Оҳ, қани энди мен ҳам шу нарсани билсаму, ундан ўргансам!» дея Кити Вареньканинг вазмин юзига тикилиб туриб ўйларди. Княгиня Варенькадан яна битта ашула айтиб беришни сўраган эди, у бу ашулани ҳам бир мақомда, таъсирили қилиб, юракдан келган бир

товуш билан айтиб берди; у фортеңяно ёнида ғоз туриб, озғин, буғдой ранг қўлини мақомга мослаб фортеңяно-га уриб туриб айтди.

Дафтарда бундан кейин бир итальян ашуласининг нотаси келарди, Кити муқаддимасини чалиб, Варенъкага қаради.

Варенъка қизариб:

— Буни ташлаб ўтайлик,— деди.

Кити така-пуга бўлиб, савол назари билан Варенъканинг юзига тикилди. Кити бу ашуланинг бир нарса билан боғлиқ эканлигини пайқаб, дарҳол саҳифани варақлади-ю:

— Хўп, бўлмаса, бошқасини,— деди, шошиб.

Лекин Варенъка қўлини нота устига қўйди-да, кулимсираб туриб:

— Йўқ, шуни айтамиз,— деб жавоб берди.

Варенъка бу ашулани ҳам боягидек оғир, вазмийн оҳангда, қизишмай, яхшилаб айтди.

Ашулани тугатгандан сўнг ҳамма унга яна ташаккур айтиб, чой ичгани кетди. Кити билан Варенъка эса уй ёнидаги боғчага чиқди.

— Ростдан ҳам, бу ашуланинг сиздаги бир хотира билан алоқаси бўлса керак-а?— деди Кити.— Зинҳор менга уни айта кўрманг,— деди шошиб яна Кити,— фақат шуни денг: ростми?

— Йўқ, нега айтмас эканман? Айтавераман,— деб Варенъка соддагина жавоб қилди-да, ундан гап кутиб ўтирмай давом қилди:—Ҳа, бу бир хотира, аммо бир вақтлар мени ёмон қийнаган хотира.

Мен бир одамни яхши кўрардим, шу ашулани унга айтиб берган эдим.

Кити кўзларини катта очиб, меҳри товланиб Варенъкага тикилди-да, жим бўлиб қолди.

— Мен уни яхши кўрардим, у ҳам мени яхши кўрарди, онаси хоҳламади, шундан кейин бошқага уйланиб кетди. У бизга яқин жойда туради, гоҳ-гоҳда кўриб юраман. Нима, мени ўз бошидан ишқ савдосини кечирмаган деб ўйловдингизми?— деди у, шунда унинг чиройли юзидан нур ёғилиб, чеҳраси ёришиб кетди, Кити бир маҳаллар ўзидан шундай нур ёғилиб турганлигини ҳис этарди.

— Йўқ, бундай деб ўйлаганим йўқ. Агар мен эркақ киши бўлганимда, сизни шундай билганимдан кейин бошқа ҳеч кимга кўнгил беролмасдим. Мен фақат шуни-

сига ҳайронман: онасининг раъйига бориб, сизни қандай баҳтсиз қилди экан? Бағри тош одам экан.

— Йўғ-э, жуда яхши одам эди, мен ўзимни баҳтсиз деб ҳисобламайман ҳам, аксинча, жуда ҳам баҳтлиман. Хайр, бугун ашулани бас қилсақ ҳам бўлади, а?— деб илова қилди, уй томонга йўл олиб.

— Бирам яххисиз, бирам яххисизки!— деб Кити қичқирди-ю, уни тўхтатиб, бетидан чўпиллатиб ўпди.— Қани энди, жиндай бўлса ҳам сизга ўҳшасам!

— Қизиқ, бошқаларга ўҳшаб нима қиласиз? Шу ҳолингизда ҳам яххисиз,—деди Варенъка, мўмин, ҳорғин табассум билан жилмайиб туриб.

— Йўқ, мен ҳечам яхши эмасман. Менга қаранг... Шошманг, пича ўтирайлик,—деди Кити, уни яна скамейкага, ўз ёнига ўтқазаётуб.— Менга қаранг, бир одам сизнинг муҳаббатингизни назарга илмаса, сизни хоҳламаса-ю, сиз наҳотки буни ўзингизга ҳақорат деб билмасангиз?..

— Йўқ, у мени назарга илмади эмас-да; ишонаман, у мени яхши кўрарди, лекин начора, итоаткор ўғил...

— Мабодо онасининг раъйига қараб эмас, ўзи ташлаб кетган бўлса-чи?..— деди-ю Кити, ўз сирини очиб қўйганини ва хижолатдан лоладек қизариб кетган юзи ўз дардини фош қилганини сезди.

— У ҳолда ёмон иш қилган бўларди, мен ҳам унга ачиниб юрмасдим,— деб жавоб берди Варенъка. Гап ўзи устида эмас, Кити устида кетаётганигини, афтидан, пайқаган эди.

— Хўш, кўрган ҳақоратингиз-чи?— деди Кити, кейин сўнгги балда, музика тўхтаганда ўзининг қандай термилиб қараганини эслаб:— Йўқ, йўқ, ҳақоратни унутиб бўлмайди, унутиб бўлмайди,— деди.

— Нега ҳақорат кўрасиз? Ахир ёмон қилиқ-ку қилмагандирсиз?

— Ёмон ҳам гапми, ундан бадтар — ҳали-ҳали уяламан.

Варенъка бошини чайқаб, қўлини унинг қўлига қўйди.

— Нега уяласиз ахир?— деб сўради Варенъка.— Узингизга бепарво қараган кишига-ку сизни яхши кўраман деб айтмагандирсиз?

— Албатта, айтмайман-да, ҳеч қачон бир оғиз ҳам сўз айтган эмасман, лекин ўзи биларди. Йўқ, йўқ, нигоҳ

деган нарса бор, рафтор бор. Юз йил умр кўрсам ҳамки, сира эсимдан чиқармайман.

— Хўш, нима бўпти? Гапнингизга ҳайронман. Ҳозир уни яхши кўрасиэмийўқми — ҳамма гап шунда,— деди Варенъка, гапни лўнда қилиб.

— Мен ундан нафратланаман, мен бу қилмишим учун ўзимни кечиролмайман.

— Хўш, нима бўпти?

— О, бу шармандалик, ҳақорат-ку...

— Эҳ! Ҳамма ҳам сизга ўхшац сиркаси сув кўтартмайдиган бўлса эди,— деди Варенъка.— Бу хил савдоларни бошдан кечирмаган битта ҳам қиз йўқ дунёда. Иннайкейин, бу нарсаларнинг ҳеч аҳамияти ҳам йўқ.

Кити унинг юзига мароқли бир ҳайрат билан тикилиб туриб:

— Бўлмаса ниманинг аҳамияти бор?— деб сўради.

— Дунёда аҳамиятли нарсалар кўп,— деди Варенъка, кулимсираб.

— Айтинг ахир?

Варенъка нима дейишини билмай:

— Ахир ундан ҳам муҳим нарсалар кўп,— деб жавоб қилди.

Лекин шу пайт деразадан княгиняning овози эшитилдя.

— Кити, эшик салқин! Ё рўмолингни ол, ёки бўлмаса уйга кир.

— Тўғри, вақт кеч бўлди,— деди Варенъка, ўрнидан туратиб.— Мен ҳали т-те Berthe-никига ҳам кириб ўтишим керак, келгин деб илтимос қилган эди.

Кити уни қўлидан ушлаб турар, қўзлари эса эҳтиросли бир мароқ, тавалло билан: «Кўнгилга тинчлик берадиган ўша, энг муҳим нарса нима ахир? Сиз биласиз, менга айтиб беринг!» деб сўрарди. Лекин Варенъка Китининг кўзлари нималарни сўраётганини англамас эди. У фақат бугун т-те Berthe-никига ҳам кириб ўтиш ва кечаси соат ўн иккода, ташап-и чой ичадиган маҳалга етиб бориш керак эканинигина ўйлади. Варенъка ичкарига кириб ноталарни йиғиштирди-да, ҳамма билан хайрлашиб, кетишга тайёрланди.

— Шошманг, мен олиб бориб қўяман,— деди полковник.

— Рост-да, кечаси қандай ёлғиз кетади?— деб княгиня полковникнинг таклифини қувватлади.— Ҳеч бўлмаса Парашани қўшиб берай.

Кити, уни элтиб қўйиш кераклигини айтишганда, Варенъка лабларидаги табассумни зўрға-зўрға тутиб турганлигини кўрди.

Варенъка шляпасини қўлига олиб:

— Йўқ, мен ҳамма вақт ёлғиз кетавераман, менга ҳеч бало бўлмайди,— деди. Кейин Китини яна бир марта ўпди-да, нима муҳимлигини барибир айтмай, нота дафтарини қўлтиғига қисиб, бардам одимлар билан ёз туни нинг фира-шира қоронғисида кўздан ғойиб бўлди, у шу кетишида ниманинг муҳимлиги, кишининг ҳавасини келтирадиган бу вазминлик, бу лаёқатни унга баҳш этган нарсанинг нималиги ҳақидаги сирни ўзи билан бирга олиб кетди.

XXXIII

Кити мадам Шталь билан ҳам танишиб олди, бу танишлик Варенъкага бўлган дўстлик туйғулари билан бирга қўшилиб Китига зўр таъсир қилди ва айни замонда дардларини унудириб, тасалли ҳам берди. У топган тасалли шундан иборат эдики, бу танишлик соясида ўтмиш билан ҳеч қандай алоқаси бўлмаган янги бир дунё, юксак ҳислар, гўзал туйғулар дунёси очилди, бу дунё чўққисидан туриб ўтмишга хотиржам қарай биларди. У ҳозиргача яшаб келган савқи табиий ҳаётдан ташқари бошқа маънавий ҳаёт борлигини ҳам кашф этди. Бу янги ҳаёт дин орқали очилиб бормоқда эди, лекин бу диннинг Китини болалик чоғларида ўрганган динга, танишлари билан учрашиладиган черковдаги ибодатларда ва поп ҳазратлари билан бирга ўтириб славян тилидаги оятларни ёдлаб юрган вақтларида зикр этилгаҳ динга ҳеч қандай алоқаси йўқ эди; бу дин ажойиб фикрлар, ҳислар билан боғлиқ бўлган юксак, сирли бир дин эдики, унга ишонишгина эмас (аслида унга имон келтириш амр қилинган эди), балки уни яхши кўриш ҳам мумкин эди.

Кити бу нарсаларни сўзлар орқалигина билмади. Мадам Шталь Кити билан ўзининг ёшлиқ чоғларини эсга солувчи бир ширин бола билан гаплашаётгандек гаплашарди, у одамларнинг бутун дарду аламларига ёлғиз муҳаббати ва имонигина тасалли бера олишини, ҳазра-

ти Исонинг бизга раҳми келиши учун дарду аламлари-
мизнинг оғир ёнгил бўлиши шарт эмаслигини фақат
бир мартағина эслатди-ю, дарҳол гапни бошқа ёқса
буриб юборди. Лекин Кити унинг ҳар бир ҳаракатидан,
ҳар бир сўзидан, Китининг таъбирича, ҳар бир илоҳий
боқишидан, айниқса Варенъка орқали билиб олган ҳаёт-
тидан «ниманинг муҳимлигини» ва илгари билмаган нар-
саларини билиб олди.

Лекин мадам Шталнинг характеристи нақадар юксақ
бўлмасин, унинг бошидан кечирғанлари нақадар таъ-
сирили бўлмасин, сўзлари нақадар баландпарвоз ва му-
лойим бўлмасин, Кити ихтиёrsиз унда шундай хусусият-
лар борлигини пайқадики, бу нарсалар унинг кўнглини
хижил қилиб қўйди. Кити мадам Шталнинг ундан қавм-
қариндошларини суриштириб туриб истеҳзо билан
кулимсираганини пайқаб қолди, бу қилиқ христиан ди-
нидаги кишининг шафқатига сира ҳам ўхшамас эди.
Кити бир кун келиб, мадам Шталь ёнида бир католик
руҳонийси ўтирганини, мадам Шталь эса юзини абажур
соясига яширишга тиришиб, маънодор қилиб кулимси-
раганини ҳам пайқаб қолди. Кити пайқаган бу икки
нарса қанчали аҳамиятсиз бўлса ҳамки, бариб, Кити
кининг кўнглини хижил қилди, натижада, Кити мадам
Шталга гумон билан қарайдиган бўлди. Лекин қавм-қа-
риндоши, ёру дўстлари бўлмаган, мунгли бир умидсиз-
лик ичидаги якка-ёлғиз яшаб келган, ҳеч нимани хоҳла-
маган, ҳеч нимага ачинмаган Варенъка эса Кити орзу
қилган камолат намунаси эди. У Варенъкага разм со-
либ, инсон ўзини унутса-ю, бошқаларга меҳр қўйса,
шунда унинг дарров ором топиши, баҳтли ва диловор
бўлиши мумкинлигини кўрди. Кити ҳам ўшандай бўлиш-
ни хоҳларди. Кити энг муҳим нарсанинг нимадан ибо-
ратлигини энди тушуниб олгандан сўнг, бу нарсага таҳ-
син қилиш билан қаноатланиб қолмасдан, балки кўз
олдида очилган бу янги ҳаётга ўзини бажону дил таслим
қилди. Варенъканинг мадам Шталь ва номларини тилга
олган бошқа одамлар қилган ишлар тўғрисидаги ҳикоя-
сини эшитиб, Кити ҳам келажак ҳаётининг планини ту-
зиб қўйди. У ҳам, мадам Шталнинг жияни Aline сингари
(унинг тўғрисида Варенъка жуда кўп нарсалар айтиб
берган эди), қаерда яшамасин, баҳтсиз одамларни қиди-
риб топади, қўлидан келганича ёрдам қиласди, уларга
инжил бўлашади, касалларга, жинояткорларга, ўлим

тўшагида ётганларга инжил ўқиб беради. Aline сингари, жинояткорларга инжил ўқиб бериш фикри Китига жуда ҳам ёқиб тушди. Лекин бу нарсаларнинг ҳаммаси Китининг яширин орзулари эди, бу орзуларни Кити онасига ҳам, Варенъкага ҳам оғиздан чиқармаган эди.

Ўз планларини катта миқёсда амалга ошириш иштиёқида ёнган Кити касаллар, бахтсизлар кўп учрайдиган шу ернинг ўзида сув шифохонасидаёт Варенъкага тақлид қилиб, ўзининг янги қоидасини осонгина амалга ошира бошлади.

Олдин княгиня Китининг мадам Шталга, айниқса Варенъкага бўлган ва ўзи енгоеиент деб атаган ҳиснинг қаттиқ таъсири остида юрганлигини сезгандай бўлди. У Китининг Варенъкага фақат ишдагина эмас, балки юриш-туришига, гапиришига ва кўзларини пирпира-тишига ҳам тақлид қилаётганини кўрди. Кейин эса княгиня қизида бу мафтункорликдан ташқари аллақандай жиддий, руҳий ўзгариш юз бераётганини пайқади.

Кити мадам Шталь ҳадя қилган французча Инжилни кечқурунлари ўқиб ўтиарди, илгарилари у Инжил ўқиганини Қиягиня кўрган эмасди. Кити кибор жамиятдаги танишларидан ўзини олиб қочиб, Варенъка ҳимоятидаги касаллар билан, айниқса Петров деган бир касал раскомнинг камбағал оиласи билан дўстлашган эди. Кити, афтидан, бу оиласада шафқат ҳамшираси вазифасини ўтаётганлиги билан фаҳрланар эди. Бу ёмон нарса эмас эди, шунинг учун княгиня бунга қаршилик қилмасди, чунки Петровнинг хотини одобли, обрўли аёл эди, иннайкейин, подшо қизи ҳам Китининг ишини кўриб, уни мақтади, тасалли фариштаси деб атади. Агар Кити ҳаддидан ошириб юбормаганда, буларнинг ҳаммаси хайрли ишлар эди. Лекин княгиня, қизининг ҳаддидан ошиб кетаётганлигини кўрар, огоҳлантирап эди.

— Il ne faut jamais rien outrer¹ — деярди у қизига.

Лекин қизи ҳеч нима деб жавоб қилмасди, у фақат ичиди, христианлик йўлида бундай нарсалардан оғиз очиб бўлмайди деб ўйларди. Модомики христиан дини: «Кимки бир бетингга шапати урса, унга иккинчи бетингни ҳам тутиб бер. Агар устингдаги чопонинггни ечинтириб олишса, ичингдаги кўйлагингни ҳам ечиб бер», деб таълим берар экан, бу маслак йўлидан боришда қандай

¹ Ҳеч вақт ҳеч нарсани ҳаддидан ошириб юбормаслик керак (франц.).

қилиб ҳаддан ошиш мумкин? Лекин бу ҳаддан ошиш княгиняга ёқмасди. Бундан ҳам кўра Қитининг кўнглидаги нарсаларини очиб айтмагани кўпроқ ёқмасди — буни княгиня сезиб юрарди. Тўғридан ҳам, Кити ўзининг янги қаравашлари ва ҳисларини онасидан яширин тутарди. У онасини ҳурмат қилмагани, яхши кўрмагани учун эмас, у фақат онаси бўлгани учун бу сирларни яширин тутарди. Кити бу сирларни онасидан кўра бошқаларга тезроқ очиб айтиши мумкин эди.

— Негадир Анна Павловна бизникига анчадан бери келмайди,— деди княгиня, Петровнинг хотинини эслаб.— Келинг деб таклиф қилувдим. Ҳайронман, бирон нарсадан кўнгли қолганми.

— Йўқ, мен сезмадиму, татап,— деди Кити, бирдан қизарид.

— Уларникига кирмаганингга анча бўлдими?

— Эртага тоғ сайрига чиқмоқчи бўлиб турибмиз,— деб жавоб қилди Кити.

Княгиня хижолат тортган қизнинг юзига тикилиб, хижолатпазликнинг сабабини билишга тиришди.

— Майли, боринглар,— деди у.

Шу куни Варенька буларникига тушлик қилгани келиб, Анна Павловнанинг тоққа чиқиш фикридан айниганини хабар қилди. Шунда княгиня Қитининг яна қизарид кетганлигини пайқади.

Ўзлари ёлғиз қолишганда, княгиня:

— Кити, Петров билан сенинг ўртангда кўнгилни хира қиласдиган ҳеч гап ўтгани йўқми?— деб сўради.— Нега болаларини ҳам юбормайди, ўзи ҳам келмай кўйди?

Кити ораларида ҳеч қандай гап ўтмаганлигини, Анна Павловна ўзидан нима учун норозидай кўринганига ҳеч тушунмаслигини айтди. Жуда тўғри гапирган эди. У Анна Павловнада ўзига нисбатан юз берган ўзгаришнинг сабабини билмаса ҳамки, лекин фаҳмига етар эди. Аммо пайқаган нарсасини онасига ҳам айттолмасди, ўзи ҳам бўйнига ололмасди. Бу ўзинг билиб, сезиб турган бўлсанг-да, ўзингга ҳам айта олмайдиган нарсалардан бири эди, бунда хатога кетиш ҳам қўрқинчли, ҳам уятли бўлар эди.

Кити бу оиласа бўлган муносабатини бирма-бир хаёлидан ўтказди. Анна Павловна билан учрашганларидан, унинг содда, юмалоқ юзида шодлик аломати кўрингани-

ни хотирлади, касал эрига иш қилдирмаслик (унга ишлаш ман қилинган эди), уни сайру томошаларга олиб чиқиб кетиш тўғрисида Анна Павловна билан яшириқча тил бериктиришганини эслади, кичик ўғилларининг ўрганиб қолгани, уни «менинг Китим» деб атаганини, Китисиз ётишга унамаганини ҳам бир-бир хаёлидан ўтказди. Қандай яхши эди бу нарсалар! Кейин қаҳва ранг сюртукли Петровнинг қотма гавдасини, узун бўйини, сийрак, жингалак соchlарини, дастлабки вақтларда Китига даҳшатли кўринган, савол назари билан тўлган мовий кўзларини, Кити олдида ўзини зўр бериб тетик, жонли тутиш учун қилган ҳаракатларини бир-бир эслади. У ҳамма силларга нисбатан қандай муносабатда бўлса, Петровга нисбатан ҳам дасатлабки даврларда кўнглида туғилган жирканиш ҳиссини даф қилиш учун ҳаракат қилганлигини, касалга айтадиган сўзларини нақадар қийналиб топганлигини хотирлади. Кити унинг нақадар ҳуркак, маъюс бир назар билан ўзига термилиб қаранганигини, ўзида ғалати ачиниш ва ўнғайсизлик ҳисси уйғонганлигини, кейин эса яхшилик қилаётганини англаб тасалли топганлигини хаёлидан кечирди. Қандай яхши эди бу нарсалар! Лекин фақат дастлабки вақтларда шундай эди. Бундан бир неча кун аввал, ҳамма нарса бирдан ўзгарди-кетди. Анна Павловна Китини ясама бир илтифот билан қарши оладиган ва эри билан Китини кўз остидан қочирмайдиган бўлди.

Кити яқинлашганда рассомнинг қувончга тўлиб кетиши наҳотки Анна Павловнанинг совушига сабаб бўлган бўлса?

«Ҳа,— дея Кити ўтган нарсаларни эслай бошлади,— бундан уч кун аввал Анна Павловна ғаши келиб: «Кўрдингизми, мадордан кетиб қолса ҳам, сизсиз қаҳва ичишга унамай, йўлингизга қараб ётибди»,— деганда, Анна Павловнанинг товушида ғайри табиий бир нарса бор эди ва бу нарса унинг илтифотига ҳеч қовушмай турган эди».

«Ҳа, касалнинг елкасига рўмол ёпиб қўйганим ҳам, эҳтимол, Анна Павловнага ёқмагандир. Булар шунчаки оддий бир нарса эди, лекин рассом бундан шу қадар ўнғайсизланди, шунча кўп миннатдор бўлдики, ўзим ўнғайсиз ҳолга тушиб қолдим. Иннайкейин, рассом жуда маҳорат билан чизган портретимни айтмайсизми. Ҳам масидан кўра, унинг хижолат билан, меҳр билан қараб

туриши-чи! Ҳа, ҳа, шундай! — Кити даҳшатга келиб так-
рорлади. — Йўқ, бундай бўла олмайди, бўлиши мумкин
эмас! Бечорага одамнинг раҳми келади!» деди ўзига у,
юқоридагиларни ўйлаб.

Бу шубҳа Китининг янги, ширин ҳаётини заҳарлади,

XXXIV

Ўз сўзи билан айтганда, рус оғайнилари билан кўри-
шиб, рус руҳига тўйиб олиш учун Қарлсбаддан Баден ва
Киссенгенга кетган князь Шчербацкий сув муолажаси
курси тугалиш олдидан қайтиб келди.

Князь билан княгиняning чет эл ҳаётига бўлган қа-
рашлари бир-бирига бутунлай қарама-қарши эди. Кня-
гиняга чет элдаги нарсаларнинг ҳаммаси ажойиб кўри-
нарди, шунинг учун рус жамиятидаги мавқенинг мус-
таҳкамлигига қарамай, княгиня чет элда эканида Европа
хонимига ўхшашга тиришарди, лекин уддалай олмасди,
чунки у рус бойвучаси эди, шу сабабли ўзини бир оз
ўнғайиз аҳволга тушгандек қилиб кўрсатарди. Князга
эса, аксинча, чет элдаги нарсаларнинг ҳаммаси хунук
кўринарди. Европа ҳаётидан безор бўлар, ўзининг рус
одатларини давом этдирава қасдан чет элда ўзини
жўрттага европаликка ўхшамаганлигини кўрсатишга
тиришар эди.

Князь озиб-тўзиб, лунжларининг терилари осилиб
қайтиб келди, лекин кайфи ниҳоятда чоғ эди. Китининг
бутунлай соғайиб кетганлигини кўриб вақти яна ҳам чоғ
бўлди. Китининг мадам Шталь ва Варенька билан дўст
тутингани ҳақидаги хабарни, Китида юз берган алла-
қандай ўзгаришлар тўғрисида княгиня айтган сўзларни
эшитганда эса князнинг таъби бир оз хира бўлди, унинг
ихтиёридан ташқари қизининг диққатини тортган нарса-
ларга князнинг одатда рашки келарди, ҳозир эшитган
хабари ҳам унда шу рашк ҳиссини ва қизим таъсирим-
дан чиқиб, мен билмайдиган бошқа бир таъсирга бери-
либ кетмасмикан, деган қўрқувни уйғотди. Лекин бу
нохуш хабарлар унда айниқса Қарлсбад сув муолажа-
сидан кейин яна ҳам кучайган меҳрибонлик, шодлик де-
нгизида ғарқ бўлиб кетди (шундорғ ҳам ўзи, хушчақчак
одам эди).

Солқиган юзини тириш босган, лунжига оҳорланган
ёқаси қадалиб турган бу рус князи келган кунининг

эртасига узун пальтосини кийди-да, қизини ёнига олиб, чақчақ уриб сувга кетди.

Ажойиб субҳидамлардан бири эди: кичик-кичик боғчалик оромижон уйлар, пиводан юзлари қизарган, қўллари қизарган, шўх-шўх ишлаётган хизматкор немис қизлари, чароғон қуёш одамнинг баҳрини очарди, лекин улар булоқларга яқинлашганлари сари касаллар кўпроқ учрар, бу касалларнинг қиёфалари сариштали немис ҳаётининг ёқимли манзарасида яна ҳам аянчли бўлиб кўринарди. Бу зиддият Китини ортиқ ажаблантирофасди. Ерқин қуёш, зумрад ўсимликлар, музика садолари Кити назарида ўзи кузатиб турган, соғлиги ёмон ёки яхшиланиб бораётган шахслар яшаб турган муҳитнинг зеб-зийнати эди холос, лекин бу июнь субҳидам нури, ёғдуси, бир шўх вальсни чалиб турган оркестр садоси, айниқса саломат, барваста, хизматкор аёлларнинг қиёфаси Европанинг ҳар томонидан бу ерга тўпланган ва оёқларини зўрга-эўрга судраб, ўликларга ўхшаб қолган бу касаллар орасида князга хунук, бемаъни нарсага ўхшаб кўринарди.

Севгили қизи билан қўл олишиб кетаётгандада кўнглида уйғонган ифтихор ҳиссига ва ёшлик чоғлари қайтиб келаётгандек кўринганига қарамай, ўзининг бардам-тетик қадам ташлаб кетаётганидан, йўғон тортиб семириб кетганидан ҳозир хижолат бўлар, ўзини ноқулай ҳис этарди. У ўзини халойиқ орасига яланғоч чиқдан одамдай ҳис этмоқда эди.

Князь қизининг қўлини тирсаги билан қисиб:

— Мени, мени янги дўстларингга таниттири, — деяр эди. — Мен сенинг ана шу лаънати Соденингни ҳам сени тузатиб қўйгани учун яхши кўриб қолдим. Лекин бу ерга одам қон бўлиб кетади, ёмон зерикади. Бу ким?

Кити рўпара келган таниш ва нотанишларнинг номларини отасига айтиб турди. Боқقا кираверишда бир қиз етаклаб бораётган кўр т-те Berthe-га дуч келишиди. Китининг товушини эшитганда, француз кампирнинг юзидаги қувонч ифодасини кўриб, князь хурсанд бўлди. Кампир французларга хос бир сертакаллуфлик билан ларҳол князга гапира кетди, шундай ажойиб қизи бўлгани учун уни мақтади. Китини кўз олдида осмонларга кўтарди, уни бир хазина, жавҳар, тасалли фариштаси деб атади.

— Ундаи бўлса, Кити иккинчи даражадаги фаришта

экан,— деди князь, кулимсираб.— У т-ле Варенъкани биринчи даражадаги фаришта деб юради.

— Oh M-ле Варенъка, у чинакам фаришта allez¹— деб сўзни илиб кетди т-ле Berthe.

Улар галлерияда Варенъканинг ўзи билан ҳам учрашди. Варенъка қўлида зийнатли қизил сумкача билан уларни қаршилаш учун шошиб келарди.

— Мана, адам келдилар!— деди унга Кити.

Варенъка ҳар қандай нарсани ҳамма вақт содда ватабиий бир тарзда қилганидек, ҳозир ҳам таъзим билан реверанс ўртасида бир ҳаракат қилди-да, дарҳол князь билан гапга киришиб кетди, ҳамма билан қандай гаплашса, князь билан ҳам шундай содда ва табиий бир тарзда гаплаша бошлади.

— Албатта, мен сизни танийман, жуда яхши танийман,— деди князь, кулимсираб. Кити отасининг бу кулимсирашидан дўсти унга манзур бўлганини англаш суюнди.— Қаёққа шошиб кетяпсиз?

Варенъка Китига юзланиб:

— Маман шу ерда,— деди.— Кечаси билан мижжа қоқмай чиқди, докторлар бу ердан кетишни маслаҳат кўришди. Унинг қўй ишини олиб кетяпман.

Варенъка кетгандан кейин князь:

— Биринчи даражадаги фариштанг шу дегин!— деди.

Кити отасининг Варенъкадан кулгиси келганини, лекин Варенъка ўзига ёқиб қолгани учун кулиш истамаганлигини пайқади.

— Шундай қилиб, дўстларингнинг ҳаммасини биттабитта кўрар эканмиз,— деди отаси.— Агар илтифот қилиб, мени танигиси келса, мадам Штални ҳам бориб кўрамиз.

Кити мадам Шталнинг номи тилга олингандага отасининг кўзларида истеҳзо учқуни чақнаб кетганини пайқади-ю, чўчиб сўради:

— Нима, сен уни танирмидинг, ада?

— Эрини танирдим, ўзини ҳам, лекин пиетистликка ёзилмасдан аввал бир оз танирдим.

Кити мадам Шталда жуда қадрлаган хислатнинг номи борлигидан ҳуркиб:

— Пиетист деганинг нимаси, ада?— деб сўради.

— Ўзим ҳам дуруст билмайман. Фақат шунисини

¹ Бу ҳақда қандай сўз бўлиши мумкин.

биламанки, мадам Шталь ҳар бир нарса учун худога шукур қиласи, ҳар қандай баҳтсизлик учун ҳам, эри ўлгани учун ҳам худога шукур қиласи. Ўйлаб қарасанг. одамнинг кулгиси қистайди, чунки эру хотин ит-мушук эди.

Князь скамейкада ўтирган қаҳва ранг пальтоли, қоқшол оёқларидаги оқ шимиғи жижимланган ўрта бўй бир кишига ишора қилиб:

— Ким бу? — деб сўради. — Вой бечора-эй!

Бу жаноб похол шляпасини сийрак, жингалак сочлари устида хиёл кўтариб, шляпа қизартириб юборган сербар, заҳил пешонасини очди.

Кити қизариб:

— Бу рассом Петров, — деб жавоб қилди, кейин Анна Павловнага ишора қилиб: — анови аёл эса хотини, — деб илова қилди. Анна Павловна улар яқинлашганда, йўлкадан югуриб бораётган боласи орқасидан, худди жўрттага қилаётгандек, кетаётган эди.

— Жуда аянчли бўлса ҳам, юзи қандай иссиқ-а! — деди князь. — Нега олдига бормадинг? Чамамда, сенга бир нарса айтгиси бордек кўринди.

Кити шартта ўгирилиб:

— Бўлмаса юр, борамиз, — деди. Петров ёнига келгандан сўнг: — Бугун аҳволингиз қалай? — деб сўради.

Петров ҳассасига таяниб ўрнидан турди-да, князга чўчинқираб қаради.

— Бу менинг қизим, — деди князь. — Рухсат берсангиз, танишсак.

Рассом таъзим қилди-да, ғалати ярақлаб турган оқтишларини кўрсатиб, кулимсиради.

— Сизни кеча келарсиз деб хўп кутдик, княжна, — деди у Китига.

У шу сўзларни айта туриб гандираклаб кетди, кейин жўрттага гандираклаганини кўрсатмоқчи бўлиб, бу ҳаракатини яна такрорлади.

— Мен бормоқчи эдим, лекин Анна Павловна сайдрага чиқмайдиган бўлганинги Варенькадан айтириб юборибди.

— Нега чиқмас эканмиз? — деди Петров, қизариб ва ларҳол йўтали тутиб, кейин хотинини кўзлари билан қидира бошлади, — Анета! Анета! — деб қичқирди, шунда унинг оқ бўйнидаги томирлари чилвирдай бўртиб чиқди.

Анна Павловна етиб келди.

Петровнинг овози бўғилиб қолган эди.

— Нега сайрга чиқмаймиз деб княжнага одам юбординг?— деди у, асабий бир шипши билан.

— Салом, княжна!— деди Анна Павловна, илгариги муомалаларига ҳеч ўхшамайдиган ясама бир табассум билан. Кейин князга мурожаат қилди:— Сиз билан танишганим учун ғоят хурсандман. Сизни анчадан бери кутишарди, князь.

Рассом яна ҳам бадтарроқ жаҳли чиқиб:

— Нега сайрга чиқмаймиз деб княжнага одам юбординг?— деб хирқироқ овоз билан яна бир марта шивирлади, афтидан, овози йўқолиб қолгани ва натижада сўзларига хоҳлаган ифодасини бера олмаётгани учун қаттиқ хит бўлган эди.

— Вой худо. Бормаймиз деб ўйлабман-да,— деди хотини, жиги-бийрони чиқиб.

— Ахир бу қандай...— яна йўтали тутиб, қўлини силтади.

Князь шляпасини хиёл кўтариб хайрлашди-ю, қизи билан узоқлашди.

— О-оҳ!— деб князъ ич-ичидан хўрсинди.— Бу қандай баҳтсиз-а!

— Ҳа, жуда баҳтсиз, ада,—деб Кити жавоб қилди.— Буни қараки, бечораларнинг учта боласи бор, хизматкорлари йўқ, маблағлари ҳам йўқ ҳисобида. Академиядан бир нима олиб турари шекилли,—деди Кити, у Анна Павловнанинг ўзига бўлган муносабатида юз берган галати ўзгариш натижасида юрагида уйғонган ҳаяжонини босишга тиришиб, ҳарорат билан гапиради.

— Ана мадам Шталь бу ёқда эканлар,— деб Кити бир кичик коляскага ишора қилди, соябон тагида, ҳар томонига ёстиқ қўйилган коляскада, кул ранг ва ҳаво ранг бир нимага ўраниб, аллаким чўзилиб ётарди.

Бу мадам Шталь эди. Коляска орқасида, уни айлантириб юрган барваста, қош-қовоқлари солиқ бир немис хизматкор турарди. Коляска ёнида эса номини Кити биладиган бир малла соч швед графи турган эди. Қасаллардан бир қанчаси коляска ёнида қадамларини секинлаштириб, бу хонимга худди умрларида кўрмаган нарсага қарагандек қараб ўтишарди.

Князъ мадам Шталнинг ёнига борди. Кити дарҳол отасининг кўзларида ўзини хижил қилган истеҳзо учқуни кўрди. Отаси мадам Шталга яқинлашиб, ҳозир кўп

одамлар гаплаша олмайдиган тоза, соф француз тилида
фоят ҳурмат ва назокат билан гаплаша бошлади.

Князь шляпасини бошидан олди-да, уни қўлида уш-
лаб туриб:

— Қайдам, мени эслайсизми-йўқми, лекин қизимга
қилган яхшиликларингиз туфайли миннатдорчилик бил-
дириш учун ўзимни эсингизга солиб ўтишга мажбур-
ман,— деди-да, яна шляпасини бошига кийиб олди.

— Ҳа-а, князь Александр Шчербацкий,— деди мадам Шталь, мовий кўзларини князь томонга кўтариб,
Кити бу кўзларда нохушлик ифодаси борлигини фаҳм-
лади.— Жуда хурсандман. Қизингизни бирам яхши кў-
риб қолдик.

— Соғлигингиз ҳали ҳам тузук эмасми?

— О, ўрганиб қолдим,— деди-да мадам Шталь, княз-
ни швед графи билан таништириди.

— Қаранг, унча ўзгармабсиз,— деди мадам Шталга
князь.— Сизни ўн ё ўн бир йилдан бери кўриш шарафига
нойил бўлолмаган эдим.

— Ҳа, худо жабрини берганда сабрини ҳам қўшиб
берар экан. Кўпинча ҳайрон бўласан, умрнинг бундай
чўзилиши нимага керак экан... Нарёғидан!— деб мадам
Шталь оёғини яхши ўрай олмаган Варенькага зарда
қилди.

Князь кўзлари билан кулиб туриб:

— Эҳтимол, саховат қилиш учундир,— деди.

Мадам Шталь князь юзидағи ифоданинг маъносини
пайқаб:

— Бу нарсаларга биз осий бандаларнинг ақлимиз
етмайди,— деди.— Бўлмаса, ўша китобни мёнга юбора-
сиз-да, а, муҳтарам граф? Кўп раҳмат,— деди у, ёш
шведга юзланиб.

Князь ёнларида турган москвалик полковникни кўриб:

— А!— дея овоз чиқарди-ю, мадам Шталга таъзим
қилиб, қизи ва уларга қўшилиб олган москвалик пол-
ковник билан нарига юриб кетди.

Ўзи билан танишгиси келмагани учун мадам Штал-
га ўпка қилиб юрган москвалик полковник ўзини пичинг-
чи қилиб кўрсатишга тиришиб:

— Бу киши бизнинг аристократиямиз бўладилар,
князь,— деди.

— Ҳеч ўзгармабди, боягидек,— деб жавоб қилди
князь.

— Нима, сиз уни соғлиқ вақтида, яъни ётиб қолмасдан олдин билармидингиз, князь?

— Ҳа, танишлик вақтимизда ётиб қолган,— деди князь.

— Ўн йилдан бери жойидан турмайди, дейишади...

— Шунинг учун турмайдики, оёқлари ўлгудай калта, Қомати жуда ҳам бесунақай...

— Йўғ-э, ада!— деб юборди Кити.

— Тили ёмонлар шунақа дейишади-ку, чирофим. Лекин Варенъканинг тоза шўри қурийди-да,— деб қўшиб қўйди.— О, бу касал бойвуччалар!

— Йўғ-э, адажон!— деб ҳарорат билан эътиroz қилди Кити.— Варенъка уни яхши кўради. Иннайкейин, бирам яхшиликлар қиласдик! Майли, хоҳлаган одамингдан сўраб кўр. Уни ҳам, Aline Штални ҳам ҳамма билади.

Князь қизининг қўлини тирсаги билан қисиб:

— Эҳтимол,— деди.— Лекин яхшиликни шундай қилган тузукки, кимдан сўрасанг ҳам, ҳеч ким ҳеч нарса билласин.

Кити айтадиган гапи йўқлиги учун эмас, сирли ўйларини отасига ҳам билдиргиси келмагани учун жим бўлиб қолди. Лекин қизиги шу бўлдики, у отасининг нуқтаси назари таъсирига тушиб қолмаслик, муқаддас оламига уни воқиф қилмаслик учун қанчалар уринганига қарамай, шундай бир нарсани ҳис этди: ечиб ташланган кўйлакнинг қандай ётганини кўрганингда бу кўйлакни кийган аёлнинг қомати кўз олдингдан йўқ бўлиб кетганидек, Кити роса бир ойдан бери қалбida сақлаб юрган мадам Шталнинг илоҳий тасаввuri ҳам шундай йўқ бўлиб кетди. Энди хаёлида оёқлари калта бир аёлгина қолди, у қадди-қомати хунук бўлгани учунгина жойидан турмай ётади, оёқларини тузукроқ ўрамагани учун мўъмин Варенъкани қийнайди. Шундай қилиб, ҳеч бир хаёл кучи билан аввалги мадам Штални тасаввурида тирилтиришнинг иложи қолмади.

XXXV

Князнинг вақти чоғлиги уйдагиларга ҳам, унинг таниш-билишларига ҳам, ҳатто Шчербацкийлар қўнган ўйнинг эгаси — немисга ҳам таъсир қилди.

Князь Кити билан бирга сув шифохонасидан қайтиб келгач, полковникни, Марья Евгеньевнани, Варенъкани

ўзлариникига қаҳва ичгани таклиф қилди-ю, столни бօғчага, каштан дараҳтининг тагига чиқартириб қўйдирди, нонушта емагини шу ерга келтиртирди. Уй эгаси ҳам, хизматкорлар ҳам унинг кайфи чоғлигини кўриб серҳаракат бўлиб қолдилар. Булар князниң саҳийлигини билардилар, орадан ярим соатча ўтгач, юқори қаватда яшовчи бир гамбурглик касал доктор каштан дараҳти остига тўплланган бу соғлом, хушчақчақ рус кишиларига дераздан ҳасадланиб томоша қилди. Бошига сафсар ленталар қадаб олган княгиня япроқларнинг титраб турган сояси остида, оқ дастурхон солиниб, устига қаҳвадонлар, нон, сариёғ, пишлоқ, яхна гўщлар териб ташланган уй эгасига ҳам ҳади қила бошлиди. Немис тилини яхши билмагақ князъ жуда кулгили тарзда уй эгаси билан ҳазиллашар, Китини маъдан сувлари эмас, уй эгаси берган лаззатли овқатлар, айниқса қора ғайнолу солиб пиширилган шўрвалар шифолади, деярди. Княгиня эрининг қилиқларидан мазақ қилиб кулса ҳамки, жонланиб, вақти чоғ бўлиб ўтиради, маъдан сувларига келгандан буён бундай хурсанд бўлмаган эди. Полковник, ҳар маҳалгидаи, князниң ҳазилларини эшишиб кулимсираса ҳамки, Европа масаласида (у Европани яхши ўргандим деб ўйларди) княгиняниң тарафини оларди. Кўнгилчан Марья Евгеньевна эса князъ айтган қизиқ нарсалардан қотиб-қотиб кулар, Варенька ҳам таъсирланиб князниң ҳазилларига кулар, лекин бундай кулгидан лоҳас бўларди, Кити унда бундай ҳолни ҳеч кўрмаган эди.

Бу нарсаларнинг ҳаммаси Китининг кайфини чоғ қиласа ҳам, у бир андишадан ҳеч қутуолмасди. У ўз дўстларига ва жони-дили билан яхши кўриб қолган бу ҳаётга отасининг кулиб қарashi орқасида кўнглида ихтиёrsиз туғилган масалаларни ҳал қилолмай қийналарди. Бунинг устига Петровларга бўлган муносабатидаги ўзгариш ҳам янги бир муаммони вужудга келтирди. Петрова ўз фикрини хунук тарзда очиқ-ойдин баён этди. Ҳамма хушчақчақ, лекин Китининг кўнгли очилмас, бу нарса уни

бадтар қийнарди. У болалик чоғлари жазоланиб, ўз бўлмасига қамаб қўйилганда, опаларининг чақчақлашиб кулишганларини эшитиб қандай ҳис-туйғуларни бошидан кечирган бўлса, ҳозир ҳам шундай туйғулар ичидан эди.

Княгиня кулимсираб ва эрига чашкада қаҳва узата туриб:

— Бунча майдачуида нарсаларни олиб, бошингга урармидинг? — деди.

— Шаҳар айланиб юриб, бирдан кўзинг бир дўконга тушиб қолади, яқин бордингми — тамом! Молини тумшүғингга тиқиб: «Олинг, эрхлауҳт, эксцеленц, дурхлауҳт¹ деб ҳоди-жонингга қўйишмайди. «Дурхлауҳт» дейишдими — бўлди, дарров эриб кетаман, бундай қарбсанки, ҳамёнингдан ўн талер йўқ бўлти-қопти.

— Зерикканингдан шундай қиласан-да, — деди княгиня.

— Албатта, зерикканимдан-да. Одам шундай хун бўлиб кетадики, онаси, бошингни қаерга суқишингни билмай қоласан.

— Қандай қилиб зерикиш мумкин-а, князъ? Ҳозир Германияда қизиқ нарсалар шунча кўпки, — деди Марья Евгеньевна.

— Эй, қизиқ нарсаларнинг ҳаммасини биламан: қора ғайнолу солиб пишириладиган шўрвани биламан, нўхатдан қилинган хасипларни биламан. Ҳамма нарсани биламан.

— Йўқ, сиз нима десангиз, денг, князъ, лекин уларнинг муассасалари жуда аломат, — деди полковник.

— Қўйсангиз-чи, нимаси аломат? Ҳаммаси мис чақага ўхшаб ялтираб юришади; ҳаммани енгдик деб керилишади-да. Хўш, мен нимадан хурсанд бўлишим керак? Ҳеч кимни енгмаган бўлсам, этигимни ўзим ечиб, эшиқ ташқарисига ўзим чиқариб қўйишга мажбур бўлсам, эрталаб барвақт тур, шошиб-пишиб кийин-да, емакхонага кириб арzon баҳо чойни ич. Уйда бўлса бошқа гап! Шошилмасдан уйғонасан, унга-бунга жаҳл қиласан, дўнғиллайсан, кейин эс-ҳушингни йиғишириб, бафуржа ўйлайсан, шошилмайсан.

— Вақт — нақд деганлар, буни эсдан чиқарманг, — деди полковник.

¹ Князъ жаноблари, генерал жаноблари, граф жаноблари.

— У қанаңа вақт әкан! Шундай пайтлар бўладики, бутун бир ойлик вақтингни ярим тангага, сотасан, баъзан, ярим соатда уч пул ҳам тополмайдиган пайтларинг бўлади. Шунақами, Катенька? Ҳа, нега машқинг паст?

— Ҳеч, ўзим.

— Ҳа, йўл бўлсин? Бир оз ўтиринг,— деб мурожаат этди князь Варенъкага.

Варенъка ўрнидан қўзғалиб:

— Уйга боришим керак,— деди-ю, яна шароқлаб кулиб юборди.

Варенъка кулгиси босилгандан кейин одамлар билан хайрлашиб, шляпасини олгани уйга кириб кетди. Қити орқадан борди. Ҳозир унга Варенъка ҳам бошқача кўриниб қолди. Ёмон кўринмаса ҳам, лекин у Қити тасаввуридаги аввалги Варенъкага ўхшамас эди.

Варенъка соябон билан халтачасини йиғишириб туриб:

— Вой, қачондан бери бунақа кулмаган эдим,— деди.— Отангиз ҳам бирам яхши киши әканки.

Қити индамади. Варенъка:

— Қачон кўришамиз?— деб сўради.

Қити Варенъкани синаб кўрмоқчи бўлиб:

— Матап Петровларникига кириб чиқмоқчи эдилар. Сиз кирмайсизми?— деб сўради.

— Кираман,— деб жавоб қилди Варенъка.— Жўнаб кетишимоқчи, кириб, ул-булларини йиғишириб бераман деб ваъда қилганман.

— Ундай бўлса, мен ҳам бораман.

— Йўғ-э, сиз нима қиласиз?

Қити кўзларини катта очиб, Варенъкани қўйиб юбормаслик учун соябонидан ушлаб туриб:

— Нима учун? Нега? Нечун?— деб бидирлади.— Йўқ, тўхтанг, нима учун?

— Ҳеч, отангиз келганларидан кейин улар тортиниб қолишиди.

— Йўқ, менга айтиб беринг: Петровларникига нима учун тез-тез бориб туришимни хоҳламайсиз? Ростдан ҳам истамайсиз-а? Нима учун?

— Мен сизга бунақа деганим йўқ,— деди Варенъка оғир-вазмин туриб.

— Йўқ, жонимни қоқай, айтинг!

— Ҳаммасини айтаверайми?— деб сўради Варенъка.

— Ҳаммасини, ҳаммасини!— деди Қити шошиб.

— Унчалик жиддий нарса йўқ-ку, лекин Михаил Александрович (рассомни шундай атардилар) илгари кетишга рози бўлса ҳам, ҳозир унамаяпти,— деди Варенька, кулимсираб.

Кити хўмрайиб туриб Вареньканни қистади:

— Иннайейин! Иннайейин-чи!

— Иннайейин, Анна Павловна нима учундир, Кити шу ерда бўлгани учун кетгинг йўқ, деб айтди. Албатта, бу ўринсиз гап, лекин шундай бўлса ҳам, сиз туфайли фижиллашиб қолишибди. Ўзингиз биласиз-ку, касаллар жуда ҳам инжиқ бўлишади.

Кити борган сайн қовоқларини осилтириб, чурқ этмай турар, Варенька эса уни тинчтиш, юмшатишга тиришиб ёлғиз ўзи гапирап, қайнаб-тошиб, ғалаёнга келганини кўриб, унинг ҳозир кўёз ёши қилишини ҳам ёинки жағи очилиб кетишини ҳам билмасди.

— Шунинг учун бормаганингиз маъқул... Ўзингиз тушунасиз-ку, хафа бўлманг...

Кити соябонини Вареньканинг қўлидан тортиб олгач, дўстининг кўзларига қарамай, қаёққадир тикилиб туриб.

— Ўзимга ўзим қилдим, ўзимга ўзим қилдим!— деб бидирлади.

Варенька дўстининг болаларча ғазабини кўриб кулимсирамоқчи бўлди-ю, лекин уни хафа қилиб қўйишдан қўрқди. Кейин:

— Нега ўзингизга ўзингиз қиласиз? Тушунмадим,— деди.

— Шунинг учун ўзимга ўзим қилдим дейманки, булар ҳаммаси юракдан чиқсан иш эмас, ясама, ўйлаб чиқарилган нарсалар эди. Бироннинг эрига суйканиш менга жуда зарур келибдими! Ана кўрдингизми, бирор мендан илтимос қилмаган нарсани қилдим-у, эру хотиннинг жанжалига сабабчи бўлдим. Чунки булар ҳаммаси ясамалик! Сохталик!..

— Ахир нима мақсадда ясама муомала қиласиз?— деб Варенька секингина сўради.

Кити соябонни бир очиб, бир ёпиб туриб:

— Ах, нақадар аҳмоқона, жирканч нарсалар бу! Бундай қилишимнинг ҳеч зарурати йўқ эди... Ҳаммасига риёкорлийим айбдор!— деди.

— Тавба, ахир нима учун бундай қилдингиз?

— Одамлар назарида, ўз кўзимда, худо олдида яхшироқ кўриниш, ҳаммани алдаш учун. Йўқ, бас энди,

бундай нарсаларга минбаъд берилмайман! Майли, отим
емон бўлса-бўлсин, лекин ёлғончи, алдамчи бўлмай.

— Ия, ким алдамчилик қиляпти?— деди Варенька
Ўпкалаб.— Галингиздан худди..

Кити ҳозир ғазабга келиб, ўзини тутолмасди. Уни га-
пиртирмади.

— Сиз тўғрингизда эмас, асло сиз тўғрингизда эмас
бу гапим. Сиз бундай нарсалардан холи, мукаммал ин-
сонсиз. Ҳа, ҳа, биламан, сиз айбисиз одамсиз, лекин мен
шундай нодон бўлсан нима қиласай? Нодон бўлмасам,
бошимга бу савдолар тушмасди. Майли, қандай бўлсан,
шундай бўлиб қолай, ўзимни яхши кўрсатиш учун сохта
ҳаракатлар қилмай қўя қолай. Анна Павловна билан
менинг нима ишм бор экан-а? Майли, хоҳлаганларича
яшайверишин, мен ҳам хоҳлаганимча яшайман. Бош-
қача бўла олмайман... Бу мен айтган нарса эмас, ҳеч
ҳам унақа эмас!..

Варенька ҳайрон бўлиб:

— Нима унақа эмас?— деб сўради.

— Ҳамма нарса, бу мен ўйлаган нарса эмас. Мен
юрак амри билан яшай оламан, бошқача яшай олмай-
ман. Аммо сиз қонун-қоида билан яшайсиз. Мен сизни
бегараз яхши кўрган эдим, сиз бўлсангиз, тўғриси, мени
қутқазиш, менга таълим бериш учунгина яхши кўрибсиз!

— Инсофдан чиқиб кетдингиз,— деди Варенька.

— Мен бошқалар тўғрисида гапираётганим йўқ-ку,
ўзим тўғримда гапиряпман.

— Кити!— онасининг овози эшитилди,— пўртакол-
ларингни олиб келиб адангга кўрсат.

Кити дугонаси билан ярашмасдан, мағрур бир қиё-
фада столдан қутичадаги пўртаколларни олиб, онасининг
ёнига кетди.

Отаси билан онаси:

— Нима бўлди? Нимага қизариб кетдинг?— деди,
бараварига.

Кити:

— Ҳеч,— деб жавоб қилди-да:— Ҳозир келаман,—
деб орқасига чопиб кетди.

«У шу ерда ҳали!— деб ўйлади Кити.— Нима дей-
ман-а унга,вой худо! Нима қилиб қўйдим, нималар деб
юбордим! Бечорани нимага хафа қилдим? Энди нима
қилсан экан? Олдига бориб нима дейман?» деб ўйла-
ди-ю Кити, эшик ёнида тўхтаб қолди.

— Варенъка бошида шляпа, қўлида соябон билан стол ёнида ўтириб, Кити синдирган пружинани қараётган эди, Кити киргандা, бошини кўтариб қаради.

Кити унинг ёнига келиб:

— Варенъка, кечиринг мени, кечиринг,— деб шивирлади.— Нималар деганимни ўзим ҳам билмайман, Мен...

— Тўғриси, сизни хафа бўласиз деб ўйламаган эдим,— деди Варенъка, кулимсираб.

Дугоналар ўртасида сулҳ тузилди. Аммо Кити яшаб турган муҳит отасининг келиши билан бутунлай ўзгариб кетгандек эди. Кити билган-ўрганган нарсаларидан қайтмаган бўлса ҳам, хоҳлаган одамига ўхшашни орзу қилиш билан ўзини алдаб келганлигини англади. У худди уйқудан уйғонгандек бўлди, кўтарилоқчи бўлган юксакликда соҳтакорликсиз ва мақтанчоқликсиҳ туриб олишнинг нақадар қийинлигини тушунди, бундан ташқари, ичидаги яшаб келган бу қайғу алам, касал ва ўлаётган инсонлар муҳитининг бутун оғирлигини ҳам сезди, бутун бу нарсаларга меҳр қўйиш учун ўзини зўрлагани ўзига оғир туюлди, тезроқ тоза ҳавога чиққиси, Россияга қайтгиси ва олинган хатлардан маълум бўлишича, Долли болалари билан кўчиб чиқсан Ергушово қишлоғига боргиси келиб кетди.

Аммо Варенъкага бўлган муҳаббати камаймаган эди. Кити у билан хайрлашиб, Россияга, ўзлариникига меҳмон бўлиб келишини ялиниб-ёлвориб сўради.

— Хўп, лекин эрга текканингизда бораман,— деди Варенъка.

— Ҳеч қачон эрга тегмайман.

— Ундай бўлса, мен ҳам ҳеч қачон бормайман.

— Ундай бўлса, мен ҳам сизни келасиз деб эрга тегман. Ҳа-да, ваъдангиз эсингиздан чиқмасин!— деди Кити.

Докторларнинг тахминлари тўғри чиқди. Кити уйига, Россияга соппа-соғ бўлиб қайтди. У бурунгидай беғам, хушчақчақ бўлмаса ҳамки, ҳар ҳолда, оғир-вазмин эди. Унинг Москвада тортган дарду аламлари бир хотира бўлиб қолди,

УЧИНЧИ ҚИСМ

Сергей Иванович Кознишев ақлий мөхнатдан дам олмоқчи бўлди-ю, одатдагича чет элга жўнаш ўрнига, май ойининг охирларида қишлоқдаги укасининг олдига кириб келди. Унинг қаноатича, энг яхши ҳаёт—қишлоқ ҳаёти эди. У ҳозир ана шу ҳаёт гаштини сурини учун укасининг олдига келган эди. Константин Левин бу ёз Николай акасининг келишига умидвор бўлмагани учун ҳам, катта акасини кўриб боши осмонга етди. Лекин Сергей Ивановични яхши кўрганига ва уни ҳурмат қилганига қарамай, Константин Левин акасининг қишлоқда эканлигидан бирмунча қисилди. Акасининг қишлоққа бўлган муносабатини кўриб қисилар, ҳатто ғаши ҳам келарди. Константин Левин назарида, қишлоқ ҳаёт манбай, яъни шодлик, изтироб, мөхнат майдони эди, Сергей Иванович назарида эса қишлоқ, бир ёқдан, оғир мөхнатдан сўнг ҳордиқ чиқариладиган жой бўлса, иккинчи ёқдан, бузуқликка қарши дори-дармон эдики, фойдаси кўплигини билгани учун бу дармонни жону дили билан қабул қиласарди. Константин Левиннинг назарида, қишлоқ — фойдаси муқаррар бўлган мөхнатга майдон очиб бергани учун яхши кўринса, Сергей Иванович назарида эса қишлоқ — у ерда ҳеч нарса қилмаслик мумкинлиги ва қилиш керак эмаслиги учун ҳам яхши кўринарди. Бундан ташқари, Сергей Ивановичнинг халқа муомаласи ҳам Константинни бир сз хижил қиласарди. Сергей Иванович қишлоқ одамларини яхши кўрганлигини, уларни яхши билганигини айтар, сохталика бормасдан, ке-

рилмасдан мужиклар билан тез-тез суҳбатлар қурад, бу суҳбатларнинг ҳар биридан халқ фойдасига ва ўзининг бу халқни яхши билганлигини кўрсатадиган далиллар фойдасига умумий хуносалар чиқаарди. Халқа бу хилда муомала қилиниши Константин Левинга асло ёқимас эди. Константин Левин назарида, халқ умумий меҳнатда фақат асосий қатнашчигина эди. Шунинг учун, мужикларга бўлган бутун ҳурматига ва, ўзи айтгандек, гўдаклик чоғларида эмизиб катта қилган мужик энагасининг сути билан қонига сингиб кетган аллақандай муҳаббатига қарамай, бу умумий ишда улар билан бирга қатнашиб келган бир киши сифатида бу одамларнинг куч-қувватларига, камтаринлигига, ҳаққонийлигига баъзан қойил қолар, кўпинча, умумий ишда бошқа хислатлар талаб қилинганда эса уларнинг беғамлиги, ивидиқлиги, пиянисталиги, ёлғончилиги учун ғазабга келар эди. Агар Константин Левиндан мужикларни яхши кўрасанми деб сўраб қолгудай бўлишса, қандай жавоб қилишини билмай боши қотиб қолган бўлур эди. Умуман, одамларни ҳам севгани, ҳам ёмон кўрганига ўхшаш, мужикларни у ҳам севар, ҳам ёмон кўрарди. Албатта, у яхши одам бўлгани учун, одамларни ёмон кўришдан кўра кўпроқ яхши кўрарди. мужикларни ҳам шундай яхши кўрарди. Лекин алоҳида бир хислатга эга деб яхши кўрмаганидек, ёмон ҳам кўрмасди, чунки у мужиклар билан бирга яшаб, бутун манфаатлари мужиклар билан боғлиқ бўлганига қарамай, шу билан бирга, у ўзини мужикларнинг бир зарраси деб ҳисоблар, ўзида ҳам, мужикларда ҳам, алоҳида фазилат ва нуқсонлар бор деб билмас, шунинг учун ўзини мужикларга қарши қўя олмас эди. Бундан ташқари, бир хўжайн, бир воситачи, айниқса бир маслаҳатгўй сифатида (мужиклар унга ишонишар, қирқ чақиримлаб ердан маслаҳат олгани келишарди) узоқ вақт мужиклар билан энг яқин муносабатда бўлиб келган бўлса ҳам, ҳалигача мужиклар ҳақида муайян бир мулоҳазага эга бўлмагани учун, унга «мужикларни биласизми?» дейилган саволга жавоб бериш ҳам, «мужикларни яхши кўрасизми?» дейилган саволга жавоб беришдай қийин, мушкул нарса эди. Унинг учун мужикларни биламан дейиш ҳам, одамларни биламан дегандай гап эди. У ўзи яхши ва мароқли деб ҳисоблаган ҳар хил одамларни, булар қаторида мужикларни ҳам ҳар доим-кузатиб, ўрганиб юрар, ҳамма вақт уларда

янгидан янги фазилатлар топар, натижада улар ҳақидаги аввалги фикрларини ўзgartириб, янги фикрларга келарди. Сергей Иванович эса аксинча эди. Ўзи яшаб турган ҳётни қанчалик ёмон кўрса, бунинг аксига қишлоқ ҳаётини шунчали яхши кўрар, мақтаб юрарди, у ўзи билган одамлар тоифасини қанчали ёмон кўрса, бунинг аксига қишлоқ мужикларини шунчалик яхши кўрарди, худди шунингдек мужикларни умуман инсонларга зид бир тоифа деб биларди. Унинг маълум системага солинган ақлида ҳалқ ҳаётининг қисман ҳалқ ҳаётининг ўзидан, асосан эса муқоясалардан ҳосил топган муайян шакллари равshan гавдалана бошлади. У мужиклар тўғрисидаги фикрини ҳам, уларга бўлган хайриҳоҳлик муносабатини ҳам ҳеч вақт ўзgartирмас эди.

Мужиклар масаласида ака-ука ўртасида чиқиб турадиган муноқашаларда Сергей Иванович мужикларнинг ўзлари, уларнинг характеристи, хосиятлари ва дидлари ҳақида муайян фикрга эга бўлгани учун ҳамма вақт укасидан ғолиб чиқарди, Константин Левинда эса ҳеч қандай муайян ва қатъий тушунча йўқ эди, шунинг учун бу хил тортишувларда Константин Левиннинг ҳамма вақт ўз фикрига ўзи қарши тушунчада эканлиги ошкор бўлиб қоларди.

Сергей Ивановичнинг назарида, кичик укаси юраги кенг ва тоза йигит, аммо зеҳни анчә ўткир бўлса ҳам, ўткинчи таассуротларга тез берилади, шунинг учун қарама-қарши фикрларга алақсиб туради. Ака бўлгани учун кўнгилчанлик қилиб, у баъзан бу нарсаларнинг аҳамиятини тушунтиришга уринса ҳам, лекин укаси билан гап талашишдан роҳат топмасди, чунки Сергей Иванович уни осонгина чалпак қилиб ташларди.

Константин Левин аксига умумий баҳт-саодат учун ҳормай-толмай ишлашга қобилиятли, энг юксак фазилатли олижаноб, зўр ақл ва бўйлимга эга бўлган киши леб қаради. Лекин ёши улғайган ва акасини яна ҳам чуқурроқ ўрганган сари қалбининг чуқур бир ерида, умумий баҳт-саодат учун ҳормай-толмай ишлаш қобилияти (ўзини шу қобилиятдан маҳрум деб ҳисобларди) ҳҳтимол, фазилат эмас, аксинча, ниманингdir етишмаганлиги — яхши, ҳалол, олижаноб орзулар ва дидларнинг етишмаганлиги эмас, балки ҳаёт кучининг, қалб деб аталган нарсанинг, одамни ҳаёт йўлларидан биттасини танлашга ва фақат шу битта йўл билангина бориш-

га мажбур қиладиган интилишнинг етишмаганлиги аломатидир, деган фикр миясига тез-тез келадиган бўлиб қолди. У акасини қанча кўп ўрганса, Сергей Иванович нинг ҳам, умумий баҳт-саодат йўлида ҳормай-толмай ишләётган бошқа жуда кўп арбобларнинг ҳам бу умумий баҳт-саодатни қалблари билан севмаганларига шунча кўп қаноат ҳосил қилиб борди. Константин Левиннинг қаноатича, улар бу нарса билан шуғулланишнинг яхшилигини ақл-идроклари билан тушунган, шунинг учун ҳам бу иш билан мағбул бўлиб келаётган эдилар. Акаси шахмат ўйинига ва янги машинанинг жуда ғалати ишланганига қанчалиқ қизиқса, умумий баҳт-саодаг ва руҳнинг абадийлиги масалаларига ҳам ўшанча қизиқарди, буни сезгандан кейин Левиннинг таҳминлари яна ҳам чуқурроқ илдиз отиб кетди.

Бундан ташқари, Константин Левиннинг акасининг қишлоқда эканлигидан сиқилишига яна бошқа сабаб ҳам бор эди: Левин қишлоқда айниқса ёз паллаларида ҳар доим хўжалиқ ишлари билан банд бўлар, қилинадиган ишларни бажаришга ёзнинг узун кунлари ҳам қалталик қиласар, Сергей Иванович бўлса бемалол дам олиб ётарди. Лекин у ҳозир дам олаётган, яъни асари устида ишламаётган бўлса ҳам, ақлий меҳнатга шу қадар ўрганиб қолган эдики, миясига келган фикрларни ихчам, кўркам шаклда гапириб беришни яхши кўрар, буларга бирор қулоқ солиб ўтириши керак эди. Унинг гапларига қулоқ соладиган одам укаси эди. Шу сабабдан ҳам, муомала-ларининг содда, дўстона бўлишига қарамай, Константин акасини ёлғиз қолдириб кетишдан тортинарди. Сергей Иванович кўкат устида чўзилиб олиб ўзини офтобга солишини, әринчоқлик билан валақлаб ётишини яхши кўрарди.

— Билмайсан-да,— деярди Сергей Иванович укасига,— бу хоҳол танбаллиги жонимга шунақаям ҳузур берадики! Миямга иримига битта ҳам ўй келмайди.

Лекин Константин Левин акасининг ёнида гапларига қулоқ солиб ўтиришдан хит бўлиб кетарди, чунки ўзи кўз-кулоқ бўлиб турмаса, гўнгни усиз далага ташишиб, худо билади, қандай тўкиб кетишар экан деб безовта эди, иннайкейин, плугнинг тишини ҳам маҳкамламасдан чиқариб ташлашади-да, плуг дегани беҳуда нарса, ўзимизнинг алмисоқдан қолган омочимиз яхши, деб туришиб олади.

Сергей Иванович унга:

— Бас-э, ҳадеб жазирамада юраверасанми! — деса, Левин:

— Иўқ, конторага бир ров кириб чиқмасам бўлмайди, ишим бор,— деярди-ю, далага қараб чопарди.

II

Рўзгор ишларига қараб турувчи энага Агафья Михайловна июннинг дастлабки кунларида янгигина тузлаган қўзиқоринларни банкада ертўлага олиб тушиб кетаётib қоқилди-ю, йиқилиб, қўлини чиқариб олди. Яқиндагина студентлик курсини тугатган бир ёш, лақма земство доктори келди. У Агафья Михайловнанинг қўли чиқмаганини айтиб, компресс қўйди-да, машҳур Сергей Иванович Кознишевнинг суҳбатидан лаззат олди шекили, тушлик қилгани қолди. Кейин, ўзининг ҳамма нарсадан хабардорлигини кўрсатиш учун, земство ишларининг аҳволи ёмонлигидан шикоят қилиб, уездда тарқалган гийбатларни оқизмай-томизмай Сергей Ивановичга айтиб берди. Сергей Иванович унинг гапларини диққат билан эшилди, баъзи нарсаларни суриштирди, кейин, янги соме топилганидан қувониб, гапга киришиб кетдида, ёш докторга ниҳоятда матьқул тушган бир қанча ўткир, салмоқли фикрлар айтди, у порлоқ ва қизғини сұхбатдан кейин ҳамма вақт кайфи очилар, унинг бу одатини укаси биларди. Доктор жўнаб кетгандан сўнг Сергей Иванович сойга бориб балиқ тутмоқчи эканлигини айтди. У балиқ овлашни яхши кўрар ва бундай бемаъни нарсани яхши кўрганлигидан гўё ўзи фахрланар ҳам эди.

Константин Левиннинг ҳайдалаётган далага, кейин пичанзорга бориши керак эди, акасини кабриолетида бирга боришга таклиф қилди.

Ёз довондан ошиб, бу йилги ҳосил кўзга кўриниб қолган, келаси йил экинларининг ғами ейиладиган ва ўрим-терим яқинлашган палла эди, жавдари буғдой бошоқ олиб, ҳали тўлмаган, енгил, сариқ-яшил бошоқлари шамолда тўлқинланиб турарди, ораларида сариқ кўкатлар сочилиб ётган яшил сулилар кичик экин майдонларида тинимсиз тебранаар, эртаги гречиха ғовлаб кетиб, ер бағрини қоплаб олган, моллар босавериб тошдай қотиб кетган, омоч ҳам ўтмайдиган далаларнинг ярми

ҳайдовдан чиқарилган эди. Бундай паллада далага чиқариб солинган қуруқ гүнг тонг пайтларида хушбўй кўкатлар ҳидига қўшилиб анқийди, сайҳон жойларда эҳтиёт қилиб сақланган пичанлар ўримчиларини кутиб, денгиздай тўлғаниб туради.

Қишлоқ ишларида ҳар йил такрорланадиган ва ҳар йил бутуғ мужиклар кучини талаб қиласидиган ўрим-йифим палласи олдидағи қисқагина танаффус пайти эди. Ҳосил яхши, ҳаво очиқ, кунлар иссиқ, тунлар шудрингли, қисқа.

Ака-ука пичанзорга бориш учун ўрмон оралаб ўтишга мажбур эдилар. Сергей Иванович япроқларга кўмилган ўрмон манзарасидан завқланиб борар, укасига гоҳ терскай томондан қорайиб, сариқ япроқлари билан олақуроқ бўлиб қўринган, гуллай-гуллай деб қолган кекса липа дарахтини ишора қиласар, гоҳ шу йил экилган ва зумраддай товланиб турган ёш ниҳолчаларга имо қиласиди. Константин Левин табиатнинг гўзаллиги ҳақида гапиришни ҳам, бу ҳақдаги гапларни эшитишни ҳам ёмон кўрарди. Унинг назарида, сўз ўзи кўриб турган нарсанинг ҳуснига доғ туширарди. У акасининг сўзларини маъқуллаб борса ҳам, ўзи ихтиёrsиз бошқа нарсалар тўғрисида ўйларди. Ўрмондан чиқишидан сўнг, унинг бутун диққатини қайси жойлари кўкат босган, қайси жойлари жўяк олиниб пол қилинган, қайси жойлари гўнг солинган, қайси жойлари ҳайдаб қўйилган яйдоқ дала қамраб олди. Далада бирин-кетин аравалар бормоқда эди. Левин араваларни санади-да, ҳамма гўнгни ташиб улгуришаркан, деб хурсанд бўлди. Пичанзорни кўргандан кейин эса бутун фикри ўрим масаласига ўтди. У пичан ўримиға ҳамишә жон куйдирап эди. Пичанзорга келишгач, Левин отини тўхтатди.

Эрталабки шабнам пастда, қалин кўкатлар ичида ҳали ҳам сақланган эди, шу сабабли, оёғини ҳўл қилиб қўймаслик учун, Сергей Иванович укасидан ўзини оқтол ёнигача аравасида элтиб қўйишини сўради, анҳор бўйидаги шу дарахт яқинида зогорабаликлар кўп бўларди. Константин Левин селкиллаб турган кўкатларига юраги ачишиб аравасини ўтлоқقا солиб юборди. Фовлаб ётган кўкатлар, арава ғилдиракларига, от оёқларига юмшоққина ўралиб, шабнамдан ивиган ғилдирак ўқи ва кегайларига уруғлари ёпишиб, тўкилиб қоларди.

Акаси бута тагига ўтириб, қармоқларини тўғрилай

бошлади; Левин эса отини бир четга боғлади-да, шамол тўлқинлантирмаётган поёнсиз бўз-яшил кўкатлар денигизига кириб кетди. Уруғлари тўкилиб турган, ипакдек юмшоқ кўкатлар сув тошадиган жойларда одамларнинг қарийб белидан келарди.

Константин Левин пичанзорни тиккасига кесиб ўтиб, йўлга чиқди-да, асалари иини кўтариб кетаётган шилпиқ кўзли бир чолга учради.

— Ҳа, Фомич, нима бало, тутиб олдингми? — деб сўради Левин.

— Эй, тутиб бошимга ураманми, Константин Митрич! Ўзимникини эплаб олсан ҳам катта гап. Баччағарлар яна қочиб кетса бўладими... барака топгур йигитлар отда қувиб тутиб келишди. Ерингизни ҳайдашаётган экан. Отни қўшдан чиқариб, тутиб келишдий...

— Қани, нима дейсан, Фомич: ўрдираверайми ё тагин пича сабр қиласайми?

— Нима десам бўлади! Биз ўзимизнинг пичанлари-мизни Петр байрамидан олдин ўролмаймиз. Сиз бўлсангиз, ҳар йил барвақт ўрдирасиз. Нимасини айтасиз, худо берибди, ўланларингиз чакки эмас. Чорвангизга роса жон киради-да.

— Ҳаво қандай бўлар экан, нима дейсан?

— Бунисини худо билади. Балки, ҳаво яхши келар.

Левин акасининг ёнига келди. Қармоғига ҳеч нима илинмаган бўлса ҳам, Сергей Ивановичнинг кайфи ниҳоятда яхши эди. Левин акасининг доктор билан қилган суҳбатидан кейин гаплашгиси келиб турганлигини сезди. Левиннинг эса, аксинча, тезроқ уйга қайтиб, ўроқчилярни эртага чақиртирмоқчи эди, ўзини тоғдай босиб турган ўроқ ташвишидан тезроқ қутулгиси келарди.

— Қайтайлик энди, — деди Левин.

— Шошиб қаерга борасан? Бир оз ўтирайлик. Войвой, ҳамма ёғинг шалаббо-ку! Балиқ илинмаса ҳам, лекин маза қиляпман. Ҳар қанақа овнинг шуниси яхшики, табиат оғушида бўласан. Анови ойнага ўхшаган сувни қара, қандай ажойиб! — деди акаси. — Бўйларидағи ўт-ўланлар, — деб сўзини давом қилди, — ҳамиша бир топишмоқни эсимга солади, биласанми қандай топишмоқ? «Кўкат сувга айтармиш: биз бўлсак силкинамиз, тебранамиз...»

— Мен билмайман бу топишмоқни, — деди Левин, тумтайиб.

III

— Биласанми, мен сен тўғрингда ўйладим,— деди Сергей Иванович.— Уездларингиздаги аҳвол чатоқ эмиш, доктор айтиб берди, доктор анча ақлли, бамаъни йигит экан. Сенга илгари ҳам айтувдим, яна айтаман: мажлисларга бормай қўйганинг яхши эмас. Агар баобрў одамлар ўзларини шунаقا четга тортишса, албатта, ҳамма иш, худо билади, расвои-радди бало бўлади. Пулини бўлса тўлаб турамиз, бу пуллар ойликка сарф қилингти, ваҳоланки на мактаб бор, на фельдшерлар, на доялар, на дорихона. Ҳеч нима йўқ.

Левин малол келаётгандек паст овоз билан:

— Ҳаракат қилиб кўрдим, бўлмади-да,— деб жавоб берди.— Қўлимдан ҳеч нарса келмаса нима қилай ахир!

— Нима учун қўлингдан ҳеч нарса келмас экан? Менинг масалам бошқа, мен земствонинг ишларига тушунмайман. Мен ишга бепарво қарашни ҳам, қўлимдан ҳеч нарса келмайди дейилган гапларни ҳам тан олмайман, наҳотки бу фақат бир танбаллик бўлса?

— У ҳам эмас, бу ҳам эмас, охиргиси ҳам эмас. Ҳаракат қилиб кўрдим, лекин қўлимдан ҳеч нарса кёлмаслигига ахийри ишондим,— деди Левин.

Акасининг сўзлари у қулоғидан кириб, бу қулоғидан чиқиб кетарди. Анҳорнинг нариги томонидаги ҳайдалаётган ерларига қараб турган эди, кўзи бир қора нарсага тушди, лекин отми ё салт от келаётган приказчигими, аниқлай олмади.

— Нима учун қўлингдан ҳеч нарса келмас экан? Тузук, ҳаракат қилиб кўрибсан, чамангда, ҳеч нарса чиқмабди, дарров таслим бўлиб қўя қолиш керакми? Наҳотки одамда иззати нафс деган нарса бўлмаса?

— Иззати нафс,— деди Левин, акасининг гапидан нафси оғриб,— гапингга тушунмайман.— Университетда эканлигимда, агар бошқаларнинг интегрални топишга ақллари етади-ю, сеники етмайди, дейишган бўлса, тўғри, бу гап иззати нафсга тегиши мумкин. Лекин бу масалада одам энг олдин бу хил ишларда маълум қобиляятга эга эканлигига, айниқса бу ишларнинг ҳаммаси ниҳоятда муҳимлигига қаттиқ ишонган бўлиши керак.

Сергей Иванович ўзини машгул қилиб келаётган нарсани укаси муҳим нарса деб билмаганидан, айниқса гапларига унча қулоқ солмаётганидан нафси оғерип:

— Баракалла-эй! Сенингча, бу муҳим нарса эмас экан-да? — деди.

— Менинг назаримда муҳим эмасдек кўринади, мен қизиқтирмайди, нима қилай ахир? — деб жавоб берди Левин, боя кўрган кишининг приказчиги эканлигини аниқлаб; кейин қўшчиларга жавоб берганлигини, қўшчилар эса омочларини чиқараётгандикларини кўриб: «Наҳотки ҳайдаб бўлишган бўлса?» деб ўйланди.

Акаси хушсурат, маъноли юзини хўмрайтириб:

— Менга қара, — деди. — Ҳамма нарсанинг ҳам чегараси бўлади. Тентак бўлсанг ҳам виждонли одам бўйиш, қилвирликни ёмон кўриш жуда яхши нарса, мен буни яхши биламан, лекин сен айтган нарсалар ё бемаъни нарсалар ёки куракда турмайдиган нарсалар. Сен ўзинг яхши кўраман деб даъво қилган мужикларинг...

Константин Левин: «Хеч қачон даво қилган эмас эдим-ку», деб ўйланди.

— ...Ёрдамсиз қирилиб кетаётган бўлса, сен қандай қилиб буни муҳим нарса эмас деб ҳисоблайсан? Нодон кампир доялар чақалоқларни жувонмарг қилишяпти, мужиклар жаҳолат қўйнида, тақдирлари ноинсоф мирзодар қўлида. Буларга ёрдам қуролини қўлингга ушлатиб қўйишибди-ку, сен бўлсанг ёрдам қилмайсан, чунки сен буни муҳим нарса эмас деб биласан. — Шундан кейин Сергей Иванович масалани кескин қилиб қўйди: — Ё сен қилишинг мумкин бўлган нарсаларни кўра олмайдиган даражада тарақкий топмаган одамсан ёки ўз тинчлигингни бузишни, шуҳратпарастлигингга футур етказишни, билмайман, яна нима балоларни хоҳламаганинг учунгина бу нарсаларга бош қўшмайсан.

Константин Левин акасининг даъволарига бўйсунишдан ёки умумий ишга муҳаббати етарли эмаслигини тан олишдан бошқа чораси қолмаганлигини сезарди. Бу нарса эса уни таҳқир этар, хафа қиласарди.

— Униси ҳам, буниси ҳам, — деди Левин, қатъий қилиб. — Мен кўрмаяпман бу нарсанинг иложи...

— Нима? Пулни ўрнига сарф қилиб, докторлар ёрдамини уюштириш мумкин эмасми?

— Назаримда, мумкин эмас... Катталиги тўрт минг квадрат чақирим бўлган уездимида, жазирамада, қор бўронларида, иш қайнаб турган пайтларда ҳаммага, ҳамма жойда докторлар ёрдамини уюштириш мумкинлигига кўзим етмайди. Иннайкейин, умуман медицинага ишонмайман ҳам.

— Йўқ, унда дема, бу гапинг инсофдан эмас... Хоҳласанг, бу тўғрида минглаб мисол келтираман... Хўш, мактаблар-чи?

— Мактабларнинг нима кераги бор?

— Ана холос, маърифатнинг фойдасига шак келтириб бўладими? Агар маърифат сенга яхши бўлса, бошқаларга ҳам яхши.

Константин Левин ўзининг маънавий жиҳатдан мот бўлганлигини сеза бошлади. Шунинг учун бир оз қизишиб, ўзининг умумий ишига парвосиз қараганлигининг асосий сабабини билмасдан айтиб юборди.

— Айтган нарсаларинг, эҳтимол, яхшидир, лекин ўзим ҳеч фойдаланмайдиган медицина пунктларини, ўзим ҳам болаларимни юбормайдиган, мужиклар ҳам болаларини юборишни хоҳламайдиган мактабларни ташкил қилиш менга жуда зарур кептими? Иннайкейин, мужикларнинг болаларини мактабларга юбориш кераклигига ўзим ҳали унча ишонмайман ҳам,— деди Левин.

Сергей Иванович бу кутилмаган эътиrozни эшитиб бир зумгина ҳайратга тушди-ю, дарҳол ҳужумнинг янги планини тузди:

У бир оз жим турди, кейин, қармоқлардан бирини чиқариб, бошқа жойга ташлади-ю, кулимсираб укасига қаради.

— Менга қара... Аввало, медицина пункти зарурлигини ўзинг кўрдинг. Масалан, Агафья Михайловна учун земство докторини одам юбориб олдириб келдинг.

— Олдириб келганимиз билан фойдаси тегибдими? Чамамда, қўли қингир бўлиб қолса керак.

— Буниси ҳали номаълум... Иннайкейин, сенга кўпроқ саводли мужиклар, саводли қароллар керак, буларнинг келтирадиган фойдаси ҳам катта бўлади.

— Йўқ, хоҳлаган одамингдан сўраб кўр,— деди Константин Левин, кескин қилиб,— бундақаларнинг саводлиси ишга унча ярамайди. Иннайкейин, йўлларни ҳам

тузатиб бўлмайди, кўпrikни бу ёқдан тузаттирсам, у ёқдан тахта-ёғочларини ўfirлашиб кетади.

Сергей Иванович қарама-қарши фикрларни, гапга ҳеч алоқаси бўлмаган янгидан-янги далилларни келтириб, бир масаладан дарров бошқа масалага кўчиб турадиган мунозараларни ёмон кўрарди, бунда одам қайси бир саволга жавоб беришга шошиб қолади, шунинг учун у қовоғини солиб:

— Лекин гап унда эмас,—деди.—Шошма. Маъри-фатнинг мужиклар учун бир баҳту саодат эканига тан берасанми?

Левин бехосдан:

— Тан бераман,—деди-ю, дарҳол кўнглидаги нарсани айтмаганини ўйлади. Агар тан бердим деса, шу билан ўз гапининг ҳеч қандай маънога эга бўлмаган беҳуда нарса эканлиги исбот қилинган бўлар, буни Левин сезиб турарди. Бунинг қандай исбот қилинишини ўзи билмаса ҳам, лекин бу далилнинг, шубҳасиз, мантиқ жиҳатидан исбот қилиниши аниқлигини биларди, шунинг учун бу исботга мунтазир бўлиб турди.

Бунинг далили Константин Левин кутгандан анча содда бўлиб чиқди.

— Модомики, бунинг хайрли эканлигига тан берсанг,—деди Сергей Иванович,—у ҳолда бир ҳалол қиши сифатида бундай ишни яхши кўрмаслигинг, бунга хайриҳоҳ бўлмаслигинг, демак, бу иш йўлида жанбозлик кўрсатишни хоҳламаслигинг мумкин эмас.

— Лекин бу ишни ҳали хайрли иш деб тан олганим-ча йўқ,—деди қизариб Константин Левин.

— Нима? Ҳозиргина тан олдинг-ку!..

— Яъни мен уни яхши деб ҳам тан олмайман, қилса бўладиган нарса деб ҳам.

— Бу ишни қилмасдан туриб, қандайлигини билолмайсан.

— Хайр, фараз қилайлик,—деди Левин, гарчи ўзи фараз қилмаган бўлса ҳам,—хайр, фараз қилайлик, бу сен айтгандай бўла қолсин, лекин мен нима учун бу нарсаларнинг ғамини ейишим кераклигига ҳеч ақлим етмаяпти.

— Нимага етмайди?

— Йўқ, модомики бу ҳақда гап очдикми, кел энди, буни фалсафа нуқтаи назаридан менга тушунтириб бер,—деди Левин.

Сергей Иванович:

— Ҳайронман, бу ерда фалсафа нима қилиб юрибди,— деган эди, акасининг гап оҳанги Левинга: «Сенга фалсафа ҳақида гапиришни ким қўйибді» дегандай бўлиб туюлди. Бунга Левиннинг жаҳли чиқди.

— Мана бундай қилиб юрибди!—деди Левин, қизишиб.— Мен ҳаммамизни ҳаракатга солган куч ҳар ҳолда шахсий саодат деб ўйлайман. Мен дворян бўлганим учун, ҳозир земство муассасаларида менинг фароғатимга ёрдами тегадиган бирон нарса борлигини кўрмайман. Йўллар тузалган эмас, тузалмайди ҳам, отларим мени ёмон йўлларда ҳам олиб юришибди. Менга докторлар ҳам, медицина пункtlари ҳам даркор эмас, судларга ҳам ҳожатим йўқ, мен уларга ҳеч қачон арз билан боргани эмасман, бормайман ҳам. Мактабларнинг менга кепрак эмаслиги у ёқда турсин, улар менга заарли ҳам, мен буни боя айтувдим. Земство муассасаси мен учун ҳар ботмон ердан ўн саккиз тийиндан ҳақ тўлаш, шаҳарга тушиш, қандалаларга ем бўлиш, ҳар хил бемаъни ва ярамас гапларни ёцитишдан иборат бир мажбурият, холос, шахсий манфаатим эса мени бундай нарсаларга мажбур қилмайди.

Сергей Иванович кулимсираб унинг сўзини бўлди:

— Шошма, шахсий манфаатимиз бизни деҳқонларни озод қилиш йўлида ишлашга мажбур қилган эмас эди, шундай бўлса ҳам ишлаганимиз-ку.

— Йўқ!— Константин яна ҳам бадтарроқ қизишиб акасининг сўзини бўлди.— Деҳқонларни озод қилиш иши бошқа гап эди. Унда шахсий манфаат бор эди. Буни, ҳамма яхши одамларни эзib турган бу бўйинтуруқни олиб ташламоқчи бўлган эдик. Лекин вакил бўлиш, қанча ахлат ташувчи кераклигини белгилаш, ўзим турмайдиган шаҳарга қувурларни қандай ўтказиш масаласи устида бош қотириш, суд маслаҳатчиси бўлиб ўтириш ва чўчқа гўштини ўғирлаган мужикни суд қилиш, ҳимоячилар билан прокурорларнинг bemáъни, эзма гаплари гим қари Алёшка-тентакдан: «Жаноб судланувчи, чўчқа гўштининг ўғирланганлиги фактини бўйиннингизга оласизми?» деб сўраганда, унинг: «Лаббай?», деганига шоҳид бўлиб ўтириш кимга зарур кепти?

Константин Левин асосий мавзудан чиқиб, суд раи-

си билан Алёшка-тентакни тақлид қила бошлади, назарида, бу нарса ҳам ишга тааллуқли кўринарди,

Лекин Сергей Иванович ҳайрон бўлиб елкаларини қисди.

— Хўп, гапнинг хулласини айт, нима демоқчисан?

— Мен фақат шуни айтмоқчиманки, менга... менинг манфаатларимга доир бўлган ҳаққу ҳуқуқларни бор кучим билан ҳамма вақт ҳимоя қиласман, студентлик вақтларимизда жандармлар ётоғимизни тинтиб, хатларимизни ўқишиганда, мен бу ҳуқуқимни, яъни билимга, озодликка бўлган ҳуқуқимни жону жаҳдим билан ҳимоя қилишга тайёр туар эдим. Ҳарбий мажбурият бўлса бошқа гап, мен бунинг болаларим, ака-укаларим тақдирига, ўзимнинг ҳам тақдиримга тааллуқли борлигини тушунаман; мен ўзимга тааллуқли бўлган нарсаларни муҳокама қилишга тайёрман, лекин земствонинг қирқ минг пулини нимага харж қилиш ёки Алёшка-тентакни суд қилиш масаласига тушунмайман, тушуна олмайман ҳам.

Константин Левиннинг жаги очилиб кетиб тинмай жаврарди. Сергей Иванович кулимсираб қўйди.

— Борди-ю эртага судлашадиган бўлдинг, хўш, сени оддий судда эмас, эски жинойи ишлар палатасида суд қилишса хурсанд бўлармидинг?

— Менинг судлашадиган ишим йўқ. Мен ҳеч қачон бирорни сўймайман, шунинг учун судга ҳам тушмайман. Аммо-лекин,— деб сўзини давом қилди, ишга ҳеч алоқаси бўлмаган бошқа гапга кўчиб,— бизнинг земство муассасаларимиз ҳам, бу нарсалар ҳам биз Троица байрамида ерга саншиб қўйган оқ қайнинларга ўхшайди, биз бу кўчатларни Европада ўзи ўсиб чиқсан ўрмонга ўхшасин деб экишга экдиг-у, лекин суфоришга ҳеч кўнглим бўлмайди, одам бўлишларига ҳам ақлим етмайди

Сергей Иванович, укаси оқ қайнинлар тўғрисидаги гапи билан нима демоқчи бўлганини дарров тушунган бўлса ҳамки, талашиб ўтирган масалаларига бу оқ қайнинларни нега аралаштирганига ҳайрон бўлгандек, елкаларини қисиб қўйди.

— Тўхта; бу тахлит муҳокама қилиб бўлмайди-да,— деб таъқидлади акаси.

Лекин Константин Левин ўз камчилигини, умумий баҳт-саодатга парвосиз қараганлигини оқлаш учун:

— Менинг фикримча,— деб сўзини давом эттириди,—

шахсий манфаат негизига қурилмаган фаолиятларнинг ҳеч бири ҳеч қачон мустаҳкам бўлолмайди. Бу умумий, фалсафий ҳақиқат,— деб *фалсафий* сўзини кескин тақрорлади ва шу билан ўзининг ҳам эл қатори фалсафа тўғрисида гапиришга ҳақи борлигини шама қилиб ўтгандай бўлди.

Сергей Иванович яна бир марта кулимсираб қўйди. «Бунинг ҳам ўз мақсадига хизмат қиладиган аллақандай фалсафаси бор экан», деб ўйланди-ю:

— Кўй, сен фалсафани оғзингга олма,— деди.— Барча асрлар фалсафаси олдида кўндаланг бўлиб келган асосий масала: шахсий манфаат билан умумий манфаат орасида мавжуд бўлган зарур алоқани топишдан иборат эди. Лекин бу гапларнинг ишга алоқаси йўқ, муқоясангдаги хатоларни тузатиб қўйишим керак— ишга мана бунинг алоқаси бор. Ерга санчилган оқ қайнинларга эмас, кўчат қилиб экилган, уруғи сочилган оқ қайнинларга кўпроқ эҳтиётлик билан қараш керак. Уз муассасаларидағи муҳим, аҳамиятли нарсаларни дарров пайқаб оладиган ва уларни ардоқлайдиган халқларнинггина истиқболи бўлиши, ана шундай халқларнигина тарихий халқ деб аташ мумкин.

Шундай қилиб, Сергей Иванович масалани Константин Левиннинг унча ақли етмайдиган фалсафий-тарихий соҳага кўчириб, унга ўз қарашининг тамоман нотўғрилигини исбот қилиб берди.

— Бу нарсаларнинг сенга ёқмаганлиги хусусига келсак, бу гапим учун мени кечир, бу биз руслардаги танбаллик, такаббурлик натижасидир холос, сен вақтингча йўлдан адашгансан, бу хатолар ўтиб кетади, мен бунга ишонаман.

Константин жим ўтиради. У ўзини ҳамма масалада мот қилинган ҳис этса-да, лекин айни замонда, ўзи айтмоқчи бўлган нарсаларини акаси уқмаганлигини ҳам сезиб турарди. Фақат нимага уқмаганлигига ҳайрон бўларди: ё ўз кўнглидаги нарсаларни эпақага келтириброқ айттолмагани учун ёки унинг гапларига акаси қўшилгиси келмагани учун уқмаганми — бу ёғини билмасди. Лекин бу ҳақда бошини қотириб ўтирмади-да, акасига гап ҳам қайтармасдан, бутунлай бошқа нарса тўғрисида, ўз иши тўғрисида ўйлаб кетди.

Сергей Иванович охирги қармоқни ҳам ўраб бўлиб отини ечиб келгандан сўнг ака-ука йўлга туши.

Акаси билан гаплашиб турганда Левиннинг хаёлини банд қилган шахсий иш қўйидаги эди: Левин бултур ўроқ бошланган кунларнинг бирида пичанзорига келиб, приказчигига жаҳли чиқди-ю, шунда ўзининг жаҳлини босиб олиш учун қўлланадиган бир усулини қилди — бир мужикнинг қўлидан ўроғини олиб, ўзи ўра бошлади.

Бу иш Константин Левинга шу қадар ёқдики, у бир неча бор ўзи ўра бошлади. Уйининг олдидағи ўт-ўланларни бир ўзи ўргандан кейин, мужиклар билан эртадан кечгача бирга пичан ўришга қарор қилди; бу фикрни у эрта баҳорда кўнглига туғиб қўйган эди. Акаси келгандан бери «ўришсамми-йўқми?» деб иккиланиб юради. Акасини кун бўйи ташлаб кетишга кўнгли бўлмас, ўраётганимни билса акам мендан куллади, деб қўрқар эди. Лекин пичанзор ичида бир оз юриб, ўроқ гаштини эслади-ю, ўраверсам бўлар деган қарорга келиб қўйди. Акаси билан ўзи ўртасида ўтган гапдан дили сиёҳ бўлгандан яна шу фикр эсига келди.

«Менга жисмоний ҳаракат керак, бўлмаса феълим жуда ёмон бузилиб кетяпти», деб ўйлади-да, акаси билан мужиклар кўзида бу ҳаракати ножўя бўлса ҳам, бари-бири, ўришга қарор қилди.

Кечқурун Константин Левин конторага кириб, ишлар тўғрисида топшириқлар берганидан кейин, қишлоқларга одам юбориб, эртасига ўроқчиларни чақиртирди ва ўроқни Калиноводаги энг катта, энг яхши пичанзоридан бошлайдиган бўлди.

— Иннайкейин, менинг чалғимни Титга юборинг, чархлаб эртага олиб чиқсан; ўзим ҳам бирга ўришсам ажаб эмас,— деди у, қизариб кетмасликка тиришиб.

Приказчики кулимсираб:

— Хўп бўлади,— деб қўйди.

Кечқурун чой ичишиб ўтирганда, Левин акасига:

— Назаримда, ҳаво туриб берадиганга ўхшайди, эртага мен ҳам ўроққа бораман,— деди.

— Мен бу ишни жуда яхши кўраман,— деди Сергей Иванович.

— Мен-чи, жудаям яхши кўраман. Гоҳи маҳаллар мужиклар билан ўришганман, эртага ҳам кечгача бирга ўришмоқчиман.

Сергей Иванович бошини күтариб, укасига мароқ билан қаради.

— Яъни, қандай? Бутун кун мужиклар билан бирга ўришмоқчимисан?

— Ҳа, жуда маза-да,— деди Левин.

— Жисмоний меҳнат маъносида-ку жуда ажойиб иш-а, лекин чидаш беролмасанг керак,— деди Сергей Иванович, гапга заррача ҳам истеҳзо аралаштирасдан.

— Ўриб кўрганман. Олдин оғир бўлди, кейин кўни-киб кетдим. Бу сафар ҳам орқада қолмасман, деб ўй-лайман...

— Шунаقا де! Шошма, сенинг ўрганингга мужиклар қандай қарашибди? Хўжайн миясини еб қўйибди деб кулишса керак.

— Йўқ, кулишмас, чунки бу шунақаям дилкаш, айни замонда, шунақаям оғир ишки, бирордан кулишга вақт топилмайди.

— Менга қара, улар билан бирга қандай тушлик қиласан? Сенга курка қовуриб, дастурхон тузаб бориб бўлмайди-ю у ерга?

— Йўқ, улар дам олишган пайтда уйга келиб кетаман.

Эртасига эрталаб Константин Левин одатдагидан барвақт турган бўлса ҳам, хўжалик ишлари билан бир оз тутилиб қолди, шунинг учун пичанзорга келганда ўроқчилар иккинчи қаторни ўриб боришётган эди.

У тепага чиққанда, тепа этагидаги пичанзорнинг ўриб бўлинган соя-салқин қисми ва кул ранг кийимли саф-саф ўроқчилар кўзига ташланди, уларнинг ўримга тушган жойларига ечиб қўйган кафтандари тўп-тўп бўлиб қорашиб ётарди.

Левин пичанзорга яқинлашган сари бири-бири орқасидан ҳар мақомда чалғи солиб бораётган мужиклар қатори кўзга равшан чалина бошлади, мужикларнинг баъзилари кафтанди, баъзилари кўйлакчан эди. Левин уларни санаб, қирқ икки киши эканликларини аниқлади.

Улар пичанзорнинг илгари кўлоб бўлган пастқам, ўйдим-чуқур ерида секин-секин ўриб боришарди. Левин ўзининг мужикларидан бир қанчасини таниди. Узун оқ кўйлакли Ермил чол ҳам шу ерда эди, у букилиб, чалғи солиб борарди, илгари Левинда кучерлик қилган Васька номли йигитча ҳам ҳар чалғи солишда бир қаторини ўриб кетмоқда эди. Левинга ўришни ўргатган ушоқцина, қотма мужик Тит ҳам шу ерда, у қаддини букмасдан олдин-

да, худди ўроқни қўлида ўйнатаётгандек, ҳар чалғи солгандан кенг қаторни шипириб кетарди.

Левин отдан тушди-да, отини йўл бўйига боғлаб, Титнинг олдига борди. Тит бута тагидан иккинчи чалғини олиб Левинга узатди. У бошидан шапкасини олди-да, кулимсираб:

— Тайёр, хўжайин, устарадай ўзи ўради,— деди, чалғини тутқазаётиб.

Левин чалғини олиб, чоғлаб кўрди. Ўз қаторини туғатиб, терга пишиб кетган ўроқчилар хурсанд бўлиб бирин-кетин йўлга чиқишиди, хўжайин билан кулиб-очилишиб кўриша бошлашди. Ҳаммаси Левинга тикилиб турган бўлса ҳам, соқолсиз юзини тириш босган, эгнига қўйтерисидан нимча пўстин кийиб олган новча чол йўлга чиқиб, хўжайнинг мурожаат қилмагунча ҳеч ким оғиз очмади.

— Ҳа-да, хўжайин, қатордан жой олдингми — бўлди, орқада қолиб кетма!— деди у. Левин шу пайт ўроқчиларнинг қиқиллаб кулганларини эшилди.

Левин:

— Қолмасликка ҳаракат қиласман,— деди-ю, Титнинг орқасига келиб, бошлаш пайтини кутиб турди.

— Ҳа-да,— деб чол яна таъкидлади.

Тит йўл очиб кетди, орқадан Левин ҳам бошлади. Йўл бўйидаги ўт паст бўйли эди, Левин анчадан бери пиchan ўрмагани ва ҳамманинг ўзига қараб турганидан бир оз тортинаётгани сабабли дастлабки минутларда чалғини қулочкашлаб солса ҳам, лекин яхши ўролмай борди.

— Чалғи ёмон ўтқазилиби, сопи баланд, кўрдингми, эгилиб кетяпти!— деди ўроқчилардан бири.

— Оғирлигингни кўпроқ товонингга сол,— деди яна биттаси.

— Қўявер, ҳечқиси йўқ, ўрганиб кетади,— деди чол.— Қара, ўнгланиб олди... Кенг оляпсан, чарчаб қоласан... Жонингга бунақа жавр қиласверма, хўжайн! Қара, ола қолиб кетяпти! Биз шунақа қилсак, бошимиз таёқ остида қоларди.

Энди кўкатларнинг барраси бошланди, Левин эса одамларнинг гапини эшилса ҳам жавоб бермасдан, Титдан қолиб кетмаслик учун мумкин қадар яхшироқ ўришга тиришди. Юз қадамча илгарилашди. Тит тўхтамасдан ҳамон олдинда борар, чарчаганлиги билинмасди,

аммо Левин шу қадар чарчаган эдики, ҳолдан кетиб қоламан деб қўрқа бошлади.

У мадорининг қуриганини сезиб, Титдан тўхташни илтимос қилмоқ-чи бўлиб турган эди, шу пайт Титнинг ўзи тўхтади-ю, эгилиб ердан кўкат олди-да, ўроғини артиб, қайрай бошлади. Левин қаддини ростлаб чуқур тин олди, кейин орқасига ўғирилиб қаради. Орқасида келаётган мужик ҳам, афтидан, жуда чарчаган бўлса керак, чунки Левинга етмасданоқ дарров тўхтаб, чалғисини қайрашга киришди. Тит ўзининг чалғисини ҳам, Левинникини ҳам қайраб бўлгандан сўнг яна ўроқقا тушишди.

Бу сафар ҳам ўрим яна боягидай давом этди. Тит тўхтамасдан, чарчамасдан чалғи солиб борди. Левин эса унинг кетидан орқада қолиб кетмасликка тиришиб интилар, илгарилашган сари аҳволи оғирлашиб бораарди, шундай минутлар бўлардики, бутунлай мажолдан кетганлигини сезиб, энди соб бўлдим деб турганда, бирдан Тит тўхтарди-да, яна чалғисини қайрай бошларди.

Биринчи қаторни шу тахлитда ўриб ўтишди. Бу узун қатор Левинга жуда ҳам қийин кўринди, лекин қатор туғагандан сўнг Тит чалғисини елкасига қўйиб, ўрган ерида пошнаси қолдириб кетган из билан секин-секин қайта бошлаганда, Левин ҳам ўз изига тушиб орқасига қайтиди. Юзи терга пишиб, бурнидан чак-чак тер томиб турганига ва яғрини худди сувга тушгандай ивиб кетганига қарамай, у ўзини яхши ҳис қиласарди. У энди ўроқقا яраганигини солиб ўраман, деб ўйланди.

Аммо қаторнинг яхши эмаслиги таъбини анча хира қилди. Титнинг худди ип тортиб ўргандай қаторини ўзининг тарқоқ, қинғир-қийшиқ қатори билан солиштириб: «Энди қўлимни камроқ силкитиб, бутун гавдамнинг оғирлигини солиб ўраман», деб ўйланди.

Левиннинг сезишича, Тит хўжайнини синааб кўрмоқчи бўлган шекилли, биринчи қаторда жуда шахдам илгарилаб борган эди, бунинг устига қатор ҳам узун эди. Қейинги қаторларда эса иш анча осонлашди, шундай бўлса ҳам, Левин мужиклардан орқада қолиб кетмаслик учун бор кучини ишлатишга мажбур бўлди.

У мужиклардан қолиб кетмаслик учун иложи борича яхшироқ ўришдан бошқа ҳеч нимани ўйламас, ҳеч нимани хоҳламас эди. У фақат чалғиларнинг зиринглашини гина эшитар, олдида Титнинг узоқлашиб бораётган расо

қаддини, камалак бўлиб ўрлган ерни, секингина ағдарилиб тушаётган кўкатларни, ўз чалғисининг тифи ёнидаги гулларни, рўпарасидаги қатор охирини — етилганда дам оладиган ўша эгатнигина кўрарди.

Левин нима бўлганлигини, қаёқдан келганлигини ўзи ҳам тушунмай, иш ўртасида терга пишиб ётган қайноқ елкаси қўққисдан муздай бўлиб, ёқимли бир-тарзда со-вуганини ҳис этди. Чалғиларни қайрашаётганларида осмонга қаради. Қора булатлар пастлаб, оғирлашиб келарди, бирдан ёмғир қуйиб юборди. Мужикларнинг баъзилари югуршиб бориб кафтанларини кийиб олишди, бошқалари эса, Левин сингари, роҳатбахш салқин ёмғирда қувонишиб, елкаларини қисиб тураверишиди.

Бундан кейин яна икки қатор ўришди. Узун ва қисқа, кўкатлари яхши ва ёмон унган қаторлардан ўтишди. Левин вақт тушунчасини йўқотиб, ҳозир кечми-эртами эканлигини бутунлай билмай қолди. Ҳозир унинг ишида ниҳоятда зўр завқ берәётган ўзгариш юз бермоқда эди. Иш ўртасида қилиб турган ишини эсидан чиқарар, шундай пайтларда иш яхши юришар, ўрган қатори ҳам, Титники сингари, қарийб текис, яхши чиқар эди. Лекин қилаётган ишини ўйлади дегунча, яхшироқ ўришга тиришарди-ю, меҳнатнинг оғирлигини сеза бошларди, қатори ҳам ёмон чиқарди.

Яна бир қатор ўргандан сўнг, тағин янги қаторга тушмоқчи бўлган эди, Тит тўхтаб, чолнинг ёнига борди-да, паст овоз билан унга бир нима деди. Иккови қуёшга қаради. Мужикларнинг камида тўрт соатдан бери тинмай пичан ўришаётганларини, нонушта қилиш пайти келганини Левин сезмай қолган эди, у ҳайрон бўлиб: «Булар нимани гаплашяпти, нега Тит қаторга тушмади?» деб ўйланди.

— Нонушта қилиб олайлик хўжайин,— деди чол.
— Вақт бўлдими? Майли, қилинглар.

Левин ўроқни Титга берди-да, кафтанлари ечилиб қўйилган жойга нон олиб келгани кетаётган мужиклар билан бирга ўрилган ва ёмғир хиёл ивитиб кетган бўш майдон орқали отининг ёнига келди. Ҳавонинг қандай келишини билмай, пичанни ёмғирга ивитиб қўйганини мана шу ерга келгандагина фаҳмлади. Левин:

— Пичан расво бўлди-да,— деган эди, чол:
— Ҳечқиси йўқ, хўжайин, ёмғирда ўру, ҳаво очиғида йиғиб ол!» деган гап бор,— деди.

Левин отини ечиб, уйига қаҳва ичгани кетди.

Сергей Иванович ўридан шу топдагина турған эди. Левин қаҳвасини ичди-ю, Сергей Иванович қийиниб, емақхонага чиққунча, апил-тапил яна ўроққа жўнаб кетди.

V

Нонуштадан кейин Левин бояги жойга эмас, уни ўз ёнига таклиф қилган ҳазилкаш чол билан шу кузак уйланган ва ўроққа биринчи марта чиққан ёш мужикнинг ўртасига келиб турди.

Чол қаддини фоз тутиб енгил, аниқ, равон ҳаракатлар билан (юрганда силкинганд қўл шунчалик чарчаши мумкин эди), қийишиқ оёқларини катта-катта босиб борар, худди ўйнаётгандек, оғир, баланд кўкатларни бир мёэрда ўриб ташларди. У эмас, ўткир чалғининг ўзи бу барра кўкатларни ўраётганга ўхшарди.

Левиннинг орқасида ёш Мишка ўриб борарди. Пешонасини арқон тахлит ўрилган кўкат билан танғиб олган бу йигитнинг ўш, чиройли юзи меҳнатнинг зўридан қийшайиб кетар, лекин унга бирор қаради дегунча, дарров кулиб юборар эди. Афтидан, қийналганигини бўйнига олишдан кўра, ўлишга тайёрдек кўринарди.

Левин ана шу икки кишининг ўртасида борарди. Куннинг энг иссиқ пайтида ўрим Левинга у қадар қиин туюлмади. Қуйилиб турган тер баданини салқин тутар, яринини, бошини, енги тирсагигача шимарилган қўлини куйдираётган офтоб эса ишига далда, ўзига қувват берарди, баъзи вақтларда қилаётган ишини ўйламас, иши хаёлидан кўтарилади, бундай ҳолат тез-тез бўлиб турарди. Бундай вақтларда ўроқнинг ўзи ўради. Бу баҳтли минутлар эди. Қаторлар тақаладиган анҳорга етишганда, чол чалғисини ҳўл, қалин кўкат билан артиб, тигини муздек анҳор сувида чайқагандан сўнг, Левинга кружкасини ботириб сув олиб берар, бу — баҳтли, қувончли минутлар эди.

— Қани, бизнинг квасдан бир татиб кўргин-чи! Қалай, яхши-а? — деярди чол, кўзини қисиб.

Тўғридан ҳам, Левин тунука кружканинг занги ва ичиди сузиб юрган яшил нарсаларнинг тами келиб тур-

ган илиқ сувчалик ширин, ҳузурбахш ичимликни бир умр ичмаган эди. Ана шундан кейин қўлда чалғи билан сёкин-секин юриб бориладиган роҳатижон сайдар бошлигар, бу маҳалда баданде ёпишиб қолган терларни артиш, кўкракни тўлдириб нафас олиш, орқада турна қатор бўлиб келаётган ўроқчиларни, теваракда, ўрмонда, далада қилинаётган ишларни томоша қилиш мумкин бўларди.

Левин ўрган сайин ҳамма нарса хаёлидан кўтарила, бундай минутларда чалғини қўл эмас, балки чалғининг ўзи ҳамон ҳиссини йўқотмаган, ҳаёт билан тўлиб-тошган гавдасини ҳаракатга кўлтириб борар, иш ҳам фикр талаб қилмасдан, ўз-ўзича равон, чапдаст қилинаверарди. Энг лаззатли минутлар шулар эди.

Бу шуурсиз ҳаракатни тўхтатиб, дўнглик ерлар ва ўтолмай қолган йўғон ўланларни қандай қирқиш кераклиги тўғрисида ўйлаш лозим бўлган кезларда иш янга оғирлашарди. Чол эса бу нарсаларни осонгина бажара оларди. Дўнглик ер тўғри келди дегунча, дарров ҳаракатни ўзгартирас, гоҳ чалғининг тифи билан, гоҳ уни билан калта-калта зарблар ила дўнгликни икки томондан ўриб қирқиб ташларди. Чол бу нарсаларни қилиб туриб, рўпарасидан кўзини узмай, нима чиқишига қараб борарди, гоҳ баъзи гиёҳларнинг ўзагини юлиб ўзи еяр ё бўлмаса Левинга тутар, гоҳ чалғининг уни билан шохни илиб иргитар, гоҳ ўроқ тагидан униб чиққан бедана уясини келиб қарап, гоҳ йўлида учраган сариқ илонни тутиб, чалғиси билан худди вилка сингари санчиб оларди-да, Левинга кўрсатиб, яна иргитиб ташлар эди.

Ҳаракатни бу хилда ўзгартириб бориш Левинга ҳам, унинг орқасида ўриб келаётган йигитчага ҳам қийин эди. Буларнинг иккови ўзларини бир хил ҳаракатга ростлаб олиб жон-жаҳдлари билан ишлашар, ҳаракатларини ўзгартиришга, айни замонда, рўпараларига қараб боришга қодир эмас эдилар.

Левин вақтнинг ўтиб бораётганлигини сезмасди. Агар ўндан қанча вақтдан бери ўраётганлигини сўраштудай бўлса, ярим соатдан бери, деб жавоб қиласарди, вақт эса тушликка яқинлашиб қолган эди. Чол янги қаторга энди тушганда, ҳар ёқдан қиз болалар, ўғил болалар кела бошлаганини кўриб қолди, булар ғовлаб ётган кўкатлар ичидаги бўйлари кўринмай, тугунчада

ион, оғзига латта тиқилған кувачаларда квас күтаришиб, құллари узилгудай бўлиб ўроқчилар томон келишарди.

Чол болаларга ишора қилиб:

— Ана, кичкина-миттилар келиб қолиши! — деди да, құлини соябон қилиб офтобга қаради.

Яна икки қатор ўришгандан сўнг, чол тўхтади.

— Бас, хўжайин, энди овқат қиласмиш! — деди у, қатъий қилиб.

Ўроқчилар анҳорга етишгандан сўнг қатор орқали орқаларига қайтишиб, кийимлари ечилган жойга келишиди, овқат келтирган болалар уларни шу ерда кутиб ўтиришган эди. Узоқдан келган мужиклар араванинг тагига, яқиндан келган мужиклар эса бута остига пи чан солиб ўтиришди.

Левин ҳам буларнинг ёнларига келиб ўтирди, уйига қайтгиси келмас эди.

Хўжайндан тортиниш деган сўз аллакачон ўртадан кўтарилған эди. Мужиклар тушлик қилишга тайёрлана бошлишди. Бир хиллари ювенишар, ёшлар анҳорда чў милишар, бошқалари дам оладиган жой тайёрлашар, нон солинган тугунчаларини ечиб, квас кувачаларининг оғзини очишарди.

Чол идишга нонини майдалаб тўғради-да қошиқ сопи билан эзди, устига тунука кружкадан сув қўйди, нонни яна эзди, туз сепди, кейин шарққа юзланиб ибодат қила бошлади.

— Қани, хўжайн, бизнинг бўқтирмага қаралсин, — деди у, идиш олдида чўккаланиб.

Бўқтирма щундай мазали бўлар эканки, Левин уйга овқат қилгани боришдан айнади. У чол билан бирга овқат қилди-да, чолнинг уй ишлари тўғрисида гап очиб, дилкашлик қилиб ўтирди. Кейин чолни қизиқтириши мумкин бўлган ўз ишларидан, мавжуд аҳволдан гапириб берди. Левин акасидан кўра уни ўзига кўпроқ яқин тутар, унга нисбатан қалбida уйғонган меҳр ва муҳаббатдан ихтиёrsиз жилмайиб қўярди. Чол яна ўрнидан туриб дуо қилгач, бута остида чўзилиб, бошига кўкат қўйиб ётганда, Левин ҳам шундай қилди-да, офтобда жуда ҳам хира бўлиб, тер юзига ва баданига ёпишаверган хира пашшалар ва ҳашаротларга қарамай, данг қотиб ухлаб қолди. Қуёш бутанинг орқасига ўтиб, устига туша

бошлагандагина уйғонди. Чол аллақачон уйғониб, ёш ўроқчиларнинг чалғиларини созлаб ўтирган эди.

Левин теварагига қараб, пичанзорини таний олмади: шу қадар ўзгариб кетган эди. Поёнсиз пичанзор ўриб қўйилган, қуёшнинг кечки, қия тушган нурларида ўзига хос янги бир тов билан товланиб, ўрилган пичанларидан хушбўй ҳид келар эди. Анҳор бўйидаги буталар, илгари қўринмай турган, энди эса қайрилиш жойларида сувлари пўлат сингари товланаётган анҳорнинг ўзи, ўрнидан тураётган, у ёқдан-бу ёқقا юриб турган одамлар, ҳали ўрилмаган, тик девордек турган кўкатлар, яйдоқ пичанзор устида сузиг юрган қийғирлар — буларнинг ҳаммаси янги нарсалар эди. Левин уйқудан туриб, қанча жой ўрилганлигини, яна бугун қанча ўриш мумкинligини хаёл қила бошлади.

Қирқ икки киши бир бўлиб, ҳаддан ташқари кўп жойни ўриб ташлаган эди. Баршчина маҳалида ўттиз киши икки кунда зўрға ўриб келган каттакон пичанзор бутунлай ўриб бўлинган эди. Фақат калта-калта қаторли бурчакларигина қолган эди. Аммо Левин бугун иложи борича кўпроқ ўрилишини хоҳлар, шунинг учун қуёшнинг тез ботиб бориши ғашига тегар эди. Чарчаганини ҳеч сезмасди, у фақат иложи борича кўпроқ, тезроқ, яна ҳам тезроқ ўришнигина хоҳларди.

— Нима дейсан, Мишкин Верхни ҳам ўриб ташлай оларми坎миз? — деб сўради у, чолдан.

— Худо билади, кун оғиб қолди-да. Ёинки йигитларга ароқ ваъда қиласанми?

Тушликдан кейин тамадди қилишга ўтириб, кашандалар махорка чека бошлашганда, чол: «Мишкин Верхни ўрсак, сийловга ароқ ичамиз!» деб эълон қилди.

— Уни ўриш ҳам гап бўптими! Юр, Тит! Ҳаш-паш дегунча ўриб ташлаймиз! Овқатингни кечаси ҳам еяверасан. Тур! — деган овозлар эшитилди. Шундай қилиб, ўроқчилар нонларини еб бўлишиб, ўришга тушишди.

— Кўзларингни катта оч, йигитлар! — деди-ю Тит, олдинга тушиб, йўрғалаб ўриб кетди.

Чол унинг орқасидан қистаб, осонгина етиб олди-да:

— Чаққон, чаққон ўр! — деди. — Оёғингни ўриб ташлайман. Ҳазир бўл!

Ёшлар ҳам, чоллар ҳам, худди ким ўзарга ўйнашгандек, шахдам ўриб боришарди. Лекин ҳар қанча шо-

шилишса ҳам, кўкатларни нобуд қилишмас, қаторларни тоза, теп-текис олиб кетишарди. Бурчакда қолган пи-чанин беш миңутда саришта қилиб қўйишиди. Орқадаги ўроқчилар янги қаторга тушар-тушмас, олдиндагилар кафтанларини елкаларига ташлаб, йўл орқали Мишкин Верхга ўта бошлишди.

Улар тунука кружжаларини шиқирлатишиб, Мишкин Верхнинг пастидаги ўрмонзорга киришганда, қуёш дарахтлар устига келган эди. Жарлик ўртасидаги кўкатлар одам белидан келар, юмшоқ, нозик, ҳилпиллаб турарди.

Бўйига қарабми, энiga қарабми ўриш хусусида қисқагина маслаҳатлашиб олишгандан сўнг, Прохор Ермилин олдинга тушиб ўра кетди, бу забардаст қорамағиз киши ҳам ном чиқарган ўроқчилардан эди. У бир қатордан ўриб, орқасига бурилди, бошқалар ҳам унинг орқасидан қаторни тўғрилаб, пастга, жарликка туша бошлиди, кейин тепага ўрлаб, ўрмоннинг этагигача чиқишиди. Қуёш ўрмон орқасига ботди. Шудринг туша бошлиди. Ўроқчилар фақат тепадагина офтобни кўришар, буғ кўтарила бошлаган пастликда эса шудринг ичидা, салқин сояда ўришарди. Иш қайнагандан қайнаб борар эди.

Шилт-шилт ўрилиб, ёқимли бўй таратиб турган семиз кўкатлар қатор-қатор бўлиб ётиб қоларди. Ҳамма ёқдан тор қаторга сиқилишиб келаётган ўроқчилар тоҳ белларидаги тунука кружжаларини шиқирлатишиб, тоҳ бир-бирига урилган ўроқларини зингиллатишиб, тоҳ чалғиларини қайраётган қайроқларини тақирлатишиб, бир-бирларини қисташиб келарди.

Левин ҳамон бояги йигит билан чол ўртасида ўриб борар эди. Қўй терисидан қилинган нимча пўстинини кийиб олган чол боягидек ўйнааб-кулиб ўрар, ҳазиллашар, ўзини ҳали ҳам эркин тутар эди. Ўрмонда, кўкатлар ичидаги ўзиқоринлар учарар, буларни чалғилар кесиб кетарди. Лекин чол ҳар сафар қўзиқоринни кўрганда эгилиб олиб қўйнига солар: «Кампирга совға» деб қўяр эди.

Хўл, нозик кўкатларни ўриш ҳар қанча осон бўлса ҳам, жарликнинг тик ён бағридан чиқиб-тушиш анча қийин эди. Лекин чол бундан тап тортмасди. Чалғини ҳамон боягидай силкитиб, каттакон чипта кавуш кийган оёқларини қаттиқ-қаттиқ босиб, майдадамлар билан

секин-секин тепага чиқиб борар, бутун бадани ва кўй-
лагидан пастга осилиб тушган қорни селкиллаб турар,
йўлида битта ҳам кўкатни, битта ҳам қўзиқоринни қол-
дирмай, мужиклар билан ҳам, Левин билан ҳам ҳазил-
лашишини қўймас эди. Левин унинг орқасидан борар, чол-
ни ўроқсиз ҳам чиқиш қийин бўлган шундай тиқ тепага
чиқаётганда йиқилиб тушмасайди, деб қўрқар эди, лекин
чол bemalol чиқиб борар, ишини ҳам қиласар эди. Левин
чолни аллақандай ташқи бир куч ҳаракатга келтираёт-
ганини ҳис қиласарди.

VI

Мишкин Верхдаги пичанларни уриб бўлишди, сўнг-
ги қаторни охирига етказиши, кафтанларини кийишиб,
шоду хуррам бўлиб уйларига қайтиши. Левин отига
минди-да, мужиклар билан юраги ачишиб хайрлашган-
дан сўнг уйга жўнаб кетди. У тепадан орқасига қайри-
либ қаради, мужиклар пастдан кўтарила бошлаган
туман ичидан кўринмасди, фақат хушчақчақ йўғон овоз-
лар, кулгилар, бир-бирига тегиб кетган чалғиларнинг жа-
ранггигина эшитиларди.

Сергей Иванович аллақачон тушлиқ овқатини еб бў-
либ, ўз бўлмасида лимон ва муз солинган сув ичиб,
почтадан ҳозиргина олинган газеталар билан журнал-
ларни ўқиб ўтирганда, соchlари тердан пешонасига
ёпишган, тўзғиган кўйлагининг орқаси билан кўкраги
қорайиб, ивиб кетган Левин чақчақ уриб кириб келди.
У кечак акаси билан ўзи ўртасида ўтган нохуш гапни бу-
тунлай унутиб:

— Қойил, бутун пичани ўриб ташладик! Қандай
ажойиб, қандай ҳайрон қоладиган иш бўлди-я! Хўш,
ўзинг қандай ўтирдинг? — деди.

— Вой шўрим! Кепатангни қара! — деди Сергей Ива-
нович, дастлаб укасига норози бир назар билан қараб.—
Эй, эшикни ёп, эшикни! — деб қичқирди.— Қамида ўнта-
сими киргиздинг-да.

Сергей Иванович пашшани кўрса жини қуришарди,
шуниг учун бўлмасининг деразасини фақат кечалари-
гина очиб, эшикни маҳкам ёпиб юради.

— Үлай агар, битта ҳам киргани йўқ. Киргизган
бўлсан, ўзим тутаман. Қандай маза қилганимни айтсан,
ишонмайсан! Ўзинг қандай ўтирдинг?

— Яхши. Менга қара, наҳотки кун бўйи пичан ўр-

динг, а? Чамамда, қорнинг очиб, бўларингча бўлган-дирсан. Кузьма овқатингни тайёрлаб қўйди.

— Йўқ, ҳеч овқат егим йўқ. Ўша ерда овқат қилдим. Энди чиқиб юваниб олай.

Сергей Иванович калласини тебратиб туриб укасига:

— Чиқа қол, чиқа қол, ҳозир мен ҳам орқангдан бораман,— деди. Кейин кулимсираб:— Бор тезроқ,— деб илова қилди-да, китобларини йиғиб, ўзи ҳам чиқишга тайёрланди. Унинг ҳозир бирдан кўнгли равшан топиб, укасидан айрилгиси келмай қолди.— Айтгандек, ёмғир ёққанда қаерда жон сақладинг?

— Қанақа ёмғир? Бир оз томчилаб ўтди, холос. Ҳозир юваниб келаман. Демак, яхши ўтирдим дегин? Жуда соз бўлибди-да,— деди-ю Левин, кийингани чиқиб кетди.

Беш минутдан кейин акә-ука емакхонада топиши. Левин, гарчи овқат егиси йўқдек туюлса ҳам, Кузьманни хафа қиласлик учун дастурхон ёнига ўтирди-ю, овқатни ея бошлаганда, овқат жуда ҳам ширин татиб кетди. Сергей Иванович унга жилмайиб қараб турарди.

Кейин бирдан:

— Ҳа-я, сенга хат бор,— деди.— Кузьма, барака топкур, пастдан олиб чиқ. Ҳа-да, эшикни ёпиш эсингдан чиқмасин.

Хат Облонскийдан келган эди. Левин овозини чиқариб ўқиди. Облонский Петербургдан: «Доллидан хат олдим, у ҳозир Ергушовода, ишлари яхши эмас эмиш. Жон оғайни, бориб, маслаҳатларинг билан ёрдам бермасант бўлмайди, сен ахир ҳамма нарсани биласан. Борсанг, Долли жуда курсанд бўлади. Ёлғиз қолди, бечора. Қайнанам бирга кетган одамлари билан ҳалигача чет элда», деб ёзган эди.

— Жуда соз! Албатта бориб келаман,— деди Левин.— Хоҳлассанг, бирга борамиз. Жуда яхши хотин-да, тўғрими?

— Турадиган жойлари узоқми бу ердан?

— Ўттиз чақиримча келар. Йўқ, қирқ чақирим келиб қолса ҳам ажаб эмас. Лекин йўл кафтдай. Яхши ўйнаб келамиз.

Сергей Иванович ҳамон жилмайиб:

— Жуда курсандман,— деб қўйди.

Укасининг чеҳрасини кўриб, жуда вақти чоғ бўлиб кетған эди.

Сергей Иванович укасининг тарелька устига энгашган, офтобдан куйган қизил-қўнғир юзига тикилиб туриб:

— Иштаҳанг чакки эмас!— деди.

— Чакки эмас ҳам гапми, карнай! Бундақангги ишнинг ҳар қанақа бемаъни тажангликларга даво эканлигини айтсан, ишонмайсан да. Мен медицинани: Arbeitserg¹ деган янги термин билан бойитмоқчиман.

— Лекин сенга бунинг зарурати йўқ бўлса керак, дейман.

— Ҳа, фақат ҳар хил асабий касалларга.

— Рост, буни қўлланиб кўриш керак. Ҳа, айтгандек, сенинг олдингга, пичанзорга бормоқчи бўлдим-у, лекин иссиқ шундай забтига олиб бердики, ўрмондан нарёғига ўтолмадим. Ўша ерда бир оз ўтириб, ўрмон орқали қишлоққа ўтдим-да, энагангни кўриб, мужикларнинг сенга қандай қарашини суриштирдим. Гапининг мазмунидан, мужиклар бу ишингни маъқул кўришмаган кўринади. Энаганг: «Хўжайн қиласиган иш эмас бу», деди. Умуман, назаримда, уларнинг «хўжайн иши» деб атаган нарсаларида халқнинг ўзига хос бир тушунчаси бор кўринади. Шу сабабадан ҳам, хўжайнларнинг улар тушунчасидаги доирадан чиқиб кетишлари ақлларига сифмайди.

— Эҳтимол шундайдир, лекин бу иш одамга шунақаям ажойиб завқ берадики, мен бундақасини умрим бино бўлиб кўрган эмасман. Бунинг ҳеч қандай ёмон жойи ҳам йўқ. Шундай эмасми?— деди Левин.— Нима ҳам қилдим, агар уларга ёқмаган бўлса. Лекин, назаримда, бунинг ҳеч қандай айби йўқ. А?

Сергей Иванович сўзини давом қиласириб:

— Умуман, бугунги кунингдан жуда хурсанд кўринасан,— деди.

— Хурсанд бўлганимда қандай. Бутун пичанзорни ўриб ташласак бўладими! Яна қандайин бир чол билан танишиб олдим дегин! Унинг қандай ажойиб инсон эканлигини кўз олдингга келтиrolмайсан!

— Бўпти, бугунги кунингдан шунаقا хурсанд бўлибсан. Мен ҳам. Аввало, иккита шахмат масаласини ечдим, бири жуда ҳам аломат — пиёда бошлаб беради. Сенга ҳам кўрсатаман. Кейин кеча икковимизнинг ўртамиизда ўтган гапни ўйладим.

1 Меднат давоси (нем.).

Левин овқатдан сўнг ҳузур қилиб қўзларини қисди, бир неча бор нафасини пуфлаб чиқарди-да, кечаги гапнинг қандай гап эканлигини сира ҳам эсига келтирол-масдан:

— Лаббай? Кечаги гапни?— деб сўради.

— Назаримда, қисман сен ҳақ кўринасан. Фикрларимиздаги қарама-қаршилик шундан иборат эдики, сен ҳаракатга келтирувчи куч деб шахсий манфаатни қўйдинг, мен бўлсам маърифатнинг маълум поғонасида турган ҳар бир кишида умумий бахту саодат манфаати бўлиши керак, деган фикрдаман. Фаолиятни моддий манфаат асосига қурилган бўлиши маъқул дейиш билан, эҳтимол, сен ҳақдирсан. Французлар айтганидек, сен умуман prime sautéе¹ одамсан; сенга эҳтиросли қизғин фаолият керак ёки ҳеч нарса керак эмас.

Левин акасининг сўзларини эшитса ҳам, лекин ҳеч нимага тушунмас, тушунгиси ҳам келмас эди. У фақат, акам гапига қулоқ солмаётганимни фош қилиб қўядиган биронта савол бериб қўймасайди, деб қўрқарди, холос.

Сергей Иванович укасини елкасидан туртиб:

— Шунақа, оғайни,— деди.

— Албатта. Менда нима айб! Мен ўз фикримни ўтказаман деб тираниб туриб олганим йўқ-ку,— деб жавоб берди Левин, айбини бўйнига олган болаларникига ўхшаш бир жилмайиш билан. «Нима тўғрисида гап ташланган эдик-а?— деб ўйлади у.— Албатта, мен ҳам ҳақман, у ҳам ҳақ, вассалом.Faқат ҳозир конторага бориб, керакли топшириқларни бериш керак». Левин керишиб, кулимсираб туриб ўрнидан қўзғалди.

Сергей Иванович ҳам кулимсиради.

Сергей Иванович қувват ва тароват барқ уриб турган укасидан ажраб қолгиси келмай:

— Бир оз айланиб келгинг келса, бирга чиқайлик,— деди.— Юр, ишинг бўлса конторага ҳам кириб чиқамиз.

— Э, буни қара!— деб Левин шундай шанғиллаб гапирдики, Сергей Иванович қўрқиб кетди.

— Нима гап, нима бўлди?

Левин пешонасига уриб:

— Агафья Михайловнанинг қўли нима бўлди?— деди.— Бутунлай эсимдан чиқиби-я!

¹ Бирдан файратга кириб ишга киришадиган (франц.).

— Бугун анча тузук.

— Шундай бўлса ҳам, бир ров кириб чиқмасам бўлмайди. Сен шляпангни кийиб бўлгунингча қайтаман.

Ана шундан кейин Левин пошналарини тўқиллатиб зинапоядан пастга югуриб тушиб кетди.

VII

Степан Аркадьевич, гарчи бирор идорада хизмат қилмаган кишилар учун тушунарли бўлмаса ҳам, барча хизматчилар учун тушунарли, уларга маълум бўлган табиий, энг зарурый вазифа билан (бу вазифани адо этмай туриб хизмат қилиш мумкин эмас эди), яъни ўзининг борлигини министрликка эслатиб қўйиш мақсади билан Петербургга келди. Бу вазифани ўташ мақсадида уйдаги пулларининг қарийб ҳаммасини олиб, пойгалар ва чорбоғларда вақтини чоғ қилиб юрган кезларда, Долли, уй харажатини иложи борича камайтириш учун, болалари билан қишлоққа кўчиб чиқсан эди. У ўзининг маҳрига тушган Ергушово қишлоғига кўчиб келди. Степан Аркадьевич баҳорда келиб шу қишлоқдаги ўрмонни сотиб кетган эди. Ергушово Левинга қарашли Покровское қишлоғидан эллик чақиримлик масофада эди.

Ергушоводаги эски, катта уй қачонлари бузиб ташланган, ёндаги кичкина уйни эса князниң ўзи яхшилаб тузатиб кенгайтириб қўйган эди. Бу кичкина уй, ҳамма чорбоғлардаги шунаقا уйлар сингари, кун юриш томонга қараган, ёни билан катта хиёбонга қилиб солинган бўлса ҳам, Доллининг қизалоқлик маҳалида, яъни бундан йигирма йилча олдин анча кенг, анча қулай эди. Лекин бу уй ҳам ҳозир эскириб, чириб қолган эди. Степан Аркадьевич баҳорда ўрмонни сотгани келганда, Долли уйни текшириб, ками-кўстини тузаттириб қўйишни сўраган эди. Ҳамма гуноҳкор эрлар сингари, хотинига жуда ҳам фамхўр бўлиб қолган Степан Аркадьевич уйни ўзи келиб текширди-да, ўз фаҳмича, зарур бўлган нарсаларнинг ҳаммасини қилишни топширди. Унинг фаҳмича, мебелларни янгидан қоплатиш, эшик ва деразаларга нардалар осиш, боғни тозалаш, ҳовуз бўйига кўпприк қилиш, гуллар экиш керак эди, лекин у бошқа кўп зарур нарсаларни эсидан чиқариб қўйди, бу нарсаларнинг стишмагани орқасида Дарья Александровна кейинча ёмон қийналиб қолди.

Степан Аркадьевич меҳрибон ота, ғамхўр эр бўлишга ҳар қанча уринса ҳамки, хотини борлигини, болалари борлигини ҳеч бир эсда сақлаб қололмас эди. У тақасалтанг дидли киши эди, ҳамма нарсага ҳам шу кўз билан қаарди. У Москвага қайтиб келгандан сўнг, ҳамма нарсанинг тахт, уйи эса худди қўғирчоқдек бўлганини хотинига зўр фуур билан эълон қилиб, ўша ерга кўчиб чиқиши маслаҳат кўрди. Хотинининг қишлоққа кўчиб чиқиши Степан Аркадьевич учун ҳар жиҳатдан маъқул эди: болалари соғ бўлади, уй харажатлари кам бўлади, ўзининг юриш-туриши ҳам бемалол бўлади. Дарья Александровна эса ёз фаслида қишлоққа кўчиб чиқишининг болалар учун, айниқса қизилча касалидан кейин ўзига келолмайтган қизи учун, ниҳоят, бачканга хўрликлардан, уни безор қилган ўтиинфуруш, балиқфуруш, вофурушга бўлган майда қарзларидан қутулиш учун зарур деб ҳисобларди. Иннайкейин, қишлоққа кўчиб чиқишининг унга ёқиб тушган яна бошқа томони ҳам бор эдики, у ёз ўрталарида чет элдан қайтиб келиши ва докторларнинг топшириғи билан тез-тез чўмилиб туриши керак бўлган синглиси Китини ҳам қишлоққа кўчириб олиб келиш орзусида эди. Кити маъдан сувларидан ёзган хатида: «Икковимиз учун ҳам болалик хотиралари билан тўлиб-тошган Ергушовода ёзни сен билан бирга ўтказишдан бошқа орзум йўқ», деган эди.

Дастлабки пайтларда қишлоқ ҳаёти Доллига жуда оғир бўлди. Болалик чоғларида қишлоққа келиб турар эди, унда қишлоқ шаҳар бемазагарчиликларидан қутқазадиган, гарчи чиройли бўлмаса ҳам (Долли бунга кўнар эди), ҳамма нарса арzon, ҳамма нарса қулай, ҳамма нарса бор, ҳамма нарсани топиш мумкин, болалар учун ҳам яхши жой деган тасаввур ҳосил бўлган эди. Лекин ҳозир қишлоққа рўзғор боши бўлиб келди-ю, бу нарсаларнинг ўзи ўйлаганига сира ҳам ўҳшамаганлиги ни кўрди.

Келган кунларининг эртасига бирам жала қуйиб бердики, кечаси йўлак билан болалар хонасидан чакка ўтиб кетди, шундан кейин болаларнинг каравотчаларини меҳмонхонага чиқариб қўйишга мажбур бўлди. Хизматкорлар турадиган жойда ошпаз хотинлар йўқ эди; молбоқарнинг сўзига қараганда, тўққизта сигирдан баъзилари қисир қолибди, баъзилари биринчи туқсан, баъзилари, қариб, баъзиларининг елинни қотиб қолган экан, болалар

учун ҳам на ёғ бор ва на сут. Тухум эса дорига ҳам топилмасди. Сотоволишга товуқ йўқ, этини пай босиб кегган қари, қотма хўрзларнигина қовуриб беришарди. Полларни ювдиришга биронта аёл ҳам топиб бўлмасди—ҳаммаси картошка чопиши билан банд. Аравага тушиб саёҳат қилиб ҳам бўлмайди, чунки от битта, у ҳам бўлса аравага кирмайди. Чўмиладиган жой йўқ, чунки анҳор бўйларини моллар босиб, ифлос қилиб ташлаган, бунинг устига кўча томон очиқ, ҳатто пиёда сайрга ҳам чиқиб бўлмайди, чунки моллар йиқилган тўсиқ-девордан тўғри боққа кириб келишаверади, булар ичидаги жуда хунуқ бўкирадиган буқа бор эди, афтидан, сузонғичга ўхшарди. Қийим сақланадиган жавонлар йўқ эди. Борлари бўлса ёпилмас, бир амаллаб ёпганингда ҳам ёнидан ўтсанг очилиб кетаверарди. Дегчалар ҳам, оташкураклар ҳам йўқ, кирхонада қозон йўқ, хизматкор қизлар турдиган уйда дазмол тахтаси ҳам йўқ.

Дарья Александровна, ўзининг нуқтаи назарича, будаҳшатли фалокатга йўлиққандан кейин, дастлабки пайтларда дам олиш ўрнига азоб ичидаги қолди: кучининг борича ҳаракат қилса ҳам, бу қийин аҳволдан қутулишнинг иложи йўқлигини сезиб, кўзига келган ёшларини зўрга-зўрга тутиб қоларди. Степан Аркадьевич чиройли ҳусни ва одобли муомаласи учун эшикбонликдан приказчиликка қўтарган собиқ вахмистр эса бошига фалокат тушган Дарья Александровнага жони ачимай, ҳурмат билан:— «Ҳеч нима қилиб бўлмайди, булар шунақа ёмон одамлар», деярди-ю, ёрдам қилмасди.

Аҳвол ниҳоятда танг эди. Лекин Облонскийларнинг уйида ҳам, ҳамма оиласи уйлардаги сингари, кўзга унча чалинмайдиган, лекин ниҳоятда муҳим, фойдали бир шахс бор эди, бу—Матрёна Филимоновна эди. У бекасини юпатиб, ҳамма нарса ўнгланиб кетади, деяр (бу сўзни Матвей Матрёна Филимоновнадан ўрганиб олган эди), ўзи эса шошилмасдан, ҳовриқмасдан ҳаракат қиласди.

Долли дарҳол приказчикнинг хотини билан топишила, биринчи кундаёқ бу эру хотин билан бирга акация тагида чой ичиб ўтириб, ҳамма ишлар тўғрисида гаплашиб олди. Кўп ўтмай акациялар тагида Матрёна Филимоновнанинг «клуб»и ташкил топди, приказчикнинг хотинидан, оқсоқолдан ва контора ходимидан иборат бўлган бу ташкилот орқали турмушдаги баъзи қийинчиликлар аста-секин барҳам топиб, бир ҳафтадан кейин ҳақиқатан

ҳам ҳамма иш ўнгланиб кетди. Том тузатилди, оқсоқолнинг қудаси ошпазликка келтирилди, товуқлар сотиб олинди, сигирлар сут бера бошлади, боғ деворини шохлар билан тўсишди, дурадгор болаларга сирғанадиган жой қилиб берди, жовонларга илгак қилинди, энди уларнинг эшиги ўзича очилмайдиган бўлди, дазмол тахтаси ясалди, бунинг бир учини курси суюнчиғига, иккинчи учини паст жовонга қўйиб баҳузур дазмоллаш мумкин бўлди, хизматкор қизлар хонасида дазмол ҳиди анқий бошлади.

Матрёна Филимоновна дазмол тахтасига ишора қўлиб:

— Ана, бу ҳам бўлди! Ҳадеб куяётган эдингиз,—деди.

Атрофига бордон тўсиб, чўмиладиган жой ҳам қилинди. Лили чўмила бошлади. Шундай қилиб, Дарья Александровнанинг орзуси қисман бўлса ҳам ушалди: қишлоқдаги ҳаёти бирмунча серташвиш бўлса ҳамки, йўлга тушиб кетди. Лекин Дарья Александровна олтита боласи билан тиниб-тинчиб кетолмасди. Болаларнинг бири оғриб қолди, иккинчиси ҳам оғриши мумкин эди, учинчисига бирон нарса етишмас, тўртинчиси ёмон қилиқ чиқара бошлади, ҳоказо ва ҳоказо. Ҳавонинг очиқ келган кунлари жуда-жуда кам бўларди. Лекин бу иш ва ташвишлар Дарья Александровна учун бирдан-бир баҳт эди. Агар шу нарсалар бўлмаса ўзини яхши кўрмайдиган эри ҳақидаги фикрлар билан юраги тарс ёрилиб кетарди. Лекин бундан ташқари, болаларнинг касал бўлиши эҳтимол, ҳасталиклар, болаларнинг ёмон қилиқ орттириши она учун нақадар оғир бир даҳшат бўлмасин, болалар уни оз-моз хурсанд қилиб, дардига малҳам бўлардилар. Бу қувончлар шу қадар кичик, арзимас эдики, қум ичидан кўринмаган тиллага ўхшарди, кайфи бузилган кезларида эса қайғудан, яъни қумдан бошқа ҳеч нимани кўрмас эди, аммо фақат қувончини, фақат олтиннигина кўрган баҳтли кезлари ҳам бўларди.

Энди бу хилват қишлоқда, тез-тез шодлик гаштини сура бошлади. У кўлинча болаларига қараб туриб, она бўлгани учунгина болаларини ҳаддан ташқари яхши кўргани ёлғон эканига ўзини ишонтириш учун қўлидан келган ҳаракатини қиласди, лекин болаларнинг яхшилигини, олтоби олти хил бўлса ҳам, бундай болалар камдан-кам бўлишини кўнглида таъкидлаб, болалари билан ўзини баҳтиёр ҳис қиласди, улар билан фахрланар эди.

Долли қишлоқдаги чатоқликлар тўғрисида эрига шикоят қилиб ёзган хатига май ойининг охирларида, аҳвол озми-кўпми ўнгланиб кетганда жавоб олди. У ҳамма нарсани назар-эътиборга ололмагани учун узр сўраб, иложи топилди дегунча қишлоққа етиб келишга вайда қилган эди. Аммо иложи топилавермади шекилли, Дарья Александровна июнь бошигача қишлоқда ўзи ёлғиз турди.

Авлиё Петр байрамида, якшанба куни, Дарья Александровна ҳамма болаларига табаррук сув сепдириш учун уларни черковга олиб борди. Дарья Александровна синглиси, онаси, дўст-дугоналари билан чин кўнгилдан қилган сухбатлари, фалсафий мусоҳабаларида ўзининг динга муносабатидаги эркин мулоҳазалари билан уларни кўпинча таажжубга қолдиради. Унда дин ҳақида ўзига хос таажжуб бир тушунча бор эди. У бир одам ўлгандан кейин унинг руҳи бошқа жонворга ўтишига ишонар, черков ақидаларини парвойига келтирмай, факт шу тушунчасигагина эътиқод қиласади, лекин оиласада эса фақат ибрат бўлиш учунгина эмас, балки чин қалбдан — черков талабларининг ҳаммасини бажарар, шунинг учун болаларининг бир йилчадан бери табаррук сув сочимида бўлмаганликларидан хавотир тортиб келарди; мана энди ёзда Матрёна Филимоновнанинг қўллаб-қувватлаши билан болаларини черковга олиб боришига қарор қилди.

Дарья Александровна болаларини қандай кийинтириш хусусини бир неча кун олдин ўйлаб қўйган эди. Янги кўйлаклар тикириди, эскиларини бузиб тузаттириди, ювдирди, баҳяларини сўктириб, узайтириди, тугмалар қадатди, ленталарни тайёрлаб қўйди. Инглиз хоним Таняга тика бошлаган кўйлак Дарья Александровнанинг қонини ёмон бузди. Инглиз хоним кўйлакни бошқатдан тикаётib, енгини ўрнига эмас, қийшиқ ўрнатиб қўйди — шу билан кўйлакни расво қилди. Танянинг елкалари қисилиб қолди, буни кўриб онанинг юраги ачишиди. Лекин Матрёна Филимоновна яхшиямки чок солиб, қанот қилиш кераклигини айтиб қолди. Иш ўнгланди-ю, лекин инглиз хоним билан жанжал чиқишига оз қолди. Ҳар ҳолда, эрталабгача ҳамма нарса тайёр бўлди; попдан ибодатни бошламай туриш тўғрисида илтимос қи-

линган муддатгача, яъни эрталаб соат тўққизларга бориб, башанг кийинган, чеҳралари чарақлаган болалар эшик ёнидаги коляска олдида оналарининг чиқишини кутиб турардилар.

Коляскага Матрёна Филимоновнанинг топшириғи билан қорабайр ўрнига приказчикнинг қўнғир отини қўшган эдилар; Дарья Александровна пардоз-андози билан бир оз кечикиб, оқ дока кўйлакда чиқди-ю, аравага ўтири.

Дарья Александровна диққат билан, ҳаяжон билан тараниб-кийинди. Илгарилари ўзи учун, ҳуснини очиш, бошқаларга ёқиш учун ўзига зеб берарди; ёши улғайган сари, ясаниш-тусаниш ўзига ёқмай борди, у хунуклашиб кетганини кўра бошлаган эди. Лекин бугун яна шукуҳ ва ҳаяжон билан кийинди. Бугун у ўзи учун, ўзининг ҳуснини очиш учун эмас, балки, бу ажойиб болаларнинг онаси бўлгани сабабли, умумий таассуротга зарар етказмаслик учун кийинди. Сўнгги марта ойнага қараб, ўзидан мамнун бўлди, чунки кўриниши яхши эди. Лекин балларга борганда яхши кўриниши истаганидек яхши бўлмаса ҳам, ҳар ҳолда, ҳозир назарда тутган мақсади учун яхши эди.

Черковда мужиклар, қоровуллар ва уларнинг хотинларидан бошқа ҳеч ким йўқ эди. Лекин Дарья Александровна болаларига, ўзига ҳам, ҳамманинг ҳаваси келганилигини кўрди ёки шундай туюлди. Болалари башанг кийимларида гўзал, ажойиб бўлибгина қолмай, ўзларини тутиш-туришларида ҳам ширин-дилбар эдилар. Тўғри, Алёша унча яхши турмади; эгнидаги курткасини кўриш учун ҳадеб калласини орқасига қайириб қарайверди, шундай бўлса ҳам ширин, кўзга жуда яқин эди. Таня катта қизлардай укаларига қараб турарди. Лекин кичик қизи Лили ҳамма нарсага соддадиллик билан ажабланиб қарап, шу қилиғи билан дилбар кўринарди, бошига табаррук сув сочилгандан кейин: «Please, some more»¹ деганда, жилмаймасдан туриб бўлмас эди.

Болалар уйга қайтишда, аллақандай тантанали бир маросим бўлганлигини ҳис қилиб, ювош бўлиб қолишиди.

Уйда ҳам ҳамма нарса кўнгилдагидек бораётган эди, лекин нонушта маҳалида Гриша ҳуштак чалди-ю, ҳамма ишни бузди-қўйди, буниси ҳам майли-я, инглиз му-

¹ Яна бир оз марҳамат (ингл.).

раббиясининг гапига кирмагани жуда ёмон бўлди, нағи-жакда ширин пирогдан маҳрум қилинди. Дарья Александровна шу ерда бўлса, бундай кунда жазога йўл қўймаган бўлур эди, лекин мураббиянинг ёнини олмасдан бўлмасди, шунинг учун Гришага ширин пирог берилмайди деган қарорни қувватлади. Бу ҳол умумий шоду хуррамликка андак шикаст етказди.

Гриша бўлса Николинъка ҳам ҳуштак чалганини, лекин унга жазо беришмаганини айтиб йиғлади. «Менга пирог беришмагани учун йиғлаётганим йўқ,— менга бариби,— лекин нотўғри жазо беришгани учун йиғлаяпман», деди. Буни эшишиб, Дарья Александровнанинг юраги эзилиб кетди. У Гришанинг гуноҳини кечириш тўғрисида гаплашиш учун мураббиянинг ёнига жўнади. Лекин залдан ўтиб бораётгандা шундай бир манзарага дуч келдики, юраги бирдан қувончга тўлди, қўзларига ихтиёрсиз ёш келди, жинояткорни ўзи кечириб қўя қолди.

Жазоланган Гриша зал бурчагидаги дераза тагида туар, ёнида эса Таня бор эди. Таня қўғирчоғини боқиши баҳонаси билан инглиз мураббиясидан ўзининг пирогини ётоғига олиб кириб кетишга ижозат сўрабди-ю, у ёққа олиб кириш ўрнига, укасига олиб келибди. Гриша ноҳақ берилган жазодан ҳамон йиғлаб туриб, опаси келтирган пирогни еяр, йиги аралаш: «Ўзинг ҳам, бирга еяйлик... бирга», деяр эди.

Гришага ачингани аввал Танянинг ўзига ҳам таъсир қила бошлади, кейин савоб иш қилаётганини ўйлаб, қўзларига ёш олди, шундай бўлса ҳам, ўз ҳиссасини ейишдан бош тортмади.

Оналарини кўриб олдин қўрқиб кетишиди, кейин юзиға қараб, ўзларининг яхши иш қилганларини тушунишиди-ю, кулиб юборишиди, пирог тўла оғизларини, жилмайиб турган лабларини енглари билан артиб, кўз ёшларини, мурабболарини юзларига сурта бошлашиди.

— Вой ўлмасам! Янги кўйлаг-а! Таня! Гриша!— онаси тоза кўйлакларни сақлаб қолиш учун шундай деб қичқирса ҳам, қўзларida қувонч ёшлари кўринар, жилмаяр, кулимсирар эди.

Янги кўйлаклар ечдирилди, қизларга блузка, ўғил болаларга эса эски кўйлаклар кийдирилди-да, қўзиқорин териш ва чўмилиб келиш учун яна арава қўшдирилди; бу сафар ҳам, приказчикнинг жаҳлини чиқариб, қўнғир отни ўртага қўшишди. Бу хабар болалар бўлмасида

шод-хуррамлик ва қийқириқлар билан қарши олинди, шовқин жўнаб кетгунларича ҳам босилмади.

Улар бир сават қўзиқорин йиғишиди, Лили ҳатто оқ қайин қўзиқорини ҳам топиб келди. Илгарилари мисс Гуль топиб, Лилига кўрсатарди, ҳозир унинг ўзи катта-кон бир оқ қайин қўзиқоринни топиб келди, ҳамма бирдан суюниб: «Лилия қўзиқорин топди!» деб қичқириб юборди.

Кейин анҳорга келишди, отларни оқ қайин остига қўйиб, ўзлари чўмилгани кетишиди. Кучер Терентий, думлари билан сўналарни ҳайдаб турган отларни дараҳтга боғлаб, ўзи сояда, кўкатлар устида чўзилиб, тамаки чекиб ётди. Анҳордан чўмиладиган болаларнинг қийқиришлари, чинқиришлари эшитилиб турди.

Болаларнинг ҳаммасига қўз-қулоқ бўлиш, шўх болаларни тийиш одамни анча овора қилса ҳам, бу пайпоқлар, иштончалар ва ҳар хил оёқларидан ечишган пойабзалларни бир-бири билан адаштириб юбормаслик, уларни эсда олиб қолиш, ботинка илларини ечиб, кейин боғлаш, тугмаларини чиқариб, кейин қадаш қанча қийин бўлса ҳам, чўмилишни ўзи яхши кўрадиган, болалари учун эса фойдали деб ҳисоблайдиган Дарья Александровна учун дунёда болалари билан бирга чўмилишдек роҳат йўқ эди. Унинг учун бу юмшоқ, бақалоқ оёқларга пайпоқ кийгизишдан, бу яланғоч кичкинтойларни кўтариб келиб сувга чўқтириб олишдан, уларнинг гоҳ суюниб, гоҳ қўрқиб чинқиришларини эшитишдан, кўзлари қинидан чиққудай бўлиб қўрқиб кетиб, яна кулиб, жилмайган, нафасини зўрга-зўрга олаётган бу дилбар болаларни, баданларидаги сувларни сочиб югуришган кичкина фаришталарни кўришдан ҳам каттароқ завқ йўқ эди.

Болаларнинг ярми кийиниб бўлганда, қаймоғи олинган сут учун хурмача кўтариб кетаётган, ясаниб-тусаниб олган мужик аёллар анҳорга яқинлашиб, қўрқа-писа бир четда ўтиришиди. Матрёна Филимоновна улардан биттасини чақириб, сувда ивиган чойшап билан битта кўйлакчани қуритишга берди. Шунда Дарья Александровна аёлларни гапга солди. Улар олдин қўлларини оғизларига тутиб кулишса, берилган саволларга тушунмай туришса ҳам, тезда ўзларини қўлга олиб, гаплаша кетишиди ва болаларига ҳаваслари келгани учун Дарья, Александровна дарҳол ийиб кетди,

Улардан бири Тәньяга суқланиб қараб:

— Мунчаям чиройли қиз экан, худди қанддай оп-поғ-а,— деди, калласини чайқатиб.— Лекин жуда озгин...

— Ҳа, касал бўлди.

Яна бир хотин Дарья Александровнанинг эмизиқли чақалогига ишора қилиб:

— Ие, бу азаматни ҳам чўмилтиришибди-да,— деган эди, Дарья Александровна фахрланиб:

— Йўқ, бу энди уч ойлик бўлди,— деди.

— Оббо сен-эй!

— Сенинг ҳам боланг борми?

— Тўртта болам бор эди, иккитаси қолди: бир ўғил, бир қиз. Шу рўзадан кейинги ойда сутдан чиқардим.

— Ёши қанчада?

— Икки ёшга тўлиб қолди.

— Нега мунча кеч чиқардинг?

— Бизда одат шунаقا: уч рўза ўтиши керак...

Шундан кейин сұхбат Дарья Александровна учун гоят қизиқ мавзуга кўчди: қандай туғдинг? Бола нима билан оғриди? Эринг қаерда? Тез-тез келиб турдими?

Дарья Александровнанинг мужик аёллардан ҳеч ажраб кетгиси келмай қолди, чунки улар билан гаплашиш ниҳоятда қизиқ эди, уларнинг манфаатлари ҳам худди ўзиники билан бир эди. Бу мужик аёллар Дарья Александровнанинг болалари кўплигига, уларнинг яхшилигига шу қадар ҳавас қилишардики, Дарья Александровна буни кўриб, терисига сифмай қувона бошлади. Ёш аёллардан бири ҳаммадан кейин кийина бошлаган инглиз хотиннинг учинчи юбкани кияётганини кўрди-ю: «Вой ўлмасам, пак-пакана бўйи бор, етти қават тўни бор, деганлари шу экан-у!» деб юборди, ҳамма шароқлаб кулди. Шу билан улар, бир ёқдан, кулгига сабаб бўлган ва бунга тушунмай қолган инглиз аёлни хафа қилиши-ю, иккинчи ёқдан, Дарья Александровнани ҳам анча кулдиришди.

IX

Дарья Александровна ҳаммаси чўмилган, соchlари ҳўл болалари ўртасида, бошида рўмол билан уйга етиб келганда, кучер:

— Бир барин келяпти, чамамда, Покровское қишлоғининг эгаси бўлса керак,— деди.

Дарья Александровна олдинга чўзилиб қаради-ю, рўпарадан келаётган, кул ранг шляпа ва кул ранг пальтоли Левиннинг таниш қиёфасини кўриб, суюниб кетди. Левинни кўрганда, у ҳамма вақт хурсанд бўларди. Ҳозир эса ўзининг дабдаба билан келаётганини кўришини билиб, яна ҳам кўпроқ қувониб кетди. Унинг олижаноблигини ҳеч ким Левинчалик билмас эди.

Левин уни кўрди-ю, худди хаёлида тасаввур қилган келажак оила ва ҳаёт манзараларидан бирини кўргандек бўлди.

— Жўжа очиб чиққан она товуқнинг ўзисиз, Дарья Александровна.

Дарья Александровна унга қўлини узатиб:

— Келганингизга бирам хурсанд бўлдимки!— деди.

— Хурсанд бўласиз-у, хабар қилмайсиз. Ҳозир акам менинида турибди. Сизнинг бу ерда эканлигингизни Стиванинг хатидан билдим.

— Стиванинг хатидан?— деб Дарья Александровна ҳайрон бўлиб сўради.

— Ҳа, сизнинг бу ерга кўчиб келганингизни ёзиб: «Бирон масалада ёрдам беришингга рухсат этар, деб ўйлайман», дебди.— Левин шуни деб бирдан хижолат бўлди, гапдан тўхтаб, арава ёнида липа сурхларини узиб, тишлаб-туфлаб индамай борди. У, эри ёрдам бериши керак бўлган ишда бегона одамнинг кўмаклашиши Дарья Александровнага оғир ботар, деган хаёл билан хижолат торта бошлаган эди. Степан Аркадьевичнинг оила ишларини бегона одамларга топшириш одати Дарья Александровнага тўғридан ҳам ёқмас эди. Шунинг учун буни Левин ҳам тушунаётганигини дарҳол пайқади. Дарья Александровна Левинни ана шундай фаросати, ана шундай назокати учун ҳам яхши кўрарди.

— Тушундим, албатта— деди Левин — бу фақат мени кўргингиз келганингина билдиради, хурсандман. Бу ёғи ҳам борки, сиз шаҳар аёли бўлганингиз учун бу ер қандайдир ёввойи кўриниши мумкин, шу сабабли мабодо ёрдамим зарур бўлиб қолса, жоним билан хизматингизга тайёрман.

— Ўлар!— деди Долли.— Дастлабки кунларда анча ноқулайликлар бўлди, ҳозир эса қари энагам шарофати билан ҳамма ишлар тузалиб кетди,— деди Долли, Мат-

рёна Филимоновнага ишора қилиб. Қампир гап ўзи устидага кетаётганлигини фаҳмлаб, Левинга очиқ чөхра билан дўстона кулимсираб боқарди. Матрёна Филимоновна Левиннинг Қитига муносиб қуёв эканлигини билар, иши ўнгидан келса эди, деб юрарди.

— Аравага чиқинг, биз бир оз жилишамиз,— деди у Левинга.

— Йўқ, пиёда бораман. Болалар, ким мен билан отдан ўзишга чопишади?

Болалар Левинни жуда кам билишарди, қачон кўрганлари ҳам эсларида қолмаган эди, шундай бўлса ҳам, улар Левинга, ўзларини соxта кўrsatган катта кишиларни кўрганда болалар юрагида уйғонадиган галати тортиниш, жирканиш ҳисси билан қараашмас эди. (Бундай қараганлари учун кўпинча уларнинг бошида калтак синарди). Ҳар қандай нарсада қилинган соxтакорлик энг ақлли, энг зеҳнли одамни алдаши мумкин, лекин соxталик ҳар қанча яшириб-беркитилган бўлмасин, уни энг тўпос бола ҳам билиб олади, билгандан кейин эса ундан жирканади. Левинда ҳар қанча камчилик бўлса бордир, лекин соxтакорликдан заррача ҳам асар йўқ эди, шунинг учун болалар оналарининг юзида дўстлик ифодасини кўриб, унга шундай муносабатда бўлдилар. Левиннинг таклифи билан болалардан иккита каттаси аравадан сакраб тушди-да, энагалари билан, мисс Гуль билан, оналари билан қандай тортинмай чопишса, у билан ҳам шундай бемалол чопишиб кетди. Лили Левинга қараб толпинган эди, онаси унга узатди, Левин Лилини елкасига ўтқазиб олиб, бирга чопиб кетди.

— Қўрқманг, қўрқманг, Дарья Александровна!— деярди у, хушвақтлигидан жилмайиб.— Қоқинмайман, тушириб юбормайман.

Дарья Александровна унинг чаққон, кучли, эҳтиётли ва жиддий ҳаракатларини кўриб, кўнгли тинчиди-ю, унга қараб чақчақ уриб кула бошлади.

Левин шу ерда, болалар ёнида, ўзи ҳурмат қиласидиган Дарья Александровна ҳузурида болаларча қувониб, яйраб-яшнаб кетди, бу хушчақчақликни Дарья⁴ Александровна жуда ҳам яхши кўрарди. У болалар билан югуришиб, уларни гимнастикага ўргатар, яхши билмаган инглизча сўзлари билан мисс Гулни кулдирадар, қишлоқдаги ишларидан Дарья Александровнага сўзлаб борарди.

Тушликдан сўнг Дарья Александровна у билан балконда холи қолиб Қитидан гап очди.

— Хабарингиз борми? Қити келиб, ёзни шу ерда ўтказиб кетмоқчи.

— Ростдан-а?— деди, у, бирдан ҳовлиқиб, кейин гапни бошқа ёққа айлантириб юборди.— Нима қилай, сигирларимдан иккитасини юборайми? Агар ҳисоб-китоб тӯғри бўлсін десангиз, майли, виждонингиз қийналмаслиги учун, ойида беш сўмдан тўлаб турарсиз.

— Йўқ, раҳмат. Бу томонлар ҳал бўлган.

— Ундаи бўлса, сигирларингизни кўраман, рухсат этсангиз, қандай боқишини ўргатиб қўяман. Ҳамма гап боқувда.

Шундан кейин Левин, гапни бошқа ёққа буриш учун, Дарья Александровнага сутчилик хўжалиги назариясини айтиб берди, унинг фикрича, сигир ем-хашакни сутга айлантириб берадиган бир машина эди, холос.

Левин бу нарсани гапириб турса ҳам, Қити ҳақидаги тафсилотни жуда ҳам билгиси келар, шу билан бирга бундан қўрқар эди. Не-не азоб билан қўлга киритган тинчлигининг бузилишидан даҳшатга тушарди.

Дарья Александровна малол келгандек қилиб:

— Тузуг-у, лекин бу нарсага бирор қараб туриши керак-да, ким қарайди?— деб жавоб берди.

У Матрёна Филимоновна ёрдами билан рўзғорини шу қадар йўлга солиб юборган эдики, энди ўзгартиришга ҳеч раъйи йўқ эди. Бундан ташқари, Левиннинг қишлоқ хўжалиги ҳақидаги билимига ҳам ишонмасди. Сигир сут ясаб берадиган машина деган мулоҳазалари ҳам унга шубҳали кўринарди. Дарья Алёксандровнанинг назарида, бу хил мулоҳазалар хўжаликнинг ривожига фақат халақитгина бериши мумкин эди. Унинг фикрича, бу осон нарса: фақат Матрёна Филимоновнанинг тайинланганлари қилинса, яъни Олақорин билан Оққулоққа кўпроқ ем-хашагу терт бериб турилса, ошпаз ювиндиларни кирчининг сигирига олиб кетиб қолмаса бўлгани эди. Ун, кўкат бериб боқиш тўғрисидаги гаплари эса дудмал, шубҳали гаплар. Ҳозир гапиргиси келиб турган асосий нарса бу эмас, Қити масаласи эди.

Үртага тушган қисқагина жимлиқдан сўнг, Дарья Александровна:

— Кити менга юборган хатида ҳозир танҳоликдан, осоиишталиқдан бошқа ҳеч нарсани хоҳламайман, деб ёзибди,— деди.

— Қалай, соғлиги яхшими?— деб сўради Левин, юраги ўйнаб.

— Худога шукур, бутунлай тузалиб кетибди. Кўкрагида касал борлигига ҳеч ишонгим келмовди-я.

— О, жуда хурсандман!— деди Левин; Лекин бу сўзларни айтиб, унга жимгина қараб қолганда, Дарья Александровнага Левиннинг юзида қандайдир маъюс, ожиз бир ифода кўрингандай бўлиб кетди.

Дарья Александровна меҳрибон, бир оз истеҳзоли табассуми билан жилмайиб туриб:

— Менга қаранг, Константин Дмитрич,— деди,— Китига нима учун ачиқ қиласиз?

— Менми? Ҳеч ачиқ қилмайман,— деди Левин.

— Йўқ, ачиқ қиласиз. Бўлмаса, Москвада эканлигингизда нима учун бизниги ҳам, уларниги ҳам кирмадингиз?

— Дарья Александровна,— деди у, қулоқларигача қизариб,— шундай зийрак хотинсиз-ку, пайқамаганингизга ҳайрон қоламан. Била туриб, менга ҳеч раҳм қилмасдан...

— Нимани биламан?

— Менинг турмуш қуриш тўғрисида таклиф қилганини, лекин рад жавоби олганимни биласиз,— деди Левин; бир зумгина олдин Китига нисбатан юрагида қайнаб-тошган нозик ҳислар ўрнини кўрган ҳақорати учун ғалаёнга келган ғазаб ҳислари эгаллаб олди.

— Нима учун мени билади деб ўйлайсиз?

— Шунинг учунки, буни ҳамма билади.

— Сизнинг хатонгиз мана шунда; пайқаб юрган бўлсам ҳам, лекин билмас эдим.

— А! Бўлмаса, мана энди билдингиз.

— Мен фақат қандайдир бир ҳодиса бўлганини, нимадир унга қаттиқ азоб берадётганлигини фаҳмлаган эдим, ўзи бу ҳақда минбаъд гап очма деб илтимос қилган эди. Агарки менга айтмаган бўлса, демак, бошқа

ҳеч кимга ҳам айтган эмас. Хўш, нима воқиа бўлган?
Қани, айтинг-чи.

— Нима воқиа бўлганини сизга айтган эдим-ку.

— Қачон?

— Охирги марта сизларникига борганимда.

— Мен сизга айтсам,—деди Дарья Александровна,— бечорага жуда жоним ачийди, жуда ҳам. Сиз фақат иззати нафсингиз оғригани учун азоб тортасиз...

— Эҳтимол,— деди Левин,— лекин...

Долли унинг сўзини бўлиб қўйди.

— Лекин у бечорга жуда, жуда жоним ачийди.
Энди ҳамма сирга тушундим.

— Энди мени кечирасиз-да, Дарья Александровна,— деди Левин, ўрнидан қўзғалиб.— Хайр! Яхши қолинг,
Дарья Александровна.

— Йўқ, тўхтанг,— деди у, Левинни енгидан тутиб,
шошманг, пича ўтиринг.

Левин дафи қилинган деб ҳисоблаган умидининг қалбida яна бош кўтариб, ҳаракатта кела бошлаганини се-зib турса ҳам, ўтираётib:

— Жон Дарья Александровна, бу ҳақда гапирмай-
лик, барака топкур,— деди.

Дарья Александровна:

— Сизни яхши кўрмаганимда,— деди-ю, кўзлари-
га ёш олди,— сизни билмаганимда, сизни танимаганим-
да...

Улиб кетгандай туяулган ҳис аста-секин тирилиб, бош
кўтарса ва Левиннинг қалбини забт эта борди.

— Ҳа, энди ҳамма сирга тушундим,— деб Дарья Александровна сўзини давом эттириди.— Сиз бундай нар-
саларга тушуна олмайсиз. Сиздай боши очиқ эркаклар,
қиз танлаб юрган эркаклар кимни яхши кўришини ўз-
лари билади. Аммо куёв кутиб турган қизлар, аёллик,
қизлик номуси тилларини боғлаб қўйган қизлар сиз эр-
какларни узоқдан кўришади-ю, сўзларингизга қараб иш
кўришади, қизлар шундай нарсаларни ҳис этишади ва
этиши мумкинки, нима дейишини билмай қолишади.

— Албатта, агар қалби ундумаса...

— Йўқ, қалби ундейди, лекин бу ёғини тушунинг:
сиз эркаклар бирон қизни кўз осларингизга олсангиз,
уйларига борасизлар, танишасизлар, хулқ-одобига қа-
райсизлар, пайт пойлайсизлар, яхши кўриш-кўрмаслик-
ларингизни аниқлайсизлар, яхши кўрганликларингизга

ишонганингиздан кейингина бирга турмуш қуришни таклиф қиласизлар...

— Йўқ, бу унча тўғри эмас.

— Мұҳаббатингиз вояга етгандан ёки икки талабгорнинг биттаси тарози палласини босиб кетгандан кейин, таклиф қиласиз. Лекин қизнинг раъйини сўрашмайди. Узи танлаб олсин деб ташлаб қўйишиди, қиз бечора бўлса қайси бирини танлашини билмайди. Фақат: «ҳа» ё «йўқ» деб жавоб беради, холос.

Левин: «Ҳа, мен билан Вронскийни танлашга ўхшаш», деб ўйлади-ю, қалбида тирилган мурда яна ўлди, фақат қалбини чанглаб қийнай бошлади.

— Дарья Александровна,— деди у,— кўйлакни ёки бошқа сотиб олинадиган нарсани шундай танлайдилар, лекин муҳаббатни эмас. Бир бор танладими, вассалом... яна бошқасини излаб юриш тўғри келмайди.

Дарья Александровна, ундаги бу ҳиснинг фақат аёлларгина биладиган бошқа бир ҳисга нисбатан пасткашлигидан ҳазар қилаётгандек:

— Ах, мағрурлик, бу мағрурлик қурсин-да!— деди.— Сиз Китига оғиз солган пайтингизда, у худди ўша аҳволда эди, жавоб бера олмасди. Унда иккиланиш бориди. Сизни танлашни ҳам, Вронскийни танлашни ҳам билмай, иккиланиб юрган пайти эди. Уни ҳар кун кўриб туради, сизни бўлса узоқ вақтлардан бери кўрмаган эди. Фараз этайлик, Кити каттароқ ёшда бўлса, масалан, унинг ўрнида мен бўлсам, иккиланишга ўрин қолмас эди. Вронский менга жуда бемаъни киши кўринарди, охири бемаъни бўлиб ҳам чиқди.

Левин Китининг жавобини эслади. У: *йўқ, бўладиган гап эмас бу, деган эди...*

— Дарья Александровна,— деди у, қуруқцина қилиб,— менга бўлган ишончингизнинг қадрига етаман, албатта; лекин, фикримча, сиз хато қиласиз. Ҳақманми ё ноҳақманми, лекин сизнинг нафратингизни қўзғатған ўша мағрурлик Катерина Александровна тўғрисида ўйлашга имкон бермайди, тушуняпсизми, бунга ҳеч йўл қўймади.

— Мен бир нарсани эсингизга солиб қўяй: тушуняпсизми, мен ўз болаларимдай яхши кўрадиган синглим ҳақида гапиряпман. У сизни яхши кўрарди, деяётганим йўқ, мен фақат ўша маҳалда берган жавоби ҳеч нарсани далолат қилмайди деб айтяпман, холос.

— Ҳайронман! — деди Левин, ўрнидан сакраб туриб.
— Жонимга қандай азоб бераётганингизни билсангиз эди! Чунончи, масалан, болангиз ўлиб қолди дейлик, бошқалар келиб: аттанг, ўлмаса ундаи бўларди, бундай бўларди, ўлмаслиги ҳам мумкин эди, дейишса, сиз унадақа одамлардан хурсанд бўлармидингиз! Йўқ, у ўлган, ўлган, ўлган...

Дарья Александровна Левиннинг ҳаяжон ичидаги қарамай, маъюс бир заҳарханда билан:

— Хўп қизиқ одамсиз-да,— деди. Кейин гапини ўйлашиб туриб давом қилди:— Ҳа, энди тушуняпман, кўзим энди очиляпти. Шундай қилиб, Кити келганда бизни йўқламай қўяр экансиз-да?

— Йўқ, келмайман. Албатта, Қатерина Александровнани кўришдан қочиб эмас, лекин иложини топган жойимда мени кўриш дилсиёҳлигидан у кишини халос қилишга тиришаман.

— Жуда, жуда ҳам қизиқ одамсиз,— деб тақрорлади Дарья Александровна, унинг юзига меҳр билан тикилиб туриб.— Хўп бўлмаса, бу ҳақда оғиз очмаган бўла қолайлик. Нимага кирдинг, Таня?— Дарья Александровна қизининг кирганини кўриб, француздаб сўради.

— Куракчам қаерда, ойи?

— Мен француздаб гапирияпман, сен ҳам шундай жавоб бер.

Қизи ҳам француздаб гапирмоқчи бўлди-ю, лекин куракчанинг французыча номини эсидан чиқариб қўйган эди, онаси айтиб бергандан кейин, куракчасини қаердан топиш мумкинлигини француз тилида айтиб берди. Бу нарса ҳам Левинга хуш ёқмади.

Энди Дарья Александровнанинг уйидаги нарсалар ҳам, болалари ҳам Левиннинг кўзига аввалгидек жозибали кўринмади.

«Нима учун болалари билан французыча гаплашади-я? Бу нақадар гайри табиий, қалбаки бир нарса! Болалари ҳам буни сезиб туришибди. Француздани ўргатишга ўргатади-ю, самимиятдан узоқлаширади, холос». деб ўйланди, лекин у билмас эдик, Дарья Александровна бу нарса устида йигирма марталаб ўйлаган, ва, оқибат, самимият зарарига бўлса ҳамки, болаларини шу йўлда тарбиялашга қарор қилиб қўйган.

— Ҳозир қаёққа ҳам борасиз-а? Ўтиинг.

Левин чой маҳалигача қолди, лекин вақтичоғлигидан асар ҳам қолмади, ўзини ўнгайсиз ҳис қила бошлади.

Левин чойдан сўнг даҳлизга чиқди-да, йўл тараддудини кўриш ҳақида буйруқ бериб, яна уйга қайтиб кирганда Дарья Александровна ҳаяжонланган, авзойи бузилган, кўзлари ёшланган эди. Левин даҳлизга чиқиб кетганда, Дарья Александровна учун шундай бир ҳодиса рўй бердики, натижада унинг бугунги бахти, болаларидан фахрланиши, ғурури бир зумда яксон бўлди. Гриша билан Тания тўп талашиб уришиб қолиши, Дарья Александровна чинқириқни эшитиб, болалар бўлмасига югуриб кирди-ю, даҳшатли бир манзара устидан чиқди. Тания Гришанинг сочини чанглаб олган, жаҳлидан юзлари қаҳрли тус олган, Гриша эса Татянанинг тўғри келган ерига мушт туширап эди. Буни кўрганда, Дарья Александровнанинг ичида бир нима узилгандай бўлди. Гўё боши устига зулмат булатлари сузиб келарди: у шу қадар фахрланиб юрган болалари энг оддий, эл қатори болалар бўлибгина қолмай, балки ёмон, тарбияси бузук, қўпол, қилиқлари йиртқич ҳайвонларнига ўхшаган ёвуз болалар эканлигини англади.

Дарья Александровна ҳозир бошқа тўғриларда гапириш ва ўйлаш ҳолатида эмас эди, у ҳозир ўз бахтсизлигини Левинга айтиб беролмасдан туролмас эди.

Левин унинг куйиб-ёнаётганинг кўриб турар, бу жанжал болаларнинг доғули эмаслигини, ҳамма болалар ҳам муштлашишлигини айтиб, уни юпатишга тиришар эди. Левин тилида шундай деса ҳам, дилида: «Йўқ, мен болаларим билан нозланиб, французча гаплашмайман, лекин болаларим ҳам булардақа бўлмайди, фақат болаларни бузмаслик, расво қилмаслик керак, холос, ана унда болалар ажойиб бўлади. Ҳа, менинг болаларим сира ҳам буларга ўхшамайди», деб ўйларди.

У хайрлашиб жўнаб кетди, Дарья Александровна ҳам тутиб турмади.

XI

Июль ойининг ўрталари эди. Опасининг Покровское-дан йигирма чақирим нарида бўлган қишлоғи оқсоқоли Левин олдига ишларнинг аҳволи ва ўрим-йиғимнинг бориши ҳақида ҳисоб бергани келди. Опасининг мулкидан келадиган асосий даромад пичанзорлардан унарди.

Илгариги йилларда мужиклар пичанни ҳар десатинаси-га йигирма сўмдан бериб ўриб келишарди. Левин мулкни ўз бошқармасига олгандан кейин, пичанзорларни текшириб кўриб, бу ҳақнинг озлигини аниқлади-ю, десатинасига йигирма беш сўмдан нарх қўйди. Мужиклар бунга рози бўлишмади ва, Левиннинг гумонича, бошқа харидорларни ҳам йўлдан уришди. Ана шундан кейин Левин ўзи бориб, пичанзорнинг бир қисмини одам ёллаб, бир қисмини эса учдан бирга ўрдиришни буюрди. Опасининг мужиклари бу янги тартибга жону жаҳдлари билан қарши чиққан бўлишса ҳам, иш юришиб кетди ва биринчи йилдаёқ пичанзордан қарийб икки ҳисса ортиқ даромад олинди. Бурноғи йил ҳам, ўтган йили ҳам мужикларнинг норозилик қилишига қарамай, ўрим-йифим яна ўша тартибда ўтди. Бу йил мужиклар ҳамма пичанни учдан бирга ўришган эди, мана энди оқсоқол ҳамма пичанларнинг йиғиштириб олингандигини, ёғингарчиликдан қўрқиб, контора бошлиғининг кўзида пичанларни тақсим қилгандигини, хўжайинга тегадиган пичанларни саккиз ғарам қилиб қўйгандигини айтгани келган эди. Левин ўзининг «асосий пичанзордан қанча пичан олинди?» деган саволига берилган дудмал жавобдан, оқсоқолнинг сўрамай-нетмай пичанларни шошиб тақсим қилиб юборганидан, унинг гапи ва авзойидан бунда бир фирромлик борлигини сезиб, ўзи текшириб келишга қарор қилди.

Левин чоштгоҳда қишлоққа етиб келди-да, отини бир қари ошнасининг (бу чол акасини эмизган мужик аёлнинг эри эди) эшиги олдига қўйиб, пичан тақсимотини сўроқлаб кўриш учун, чолнинг асаларилар сақланадиган ҳовлисига кирди. Сергап, хушсифат чол Парменич Левинни кўриб жуда суюнди, унга бутун хўжалигини кўрсатди, асалариларни, бу йил уларнинг қанча кўпайганини оқизмай-томизмай айтиб берди, аммо Левиннинг пичан тўғрисидаги саволига истар-истамас дудмал жавоб қилди. Бу нарса Левинда тахминларининг тўғрилигини тасдиқлади. Шундан кейин пичанзорга бориб, ғарамларни кўрди. Ҳар бир ғарамда эллик аравачалик ҳам пичан йўқ эди. Левин мужикларнинг кирдикорларини фош қилиш учун пичан ташиётган араваларнинг ҳаммасини дарҳол чақиритириб, кўзи олдида бир ғарамни саройга ташиттирди. Ғарамдан атиги ўттиз икки аравагина пичан чиқди. Оқсоқол пичаннинг олдин юмшоқ

бўлганлигини, кейин ғарамда босилиб қолганлигини, пичанлар ҳалол тақсим қилинганинги айтиб қасам исса ҳам, Левин сўзида маҳкам туриб, пичанни ўзининг бўйруғисиз тақсим қилганлигини, шунинг учун ҳар бир ғарамни эллик арава пичан ўрнида қабул қилолмаслигини билдириди. Узоқ талашиб-тортишганларидан кейин, мужиклар бу ўн битта ғарамни эллик аравадан деб ўзлари оладиган, хўжайнинг эса яна қўшимча пичан ажратиб берадиган бўлдилар. Бу талашиб-тортишув, пичан бўлишув можароси кечгача чўзилди. Пичан охиригача тақсим қилиб бўлингандан кейин, Левин бошқа ишларни контора ходимига топшириди-да, ўзи устига тол новдаси санчиб белги қўйилган ғарам ёнида ўтириб, одамлар қайнаб-тошган пичанзорни томоша қила бошлади.

Унинг кўз ўнгига, анҳорнинг ботқоқ орқасидаги қайрилишида, ола-қуроқ кийимли мужик аёлларнинг чақчақ урган жарангдор товушлари эшитилди, ҳадемсий улар юмшоқ пичанларни кўкат ўсиб чиққан далага тўплай бошладилар. Аёллар орқасидан мужиклар айри билан юриб, хотинлар тўплаган пичанларни ғарамлаб туришиди, дам ўтмай кенг, баланд, думалоқ ғарамлар қад кўтара бошлади. Чап томонда, пичанлари йиғиштириб олинган майдонда эса гулдураб аравалар келар, ғарам пичанлари бирин-кетин ареваларга ортилар, ғарамлар ўрнида бир томонини отлар сағриси устига осилиб тушиб турган, оғир пичанли ареваларгина қоларди.

— Ҳавонинг очиқлигига ташиб олингани матькул-да! Хўп пичан бўлди-да! — деди чол, Левиннинг ёнига келиб ўтириб. — Пичан ҳам гапми? Қара, худди ўрдак болалири дон тергандай териб олишяпти-я! — деб чол ареваларга юклашаётган пичан ғарамларга ишора қилди. — Қиёmdан берисига ярмидан кўпини ташиб қўйишид-я, азаматлар!

Буларнинг ёнидан бир йигит арева яшиги олдидағи нештахта устига ўтириб олиб, от тизгинини силтаб ўтиб борарди. Чол:

— Ҳа, охиргисими? — деб қичқирди.

Йигитча ҳам от жиловини тортиб туриб:

— Окиргиси, ота! — деб жавоб қилди-ю, арева яшигига ўтириб бораётган қизил юз жувонга қараб кулим-сираб қўйди; бу хушчақчақ жувон ҳам унга бир кулим-сираб қўйгандан кейин йигит отини ҳайдаб кетди.

- Ким бу? Үфлингми? — деб сўради Левин.
- Қенжам,— деди чол, мулойимгина жилмайиб.
- Азamat йигит экан!
- Чакки эмас.
- Хотин олганми?
- Ҳа, уч йил бўлиб қолди.
- Бўлмаса, болалари ҳам бордир?
- Бола қайдা! Бир йилгача ҳеч ниманинг фаҳмига бормай юрди,— деб жавоб берди чол.— О, роса пичан бўпти-да! Пичанмисан пичан-да!— деди яна чол, гапни бошқа ёққа буриш учун.

Левин Ванька Парменов билан хотинига диққат билан қараб турди. Улар Левин яқинидаги ғарамни юклашаётган эди. Иван Парменов аравада туриб, ёш, хушрўй қайлиғи аввал құчоқ-құчоқ қилиб келтириб турган, кейин эса айри билан чаққон-чаққон узатган пичанларни олар, текислар, оёқлари билан тепиб ётқизарди. Ёш жувон кулиб туриб, эпчилик билан ишлар эди. Босилиб қолган ғарам пичанлари гоҳида айрига илинмас эди. Шундай пайтларда аввал пичанни бўшатиб, орасига айрини суқарди-да, кейин чапдастлик ила гавдасининг бутун оғирлиги билан айрини босиб туриб, қизил дурра ёпилган яғринини дарҳол ростлар, қаддини кўтарарди-ю, оқ парда остидаги бўлиқ кўксини дўрттайтириб, айри сопини маҳкам ушлаганича пичанни аравага ошириб ташларди. Иван эса, унинг бир минут ортиқча ҳам захмат чекишига йўл қўймай, узатилган пичанни қулочларни кенг очиб дарҳол илиб олар, аравага жойлаб борарди. Жувон пичаннинг қолганини айри билан узатиб бергандан сўнг, бўйнига тўқилган хас-чўпларни қоқидида, офтобда куймаган оқ пешонасига тушиб қолган дуррасини тузатиб қўйгач, араванинг тагига кириб, арқон тортишга тутинди. Иван қаерга боғлашини юқоридан айтиб турган эди, қайлигининг бир нима деганини эшишиб, хохолаб кулиб юборди. Бу ҳар икки чеҳрада яқиндагина уйғонган кучли, навқирон севги ифодаси кўзга ташланиб турарди.

XII

Аравадаги пичан арқон билан маҳкам қилиб боғланди. Иван тепадан сакраб тушиб, бардам, тўқ отни жиловидан етаклаб кетди. Ёш жувон эса айрисини аравага

ташлади-ю, ашула айтиб кетишаётган аёллар томон дадил одимлар билан қўлларини силтаб-силтаб юриб кетди. Иван йўлга чиқиб, аравалар карвонига қўшилди. Аёллар айрилари елкада, ранг-баранг гулдор кўйлакларда, шанғиллашиб, чақчақлашиб аравалар орқасида боришарди. Аёлларнинг бири йўғон, носоз бир товуш билан ашулани бошлаб нақоратигача айтди, ана шундан кейин ашулани элликка яқин турли-туман, қўпол-нозик, баланд овоз илиб олиб, яна бошдан охиригача айтди.

Аёллар ашула билан Левинга яқинлашиб келардилар, назарида булутлар гулдуроc билан устига босиб келаётгандек бўлди. Булут босиб келиб, Левинни қамраб олди, мана энди Левин чўзилиб ётган фарам ҳам, бошқа фарамлар, аравалар ва узоқ-яқинлардаги пичанзорлар ҳам ҳайқириқлар, ҳуштаклар, ҳиқ-ҳиқлар билан қоришиб кетган бу гулдуроc, шўх ашуладан ларзага кела бошлади. Бу соғлом кишиларнинг ўйин-кулгиларига Левиннинг ҳаваси келар, бу ҳаёт тантанасига ўзининг ҳам қатнашгиси келар эди. Лекин қўлидан ҳеч нарса келмасди, фажат жимгина ётиб томоша қилишдан, қулоқ солишдан бошқа иложи йўқ эди. Одамлар кўздан ғойиб бўлиб, ашулалари эшитилмай қолганда, Левинга ўзининг ёлғизлиги, умрини беҳудага ўтказаётгандиги ва бу оламга душманлик кўзи билан қараганлиги ўзига қаттиқ алам қилди.

У билан пичан тўғрисида кўпроқ талашган, ундан диллари озор тортган ана ўша мужикларнинг баъзилари ёки Левинни алдамоқчи бўлганлар унга очиқ чехра билан бош эгиб таъзим қилишади, афтларидан, кўнгилларида унга нисбатан ҳеч қандай ёмонлик йўқ, бўлиши ҳам мумкин эмас эди ёки уни алдамоқчи бўлганликлари учун пушаймон бўлганларининг асари ҳам кўринмас эди. Бу нарсаларнинг ҳаммаси умумий қувноқ меҳнат денгизида ғарқ бўлиб кетган эди. Еруғ кунни берган худо куч-қувват ҳам беради. Кун ҳам, куч-қувват ҳам меҳнатга сарф қилинади, мукофот ҳам меҳнатдан олинади. Лекин бу меҳнат ким учун? Меҳнат самараси қандай бўлади? Бу хусусда бош қотириш беҳуда, бунинг ишга алоқаси йўқдир.

Левин бу ҳаётни кўпинча ҳавас қиласа ҳам, шундай ҳаёт кечирувчиларга кўпинча ҳасад қилиб келган бўлса ҳам, лекин бугун, айниқса Иван Парменовнинг ёш қайлиfiga қилган муносабатларини кўргандан кейин, ўзи

яшаб келган оғир, беҳуда, сунъий шахсий ҳаётни меҳнат билан тўлган ана шу пок, чиройли ҳаётга алиштириш мумкинлигини ва бунинг фақат ўзигагина боғлиқ эканлигини биринчи марта равshan англади.

Ёнида ўтирган чол аллақачон уйига кетган, одамлар ҳам тарқаб бўлган эди. Яқинда турадиганлар уйларига кетиб, узоқдан келганлар эса шу ерда ётиб қолиш ҳаракатида овқат қилишмоқда эди. Левин ҳамон ғарамда ўйга ботиб ётар, гоҳо у ёқ-бу ёқларни томоша қиласар, одамларнинг сўзларига қулоқ солар, лекин одамлар буни сезмасдилар. Пичанзорда ётиб қолган одамлар қисқа ёз кечасини қарийб мижжа қоқмай чиқардилар. Олдин умумий гурунг эшитилди. Кейин овқат устида хоҳолашиб кулишди, сўнгра яна ашула, кулгилар бошланди.

Бу узун меҳнат куни уларда қувноқликдан бошқа ҳеч қандай асар қолдирмаган эди. Тонг отардагина ҳамма ёқ жимиidi. Фақат туни билан жимимаган ботқоқдаги бақаларнинг қуриллаши ва тонг олдида кўтарилиган тумандага ўтлаб юрган отларнинг пицқиришларигина эшитилиб турарди. Левин кўзларини очиб ғарамдан турди-да, юлдузларга қараб, тонг отганлигини кўрди.

Левин шу қисқа тунда миясидан ўтган, ҳис қилган нарсаларнинг ҳаммасини биратўла ифода қилишга тиришиб: «Ҳўп, энди нима қиласман? Қандай тадбир кўраман?» деди ўз-ўзига. Миясидан қайта-қайта ўтган ва ҳис қилган нарсаларнинг ҳаммаси учта алоҳида фикр туркумига бўлинарди. Биттаси — эски ҳаётдан, фойдасиз билимдан, ҳеч нарсага керак бўлмаган илмдан воз кечиш фикри эди. Бу нарсалардан воз кечиш унга завқ берар, шунинг учун ҳам бу нарсалар унга осон ва соддага ўхшаб кўринарди. Иккинчи хил фикр ва тасавурлари эса энди бошламоқчи бўлган ҳаётга тааллуқли эди. У бу янги ҳаётнинг соддалигини, тозалигини, қонунийлигини равshan ҳис қиласар ва ундан қаноат, ўзини қадрлаш ҳисларини толишига ва тинчишига қаттиқ ишонар эди. Аммо учинчи хил фикрлар эски ҳаётдан янги ҳаётга қандай қилиб ўтиш керак экан деган савол атрофида айланиб юрар, кўзига равshan бир нарса кўринмас эди. «Хотин олайми? Ишлайми, зарурий иш орқасидан югурдайми? Покровскоени ташлаб кетайми? Ер сотиб олайми? Бирор жамиятга аъзо бўлиб кирайми? Деҳқон қизига уйланайми? Қандай қилиб?— деб қайта-қайта ўзидан-ўзи сўрар, лекин жавоб тополмас эди.— Дарвоқе,

кечаси ухлаганим йўқ, шунинг учун ўзимга ўзим равшан жавоб тополмайман,— деб ўйларди.— Бу нарсаларни кейин аниқлайман. Лекин бир нарса аниқки, бу тун тақдиримни ҳал қилди. Оила ҳаёти тўғрисидаги аввалги хаёлларим пуч экан, беҳуда экан,— деди яна ўзига.— Бу нарса ўйлаганимдан кўра соддароқ, яхшироқ...»

Бошининг қоқ устига, осмон ўртасига келиб тўхтаган, худди садаф чиғаноғига ўхшаган оқ булут пагасига қараб: «Нақадар чиройли!— деб ўйлади Левин.— Бу гўзал тунда нақадар гўзал ҳамма нарса! Бу булут қачон чиғаноқ шаклига кира қолибди-а? Ҳалигина осмонга қараганимда иккита йўл-йўл булутдан бошқа ҳеч нима йўқ эди. Ҳа, менинг ҳаётга бўлган қарашларим ҳам ана шу тахлит сезилмасдан ўзгариб кетди!»

Левин пичанзордан чиқиб, катта йўл билан қишлоққа кетди. Шабада турди, кейин ҳар маҳалдагидек, тонг олдира, ёруғ қоронилиқ устидан тўла ғалаба қилар олдида гира-шира қоронилик тушди.

Левин совуқдан дилдираб, ердан кўз узмай шошиб бораарди. Бирдан карета қўнғироғини эшитиб: «Бу нимаси? Бирор келяпти шекилли», деб ўйлади. Ўзи бораётган катта йўлда, қирқ қадамча нарида, рўпарасидан тўрт отли карета келаверди. Ўртадаги отлар четга қараб тортар, лекин пештахта устида якка кифт бўлиб ўтириб олган эпчил ямшик отларни четга чиқармай, аравани текис йўлдан ҳайдаб бораарди.

Левин буни пайқади-ю, ким кетаётиби экан деб ўйлаб ҳам ўтирамай, аравага паришон бир назар билан қаради.

Каретанинг бурчагида бир кампир мудраб бораар, дераза ёнида эса, афтидан, ҳозиргина уйғонган бир ёш қиз оқ каллапушининг ленталарини икки қўли билан ушлаб ўтиради. Левинга тамоман ёт бўлган, мураккаб ички ҳаёт билан тўлиб-тошган бу ёрқин чеҳрали, бу ўйчан гўзал қиз деразадан тонг шафақларини томоша қилиб бораарди.

Бу манзара бир хаёлот каби ғойиб бўлгандан сўнг ҳақиқатгўй кўзлар Левинга қайрилиб қаради. Қиз Левинни таниди-ю, чеҳраси ҳайрат аралаш қувонч билан порлаб кетди.

Левиннинг янгилишуви мумкин эмасди. Дунёда бу кўзлар якка-ю ягона эди. Унинг назарида бутун ёруғ дунёни, бутун ҳаётнинг маъносини ўзида мужассамлаш-

тира оладиган хилқат дунёда яккаю ягона эди. Бу ўша эді. Бу Кити эди. Левин унинг темир йўл станциясидан Ергушовога кетаётганлигини англади. Шундай қилиб, бу уйқусиз кечада Левинни ҳаяжонга келтирган нарсалар, шу кеча келиб қўйган қарорлари ҳаммаси бирдан йўқ бўлди-қолди. Деҳқон қизига уйланиш тўғрисидаги орзуларини эслаб жирканди. Сўнгги вақтларда ўзига қаттиқ азоб берәётган ҳаёт жумбоини ҳал қила оладиган нарса фақат унда, йўлнинг ул юзига ўтиб олиб, тез узоқлашиб кетаётган каретадагина эди.

Қиз ортиқ қарамади. Филдираклар овози тинди, фаяқт қўнғироқларгина сал-пал эшитилиб турди. Йтларнинг хуриши — каретанинг қишлоқдан ўтиб кетганлигини билдирарди; энди теваракда яйдоқ далалар, олдинда қишлоқ, қатновсиз катта йўлда ёлғиз бораётган, ҳамма нарсага бегона бўлган ғариб боши, бир ўзигина қолди.

У боягина завқланиб қарагаң ва бугун кечаси миясига келган фикр-хаёллари, ҳисларининг тимсоли бўлган чиғаноқ булатни топиш нияти билан осмонга қаради. Осмонда чиғаноққа ўшаган ҳеч бир нарса қолмаган эди. У ерда, қўл етмайдиган юксакликда сирли бир ўзгариш юз берәётган эди. Чиғаноқдан асар қолмаган, фақат парчаланиб бораётган паға булатлар осмоннинг бутун бир ярмини текис қоплаб олган эди. Ёришиб, мовийлашган осмонда у Левиннинг илтижоли кўзларига ҳамон бояги малоҳат билан, бояги қўл етмас юксакликдан қараб туарди.

«Йўқ,— деди у, ўз-ўзига,— меҳнат билан тўлиқ бу содда ҳаёт қанчали яхши бўлмасин, мен ортиқ унга қайтолмайман. Мен уни севаман».

XIII

Алексей Александровичга яқин турган одамлардан бошқа ҳеч бир ким башарасидан оғир табиатли ва ақлуидрокли кўринган бу кишининг умумий характеристига сира ҳам мос келмайдиган битта заиф томони борлигини билмас эди. Алексей Александровичнинг ёш бола ёки хотин кишининг кўз ёшларини кўришга, йигисини эшитишга тобу-тоқати йўқ эди. Кўз ёшлари уни эсанкиратар, у бутунлай ақли-ҳушини йўқотиб қўярди. Маҳкамасидаги ишлар мудири билан котиби унинг бу одатини билар, шу сабабли арз-дод билан келганларни «иши-

иғизни бузиб қўйгингиз келмаса, кўз ёш қилманг», деб огоҳлантиришардӣ. «Аччиғи чиқади-ю, арзингизга қулоқ солмайди», дейишиарди. Тўғридан ҳам, шундай пайтларда кўз ёшлари Алексей Александровичнинг кайфини бузиб, уни дарҳол ғазабга келтирарди. У шундай пайтларда: «Ҳеч нарса қилолмайман, қўлимдан келмайди. Қани, жўнаб қолинг!» деб қичқириб берардӣ.

Анна пойгадан қайтиб келаётганда ўзи билан Вронский ўртасидаги муносабатни очиқасига айтгандан сўнг юзини қўллари билан беркитиб йиғлай бошлаганда, Алексей Александрович, Аннага қарши қалбida тўлибтошган ғазабга қарамай, кўз ёшларини кўрганда, ҳар маҳалдагидек, кўнгли бузилди. Буни билгани ва ҳозирги пайтда ўз ҳисларини билдириб қўйиш ғайри табиий бир ҳолат бўлиб кўринишини англагани сабабли ўзининг ҳатто нафас олаётганини билдириналикка тиришиб, қимир этмади, Аннага ҳам қарамади. Шу боисдан юзи мурданикига ўхшаб қолган, Аннани шошириб қўйган эди.

Ўйга етиб келишганда, Алексей Александрович Аннуни каретадан тушириб қўйди-да, ўзини зўрлаб бўлса ҳам хотини ила одатдаги ҳурмат-эҳтиром билан хайрлашиб, ўзига ҳеч қандай мажбурият юкламайдиган сўзларни айтди, эртага ўз қарорини маълум қилишга ваъда этди.

Хотинининг сўзлари, энг ёмон гумонларини тасдиқлаб, Алексей Александровичнинг руҳини қаттиқ азобга солди. Аннанинг кўз ёшлари уйғотган ғалати жисмоний аянч ҳисси бу руҳий азобни яна бешбадтар кучайтириди. Лекин Алексей Александрович каретада ёлғиз қолгандан кейин бу аянч ҳиссидан ва сўнгги вақтларда ўзини азоб ичиди қовуриб келаётган шубҳа-гумонлардан, рашк изтиробларидан бутунлай халос бўлганлигини сезиб ҳам ажабланди, ҳам қувонди.

Алексей Александрович ўзини узоқ вақтлардан бери оғриб келаётган тишини олдирган киши сингари ҳис қиласарди. Қасал даҳшатли оғриқдан сўнг оғзидан, ўз қалласидан ҳам каттароқ бир нарсанинг суғуриб олинганини сезиб, ўз баҳтига ишонгиси келмай қувонади. Ҳаётини узоқ вақтлардан бери заҳарлаб, бутун эс-ҳушини олиб қўйган нарсадан қутулганини, энди у ҳам фақат тишининг ғамини ейиш билангина ўтмай, bemalol яшashi, бошқа нарсалар ҳақида ҳам ўйлаши мумкинлигини ҳис

этади. Алексей Александрович ҳам шу ҳисни бошидан кечирди. Оғриқ ҳам ғалати, ҳам даҳшатли эди, лекин энди ўтиб кетди, босилди, у ҳозир фақат хотини ҳақидагина эмас, бошқа нарсалар ҳақида ҳам ўйлаши, бемалол яшаши мумкинлигини ҳис қилди.

«Номуссиз, қалбсиз, динсиз, бузук хотин! Унга ачиниб, ўзимни алдаб келган бўлсан ҳам, буни билардим, ҳамиша кўриб юрардим», деди Алексей Александрович ўзига-ўзи. Тўғридан ҳам у бу нарсани ҳамиша кўриб юргандек эди, у илгари ўзига ҳеч бир жиҳатдан хунук кўришимаган ўтмиш ҳаётининг тафсилотини бир-бир хаёлидан кечирди, мана энди бу тафсилотлар Аннанинг ҳамма вақт бузук эканлигини очиқ-ойдин кўрсата бошлади. «Мен ўз ҳаётимни у билан боғлаб хато қилганин, лекин менинг янглишимда ҳеч қандай айб нарса йўқ, шунинг учун ўзимни бахтсизман деб айтольмайман. Айб менда эмас,— деди яна ўзига,— унда. Лекин у билан менинг ишим йўқ. У ортиқ мен учун тамом бўлган...»

Аннанинг бошига нимаики тушса, ўғлининг бошига ҳам худди шу нарса тушади, мана энди Алексей Александровичнинг ҳис-туйғулари хотининг, ўғлига нисбатан ҳам ўзгарди, ортиқ уларни парвойига ҳам келтирмади. Лекин ҳозир унинг фикри-зикрини банд қилган нарса— хотини разолат ботқогига йиқилиб юзига саҷратган ифлосдан қандай қилиб одамшавандалик билан энг яхши, энг қулай тарзда, демак, энг одил бир усулда қутулиш ва ўзининг фаолият билан тўлган номусли, фойдали ҳаёти йўлида давом этиш масаласи эди.

«Лаънатга ботган бир хотин жиноят қилгани учун мен бахтсиз бўлолмайман. У мени киритиб қўйгай оғир аҳволдан қутулишнинг энг яхши йўлини топишм керак, холос. Бу йўлни топаман ҳам,— деярди у ўзига-ўзи, тобора бадтарроқ хўмрайиб.— Бу бобда мен биринчи ҳам эмасман, охиринчи ҳам». Менелайнинг хотини гўзал Елена каби ҳамманинг эсида ҳали-ҳали сақланиб келган тарихий мисоллар ҳақида гапирилмаганда ҳам, ҳозирги олий кибор жамиятига мансуб хотинларнинг эрларига қилган вафосизликлари Алексей Александровичнинг ҳаёлида бир-бир жонлана борди. «Дарьялов, Полтавский, князь Карибанов, граф Паскудин, Драм... Ҳа, Драм... шундай номусли, тадбирли киши ҳам... Семёнов, Чагин, Сигонин,— деб эслай бошлади Алексей Александрович.—

Бу одамлар бошига аллақандай *ridicule*¹ дарди тушяпти деб фараз қилайлик, лекин мен бунда баҳтсизликдан бошқа бирон нарса борлигини ҳеч қачон кўрган эмасман, балки ҳамма вақт хайриҳоҳ бўлиб келганман», деди ўзига Алексей Александрович, гарчи бу гапи нотўрри бўлса ҳам. Аксинча, у бу хилдаги баҳтсизларга ҳеч қачон хайриҳоҳ бўлган эмас, эрларига вафосизлик қилган хотинлар кўпайиб борган сари у ўзини баланд қўяр, қадрлар эди. «Бу баҳтсизлик ҳар кимнинг бошига тушиши мумкин. Мана энди менинг бошимга тушди. Ҳамма гап бу аҳволдан қандай қилиб яхшироқ қутулишда». Шундан кейин, унинг аҳволига тушган одамлар қандай чора-табдир кўрганликларини бир-бир хаёлидан ўтказа бошлиди.

«Дарьялов дуэлда отишди...»

Алексей Александрович жисман юраксиз одам бўлгани, буни ўзи ҳам яхши билгани учун ёшлигида дуэлни жуда кўп ўйлар эди. Алексей Александрович тўппончанинг ўзинга ўқталиб туришганини хаёл қилганида даҳшатга тушмасдан туролмасди. Шунинг учун умрида ҳеч қандай қурол ишлатмаган. Бу даҳшат уни ёшлик чоғлариданоқ дуэль ҳақида тез-тез ўйлашга, жонини хатарга солган киши ҳолатига ўзини қўйиб кўришга мажбур этарди. Ҳаётда ютуқларга эришиб, мустаҳкам мавқега эга бўлгандан кейин бу ҳисни аллақачон эсдан чиқариб юборган эди, лекин ваҳим ҳисси яна қўзғалди, юраксизлик даҳшати ҳалигача шу қадар кучли эканки, Алексей Александрович, ҳеч бир йўсин билан отишмаслигини олдиндан билса ҳам, дуэль хусусида ҳар тарафлама ўйлаб, хаёлида узоқ ардоқлаб юрди.

«Шубҳасиз, бизнинг жамиятимиз ҳали шу қадар ёввойики (Англиядагида әмас), кўп кишилар (бу кўп кишилар жумласида Алексей Александрович фикрларини жуда қадрлайдиган одамлар ҳам бор эди) дуэлга яхши нарса деб қарашади, лекин дуэлнинг оқибати нима бўлади? Фараз қилайлик, мен дуэлга чақирдим,— деб Алексей Александрович хаёл сурди, кейин дуэлга чақиргандан сўнг ўтказадиган кечасини ва ўзига ўқталган тўппончани тасаввур қилди-ю, бир сесканиб, ҳеч маҳал бундай қила олмаслигини тушунди,— фараз қилайлик, мен уни дуэлга чақирдим ҳам. Фараз қилайлик, менга

¹ Кулгили бир дард (*франц.*).

қандай отишни ўргатиши ҳам,— деб хаёл сура кетди у,— айтганларини қилиб, тепкини босдим ҳам,— деди ўзига-ўзи, кўзларини юмиб,—бундай қарасам, ўлдириб қўйибман,—деди-ю, Алексей Александрович, бу аҳмоқона фикрларни миясидан ҳайдаш учун калласини чайқатди.— Жинояткор хотининг билан ўғлингга бўлган муносабатингни муайянлаштириш учун одам ўлдиришингдан нима маъно бор? Хотинимни нима қилишимни ҳам худди шу тахлитда ҳал қилишим керак. Лекин эҳтимолга яқинроғи шуки, мен шубҳасиз ё ўлдириламан ёки ярадор бўламан. Ҳеч қандай айбим йўғ-у, қурбон бўламан — ўлдириламан ёки ярадор бўламан. Буниси яна ҳам бемаъни. Бу ҳам оз ҳали, дуэлга чақиришим — менинг номимдан қилинган қилвирлик бўлиб чиқади. Ажабо, дўстларимнинг мени дуэлда отиштириб қўймасликлари ни, Россияга керак бўлган бир давлат кишисининг ҳаётি ҳавф-хатарда қолишига ҳеч қачон йўл қўймасликларини олдиндан ҳам билмайманми? Хўш, оқибати нима бўлади! Оқибати мен олдиндан билган нарса бўлади: жанжал орттирган бўламан. Бу қилвирлик, қаллоблик, бу ўзингни ҳам, бошқаларни ҳам алдашлиқ бўлади. Дуэль ақлга сиғмайдиган нарса, иннайкейин, уни ҳеч ким мендан кутмайди ҳам. Мақсадим ўз фаолиятимни монесиз давом эттириш учун отимга доғ туширмасликдан иборатдир». Илгарилари ҳам Алексей Александровичнинг қўзида катта аҳамиятга эга бўлган хизмат фаолияти ҳозир унга ниҳоятда муҳим бўлиб кўрина бошлади.

Алексей Александрович дуэль масаласини ҳар тарафлама ўйлаб чиқиб рад қилгандан сўнг талоқ масаласига ўтди, бу Алексей Александровичнинг эсига тушган баъзи эркаклар танлаган йўл эди. Алексей Александрович маълум талоқ ҳодисаларининг ҳаммасини (бундай талоқ ҳодисалари унга жуда яхши маълум бўлган киборлар муҳитида кўп учрарди) бир-бир хаёлидан ўтказиб, биронтасидан ҳам ўзи назарда тутган мақсадни тополмади. Бу ҳодисаларнинг ҳаммасида эр ё ёнбосар, ёки бўлмаса вафосиз хотинини сотарди; натижада қилган айби учун никоҳ ҳуқуқидан маҳрум бўлган томон янги эр билан уйдирма, сохта қонуний алоқага киришарди. Алексей Александрович эса ўзининг бошига тушган ҳодисада қонуний талоқ, яъни айбдор хотингина рад қилинадиган талоққа эришиб бўлмайди деб ҳисобларди. У ўзи яшаб турган мураккаб ҳаёт шароити хотинининг жиноятини

очиб ташлаш учун қонун талаб қўйган қўпол далил-исботларга йўл қўймайди, деб биларди, бу ҳаётнинг маълум назокати бундай далиллар бўлганда ҳам, буларни қўлланишга йўл қўймаслигини, бу далиллар қўлланилган тақдирда жамият кўзида хотинининг шаънидан кўра ўз шаънига кўпроқ иснод келиши аниқлигини ҳам тушунарди.

Хотинидан ажралиш ҳаракати жанжалли процесс билан натижаланиши мумкин эди, у ҳолда бу нарса Алексей Александровичга туҳмат тоши ёғдириш, унинг юксак мартабасига кибор жамияти олдида доғ тушириш учун душманлар қўлида қурол бўлиб қоларди. Масалани енг ичидаги ҳал қилиб юборишдан иборат асосий мақсадга эса талоқ йўли билан эришиб бўлмасди. Бундан ташқари, талоқ қилинганда, ҳатто талоқ ҳаракатига тушилганда ҳам, хотинининг эри билан алоқасини узиб, ўйнаши билан топишиб кетиши турган гап эди. Алексей Александрович ҳозир ўзини хотинига нафрат аралаш парвосизлик билан қараб юргандек ҳис қилса ҳам, қалбидаги унга нисбатан ҳамон бир ҳис яшарди: хотинининг Вронский билан монесиз топишиб кетишини, шу билан жинояти унга қўл келишини хоҳламас эди. Бу фикр Алексей Александровичнинг зардасини шу қадар қайнатдики, уни хаёлига келтириши билан ичидаги пайдо бўлган оғриқдан инграб, каратада ўтирган ўрнидан сакраб турди-ю, бошқа жойга келиб ўтири ва шундан кейин узоқ вақтгача қовоғини солиб, музлаган озғин оёқларини юмшоқ юнг рўмол билан ўраб олди.

У ўзини босиб олгандан кейин: «Расмий талоқдан ташқари, Карибанов, Паскудин ва шўрлик Драм сингари иш кўриши, яъни эр-хотинининг ҳар ёққа кетиб қолиши ҳам мумкин эди», деб ўйлади яна, лекин бу тадбир ҳам, талоқ тадбири сингари, одамни шарманда қилиб қўяди, хусусан, бу тадбир ҳам, расмий талоқ сингари, хотинини Вронскийнинг қучоғига келтириб ташлайди. «Йўқ, бу бўладиган гап эмас, бўладиган гап эмас!— у оёқларидаги рўмолни бошқатдан ўрашга киришиб, баланд овоз билан шундай деди.— Мен-ку баҳтсиз бўлламайман, лекин хотиним ҳам, у ҳам баҳтли бўлмасликлари керак».

Аҳвол бетайин эканида азоб бериб келган рашк ҳисси хотинининг сўзлари билан дарҳол йўқ бўлди-қолди, тишини оғритиб туриб суғуриб ташлади. Лекин бу ҳис ўрнига

бошқаси келди: хотиним тантана қилибгина қолмасин, лекин шу билан бирга ўз жинояти эвазига жазо ҳам тортсинг, деярди. Алексей Александрович бу ҳисга тан бермаса ҳам, лекин қалбининг чуқур бир ерида ўз тинчини, номусини бузгани учун хотинининг жазоланишини хоҳлар эди. Ана шундан кейин, дуэль, талоқ, айрилиқ шартларини хаёлидан яна бир-бир ўтказиб, уларни яна рад этгандан сўнг, Алексей Александрович нажот йўли фақат биттагина эканига қаноат ҳосил қилди — юз берган ҳодисани одамлар кўзидан яшириб, Аннани ёнида сақлаб қолиш, уларнинг ўрталаридағи алоқани узиш учун қўлидан келган ҳамма тадбирларни кўриши ва энг муҳими,— бунисига Алексей Александровичнинг ўзи ҳам тан бермасди,— Аннани жазолаш зарур деган фикрга келди. «У оила бошига солган оғир аҳволни ўйлаб чиқиб, ўз қароримни эшиттиришим керак, бошқа чораларнинг ҳаммаси ҳам ҳар икки томон учун ташқи *status quo*¹га нисбатан яхши эмас, мен бундай шартга риоя қилишга розиман, фақат хотиним иродамга батамом бўйсуниши, яъни ўйнаши билан алоқасини узиши шарт». Бу қарор узил-кесил қабул қилингандан кейин Алексей Александровичнинг миясига қарорини тасдиқ қилувчи янги бир фикр келди: «Фақат шу қарор билангина динга мувофиқ ҳаракатда бўламан,—деди у ўзига,— фақат шу қарор билангина жинояткор хотинимни рад қилмайман, балки тузалишига имкон бераман, ҳатто,— менга нақадар оғир бўлса ҳамки,— уни тузатиш ва сақлаб қолиш учун кучимнинг бир қисмини сарф ҳам қиласман». Гарчи Алексей Александрович хотинига ахлоқда таъсир кўрсата олмаслигини, уни тузатиш йўлидаги бу ҳаракатлари соҳта эканини билса ҳам; бу оғир минутларни бошидан кечириб турган пайтда бирон марта бўлсин динни раҳнамо қилиб олиш ақлига келмаган бўлса ҳам, мана энди, унинг назарида, қарори дин талабларига мувофиқ тушгандан Кейин, динга мос бўлган бу қарор унда тўла қаноат ҳосил қилди, қисман тасалли ҳам бера бошлади. Ҳаётida катта аҳамиятга эга бўлган бу муҳим ишда, динга нисбатан умумий совуш ва бепарво қарашиб ҳукм сурган бир пайтда, дин байроғини баланд кўтариб, унинг қонун-қоидаларига муносиб ҳаракат қиласман, деб ҳеч ким таъна қилолмаслигини ўйлаб қувонар эди. Алексей

¹ Илгариги аҳвол (латин).

Александрович бошқа томонларни ҳам ўйлаб кўргандан кейин, хотинига бўлган муносабатларининг қарийб илгаригича сақланиб қолишига кўзи етди. Хотинига аввал гидек ҳурмат-эҳтиром билан муомала қилишга ҳеч маҳал кўнгли бўлмаслиги шубҳасиз эди, лекин Аннанинг ёмон хулқли, вафосиз хотин бўлгани учунгина ўз ҳаётини заҳар қилиш, изтироб чекиш тўғри келмае, бунга ҳеч қандай сабаб йўқ, бўлиши ҳам мумкин эмас эди. «Ҳа, вақт ўтади, яралар битади, эски муносабатлар яна тикланади,— деди Алексей Александрович ўзига,—яъни шу даражада тикланадики, умримнинг охиригача дилсиёҳликни кўрмайман. Анна баҳтсиз бўлиши керак, лекин мен айборд эмасман, шунинг учун ҳам баҳтсиз бўлолмайман».

XIV

Алексей Александрович Петербургга яқинлашганда узил-кесил шу қарорга келиб, хотинига ёзадиган хатни миясида тузиб ҳам қўйди. Алексей Александрович швейцар ҳужрасига кириб, хатларга ва министрликдан келтирилган қофозларга кўз ташлади-да, орқасидан кабинетга олиб киришни буюрди.

У швейцарнинг саволига:

— Қолдирилсин, ҳеч ким қабул қилинмасин,— деди, кайфининг яхши эканлигини билдирувчи бир мамнуният билан «қабул қилинмасин» сўзига алоҳида урғу бериб.

Алексей Александрович кабинетида икки марта у ёқбу ёқса юргандан сўнг каттакон ёзув столи ёнида тўхтади; столда ўзидан олдин камердинер ёқиб чиқиб кетган олтита шам ёниб турарди, бармоқларини шиқирлатгандан сўнг ўтириб, ёзув асбобларини тартибга сола бошлади. Тирсакларини столга қўйиб, калласини бир ёнга қийшайтириб бир минутча ўйланиб тургач, бир секунд ҳам тўхтамасдан ёза бошлади. У Аннага мурожаат қиласдан, рус тилидаги сингари совуқ туюлмайдиган «сиз» олмошини ишлатиб, французча ёзди.

«Сўнгги суҳбатимиэда ўша суҳбат мавзуи тўғрисида-ги қароримни сизга хабар қиласман деб айтган эдим,

Ҳамма нарсани диққат билан ўйлаб чиққанимдан кейин, ҳозир ана ўша ваъдамни бажариш мақсадида шуларни ёзяпман. Мен қўйидагича қарорга келдим: сизнинг қилмишингиз қандай бўлмасин, тақдирнинг иродаси билан бир-бирилизни боғлаб турган ипни узишга ўзимни ҳақли деб ҳисобламайман. Оила завжлардан бирининг инжиқлиги, ихтиёри, ҳатто жинояти билан ҳам бузилиши мумкин эмас, шунинг учун ҳаётимиз илгари қандай борган бўлса, яна шундай бориши керак. Бу нарса мен учун, сиз учун, ўғлимиз учун зарур. Ушбу хатимнинг ёзилишига сабабчи бўлган масала хусусида пушаймон еганингизга ва ҳозир пушаймон еб турганингизга аминман, ҳамда орамизга тушган совуқликнинг сабабини туб-томири билан юлиб ташлашда ва бўлиб ўтган нарсаларни унтишда менга ёрдам беришингизга тўла ишонаман. Акс ҳолда ўзингизнинг бошингизга, ўғлингизнинг бошига ни-малар тушишини фаҳмлаб олишингиз мумкин. Бу ҳақда юзма-юз ўтириб, тўла ва муфассал гаплашиб олишимизга умидворман. Чорбоғда туриш фасли тугаб қолгани учун Петербургга мумкин қадар тезроқ, сесанбадан кечикмай кўчib келишингизни илтимос қилас әдим. Кўчib келишингиз учун зарур бўлган бутун топшириқлар ерига етказилади. Бу илтимосимнинг бажарилишига катта аҳамият билан қарайман, сиздан ҳам бунга эътибор қилишингизни ўтиниб сўрайман.

A. Каренин.

P. S. Хат ичида пул ҳам бор, сарф-харажатингизга керак бўлар».

У хатни ўқиб чиқиб мамнун бўлди, пул солиб қўйиш эсига тушгани учун яна ҳам хурсанд бўлди, битта ҳам дағал сўз, битта ҳам гина йўқ эди, лекин ялиниш оҳангидан ҳам йўқ эди. Энг муҳими — қайтиш учун олтин кўприк солинган эди. Хатни тахлади, уни фил суюгидан қилинган каттакон, вазмин пичноқ билан босиб текислади-да, пул билан бирга конвертга солгандан сўнг, яхши тартибда сақланадиган ёзув асбобларини қўлга олганда ҳамма вақт кўнглида уйғонадиган бир мамнуният билан қўнфироқни чалди.

— Куръерга бер, эртага чорбоққа чиқиб, Анна Аркадьевнага топширсин,— деб ўрнидан турди.

— Хўп бўлади, жаноб олий, чойни кабинетларига келтирайми?

Алексей Александрович чойни кабинетига келтиришга буюрди-да, вазмин пичоқни қўлида ўйнатиб, курси томонга қараб юрди, у ерга чироқ ёқилиб, евгюбик ёзуви ҳақидаги ўқий бошлаган французча китоби келтириб қўйилган эди. Курси устига Аннанинг машҳур рассом томонидан чизилган ғоят чироили портрети олтин суви югуртирилган рамда осиб қўйилган эди. Алексей Александрович портретга қаради. Очиқчасига гапиришган сўнгги кечадаги сингари бу сирли кўзлар унга мазақ қилаётгандай безрайиб қараб турарди. Рассом томонидан маҳорат билан чизилган бошидаги қора кружевалар, қора соchlар, ён бармоғига қўша-қўша узуклар тақилган оппоқ, чироили қўллар Алексей Александровичда жирканч ва ғазаб ҳисси ўйғотди. Алексей Александрович портретга бир минутча қараб тургандан сўнг шу қадар жунжикиб кетдики, лаблари қалтираб, оғзидан «брр» деган овоз чиқиб кетди, юзини тескари ўгирди. Апилтапил курсига ўтириб, китобни очди. Ўқишга уриниб кўрди, лекин евгюбик ёзувларига бўлган илгариги оташин мароқи ҳозир уни тарк қилган эди. Кўзлари китобда бўлса ҳам, ўйлари бошқа ерда эди. У ҳозир хотинини эмас, балки сўнгги вақтларда давлат фаолиятида туғилган ва хизмат вазифасида жуда муҳим ўрин тутган бир мушкул иш устида ўйлаётган эди. Бу мушкул иш тўғрисида ҳар вақтдагидан ҳам чуқурроқ, атрофлироқ ўйлаган сари миясида жуда асосли бир фикр (бу сўзларни кибру ҳавосиз айта оларди) туғилиб бораётганини, бу фикр мушкулотини ҳал қилиши, ўзини эса хизмат мартабасида кўтариши, душманларини ерга киргизиши, шу билан давлатга ниҳоятда зўр фойда келтириши кераклигини ҳис қиласди. Хизматкор чойни қўйиб чиқиб кетгандан сўнг Алексей Александрович дарҳол ўрнидан туриб ёзув столи ёнига келди. Жорий ишлар солинган портфелини ўртага суриб, мамнун бир ҳолда мийигида кулимсиради-ю, қаламдондан битта қаламни олиб, ўзи талаб қилиб олган мураккаб бир ишни ўқишига киришди, бу иш рўй берадиган мушкулотга алоқадор эди. Мушкулот эса қўйидагидан иборат эди: давлат арбоби бўлган Алексей Александровичнинг хосияти, юқори кўтарилиб бораётган ҳар бир амалдорда бўладиган ўзига хос характерли хусусияти, унинг мартабасини оширган шуҳратпарастлик,

эҳтиёткорлик, ҳалоллик ва ўзига ишонганлик сифатлари қоғозбозликни менсимасликдаи, ҳаракатдаги ишга бевосита алоқадор бўлган ёзишмаларни камайтириш, ишни мумкин қадар бевосита бошқариш ва тежашдан иборат эди. Нима ҳам бўлди-ю, 2 июндаги машҳур комиссия Алексей Александровичнинг министрлигига қарашли Зарайская губерниясидаги сугориладиган далалар тўғрисида иш кўтариб қолди, бу иш қилинган сарф-харажатларнинг ва ишга қоғозбозлик билан қарашнинг нақадар самарасиз бир ҳаракат эканини кўрсатувчи яққол мисол эди. Алексей Александрович бу нарсанинг ўринлик эканлигини биларди. Зарайская губернясининг далаларини сугориш иши Алексей Александровичдан илгариги амалдорнинг избошиси томонидан бошланган эди. Тўғридан ҳам, бу ишга жуда кўп пул сарф қилинган ва сарф қилинаётган бўлса-да, натижаси кўринмас, бу тадбирдан бирон нарса чиқишига ақли етмас эди. Алексей Александрович амалга мингандан кейин аҳволни дарҳол тушуниб, ишни тўхтатиб қўймоқчи ҳам бўлди, лекин дастлабки пайтларда ўз мавқеининг ҳали маҳкам эмаслигини билгани учун, бу тадбирнинг жуда кўп кишилар манфаатига дахли борлигини сезиб, ҳаракатга киришишдан ўзини тортди, кейин эса, бошқа ишлар билан бўлиб кетиб, бу нарсани эсидан чиқариб қўйди. Иш эса, ҳамма ишлар сингари, ўз-ўзича сустлик билан давом қиласерди. (Жуда кўп одамлар, айниқса музикага берилган ахлоқли бир оила шу иш орқасида кун кўрарди, бу оила бошлиғининг ҳамма қизлари чалғу чалашарди. Алексей Александрович бу оилани биларди, катта қизларидан бирининг никоҳида вакил ота ролини бажарган эди.) Бу ишнинг душманлик қилиб юрган министрлик томонидан қўзғатилиши, Алексей Александровичнинг фикрича виждонсизлик эди, чунки ҳар бир министрликда ҳам бундан бадтар ишлар бор, лекин, хизмат соҳасида ҳукм сурган маълум одоб-андишага кўра, ҳеч ким кўтармас эди. Ҳозир унга очиқдан-очиқ қарши чиқишиганда, у курашга маҳкам бел боғлаб киришид-ю, Зарайская губерниясининг далаларини сугориш масаласи бўйича тузилган комиссиянинг ишини ўрганиш, текшириш учун маҳсус комиссия белгиланишини талаб қилди, лекин айни замонда у жаиобларни ҳоли-жонларига ташлаб қўймади. Бошқа миllat халқларини жойлаштириш иши юзасидан ҳам маҳсус комиссия белгиланишини

талаб қилди. Бошқа миллат халқларини жойлаштириш масаласи 2 июнь комитетида тасодифан кўтарилиган бўлса ҳамки, Алексей Александрович бошқа миллат халқларининг аҳволлари ғоят оғир бўлгани учун буни тўхтовсиз ҳал қилиш керак деб туриб олди. Бу ишнинг комитетда муҳокама қилиниши бир қанча министрликларнинг бир-бирлари билан айтишиб қолишларига сабаб бўлди. Алексей Александровичга қарши бўлган министрлик бошқа миллат халқларининг аҳволи гўллаб-яшнаб турганлигини, таклиф қилинган тадбирлар эса уларни фақат нобуд қилиши мумкинлигини айтиб, агар ўртада бирон ёмон нарса содир бўлган бўлса, бу фақат Алексей Александрович министрлигининг қонун талаб этган тадбирларни амалга оширгани оқибатидир, холос, деб туриб олди. Энди Алексей Александрович шуларни талаб қилиш фикрида эди: биринчидан, янги комиссия туздириб, унга бошқа миллат халқларининг аҳволини жойларда текшириш вазифасини юклатиш; иккинчидан, агар бошқа миллат халқларининг аҳволлари ҳақиқатан ҳам комитет қўлидаги расмий ҳужжатда кўрсатилгандай бўлиб чиқса, у ҳолда бошқа миллат халқларининг бу оғир аҳволлари сабабини: а) сиёсий, б) маъмурий, в) иқтисодий, г) этнографик, д) моддий ва е) диний нуқтаи назардан текшириш учун яна битта маҳсус комиссия туздириш; учинчидан, душманлик қилаётган министрликдан ҳозир бошқа миллат халқлари тушиб қолган ёмон аҳволга барҳам бериш учун шу министрлик сўнгги ўн йил ичида кўрган тадбирлар тўғрисидаги маълумотларни талаб қилдириш; ниҳоят, тўртинчидан, «нима учун комитетга топширилган 17 015 ва 18 308-сонли, 1863 йил 5 декабрь ҳамда 1864 йил 7 июнь тарихли маълумотларидан кўриниб турганидек, қонуннинг туб ва асл маъносига, яъни 18-моддага ва 36-модданинг изоҳ қисмига тамоман зид равишда ҳаракат қилганлигининг изоҳини министрликдан талаб қилдириш. Бу фикрлар конспектини шошиб-пишиб ёзётганда, Алексей Александровичнинг юзи ловиллашиб кетди. Бир қофозни ёзиб тўлдиригандан кейин ўрнидан туриб, қўнғироқ чалди-да канцелярия ишлар мудирига икки энлик хат ёзиб, зарур маълумотлар келтириб беришни топширди. Ўрнидан тургандан кейин ўёқ-бу ўёқ юра туриб, яна портретга қарди-ю, хўмрайиб, нафрат билан кулимсираб қўйди. Алексей Александрович евгюбик ёзуви ҳақидаги китобни бир

оз ўқиб, яна юрагида эски мароқни уйғотгандан кейин соат ўн бирда ётгани кетди, кейин, ўрнида ётиб, хотини воқиасини эслаган эди, бу сафар у илгаригидек хунук кўринмади.

XV

Вронский Аннага аҳволнинг бундай давом этиши мумкин эмаслигини айтиб, ҳамма сирни эрига очиқ-ошкор билдиришга унданганда, Анна жаҳли чиқиб, қаттиқ қарши турган бўлса ҳам, дилида ўз аҳволининг сохталигини, номуссизлигини сезиб, бутун қалби билан уни ўзгартиришни хоҳларди. Пойгадан эри билан бирга қайтиб келаётгандан, ҳаяжон ичидан бутун бу нарсаларни эрининг юзига очиб солган эди, ўша пайт қалбida турган оғриққа қарамай, Анна гапнинг очигини айтганига хурсанд бўлган эди. Эри қолдириб кетгандан кейин, «энди хурсандман, энди ҳамма нарса очди бўлди, энди ҳеч бўлмагандан, ёлғон гапириш ва алдамчиликка ўрин қолмади», деб айтган эди ўзига. Энди аҳволнинг узил-кесил ҳал бўлиши унга шубҳасиздек туюларди. Бу янги аҳвол яхши бўлмаслиги мумкин, лекин ойдинлашди, дудмаллик ва ёлғончилик ўртадан кўтарили. Бу сўзларни айтаданга ўзининг ҳам, эрининг ҳам дили сиёҳ бўлгани билан ишлар ўнгланиб, тузалиб кетади, деб ўйларди. Ўша кеча Вронский билан учрашди-ю, лекин эри билан ўзи ўртасида ўтган гапни унга айтмади, ҳолбуки аҳволнинг бир ёқлик бўлиши учун буни айтиш керак эди.

Эртасига эрталаб уйғонгандан хаёлига келган биринчи нарса — эрига айтган сўзлари бўлди, шунда бу сўзлар унга шу қадар даҳшатли кўринидики, бу хунук, дағал сўзларни қайси юрак билан айтганига ҳозир ҳеч тушунломас, бунинг оқибати нима бўлишини тасаввур қиломасди. Лекин сўзлар айтилган, Алексей Александрovich ҳам ҳеч нима демай жўнаб кетган эди. «Вронскийни кўрдим-у, ҳеч нима демадим. Чиқиб кетаётгандан бир кўнглим тўхтатиб, ҳамма гапни айтмоқчи ҳам бўлдим-у, лекин фикримдан қайтдим, чунки келган соат айтмай ҳозир айтишим ўзимга қизиқ туюлди, нега айтишни хоҳладим-у, нега айтмадим?» Бу саволга жавобан юзига қон югуриб ловиллашиб кетди. У бу гапларни айтишдан ўзини тутиб турган нарсани тушунди, уни тутиб қолган нарса номус эди. Кеча кечқурун бир ёқлик бўлгандек кўринган аҳволи, бугун бирдан бир ёқлик бўлиш у ёқда

турсин, ҳатто боши берк кўчага кириб қолгандек туюлди. Анна шармандаликтан даҳшатга тушди, илгарилари бундай бўлади, деб хаёлига ҳам келтирмас эди. Эри кўрадиган тадбирларни ўйлаганда, миясига ваҳимали фикрлар келарди. Ҳозир иш бошқарувчи келиб, ўзини уйдан қувиб чиқаришини, шармандалиги бутун оламга ёйилишини ўйлар эди. Уйдан ҳайдаб чиқарганларида қаерга бораман деб ўзидан сўрар, жавоб тополмай қийналарди.

Вронскийни ўйлаганда эса, Вронский уни яхши кўрмайдигандек, ундан безий бошлагандек, Анна ҳам унга ўзини тақдим этолмайдигандек туолар, шу сабабли, ўзида Вронскийга нисбатан кек туғилиб борарди. Эрига айтган ва ичидан доим такрорлаб келган сўзларини у ҳаммага айтгандек бўлар, ҳамма эшитгандек туоларди. Энди у бирга яшаб турган одамларининг юзларига боқишига ботинолмасди. Хизматкор қизни чақиришга, борингки, настга тушиб, ўғли билан мураббиясини кўришга юраги дов бермас эди.

Эшик ташқарисида қачондан бери қулоқ солиб турган хизматкор қизнинг ўзи бўлмага кириб келди. Анна унинг кўзларига савол назари билан қаради-ю, қизариб кетди. Хизматкор қиз қўнфироқ овозини эшитгандай бўлиб кириб қолгани учун узр сўради. У Аннанинг кўйлаги билан бир хат олиб кирган эди. Хат Бетсидан эди. Бетси ўз хатида бугун эрталаб уларнига крокет ўйнагани Лиза Меркалова ва баронесса Штольц ўз мухлислари билан, Калужский ва Стремов чол билан келишларини хабар қилиб, «ҳеч бўлмаса урф-ахлоқларини ўргангани келинг, сизни кутаман», деб ёзган эди.

Анна хатни ўқиб, чуқур тин олди. Кейин пардоз столидаги атири шишалари ва шчёткаларни жой-жойига қўяётган Аннушкага қараб:

— Ҳеч нарса, ҳеч нарса керак эмас,— деди.—Боравер, ҳозир кийиниб чиқаман. Ҳеч нарса керак эмас.

Аннушка чиқиб кетган бўлса ҳам, Анна кийинмасдан, ҳамон бояги ҳолатда боши билан қўлинни солинтириб ўтириб қолди, қандайдир имо-ишора қилгиси, бирон нима дегиси келгандек ора-сира бутун вужуди титраб, сесканиб кетар, яна жимиб қоларди. Сира тинмасдан, нуқул: «Ё худо! Ё худо!» деяр, лекин на «ё» ва на «худо» ҳозир унинг учун ҳеч қандай маънога эга эмас эди. Ўз аҳволига диндан мадад излаш фикри ҳам (ўзи эътиқод қилган

динга ҳеч қачон шак келтирмаганига қарамай), унинг учун Алексей Александровичнинг ўзидан мадад излаш каби ёт, бефойда нарса эди. Анна ўз ҳаётининг бутун маъносини ташкил қилган нарсалардан воз кечгандагина диндан мадад топиши мумкинлигини олдиндан биларди. Аҳволи оғир бўлиши билан бирга, ўзи ҳеч бир синамаган янги руҳий ҳолат олдида қўрқувга туша бошлаган эди. Чарчаган кўзларга ҳамма нарса қўшалоқ бўлиб кўринганидек, қалбида ҳам ҳамма нарса қўшалоқлаша бошлаганини сезиб туради. У баъзан нимадан қўрқаётганлигини, нимани хоҳлаётганлигини билмас эди. Юз берган нарсалардан қўрқадими ва шуларни хоҳлайдими ёки юз берадиган нарсалардан қўрқадими ва шуларни хоҳлайдими — билмас эди,

Бошининг икки чаккасида бирдан оғриқ турганини сезиб: «Вой, нима қилиб қўйдим-а!» деди ўзига. Ҳушига келганда эса зулфларини иккала қўли билан чанглаб, чаккаларини қисаётганлигини кўрди. Ўрнидан сакраб туриб, у ёқ-бу ёқ юра бошлади.

Аннушка яна қайтиб кирди-ю, Аннани яна бояги аҳволда кўриб:

— Қаҳва тайёр, мамзель билан Серёжа сизни пастда кутиб туришибди,— деди.

Анна ўғли борлигини эрталабдан бери биринчи марта ёдига олиб, бирдан жонланди-ю:

— Серёжа? Серёжа нима бўпти?— деб сўради.

Аннушка кулимсираб:

— Айб иш қилиб қўйибдилар шекилли,— деб жавоб берди.

— Нима қилибди?

— Бурчакдаги ҳужрада шафтолиларингиз бор эди-ю, шулардан биттасини билдирмай еб қўйибдилар.

Ўғлининг эсга туширилиши Аннани боши берк кўчадан олиб чиққандек бўлди. Анна ўғли учун яшаб келарди, сўнгги йилларда ўз зиммасига олган қисман самимий, кўпроқ муболагали оналик ролини эслади-да, ўзининг шу ҳолатида, эри билан бўлганда ҳам, Вронский билан бўлганда ҳам, бу ҳолатга ҳеч бир боғлиқ бўлмаган давлати борлигини сезиб, қувонди. Бу давлат — ўғли эди. Қайси ҳолатда бўлса ҳам ўғлини тарк қиломайди. Майли, эри шарманда қилиб қувиб чиқарсин, майли, Вронский ундан совуб, ўзининг мустақил ҳаётини давом эттира берсин (Анна яна Вронский ҳақида ўйла-

ганда алам қилиб сафроси қайнаб кетди), ўғлини ташлаб кетолмайди. Ўз ҳаётининг мақсади бор. Шу сабабли ўғли билан бирга бўладиган ҳолатни таъмин этиш учун ҳаракат қилиши, ўғлини олдириб қўймаслик учун қўлидан келганича жонбозлик қилиши керак. Мумкин қадар тезроқ, ўғлини олиб қўймасларидан бурун тезроқ ҳаракат бошлиши керак. Ўғли билан бошқа ёққа кетиши керак. Ҳозир унинг қилиши керак бўлган бирдан-бир иш — шу. У ўзини тинчтиши, азоб берәётган мушкул ҳолатдан қутулиши керак эди, ўзини ўғли билан боғлаб турган ип тўғрисидаги, ҳозироқ у билан қаёққа бўлса ҳам жўнаб кетиши тўғрисидаги фикр кўнглини тинчтиди.

Анна шошиб-пишиб кийинди-ю, пастга тушиб, дадил одимлар билан меҳмонхонага кирди, одатдагича, у ерда қаҳва ва Серёжа билан мураббияси Аннага мунтазир бўлиб турарди. Серёжа оппоқ кийимда, ойна олдидаги стол ёнида боши билан кифтини эгиб, диққат билан ўзи қелтирган гулини алланима қилиб турарди, юзида онаси яхши билган ва отасиникига жуда ҳам ўхшаб тушган ифода бор эди.

Мураббиянинг қиёфаси жуда ҳам жиддий эди. Серёжа ҳар маҳалгидек, чинқироқ товуш билан: «А, ойи!» деб қичқирди-ю, иккиланиб тўхтаб қолди: гулни ташлаб, онаси билан саломлашишни ҳам, ясаб турган гулчамбарни тугатиб, гул билан боришини ҳам билмас эди.

Мураббия саломлашгандан сўнг, Серёжанинг гуноҳини эзмаланиб айта бошлади; лекин Анна унга қулоқ солмади, у ҳозир мураббияни ўзи билан бирга олиб кетиш-кетмаслик тўғрисида ўйлар эди. «Йўқ, олиб кетмайман,— деди Анна, ахийри шу қарорга келиб.— Ўзим ёлғиз ўғлим билан кетаман».

— Ҳа, жуда ҳам хунук иш қилибди,— деди Анна, кейин ўғлини елкасидан ушлаб юзига қаради-ю, ўпид қўйди, ўғли унинг кўзларидаги юмшоқ, ҳуркак ифодани кўриб бир оз изза тортган бўлса ҳам, қувониб кетди. Анна ҳайрон бўлиб қолган мураббияга:— Майли, менинг ёнимда қолаверсин,— деди, ўғлини қўлидан чиқармай, кейин қаҳва қўйилган стол ёнига бориб ўтириди.

— Ойи! Мен... мен... ҳеч...— деди Серёжа, онасининг юзидан ўзи еб қўйган шафтоли учун қандай жазо берилишини пайқаб олишга тиришиб.

Мураббия уйдан чиқиб кетиши биланоқ:

— Серёжа, бу ишинг яхши эмас,— деди Анна.— Энди бундай қилмайсан-а? Яхши кўрасанми мени?

Анна кўзларига ёш кела бошлаганини сезди. Ўғлиниг чўчиб, шу билан бирга, қувониб турган кўзларига тикилганича: «Наҳотки буни яхши кўрмаслигим мумкин бўлса?— деб ўйлади.— Наҳотки бу мени қатл этиш учун отаси билан бир ёқадан бош чиқарса? Наҳотки менга раҳм қилмаса?» Унинг кўзларидан дув-дув ёш оқа берди, кўз ёшларини яшириш учун сачраб ўрнидан турди-да, тез-тез юриб айвонга чиқиб кетди.

Сўнгги кунларда момақалдироқ билан қуийб турган ёмғирдан кейин ҳаво бирмунча совуб, очилиб кетди. Тоза япроқлар орасидан чароғон қуёш тушиб турса ҳам ҳаво совуқ эди.

Анна ҳам совуқдан, ҳам тоза ҳавода ўзини янги куч билан қамраб олган ички даҳшатдан жунжика бошлади. Орқасидан чиқиб келаётган Серёжага:

— Бор, Marlette ёнига бор,— деди-да, айвонга солинган чипта устида у ёқ-бу ёқ юра бошлади. «Наҳотки улар мени кечиришмаса, наҳотки бундан бошқача бўлишнинг иложи йўқлигига тушунишмаса?» деб ўйлади.

Анна тўхтади-да, япроқлари ёмғирда ювилиб, совуқ қуёшда ярқираб турган тоғ теракларнинг учлари шамолда тебранаётганига қараб қолди: у шу қарашида ўзини кечирмасликларини, энди ҳамма, ҳамма нарса мана шу осмон, мана шу дараҳтлар сингари ўзига шаф қат қилмаслигини англади. Яна кўнглида алланарсалај қўшалоқлана бошлаганини пайқади. «Ўйлаб ўтириш керак. Лекин қаерга? Қачон? Кимни бирга олиб кетаман? Ҳа, Москвага, кечки поезд билан жўнайман. Ани нушка билан Серёжани ва энг зарур нарсаларни оламан Аммо уларнинг ҳар икковига ҳам олдин хат ёзиш керак» Шундан кейин шошиб уйга, ўз кабинетига кирди-да, сто ёнига ўтириб, эрига ёзди.

«Бўлиб ўтган воқиадан кейин ортиқ уйингизда қо лолмайман. Мен ўғлимни олиб, жўнаб кетяпман. Мен қонунлардан бехабар одамман, шунинг учун ўғил ота онасининг қайси бири билан қолиши кераклигини бил майман, шундай бўлса ҳам уни олиб кетаман, чунки усиз яшай олмайман. Олижаноблик қилиб, уни менд қолдирсангиз».

Анна шу ергача одатдагича тез-тез ёзди, лекин гап олижанобликка келиб тақалганда (Анна унда олижаноблик борлигини тан олмас эди) ва хатни бирон таъсирли сўз билан тугатиш зарур бўлганда, тўхтаб қолди.

«Ўз гуноҳим ва пушаймонлигим ҳақида оғиз очолмайман, чунки...»

Анна фикрларининг қовушмаганини сезиб, яна тўхтаб қолди. «Йўқ, ҳеч нарса керак эмас», деди-ю, хатни йиртиб ташлади, кейин олижаноблик тўғрисидаги гапларини тушириб қолдириб, хатни бошқатдан кўчирди-да, конвертга солиб ёпиштириди.

Иккинчи хатни Вронскийга ёзиши керак эди. «Эримга ҳамма гапни айтдим», деб бошлаган бўлса ҳам, давомини ёзишга қурби етмай, узоқ ўтириб қолди. Бу сўзлар жуда ҳам қўпол, дағал эди. «Иннайкейин, унга нима ҳам деб ёздим-а?» деди ўзига. Яна уялганидан юзига қон югурди, яна унинг хотиржам қиёфаси кўз олдига келди, ана шундан кейин юрагида унга қарши туғилган ғашлик атиги бир жумлагина ёзилган қоғозни парча-парча қилиб йиртиб ташлашга мажбур қилди. «Ҳеч нарса керак эмас, деди ўзига, сўнгра хат соладиган папкаси-ни ёпиб, юқорига чиқди-да, бугун Москвага жўнашни мураббия билан хизматкорларга эълон қилгач, дарҳол ул-булларини йиғиштиришга киришди.

XVI

Чорбоғдаги уйнинг ҳамма хоналарида ходимлар, боғонлар, малайлар ул-булларни ташқарига ташиб чиқаришарди. Шкафлар, жовонлар очиқ, икки марта дўкондан чилвир келтирилди; газета қоғозлари полларда ивирсиб ётарди. Иккита сандиқ, қоплар, рўмолга ўралган тугунлар даҳлизга чиқарип қўйилди. Карета билан иккита извош эшик олдида кутиб турарди. Анна ул-булларни йиғиштириш билан овора бўлиб ташвиши эсидан чиқди, у кабинетидаги стол ёнида туриб, ўзининг қопчиғига ул-булларини жойлаётганда, Аннушка гумбурлаб яқинлашиб келаётган каретага унинг диққатини жалб қилди. Анна деразадан қараб, Алексей Александровичнинг эшик олдида қўнғироқ чалиб турган куръерини кўрди.

— Нима гап экан, билиб кел-чи,— деди-ю Анна, тақ-дирга тан бериб, курсига ўтири-да, қўлларини тиззаси устига қўйди. Лакей Алексей Александровичнинг қўли билан ёзилган қалин бир пакетни олиб кирди.

— Куръерга жавобини олиб кел, деб буюрибдилар,— деди лакей.

— Хўп,— деди-ю Анна, хизматкор чиқиб кетар-кетмас қалтироқ бармоқлари билан пакетни йиртди. Бандероль щаклида елимланиб, букмасдан солинган бир пачка пул ерга тушиб кетди. Анна хатни чиқариб, охиридан бошлаб ўқиди: «Қўчиб келишингиз учун лозим бўлган тайёргарликларни кўрдириб қўйдим, илтимосими бажаришга алоҳида эътибор билан қарашингизни ўтиниб сўрайман». Анна хатнинг пастидан юқорисига қараб ҳаммасини ўқиди, кейин яна бир марта бошдан-оёқ ўқиб чиқди. Хатни ўқиб бўлгандан кейин вужуди музлай бошлаганини, бошига ҳеч қачон ўйламаган бир баҳти қоралик тоғи ағдарилганини сезди.

Анна эрига айтган сўзлари учун эрталаб пушаймон бўлган ва бу сўзларни айтганига ачинган эди. Мана энди бу хат ўша сўзларни айтилмаган деб қабул этган ва Аннанинг кўнглидаги нарсасини бағишлаган эди. Лекин бу хат у тасаввур қилиши мумкин бўлган ҳамма нарсадан ҳам даҳшатлироқ бўлиб чиқди.

«Ҳақли! Ҳақли!— деб гапира кетди. Анна.— Албатта, у ҳамма вақт ҳақли, у христиан, у олижаноб одам! Ҳа, тубан, разил одам! Шуниси ёмонки, бундайлигини мендан бошқа ҳеч ким англамайди, мен ҳам тушунтириб айтиб беролмайман. Улар: диндор, ахлоқли, виждонли, ақлли киши, деб юришади, лекин улар мен билган нарсани билишмайди. Улар саккиз йилдан бери умримни ҳазон қилаётганлигини, менда бўлган ҳаёт ниҳолларининг ҳаммасини бўғиб келганлигини, менинг тирик, жонли хотинлигимни, муҳаббатга ташна эканлигимни ақалли бир марта ҳам хаёлига келтирмаганлигини билишмайди. Ҳар қадамда мени ҳарокат қилганлигини, шундан кейин ўзидан мамнун бўлганлигини билишмайди. Ажабо, ҳаётим оқлаш учун ҳаракат қилмадимми, бор кучим билан тиришиб-тирмашмадимми? Ажабо, энди яхши кўрищнинг иложи бўлмаганига қарамай, уни яхши кўришга, ўғлимни яхши кўришга уринмадимми? Лекин, вақти келибди, мен ўзимни ортиқ алдай олмаслигимни, мен ҳам тирик жон эканлигимни, худо

мени шундай яратгани учун айбдор эмаслигимни, менга ҳам севищ, яшаш кераклигини англаган бўлсам нима қиласай? Бу қандай кўргилик-а? Мени ўлдирса ҳам, уни ўлдирса ҳам, ҳаммасига чидаш берардим, ҳаммасини афв этардим, лекин у...»

«Тавба, унинг нима қилишига нечук фаҳмим етмабди-я? Ўзининг разил характерига муносиб чора қўради. Ўзи ҳақли бўлиб қолади, мени, мен нотавонни эса яна ҳам бадтар, яна ҳам тубанроқ ҳалок қиласади...» У хатдаги сўзларни эслади: «Ўзингизнинг бошингизга, ўғлингизнинг бошига нималар тушишини фаҳмлаб олишингиз мумкин». «Бу ўғлимни тортиб оламан деб қилган дўқи, эҳтимол, уларнинг аҳмоқона қонунлари бунга йўл қўяр. Ажабо, нега бундай деяётганилигини мен билмайманми? Ўғлимни яхши кўришимга ишонмайди ёки нафратланади (ҳамма вақт шундай мазақ қилиб юради), менинг бу ҳиссимдан нафратланади, лекин у билади: мен ўғлимни ташламайман, ташлай олмайман, ҳатто яхши кўрган кишим билан ҳам ўғлимсиз яшай олмайман, умр қилолмайман, лекин ўғлимни ташлаб, ундан қочиб кетсан, шу билан энг шарманда, энг разил хотиндай иш кўрган бўламан, у буни билади, бундай қилишга қурбим етмаслигини билади».

Анна хатдаги бошқа бир жумлани эслади: «Ҳаётимиз илгари қандай борган бўлса, яна шундай бориши кепрак». Бу ҳаёт илгари азоб-уқубатдан иборат бўлса, сўнгги вақтларда ундан ҳам бешбадтар оғир бўлади. Энди нима бўларди? Ўзи бу нарсаларнинг ҳаммасини билади, ҳаво билан нафас олаётганимдан, севгига мубтало бўлганимдан, пушаймон қилолмаслигимни ҳам билади, бунинг ёлғон-яшиқ алдамчиликдан бошқа нарса эмаслигини билади, шундай бўлса ҳам мени қийнашдан бошқа нарсани ўйламайди-я. Мен уни биламан. Сувдаги балиқ сингари, ёлғон-яшиқлар ичиде сузиб, гашт қилишини биламан. Йўқ-йўқ, мен уни гашт қилдириб бўлман, мени ўраб олмоқчи бўлган ўргимчак уясини, ёлғончилик иппарини узиб ташлайман, майли, нима бўлса бўлар, бўшимга нимаики тушмасин, ҳаммаси ёлғону алдамчиликдан яхшироқ!»

«Лекин қандай қиласай? Ё худо! Ё худо! Дунёда мен-калик баҳти қора хотин бўлганмикан?..»

Анна ўрнидан сакраб турди-да, кўз ёшларини тўхтатиб:

— Йўқ, узиб ташлайман, узиб ташлайман! — деб қичқирди, шундан кейин унга бошқа хат ёзиш учун ёзув столига борди. Лекин ҳеч нарсани узиб ташлашга қурби етмаслигини, илгариги аҳволи қанчали сохта, қанчали беномус бўлса ҳам, ундан воз кечишга қурби етмаслигини қалбининг чуқур бир ерида сезиб туради.

У ёзув столининг ёнига келиб ўтириди, лекин ёзиш ўрнига, қўлларини стол устига, бошини қўллари устига қўйди-ю, бутун кўкраги билан тебраниб, ҳиқиллаб, ёш боладай юм-юм йиғлади. У ўз аҳволини аниқлаб олиш, бир ёқлик қилиш тўғрисидаги орзулари абадий барбод бўлгани учун йиғлар эди. У ҳамма нарсанинг эскичасига ва балки эскисидан ҳам бадтар бир аҳволга тушиб қолишини олдиндан биларди. Киборлар жамиятида тутган мавқеи, ўзи ҳамиша фойдаланиб келган, бугун эрталаб эса кўзига жуда ҳам аҳамиятсиз бўлиб кўринган бу ҳаёт ўзи учун қадрли эканини, шунинг учун уни эри билан ўғлини ташлаб, ўйнаши билан топишиб кетган тубан бир хотиннинг шарманда ҳаётига алмаштириши ҳеч ва ҳеч қачон қўлидан келмаслигини, ҳар қанча тиришиб-тирмашса ҳам, ўзига кучи етмаслигини сезар эди. У ҳеч маҳал муҳаббат әркининг гаштини сурмайди, балки ҳамма вақт жинояткор хотин бўлиб қолади, бирга ҳаёт кечиролмайдиган ёт, боши очиқ бир киши билан шармандаларча алоқада бўлиш учун эрини алдаб юрган жинояткор хотин каби минут сайин сири ошкор бўлишидан қўрқиб титраб юради. Анна мутлақо шундай бўлишини биларди, шу билан бирга, бу нарса шу қадар даҳшатли эдики, бунинг оқибати нима бўлишини кўз олдига ҳам келтиролмас эди. Шунинг учун ўзини тутолмай йиғлар, жазолангандар болалар каби тўлиб-тўлиб йиғларди.

Лакейнинг оёқ товуши уни ҳушига келтирди, юзини яшириб, ўзини хат ёзаётганга солди.

— Куръер, жавоб берсалар деяпти,— деди лакей.

— Жавоб? Ҳа, кутиб турсин,— деди Анна.— Ўзим чақираман.

«Нима деб ёздим?— деб ўйлана бошлади.— Бир ўзим қандай ҳал қиласман? Мен нимани биламан? Тилағим нима? Нимани яхши кўраман?» Яна қўнглида иккилана бошлаганини сезди. Бундан яна қўрқиб кетиб, ўзи тўғрисидаги фикрларини тарқатиши мумкин бўлган биринчи баҳонага ёпишиб олди. «Алексейни кўришим ке-

рак (Вронскийни хаёлида шундай деб атарди) нима қилишим лозимлигини ёлғиз угина айтиб бериши мумкин. Бетсиникига бораман, уни зора ўша ерда кўрсам», деди у ўзига, ҳолбуки кеча княгиня Тверскаяникига ўзиничг бормаслигини айтганда, Вронский: «Бўлмаса мен ҳам бормайман», деганини Анна бутунлай эсидан чиқарган эди. Анна столга келиб, эрига шу сатрни ёзди: «Хатинизни олдин. А». Шундан кейин қўнгироқ чалиб, хатни малайга берди.

Шу маҳал ичкарига кириб келган Аннушкага:

- Кетмаймиз,— деди.
- Бутунлай кетмаймизми?
- Йўқ, тугунларни эртагача ечманглар, карета ҳам турсин. Ҳозир княгиняникига бораман,
- Қайси кўйлагингизни тайёрлай?

XVII

Княгиня Тверская Аннани таклиф қилган крокёт ўйинининг қатнашчилари икки нафар хоним-у ва буларнинг мухлисларидан иборат бўлиши керак эди. Бу икки хоним Петербургда нимагадир тақлид қилиниб ташкил топган нарсага тақлид қилиб *les sept merveilles du monde*¹ деб аталган янги олий табақа киборлар тўгарагининг вакиларидан эди. Дарҳақиқат, бу хонимлар олий табақалилар тўгарагига мансуб бўлишса ҳамки, бу тўгарак Анна қатнашадиган тўгаракка бутунлай душман эди. Бундан ташқари, Петербургдаги нуфузли одамлардан бири ҳисобланган ва Лиза Меркалованинг мухлиси бўлган Стремов чол хизмати йўли билан Алексей Александровичга душман эди. Анна мана шу мулоҳазалар билан боришини хоҳламаган, княгиня Тверская ўз хатида унинг шу мулоҳазага кўра келишни истамаганлигига ишора қилган эди. Энди эса Анна Вронскийни кўриш умидида боришга қарор қилди.

Анна княгиня Тверскаяникига бошқа меҳмонлардан олдин келди.

Анна уйга кириб бораётганда, Вронскийнинг бакенбардлари таралган ва камер-юнкерга ўхшаган лакеий ҳам кириб кетаётган эди. У эшик оғзида тўхтаб фураж-

¹ оламнинг етти муъжизаси (*франц.*).

каснни бошидан олди-ю, Аннага йўл берди. Анна лакейни таниди-да, Вронскийнинг бормайман деган сўзи дарҳол эсига тушди. Шу ҳақда хат юборган бўлса эҳтимол эди.

Анна устки кийимларини даҳлизда еча туриб, ҳатто «р» товушини ҳам камер-юнкер сингари талаффуз қилаётган лакейнинг: «Графдан княгиняга» деганини эшилди, лакей хатни берди.

Анна ундан хўжайинининг қаердалигини бир сўрагиси ҳам келди, орқасига қайтиб, бизникига келсин, деб унга хат юборгиси ёки ўзи унинг ёнига боргиси келиб кетди. Лекин унисини ҳам, бунисини ҳам, учинчисини ҳам қилиб бўлмас эди, чунки Аннанинг келганлигини эълон қилтан қўнғироқ садолари эшилган, княгиня Тверскаянинг лакейи ланг очиқ эшик олдида ёни билан туриб, Аннанинг ичкари хоналарга киришини кутаётган эди.

Иккинчи хонадаги бир лакей:

— Княгиня боғдалар, ҳозир хабар қилишади. Балки боққа марҳамат қилишни истарлар? — деди.

Анна бу ерда ҳам, уйидаги сингари, иккиланиб, танг аҳволга тушиб қолди, аҳволи уйидагидан ҳам ёмон эди, чунки бу ерда бир нарса қилиб бўлмас, Вронскийни кўриб бўлмас, аксинча, мана шу ерда, ўзига ёт, кайфиятига тамоман зид одамлар орасида қолиши керак эди, лекин у пардоз-андози, либоси ўзига ярашиб турганини биларди, у ёлғиз эмас эди, бу муҳитда ўзи одатланиб қолган зеб-зийнатли, бемаъни ҳаёт ҳукм сурар, уйдан кўра бу ерда ўзини енгил ҳис этарди, қиладиган ишини ўйлаб ўтиришга ҳожат йўқ эди. Ҳамма нарса ўз-ўзидан бўлиб кетаверар эди. Анна ўзига пешвоз келаётган Бетси билан учрашди-ю, унинг зеболиги билан ҳайратда қолдирган оппоқ кийимларига, пардоз-андозига қараб, ҳар вақтдагидай Бетсига кулимсираб қўйди. Княгиня Тверская эса Тушкевич ҳамда бир қариндошининг қизи билан келаётган эди, қариндошининг бўйи етиб қолган бу қизи ёз кунларини машҳур княгиня ёнида ўтказиш билан чет вилоятда яшовчи ота-онасини беҳад баҳтиёр қилмоқда эди.

Афтидан, Аннанинг қиёфатида ғайри оддий бир нарса бўлса керак, Бетси буни дарҳол пайқади.

Анна рўпараларидан келаётган лакейга разм солиб туриб:

— Нотинч ухладим,— деди, Аннанинг мулоҳазаси-ча, бу лакей Вронскийнинг хатини олиб келмоқда эди.

— Келганингизга бирам суюндимки,— деди Бетси.— Жудаям чарчадим, улар етиб келгунча бир чашка чой ичиб олай деб келаётган эдим. Ҳа, менга қаранг,— деди у, Тушкевич томонга ўгирилиб,— Маша билан чиқиб, кўкатлари ўриб ташланган жойда крокет-гроунд ўйнаб турмайсизларми?— У Аннага қараб,— сиз билан эса чой устида ўтириб гаплашамиз, well have a cosy chat¹, шундай эмасми?— деди-ю соябон ушлаб турган қўлини қишиб қўйди.

— Шуниси маъқул, чунки бу ерда узоқ қололмайман, Вреде кампирга албатта учрашим зарур, аллақачон ваъда қилган эдим,— деди Анна. Табиатига бутунлай зид бўлган ёлғончилик одамлар орасида бемалол айтилаверадиган шунчаки гап бўлибгина қолмай, балки унга завқ ҳам бера бошлаган эди.

Бир секунд олдин миясига келмаган бу гапни нима учун айтганини ўзи ҳам тушунтириб беролмасди. У бу гапни Вронский бўлмагандан кейин бу ердан кетиш ва бир амаллаб Вронскийни кўришга ҳаракат қилиш мулоҳазаси билангина айтган эди. Лекин бошқа кўп одамларнига бориши мумкин бўлгани ҳолда нима учун фақат қари флейлина Вреденигина тилга олганлигини айтиб беролмас эди, кейинча Вронский билан учрашиш учун ҳар хил ҳийла-найранглар ишлатиб юрганда, бундан яхшироғини ўйлаб тополмагани маълум бўлди.

Бетси Аннанинг юзига диққат билан разм солиб:

— Йўқ, ҳечам жавоб бермайман-да,— деди.— Сизни яхши кўрмаганимда, ўлай агар, хафа бўлардим. Мен билан улфат бўлсангиз, худди бадном бўладигандай қўрқасиз-а! Марҳамат, кичик меҳмонхонага чой келтиринг,— деди у, кўзларини қисиб. Лакейга ҳамма вақт кўзларини шундай қисиб гапиради. Кейин, ундан хатни олиб, ўқиб чиқди.— Алексей номаъқул иш қилибди,— деди у, француздаб. Кейин Вронский крокетбоз бўлгани учунгина Анна унга эътибор беради, бундан бошқа фикр ҳеч қачон миямга келиши мумкин эмас, деяндек оддий, табиий бир оҳангда илова қилди:— Келомайман деб ёзибди-я.

Анна Бетсининг ҳамма гапдан хабари борлигини бил-

¹ ширингина сухбат қиласиз. (англ.).

са ҳам, яна ўз олдида Бронскийдан гап очганда, унинг ҳеч нарсадан хабари йўқлигига бир лаҳза қаноат ҳосил қиласарди.

Анна бу нарса билан иши йўқдай, парвосизгина қилиб:

— Э! — деди-ю, кейин, кулимсираб, сўзини давом қилди: — Сизга улфат бўлган киши қандай қилиб бадном бўлиши мумкин? — Бу сўз ўйини, сир бой бермаслик ҳамма хотинларга завқ бағишлагани сингари, Аннага ҳам завқ бағишларди. Аннани қизиқтирган нарса сирни пинҳон тутиш эмас, мақсади ҳам эмас, сирни пинҳон тутиш маҳорати эди. — Мен пападан ҳам тақводор католик бўлолмайман, — деди Анна. — Стремов билан Лиза Меркалова эса, жамият қаймоғининг қаймоқлари. Иннайкейин, улар ҳамма ерда қабул қилиниб келинган, мен бўлсам (мен сўзига жўрттага урғу бериб айтди), ҳеч қачон бундай салобатга эга бўлган эмасман. Гапнинг қисқаси, вақтим йўқ.

— Йўқ, балки Стремов билан учрашгингиз келмас? Қўяверинг, улар Алексей Александрович билан комитетда найзабозлик қилаверсинлар, бизга бунинг алоқаси йўқ. Лекин у киборлар орасида мен билган одамларнинг энг назокатлиси, крокет ўйинининг энг ашаддий ишқибози. Ҳали ўзингиз кўрасиз. Қариганида Лизага ошиқ бўлишдек кулгили бир аҳволга тушиб қолганига қарамай, бу кулгили аҳволдан ўзини қандай сақлаб юрганини бир кўриш керак! Жуда дилбар киши. Сафо Штолъчи танийсизми? Буниси янги, бутунлай янги тарздаги одам.

Бетси шу гапларни гапириб турганда, Анна унинг шўх, маъноли кўзларига қараб, ўз аҳволидан унинг қисман хабардорлигини, шунинг учун бир нарса қилмоқчи бўлиб турганлигини пайқади. Улар кичкина каби нетда ўтиришган эди.

— Ҳар ҳолда Алексейга хат ёзиб юбориш керак, — деди-ю Бетси, стол ёнига ўтириб, бир неча сатр ёзганда кейин, хатни конвертга солди. — Уни тушлик овқат га таклиф қилдим. Ҳонимларимдан бири тушликда эркаксиз қоладиган кўринади, дедим. Ўқиб қаранг-чи ишонса бўладими? Қечирасиз, бир минутгина сизни ёлғиз қолдираман. Мумкин бўлса, ўзингиз конвертни беркитиб, жўнатиб юборсангиз, — деди Бетси, эшик ёнидан, — одамларга топширадиган ишларим бор.

Анна бир зум ҳам ўйлаб ўтирмасдан Бетсининг хатини олиб, стол ёнига ўтириди-да, уни ўқимасданоқ, остига шу сўзларни ёзиб қўйди: «Сизни кўришим зарур. Вреденинг боғига келинг. Соат олтида ўша ерда бўламан». Анна конвертни беркитганда, Бетси қайтиб кирди-ю, унинг кўзи ўнгида хатни бериб юборди.

Тўғридан ҳам, кичкина, салқин меҳмонхонада патнус-столда келтирилган чойни ичишиб ўтириб, икки аёл ўртасида княгиня Тверская меҳмонлар келмасдан ўтказиши ваъда қилган cosy chat¹ бошланиб кетди. Улар келишларини кутишиб турган одамларнинг фийбатини қилишди, ахийри гап Лиза Меркалова устига келиб тўхтади.

— У жуда дилбар жувон, менга ҳамиша ёқади,— деди Анна.

— Сиз уни яхши кўришингиз керак. Тушида ҳам фаяқат сизни кўриб, сизни гапиради. Кеча пойгадан кейин ёнимга келиб, сизни кўролмай қолгани учун дуди осмонга чиқаёзди. У сизни: «Роман учун ҳақиқий қаҳрамон бўладиган жувон, агар эркак киши бўлганимда борми, йўлида минг хил номаъқулчилликлар қилган бўлардим», дейди. Бу сўзларини Стремов эшитиб: «Шундоғ ҳам қиляпсиз», деб кулди.

Анна бир оз жим ўтиргандан сўнг:

— Менга айтиб берсангиз, мен бир нарсага ҳеч тушуна олмайман,— деди, унинг бу сўзларида шундай бир оҳанг бор эдики, бу нарсани шунчаки, хўжакўрсинга сўрамаётганлигини, балки сўраётган нарсаси керагидан ҳам ортиқроқ муҳим нарса эканлигини билдиради.— Айтиб берсангиз, Лизанинг Мишка лақабли князь Калужскийга бўлган алоқаси нимадан иборат? Мен уларни кам учратганман. Бу нимаси, а?

Бетси кўзлари билан кулимсираб, Аннага синчиклаб назар ташлади.

— Янги қилиқ,— деди у.— Ҳаммалари янги қилиқ ортирган. Эски қилиқлар эски латтага тугиб ташланган. Лекин шундай қилиқлар борки, янги қилиқларни ҳам улоқтириб ташлайди.

— Тузигу, лекин Лизанинг Калужскийга қанақа алоқаси бор?

¹ ширингина сұхбат. (англ.).

Бетси бирдан очилиб, чақчақ уриб кулиб юборди, унда бундай ҳоллар камдан-кам бўларди.

— Сиз ҳозир княгиня Мягкаянинг соҳасига чанг соляпсиз. Бу ёмон боланинг саволи,— деди-ю Бетси, афтидан, кулгисини тиймоқчи бўлди, лекин ўзини тўхтатолмай камдан-кам куладиган одамларда учрайдиган қаттиқ кулги билан қотиб-қотиб кула бошлади. Кейин кулги ёцлари орасидан:— Буни ўзларидан сўраш керак,— деди.

Анна ҳам ихтиёрсиз кулиб:

— Йўқ, ҳазиллашяпсиз,— деди,— тўғриси, мен бунга ҳеч тушунолмайман. Мен бу масалада эрнинг ролини тушунолмайман.

— Эрими? Лиза Меркалованинг эри ҳамма вақт хотинининг орқасидан рўмолини кўтариб, хизматига шай бўлиб юради. Нарёқда нима гап бўлаётгани билан ҳеч кимнинг иши йўқ. Биласиз-ку, яхши жамиятда пардозандознинг баъзи икир-чикирлари ҳақида гаплашмайди. лар, ҳатто ўйлашмайдилар ҳам. Бу нарса ҳам шунга ўхшаган.

Анна гапни бошқа ёқقا буриш учун:

— Роландаки байрамига борасизми?— деб сўради

— Бориш хаёлимда ҳам йўқ,— деб жавоб берди Бетси, кейин дугонасига қарамасданоқ, майда, шаффоғ чашкаларга эҳтиётлик билан хушбўй чой қуя бошлади Чашкани Аннанинг олдига суриб қўйиб, сигарет олди-да кумуш мундштукка суқиб чека бошлади.

— Мана кўрдингизми, яна кайфим жойига тушди,— деди кулмасдан Бетси, чашкани қўлига оларкан.— Сизни ҳам, Лизани ҳам биламан. Лиза — болалар сингари, нима яхши, нима ёмонлигига фаҳми етмайдиган соддадил жувонлардан биттаси. Ҳар ҳолда, жуда ҳам ёшлигида бу нарсаларга фаҳми етмас эди. Ҳозир эса бу гўллигининг ўзига ярашганини билади. Эҳтимол, энди ўзини жўрттага гўлликка солаётгандир,— деди Бетси, нозик бир табасум билан.— Ҳар ҳолда, бу нарса унга жуда ярашади. Кўрдингизми, айни бир нарсани фожиа деб билиб, у туфайли азоб чекиши ҳам, унга парво қилмай қарааш ва хушчақчақ бўлиш ҳам мумкин экан. Эҳтимол, сизда бундай нарсаларга фалокат деб қарааш майли бордир.

— Кошки эди бошқаларни ҳам худди ўзимни билгандек билсан,— деди Анна, жиддий ва ўйчан бир ҳо-

латда.— Мен бошқалардан ёмонроқманми ё яхшироқманми? Назаримда, ёмонроқман.

— Ёмонроқ, ёмонроқ,— деди Бетси, қайта-қайта.— Ана, ўзлари ҳам келишди.

XVIII

Олдин оёқ товуши билан эркак овози, кейин аёл овози билан кулгиси эшитилди, сүнгра кутилган меҳмонлар: Сафо Штолъц билан Васька лақабли, соғлигидан терисига сифмай юзи йилт-йилт қилиб турган ёш йигит кириб келди. Еган сўқим гўшти, қайла, ичган бургон виноси уига жуда ёққани кўриниб турарди. Васька хонимларга бош эгиб таъзим қилгандан сўнг юзларига қаради, лекин бир секунддан кейин кўзини олиб, Сафо орқасидан меҳмонхонага кирди, у, худди Сафога ип билан боғлаб қўйилгандек, орқада борар, худди еб қўйгудек бўлиб, парпироқ кўзларини Сафодан узмас эди. Сафо Штолъц қора кўз, малла соч жувон эди. У тик пошнали туфлидаги оёқлари билан майда, дадил қадам ташлаб кириб келди, хонимларнинг қўлларини эркакчасига маҳкам қисди.

Анна бу янги шуҳрат эгасини ҳеч қаҷон учратмаган эди, шунинг учун ҳуснини, меёридан ортиқ пардоз-андозини, қилиқларининг дадиллигини кўриб оғзи очилиб қолди. Бошидаги нозик олтин рангли улама соchlари ва ўз сочи шундай баланд қилиб турмакланган эдики, бошининг катталиги басти келишган, кўкраги бўртиб чиққана ва олд томони жуда ҳам очиқ бўлган бюсти қадар келарди. Шундай шахдам қадам ташлар эдики, юрганда тиззаларининг шакли, оёқларининг юқори қисми кўйлагининг тагидан яққол билиниб турар, одамнинг хаёлига ихтиёрсиз: устидан жуда очиқ, орқадан, пастдан жуда ҳам ёпиқ муъжазгина, хушбичим танаси орқадан ларзанглаб турган «чодир»нинг қаерида экан деган савол келарди.

Бетси уни дарров Анна билан таништирди.

Сафо қўзларини учирив, кулимсираб ва кўйлагининг бир томонга ҳаддан ташқари кўп ташлаб юборган узун этагини орқага тортиб турив, дарҳол ҳикоя қила кетди:

— Иккита солдатни бостириб кетишимизга сал қолса бўладими! Васька икковимиз келаётган эдик.. Айтмоқ-

чи, сизлар таниш эмассизлар-а?— Шундан кейин йигитни фамилиясини айтиб таништириди-да, қилган хатоси учун, яъни нотаниш одам олдида уни Васька деб атагани учун қизариб, қаҳқаҳлаб кулиб юборди.

Васька Аннага яна бир марта бош эгиб таъзим қилган бўлса ҳам, ҳеч нима демади. Сафога қараб:

— Гаровни ютқаздингиз. Олдин келибмиз. Қани, тўлаб қўйинг,— деди, кулимсираб.

Сафо яна ҳам очилиб кулди.

— Ҳозир эмас-да,— деди Сафо.

— Барибир, кейин ҳам оламан.

— Хўп, хўп. Ҳа-я!— деди бирдан, уй бекасига юзланиб.— Эсим қурмасин... ёдимдан кўтарилибди.., сизга бир меҳмон олиб келдим. Ана ўзи.

Сафо бошлаб келган бўлса ҳам, ёдидан чиқариб қўйган бу кутилмаган меҳмоҷ ҳам шу қадар виқорли меҳмон эдики, ёшлигига қарамай, иккала хоним ҳам ўринларидан туриб қарши олиши.

Бу Сафонинг янги муҳлиси эди. У ҳам ҳозир, Васька сингари, орқасидан қолмай эргашиб юради.

Ҳадемай князь Қалужский, Стремов билан Лиза Меркаловалар ҳам етиб келишди. Лиза Меркалова қорамтири сочли, шарқликларга ўхаш танбал чеҳрали, одамлар сўзи билан айтганда, таърифга сифмайдиган гўзал шаҳло кўзли, қотма бир жувон эди. Кийим-бошинг қорамтирилги (Анна дарҳол сезиб, ўз баҳосини бериб қўйди) ҳуснига қуилиб тушгандек эди. Сафо қанчалик зуваласи пишиқ ва ихчам бўлса, Лиза шу қадар юмшоқ ва бўшанг эди.

Лекин Лиза Аннанинг дидига кўпроқ ёқди. Бетси Аннага, Лиза ёш боланинг қилиқларини қилиб юради, деб айтган бўлса ҳам, Анна уни кўргандан кейин, Бетси-нинг гапи нотўғри эканлигини пайқади. Лиза чиндан ҳам содда, бузилган, лекин дилбар, мўмин бир хотин эди. Тўғри, унинг юриш-туриши Сафоники сингари эди, Сафога ўхаш, унинг орқасидан ҳам, худди этагига тикиб қўйилгандек, иккита муҳлис ҳамиша эргашиб, кўзлари билан еб қўйгудек бўлиб юради, бу муҳлисларнинг бири ёш, иккинчиси эса қари эди, лекин Лизада у атрофдаги-лардан баландроқ турадиган алланима бор эди— у шишалар орасидаги жавоҳир каби товланиб турарди. Бу товланиш ҳақиқатан ҳам таърифга сифмайдиган ниҳоятда чиройли кўзларида намоён эди. Қора доира билан

ўраб олингган бу кўзларнинг ҳорғин, айни замонда эҳтиросли нигоҳи ўзининг фоят самимийлиги билан одамни ҳайрон қолдиради. Бу кўзларни кўрган ҳар бир киши уни ипидан-игнасигача билгандек бўлар, билгандан кейин эса яхши кўрмай туролмасди. Аннани кўрган соати бутун юзи шодлик табассуми билан чақнаб кетди.

Лиза Аннанинг ёнига келиб:

— Вой, сизни кўриб бирам қувондимки,— деди.— Кеча пойгода энди олдингизга бораман деб турсам, кетиб қолибсиз. Мен сизни мутлақо кеча кўргим келган эди. Жуда ёмон бўлди, а!— деди, бутун қалбини очиб кўрсатган нигоҳ билан қараб.

— Да, бу қадар ҳаяжонга солар деб ҳеч ўйламаган эдим,— деди Анна, қизариб.

Жамоат боқقا чиқиши учун ўрнидан қўзғалди.

Лиза кулимсираб, Аннанинг ёнига келиб ўтириди-да:

— Мен чиқмайман,— деди.— Сиз ҳам чиқмайсизми? Крокет ўйинида нима бор-а!

— Йўқ, мен яхши кўраман,— деди Анна.

— Менга қараган, зерикмаслик учун нима қиласиз, а? Сизга қараган кишининг баҳри очилиб кетади. Сиз яшаш йўлини биласиз, мен бўлсан хуноб бўлиб ўтаман.

— Нега хуноб бўласиз? Ахир сиз Петербургдаги энг шўх одамлар орасидасиз-ку?— деди Анна.

— Қайдам, бизнинг тўпимиз орасида бўлмаганлар, эҳтимол, кўпроқ хунобгарчилик тортар, лекин биз, айниқса мен, сиқилиб ўламан, шундай ёмон зерикаманки, нарёғи ийқ.

Сафо папиросини тутатиб, иккита йигити билан боқقا чиқиб кетди. Бетси билан Стремов чой ичиб қолди.

— Нега хуноб бўласиз?— деб сўради Бетси.— Сафо кеча сизларнида роса ўйнаб-кулдик деди-ю.

— Э, қаёқда, зерикиб ўлиб бўлдим!— деди Лиза Меркалова.— Пойгадан кейин ҳаммамиз бизникига бордик. Эски ҳаммом, эски тос! Бирон бир янги нарса бўлса ҳам гўрга эди. Кечгача диванларда чўзилиб умримиз ўтди. Шу ҳам ўйин-кулги бўлтими? Йўқ, зерикмаслик учун сиз нима қиласиз?— деди яна Аннага юзланиб.— Сизга бир қараган киши: «Ана бу асл хотин, бахтиёрлигида ҳам, бахтсизлигига ҳам ўзини зериктирмайди!» деб ўйлади. Менга ўргатиб қўйинг, қандай қиласиз, а?

Анна бу пашшахўрда саволлардан қизариб:

— Ҳеч нима қилмайман,— деди.

— Мана бу энг яхши одат,— деб Стремов гапга аралашди.

Стремов эллик ёшларда, сочларига оқ оралаган, ҳали тароватли, ғоят хунук бир киши бўлса ҳам, юзидан характеристи ва ақли яққол сезилиб турарди. Лиза Меркарова хотинининг жияни эди, у бутун бўш соатларини Лиза билан бирга ўтказарди. Анна Каренинани кўрганидан кейин, хизмат йўли билан Алексей Александрович нинг душмани ҳисобланса ҳам, қибор ва доно одам бўлгани учун, душманининг хотини билан айниқса сермуло зимат бўлишга тириши.

Стремнов, нозиккина кулимсираб, Аннанинг сўзини такрорлади:

— «Ҳеч нима»,— деди.— Зерикмасликнинг энг яхши давоси шу.— Кейин Лиза Меркалова га юзланиб гапирди:— Мен сизга: «Зерикиб хуноб бўлмаслик учун ҳеч қачон зерикишни ўйламаслик керак», деб қачонлари айтганман. Бу ҳам, уйқусизликдан қўрқсан киши уйқум келмасмикан деб қўрқмаслиги керак, дегандай гап. Анна Аркадьевна ҳам сизга худди шуни айтдилар.

— Шундай деган бўлсам, жуда ҳам хурсанд бўлардим, чунки, бу фақат доно гап бўлибгина қолмай, ҳақиқат ҳам,— деди кулимсираб Анна.

— Йўқ, нима сабабдан одам ухлай олмайди-ю, нима сабабдан зерикмай туролмайди, шуни айтиб беринг?

— Ухлаш учун ишлаш керак, хурсанд бўлиш учун ҳам ишлаш керак.

— Менинг ишим ҳеч кимга даркор бўлмагандан кейин ишлаб нима қиласман? Жўрттага муғомбирлик қилишни билмайман ҳам, хоҳламайман ҳам.

Стремов Лизага қарамасданоқ:

— Сиз ҳеч тузалмайсиз,— деди-да, яна Аннага юзланди.

Стремов Анна билан камдан-кам учрашар, ҳар гал унга бемаъни гапларнигина гапиради, мана ҳозир ҳам Аннанинг Петербургга қачон кўчиб келиши, графиня Лидия Ивановнанинг Аннани яхши кўриши тўғриларида бемаъни гап очган бўлса-да, унинг ифодасида жон-дили билан Аннага ширин сўзлар айтиш, камоли ҳурмат ва эҳтиромини кўрсатиш истаги бор эди.

Тушкевич кириб, крокет ўйновчиларни жамоат кутиб турганлигини билдириди.

Лиза Меркалова Аннанинг кетишини эшитиб:

— Иўқ, кетманг, қолинг,— деб илтимос қилди. Стремов ҳам Лизага қўшилди.

— Бу жамоатни ташлаб, Вреде кампирникига кетиш яхши эмас. Иннайкейин, у фийбатчининг тилига тушасиз, бу ерда эса фисқ-фасодга тескари бўлган энг яхши ҳислар уйғотасиз,— деди у, Аннага.

Анна бир минутгина иккиланиб турди. Бу ақлли кишининг ширин сўзлари, Лиза Меркалованинг унга бўлган болаларча содда ҳусни таважжуҳи, ўзи одатланиб қолган бутун бу киборлар муҳити—буларнинг ҳаммаси шу қадар оромбахш, уни кутиб турган нарса эса шу қадар оғир эдики, «қолсамми, оғир изоҳот минутини кейинга қолдирсамми» деб бир минутгина тарааддудда қолди. Лекин бирон қарорга келмаса уйда бошига нималар келишини, ўзи учун, хотираси учун даҳшатли бўлган ҳолатини, икки қўли билан соchlарини юлқилаган пайтини эслади-ю, хайрлашиб жўнаб кетди.

XIX

Бронский зоҳирда енгилтак кибор ҳаёти билан яшаб келаётган кишига ўхшаса ҳам, ҳақиқатда тартибсизликни ёмон кўрарди. Корпусда таълим олиб юрган ёшлик чоғларида иши чатоқ бўлиб, қарз сўраганида, қарз бермаганлари учун хўрлиги келиб, ерга кириб кетгудай бўлган ва ўшандан бери ўзини бир марта ҳам шундай ўсал аҳволга туширмаган эди.

Ишини ҳамма вақт тартибда сақлаш учун, вазиятга қараб гоҳ тез-тез, гоҳ онда-сонда, йилда беш марта ўзини хилватга олиб, ишларини аниқлаб кўяр эди. У бу нарсани ҳисоб-китобни тўғрилаш ёки faire la lessive¹ деб атарди.

Бронский пойганинг эртасига уйқудан жуда кеч уйғониб, соқолини ҳам қирмай, ювинмай кителини кийди-да, столга пулларини, счёtlарини, хатларини қўйиб, ишга тушиб кетди. Петрицкий уйғонди-ю, ўртоғини ёзув столи ёнида машғул эканлигини кўриб, унинг бундай маҳалларда сержаҳл бўлишини билгани учун, секин кийинди-да, халақит бермасдан чиқиб кетди.

Уз муҳити шароитининг муракқаблигини мукаммал

¹ Ювиш (франц.).

билган ҳар қандай киши ихтиёrsиз бу шароитнинг мурakkabligi ва буни аниқлаб билиб олишнинг қийинлиги фақат ўзининг шахсий тасодифий фазилати деб тахмин қиласи-ю, бошқаларнинг ҳам, ўзи сингари, ўшандай шахсий шароит қийинчилигига эканлигини асло хаёлига келтирмайди. Вронский ҳам ана шундай ҳолатда эди. Шуннинг учун Вронский, ҳар бир бошқа одам мана шундай мушкул 'аҳволга тушиб қолса, аллақачон калласини йўқотиб, ёмон иш қилиб қўйишга мажбур бўларди,— деб ўйларди, унинг бу ўйи асоссиз бўлмагандек, бунда кибру ҳаво ҳам йўқ эмас эди. Лекин Вронский калласини йўқотиб қўймаслик учун мутлақо ҳозир ҳисоб-китобини тўғрилаш ва ўз аҳволини аниқлаш зарурлигини ҳис қилиб қолди.

Вронский энг осон иш деб қўлга олган биринчи иш — пул масаласи бўлди. Ўзининг майда ёзуви билан почта варақасига ҳамма қарзини ёзиб чиқиб якунлагандан сўнг, қарзи ўн етти мингу бир неча юз сўмга етганилиги маълум бўлди; бир неча юз сўмни ҳисобни тўғрилаш мақсадида чиқариб ташлади. Пулларини ва банк дафтарчасини ҳисоблаб чиқиб, қўлида бир минг саккиз юз сўмгина қолганлигини аниқлади, янги йилгача эса қўлига пул тушиши эҳтимолдан узоқ эди. Қарз рўйхатини ўқиб чиққандан сўнг, уни уч қисмга бўлиб кўрди. Биринчи қисмга дарҳол тўланиши ёки ҳар ҳолда, талаб қилингудай бўлса бир минут ҳам пайсалга солмай тўлаш учун пулни тайёрлаб қўйиши лозим бўлган қарзлар кирди. Бундай қарзлар тўрт минг сўм атрофида эди: бир минг беш юз сўм от ҳақи, икки минг беш юз сўм эса ёш ўртоги Веневский учун ваъда қилган кафолат ҳақи эди; Веневский бу пулни ўз кўзи олдида фрибгар картабозга ютқазиб қўйганда Вронский ўша соатидаёқ тўлаб қўймоқчи бўлди-ю (ёнида пул бор эди), лекин Веневский билан Яшвин ўзимиз тўлаймиз деб унашмади, ҳақиқатда Вронский ўйинга қатнашмаган эди. Буниси-ку яхши эди-я, лекин Вронский, бу ифлос ишда Веневскийга оғзаки кафолат бериш билан қатнашган бўлса ҳам, фрибгарнинг юзига отиб ташлаш ва у билан гапни тамомлаш учун қўлида икки минг беш юз сўм бўлиши зарурлигини ҳам биларди. Шундай қилиб, ана шу энг муҳим қисм учун қўлида тўрт минг сўм пул бўлиши керак. Иккинчи қисмга кирган саккиз минг сўмлик қарзи у қадар аҳамиятли қарзлардан эмас эди. Булар асо-

сан чопқир отлар сақланадиган отхонага, сули ва пичан етказиб берувчига, инглизга, саррожга ва шунга ўхшаган нарсаларга тўланадиган қарзлар эди. Бутунлай хотиржам бўлиш учун бу қарзлардан ҳам икки минг сўмчасини тўлаб қўйиш керак эди. Магазинларга, мусо-фирхоналарга, тикувчиларга бўлган қарзлари киритилган сўнгги қисм ҳақида эса унча ўйлашнинг ҳожати ҳам йўқ эди. Шундай қилиб, жорий харажатлар учун лоақал олти минг сўм керак бўлгани ҳолда, қўлида фақат бир минг саккиз юз сўмгина пул бор эди. Вронскийнинг бутун мулкидан олинадиган даромад ҳисоблаб чиқилганда маълум бўлишича, йилда юз минг сўм даромад оладиган бир киши учун бундай қарзларни тўлаш ҳеч қийин эмаслиги кўриниб турса ҳам, лекин гап шунда эдики, унинг қўлига сира ҳам юз минг сўм кирмас эди. Биргина отасидан қолган ва йилда икки юз минг сўмгача даромад келтирадиган мулки ака-укалар ўртасида ҳали бўлинмаган эди. Акаси қулоғидан қарзга ботиб ётган ҳолда княжна Варя Чирковага, яъни ҳеч қандай мол-мулки бўлмаган декабристнинг қизига уйланганда, Алексей, отасининг мулкидан олинадиган даромаддан ўзига фақат йилига йигирма беш минг сўмдангина қолдириб, қолганини акасига инъом қилиб юборди. Ўшанда Алексей то уйлангунимча шу пул ўзимга етиб туради, уйланишим ҳам эҳтимолдан узоқ, деб айтди. Акаси сарф-харажатлари катта полклардан бирининг командирк бўлгани, бунинг устига, янги уйлангани учун бу инъомни қабул қилолмасдан қолмади. Ўзининг алоҳида мулки бўлган онаси ҳам, Алексей ўзига қолдирган йигирма беш минг сўмдан ташқари, унга йилда йигирма минг сўмдан бериб турар, Алексей бу пулларнинг ҳаммасини еб тугатар эди. Онаси сўнгги вақтларда ўғли орттирган алоқаси ва Москвадан кетиб қолгани учун уришиб қолиб, унга пул юбормай қўйди. Қирқ беш минг сарфлаб ҳаёт кечиришга ўрганиб қолган Вронский натижада бу йил фақат йигирма беш минг сўм билангина қолиб, ҳозир оғир аҳволга тушди. Бу аҳволдан қутулиш учун онасидан пул сўрай олмас эди. Кеча онасидан олган хати жуда ёмон хафа қилди, чунки бу хат, яхши одамлар кўзида бадном қиласидиган ҳаётинг учун эмас, киборлар жамиятида ва хизматда муваффақият қозонишинг учун ёрдам этишга тайёрман деган мазмунда эди. Онасининг пул билан ўзига оғдириб олишни истагани Алексееви

сейнинг юрагига қаттиқ ҳақорат бўлиб ботди, уни она-сидан яна ҳам бадтарроқ совутди. Лекин у ўзининг олижаноб сўзини қайтариб ололмасди, гарчи ҳозир, Каренина билан бўлган алоқаси бирмунча тасодифий эканини олдиндан сал-пал кўриб турса ҳам, бу олижаноб сўзнинг енгилтаклик билан айтилганини, ўзидек бўйдоқ бир киши учун юз минг сўмлик даромад ҳам асқатиб қолиши мумкинлигини сезиб турарди. Аммо берган сўзидан қайтиб бўлмасди. Сўзини қайтариб олишнинг иложи йўқлигини англаш учун акасининг хотинини кўз олдига келтириш, бу дилбар, дилкаш Варяниңг, ҳар бир ўнгай фурсатдан фойдаланиб, Алексейнинг олижаноблиги асло эсидан чиқмаслиги, уни қадрлашлиги тўғрисидаги гапларини эслашнинг ўзи кифоя эди. Хотин кишини калтаклаш, пулини ўғирлаш ё алдаш нақадар мумкин бўлмаса, бу нарса ҳам шу қадар мумкин эмас эди. Вронский бир минут ҳам иккиланмасдан бир қарорга келди, бу қарор: судхўрдан ўн минг сўм пул кўтариш (бу жуда осон нарса эди), умуман сарф-харажатларини камайтириш ва тўпичоқларини сотишдан иборат эди. Вронский шу қарорга келди-ю, отларини сотиб олмоқчи бўлиб бир неча бор одам юборган Роландакига дарҳол хат ёзди. Сўнгра инглиз билан судхўрга одам юбориб, қўлидаги пулларни ҳисоб варақаларига тақсим қилди. Бу ишларни тугатгандан сўнг, онасининг хатига совуқ, дағал жавоб ёзди. Сўнгра ҳамёнидан Аннаниңг учта хатини чиқариб ўқиди, кейин уларни ёқиб ташлади-да, кеча ўзи билан Анна ўртасида ўтган гапни эслаб, ўйлануб қолди.

XX

Вронскийнинг ҳаёти айниқса шу билан баҳтли эдики, унда нимани қилиш, нима қилмаслик кераклигини очиқ-оидин белгилаб берадиган қоидалар мажмуи бор эди. Бу қоидалар мажмуи жуда кичик бир шарт-шароит доирасини ўз ичига олган бўлса ҳам, лекин бундаги қоидалар шубҳага ҳеч ўрин қолдирмас, шунинг учун ҳам Вронский, бу доирадан ҳеч вақт ташқарига чиқмай, қилиниши керак бўлган нарса устида бир зум ҳам иккиланиб турмасди. Бу қоидалар: фрибгарга ютқазган пулни тўлаш, тикувчига эса тўламаслик кераклигини, эркакларга ёлғон гапириш керак эмас, хотинларга эса мум-

кинлигини, ҳеч кимни алдаш керак эмас, эрни эса алдаш мумкинлигини, ҳақоратни кечириш керак эмас, ўзинг эса ҳақорат қилишинг мумкинлигини, ҳоказо ва ҳоказоларни ҳеч шубҳага ўрин қолдирмай белгилаб берарди. Бу қоидалар бемаъни, бешарм бўлиши мумкин, лекин булар шубҳага ҳеч қандай ўрин қолдирмас, шу сабабли, Вронский бу қоидаларни бажарганда, кўнгли жойига тушганини, бошини баланд кўтариб юриши мумкинлигини ҳис қиласди. Фақат сўнгги пайтларда, Анна билан алоқа боғлагандан кейин Вронский ўзининг қоидалари бутун шароитни тўла-тўқис ўз ичига олмаганингини, олдинда қийинчилик ва шубҳаларга дуч келишини, бунда ўзига раҳнамо йўқлигини ҳис қила бошлади.

Аннага ва унинг эрига бўлган ҳозирги муносабати Вронский учун содда, равshan бир нарса эди. Бу муносабат ўзи қўлланиб келган қоидалар мажмуида аниқ ва равshan белгиланган эди.

Анна уни ўз муҳаббатидан баҳраманд қилган одамшаванда аёл эди, шу сабабли Вронский уни яхши кўрди, чунки у Вронский учун қонуний хотинчалик, балки бундан ҳам ортиқ ҳурматга лойиқ бир аёл эди. «Қўлимни кесишга жон деб тутиб бораман-у, лекин уни сўз ёки имо-ишора билан ҳақорат қилиш у ёқда турсин, хотин киши лойиқ бўлган эҳтиромдан ҳам маҳрум қилмайман», деярди.

Жамиятга бўлган муносабати ҳам равshan эди. Унинг сирини ҳамма билиши, гумон қилиши мумкин, лекин ҳеч ким юзига солмаслиги керак. Акс ҳолда ундайларнинг оғзини юмдиришга, ўзи яхши кўрган аёлнинг аслида йўқ номусини ҳурмат қилдиришга тайёр эди.

Алексей Александровичга бўлган муносабати эса ҳаммасидан ҳам равшанроқ эди. Анна ўзини яхши кўриб қолган минутдан бошлаб уни бутунисига ўзиники деб ҳисобладиган бўлди. Вронскийнинг назарида, Аннанинг эри ортиқча ва халал берувчи бир шахсгина эди. Тўғри, Алексей Александровичнинг аҳволи, шубҳасиз, аянчли эди, лекин начора? Эрининг бир нарсагагина ҳуқуқи бор, у ҳам бўлса, қўлда қурол билан довга чақириш; Вронский бўлса бунга ҳам дастлабки минутдан тайёр эди.

Лекин сўнгги пайтларда ўзи билан Анна орасида янги, ички муносабатлар пайдо бўлди, бу муносабатлар

Ўзининг дудмаллиги билан Вронскийни қўрқитарди. Мана, кечаке Анна ҳомиладор бўлиб қолганлигини айтди. Бу хабар ва Анна ундан кутган нарсалар ўз ҳаётида қўлланиб келган қоида кодексида тўла ифодасини топмаган нарсаларни талаб қилаётганини Вронский англай бошлади. Тўғридан ҳам, у фафлатда қолди, шунинг учун, Анна ҳомиладор эканини айтганда, қалби, эрини ташлаб кетишини талаб қил, деб амр этди. Ўшанда Вронский шундай деган бўлса ҳам, ҳозир буни ўйлаб кўриб, масалани бусиз ҳам ҳал қилиш мумкинлигини аниқ билди, лекин шу фикрга келиши билан «ёмон бўлмасмикан?» деб ҳадиксирай бошлади.

«Агар эрини ташлаб кетишини илтимос қилган бўлсам, демак, мен билан бўлишини сўраганим бўлади-да. Хўш, бу нарсага тайёрманми? Ҳозир пулим йўқ-ку, қандай қилиб олиб кетаман? Фараз этайлик, пул масаласини ҳал қилдим ҳам... лекин ҳарбий хизматда бўла туриб, қандай қилиб олиб кетаман? Агар шундай деган бўлсам, демак, шунга тайёр бўлишим, яъни пул топишим, истеъфога чиқишим керак».

Шундан кейин у ўйланиб кетди. Истеъфога чиқишлиқ масаласи уни ҳаётининг пинҳона, ўзигагина маълум бўлган, юрагининг бир ерида чигиклик турса ҳам, аҳамияти жиҳатидан биринчи ўринда турган бир орзу ҳавасга тўқнаш келтириб қўйди.

Шуҳратпарастлик унинг болалик ва ўсмирлик чоғларидан қолган эҳтиросли эски орзу эди, ўзи ҳам иқрор бўлмаган бу орзу шу қадар кучли эдики, ҳозир ҳам бу эҳтироси севгиси билан олишмоқда эди. Унинг киборлар жамиятида, хизматида босган дастлабки қадамлари муваффақиятли бўлди, аммо бундан икки йил аввал битта қўпол хато қилиб қўйди. У ўзининг мустақил киши эканлигини кўрсатишни, обрўйини оширишни хоҳлаб, ўзига таклиф қилинган ўринни рад қилди, бу ўринни рад қилиш билан қадр-қимматим ошади деб, умидвор бўлган эди, лекин бу қилиғи маъқул бўлмади-ю, уни жойида қолдиришди, шундан кейин истар-истамас ўзини мустақил киши қилиб кўрсатиб юрди, ғоят усталик ва донолик билан шу ролни бажарди, у ўзини ҳеч кимдан хафа эмасдек, ўзини ҳеч ким хафа қилмагандек, ишқилиб, ўзини тинч қўйсалар бас, чунки шундай ўйнаб-кулиб юрганим яхши, деяётгандек тутарди. Ҳақиқатда эса, ўтган йил Москвага кетгандан бери ўйин-

кулгилар тамом бўлган эди. Ҳар нарса қўлидан келадиган, лекин қилишни хоҳламаган бу мустақил киши вазияти секин-секин яхшиланиб бораётганлигини сезар, кўп кишилар ўзига виждонли ва меҳру шафқатли йигит, бундан бошқа ҳеч нарсага ярамайди, деб қаноат ҳосил қила бошлаганларини пайқар эди. Ўзининг Каренина билан бўлган алоқаси шунча шов-шувлар кўтариб, ҳамманинг диққатини ўзига жалб қилгандан, унга янги шуҳрат тожини кийгизгандан кейин ичини кемириб келган шуҳрат қуртини тинчтиб қўйган эди, лекин бундан бир ҳафта бурун бу қурт янги куч билан уйғонди. Бир муҳит, бир жамиятга мансуб бўлган, бир корпуспа тарбияланган, корпусли баравар тамомлаган, синфда ҳам, гимнастикада ҳам, шўхликларда ҳам, шуҳрат-парастликка интилишда ҳам рақобатлашиб келган болалик чоғидаги ўртоғи Серпуховской яқинда Ўрта Осиёдан қайтиб келди, ҳарбий мартабаси икки поғона кўтарилиган ва генералларга камдан-кам бериладиган ўрнак белгиси билан мукофотланган эди.

Петербургга келиши билан унинг тўғрисида, худди янгидан кўтарилиб келаётган мұътабар бир одам тўғрисида гапиргандек дув-дув гап бошланди. Вронскийга тенгдош ва синфдош бўлган бу йигит аллақачон генераллик даражасига кўтарилиган ва давлат ишларига таъсир қилиши мумкин бўлган бир амалга тайинланишини кутиб турган эди. Вронский эса мустақил яшаб, порлоқ ҳаёт кечириб юрган, гўзал бир аёлнинг севгисига сазовор бўлган бўлса ҳам, лекин кўнгли хоҳлаганича мустақил бўлиб юришга рухсат бериб қўйилган бир ротмистр эди, холос. «Серпуховскойга ҳасад қилмайман, албатта, ҳасад ҳам қилолмайман, лекин мартабасининг тез кўтарилиб бориши менга ўхшаган киши пайтни пойлаб туриб ташлаб қолса, ҳаш-паш дегунча мартабасини кўтариб олиши мумкин эканлигини кўрсатади. Бундан уч йил аввал худди менинг даражамда эди. Истеъфога чиқсан, кемаларимга ўт қўйган бўлман, хизматда қолсан, зарар кўрмайман. Аннанинг ўзи «аҳволимни ўзгартиришни хоҳламайман», деб айтди. Мен бўлсан, уни севаман, Серпуховскойга ҳасад қилолмайман». Шу ўйлардан кейин мўйловларини секин-секин бураб стол ёнидан турди-да, хонада у ёқ-бу ёққа юра бошлади. Кўзлари ўт бўлиб ловиллар, кайфи тетик, хотиржам ва хушвақт эканини ҳис қиласар, аҳволини

аниқлаб олган кезларида ҳамиша шундай қайфиятга тушар эди. Илгарилари ҳисоб-китобдан кейин қандай равшан ва мусаффо бўлса, ҳозир ҳам шундай эди. Соқолики қирди, совуқ сувда чўмилди, кийинди-ю, чиқиб кетди.

XXI

— Сени чақириб келдим. Бугун ҳисоб-китобинг жуда чўзилди-да,— деди Петрицкий.— Ҳа, тамом бўлдими?

Вронский кўзлари билангина кулимсираб ва бугун тартибга солган ишини ҳар қандай дадил, тез ҳаракат худди бузиб қўядигандек, мўйловларининг учини аста бураб туриб:

— Тамом бўлди,— деб жавоб берди.

— Сен ҳамиша шу ишингдан кейин худди ҳаммомдан чиққандай бўлиб қоласан,— деди Петрицкий.— Мени Грицки юборди (полк командирини шундай деб аташарди), сени кутиб туришибди.

Вронский, жавоб бермасдан ўртоғига қараб турса ҳам, бошқа тўғрида ўйларди. Кейин трубаларнинг йўғон товушлари, полькалар, вальсларнинг таниш овозларига қулоқ солиб:

— Нима, уникида чалишяптими?— деб сўради.— Қандақа байрам?

— Серпуховской келди.

— Ие, мен билмай қолибман-а,— деди Вронский.

Кулиб турган кўзлари яна ҳам равшанроқ чақнади.

Вронский Аннага бўлган муҳаббати билан ўзини баҳтиёр деб билгани, шуҳратпарастлик ҳисларини ҳам унинг йўлида қурбон қилгани, ҳеч бўлмаса, шу ролни ўз зиммасига олгани учун, Серпуховскойга на ҳасад қиласар, на полкка тушгандан кейин ҳаммадан аввал ўзининг олдига келмагани учун ундан хафа бўларди. Серпуховской яхши ошнаси эди, у шунга қувонарди.

— Ҳа, жуда хурсандман.

Полк командири Демин каттакон бир помешчик уйнда туради. Бутун жамоат паstdаги кенг балконда эди. Ҳовлида, ароқ тўлдирилган кичкина бочка ёнида кител кийган ашулачилар, офицерлар ўраб олган йўғон гавдали полк командири турган эди, Вронскийнинг кўзига дабдурустдан шулар кўринди. Полк командири балкон зинасининг биринчи поғонасига чиқиб олиб, Офенбах

кадрилини чалаётган оркестр садоларини йўғон товуши билан босиб, нималарнидир буюарар, бир четда турган солдатларга қўли билан ишора қиласди. Бир тўда солдат, вахмистр, бир қанча унтер-офицер Вронский билан бирга балконга етиб келди. Полк командири столга қайтди-да, қўлида қадаҳ билан яна зинага чиқиб, қадаҳ қўтарди: «Илгариги ўртоғимиз, баҳодир генерал князь Серпуховскойнинг соғлиги учун. Ура!»

Полк командири орқасидан қўлида қадаҳ, юзида табассум билан Серпуховской ҳам зинага чиқди. У рўпарасида турган иккинчи навбатдаги ҳарбий хизматни ҳам ўтаётган қизил юз, норғил вахмистрга қараб:

— Яна ҳам яшариб кетибсан-ку, Бондаренко,—деди.

Вронскийнинг Серпуховскойни кўрмаганига уч йил бўлган эди. Бакенбард қўйиб, анча етилган бўлса ҳам, лекин боягидай қадди расо, хушбичим эди, юзи эса ҳуснидан кўра кўпроқ хушбичимлиги, мардонаворлиги билан одамни ҳайратга соларди. Вронский унда биргина ўзгариш юз берганлигини пайқади: бу ўзгариш муваффақият қозонган ва бу муваффақиятнинг ҳамма томонидан тақдирланганига амин бўлган кишилар юзидан доим ёғилиб турадиган нур эди. Вронский буни биларди, бу нурни ўша соатиёқ Серпуховскойнинг ҳам юзида кўрди.

Серпуховской зинадан тушгандан сўнг Вронскийни кўрди-ю, юзи шодлик табассуми билан ёришиб кетди. У қадаҳни қўтарганича бошини ирғаб, Вронскийни саломлади, сўнг, олдинга чўзилиб, лабларини ўпишга тайёрлаб турган вахмистрнинг ёнига олдин бориши кераклигини шу ҳаракати билан билдириди.

— Ана, шу ерда экансан-у!— деб қичқирди полк командири.— Яшвин эса, қовоғидан қор ёғиб ўтирибди, девди.

Серпуховской норғил вахмистрнинг тароватли, нам лабларидан ўпгандан кейин оғзини дастрўмолчаси билан артиб, Вронскийнинг ёнига борди.

Серпуховской Вронскийнинг қўлини қисиб:

— О, сени кўриб жуда хурсанд бўлдим!— деди, уни бир четга тортиб.

Полк командири Яшвинга Вронскийни ишора қиласди-да:

— Уларнинг кўнглини олиб туринг!— деди, кейин ўзи солдатлар ёнига тушиб кетди.

Вронский Серпуховскойга кўз югуртириб:

— Нега кеча пойгага бормадинг? Сени ўша ерла кўрарман деб ўйловдим,— деди.

— Бордим, лекин кеч қолибман. Узр,— деди-ю Серпуховской, адъютантига мурожаат қилди:— Бориб айтсангиз, киши бошига қанчадан тўғри келса, менинг ҳисобимдан бўлашиб беришсин,— деди.

У шу сўзлардан кейин ҳамёнидан учта юз сўмлик чиқариб берди-ю, қизариб кетди.

— Вронский! Бирон нарса еймизми ё ичамизми?— деб сўради Яшвин.— Ҳой, графга овқат олиб кел! Мана буни ич.

Полк командирининг уйидаги айш-ишрат, майхўрлик узоқ давом қилди.

Жуда кўп ичишди. Серпуховскойни кўтариб ҳавога ирғитишиди. Кейин полк командирини кўтариб ирғитишиди. Сўнгра полк командирининг ўзи Петрицкий билан ашулачилар ёнида ўйинга тушди. Кейин полк командири мажолдан кетиб, ҳовлидаги скамейкага бориб ўтирида, Яшвинга Россиянинг Пруссиядан устун эканлигини, айниқса, кавалерия ҳужумида зўрлигини исбот қила бошлаган эди, тўполон ҳам бир зумгина тиниб қолди. Серпуховской қўлинни ювгани ўйга, туалетга киргандаз, у ерда Вронскийни кўриб қолди, Вронский бошидан сув қуяётган эди. Кителини ечиб ташлаб, юнг босиб кетган қизил бўйнини жўмрак остига қўйганича бўйни билан бошини ишқалаб турган эди. Вронский ювиниб бўлгандан сўнг Серпуховскойнинг ёнига келиб ўтирди. Иккови шу ердаги кичкина диванда ўтиришиб, ҳар иккови учун ҳам жуда мароқли бўлган мавзуда гап бошлаши.

— Сенинг тўғрингдаги гапларнинг ҳаммасини хотинимдан эшитдим,— деди Серпуховской.— Хотинимни тез-тез кўриб турибсан, хурсандман.

— Хотининг Варя билан ўртоқ, булар Петербургда топилмайдиган аёллар, булар билан кўришсам ҳузур қиласман,— деди Вронский, кулимсираб. У гап бориб тақаладиган мавзуни олдиндан билиб тургани учун кулимсираб, бу нарса унга ҳушёқар эди.

Серпуховской кулимсираб туриб қайтариб сўради:

— Петербургда топилмайдиган?

Вронский чеҳрасида бу ишорани тақиқ қиласиган бир ифода билан кескин қилиб:

— Ҳа, сенинг тўғрингдаги гапларни ҳам билиб тур-

дим, лекин фақат хотининг орқали әмас,— деди.— Муваффақиятингга ҳайрон бўлмадим, аксинча, жуда хурсанд бўлдим, лекин бундан ҳам кўпрогига кўз тутган эдим.

Серпуховской кулимсиради. Бу фикр, афтидан, унга ҳушёқдан бўлса керак, яшириб ўтиришни лозим кўрмади.

— Мен бўлсам, аксинча, иқор бўлишим керак, бундан озроғини кутган эдим. Лекин хурсанд бўлдим, жуда ҳам хурсанд бўлдим. Мен шұҳратпараст одамман, менинг занф томоним шу, мен бунга иқрорман.

— Муваффақиятинг бўлмаганда, эҳтимол, иқор ҳам бўлмас эдинг,— деди Вронский.

Серпуховской яна кулимсираб:

— Қайдам,— деб қўйди.— Бусиз яшашдан маъно чиқмас эди деймайман-у, лекин диққинафаслиқдан бошика нарса бўлмас эди. Албатта, менинг хато қилишим мумкин, лекин ўзим танлаган фаолият соҳасида унчамунча лаёқатим бор, иннайкейин, қанақа бўлишига қарамай қўлимда бирон ҳокимият бўлса, мен билган кўпгина одамларнинг қўлида бўлганидан кўра анча яхшироқ бўларди, деб ўйлайман,— деди Серпуховской, ютугини билиб турган кишидек, юзи ёришган ҳолда.— Шу сабабли, бу ниятимга қанча яқинлашсам, шунча хурсанд бўламан.

— Бу нарса, эҳтимол, сен учун яхшидир, лекин ҳамма учун ундей әмас. Мен ҳам шу фикрда эдим, мана, яшаб турибман, фақат ўша ният учунгина яшашнинг ҳожати йўқ деб ўйлайман,— деди Вронский.

— Шунақами! Шунақами!— деди Серпуховской, кулиб туриб.— Мен ҳам, сенинг тўғрингда эшитган нарсамдан, рад қилган нарсангдан бошлаганман... Албатта, бу ҳаракатинг менга маъқул бўлди. Лекин ҳамма нарсанинг ҳам ройиши бор. Шунинг учун қилган ишинг яхши-ю, аммо дўндиrolмагансан, деб ўйлайман.

— Ўтган ишга салавот, дейдилар, ўзинг биласан-ку, қилган ишимдан мен ҳеч тонмайман. Иннайкейин, ўзим маза қилиб юрибман ҳам.

— Ўзоққа бормайди-да бу маза қилишинг. Кўрасан, ахийри кўнглинг тўлмай қолади. Аканг тўғрисида бўлса бир нима демайман. Анови бизнинг хўжайинимизга ўхшаш дилбар йигит. Ана, қара!—деб илова қилди, «ура» садоларига қулоқ солиб.—У шунақа вақтини чоғ қилиб

юраверади, сен бўлсанг бундай нарсалар билан қаноатланиб қололмайсан.

— Мен қаноатланаман деяётганим йўқ-ку.

— Эй, гап фақат шундагина эмас. Сенга ўхшаган одамлар керак.

— Қимга?

— Қимга? Жамиятга. Россияга одамлар керак, партия керак, йўқса ҳамма нарса барбод бўлади, ит яловига тушади.

— Яъни, нима демоқчисан? Рус коммунистларига қарши иш олиб бораётган Бертенев партиясини айтсанми?

Серпуховской ўзининг шундай бемаъни нарсада шубҳа қилинаётганига хафа бўлиб:

— Йўғ-э — деди, юзини буриштириб.—Tout ça est une *blague*¹. Ҳамма вақт шундай эди. Яна шундай бўлаверади. Ҳеч қандай коммунистлар йўқ. Лекин ҳамма вақт иғвогар одамлар учун заарли, хавфли партияларни ўйлаб чиқариш зарур-да. Бу эски наиранг. Йўқ, сену менга ўхшаган мустақил одамларнинг ҳукмрон партияси керак.

— Нега энди?— деб сўради-ю Вронский, бир қанча ҳукмрон одамларнинг номларини айтди.— Нима учун булар мустақил одамлар эмас?

— Елғиз шунинг учунки, уларда мустақиллик берадиган давлат йўқ ёки туғилганларидан буён бўлгани эмас, номлари чиққан эмас, биз салтанат қўёши остида туғилганмиз, улар эса бундан маҳрум. Уларни ё пул билан ёки ширин сўз билан сотиб олиш мумкин. Улар ўз мавқеларини сақлаб туриш учун йўл ўйлаб чиқарадилар. Шу сабабли ўзлари ишонмайдиган, фақат зарар көлтирадиган аллақандий фикрларни, уйдирма ўйларни олдинга сурадилар, буларнинг ҳаммаси давлат уйида туриш ва фалонча ойлик олиш учун бир восита, холос. Қўлларидаги картага қарасанг *cela n'est pas plus fin qu'ça*². Эҳтимол, мен улардан ёмонроқ, нодонроқдирман аммо улардан қаерим кам? Лекин ҳозир менда шундай бир аниқ, муҳим хислат борки, бизни сотиб олиш қийинроқ бўлади. Шундай одамлар ҳар маҳалгидан кўркўпроқ зарур.

¹ Буларнинг ҳаммаси бемаъни гаплар (*франц.*).

² Ўнчалик қув эмас (*франц.*).

Вронский диққат билан қулоқ солди, лекин уни қулогига кираётган сўзларнинг мазмунидан кўра, Серпуховскойнинг ишга бўлган муносабати кўпроқ қизиқтиради, у ҳукуматдорларга қарши кураш фикрига тушиб, бу ҳақда таважжуҳ ва ғайри таважжуҳ қарашларга эга бўлган ҳолда Вронский фақат эскадрон манфаатларини ўйлар эди. Ўзи яшаб турган муҳитда камдан-кам учрайдиган шубҳасиз истеъдод билан, ақл ва идрок билан шу қадар чуқур ўйлаб, чуқур тушунаётган Серпуховскойнинг нақадар кучли эканлигини Вронский ҳам англади. Виждонига қанчали оғир ботса ҳам, унга ҳасади келди.

— Ҳар ҳолда, бу муҳим, асосий нарса учун менда бир нарса етишмайди,— деб жавоб берди Вронский,— ҳокимиятга интилиш истаги етишмайди. Бир маҳаллар бор эди, энди йўқ.

— Мени кечир-у, лекин бу гапинг тўғри эмас,— деди Серпуховской, кулимсираб.

Вронский рост айтиётганлигини билдириш учун:

— Йўқ, тўғри, тўғри!.. Ҳозир,— деб илова қилди.

— Ҳа, ҳозир тўғри, бу бошқа гап, лекин бу ҳозир деганинг узоққа бормайди.

— Балки,— деб жавоб қилди Вронский.

Серпуховской унинг фикрини билиб олгандай:

— Сен балки дейсан,— деб давом қилди,— мен бўлсам албатта дейман. Шунинг учун ҳам сени кўрмоқчи эдим. Сен жуда тўғри иш қилгансан. Бунга тушунаман, лекин сен ўзингни *у ёқ-бу ёққа ташламаслигинг* керак. Мен сендан фақат *carte blanche*¹ талаб қиласман, холос. Сенга ҳомийлик қилаётганим йўқ... гарчи нима учун ҳомийлик қиласлигимга ўзим ҳайрон бўлсам ҳам... Менга неча марталаб ҳомийлик қилгансан-у! Дўстлигимиз бу нарсалардан юқори туради, деб умид қиласман. Шундай,— деди у, аёллар сингари мулойимгина табасум қилиб.— Менга *carte blanche* бер, полкдан чиққин, сени секин юқорига тортиб оламан.

— Лекин шунисига тушун: ахвол қандай бўлса,— деди Вронский,— тағин шундай бўлиб қолишидан бўлак ҳеч нарсани хоҳламайман, менга фақат шу керак.

Серпуховской ўрнидан қўзғалиб, унинг рўпарасига келиб турди.

— Ахвол қандай бўлса, тағин шундай бўлиб қолсин

¹ Ҳаракат әркинлиги (франц.).

дайсан. Бу гапнинг маъносига тушунаман. Менга қара, биз тенгдошимиз, лекин сен, эҳтимол, хотин зотини мендан кўра кўпроқ кўргандирсан.— Серпуховскойнинг табассуми билан имо-ишораси: «Ҳозир оғриқ жойингга секин, мулоимгина тегаман, бундан сен қўрқмаслигинг керак», деярди.— Лекин мен уйланган кишиман, гапимга ишон, яхши кўрган хотининг билан бирга бўлиб, уни яхши билиб олсанг (аллаким шундай деб ёзган эди), мингтасини билганингдан кўра, аёл зотининг ҳаммасини ипидан-игнасигача билиб оласан.

Вронский эшикдан мўралаб, уларни полк командирнинг ёнига чақирган офицерга:

— Ҳозир борамиз!— деб қичқирди.

Вронский энди унинг гапини охиригача эшитишни истар эди.

— Менинг фикрим шундай. Аёллар—инсон фаолиятидаги асосий ғовдир. Хотин кишини ҳам севиб, ҳам бир иш чиқариш қийин. Бунда севги халақит бермайдиган битта йўл бор — уйланиш. Миямдаги фикримни қандай қилиб айтсам сенга,— деди танбеҳ билан гапириши яхши кўрувчи Серпуховской,— шошма, шошма! Ҳа, fardeau¹ билан кетаётганингда, шу fardeau елкангга танғилиб, мустаҳкам ўрнашиб олгандагина қўлларинг билан бирон нарса қилишинг мумкин, бу эса уйланиш деган сўз. Мен ҳам буни уйланганимдан кейин сездим. Бирдан қўлларим бўшаб қолди. Уйланмасдан шу fardeau-ни қўтариб юраверсанг, қўлларинг шу қадар банд бўладики, ҳеч нима қилолмайсан. Мазанковни, Круповни кўр. Хотинлар орқасида мартабаларини бир пул қилиб қўйишиди.

Вронский юқорида номлари тилга олинган икки киши алоқада бўлган француз аёл билан актрисани эслаб:

— Қанақа хотинлар?— деб сўради.

— Хотин кишининг мавқеи кибор жамиятида қанча мустаҳкам бўлса, шунча ёмон, ҳа, шунча ёмон. Бу fardeau-ни қўлда қўтариб юриш эмас, бошқа одамдан тортиб олиш билан баб-баравар.

Вронский рўпарасига тикилиб туриб Аннани ўйлади-ю:

— Ишқ савдоси бошингга тушмаган-да,— деди, паст товуш билан.

¹ Юк. (франц.)

— Эҳтимол. Лекин айтган сўзларим эсингда бўлсин. Яна битта гап: хотинлар эркаклардан кўра дунёпаст бўлади. Биз муҳаббатни олий нарса деб биламиз, улар эса ҳар вақт *terre-a-turke*¹!

— Ҳозир, ҳозир! — деди у, ичкари кириб келган лакейга. Аммо лакей, у ўйлаганча, чақиргани кирган эмас эди. Вронскийга хат келтирган эди.

— Сизга княгиня Тверскаянинг одами олиб келди.

Вронский конвертни очиб, бўриқиб кетди.

— Бошим оғрияпти, уйга кетмасам бўлмайди,— деди у Серпуховскойга.

— Хайр, яхши бор. *Carte blanche* бўладими?

— Кейин гаплашамиз, сени Петербургдан топиб оламан.

XXII

Соат бешдан ошган эди, шу сабабли тайинланган вақтга улгуриш ва айни замонда, ўзининг ҳамма танийдиган отларини қўшдирмаслик учун Вронский Яшвинг извошига ўтириди-да, иложи борича тезроқ ҳайдашни буюрди. Извош шаклида ишланган бу тўрт ўринли эски карета кенггина эди. Вронский бурчакка ўтириб, оёқларини олдинги ўринга қўйди-ю, хаёл суриб кетди.

Ишлари аниқ, равшан ҳолга келтирилиб, хотиржам бўлган Вронский уни керакли киши деб ҳисоблаган Серпуховскойнинг хушомадгўйлиги, дўстона муомаласини эслаш, ҳаммасидан ҳам ёр васлини кутиш — буларнинг ҳаммаси бир қўшилиб, ҳаётидан хурсанд бўлиб кетди. Унда уйғонган бу ҳис шу қадар кучли эдики, беихтиёр жилмайиб қўйди. У оёқларини тушириб, бирини иккинчисининг тиззасига қўйди-ю, кеча йиқилганда латеган оёғининг бўлиқ, тиқин болдирини қўли билан ушлаб кўрди, кейин, орқага суяниб, бутун кўкси билан бир неча бор нафас олди.

«Яхши, жуда соз!» деди у, ўз-ўзига. Илгарилари ҳам ўзининг жисмоний соғлигидан шодланиб келарди, лекин ўзини, жисмини ҳеч қачон ҳозиргидек яхши кўрган эмас эди. Кучли оёғидаги бу енгил оғриқни сезиб хушланар, нафас олаётганда кўксидаги мушакларнинг ҳаратга келишини пайқаб қувонарди.

¹ Кундалик иш билан машғул (*франц.*)

Аннага шу қадар оғир таъсир қилган ўша очиқ, салқин август куни Вронскийга одамни ҳаяжонга соладиган даражада жонбахш бўлиб кўринар, бошидан сув қўйгандан кейин қизиб кетган бўйни билан юзига салқинлик берарди. Мўйловидан анқиб турган мушк ҳиди мана шу тоза ҳавода унга яна ҳам бошқача бўлиб туяларди. Карета деразасидан кўрган нарсаларининг ҳаммаси, бу тоза, салқин ҳаводаги нарсаларнинг ҳаммаси: ботаётган қуёш нурларида ярқираб турган ўйларнинг томлари ҳам, деворлари ва биноларнинг яққол кўзга ташланган бурчаклари ҳам, ора-сира учраб қоладиган пиёдалар ва извошлар ҳам, дараҳтлар ва ўланларнинг қимир этмай турган яшил япроқлари ҳам, жўяклари тўғри тортилган картошка далалари ҳам, ўйлар ва дараҳтлардан, буталардан қия тушиб турган соялар ҳам, картошка жўяклари ҳам кечки пайтнинг хирадлашиб борган ёруғида, Вронскийнинг ўзи сингари, тароватли, қувончли эди. Ҳамма нарса, ҳозиргина рассом қўлидан чиқиб, лак суртилган сурат каби чиройли эди.

Вронский карета деразасидан бош суқиб:

— Ҳайда! Ҳайда! — деб қистади-да, чўнтағидан уч сўмлик қоғоз пул чиқариб, уни шу маҳал ўзига ўгирилиб қараган кучерга узатди. Кучернинг қўли фонаръ ёнида ётган бир нарсани пайпаслаб кўргандан кейин қамчи ҳавода визиллади, карета эса текис тош йўлда силлиқ ғириллади.

Вронский қўнғироқнинг иккӣ деразасидаги сув як тугмасига тикилганича Аннани сўнгги марта кўрган ҳолатида кўз олдига келтириб: «Менга ҳеч нарса, бу баҳтдан бошқа ҳеч нарса керак эмас,— деб ўйлади.— Кун сайин унга бўлган муҳаббатим кучайиб боряпти. Мана Вредега ҳукумат берган чорбоғ. Қаерда экан? Қаерда? Нега? Нега учрашадиган жойни шу ерга тайинлади-ю, Бетси битган хатнинг тагига ёзди?» У ҳозир фақат шу нарсаларни ўйларди; лекин ўйлашга фурсат қолмаган эди. Хиёбонга етмасдан кучерни тўхтатди-да, эшикни очиб, пастга сакраб тушди, бир зум ҳам тўхтамай, уйга бориладиган хиёбон билан юриб кетди. Хиёбонда ҳеч ким йўқ эди, лекин ўнг томонга қараб, дарҳол уни кўрди. Аннанинг юзида ҳарир парда бор эди, лекин Вронский бир қаравшаёқ уни ўзигагина хос юришидан, қия тушган елкаларидан ва бошини тутишидан таниб олди, шу он вужудидан электр қуввати югуриб ўтгандай

бўлди. У оёқларининг таранг ҳаракатидан тортиб, нафас олаётган ўпкасининг ҳаракатини, ўзини яна янги куч билан ҳис қила бошлади, шунда алланима лабларини қичитди.

Анна унинг қўлини маҳкам қисиб кўриши.

— Ҷақирганимга жаҳлинг чиққани йўқми? Зарур ишим бор эди,— деди Анна, Вронский парда остидан Аннанинг лаблари жиддий йўсинда қимтилганини кўриб кайфи ўзгариб кетди.

— Нега жаҳлим чиқсан! Ҳай, бу қанақа жой, қандай қилиб келдинг бу ерга?

— Барибир,— деди Анна қўлини унинг қўлига қўйиб,— юр, сен билан гаплашиб оладиган гапим бор.

Вронский бир нима бало бўлганлигини, бугунги учрашув хурсандчилик келтирмаслигини тушунди. У Анна олдида ихтиёрини йўқотиб қўярди: Аннанинг нега ҳаяжонланётганини билмай туриб, у ҳаяжон ўзига ҳам таъсир қила бошлаганлигини ҳис этди.

Вронский тирсаги билан Аннанинг қўлини маҳкам қисди-да, юзидан учинг фикрларини билиб олишга тиришиб:

— Ҳа, нима бўлди? Нима гап?— деб сўради.

Анна ўзига дадиллик бериш учун бир неча қадам юргандан кейин бирдан тўхтади. Кейин оғир-оғир нафас олиб туриб, тез-тез гапира бошлади:

— Алексей Александрович билан пойгадан қайтиб келаётганимда ҳамма гапни юзига очиб солдим... Хотини бўлиб қололмаслигимни айтдим... Иннайекин... ҳамма гапни айтдим. Бу нарсаларни кеча сенга айтмаган эдим.

Вронский, Аннанинг аҳволини худди енгиллаштиргиси келгандек, бутун қаддини ихтиёrsиз эгиб туриб қулоқ солди. Лекин Анна бу гапларни айтиши билан Вронский қаддини бирдан ростлади-ю, юзи жиддий, мағрур тус олди.

— Ҳа, ҳа, буниси яхши, минг чандон яхши! Биламан, жуда оғир нарса бу,— деди Вронский.

Лекин Анна унинг сўзларини эшиитмас, юз ифодасидан миясидаги фикрларини ўқир эди. Анна унинг юзидаги ифода миясига келган биринчи фикрга — дуэлнинг муқаррарлиги тўғрисидаги фикрга оид эканлигини билмас эди. Дуэль ҳақидаги фикр Аннанинг миясига ҳеч

вақт келмаган эди, шунинг учун бир лаҳзали жиддий ифодага у ўзича маъно берди.

Анна эрининг хатини олгандан кейин, ҳамма нарсанинг эскича қолишини, ўз мавқенини поймол қилишга қурби етмаслигини, ўғлини ташлаб, ошиқи билан топишиб кетолмаслигини қалбининг чуқур бир ерида ҳис этган эди. Княгиня Тверскаянида ўтказган эрталабки соатлари бу ишончини яна ҳам кучайтирди. Шундай бўлса ҳам, Вронский билан ҳозирги кўришиш унинг учун ғоят зўр аҳамиятга эга эди. Анна бу кўришишдан аҳволнинг ўзгаришига, ўзини сақлаб қолишига умидвор эди. Агар Вронский бу хабарни эшитиб, бир минут ҳам иккиланиб турмасдан эҳтирос ва қатъият билан: «Ҳамма нарсани ташла, мен билан қоч!» деса, Анна ўғлини ташлаб, у билан қочиб кетарди. Лекин бу хабар унга Анна кутганча таъсир қилмади: унинг худди бир нарсадан кўнгли оғригандай бўлди.

— Бу гапни айтиш менга ҳеч оғир бўлганий йўқ. Уз-ўзидан бўлди-қолди,—деди Анна, ғаши келиб,— мана...— Анна қўлқопидан эрининг хатини чиқарди.

Вронский хатни олди-ю, ўқимасданоқ, уни тинчтишига тиришиди.

— Тушунаман, тушунаман,— деди, гапини бўлиб,— Мен бир нарсани хоҳлардим, буни сендан илтимос ҳам қилган эдим: ҳозирги аҳволга барҳам бер, ҳаётимни Сахтинг йўлига тикай деган эдим.

— Нима қиласан менга бунаقا гапларни айтиб?— деди Анна.— Нима, менинг бунга гумоним борми? Агар гумоним бўлса...

— Ким ановилар?—деди бирдан Вронский, рўпараларидан келаётган иккита хонимга ишора қилиб.— Балки бизни танишар,— деди-да, Аннани етаклаб, ўзини дарҳол хилватга тортди.

— Ах, менга барибир!— деди Анна. Лаблари қалтираб кетди. Шунда Вронскийга Аннанинг кўзлари парда остидан унга ғалати бир ғазаб билан қараб тургандек туюлди.— Мен гап бунда эмас деяпман, мен бунга шубҳа қилолмайман, лекин, буни қара, нималар ёзибди. Ўқиб боқ.— Анна яна тўхтаб қолди.

Вронский, боя Аннанинг эри билан орани очди қилгани тўғрисидаги хабарни эшитган биринчи минутидаги сингари, хатни ўқиб туриб, яна таҳқир этилган эрга нисбатан ўзида уйғонган табиий ҳисга беихтиёр таслим

бўлди. Мана энди, унинг хати қўлида экан, бўлса-бўлмаса бугун ё эртага дуэлга чақирилишини, дуэль маҳалида эса, ҳозиргидек, юзида совуқ, мағрур бир ифода билан ҳавога отиб, ўзини таҳқир этилган эр ўқига тутиб беришини ихтиёrsиз кўз олдига келтирди. Келтирди-ю, боягина Серпуховской айтган, эрталаб ўзи ҳам ўйлаган фикр миясидан лип этиб ўтди; бу ўзини боғламагани маъқуллиги тўгрисидаги фикр эди, буни Аннага зйтолнаслигини ҳам биларди.

Вронский хатни ўқиб бўлгандан кейин Аннага қаради, нигоҳида қатъият йўқ эди. Анна бу нарсани Вронский олдин миясида ўйлаб олганлигини дарҳол фаҳмлади. У, Вронский нима деса ҳам, барибир, кўнглидаги гапларнинг ҳаммасини айтмаслигини биларди. Шундай қилиб, Анна сўнгги умиди ҳам пуч чиққанлигини англади. Аннанинг кутган нарсаси бу эмас эди.

Анна қалтироқ товуш билан:

— Кўряпсанми унинг қанақалигини?— деди.

— Кечир мени, мен бу нарсадан хурсандман,— деб Вронский унинг сўзини бўлиб қўйди. Кейин, сўзини айтиб олишга ижозат сўраётгандек, кўзлари билан ялиниб туриб илова қилди:— Худо ҳақи, гапимни охиригача эшилт. Мен шунинг учун хурсанд бўляпманки, бу аҳвол у тахмин қилган вазиятда қололмайди.

Анна унинг айтадиган сўзларига ҳеч қандай маъно бериш ниятида эмасдай, кўз ёшлиарини тутиб туриб:

— Нима учун қололмайди?— деди. Анна тақдирининг ҳал бўлганлигини сеза бошлаган эди.

Вронский, ўз фикрича, ўртада ўтиши муқаррар бўлган дуэлдан кейин аҳволнинг бу хилда давом этиши мумкин эмаслигини айтмоқчи бўлди-ю, лекин бошқа нарсани гапирди.

— Давом этиши мумкин эмас. Энди уни ташлаб кетарсан, деб умид қиласман. Яна бир умидим,— деди-ю, хижолатдан қизариб кетди,—қурадиган ҳаётимизни йўлга қўйиш ва ўйлаш учун менга ижозат берасан. Эртага...— деб фикрини давом этдирган эди, Анна сўзини оғзидан олди.

— Ўғлим нима бўлади?!— деди у, қичқириб.— Кўрдинг-ку нима деб ёзганини? Ўғлимни ташлаб кетишм керак эмиш, мен бўлсан ташлаб кетолмайман, ташлаб кетишни хоҳламайман ҳам.

— Худо ҳақи, қайси бири яхши? Үрлингни ташлаб кетганингми ё бўлмаса бу хўрликни давом эттирганингми?

— Ким учун хўрлик?

— Ҳамма учун, ҳаммадан ҳам кўпроқ сен учун.

— Хўрлик, дейсан... ундаи дема. Бу сўзниг мен учун ҳеч қандай маъноси йўқ,— деди Анна, овози қалтираб. У ҳозир Вронскийнинг ёлғон гапиришини хоҳламас эди. Аннада унинг муҳаббатидан бошқа нарса қолмаган эди, шунинг учун Анна уни севишини истарди.—Тушунгни, сенга кўнгил қўйган кунимдан бошлаб ҳамма нарса ўзгариб кетди. Мен фақат битта, биттагина нарсани била-ман — бу сенинг муҳаббатинг. Агар у меники бўлса, мен ўзимни шу қадар юксак, мустаҳкам ҳис қиласан-ки, ҳеч нарса менга хўрлик келтирмайди. Мен ўз аҳво-лим билан мағрурман, чунки... шунинг билан мағру-манки... мағрурман...— Анна нима билан мағрурлиги-ни айтолмади. Номус ва ҳаяжон ёшлари овозини бўғиб қўйди. Тўхтаб, бирдан йиғлаб юборди.

Вронский ҳам бўғзига бир нима тиқилиб келаётгани-лигини, бурнининг ичини алланима ачиштираётганилиги-ни ҳис қилди, умрида биринчи марта йиғлаб юборишга сал қолганини пайқади. Ўзига бунчалик таъсир қилган нарсанинг нима эканлигини айтолмасди, Аннага ачинар, унга ёрдам қилиш қўлидан келмаслигини сезар, айни замонда, унинг баҳтсизлигига ўзи айбдор эканлигини, аллақандай ёмон иш қилиб қўйганлигини ҳам биларди.

— Талоқ олишнинг иложи йўқми, а?—деб сўради у, суст товуш билан. Анна жавоб қилмай, калласини чай-қатди.— Үрлингни олсангу, уни ташлаб кетсанг бўлмас-микан, а?

— Ҳа, лекин ҳамма нарса унга боғлиқ. Ҳозир унинг олдига боришим керак,— деди Анна, қуруққина қилиб. Ҳамма нарсанинг эскича қолишлиги тўғрисидаги каро-мати тўғри чиқди.

— Сешанба куни Петербургда бўламан, ўшанда бир ёқлиқ қиласмиш.

— Ҳа,— деб қўйди Анна.— Лекин бу хусусда ортиқ гап очмаймиз.

Анна каретасини қайтариб юбориб, кейинроқ Вреде боғининг панжараси ёнига келиб туришини буюрган эди. Карета келгандан кейин, Анна Вронский билан хайрла-шиб, уйига жўнаб кетди.

Душанба куни 2-июнъ комиссиясининг одатдаги мажлиси бўлди, Алексей Александрович мажлис залига кириб, одатдагича, раис ва аъзолар билан саломлашиб, ўрнига ўтирди-да, олдига тайёрлаб қўйилган қоғозлар устига қўлларини қўйди. Бу қоғозлар орасида ўзига керакли маълумотлар ҳам, қилмоқчи бўлган баёнотининг наридан-бери тузилган конспекти ҳам бор эди. Аслида, маълумотларнинг унга лузуми ҳам йўқ эди. Ҳамма нарса эсида эди, ҳа, шунинг учун, айтадиган гапларини хаёлида такрорлаб ўтиришни ортиқча деб ҳисобларди. Пайт келганда, ўзини бепарволикка солишга уринган душман юзини рўпарасида кўриб турганда, сўzlари ҳозир тайёрлаб қўйилганидан кўра яхшироқ бир шаклда ўз-ўзидан қўйилиб келаверишини биларди. У нутқининг мазмуни жуда ҳам чуқурлигини, ҳар бир сўзи каттакон маънога эга эканлигини сезиб турарди. Бунга қарамасдан, оддий докладни эшитиб ўтирганда, қиёфаси маъсум, мўмин кўринарди. Олдида ётган оқ қоғознинг икки четини узун бармоқлари билан мулоҳимгина пайпаслаган, томирлари ўйнаб чиққан оқ қўлларини ва ҳорғин бир ифода билан бир ёнга қийшайган бошини кўрган киши ҳозир унинг оғзидан даҳшатли ҳаяжон қўзғатадиган, аъзоларни бир-бирларининг гапларини бўлиб қичқиришга, раисни тартиб сақлашни талаб қилишга мажбур этадиган гаплар қўйилади деб ўйламас эди. Доклад тамом бўлгандан сўнг, Алексей Александрович ўзининг босиқ, ингичка овози билан бошқа миллат халқларини жойлаштириш иши юзасидан баъзи мулоҳазалари борлигини билдириди. Ҳамманинг диққати унга жалб бўлди. Алексей Александрович, бир йўталиб олгандан кейин, рақибиға қарамасдан, лекин, ҳар гал нутқ ирод қилганидаги сингари, энг олдинда ўтирган ва комиссияда ҳеч вақт ҳеч қандай фикри бўлмаган кичкина, мўмингина чолга қараб олиб, мулоҳазаларини баён қила кетди. Гап қонуннинг туб ва узвий қисмига бориб қадалганда, рақиби сакраб туриб, эътиroz қила бошлади. Стремов (бу ҳам комиссия аъзоси, бунинг ҳам қитифига тегиб ўтилган эди) ўзини оқлашга уринди, хуллас, мажлис тўс-тўполонга айланиб кетди, лекин Алексей Александрович ғолиб чиқди, таклифлари қабул қилинди: учта янги комиссия тайинланди. Эртасига эса Петербургнинг

маълум доирасида бу мажлис оғиздан тушмади. Алексей Александровичнинг муваффақияти ўзи кутганидан ҳам ортиқ бўлди.

Эртасига эрталаб, яъни сесанба куни, Алексей Александрович уйқудан уйғонгандан кейин ҳузур қилиб кечаги ғалабасини эслади-ю, маҳкамадаги ишлар мудири, лаганбардорлик қилиб, кечаги комиссия тўғрисидаги қулогига чалинган миш-мишларни айтганда, ўзини парво-сиздай кўрсатиши хоҳласа ҳам, кулимсирамасдан ту-ролмади.

Алексей Александрович, маҳкамасининг ишлар мудири билан банд бўлиб, бугун сесанба эканлигини, Анна Аркадьевна бугун кўчиб келиши кераклигини бутунлай хаёлидан чиқариб қўйди: хизматкор кириб, хотигининг кўчиб келганлигини хабар қилганда, Алексей Александрович ажабланиб, таъби бир оз хира бўлди.

Анна Петербургга саҳар етиб келди, Аннадан телеграмма келгандан кейин карета юборилган эди, шунинг учун Алексей Александрович унинг келишини биларди. Келганда эса, чиқиб кутиб олмади. Аннага Алексей Александровичнинг ҳали қабинетидан чиқмаганлигини, ишлар мудири билан машғул эканлигини айтишди. Одам киргизиб, ўзининг келганлигини айтишни буюрди-да, қабинетига кириб, шу ерга келар деган бир умид билан ул-булларини жойлаштира бошлади. Лекин бир соат ўтгандан кейин ҳам кирмади. Шундан кейин топшириқлар бериш баҳонасида емакхонага кириб, бўлмаса шу ерга чиқади, деган умид билан жўрттага овозини чиқариб гапирди. Анна унинг ишлар мудирини қабинет эшигига кузатиб чиққанини пайқади, лекин шундай бўлса ҳам, бу ерга кирмади. Анна, одатдагича, ҳали замон хизматига жўнаб кетишини билгани учун, унгача кўриб, муносабатларини бир ёқлик қилиб олишни хоҳларди.

У залдан ўтиб, дадиллик билан қабинетга йўл олди. Анна қабинетга кирганда у расмий мундирда (жўнаб кетмоқчи бўлиб турган эди шекилли), кичкина стол ёнида, унга тирсакларини қўйиб, рўпарасига қараб ғамгиҳтиклиб ўтирган эди. Анна уни олдин кўрди-ю, ўзи ҳақида ўйлаётганлигини англади.

Алексей Александрович Аннани кўриб, ўрнидан қўзғалмоқчи бўлди, лекин бу фикридан қайтди, юзи бўришиб кетди, Анна ҳеч вақт унда бундай ҳолатни кўрма-

ган эди, Алексей Александрович чапдаст ўрнидан турди-да, Аннанинг кўзларига эмас, баландроққа, пешонаси билан соchlарига қараб пешвоз юрди. Аннага ёндошиб, уни қўлидан ушлади, ўтиришга таклиф қилди.

У Аннанинг ёнига ўтира туриб:

— Кўчиб келганингизга жуда хурсандман,— деди, кейин яна бир нима демоқчи бўлди-ю, лекин тили тутилиб қолди. Бир неча марта гапиришга чоғланса ҳам, гапиролмади... Анна бу кўришишга тайёрланиб, ундан нафратланиб, уни айблашни кўнглига тугиб қўйган бўлса-да, ҳозир нима дейишини билмас, унга ачинар эди. Шу тахлит анча вақтгача жим ўтиришди.— Серёжа саломатми?— деб сўради Алексей Александрович, лекин жавоб кутиб ўтирасданоқ, илова қилди:— Бугун уйда тушлик қилмайман, ҳозир жўнашим керак.

— Москвага жўнаб кетмоқчи эдим,— деди Анна.

Алексей Александрович:

— Йўқ, кўчиб келиб, жуда-жуда яхши қилдингиз,— деди-ю, тағин жим бўлиб қолди.

Анна унинг гап очишга мажоли етмаётганлигини кўриб, ўзи гап очди.

— Алексей Александрович,— деди Анна, унга юзланиб ва ўз соchlарига тикилиб қолган эрига тикка қараб,— мен жинояткор хотинман, ёмон хотинман, лекин ҳали ҳам ўшандада сизга нима деган бўлсан, ўшандайман, шундог бўлса ҳам ҳеч нарсани ўзгартира олмаслигими ни сизга айтгани келганман.

Алексей Александрович унинг кўзларига нафрат билан тикилиб туриб:

— Сиздан сўраганим йўқ буни,— деди, бирдан кескин оҳангда,— шундай деярсиз деб ўйловдим.— Ғазаб таъсирида, айтидан, яна аввалги салоҳиятини тиклаб олди.— Лекин ўшандада сизга айтган, кейин хатимда ҳам ёзган эдим,— деб кескин, ингичка товуш билан гап бошлади,— бу нарсаларни билишга мажбур эмаслигими ҳозир ҳам такрорлайман. Мен буни инкор қиласман. Ҳамма хотинлар ҳам эрларига шу қадар ёқимли бўлган бу хил хабарларни етказишга сизчалик шошиладиган даражада меҳрибон эмаслар.— У «ёқимли» сўвига урғу бериб гапирди.— Мен буни киборлар жамиятига маълум бўлгунча, шаънимга иснод етгунча инкор қилиб турман. Шу сабабдан ҳам муносабатларимиз илгари қандай бўлиб келга бўлса, яна шундай бўлиб қолиши керак,

мабодо ўзингизни бадном қилиб қўйгудек бўлсангиз, мен ўз шаънимга дод туширмаслик учун тегишли чораларни кўришга мажбурман, деб огоҳлантирияпман.

Анна қўрқув тўла кўзлари билан унга қараб туриб, ҳуркак бир товуш билан:

— Лекин муносабатларимиз ҳеч маҳал илгаригидай бўлолмайди,—деди.

Анна яна унинг хотиржам башарасини кўргандан, яна бу болаларникига ўхшаш чинқироқ, истеҳзоли товушини эшигандан кейин юрагида уйғонган жирканиш ҳисси аввалги ачиниш, шафқат туйғуларини ўлдириб, ёлғиз қўрқувнигина қолдирди, лекин Анна, ҳар нима қилиб бўлса ҳам, масалани бир ёқлик қилишни хоҳлар эди.

— Сизга хотин бўлиб қололмайман, чунки...— деб гап бошлаган эди, Алексей Александрович совуққина қилиб, заҳрини сочиб кулиб юборди.

— Танлаган тарзи ҳаётингиз, афтидан, онгингизга ҳам таъсир этганга ўхшайди. Унисига қанчалик ҳурмат билан қарасам, бунисига ҳам шунчалик нафрат билан қарайин... Утмишингизни ҳурмат қиласман, ҳозирги аҳволингиздан нафратланаман... менинг сўзларимга берган маънонгиздан мен жуда-жуда узоқдаман.

Анна чуқур тин олиб, бошини туширди.

— Мен бир нарсага ҳайрон бўламан, масалан, сиз шунчали мустақилликка эгасизки,— деб қизишиб сўзида давом этди,— эрингизга қилаётган вафосизлигингизни рўй-рост айтиб, бу ҳаракатингизни ўзингизга эп кўрасиз-у, хотин кишининг эр олдидаги мажбуриятини бажарини ўзингизга эп кўрмайсиз.

— Алексей Александрович! Мендан нима талабингиз бор?

— Сиздан талабим шуки, мен у одамни бу ерда кўрмайнин, иннайкейин, сиз ўзингизни шундай тутингки, киборлар ҳам, хизматкорлар ҳам сизни айблаша олмасин... Сиз у одамни кўрманг. Назаримда, талабим катта эмас. Буларнинг эвазига ҳалол хотин ҳуқуқидан фойдаланасиз, гарчи хотинлик вазифасини бажармасангиз ҳам. Сизга айтадиган гапим шу. Энди ишга боришим керак. Тушликка келолмайман.

Алексей Александрович ўрнидан туриб, эшик томон юрди. Анна ҳам қўзғалди. У индамай таъзим қилиб, Аннани ўтказиб юборди.

Пичан ғарамида ўтказган туни Левин учун бекор кетмади. Бошқариб келаётган хўжалиги мөъдасига тегиб, назарида бутун аҳамиятини йўқотиб қўйган эди. Ҳосилнинг ниҳоятда яхши бўлишига қарамай, унинг назарида ўзи билан мужиклар орасидаги муносабатда ҳеч қачон бу йилгичалик адоват ва муваффақиятсизлик бўлган эмас эди, мана энди бу душманлик ва муваффақиятсизликлар сабаби бутунлай равshan бўлди. Мужиклар билан яқинлашиб олиб бирга ишлаганда қилган ҳузур-ҳаловати, мужикларга, уларнинг турмушларига қилган ҳасади, ўша кеча ортиқ орзуликдан чиқиб мужиклар сингари ҳаёт кечириш ниятига айланган (бу ниятни икир-чикирларигача ўйлаб чиққан эди) истаги— буларнинг ҳаммаси ўз хўжалигининг тартибига бўлган қарашини шу қадар ўзгартириб юбордики, унга илгариги ҳавасини йўқотди ва ҳамма ишларнинг асосини ташкил қилган мардикорларига илгари хунук муомала қилиб келганлигини кўрди. Пава сингари зоти яхшиланган бир пода сигир, ўғит солиб, ҳайдаб қўйилган ерлар, толлар билан ўраб олинган тўққиз қарта бир хил ер, гўнг чуқур солиниб ҳайдаб қўйилган тўқсон десатина ер, қаторасига экадиган сеялкалар ва ҳоказо ва ҳоказолар ҳаммаси бир ўзигина қилган ёки ўртоқлари, ўзига хайриҳо бўлган одамлар билан биргалашиб қилган иш самараси бўлса, кўп ажойиб бўларди. Лекин у шу нарсани равshan кўра бошлади (қишлоқ хўжалиги ҳақидаги китоби устида олиб борган иши кўп жиҳатдан ўзига ёрдам бермоқда эди, чунки китобида мардикорларни хўжаликнинг асосий элементи қилиб кўрсатарди), ўз хўжалигини мардикорлар билан қаттиқ курашиб давом эттираётганини, бу курашда ҳамма нарсани ўзи энг яхши деб ҳисоблаган тартиб асосида сира тинмай, зўр бериб ўзгартиришга тиришиб келганлигини, у томоннинг эса хўжаликнинг эскича тартибда боришига интилганлигини энди равshan кўра бошлади. У бу курашда у томон ҳеч қандай зўр бермаса, ҳатто ғарази бўлмаса-да, Левин, бир ўзи бутун кучини ишга солиб, тиришиб тирмашса-да, барибир, хўжаликдан бирон наф чиқмаслигини, ажойиб қуроллар, ажойиб мол ва чорвалар, ер хайф кетишини кўра бошлади. Энг муҳими — бу ишга сарф қилаётган куч-ғайратининг бутунлай хайф кетаёт-

ғанлигини англади, бунинг устига, хўжалигининг бемаънилиги ҳам ҳозир, кўз олдида равшан бўлгандан кейин, сарф қилиб келаётган бу куч-ғайратининг мақсади бутунлай беҳуда эканлигини ҳам сезмай қололмади. Курашнинг моҳияти нимадан иборат эди? Левин ҳар бир тийини учун курашарди (курашмаслигининг иложи йўқ эди, чунки ғайратни сал бўшашибириб юборса, мардикорларнинг ҳақини тўлашга пул етмай қоларди), улар бўлса тинч, бехархаша, яъни ўзлари одатланиб қолган усулда ишлаш учун курашардилар. Левин ҳар бир мардикор кўпроқ иш қилсин, шу билан бирга, анқаймасдан сеялкаларни, от молаларини, ғалла янчадиган асбобларни синдириб қўймасин, қилаётган ишини ўйлаб-билиб қилсин, деб уринар эди, мардикор бўлса ўзини қийнамасдан, дам олиб туриб, ҳаммасидан ҳам муҳимроғи — ғам емасдан, ҳеч нарсани ўйламасдан, бемалол ишлашни хоҳлайди. Левин шу ёз ҳар қадамда шу нарсага дуч келарди. У ўт-ўлан, сассиқалаф босиб кетган, уруғлиққа ярамайдиган энг ёмон бедазорларни ажратиб, уларни пичангга ўрдиргани юборганда, уруғбоп энг яхши бедаларни ҳам аралаш-қуралашига ўриб ташлашиб, приказчик буюрди деб ўзларини оқлашди ва пичан жуда соз бўлади деб тасалли беришди, лекин бедани шу тахлитда ўриш осон бўлгани учун шундай қилишганини Левин биларди. У шамол машинасини юборганда, биринчи қатордаёқ синдириб қўйишли, чунки устида қанотларини айлантириб турган машинада ўтиравериш мужикнинг юрагини сиқиб юборган эди. Шундан кейин: «Ҳавотир бўлмасинлар, аёллар келиб бир зумда яйратиб ташлашади», дейишарди. Плуглар ишга яроқсиз бўлиб чиқди, чунки унинг қулоғини бураб тушириб қўйиш қўшчининг ақлига келмас эди-да, зўр бериб босар, шу билан отларни ҳам қийнар, ерни ҳам бузарди, шундан кейин яна ҳавотир бўлманг дейишарди. Отларни бурдойзорга қўйиб юборишарди, чунки мардикорлардан биттаси ҳам кечаси отга қоровуллик қилишни хоҳламас, бундай қилманглар деб буюрилганига қарамай, мардикорлар кечаси навбатлашиб қўриқлар, Ванька бўлса, куни билан ишлаб, кечаси ухлаб қоларди-ю қилмишидан пушаймон бўлиб: «Ихтиёргингиз» деб туриб оларди. Учта энг яхши бузоқни бўктириб қўйишли, чунки суғормасдан бедапояга солиб юборишли, кейин, беда шишириб юборганига ҳеч ишонишмасдан, қўшни-

ларининг бир юз ўн иккита моли уч кунда шишиб ўлганини айтиб, тасалли бера бошлашди. Бу нарсаларни ҳеч ким Левинга ёки хўжалигига зарап етказиш учун қилмас эди, аксинча, Левин ўзини яхши кўришларини, оддий барин деб ҳисоблашларини (бу эса энг юксак мақтов эди) биларди, лекин бунинг сабаби шу эдики, улар ташвиш тортмай, ўйнаб-кулиб туриб ишлашни истар эдилар, Левиннинг манфаати улар учун ёт, тушуниб бўлмайдиган, дудмал, шу билан бирга, ўзларининг ҳаққоний манфаатларига моҳият эътибори билан тамоман зид нарса эди. Левин анча вақтлардан бери ўз хўжалигига бўлган муносабатидан кўп норози эди. У ўзи ўтирган ҳаёт қайифига сув кираётганини кўрса ҳам, ўзини жўрттага алдаб, сув қаердан киряпти, деб изламас эди. Энди ўзини ортиқ алдай олмайди. Бошқарib келаётган хўжалиги энди ўзини қизиқтирмай қўйди, балки, аксинча, жирканч кўриниб қолди, шунинг учун хўжалиги билан машғул бўла олмас эди.

Бу ташвишлар устига ўзидан ўттиз чақиримча нарида турган Кити Шчербацкая ҳам янги ташвиш бўлиб тушди, Левин уни кўргиси келса ҳам, кўролмас эди. Левин Дарья Александровна Облонскаяникига борганда, у яна келишини илтимос қилган эди, Дарья Александровна, агар Левин келиб, таклифини яна такрорласа, Китининг қабул қилишига ишорат этгандай эди. Левиннинг ўзи Кити Шчербацкаяни кўргандан кейин, уни ҳануз яхши кўрганлигини англади, шундай бўлса ҳам, Китининг у ердалигини била туриб, Облонский-ларникига бора олмас эди. Китига қилган таклифи ва унинг рад жавоби ўзи билан Кити ўртасига ўтиб бўлмайдиган ғов ташлаб қўйган эди. «У хоҳлаган кишисига тега олмагани учунгина, менга тег, деб илтимос қила олмайман», деярди у ўзига. Бу фикр уни Китидан со-вутар, ёвлантирас эди. «У билан гаплашганда гина-хонлик қилмасликка, ғазабланмасдан юзига қарашга қурбим етмайди, ана шундан кейин мени яна ҳам бадтарроқ ёмон кўриб қолади, бу турган гап. Иннайкейин, Дарья Александровна менга айтган сўзлардан кейин, қандай қилиб ёнига бораман? Ажабо, ўзимни у айтган сўзларни эшитмаганга сола оламанми? Демак, мен олижаноблик билан гуноҳларидан ўтиш, афв этиш учун борар эканман-да? Мен у ерга Китининг гуноҳларини кечирувчи ва уни ўз севгимга сазовор қилувчи киши

сифатида борар эканман-да!.. Дарья Александровна шундай деди-я менга? Агар шундай демаганда, Китини тасодифан кўрардим-у, ҳамма нарса ўз-ўзидан тўғри бўлиб кетарди, энди бунинг иложи йўқ, ҳеч иложи йўқ!»

Дарья Александровна унга бир парча хат ёзиб, Кити учун заифона эгар бериб юборишини сўраган эди. «Сизда эгар бор, дейиши,— деб ёзган эди.— Ўзингиз олиб келарсиз, деб умид қиламан».

Левин бу нарсага чидаб туролмас эди. Шу қадар ақлли, назокатли хотин қандай қилиб ўз синглисини ерга уради-я! Левин ўнтача мактуб ёзди-ю, ҳаммасини ҳам йиртиб ташлаб, эгарни қуруқ юбораверди. «Бораман» деб ёзай деса, бўлмайди, чунки боролмайди, бирон нарса ҳалақит бераётганигини ё бирон ёққа кетаётганигини баҳона қилиб, «боролмайман» деса, бу хунук бўлади. У эгарни мактубсиз жўнатиб юборди-ю, уят бир иш қилиб қўйганигини сезиб, меъдасига теккан хўжалик ишларини приказчигига топширди-да, ўзи эртасига ёқ Свияжский деган бир ошнасиникига кетиворди, у атрофда хўшманзарали лойхўрак овланадиган ботқоқлар бор эди, бундан ташқари, узоқ уездда турадиган бу ошнаси яқинда Левинга хат ёзиб, меҳмон бўлиб келиш тўғрисидаги эски ниятини бажаришни илтимос қилган эди. Суровский уездиде лойхўрак овланадиган ботқоқлик қачонлардан бери Левинни ўзига жазб қилиб келган бўлса ҳам, хўжалик ишлари билан бўлиб, боролмай юрган эди. Мана энди Шчербацкийлар билан ёнма-ён туришдан, хусусан, меъдасига теккан хўжалигидан бошини олиб, ҳар қандай қайғу ва ҳасратларда ҳам ўзига энг яхши тасалли берадиган овга жон-жон деб жўнаб кетди.

XXV

Суровский уездига темир йўл ҳам, почта йўли ҳам тушмаган эди, шунинг учун Левин ўзининг тарантасига ўтириб жўнади.

Левин йўлнинг ярмида отларига ем-хашак бериш учун бир бой мужикникига тушди. Кўкраги билан битта бўлиб турган ва чаккаларига оқ тушган қўнғир соқолли, тақир бош, тароватли бир чол дарвозани очиб, уч отли тарантас киргунча, дарвоза кесакисига қапишиб турди.

Чол кучерга қуруқ омочлар ётган янги, тоза ҳовлидаги бостирмадан жой кўрсатгандан кейин Левинни уйга таклиф қилди. Тоза кийинган ёшгина бир жувон, яланг оёқларига галош илиб олиб, янги қурилган даҳлизнинг полини латта билан артаётган эди. У Левин орқасидан кириб келган итдан қўрқиб қичқириб юборди, лекин итнинг тегмаслигинц билиб, қўрқиб кетгани учун кулиб қўйди. Жувон енги шимарилган қўли билан уй эшигини Левинга ишора қилгач, эгилиб, чиройли юзини яна беркитиб полни ювишга киришди.

— Самовар келтирайми? — деб сўради у.

— Ҳа, марҳамат.

Мужик уйи голланд печкали, кенггина хона бўлиб, бир томони тўсиб қўйилган эди. Икона остида нақшинкор стол, битта скамейка ва иккита стул, кираверишида идиш-оёқ терилган шкаф бор эди. Дарпардалар тушибириб қўйилгани учун паща кам, шу қадар тоза эдики, Левин йўл бўйи арава атрофида югуриб, лой босиб келган Ласка полни булғамасин деб унга эшик биқинидаги бурчакдан жой кўрсатди. Левин уйни томоша қилгандан кейин орқа ҳовлига чиқди. Хушрўй жувон обкашга илган бўш челакларини чайқатиб, унинг олдида қудуққа қараб чопиб кетди.

— Тез бўл! — деб чол ўнга қичқиргандан кейин Левиннинг ёнига келди. — Йўл бўлсин, тақсир, Николай Иванович Свияжскийни кетяптиларми? У киши ҳам бизникига тушиб турари, — чол зинапоя панжарасига тирсаги билан суюниб эзмалана бошлади.

Чолнинг Свияжский билан танишлиги тўғрисидаги ҳикояси ярмига боргандан, яна дарвоза фичиллаб очилди-да, даладан қайтган қўщчилар сўқа ва молалари билан ҳовлига кириб келди. Сўқалар билан молаларга қўшилган отлар семиз-семиз, йўғон-йўғон эди. Қўщчилар, афтидан, шу оиласи қарашли одамлар кўринарди, иккитаси ёш, эгниларида чит кўйлак, бошларида шапка, эски кўйлакли бошқа иккитаси (буларнинг бири қари, иккинчиси ёш) мардикор эди. Чол отлар ёнига келди-да, уларни сўқадан чиқара бошлади.

— Қаерни ҳайдашди? — деб сўради Левин.

— Кartoшка қатор өраларини. Жиндек еримиз бор. Менга қара, Федот, ахтани қўйворма, ерда ётган ёғочга боғла, унисини қўшамиз...

— Нима бўлди, ота, омочга тиш олиб кел девдим,

келтирдингми? — деб сўради бўйи баланд, бардам йигит, (бу чолнинг ўғли бўлса керак).

Чол отдан чиқарилган тизгинни қўлига ўраб туриб:

— Ҳу... даҳлизда,— деди-да, тизгинни ерга ташлади.— Овқат қилиб бўлишгунча, тўғрилаб қўй.— Хушрўй жувон елкаларини босиб кетган сув тўла чеълакларни даҳлизга кўтариб кириб кетди. Аллақаерда яна ёш, чиройли, ўрта ёшли, хунук, болали, боласиз аёллар пайдо бўлди.

Самовар варақлаб қайнаб кетди, мардикорлар билан оила аъзолари отларини боғлаб, овқат қилишга ўтириши. Левин ўз аравасидан овқатини олиб, чолни чойга таклиф қилди.

Чол бу таклифни жону дили билан қабул қилиб:

— Эй, ҳали ичувдиг-у,— деди.— Хайр, азбаройи улфатчилик.

Левин чой ичиб ўтириб, чол хўжалигининг бутун тарихини суриштириб олди. Чол бундан ўн йил аввал помешчик аёлдан юз йигирма десатина ерни ижарага олган экан, бултур у ерини бутунлай сотиб олиб, қўшни помешчикдан яна уч юз десатина ерни ижарага олибди. Ернинг жуда озгинасини, энг ёмонини ижарага бериб, қирқ десатиначасини ўзи оила аъзолари ва иккита мардикори билан ҳайдаётган экан. Чол ишнинг яхши кетмаётгандигидан шикоят қиласди. Аммо Левин унинг шунчаки зорланаётгандигини, хўжалиги эса гуллаб-яшнаб турганлигини биларди. Аҳвол ёмон бўлса, бир юз беш сўмдан ер сотиб олмаган бўлар эди. Уч ўғли билан бир жиянини уйлантирган бўлар эди, ёнгиндан кейин бирини аввалгисидан яхши қилиб икки марта янги уй солмаган бўлар эди, чол, зорланса ҳам, ўз бору бурдидан, ўғиллари, жияни, келинлари, отлари, сигирларидан, айниқса хўжалиги мустаҳкамлигидан фахрланар, фахрланишга ҳақли эди. Левин унинг гапларидан хўжаликдаги янги тартибга қарши эмаслигини билди. Чол картошкани кўп экар экан. Левиннинг картошкалари энди гулга кирган бир пайтда, унинг картошкалари гулини тўкиб, картошка туга бошлаган эди (Левин йўлда буни ўз кўзи билан кўрган эди). Чол картошка майдонини помешчикдан олган пулга (плугни шундай деярди) билан ҳайдар экан. Яна буғдой ҳам экар эмиш. Чол буғдой орасидаги жавдариларни юлдириб олиб, шу юлингандаги жавдарилар билан отларини боққани тўғрисидаги гаплари Левинни

жуда ҳам ҳайратга солди. Левин бу ажойиб от еми зое кетганини неча бор кўриб, йиғдириб олишга ҳаракат қилса ҳам, лекин ҳеч иложини топмас эди. Бу мужик бўлса жавдарилаарни ўтаб олар экан, шунинг учун мақтанишга унинг ҳақи бор эди.

— Хотинларнинг бошқа нима иши бор? Юлиб-юлиб йўлга чиқариб ташлашади, кейин арава олиб кетаверади.

Левин унга стаканда чой узатиб:

— Мана бизда, помешчикларда, мардикор солиб ишлатиш масаласи жуда ёмон,— деди.

Чол стаканни олиб:

— Кам бўлманг,— деди-ю, тишлиб қўйган кичкина қандини кўрсатиб, тутилган қандни олмади.— Ким мардикор солиб барака топди?— деди.— Ҳаммаси ҳам бир гўр. Мана, Свияжскийни олайлик. Ери қанақалигини биламиш — олтин, лекин у ҳам ҳосилдан додлаб юради. Ҳамма гап кўз-қулоқ бўлмаслика!

— Мана, сен мардикорларни туппа-тузук ишлатар экансан-ку?

— Э, бизнинг йўриғимиз бошқа, биз мужикмиз. Ҳамма нарсага ўзимиз қўл урамиз. Ёмон бўлса, ана катта кўча, енгни шимариб олиб ўзимиз қилаверамиз.

Бир аёл галош судраб кириб:

— Ота, Финоген арава мойи топиб қўй девди,— деди.

Чол ўрнидан қўзғалиб:

— Шунаقا, тақсир!— деди-да, узоқ чўқингандан сўнг, Левинга ташаккур айтиб, чиқиб кетди.

Левин кучерини чақириш учун қора уйга кирганда, ҳамма эркаклар стол атрофида ўтириб овқат қилаётган эди. Хотинлар тик туриб хизмат қилишарди. Чолнинг ёш, норғил ўғли оғзини бўтқага тўлғазиб олиб, қизиқ бир гапни айтар, ҳамма хохолар, айниқса идишларга карам шўрва қуиб турган галошли жувон шароқлаб куларди.

Галош судраб юрган жувоннинг чиройли ҳусни шарофати ила, эҳтимол, Левинда бу деҳқон уйи яхши таассурот қолдиргандир, лекин бу таассурот шу қадар кучли эдики, Левин узоқ вақтгача унуголмай юрди. Чолникидан жўнаб то Свияжскийникуига етгунча ҳам йўл бўйи чол хўжалигини тез-тез эслаб борди, гўё шу таассуротидаги алланарса унинг эътиборини ўзига тортиб турган-дек эди.

XXVI

Свияжский ўз уездидә дворянлар оқсоқоли эди. У Левиндан беш ёш катта, уйланганига ҳам анча бўлган эди. Унинг уйда ёшгина қайинсинглиси турар, Левинга жуда ҳам ёқарди. Свияжский ҳам, хотини ҳам, бу қизни унга бергилари келиб юришганини Левин биларди. Куёв бўладиган ёш йигитлар сингари, Левин ҳам, гарчи буни ҳеч кимга оғзидан чиқаришга юраги дов бермаса-да, шубҳасиз билар, шу билан бирга, уйланиш ҳаракатида бўлганнига, бу ғоят жозибадор қизнинг ажойиб хотин бўлишига асос борлигига қарамай, унга уйлана олмаслигини ҳам биларди. Қити Шcherбацкаяни яхши кўрмаган тақдирда ҳам, осмонга устун қўйиш мумкин бўлмаганидек, унга уйланиши ҳам шундай мумкин бўлмаганидек. Шуни билгани учун Свияжскийнига бориб оладиган лаззати заҳарламоқда эди.

Левин Свияжскийдан овга таклиф қилиб ёзиб юборган хатни олган соати худди шу нарсани ўйлади, лекин бунга қарамасдан, Свияжский шу ниятдадир, деб ўйлаш ҳеч нарсага асосланмаган бир тахмин бўлса керак, деган қарорга келди-ю, ҳар ҳолда бориши фикрига тушди. Бундан ташқари ўзини имтиҳон қилмоқчи, шу қизнинг ўзига муносибми, йўқмилигини синаб кўрмоқчи бўлди. Свияжскийнинг оиласи ҳаёти бориб турган даражада ажойиб эди, Свияжскийнинг ўзи ҳам, Левин билган земство арбоблари ичидаги энг яхшиси бўлгани учун, Левинда ғоят зўр мароқ уйғотарди.

Свияжский Левинни ҳамма вақт ҳайратга солиб келган одамлардан бири эди, бундай одамларнинг мулоҳазалари, гарчи ҳеч қачон мустақил бўлмаса ҳам, лекин изчил бўлиб, ўз маромида бораверар, ҳаётлари эса мустаҳкам ва аниқ изга тушган бўлса ҳам, бутунлай мустақил ва ҳамма вақт деярли мулоҳазасига зид равишда, ўз-ўзича бораверарди. Свияжский бориб турган либерал одам эди. У дворянликдан нафратланар, аксар дворянларни, қўрққанларидан сир бой бермай юрган яширин крепостнойлар деб ҳисобларди. Россияни Туркия сингари ҳалок бўлган мамлакат, ҳукуматни эса шу қадар ёмон деб ҳисоблардики, унинг хатти-ҳаракатини жиддийроқ танқид қилишни ўзига эп кўрмас, шу билан бирга, хизматини ўтар, дворянларнинг ибратли оқсоқоли бўлиб, ҳамиша йўлга тамғали ва қизил гардишли фуражка

кийиб чиқар эди. У инсон фақат чет элдагина яшashi мумкин деб ўйлар, иложини топгунча дарҳол чет элга қараб югурап, бунга қарамасдан, Россияда ғоят мураккаб ва мукаммал хўжалик олиб борар, Россияда бўлаётган нарсаларнинг ҳаммасини ғоят зўр мароқ билан кузатиб, ҳаммасини билиб турарди. Рус мужигини тараққиёти жиҳатидан маймундан одамга ўтиш погонасида турган хилқат деб ҳисоблар, лекин бунга қарамай, земство сайловларида мужикларнинг қўлларини ҳаммадан кўра қаттиқроқ қисар, уларнинг фикрларига жону дил билан қулоқ соларди. У на бу дунё, на у дунёга ишонар, лекин руҳонийларнинг машнатини яхшилашга уринар ва қавмларнинг озайиб кетаётганидан ташвишланар, айниқса черковни ўз қишлоғида қолдириш учун тиришарди.

Хотинлар масаласида, хотинларга тўла эркинлик, айниқса меҳнат ҳуқуқи беришни талаб қилувчилар томонида турар, лекин хотини билан шундай ҳаёт кечирадики, уларнинг тутув яшашларига, боласиз яшашларига ҳамманинг ҳаваси келарди, у хотинининг ҳаётини шундай тартибга солдики, хотинининг эри билан ўзи бошидаги умумий ташвишларидан вақтларини қандай қилиб яхшироқ, қувноқроқ ўтказиш ғамидан бошқа ҳеч иши йўқ, ҳеч нарса қила ҳам олмас эди.

Агар Левин одамларнинг яхши томонларини кўриш фазилатидан маҳрум бўлганда, Свияжскийнинг характеристики осонгина тушуниб олган бўларди, унда ўзиша: *аҳмоқ ёки бўлмагур* одам деярди-қўяди-ю, шу билан ҳамма нарса равshan бўларди. Лекин у *аҳмоқ* деёлмасди, чунки Свияжскийнинг ғоят ақлли киши эканлиги шубҳасиз эди, шу билан бирга, ғоят билимдон ва билимдонлигини шунчаки сездирмасдангина юрадиган одам эди. У билмайдиган нарса йўқ эди, лекин мажбур бўлган кезларидагина билимдонлигини кўрсатарди. Левин Свияжскийни *бўлмагур* дейишга ҳам журъат қилолмасди, чунки Свияжский шубҳасиз, номусли, меҳрибон, ақлли киши эди, у атрофдагилар яхши деб билган ишларни ҳамма вақт ўйнаб-кулиб, бажону дил қилас, умрида ҳеч маҳал бирон ёмон ишни онгли равишда қилмас, ёмонлик қилиш ҳам қўлидан келмас эди.

Левин унинг ҳаётини тушунишга тиришар, лекин тушунмас, ҳар маҳал уни ва унинг ҳаётини жумбоқ деб биларди.

Левин у билан дўст эди, шунинг учун Свияжскийни

ҳоли-жонига қўймай гапиртиришга, ҳаётга бўлган қарашини туб-томиригача билиб олишга тиришар, лекин уринишлари зое кетарди. У ҳар гал, Свияжскийнинг ҳамма учун очиқ бўлган кўнглидаги ички сирларини билиб олишга ҳаракат қилганда, Свияжскийнинг андак шошиб қолганлигини сезарди, Левин менинг қандай одамлигимни фаҳмлаб қолади, деб қўрқаётгандек, кўзларида билинар-билинмас ҳадик аломати кўринарди-ю, дарҳол мёҳрибонлик ва хушчақчақлик билан гапни бошқа ёққа буриб юборарди.

Мана энди, ўз хўжалигидан ҳафсаласи пир бўлгандан кейин, Левин Свияжскийнига боришдан алоҳида лаззат олабошлади. Ўзларидан ва барча одамлардан мамнун бўлган у баҳтли завжларни, уларнинг шинам ўйларини кўришдан Левиннинг баҳри очилиб кетади, шу билан биргә, у ҳозир ўз ҳаётидан норози эканлигини сеза бошлаган бир пайтда, Свияжский ҳаётини равшан, аниқ ва дилкаш қилган сирларни билиб олгиси келиб қолди. Левин Свияжскийнига қўшни помешчикларни кўришини биларди. Шунинг учун улар билан гаплашишга, уларнинг ҳосил, мардикор ёллаш ва шулар каби масалалардаги гапларини эшитишга жуда ҳам қизиқарди, чунки Левин бу масалаларга нима сабабданdir паст нарсалар деб қараб келинганини билар, лекин бу масалалар ҳозир Левинга энг муҳим нарсалардан бири бўлиб кўринарди. «Бу, эҳтимол, крепостнойлик ҳуқуқи даврида аҳамиятсиз нарсалар деб ҳисоблангандир ёки Англияда аҳамиятсиздир. Ҳар иккovi ҳолда ҳам шаронт аниқ, лекин ҳозир бизда бу нарсалар ўзгариб, энди ўнгланиб келаётган бир пайтда, бу шаронтни қандай ўнглаш керак деган масала, ҳозир Россияда мавжуд бўлган энг муҳим масаладир», деб ўйларди Левин.

Ов Левин кутганидан анча ёмон бўлди. Ботқоқ қуриб, лойхўраклар келмай қўйибди. У куни билан юриб, атиги уттагина лойхўрак отиб келди, лекин шу билан бирга, ҳар маҳал овдан қайтганидаги сингари, ажоийб иштаҳа, баланд руҳ ва ҳаяжонга келган ҳолда келди. Ов маҳалида ҳеч нарсани ўйламаётгандай кўринсада, яна чол билан оиласи кўз ўнгига келиб турар ва бу таассурот ўзига диққат талаб қилиш билан бирга, ўзи билан боғлиқ бўлган алланарсанинг ҳал қилинишини ҳам талаб қиласарди.

Кечқурун, чой устида, қандайдир ворислик масала-

си билан келган иккита помешчик ҳузырида, Левин қизиққан мароқли масала тўғрисида гап очилиб кетди.

Левин чой столи ёнида ўтирган уй бекаси ва унинг синглиси билан гаплашиб ўтиради (уй бекаси — ёнида, қиз — рўпарада ўтиради). Уй бекаси юзлари юмалоқ, соchlариmall, бўйи новча, бетларида чуқурчаси бўлган, кулиб турган жувон эди. Левин ўзи учун жумбоқ бўлиб келаётган масалани, яъни эрининг сирларини хотинидан билиб олишга тиришар, лекин ўнғайсизлик сезгани учун очиқ-сочиқ гапиролмасди. Рўпарасида беканинг синглиси кўкраги чорбўрчак шаклида жуда ғалати қилиб ўйилган ва Левиннинг назарида унинг учун атайлаб кийган кўйлакда ўтиргани учун ҳам у жуда ўнғайсиз ҳолга тушиб қолган эди. Қизнинг кўкси жуда ҳам оқ бўлганига қарамай, ёки жуда-жуда оппоқ бўлгани учун ҳам, кўйлагининг чор бурчак шаклида ўйилгани Левинни довдиратиб қўйган эди. У хатога кетиб, кўйлагини жўрттага мен учун шундай бичган деб ўйлар, шунинг учун унга қарашга ўзини ҳақсиз деб ҳисоблаб, қарамасликка тиришарди; лекин бир тўғрида, кўйлакнинг шу тахлит бичилганини тўғрисида, ўзини айбор ҳис қиласди. Левиннинг назарида, ўзи бирорни алдаётгандек, ниманидир тушунтириб бериши керакдек, лекин бу нарсани тушунтириб беришнинг сира иложи йўқдек туюлар, шу сабабдан нуқул қизарар, ҳавотирланар, ўнғайсизланар эди. Ундаги ўнғайсизликнинг жонон қизга ҳам нуқси урди. Лекин бека буни сезмагандек кўринар, синглисини жўрттага гапга соларди. Бека бошланган гапни давом эттириб:

— Сиз эримни русларга оид бўлган нарсалар қизиқтирамайди, дейсиз,— деди.—Аксинча, у чет элларда вақтичоғ бўлиб юради, лекин ҳеч қачон бу ердагичалик эмас. Бу ерда ўзини роҳатда ҳис қиласди. Иши шунча кўп бўлишига қарамай, ҳар бир нарсага қизиқиб қарайди. Айтмоқчи, бизнинг мактабимизни кўрганингиз йўқ-а?

— Кўрдим... чирмов ўраб олган кичкина уйми?

— Ҳа, у Настьянинг иши,— деди бека, синглисига ишора қилиб.

Левин қаёққа қарамасин, барибир, кўзи кўйлакнинг ўйилган жойига тушишни сезиб турса ҳам, ёнроқ томонга қараб туриб:

— Ўзингиз ўқитасизми? — деб сўради.

— Ҳа, ўзим ўқитар эдим, ҳозир ҳам ўқитаман, лекин бизда ажойиб бир муаллима бор, гимнастика ҳам киргизганмиз.

— Йўқ, раҳмат, энди ичмайман, — деди Левин, ҳурматсизлик қилаётганини, лекин бу суҳбатни давом эттиришга ортиқ мажоли қолмаганини сезди-ю, қизариб, ўрнидан турди. — Қулоғимга жуда қизиқ гаплар эши-тиляпти, — деб илова қилгандан сўнг, столнинг у бурчига борди, у ерда хўжайин иккита помешчик билан гаплашиб ўтирган эди. Свияжский столга ёнини бериб, суюнган қўли билан чашкани айлантирас, иккинчи қўли билан соқолини тутамлаб, бурнига олиб келар, кейин, худди ҳидлаб бўлгандек, яна қўйиб юборарди. У парпираф турган қора кўзлари билан қизишиб гапирган оқмўйлов помешчикка, худди унинг сўзларини эрмак қилаётгандек, тикилиб ўтирарди. Помешчик мужиклардан зорланарди, помешчикнинг шикоятига Свияжскийда жавоб борлиги, бу жавоб унинг далилларини чилпарчин қилиб ташлаши, лекин Свияжский ўз мавқеи бўйича бундай жавобни қилолмаслиги, шунинг учун помешчикнинг кулгили гапларига завқланиб ўтиргани Левинга аён эди.

Оқ мўйлов помешчик, афтидан, қишлоқда эскидан яшаб келган ўтакетган крепостной, қишлоқнинг ашаддий хўжайнларидан бири эди. Бу нарсаларнинг аломатини Левин кийимларида оқ билиб олди, бу аломатлар помешчикка унчалик ўтиришмаган эски модали, чирик сюртуқдан, хўмрайиб турган ақлли кўзларидан, силлиқ русча сўзларидан, афтидан, узоқ тажриба орқасида ўзлаштирилган омирона оҳангидан, ён бармоғида эски никоҳ узуғи бўлган каттакон, чиройли, офтобда куйган қўлларининг қатъий ҳаракатларидан кўриниб турарди.

XXVII

— Қўлимга киритилган шунча нарсаларга жоним ачимаганда... Қурғур кўп меҳнат тўкилган-да... ҳаммасига қўлимни силтардим-у, сотиб, Николай Николаевичдай, ҳайт деб кетиворардим... Елёнанинг ашулалари-

ни эшитгани,— деди помешчик; унинг ёқимли табассуми маъноли юзини ёритиб туради.

— Мана, ташлаб кетмаяпсиз-ку,— деди Николай Иванович Свияжский,— демак, бу ерда манфаат бор.

— Манфаат битта: ўз уйимда тураман. Овқатни сотиб олмайман, одам ёлламайман. Иннайкейин, бу мужикларга бугун-эрта ақл кириб қолармикан, деб ўйлайман. Эй, гапимга ишонсангиз, бу пиянисталик, бу бузуқчилик жонимни бўғзимга келтирди. Бу мужиклар бор-бурдларини, отларигача, сигирларигача сотиб-совуриб бўлишди. Одан ўлиб ётишибди-ю, мардикор қилиб ёлласангиз — қоласиз балога: ишингизни расво қилгани етмай, яна устингиздан судга ҳам додлашиб боришади.

— Сиз ҳам судга додлаб боринг-да,— деди Свижский.

— Додлаб борай? Икки дунёда ҳам бормасман! Дувдув гап тарқалади, арз қилганингга минг-минг пушаймонлар ейсан! Мана, масалан, заводда, заколат олишдий-ю, қочиб кетишиди. Суд нима қилди? Оқлаб юборди. Хайриятки, волость суди билан оқсоқол бор, шулар тутиб туришибди. Оқсоқол эскичасига қилиб бир таёкласа борми! Ҳа, булар бўлмаганда, ҳамма нарсангни ташла-ю, ё ҳу деб кетавер!

Помешчик, афтидан, Свияжскийнинг жигига тегмоқчи бўлди-ю, лекин Свияжскийнинг жаҳли чиқиши у ёқда турсин, аксинча, бу гапдан маза қилиб кулди.

— Ахир, биз ундей чоралар қўлланмасданоқ хўжалигимизни тебратиб турибмиз-ку,— деди у, кулимсираб,— мана, масалан, мен, Левин, булар.

У нариги помешчикни ишора қилди.

— Ҳа, Михаил Петрович жуда тебратиб турибди-ю, лекин ўзидан бир сўранг-чи, қандай тебратаетган экан? Буни қандай қилиб рационал хўжалик деб айтиб бўлади?— деди помешчик, «рационал» деган сўзни олифтагарчилик билан ишлатиб.

— Меники оддийгина хўжалик,— деди Михаил Петрович.— Худога шукур. Менинг хўжалигим кузда пулларни йиғиб-ундириб олишдан иборат, холос. Мужиклар келишиб: «Тақсир, умрингдан барака топкур, пича қарашиб юбор!» дейишади. Нима ҳам дейсан, ҳаммаси ўз қўни-қўшниларинг, мужиклар, ачинасан-да. Учдан бирига шарти билан қараашасан, лекин қулоғига қуйиб қўясан: кўзингни оч, халойиқ, мен сенларга ёрдам бер-

димми — бердим, сенлар ҳам зарур бўлганда: сули экишдами, пичан йиғишдами, ўроқдами, ишқилиб, иш борида қарабиб юборасанлар, дейсан-у, оладиган-бера-диган ҳақингни писанд қилиб қўясан. Бунақалар ора-сида ҳам муттаҳамлар бор, буниси тўғри.

Левин бу патриархал усулларни илгаридан биларди, шунинг учун, Свияжский билан бир кўз уришириб олиб, оқ мўйловли помешчикка мурожаат қилди-ю, шу билан Михаил Петровичнинг сўзини бўлиб қўиди.

— Сиз нима қилиш керак деб ўйлайсиз? — деб сў-ради Левин ундан,— хўжаликни энди қандай тебратиш керак?

— Михаил Петрович сингари тебратавериш керак: ё ерни тенг шерикликка бериш ёки бўлмаса мужикларга ижарага бериб юбориш керак, бундай қилиш мумкину, лекин бу тадбир давлатнинг умумий бойлигини барбод қиласди. Крепостной меҳнати даврида ва хўжалик яхши йўлга қўйилгани пайтда ерларимдан ўн ҳисса ҳосил ол-сам, мужикларга топшириб қўйганимдан фақат уч ҳисса-гина ҳосил кўраман. Эй, бу ислоҳ деган касофат Россиянинг бошига битган бало бўлди!

Свияжский кулиб турган кўзлари билан Левинга қа-раб, хиёл илжайиб қўиди, лекин Левинга помешчикнинг сўзлари кулгили туюлмади. Левин бу сўзларга Свияж-скийдан кўра кўпроқ тушунарди. Ислоҳот Россияни бар-бод қилгани ҳақида помешчик келтирган далилларнинг кўпи Левинга ниҳоятда тўғри, ўзи учун эса инкор қилиб бўлмайдиган янги нарса бўлиб кўринди. Помешчик, аф-тидан, ишламай ётган миясини бирон нарса билан банд қилиш нияти билан эмас, балки ўз ҳаёти шароитида бунёдга келган, қишлоқда, хилватда ҳар тарафлама ўй-лаб вояга ётказган хусусий фикрини баён қилаётган эди, бундай ҳол камдан-кам бўларди.

У, афтидан, маърифатли одам эканлигини кўрсатиш ниятида бўлса керак:

— Гап шундаки, ҳар қандай тараққиёт ҳокимият кучи билан ўтказилади,— деди.— Чунончи, Петр, Екате-рина, Александрлар ўтказган ислоҳотларни олинг. Евро-па тарихини олинг. Айниқса тасаруфот соҳасидаги тараққиётни олинг. Ҳатто картошка ҳам ҳаётимизга зўр-лик билан киритилган. У ёғини суриштирсангиз, омочни ҳам ҳамма вақт ишлатиб келган эмасмиз. Омочни ҳам зўрлик билан, эҳтимол, областлар князлар қўлида бўл-

ган замонда киритишгандир. Мана энди, ўз замонамизни олайлик, биз помешчиклар ҳам крепостной ҳуқуқ даврида хўжалигимизга янгилик киритиб мукаммаллаштиридик, сушилкаларни ҳам, веялкаларни ҳам, гўиг араваларни ҳам, бошқа қуролларни ҳам — ҳаммасини ўз кучимиз билан зўрлаб киритдик, олдин мужиклар қарши туришди, кейин эса бизга тақлид қила бошлишди. Мана энди-чи, крепостной ҳуқуқни бекор қилиш билан бирга, қўлимиздан нуфузимизни ҳам олиб қўйишди, натижада, хўжалигимизнинг равнақ топган жойлари пастга қараб ибтидоий ҳолатига қайтиши керак. Мен масалани шундай тушунаман.

— Нега энди? Агар манфаат чиқадиган бўлса, хўжалигингизни одам ёллаб тебратаверсангиз ҳам бўлаверади,— деди Свияжский.

— Нуфузимиз йўқ. Шу аҳволда қандай куч билан тебратаман?— Қани, сиздан бир сўраб қўяй.

«Хўжаликнинг асосий элементи мардикор кучи, деганим шу!»— деб ўйлади Левин.

— Мардикорлар кучи билан.

— Мардикорлар яхши ишлашни, яхши қурол билан ишлашни хоҳлашмайди. Бизнинг мардикорларимиз факат бир нарсанигина билишади — чўчқадай ичиб маст бўлиш, қўлига берган нарсаларингизнинг ҳаммасини бузиш, расво қилиш, отларни бўқтириш, яхши юганни узиш, фидирак шинасини сотиб ароқ ичиш, янчиқ машинасини синдириш учун паррагига тош ташлаш. Ўзига маъқул бўлмаган нарсани кўрдими, жони чиқади. Ана шунинг учун ҳам хўжалик пасайиб кетяпти. Далалар экинсиз, ҳамма ёқни сассиқалаф босиб кетяпти ёки ерлар мужикларга бўлиб бериляпти, илгари миллион чорак ҳосил берган ер, ҳозир юз минг чораклаб ҳосил беряпти, умумий бойлик камайиб кетяпти. Агар бу нарсаларни қилишар экан, унда ҳисоб билан...

У бундай ноқулай аҳволга хотима берадиган озодлик планини баён қила кетди.

Бу нарсалар Левинни қизиқтирумас эди, шунинг учун, помешчик гапни тугатганда, Левин у баён қилган биринчи фикр юзасидан ўз мулоҳазасини айтди ва бу муҳим фикрга Свияжскийни ҳам тортишга тиришди.

— Хўжалик даражасининг тушиб кетаёттганлиги ва бизнинг мардикорларга бўлган ҳозирги муносабатимиз оқибатида хўжаликни рационал равища тебратиб бўл-

маслиги тўғрисида айтилган гаплар бутунлайин тўғри,— деди Левин.

— Бу тўғрида айтилган гаплар бутунлай тўғри деб айтолмайман,— деб жиддий тусда эътиroz билдириди Свияжский,— лекин хўжаликни тебратишга уқувимиз етмаганлигини кўриб турибман, яна шуниси ҳам борки, крепостнойлик ҳуқуқи давридаги хўжалигимиз баланд эмас, аксинча, жуда ҳам паст эди. Бизда на машиналар бор, на яхши иш ҳайвонлари, биз на хўжаликни яхши бошқаришни биламиз, на ҳисоб-китоб ишларини. Хоҳланган ер эгасидан сўраб кўринг: нимадан наф бор-наф йўқлигини билмайди.

— Даромад билан буромад баб-баравар,— деди помешчик, киноя қилиб.— Ҳисоблаб ҳисобига етмайсан, ҳамма нарсангни шундай расвойи-радибало қилишадики, бир чақалик ҳаён кўрмайсан.

— Нимага расво қилишар экан? Сизнинг алмисоқдан қолган рус янчиқ машинанигини бузишади, аммо менинг буғ машинамни бузишмайди. Сизнинг қўйруғидан кўтариб турғазиб қўйсангиз турадиган хашаки қирчангингизни расво қилишади, лекин зотдор отларни ўйпайтиринг, уларни расво қилишмайди. Ҳамма нарса ҳам шу тахлит. Хўжалигимизни юксалтиришимиз керак.

— Эй, айтишга осон-да, Николай Иванович! Сизнинг йўриғингиз бошқа, мен шўрлик университетда ўқиётган ўғлимга қарашим, кичикларимни гимназияда тарбиялашим керак, менга зотдор отлар сотиб олиш йўл бўлсин.

— Бунинг учун банк бор.

— Олинг-а, бор-йўғимни сотиб совуришсинми? Эй, қуллиғ-э!

— Хўжаликни юксалтиришимиз, кўтаришимиз керак, кўтариш мумкин ҳам, дейилган фикрга қўшилолмайман,— деди Левин.— Мен бу масала билан шуғулланиб келаман, менда маблағ-восита ҳам бор, лекин ҳеч нарса қилолмайман. Банкларнинг кимга фойдаси тегади, билмайман. Масалан, мен хўжаликнинг қайси соҳасига пул сарф қилмайин, ҳамма вақт зарар кўриб келаман: чорвардан ҳам зарар, машинадан ҳам зарар.

Оқ мўйловли помешчик завқланиб кулиб юборди.

— Мана бу гапингиз тўғри,— деди у, тасдиқлаб.

— Бу — ёлғиз менинг бошимга тушган иш эмас,— деб гапини давом қилди Левин,— ишни рационал шаклда

олиб бораётган ҳамма хўжайинлардан қиёс олиб гапиряпман; жуда кам одамни истисно қилганда, ҳаммаси ҳам зарар кўриб келяпти. Мана, масалан, сиз айтинг: хўш, хўжалигингиз фойда келтиряптими?— деди Левин, лекин Свияжскийнинг кўзларида унинг кўнглидаги сирига воқиф бўлишни истаганда сезган ўткинчи бир қўрқув аломати ялт этиб кўринганини пайқади.

Бундан ташқари, Левиннинг бундай саволни бериши инсофдан эмас эди. Свияжскийнинг хотини ҳозиргина Левин билан чой ичишиб ўтириб, шу йил ёзда Москва-дан бухгалтерияни сиқиб сувини ичиб юборган бир немисни чақириб келтирганларини, у беш юз сўм сийлов эвазига бутун даромад-буромадни ипидан-игнасиғача ҳисоблаб чиқиб, хўжаликлари уч минг сўмдан ортикроқ зарар кўрганини аниқлаганини айтиб берган эди. Бека қанчалигини эсида олиб қололмаган, аммо немис чорак тийингача ҳисоблаб чиққан экан.

Помешчик Свияжскийнинг хўжалигидан оладиган даромади тўғрисидаги гапни эшитиб, бу дворянлар оқсоқоли қандай фойда кўриши мумкин, деяётгандай қилиб кулимсираб қўйди.

— Эҳтимол, зарар кўраётгандирмиз,— деб жавоб берди Свияжский,— бу ёмон хўжайн ækанлигимни ё бўлмаса рентани ошириш учун сармояни кўпроқ сарф қилаётганигимни кўрсатади.

— Ах, рента!— деб қичқирди Левин даҳшат билан.— Эҳтимол, рента Европада бордир, у ёқда ер тўкилган куч-меҳнатдан яхшиланган, лекин бизда тўккан куч-меҳнатимиздан ерларимиз ёмонлашиб кетяпти, яъни ҳайдашдими — бўлди, рента қаёқда!

— Нега рента йўқ бўлади? Бу — қонун-ку.

— Қонун билан бизнинг ишимиз йўқ, рентанинг биз учун ҳеч қандай маъноси йўқ, аксинча, у калавани чуватади, холос. Йўқ, сиз менга айтиб беринг, рента ҳақидаги таълимот қандай қилиб...

— Қатиқ ичасизларми? Маша, бизга қатиқми, малинами юбортир,— деди Свияжский, хотинига.— Бу йил малина жуда яхши сақланди-да.

Свияжский кайфи чоғ бўлиб ўрнидан турди-да, Левин суҳбат энди бошланади деб турган пайтда суҳбат тамом бўлди деган хаёлга келиб, кетиб қолди.

Левин бу суҳбатдошидан айрилгандан сўнг ҳам помешчик билан суҳбатни давом эттириб, бутун қийинчи-

ликлар мардикорларимизнинг хосиятларини, уларнинг урф-одатларини билмаганимиздан келиб чиқади деб исбот қилишга тиришди, лекин помешчик, одамларга қўшилмай, танасига ўйловчи кишилар сингари, ўзгаларнинг фикрини қийинлик билан тушунадиган, лекин ўз билганидан қолмайдиган киши эди. У: «Рус мужиги тўнғиз. Исқўртликни яхши кўради, уни бу ҳолдан қутқазиш учун қаттиққўл қерак, бундай қўл эса йўқ, таёқ қерак, биз эса шу қадар либераллашиб кетганмизки, минг йиллардан бери ҳукм сурисиб келаётган таёқни бирдан аллақандай адвокатлар ва қамоқларга алиштирганмиз, қамоқларда эса бу ярамас, сассиқ мужикларни мазали шўрва билан боқишиди, уларга кўп футлаб ҳаво ажратишидади» деб гапида маҳкам туриб олди.

Левин яна ўша масалани қўзғаб:

— Хўш, нега сиз ишчи кучига нисбатан, ишнинг серуnum бўлишига ёрдам берадиган муносабат ўрнатиш мумкин эмас деб ўйлайсиз? — деди.

— Рус халқи билан бу нарсани ҳеч маҳал қилиб бўлмайди! Ҳокимият йўқ, — деб жавоб берди помешчик.

Свияжский қатиқ ичиб бўлгандан кейин папиросини тутатиб олди-да, яна гап талашиб ўтирганларнинг ёнига келиб:

— Бўлмаса, қандай янги шароит топилади? — деди. — Ишчи кучига мумкин бўлган ҳамма муносабатлар аниқланиб, ўрганиб чиқилган, — деди у. — Ваҳшийлик сарқитлари — бир-бирини қўллаб-қўлтиқлаш асосига қурилган ибтидоий жамоа тузуми ўз-ўзидан йўқ бўлиб кетяпти, крепостнойлик ҳуқуқи битирилди, энди фақат эркин меҳнатгина қолди, эркин меҳнат формалари аниқланган, тайёр, шуни олиш кифоя. Батрак, мардикор, фермачи — бу нарсалардан қочиб қутуломайсизлар.

— Лекин Европа бу формалардан норози-ку.

— Норози, лекин янги формаларни қидиряпти. Албатта, топади ҳам.

— Мен ҳам шуни айтяпман-да, — деди Левин. — Нима учун биз ҳам қидиравермаймиз?

— Шунинг учунки, бу ҳам темир йўл қуришнинг янги усусларини топишдай гап. Бу усуслар топиб қўйилган, тайёр.

— Борди-ю, бизга тўғри келмаса, бемаъни бўлсанчи? — деди Левин.

У яна Свияжскийнинг кўзларида қўрқув аломатини кўрди.

— Ҳа, шапкамиз билан уриб йиқитамиз, Европа излаб ётган нарсани биз аллақачон топғанмиз, деган гап бу! Мен бунақанги гапларни яхши биламан, лекин, мени кечирасизлар, Европада ишчиларни жойлаш масаласида қилингандар нарсаларнинг ҳаммасидан хабарларингиз борми?

— Йўқ, унча хабаримиз йўқ.

— Бу масала ҳозир Европанинг энг оқил кишилари ни машғул қилиб келяпти. Шульце-Деличе оқими.. сўнг энг либерал Лассаль оқимининг ишчилар масаласига оид ҳад-ҳисобсиз чиқарган китоблари.. Мильгаузен тартиби,— булар бор нарсалар, буларни, эҳтимол, билсаларингиз керак.

— Хабарим бор, лекин юзаки.

— Йўқ, шундай дейсиз-да, бу нарсаларни мендан ёмон билмайсиз, буниси аниқ. Албатта, мен ижтимоий фанлар профессори эмасман. Лекин мени қизиқтиради, мабодо сиз ҳам қизиқадиган бўлсангиз, марҳамат, сиз ҳам машғул бўлинг.

— Хўш, қандай холосага келишди улар?

— Узр...

Помешчиклар қўзғалиб қолишли, Свияжский, ўз кўнглидаги сирасорни билишга уриниш каби хунук одати бўлган Левинни қолдириб, меҳмонларни кузатгани чиқди.

XXVIII

Левин шу кеча хонимлар ҳузурида жуда зерикиб қолди: ҳозир ўз хўжалигидан кўнглида қўзғалган норозилик — ёлғиз унинг бошига тушган нарса эмас, балки Россиядаги умумий иш шароити натижаси экан; ишчилар қаерда ишлашмасин, у ярим йўлда учратган мужик қўлидами ё бошқа ердами, уларнинг аҳволларини, уларга бўлган муносабатни йўлга солиш масаласи бир орзу эмас, ҳал қилиниши зарур бўлган вазифа экани тўғрисидаги фикр уни, илгари ҳеч кўрилмаган даражада қаттиқ ҳаяжонга солмоқда эди. Левинга бу вазифани бажариш мумкиндай кўринар, бажариш ҳаракатига бел боғлар эди.

Левин хонимлар билан хайрлашди-да, ҳукумат ўрманидаги аломат ўпқонни бирга отлиқ бориб томоша қилиш учун эртага куни билан яна шу ерда қолишга ваъда бергандан сўнг, ётиш олдидан ишчилар масаласи тўғрисидаги китобни (Свияжский ўқиб чиқиши тавсия қилган эди) олиш учун уй эгасининг кабинетига кирди. Свияжскийнинг кабинети китобли шкафлар ва иккита стол қўйилган каттакон хонадан иборат эди, бу столларнинг бири — хона ўртасида турган йўғон, вазмин ёзув столи, иккинчиси эса устидаги чироқ атрофига ҳар хил тиллардаги газета ва журналлар юлдуз шаклида териб қўйилган юмaloқ стол эди. Ёзув столи ёнида ғаладонларига тилла ҳарфлар билан ёрлиқ ёзилган баланд жовон бор, бунда турли қофозлар сақланарди.

Свияжский китобни олиб тебратма креслога ўтирида, юмaloқ стол ёнида тўхтаб, журналларни қараб турган Левинга:

— Нимани қарайпсиз? — деб сўради.

— Айтмоқчи, ўша журналда жуда қизиқ бир мақола бор, — деди Свияжский, Левин ушлаб турган журнал тўғрисида. Кейин жонланиб, илова қилди: — Қаранг. Польшани парчалашда бош айборд ҳечам Фридрих эмас экан. Маълум бўлдики...

Шундан кейин, у ўзига хос бўлган равshan ифода билан бу янги, жуда муҳим, жуда қизиқ кашфиётни қисқача қилиб айтиб берди. Ҳозир Левинни ҳамма нарсадан ҳам кўпроқ ҳўжалик тўғрисидаги фикрлар банд қилганига қарамай, ҳўжайнининг гапларига қулоқ солиб туриб, ўз-ўзидан: «Унинг ичиди нима бор экан? Тавба, Польшанинг парчаланганлиги нима учун уни қизиқтиради-я?» деб сўради. Свияжский ҳикоясини тутгатганда, Левин беихтиёр ундан: «Хўш, нима бўбди?» деб сўраб қолди. Ҳеч нима бўлмабди. Қизиқ деган нарсанг — фақат «маълум бўлдики»дагина экан. Лекин Свияжский бу тарихий воқиага нимага қизиқсанлигини уқдириб ўтирамади, уқдириб ўтиришни лозим ҳам кўрмади.

— Аммо бояги сержаҳл помешчик мени роса қизиқтирида-да, — деди Левин, тин олиб. — Ақлли одам экан, гапларининг кўпи тўғри.

— Эй, қўйсангиз-чи! Суяк-суяигига сингиб кетган крепостнойчи, ҳаммаси ҳам бир қора гўр, — деди Свияжский.

— Ана шуларнинг оқсоқоли, йўл бошловчиси сизсиз...

— Ҳа, мен уларни бошқа ёққа бошлайман,— деб Свияжский кулди.

— Мени мана шу масала жуда қизиқтиради,— деди Левин.— У тўғри айтади: биз ишимизни, яъни хўжаликни рационал йўлда олиб боролмаяпмиз. Ҳалиги мулойим мушукка ўхшагаң судҳўрларнинггина хўжалиги ривож топяпти. Ким айбдор бунда?

— Албатта, ўзимиз. Иннайкейин, ривож топмаяпти деган гап ҳам тўғри эмас. Васильчиковнинг иши жоийда.

— Завод..

— Нимасига ҳайрон бўлганингизга ажабланаман. Ҳалқ моддий ва маънавий тараққиётнинг шундай паст поғонасидали, ўзига ёт бўлган нарсаларга қаршилик қилиши турган гап. Европада рационал хўжалик шунинг учун ривож топяптики, у ерда ҳалқ маърифатли, дёмак биз ҳам ҳалқни маърифатли қилишимиз керак, вассалом.

— Ҳалқни қандай маърифатли қилиш мумкин?

— Ҳалққа маърифат бериш учун учта нарса зарур: мактаб, мактаб, яна мактаб.

— Ахир ўзингиз ҳалқни моддий тараққиётнинг пастки поғонасида туради, деб айтдингиз. Бундай бўлгандан кейин мактабларнинг қўлидан нима келади?

— Биласизми, гапларингиз касалга берилган маслаҳат тўғрисидаги бир латифани эсимга туширади: «Сурги ичиб кўрсангиз қалай бўлар экан».— «Ичиришди: бадтар бўлди».— «Бўлмаса зулук солиб кўринг».— «Солиб кўрдик: бадтар бўлди».— «Ўндоқ бўлса, худога нола қилинг».— «Нола қилдик: бадтар бўлди». Сиз билан бизнинг гапимиз ҳам шунаقا бўляпти. Мен сиёсий иқтисод десам, сиз бадтар дейсиз. Мен социализм, десам, сиз бадтар дейсиз. Маърифат десам, бадтар дейсиз.

— Айтинг ахир, мактаб нима қила олади?

— Ҳалқда бошқа эҳтиёжлар туғдиради.

— Мана бунисига ҳеч тушунмайман,— деб Левин қизишиб эътироуз қилди.— Мактаблар моддий аҳволлари ни яхшилашда ҳалққа қандай қилиб ёрдам бера олади? Сиз мактаблар, маърифат ҳалқда янги эҳтиёжлар туғдиради, дейсиз. Буниси ҳам ёмон, чунки ҳалқ бу эҳтиёжларни қондиролмайди. Қўшиш, айриш ва дин қоидаларини билиш ҳалқнинг моддий аҳволини яхшилашга қандай қилиб ёрдам бериши мумкинлигини ҳеч қачон ақлимга сиёдиролмаган эдим. Тунови куни эмизик болали бир му-

жик аёлга дуч келиб, қаерга кетаётганлигини сўраган эдим: «Қушночнидан келяпман, болам йиғлоқи бўб қолган эди, олиб бориб кўрсатдим», деди. «Қушноч нима қилиб тузатди?»— деб сўрасам, «Болани товуқ қўндоғига ўтқазиб, алланималар ўқиди», деб айтди.

Свияжский вақти чоғли билан кулимсираб деди:

— Ана, ўзингиз ҳам айтиб турибсиз! Болани қўшночга олиб бориб шифолантирумаслик учун...

Левин бўғилиб:

— Эй, бўлмаган гап,— деди.— Бу хил шифолаш ҳам, менинг назаримда, ҳалқни мактаблар билан шифолашдай гап. Ҳалқ камбағал, билими, саводи йўқ — мужик хотин боласининг йиғлашидан касал бўлганлигини қандай равshan билса, биз ҳам буни шундай равshan биламиз. Бу камбағаллик ва маърифатсизлик балосидан қутулишда мактабнинг қандай ёрдам бериши ҳам, касал болага қўндоқнинг қандай ёрдам беришидай, тушуниб бўлмайдиган нарса. Ҳалқни камбағал қилган сабабларни ўйқотишга ёрдам бериш керак.

— Ана, бу фикрингиз билан, ҳар ҳолда, жинингиз севмайдиган Спенсерга яқинлашиб келяпсиз, у ҳам, ҳаётда фаровонлик ва қулайлик кўп бўлса, унинг таъбирича, тез-тез ювиниб-тозаланиб турисагина маърифатга эришиш мумкин, дейди, лекин ўқиш, ҳисоблашни билмаслик эса...

— Бўлди,— Спенсерга ўхшаб қолганим учун жуда шодман, ёки, аксинча, жуда хафаман, фақат бу ҳақиқатни мен аллақачон биламан. Мактаблар ёрдам бермайди, ҳалқнинг бойлигини ортирадиган, бўш вақтни кўпайтирадиган иқтисодий тадбирларгина ёрдам бериши мумкин.

— Лекин бутун Европада ҳозир мактабларга қатнаш мажбурий.

— Үндай бўлса, Спенсернинг бу ҳақдаги фикрига қўшиласизми?— деб сўради Левин.

Лекин Свияжскийнинг кўзларида қўрқув аломати кўринди-ю, кейин кулимсираб туриб:

— Йўқ, у боланинг касали ажойиб!— деди.— Наҳотки ўз қулоғингиз билан эшилдингиз-а?

Левин бу одамнинг ҳаёти билан фикрлари ўртасидағи боғланишни барибир билолмаслигига ақли етди. Мулоҳазаларининг оқибати қандай бўлиши билан унинг иши йўқ эди; унга фақат мулоҳаза процессининг ўзигина ке-

рак эди. Шу сабабдан ҳам мулоҳазалари уни боши берк кўчага киритиб қўйиши ёқмас эди. Свияжский бу нарсанни яхши кўрмас, шунинг учун гапни бирон шўх, ёқимли томонга буриб юбориб, ундан ўзини олиб қочарди.

Бугунги барча таассуротлари, бугун йўлда учраган мужик ўзида қолдирган барча таассуротлар Левинни қаттиқ ҳаяжонга солиб қўйган, бу эса бугунги фикрлари ва таассуротлари учун туртки бўлган эди. Фикрини жамият олдида кўз-кўз қилиш учунгина сақлаб юрадиган ва, афтидан, Левин учун сир бўлган аллақандай ҳаёт асосларига эга бўлган, айни замонда, бирталай одамлар-ла бирликда ўзига ёт бўлган фикрлар билан афкорий оммага раҳбарлик қилиб келаётган бу дилкаш Свияжский; ҳаётда кўрган қийинчиликлари натижасида ортирган ўз мулоҳазаларида тамоман ҳақли бўлган, лекин бутун бир синфга, яна Россиянинг энг яхши синфига қарши ноҳақ ғазабнок бўлган анови сержаҳл помешчик; Левиннинг ўз фаолиятидан норозилиги ва булар ҳаммаси тузалиб кетади, деб умидвор бўлиши унинг кўнглида ҳаяжон уйғотар, ҳамма мушкулларнинг яқин ўртада бир ёқли бўлишига ишонч туғдирар эди.

Левин ўзига ажратилган хонада, қўллари, оёқлари қимирлаб кетгандан ўзини қўққисдан ирғитиб ташлайдиган пружинали каравотда ётиб, узоқ вақтгача ухлай олмади. Свияжский анчагина маъноли гаплар гапирган бўлса ҳам, ҳеч бири Левинни қизиқтирмаган эди, лекин помешчикнинг далиллари ўйлаб кўришни талаб қиласди. Левин ихтиёrsиз унинг сўзларини эслади-ю, унга берган жавобларига хәёлан тузатишлар киргиза бошлади.

«Ҳа, унга бундай жавоб беришим керак эди: сиз, хўжаликка киритилаётган янгиликларни мужик жинидан бадтар кўради, шунинг учун ҳам хўжалигимиз ривож топмаяпти, янгиликларни зўрлик билан киритмасак бўлмайди, дейсиз, агар хўжалик ишлари бу янгиликларсиз тақа-тақ тўхтаб қолса, сиз у тақдирда ҳақли бўлар эдингиз, лекин хўжалик тебраниб турибди, мен яrim йўлда кўрган чолникидаги сингари, мардикор ўзи ўрганиб қолган усул билан иш қилган жойлардагина тебраниб турибди. Сизларнинг ҳам, бизларнинг ҳам хўжаликдан бўлган умумий норозилигимиз айб бизда ёки мардикорларда эканлигидан далолат беради. Биз мардикорлар кучининг хоссаси қандай эканлигини суриштириб ўтирумай,

калламизни қачондан бери ўзимизчасига, европачасига ғовлатиб келамиз. Иш кучини идеал ишичи кучи деб эмас, ўз инстинктлари бўлган руе мужиги деб қабул этайликда, хўжаликни шунга мувофиқ қилиб қуриб кўрайлик. Мен унга, фараз қилинг: сизнинг хўжалигинги ҳам, чолники сингари, тебраниб турибди, мардикорларни ишнинг муваффақиятли чиқишига манфаатдор қиласидиган чоралар топдингиз, улар тан олиши мумкин бўлган янгиликларни ҳам киритдингиз, ана унда ерни ориқлатмай ҳосилни илгаригидан икки-уч баравар ортиқ оладиган бўлдингиз; ана шу ҳосилни тенг иккига бўлинг-у, ярмини мардикорларга беринг, сизга қолган қисми илгариги маҳсулотингиздан кўп бўлади, мардикорларга тегадиган ҳақ ҳам кўпаяди, дейишм керак эди. Бунга эришиш учун нафсни бир оз тийиш ва мардикорларни хўжалик муваффақиятига манфаатдор қилиш керак. Бунга қандай эришиш керак, бу икир-чикирлар иккинчи масала, лекин эришиш мумкин, бунга шубҳа йўқ.

Бу фикр Левинни қаттиқ ҳаяжонга солди. Бу фикрларни амалга ошириш йўлларини ўйлаб, ярим кечагача ухлай олмади. У эртага жўнаш фикрида эмас эди. Лекин ҳозир эртага саҳарлаб уйга жўнашга қарор қилди. Бундан ташқари, кўйлагининг қўкраги ўйилган бу қайнинглиси ҳам киши ёмон иш қилиб қўйганда сезиладиган уятга ва пушаймонга ўхшаш бир ҳис туғдирмоқчи эди. Ишқилиб, тезроқ жўнаш керак эди: қайроқилар экилмай туриб, уларни янги усулда эқдириш учун дарҳол мужикларга янги лойиҳа таклиф қилишга шошилиш керак эди. У эски хўжалигини остин-устун қилиб ташлашга аҳд этган эди.

XXIX

Левиннинг планини рўёбга чиқаришда қийинчиликлар кўп эди, шундай бўлса ҳам кучини аямай ҳаракат қилди ва истаганига эришолмаган бўлса ҳам, қўлидан келганига эришди, ўзини алдамади, бу ишдан наф чиқишига ишонди. Қийинчиликлардан бири шундан иборат эдик, хўжалиги тебраниб туар, уни тўхтатиб, ҳамма ишни бошидан бошлишнинг иложи бўлмас, машинанинг ҳаракатини йўл-йўлакай ўзгартириб боришга тўғри келар эди.

Уша оқшом уйига қайтиб келиб, планларини приказчигига айтганда, приказчик унинг шу маҳалгача қилиниб келган нарсаларнинг беҳудалиги ва фойдасизлиги түғрисидаги гапига мамнуният билан қўшилди. Приказчик бу нарсаларни қачонлари айтганлигини, лекин гапига қулоқ солмаганларини сўзлади. Левиннинг ҳамма қарроллар билан бирга бутун хўжалик ишларида ҳиссадор бўлиб қатнашиш түғрисидаги таклифига келганда, у қовоқ-тумшуғини осилтириб, аниқ бир фикр айтмади, балки гапни бошқа ёққа буриб, қолган жавдари боғларини эртага ташиб қўйиш ва одамларни кўпайтириш түғрисида гап очди. Бундай гап Левиннинг қулоғига кирмас эди.

Левин мужиклар билан ҳам шу тўғрида гаплашиб, ерни янги шартлар билан мужикларга беришни таклиф қилганда, у катта қийинчиликка дуч келди — мужиклар кундалик ишлар билан ниҳоятда банд бўлганликлари учун уларнинг бу тадбир фойдалими-зарарлами эканлиги түғрисида бош қотириб ўтиришга фурсатлари йўқ эди.

Чорва моллар келтирадиган фойдага шерик бўлиш учун оиласи билан қатнашишни таклиф қилганда, соддадил мужик Иван бу таклифни тўла-тўқис тушунгандай кўринди-ю, бу тадбирга дарҳол хайриҳоҳ бўлди-қолди. Аммо Левин келажакда қўлга киритиладиган фойдаларни уқтира бошлаганда, Иваннинг юзида ҳаяжон ва таассуф аломати пайдо бўлар, бу гапни охиригача эшишишга тоқати қолмас, дарҳол, биронта зарур ишни баҳона қила бошларди: ё охурга пичан ташлаш учун қўлига айри олар ёки сув қўйишга ё бўлмаса гўнг тозалашга киришарди.

Яна бир қийинчилик шундан иборат эдики, деҳқонлар помешчикнинг мақсади ўзларини мумкин қадар кўпроқ талашдан бошқа нарса эмас деб қарашар, бунга сира ҳам ишонмас эдилар. Улар помешчик нима деса ҳам асл мақсади у айтган сўзларида эмас, балки ўзларига айтмаган сўзларида бўлса керак, деб қаттиқ ишонардилар. Уларнинг ўзлари ҳам, жуда кўп гапирсалар ҳамки, асл мақсадларини ҳеч қачон очиб айтишмас эди. Бундан ташқари (Левин сержаҳлом помешчикнинг ҳақлигини сезабошлаган эди), деҳқонлар ҳар қандай шартнома тузганларида ҳам, барибир, ўзларини хўжаликнинг янги усулини қўллашга ва янги қишлоқ хўжалик қуролларини

ишлатишга мажбур қилмасликларини биринчи ва қатъий шарт қилиб қўярдилар. Деҳқонлар плугнинг яхшилигига, тез ҳайдар машинанинг иши серунумлигига қўшилишарди-ю, лекин унисини ҳам, бунисини ҳам ишлатиш мумкин эмаслиги тўғрисида минглаб сабаб ва баҳоналар топишарди, шундан кейин Левин хўжалигининг савиясини пасайтириш зарурлигига қаноат ҳосил қилса ҳам, фойдаси яққол кўриниб турган янгиликлардан воз кечишга юраги ачишарди. Лекин бу қийинчиликларга қарамай, Левин муродига етди, кузга бориб иши юришиб кетди, ёки ҳеч бўлмагандан, унга юришиб кетгандай кўринди.

Олдин Левин хўжалигини борича мужикларга, мардикорларга, приказчикка шеркат асосида топшириб юбормоқчи ҳам бўлди, лекин бундай қилиш тўғри эмаслигини тез орада тушунди-ю, хўжалигини тақсимлашга қарор қилди. Чорва, боғ, полиз, пичанзорлар, бир неча қисмга бўлинган далалар алоҳида-алоҳида хўжалиқ тармоқларини ташкил қилиши керак эди. Левиннинг назарида, унинг мақсадига ҳаммадан кўра яхшироқ тушунган соддадил Иван молбоқар асосан ўз оила аъзоларидан иборат бир артель тузиб, чорва ишларига шерик бўлди. Саккиз йилдан бери ташландик бўлиб ётган энг олисдаги далани ақлли чўпкор Фёдор Резуновнинг ёрдами билан оиласи олти мужик шерикчиликка олди, мужик Шураев ҳам полизни шу шарт билан ўзига олди. Бошқа томонлар эскича қолди, лекин бу уч тармоқ янги тартибининг бошланганини билдирав, Левин бундан хурсанд бўларди.

Тўғри, мол қўрасидаги ишлар ҳалигача бурунгидан яхши бормас, Иван сигирларни иссиқда сақлашга ва сармой қилишга жон-жаҳди билан қарши туриб, сигир совуқда кам овқат ейди, сармойдан кўра қаймоқнинг ўзи тузук, деяр, эски вақтлардаги сингари ойлик талаб қиласар, олайтган пулларининг ойлик эмас, оладиган фойда-си ҳисобидан берилаётган бўнақ эканлиги билан ҳеч қизқимас эди.

Тўғри, Фёдор Резунов ваъдаси устидан чиқмади, шеркати вақтнинг зиқлигини баҳона қилиб, плуг ила ҳайдаладиган ерларни икки баравар орттирамади. Тўғри, бу шеркатнинг мужиклари янги тартиб асосида ишлашга писанда қилишган бўлишса ҳам, у ерни умумий, ўртадаги ер деб билишмас, ижарага олинган ер деб ҳисоблашарди, иннайкейин, бу шеркатнинг мужиклари, Резуновнинг ўзи ҳам Левинга неча марта: «Ернинг чақасини

олиб қўя қолсангиз-у, ўзингизга ҳам яхши бўларди, бизга ҳам осон», деди. Бундан ташқари, у мужиклар шу ерга чорва қўраси қуриш тўғрисида қилинган писандани ҳар хил баҳоналар билан пайсалга солиб, қишигача чўзиб келдилар.

Тўғри, Шураев ўзи ижара қилган полизларни мужикларга майдада-майдада қилиб бўлашиб бермоқчи ҳам бўлди. У ерни қайси шарт билан олганлигини бутунлай нотўғри тушунган, афтидан, жўрттага шундай тушунганга ўхшар эди.

Тўғри, Левин мужиклар билан гаплашиб ва янги тартибининг фойдаларини уларга уқтириб турган кезларида, мужиклар унинг товуш оҳангига қулоқ солишгани, ҳар қанча сайрасанг ҳам, барибир, тузофингга илинмаймиз, деб ўйлашганини сезиб турарди. Левин буни мужикларнинг энг ақллisisи ҳисобланган Резунов билан сўзлашиб турганда яна ҳам равшан сезди ва унинг кўзларида Левинни мазақ қилаётганини, ким алданса ҳам, ҳар ҳолда у, яъни Резунов алданмаслигига қаттиқ ишонганлигини очиқ-оидин кўрди.

Лекин буларга қарамай Левин, иш ҳар ҳолда тебраниб бораётир, агар ҳисоб-китобни қаттиққўллик билан олиб борсам, ўз талабимда қаттиқ турсам, келажакда бу тартибининг фойдаларини уларга исбот қилиб бера оламан, шунда иш ўз-ўзидан юришиб кетади, деб ўйларди.

Бу ишлар, ўз қўлида қолган бошқа хўжалик ишлари, ўз китоби устида кабинетда қиласидиган ишлари — ҳаммаси биргалашиб Левиннинг қўлини шу қадар банд қилиб қўйдики, у овга ҳам қарийб чиқа олмай қолди. Августнинг охирларида эгарни қайтариб олиб келган одамдан Облонскийларнинг Москвага кўчиб кетишганини эшилди. Левин ҳали-ҳали эсласа уялганидан қизариб кетадиган назокатсизлигини, Дарья Александровнанинг хатига жавоб бермаганлигини, шу билан қанотларини синдириб олганлигини ва минбаъд уларнига боролмаслигини сезарди. Хайрлашмай кетиб қолиш билан Свияжскийга ҳам худди шундай муомала қилди. Энди уларнига ҳам ҳеч қачон бормайди. Энди Левин учун бу нарсаларнинг фарқи қолмаган эди. Хўжалигини янги тартибда қуриш истаги уни шу қадар қамраб олган эдикни, умрида ҳеч нарса уни бу қадар қизиқтируммаган эди. Свияжский берган китобларни қайта-қайта ўқиди, ўзида йўқ китобларни олдириди, шу масалага оид сиёсий-икти-

содий, социалистик мазмундаги китобларни ўқиб чиқди ва, кутганидек, ўзи бошлаган ишга алоқадор бўлган ҳеч бир фикр тополмади. Узини машғул қилган масалаларни ҳал қилиш умидида зўр ҳарорат билан ўрганганди сиёсий-иқтисод китобларидан, масалан, Милле асаридан, Европадаги хўжаликлардан хулоса қилиб чиқарилган қонунларнингина топди, лекин у Россияга татбиқ қилиб бўлмайдиган бу қонунларнинг нима учун умумий қонун эканлигига ҳайрон эди. Социалистик мазмундаги китобларда ҳам шу аҳволни кўрди: бу китобдаги нарсалар Левин студентлик чоғида қизиқиб келган, лекин татбиқ қилиб бўлмайдиган ё ажойиб фантазиялар эди ёки Россиядаги зироатчиликка ҳеч қандай алоқаси бўлмаган Европа иш усулига киритилган тузатишлар, қўшимчаларгина эди. Сиёсий иқтисод: Европанинг бойлигини тараққий қилдирган ёки тараққий қилдираётган қонунлар умумий ва шубҳасиз қонунлар хуносасидир, дейди. Социалистик таълимот эса бу қонун билан борган тараққиёт ҳалоатга учрайди, дейди. Лекин унисида ҳам, бунисида ҳам Левиннинг, бутун рус мужиклари ва зироатчилари умумий фаровонликка эришиш йўлида кўпроқ маҳсул олиш учун миллионлаб ишчи кучлари ва десятиналарини қандай ишга солиш керак, деган саволига жавоб бериш у ёқда турсин, ҳатто бу хусусда бирон ишора ҳам йўқ эди.

Левин бу ишга бел боғлаб киришгандан кейин ўз масаласига доир нарсаларни қунт билан буткул ўқиб чиқди-да, ҳар хил масалаларда ўзида содир бўлиб турадиган хатолар бу масалада ҳам такрорланмасин деган мақсадда ишни ўз жойида ўрганиш учун кузда чет элга жўнашни ният қилди. У суҳбатдошининг фикрини англаб, ўз фикрини айта бошлаганда, бирдан: «Кауфман-чи, Жонс-чи, Дюбуа-чи, Мичели-чи? Буларнинг асарларини ўқиганингиз йўқ-ку. Ўқиб кўринг, бу масалани улар ишлаб чиқишган», деб қолишарди.

Энди у Кауфман ҳам, Мичели ҳам ўзига ҳеч нима беролмаслигини равшан кўриб турарди. У нима хоҳлашини ўзи биларди. У Россиянинг ерлари ажойиблигини, ишчилари ажойиблигини, баъзи ҳолларда, масалан, яrim йўлдаги мужикники сингари баъзи ҳолларда ер ҳам, ишчилар ҳам маҳсулни кўп беришлигини, маблағни европачасига сарф қилинган кўп ҳолларда эса маҳсул кам бўлишини ва бу нарсалар ишчиларнинг ўзларига хос бўлган усул билангина ишлашни хоҳлаганлари ва яхши

ишаётганлари натижасида юз берәётганлигини, янгиликка қарши чиқишлари тасодифий бўлмай, балки халқ руҳига асосланган доимий ҳол эканлигини кўриб туарди. Левин, ҳамма ерлар эгалланиб бўлмагунча, бўш ётган поёнсиз ерларнинг ҳаммасини онгли равишда ишга солмагунча рус халқи шу йўсинда иш тутади, чунки бу усул одатда ўйлаганларидек, жуда ҳам ёмон эмас, деб ўйлар эди. Шунинг учун бу нарсани китобида назарий жиҳатдан, хўжалигида эса амалий жиҳатдан исбот қилишни истар эди.

XXX

Артелга берилган ерда мол қўраси қуриш учун ўн саккизинчи сентябрда ёғоч келтирилди, сигир сутларидан олинган сармой сотилиб, фойда бўлиб олинди. Хўжалик ишлари амалда аъло даражада борар ёки ҳар ҳолда Левинга шундай кўринарди. Ҳамма ишни назарий жиҳатдан асослаш ва Левиннинг орзуларига мувофиқ сиёсий иқтисодда ўзгариш ясаб, бу фанни узил-кесил йўқ қилиб, халқнинг ерга муносабати ҳақидаги янги фанга асос солиши керак бўлган ўз асарини тамомлаш учун фақат чет элга бориш, бу соҳада қилинган ишларнинг ҳаммасини жойида ўрганиб келиш ва у ерда қилинган ишларничг ҳаммаси беҳуда нарсалар эканлигига ишонарли далиллар топиш керак эди, холос. Левин пулини олиб, чет элга жўнаб кетиш учун фақат буғдойларининг сотилишинигина кутиб туарди. Лекин ёғингарчилик бошланиб, қолган ғалла билан картошкани йиғиштириб олишга улгурishмади, ҳамма ишлар, ҳатто буғдой сотиш иши ҳам тўхтаб қолди. Йўллар юриб бўлмайдиган даражада лой бўлиб кетди; иккита тегирмонни сел оқизиб кетди, ҳаво эса кун сайин ёмонлашиб борди.

Ўттизинчи сентябрь куни эрталаб офтоб кўринди, Левин ҳавонинг очилиб кетишига кўз тутиб, узил-кесил йўл тараддудига тушди. Сотиладиган буғдойни қоплатди-да, пул келтириш учун приказчигини савдогарникига юбориб, ўзи сафарга жўнаш олдидан сўнгги топшириклиарини бериш мақсадида хўжалигини айлангани кетди.

Левин ҳамма ишларини саранжом қилгандан сўнг, чарм пальтосининг ёқасидан бўйнига, тиззасидан қўнжига қўйилган ёмғир сувларидан ивиб, уйга кайфи чор,

бардам ҳолда кечқурун қайтиб келди. Кечга бориб ҳаво яна бадтар бузилди: ҳамма ёғи ивиб, қулоқлари, калласи қалтираб бораётган отни майда қор шу қадар савалай бошладики, жонивор ёни билан юришга мажбур бўлди; лекин бошлиқ кийиб олган Левин ўзини яхши ҳис қилас, гоҳ арава изларида шариллаб оқаётган лойқа сувларга, гоҳ яланғоч шоҳларда осилиб қолган томчиларга, гоҳ қўприк тахталари устида эримай қолган қорлардан ҳосил бўлган оқ доғларга, гоҳ яйдоқ бужун дарахти теварагида кўрпа бўлиб ётган юмшоқ, қалин ҳознларга қараб, теваракни вақти чоғлик билан томоша қилиб бораради. Теварагидаги табиатнинг бадҳайбатлигига қарамай, у ўзини жуда хурсанд ҳис қиласарди. Олис қишлоқдаги мужиклар билан қилган суҳбати уларнинг янги тартибга кўника бошлаганларини кўрсатган эди. Левин йўлда усти-бошини қуритиб олиш учун бир чол қоровулникига тушган эди, гапининг мазмунидан, Левиннинг плани унга маъқул тушган кўринди, шунинг учун ҳам, қорамол сотиб олиш йўли билан шеркатга кириш ихтиёрини билдири.

«Мақсадга эришиш учун оғишмай боравериш керак, шундай қилсан муродимга етаман,— деб ўйларди Левин,— ишлашга, меҳнат қилишга арзийдган нарсалар бор. Бу менинг шахсий ишим эмас, гап умумнинг баҳтсаодати устида кетаётиби. Бутун хўжалик, асосан — бутун ҳалқнинг аҳволи тубдан ўзгариши керак. Камбағаллик ўрнига — умумий бойлик, фаровонлик, душманлик ўрнига — иноқлик ва манфаат бирлиги бўлади. Гапнинг қисқаси — олдин ўзимизнинг кичкина уездимиизда, кейин губернияда, Россияда, бутун дунёда қонсиз революция, лекин улуғ революция бўлади. Чунки одил фикрнинг самараисиз бўлиши мумкин эмас. Ҳа, бу шундай бир мақсадки, бунинг йўлида ишласа арзийди. Балга қора галстук тақиб борган, Шчербацкая томонидан рад қилинган, ўз ҳоличачувалчангдай оёқ остида қолган аянч одам мен, Костя Левин эканлигим — ҳеч нимани далолат қилмайди. Франклин ҳам ўзини эслаганда, ўзини мендай чувалчанг ҳис қилиб, ўзига мендай ишонмагандир, деб ўйлайман. Бунинг аҳамияти йўқ. Унинг ҳам ўз Агафья Михайловнаси бўлгандир. У ҳам планларини унга айтгандир».

Левин шу хил ўйлар билан қошқорайганда уйга кириб келди.

Савдогарнинг олдига кетган приказчиғи буғдой пулидан бир қисмини олиб келган эди. Қоровул билан шарт тузилибди, приказчик йўлда келаётиб, ҳамма ерда фалла йиғишириб олинмаганини кўрибди, ўзи йиғишириб ололмаган бир юз олтмиш ғарам буғдой бошқаларники олдида ҳеч гап эмас эмиш.

Левин, овқат қилиб бўлгандан сўнг, одатича, қўлда китоб билан курсига ўтириди-да, китобни ўқиб ўтириб, ўз асари муносабати билан қиласидан сафарини ўйлай кетди. Қилаётган ишининг қандай катта аҳамиятга эга бўлганини аниқ тасаввур этди ва фикрларнинг моҳиятини ифода қилувчи боблар ақлида ўз-ўзидан тартибга тушиб борди. «Буни ёзиб олиш керак,— деб ўйлади у.— Бу илгари мен лузуми йўқ деб ҳисоблаган қисқача кириш сўзи бўлади». У ёзув столига бориш ниятида ўрнидан турган эди, оёқлари ёнида ётган Ласка ҳам керишди-да, ётган еридан турди, қаёққа борамиз дегандай эгасига қаради. Лекин фикрларини ёзишнинг имкони бўлмади, чунки ишбошилар наряд сўраб келиб қолишли, Левин даҳлизга, уларнинг олдига чиқиб кетди.

Наряддан, яъни эртага қилинадиган ишлар юзасидан топшириқлар бергандан, иш билан келган ҳамма мужиклар ила гаплашиб бўлгандан сўнг, Левин кабинетга кириб, ишлашга ўтириди. Ласка стол тагига келиб ётди; Агафья Михайловна тўқиётган пайпоғи билан келиб ўз ўрнига ўтириди.

Левин анча-мунча ёзгандан сўнг, ҳаяжон билан Китини, рад жавобини ва кейинги учрашувини эслади. Ўрнидан туриб, хонада у ёқ-бу ёққа юра бошлади.

— Э, жонингизни сиқиб нима қиласиз,—деди Агафья Михайловна.— Нима, уйдан ой кўрганмисиз? Иссик сувларга бориб ўйнаб-кулиб келмайсизми?

— Ҳали ҳам индинга кетяпман, Агафья Михайловна. Олдин ишни тамомлаш керак.

— Ие, нима қиласиз ўзингизнинг жонингизни қийнаб! Мужикларга қилган шунча инъомларингиз озми! Ҳали ҳам: «Бу қилганига хўжайнимиз подшоҳдан сийлов олади» деб юришибди. Тавба, мужикларнинг ғамини еб нима қиласиз?

— Уларнинг ғамини еяётганим йўқ, ўзим учун қиляпман.

Агафья Михайловна Левиннинг хўжалик планини барча икир-чикирлари билан билар эди. Левин ўз фикр-

ларини кўп вақт барча нозик томонлари билан унга тушунтириб берар, Агафья Михайловнанинг гапига қўшилмай, у билан кўпинча тортишиб қолар эди. Ҳозир эса Левиннинг айтган сўзларини бутунлай бошқача тушунди.

— Албатта, одам ҳар нарсадан ҳам кўпроқ у дунёни ўйлаши керак,— деди Агафья Михайловна, хўрсиниб.— Ана, Парфен Денисични қаранг, бекорга саводсиз бўлиб ўтмаган ёкан, дунёдан шундай чиройли ўтдики, қани энди худойим ҳаммага шундайин ўлимни насиб қиласа,— деди яқиндагина ўлган қоровул тўғрисида.— Иzzат-икром, дабдаба билан кўмилди, фотиҳаҳонлик бўлди.

— Мен у тўғрида гапираётганим йўқ,— деди Левин.— Уз фойдамни кўзлаб шундай қиляпман, дедим. Мужиклар яхшироқ ишлашса менга фойда-ку.

— Эй, минг жон куйдирганингизда ҳам, ўлгидай дангаса бўлгандан кейин, барибир, қорнини қашишга ҳам эриниб ўтираверади. Ор-номуси бўлса, ишлайди, бўлмаса-чи, без бўлиб ўтираверади.

— Қўйинг-э, ўзингиз, Иван мол-чорвага яхши қарайдиган бўлиб қолди, дедингиз-ку.

— Мен бошқа гапни айтяпман,— деди Агафья Михайловна ўз фикрида изчил туриб,— уйланишингиз керак, мен шуни айтяпман, айланай!— Унинг гапи бежиз эмасди.

Левиннинг ўзи ҳозиргина ўйлаб турган нарсасини Агафья Михайловна яна эслатиши уни анча хафа қилиб, нафсини оғритди. Левин қовоқларини осилтириб, унга жавоб бермай, яна ишига ўтириди-ю, бу ишнинг аҳамияти тўғрисида ўйлаган нарсаларнинг ҳаммасини миасида яна бир қур такрорлаб чиқди. Ўртага чўккан сукунатда Агафья Михайловна урчуқларининг шитирига ора-сира қулоқ солиб ўтириб, элашни хоҳламаган нарсасини яна эслади-ю, тағин юзини тириштири.

Соат тўққизда лойга ботиб, чайқалиб келаётган каратанинг қўнғироқ товуши эшитилди.

Агафья Михайловна ўрнидан қўзғалди-да, эшик томон кета ётиб:

— Ана, меҳмон келди, энди зерикмайсиз,— деди. Лекин Левин ундан олдинроқ чопиб чиқди. Ҳозир иши юришмай турган эди, шунинг учун меҳмон ким бўлса ҳам, унинг келишидан хурсанд бўлди.

Левин зинанинг ярмигача чөпид тушди-ю, даҳлиздан ўзига таниш йўтал товушини эшилди; лекин ўз оёқ дупури орқасида уни яхши аниқлай олмай, хато эшилган бўлсам керак, деган умидга тушди; кейин узун, қотмадан келган таниш қоматни кўрди; лекин ўзини алдашга ортиқ ўрин қолмаган бўлса ҳамки, яна зора адашаётган бўлсам, зора даҳлизда пўстинини ечиб, йўталиб турган новча киши Николай акам бўлмаса, деб умид қилар эди.

Левин акасини яхши кўрса ҳам, лекин ҳар доим у билан бирга туриш бир азоб эди. Ҳозир у миясига келган фикрлар ва Агафья Михайловна томонидан эсига туширилган нарсалар таъсири остида кўнгли алағда, табиати хира бўлгани учун акаси билан учрашиши унига малол келарди. Хит бўлган кўнглимни очар, деб умид қилган ёт, хушчақчақ, соғлом бир меҳмон ўрнига ўзининг дилидаги нарсаларни билиб турадиган, кўнглида пинҳон ётган ҳамма фикрларини оқизмай-томизмай айтишга мажбур этадиган акаси билан кўришиши керак, ҳолбуки бу нарсаларга тоби йўқ эди.

Левин, кўнглида уйғонган бу қабиҳ ҳис учун ўзидан койиб, юрганича даҳлизга кирди. Акасини яқиндан кўриши биланоқ ўзида уйғонган таассуф ҳисси дарҳол ғойиб бўлиб, унинг ўрнини акасига ачиниш туйғуси олди. Озиб-тўзиб кетган ва касаллиги билан илгари даҳшатли кўринган акаси ҳозир ундан ҳам бадтар ориқлаб, мажолдан кетиб қолган эди. У тери қопланган бир скелетга ўхшарди.

У даҳлизда узун, озғин бўйини қилтиллатиб туарар, бўйнидан шарфини олаётуб, ғалати, аянчли бир ҳолда кулимсиради. Левин бу мўмин, итоаткор жилмайишни кўрди-ю, томири тортишиб, томоғи бўғилаётганлигини пайқади.

Николай укасининг юзидан кўзларини бир зум ҳам олмай, бўғиқ товуш билан:

— Мана, сеникига ҳам келдик,— деди.— Қачонлари келмоқчи эдиму, лекин касаллик қўймади. Ҳозир туппа-тузукман,— у қотма, сербар кафти билан соқолини силаб қўйди.

— Жуда соз,— деб жавоб қилди Левин. У ўпишаётганда, акасининг тани қуруқшаб қолганлигини лаблари

билан сезиб, ғалати чақнаб турган каттакон қўзларини яқиндан кўрди-ю, бешбадтар даҳшатга тушди.

Левин бундан бир неча ҳафта илгари акасига хат ёзиб, ўрталарида бўлинмай қолган кичкинагина жойни сотганлигини ва бундан акасига тегадиган икки минг сўмча пулни олиши мумкинлигини хабар қилган эди. Николай ҳозир ўша пулни олишга, энг муҳими — уйида туриб, баҳодирлар сингари, келажак фаолиятига куч тўплаш учун киндигининг қони тўкилган жонажон ерни тавоғ қилгани келганини айтди. Аввалгидан букчайиб, бўйига нисбатан жуда ҳам ориқлаб кетганига қарамай, ҳаракатлари илгариgidай илдам, чапдаст эди. Левин акасини кабинетига бошлаб кирди.

Акаси илгари ҳеч кўрилмаган қунт билан кийимларини ўзгартирди, сийрак, юмшоқ соchlарини тараб, кулимсираб юқорига чиқди.

Николай жуда мулойим, қувноқ эди, Левин болалик чоғларида уни шу кайфиятда кўп кўрарди. Николай ҳатто Сергей Ивановични тилга олганда ҳам жаҳли чиқмади. Агафья Михайловнани кўрганда эса, у билан ҳазиллашиб, эски хизматкорларни суриштируди. Парофен Денисичнинг ўлиб кетгани унга ёмон таъсир қилди. Юзида қўрқув аломати пайдо бўлди-ю, лекин ўзини дарпор ўнглаб олди.

— Ўзи ҳам қариб қолган эди-да,— деди ва дарҳол гапни бошқа ёқقا буриб юборди.— Шундай қилиб, сенинида бир ойми, икки ойми тураману, тағин Москвага қайтаман. Хабаринг борми, Мягков менга бир ўрин вада қиляпти, хизматга кирмоқчиман. Энди тирикчилигимни бутунлай бошқа йўлга солиб юбораман,—деди.— Хабаринг бордир, у хотинни қувиб юбордим.

— Марья Николаевнаними? Нега, нима учун?

— Эй, ярамас хотин! Мени кўп хижолатда қолдирди.— Лекин қандай хижолатда қолдирганини айтмади. У Марья Николаевнани чойни суюқ дамлагани, айниқса ўзини касал одамдай боққани учун қувиб юборганини оғзидан чиқармади.— Иннайкейин, ҳозир умуман турмушимни бутунлай ўзгартириш фикридаман. Албатта, мен ҳам, ҳамма одамлар сингари, номаъқулчиликлар қилдим, давлатимни совурганимга (бунинг ахамияти йўқ) тирноқча ачинмайман. Ишқилиб, саломатлик бўлса бас, саломатлигим бўлса, худога шукур, яхши бўлиб қолди.

Левин акасининг гапларига қулоқ солар, ўзи ҳам бир нарса дейишни хоҳлар, лекин ўйлаб тополмай хуноб бўларди. Николай ҳам буни сезган бўлса керак; шунинг учун укасидан ишларини суриштириди; Левин ўзи тўғрисида жон деб гаплашарди, чунки ўзини муғомбирликка солишга мажбур эмас эди. Планларини, қилиб турган ишларини акасига айтиб берди.

Акаси қулоқ солиб ўтирган бўлса ҳам, афтидан қизиқмагани кўриниб турарди.

Бу икки инсон бир-бирига шу қадар яқин, шу қадар жондош эдики, кичик бир ҳаракат, овоз оҳанги сўз билан баён қилиниши мумкин бўлган ҳар қандай нарсадан ҳам кўпроқ маънони бир-бирига маълум қилиб турарди.

Буларнинг ҳар иккаласи ҳозир биттагина нарса уст�다 ўйлар эди, у ҳам бўлса Николайнинг дарди ва яқинлашиб келаётган ўлими эди; бу фикр бошқа ҳамма нарсани босиб кетган эди. Лекин бу ҳам, у ҳам бу нарса тўғрисида оғиз очишга ботинолмасди, шунинг учун, мияларини банд қилиб турган бирдан-бир нарса тўғрисида дам урмаганлари учун, бошқа нимаики тўғрисида гапиришмасин, ҳаммаси ёлғон эди. Оқшом тугаб, энди ётиш пайти келгандা, Левин ҳеч қачон бунга шу бугундагидек қувонмаган эди. Ҳеч бир ёт киши билан қилган сұхбатида, ҳеч бир расмий ташрифотида Левин бугунгидек ғайри табиий, сохта ҳолатга тушмаган эди. Ўзининг ғайри табиий муомала қилаётганини сезиши ва бундан пушаймон бўлиши уни яна ҳам бадтарроқ ғайри табиий аҳволга киритиб борарди. Ўлими яқинлашиб қолган акасининг устида йиғлагиси келса ҳам, яна унинг яшаши тўғрисидаги гапларига қулоқ солишга ва бу гапларни қувватлашга мажбур эди.

Үй зах бўлгани ва биттагина хонанинг печкаси ёқилгани учун, Левин акасини ўз ётоқхонасига олиб кириб, тўсиқ орқасига ётқизди.

Акаси ётди,— ухлаганмиди ё уйғоқмиди,— лекин касал бўлгани учун, ҳадеб у ёнбошидан бу ёнбошига афдариilar, йўталар, йўтали қисиб қолгандা бир нималар деб дўнгиллар эди. Гоҳо, нафаси тиқилганда: «Вой, худо-еёй!» деб қўярди. Гоҳо, балғам бўғзида туриб қолгандা, аламига чидаёлмай: «Ха, иблис!» деб сўқинарди. Левин бу нарсаларга қулоқ солиб, узоқ вақтгача ухлай олмай ётди. Левиннинг миясига турли-туман фикрлар

желса ҳам, лекин ҳаммаси бир нарсага келиб тақаларди: ажал!

Ҳамма ва ҳамма нарсанинг интиҳоси бўлган ажал биринчи марта унинг кўз олдида бутун даҳшати билан гавдаланди. Худди шу ерда, уйқусираб инграётган за одати бўйича бефарқ гоҳ худога нола қилиб, гоҳ шайтонга нафрат ўқиётган севикли акасининг ёқасига ёпишган ажал илгари ўйлагандек узоқда эмас эди. Бу ажал ўзининг ичига ҳам кириб олган, буни ўзи ҳам сезарди. Бугун бўлмаса эртага, эртага бўлмаса ўттиз йилдан кейин барибир ажал ўз ишини қилади-ку! Бу ажалнинг муқаррарлигини Левин билса-да, бу ҳақда ўйламас ва ўйлашга журъат қиломас эди.

«Мен ишлайпман, алланима қилмоқчиман, ҳолбуки ҳамма нарсанинг бир кун бориб тугалишини, бунинг ўлим эканлигини хотиримдан чиқарибман».

Левин каравотда, қоронғида, ғужанак бўлиб, тиззалирини қучоқлаб, фикрларининг зўридан нафаси қисишиб, жимгина ўйлаб ўтиради. Лекин у зўр бериб ўйлаган сари ҳаётда кичик бир ҳақиқатни шубҳасиз назардан қочирганлиги, эсдан чиқариб қўйганлиги, яъни ажал келиб, ҳамма нарсанинг тугалиши, шу сабабли бирон ишни бошлишнинг аслида ҳожати йўқ эканлиги ва бунга ҳеч нарса билан ёрдам қилиб бўлмаслиги равшан бўлди. Ҳа, бу даҳшатли бўлса ҳам, лекин ҳақиқат эди.

«Шошма, мен ҳали тирикман-ку. Энди нима қилай, нима қилишим керак?» деярди у, тажанг бўлиб. Кейин шамни ёқди-да, ўрнидан секин туриб, ойна ёнига боргандан сўнг юзи билан соchlарига қарай бошлади. Ҳа, чаккаларига оқ оралабди. Оғзини очиб қаради. Жағтишлари бузила бошлабди. Мушаклари ўйнаган қўлларини очиб қаради. Ҳа, ҳали куч кўп. Лекин ўлкасининг қолган-қутгани билан нафас олиб ётган анови Николинъканинг ҳам бадани соғлом-да. Шунда ёшлик чоғларида бирга ётишгани, Фёдор Богданич эшикдан чиқиб кетди дегунча, бир-бирларига ёстиқ отишиб ўйнашгани, қаҳқаҳ уриб кулишгани, четларидан тошиб, кўпикланиб қайнаган баҳтли ҳаёт қувончини Фёдор Богданич олдидаги кўрқувлари ҳам босишдан ожиз қолганлиги бирдан эсига тушиб кетди. «Мана энди ғижилланган бўш кўкраг-у... ўзимнинг нима бўлишимни билмаган менгина қолдим...»

— Құа! Құа! Ах, ибليس-а! Нега иерисиб юрибсан, нега укламайсан?— деди акасининг овози.

— Үзим; ҳайронман, уйқум келмаяпти.

— Уйқумни яхши олдим, терим совибди. Қара-чи, күйлагимни ушлаб күр-чи. Тер йўғ-а?

Левин күйлакни ушлаб кўргандан сўнг тўсиқ орқасига ўтиб шамни ўчирди, лекин яна узоқ вақтгача ухлай олмади. Қандай яшаш керак масаласи бир оз ойдинлашди дегунча, ҳал қилиб бўлмайдиган янги чигал бир масала кўз ўнгидаги кўндаланг бўлиб тураверади; ажал!

«Хайр, у ўляпти, дейлик, баҳорга чиқиб ўлади ҳам, дейлик, лекин унга қандай қилиб ёрдам бериш керак? Нима дея оламан унга? Үлим тўғрисида нима ҳам биламан? Үлимнинг ҳақлиги ёдимдан кўтарилган экан».

XXXII

Левин одамларнинг мутелиги ва итоаткорликлари кишини ноқулай аҳволга туширса, талабчанликлари ва инжиқликлари ҳаддидан ошганда эса тезда жонга тегишини кўп вақтлардан бери сезиб юради. У акаси билан ҳам шундай бўлишини ҳис этарди. Тўғридан ҳам, Николай акасининг мўминлиги узоққа бормади. Келган куннинг эртасиданоқ инжиқлик қилиб, укасининг жигига тега бошлади.

Левин ўзини айбдор ҳис қилас, лекин айбини тузатиш йўлини билмас эди. Агар улар ўзларини муғомбирликка солмай, кўнглидаги бор нарсаларини астойдил гапиришса, яъни ўзлари аниқ ўйлашган ва ҳис қилинган нарсаларнинг очиқ-оидин айтишса, у ҳолда бир-бирларининг кўзларига рўй-рост қараша олар, унда Константин: «Сен ўласан, ўласан, ўласан!» деяр, Николай бўлса: «Улишимни биламан, лекин қўрқаман, қўрқаман, қўрқаман!» деяр, Левин бу нарсани сезиб турарди. Агар кўнгил ёриб гапиришса, бундан ортиқ ҳеч нима дейишмаган бўлар эди. Лекин бу хил яшаб бўлмасди, шунинг учун Константин умрида ҳамма вақт қилишга тиришиб келган, лекин қилиш қўлидан келмаган нарсани ва, ўз кузатишларига кўра, кўплар усталик билан қилиб келган, бусиз яшаш мумкин бўлмаган нарсани қилишга тиришар эди: у ўйлаган нарсасини гапир-

маслика тиришар, бунинг эса сохта чиқаётганлигини, акаси фаҳмлаб қони бузилаётганлигини сезиб турарди.

Учинчи куни Николай укасини олдига чакириб, уни ўз планини айтишга яна мажбур қилди, уни қоралабгина қолмай, қасдан коммунизмга қариштира бошлади.

— Сен биронинг фикрини ўғирлагансан холос, лекин расво қилгансан, буни татбиқ қилиб бўлмайдиган нарсага татбиқ қилмоқчи бўласан.

— Ахир айтдим-ку бунинг коммунизмга ҳеч қандай алоқаси йўқ, деб. Улар хусусий мулк, капитал, мероснинг ҳаққонийлигини рад қилишади, мен бўлсан рафбатлантирувчи бу асосий нарсани рад қилмайман (Левин бундай сўзларни ишлатишни хушламаса ҳам, лекин ўз ишига қизиқа бошлагандан бери бу хил ажнабий сўзларни тобора кўп ишлатадиган бўлиб қолган эди), мен фақат меҳнатни тартибга солмоқчиман.

— Ҳа, ана ўзингга келдинг, сен биронинг фикрини олгансан; сен ана шу фикрнинг кучли томонларини қирқиб ташлагансан, холос, энди буни янги фикр деб исбот қилмоқчи бўласан,— деди Николай, галстукли бўйини лиқиллатиб.

— Миямдаги фикримнинг у нарсаларга ҳеч алоқаси йўқ, ахир...

— Уларда,— Николай Левин кўзларини парипратиб ва кинояномуз кулимсираб туриб гапирди,— ҳар нечук, нима десам бўлади, ҳа уларда геометрик гўзаллик — равшанлик, шубҳага ўрин қолдирмайдиган аниқлик бор. Эҳтимол, бу утопиядир. Фараз этайлик ўтмишдаги ҳамма нарсалардан *tabula rasa*¹ қилиш мумкин бўлди, дейлик: хусусий мулк йўқ, оила йўқ, лекин меҳнат равнақ топади. Сеникида эса ҳеч нима йўқ...

— Нега аралаштирасан, мен ҳеч вақт коммунист бўлган эмасман.

— Мен коммунист бўлганман, шунинг учун бунга ҳали вақт бор деб ҳисоблайман, бу анча маъноли нарса дастлабки асрлардаги христианлик сингари, истиқболи бор нарса.

— Менинг хаёлимда, ишчи кучига табиатшунослик нуқтаи назаридан қараш керак, яъни уни ўрганиш, хоссаларини эътироф қилиш ва...

¹ Тоза тахта, яъни бутун ўтмишни сидириб, ўчириб ташлаш (лат).

— Э, бутунлай бекорчи гап бу. Бу куч ўз тараққиётининг пофонасига қараб маълум фаолият шаклини топиб олади. Ҳамма ерда қуллар ҳам, кейин *metayers*¹лар ҳам бўлган; бизда ҳам ерни тенгшерикка ишловчилар бор, ижарага олувчилар бор, батрак бўлиб ишлаш бор,— нима деб ўйлайсан?

Левин шу сўзларни эшилди-ю, бирдан қизишиб кетди, чунки бу гапларнинг ҳақиқатлиги, коммунизм билан хўжаликнинг маълум формалари ўртасида мувозанат сақлашга урингани, лекин бунинг бажарилиши мумкин бўлмаган бир нарса эканини сезиб, юрагига ғулғула туша бошлаган эди.

— Мен ўзим учун ҳам, ишли учун ҳам унумлироқ бўлган иш воситасини қидиряпман,— деб жавоб берди Левин.— Мен шундай қилмоқчиманки...

— Сен ҳеч нарса қилмоқчи эмассан; фақат оригиналлик кўрсатмоқчисан, сен мужикларни шунчаки эксплуатация қилибгина қолмай, балки маълум ғоя билан эксплуатация қилаётганингни кўрсатмоқчисан, сен бутун умр шундай қилиб келгансан.

Левин чап бетининг гўштлари лип-лип учайдаганини сезиб:

— Эй, сен шунаقا деб ўйлайсан-да, бас қил бу гапларни!— деб жавоб берди.

— Сенда ақида бўлган эмас, ҳозир ҳам йўқ, сен фақат ўз нафсингни қондирсанг бас.

— Яхши бўпти, қўй мени ўз ҳолимга, бас қил!

— Бас қилдим! Аллақачон бас қилишим керак эди, сахting қурсин! Аҳмоқ бўлмасам сенинг олдингга келар-мидим!

Левин кейин акасини ҳар қанча юпатишга тиришса ҳам бўлмади, Николай укасининг гапларини эшигиси келмай, ажрашиб кетганимиз яхши, деб туриб олди; Константин акасининг ҳаётдан безганини англади.

Николай энди жўнаб кетмоқчи бўлиб турганда Константин яна кириб, сертакаллуфлик билан: агар хафа қилган бўлса, кечиришини сўради.

— А, олижаноблик!— деди Николай, кулимсираб.— Агар ҳақли бўлиб чиқишини хоҳлаётган бўлсанг, сени хурсанд қилишим мумкин. Сен ҳақлисан, лекин мен ҳар ҳолда жўнаб кетаман!

¹ ижрочилар (*инж.*).

Николай жўнаш олдида Константин билан ўпишиб, унга бирдан ғалати қилиб жиддий қаради-ю:

— Ишқилиб, мени ёмон от билан эслама, Костя!— деди. Овози титраб кетди.

Чин қалбдан айтилган бирдан-бир сўзлар шулар эди. Левин бу сўзларнинг тагида: «Аҳволимнинг ёмонлигини кўриб, билиб турибсан; ким билади, энди кўришмасмиз ҳам», деган маънолар борлигини тушунди. Левин шундай тушунди-ю, кўзларига тирқираб ёш келди. Акасини яна бир марта ўпди, аммо ҳеч нима деёлмади, нима дейишни ҳам билмас эди.

Акасидан уч кун сўнг Левин ҳам чет элга жўнаб кетди. Темир йўлда Китининг амакиваччаси Шербацкий билан учрашиб, Левин уни ўзининг хафагазаклиги билан ҳайрон қолдирди.

— Нима бўлди?— деб сўради Шербацкий.

— Шундай, дунёда одам хурсанд бўладиган нарсалар кўпми дейсиз.

— Нега кўп бўлмасин? Юринг мен билан Парижга, Мюлуза деган одамнинг ўрнига олиб кетаман. Хурсандчиликни ана у ерда кўрасиз!

— Йўқ, мен соб бўлдим. Ажалимни кутиб турибман.

— Ана холос!— деди кулиб Шербацкий.— Мен энди яшашни бошламоқчиман-ку.

— Мен ҳам яқинда шундай деб ўйлаб юрардим, энди ўлар куним яқинлашиб қолганини сезиб турибман.

Левин чиндан ҳам шу сўнгги вақтларда миясига келган фикрларни айтди. Ҳамма нарсани кўрганда ажални эслар ёки унга яқинлашиб бораётганлигини пайқарди. Шундай бўлса ҳам бошлаган иши миясини банд қилган эди. Ажал келмай туриб, бирон нарса билан машғул бўлиш керак-да. Зулмат кўз олдидаги ҳамма нарсани тўсиб қўйди; лекин бу зулматда унга раҳнамолик қилувчи најот юлдузи — бошлаган иши эди, шунинг учун бу ишга бор кучи билан ёпишиб олган эди.

ТҮРТИНЧИ ҚИСМ

Эру хотин Қаренинлар ҳамон бир уйда яшаб, ҳар кун кўришиб туришса ҳам, лекин бир-бирларига тамоман ёт-бегона эдилар. Алексей Александрович хизматкорлар ҳар хил нарсаларни тахмин қилиб юришмасин деган ниятда ҳар кун хотини билан кўришишни ўзига бир одат қилиб қўйди-ю, лекин тушлик овқатни уйда қилишдан қочиб юрди. Вронский Алексей Александровичнинг уйига бутунлай оёқ босмай қўйди, аммо Анна уни уйидан ташқарида кўриб турар, эри эса сезиб юрар эди.

Учаласининг аҳволи ҳам азоб ичида қолди, агар бу аҳволнинг фақат ўткинчи бир қийинчиликкина эканига, эртами-кеч тузалиб кетишига умидвор бўлишмаса, улардан биттаси ҳам бу оғир аҳволга бир кун бўлсин чидай олмас, бунга қурби етмас эди. Алексей Александрович, ҳамма нарса ўтиб кетганидек, бу эҳтироснинг ҳам ўтиб кетишини, бу можаро ҳамманинг эсидан чиқишини ва ўз номи яна доғсиз, иснодсиз бўлиб қолишини кутиб юрарди. Бу можаронинг сабабчиси бўлган Анна ҳаммадан ҳам кўпроқ азоб чекар, бу аҳволнинг тезда бир ёқлик бўлишини кутар ва бунга қаттиқ ишонгани учун ҳам, чидаб келарди. Бу аҳволни бир ёқлик қиласиган нарса нима эканини қатъяян билмаса ҳам, лекин у бу нарса тезда рўй беришига қаттиқ ишонар эди. Вронский ҳам, беихтиёр Аннага бўйсуниб, ўзига боғлиқ бўлмаган, лекин мушкулини осон қиласиган алланимани кутиб юрарди.

Қишиң ўрталарида Вронский бир ҳафта жуда ёмон сиқилиб қолди. Уни Петербургга келган бир чет эл шаҳзодасига қўшиб қўйишди, Вронский унга Петербургнинг томошабоп жойларини кўрсатиши керак эди. Вронский салобатли офицерлардан эди; бундан ташқари, у ўзини виқор билан тутар, иззатини қўлдан бермасди, чунки у бу хил шахслар билан муомала қилиш маҳоратига эга эди; шунинг учун ҳам уни шаҳзодага қўшиб қўйишган эди. Лекин бу вазифа Вронскийга жуда оғир туюлди. Шаҳзода уйига қайтганда: «Россиядаги фалон нарсани кўрдингми?» деб сўраб қолиши мумкин бўлган нарсаларнинг биттасини ҳам кўздан қочирмасликка тиришарди; бундан ташқари, унинг ўзи ҳам иложи борича руслардай кайфи-сафо суриси маза қилиш ниятида эди. Вронский бу ва бошқа тўғриларда унга йўл кўрсатувчи бўлишга мажбур эди. Улар ҳар куни эрта билан томошабоп жойларни кўришар, кечқурунлари эса русларга хос кайфи-сафо жойларига боришарди. Шаҳзода ҳатто шаҳзодалар орасида ҳам кам учрайдиган бир саломатликка эга эди; ҳам гимнастика қилиш, ҳам бадан тарбия орқасида ўзини шу даражага етказган эдик, қайфи-сафоларга ҳаддан ташқари берилганига қарамай, мош еган хўроздай қип-қизил эди. Шаҳзода саёҳатга кўп чиқар, йўл воситаларининг ҳозиргидай енгил бўлиши ҳар хил миллатларнинг кайфи-сафоларини тотиб кўришга имкон беради, деб ҳисобларди. Испанияда бўлган, у ерда ошиқлар ашуласини айтиб, мандолина чалувчи бир испан қиз билан яқинлашган, Швейцарияда бир гемзани ўлдирган; Англияда қизил фрак кийиб олиб, отини деворлардан ошириб чоптирган ва гаров ўйнашиб икки юзта қирғовулни отган. Туркияда сulton ҳарамига кирган, Ҳиндистонда фил миниб юрган, мана энди Россияда русларга хос кайфи-сафоларнинг ҳаммасидан тобиб кўрмоқчи бўлиб юрибди.

Ҳар хил шахслар томонидан шаҳзодага таклиф қилинган русларга хос кайфи-сафолардан қайси бирини танлаш шаҳзода ёнида бош удайчи вазифасини ўтаган Вронский учун кўп қийинчиллик туғдиради. Бу хил кўнгил очишлар орасида йўртоқ отларда кезиш ҳам, чалпак ейиш ҳам, айиқ овлаш ҳам, уч отлик чаналарда кезиш ҳам, лўлилар ўйинини томоша қилиш ҳам, русчасига идиш-оёқ синдириб қилинадиган тўполонлар ҳам бор эди. Шаҳзода ҳам ҳадемай рус одатларига жуда

осонлик билан кўнишиб кетди: Патнусдаги идишларни синдирадиган, лўли қизларни тиззасига ўтқазадиган бўлди; ана шу нарсалардан кейин ҳам: «Яна нима бор, ё рус одатлари фақат шуларнинг ўзигинами?» деб сўраётгандек кўринарди.

Моҳият эътибори билан шаҳзодага барча русларга хос кайфи-сафолар ичидаги француз актрисалари, балет раққосаси ва оқ тамға шампан виноси кўпроқ ёқарди. Вронский шаҳзодаларга ўрганиб қолган эди, лекин, кеинги вақтларда ўзи ўзгариб қолганиданми ёки бу шаҳзода билан ҳаддан ташқари иноқлашиб кетганиданми, ҳар нечук, бу ҳафта унга жуда оғир кўриниб кетди. Ҳавфли жиннига қараб туриш учун белгиланган, ҳам жиннидан, ҳам у билан бирга юргани учун ўз миёснинг айниб қолишидан қўрққан киши қандай нарсани ҳис этса, Вронский ҳам шу ҳафта давомида доим ўзини шундай ҳис этди. Вронский, ўзининг нафсониятини хўрлатмаслик учун, қатъий расмиятга риоя қилиб ҳурмат сақлаш зарурлигини ҳам кўзидан қочирмади. Шаҳзодага русларга хос кўнгил очиш жойларини кўрсатиш учун жонларини жабборга бериб, Вронскийни ҳайратга солгани шахсларга шаҳзода нафратомуз муомалада бўлар эди. Шаҳзоданинг маишат қилиб кўргиси келган рус аёллари тўғрисидаги мулоҳазалари Вронскийни нафратлантириб, неча бор қизартирди. Шаҳзодани Вронскийга жуда ҳам бадҳазм қилган асосий сабаб шу эдики, Вронский шаҳзодага қараб беихтиёр ўзини кўради. Бу ойнада кўрган нарсалари эса Вронскийни хурсанд қиласди. Бу ғоят нодон, ғоят худписанд, лекин ғоят соғлом, ғоят покиза одам эди холос, бундан ортиқ эмасди, у жентльмен эди — буниси тўғри, Вронский буни инкор қилолмасди. У слимакомларга ялтоқлик қилмас, ўзини бир хил тутар, тенгдошлари билан эркин ва соддагина муомалада бўлар, ўзидан пастларга нафратангиз бир меҳрибонлик кўрсатарди. Вронскийнинг ўзи ҳам шундай эди, шу сабабли буни каттакон фазилат деб ҳисобларди; лекин шаҳзодага нисбатан ўзи паст мартабали одам ҳисобланар, шунинг учун ўзига қилинган нафратангиз бир меҳрибонлик билан муомала қилишидан ғазабга келарди.

«Тентак бузоқ! Наҳотки мен ҳам шундайман-а?» деб ўйларди Вронский.

Шаҳзода ҳафтанинг еттинчи куни Москвага жўнаш

олдиан унга ташаккур билдириб, хайрлашиб кетди; ана шунда Вронский бу ноқулай аҳволдан ва ёқимсиз ойнадан қутулгани учун терисига сиғмай қувонди.

У айиқ овида туни билан русларга хос мард-майдонликни кўриб қайтди-да, станцияда шаҳзода билан хайрлашди.

II

Вронский уйга келиб, Анна юборган бир парча хатни олди. Анна: «Бетобман, жуда сиқилиб кетдим. Чиқишга иложим йўқ, сизни кўришга жуда муштоқ бўлдим. Кеч-қурун келинг. Соат еттида Алекsey Александрович комитетга кетиб, соат ўнгача ўша ерда бўлади», деб ёзган эди. У эрининг, Вронскийни уйда қабул этма, деб талаб қилганига қарамай, Анна уйга чақираётганлигига ҳайрон бўлиб, бир минутча ўйланиб тургандан сўнг, боришга қарор қилди.

Вронский шу йил полковник даражасига кўтарилигандан сўнг полкдан чиқиб, ўзи ёлғиз турга бошлаган эди. Нонуштани қилди-ю, дарҳол диванга чўзилди, сўнгги кунларда кўрган кўп хунук нарсаларни беш минут хотирлади, Анна ҳамда айиқ овида муҳим роль ўйнаган овчи мужик тўғрисидаги хаёллари бир-бiri билан қоришиб кетди; шундан кейин Вронскийни уйқу босди. Қоронғида ваҳим билан ўйғонди-ю, апил-тапил шамни ёқди. «Нима эди? Тушимда қанақа ваҳимали нарсани кўрдим-а? Ҳа, ҳа. Ўзи кичкина, ҳамма ёғи кир, соқоли пахмайган овчи мужик, чамамда, эгилиб туриб, бир нима қилаётган эди шекилли, бирдан французчалаб аллақандай сўзларни айтди. Ҳа, тушимга бошқа нарса киргани йўқ,—деди у ўзига.— Нега бундан қўрқиб кетдим-а?» У ўша мужикни ва бу мужик айтган ғалати французча сўзларни яна бир марта хаёлига келтири-ди-ю, даҳшатга тушиб, муздек терга ботди.

Вронский: «Бу қандай бемаънилик!» деб ўйлади-да, соатига қаради.

Соат саккиз ярим бўлиб қолган эди. Қўнғироқ чалиб хизматкорни чақирди-да, апил-тапил кийиниб, кўча эшигига чиқди; ортиқ туши эсидан чиқсан, кечикканни учун бўғила бошлаган эди. Каренинларнинг эшигига етганда.

яна соатига қаради: соат ўнта кам тўққиз эди. Эшик олдида иккита бўз от қўшилган баланд, камбар бир карета турарди. Аннанинг каретасини Вронский дарҳол таниди. «Менинг олдимга бормоқчи экан,— деб ўйлади Вронский,— борса яхши бўларди. Бу уйга киришга ҳеч юрагим бетламайди. Барибир, яшириниб юролмайманку», деди-ю ўзига, болалик чоқларидан уялиш-тортиниш деган нарсаларни йиғиштириб қўйган бир кишидек чанадан тушиб, эшик олдига келди. Эшик очилди-ю, швейцар қўлидаги жун рўмол билан каретани имлаб чақирди. Майда-чўйда нарсаларга эътибор беришга одатланмаган Вронский швейцарнинг ўзига ажабланиб қараганини пайқади. Вронский худди эшик оғзида Алексей Александровичга дуч келиб қолди. Газ чироқ қора шляпа остидаги қонсиз, сўлғин юзни ва пальтосининг ёқаси тагида ярқираб турган оқ галстукни ёритиб кўрсатди. Каренин нурсизланган, қотиб қолган кўзларини Вронскийнинг юзига тикди. Вронский бош эгиб таъзим қилди, Алексей Александрович эса, бир тамшаниб олгандан сўнг, қўлини шляпаси ёнига келтирди-ю, ўтиб кетди. Вронский унинг орқасига қарамай тўғри бориб каретага ўтирганини, иссиқ рўмол билан дурбинини дे-разадан олиб, кейин ғойиб бўлганини кўрди. Вронский даҳлизга кирди. Қошлари чимирилган, кўзлари ғазаб ва ғурур ўти билан чақнаб турган эди.

«Манови аҳволни қаранг,— деб ўйланди у.— Агар у курашса, ўз шаънини ҳимоя қилса, у ҳолда менинг ҳаракат қилишим, ғазабимни кўрсатишим мумкин бўларди; лекин бу заифлик ёки пасткашлик... У мени алдамчи киши аҳволига тушириб қўйяпти, ҳолбуки мен ундай бўлишни хоҳлаган ҳам эмасман, хоҳламайман ҳам».

Вреде боғида Анна билан сўзлашгандан буён Вронскийнинг фикри анчагина ўзгарган эди. Анна ўзини бутунлай Вронскийга таслим қилиб, ундан фақат ўз тақдирининг ҳал қилинишинигина кутиб юрар, Вронский эса Аннанинг бу иродасизлигига ихтиёrsиз бўйсуниб, тақдирга тан берадиган бўлди-ю, ўша кезларда ўйлаганидек, бу алоқанинг бир кун эмас, бир кун узилиши мумкинлигини хаёлига келтирмай қўйди. Шуҳратпарастлик планлари яна орқага чекинди, шундан кейин, ҳамма нарса аниқ-равshan бўлган фаолият доирасидан ўзини четга чиқкан ҳис этиб, бутунлай ҳис-туйғуларга

таслим бўлди, бу ҳис-туйғулар эса уни Аннага тобора маҳкамроқ боғлаб қўйди.

У Аннанинг узоқлашиб бораётган одимларини даҳлиздан туриб эшилди. Анна ўзини кутганлигини, қулоқ солиб турганлигини, энди меҳмонхонага қайтиб кетаётганлигини англади.

Анна уни кўрган соати:

— Йўқ!— деб қичқириб юборди, овози чиқиши билан кўзларига ёш келди,— йўқ, агар бу аҳвол яна шундай давом этса, у нарса анча тез, анча тез содир бўлади!

— Нима гап, дўстим?

— Нима гап? Кутуб кўзларим тўрт бўлди, қийналдим, бир соат кутдим, икки соат... йўқ, тўғри келмайди!.. Сен билан уриша олмайман. Биламан, иложинг бўлмаган. Йўқ, уриша олмайман!

Анна иккала қўлинин унинг елкасига қўйди-да, чуқур, шод, айни замонда синовчи бир назар билан унга узоқ тикилиб турди. Кўришмагандан бўён юзида бўлган ўзгаришларни текширмоқда эди. Анна, ҳар гал кўришгандаги сингари, унинг тўғрисидаги тасаввурини (ҳақиқатдагидан қиёс қилиб бўлмайдиган дараҷада яхшироқ тасаввурини) Вронскийнинг ўзи билан бирлаштириш ҳаракатида эди.

III

Чироқ тагидаги стол ёнига ўтиришгандан сўнг:

— Унга дуч кеп қолдингми?— деб сўради Анна.— Кечикиб қолганингнинг жазаси шу.

— Дуч кеп қолдим, лекин қандай гап? Комитетда бўлиши керак эди-ку?

— Бордиям, келдиям, яна аллақаёққа жўнаб кетди. Майли. Бу ҳақда гапирма. Қаерларда юрдинг? Ҳалига-ча шаҳзода биланмисан?

Анна Вронскийнинг ҳаётини бутун икир-чикирлари-гача биларди. Вронский кечаси билан ухламаганини, кейин уйида ухлаб қолганлигини айтмоқчи бўлди-ю, лекин Аннанинг бир ёқдан хавотирланиб, бир ёқдан қувониб турган юзини кўриб, айтишга тортинди. Шунинг учун, шаҳзоданинг кетгани тўғрисида ҳисоб бергани боришимиз зарур эди, деб қўя қолди.

— Энди ўшларинг битдими? Жўнаб кетдими?

— Худога шукур, битди. Бу ишдан жоним ҳалқумимга келганини айтсам ишонмайсан.

— Нега энди? Ахир бу сизлардақа ёш эркакларга жуда ҳам хуш келадиган ҳаёт-ку,— деди Анна, қошларини чимириб; кейин столдан ўқиётган нарсасини олди-ю, Вронскийга қарамасдан, илгагини суғуриб олди.

Вронский унинг юзида пайдо бўлган ўзгаришга ҳайрон қолди, бунинг сирини билишга тиришиб:

— Ундай ҳаётдан аллақачон қўл силтаганман,— деди. Кейин, зич тишларининг оқини кўрсатиб кулимсиз ради-да, яна гапирди:— Иқрор бўлишим керак, шу ҳафта яна ўша ҳаётни кўриб, худди ойнага қарагандай бўлдим, таъбим роса хира бўлди.

Анна ишини қўлда ушлаб ўтирган бўлса ҳам, лекин унга қўл урмай, кек тўла ғалати бир назар билан Вронскийга қараб туради.

— Бугун эрталаб Лиза келди, Лидия Ивановнага парво қилмай, ҳали ҳам меникига келишдан қўрқмайди,— деб гап қотди,— сизларнинг «Афинада» ўтказган кечаларингизни айтиб берди. Қандай разолат!

— Мен ҳозиргина айтмоқчи бўлиб туриб эдим...

Анна сўзини кесиб қўйди.

— Илгариги жазманинг Thérèse ҳам бор экан-а?

— Мен айтмоқчи эдим...

— Қандай разисизлар, сиз эркаклар! Хотинлар бундай нарсаларни эсларидан чиқара олмасликларини нечук билмайсизлар-а?— деярди Анна, тобора қизишиб ва шу билан нима учун жаҳли чиққанини билдириб қўйиб.— Айниқса сенинг ҳаётингдан боҳабар бўла олмаган хотин буни ҳечам эсидан чиқаролмайди. Сен тўғрингда мен нима биламан? Нима билардим?— дея гапира кетди у.— Фақат ўзинг айтган нарсаларнигина биламан, холос. Тўғри айтганимисан-йўқми, мен қаердан биламан...

— Анна! Мени ҳақорат қиляпсан. Наҳотки менга ишонмасанг? Ичимда сендан яширадиган биронта сирим йўқ, ажабо, сенга буни айтмаганми эдим?

— Айтгансан, айтгансан,— деди Анна, афтидан, рашкини келтираётган фикрларини ўзидан қувмоқчи бўлиб,— ишонаман сенга... ҳа, нима деяётган эдинг?

Лекин Вронский нима демоқчи бўлганлигини дарҳол эсига туширолмади. Сўнгги вақтларда Аннада тез-тез бўлиб турган бу рашк жазаваси уни даҳшатга солар, буни яширишга ҳар қанча тиришса ҳам, бу рашкнинг

боиси ўзига бўлган муҳаббат эканлигини билса ҳам, ба-рибир, кўнглини Аннадан совутиб борарди. «Аннанинг муҳаббати мен учун бир бахт», деб неча бор айтмабми эди ўзига; муҳаббати ҳаётининг барча ҳузур-ҳаловатидан устун чиққан бир хотин қандай сева олса, Анна ҳам уни шундай севарди; бунга қарамай, у ҳозир ўзини Аннага эргашиб Москвадан жўнаган вақтидаги бахтидан жуда-жуда узоқда ҳис қиласади. Тўғри, у вақтлар Вронский ўзини бахтли деб ҳисобламаса ҳам, лекин бахт олдинда эди; ҳозир эса энг яхши бахт орқада қолиб кетганлигини ҳис қила бошлади. Биринчи кўргандада Анна бутунлай бошқача эди. Ҳозир эса ҳам маънавий, ҳам жисмоний томондан ўзгариб, ёмонроқ бўлиб қолди. Тарвақайлаб кетди, боя актриса тўғрисида гапириб турганда, юзида чеҳрасини бузиб турган ғазаб аломати бор эди. У чиройли бўлгани учун, ҳусни туфайли узиб барбод қилган гули сўлгандан сўнг, бу сўлиб ётган гулга қараб аввалги ҳуснини зўрга-зўрга таниёлган қишидай, Аннага қарап эди. Ўша пайтда, яъни муҳаббати кучлироқ бўлган кунларда, агар жонидан истаса, қалбидан муҳаббатини юлиб ташлаш мумкинлигини ҳис қилган бўлса, ҳозир, назарида, Аннага муҳаббат ҳис этмаган шу дамда ўрталаридағи алоқа ипининг узилиши мумкин эмаслигини билиб турарди.

— Қани, қани шаҳзода тўғрисида нима демоқчи эдинг менга? Ҳайдаб юбордим, ҳайдаб юбордим иблисни,— деди Анна. Улар рашкни иблис деб атардилар.— Ҳа, шаҳзода тўғрисида қандай гап очиб эдинг? Нима учун у билан бирга юришдан қийналдинг?

— Аҳ, бош оғриқ!— деди у, фикр калавасининг учини топишга тиришиб.— У билан яқиндан танишсанг— ихлосинг қайтади. Аниқроқ тавсиф қилганда, жуда яхши боқилган ҳайвоннинг ўзи; бундай ҳайвонлар кўргазмада биринчи даражали мукофот олишади, бошқа ҳеч нарса эмас,— деди Вронский, афсуслангандай. Унинг афсусланиб гапириши Аннани қизиқтириди, у эътиroz қилиб:

— Йўғ-э, нега энди? Ҳар ҳолда, кўп нарсани кўрган киши, ўқиган, маърифатли кишидир.

— Бу тамоман бошқа илм— уларнинг илми. У илмдан нафратланиш ҳуқуқига эга бўлиш учунгина илм олган кўринади; чунки улар ҳайвоний кайфи-сафодан бошқа ҳамма нарсадан нафратланишади.

— Эй, сизларнинг ҳаммаларинг ҳам ана шунаقا ҳайвоний кайфи-сафони яхши кўрасизлар,— деди Анна; Вронский унинг кўзларида боятдан бери ўзидан яшириниб турган хунук қарашни кўрди.

— Нега уни ҳадеб ҳимоя қиласан-а?— деди Вронский, кулимсираб.

— Ҳимоя қилаётганим йўқ, мен учун фарқи йўқ; лекин ўзинг шундай кайфи-сафоларни яхши кўрганингда, боришга унамаган бўлар эдинг, деб ўйлайман. Сен бўлса Терезани Момо Ҳаво кийимида кўришдан завқласан...

Вронский Аннанинг столга қўйган қўлини олди-да, ўпниб туриб:

— Яна келди, яна иблис келди!— деди.

— Нима иложим бор! Сени кута-кута кўзларим тўрт бўлганини билмайсан-да! Мен ўзимни раشكчи деб ўйлайман. Мен раشكчи эмасман; шу ерда, қошимда эканингда сенга ишонаман; лекин мен учун сир бўлган ҳаётингни аллақайларда ёлғиз ўtkазиб юрганингда-чи..

Анна ундан ўзини тортди-да, санчигини ниҳоят тўқиб турган тўридан чиқарди; шундан кейин чироқда ярқираб турган оқ юн ип илгаклари кўрсатгич бармоғининг ёрдами билан бир-бир кетин тез-тез ўралиб борди; каштали енг ичидан чиқиб турган нозик қўллар асабийят билан тез-тез қимирлай бошлади.

— Хўш, Алексей Александровични қаерда учратдинг?— бирдан Аннанинг овози ғайри табиий бир оҳангда жаранглади.

— Эшик оғзида тўқнаш келдик.

— Сенга таъзим ҳам қилдими?

Анна юзини чўзди, кўзларини чала юмиб, юз ифодасини тез ўзгартирди, қўлларини қовуштириди, шунда Вронский унинг чиройли юзида Алексей Александрович таъзим қилганда чеҳрасида пайдо бўлган ифоданинг айни ўзини кўрди. Вронский кулимсиради, Анна эса ўзини латофатли кўрсатган чиройли, дилбар кулгиси билан чақчақ уриб кулиб юборди.

— Унга ҳеч тушунолмайман,— деди Вронский.— Чорбоғда ҳамма гапни очиқ айтганингдан кейин сен билан алоқасини узган бўлса, мени дуэлга чақирган бўлсайди... лекин бу қилиғига ҳеч тушунмайман: бу аҳволга қандай қилиб чидайди-а? Азоб чекса керак, кўриниб турибди.

— У-ми? — истеҳзо билан сўради Анна. — Эй, у жуда мамнун.

— Нега ўзимизни ўзимиз қийнаймиз-а? Бусиз ҳам ишни ўнглаб юборсак бўлади-ку!

— Лекин у ўзини қийнамайди. Нима, мен уни, баданбаданига ёлғончилик сингиб кетганини билмайманми?.. Бир балони сеза била туриб, у мен билан яшагандай яшаб бўладими? У ҳеч нарсани тушунмайди, сезмайди. Сезгиси бор одам жинояткор хотини билан бир уйда тура оладими? Шундай хотин билан гаплашиб бўладими? Яна сенлаб-а?

Анна яна уни беихтиёр тақлид қилди: «сен, та chére, сен, Анна!»

— У эркак эмас, инсон эмас, қўғирчоқ! Ҳеч ким буни билмайди, лекин мен биламан. Агар унинг ўрнида мен бўлсам-у, хотиним менга ўхшаса, уни аллақачон ўлдириб, тилка-пора қилиб ташлардим, мен ундақа: «сен, та chére, Анна», деб ўтирмас эдим. У одам эмас, министрликнинг машинаси. Менинг сенга хотинлигимни, ўзи эса бегона, ортиқча эканлигини тушунмайди... Қўй, уни оғзимизга олмайлик, олмайлик! ..

Вронский уни тинчлантиришга тиришиб:

— Ноҳақ гапирияпсан, ноҳақ, дўстим,— деди.— Мали, шундай бўлса ҳам, унинг орқасидан гаплашмайлик. Қани айт-чи, нима қилдинг? Нима бўлди сенга? Нима касал бўлдинг, доктор нима дейди?

Анна унга истеҳзоли бир қувонч билан қараб туради. Афтидан, эрининг яна кулгили ва келишмаган қилиқларини топган бўлса керак, шуларни сўзлаш пайтини пойлаб тургандек кўринарди.

Лекин Вронский сўзини давом қилдириди:

— Назаримда, касаллик эмас, иккиқатлигинг бўлса керак. Қачон кўз ёрасан?

Аннанинг кўзларидағи истеҳзо ўти ўчди, лекин аввалги ифода ўрнини бошқа бир табассум олди; бу табассум Вронскийга номаълум бўлган алланарсани билган ва ич-ичидан ҳасрат чекаётганини билдириб турган табассум эди.

— Ой-куним яқин. Сен аҳволимизнинг оғирлигини, тезроқ бир ёқлик қилиш кераклигини айтдинг. Кошки эди бу аҳволнинг мен учун нақадар оғирлигини, сенга бўлган муҳаббатим билан bemalol, behavotir яшаш учун жон фидо қилишга тайёр эканлигимни билсанг! Унда ўзим

ҳам қийналмасдим, сени ҳам рашкларим билан қийна-
масдим... яқинда шундай бўлади. Лекин биз ўйлагани-
мизча бўлмайди.

Яқинда нима бўлиши миясига келганда, Аннанинг
ўзига шундай раҳми келиб кетдики, кўзлари жиққа ёшга
тўлди, сўзини ортиқ давом қилолмади. Чироқда узукла-
ри ярқираётган оппоқ қўлинини Вронскийнинг енги устига
қўйди.

— Бу нарса биз ўйлагандек бўлмайди. Мен буни айт-
моқчи эмас эдим-у, лекин қўймадинг. Тезда, тезда ҳам-
ма нарса очти бўлади. Ана ундан кейин ҳаммамиз ҳам
азобдан қутулиб, тинчид кетамиз.

Вронский унинг гапларига тушуниб турса ҳам, яна:

— Гапларингга тушуна олмаяпман,— деди.

— Қачон кўз ёришимни сўрадинг-а? Яқинда. Лекин
мен соб бўламан. Гапимни бўлма!— Анна гапларини
гапириб олишга шошиларди.— Буни яхши биламан, бил-
ганимда ҳам, жуда аниқ биламан. Мен ўламан, ўли-
шимга хурсандман, ўзимни ҳам, сизларни ҳам азобдан
қутқазаман.

Аннанинг кўзларидан дувиллаб ёш оқа бошлади;
Вронский унинг қўли устига энгашди-да, ҳеч қандай
асоссиэлигини билса ҳам, лекин босишига қурби етмаган
ҳаяжонини яширишга тиришиб, қўлинин ўпа бошлади.

— Шундай бўлади, шундай бўлса яхшироқ бўлади,—
деярди Анна, унинг қўлинин қаттиқ босиб.— Биз учун шу
биргина нарса қолди холос.

Вронский ўзига келиб, бошини кўтарди.

— Бу қандай бемаъни гап! Бўлмағур, номаъқул гап-
ларни гапирияспсан!

— Йўқ, рост.

— Нима, нимаси рост?

— Ўлишим рост, тушимда кўрдим.

— Тушингда?— деб Вронский такрорлади-ю, ўзи ту-
шида кўрган мужикни дарҳол эслади.

— Ҳа, тушимда,— деди Анна.— Бу тушни кўрганимга
жуда кўп вақт бўлди. Тушимда эмиш, ўз ётоқхонамга
чопиб кирибману, у ердан алланима балони олмоқчи,
алланима балони билмоқчи бўлибман; биласан, тушда
шунаقا нарсалар бўлади-ку,— деярди Анна, ваҳимадан
кўзларини катта очиб,— бундай қарасам, бурчакда алла-
нимга турган эмиш.

— Эй, бемаъни гаплар! Ишониб бўладими...

Лекин Анна сўзини бўлдирмади. Айтиб турган нарсалари ўзи учун ғоятда муҳим эди.

— Бир вақт ўша алланима менга қайрилиб қолмайдими! Қарасам: соқоли пахмайган, бўйи кичкина, баҳайбат бир мужик эмиш. Энди қочмоқчи бўлиб турганимда, мужик қоп устига энгашармишу, қўлини тиқиб, қопни кавлаштиармиш...

Анна мужикнинг қопни кавлаганини тақлид қилиб кўрсатди. Юзида даҳшат бор эди. Вронский ҳам, тушини эслаб юрганини ана шундай даҳшат тўлдириб бораётганигини сезди.

— Мужик қопни кавлаб туриб, нуқул француздалаб гапиравмиш: «Il faut le battre le fer, le broyer, le pétrir...»¹ дермиш. Шунда ваҳимадан уйғонмоқчи бўлиб, уйғонибман ҳам... Лекин тушимда уйғонган эмишман. Қейин: «Бунинг маъноси нима бўлди?» деб ўзимдан сўрабман. Ҳалиги мужик Корней бўлса: «Туғишда ўласиз, бегойим, туғишда...» деяр эмиш менга. Шундан кейин уйғониб кетдим...

Вронский:

— Қандай бемаъни туш-а, қандай бемаъни туш-а! — деса ҳам, овозида ҳеч қандай ишонч оҳангига йўқлигини ўзи сезиб туради.

— Гапни бас қилайлик. Қўнғироқни чал, буюрай, чой келтиришсин. Йўқ, шошма, энди кўп қолгани йўқ, мен...

Анна бирдан тўхтаб қолди. Юзидаги аломатлар бир зумда ўзгарди. Даҳшат ва ҳаяжон ўрнини сокин, жиддий саодат ифодаси ишғол этди. Вронский бу ўзгариш сабабларини тушуна олмади. Анна ўзидаги янги ҳаётнинг қимирлаётганига қулоқ сола бошлаган эди.

IV

Алексей Александрович Вронскийга ўзининг эшиги оғзида дуч келгандан кейин тўғри итальян операсига кетди, аслида у шу ният билан чиқсан эди. Операнинг икки пардасини томоша қилгач ўзига керак бўлган одамларнинг ҳаммаси билан учрашди. Уйга қайтиб келгандан кейин кийим осиладиган жойга диққат билан разм

¹ «Темирни қуйиш, туйиш, эзиш керак...» (Франц.).

солиб, ҳарбий пальто йўқлигини сезди-да, одати бўйича ўз бўлмасига кириб кетди. Лекин, одатига хилоф қилиб, ухлагани ётмади, кечаси соат учгача ўз кабинетида у ёқдан-бу ёққа юриб вақт ўтказди. Хотинининг одоб-андиша қоидаларига бўйсунмагани, ўйнашини уйда қабул қилмаслик тўғрисида ўзи қўйган бирдан-бир шартни бажармагани учун юрагида ғалаёнга келган ғазаб тинчни олиб қўйган эди. Анна унинг талабини бажармаган эди, шунинг учун Алексей Александрович әнди унинг жазосини бериши, ўз таҳдидини амалга ошириши — талоқни талаб қилиб, ўғлини тортиб олиши керак эди. Алексей Александрович бу ишнинг ниҳоятда қийинлигини билса ҳам, лекин шундай қиласман дегани учун, ҳозир таҳдидини амалга оширишга мажбур эди. Унинг бошига тушган аҳволдан қутулишнинг энг яхши йўли шу эканлигини графиня Лидия Ивановна ҳам ишора қилиб ўтган эди, иннайкейин, сўнгги вақтларда талоқ тажрибалари бу ишни шу қадар равнақ топтириб юборган эдики, Алексей Александрович расмий қийинчиликларни енгигб ўтиш имкони борлигини кўриб турарди. Бундан ташқари, фалокат келса ёлғиз келмайди, ўзга миллат халқларини жойлаштириш ва Зарайская губерниясидаги ерларни суфориш тўғрисидаги ишлар ҳам Алексей Александрович нинг дилини шу қадар сиёҳ қила бошлаган эдики, у мана шу сўнгги вақтларда қаттиқ сиқилиб юрарди.

Кечаси билан мижжа қоқмай чиқди, ғазаби шу қадар кучайдики, эрталаб чида бўлмайдиган даражага етди. У хотинининг ўйғонганини әшигтандан кейин шошиб-пиншиб кийинди-ю, гўё ғазаб тўла косасини кўтариб бораётганда унинг чайқалиб тўкилишидан ҳамда хотини билан гаплашганда зарур бўладиган куч-ғайратни ҳам шу ғазаб билан бирга тўкиб юборишдан қўрқаётгандек, Аннанинг ёнига кирди.

Эрини яхши биламан деб ўйлаб юрган Анна, Алексей Александрович кириб келганда, унинг важоҳатини кўриб ҳайратда қолди. Қош-қовоқлари осилган, кўзлари, Анна нинг кўзидан ўзини олиб қочиб рўпарасига хўмрайиб қараб турар, лаблари қаттиқ, нафрат билан қимтилган эди. Юришларида, ҳаракатларида, товушларида хотини ҳеч маҳал кўрмаган бир қатъият, сабот бор эди. У Аннанинг бўлмасига кирди-да, саломлашмасданоқ, тўғри хотинининг ёзув столи ёнига борди, калидни олиб, ғаладонни очди.

— Нима керак! — деб бирдан қичқириб юборди Анна.
— Ўйнашингизнинг хатлари,— деди у.
— Бу ерда эмас,— деди Анна, ғаладонини беркитиб; лекин Алексей Александрович унинг бу ҳаракатидан тахмин қилган нарсасининг шу ерда эканлигини пайқади, Аннанинг қўлини қўполлик билан итариб ташлаб, дарров портфелга чанг солди; Анна энг зарур қофозларини шу портфелда сақлашини биларди.

У портфелни қўлтиғига уриб:

— Ўтилинг! Сиз билан гаплашадиган гапим бор,— деди; портфелни тирсаги билан шундай қисиб олган эдики, ҳатто елкаси кўтарилиб кетди.

Анна унга ҳайрат ва ҳадик билан жимгина қараб турарди.

— Ўйнашингизни уйда қабул қилишингизга йўл қўймайман, деб таъкидлаган эдим.

— Уни кўришим керак эди, чунки...

Анна баҳона тополмай тўхтаб қолди.

— Хотин кишининг ўйнашини кўришдан нима мақсад борлигини суриштириб ўтиришга тоқатим йўқ.

— Мен, мен фақат... — Анна тутоқиб кетган эди. Алексей Александровичнинг бу дағаллиги жаҳлини чиқарип юрагига далда берди.— Наҳотки мени ҳақорат қилишни ўзингизга шунча осон билсангиз?— деди Анна.

— Ҳалол одам билан ҳалол хотиннингина ҳақорат қилиш мумкин, лекин ўғрига сен ўғри дейиш, фақат *la constation d'un fait*¹ холос.

— Сизнинг бу янги феълингизни — бағритошлигинизни ҳеч қачон кўрмаган эдим.

— Ўзининг покиза уйидан фақат шарм-ҳаёга риоя қилиш шарти билангина хотинига жой берган ва эркинлик берган эрнинг бу ҳаракатини сиз бағритошлиқ деб атайсиз-а тағин. Шу бағритошлиқ бўлдими?

— Бу бағритошлиқдан ҳам бадтар, бу разиллик, агар билгингиз келса!—Аннанинг ғазаби тошиб қичқириб юборди, сўнгра ўрнидан туриб, чиқиб кетмоқчи бўлди.

— Йўқ!— Алексей Александрович одатдагидан бир парда баландроқ чиққан чинқироқ овози билан қичқириб, каттакон бармоқлари билан Аннанинг қўлини шундай маҳкам чанглаб олдики, қисилган билагузукдан

¹ Фактни тасдиқлаш (*франц.*).

билагида қизил доғ қолди; у Аннани зўрлаб ўтқазди.— РАЗИЛЛИК БЎЛДИМИ? Агар шу сўзни ишлатмоқчи бўлсангиз, у ҳолда, у ҳолда ўйнашни деб эрини, ўғлини ташлашни разиллик деб айтилади.

Анна бошини эгди. У кеча ошиқига: «Эрим сен, эрим бўлса ортиқча...» деган сўзларини ҳозир айтиш у ёқда турсин, ҳатто айтишни ўйламаган ҳам эди. Анна унинг сўзлари ҳаққоний эканлигини сезиб турарди. Шунинг учун паст овоз билан шундай деди:

— Сиз менинг аҳволимни ўзим билганимдан ҳам бадтарроқ тасвирлаб беролмайсиз, нима қиласиз менга бу гапларни айтиб?

— Нима қиласман айтиб? Нима учун?— деб Алексей Александрович яна ғазаб билан сўзини давом қилди.— Модомики менинг шарм-ҳаёга риоя қилиш тўғрисидаги талабимни бажармадингиз, энди бу аҳволга хотима бериш учун чора кўраман, ана шуни билиб қўйинг деб айтияпман.

— Яқинда, унингсиз ҳам яқинда тугайди,— деди-ю Анна, энди ўзи интизор бўлган ўлимнинг яқинлашганини ўйлаб, кўзларига яна ёш олди.

— Сиз ўйнашингиз билан ўйлаганингиздан ҳам тезроқ ҳал бўлади! Сизга ҳайвоний эҳтиросни қондириш бўлса бас...

— Алексей Александрович! Бу олижаноблик эмас дейман, лекин ётга одамни калтаклаш — инсофисизлик!

— Ҳа, сиз фақат ўзингизни биласиз, лекин эрингиз бўлган бир одамнинг изтироблари сизни қизиқтирмайди. Бутун ҳаёти барбод бўлгани билан, изтило... изтизо... изтилоб чекаётгани билан ишингиз йўқ.

Алексей Александрович шу қадар бидирлаб гапирдикি, адашиб қолиб, бу сўзни ҳеч айтольмади. Изтироб дейиш ўрнига охири изтилоб деб юборди. Аннанинг кулгиси қистади, лекин шундай пайтда кулгиси қистагани учун хижолат бўлди. Анна биринчи марта ўзини унинг ўрнига қўйиб, унинг ҳисларини ўзи ҳис қилиб кўрди, шунда унга юраги ачишиб кетди. Лекин нима қила олар, нима дея оларди? Анна бошини эгид, жим ўтиради. Алексей Александрович ҳам анча вақтгача жим қолди, кейин у қадар чинқирмай, совуқ товуш билан гапира кетди, гапирганда ҳам у қадар муҳим аҳамиятга эга бўлмаган сўзларни бошқача қилиб пала-партиш гапирди.

— Мен сизга айтгани келдим... — деди у...

Анна унга ялт этиб қаради. *Иэтироб* сўзини янглиш талаффуз, этганда юзида пайдо бўлган ифодани эслаб: «Йўқ, менга шундай кўринган холос,— деб ўйлади,— йўқ, бундай сўник кўзли, бундай худписанд одам бирон нарсани ҳис қилиши мумкинми?»

— Мен ҳеч нимани ўзгартира олмайман,— деб шивирлади Анна.

— Мен сизга айтгани келдим: эртага Москвага кетаман, лекин бу уйга бир умр қайтиб келмайман; менинг қароримни адвокатдан эшиласиз, мен унга талоқ масаласини топшираман. Ўғлим бўлса опамникига кетади,— деди Алексей Александрович, ўғли тўғрисида айтмоқчи бўлган сўзларини зўрга эслаб.

Анна унга ер остидан қараб туриб:

— Менинг жонимни оғритиш учунгина Серёжани олмоқчисиз,— деди.— Сиз уни яхши кўрмайсиз... Серёжани қолдиринг!

— Тўғри, ўғлимдан ҳам кўнглим совиди, чунки сизга бўлган нафратимнинг бир томондан унга ҳам касри тегади. Шундай бўлса ҳам, барибир, олиб кетаман. Хайр!

У чиқиб кетмоқчи бўлган эди, энди Анна тутиб қолди.

— Алексей Александрович, Серёжани қўйиб кетинг! — деб яна шивирлади Анна.— Бундан бошқа арзим йўқ. Серёжани қўйиб кетинг, то мен... яқинда туғаман, ташлаб кетинг!

Алексей Александрович хуноб бўлиб, қўлини ундан шартта тортиб олди-да, уйдан чурқ этмай чиқиб кетди.

V

Алексей Александрович киргандаги машҳур Петербург адвокатининг қабулхонаси одамлар билан тўла эди, Бири кампир, бири ёш жувон ва бири савдогар аёли бўлган уч хоним; бири бармоғига узук таққан банкчи немис, иккинчиси соқолли савдогар, учинчиси бўйнига крест тақиб олган расмий мундирли амалдордан иборат уч жаноб бўлиб, анчадан бери кутиб ўтиришганга ўхшар эди. Адвокатнинг иккита ёрдамчиси столда фитиллатиб ёзив ўтиришарди. Ёзув асбоблари мисли кўрилмаган даражада яхши эди. Яхши ёзув асбобларига иш-

қибоз бўлган Алексей Александровичнинг буни сезмай иложи йўқ эди. Ёрдамчилардан бири, ўтирган жойида кўзларини қисиб туриб, Алексей Александровичдан:

— Нима ишингиз бор? — деб варда билан сўради.

— Адвокатда ишим бор.

Ёрдамчи кутиб ўтирганларга қўлидаги перо билан ишора қилиб:

— Адвокат банд,— деди-ю, ёзувини давом эттириди.

— Наҳотки фурсати бўлмаса? — деб сўради Алексей Александрович.

— Бўш вақти йўқ, ҳамма вақт банд. Марҳамат қилиб, кутасиз.

Алексей Александрович ўзининг кимлигини билдириш заруратини кўриб, виқор билан:

— У ҳолда, марҳамат қилиб, менинг карточкамни киритиб берсангиз,— деди.

Ёрдамчи карточкани олди, афтидан, карточканинг мазмуни маъқул тушмади шекилли, эшикдан кириб кетди.

Алексей Александрович принципда очиқ судга хайриҳоҳ бўлса ҳам, лекин унинг биздаги татбиқида учрайдиган баъзи икир-чикирларига хизмат мақоми нуқтаи назаридан унча хайриҳоҳ эмас эди, шунинг учун фармони олий билан тасдиқ қилинган бирон нарсани қанчалик қоралаши мумкин бўлса, буни ҳам шунчалик қоралар эди. Унинг бутун умри маъмурий ишлар билан ўтган эди, шу важдан у бирон нарсага хайриҳоҳ бўлмаса ҳамки, хатосиз иш бўлмайди, деган фикрда эди, ҳар бир ишда бундай хатоларни тузатиш имкони борлигига ишонарди, шунинг орқасида унинг муносабати юмшар эди. У янги суд муассасаларида адвокатларнинг тутган мавқеини маъқул кўрмас эди. Лекин шу маҳалгача адвокатларга иши тушмаган эди, шунинг учун ҳам адвокатурани фақат назарий жиҳатдангина маъқулламас эди; мана энди унинг маъқулламаслиги адвокат қабулхонасида олган хунук таассуроти орқасида яна ҳам кучайди.

— Ҳозир чиқади,— деди ёрдамчи; ҳақиқатан ҳам, икки минутчадан кейин эшик оғзида қари ҳуқуқшуноснинг новча қомати билан адвокатнинг ўзи кўринди; ҳуқуқшунос адвокат билан маслаҳатлашгани келган эди.

Адвокат ғўлабир, тепакал, қўнғир-жийрон соқол, оқиш бароқ қош, дўнгпешона, кичиккина бир одам эди.

Галстути қўш занжиридан тортиб, то амрикон ботинка-сигача башанг, худди куёвга ўхшарди. Юзи маъноли, мужикнусха, кийимлари олифталарча, лекин дидиз эди.

Адвокат Алексей Александровичга юзланиб:

— Марҳамат қилсинлар,— деди-ю, Каренинни хўмрайиб туриб ёнидан ўтказгач, эшикни ичидан ёпиб олди.

Адвокат қоғоз тахланиб ётган ёзув столи ёнидаги креслони кўрсатиб:

— Буюрсинлар,— деди-да, ўзи раис ўрнига бориб ўтириди, кейин оқ тук босиб кетган қисқа бармоқли қўлларини бир-бирига ишқаб, бошини бир ёнга солинтириди. Лекин жойлашиб ўтириб, энди тинчиган ҳам эдики, бирдан стол тепасида куя учиб ўтиб қолди. Адвокат, ўзидан кутилиши мумкин бўлмаган бир чапдастлик билан қўлларини бир-биридан айрди-ю, куяни тутиб, кейин яна боягича ўтириб олди.

Алексей Александрович адвокатнинг ҳаракатларини ҳайрат билан қузатиб:

— Мен ишим тўғрисида гапиришдан аввал,— деди,— шуни таъкидлаб қўйишим керакки, сиз билан ҳозир гаплашадиган ишим сир бўлиб қолиши лозим.

Адвокатнинг лабларида сезилар-сезилмас табассум пайдо бўлди, осилиб тушган қўнғир-жийрон мўйловлари хиёл кўтарилиб кетди.

— Менга ишониб айтилган сирларни сақлай билмаганимда, адвокат бўлиб ўтирмас эдим, агар ўзларига исбот керак бўлса...

Алексей Александрович унинг юзига қаради, унинг ҳамма нарсадан хабардорга ўхшаб кўринган маъноли кул ранг кўзлари кулаётганини кўрди.

— Менинг фамилиямни биласиз-а?— деб сўзини давом қилди Алексей Александрович.

— Ўзингизни ҳам, ҳар қандай рус,— у яна куя тутди,— ҳар қандай рус кишиси каби қилаётган фойдали ишингизни ҳам биламан,— деди адвокат, энкайиб.

Алексей Александрович ўзига далда бериб, бир хўрсиниб олди. Дардуни айтишга қарор қилгандан кейин эса сира ҳайқмай, ўзининг чийиллаган овози билан айрим сўзларни чертиб-чертиб, адашмай сўзлай кетди.

— Менинг бошимга,— деди Алексей Александрович,— алданган эр шўри тушди, шунинг учун хотиним билан бўлган алоқамни қонун йўли билан узиб ташла-

моқчиман, яъни ажрашмоқчиман, лекин шундай қилмоқчиманки, ўғлим'онаси билан қолмасин.

Адвокатнинг кўкиш кўзлари кулмасликка тиришса ҳам, лекин шодлигидан ўзини тутолмай чақнар эди; Алексей Александрович бу кўзларда ёлғиз сердаромад иш олаётган кишининг шодлиги эмас, балки унда хотининг кўзларида кўрган машъум ўтнинг айни ўзини, тантана, шодлик аломатлари ҳам борлигини кўрди.

— Талоқ масаласида менинг ёрдам беришимни кўзлайсиз, шундай-а?

— Ҳа, худди шундай; лекин сизни огоҳлантириб қўйишим керак, мен диққат-эътиборингиздан фойдаланиб, сунистеъмол қилиб юборишим мумкин. Ҳозир сиз билан фақат маслаҳатлашиб олишгагина келдим. Мен ажralишни хоҳлайман, лекин мен учун энг муҳим нарса ажralиш усулидир. Бу усул менинг талабларимга мувофиқ келмаса, бу эҳтимолдан узоқ эмас, у ҳолда мен қонуний даъволаримдан воз кечаман.

— О, албатта, ҳамма вақт шунаقا бўлади-да,— деди адвокат,— ҳамма вақт ихтиёр ўзингизда бўлади.

Севинчи ичига сифмай турган адвокат ўз қиёфаси билан мижозини хафа қилиб қўйиши мумкинлигини сезиб, кўзларини туширди-да, Алексей Александровичнинг оёқларига тикилиб қолди. У бурнининг тагидан учеб ўтаётган куяга бир оз тикилиб тургандан сўнг бир силкинди-ю, лекин Алексей Александровичга ҳурмат юзасидан тутмади.

— Бу масала тўғрисидаги қонун-қоидаларимиз гарчи менга умумий тарзда маълум бўлса ҳамки,— деб сўзини давом қилди Алексей Александрович,— бундай ишларнинг амалда қайси шаклда ҳал қилинишини билиб қўйсам девдим.

Адвокат ўз мижозининг гап оҳангига мамнуният билан тақлид қилиб:

— Йистагингиз бажарилиши мумкин бўлган йўлларни,— деб жавоб қилди, кўзларини кўтартмай,— айтиб беришимни хоҳлайсиз.

Алексей Александрович калласи билан тасдиқлагандан кейин, адвокат Алексей Александровичнинг доғ-доғ бўлиб қизарган юзига ора-сира кўз қири билан қараб-қараб сўзини давом эттирди.

— Бизнинг қонун-қоидаларимизга мувофиқ талоқ,— деди у, бизнинг қонун-қоидаларимизни маъқулламага-

нини билдирувчи нозик бир ишора билан,— ўзингиз биласиз, фақат шу ҳоллардагина мумкин.., шошманг!— адвокат калласини эшикдан суқиб қараган ёрдамчисига шундай деган бўлса ҳам, яна ўрнидан туриб, унга бир неча оғиз сўз айтгандан кейин тағин жойига келиб ўтириди.— Мана шундай ҳолларда: завжларда жисмоний камчилик бўлганда, кейин бир-бирини ташлаб, беш йилгача бесабаб ажралишиб қолганда,— деди, тук босиб кетган қалта бармоғини букиб,— кейин ўйнаш тутиш ҳоллари юз берганда (бу сўзни ошкора бир шукуҳ билан айтди). Булар моддаларга шу тахлитда бўлинади (ажралиш ҳолларини ва буларнинг моддаларга бўлининишини биргаликда тасниф қилиб бўлмаса ҳам, у йўрон бармоқлари ни бирин-кетин бука кетди): хотин ё эрнинг жисмоний камчилиги, кейин хотин ё эрнинг ўйнаш тутишлиги.— Бармоқларининг ҳаммаси букилиб бўлгани учун, уларни ёзиб юбориб, тағин давом қилди:— бу назарий жиҳатдан қараш, лекин мени шарафлантирган мурожатингиздан мақсад бу масаланинг амалий томонларини билиш истаги бўлиши керак деб ўйлайман. Шунинг учун мавжуд амалиётга суюниб шуни айтишим керак: бу ажралиш ҳодисасининг холосаси бундай: фаҳмимча, жисмоний камчиликлар йўқ, шундай эмасми? Шунингдек, сабабсиз ташлаб кетиш ҳодисаси ҳам юз бермаган.

Алексей Александрович бошини эгиб гапини тасдиқлади.

— Бинобарин, бундай холоса чиқади: завжлардан бири ўйнаш тутган, жинояткор томон ўттадаги писандани бузган ва бу хил писандадан ташқари, ўз-ўзини ихтиёrsиз фош қилган. Шуни ҳам айтиб ўтишим керакки, кейинги ҳодиса амалда камдан-кам учрайди,— деди-ю адвокат, Алексей Александровичга кўз қири билан бир қараб, сўнgra, қуролларининг фазилатларини тафсир қилгандан сўнг харидорнинг қайси бир қуролини танлашини кутиб турган тўппонча савдогари сингари жим бўлиб қолди. Лекин Алексей Александрович индамади. Шундан кейин адвокат яна сўзида давом қилди:— Менинг назаримда, бунинг энг оддий, энг содда, энг маъқул йўли — ўзаро келишиб зино қилишdir. Агар фаросатиз одам билан гаплашганимда, албатта, мен бундай нарсаларни оғзимга ололмасдим,— деди адвокат,— лекин, аминман, бунга сизнинг фаҳмингиз етади.

Аммо Алексей Александровичнинг кайфи шу қадар бузилган эдикى, ўзаро келишиб зинони важ қилишнинг маъқуллигига дарҳол тушуна қолмади. Шунинг учун унга ҳайратланиб қаради; лекин адвокат дарҳол унга ёрдам қўлини чўзди.

— Бундай одамлар бирга туриша олмайди. Бу факт. Агар ҳар иккала томон шунга рози бўлса, у ҳолда расмиятнинг ҳам, тафсилотнинг ҳам улар учун аҳамияти қолмайди, лекин шу билан бирга энг содда, энг тўғри йўл шу.

Алексей Александрович энди тўла тушунди. Лекин унда бундай тадбирни қўлланишга йўл қўймайдиган диний талаб бор эди.

— Бу масалада шу ҳодисани татбиқ қилиб бўлмайди,— деди Алексей Александрович.— Бу ерда фақат биттагина ҳодисани далил келтириш мумкин: ўз ихтиёридан ташқари хатлари билан исбот қилиб фош этиш мумкин, менда бундай хатлар бор.

Алексей Александрович хатларни тилга олганда, адвокат лабларини қимтиб, ачинувчи, нафратомуз ингичка бир товуш чиқарди.

— Бу ёғи ҳам бор-да,— деб гап бошлади у,— бу хил ишлар, ўзингизга маълум, диний назоратларда кўрилади; олий мансабдаги поп ҳазратлари бу хил ишларни то ипидан игнасигача жуда яхши билишади,— деди у, популярнинг нозик дидларига хайриҳоҳлигини кўрсатувчи бир жилмайиш билан.— Хатлар, шубҳасиз, жиноятни қисман исбот қилиб бера олади; лекин ошкора далил тўғри йўл билан, яъни шоҳидлар орқали топилиши керак. Агар мени ўз ишончингиз билан мушарраф қилиш ниятида бўлсангиз, у ҳолда қўлланилиши лозим бўлган тадбирларни менинг ихтиёrimга топширасиз.

Алексей Александрович бирдан оқариб:

— У ҳолда...— деб гап бошлаган эди, адвокат ўрнидан туриб, яна ўзига гап қотган ёрдамчисининг ёнига чиқиб кетди.

— Ўша аёлга айтиб қўйинг, биз арzon мол харид қилаётганимиз йўқ!— деди-ю, яна Алексей Александровичнинг ёнига қайтиб келди.

Жойига қайтиб келаётib, сездирмасдан яна битта куяни тутиб олди. «Ёзда мебелларини яхшилаб қоплатиб олишга тўғри келади», деб ўйлади, қовоқларини солиб.

— Шундай қилиб, демоқчисизки...— деди у.

— У ҳолда, қароримни сизга хат билан маълум қиласман,— деди Алексей Александрович, ўрнидан қўзғалиб. Столни ушлаб бир оз жим тургандан кейин илова қилди:— Айтган сўзларингиздан ажралиш мумкин деган хуносага келишим мумкин. Яна бир илтимос: қандай шартлар билан ишга киришишингизни билсан.

— Менинг бемалол ҳаракат қилишимга йўл қўйиб берсангиз, ҳамма нарсанни қилиш мумкин,— деди адвокат, саволгә жавоб бермай. Кейин эшикка яқинлашди-да, кўзларини чақнатган ҳолда амиркон ботинкаларини ялтиратиб:— Хатингизни қачон олишимга кўз тутишим мумкин?— деб сўради.

— Бир ҳафтадан кейин. Бу ишни уҳдангизга оласизми, олсангиз қандай шарт билан оласиз, бу тўғриларини ҳам менга лутфан маълум қилсангиз.

— Хўп бўлади.

Адвокат ҳурмат билан таъзим қилиб, мижозини эшикдан чиқариб юборгандан сўнг ёлғиз ўзи қолди-да, шодлик туйғуларига берилди. Шодлиги ичига шу қадар сиғмай кетдики, ўз одатига хилоф қилиб, савдолашаётган хонимга ён босди ва учиб юрган куяларга ҳам парво қилмай қўйди; келаси қишда мебелларига Сигонинникига ўхшатиб баҳмал қоплатишга узил-кесил қарор қилди.

VI

Алексей Александрович ўн еттинчи август комиссиясининг мажлисида порлоқ ғалаба қозонган бўлса ҳам, бу ғалаба оқибатда қанотларини кесиб қўйди. Ўзга миллат халқларининг туриш-турмушларини ҳар томонлама ўрганиш учун янги комиссия тузилган ва бу комиссия Алексей Александровичнинг қутқуси билан жойларга мисли кўрилмаган бир ғайрат ва шитоблик билан юборилган эди. Уч ойдан сўнг комиссия ўз ҳисоботини топширди. Ўзга миллат халқларининг туриш-турмуши сиёсий, маъмурий, иқтисодий, этнографик, моддий ва диний жиҳатлардан текшириб чиқилди. Ҳамма саволларга жуда яхшилаб жавоблар берилган ва бу жавоблар шубҳага ўрин қолдирмаган эди, чунки булар хатога йўл қўядиган инсон ақлининг маҳсули бўлмай, балки ҳам-маси ҳам хизмат фаолияти йўли билан тартибга солин-

ган мукаммал асар эди. Бу жавоблар ўз йўли билан волость мингбошилари ва волость поплари томонидан берилган маълумотларга асосланиб уезд бошлиқлари ва дин пешволари берган маълумотларга асосан губернаторлар ва архиерийлар томонидан берилган расмий маълумотлар натижаси эди; шу сабабли бу жавобларниг ҳаммаси ҳам шубҳага ҳеч ўрин қолдирмас эди. Барча саволлар, масалан, нима учун ҳосил бўлмай қолади, нима учун аҳоли ўз динида маҳкам туроди ва шулар каби саволларга, хизмат машинаси қўл келмаганда ҳал қилиб бўлмайдиган ва асрлардан бери ҳал қилинмай келаётган масалаларга равshan, аниқ жавоблар олинган эди. Шунинг учун қарор ҳам Алексей Александрович олдинга сурган фикр фойдасига ҳал бўлган эди.

Лекин Стремов сўнгги мажлисда ўзининг нафсониятига тегиб ўтилганни сезиб, комиссиянинг маълумоти олинганда, Алексей Александрович ҳеч кутмаган бир тактикани қўлланди. Стремов аъзолардан бир қанчаси ни ўз орқасидан эргаштириб, бирдан Алексей Александрович томонига ўтиб олди-ю. Каренин таклиф қилган тадбирларниг ҳаракатга келтирилишини ҳарорат билан ҳимоя қилиб, шу билан бирга шу қабилдаги ғоят қалтис таклифларни ҳам киритди. Алексей Александровичнинг асосий фикрини қувватлаб тушган бу тадбирлар қабул қилингандан кейин Стремовнинг тактикаси ошкор бўлиб қолди. Ўтакетган бу кескин тадбирлар бирдан шунаقا ҳам номаъқул кўриниб кетдики, бир вақтда ҳам давлат арбоблари, ҳам афкор омма, ҳам доно хонимлар, ҳам газеталар — ҳаммаси норозилик билдиришиб, бу тадбирларниг ўзига ҳам, уларниг отаҳони бўлган Алексей Александровичга ҳам бирдан ҳужум қилиб қолишиди. Стремов эса, ўзини Карениннинг планига кўркўона эргашган, энди қилинган ишларга ҳайрон бўлиб, ғазабга келаётган кишига солиб, бир четга чиқиб олди. Унинг бу қилифи Алексей Александровични ларзага келтирди. Лекин Алексей Александрович, ўқолиб бораётган соғлигига, оиласидаги дарду аламларига қарамай, бўш келмади. Комиссияда ихтилоф чиқди. Стремов бошлигидаги баъзи аъзолар Алексей Александрович раҳбарлигидаги ревизия комиссиясининг маълумотига ишониш билан ўзларининг хатога йўл қўйганликларини айтиб оқланишар, бу комиссиянинг маълумоти бўлма-

ган гап ва қуруқ қоғозбозликдан иборат, дейишарди. Алексей Александрович бўлса қоғозларга бу хил революцион муносабатда бўлишнинг хавфини кўриб турган бир тўда одамлар билан ревизия комиссияси ишлаб чиққан маълумотларни бўш келмай ҳимоя қилди. Бунинг оқибатида юксак доираларда, ҳатто жамоат орасида ҳам фикрларчувалиб кетди; бу нарса ҳаммани ниҳоятда қизиқтирганига қарамай, ўзга миллат халқлари чиндан ҳам бечорачиликдан қирилиб кетяптими ё гуллаб-яшнаб турибдими — бу нарсани ҳеч ким аниқ билмас эди. Шу нарсалар оқибатида ва қисман хотинининг вафосизлиги туфайли одамлар нафратега учраши орқасида Алексей Александровичнинг мавқеига анча футур етган эди. Алексей Александрович шундай аҳволга тушиб қолгандан кейин мухим бир қарорга келди. У ишни ўзи бориб жойида текшириб келиш учун ижозат сўрамоқчи эканлигини айтиб, комиссияни ҳайрон қолдирди. Кейин Алексей Александрович ижозат олди-да, узоқ губернияларга жўнаб кетди.

Алексей Александровичнинг жўнаб кетгани, айниқса мўлжалланган жойига етиб олгунча ўн икки от харажати учун ўзига берилган йўл харажатларини жўнаш олдидан қоғоз билан бирга расмий равишда қайтаргани кўпгина шов-шувга сабаб бўлди.

— Мен буни ғоят олижаноблик деб биламан,— деди Бетси, княгиня Мягкая билан гаплашиб ўтириб.— Ҳозир ҳамма ерда темир йўл борлигини ҳамма билади-ю, тагин нима учун почта отлари учун пул беришар экан-а?

Лекин княгиня Мягкая унинг гапига қўшилмади, княгиня Тверскаянинг фикри ҳатто фашини ҳам келтирди.

— Бундай дейиш осон-да сизга,— деди княгиня Мягкая,— неча миллионлаб пулингиз бор эканлигини билмайман-у, лекин мендан сўрасангиз эрим ёзда ревизияга борадиган бўлса жоним киради. Эрим, бир ёқдан, ўйнаб-кулиб келади, иккинчи ёқдан, бу пулларни мен экипажим билан извошимнинг харажатларига сарф қиламан, менинг одатим шундай.

Алексей Александрович узоқ губернияга кетаётib, йўлда Москвага уч кунгагина тушиб ўтди

Келган кунининг эртасига у генерал-губернаторни-кига ташриф билан борди. Ҳамма вақт экипажлар билан извошлар тиқилишиб қоладиган Газетний тор кўчаси

ёнидаги чорраҳада Алексей Александрович ўзининг номини бирор баланд ва дилхуш овоз билан чиқарганини эшитиб каретасидан қайрилиб қарашга мажбур бўлди. Тротуар бурчагида, калта мода пальто кийган кичкинагина мода шляпасини пешонасига дол қўйган, қип-қизил лаблар орасидаги тишларининг оқини кўрсатиб, ёш, қувноқ Степан Аркадьевич кулиб тураг, каретани тўхтатишини талаб қилиб, зўр бериб қичқиради. У баҳмал шляпали хотин калласи ва иккита ёш бола боши чиқиб турган бурчакдаги каретанинг деразасини бир қўли билан ушлаб олиб, иккинчи қўли билан куёвига имо қиласар, жилмаярди. Каретадаги хоним ҳам очиқ кўнгиллик билан кулимсираб, Алексей Александровичга қўли билан ишора қиласарди. Болалари билан ўтирган бу аёл Долли эди.

Алексей Александрович Москвада ҳеч ким билан учрашишни истамас эди, айниқса хотинининг акасини кўришга тоби йўқ эди. У шляпасини хиёл кўтариб саломлашгандан сўнг жўнаб кетмоқчи бўлган эди, Степан Аркадьевич унинг кучерига тўхташини буюриб, ўзи қор кечиб югуриб борди.

— Бай-бай-бай, хабар қилмабсан-а, айб эмасми! Қачон келдинг? Кеча Дюссоникига бориб, тахтада «Каренин» деган фамилияни кўрибман-у, сенлигинг хаёлимга ҳам келмабди!— деб гапира кетди Степан Аркадьевич, калласини карета деразасидан ичкарига суқиб.— Билсам, кирадим. Сени кўриб бирам хурсанд бўлдимки!— деди яна, қорни қоқиб тушириш учун оёқларини бирбирига уриб.— Сени қара-ю, хабар қилмабсан-а, айб эмасми!— деди яна ўша гапни такрорлаб.

— Вақтим бўлмади, жуда банд эдим,— деб совуққина жавоб қилди Алексей Александрович.

— Юр, хотинимнинг олдига борайлик, сени жуда кўрмоқчи.

Алексей Александрович музлаб қолган оёқлари устидаги иссиқ ўров рўмолини олиб ташлаб каретадан чиқди-да, қор кечиб Даъя Александровнанинг олдига юриб келди.

— Бизни бундай босиб ўтишингиз қандай бўлди-я, Алексей Александрович?— деди Долли, кулимсираб.

— Жуда банд эдим, сизни кўриб ниҳоятда хурсанд бўлдим,— деди Алексей Александрович, кўрганидан ха-

фа эканлигини билдирувчи бир оҳангда.— Қалай, саломат юрибисизми?

— Менинг Аннажоним қалай, яхшими?

Алексей Александрович бир нима деб дўнғиллади-ю, кетмоқчи бўлди. Лекин Степан Аркадьевич тўхтатиб қолди.

— Мана, эртага бундай қиласиз. Долли, буларни меҳмонга чақир! Иннайкейин, бу кишини Москва зиёлилари билан бирга меҳмон қилиш учун Кознишев билан Песцовни ҳам чақирамиз.

— Ҳа, албатта, эртага бизникига келинг,— деди Долли,— соат бешда, хоҳласангиз, олтида кутамиз. Аннажоним қалай-а? Кўп бўлди...

— Соғ-саломат юрибди,— деб дўнғиллади Алексей Александрович, хўмрайиб.— Фоят хурсанд бўлдим!— деди-ю, кейин каретаси томон юриб кетди.

— Келасиз-а?— деб қичқирди Долли.

Алексей Александрович алланима деди, лекин Долли аравалар шақир-шуқурида эшига олмай қолди.

— Эртага олдингга бораман!— деб Степан Аркадьевич унинг орқасидан қичқириб қолди.

Алексей Александрович каретага кириб, ўзи ҳам ҳеч нимани кўрмайдиган, бошқа ҳам уни кўролмайдиган жойга писиб ўтириб олди.

Степан Аркадьевич унга ишора қилиб:

— Галати одам!— деди хотинига, сўнгра соатига бир қараб олгандан кейин, қўлини юзи олдида қимирлатиб хотини билан болаларини эркалаган бўлди-да, шахдам одимлар билан тротуар устида юриб кетди.

— Стива! Стива!— деб қичқирди Долли, қизариб, Степан Аркадьевич қайрилиб қаради.

— Гриша билан Таняга пальто олишим керак. Пул бер ахир!

— Ҳечқиси йўқ, мени беради десанг бўлди,— деди-ю, аравада ўтиб кетаётган танишига хурсандлик билан бошини эгиб, кўздан ғойиб бўлди.

VII

Эртанги кун якшанба эди. Степан Аркадьевич Большой театрда бўлаётган балет репетициясига борди-да, кеча ваъда қилган марварид маржонни ўзининг тавсия-

си билан яқиндагина балетга кирган хушрўйгина ғақ-қоса Маша Чибисовага бериб, саҳна орқасида, қоронғи бир жойда унинг бу совғадан қувониб, чарақлаб турган чиройликини юзчасидан ўпид ҳам олди. Маржонни беришдан ташқари, балетдан сўнг учрашиш масаласини ҳам гаплашиб олмоқчи эди. Балетнинг бошида кела ол-маслигини ўқтиргандан сўнг, охирги пардага етиб келиб, кечки овқатга олиб кетишга вайда қилди. Степан Аркадьич театрдан чиқиб Охотний рядга борди, тушликка балиқ ва сарсабилни¹ ўзи танлаб олгандан сўнг соат ўн иккода Дюссонинг мусофирихонасига етиб келди; Степан Аркадьич уч киши билан учрашмоқчи эди, унинг баҳтига учови ҳам шу меҳмонхонага қўнгган экан: яқинда чет элдан қайтиб, шу меҳмонхонага тушган Левинни, юксак мартабали ўринга яқиндагина тайинланган ва Москва-ни ревизия қилаётган янги бошлиқни ва куёви Карапинни кўриши керак (Каренинни албатта тушлик овқатга олиб кетиши керак эди).

Степан Аркадьич боплаб тушлик қилишни яхши кў-рарди, лекин катта бўлмаса ҳам, ҳар ҳолда, лаззатли овқатлар, хуштам ичимликлар ва нозик меҳмонларни танлаб тушлик зиёфат беришни яна ҳам кўпроқ яхши кўрарди. Бугунги тушлик программаси унга жуда ҳам маъқул тушди: тирик зоғорабалиқ, сарсабил ва la pièce de résistance² бўлган ажойиб, лекин оддий ростбиғ³ ва шуларга яраша ичкиликлар бўлади.— Булар ейиладиган овқату, ичиладиган ичимликлар. Меҳмонлардан эса Кити билан Левин, иннакейин, кўзбўяш учун амакиси-нинг қизи билан ёш Шчербацкий ва меҳмонларнинг la pièce de résistance⁴си — Сергей Кознишев билан Алексей Александрович бўлади. Сергей Кузнишев москвалик ҳам файласуф, Алексей Александрович эса, петербурглик ҳам амалиётчи; иннайкейин, машҳур ғайратманд тентакнамо Песцовни ҳам таклиф қиласиди, бу либераль, эзма, музикачи, тарихчи эллик ёшли дилбар йигитча эса Кузнишев билан Каренинга пар ва олапар бўлади. Песцов уларни гиж-гижлаб бир-бири билан уришириб ўтиради.

¹ Сарсабил — ўсимлик.

² Овқатлар сараси (*franç.*).

³ Ростбиғ — биқин гўштидан қилинган қовурма.

⁴ Сараси (*franç.*).

Савдогардан ўрмон пулининг иккинчи навбатда тўланадиган қисми олиниб, ҳали совуриб бўлинмаган эди. Долли сўнгги вақтларда жуда ҳам дилхуш, меҳрибон бўлиб қолган, тушлик зиёфати бериш фикри Степан Аркадьични ниҳоятда қувонтиарди. Унинг кайфи ғоят чоғ эди. Иккита нарса кўнглини ғаш қилиб турса ҳам, лекин бу ҳар икки ташвиш Степан Аркадьич вужудини қамраб олган қувноқлик денгизида гарқ бўлиб кетган эди. Кўнглини ғаш қилган бу икки ташвиш қўйидагидан иборат эди: биринчиси, кеча Алексей Александровични кўчада кўрганда, унинг ўзи билан қуруқ, қаттиқ муомала қилганини сезди-да, Алексей Александровичнинг юзидаги бу ифодани ҳамда Москвага келиб, ўзлариникига кирмаганини, хабар ҳам қилмаганини Анна билан Вронский тўғрисида қулоғига чалинган дув-дув гапларга боғлаб кўриб, эр-хотин ўртасида хунук бир нарса юз берганлигини Степан Аркадьич пайқади.

Ташвишининг бири шу эди. Иккинчи кичик ташвиши шундан иборат эдики, янги бошлиқ ҳам, ҳамма янги бошлиқлар сингари, эрталаб соат олтида турармиш, отек ишлармиш, қарамоғидаги одамлардан ҳам шундай ишлашни талаб қиласмиш, деган ваҳимали гап тарқалган эди. Бундан ташқари, бу янги бошлиқ одамлар билан дағал муомала қиласмиш, иннайкейин, миш-мисларга қараганда, аввалги бошлиқ мансуб бўлган, Степан Аркадьичнинг ўзи ҳам ҳалигача мансуб бўлиб келаётган оқимга тамоман тескари эмиш, деган ном ҳам чиқарган эди. Кеча Степан Аркадьич мундирда ишга келган эди, янги бошлиқ Облонский билан худди эски танишдек мулойим гаплашди; шунинг учун Степан Аркадьич сюртук кийиб, уни йўқлашни ўзига бурч деб билди. Кўнглида ғашликни туғдирган иккинчи нарса — янги бошлиқ мени ёмон қаршилаши мумкин, деган фикри эди. Шундай бўлса ҳам, Степан Аркадьич савқ табия билан ишларнинг ўнгланиб кетишини сезиб турарди. У мусоғирхонага кириб келаётиб: «Ҳамма инсонлар ҳам, биз сингари, гуноҳга ботган одамлар: жанжалнинг, талашишнинг нима ҳожати бор?» деб ўйларди.

Степан Аркадьич шляпасини пешонасига дол қўйиб йўлакдан ўтиб бораётганда, таниш лакейга:

— Ия, ишлар катта-ку, Василий! — деб қичқирди. — Бакенбард қўйиб юборибсан-да? Левин еттинчи номердами-а? Кўрсатиб қўй, барака топтур. Ҳа, айтмоқчи, сў-

раб кўр-чи, граф Аничкин (янги бошлиқ шу киши эди) қабул қиласмикан?

— Хўп бўлади,— деди кулимсираб Василий.— Жуда камнамо бўлиб кетдилар?

— Кечакелганман, лекин нариги эшикдан кирдим. Еттинчи шуми?

Степан Аркадьевич кириб келганда, Левин бир тверлик мужик билан номер ўртасида туриб, газ билан янги айқ терисини ўлчайтган эди.

— Э, айқ овладингизми?— деб қичқириб юборди Степан Аркадьевич.— Рост тери экан-да! Урғочи айқими? Салом, Архип!

Степан Аркадьевич мужикнинг қўлини қисгандан сўнг, пальтоси билан шляпасини ечмасданоқ, стулга ўтиради.

Левин унинг шляпасини бошидан олиб:

— Ечинсанг-чи, бир оз ўтира!— деди.

— Йўқ, вақтим зиқ, бир зумгина ўтириб чиқиб кетаман,— деб жавоб берди Степан Аркадьевич. Шундан сўнг пальтосининг олдини очди-ю, кейин бутунлай ечиб ташлаб, Левин билан ов тўғрисида ва бошқа нарсалар тўғрисида роса бир соат дилкашлашиб ўтиради.

Мужик чиқиб кетгандан кейин Степан Аркадьевич:

— Қани, айт-чи, чет элларда нима қилдинг? Қаерларга бординг?— деб сўради.

— Германияда ҳам бўлдим, Пруссияда ҳам, Францияда ҳам, Англияда ҳам, лекин пойтахтларда эмас, фабрикалар бор шаҳарларда, жуда кўп нарсалар кўрдим. Борганимга ўзим ҳам роса хурсанд бўлдим.

— Ҳа, ишчиларнинг аҳволини тузатиш тўғрисидаги фикрларингдан хабарим бор.

— Йўғ-э, Россияда ишчилар масаласи бўлиши мумкин эмас. Россияда меҳнаткаш халқнинг ерга муносабати масаласи бор, у ерда ҳам бу масала бор, лекин у ерда йириққа ямоқ солиш қабилида, бизда эса...

Степан Аркадьевич Левиннинг сўзларига диққат билан қулоқ солди.

— Ҳа, ҳа!— деди Степан Аркадьевич.— Гапинг тўғридир, эҳтимолдан узоқ эмас. Қайфинг тузук, бардамсан, кўриб жуда хурсанд бўлдим: айқ овларига ҳам чиқасан, ишлайсан ҳам, ҳар хил нарсаларга қизиқасан ҳам. Шербацкий сени кўрган экан шекилли, у сени ғамга чўкиб кетибди, нуқул ўлимдан гапиради, дейди-я менга...

— Тўғри, ўлимни ҳамма вақт ўйлайман,— деди Левин.— Чиндан ҳам, ўлиш вақти етиб қолди. Бошқа нарсаларнинг ҳаммаси беҳуда гаплар. Сенга ростини айтсам: фикрларимни ҳам, ишларимни ҳам жонимдан ортиқ кўраман, аслда эса, ўзинг ўйлаб кўр, биз яшаб турган шу каттакон дунё — зинқарча планетамизда пайдо бўлган кичкина могоordan бошқа нарса эмас, биз бўлсанк, бизда улуғ нарсалар — фикрлар, ишлар бўлиши мумкин деб ўйлаймиз! Ҳолбуки, буларнинг ҳаммаси фақат қум зараларидек гап, холос.

— Эй, оғайни, бу ҳам дунёга ўхшаган эски гаплар!

— Эскиликка эски-ку-я, лекин, мен сенга айтсам, равшан тушуниб олганингдан кейин, ҳамма нарса майдар, аҳамиятсиз бўлиб қолади. Айниқса бугун ё эртан ўлишингни, ҳеч нарса қолмаслигини тушунганингдан кейин эса ҳамма нарса бутунлай аҳамиятини йўқотади! Мен ўз фикримни жуда-жуда муҳим нарса деб ҳисоблайман, ҳолбуки амалга оширилган тақдирда ҳам, барibir, оқибатда худди мана шу айиқни овлаш сингари беҳуда, қуруқ нарса бўлиб чиқади. Мана шу сабабдан ўлимни ўйламаслик учунгина умрингни ов билан, иш билан ўтказасан.

Степан Аркадьевич Левиннинг сўзларини нозик, мулоҳим бир табассум билан эшишиб ўтириди.

— Ҳа, албатта! Мана энди менинг фикримга яқинлашиб келдинг. Эсингдами: ҳаётдан лаззат қидириш билан оворасан, деб бир кун менга ҳужум қилган эдинг?

О, ахлоқ пийри, бўлма бу қадар қаттиқ!

— Йўқ, ҳар нима бўлганда ҳам, ҳаётда яхши нарса шуки...— Левин сўзини йўқотиб қўйди.— Бунисини билмайман. Лекин ҳаммамиз тезда ўламиз — шунигина биламан.

— Нега энди тезда?

— Биласанми, ўлимни ўйлаганингда ҳаёт завқи камаяди-ю, лекин тинчлигинг ортади.

— Аксинча, умринг охири ширинроқ бўлади. Хайр, бас, борай энди,— деди Степан Аркадьевич, ўнинчи марта ўрнидан туриб.

Левин яна ушлаб:

— Эй, ўтиранг-чи пича!— деяр эди.— Энди қачон кўришамиз? Мен эртага кетаман.

— Эсим қурмасин! Сени айтгани келувдим-ку... Бугун бизникига албатта тушлик қилгани борасан. Аканг ҳам келади. Қуёвимиз Қаренин ҳам бўлади.

— Ия, у шу ердами?— деб сўради Левин, кейин Китини сўрамоқчи бўлди-ю, лекин унинг қиши бошида Петербургга, дипломатнинг хотини бўлмиш опасиникига кетганини эшитгани ва у ердан қайтиб келган-келмаганини билмагани учун, сўраш фикридан қайтди. «Облонскийга келса ҳам, келмаса ҳам барибир», деб ўйлади.

— Келасан-а?

— Албатта.

— Соат бешда, сюртукда.

Шундан кейин Степан Аркадьевич ўрнидан туриб, пастга — янги бошлигининг номерига тушиб кетди. Степан Аркадьевичнинг юраги алдамади. Ваҳимали янги бошлиқ хушмуомалә одам экан, Степан Аркадьевич у билан бирга нонушта қилиб гаплашиб қолди-ю, фақат соат учдан ошгандагина Алексей Александровичнинг ёнига кирди.

VIII

Алексей Александрович ибодатдан қайтгандан сўнг эрталабки вақтини номерида ўтказди. Эрталаб иккита иши бор эди: биринчиси, ўзга миллат халқларининг Петербургга жўнаб кетаётган, лекин ҳозир Москвада бўлган вакилларини қабул қилиши ва жўнатиши; иккинчиси эса, адвокатга ваъда қилган хатни ёзиши керак эди. Вакиллар, гарчи Алексей Александрович ташаббуси билан чақирилган бўлсалар ҳам, кўпгина ўнфайсизлик туғдирав, ҳатто хатарли ҳам эди. Алексей Александрович уларни Москвада учратгани учун жуда ҳам қувонди. Бу ваколат аъзолари ўз роллари ва бурчлари тўғрисида қилча ҳам тушунчага эга эмасдилар. Улар соддалик билан бурчларини ўз эҳтиёжларини ҳамда ҳозирги аҳволларини айтиб беришдан ва ҳукуматдан ёрдам сўрашдан иборат деб ишонишар, лекин баъзи арз-додлари ва талаблари душман партиясини қўллаб-қувватлашини, шунинг учун бутун ишни расво қилишлари мумкинлигини заррача ҳам тушунмас эдилар. Алексей Александрович улар билан узоқ овора бўлди, қўлларига даструлламал ёзиб бериб, бундан бир қадам ҳам четга чиқмаслик

керақлигини таъкидлади, уларга жавоб бергандан сўнг, вакилларни тегишли жойларга юбориш учун Петербургга бир неча хат ёзди. Бу масалада энг катта ёрдамчи графиня Лидия Ивановна бўлиши керак эди. У вакилларни йўлга солиш ишида мутахассис ҳисобланар, бу хил ишларни бажаришда, вакилларга йўл-йўриқлар кўрсатишда ҳеч ким унинг олдида ип эшолмасди. Алексей Александрович бу мактубни тугатгандан сўнг адвокатга хат ёзди. У заррача ҳам иккиланиб ўтирасдан бутун ишни адвокатнинг ихтиёрига топширди. Конвертга Вронскийнинг Аннага ёзган уч парча хатини ҳам солиб юборди; бу хатлар Аннадан тортиб олинган портфелдан то-пилган эди.

Алексей Александрович оиласига минбаъд қайтмаслик нияти билан уйидан чиқиб кетгандан буён, адвокатнинг олдига бориб, ўз ниятини ҳеч бўлмаса ўшанга айтгандан буён, айниқса бу ҳаётий ишни қоғозбозликка айлантиргандан буён кун сайин қасд қилган ишига қўникиб борди ва бу ниятининг бажарилиш имконини равшанроқ кўрадиган бўлди.

У адвокатга ёзган хатини конвертга солиб турганда, Степан Аркадьевичнинг шангиллаган овози эшитилди. Степан Аркадьевич эса Алексей Александровичнинг хизматкори билан «кириб айт!» деб жанжал қилаётган эди.

«Барибир,— деб ўйлади Алексей Александрович,— бир жиҳатдан яхши ҳам бўлди: синглисига бўлган ҳозирги муносабатимни айтаман-у, нима учун уникига бормаслигимни шу билан билдираман».

Алексей Александрович қоғозларини йиғиширди-да, уларни папкасига солиб туриб, баланд овоз билан:

— Кўйвор!— деб қичқирди.

Узини қўймаган хизматкорга Степан Аркадьевичнинг:

— Ана кўрдингми, тағин ёлғон гапирасан-а, уйда экан-ку,— деган овози эшитилди, кейин йўл-йўлакай пальтосини ечиб, ўзи хонага кириб келди.— Эй, жуда яхши бўлди-да сени топганим! Энди умид қиламанки...— деб Степан Аркадьевич қувониб гапира кетди.

Алексей Александрович меҳмонни ўтиришга таклиф қилмай, тик турган ҳолда, совуққина қилиб:

— Боролмайман,— деди.

Алексей Александрович ўзи ажralиш масаласини қўзғаган хотинининг акаси билан совуқ муомалада бў-

лиш фикрига тушган бўлса ҳам, лекин Степан Аркадьевичнинг қалбидан меҳри-шафқат дарёси тошиб чиқаётганини назардан қочирган эди.

Степан Аркадьевич чақнаган маъсум кўзларини катта очиб:

— Нега боролмас экансан? Нима демоқчисан? — деб ҳайрат билан французчалаб сўради. — Йўқ, ваъда қилгансан, тамом. Ҳаммамиз сени келасан деб кутиб ўтирибмиз.

— Боролмайман дейиш билан шуни айтмоқчиманки, ўртамиизда бўлган қариндошлилк алоқаси энди узилиши керак.

— Нега? Яъни нима сабабдан? Нима учун? — деди кулимсираб туриб Степан Аркадьевич.

— Шунинг учунки, сизнинг синглингиз, менинг хотиним билан ажралиш масаласини қўзғаяпман. Мени шундай қилишга...

Лекин Алексей Александрович сўзини тамомламай, Степан Аркадьевич: «Воҳ» деди-ю, курсига ўзини ташлади. Қаренин бундай қиласи деб ҳеч кутмаган эди.

— Йўғ-э, Алексей Александрович, бу қанақа гап! — деб қичқирди Облонский, шунда юзида изтироб аломати кўринди.

— Тўғриси шу.

— Кечир мени-ю, лекин бундай бўлишига ишонмайман, ишона ҳам олмайман...

Алексей Александрович айтган сўзларнинг ўзи кутганича таъсир қолдирмаганини, энди гапни очиқ айтиш зарурлигини, гапни ҳар қанча очиб айтганда ҳам, барibir, қайнисига бўлган муносабати ўзгармаслигини сезиб, ўтириб олди.

— Ҳа, мен ажралишни талаб қиласиган бир аҳволга тушиб қолдим, мен бунга мажбурман, — деди.

— Менинг айтадиган бир гапим бор, Алексей Александрович. Сенинг ажойиб, инсофли одамлигингни биламан, Аннанинг ҳам (кечирасан, мен Анна тўғрисидаги фикрларимни ўзгартира олмайман) ажойиб, дилбар хотинлигини биламан, шунинг учун, кечирасан, бу нарсаларга ҳеч ишона олмайман. Бунда бир англашилмовчилик бўлиши керак, — деди Степан Аркадьевич.

— Қани энди, фақат англашилмовчиликнинг ўзи бўлса...

— Шошма, тушундим, — деб Степан Аркадьевич унинг

сўзини бўлди,— ҳа, албатта... фақат, шошилмаслик керак. Сира ҳам, сира ҳам шошилмаслик керак!

— Мен ҳам шошилганим йўқ,— деди Алексей Александрович, совуққина қилиб,— иннайкейин, бундай ишларни бирор билан маслаҳатлашиб ҳам бўлмайди. Қарорим қатъий.

Степан Аркадьевич оғир хўрсиниб:

— О, бу жуда даҳшатли нарса-ку!— деди.— Сенинг ўрнингда бўлсам, бир иш қиласдим, Алексей Александрович. Ёлвориб сўрайман, қил шуни!— деди у.— Фаҳмимча, ҳали иш бошланмаган. Ишни бошлашдан олдин менинг хотиним билан бир кўриш, гаплашиб кўр. Хотиним Аннани ўз синглисидай яхши кўради, сени ҳам яхши кўради, ўзи жуда аломат хотин. Худо ҳақи, гаплашиб кўр! Шу тўғрида менга бир оғайнигарчилик қил, ёлвориб сўрайман!

Алексей Александрович ўйланиб қолди, Степан Аркадьевич эса унга раҳми келиб, сукунатни бузмай, қараб турди.

— Хотинимнинг олдига борасан-а?

— Қайдам. Шунинг учун ҳам сизларни йўқламаган әдим. Алоқамиз ҳар ҳолда ўзгариши керак, деб ўйлайман.

— Нима учун? Мен бунга бирон сабаб борлигини кўрмайман. Ўртамиздаги қариндошлиқ алоқамиздан ташқари, мен ҳамма вақт сенга нисбатан дўстлик қилиб келганман, сенда ҳам менга нисбатан шундай ҳис бор, деб ўйлашга ижозат бер... Ундан кейин, бир-биримизни астойдил ҳурмат қилиб келганмиз,— деди Степан Аркадьевич, унинг қўлинини қисиб туриб.— Агар энг ёмон тахминларинг тўғри бўлганда ҳам, томонларнинг унисини ҳам, бунисини ҳам қораламайман, қоралашиб уҳдамга ҳам олмайман, шу сабабли, алоқамизнинг нима учун ўзгариши кераклигига сабаб ҳам тополмайман. Энди илтимос, айтганимни қил, хотинимга учра.

— Лекин бу масалага ҳар хил кўз билан қараймиз,— деди Алексей Александрович, совуққина қилиб.— Хайр, майли, бу гапларни бас қилайлик.

— Шошма, нима учун бормайсан? Ҳеч бўлмаса бугун тушликка бор, хўпми? Хотиним сени кутиб ўтирибди. Жон Алексей Александрович, боргин. Ҳаммасидан ҳам, хотиним билан бир гаплашиб ол. Жуда ажойиб хотин у. Худо ҳақи, тиз чўкиб ёлвораман!

Алексей Александрович бир хўрсиниб олгандан сўнг:

— Агар боришимни жуда ҳам хоҳласанглар, хўп, борсам борай,— деди.

Кейин, гапни бошқа ёқقا айлантириб юбориш учун, икковларини ҳам қизиқтирган нарсани — Степан Аркадьичнинг ҳали ёши қайтмаган, лекин бирдан шундай баланд мартабага минган янги бошлигини суриттириди.

Алексей Александрович граф Аничкинни бурунлари ҳам ёмон кўриб, кўп масалаларда у билан келишмай келган бўлса ҳам, лекин ҳозир хизматчиларгина тушунадиган бир ҳисдан, яъни хизматида мағлубиятга учраган кишининг хизматда юқори мартабага кўтарилиган кишига бўлган адоватидан ўзини тия олмади.

Алексей Александрович заҳарли бир истеҳзо билан:

— Хўш, кўрдингми уни?— деб сўради.

— Бўлмаса-чи, кеча ўзи ҳам маҳкамага келди. Афтидан, ишни жуда яхши биладиган, серҳаракат кишига ўхшайди.

— Ҳа-ҳа, лекин ҳаракати нимага қаратилган?— деб сўради Алексей Александрович.— Янги иш қилишгами ёки қилинган ишларни бузиб, бошқалатдан қилишгами? Давлатимизнинг бир баҳтсизлиги бўлса, у ҳам маъмурятдаги қофозбозлик, сенинг бошлиғинг бўлса бу маъмуриятнинг кўзга кўринган арбобларидан.

— Ростини айтсан, нимасини қоралашни билмайман. Ҳаракати нимага қараганлигидан хабарим йўқ, лекин билган битта нарсам шуки — ажойиб одам,— деб жавоб берди Степан Аркадьич.— Ҳозиргина олдига кириб чиқдим, ростдан ҳам жуда ажойиб одам экан. Бирга нонушта қилишдик, иннайкейин, биласанми нимани ўргатдим? Винони апельсин билан ичишни ўргатдим. Одамнинг ичини муздек қиласди. Қизиқки, ҳеч қачон бунаقا қилиб ичмаган экан. Ўзига ҳам роса ёқди-да. Ростини айтсан, яхши одам.

Степан Аркадьич соатига қаради.

— Вой-бўй, соат тўртдан ошиб кетибди-ку, ҳали яна Долговушинникига ҳам боришим керак! Шундай қил, барака топкур, тушликка етиб бор. Бормасанг, хотиним билан мени жуда ёмон хафа қиласан, ҳа!

Алексей Александрович қайнатасини боя кутиб олгандан бутунлай бошқача қилиб узатди.

— Ваъда қилдимми — бораман,— деди у, мунгли товуш билан.

— Ишонавер, айтганим чиқади, умид қиламан, пушаймон бўлмайсан,— деб Степан Аркадьевич кулимсираб туриб жавоб қилди.

Степан Аркадьевич ўйлакай пальтосини кийиб кетаётиб, қўлини лакейнинг бошига уриб олди-да, қаҳ-қаҳ уриб чиқиб кетди.

— Соат бешда, сюртукда, шундай бўлсин!— деб яна бир марта қичқирди, эшик оғзига қайтиб келиб.

IX

Уй эгасининг ўзи соат бешдан ошиб, баъзи меҳмонлар келгандан кейингина етиб келди. У эшик олдида бир-бирлари билан тўқинишиб қолган Сергей Иванович Кознишев ва Песцов билан бирга кириб келди. Облонскийнинг таъбирича, булар Москва зиёлиларининг иккита энг зўр вакили эди. Иккови ҳам характерлари, ҳам ақллари жиҳатидан ҳурматли кишилар эди. Улар бир-бирларини ҳурмат қилишса ҳам, лекин деярли ҳамма масалада бир-бири билан келишолмасдилар, бунинг сабаби қарама-қарши оқимга мансуб бўлганликларида эмас, балки бир лагерь кишилари (душманлари уларни бир-бири билан аралаштириб юборар эди) бўлганларидан эди, лекин бу лагерда уларнинг ҳар бири ўзига хос хусусиятга эга эди. Ярим мавҳум масалаларга доир фикрлардаги қарама-қаршилик муросасозликка қарши нарса бўлгани учун, уларнинг фикрлари ҳеч маҳал бир-бирига тўғри келмас, бир-бирларига аччиқ қилмасдан, бири иккинчисининг ҳеч тузалмайдиган хатосига шунчаки кулибина қўйишга ўрганиб қолишган эди.

Степан Аркадьевич орқаларидан етиб келганда, улар боди-ҳаво тўғрисида гаплашиб эшикдан кириб келишашётган эди. Меҳмонхонада Облонскийнинг қайнатаси князь Александр Дмитриевич, ёш Шчербацкий, Туровчин, Кити ва Каренин ўтиришган эди.

Степан Аркадьевич меҳмонхонанинг усиз ҳувиллаб турганлигини дарҳол пайқади. Дарья Александровна маросимларда киядиган кул ранг шойи кўйлагида ясаниб турган бўлса ҳам, афтидан, болалар бўлмасида ёлгиз овқат қилишлари керак бўлган болалари билан овора бўлиб, эрининг ҳалигача келмаганидан хавотирга тушган, меҳмонларга яхши қарай олмаган кўринарди. Князь ибо-

раси билан айтганда, ҳамма меҳмонга келган поп аёллар сингари ўтирар, бу ерга қандай келиб қолганларига ҳайрон бўлишиб, жим ўтирмаслик учун зўрма-зўраки гаплашиб ўтирадилар. Кўнгилчан Туровцин, афтидан, ўзини нобоп жойга тушиб қолгандай ҳис қилаётган бўлса керак, Степан Аркадьични кўрганда дурдоқ лабларида пайдо бўлган жилмайиш: «Эй, оғайни, мени ақлли одамлар билан ўтқазиб қўйиб роса бопладинг-да! Менга ичиш бўлса-ю Château des fleurs бўлса бас, жоним киради» деяётгандай бўларди. Қари князъ, порлаб турган кўзларининг қири билан Каренинга қараб, жимгина ўтирган эди, Степан Аркадьич унинг кўз-кўз қилиш учунгина меҳмонга чақириладиган бу давлат арбобини битта сўз билан адабини бериб қўйишни ўйлаб қўйганлигини пайқади. Кити Константин Левин кириб келганда қизариб кетмаслик учун ўзини маҳкам тутиб эшикка қараб ўтиради. Каренин билан таништириб қўйилмаган ёш Шчербацкий ўзини бунга парво қилмаслигини кўрсатишга тиришарди. Карениннинг ўзи эса Петербург одатига кўра хонимлар билан бирга қилинадиган тушлика фрак кийиб, оқ галстук тақиб келган эди, Степан Аркадьич унинг берган сўзи устидан чиқиш учунгина келганлигини, бу одамлар орасида ўтириш билан оғир бир бурчни ифо этаётганлигини юзидан пайқади. Степан Аркадьич келгунча ҳамма меҳмонларни музлатиб қўйган, совуқчиликка сабаб бўлган бош айбордor худди шунинг ўзи эди.

Степан Аркадьич меҳмонхонага кирди-ю, ҳамма вақт кечикиб, йўқ бўлиб кетган кезларида ҳар доим унга баҳона бўлган ва уни балолардан қутқазган бир князъ ушлаб қолганлигини айтиб узр сўради-да, бир зумда ҳаммани бир-бири билан таништириб чиқиб, Алексей Александрович билан Сергей Кознишев ўртасига Польшани руслаштириш мавзуини ташлаб қўйди; бу мавзуга учови бараварига чанг солди. Туровцинни елжасидан қоқиб қўйиб, қулоғига бир кулгили нарсани айтди-ю, уни хотини билан князъ ёнига ўтқазди. Кейин Китига бугун жуда ҳам очилиб кетганлигини айтиб, Шчербацкийни Каренин билан таништириб қўйди. Бир минут ичida бу жамоат ҳамирини шу қадар қориштириб ташладики, меҳмонхона ари инига айланиб, ҳамма ёқни ғовур-ғувур босиб кетди. Фақат Константин Левингина йўқ эди. Лекин йўқлиги яхши бўлди, чунки Степан Ар-

кадъич емакхонага чиқиб қараса: портвейн билан хересни Леведан эмас, Депредан олиб келишибди, Степан Аркадьич даҳшатга тушди. У кучерни дарҳол Левега юбориши буюриб, яна меҳмонхонага қараб юрди.

Емакхонада Константин Левин дуч келди.

— Кечикканим йўқми?

— Сенинг кечикмаган вақтинг ҳам бўлганми!— деди Степан Аркадьич, қўлтиғидан олиб.

Левин қўлқопи билан шапкасидаги қорларни қоқиб туриб:

— Меҳмонинг кўпми? Кимлар бор?— деб сўради, беихтиёр қизариб.

— Ҳаммаси ҳам ўзимизга қарашли одамлар. Кити ҳам шу ерда. Юр, Каренин билан танишириб қўйай.

Степан Аркадьич ўзининг либераль эканлигига қарамай, Каренин билан танишиш ҳар қандай кишига манзур бўлишлигини биларди, шунинг учун улфатларига ана шу нозик меҳмонни кўз-кўз қиларди. Лекин Константин Левин ҳозирги минутда бу танишишдан завқланадиган ҳолатда эмас эди. Вронский билан учрашган ва хотирасида сақланиб қолган ўша кечадан бери (агар катта йўлда кўрган биргина минути ҳисобга олинмаганда) Китини кўрмаган эди. Китини бугун шу ерда кўришни бутун қалби билан сезиб турарди. Лекин, мисидаги фикрларига нуқта солиб қўймаслик учун, ўзини зўр бериб буни сезмаганга соларди. Мана энди Китининг шу ердалигини эшитганда, бирдан шу қадар қувониб кетди, айни замонда шу қадар ваҳимга тушиб қолдики, нафаси бўғзига тиқилди. Айтадиган гапини айтольмай қолди.

«Қанақа, қанақа бўлиб қолди экан? Аввалгидақамикан ё каретада кўрганимдақамикан? Борди-ю, Дарья Александровнанинг гапи тўғри бўлса-чи? Нега ҳам тўғри бўлмасин?» деб ўйларди у.

Левин зўр қийинчиллик билан:

— Кел, мени Каренин билан танишириб қўй,— деди-ю, шиддатли, қатъий одимлар билан меҳмонхонага кириб, уни кўрди.

У илгаридақа эмас эди, каретадагидақа ҳам эмас эди, бутунлай бошқача эди.

У қўрқувда, ваҳимда, хижолатда эди, шу туфайли янада латофатли эди. У Левинни меҳмонхонага кирган

лаҳзада кўрди. У Левинни кутарди. Левинни кўрганда қувонди ва қувонганидан шу қадар уялиб кетдики, Левин уй бекасининг ёнига борганда, сўнгра унга яна қараганда, ўзига, Левинга ва ҳамма нарсани кўриб турган Доллига у ўзини тутолмай, ҳозиргина йиғлаб юборадигандек кўриниб кетди. Кити қизарди-бўзарди, яна қизарди ва Левиннинг ўз ёнига келишини кутуб, лаблари хиёл қалтираб, шамдек қотиб қолди. Левин унинг ёнига келди, бош эгиб таъзим қилди, сўнгра индамасдан қўлини чўзди.

Агар лабларининг хиёл титраши бўлмаса, қўзларини қоплаган ва унга жило бериб турган намлик бўлмаса, оғзидан қуйидаги сўзлар чиққанда, табассуми осойишта кўринган бўлур эди.

— Кўришмаганимизга неча вақтлар бўлди-я!— деди-ю Кити, шиддатли бир қатъият билан унинг қўлини ўзининг совуқ қўли билан қисди.

Левин баҳт табассуми билан чароқлаб:

— Сиз мени кўрганингиз йўқ, лекин мен сизни кўрганман,— деди.— Темир йўлдан Ергушовога кетаётганингизда кўрганман.

— Қачон?— деб ажабланиб сўради Кити.

Левин қалбидан тошиб чиқаётган баҳт замзами бўғизига тиқила бошлаганини сезиб:

— Сиз Ергушовога кетаётган эдингиз,— деди. Кейин: «Аллақандай номуносиб нарса ҳақидаги фикрларимни бу иффатли меҳрибон хилқатга нисбат беришга қандай журъат этдим! Ҳа, Дарья Александровна айтган нарсалар ҳам тўғрига ўхшайди», деб ўйлади.

Степан Аркадьевич Левинни қўлидан ушлаб, Карениннинг ёнига олиб келди.

— Рухсат этинглар, танишириб қўяй,— деди-ю Степан Аркадьевич, уларнинг номларини айтди.

Алексей Александрович Левиннинг қўлини қисиб туриб:

— Яна кўришганим учун жуда хурсандман,— деб қўйди, совуққина қилиб.

Степан Аркадьевич ажабланиб:

— Ия, танишмисизлар?— деб сўради.

— Вагонда уч соат бирга ўтирганимиз,— деди Левин, кулимсираб,— кейин худди маскараддан чиққандай, бир-биrimизга қизиқиб чиқдик, ҳар ҳолда, мен шундай ҳолатда эдим.

— Шунақами! Буюрсинглар,— деди Степан Аркадьевич, емакхона томонга ишора қилиб.

Эркаклар емакхонага чиқишиб, тамаддилар, олти нав ароқ, кумуш куракчали ва куракчасиз олти нав пишлоқ, икра, шўр балиқ, ҳар хил консервалар, француз булкалари тўғралган тарелкалар қўйилган стол ёнига келишди.

Эркаклар ҳидлари димоғларга урилаётган ароқлар билан закускалар ёнида туришар ва Сергей Иванович Қознишев, Каренин ҳамда Песцов ўртасида Польшани руслаштириш масаласи устида давом этаётган сухбат овқат кутиб турганлари учун секин-секин пасайиб боради.

Мавхум ва жиддий мунозарани тўхтатиш учун сухбатни асқия билан тутгатишда ва шу билан сухбатдошлирининг кайфларини ўзгартириб юборишида Сергей Ивановичга тенг келадиган одам йўқ эди, у ҳозир ҳам шундай қилди.

Алексей Александрович, рус маъмурияти томонидан жорий қилиниши керак бўлган олий принциплар натижасидагина Польшани руслаштириш мумкин деб даъво қиларди.

Песцов: бир хил халқ жуда тифиз жойлашгандагина бошқа халқни ўзига сингдириб юбора олади, деб туриб олди.

Қознишев у даъвога ҳам, бу даъвога ҳам фақат ҳадларидан ошиб кетмаслик шарти билан қўшиларди. Улар меҳмонхонадан чиқишаётганда, сухбатга якун ясаш учун, Сергей Иванович кулимсираб туриб бундай деди:

— Шу сабабли, бошқа миллат халқларини руслаштириш учун битта йўл бор: кўпроқ бола туғдириш. Мана шу масалада укам икковимиз ҳаммадан ёмонроқ ҳаракат қиляпмиз. Хотинли жаноблар, сизлар эса, айниқса сиз, Степан Аркадьевич, жуда яхши ватанпарварлик кўрсатяпизлар, нечта болангиз бор?— у меҳр билан кулимсираб уй эгасидан сўради-да, иккинчи бўш қадаҳчани келтириб унга тутди.

Ҳамма кулди, айниқса Степан Аркадьевич шарақлаб кулиб юборди. Қейин оғзидағи пишлоқни чайнаб ва ўзига тутилган бўш қадаҳчага аллақандай маҳсус навли ароқдан қуйиб туриб:

— Ҳа, мана бу энг яхши йўл!— деди. Сухбат шу ҳазил билан хотима топди.

— Мана бу пишлоқ ёмон эмас. Марҳамат! — деярди уй эгаси. Кейин чап қўли билан Левиннинг пайларини ушлаб кўриб: — Нима бало, яна гимнастика билан машғул бўлдингми? — деб сўради. Левин кулимсираб, пайларини таранглатган эди, Степан Аркадъичнинг бармоқлари тагидан, нафис мовут сюртугининг енги остидаги пўлатдай бикир мушаклари дўппайиб чиқди.

— Пўлат-а, пўлат! Қойил!

Ов тўғрисида энг муҳмал тушунчага эга бўлган Алексей Александрович юпқа қилиб кесилган юмшоқ нонга пишлоқ қўя туриб:

— Менингча, айиқни овлаш учун, одамда ҳам зўр куч бўлиши керак, — деди.

Левин кулимсиради.

— Ҳеч қандай куч керак эмас. Аксинча, айиқни ёш бола ҳам ўлдириши мумкин, — деди Левин, кейин уй бекаси билан закуска столига яқинлашиб келаётган хонимларга хиёл бош эгиб, ўзини четга олди.

Кити ҳадеб сирғаниб кетаверган силлиқ қўзиқоринни санчиқ билан илиб олишга тиришиб ва ичидан оппоқ қўли кўриниб турган кружеваларини силкитиб туриб:

— Сиз айиқ ўлдирган эмишсиз, ростми? — деб сўради. Кейин чиройли бошини унга сал ўгириб, кулимсираб илова қилди: — Сиз томонда айиқлар ҳам борми?

Китининг айтган сўзларида ғайри оддий бир нарса йўқдек кўринса ҳам, лекин у бу сўзларни айтиб турганда, ҳар бир садосида, лаблари, кўзлари ва қўлларининг ҳар бир ҳаракатида Левин учун сўз билан ифода қилиб бўлмайдиган нақадар ажойиб маънолар бор эди! Бунда узр сўраш ҳам, унга ишонч ҳам, навозиш, нозланиб қўрқа-писа эркаланиш ҳам, ваъда ҳам, умид ҳам, Левин ишона олмаслиги мумкин бўлмаган ва уни баҳт ришталари билан бўға бошлаган севги ҳам бор эди.

— Йўқ, Тверь губерниясига борган эдик. У ёқдан келаётиб, вагонда сизнинг қайнағангиз ёки қайнағангизнинг куёви билан учрашиб қолдик, — деди Левин кулимсираб. — Узи ҳам жуда қизиқ учрашув бўлди.

Кейин бутун кечаси билан ухламаганини, Алексей Александровичнинг купесига пўстинда бостириб кирганини қизиқ қилиб айтиб берди.

— Кондуктор менинг устимдаги кийимимни кўриб, оташкуракда қўимчиб чиқариб ташламоқчи бўлди, лекин мен баландпарвоз сўзларни ишлата бошладим, иннай-кейин... сиз ҳам,— деди Каренинга қараб ва унинг но-мини эсидан чиқариб,— олдин қисқа пўстинимни кўриб чиқариб ташламоқчи бўлдингиз, хайрият, кейин ёнимни олдингиз, бунинг учун сиздан жуда миннатдорман.

Алексей Александрович бармоқларининг учини даст-рўмолчаси билан артиб туриб:

— Умуман, жой танлашда йўловчиларнинг ҳуқуки жуда ҳам ноаниқ,— деди.

— Менинг тўғримда тарааддудга тушиб қолганлиги-нгизни пайқаб қолдим,— деди Левин, мулойимлик билан кулимсираб,— кейин пўстиним қолдирган таассуротни юмшатиш учун дарров оқилона суҳбат бошлаб юбордим.

Сергей Иванович уй бекаси билан гаплашиб туриб, бир қулоғи билан укасининг гапларига қулоқ солаётган эди, укасига бир олайиб қаради-ю: «Унга бугун нима бўлди? Жуда дадил-ку», деб ўйлади. Левин ўзида қаног пайдо бўлганини сезиб турганидан акасининг хабари йўқ эди. Левин ўз сўзларини Кити эшишиб турганлиги-ни, буни эшишидан ҳузур қилаётганлигини пайқарди. Ҳозир унинг ақлини олган нарса фақат шу эди. Фақат бу хонадагина эмас, балки бутун оламда ўзию Китидан бошқа ҳеч ким қолмаган эди (унинг ҳаёти буюк эътибор ва маъно касб этган эди). У ўзини бошни гангитадиган баландликда ҳис этар, анови меҳрибон, дилбар Каренинлар, Облонскийлар ва бутун дунё эса унга пастда, жуда-жуда узоқда кўринарди.

Степан Аркадьевич заррача ҳам сезидирмасдан, улар-нинг юзларига ҳам қарамасдан, худди бошқа жой йўқ-дек, Левинни Китининг ёнига ўтқазиб қўйди.

— Қани, бўлмаса сен шу ерга ўтира қол,— деди у Левинга.

Овқатлар ҳам яхши, идиш-оёқлар ҳам соз эди. (Степан Аркадьевич яхши идиш-оёқларга ишқибоз эди). Мари Луиз деб аталадиган шўрва оғизларда қоларди, оғизда эриб кетадиган майда сомсалар таърифдан ташқари эди. Оқ галстук тақиб олган иккита лакей билан Матвей овқатларни шарпасиз келтириб, чурқ этмай, эп-чиллик билан виноларни қуйиб туришарди. Зиёфат моддий жиҳатдан муваффақиятли эди, ғайри моддий жиҳатдан эса яна ҳам соз бўлди. Суҳбат гоҳ умумий,

гоҳ хусусий мавзуларда сира тинмай давом қилди, овқат охирига бориб шу қадар қизиб кетдикى, эркаклар столдан туришганда ҳам гаплари тұхтамади, ҳатто Алексей Александрович ҳам жонланиб кетди.

X

Песцов охиригача мунозара қилишни яхши күрарди, Сергей Ивановичнинг сўзларидан қаноатланмаган, бунинг устига, ўз фикрининг тұғри әмаслигини ҳам сеза бошлаган эди. Шунинг учун, шурва ичиб ўтиришганда Алексей Александровичга юзланиб:

— Мен ҳеч қаочон аҳолининг фақат тиғизлигигина масалани ҳал қиласы, деб ўйлаган әмасман,— деди,— лекин бунда принцип әмас, асосларни назар-эътиборга олиш керак.

Алексей Александрович шошмасдан, бўшашиб туриб жавоб қилди:

— Назаримда, иккови ҳам бир нарса. Менинг фикримча, бошқа халққа олий тараққиётта эга бўлганларгина таъсир ўtkаза олади, қайсики...

— Ҳамма гап шундаки,— деб Песцов ўзининг йўғон товуши билан гапни бўлиб қўйди, у ҳамма вақт фикрини айтишга шошилар ва ҳамма вақт жон-жаҳди билан гапиради,— олий тараққиёт деб нимани тахмин қилиши керак? Инглизлар, французлар, немисларнинг қайси бири тараққиётнинг олий поғонасида? Ким кимни ўз миллатига сингдириб олади? Кўриб турибмизки, Рейн французлашиб қолди, ҳолбуки немислар улардан паст әмас!— деб қичқирди у.— Бунда бошқа бир қонун бор!

Алексей Александрович қошлиарини хиёл кўтариб:

— Назаримда, устунлик ҳамма вақт чинакам таълим томонда бўлиши керак,— деди.

— Хўп, лекин чинакам таълимнинг белгилари деб нималарни тушунишимиз керак?— деди Песцов.

— Фикримча, белгилари маълум,— деб қўя қолди Алексей Александрович.

— Унинг белгилари жуда ҳам маълум деб айтиб бўладими?— деб Сергей Иванович нозик бир табассум билан гапга аралашди.— Фақат соғ классик таълимгина ҳақиқий таълим бўла олади, мен бунга тан бераман,

лекин биз тарафларнинг қаттиқ талашиб-тортишаётгандарини кўриб турибмиз, демак, қарши лагернинг ўз фойдаси учун кучли далиллари бўлиши мумкинлигини инкор қилиб бўлмайди.

— Классиксиз, Сергей Иванович. Қизилидан бўлсинми? — деди Степан Аркадьевич.

Сергей Иванович, стаканни шиша оғзига тутиб турраб, ёш болага илинчоқлик қилаётгандек кулимсизради.

— Мен таълим беришнинг у хили тўғрисида ҳам, бу хили тўғрисида ҳам фикримни айтаётганим йўқ,— деди у,— фақат ҳар икки томоннинг ҳам кучли далиллари борлигини гапиряпман,— деб сўзини давом қилди, Алексей Александровичга юзланиб.— Мен классик таълим олганман, аммо бу мунозарада шахсан ўз ўрнимни тополмайман. Реал фанлар олдида классик фанларга нима учун кўпроқ устунлик берилишининг равшан далиллари ни кўз олдимга келтиролмайман.

— Табиий фанларнинг ҳам педагогик тараққиётда ўшаларга ўхшаш таъсири бор,— деб Песцов гапни илиб кетди.— Масалан, астрономияни олинг, ботаникани олинг, умумий қонунлар системаси билан ҳайвонотни олинг!

— Мен бу фикрга тўла қўшилолмайман,— деб жавоб қилди Алексей Александрович.— Тилларнинг сарф-нахвни ўрганиш процессининг ўзи маънавий тараққиётга жуда ҳам самарали таъсир қиласди, назаримда, буни эътироф қилмасдан бўлмайди. Бундан ташқари, классик ёзувчиларнинг таъсирлари ахлоқ-одоб масалаларидан жуда зўр кучга эга бўлгани ҳолда, табиий фанларни ўқитиш ишлари замонамизнинг марази бўлиб келаётган зарарли, ёлғон таълимотлар билан қўшиб олиб борилаётди, бу бир баҳтсизликки, буни инкор қилиб бўлмайди.

Сергей Иванович бир нима демоқчи бўлган эди, Песцов дўриллаган товуши билан уни босиб кетди. У бу фикринг ноҳақлигини қизишиб исбот қилишга киришиди. Сергей Иванович, мутлақо ғалаба қиласиган эътиroz тайёрлаб қўйган бўлса керак, жимгина сўз навбатини кутиб турди.

Сергей Иванович нозиккина кулимсираб Қаренинга юзланди-да:

— Лекин,— деди,— агар классик таълим томонида

ҳозир сиз айтган одоб-ахлоқ disons le mot¹ — анти-нигилистик таъсир устунлиги бўлмаганда, у ё бу фанларнинг фойда ва ё заарларини тарозига солиб тортиш қийин бўларди, қайси бирини маъқуллаш масаласи ҳам бу қадар тез, узил-кесил ҳал қилинмас эди, бу фикрга қўшилмасдан бўлмайди.

— Шубҳасиз.

— Башарти бу анти-нигилистик таъсир устунлиги классик фанлар томонида бўлмаганида, биз ҳар икки томоннинг ҳам далиллари устида кўпроқ ўйлаган, тарозига солиб тортиб кўрган бўлар эдик,— деди Сергей Иванович, назокат ила кулимсираб,— у оқимга ҳам, бу оқимга ҳам ихтиёр берган бўлур эдик. Лекин ҳозир биз бу классик таълимда нигилизм маразига қарши ҳабдори кучи борлигини биламиз, шунинг учун ҳам бу дорини ўз беморларимизга дадил тавсия қиласиз... Нима, унда ҳабдори кучи йўқми?— деб сўзини ҳазил-мутоиба билан тугатди.

Сергей Ивановичнинг ҳабдори ҳақидаги гапи ҳаммани кулдирди, айниқса боятдан бери қизиқ гапни кутиб ўтирган Туровчин хохолаб, қаҳ-қаҳлаб кулиб юборди.

Степан Аркадьевич Песцовни таклиф қилишда янглишмаган эди. Песцов бор ерда маъноли суҳбат бир минут ҳам тўхтамас эди. Сергей Иванович суҳбатга ўз ҳазили билан энди хотима бериб ҳам эдики, Песцов яна дарҳол янги бир мавзуни кўтариб қолди.

— Ҳукуматда шундай фикр бор, дейилган гапга ҳам асло қўшилиб бўлмайди,— деди у.— Ҳукумат кўриладиган тадбирларнинг таъсирига лоқайд бўлган ҳолда умумий мулоҳазагагина суюниб иш кўрса керак. Масалан, хотин-қизларга билим бериш масаласи заарарли деб ҳисобланиши керак эди, ҳолбуки ҳукумат хотин-қизлар учун курслар, университетлар очиб берәтибди.

Ана шундан кейин суҳбат дарров хотин-қизларга билим бериш мавзуига кўчди.

Алексей Александрович хотин-қизларга билим бериш масаласининг одатда хотин-қизлар эркинлиги тўғрисидаги масала билан аралаштириб юборилаётгани ва фақат шу сабабдангина бу тадбир заарарли деб ҳисобланиши мумкинлиги ҳақида фикр юритди.

¹ Дангал айтайлик.

— Аксинча, мен бу икки масалани бир-бири билан боғлиқ деб биламан,— деди Песцов,— бу фақат кўзга икки хил бўлиб кўринарди, холос. Хотин-қизлар маълумотлари етишмаганлиги орқасида ҳуқуқларидан маҳрум, маълумотлари етишмаганлиги эса ҳуқуқсизликдан келиб чиқади. Хотин-қизларнинг қуллиги шу қадар кучли, шу қадар эски бир қулликки, уларни биздан айриб турган ўртадаги гирдобни кўпинча пайқашни истамаймиз, буни эсдан чиқармаслик керак.

‘Сергей Иванович Песцовнинг сўзи тамом бўлгандан сўнг:

— Сиз ҳуқуқ тўғрисида гапирдингиз,— деди,— суд ишларида маслаҳатчи вазифасини эгаллаш, земство аъзоси бўлиш, идораларда раис бўлиб ўтириш ҳуқуқи, хизматга кириш, парламентга аъзо бўлиш ҳуқуқи...

— Шубҳасиз.

— Лекин хотин-қизлар камдан-кам учрайдиган бир истисно тариқасида бу ўринларни эгаллашганда ҳам, назаримда, «ҳуқуқ» сўзини сиз нотўғри қўлладингиз. Агар «вазифа» деганингизда, тўғрироқ бўларди. Суд маслаҳатчиси бўлиб ишлаганимизда ҳам, земство аъзоси бўлганимизда ҳам, телеграф амалдори бўлиб хизмат этаётганимизда ҳам биз ўзимизнинг вазифамизни адо этиб турибмиз десак, ҳар қандай одам бу гапимизга қўшилади. Шунинг учун гапнинг очиғини айтганда, хотин-қизлар вазифага муҳтож, мана буниси тамоман қонуний. Шунинг учун уларнинг эркаклар бошига тушган умумий ишга ёрдам бериш истакларига фақат хайриҳоҳ бўлишгина мумкин.

— Тамоман тўғри,— деб тасдиқлади Алексей Александрович.— Улар бу вазифани уddyalай оладиларми йўқми, менинг фикримча, масала фақат шунинг устида.

— Улар орасига маърифат тарқалганда,— деб Степан Аркадьевич гап қотди,— албатта, уddyalай олишади. Биз буни...

Гапга узоқ қулоқ солиб ўтирган князь, киноя билан кулиб турган кичкина кўзларини чақнатиб:

— Хўш, мақол-чи?— деди,— қизларим олдида айтиверсан бўлади: сочи узун...

— Негрлар озод қилинmasдан илгари улар тўғрисида ҳам худди шундай деб ўйлашарди,— деди жаҳли чиқиб Песцов.

— Мен хотин-қизларнинг янги вазифалар ахтаришига ҳайрон қоламан,— деди Сергей Иванович,— ҳолбуки биз эркаклар одатда бу хил нарсалардан ўзимизни олиб қочамиз.

— Вазифа — ҳуқуқ ва бойликнинг жўраси; ҳокимиёт — пул, шараф демакдир — хотин-қизлар шуларни қидиришади,— деди Песцов.

— Энагалик ҳуқуқини олганимда ҳам, менга ҳақ бермай, хотинларга ҳақ беришганини кўрсам, барибир, жаҳлим чиқарди,— деди қари князъ.

Туровцин хохолаб кулиб юборди. Сергей Иванович бўлса, бу гапни ўзи айтмаганига афсус еб қолди. Ҳатто Алексей Александрович ҳам кулимсираб қўйди.

— Эркак киши қандай энага бўла олади,— деди Песцов,— хотин киши...

— Йўқ, бир инглиз кемада чақалогини энага бўлиб эмизибди,— деди қари князъ, қизлари олдида бу пардасиз гапни айтишга тортинимай.

— Ўшандақа инглизлардан чиққан энага қанча бўлса, хотин-қизлардан чиқадиган амалдорлар ҳам шунча бўлади,— деб айтди Сергей Иванович.

Степан Аркадьевич Песцовга хайриҳоҳлик кўрсатиш ва уни ҳимоя қилиш билан ҳамма вақт ўзи кўзда тутган Чибисовани эслаб:

— Шундайдир-у, лекин оиласи бўлмаган қиз нима қилиши мумкин?— деди.

Дарья Александровна, Степан Аркадьевич қандай қизни назарда тутиб гапирганлигини пайқаган бўлса керак, қўйқисдан гапга аралашиб, тажанглик билан:

— Агар ўша қизнинг ўтмишига яхшилаб кўз ташланса, у ҳолда бу қиз ўзига неппа-нозин иш топиши мумкин бўлган ўз оиласини ёки опасининг оиласини ташлаб кетганлигини кўрасиз,— деди.

— Лекин биз принцип устида, идеал устида гап талашиб ўтирибмиз,— деди Песцов, дўриллаган овози билан.— Хотин-қизлар эркин бўлиш, маърифатли бўлиш ҳуқуқини хоҳлашади. Улар бу нарсаларнинг имкони йўқлигини кўриб сиқилишади, эзилишади.

— Мен бўлсан, мени болалар уйига энага қилиб олишмаслигини билганим учун сиқилиб, эзилиб ётибман,— деди яна қари князъ Туровциннинг кайфини чорқилиб, Туровцин кулги зўридан сарсабилни йўғон томони билан қайлага тушириб юборди.

Умумий гурунгга Кити билан Левиндан бошқа ҳамма аралашиб ўтириди. Олдин, бир халқнинг иккинчи халққа ўтказадиган таъсири ҳақида гап кетаётганда, Левиннинг бу борадаги фикрлари беихтиёр миясига келган бўлса ҳам, лекин илгарилари ўзи учун ниҳоятда муҳим бўлган бу фикрлар, худди тушидагидек, мияслинг лип-лип ўтар, энди унда заррача ҳам мароқ уйғотмас эди. Ҳеч кимга даркори бўлмаган бу нарсалар тўрисида уларнинг жон кўйдириб гап талашаётгандарни Левинни ҳатто таажжублантириди. Уларнинг хотин-қизлар ҳуқуқи ва маърифати тўғрисидаги гаплари ҳам Китини худди ана шундай мароқлантириши керак эди. Чет элда орттирган дугонаси Варенъкани, унинг бирорвга қарам бўлиб, оғир ҳаёт кечиришини эслаб, бу ҳақда неча марталаб ўйлаган, эрга тегмаса ўзининг бошига нималар тушишини неча марталаб ўйлаган, бу ҳақда опаси билан неча марталаб талашган эди! Ҳозир эса бу нарса уни заррача ҳам қизиқтирмасди. Уларнинг Левин билан ўзаро гаплари бор эди, гаплар эмас, балки уларни минут сайин бир-бирига яқинлаштириб, улар қадам ташлаган номаълум бир истиқбол олдида қалбларини шодлик ваҳимаси билан тўлдириб бораётган аллақандай сирли бир муносабат бор эди.

Олдин Левин Китининг, ўтган йили мени каретада қандай қилиб кўра олдингиз, деган саволига жавобан, пичан ўроғидан келаётиб, катта йўлда учратганини айтиб берди.

— Саҳар палласи эди. Сиз энди уйғонган бўлсангиз керак. Ойингиз бурчакда ухлаб ўтирган эканлар. Ажойиб бир тонг эди. Ўзим кетяпман-у: «Бу тўрт отлик каретада ким бор экан-а?» деб ўйлайман. Қўнғироқли тўрт азамат отғизиллаб ўтаётганда, бирдан сиз кўриниб қолдингиз: деразага қарасам, каллапўшингизнинг боғичларини икки қўлингиз билан ушлаб, мана бундай ўтирибсиз, бир нимани қаттиқ ўйлаб боряпсиз,— деди у кулимсираб.— Қани энди, ўшанда нималарни ўйлаётганингизни билсан. Муҳим нарсамиди?

«Сочларим тўзғиб кетмаганимидикан-а?» деб ўйлади Кити, лекин бу тафсилотни хотирлагандага Левиннинг лабларида мулойим табассум пайдо бўлганини кўриб, ўзи ўшанда қолдирган таассуротнинг, аксинча, жуда

ҳам яхши эканлигини пайқади. Қити қизариб, хурсанд-лигидан кулиб юборди.

— Қаранг-а, ҳеч эсимда йўғ-а.

Левин Туровциннинг кулгидан ёш келган кўзларига ва силкиниб турган гавдасига ҳаваси келиб:

— Қандай яхши кулади-я?—деди.

— Уни кўпдан буён танийсизми?— деб сўради Қити.

— Қаёқда дейсиз!

— Чамамда, уни ёмон киши деб ўйласанғиз керак, а?

— Ёмон эмас, паст одам!

— Ҳеч-да! Миянгиздан дарров қувинг бу фикрни!— деди Қити.— Мен ҳам илгари унинг тўғрисида худди шундай фикрда эдим, лекин у ниҳоятда дилкаш, меҳрибон одам экан. Қалби олтин.

— Қалбини қандай қилиб билдингиз?

— Биз у киши билан жуда қадрдон дўстмиз. Мен уни яхши биламан. Ўтган қиш... Сиз бизникига келиб кетганингиздан кейин,— деди Қити, гуноҳкор кишидай, айни замонда дилрабо бир табассум билан,—Доллининг ҳамма боласи скарлатина бўлиб қолди, ўшанда Туровцин бир кун йўқлаб келди.— Қити шивирлаб гапира кетди:— Биласизми, Туровцин Доллига шу қадар ачиники, ўша ерда қолиб, опам билан бирга болаларга қараб юрди. Ҳа, опамларникида уч ҳафта туриб, болаларни худди энагадай парвариш қилди.

Қити опаси томонга эгилиб:

— Болалар касал бўлганда Туровциннинг боқишиганини Константин Дмитриевичга айтиб беряпман,—деди.

Долли ўзи тўғрисида гапиришаётганини сезиб ўтирган Туровцинга қаради-ю, мулойимгина кулимсираб:

— Ҳа, жуда ажойиб, дилкаш киши!—деди.

Левин Туровцинга яна бир карра қаради-да, бу одамнинг дилкашлигини илгари фаҳмламаганига ҳайрон қолди. Кейин ҳозир ҳис қила бошлаган нарсаларини астойдил бўйнига олиб:

— Узр, узр, одамлар тўғрисида минбаъд ёмон фикр қилмайман!—деди, чақчақ уриб.

XII

Хотин-қизларнинг ҳуқуқлари ҳақида очилган муно-зарада хонимлар олдидаги никоҳ ҳуқуқидаги тенгсизлик масаласига тегиб ўтилган эди. Тушлик маҳалида Пес-

цов бу масалани неча қайталаб қўзғамоқчи бўлса ҳам, Сергей Иванович билан Степан Аркадьевич гапни астагина бошқа ёққа буриб туришиди.

Овқатдан сўнг ўринларидан туришиб, хонимлар чиқиб кетганларидан сўнг, Песцов улар орқасидан эргашмай, Алексей Александровичга юзланди-да, тенгсизликнинг асосий сабабини сўзлаб кетди. Унинг фикрича, эру хотин ўртасидаги тенгсизлик шундан иборат эмиши, хотиннинг вафосизлиги билан эрнинг вафосизлиги ни қонун ҳам, афкор омма ҳам бир хил жазоламас эмиш.

Степан Аркадьевич шошиб-пишиб Алексей Александровичнинг ёнига келди-ю, папирос таклиф қилди.

Алексей Александрович ўзини хотиржам тутиб:

— Йўқ, чекмайман,— дегандан сўнг, бу мунозарадан ўзиннинг қўрқмаслигини атайин қўрсатмоқчи бўлган-дек, Песцова совуққина жилмайиб туриб мурожаат қилди.

— Бундай қарашнинг сабаби, менинг фикримча, масаланинг асл моҳиятида бўлиши керак,— деди у, кейин меҳмонхонага ўтиб кетмоқчи бўлди, лекин шу маҳал куттимаганда Туровцин Алексей Александровичга мурожаат қилиб қолди.

Шампан виносидан ичиб анча жонланган ва жонига теккан сукунатни бузиш учун қачондан бери пайт пойлаб турган Туровцин:

— Прячников воқиасини эшитдингизми?— деб сўради.— Вася Прячников,— деди яна, нам ва қизил лаблари билангина кулимсираб, у кўпроқ бош меҳмон Алексей Александровичга юзланиб галирди.— Тверда Квитский билан дуэлда отишиб, рақибини ўлдирган эмиш, бугун менга шундай дейишиди.

Ҳамма вақт майиб бўлган ерингни жўрттага уриб олишдан қўрққанингдек, Степан Аркадьевич ҳам бугун гап нуқул Алексей Александровичнинг оғриқ ерига бориб тегаётганилигини сезиб турарди. У куёвини бошлаб чиқиб кетмоқчи бўлган эди,— бўлмади, Алексей Александровичнинг ўзи қизиқиб сўраб қолди:

— Прячников нимага дуэлда отишибди?

— Хотини тўғрисидан. Эркакча иш қилибди, азamat! Дуэлга чақирибди-ю ўлдирибди-қўйибди!

— Э!—деди парвосизгина Алексей Александрович, қошларини кериб, кейин меҳмонхонага ўтиб кетди.

Долли салқин меҳмонхонада қўрқа-писа, табассум билан уни кутиб олиб:

— Жуда хурсандман кирганингизга,— деди,— сиз билан гаплашадиган гапим бор. Шу ерга ўтирайлик.

Алексей Александровичнинг керилган қошлари ўзига бепарволик тусини бериб турарди, у шу қиёфада Долли ёнига ўтириб, ясама бир табассум билан жилмайди.

— Шунинг учун ҳам сиздан узр сўраб дарҳол жўнамоқчи эдим,— деди у.— Эртага йўлга чиқишим керак.

Дарья Александровна Аннанинг гуноҳсизлигига қаттиқ ишонар, шунинг учун ҳам гуноҳсиз дугонасини пинагини бузмай ҳалок қилиш фикрига тушиб қолган бусовуқ, ҳиссиз кишига қарши қўзғалган ғазабидан қони қочиб, лаблари титрай бошлаганини ҳис қилиб ўтирап эди.

Долли унинг кўзларига дадил тикилиб:

— Алексей Александрович,— деди.— Мен сиздан Аннани сўровдим, жавоб бермадингиз. Аҳволи қандай?

Алексей Александрович унинг юзига қарамасданоқ:

— Саломат бўлса керак, Дарья Александровна,— деб жавоб қилди.

— Алексей Александрович, мени кечиринг, ҳақим йўқ, албатта... лекин Аннани мен ўз синглимдай яхши кўраман, ҳурмат қиласман, илтимос қиласман сиздан, ёлвориб сўрайман, ўртангизда нима гап бор? Уни нима тўғрида айблайсиз?

Алексей Александрович юзини тириштириди, кўзларини чала-чулла юмиб, бошини солинтириди.

— Анна Аркадьевнага бўлган илгариги муносабатларимни нима учун ўзгартиришим зарур деб ҳисоблаганимнинг сабабларини эрингиз айтиб бергандир, деб ўйлайман,— деди у, Доллининг кўзларига қарамай, лекин шу маҳал меҳмонхонадан ўтиб кетаётган Шкербацкийга норози бир назар ташлади.

Долли суюклари кўриниб турган қўлларини бето-қатланиб қисди-да:

— Бу нарсага ишонмайман, ишона олмайман!— деди. Кейин ўрнидан чалдаст туриб бориб, қўлини Алексей Александровичнинг енгига қўйди.— Бу ерда бизга ха-лақит беришади. Юринг бу ёққа, худо хайрингизни берсин.

Доллининг ҳаяжони Алексей Александровичга ҳам таъсир қилди. Ўрнидан туриб, Долли орқасидан индамай болалар дарсхонасига кирди. Улар қаламтарош билан кескилаб ташланган клиенкали стол ёнига келиб ўтиришди.

Долли унинг ўзидан олиб қочаётган кўзларига қарашга тиришиб:

— Бунга ишонмайман, ишонмайман!— деб айтди.

— Фактларга ишонмай бўлмайди, Дарья Александровна,— деди у, фактларга сўзини бўрттириб.

— Айтинг ахир, нима қилиб қўйди?— деди яна Дарья Александровна.—Айтсангиз-чи, нима қилди ахир?

— Ўз бурчини оёқ-ости қилиб, эрига хиёнат этди. Ана унинг қилган иши,— деди Алексей Александрович.

Долли қўлларини чаккаларига тегизиб, кўзларини юмиб туриб:

— Йўқ, йўқ, бу бўладиган гап эмас!— деди.

Алексей Александрович қарорининг қатъийлигини унга ҳам, ўзига ҳам кўрсатиш учун фақат лаблари билангина совуққина кулимсираб қўйди, Доллининг бу оташин ҳимояси уни тараддудга солмаган бўлса ҳам, лекин ярасига туз сепди. Энди у жонланиброқ гапира бошлади.

Алексей Александровичнинг жаҳли чиқди, яна бурнини тортиб туриб:

— Хотиннинг ўзи эрига гапнинг очиғини айтгандан кейин, хато қилиш жуда қийин. Саккиз йиллик умрини, ўғил кўрганини хато деб эълон қилса-ю, янгидан ҳаёт бошлаш тилагини айтиб турса-ю, яна шубҳага ўрин қоладими!— деди.

— Аннадан гуноҳ содир бўлишини ақлимга сифдира олмайман, бу нарсаларга ишонолмайман.

У энди Дарья Александровнанинг ҳаяжонланган шафқатли юзига рўй-рост қараб ва тили қичиб гапга тушиб кетди:

— Дарья Александровна!— деди.— Шубҳага ҳали ҳам ўрин бўлса, мен жон деяр эдим. Шубҳа билан яшаб юрган кезларим мен учун ҳар қанча оғир бўлса ҳамки, ҳозиргидан енгилроқ эди. Шубҳа билан ўтган кунларимда ҳали умидга ўрин бор эди, лекин энди умидим узилди, шундай бўлса ҳам, ҳамма нарсага шубҳа билан қарайман. Ҳамма нарсадан шу қадар шубҳаланаманки, ҳатто ўғлимдан ҳам нафратланаман, баъзан унинг ўз

ўғлим эканига ҳам ишонмайман. Мен ниҳоятда баҳтсизман.

Бу нарсани гапириб ўтиришнинг кераги ҳам йўқ эди. У Дарья Александровнанинг юзига қараганда, Долли унинг баҳтсизлигини фаҳмлаб олди, ана шунда Доллининг раҳми келиб кетди, ўз дугонасининг турноҳсизлиги тўғрисидаги ишончига ҳам дарз кетди.

— Оҳ! Қандай даҳшат, қандай даҳшат! Наҳотки ажралиш қарорингиз рост бўлса?

— Бундан бошқа чора қолмади. Ноилож шу қарорга келдим.

— Вой ноиложлик қурсин, ноиложлиг-э!..— деди у, кўзларига ёш олиб.— Йўқ, иложи йўқ эмас!— деди яна куйиниб.

— Бу хил қайғу аламнинг шуниси ёмонки, бошқа ҳар қандай жудоликда, ўлимда йиғлаб-сиқтаб бўлса ҳам кўникиб кетасизу, бунда ҳаракат қилишга мажбурсиз,— деди Алексей Александрович, унинг ўйларини топгандек.— Бошингизга тушган хўрлик, ҳақирликдан қутулишингиз керак, уч калла бир қозонда қайнамайди.

Долли:

— Тушунаман, жуда яхши тушунаман,— деб бошини солинтириди. У ўзини, бошига тушган қайғу аламларни ўйлаб бир оз жим ўтиргандан сўнг бирдан бошини кўтарди-да, ёлворувчи бир адо билан қўлларини қовуштириди.— Шошманг! Ахир христиансиз. Аннани ўйланг! Ташлаб кетсангиз, бечоранинг бошига нималар келиши ни ўйланг!

— Ўйлаганман, Дарья Александровна, жуда кўп ўйлаганман,— деди Алексей Александрович. Юзида қизил доғлар пайдо бўлди, хира кўзлари Доллига тикилди. Дарья Александровна энди бутун қалби билан унга ачина бошлади.— Менинг шарманда бўлганимни у ўз тили билан айтгандан кейин ҳам мен сиз айтган нарсани қилдим, ҳамма нарсани эскича қолдирдим. Тузалишига имкон бердим, уни қутқариб қолишга интилдим. Оқибат нима бўлди? Одоб андишага риоя қилишдан иборат бўлган энг осон талабимни ҳам бажармади,— деди, қизишиб.— Ҳалок бўлишни хоҳламаган одамни қутқазиб қолмоқ мумкин, лекин табиати бутунлай бузилган, разолатга учраган киши учун ҳалокати бирдан-бир нажот бўлиб кўринса, унда нима қилмоқ керак?

— Ҳар нима бўлса ҳам, лекин талоқ қилиш керак эмас!— деб жавоб берди Дарья Александровна.

— Ҳўп, бўлган гап шуми?

— Йўқ, бу бир даҳшат! У ҳеч кимга хотин бўлмайди, ҳалок бўлади!

Алексей Александрович елкалари билан қошлирини ќутариб:

— Менинг нима иложим бор?— деди: Хотинининг сўнгги қилмишини эслаб шу қадар жаҳли чиқиб кетдиги, яна сухбат бошидаги сингари совуқ бўлиб олди.— Дардкашлигингиз учун ғоят миннатдорман, лекин менга ижозат,— деди, ўрнидан қўзғалиб.

— Йўқ, тўхтанг! Аннани ҳалок қилмаслигингиз керак. Шошманг, мен ўз шўримни гапириб бераман. Мен эрга тегдим, лекин эrim мени алдай бошлади, аламимга чидолмай, рашким қўзғаб, ҳар нарсани ташлаб кетмоқчи бўлдим, ҳатто... лекин эс-хушимни йиғиштириб олдим, кимнинг ёрдами билан денг? Аннанинг. Анна мени қутқазиб қолди. Мана энди неппа-нозин яшаб турбман. Болалар ўсишяпти, эrim ўз оиласига қайтиб келди. Ўзининг ноҳақ иш қилганини сезиб, инсофга келди, яхшироқ бўлиб қолди — мен ҳам яшаб келяпман... Мен эrimнинг гуноҳларини кечирдим, сиз ҳам кечиришингиз керак!

Алексей Александрович унга қулоқ солиб ўтирган бўлса ҳам, лекин сўzlари энди кор қилмасди. Қўнглида яна ўша талоқ қилишга қарор берган кунидаги ғазаб қўзғалган эди. У бир силкиниб олди-ю, чинқироқ, баланд товуш билан гапира бошлади:

— Афв этинг, гуноҳидан ўта олмайман, кечиришни ҳам истамайман, мен буни адолатсизлик деб биламан. Мен бу хотин учун қўлимдан келган ҳамма нарсани қилдим. У эса ҳамма нарсани оёқ ости қилиб балчиқقا булғаб ташлади, бу унга одат. Мен золим эмасман, ҳеч қачон бирордан нафратланган эмасман, лекин ундан қалбимнинг бор кучи билан нафратланаман, бошимга солган барча шўри-ғавғолар учун ҳаддан ташқари нафратланганлигим сабабли гуноҳларини ҳам кечира олмайман!— деди у, овозида сезилиб турган аламли ёшлари билан.

Дарья Александровна хижолатпазлик билан:

— Ўзингиздан нафратланганларни севинг...— деб шивирлади.

Алексей Александрович нафратомуз жилмайди. У бу васиятни қачонлардан бери билса ҳам, лекин бошига тушган савдога буни татбиқ қилиб бўлmas эди.

— Узингиздан нафратланганларни севинг, дейилган-у, лекин ўзинг нафратланган одамни севиб бўлмайди. Дилингизни хира қилдим, кечиринг. Ҳамманинг қайфуси ўз бошидан ошиб ётади!— Алексей Александрович ўзини қўлга олиб, вазмингина хайрлашди-ю, жўнаб кетди.

XIII

Столдан туришганда, Левин Китига эргашиб меҳмонхонага кирмокчи бўлди, лекин мулозаматининг бу қадар очиқ-сочиқлигидан Кити ўнғайсизликка тушиб қолмасмикан деб қўрқди. Шунинг учун эркаклар тўдасида қолиб, умумий гурунгга аралашиб ўтириди, гарчи Китига қарамаса ҳам, унинг нима қилаётганини, қараётганини ва меҳмонхонада қаерда ўтирганини сезиб турди.

Ҳамма тўғрисида фақат яхши фикрда бўлиш, ҳаммани ҳамма вақт яхши кўриш тўғрисида Китига берган ваъдасини ҳозир ўзини ҳеч зўрламай, қийналмай бажармоқда эди. Гап ердан жамоа бўлиб фойдаланиш устига бориб тақалганда, Песцов буни аллақандай нарсани кўплашиб ишлашнинг ибтидоси деб атади. Левин Песцовнинг ҳам, рус жамоасининг аҳамиятини ўзича тушунган ё тушунмаган акасининг ҳам фикрига қўшилмади. Лекин буларни яраштиришга, ихтилофларини юмшатишга тириши. У ўзи айтган гапларга ҳеч қизиқмасди, улар айтган гапларга яна ҳам камроқ қизиқарди, фақат уларга ҳам, бошқаларга ҳам яхшиликдан бошқа ҳеч нарсанираво кўрмасди. У ҳозир фақат бир нарсанигина муҳим деб биларди. Бу бир нарса аввал шу ерда, меҳмонхонада эди, кейин ундан жилиб, эшик оғзига келиб тўхтади. Унинг ўзига тикилганини, жилмаяётганини ўгирилмасданоқ сезиб турарди, кейин ўгирилишга мажбур бўлди. У эшик оғзизда Шчербацкий билан бирга ўзига қараб турар эди.

— Мен сизни фортельяно олдига кетяпсизми, деб ўйлабман,— деди Левин, Китининг ёнига келиб.— Қишлоқда бир камим шу-да: музика.

— Йўқ, фақат сизни чақиргани келаётган эдик,— деди Кити, ўз табассуми билан уни сарафroz қилиб,—

ўзингиз келганингиз учун раҳмат. Гап талашишдан ни-
ма маза чиқади-я? Ҳеч қачон улар бир-бирини мот қи-
лишолмайди.

— Тўғри айтасиз,— деди Левин,— кўпинча рақибинг
нима демоқчи эканлигини ҳеч тушуна олмаганинг учун
ҳам киши шундақа қизишиб гап талашиб қолади.

Энг ақлли кишилар орасида мунозара чиққандан, бир-
талай куч, бирталай фасиҳ иборалар ишлатгандан сўнг,
талашуви томонлар гап бошидаёқ, аллақачон ўзларига
маълум бўлган нарсани бир-бирларига исбот қилиш учун
бекорга жон куйдиришганларини, лекин ўзларининг
ҳар хил нарсани яхши кўришганларини сезадилар, му-
нозарадан мағлуб бўлиб чиқмаслик учунгина яхши кўр-
ган нарсаларининг номини айтмайдилар, бундай ҳол-
ларни Левин кўп марта кўрган эди. Мунозара маҳалида
рақибинг яхши кўрган нарсани тушуниб, баъзан ўзинг
ҳам бирдан яхши кўриб қоласану, дарҳол унинг фикрига
қўшила қоласан, ана ундан кейин бутун далилларинг
бехуда нарса бўлиб кетади.— Левин кўп маҳал шу аҳ-
волга тушар эди; гоҳи маҳаллар эса, аксинча, ниҳоят
ўзинг яхши кўрган нарсани гапириб берасан ва бу ту-
файли ўзинг ўйлаб чиқарган далилларни рўкач қила-
сан; агар бу нарсаларни яхшилаб, самимият билан айт-
санг рақибинг фикрингта қўшилади-ю, мунозарани тўх-
татади. Левин шу нарсани айтмоқчи бўлди.

Кити пешонасини тирицириб, унинг фикрини тушу-
нишга уринди. Аммо Левин гап бошлиши биланоқ у
дарров тушуниб олди.

— Тушундим, аввал унинг нима тўғрисида мунозара
қилаётганини, нимани яхши кўрганлигини билиш керак,
унда...

Кити унинг жуда нўноқ ифода қилинган фикрини
фаҳмлаб, тўғрилаб айтиб берди. Левин қувониб кулим-
сиради: Песцов ва акаси билан ўзи ўртасида чиққан бу
эзма, чигал мунозаранинг энг мураккаб фикрларнинг бу
содда, қисқа хулоса билан якунланиши уни қойил қол-
дирган эди.

Шербацкий уларнинг ёнидан кетгандан сўнг Кити
қарталар даста-даста қилиб қўйилган стол ёнига келиб
ўтириди-да, қўлига бир парча бўр олиб, янги яшил бар-
қутга доиралар чиза бошлади.

Улар овқат маҳалида очилган гап устида: хотин-қиз-
ларнинг озодлиги ва қиладиган ишлари тўғрисида яна

гаплаша бошлашди. Левин Дарья Александровнанинг әрга тегмаган қиз оиласидан ўзига яраша иш топиб олади, деган фикрига қўшилганини айтди. У бу фикрни, ҳеч қандай оила хотин-қизлар ёрдамисиз яшай олмайди, ҳар бир камбағал оилада ҳам ёлланган ёки ўз қариндошларидан энагалар бўлиши керак, деб қувватлади.

Кити қизариб, лекин ростгўй кўзлари билан унга дадил тикилиб туриб:

— Йўқ,— деди,— қизлар шундай аҳволга солиб қўйилган бўлишлари мумкинки, улар бир оиласига бош эгмай кира олмайдилар, ҳолбуки улар...

Левин унинг сўзларини киноясидан фаҳмлади.

— О! Албатта!— деди у,— ҳа, ҳа, ҳа, тўғри айтасиз, тўғри!

Левин Китининг қалбида ҳақириликдан қўрқиш ва иффат ҳисси борлигини пайқагандагина овқат устида хотин-қизлар озодлиги тўғрисида Песцов даъво қилган нарсаларни тушунди ва унга бўлган муҳаббати туфайли бу қўрқув ҳақириликни ўзи ҳам ҳис этиб, ўз даъволаридан дарҳол воз кечди.

Үртага жимлик чўқди. Кити ҳамон бўр билан стол устини чизиб ўтирас, кўзлари сокин бир нур билан порлар эди. Левин унинг кайфиятига бўйсуниб, ўз вужудини баҳт-саодат тўлдириб бораётганини сезди.

— Э! Бутун столни чизиб юборибман!— деди-ю Кити, бўрни қўйиб, турмоқчи бўлгандек, қўзғалиб қўйди.

«Усиз қандай ёлғиз қоламан?» деб ўйлади Левин ваҳимага тушиб, кейин бўрни олди-ю стол ёнига ўтириб:

— Тўхтанг,— деди.— Сиздан аллақачондан бери бир нимани сўрамоқчи бўлиб юрадим.

У Китининг жовдираған, лекин меҳр тўла кўзларига тикилди.

— Марҳамат, сўранг.

— Мана,— деди-ю Левин, айтмоқчи бўлган сўзларининг бош ҳарфларини ёзиб кўрсатди: б, б, г, д, ў, м, б, а, ё, б? Бу ҳарфлар: «бу бўладиган гап эмас, деганингизда, ўша маҳалда бўлмаслигини айтганмидингиз ё бутунлай?» деган сўзларни билдиради. Китининг бу мураккаб жумлани тушуниб олишига сира ҳам ақли ишонмасди, аммо Левин унга шундай қарадики, ҳаёти гўё унинг бу сўзларни тушуниб олиш-олмаслигигагина боғлиқ каби эди.

Кити унга жиддий қиёфа билан қараб олгач, тиришган пешонасини қўлига тираб, ўқий бошлади. Орасира унга қараб, кўзлари билан: «Шу ўйлаганим тўғрими?» деб сўраётгандек бўларди.

— Тушундим,— деди Кити, қизариб.

Левин бутунлай сўзини англатувчи б ҳарфини кўрсатди:

— Бу қандай сўз?— деб сўради.

— Бу ҳарф бутунлай деган сўзни билдиради,— деди Кити,— лекин бу тўғри эмас!

Левин ёзи ёзган ҳарфларни дарҳол ўчирди-да, бўрни Китига бериб ўрнидан турди. Кити шу ҳарфларни ёзди: ў, б, х, ж, б.

Долли Алексей Александрович билан қилган сухбатидан сўнг қайfu ичидаги қолган эди; бу икки бахтиёрни: қўлида бўр, лабларида тортинчоқ, бахтли табассум билан юқорига, Левинга қараб турган Китини ва чиройли қомати стол устига энгашган, чақнаган кўзларинигоҳ столга, гоҳ Китига тиккан Левинни кўрганда қайғуси бутунлай тарқалди. Левиннинг бирдан юзи ёришиб кетди: ҳарфларнинг маъносини тушунган эди. Уларда: «ўшанда бошқа хил жавоб беролмасдим» деган маънолар бор эди.

Левин унга қўрқа-писа савол назари билан қаради,

— Faқat ўшандагинами?

— Ҳа,— деб жавоб берди Кити табассум-ла.

— Ҳо... ҳа, ҳозирчи?— деб сўради у.

— Мана, ўқиб кўринг. Faқat хоҳишнимни айтаман. Faқat хоҳишнимни!—У кўнглидаги сўзларнинг бош ҳарфларини ёзди: б, ў, н, у, қ, и. Буларнинг маъноси: «Бўлиб ўтган нарсаларни унудишишингизни, кечиришишингизни истардим».

Левин титроқ босган бармоқлари билан бўрни олдида, уни синдириб, қўйидаги сўзларнинг бош ҳарфларини ёзди: «Мен унугадиган, кечирадиган ҳеч нима йўқ, сизни ҳамма вақт яхши кўриб келганман».

Кити лабларида қотиб қолган табассум билан унга қаради. Кейин шипшитиб:

— Тушундим,— деди.

Левин ўтириб, узун бир жумла ёзди. Кити: «Ҳаммасига тушундим, шундайми?» деб сўраб ўтирмасданоқ бўрни олиб, дарҳол жавоб ёзди.

Левин бўлса унинг ёзганларини анчагача тушунол-

май, унга қараб-қараб қўяр эди. Бахт зеҳнини олиб-кўйган эди. Кити наazardа тутган сўзларни ҳеч тополмасди, шундай бўлса ҳам, Китининг бахт чақнаб турган чиройли кўзларидан ўзи билиши керак бўлган нарсаларнинг ҳаммасини уқиб олди. Шундан кейин учта ҳарф ёзди. Лекин ёзиб улгурмай, Кити пайдар-пай ўқиб борди ва унинг сўзларини ўзи тугатиб, жавоб ҳам ёзди: **Ҳа,**

Қари князъ булар ёнига келиб:

— *Хе, secrétaire ўйнаяпсизлар дейман-а?*— деди.— Театрга кечикмай боргинг келса, юр, кетайлик.

Левин ўрнидан туриб, Китини эшиккача узатиб борди.

Улар ўртасида ўтган суҳбатда ҳамма нарса, Кити уни яхши кўрганлиги, отаси билан онасига маълум қилишлиги ва эртага эрталаб Левиннинг уларникига келишлиги айтилган эди.

XIV

Кити кетиб, Левиннинг ўзи ёлғиз қолганда, типирчилаб, сабрсизлик билан тезроқ, тезроқ кеча ўтса-ю, тонг отса, деб интизорлик торта бошлади: эртага эрталаб яна Китини кўради, у билан абадул агад қовушади! Ўртада яна ўн тўрт соат борлигини, бу узун муддатни усиз ўтказиш кераклигини ўйлаб, юрагини ваҳим босди. Ёлғиз қолмаслик, вақтни ўтказиш учун ким билан бўлса ҳам гаплашиш заруратини ҳис этди. Степан Аркадьевич унинг учун энг дилкаш суҳбатдош бўла оларди, лекин у кечага, ҳақиқатда эса балётга кетиши керак эди. Левин унга ўзининг бахти эканлигини, Степан Аркадьевични яхши кўрганлигини ва бу қилган яхшилигини ҳеч вақт, ҳеч қачон эсидан чиқармаслигинигина айтиб қолди. Степан Аркадьевичнинг қарашлари, табассумлари унинг ҳистойғуларини яхши тушунганингини кўрсатар эди.

Степан Аркадьевич ийиб кетиб унинг қўлини қисди-ю:

— Хўш, ўлиш вақти келгани йўқми?— деди.

— Йий-йўқ,— деди Левин.

Дарья Александровна ҳам уни узата туриб, худди табрик қилаётгандек:

— Кити билан яна учрашганингиз учун бениҳоя хурсандман, шундай бўлсин: эски дўстликни қадрлаш керак...— деб қўйди.

Аммо Дарья Александровнанинг бу сўзлари Левинга хуш келмади. Чунки у бу ҳис-туйғуларнинг юксаклигини, бу нарсаларни англашга қобил эмасди, Дарья Александровна бу нарсани эсига солишга журъат қиласлиги керак эди. Левин улар билан хайрлашиди-ю, ёлғиз қолмаслик учун, акасига қўшилиб олди.

— Қаёққа борасан?

— Мажлисга кетяпман.

— Бўлмаса, мен ҳам бирга кетдим. Мумкинми?

— Нега мумкин бўлмасин? Бирга борамиз,— деди Сергей Иванович, кулимсираб.— Бугун сенга нима бўлди?

— Менгами? Бахт қуши келиб қўнди!— деди Левин, ўзлари кетаётган каретанинг деразасини очиб.— Майлими? Жуда дам бўлиб кетди. Бахт қуши келиб қўнди! Нега сен ҳеч уйланмайсан-а?

Сергей Иванович кулимсиради.

— Жуда хурсандман, назаримда, жуда яхши қиз...— деб Сергей Иванович, гап бошлаган эди, Левин акасининг пўстини ёқасига икки қўллаб чанг солди-да, юзини тўсив:

— Гапирма, гапирма, гапирма!— деб қичқириб берди. «Жуда яхши қиз»— бу оддий, рангиз сўзлар Левининг ҳисларига сира-сира муносаб эмас эди.

Сергей Иванович чақчақлаб кулиб юборди, унда бундай ҳоллар кам бўларди.

— Хўп-хўп, лекин шуни айтсам бўлар: ниҳоятда хурсандман.

— Бу гапингни эртага, фақат эртага айтишинг мумкин. Ҳозир жим! Ҳозир жим, жим, жим, жим!— деди Левин. Қейин пўстинини яна ўраб туриб, илова қилди:— Сени жонимдан ортиқ кўраман! Нима дейсан, мажлисларингга борсам бўлаверадими?

— Албатта, бўлаверади.

Левин лабларидаги табассумни йиғишириб ололмай:

— Бугун нима тўғрисида гаплашасизлар?— деб сўради.

Улар мажлисга етиб келишди. Левин секретарнинг, афтидан, ўзи ҳам тушунмаган бир протоколни тутилиб-тутилиб ўқишига қулоқ солиб ўтириди, аммо Левин бу секретарнинг дилкаш, мулойим, ажойиб киши эканлигини юзидан кўриб турарди. Бу нарса протоколни ўқиёт-

ганида адашиб, уялиб кетганидан маълум эди. Сўнгра музокаралар бошланди. Аллақандай маблағ ажратиш, аллақандай қувурлар ўтказиш масалалари устида талаша кетиши: шунда Сергей Иванович иккита аъзони мот қилиб, нималар тўғрисидадир узоқдан-узоқ дабдаба билан гапирди, бошқа бир аъзо қофозга алланималар ёзib олиб, олдин қўрқиб-писиб гап бошлаган бўлса ҳам, кейин чақиб оладиган қилиб Сергей Ивановичга боплаб жавоб берди. Сўнгра Свияжский (у ҳам шу ерда эди) жуда чиройли, олижаноб гап қилди. Левин уларнинг талашиб-тортишишларига қулоқ солиб, ораларида ажратилган маблағлар ҳам, қувурлар ҳам йўқлигини, бир-бирларига сира ҳам аччиқ қилмай, ширингина сўзла шаётганларини, уларнинг ҳар ҳолда яхши, дилкаш одамлар эканлигини равshan кўриб ўтиради. Улар ҳеч кимга халақит беришмасди, ҳамма ҳузур қилиб ўтиради. Левин учун шуниси ажойиб эдикি, у бугун буларнинг ичидаги гапларини билиб тураг, илгари ўзи пайқамаган кичкина аломатлардан ҳар бирининг кўнглида бўлган нарсани пайқаб олар, буларнинг ҳаммаси ҳам яхши одамлар эканлигини аниқ-равshan сезиб борар эди. Буларнинг ҳаммаси ҳам Левинга жуда меҳрибон бўлиб қолган эди. Бу ҳол уларнинг Левин билан мулойим гаплашганларидан, ҳатто нотанишларнинг ҳам унга меҳр билан қараганларидан кўриниб туарди.

Сергей Иванович ундан:

— Қалай, мажлисдан мамнун бўлдингми? — деб сўради.

— Жуда. Мен бу қадар қизиқ бўлар деб ҳеч ўйламаган эдим! Жуда соз, жуда аломат бўлди!

Свияжский Левиннинг ёнига келиб, уни ўзиникига чойга таклиф қилди. Левин Свияжскийдан нега норози эканлигини, ундан нимани талаб қилганлигини ҳеч эслай олмади. Свияжский ақлли, ажойиб меҳр-шафқатли одам эди. Левин:

— Жуда хурсандман,— деди-ю, хотини билан қайнинглисисдан ҳол сўради. Свияжскийнинг қайнинглиси ҳақидаги фикри миясида уйланиш ҳақидаги фикр билан боғланган эди, шуниси қизиқки, ўз баҳтини сўйлашга Свияжскийнинг хотини билан қайнинглисисдан ҳам маъқулроқ одам кўзига кўринмади, шунинг учун таклифи хурсандчилик билан қабул қилди.

Свияжский Европада топилмаган нарсани топиб кел-

ган бўлишига заррача ҳам ишонмаган бўлса-да, ҳар вақтдагидек, қишлоқдаги ишларини суриштирган эди, бу сафар бу гаплар Левиннинг таъбини заррача ҳам хира қилмади. Аксинча, у Свияжскийнинг ҳақлигини, бу ишлар бачкана нарсалар эканлигини фаҳмлар, Свияжский ажойиб бир мулоимлик ва назокат билан ўзининг ҳақлигини айтишдан ўзини тийиб турганини кўриб туради. Свияжскийнинг хонимлари ҳам хушмуомала қилишиди. Левиннинг назариди, улар ҳамма гапдан воқиф, унгз хайриҳоҳ эди, лекин андишага бориб гапиришмайдигай туюларди. Левин улар билан ҳар хил мавзуларда бир, икки, уч соатча гаплашиб ўтирган бўлса ҳам, фақат ўнглини тўлдириб турган нарсадан бошқасини, ўзининг мезбонлар меъдасига ўлгидек текканлигини, улар аллақачон ётиб ухлашлари кераклигини сезмас эди. Свияжский ошнасининг ғалати кайфиятда эканлигига таажжуబланиб, эснаб юриб уни даҳлизгача узатиб чиқди. Соат бирдан ошган эди. Левин мусофирхонага қайтиб келди-ю, қолган ўн соатни шундай бетоқатлик билан бир ўзим қандай ўtkазар эканман, деган фикрга келиб қўрқиб кетди. Ўйғоқ юрган навбатчи лакей шамларини ёқиб бергандан кейин чиқиб кетмоқчи бўлган эди, Левин тўхтатиб қолди. Илгарилари Левин кўрмаган бу лакей Егор жуда ақлли, яхши, айниқса меҳрибон киши чиқиб қолди.

— Қалай, ухламай юриш қийинми, Егор?

— Нима қилайлик! Бизнинг ишимиз шу. Хўжайнинглар роҳат қилишади, лекин бу ерда яхши ҳақ тўлашади.

Левин суриштириб билса, Егорнинг оиласи, учта ўғли ва битта тикувчи қизи бор экан, қизини саррожлик дўйконида ишловчи бир йигитга бермоқчи эмиш.

Левин шу муносабат билан ўзининг фикрларини унга айтиб берди: никоҳда энг муҳим нарса муҳаббат эканлигини, муҳаббат бор ерда ҳамиша баҳт борлигини, чунки муҳаббат фақат одамнинг ўзидағина бўлишилигини сўзлаб берди.

Егор диққат билан қулоқ солиб турди, афтидан, Левиннинг фикрларига тўла тушунган бўлса керак, бунинг исботи учун Левин кутмаган бир нарсани сўзлаб қолди: яхши хўжайнингларнида хизмат қилганда, ҳамма вақт улардан мамнун бўлганлигини, ҳозирги хўжайини француз бўлса ҳам, барибир, бундан ҳам мамнун эканлигини айтди.

«Хўп аломат, дилкаш киши экан», деб ўйланди Левин.

— Менга қара, Егор, уйланганингда хотинингни яхши кўриб олганмисан?

— Яхши кўрмасдан ҳам олиб бўладими,— деб жавоб қилди Егор.

Левин ана шунда Егорнинг ҳам кайфи хушнуд бўлганлигини, ўзининг ички ҳисларини айтиш ниятига тушганлигини пайқади.

— Менинг ҳаётим ҳам жуда ғалати. Муштумдайли гимдан...— ҳомиза тортган одамни кўргангча ҳам ҳомиза юққани сингари, Егорга ҳам Левиннинг вақтиоғлиги асар қилди шекилли, кўзларини парпиратиб гапира кетди.

Лекин шу пайт қўнғироқ жаранги эшитилди-ю, Егор чиқиб кетди, шундан кейин Левин ёлғиз қолди. У тушлик маҳалида қарийб ҳеч нима емаган эди, Свияжский-никида ҳам чой билан кечки овқатдан бош торти, тўғридан ҳам овқат ўтмас эди. Ўтган кеча ухламади, лекин уйқуси ҳам келмас эди. Турган номери салқин эди, лекин у ўтда ёнарди. Иккала фортинчани очиб ташлаб, фортинчалар рўпарасидаги столга ўтириди. Қор босиб ётган том орқасидан занжири нақшбанд крест ва унинг тепароғида кўтарилиб бораётган Етти қароқчи юлдузлар тўдаси кўриниб турарди. У гоҳ крестга қарайди, гоҳ юлдузларга, номерга бир меёрда оқиб кираётган муздек ҳаво билан нафас олади, худди тушдагидек, хаёлида жонланган сиймолар ва хотираларни таъқиб қилиб боради. Соат учдан ошганда йўлакдан оёқ дупури эшитилди-да, эшикни очиб қаради. Ўзи танийдиган қиморбоз Мяскин клубдан кўлаётган эди. У қовоқларини солиб, йўталиб, шумшайиб ўтиб борарди. «Бечора, бахтсиз!» деб ўйлади-ю, бу одамга бўлган меҳридан, унга раҳми келганидан кўзларига ёш чиқди. Левин у билан гаплашмоқчи, унга тасалли бермоқчи бўлди, лекин кўйлакчан эканлигини эслаб, фикридан қайтди-да, муздек ҳавода чўмилиш, анови жим, лекин ўз назарида муъжизакор бўлган ажойиб шаклдаги крестни ва кўтарилиб бораётган тўқ-сариқ юлдузни томоша қилиш учун яна фортинчака олдига келиб ўтириди. Соат олтидан ошганда пол юувучилар шовқини, аллақайси черковда қўнғироқлар жаранги эшитилди, ана шундагина Левин ўзининг совқотганлигини сезди. Фортинчаларни ёпди, ювинди, сўнгра кийиниб, кўчага чиқиб кетди.

Кўча ҳали бўш эди. Левин Шчербацкийларнинг уйига қараб кетди. Кўча эшиклари берк, ҳамма уйқуда эди. Орқасига қайтиб, номерига кирди-да, қаҳва келтиришни сўради. Кундузи набатчилик қиласидан лакей (Егор йўқ эди) қаҳва олиб келди. Левин лакей билан энди гаплашмоқчи бўлиб турганда қўнғироқ чалиниб қолди-ю, лакей чиқиб кетди. Левин қаҳва ичмоқчи бўлиб, оғзига калач солган эди, лекин оғзи калачни нима қилишини билмай қолди, ана шундан кейин калачни туфлаб ташлаб, пальтосини кийди-да, яна айланиб чиқиб кетди. Шчербацкийларнинг эшигига иккинчи марта келганда, соат аллақачон тўққиздан ошиб кетган эди. Уйдагилар энди уйғонишган, ошпаз эса масаллиғ олгани кетаётган эди. Бир амаллаб яна икки соатгина сабр қилиши керак эди.

Бутун кечани, эрталабки вақтини Левин тамоман шуурсиз ўтказди, ўзини моддий ҳаётдан тамоман айрилган ҳолда ҳис қилди. Бутун кун овқат емади, икки кеча ухламади, бир неча соат ечиниб совуқда ўтириди, бовужуд, ўзини ҳар қачонгидан ҳам соғ ва тетик, ўзини танасидан бутунлай мустақил ҳис қиларди: қадам ташлаши енгил, ҳар қандай ишни бажаришга ўзини қодир ҳис этарди. Агар зарурат туғилса учиб кетишига ҳам, уйнинг бурчагини нарироққа суриб қўйишига ҳам қодир эканлигига ишонар эди. Қолган вақтини кўчама-кўча юриш, ора-сира соатига қараш ва теварагига жаланглаш билан ўтказди. Ўшанда кўрган нарсаларини кейин ҳеч маҳал кўрмади. Айниқса мактабга кетаётган болалар, томлардан тротуарга учиб тушган кўк каптарлар, аллаким чиқариб қўйган, устига ун сепилган сайкалар¹ Левинга қаттиқ таъсир қилди. Бу сайкалар, каптарлар, иккита бола — булар Левинга ер хилқатлари бўлиб кўринмади. Бу нарсаларнинг ҳаммаси бир вақтда юз берди: бола каптар ёнига югуриб келди-да, Левинга кулимсираб қаради, каптар парр этиб кўтарилди, қуёшда қор зарралари ярқирашиб кетди, деразадан эса янги пиширилган нон ҳиди келди, яна сайкалар чиқариб қўйилди. Буларнинг ҳаммаси биргаликда шундай ажойиб таассурот қолдирдики, Левин

¹ Ноннинг бир хили (тарж.).

кулиб туриб, қувончидан йиғлаб юборди. У Газетни топ кўчаси билан Кисловка атрофида айланиб чиққандан сўнг яна мусоғирхонага қайтиб келди-да, соатни олдига қўйиб олиб, вақтнинг ўн икки бўлишиний кутиб ўтириди. Қўшни номерда аллақандай машина ва кимнингдир панд бериб кетгани тўғрисида гапиришар, эрталабки салқиндан йўталишар эди. Соат стрелкасининг ўн иккига яқинлашиб келаётганидан улар бепарво эди. Стрелка маррага етиб келди. Левин қўча эшигига чиқди. Извошлиар ҳамма гапдан воқиф кўринишарди. Улар очиқ чеҳра билан Левинни ўраб олишиб бир-бири билан навбат талаша бошлишди. Левин бошқа извошлиарни койитмаслик учун уларнинг извошларига ҳам кейинча тушишга вაъда қилгандан сўнг, извошлардан бирига тушиб, Шчербацкийларникуига қараб ҳайдашни буюорди. Извошчининг эгнида кафтанидан чиқиб турган, ёқаси семиз, бўлиқ, қизил бўйнига қадалиб турган оқ кўйлак бор эди. Бу извошчининг чанаси баланд, бежирим экан, кейинча Левин ҳеч қачон бундай извошга тушмаган эди, оти ҳам яхши, чопишга интилади, лекин сағри қимир этмайди. Извошли Шчербацкийларнинг уйини биларди, шу вождан меҳмон ҳурмати учун қўлининг тирсагини кўтариб «пrrу!» деб дабдаба билан эшик олдида извошни тўхтатди. Шчербацкийларнинг швейцари гапдан хабардор кўринарди. Бу нарса кўзларининг табассумидан ва айтгани сўзларидан билиниб турарди.

— Э, жуда камнамо бўлиб кетдилар, Константия Дмитрич!— деди у.

У ҳамма гапдан воқиф бўлибгина қолмай, афтидаи, хурсанд ҳам эди, бу хурсандлигини зўр бериб яширишга тиришарди. Левин унинг меҳрибон сўник кўзларига қаради-ю, ўз баҳтининг яна янги томонларини кўрди.

— Туришдими?

— Марҳамат қилсинглар!— Левин қайтиб бориб шапкасини олмоқчи бўлганда:— Майли, шу ерда қола қолсин,— деди. Бунинг бир маъноси бўлса керак.

— Кимга хабар қилишимни буюрадилар?— деб сўради лакей.

Лакей ёш, олифта эди, у янги келган бўлса ҳам, лекин жуда дилкаш, яхши одам эди, бу ҳам гапдан хабардор кўринарди.

— Княгиня... Князга... Княжнага...— деди Левин.

Левиннинг ҳаммадан олдин учратган кишиси mademoiselle Linon¹ бўлди. У залдан ўтиб борар, тўғночи-лари ҳам, чеҳраси ҳам чараклаб турарди. Левин у билан энди гаплаша бошлаганда бирдан эшик орқасидан кўйлак этакларининг шитири эшитилди-ю, mademoiselle Linon Левиннинг кўзидан ғойиб бўлди. Яқинлашиб келаётган бахтнинг севинч аралаш ваҳми юрагига фулгула солди. Mademoiselle Linon шошиб-пишиб уни ёлғиз қўйиб, ўзи бошқа эшикка қараб юрди. Бу хоним чиқиб кетиши биланоқ, паркет устида енгил одимларнинг дукур-дукури эшитилди-да, бахти, ҳаёти, ўзи — узоқ вақтлардан бёри интизор бўлиб, излаб келган ва ўзидан ҳам яхшироқ янги бир ўзи — тез-тез яқинлашиб келаверди. **У** юриб келмас, балки кўзга кўринмайдиган қанотларида учиб келарди.

Левин ўзининг ҳам қалбини тўлдириб бораётган севги шодлигидан така-пука бўлган ўша ростгўй, равшан кўзларнигина кўрар, бу кўзлар севги нурлари билан унинг кўзларини қамаштириб, борган сари яқиндан порлар эди. Кити унинг жуда яқинига келиб тўхтади. Қўллари кўтарилиб, Левиннинг елкаларига тушди.

Кити қўлидан келган ҳамма нарсани қилди — югуриб келди-да, қўрқа-писа, шодлик билан ўзини унга таслим қилди. Левин уни қучоқлади, лабларини унинг бўсаларига муштоқ бўлиб турган лаъл дудоқларига босди.

Кити ҳам кечаси била ухламаган, эрталабдан бүён унга интизор бўлиб ўтирган эди. Отаси билан онаси шубҳасиз бунга рози эдилар, қизларининг бахтидан саодатманд эдилар. Кити Левинни кутиб ўтирган эди. У ўзи билан Левиннинг бахтини унга ҳаммадан олдин ўзи изҳор этишини истарди. У Левинни ўзи кутиб олишга шайланиб турган эди, бу фикридан тинмай қувонар, ҳам уялар, ҳам қўрқар, нима қилишини ўзи ҳам билмай қийналар эди. Кити унинг товушини, оёқ дупурларини эшитган, mademoiselle Linon кетгунча, эшик орқасида кутиб турган эди. Mademoiselle Linon кетди. У ўйлаб-нетиб ўтирмасдан, нима қилишини ўзидан сўрамасдан Левинга яқинлашган, унга таслим бўлган эди. Кейин уни қўлидан ушлаб:

¹ Линон хоним (франц.).

— Юринг ойимларниң олдига! — деди. Левин анчагача бир нарса деёлмади, бунинг сабаби юксак ҳисларини сўз билан бузиб қўйишдан қўрққанидагина эмас, балки бир нима демоқчи бўлганда ҳар сафар сўз ўрнига кўзларида бахт ёшлари пайдо бўла бошлаганини сезганидан эди. Левин уни қўлидан ушлаб ўпди.

— Наҳотки рост бўлса? — деди у, ниҳоят, бўғиқ товуш билан. — Мени яхши кўришингга ҳеч ишона олмайман.

Кити унинг сенлаб гапирганига ва ҳадик билан қараганига кулимсираб қўйди.

— Ҳа! — деди Кити, маънодор қилиб. — Мен шу қадар бахтиёрманки!

Кити унинг қўлини қўйиб юбормай, тўғри меҳмонхонага кирди. Княгиня уларни кўрди-ю, тез-тез нафас олиб, дарҳол йиғлаб юборди, шу соати кулиб, Левин кутмаган бардам одимлар билан улар ёнига чопиб келди-да, Левиннинг бошини қучоқлаб, уни ўпди, бетларини кўз ёшлари билан ивитди.

— Қайғуларим битди! Хурсандман. Китини сев. Хурсандман... Кити!

— Ошни тез пиширибсизлар! — деди қари князь, ўзини парвосиз кўрсатишга тиришиб, аммо Левин унинг ўзига юзланганида кўзларида нам борлигини пайқади.

Қари князь Левинни қўлидан ушлади-ю, ўзига тортиб туриб:

— Мен қачонлардан бери, ҳамма вақт шундай бўлишига мунтазир эдим! — деди. — Мен ўша вақтда ҳам, анови шамолларрак...

— Ада! — деб Кити қичқирди-ю, отасининг оғзини қўли билан тўсиб олди.

— Хўп, айтмайман! — деди отаси. — Мен жуда-жуда... хур... ах! Шунча калтафаҳмманки...

У Китини қучоқлади, юзидан, қўлидан ўпди, яна юзидан ўпди-да, хоч чекиб фотиҳа берди.

Ана шунда, Кити унинг сергўшт қўлини меҳр билан узоқ ўпиб қолганлигини кўрганда, Левиннинг қалби илгари ўзига ёт бўлган бу кишига, қари князга янги севги ҳисси билан тўлди.

Княгиня креслода жимгина кулимсираб ўтиарди, кнэзъ унинг яқинига келиб ўтири. Кити отасининг курсиси ёнида унинг қўлини қўйиб юбормай тик туарди. Ҳамма сукут ичида эди.

Княгиня биринчи бўлиб ҳамма нарсани сўз билан ифода этди, барча фикр ва ҳисларни ҳаёт масаласи устига кўчирди. Дастребки минутда бу нарса ҳаммага ғалати туюлди, ҳатто ҳамманинг ғашига тегди.

— Қачон энди? Фотиҳа бериб, ҳаммага маълум қилиш керак. Тўйни қачон қиламиш? Нима дейсан, Александр?

Қари кнэзъ Левинни ишора қилиб:

— Мана ўзи,— деди,— ҳозир ишбоши шу.

— Қачон дейсизми?— деди Левин, қизариб.— Эртага. Агар мендан сўрайдиган бўлсаларингиз: бугун фотиҳа-ю эртага тўй.

— Э, қўйсанг-чи бу гапларингни, топ снер, бемаъни гап бу!

— Хўп, бир ҳафтадан кейин.

— Бу қип-қизил жинни бўлиб қолибди.

— Йўқ, нега энди?

— Вой, айланай!— деди онаси, бу шошқалоқликдан қувонганидан кулимсираб.— Биз берадиган сеп, молмулк масаласи нима бўлади?

Левин даҳшатга тушиб: «Наҳотки сеп-мол дечан нарсалар ҳам бўлса?— деб ўйланди.— Дарвоқе, сеп, молмулк, фотиҳа-мотиҳалар, ажабо, бу нарсалар менинг баҳтимга раҳна солиши мумкинми? Ҳеч нарса раҳна сололмайди!» У Қитига қаради-да, сеп, мол-мулк тўғрисидаги гап уни заррача бўлса ҳам таҳқир этмаганлигини кўрди. «Демак, шу нарсалар керак экан-да», деб ўйланди у.

— Мен ахир ҳеч нарса билмасам, фақат тилагимни айтдим, холос,— деди у, узр сўраб.

— Бўлмаса, ўзимиз ҳал қиласиз. Ҳозирча фотиҳа бериб, элга маълум қиласиз. Щундай қиласиз.

Княгиня эрининг ёнига келиб, уни ўпгандан кейин чиқиб кетмоқчи бўлган эди, кнэзъ тўхтатиб қолди, ёш ошиқ сингари мулоимгина қучоқлаб, кулимсираб туриб хотинини бир неча бор ўпди. Чоли-кампир ошиқ-маъшуқ ўзлаrimi ёки фақат қизларими эканлигини бир зумги-

на адаштириб, эсларидан чиқариб қўйган кўринардилар. Князь княгиня билан хонадан чиқиб кетганда, Левин қайлигининг ёнига келиб, қўлини ушлади. У ортиқ ўзини босиб олган эди, унинг Китига айтадиган гаплари кўп эди. Лекин айтиши керак бўлган гапни эмас, бутунлай бошқа нарсани айтди.

— Мен тақдиримизнинг шундай ҳал бўлишини билардим! Умид қилолмасам ҳам, лекин кўнглимда қаттиқ ишончим бор эди,— деди Левин.— Бунинг пешонамизга битилганига ишонаман.

— Мен-чи?— деди Кити.— Ҳатто ўшанда ҳам...— у бир оз тўхтаб қолгандан сўнг, унга ростгўй кўзларини дадил тикиб туриб давом қилди,— ўз бахтимни кўрагимдан итариб юборган ўша пайтимда ҳам ишонардим. Мен ҳамиша бир сизнигина севардим, лекин ҳавасга берилган кезларим бўлди. Сизга айтишим керак... Шу гуноҳимни эсингиздан чиқара оласизми?

— Ким билади, балки яхшиликка бўлгандир. Сиз мени кўп жиҳатдан кечиришингиз керак. Сизга айтиб қўйишм керак...

Бу унинг Китига айтишни жазм қилган нарсаларидан бири эди. Биринчи кундаёқ иккита нарсани айтишга қарор қилған эди, бири — ўзининг пок, ҳалол эмаслиги, иккинчиси эса худога ишонмаслиги. Буни айтиш оғир эди, шундай бўлса-да, унисини ҳам, бунисини ҳам айтиши керак эди.

— Йўқ, ҳозир эмас, кейин!— деди Левин.

— Хўп, кейин, лекин албатта айтасиз. Мен ҳеч нарсадан қўрқмайман. Ҳамма нарсани билишим керак. Энди тамом.

Левин сўзининг пировардида шундай деди:

— Энди тамом дейишдан мақсадингиз: мени қандай бўлсам ҳам, шундайлигимча қабул қиласиз, мендан воз кечмайсиз-да? Шундайми?

— Ҳа, ҳа.

Уларнинг гапларини mademoiselle Linon бўлиб қўйди; у ясама бўлса ҳам, лекин мулоим бир табассум билан севгили шогирдини табрик қилгани кирди. У чиқиб кетишга ултурмай бошқа хизматкорлар ҳам кириб табрик қила бошлашди. Кейин қариндош-уруглари келди, ана шундан сўнг роҳатбахш расм-русумлар бошланиб кетди ва тўйнинг эртасигача бу расмиятлардан Левиннинг боши чиқмади. Левин ҳамма вақт ўзини ўнғайсиз ҳис қи-

лар, юраги сиқилар, лекин баҳт шалоласи қалбини тўлдириб, тошиб борарди. У ўзи билмаган жуда кўп нарсалар талаб қилинишини ҳар доим сезиб туар, ниманики айтишмасин — ҳаммасини қиласр ва бу нарсалар унга фақатгина баҳт келтиради. Бу унашиш маросими бошқаларникоига ҳеч ўхшамайди, унашишдаги оддий расм-русумлар ўз баҳтига завол етказади, деб ўйларди, лекин пировардида у ҳам бошқалар нима қилса шуни қилди, баҳти эса бунинг орқасида фаровон бўлди, ҳеч маҳал мисли кўрилмаган бир хусусият касб этди.

Mlle Linon:

— Энди конфет еймиз,— деса, Левин конфет сотиб олгани борди.

Свияжский:

— Жуда курсандман, маслаҳатимга кирсангиз, гулдасталарни Фоминдан сотиб олинг,— деса, Левин:

— Шундайми?— деди-ю, Фоминнинг дўконига қараб жўнади.

Акаси:

— Пул қарз олиш керак, чунки сарф- харажат, совфа-саломлар кўп бўлади,— деса...

— Совфа-саломлар ҳам керак бўладими?— деди-ю, Фульдникига от қўйиб кетди.

Левин қандолатфурушникида ҳам, Фоминникида ҳам, Фульдникида ҳам ўзини кутиб турганларини, унинг баҳтига курсанд бўлганликларини, шу кунларда Левиннинг иши тушган ҳамма одамлар сингари уларнинг ҳам Левин баҳтини кўриб, тантана қилишаётганиларини пайқади. Шуниси ғайри оддий бир ҳол эдики, ҳамма уни яхши кўрар, илгари жини севмаган, совуқ, парвосиз одамларнинг унга завқи келиб, бутун деган-айтган нарсаларига итоат қилишар, унинг ҳис-туйғуларига ҳурмат билан қарашар, қайлиғим ер хилқатига ўхшамаган бир муъжиза бўлгани учун дунёда мен энг баҳтли одамман, деган қаноатига шерик бўлишар эди. Кити ҳам шундай туйғулар ичиди эди. Графиня Нордстон ундан яхшироғини топиши мумкинлигини шама қилиб ўтганда, Кити қизишиб, дунёда Левиндан яхшироқ одам бўлмаслиги тўғрисида шундай ишончли далиллар келтириб эътиroz қила бошладики, графиня Нордстон бу фикрга қўшилишга мажбур бўлди ва Кити ҳузурида Левинни ҳайрат табассуми билан кутиб оладиган бўлди.

Левин ўз кечмишини Китига маълум қилишга ваъда ётган эди, бу нарса ўша кунларнинг оғир бир ҳодисаси бўлди. У қари князь билан маслаҳатлашиб, унинг розилигини олгандан сўнг, хотира дафтарини Китига келтириб берди, ўзини қийнаб келаётган нарсалар шу дафтарда тўлиқ ёзилган эди. Бу хотираларни ўша маҳал келажак қайлифи учун ёзган эди. Иффатини йўқотгани ваз динсизлиги уни ташвишга соларди. Динсизлик ҳақидаги эътирофлар сезилмасдангина ўтиб кетди. Кити диндор қиз эди, дин ҳақиқатларига ҳеч маҳал шак келтирмаган эди, аммо Левиннинг зоҳирий динсизлиги Китига заррача ҳам оғир ботмади. Кити севгиси билан унинг қалбини кўриб турар, унинг қалбида ўзи хоҳлаган нарсалар борлигини билар, қалбнинг шу ҳолати даҳрийлик деб аталади деган гапга Кити бефарқ қаарди. Китини аччиқ-аччиқ йиғлатган нарса эса бошқа бир эътирофи бўлди.

Левин хотира дафтарини беришдан олдин иккиланиб турган эди. У ўзи билан Кити ўртасида сир бўлмаслиги керак, бўлиши ҳам мумкин эмас деб биларди. Шунинг учун хотира дафтарини келтириб берган эди, лекин бу нарсанинг унга қандай таъсир қилиши мумкинлигини ўйлаб кўрмаган, ўзини унинг ўрнига қўйиб кўрмаган эди. Шу бугун театрга жўнаш олдидан уларникига келиб, Китининг хонасига киргандагина, қайfu аламлардан унинг йиғлаб ўтирганини, дилбар юзининг баҳтсизликдан маъюс бўлиб қолганини кўрди-ю, ўзининг шарманда ўтмиши билан Китининг янги очилган гулдек поклиги ўртасида чуқур бир жар борлигини англаб, қилмишидан даҳшатга тушди.

Кити олдидаги стол устида ётган хотира дафтарини итариб:

— Олинг, олинг бу даҳшатли китобингизни! — деди.— Нега бердингиз менга!..—Кейин Левиннинг маъюсланганини кўриб раҳми келганидан:— Майли, ўқиб чиққаним, ҳар ҳолда яхши бўлди. Лекин ёмон даҳшат, ёмон даҳшат! — деб илова қилди.

Левин бошини солинтириб, индамай турарди. Гапиришга қодир эмасди.

— Мени кечирмассиз,— деб шивирлади у.

— Йўқ, кечирганман, лекин бу бир даҳшат!

Аммо Левиннинг баҳти шу қадар улуғ эдикни, хотира-лари баҳтига завол етказмади, балки янги ранг, янги

жило берди. Кити уни кечирди, шундай бўлса ҳам, Левин ўшандан бери ўзини Китига номуносиб деб биладиган, унинг олдида ахлоқсиз бошини қуи эгадиган ва ўзи нолойиқ бўлган баҳтини яна ҳам юксакроқ қадрлайдиган бўлди.

XVII

Алексей Александрович тушлик овқат устида ва ундан кейин ўтган гаплар таассуротини хаёлидан бир-бир ўтказиб ўзининг ёлғиз номерига қайтиб келмоқда эди. Дарья Александровнанинг кечириш тўғрисидаги гаплари фақат ғашини келтирди, холос. Христианлик қонунқоидаларини ўз ахволига татбиқ қилиш-қилмаслик масаласи ҳаддан зиёд оғир эди. Бу ҳақда гапириш ҳазилакам нарса эмасди, иннайкейин, бу масалани Алексей Александрович аллақачон салбий маънода ҳал ҳам қилиб қўйган эди. Ўртада ўтган гапларнинг ичida унга кўпроқ таъсир қилган нарса нодон, очиқ кўнгил Тровциннинг: эркакчасига иши кўрибди, дуэлга чақирибди-ю, отиб ўлдирибди-қўйибди, деган сўзлари бўлди. Одобандишага бориб бу ҳақда ҳеч ким ҳеч нарса демаган бўлса ҳам, лекин ҳамма унинг гапига хайриҳоҳ кўринган эди.

«Дарвоқе, ҳамма нарса тамом бўлди. Бу ҳақда бош оғритиб ўтиришнинг ҳожати йўқ», деб ўйланди Алексей Александрович. Шундан кейин ҳозир йўлга чиқиш ёа ревизия ўтказиши тўғрисида бош қотириб номерига кирди-ю, орқасидан келаётган швейцардан лакейнинг қаредалигини сўради, швейцар лакейнинг ҳозиргина ташқарига чиққанлигини айтди. Алексей Александрович чой келтиришларини буюриб, стол ёнига ўтириди-да, Фрумни қўлига олиб, саёҳат маршрутини ўйлаб кетди.

Лакей номерга кириб:

— Иккита телеграмма келди,— деди.— Кечирсинлар, жаноби олийлари, ҳозиргина чиқиб эдим.

Алексей Александрович телеграммаларни олиб, очди, Биринчи телеграмма Каренин эгаллашни хоҳлаб юрган ўринга Стремовнинг тайнлангани тўғрисида эди. Алексей Александрович телеграммани ирғитиб ташлаб, ўрнidan қизариб турди-да, у ёқдан-бу ёққа юра бошлади: «*Quos vult perdere dementat*»¹, деди Quos сўзини ишлат-

¹ «Худо ҳалоқ қилмоқчи бўлган кишини ақлидан оздиради». (лат.).

ганди Стремовнинг тайинланишига ёрдам қилган шахсларни назарда тутган эди. Бу нарса унга ёмон алам қилиди, лекин бу ўринни ўзи олмагани учун эмас (гарчи ўзининг назар-писанд қилинмагани равшан бўлса ҳам), балки лақма, ифвогар Стремовнинг бу вазифага бошқа ҳар қандай одамдан ҳам нолойиқроқ эканлигини кўрмаганларига ҳайрон бўлиб тушунолмай қолди. Уни шу вазифага тайинлаш билан ўзларини, ўз prestige¹ларини барбод қилганликларини нечук кўришмади экан!

У иккинчи телеграммани оча туриб: «Шунга ўхшаган яна бир балодир-да», деб ўйлади, сафроси қайнаб. Буниси хотинидан эди. Қўқ қалам билан «Анна» деб қўйган имзоси энг аввал кўзига чалинди. «Ўлим тўшагидаман, ўтинаман, ёлвораман, етиб келинг. Рози-rizoligingизни эшитсам, осонроқ жон берарман», деб ёзилган сўзларни ўқиди. У нафрат билан жилмайиб, телеграммани ирғитиб ташлади. Бу бир алдов, ёлғон эди, бунда ҳеч қандай шубҳа бўлиши мумкин эмасди, дастлабки минутда унга ҳар ҳолда шундай кўринди.

«Ҳеч қандай ёлғондан тап тортмайди. Кўз ёриш кунлари яқин эди. Эҳтимол, шунинг дардидир. Лекин мақсадлари нима? Болани қонунлаштириш, мени шарманда қилиш, талоққа халақит бериш-да,— деб ўйлади у.— Аммо «ўлим тўшагидаман» деган сўзи бор...» Телеграммани яна қайтадан ўқиб чиқди; телеграммада айтилган сўзнинг бевосита маъноси уни бирдан ҳаяжонга солди. «Борди-ю, тўғри бўлса-чи?— деди у ўзига.— Тўғри бўлса, оғир изтироб минутларида, жон бериш олдида қилмишларидан чинакам пушаймон бўлаетган бўлса-ю, мен буни алдов деб билиб, боришдан воз кечсам? Бу ишим фақат золимликдан бошқа нарса эмас, ҳамма мени қоралайди, мен томонимдан бир нодонлик ҳам бўлади».

— Петр, каретани тўхтат. Петербургга бораман,— деди у, лакейига.

Алексей Александрович Петербургга қайтиб, хотинини кўришга қарор қилди. Агар касалман деб алдаган бўлса, индамайди-ю, қайтиб кетаверади. Агар чиндан ҳам ўлим тўшагида ётган бўлса, жон беришдан олдин уни кўришни истаса, боргунча қазо қилмаган бўлса, у ҳолда гуноҳларини кечиради, кечикиб борса ҳам, сўнгги бурчини адо этади.

¹ нуфуз (франц.).

Нима қилиші кераклигини йўлда бир марта ҳам ўйламади.

Алексей Александрович ҳорган-толган, вагонда ҳамма ёғи булғанған ҳолда Петербургнинг субҳидам туманида, бўм-бўш Нева проспектида рўпарасига қараб олиб, ҳеч нимани ўйламасдан борар эди. Уйда уни нималар кутиб турганлигини ҳозир ўйлай олмасди, чунки у ердаги нарсаларни кўз олдига келтиргудек бўлса, Аннанинг ўлими бутун мушкулини осон қилиб юбориши тўғрисидаги тахминини хаёлидан қувиб юбора олмасди. Нонвойхоналар, ёпиқ дўконлар, тун извошлари, йўлкаларни супураётган ходимлар кўз олдидан лип-лип ўтиб турарди. У уйда ўзини кутиб турган, тилашга журъат қилолмаса ҳам, яна тилаб турган нарсалари тўғрисидаги фикрларини босиш учун, теваракдаги нарсаларга томоша қилиб борарди. Эшик олдида бир извош ва кучери ухлаб ўтирган яна бир карета турган эди. Алексей Александрович даҳлизга киргандан сўнг кўнглининг бурчагида ётган бир фикрни қидириб топгандай бўлди. Бу: «Алдаган бўлса, хазар қилиб индамай жўнаб кетиш. Агар рост бўлса, одоб-андишага риоя қилиш» деган сўзлардан иборат эди.

Швейцар Алексей Александрович қўнғироқ чалмасдан бурун эшикни очди. Швейцар Петров, бошқача қилиб айтганда Капитонич — эски сюртукда, галстуксиз, туфлисиз ғалати бир аҳволда эди.

— Бегойим қалай?

— Кеча эсон-омон кўзлари ёриди.

Алексей Александрович, ранги ўчиб, қотиб қолди. Хотинининг ўлишини нақадар хоҳлаганини эндинина англади.

— Соғлиги-чи?

Корней эрталабки фартуғида зинадан югуриб тушди.

— Жўда ёмон,— деб жавоб берди у.— Кеча докторлар йиғилишиб маслаҳат қилишди, ҳозир ҳам доктор шу ерда.

Алексей Александрович:

— Буюмларни ол,— деди-ю, ўлишига ҳали ҳам умид борлиги тўғрисидаги хабарни эшигандан сўнг бир оз енгил тортиб, даҳлизга ўтиб кетди.

Кийимлар осиладиган жойда бир ҳарбий шинель ҳам бор эди. Алексей Александрович сезиб:

— Ким бор?— деб сўради.

— Доктор, доя, иннайкейин граф Вронский.

Алексей Александрович ичкарига кириб кетди.

Меҳмонхонада ҳеч ким йўқ эди, оёғининг дупурини эшитиб, Аннанинг кабинетидан сафсар лентали калла-пуш кийган доя чиқди. Доя Алексей Александровичнинг ёнига келди-да, яқинлашиб қолган ўлим ваҳмидан на-зокатни ҳам унутиб, уни қўлидан ушлаганича ётоқхона-га бошлаб кирди.

— Худога шукур, келибсиз! Фақат сизга; сизгагина муштоқ эди,— деди у.

Ётоқхонада докторнинг омиранга овози янгради:

— Тезроқ муз келтирсанглар-чи!

Алексей Александрович Аннанинг кабинетига кирди. Унинг столи ёнидаги паст стулда Вронский ёнлаб ўтирар, юзини қўллари билан беркитиб олиб йиғлар эди. Докторнинг овозини эшитиб ўрнидан сапчиб турди-ю, юзидан қўлларини олиб, Алексей Александровични кўрди. Аннанинг эрини кўриб шундай ўсал бўлдики, яна дарҳол жойига ўтириб, ўзини қаёққадир яширгиси келгандек, бошини елкалари ичига тортиб олди, лекин ўзини зўрлаб ўрнидан турди-ю:

— Жон беряпти,— деди.— Докторлар умид йўқ де-йишяпти. Мен сизнинг ихтиёргиздаман, лекин шу ерда бўлишимга ижозат беринг... майли, яна ихтиёр сизда, мен...

Алексей Александрович Вронскийнинг кўзларидаги ёшни кўриб, кўнгли бузила бошлаганини сезди-да (бош-қаларнинг изтиробини кўрганда ҳамма вақт кўнгли бузилиб кетарди), юзини тескари ўгириб олди, кейин гапни охиригача эшитмасдан, эшик томон шошиб юриб кетди. Ётоқхонадан Аннанинг нима ҳақдадир гапираётган ово-зи эштилди. Овози қувноқ, жонли, аниқ-равшан оҳанг-ларга бой эди. Алексей Александрович ётоқхонага кириб каравот ёнига келди. Анна юзини эри томонга ўгириб ётарди. Бетлари қип-қизил, кўзлари порлоқ, кофтаси-нинг енгидан чиқиб турган кичкина оппоқ қўллари одеял учини ўйнаш билан овора эди. Фақат соғу саломатгина эмас, балки кайфи ҳам ниҳоятда чор кўринарди. У шошиб чарақлаб, оҳангдор қилиб юрак-юрагидан чиқа-риб гапирар эди.

— Чунки Алексей, Алексей Александровични айтяп-ман (таажжуб, тақдирнинг мудҳишлигини қарангки, иккovi ҳам Алексей-я, шундай эмасми?), Алексей гапимни қайтармас эди. Мени кечирса, унутиб юборардим... А

нега ҳалигача келмайди-я у? Алексей шафқатли одам, ўзининг шафқатли эканини билмайди. Вой! Ё худо, қандай доғу ҳасрат бу! Тезроқ сув беринглар! О, йўқ, бу ҷалоққа, қизгинамга зарар қиласди! Хўп, бўпти, қизга энага топиб беринглар. Хўп, розиман, шуниси тузук. Алексей келса, кўриб жони оғрийди... қизни бериб юборинглар...

Доя Аннанинг диққатини Алексей Александровичга тортишга тиришиб:

— Анна Аркадьевна, Алексей Александрович келган. Ана!— деди.

— О, бўлмаган гап!— деди яна Анна, эрини кўрмай.— Олиб келинглар уни, қизалоқни олиб келинглар! У ҳали келгани йўқ. Сизлар уни кечирмайди дейсизлар, уни билмаганларингиз учун шундай дейсизлар. Унинг қанақалигини ҳеч ким билмас эди. Фақат бир менгина билардим, шунда ҳам менга жуда оғир эди. Кўзлари, Серёжанинг кўзларини кўришга тобим йўқ. Серёжага овқат бердингларми? Биламан, ҳамма эсидан чиқариб қўяди. Алексей бўлса эсидан чиқармасди. Серёжани бурчакдаги уйга кўйинглар, Mariette-дан сўранглар, Серёжা билан ётсин.

Анна бирдан ғужанак бўлиб олди, худди зарба кутаётгандай қўрқиб, худди ўзини ҳимоя қилаётгандай қўлларини кўтариб юзига келтирди. У эрини кўрган эди:

— Йўқ, йўқ,— деди Анна, тилга кириб,— ундан қўрқмайман, ўлимдан қўрқаман. Алексей, ёнимга кел. Мен шошиб турибман, сабаби бор, умрим оз қолди, ҳозир иситмам кўтарилади-ю, ақли-ҳушим йўқолади. Ҳозирча ақли-ҳушим жойида, ҳамма нарсага тушуниб, ҳамма нарсани кўриб турибман.

Алексей Александровичнинг тиришиб-буришиб кетган юзи азоб чекаётганини кўрсатиб туарди; у Анна қўлидан ушлади, бир нима демоқчи бўлди-ю, аммо ҳеч нима дёёлмади, пастки лаби титрарди, лекин у ўз ҳаяжонини босиб олишга уринар, Аннага фақат ора-сирагина қараб қўярди. Ҳар гал унинг кўзларига ер остидан қараганда, у кўзларинг шу маҳалгача ҳеч қаҷон кўрилмаган бир мулойимлик, қувноқлик билан қараб турганинги кўярди.

— Тўхта, сенинг хабаринг йўқ... тўхтанг, тўхтанг...— деди-ю Анна, фикрини тўпаб олмоқчи бўлгандай, тўхтаб қолди. Қейин яна гапини бошлади:— Ҳа, ҳа, ҳа, ҳа, мең

бундай демоқчи эдим. Менга ҳайрон бўлма. Мен ҳали ҳам аввалгидайман, лекин менинг ичимда бошқа бир Анна бор, мен ана шундан қўрқаман — ана ўша Анна уни яхши кўриб қолди, сендан безиб кетмоқчи бўлдим, лекин аввалги Аннани, асл Аннани унтиб юборолмадим. У Анна мен эмасман. Ҳозир мен асл Аннаман, бир бутун Аннаман. Ҳозир ўламан, ўлишимни биламан, ишонмасанг ундан сўра. Мана, ҳозир ҳам сезиб турибман, ана оёқларим, қўлларим, бармоқларим зил-замбил. Бармоқларим мана бундай — каттакон! Майли, ҳечқиси йўқ, тамом бўлишимга оз қолди... фақат бир нарсанигина хоҳлардим: мени кечирсанг, бутунлай, бутунлай кечирсанг! Мен ёмонман, лекин энага «муборак жабрдийда» деган эди мени — оти нимайди? У мендан ёмонроқ эди. Кейин Римга кетаман, у ерда чўл-саҳролар бор, ана ундан сўнг ҳеч кимга халақит бермайман, фақат Серёжани олиб кетаман, қизалоқни ҳам... йўқ, сен кечиролмайсан мени! Биламан, бу нарсаларни кечириб бўлмайди! Йўқ, йўқ, нари бор, сен ҳаддан зиёд яхши одамсан! — Анна ўт бўлиб ёнаётган бир қўли билан унинг қўлини ушлаб ётар, иккинчи қўли билан эса уни итарар эди.

Алексей Александровичнинг кўнгли бузилгандан бузилиб, шу даражага етдики, ортиқ бу ҳаяжонини босиб ололмади, у кўнгил бузилиши деб ҳисобланган бу ҳолатнинг, аксинча, унга ҳеч маҳал кўрилмаган янги баҳт ато қилувчи маъсум, маъюс бир ҳолат эканлигини бирдан сезиб қолди. У ўзи умр бўйи итоат қилиб келган христианлик қонун-қондаларининг: душманларингни кечир, уларни яхши кўр, деб берган таълимларини ўйламас эди, лекин унинг қалбини қувноқ бир муҳаббат ва душманни кечириш ҳислари тўлдириб борди. У тиз чўкиб олиб, бошини Аннанинг кофта тагидан ҳам ўт бўлиб ёндираётган тирсагига қўйиб олиб, ёш боладек ҳўнг-ҳўнг йиғлар эди. Анна унинг соchlари тўкила бошлаган бошини қучоқлади. Унга яқинроқ бурилди, кейин ғолибона бир ифтихор билан кўзларини кўкка кўтарди.

— Мана у, билардим! Энди алвидо, ҳаммангизга алвидо!.. Яна келишди, нега кетишмайди-я?.. Ҳа, устимдан мана бу пўстинни ечиб ташланглар!

Доктор Аннанинг қўлини ундан айирди, астагина ёстиққа қўйиб, елкаси билан қўшиб ёпиб қўйди. Анна итоат билан чалқанча тушиб, чақноқ кўзлари билан тўғрисига қараб ётди.

— Бир нарса эсингда бўлсин: менга фақат афвинг керак холос, бошқа ҳеч нарсани хоҳламайман... Нега у келмайди?— деди яна, Вронский ёнида турган эшикка қараб.— Яқинроқ кел, яқинроқ кел! Қўлингни бер унга.

Вронский каравот ёнига келди-ю, Аннани кўриб, яна юзини қўллари билан тўсиб олди.

— Йозингни оч, унга қара. У табаррук одам, авлиё,— деди Анна, кейин жаҳли чиқиб, яна:— Очсанг-чи, оч ахир юзингни!— деди.— Алексей Александрович, юзини очиб қўй! Кўргим келяпти.

Алексей Александрович Вронскийнинг қўлини ушлаб, юзидан олиб қўйди, ошкор кўриниб турган изтироб ва хижолат юзини даҳшатли бир тусга солиб қўйған эди.

— Қўлингни бер унга. Кечир гуноҳларини.

Алексей Александрович, кўзларидан дув-дув тўкилиб турган ёшларини тўхтатолмай, қўлини берди.

— Худога шукур, худога шукур,— деди Анна,— энди ҳамма нарса таҳт бўлди. Фақат оёқларимни пича чўзиб олай. Шундай, ҳа, шундай, жуда соз. О, мунча бедаво анови гуллар, сира ҳам бинафшага ўхшамайди-я,— деди деворга ёпиштирилган гул қофозларга ишора қилиб.— Ё худо! Ё олло! Қачон тугайди-я бу азоб? Менга морфин беринг. Доктор! Морфин берсангиз-чи Вой худо,вой худо!

Анна кўрпа ичидаги тўлғана бошлади.

Доктор ва докторлар буни хасталарнинг юздан тўқсон тўққизини олиб кетадиган туғруқ иситмаси деб айтдилар. Анна бутун кун иситмада ёниб, алақсиб, ҳушидан кетиб турди. Яirim кечага бориб касал ҳушини йўқотди, томири қарийб урмай қўйди.

Минут сайнц узилишини кутиб ўтиридилар.

Вронский уйига кетди, лекин эрталаб ҳол сўрагани келди, шунда Алексей Александрович уни даҳлизда кўриб:

— Кетмай туринг, балки сизни йўқлаб қолар,— деди-ю, уни ўзи хотинининг кабинетига бошлаб кирди.

Эрталаб касалда яна ҳаяжон, жонланиш бошланди, фикрлари ўткир, сўзлари бурро бўлиб қолди, кейин булар яна ҳушсизлик билан натижаланди. Учинчи кун ҳам шу аҳвол давом қилди, лекин докторлар энди умид борлигини айтдилар. Шу куни Алексей Александрович ўз хабинетига кирди, у ерда Вронский ўтирган эди, Алексей

сей Александрович эшикни ёпиб, Вронскийнинг рўпарасига ўтириди.

Вронский ҳозир ўртада гап очилишини сезиб:

— Алексей Александрович,— деди,— мен ҳозир гапиришга ҳам, бирон нарсани англашга ҳам қодир эмасман. Менга раҳмингиз келсин! Сизга ҳар қанча қийин бўлса ҳам, ишонинг, менга ундан ҳам қийин.

У ўрнидан қўзғалмоқчи бўлган эди, Алексей Александрович қўлидан ушлаб:

— Гапларимга қулоқ солишингизни илтимос қиласман,— деди,— бу жуда зарур. Менинг тўғримда хато фикрга кетмаслигингиз учун менга раҳнамо бўлган, бундан кейин ҳам раҳнамо бўлиб қоладиган ҳисларимни сизга уқтириб қўйишм керак. Биласиз, мен у билан ажралишга қарор қилиб, ҳатто иш ҳам бошлаб юборган эдим. Сиздан яширадиган жойим йўқ, иш бошлашга бошладиму, лекин ўзим иккиланиб, азоб ичидаги қолдим, иқрор бўлишим керак, мени ҳаракатга солган нарса сиздан ҳам, ундан ҳам қасос олиш истаги эди. Телеграммани олганимдан кейин йўлга ҳам худди шу тилак билан чиққан эдим, бугина эмас, ҳатто унинг ўлимини ҳам истаган эдим. Лекин...— ўз ҳисларимни унга айтсаммайтмасамми, деган тарафдудда бир оз жим бўлиб қолди.— Лекин кўрдиму, гуноҳларини кечирдим. Ана шундан кейин афв этиш баҳт-саодати қўзимни очиб, бурчимни кўрсатди. Гуноҳларини бутунлай кечирдим. Иккинчи бетимни ҳам тутиб беришни истайман, чопонимни ёчиб олганларга қўйлагимни ҳам ёчиб беришни хоҳлайман, энди худога муножот қилиб тилайманки, афв этиш баҳтини мендан айирмасин!— Алексей Александровичнинг кўзларига ёш чиқди, унинг ёрқин, сокин назари Вронскийни ҳайратда қолдирди.— Мен шундай аҳволдаман. Сиз мени хўрлаб оёқ ости қилишингиз, жамият кўзида масхара қилишингиз мумкин, лекин мен уни ҳеч қачон тарқ этмайман, сизга ҳам ўпка қилиб бир сўз айтмайман,— деб давом қилди.— Мен ўз бурчимни аниқ биламан: мен у билан бўлишим керак, бўламан ҳам. Агар сизни кўргиси келса, ўзим хабар қиласман сизга, лекин ҳозир жўнаб қолишингиз маъқулроқ деб ўйлайман.

У ўрнидан туриб кетди, бўғизига келиб тиқилган йиғи сўзларини кесиб қўйган эди. Вронский ҳам ўрнидан қўзғалди-да, букилган ҳолида, қаддини ростламас-

дан, унга ер остидан хўмрайиб қаради. У Алексей Александровичнинг ҳисларини тушунолмасди. Лекин ундаги бу ҳолатнинг қандайдир юксак бир нарса эканлигини, у ўз дунёқарашида бундай нарсани англашга ўзининг қобил эмаслигини сезиб турарди.

XVIII

Вронский Алексей Александрович билан ўзининг ўртасида ўтган гапдан кейин Каренинларнинг кўча эшигидан чиқди-да, қаерда эканлигини зўрга англаб, қаерга кетиш ё жўнаш кераклиги устида ўйланиб қолди. У ўзини шарманда қилинган, таҳқир этилган, ўз ҳақирлигини ювиш имконидан маҳрум қилинган бир гуноҳкор деб ҳис қиласди. У ўзини ҳозиргача ғуур билан осонгина юриб келган йўлидан четга улоқтириб ташлангандек ҳис қиласди. Шу маҳалгача мустаҳкам бўлиб кўринган ҳаётий одат ва қоидалари бирдан турмушга татбиқ қилиб бўлмайдиган сохта нарсалар бўлиб чиқди. Ҳозиргача бир чеккада ғариб бўлиб, алданиб келган, Вронскийнинг баҳтига тасодифий тўфоноқ бўлиб келган кулгили эр бирданига хотини томонидан чақириб қелирилди-ю, салобатли, юксак бир мавқега кўтарилди, энди бу эр ана ўша юксакларда жоҳил, айёр, кулгили бўлиб эмас, балки меҳрибон, содда, улуғвор бўлиб кўринди. Вронский буни сезмай қололмасди. Роллари бирдан ўзгарди. Вронский уни юксакда, ўзини эса пастда, уни ҳақ, ўзини эса ноҳақ ҳис қила бошлади. У Карениннинг ўз дарду аламларида олижаноб эканлигини, ўзининг эса алдамчи, тубан, разил эканлигини сезди. Лекин ўзи ноҳақдан ноҳақ нафратланиб келган бир кишиси олдидаги тубанлигини англаши бошидаги дарду аламларнинг фақат кичик бир қисминигина ташкил қиласди. У ҳозир ўзини таъриф қилиб бўлмайдиган даражада бадбахт ҳис этарди, чунки Аннага бўлган ва кейинги вақтларда совий бошлагандек кўринган эҳтироси мана энди, Аннадан батамом жудо бўлганлигини кўргандан кейин, ҳеч вақт кўрилмаган даражада кучайиб кетган ёди. У Аннани касал ётганида борича кўрди. Қалбини билди, Аннани ҳеч маҳал бунчалик яхши кўрмаганига тан берди. Мана энди, уни яхшилаб билган ва жондан севган бир дамида Аннанинг олдида оёқ ости бўлди.

унда, ўзи тўғрисида уятли бир хотирагина қолдириб, жудо бўлди. Алексей Александрович унинг қўлини хижолатидан шивит бўлган юзидан олиб қўйди, ана шунда Вронский тушган кулгили, шармандали аҳвол ҳамма нарсадан ҳам даҳшатлироқ эди. У Каренинлар эшиги олдида эс-хушини йўқотиб қўйган кишидай нест бўлиб турар, нима қилишини билмай ҳайрон бўлар эди.

— Извош чақирайми? — деб сўради швейцар.
— Ҳа, извош.

Вронский уч кеча ухламай уйига қайтиб келгандан сўнг, кийимларини ҳам ечмасданоқ диванга чалқанчасига тушиб ётди-да, қўлларини чалмаштириб бошининг остига қўйди. Боши оғир эди. Тасаввурлар, хотиралар, ниҳоят, таажжуб ўйлар хориқулодда бир шитоблик ва равшанлик билан алмашиниб турарди: гоҳ касалга дори қўйиб берәётиб қошигидан ошириб юборгани, гоҳ доянинг оппоқ қўллари, гоҳ Алексей Александровичнинг каравот ёнида жуда таажжуб бир қиёфада тиз чўкиб тургани кўриниб кетарди.

Чарчаганда уйқуси келиб, агар ётса дарҳол ухлаб кетишига bemalol ишонган соғ одам сингари: «Ухлайман! Эсадан чиқараман!» деди ўзига. Тўғридан ҳам, худди шу он миясидаги фикрларчувалди-ю, ҳушсизлик ҷоҳига қулай бошлади. Боши устида шуурсиз ҳаёт денгизининг тўлқинлари мавж уришга кирганда, бирдан,— жуда кучли электр токи ургандек,— шу қадар қаттиқ сесканиб тушдики, бутун гавдаси диван устида сакраб кетди, қўллари билан диванга тиранниб, қўрққанидан тиз чўкиб олди. Кўзлари ҳеч маҳал ухламаган кишиларники сингари катта очилган эди. Бир зумгина олдин ўзи сезиб турган бошидаги оғирлик, вужудидаги бўшанглик бирдан ғойиб бўлди.

У Алексей Александровичнинг: «Мени хўрлаб оёқ ости қилишингиз мумкин» деган сўзларини эшилди. Унинг ўзини ҳам кўз ўнгига кўрди, Аннанинг ўзига ғимас, Алексей Александровичга меҳру шафқат ва муҳаббат билан қараб ётган кўзларини, ўт бўлиб ёнган қизил юзларини ҳам кўз ўнгига кўрди; Алексей Александрович қўлини юзидан олиб қўйганда, ўз назарида тушиб қолган аҳмоқона, кулгили аҳволни ҳам кўз олдида кўрди. Шундан кейин оёқларини чўзиб, яна бояги алпозда диванга ўзини ташлади-да, кўзларини юмиб олди.

«Ухлаш керак! Ухлаш!» деб ўзича тақрорлади. Лекин кўзлари юмилганда, ўша эсида қолган пойгадан олдинги кечада Аннанинг юзини қай хилда кўрган бўлса, ҳозир ҳам ана шундай равshan кўра бошлади.

— Бу нарса йўқ, бўлмайди ҳам, у энди бу нарсаларни хотирасидан сидириб ташламоқчи. Мен бўлсам бусиз яшай олмайман. Қандай қилиб ярашиб олсак экан? Қандай қилиб ярашиб олсак экан? — деди-ю овозини чиқариб, шуурсиз бир ҳолда шу сўзларни тақрорлай бошлади. Шу сўзларни тақрорлаб туриш эса хаёлида қалашиб ётганини сезиб туриб янги сиймолар ва хотираларнинг қад кўтаришларига йўл бермас эди. Лекин бу ҳолат узоқ давом қилмади. Энг яхши минутлари билан сўнгги марта боши ҳам бўлгани хориқулодда бир суръат-ла кетма-кет кўз олдига кела бошлади. Аннанинг овози «Қўлингни ол», дейди. У қўлини олади-ю, юзининг хижолатдан қизариб, аҳмоқона бир тус олганини сезади.

Вронский ухлаб кетишига зарра қадар умид йўқлигини сезиб турса ҳам, ҳамон ухлашга тиришиб ётар, миясига келган фикрлардан баъзи бирининг тасодифий сўзларини шивирлаб тақрорлар, шу билан кўз олдига янги сиймоларни келтирмаслик ҳаракатида бўларди. У ётган ерида қулоқ солиб, ғалати, жинниларча бир шипши билан тақрорланаётган шу сўзларни эшитди: «Қадрига етмадинг, фойдалана билмадинг, қадрига етмадинг, фойдалана билмадинг».

«Нима бўлди? Ё ақлимдан оза бошладимми? — деди у ўзига. — Ажаб эмас. Нима сабабдан ақлдан озишади, нима сабабдан ўзларини отишади?» деб ўзига ўзи жавоб берди-ю, кўзларини очиб, боши ёнидаги каштали ёстиққа ҳайрон бўлиб қаради, буни акасининг хотини Варя ўз қўли билан гул солиб тикиб берган эди. У ёстиқнинг попугини ушлаб кўрди, кейин Варяни, уни охирги марта қачон кўрганлигини эслашга ҳаракат қилди. Аммо ҳозир бегона нарсалар тўғрисида ўйлаш азоб эди. «Йўқ, ухлаш керак!» деб, ёстиқни яқин сурди-да, бошини унга маҳкам босиб кўзларини юмиб ётишга тиришди. Лекин бўлмади, сакраб ўрнидан туриб ўтирди. «Энди бу нарса мен учун тамом бўлди, — деди у ўзига. — Энди нима қилишимни ўйлашим керак. Энди менга нима қолди?» Фикри Аннага бўлган муҳаббатдан маҳрум ҳаёти атрофида айланади бошлади.

«Шуҳратпарастликми? Серпуховскойми? Кибор жамиятими? Саройми?» Буларнинг ҳеч бирида қарор топмади. Буларнинг ҳаммасида илгарилари лузум бўлган эса-да, ҳозир ҳеч қандай лузуми қолмаган. У дивандан турди, сюртугини ечмай, камарини бўшатди, бемалолроқ нафас олиш учун жун босган кўкрагини очиб юбориб, уйда у ёқдан-бу ёққа юра бошлади. «Ақлни мана шундай йўқотишади,— деб ўзича такрорлаб кетди,— мана шундай ҳолда ўзларини отишади... уят, номусда қолмаслик учун», деб секингина илова қилиб қўйди.

У секин келиб эшикни ёпди, сўнгра кўзлари тинган, тишларини бир-бирига маҳкам босган ҳолда стол ёнига келиб тўппончани олди, уни яхшилаб қаради, ўқланган стволни буриб, тепкига тўғрилади, сўнг ўйга чўмди. Миясининг зўр бериб ишлаётганлиги чехрасидан билиниб турарди, бошини солинтириб, қўлида тўппонча билан икки минутча қимир этмай ўйланиб қолди. Мантиққа мувофиқ, давомли, равшан фикрлари шубҳасиз бир хуросага келтиргандек, «албатта», деди ўзига. Ҳақиқатда эса, ўзи учун шубҳасиз бўлган бу «албатта» фақат шу соатда кўнглидан ўн марталаб такрор-такрор ўтган хотиралар ва тасаввурларнинг натижасигина эди. Яна ўша батамом қўлдан кетган баҳтининг хотиралари, яна ўша келажак ҳайтининг барча бемаънилиги тўғрисидаги тасаввурлари, яна ўша хўрлик ҳақидаги тушунчалари... кетма-кет уланиб кетган бу тасаввурлар, бу ҳислар яна аввалгидек қайта-қайта такрорланарди.

Фикри учинчи марта яна ўша хотиралар ва ўйларнинг сеҳрли доирасида айлана бошлаганда, яна бир карра «албатта» деб такрорлади-ю, тўппончани чап кўксига қадади, қўли билан уни қаттиқ чангллаб туриб тепкини босди. Тўппончанинг отилганини ўзи эшиitmай қолди, аммо кўкрагига келиб урилган қаттиқ зарба уни йиқитди. Стол четини ушлаб олмоқчи бўлган эди, тўппонча қўлидан тушиб кетди, гандираклаб бориб ерга ўтириди-ю, теварагига таажжубланиб қаради. Столнинг букик оёқларига, қофоз саватга ва йўлбарс терисига пастдан қараб, ўз уйини таниёлмади. Меҳмонхона томонидан шошиб келаётган хизматкорларнинг оёқ дупури ҳушига келтирди. У зўр бериб миясини ишлата бошлади, ўзининг полда эканлигини англади. Қейин, йўлбарс терисидаги ҳамда ўз қўлидаги қонларни кўриб, ўзини отганлигини фаҳмлади.

Вронский қўли билан тўппончани пайпаслаб қидириб:

— Бемаъни иш бўлди! Мўлжалга уролмадим,— деди. Тўппонча ёнида ётган бўлса ҳам, уни нарёқлардан қидиради. Тўппончани қидириб туриб нариги томонга чўзилган эди, мувозанатини сақлашга мадори етмай, йиқилиб тушди, ярасидан шариллаб қон кетди.

Асабларнинг заифлигидан ҳар доим танишларига зорланиб юрувчи олифта лакей хўжайнининг ерда ётганлигини кўриб шу қадар қўрқиб кетдики, уни қон ичидаги қолдириб, ёрдамга чақиргани чопиб чиқиб кетди. Бир соатчадан кейин акасининг хотини Варя етиб келди ва у ҳар ёқдан чақирган, аммо ҳаммаси ҳам бир маҳалда етиб келган уч нафар доктор ёрдами билан ярадорни каравотга келтириб ётқизди-да, ўзи унга қараб қолди.

XIX

Алексей Александрович хотини билан учрашиш тарддудига тушганда Аннанинг пушаймонлари астойдил бўлиши, ўзининг кечириши ва Аннанинг ўлмай қолиши мумкинлигини ўйлаб кўрмай хатога йўл қўйган эди, ана шу хатоси у Москвадан қайтиб келгандан сўнг иккى ой ўтгач бутун гавдаси билан яққол кўриниб қолди. Лекин ў йўл қўйган хато бу эҳтимолларни ўйлаб кўрмагани учунгина рўй берган эмас эди, балки ўлим тўшагида ётган хотини билан кўришгунга қадар ўз қалбини билмагани учун ҳам рўй берган эди. У касал хотинининг каравоти ёнида умрида биринчи марта бошқаларнинг жағоларини кўриб шу қадар кўнгли юмшаб кетган эди, илгарилари бу хислатни зарарли бир заифлик деб уялиб юрар эди; Аннага юраги эзилиб ачингани, Аннага ўлим тилагани учун пушаймон бўлгани, ҳаммасидан ҳам хотинини кечиргани туфайли қалбida уйғонган қувончи уни шундай аҳволга солдики, ўз изтиробларининг бирдан барҳам толғанини сезиш билан бирга, умрида ҳеч кўрмаган руҳий бир сокинликни ҳам сеза бошлади. У ўз изтиробларининг манбаи бўлиб келган нарсанинг бирдан руҳий шодлигига манба бўлиб қолганлигини, Аннани қоралаб, ундан ўпкалаб, нафратланиб юрган кезларида ҳал қилиб бўлмайдигандек кўринган чигал

нарсаларнинг энди, Аннани кечириб, унга кўнгил қўйгандан кейин осонгина ечиладиган соддә, равshan нарсаларга айланганлигини ҳис қила бошлади.

Алексей Александрович хотинини кечирди-ю, тортаётган азоблари, қилаётган пушаймонлари учун унга юраги ачишди. Алексей Александрович Вронскийни кечирди-ю, унинг алам устида қилган иши қулоғига чалингandan кейин унга яна бадтар юраги ачишди. Ҳозир ўғлига ҳам илгарилардан кўпроқ раҳмдил бўлиб қолди, у билан кам машғул бўлгани учун ўзидан койий бошлади. Лекин янги туфилган митти қизалоққа фақат ачиниш ҳисси билангина эмас, аллақандай нозик, мулоим меҳр ҳисси билан қарайдиган бўлди. Ўз пушти камаридан бўлмаган, онасининг касаллигига парвосиз ташлаб қўйилган ва, агар ўзи ғамхўрлик қилмаса, ўлиб кетиш эҳтимоли бўлган нимжон чақалоққа олдин фақат шафқат ҳисси билангина қараб юрди, кейин эса яхши кўриб қолганлигини ўзи ҳам билмай қолди. У ҳар кун болалар бўлмасига бир неча марта кириб узоқ-узоқ ўтириб қоларди, ундан авваллари тортиниб-ийиманиб юрган энага билан доя Алексей Александровичга астасекин кўнишиб қолди. У ухлаб ётган чақалоқнинг очқизил, майин, серажин юзчасига баъзан ярим соатлаб қараб ўтирас, тиришган пешонасининг қимирилашига ва бармоқчалари юмилган қўлчасининг орқаси билан кичкина кўзлари ва қангшарини ишқалашига томоша қиласарди. Ана шундай минутларда Алексей Александрович ўзини хотиржам ва ўзидан мамнун ҳис этар, ўз аҳволида ҳеч қандай ғайри оддий нарса йўқлигини, уни ўзгартиришга зарурат йўқлигини кўриб турарди.

Лекин бу ҳолати ҳозир ўзи учун нақадар табиий бўлмасин, барибири, бу ҳолатда қолишига йўл қўймасликларига замон ўтган сари равшанроқ ишониб борди. У ўз қалбига раҳнамо бўлган хайрли маънавий кучдан ташқари, унинг ҳаётига раҳнамо бўлган бошқа, дағал, ўшандай ёки ўшандан ҳам қувватлироқ куч борлигини ва бу куч у интизор бўлган осойишталикка эришувига йўл қўймаслигини ҳис қиласарди. Ҳамманинг ўзига савол берадигандек бир таажжуб билан қараб турганини, унинг қандай одам эканлигига ҳайрон қолганларини, ундан ниманидир кутаётганларини сезиб турарди. Айниқса хотини билан ўзи ўртасидаги муносабатнинг маҳкам эмаслигини, ғайри табиий эканлигини сезиб юради.

Яқинлашиб келаётган ажал кўнглини юмшатган эди, энди бу ҳолат ўтгац, Алексей Александрович Аннанинг ўзидан қўрқаётганлигини, сиқилаётганлигини, энди кўзларига тик қарай олмаганлигини пайқай бошлади. Анна бир нима демоқقا чоғланар, лекин дейишга журъат қилотмасди, Анна ҳам, муносабатларининг давом этиши мумкин эмаслигини юраги сезиб тургандек, ундан нимадир кутар эди.

Аннанинг чақалоғи февраль охирларида касал бўлиб қолди (унга ҳам Анна деб ном қўйилган эди). Эрталаб Алексей Александрович болалар бўлмасига кирди-ю, докторга одам юборишни буюриб, ўзи министрликка кетди. У ерда ишларини тамомлаб, уйга соат учдан кейин қайтиб келди. Даҳлизга кириб, зар ўқали, айиқ барасидан енгиз калта кийим кийган, амиркон зотли оқ кучукни ушлаб турган бир кўркам лакейни кўрди.

— Қим келди? — деб сўради Алексей Александрович.
— Княгиня Елизавета Федоровна Тверская, — деб жавоб берди малай, у Алексей Александровичга кулимсирагандай туюлди.

Алексей Александрович бошига тушган шу оғир кунларда кибор доираларга мансуб танишлари, айниқса аёл танишлари унинг ва хотинининг қайфу аламларига парвосиз қолмаганликларини сезиб юрарди. У барча танишларининг кўзида яқиндагина адвокатнинг кўзларида кўрган, мана энди малайда ҳам кўриб турган шодликка ўҳшаган аллақандай бир шодлик борлигини, улар бу шодликни зўр-базўр яширишиб келаётганларини сезиб юрарди. Алексей Александровични кўришганда, аранг яшириб турган шодлик билан Аннанинг соғлигини сўрашарди.

Хатти-ҳаракатлари билан Аннага алоқадор бўлган ва Алексей Александрович ёмон кўрган княгиня Тверская-нинг бу ердалиги Каренинга ёқмади, шунинг учун у тўғри болалар бўлмасига ўтиб кетди. Биринчи бўлмада Серёжга кўкрагини столга тираб, оёқларини стулга қўйиб олиб, гинғиллаб сурат солаётган эди. Анна ётиб қолганда француз мураббиянинг ўрнига келган инглиз хоним Серёжанинг яқинида иш тўқиб ўтирган эди, Алексей Александровични кўриб дарҳол ўрнидан турди-ю, реверанс қилгандан сўнг Серёжани тутиб қўйди.

Алексей Александрович ўғлининг сочини силади-да, мураббиянинг Анна соғлиги тўғрисидаги саволига жавоб

қилгандан сўнг dady¹ тўғрисида доктор нима деганилиги-ни сўради.

— Доктор ҳеч қандай хавфли нарса йўқ, чўмилти-ринглар, деди, жаноб.

Алексей Александрович қўшни хонада чақалоқнинг чинқираётганини эшитиб:

— Кийналяпти шекилли,— деди.

— Назаримда, эмизувчи энагаси тўғри келмаётганга ўхшайди, жаноб,— деди инглиз хоним, қатъий қилиб.

Алексей Александрович юриб кетаётган ерида тўхтаб сўради:

— Нега бундай деб ўйлайсиз?

— Графиня Полнинг чақалоғи ҳам шундай бўлувди, жаноб. Чақалоқни дори бериб шифолашди, текшириб қарашса, бола бечора оч қолар экан, энагасининг сути йўқ экан, жаноб.

Алексей Александрович бир оз хаёл сурин тургандан сўнг иккинчи эшикдан ичкарига кириб кетди. Қизалоқ эмизувчи хотиннинг қўлида типирчилаб бошини ҳар ёқ-қа ташлар, оғзига тутган бўлиқ маммага қарамас, устида энгашиб турган энага билан эмизувчининг ҳа-ҳалашларига парво қилмай, чинқиришини қўймас эди.

— Ҳали ҳам боягидайми?— деб сўради Алексей Александрович.

Энага пичирлаб:

— Жуда безовта бўляптилар,— деб айтди.

— Мисс Эдвард, эҳтимол, эмизувчининг сути йўқdir, деялти,— деди Алексей Александрович.

— Мен ҳам шундай деб ўйлайман, Алексей Александрович.

— Бўлмаса нега айтмайсиз?

— Қимга айтаман? Анна Аркадьевна ҳали бетоб ётибдилар,— деди энага, норози бўлиб.

Энага бу уйда эскидан хизмат қилиб келган қари хотин эди. Унинг мана шу оддий сўзларида ҳам Алексей Александровичга ўзининг аҳволига шама бордек туюлди.

Чақалоқ бўғилиб, хирқираб яна бадтар чинқира бошлиди. Энага қўлини силтаб чақалоқ ёнига борди-да, эмизуввидан олиб, қўлида тебратиб юрди.

— Докторни чақириб, эмизувчини кўрсатиш керак,— деди Алексей Александрович.

¹ чақалоқ (ингл.).

Кўринишидан соғлом, башанг эмизуви, ўзининг рад қилинишидан қўрқиб, тўла кўкрагини яшириди-да, сути йўқлиги тўғрисидаги шубҳадан истеҳзо билан кулимсираб, алланима деб тўнгғиллади. Алексей Александрович-нинг назарида у кулимсираш билан мазақ қилаётгандай туюлди.

Энага ҳа-ҳалаб ва ҳамон у ёқдан-бу ёққа юриб туриб:
— Шўрлик бола,— деди.

Алексей Александрович стулда ўтириб, у ёқдан бу ёққа аланглаётган энагага маъюслик билан қараб қолди.

Ахийри тинчиган болани энага чуқур каравотга ёт-қизди-да, ёстигини тўғрилаб қўйиб, нари кетгандан сўнг Алексей Александрович ўринидан турди-ю, бола ёнига оёқлари учидаги зўрга-эзўрга юриб келди. Яна боягидай маъюслик билан болага бир минутгина жим қараб турди, лекин бирдан соchlари ва пешонасининг териси орқасига сурилиб юзида илжайиш пайдо бўлди, яна секингина уйдан чиқиб кетди.

Емакхонада қўнғироқни чалиб, кирган хизматкорга докторга одам юборишни буюрди. Шундай ширин боланинг ғамини емагани учун хотинига жаҳли чиқди, аммо шу жаҳли билан хотинининг олдига киришни хоҳламади, бундан ташқари, княгиня Бетсини ҳам кўргиси йўқ эди, лекин хотини одатда кириб хабар оладиган эрининг нима учун кирмаганига ҳайрон бўлиши мумкин эди, шунинг учун ўзини зўрлаб бўлса ҳам хотинининг ётоқхонасига қараб йўл олди. Юмшоқ гилам устида юриб келиб эшикка етганди, эшитишни истамаган бир гапни беихтиёр эшишиб қолди.

— Агар у жўнаб кетаётган бўлмаганда эди, сизнинг ҳам, эрингизнинг ҳам кўнмаганига тушунган бўлардим. Лекин эрингиз бундай нарсалардан баланд туриши керак,— деярди Бетси.

— Мен ўзим учун хоҳламайман, өрим учун эмас. Қўйинг бундай гапларингизни!— деб жавоб берди Анна-нинг ҳаяжонли товуши.

— Шундайдиру, лекин сизни деб ўзини отган киши билан хайрлашмаслигингиз тўғри келмайди-да...

— Шунинг учун ҳам хоҳламайман.

Алексей Александрович юраги чиқиб кетган айбдор кишидек тўхтаб, секингина орқасига қайтиб кетмоқчи бўлди. Лекин бундай қилиш менга муносиб эмас, деган хаёл билан шу фикрiddан қайтиб, яна орқасига ўгирил-

ди-да, бир йўталиб қўйиб, ётоқхонага қараб юрди. Овозлар тинди, у ичкари кирди.

Кул ранг халатда, калта қилиб қирқилган, юмaloқ бошидаги қора, қалин соchlари фатила-фатила бўлган Анна күшеткада ўтирган эди. Эрини кўрганда, ҳар маҳалдаги сингари, юзидағи жонланиш бирдан ғойиб бўлди; Анна бошини солинтириб, хавотирлангандай Бетсига қараб қўйди. Энг сўнгги модада кийинган Бетси, лампанинг қалпоғига ўхшаб, бошининг аллақайси ерида қўнқайиб турган шляпада, йўл-йўл чизиқлари белигача бир томонга, юбасида иккинчи томонга қараган кўк кўйлакда баланд қоматинирасо тутиб Анна ёнида ўтирган эди; Алексей Александрович кирганда, бошини солинтириб, кинояли бир табассум билан қаршилади.

Бетси, худди ҳайрон қолгандек:

— А!—деб қўйди.— Ўйда экансиз, кўп хурсандман. Ҳеч қаерда кўринмайсиз, Анна касал бўлгандан бери сизни ҳеч кўрганим йўқ. Ҳамма гапни — ғамхўрлигинизни эшилдим. Ростдан ҳам, ғоят ажойиб эрсиз!— деди Бетси, хотинига қилган меҳрибонлиги учун уни олижаноблик ордени билан тақдирлаётгандек, маънодор ва диловор бир қиёфада.

Алексей Александрович совуққина таъзим қилди-да, хотинининг қўлини ўпгандан сўнг, саломатлигини сўради.

Анна кўзини эрининг кўзидан олиб қочиб:

— Тузукка ўхшайман,— деди.

— Лекин юзингиздан иситмангиз бор кўринади,— деди Алексей Александрович, «иситма» сўзини бўртириб.

— Кўп гаплашиб юбордик,— деди Бетси,— менинг худбинлигим бўлди, хўп, энди кетаман.

У ўрнидан қўзғалган эди, Анна бирдан қизариб, енгидан шошқин ушлаб қолди.

— Йўқ, бир оз ўтириңг, илтимос. Бир гапим бор сизга... йўқ, сизга,— деди Алексей Александровичга қараб, унинг бўйни билан пешонасига қип-қизил ранг юргди.— Сиздан бирон нарсани яширишни хоҳламайман, яшира олмайман ҳам,— деди.

Алексей Александрович бармоқларини шиқирлатиб, бошини солинтириди.

— Бетси граф Вронскийнинг Тошкентга жўнаш олдидан бизникуига келиб, хайрлашиб кетиш истаги борли-

гини айтди.— Анна эрига қарамас ва ўзига ҳарчанд қи-
йин бўлса ҳам, айтадиган гапини айтиб олишга шоши-
ларди.— Мен уни қабул қила олмайман, дедим.

— Сиз бу нарсани Алексей Александровичга боғлиқ
деб айтдингиз, дўстим,— деб Бетси унинг хатосини ту-
затди.

— Барибир, мен уни қабул қилолмайман, чунки бу
нарса ҳеч нимага...— Анна бирдан тўхтаб, эрига савол
назари билан қараб қолди (у Аннага қарамай ўтирган
эди).— Гапнинг қисқаси, хоҳламайман...

Алексей Александрович яқинроқ жилиб, Аннанинг
қўлини ушламоқчи бўлди.

Анна бошда ўз қўлини унинг каттакон томирлари
ўйнаб чиққан нам қўлидан тортиб олди; кейин, ўзини
зўрлаб бўлса ҳам, унинг қўлини хиёл қисиб қўйди.

— Менга билдирган ишончингиз учун беҳад миннат-
дорман, аммо...— Алексей Александрович ўзича осон
ва очиқ-ойдин ҳал қилиш мумкин бўлган нарсани кня-
гиня Тверскаянинг олдida муҳокама қилолмаслигини се-
зиб ҳам хижолатга тушди, ҳам жаҳали чиқди; княгиня
Тверская Алексей Александровичнинг севги ҳисларига,
афв этиб хурсанд бўлишига халақит берарди, у буни
сезиб, гапни охирига етказолмади, княгиня Тверскаяга
қараб, тўхтаб қолди.

Бетси ўрнидан тураётib:

— Хайр, яхши қолинг, жонгинам,— деди-ю, Аннани
ўпиди чиқиб кетди, Алексей Александрович уни узатиб
борди. Бетси кичик меҳмонхонада тўхтади-да, унинг қў-
лини яна бир марта қисиб:— Алексей Александрович! Сизни чинакам олижаноб одам деб биламан,— деди.— Мен бегона одамман, лекин Аннани шу қадар яхши кў-
раман, сизни шу қадар ҳурмат қиласманки, битта масла-
ҳат беришни лозим деб топаман. Қабул қиласиз. Алексей
Вронский номус деган нарсанинг айни тимсоли, ана ўша
Тошкентга кегяпти.

— Қайғумизни еганингиз ва берган маслаҳатлари-
нгиз учун ташаккур, княгиня. Лекин бирорвни қабул қи-
лиш ё қабул қиласлик масаласини хотинимнинг ўзи
ҳал қиласиди.

У одатига кўра сиполикни қўлдан бермай, қошлирини
чимириб туриб гапирди, аммо айтган сўзлари қандай
аҳамиятга эга бўлмасин, ҳозирги аҳволида керилишга
ҳеч қандай ўрин йўқлиини дарҳол англади. У бу нар-

сани сўзи тугагандан кейин Бетси ўзига заҳарли, мас-
ҳарали, лекин мулойим бир табассум билан қараб қўй-
ганидан уқиб олди.

XX

Алексей Александрович залда Бетси билан бош эгиб-
хайрлашгач, хотинининг ёнига қайтиб келди. Анна ётган
эди, лекин унинг оёқ дупурини эшилди-ю, апил-тапил ўр-
нидан туриб боягидай ўтириди-да, унга қўрқа-писа қара-
ди. У Аннанинг йиғлаганини кўрди.

Алексей Александрович Бетси ҳузурида французча
қилиб айтган гапини:

— Менга билдирган ишончинг учун ғоят миннатдор-
ман,— деб русча қилиб қисқача такрорлади. У русча
гапирганда ва Аннани сансираф сўзлаганда, бу «сен»
Аннанинг ғашини келтиради.— Қароринг учун ҳам ғоят
миннатдорман. Мен ҳам, модомики кетаётган экан, граф
Вронскийнинг бу ерга келишига ҳеч қандай ҳожат йўқ,
деб биламан. Яна...

— Айтдим-ку, яна такрорлашнинг нима кераги-
бор?— деб Анна бирдан жаҳли чиқиб гапини бўлиб қўй-
ди; у жаҳлини босиб ололмаган эди. «Бир киши бир хо-
тинни севса, унинг йўлида азиз жонини фидо қилмоқчи,
қурбон қилмоқчи бўлса-ю, у хотин ҳам ўша эркаксиз-
яшай олмаса-ю, тағин у келиб шундай бир хотин билан
хайрлашмоқчи бўлса, бунга на ҳожат эмиш!— Анна лаб-
ларини қимтиб, порлоқ кўзларини унинг бири-бирини
силаб турган, томирлари ўйнаб чиққан қўлларига тик-
ди.— Йўқ, ҳеч қандай ҳожати йўқ!»

— Минбаъд бу ҳақда гапиришмайлик,— деди ваз-
мин қилиб Анна.

— Бу нарсаларни ўзингга ҳавола қилган эдим, шу-
нинг учун ғоят хурсандман, чунки...— Алексей Алексан-
дрович шундай гап бошлаган эди, Анна:

— Менинг хоҳишим сизникига мос келди,— деб дар-
ҳол гапни тутатди; шу қадар имиллаб гапирганидан
унинг жаҳли чиқиб кетган эди, ҳолбуки у айтадиган сўз-
ларини Анна олдиндан билиб турарди.

— Тўғри,— деб Алексей Александрович унинг гапини
қувватлади.— Иннайкейин, княгиня Тверская ҳам оила-
даги энг оғир, мушкул масалаларга ноўрин аралашиб-
юради. Айниқса, у...

— Бетси тўғрисида ким нима деса десин, лекин мен ишонмайман,— деди Анна, бидирлаб,— мени жон-дилидан яхши кўрганлигини биламан.

Алексей Александрович бир хўрсиниб, индамай ўтириб қолди. Аннада эрига нисбатан бир жисмоний жирканч ҳисси уйғонди. У ўзига азоб берувчи шу ҳис билан эрига қараб, ҳалатининг попугини ўйнаб ўтирас, жиркангани учун ўзици койир, лекин уни босиб ололмасди. Анна ҳозир бир нарсанигина хоҳларди — унинг кўнглимга урган башарасини кўрмасам, деярди.

— Ҳозир докторга одам юбордим,— деди Алексей Александрович.

— Соғман; менга докторнинг нима кераги бор?

— Йўқ, чақалоқ йиғлаляпти, эмизувчининг сути кам эмиш.

— Ўзим боқай деб ялинганимда, нимага унамадинг? Барибир (Алексей Александрович бу «барибир» сўзининг нима маънода ишлатилганини пайқади), у ёш бола, уни жувонмарг қилишади.— Анна қўнғироқ чалди, кирган хизматкорга чақалоқни келтиришни буюрди.— Ўзим боқай деганимда қўйишмаган эди, мана энди менга таъна қилишади.

— Таъна қилаётганим йўқ...

— Йўқ, таъна қиласиз! Э худойим! Нега ўлиб кетмадим-а!— Анна шу сўзларидан кейин йиғлаб юборди.— Кечир мени, жуда инжиқ бўлиб қолибман, ноҳақ гап қилдим,— деди кейин, ўзини босиб олиб.— Бор энди...

Алексей Александрович хотинининг ёнидан чиққандан кейин: «Йўқ, аҳвол шундайлигича қолиши мумкин эмас»,— деди ўзига, қатъий қилиб.

Ўз аҳволининг кибор жамият кўзида шундай давом эта олмаслиги, хотинининг ўзига нафрат билан қарashi, умуман руҳий ҳолатига зид равишда ҳаётига раҳнамо бўлиб келган, ўз иродасини бажаришни ва хотинига бўлган муносабатини ўзгартиришни талаб қилган ўша дарал, сирли куч ҳеч қачон кўз олдида ҳозиргидек равshan гавдаланмаган эди. У барча кибор жамияти, хотини ўзидан ниманидир талаб қилаётганилигини равshan кўриб турар, лекин нимани талаб қилаётганилигини ҳеч англай олмас эди. У шу туфайли қаёбида бутун роҳатини бузиб, хизмат соҳасидаги қаҳрамонона ишларини пучакка чиқараётган даҳшатли бир ғазаб уйғонганилигини сезиб турарди. У Аннанинг Вронский билан алоқасини узиши

унинг ўзи учун яхши бўлади, деб ҳисоблар, агар улар буни имконсиз нарса деб топишса, азбаройи болаларни жувонмарг қилмаслик, улардан айрилиб қолмаслик ва ўз мавқенинг ўзгартирмаслик учун уларнинг илгариги муносабатларига яна йўл қўйиб беришга ҳам тайёр эди. Бу нақадар қабиҳ тадбир бўлмасин, ҳар ҳолда жудоликдан яхшироқ эди, чунки ўртага айрилиқ тушгудай бўлса, унда Аннанинг аҳволи чатоқ бўлади, шарманда бўлади, ўзи эса дунёда яхши кўрган нарсаларидан маҳрум бўлади. Лекин у ўзини заиф ҳис қиласди; у ҳамманинг ўзига қарши эканлигини, ўзига ҳозир шу қадар табиий, шу қадар яхши бўлиб кўринган нарсаларни қилдиришмаслинини, балки аслда қабоҷат бўлса ҳам, уларга маъқул кўринган нарсаларнигина қилдиришларини олдиндан билиб юради.

XXI

Бетси залдан чиқиб улгурмасдан, Степан Аркадьевич эшик оғзида дуч келди; у ҳозиргина дўконига янги устрипалар¹ туширган Елесевнинг олдидан келиб турган эди.

— А! Княгиня! Учрашганимиз соз бўлди-да!— деб гапира кетди Степан Аркадьевич.— Мен сизларникига борувдим.

Бетси қўлқопларини кия туриб:

— Бир минутли вақтим бор, чунки жўнаб кетяпман,— деди кулимсираб.

— Қўлқопларингизни қиймай туринг, княгиня, қўлинигиздан бир ўпиб олай. Қадимги одатларнинг, чунончи қўл ўпиш одатининг қайтадан расм бўлганига бениҳоя хурсандман.— Бетсининг қўлини ўпди.— Хўш, қачон отамлашамиз?

Бетси кулимсираб туриб:

— Сиз арзимайсиз,— деди.

— Йўқ, жуда ҳам арзийман-да, чунки бориб турган оғир одам бўлиб қолдим. Ҳозир ўзимнинггина эмас, бошқаларнинг ҳам оиласвий ишларини йўлга соладиган бўлиб олдим,— деди у, юзига маъноли бир оғида бериб.

Бетси гап Аннанинг устида кетаётганлигини дарҳол фаҳмлаб:

¹ Ейиладиган денгиз чифоноги. (*Тарж.*)

— Ундей бўлса, жуда хурсандман! — деб жавоб қилди. Кейин залга қайтишиб, бурчакка келиб туришди.— Ахийри уни тириклайн гўрга жо қиласди,— деди Бетси, тагдор бир шипши билан.— Бундай қолдириб бўлмайди, бундай қолдириб бўлмайди...

— Сиз ҳам шу фикрда эканлигингиздан фоят хурсандман,— деди Степан Аркадьевич, юзига жиддий ва мунгли тус берган ҳолда бошини чайқаб,— мен ҳам Петербургга худди шу мақсадда келганман.

— Бутун шаҳарнинг оғзида шу гап,— деди Бетси.— Бу аҳволни давом эттириб бўлмайди. Анна кундан-кунга хазондай сўлиб боряпти. Аннадек жувонлар ўз ҳисларига эрмак деб қарамаслигини эри англамайди. Йикки йўл бор: эр ўлгур қаттиқ туриб ё Аннани бир ёққа олиб кетиши, ё бўлмаса талоқ бериши керак. У бўлса бояқишининг умрини хазон қиляпти.

— Ҳа, ҳа... худди шундай...— деди Облонский, хўрсиниб.— Шунинг учун ҳам келганман, яъни фақат шунинг учунгина эмас... мени камергер қилишди, ҳа, энди бир келиб, мяннатдорчилик билдириб кетиш керак эди-да. Лекин ишнинг энг муҳими — ана шу масалани бир ёқлиқ қилиш.

— Хайр, худо мадад берсин! — деди Бетси.

Степан Аркадьевич Бетсини даҳлизга узатиб борди-да, билагини қўлқопидан юқорироқ жойидан, томирлари лўқиллаб турган еридан яна бир карра ўпди, кейин бирталай пардасиз ёлғон-яшиқ сўзлар айтди, Бетси жаҳл қилишини ҳам, кулишини ҳам билмай қолди, Степан Аркадьевич эса синглисинг ёнига кириб кетди. У синглисими йифлаг ўтирган ҳолда кўрди.

Степан Аркадьевич ҳозир қувноқ, хушчақчақ кайфијатда бўлишига қарамай, дарҳол Аннанинг аҳволига мос келадиган дардман, шоирона ғамгин бир оҳангда гапира бошлади. Аннанинг соғлигини, эрталаб ўзини қандай, ҳис этганини сўради.

— Жуда, жуда ҳам ёмон. Эрталабим ҳам, кундузим ҳам, ўтган, келажак кунларим ҳам,— деди Анна.

— Назаримда, мунгли хаёлларга бериладиган бўлиб қолганга ўҳшайсан. Ундей хаёлларни қувиб юбориб, ҳаётга дадил қараш керак. Биламан, оғир, аммо...

— Хотинлар баъзи одамларни нуқсони учун ҳам яхши кўярмиш,— деб бирдан Анна сўз бошлади,— лекин саховатли бўлани учун ундан нафратланаман.

У билан бирга туролмайман. Тушунгин: кўринишининг ўзиёқ менга жисмоний озор етказади, чидаб туролмайман. Йўқ, у билан бирга туролмайман, туролмайман, Нима қиласай, нима қилишим керак энди? Мен баҳтсиз эдим, бундан ҳам баҳтсизроқ бўлиш мумкин эмас деб ўйлар эдим, лекин бошимдаги ҳозирги даҳшатли аҳволга бир кун келиб тушарман деб хаёл қилмаган эдим. Унинг яхши, ажойиб бир одам эканлигини, мен унинг тирноғига ҳам арзимаслигимни билганим ҳолда яна ундан нафратланганимни айтсан ишонмайсан. Мен уни олижаноблиги учун ёмон кўраман. Энди менда биргина чора қолади, у ҳам бўлса...

«Улиш» демоқчи эди, Степан Аркадьевич гапиртирмай қўйди.

— Касалсан, инжиқ бўлиб қолгансан,— деди Степан Аркадьевич.— Ишон гапимга, сен маҳоват қиляпсан. Бошингда даҳшатга тушадиган ҳеч нарса йўқ.

Шуни деб Степан Аркадьевич кулимсираб қўйди. Степан Аркадьевичнинг ўрнида бошқа одам бўлса, шундай танг ҳолатларда сира ҳам кулимсирамаган бўлур (кулимсираш қўпол кўринур) эди. Лекин унинг табассумида меҳру-шафқат, хотинлардагина учрайдиган мулојимлик шу қадар зўр эдики, унинг табассуми кишини ҳақорат қилмас, балки хафа бўлиб турган кишини юмшатар, юпатар ҳам эди. Унинг сокин, оромбахш сўзлари ва табассумлари бодом ёғидай кишини юмшатар, тинчтар эди, Анна ҳам кўп ўтмай ўзини шундай ҳис қилди.

— Йўқ, Стива,— деди Анна.— Мен ҳалок бўлдим, адо бўлдим! Бундан ҳам бешбадтар бўлдим. Мен ҳали ҳалок бўлганимчá йўқ, ҳали ҳамма нарса тамом бўлди деб айтмолмайман; аксинча, тамом бўлмаганлигини сезиб турибман. Мен тараңг тортилган, узилиши муқаррар бўлган бир торман. Аммо ҳали соб бўлганим йўқ... Лекин охири даҳшатли бўлади.

— Ҳечқиси йўқ, торни секин-секин бўшатиб юборса бўлади. Дунёда чораси топилмайдиган мушкул нарса йўқ.

— Ўйлаб кўрдим, ўйламаган нарсам қолмади. Фақат биттагина...

Степан Аркадьевич бу мушкулдан қутулишнинг бирдан- бир йўли, Аннанинг фикрича, ўлим эканлигини ваҳимали кўзларидан дарҳол фаҳмлади-ю, яна сўзини кесиб қўйди.

— Асло ундаи эмас,— деди Степан Аркадьевич,— қулоқ сол. Сен ўз аҳволингни менчалик кўролмайсан. Рухсат бер, фикримни очиқ айтай.— У яна ўзининг бодом мойи-дек мулойим табассуми билан секингнига кулимсираб қўйди.— Бошидан бошлайман: аввало, ўзингдан йигирма ёш катта одамга эрга тегдинг. Сен севмасдан ёки севгининг нималигини билмасдан эрга тегдинг. Хўп, шуни хато деб ҳисоблайлик.

— Даҳшатли хато!— деди Анна.

— Лекин такрор айтаман: бу содир бўлган факт. Кейин, айтайлик, ўз эрингдан бошқасини яхши кўриб қолиш баҳтсизлигига учрадинг. Бу бир баҳтсизлик. Аммо бу ҳам содир бўлган факт. Эринг бу аҳволга кўниб, сени кечирди ҳам.— У ҳар гапидан сўнг Аннадан эътиroz кутиб, пича тўхтаб қолар, аммо Анна ҳеч нима демай ўтиради.— Ҳа, шундай бўлди. Энди бир масала бор: эринг билан умр қилиб кета оласанми йўқми? Умр қилишни хоҳлайсанми? Эринг ҳам умр қилишни хоҳладидими?

— Мен ҳеч нима билмайман, ҳеч нима.

— Йўқ, сен ўзинг уни кўришга кўзинг йўқлигини айтдинг.

— Йўқ, бундай деганим йўқ. Бу фикрдан қайтдим, Мен ҳеч нарса билмайман. Ҳеч нарсага тушунмайман.

— Ия, ундаи дема-да...

— Йўқ, сен тушунмайсан. Мен чуқур чоҳга каллам билан қулаг кетаётганимни сезиб турибман, лекин ўзимни қутқазмайман, қутқаза олмайман ҳам.

. — Ҳечқиси йўқ, пастга юмшоқ кўрпа солиб, сени ушлаб қоламиз. Биламан, ақлим, фаросатим етади, сен ўз хоҳишингни, баҳтингни айтишга журъат қилолмайсан.

— Ҳеч нарсани, ҳеч нарсани хоҳламайман.., Ишқилиб, ҳамма нарса тезроқ тамом бўлса бас.

— Лекин эринг бу нарсаларни кўриб турибди, билади. Ажабо, у сенинг сиқилганингни кўриб, сиқилмайди деб ўйлайсанми? Сен азоб чексанг, у ҳам азоб чекади, хўш, оқибат нима бўлади? Ажрашсанглар, бошқа гап, бу қўлингизни бўштади,— Степан Аркадьевич асосий фикрини қийналиб бўлса ҳам айтди-ю, Аннага маънодор қилиб қараб қўйди.

Анна ҳеч қандай жавоб қилмай, соchlари қирқилган бошини йўқ дегандай чайқаб қўйди. Лекин Степан Аркадьевич унинг аввалги ҳусни билан бирдан очилиб кетган юзидаги ифодани кўриб, Анна буни етишиб бўлмайдиган

бир бахт деб ҳисоблагани учунгина ажралишга рози бўл-
маётганлигини англади.

Степан Аркадьич бу сафар дадилроқ кулимсираб:

— Сизларга юрагим жуда ачишади! Ишларингизни
бир ёқлик қила олсам, ўзимни жуда баҳтиёр ҳис этар-
дим!— деди.— Йўқ, гапирма, ҳеч нима гапирма! Юра-
гимда бор гапларни айта олишимга худо журъат берса
эди! Эрингнинг олдига кираман.

Анна порлаб турган ўйчан кўзлари билан унга бир
қараб қўйди-ю, ҳеч нима демади,

XXII

Степан Аркадьич ўз маҳкамасида раислик курсиси-
га ўтираётган пайтда юзида пайдо бўладиган бир танта-
навор қиёфа билан Алексей Александровичнинг кабине-
тига кириб борди. Алексей Александрович қўлларини
дрқасига қилиб, кабинетда у ёқдан-бу ёқقا юрар, Сте-
пан Аркадьич синглисига айтган нарсаларини у ҳам
ўйлар эди.

Степан Аркадьич, куёвини кўрганда, ўзига тамоман
ёт бўлган уятчанлик сезиб:

— Халақит бермайманми?— деб сўради. Кейин ўзи-
нинг хижолатпазлигини яшириш учун чўнтағидан янги-
ча очиладиган папиросдонини олди-да, терисини ҳидлаб
кўриб, ичидан папирос чиқарди. У бу папиросдонини ҳо-
зиргина сотиб олган эди.

Алексей Александрович малол келгандай:

— Йўқ. Нима, ишинг бормиди?— деб жавоб берди.

— Ҳа, мени ҳалиги... мен ўша тў... ҳа, гапим бор
эди,— деди Степан Аркадьич, табиатида бўлмаган юрак-
сизлигидан ажабланиб.

Бу юраксизлик ҳисси шу қадар кутилмаган, ажиб бир
ҳис эдики, Степан Аркадьич ният қилган нарсасининг
ёмон ният эканлигини ўзига айтиётган бу овознинг виж-
дон овози эканлигига ҳеч ишонолмади. Степан Аркадьич
ўзини зўрлаб, юрагида қўзғалган журъатсизликни енгиг
олди.

— Сен менинг синглимга бўлган муҳаббатимга, сен-
га бўлган самимий дўстлигим ва ҳурматимга ишонасан,
деб умид қиласман,— деди Степан Аркадьич, қизариб.

Алексей Александрович юришдан тўхтаган бўлса ҳам,
ҳеч қандай жавоб қилмади, лекин юзидаги ҳар қандай

фидокорликка тайёр эканлигини кўрсатувчи ифода Степан Аркадьични ҳайратда қолдирди.

Степан Аркадьич ўзига хос булмаган уятчанлик билан ҳамон курашиб:

— Мен синглим тўғрисида, икковингизнинг ўзаро муносабатингиз тўғрисида гаплашсам девдим,— деди.

Алексей Александрович маъюс кулимсиради-да, қайнағасига бир қараб олгандан кейин, унга ҳеч қандай жавоб қилмасдан стол ёнига келиб, бошлаган хатини Степан Аркадьичга олиб кўрсатди.

— Менинг ҳам узун кун ўйлаган нарсам шу. Мени кўрса ғаши келганини билганим учун, айтадиган гапларимни хатга солиб берсам яхшироқ бўлар деган ўй билан мана бундай хат бошлаган эдим,— деди у, хатни бера туриб.

Степан Аркадьич хатни олди-да, ўзига тикилиб қолган хира кўзларига таажжуб билан бир қараб қўйиб, ўқий бошлади.

«Мени кўрганингизда ғашингиз келганини кўриб тураман. Бунга қаноат ҳосил қилиш мен учун нечоғли оғир бўлса ҳам мен буни кўриб тураман, бундан бошқача бўлиши мумкин эмаслигини ҳам биламан. Мен сизни қораламайман, оллоҳ шоҳид, сизни касал ётганингизда кўриб, ўртамиизда бўлган ҳамма нарсаларни унтишга ва янгидан ҳаёт бошлашга қарор қилган эдим. Қилган нарсамдан пушаймон эмасман, ҳеч қачон пушаймон ҳам бўлмайман; лекин фақат бир нарсани, сизнинг баҳти-саодатингизни, руҳингизнинг енгил бўлишинигина истаган эдим, мана энди истагимга етганимни кўриб турибман. Сизга чинакам баҳт, қалбингизга чинакам роҳат берадиган нарса нима эканлигини ўзингиз айтарсиз. Мен ўзимни ихтиёрингизга топшираман ва адолатли қарорингизга бўйсунаман».

Степан Аркадьич хатни куёвига қайтариб бериб, нима жавоб қилишини билмай, яна боягидай таажжубланиб унга қараб қолди.

Үртадаги сукунат уларнинг ҳар иккаласи учун ҳам шу қадар ўнгайсиз эдик, Степан Аркадьич, кўзларини Карениннинг юзидан олмай жим турганда, лаблари ғайри табиий равишда титрай бошлади.

Алексей Александрович юзини тескари ўгириб туриб:

— Сингилингизга шу нарсаларни айтмоқчи эдим,— деди.

Степан Аркадьич, томогига ёш келиб тиқилгани учун жавоб беришга қурби етмай:

— Ҳа, ҳа...— деди холос. Кейин ўзини бир оз ўнглаб, қўшиб қўйди: — Ҳа, ҳа. Тушундим.

— Нимани хоҳлар экан, шуни билсам дейман,— деди Алексей Александрович.

— Анна ўзининг аҳволини ўзи ҳам билмайди деб қўрқаман. Ҳакам эмас, ҳар ҳолда,— деди Степан Аркадьич, ўзига келиб.— У эзилиб ётибди, сенинг олижаноблигингни кўриб эзилиб ётибди. Бу хатни ўқиса, бирон нарса дейишга мажоли етмайди, боши яна бадтар ҳам бўлади.

— Хўш, бўлмаса нима қилиш керак? Нима десам бўлади?.. Истаганини қандай билсам бўлади?

— Агар фикримни айтишимга ижозат берсанг, мен бундай деб ўйлайман: бу аҳволга хотима бериш учун ўзинг лозим кўрган тадбирларингни кўришинг керак, бу сенга боғлиқ нарса.

— Демақ, сен аҳволга хотима бериш керак, деб то-пасан?— деб Алексей Александрович унинг сўзини бўлиб қўйди. Кейин қўлларини кўзлари олдида ғалати қилиб қимирлатиб илова қилди:— Қандай қилиб? Мен бунинг бирон чораси борлигини кўрмайман.

Степан Аркадьич ўрнидан туриб, анча жонланган ҳолда:

— Бу аҳволдан қутулишнинг ҳам чораси бор,—деди.—Бир маҳал ажрашмоқчи бўлиб юрган эдинг... Агар бир-бирингизни баҳтиёр қилишдан ожизлигингизга ҳозир ишонган бўлсанг...

— Баҳт деган нарсани ҳар хил тушуниш мумкин. Лекин фараз этайлик, мен ҳамма нарсага розиман, ҳеч нарсани хоҳламайман, деяйлик. Хўш, ана шунда ҳам мушкулимизга қандай нажот бор?

Степан Аркадьич боя Анна билан гаплашгандаги яна ўша юмшатувчи, бодом мойидек мулойим табассуми билан:

— Агар фикримни билмоқчи бўлсанг,— деб сўз бошлиди. Бу дилкаш табассум шу қадар таъсирили чиқдики, Алексей Александрович, ўзининг заиф томонини сезгани ва унга бўйсунгани учун, Степан Аркадьичнинг сўzlарига ишонишга тайёр эди.—Анна ҳеч қачон ўз хоҳишини айтмайди. Лекин бир нарсанинг бўлиши, у бир нарсани хоҳлаши мумкин,— деб Степан Аркадьич сўзини давом

қилдирди,— у ҳам бўлса, муносабатни узишдан ва шу муносабатга алоқадор бўлган барча хотираларни унтишдан иборат. Менингча, сизнинг аҳволиңгиздаги одамлар янги муносабатларга кўчишлари керак, бу янги муносабатлар эса ҳар икки томоннинг эркинлиги билан қарор топади.

— Талоқ,— деб Алексей Александрович нафрат билан унинг сўзини бўлди.

— Ҳа, менинг фикримча, талоқ. Ҳа, талоқ,— қизариб тақрорлади Степан Аркадьевич.— Сизларга ўхшаш муносабатда бўлган эру хотинлар учун ҳар жиҳатдан энг маъқул йўл шу. Умр қилишнинг иложи йўқлигини кўриб турган эру хотинларга бундан бошқа яна нима қолади? Бундай аҳволлар ҳамма вақт юз бериши мумкин.— Алексей Александрович чуқур хўрсаниб, кўзларини юмиб олди.— Бу ерда фақат битта мулоҳазага ўрин бор холос: эру хотиннинг бири бошқанинг никоҳига киришни хоҳлайдими-йўқми? Агар бундай ният бўлмаса, унда иш осон,— деди Степан Аркадьевич, бўрган сари уятчалигини енгиди.

Алексей Александрович ҳаяжондан юзи тиришиб, ўзича бир нималар деб дўнғиллади-ю, ҳеч қандай жавоб қилмади. Степан Аркадьевич назарида шунча осон кўринган нарсаларнинг ҳаммасини Алексей Александрович минг мартараб ўйлаб кўрган эди. Оқибат, бу нарсалар ёлғиз унга Степан Аркадьевич ўйлаганидек осон кўринмай, балки иложи йўқ нарсага ўхшаб кўринган эди. Икирчиликларигача билиб олган ажralиш-талоқ масаласи унга ҳозир имкон хорижида кўринарди, чунки ўз иззатнафси ва динга бўлган ҳурмати риёкорлик билан хотинини зинода айблашга, гуноҳини кечган ва ўзи севган хотинининг бадном этилишига, шарманда қилинишига асло-асло йўл қўймас эди. Талоқ яна бошқа, яна ҳам муҳимроқ бир сабабга кўра имконсиз нарса бўлиб кўринарди.

Ажralиб кетишса ўғлининг тақдирни нима бўлади? Онаси билан қолдиришнинг эса асло иложи йўқ. Эридан ажralган хотиннинг қурган оиласи ғайри қонуний бўлади, унда ўгай ўғлининг аҳволи ва унга бериладиган тарбия, албатта, ёмон бўлади. Ўзи билан қолдиргандачи? Алексей Александровичнинг фикрича, ўғлини ўз ёнида қолдириш — хотинидан қасос олиш демак эди, ҳолбуки у қасос олишни истамас эди. Лекин булардан таш-

қари, Алексей Александрович талоқни яна шу сабабли имконсиз нарса деб ҳисоблардики, талоққа рози бўлиш билан Аннани ҳалок қилган ҳам бўлур эди. Москвада Дарья Александровнанинг айтган гаплари кўнглига жо бўлиб қолган; ўшанда Дарья Александровна: «Талоққа рози бўлишингиз билан бирга, фақат ўзингизни ўйлайсизу, шу ҳаракатингиз билан Аннани абадул-абад ҳалок қилаётганингизни ўйламайсиз», деган эди. Алексей Александрович ўша ёўзларни ўз кечирими билан, болаларга бўлган меҳрибонлиги билан боғлаб кўриб, энди уларни ўзича тушуна бошлади. Талоққа рози бўлиш, Аннага эркинлик бериш, унинг фикрича, ўзи севган болаларидан маҳрум бўлиш, Аннани эса, эзгулик йўлидаги сўнгги таянчидан маҳрум этиб, ҳалок қилиш демак эди. Агар Анна талоқ қилингган хотин бўлиб қолса, у ҳолда Вронский билан топишиб кетишини, бу алоқа ғайри қонуний, жинояткорона тус олишини биларди, чунки черков қонунига кўра, эри ҳаёт бўлган хотиннинг никоҳига йўл йўқ эди. «Анна у билан топишади-ю, лекин бир-икки йилдан кейин ё у Аннани ташлаб кетади, ё Анна яна янги алоқага киришади,— деб ўйларди Алексей Александрович.— Шунинг учун, ғайри қонуний талоққа рози бўлиш билан мен унинг ҳалокатига сабабчи бўламан». Ў бу нарсаларни юз мартараб ўйлаган ва талоқ иши, қайнағаси ўйлаганидек, у қадар осон бўлмай, балки имкон хорижидаги бир нарса эканлигига қаноат ҳам ҳосил қилган эди. У Степан Аркадьевичнинг битта ҳам сўзига ишонмасди, ҳар бир сўзига мингталаб радиялари бор эди, шундай бўлса ҳам унга қулоқ солиб ўтири, чунки ҳаётининг раҳнамоси бўлган ва ўзи итоат қилиши лозим бўлган ўша қудратли дағал куч шу сўзларда ифода қилинмоқда эди.

— Масала фақат сенинг қандай шартлар билан талоққа рози бўлишинггагина боғлиқ. Анна ҳеч нарсани хоҳламайди, сендан бирон нарсани сўрашга ботинолмайди, ҳамма нарсани сенинг олижаноблигингга ҳавола қилиб қўйган.

Алексей Александрович ҳамма айбни эр ўз зиммасига оладиган талоқ-ажралиш можаросини эслаб: «Ё оллоҳ! Ё оллоҳ! Гуноҳим нима?» деб ўйлади-ю, Вронскийга ўхшаб, ўзи ҳам уятидан юзини қўллари билан тўсиб олди.

— Ҳозир ҳаяжондасан, тушунаман. Агар ўйлаб кўрсанг...

«Үнг бетингга шапати урганга, ҹап бетингни ҳам тутиб бер»,— деб ўйга кетди Алексей Александрович.

— Хўп, хўп,— деди у чийиллаб,— бутун шармандаликни зиммамга оламан, ҳатто ўғлимни ҳам қўшиб бераман, лекин... бу можарони бас қилиб бўлмайдими? Майли, хоҳлаганингни қил...

Алексей Александрович шуни деб дераза ёнидаги стулга бориб ўтириди-да, қайнағасига юзини тескари қилиб ўғириб олди. Ҳам ҳасрат, ҳам хижолат чекар эди у, аммо шу ҳасрат ва хижолатпазлик билан бирга ўз ҳокисорлигининг теранлигидан ийиб кетиб, юраги қувончга тўлди.

Степан Аркадьевичнинг кўнгли бузилди, жим бўлиб қолди.

— Алексей Александрович, гапимга бемалол ишонавер, Анна олижаноблигинг қадрига етади,— деди Степан Аркадьевич:— лекин оллоҳнинг иродаси бу,— деб қўшиб қўйди; у шу сўзларни айтди-ю, буларнинг аҳмоқона сўзлар эканлигини сезиб, ўз нодонлигидан ўзи кулиб юборишига сал қолди.

Алексей Александрович бир нима деб жавоб қилмоқчи бўлган эди, томоғига келиб тиқилиб қолган ёшлари қўймади.

— Бу машъум бир баҳтсизлик, бунга тан бермай бўлмайди. Мен бу баҳтсизликни содир бўлган факт деб билиб, унга ҳам, сенга ҳам ёрдам қилишга ҳаракат этяпман,— деди Степан Аркадьевич.

Степан Аркадьевич күёвининг хонасидан таъсиrlаниб, юраги эзилиб чиққан бўлса ҳам, бу ҳолат вазифасини муваффақият билан бажаргани учун мамнун бўлишига халақит бермади, чунки Алексей Александровичнинг сўзидан қайтмаслигига ишончи комил эди. Миясига келган бу фикр бу мамнуниятга қўшилиб, уни яна ҳам хурсанд қилди: бу масала ҳал бўлгандан кейин у ўз хотинига, яқин кишиларига шундай деб савол беради: «Мен билан подшонинг ўртасида қандай тафовут бор? Подшо эру хотинни ажратганда, бундан ҳеч кимнинг ҳожати раво бўлмайди, мен ажратганимда эса, ут кишининг ҳожати раво бўлди... Ёки мен билан подшонинг ўртасида қандай ўхашлик бор? Унда... йўқ, бу ёғини кейин яхшироқ ўйлаб оламан», деди у кулимсираб туриб ўзига ўзи.

XXIII

Үқ юракнинг ёнидан ўтиб кетган бўлса ҳам, Вронскийнинг яраси хавфли эди. Бир неча кун ҳаёт-мамот ўртасида ётди. Биринчи марта тили гапга келганда, акасининг хотини Варя унинг бўлмасида эди.

Вронский унга жиддий кўз билан қараб туриб:

— Варя! Мен бехосдан ўзимни отиб қўйдим,—деди.—Барака топгур, ҳеч маҳал бу тўғрида оғиз очма, бошқаларга ҳам шундай де. Шу қадар бемаъни иш бўлдики!

Варя унинг сўзларига жавоб қилмай, боши устида энгашди-да, кайфи чоғ бўлиб, табассум билан юзига қарди. Қўзларида саросима йўқ, лекин чақнаб турар, жиддий эди.

— Хайр, худога шукур!— деди Варя.— Яранг оғримаяптими?

— Мана бу ерда пича оғриқ бор,—деб кўкрагини кўрсатди Вронский.

— Кел бўлмаса, боғлаб қўяй.

Варя ярани боғлаб турганда, у кулчадек юзининг мускулларини тириштириб янгасига жимгина қараб ётди. Ярани боғлаб бўлгандан сўнг, Вронский:

— Алаҳлаётганим йўқ; умрингдан барака топ, шундай қилгинки, ўзимни жўрттага отганим тўғрисида гапсўз бўлмасин.

— Ҳеч ким бунақа деяётгани йўқ. Лекин умид қиласманки, бундан кейин яна ўзингни бехосдан отиб қўймассан,— деди Варя, савол табассуми билан.

— Ҳа, энди ундаи бўлмас, лекин яхшироқ бўларди, агар...

Сўзини тугатмай, қовоқларини солиб кулимсира бўйди.

Вронский, иситмаси ўтиб, ўзига кела бошлаганда, Варяни ёмон қўрқитган бу сўзларига, табассумига қарамай, қайғу аламларининг биридан бутунлай халос бўлганлигини ҳис этди. У илгарилари ўзи сезиб юрган ҳақирилик ва номус доғларини шу иши билан ювгандек бўлди. Энди Алексей Александрович тўғрисида бемалол ўйлай биларди. Алексей Александровичнинг олижаноблигига иқор бўлиб, энди ўзини ҳақири ҳис этмайдиган бўлди. Бундан ташқари, у ҳаётининг яна эски изига тушиб олган эди. Энди одамларнинг кўзига уялмасдан қарашига, ўзи одатланган тартибда яшашга имкон ту-

ғилган эди. Аннадан абадий жудо бўлганлиги туфайли юрагида қон тизғитиб турган алам ва афсусга қарши сира тинмай курашиб келганига қарамай, бу ҳисни қалбидан чиқариб ташлай олмас эди. Мана энди, унинг эри олдида ўз гуноҳини ювандан кейин, Аннадан бутунлай воз кечиши, пушаймон ичидаги қолган Анна билан эри ўртасида минбаъд тўғаноқ бўлмаслиги керак; Вронский астойдил шу қарорга келган бўлса ҳам, Аннанинг севгисидан жудо бўлганлиги туфайли юрагида қон тизғиб ётган афсусини кўнглидан чиқаролмас, Анна билан бирга ўтказган, у маҳаллар ўзи қадрига унча етмаган, мана энди бутун латофати билан уни шайдо қилаётган баҳтили минутлар хотирасини миясидан ситиб чиқаролмас эди.

Серпуховской уни Тошкентга бир вазифа билан юборадиган бўлди, Вронский заррача ҳам иккиланиб ўтирамасдан бу таклифга рози бўлди. Лекин жўнаш пайти яқинлашган сари ўзини бурчли деб ҳисоблаган кишиси йўлида берадиган қурбони ҳам оғир бота борди.

Яраси тузалиб, Тошкент сафари олдидан у ёқ-бу ёққа чиқа бошлади.

Вронский: «Бир кўрсаму, кейин ўлсам, хок-туроб бўлсан ҳам майли эди», деб ўйларди; Бетсиникига хайрлашгани боргандан, унга шу фикрини айтган эди. Бетси Вронскийнинг элчиси бўлиб Аннанинг ёнига борган ва ундан рад жавоби олиб келган эди.

Вронский бу хабарни эшитгандан сўнг: «Соз бўпти,— деб ўйланди.— Сўнгги кучимни, мадоримни қуриладиган заифлик эди бу».

Эртасига эрталаб Бетсининг ўзи Вронскийникуга келиб, Облонскийдан яхши хабар эшитганини, Алексей Александрович талоқ хатини беришга рози бўлганлигини, шунинг учун Аннани бориб кўриши мумкинлигини айтди.

Вронский Бетсини узатиб қўйишни ҳам унугиб, қилган бутун аҳду паймонларини эсдан чиқарди-да, қачон бориши мумкинлигини, эрининг қаерда эканлигини сўраб ҳам ўтирмай, дарҳол Қаренинларникуга қараб чопди. Ҳеч кимни, ҳеч нимани кўрмай шошиб-пишиб зинага чиқди-да, чопиб кетишдан ўзини зўрга ушлаб, шитоб одимлар билан Аннанинг бўлмасига кирди. Уйда бирор борми-йўқлигини ўйламай-нетмай Аннани қучоқлади-ю, юзини, қўлларини, бўйини чўлл-чўлл ўпа кетди.

Анна у билан кўришишга тайёрланиб, айтадиган гапларини ўйлаб қўйган эди, аммо ҳеч бир нарса айтишга улгурмади: Вронскийнинг эҳтироси қамраб олди. Уни босмоқчи, ўзини ҳам босмоқчи бўлди, лекин вақт ўтган эди. Вронскийнинг ҳислари унга ҳам таъсир қилди. Лаблари шу қадар қалтирай бошладики, анча вақтгача бир нима дея олмади.

Ниҳоят, Вронскийнинг қўлини ўз кўксига 'босиб' туриб:

— Ҳа, сен мени мафтун этдинг, мен энди сеникиман,— деди.

— Шундай бўлиши керак эди!— деди Вронский ҳам.— Ҳаёт эканмиз, шундай бўлиши керак. Мен буни энди биламан.

Анна боргандар сари докадек оқариб ва унинг бошини қучоқлаб олиб:

— Тўғри, тўғри айтдинг,— деярди.— Шундай бўлса ҳам, бўлиб ўтган нарсалардан кейин даҳшатли бир нима қолгандек кўринади.

— Ҳаммаси ўтади, ҳаммаси ўтиб кетади, шундай баҳтли бўламизки! Севгимиз агар кучая олса, ўртала даҳшатли бир нарса борлигидан яна ҳам кўпроқ кучайган бўлур эди,— деди у, бошини қўтариб ва табасуми билан мұстаҳкам тишларининг оқини кўрсатиб туриб.

Анна ҳам унинг сўзларига әмас, ошиқ қўзларига табассум билан жавоб берди. Вронскийнинг қўлини олдида, ўзининг муздек бетларини, қирқилган соchlарини унинг қўли билан силай бошлади.

— Сени таниёлмай қолдим, соchlарингни калта қилиб қирқтирибсан. Ҳуснинг очилиб кетибди. Үғил болага ўхшаб қолибсан. Лекин юзингда қон йўқ!

— Ҳа, жуда мажолсизман,— деди кулимсираб Анна. Шундан кейин яна лаблари титрай бошлади.

— Италияга кетамиз. У ерда ўзингга келиб қоласан,— деди у.

Анна унинг кўзларига яқиндан тикилиб туриб:

— Наҳотки шундай бўлса-я? Наҳотки эру хотиндек бўлиб, бир ўзимиз, сен билан мен бир оила бўлиб яшасак?— деди.

— Қачон бўлса ҳам бунинг бошқача бўлиши мени ажаблантирган бўларди.

Анна Вронскийдан кўзларини опқочиб:

— Стива унинг ҳамма нарсага рози эканлигини айтди. Аммо мен унинг олижаноблигини қабул қилолмайман,— деди.— Мен талоқ қилишини хоҳламайман, менга энди барибир. Фақат Серёжа тӯғрисида қандай қарорга келишини билмайман холос.

Вронский Аннанинг мана шундай васлга эришган пайтда ўғлини, талоқни ўйлаганига, эслаганига тушунолмай қолди. Ажабо, барибир эмасмиди?

Вронский Аннанинг қўлини ўз қўлида айлантириб ва унинг эътиборини ўзига жалб қилишга тиришиб:

-- Бу нарсаларни қўй, гапирма, ўллама ҳам,— деди; аммо Анна ҳамон юзини терс ўгириб турарди.

— Ах, нега ўлиб кетмадим, ўлсам яхши бўларди!— деди у; ана шунда йифи товуши чиқмаса ҳам, кўзларидан икки бетига дувиллаб ёш оқа кетди; аммо Вронскийни хафа қилмаслик учун ҳамон кулимсирап эди.

Вронскийнинг олдинги қаноатига кўра, бир жиҳатдан, ўзини тортиб турган, иккинчи жиҳатдан, таҳликали бўлган Тошкент сафаридан воз кечиб бўлмас, бу шармандали бир ҳол бўлур эди. Мана энди, бир зум ҳам ўйлаб ўтирмасдан, Тошкент сафаридан воз кечди-ю, ўз ҳаракатининг олиймақом доираларда маъқул кўрилмаслигини пайқаб, дарҳол истеъфога чиқди.

Бир ойдан кейин Алексей Александрович уйида ўғли билан ёлғиз қолди, Анна бўлса талоқ хатини олмай, ундан узил-кесил воз кечиб, Вронский билан чет элга жўнаб кетди.

БЕШИНЧИ ҚИСМ

I

Княгиня Шчербацкая қизининг тўйини беш ҳафтадан сўнг келадиган рўза кунларигача қилиб бўлмайди, деган фикрда эди, чунки қизига бериладиган сепнинг ярми бу муддатгача тайёр бўлмасди; аммо Левин рўзадан кейинга суриш ҳам тўйни ҳаддан зиёд кечикириб юборади, деган фикрни айтганда, княгиняниң бу фикрга ҳам қўшилмай иложи қолмади, чунки князъ Шчербацкийнинг қари холаси оғир касал бўлгани учун ўлиб қолиши мумкин эди, унда азахонлик тўйни яна ҳам орқага суриб юборарди. Шу сабабдан княгиня қизига бериладиган сепни икки қисмга, яъни катта ва кичик қисмларга бўлиб беришга қарор қилиб, тўйнинг рўза кунларигача ўтказилишига рози бўлди. Княгиня сепнинг кичик қисмини ҳозирданоқ тайёрлаб беришга, катта қисмини эса тўйдан кейин юборишга қарор қилди-ю, бунга розими-йўқлигини жиддийроқ айтмагани учун Левиндан қаттиқ жаҳли чиқди. Сепни икки қисмга бўлиб бериш маъқул эди, чунки ёшлар тўй ўтиши биланоқ қишлоққа чиқиб кетишар, сепнинг катта қисмига у ерда зарурат қолмас эди.

Левин кунларни шундай бир телба ҳолатда ўтказардики, унинг назарида, ўзи билан бахти бутун мавжудотнинг гўё асосий ва бирдан-бир мақсадини ташкил қиласади, шунинг учун ҳам энди ҳеч нарсанинг ғамини смаслиги, ўйлаб ўтирмаслиги керак, чунки ҳамма нарса ўз-ўзидан бўлаверади, унинг учун ҳамма ишни бошқалар қиласади. Келажак ҳаёти учун ҳатто плани ҳам, муайян мақсади ҳам йўқ эди; ҳамма ишнинг кўнгилдагидек бўлишини билгани учун бу масаланинг ҳаллини бошқа-

ларга ташлаб қўйди. Нима қилиш кераклигини Левинга ўз акаси Сергей Иванович, Степан Аркадьевич ва княгина кўрсатиб туришди. Левин эса нимаики таклиф қилишса ҳаммасига жон-дили билан қўшиларди. Акаси унинг учун пул қарз олди, княгиня тўйдан кейин Москвадан кўчиб кетишини маслаҳат кўрди. Степан Аркадьевич эса чет элга жўнаш маслаҳатини берди. Левин ҳаммасига ҳам рози бўлди. «Ихтиёрларингиз, кўнгилларингизга ниманки ёқса, қиласверинглар. Мен баҳтиман, ниманки қилманглар, бундан менинг баҳтим камайиб ҳам қолмайди, кўпайиб ҳам», деб ўйларди. У Степан Аркадьевичнинг чет элга жўнаш тўғрисидаги маслаҳатини Қитига айтганда, Қитининг бунга кўнмаганлигини, келажак ҳаётлари тўғрисида муайян талаблари борлигини билиб, жуда-жуда ҳайрон қолди. Қити Левиннинг қишлоқда яхши кўрган иши борлитини биларди. Қити бу ишнинг қандайлигини тушуниш у ёқда турсин, тушунишни истамаганлигини ҳам Левин кўриб турарди. Шундай бўлса ҳам, бу нарса ўша ишнинг жуда муҳим иш деб ҳисоблашига халақит бермас эди. Шунинг учун Қити уйларининг қишлоқда эканлигини билар, шу сабабли бориб туришмайдиган чет элга эмас, бориб туришадиган қишлоқдаги уйларига жўнашни истар эди. Бу аниқ баён қилинган фикр Левинни ҳайрон қолдирган эди. Лекин ўзига барибир бўлгани учун, Левин дарҳол Степан Аркадьевичдан (гўё бу унинг вазифасидек) қишлоққа чиқиб, ҳамма ишларини нозик таъби, дилага мувофиқ тўғрилаб келишни илтимос қилди.

Степан Аркадьевич ўшларнинг қишлоққа чиқиб боришларига ҳамма нарсани тахт қилиб қайтгандан сўнг Левиндан:

— Менга қара, рўза тутганинг тўғрисида шаҳолатио манг борми? — деб сўраб қолди.

— Йўқ. Нима бўбди?

— Бусиз никоҳ қилиб бўлмайди.

— Бай, бай, бай! — деб юборди Левин. — Чамамда тўқиз йилчадан бери рўза тутмайман. Эсимга ҳам келгани йўғ-а.

Степан Аркадьевич кулиб:

— Чакки эмассан! — деди. — Тарин мени нигилист сан деб юрасан! Йўқ, бу ишнинг тўғри келмайди. Рўза тушинг керак.

— Қачон тутаман? Фақат тўрт куни қолди-ку.

Степан Аркадьевич бу масалани ҳам бир ёқлил қилди. Левин рӯз оғиз бўлиб қолди. Левин дин-ақидага ишонмайдиган ва айни замонда дин-ақидага ишонадиган бошқа одамларни ҳурмат қиласидиган бир киши бўлгани сабабли черковга бориш ва ҳар хил тоат-ибодатларда қатнашиш унинг учун ниҳоятда оғир эди. Ҳамма нарсага ҳассослик билан қараб, кўнгли юмшаб юрган ҳозирги пайтларида ўзини диндорликка солиш мажбурияти Левинга ёлғиз оғир эмас, балки унга имкон хорижидан ҳам бўлиб кўринарди. Мана энди шуҳрат қозонган, гуллабяшнаган бир пайтда ё риёкорлик ёки гумроҳлик қилиши керак. Левин уни ҳам, буни ҳам қилишга қодир эмаслигини ҳис қиласиди. Левин Степан Аркадьевичдан: «Рӯза тутмасдан шаҳодатнома олиб қўяверилса бўлмайдими?» деб ҳар қанча сўраса ҳам, Степан Аркадьевич иложи йўқ деб туриб олди.

— Нима, икки кунга ҳам чидай олмайсанми? Поп жуда одамшаванда, ақлли чол. Оғриб турган тишингни шундай суғуриб оладики, ўзинг сезмай қоласан.

Левин ўн олти ёшидан бошлаб ўн етти ёшга тўлгунча кучли диний ақида билан яшаган эди; шу биринчи ибодатида ана ўша ўсмирлик хотираларини жонлантиришга уриниб кўрган бўлса ҳам, бунинг сира-сира иложи йўқлигига дарҳол қаноат ҳосил қилди. У бу нарсаларнинг ҳаммасига визит қилиш¹ одати сингари ҳеч қандай аҳамияти бўлмаган беҳуда одат деб қарашга ҳам уриниб кўрди; аммо бу нарсанинг ҳам уддасидан чиқа олмаслигини сезди. Левин ҳам, замондошларининг кўпчилиги қатори, динга муносабати жуда ноаниқ эди. Динга ишонишига ишона олмас, шу билан бирга, бу нарсаларнинг ҳаммаси бекорчи гап деган қаттиқ ақидада ҳам эмас эди. Қилаётган нарсасининг муҳимлигига ишонишга, бу нарсаларга беҳуда расмиятчилик деб қарашга қодир бўлмагани учун, ўзи англамаган, бинобарин, қалби айтиб турганидек, ёлғон ва ёмон нарсалар қилаётгани учун рӯза кунларида хижолат чекиб, ўнгайсиз аҳволга тушди.

Левин ибодат маҳалида ўқилаётган дуо ва оятларга ўз қарашларига монанд маъно беришга тиришиб қулоқ солар, гоҳ бу оят ва дуоларни тушунаолмаслигини, уларни қоралаши кераклигини сезиб қулоқ солмасликка тиришарди, бунинг ўрнига ўз ўйлари, кузатишлари ва хо-

¹ Таниш-билишларни йўқлашиб туриш.

тиралари билан машғул бўларди: черковда бекор турган пайтида бу нарсалар миясида ажойиб бир равшанлик билан саф тортиб ўтарди.

У эрталабки, кундузги ва кечки ибодатларда ҳозир бўлди, эртасига ҳам, одатдагидан барвақтроқ уйғонди-ю, наҳф ҳам қилмасдан, эрталабки ибодатда бўлиш ва тавба-тазарру қилиш учун эрталаб соат саккизда черковга жўнади.

Черковда битта гадо солдат, иккита кампир ва черков ходимларидан бўлак ҳеч ким йўқ эди.

Юпқа ридо тагидан узун яғринининг икки кураги яққол билиниб турган ёш дъякон Левинни қарши олиб, дарҳол девор ёнидаги столча олдига келди-да, тоат-ибодат қоидаларини ўқий бошлади. Ўқиб турганда, айниқса: «Тангрим, раҳм қил» сўзларини тез-тез такрорлагандা, бу сўзлар «танг қил, танг қил» шаклида эшитилганда, Левин ўз фикрлари қулфбанд эканлигини сезиб, уларни безовта қилиб бўлмаслигини, акс ҳолда чувалашиб кетишини ўйлар, шунинг учун дъякон орқасида туриб, унинг сўзларига қулоқ солмас, маъносига ҳам бормас, фақат ўз ўйларини давом эттирас эди. Кеча бурчакдаги стол ёнида Қити билан бирга ўтирган пайтини эслаб: «Қўйл ҳаракатларидаги ифода одами ҳайрон қолдиради» деб ўйларди. Қўпинча шундай пайларда гаплашишга мавзу топилмай қолади, шунинг учун Қити қўлини столга қўйиб, панжаларини гоҳ юмиб, гоҳ очиб ўтирас, қўлининг ҳаракатига қараб ўзича кулар эди. Левин мана шу қўлни ўпганини, сўнгра пушти кафтидаги туташган чизиқларни кўздан кечирганини эслади. Кейин у таъзим қилаётган дъяконнинг кифтлари ҳаракатига қараб ўзи ҳам таъзим қилди ва чўқиниб туриб: «Яна танг қил», деб ўйлади. «Сўнгра Қити менинг қўлимни ушлаб, кафтидаги чизиқларга қаради:— Қўлингиз ажойиб экан, деди». Шу ўйидан кейин ўзининг қўлига, дъяконнинг ҳам калта қўлига бир қараб олди. «Ҳа, тезда тамом бўлади,— деб ўйланди. Сўнгра оятга қулоқ солиб:— Иўқ, чаммада яна бошидан тушди,— деб тағин ўйланди.— Иўқ, тугатяпти; ана, ерга эгилиб таъзим қиляпти — охирiga яқинлашганда ҳамма вақт шундай қилишади».

Дъякон, баҳмал енги қайтариб қўйилган қўли билан уч сўмлик қофоз пулни сёкин, сездирмасдан олди-да, «хўп, ёзиб қўяман», деди; кейин, бўш черковнинг плита полини янги этиклари билан фарҷ-ғурҷ босиб, меҳробга

борди. Бир минутчадан сўнг у ердан туриб Левинни имлади. Левиннинг ҳозиргача миясида караҳт бўлиб ётган фикр қимиirlай бошлади, аммо Левин уни дарҳол қувиб юборди. «Бир амали бўлар», деб ўйлади-ю, амвонга¹ қараб юрди. Поғоналардан чиқиб ўнгга бурилди, шунда попни кўриб қолди, сийрак соқоллари мошкичири бўлиб қолганчуваккина, ҳорғин кўзлари мулойим қари поп аналой² ёнида бир диний китобни варақлаб турарди. Поп, Левинга хиёл таъзим қилиб қўйиб, одат бўлиб қолган бир овоз билан дарҳол оят ўқишга тутинди. Ўқиб бўлганидан сўнг, сажда қилди, кейин юзини Левинга ўғирди-да, Исонинг қўллари ёэзилиб кафтларидан тахтага қоқилган суратига ишора қилиб туриб:

— Ҳазрати Исо сизнинг тавба-тазарруларингизни ма-на шу ерда кўзга кўринмай туриб эшигади,— деди. Кейин юзини Левиндан тескари ўгириб олиб ва қўлларини кўксисда қовуштириб туриб, сўзини давом қилдирди:— Муқаддас черковнинг бизга берган таълимларига ишонасизми?

Левин ўзига ёқмаган бир овоз билан:

— Мен шак келтирап эдим, ҳамма нарсага шак келтираман,— деб дарров жим бўлиб қолди.

Поп, у яна бирон нарса деярмikan, деб бир неча секунд сабр қилиб турди, кейин кўзларини юмиб олиб, Владимир вилояти лаҳжасида «о»ни бўрттириб, тез-тез гапира кетди:

— Одам боласида шак келтириш ҳоллари бўлади, лекин олло таолодан имон тилаб муножот қилишимиз керак.— Кейин вақтни зое кетказмасликка тиришаётгандек, гапини заррача ҳам тўхтатмасдан илова қилди:— Нима гуноҳ қилгансиз?

— Менинг энг катта гуноҳим — шак келтирганим. Ҳамма нарсага шак келтираман, кўпинча шак-шубҳа ичида яшайман.

— Одам боласида шак келтириш ҳоллари бўлади,— деди поп, яна бояги сўзларини такрорлаб,— хўш, асосан нималарга шак келтирасиз?

— Ҳамма нарсага шак келтираман. Гоҳи маҳаллар ҳатто худонинг борлигига ҳам шак келтираман,— Левин

¹ А м в о н — православ черковида, меҳроб олдидаги баландлик. (*Тарж.*)

² А и а л о й — черковда бўладиган ва устига иконалар билан китоблар қўйиладиган баланд стол. (*Тарж.*)

Ихтиёrsиз шундай деди-ю, ножўя айтган гапидан қўрқиб метди. Аммо Левиннинг сўзлари попга таъсир қилмагандек кўринди.

Поп мийигида бир кулимсираб қўйди-ю дарров:

— Олло таолонинг борлигига қанақа шак бўлиши мумкин?— деди.

Левин индамади.

Поп яна одагдагича тез, бидирлаб гапира бошлади:

— Холиқулқудратнинг хилқатларини кўзингиз ила жўра туриб яна бунга нечук шак келтира оласиз? Фалакни шамс-юлдузлар билан ким музайян қилди? Ерга ким тароват берди? Холиқулқудратсиз шундай нарсаларнинг бўлиши мумкини?— деди у, Левинга савол назари билан қараб.

Левин поп билан фалсафий мунозара бошлишни ўзига эп кўрмади, шунинг учун фақат саволга тааллуқли жавобнигина қилди:

— Билмайман.

— Билмайсиз? Бўлмаса ҳамма нарсани олло таоло зратганига нечук шак келтирасиз?— деди поп, ҳайрат билан кулимсираб.

Левин ўзининг гаплари бемаънилигини ва шундай шайтда бемаънилиги муқаррар бўлишини пайқаб:

— Ҳеч нарсага фаҳмим етмайди,— деди.

— Худойи таолога муножот қилинг, сўранг, тиланг. Черков пешволари орасида ҳам шак келтирганлар бўлган, улар ҳам оллодан имон тилаганлар. Шайтоннинг кучи зўр, биз унинг васвасаларига учмаслигимиз керак. Худойи таолога муножот қилинг, — деди поп, яна тезгина такрорлаб.

Поп, худди хаёл сураётгандек, бир неча дам сукут сақлади, кейин кулимсираб:

— Эшитдим, сиз менинг қавмим — художўй князь Шербацкийнинг қизига уйланмоқчи эмишсиз,— деди.— Кўп ажойиб қиз-да!

Левин попнинг гапидан қизариб:

— Ҳа,— деб қўя қолган бўлса ҳам, «тавба-тазару пайтида буни сўраб нима қиласр экан-а?» деб ўйлади.

Поп, унинг миясига келган фикрга жавоб қилаётгандек:

— Сиз бошингизни иккита қилмоқчисиз, жуда соз, олло таоло фарзанд ато қилса ажаб эмас, шундайми? Яхши, лекин сизни куфр йўлига бошлаётган шайтоннинг васвасаларини енгмасангиз, болаларингизга қандай қилиб тарбия бера олурсиз?— деди поп, беозор бир таъна билан.— Агар ўз пушти камарингиздан бўлган фарзандларингизни севсангиз, яхши ота бўлсангиз, болаларингизга ёлғиз давлат ва зийнат, шуҳрат ва сарват орзу қилмайсиз; сиз уларга имон тилайсиз, қалбларининг ҳақиқат ёғуси билан мунаvvар бўлишларини орзу қиласиз. Шундай эмасми? Матъум бола мабодо сиздан: «Отажон! Бу ёруғ дунёда мени мафтун қилган ер, сув, қуёш, гул, ўланларнинг ҳаммасини ким яратган?» деб сўраб қолса, сиз нима деб жавоб берасиз? Наҳотки унга ҳам: «Билмайман» деб жавоб берсангиз? Олло таолоки ўзининг улуғ қудрати ва шафқати билан бу нарсаларни сизга кўрсатиб қўйибди, сиз билмасдан иложингиз йўқ. Ёнки болангиз сиздан: «У дунёда ҳолим нима кечади?» деб сўраб қолди. Модомики сиз ҳеч нарсани билмас экансиз, унга нима жавоб қиласиз? Қани, нима деб жавоб қиласиз? Уни ёруғ дунёning орзу ҳаваслари-ю шайтоннинг васвасаларига топшириб қўясимиз? Бу яхши бўлмайди!— деди-ю поп, бошини бир ёнга эгиб, Левинга меҳрибон, мўмин кўзлари билан тикилганича жим бўлиб қолди.

Левин поп билан мунозарага киришишни хоҳламагани учун эмас, йўқ, унга ҳеч ким бу хил саволларни бермагани учун чурқ этолмай қолди; боласи шунаقا саволларни берадиган бўлганда эса қандай жавоб қилишини ўйлашга фурсат топилади.

Поп сўзида давом этди:

— Сиз ўзингизга йўл танлаб олиш ва шу йўлдан бориши лозим бўлган бир даврга кириб бораётисиз. Олло таолога муножот қилинг, у ўзининг олижаноблиги билан сизга ёрдам қўлини чўзиб, афв этгай,— деди поп сўзининг охирида.— Эгамиз, парвардигоримиз ҳазрати Исо ўзининг инсонпарварлик шафқати ва раҳмати билан осий бандасини кечирсин...— Поп ўз дуосини тугатди-да, фотиҳа бериб, Левинни чиқариб юборди.

Левин шу куни уйига қайтиб келди-да, ноқулай аҳволдан қутулгани, бунда ёлғон гапиришга мажбур бўлмагани учун қувониб терисига сифмай кетди. Бундан ташқари, меҳрибон ва дилбар чувак чол айтган гаплари

аввал унга бирмунча беъмани туюлган бўлса ҳам, ҳақиқатда ундей эмаслиги, бу гапларда аниқлаш лозим бўлгани аллақандай нарсалар борлиги ҳам Левиннинг эсига тушди.

«Албатта, ҳозир эмас, кейин вақти соати билан аниқланар»,— деб ўйлади Левин. У қалбида таъбини хира қилиб турган қандайдир дудмал бир нарса борлигини, динга муносабатида эса бошқаларда равshan кўрган, ёқимсиз бир ҳолатда эканини илгариги вақтлардагидан ҳам кучлироқ ҳис этди: у маҳаллар шу сифатлари учун ошнаси Свияжскийга таъна қиласр эди.

Левин оқшомни қайлифи билан Доллиницида вақти чоғ бўлиб ўтказди ва ичига сифмаётган хурсандлигини Степан Аркадьевичга таърифлаб туриб, ўзининг шодлигини чамбардан сакрашга ўргатилган ва ўзидан талаб қилинган нарсани ахийри тушуниб, чамбардан сакраб ўтган, суюнганидан ғингшиб, думини жилпанглатиб столга, деразага иргишлаб чиқа бошлиган итиинг қувончига ўхшатди.

II

Левин тўй куни одат бўйича қайлигини кўрмади (ҳамма урф-одатларнинг бажарилишини княгиня билан Дарья Александровна қаттиқ талаб қилди), тушган мусоифроҳонасида иттифоқо тўплланган учта сўққабош одам билан овқат қилди; булар Сергей Иванович, Левиннинг университетда бирга ўқишиган ўртоғи, ҳозир табиий фанлар профессори Катавасов (буни Левин кўчада кўриб қолиб, номерига судраб олиб кирган эди) ва куёв жўраси, Левин билан биргаликда айқ овлашган Москва миоровой судьяси Чириков эди. Овқат устида чақчақлашиб ўтиришиди; Сергей Ивановичнинг кайфи чоғ эди, у Катавасовнинг ғалати қилиқларини эрмак қилиб кулар эди. Катавасов ўз қилиқларининг таърифланганигини, ҳамма пайқаганлигини сезиб, бешбаттар ҳаволанар эди. Чириков ҳамма гапга хушчақчақлик билан қўшилиб ўтиради.

Катавасов кафедрада ортирган одати билан сўзларни чўэшиб:

— Қаранг, ошнамиз Константин Дмитрич қандай ҷа-
ёқатли йигит эди,— деярди.— Мен ғойиблар тўғрисида

гапирялман, чунки у одам энди йўқ. Университетни ту-
гатган пайтларида фанни ҳам севар эди, инсоний завқ-
ка ҳам эга эди; энди эса лаёқатининг ярми ўзини ал-
дашга, ярми эса алдамчиликни оқлашга сарф бўляпти.

— Уйланишга сизчалик тиш-тирноғи билан душман
бўлган кишини ҳали кўрганим йўқ,— деди Сергей Ива-
нович.

— Йўқ, мен душман эмасман. Мен меҳнат тақсимо-
ти тарафдориман. Қўлидан ҳеч нарса келмайдиган одам-
лар одам бино қилишлари, қолганлар эса бундай одам-
ларнинг бахти ва маърифатли бўлишлари учун кўмак-
лашишлари керак. Мана мен шундай деб ўйлайман. Бу
икки касбни адаштириш бориб турган жоҳиллик, мен
эса бундайлар жумласидан эмасман.

— Ишқа мубтало бўлганингизни кўрсам, бахтиёр
бўлардим,— деди Левин.— Тўйингизга чақиринг-да, ме-
ни, барака топкур.

— Аллақачон мубталоман.

— Каракатицага¹ мубталосиз.— Левин акасига қа-
раб гапиди:— Биласанми, Михаил Семёнич овқатла-
ниш ва яна бир нима... тўғрисида асар ёзяпти.

— Қўйинг, гапни чалғитманг! Нима тўғрисида бўлса
ҳам фарқи йўқ. Каракатицага ишқим тушгани аниқ гап.

— Каракатица хотинингизни севишингизга халақит
бермайди.

— У-ку халақит бермайди-я, хотиним халақит бе-
ради.

— Нега энди?

— Кўрасиз-да. Мана, масалан, сиз хўжалик ишлари-
ни, овни яхши кўрасиз, бошингизга тушганда биласиз.

— Бугун Архип келувди, Прудновда кийик тўлиб ёт-
ган эмиш, иккита айиқ ҳам кўрдим, дейди,— деди Чириков.

— Менсиз ҳам ўзингиз қойил қилиб ташлайсиз.

— Мана бу гапинг тўғри,— деди Сергей Иванович.—
Бундан буёқ айиқ ови билан хайр-маъзур қилиб қўя-
вер, энди хотининг қўймайди!

Левин кулимсиради. Хотинининг овга чиқишига қўй-
маганлигини кўз олдига келтириб, шундай ҳўзур қилди-
ки, айиқни кўриш шавқидан узил-кесил воз кечгиси ке-
либ кетди.

¹ Юмшоқ дengiz shilllik қурти. (Tarj.)

— Гап-ку шундай-ю, лекин шу иккита айиқни сизсиз қўлга туширишлари ёмон алам қиласди-да! Ҳапиловда қилган кейинги овимиз эсингиздами? Аммо ажойиб ов бўларди-да,— деди Чириков.

Левин овдан ҳам яхшироқ нарсалар борлигини айтиб унинг таъбини хира қилгиси келмади, шу важдан ҳеч нима демади.

— Бўйдоқлик ҳаёти билан хайр-маъзур қилишлик одати бекор расм бўлмаган,— деди Сергей Иванович.— Озми-кўпми баҳт кўрасан-у лекин эркингдан айрилганинг алам қиласди.

— Ростини айтинг, Гоголь пьесасидаги күёв сингари, сизда ҳам деразадан ташлаб қочиш истаги бордир?

— Албатта бордир, лекин тан бермайди-да!— деб, Катавасов қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди.

— Марҳамат, дераза очиқ... Ҳозир Тверга жўнаймиз! Биттаси урғочи айиқ, инига тикка бостириб боравериш мумкин. Келинглар, соат бешдаги поезд билан жўнай қолайлик! Бу ердагилар билганини қилишсин,— деди кулимсираб Чириков.

Левин ҳам кулимсираб:

— Эркимдан айриламан деб афсус еяётган бўлсанм худо ўрсин, кўнглимда шундай ҳис йўқ!— деди.

— Ийи, кўнглингиз ҳозир шундай алағдаки, нима бор, нима йўқлигини билмайсиз,— деди Катавасов.— Шошманг, бир оз ўзингизни босиб олганингиздан кейин биласиз!

— Йўқ, кўнглимда ўз сезги... (у севги демоқчи бўлди-ю, айтмади) ва баҳтимдан бўлак бир нарса бўлса, эркимдан айрилаётубман деган заррача афсус бўлса бошқа гап эди... Аксинча, бундақангиз эркинликдан аж-ралаётганим учун шодман.

— Ёмон бўлибди! Тамом бўлибди бу одам!— деди Катавасов.— Келинглар, бунинг тузалиши ёки орзула-рининг лоақал юздан бири ушалиши учун ичайлик. Ана унда шундай бир баҳтга эришасизки, бундай баҳт ҳали ер юзида бўлган эмас!

Меҳмонлар тўйга кийиниб келиш учун овқатдан кейин дарров жўнаб кетдилар.

Левин, ёлғиз қолгандан кейин ҳалиги такасалтангларнинг гапларини эслаб, ўзидан яна бир марта сўради: «Улар эркинлигингдан айрилаётганинг учун афсус еялансан, дейишли. Кўнглимда шундай ҳис борми?»— шу са-

волни бера туриб, Левин ўзидан-ўзи кулимсираб юборди. «Эрк? Эркинликнинг нима кераги бор? Бугун баҳт—севги ва ҳавасда, у нимани орзу қилса, ўшани орзу қилиш, нимани ўйласа, ўшани ўйлаш, яъни ҳар қандай эркинликнинг баҳридан ўтишда—баҳт деб шуни айтадилар!»

«Лекин унинг ўй ва фикрларини орзу ва ҳаваслари, сезги ва туйғуларини биласанми?» деб бирдан аллақандай товуш шипший бошлади. Левиннинг юзидағи табасум йўқолди, у ўйланиб қолди. Шу дам юрагида ғалати бир ҳис ўйғонди, Юрагида ваҳм билан гумон, ҳамма нарсадан гумонсираш ҳисси пайдо бўлди.

«Борди-ю, у мени севмаса? Борди-ю менга эрга тегиш учунгина тегаётган бўлса? Борди-ю қилаётган нарсасини ўзи ҳам билмай қилаётган бўлса?— деб сўрарди ўзидан.— У эсини йифишириб олиши, тўйдан кейин мени яхши кўрмаслигини ва яхши кўрмаганлигини англаши мумкин». Шундан кейин миясига Кити тўғрисида ғалати, энг ёмон фикрлар кела бошлади. Бир йил муқаддам Китини Вронский билан кўрган кечаси худди кечагина бўлиб ўтгандек, рашки келди. Кити сирларини яширди, ҳаммасини айтмади деб гумон қила бошлади.

Левин даст ўрнидан турди. «Йўқ, бундай қолдириб бўлмайди!— деди, жаҳолати қўзғаб.— Олдига бораман, сўрайман, охирги марта айтаман: «Бошимиз очиқ. Тўйни тўхтатганимиз маъқул эмасми?» дейман. Ҳамиша баҳтсиз, шарманда бўлиб юргандан, вафосизлик кўргандан кўра бошқа ҳар қандай жабру жафога чидаган яхши!» Левин юрагида бир исён, ҳамма одамларга, ўзига, Китига қарши бир ғазаб билан мусофириxonадан чиқиб, қайлиғиникига кетди.

У Китини орқа томондаги бўлмаларнинг биридан топди. Кити сандиқ устида хизматкор қизга аллақандай ишлар буюриб, стулларнинг суюнчиқларига ташланган, ерда ётган ранг-баранг кўйлакларини тахлатиб ўтирган эди.

Кити Левинни кўриб:

— Вой!— деб юборди-ю, суюнганидан чараклаб кетди.— Вой, қандай келдинг, қандай келдингиз? (шу кунгача Кити уни гоҳ сенсираб, гоҳ сизсираб келарди). Сизни келиб қоларсиз деб ўйламовдим! Қизлик кўйлакларимни олиб кўряпман, кимга қайсисини...

— О, жуда соз!— деди Левин, хизматкор қиз томонга хўмрайиб.

— Бор, Дуняша, кейин ўзим чақираман,— деди Кити. **Хизматкор** қиз чиқиб кетгандан кейин эса уни дадил сенсираб:— Нима бўлди сенга?— деб сўради. Кити унинг авзойи бузуқлигини, юзидағи ҳаяжонни ва қовоқларидан қор ёғиб турганини сезиб, ўзи ҳам қўрқиб кетди.

* Левин қайлиғи олдида тўхтади-да, кўзларига мўлтираб қараб туриб:

— Кити! Қийналяпман. Ўз ёғимга ўзим қовурилишга рози эмасман,— деди маъюс бир овоз билан. Левин қайлиғининг севги тўла ростгўй юзини кўриб, айтмоқчи бўлиб келган гапидан ҳеч нарса чиқмаслигига ақли етса ҳам, яна кўнглини Қитининг ўзи тинчтишини хоҳлар эди.— Ҳали фурсат борлигини айтгани келдим. Бу нарсаларни тўхтатиш, ишни ўнгига буриб юбориш мумкин.

— Нима? Ҳеч нарса тушунмаяпман. Нима бўлди сенга?

— Буни минг мартараб айтганман, буни миямдан ҳеч чиқаролмайман... Сенга мен муносиб эмасман. Менга тегмасликнинг йўлини тополмадинг. Ўйлаб кўр. Хато қиляпсан. Яхшилаб ўйлаб кўр. Менга кўнгил беролмайсан... агар... яхшиси: айт-қўй,— деди Китидан кўзларини олиб қочиб.— Бебаҳт бўламан. Майли, ким нима деса, деяверсин: ҳамма гаплар ҳам бебаҳтликдан афзалроқ... ҳали фурсат бор, бир ёқлиқ қилганимиз маъқул.

— Ҳайрон бўлиб қолдим,— деди Кити, ваҳимага тушиб,— нима, мени олмайдиган бўлдингми... қайтяпсанми?..

— Ҳа, агар мени ёмон кўрсаиг.

Кити зардаси қайнаганидан қизариб, қичқириб юборди:

— Жинни бўбсан!

Аммо Левиннинг чехраси шу қадар аянч, хомуш эдик, Кити ўзини босиб олиб, курсидан кўйлагини олиб ташлади-да, Левинга яқинроқ келиб ўтирди.

— Нималарни ўйлаб юрибсан? Гапир ҳаммасини.

— Мени яхши кўролмайсан, деб ўйлайман... Менинг нимамни яхши кўришинг мумкин?

— Вой худо! Нима қиласай ахир!— деди-ю Кити йиғлаб юборди.

Левин:

— Оббо, нима қилиб қўйдим-а!— деб қичқириди-да, қиз олдида тиз чўкиб, қўлларини ўпа бошлади.

Беш минутчадан кейин княгиня уйга кирганда улар аллақачон апоқ-чапоқ бўлиб кетишган эди. Кити яхши кўрганлигига Левинни ишонтирибгина қолмай, ҳатто «мени нимам учун яхши кўрасиз?» деган саволига ҳам жавоб бериб, нимаси учун яхши кўрганлигини батафсил сўзлаб берди. Кити унинг кўнглидаги ҳамма ниятларини тушунгац, у нимани яхши кўриши кераклигини билган ва у севган нарсаларнинг ҳаммаси яхши нарсалар бўлгани учун Левинни севганлигини айтган эди. Бу гаплар Левиннинг кўнглини равшан қилди. Княгиня кирганда, улар сандиқ устида ёнма-ён ўтиришиб, Китининг кўйлакларини кўришар, Кити Дуняшага бермоқчи бўлган жигар ранг кўйлак устида талашар эди; Левин «Дуняшага ҳаво ранг кўйлагингни бера қол, мен сенга оғиз солган куним кийиб чиққан жигар ранг кўйлагингни ҳеч кимга берма», деб тихирлик қилаётган эди.

— Нега тушунмайсан-а? Дуняша қорачадан келган қиз, бу ярашмайди... мен ҳаммасини ҳисобга олиб қўйганиман.

Княгиня, Левиннинг нимага келганлигини билгандан сўнг, ярим ҳазил, ярим жиддий қиёфада тўнғиллаб берди. Кейин: «Китининг тараниб-тузанишига халақит берма, ҳали замон Шарль келиб қолади», деб Левинни уйига жўнатиб юборди.

— Ҳали ҳам бу шу кунларда ҳеч нима емай, озиб-тўзib кетди, сен бўлсанг, ўлганинг устига чиқиб тепган дай бемаъни гумонларинг билан кўнглини бузасан,— деди унга княгиня.— Жўна, жўнаб қол тезроқ, барака топгур.

Левин Китиникидан айбдор қишидек, хижолат тортиб чиққан бўлса ҳам, мусофирихонасига кўнгли тинчиб қайтди. Акаси, Дарья Александровна ва Степан Аркадьевич ясанган-тусанган ҳолда унга Исо сурати билан фотиҳа бермоқчи бўлиб туришган эди. Вақт зиқ, шошилиш керак эди. Ҳали Дарья Александровна уйига бориб, юзига упа-элик суртилган, соchlари жингалак қилинган ўғлини ҳам олиб келиши керак, чунки келинчакни черковга Исо сурати билан шу бўла бошлаб киради. Иннайкейин, битта каретани куёв жўрасига юбориш, Сергей Ивановични олиб борадиган иккинчи каретани эса қайтариб келтириш керак... умуман, назардан қочириб бўлмайдиган ишлар ниҳоятда кўп эди. Лекин биттасига

шубҳа йўқ эди: имиллаб бўлмасди, чунки соат аллақачон олти ярим бўлиб қолган эди.

Исо сурати билан бериладиган фотиҳадан ҳеч нарса чиқмади. Степан Аркадьевич кулгили бир тарзда бўлиб, тантанали бир қиёфада хотинининг ёнига келиб турди, қўлига Исо суратини олди, Левинга сажда қилишни буюрди-да, мулоим ва масхараомуз бир табассум билан фотиҳани бериб, уни уч бор ўпди; Дарья Александровна ҳам шундай қилди-ю, дарҳол йўл тараддудига тушиб қолди; чиқиб кетаётисб кареталарнинг қайси бирини қаерга юбориш кераклигини яна адаштириб қўйди.

— Бўлмаса бундай қилайлик: сен бизнинг каретамизда куёв жўраникига бор, Сергей Иванович бўлсса, одамшавандалик қилиб, каретада борса-ю, кейин бу ёққа юборса яхши бўларди.

— Хўп, жон деб бораман.

— Биз бу билан етиб борамиз. Нарсалар юборилганими?— деди Степан Аркадьевич.

Левин:

— Юборилган,— деб жавоб қилди-да, Кузьмага кийимларини келтиришни буюрди.

III

Халойиқ, айниқса хотин-қизлар, никоҳ ўқитиш учун ёритилган черковни ўраб олди. Черков ичига киролмай қолган одамлар деразалар ёнида уймалашиб, бир-бirlарини итаришиб, жанжаллашиб, панжаралардан ичкарига мўралашади. Йигирма тоғлиқ каретани жандармалар кўча бўйлаб қатор қилиб тизиб қўйган. Полиция офицери, қаҳратон совуқни писанд қilmай, эшик оғзида мундирини ярақлатиб турди. Пайдарпай кареталар келади, гоҳ гул кўтарган хонимлар учун этакларини йиғишишиб, гоҳ эркаклар кепкалари ё қора шляпаларини қўлларига олиб ичкари киришади. Черков ичига эса ҳар иккала чилчироқ билан авлиёлар сурати ёнидаги шамлар ёқиб қўйилган. Заррин ёғду сочиб турган қизил иконастас¹ ҳам, иконалар-

¹ Иконастас — православ черковида иконалар билан безатилган ва черковнинг қолган қисмини меҳробдан ажратиб туралган девор. (Тарж.)

нинг зарҳал нақшлари ҳам, исириқдан ва шамдонлар-нинг кумуш безаклари ҳам, пол плиталари ва гиламчалари ҳам, клирос¹ ёнидаги баланд зиналар ҳам, қорайиб кетган эски китоблар ҳам, ридо ваabolар ҳам нурга чўмган. Илиқ черковнинг ўнг томонида, фраклар ва оқ галстуклар, мундирлар ва штофлар, бахмаллар ва атласлар, соchlар ва гуллар, очиқ елкалар ва яланғоч қўллар, узун қўлқоплар орасида юксак гумбазда ғалати акси садо бериб турган босиқ товушлар эшитилади. Эшик ҳар сафар ғичиллаб очилганда, халойиқ орасидаги гурунг тўхтайди-да, ҳамма куёв билан келин келдимикан деб ўша ёққа қарайди. Лекин эшик ўн мартача очилган бўлса ҳам, ҳар сафар кечиккан бирор меҳмон кириб келади-ю, таклиф қилинганлар тўпига, ўнг томонга ўтиб кетар ёки полиция офицерини алдаган ёхуд уни ийитиб слган томошабин кириб, чап томондаги тўпга бориб қўшилади. Қариндош-уруғлар ҳам, ёту бегоналар ҳам кутавериб хуноб бўлдилар.

Олдин бунчалик кечикиб қолганиларига ҳеч қандай маъно бермасдан, куёв билан келин ҳозир келади, деб ўйлашди. Кейин эса, бир нима бўлиб қолмадимикан, деб эшик томонга тез-тез қарайдиган бўлишди. Охирида, бу нарса ҳаммани ноқулай аҳволга солиб қўйгандан кейин, қавм-қариндошлар билан меҳмонлар ўзларини куёвни хаёлларига ҳам келтирмаган, ўз суҳбатлари билан машгул бўлган кишиларга сола бошладилар.

Бош дъякон, вақтнинг қиммат эканлигини писанда қилаётгандек, дам-бадам йўталиб, дераза ойналарини зиринглатар эди. Клиросда тоқатлари тоқ бўлган, овозларини синаётган хонишчиларнинг бурун қоқишилари эшитиларди. Поп куёв келмадимикан деб гоҳ кичик дъяконни², гоҳ дъяконни³ тез-тез хабар олдиргани юргутирас, сафсар ридо кийган ва заррин камар таққан попнинг ўзи эса ора-сира ён эшикдан чиқиб, куёвни кутар эди. Ниҳоят, хонимлардан бири соатига қараб: «Жуда ғалати бўлди-ку!» деб юборди. Ана шундан кейин меҳ-

¹ Клирос — Иконастас олдида хонишчилар учун қурилган баланд жой. (*Тарж.*)

² Кичик дъякон — православ динида энг паст мартабали черков руҳонийси. (*Тарж.*)

³ Дъякон — православ ва католик черковида попдан кейинги ўринда турган черков руҳонийси. (*Тарж.*)

монлар бесаранжом бўлишиб, ажабдана ва норозилик-ларини баланд овоз билан гапира бошладилар. Куёв жўраларидан бири нима гаплигини билиб келгани кетди. Бу вақт Кити аллақачон таҳт бўлган, оқ кўйлак кийиб, юзинга ўзун, ҳарир парда тутган, бошига гулчамбар қўйган ҳолда, янгаси ва опаси Лъвова билан бирга Шербацкийлар уйининг залида деразадан қараб туради; куёвнинг черковга келганини куёв жўраси хабар қилиши керак эди; ярим соатдан бери унга кўзлари тўрт бўлиб туради.

Левин бўлса, бу орада панталонда, жилетсиз, фраксиз, ўз номерида у ёқдан-бу ёққа юрар, дам-бадам эшикдан суқулиб йўлакка қаарарди. Лекин йўлкада уни интивор қилган киши кўринмас, у яна жигибийрони чиқиб қайтиб кирав, бамайлихотир папирос чекиб ўтиргаң Степан Аркадьевичга қўлларини силкитиб гапиради.

— Дунёда менчалик аҳмоқ бўлган одам борми-кан!— деди у.

Степан Аркадьевич уни жаҳлидан туширадиган бир табассум билан жилмайиб:

— Ҳа, хунук бўлди,— деб тасдиқлади.— Майли, ўзингни бос, ҳозир олиб келишади.

— Йўқ, бу қанақаси ахир?— деярди Левин, ғазабини аранг босиб.— Яна бу аҳмоқона олди очиқ жилетни айтмайсанми? Эй тавба!— деди кўйлагининг ғижим бўлиб қолган кўкрагига қараб. Кейин фифони чиқиб қичқирди:— худди ўчакишгандек, ул-булларни темир йўлга олиб бориб қўшишди-я!

— Бўлмаса меникини кия қол.

— Аллақачон шундай қилиш керак эди.

— Майна бўлиш ярамайди... сабр қил! Ўнгланиб кетади.

Воқеа бундай бўлган эди: Левин кийимларини келтиришни буюрганда, қари хизматкори Кузьма фракини, жилетини, бошқа ҳамма керакли нарсаларини олиб келди. Шунда Левин:

— Кўйлак-чи?— деб қичқирди.

— Кўйлак эгнингизда,— деб Кузьма хотиржам бир табассум билан жавоб берди.

Тоза кўйлак олиб қолицга Кузьманинг фаҳми етмабди. Ҳамма ул-булни йиғишириб, Шербацкийларцикига әлтиб ташлаш тўғрисида буйруқ олгандан сўнг (куёв билан келин бугун кечқурун ўша ердан жўнаб кетишарди),

хўжайиннинг айтганини қилиб, фрак-жилётдан бошқа ҳамма кийимларни жойлаб юборибди. Левин эрталаб кийган кўйлаги ғижим бўлиб қолгани учун олди очиқ жилемет тагидан кийишга ярамас эди. Шчербацкийларни-кига одам юборай деса, узоқ. Дарров қўйлак сотиб ол-диргани юборишиди. Лакей қуруқ қайтиб келди: якшанба бўлгани учун, дўконлар берк экан. Кейин Степан Аркадьевичнидан қўйлак олдириб келишиди; қарашса, ўлгидай кенг, калта экан. Охири Шчербацкийларни-кига одам югуртириб, бўғчадан олиб келтирадиган бўлишиди. Бу орада куёвни черковда сарфайиб кутишар, Левин эса худди қафасга тушган йиртқич ҳайвондай, уйда у ёқдан бу ёққа юрар, йўлакка чиқиб қарап, боя Китига айтган бемаъни гапларини даҳшат ва алам билан эслаб, Кити нима деб ўйлаётиди экан, деб эзилар эди.

Ниҳоят, айбдор Кузьма қўлида қўйлак билан номерга ҳаллослаб отилиб кирди.

— Оз бўлмаса кеч қолардим. Аравага юклаб қўйишган экан,— деди Кузьма.

Левин уч минутдан сўнг, ярасига туз сепиб ўтирмаслик учун соатига ҳам қарамасдан, йўлакда чопиб чиқиб кетди.

Степан Аркадьевич унинг орқасидан шошилмай йўлга тушди-ю:

— Бекор югурасан, фойдаси йўқ,— деди, жилмайиб.— Ишинг ўнгланиб кетади, дедим-ку.

IV

Левин Қайлигини черков зинапояси олдида учратиб, у билан черковга кирганда, халойиқ орасида:

— Келишиди! Ана куёв! Қайсиниси? Ёшроғими?— Вой ўлай, келин бечоранинг рангида ранг қолмабди!— деган гаплар эшитилди.

Степан Аркадьевич кечикиб келганларининг сабабини хотинига айтиб берган эди, меҳмонлар жилмайишиб, ўзаро шивирлаша бошлашиди. Левиннинг кўзига ҳеч ким, ҳеч нарса кўринмас эди; у кўзларини узмай, қаллиғига тикилиб туради.

Ҳамма Китини сўнгги кунларда ҳуснини йўқотибди, никоҳ либосида илгаригидан хунукроқ кўриняпти, деярди, аммо Левин бундай фикрда эмас эди. У Китининг баланд қилиб турмакланган соchlарига, ундан оқ парда

ва оқ гулларга, узун бўйини иффат билан ёнлардан тўсиб, олд томонини очиб турган баланд бурма ёқасига, кишини мафтун қиласидан мўрчамиён белига тикилар, у ҳозир Левинга ҳар маҳалгидан ҳам латофатли кўринарди; бу гуллар, бу оқ парда, Париждан келтирилган бу кўйлак ҳуснига ҳуси қўшаётгани учун эмас, йўқ; маҳсус тайёрланган бу ҳашаматли безакларга қарамасдан, дилбар чеҳраси, кўзлари, лабларининг ифодаси иффат ва ростгўйликнинг айни ўзи бўлгани учун ҳам яхши кўринарди.

Кити Левинга табассум қилиб:

— Сени қочиб кетдингми, деб ўйлабман,— деди.

Левин қизарив кетди.

— Йўғ-э, шундай бир бемаъни иш бўлдики, айтишга одам уялади!— деди-ю, ёнига келган Сергей Иванович томонга юзини ўгиришга мажбур бўлди.

Сергей Иванович калласини чайқатиб кулимсираб туриб:

— Кўйлак можароси роса бошингни қотирибди-ку!— деди.

Левин нима деганларини пайқамай:

— Ҳа-ҳа,— деб қўя қолди.

Шу пайт Степан Аркадьевич ясама бир ваҳим билан:

— Менга қара, Костя, энди бир муҳим масалани ҳал қилишинг керак,— деди.— Бу масаланинг қанчалик муҳимлигини пайқашга ҳозир қодирсан. Мендан: «Ёқилган шамларни ёқайликми ё ёқилмаганлариними?» деб сўрашяпти. Фарқи ўн сўм,— деди у, лаблари билан кулиб.— Мен бир қарорга келдим, лекин сен рози бўлмасмикансан, деб қўрқаман.

Левин бу гапнинг ҳазиллигини фаҳмлаган бўлса ҳам, лекин кулмади.

— Нима дейсан? Ёқилганинimi ё ёқилмаганинimi? Ҳал қил.

— Хўп, хўп! Ёқилмаганини.

— Эй, хайрият, хурсанд қилдинг. Масала ҳал бўлди!— деди Степан Аркадьевич, кулимсираб. Қейин, Левин унга паришон ҳолда қараб қўйиб, қаллиfiga яқинроқ туриб олганда, Чириковга қараб:— Одамлар мана шундай пайтларда хўп эсини еб қўйишади-да,— деди.

Графиня Нордсон яқин келиб:

— Ҳай, Кити, гиламга сен олдин ўт,— деди. Қейин Левинга қараб:— Чакки эмассиз!— деб қўйди.

Китининг қари аммаси Марья Дмитриевна:

— Қалай, қўрқаётганинг йўқми? — деб сўради.

Келинчакнинг опаси, Лъвова бўлса:

— Совуқ еяётганинг йўқми? Оқариб кетдинг. Шошма, эгил,— деди-да, бўлиқ, чиройли қўлларини кериб, табассум билан қиз бошидаги гулларни тузатиб қўйди.

Долли синглиснинг ёнига келди, бир нима демоқчи бўлди, лекин гапиролмай йиғлаб юборди, қейин гайри табий қилиб кулди.

Кити ҳам, Левин сингари, паришон, у ҳам ҳаммага бепарво қараб туарди. Ўзига айтилган сўзларнинг ҳаммасига баҳт табассуми билангина жавоб берар, бу табассум унга ҳозир шу қадар ярашиб тушарди.

Бу орада черков аҳли, ибодат вақтида киядиган либосларини кийиб олдилар, поп билан дъякон черков тўридаги аналой ёнига келди. Поп Левинга қараб бир нима деди, Левин попнинг сўзини уқмай қолди.

— Қаллифингизни қўлидан ушлаб олиб боринг,— деди Левинга куёв жўраси.

Левин ўзидан талаб қилинаётган нарсаларни анча вақтгача уқолмади. Унинг нотўғри ҳаракатларини анча вақтгача тузатишиди ва охири қўл силтамоқчи ҳам бўлишди, чунки Левин чап қўли билан қизнинг чап қўлини ушлар эди, ниҳоят, ҳолатини ўзгартирмасдан, ўнг қўли билан қизнинг ўнг қўлини ушлаш кераклигини англади. Қаллифининг ўнг қўлини ушлаши биланоқ, поп улар олдига тушиб бир неча қадам илгари юриб бориб аналой ёнида тўхтади. Қавм-қариндошлар, таниш-билишлар ғовур-ғувур гаплашиб, узун этакларини шитирлатишиб орқаларидан боришли. Бирори эгилиб келиннинг этагини тўғрилаб қўйди. Черковга шундай бир жимлик чўқдик, шам мумларининг томгани эшитила бошлади.

Оппоқ соchlари қулоқларидан ошиб икки ёқقا ажраб кумушдай товланиб турганчувак поп, орқасига заржал кумуш крест осилган оғир зарбоф ридо тагидан кичкина қўлларини чиқариб, аналой ёнида бир нарсаларни ола бошлади.

Степан Аркадьевич секингина поп ёнига келди-да, қулогига бир нима дегандан кейин, Левинга кўзини бир қисиб қўйиб, яна орқага ўтиб кетди.

Поп гуллар билан безатилган иккита шамни ёқди, чап қўли билан қийшайтириб ушлаган шамнинг мумини томизиб, келин билан куёв томонга юзини ўгирди. Ле-

винни тавба-тазарру қилдирган поп—шу поп эди. У келин билан куёвга ҳорғин, ғамгин кўзлари билан қараб хўрсинди, кейин, ўнг қўлини ридо тагидан чиқариб, куёвга фотиҳа берди, сўнгра эҳтиёткор бир назокат билан жуфтлаштирилган бармоқларини Китининг эгилган бошига қўйди. Кейин шамларини уларга бериб, қўлига исириқдонни олди-да, секин-секин улар ёнидан юриб кетди.

Левин: «Наҳотки шу ҳақиқат бўлса?» деб ўйлаб, дарров қаллиғига қаради. Бир оз пастроқдан Китининг юзи кўринди; шунда лаблари билан киприкларининг хиёл қимирлашидан, ўзининг қараганлигини пайқаганини сезди. Кити ўғирилиб қарамади, леин баланд бурма ёқаси қимирлаб кўтарили, кичкина, пушти ранг қулоғига тегди. Левин қаллиғининг нафаси кўкрагида туриб қолганини, шам ушлаб турган узун қўлқопли, кичкина қўлчасининг титраётганлигини кўрди.

Ҳамма тўполон, кўйлак можароси, кечикиши, танишлар, қариндошлар билан бўлган гаплар, уларнинг норо-зиликлари, ўзининг кулгили аҳволи — ҳаммаси бирдан йўқ бўлди, энди унинг ичи қувончга, даҳшатга тўлди.

Зарбоф ридо кийган, тараб қўйилган жингалак сочлари икки ёнда диккайиб турган басавлат, барваста бош дъякон дадил олдинга чиқди-да, одат бўлиб қолган бир ҳаракат-ла икки бармоғи билан орарни¹ баланд кўтариб, поп қошида тўхтади.

Ҳавони тўлқинлантириб секин-секин, бирин-кетин тантанали овозлар янгради:

«Ё пар-вар-диgor, ўзинг мадад-кор!»

Чувак поп, аналойда аллтнимани пайпаслаб туриб, мулоим, майин товуш билан: «Парвардиgor, бугун ҳам, әртага ҳам то абадулабад мададкордир», деб жавоб қилди. Сўнгра, кўзга кўринимас создан силлиқ, жарангдор садо янграб, деразадан гумбазгача кўтарили, кучайди, кейин секин-секин тўхтади.

Ҳар маҳалгидек, у дунё, имон, черков, подшо ҳақида муножот қилдилар; олло таолонинг никоҳ қилинувчи қуллари Константин билан Екатерина ҳақига дуо қилдилар.

«Муножот қилайликким, одло таоло буларга ишқ-у муҳаббат ато қилсин, тинч-тотув яшашсия, парвардиgor

¹ Ораръ — дъякон либосининг бир қисми, елкасидан ошириб ташлаб қўйиладиган узун лента.(Тарж.)

мададкор бўлсий»— дэяётган дъякон овози билан бутун черков нафас олаётгандек эди.

Левин бу сўзларни эшитиб, ҳайрон бўлар эди. У кеинги пайтлардаги қўрқув ва гумонларини эслаб: «Мадад кераклигини, фақат мадад көраклигини булар қаердан билишиди-я?» деб ўйларди.— Мен нима биламан? Бу қўрқинчли ишда мадад бўлмаса, қўлимдан нима келади? Менга ҳозир худди шу мадад керак».

Дъякон муножотини тугатгандан сўнг, поп никоҳ қилинувчиларга китоб билан мурожаат қилди.

«Толе ва тақдирларини, севги ва муҳаббатларини бирбирига пайванд қилиб қовуштирувчи қудратли парвардигор,— деб мулоийим, майнин товуш билан ўқий кетди,— бандаларингга ибрат қолдирган Исаак билан Ревеккани қовуштирган улуф тангри, ушбу қулбаччаларинг Константин билан Екатеринага ҳам ўзинг мададкор бўл, хайру саховатингни дарир тутма. Илло, раҳму шафқатинг, бандаларингга муҳаббатинг бепоёндир; сен ота, ўғил ва муқаддас руҳга; бугун, эрта ва илалабад қудрати илоҳига муножот қиласиз». Яна ҳавода кўзга кўринмас бир хор янгради:—«Омин!»

«Толе ва тақдирларини севги ва муҳаббатларини бирбирига пайванд қилиб қовуштирувчи»— қанчалик маъноди чуқур сўзлар бу! Шу дамдаги ҳис ва туйғуларга нақадар монанд сўзлар бу!— деб ўйларди Левин.— Үнда ҳам мендаги туйғулар бормикан?

Шундан кейин Левин ялт этиб қаради-ю, Китининг қўзларига дуч келди.

Левин унинг қўзларидан, у ҳам ўзи сингари тушуниб турганлигигини англади. Лекин бу нотўри эди! Кити ибодат сўзларини қариёб тушунмаган, ҳатто никоҳ пайтида муножотларга қулоқ ҳам сўлмаган эди. Үнинг қулоқ солишга, тушунишга мадори қолмаган: юрагида қудратли бир ҳис ўйғониб, қалбини тўлдириган, ҳамон кучайиб бораётган эди. Ву ҳис бир ярим ойдан бери қалбида маскан топиб, шу олти ҳафтадан бери қувонтириб, қийнаб келган нарсаларнинг тўла амалга ошганидан бунёдга келган шоғлиқ эди. Арбат кўчасидаги уйларининг залида эгнида жигар ранг куйлак билан Лёвин ёнига жимгина келиб таслим бўлган кунйда, худди ўша қун ва соатда Китининг қалби ўтмиш ҳаётидаги барча нарсалар билан алоқасини батамом узган ва ўзига бутунлай но маълум бўлган тамоман бошқа, янги ҳаёт бошлаган

бўлса ҳам, лекин амалда эски ҳаёт давом этиб келаётган эди. Бу олти ҳафта Қити учун энг ширин, энг азоббахш давр бўлди. Бутун ҳаёти, бутун орзу-ҳаваслари, бутун умид ва тилаклари ҳали ҳозир ўзи яхши билмаган кишига боғлиқ бўлиб қолди, уни ўша кишига боғлаб турган ҳис эса, ўша кишидан ҳам мубҳамроқ ҳис эди: бу ҳис Қитини гоҳ унга яқинлаштирав, гоҳ узоқлаштирав, бунга қарамай, у эски ҳаёт шароитида яшаб келарди. Эски ҳаёт ичида яшаб турган, ўзидан ва ўтмишга алоқадор бўлган нарсаларга: буюмларига, одатларига, ўзи ҳам, ўзини ҳам яхши кўрган одамларга, ўзидан пайдо бўлган парвосизликдан койиб юрган онасига, илгари дунёда ҳаммадан ортиқроқ яхши кўрган меҳрибон отасига ҳеч бир йўл билан енгиб бўлмайдиган бир парвосизлик билан қарай бошлаганидан қўрқар эди. Гоҳ бу парвосизликдан даҳшатга тушар, гоҳ бу парвосизликка сабаб бўлган нарсалардан қувонар эди. У бу одам билан бирга турмуш қилишдан бошқа ҳеч нарсани ўйламас, ҳеч нарсани орзу қилмас эди; лекин у орзу қилган янги ҳаёт ҳали келмаган, уни ҳатто равшанроқ тасаввур ҳам қилмаган эди. Юрагида бир интизорлик бўлса, бу янги ва номаълум ҳаёт ваҳми ва шодлиги эди. Мана энди интизорлик ҳам, номаълумлак ҳам, ўтмиш ҳаётдан воз кешишдан пушаймон бўлиш ҳам—ҳаммаси тугайди, янги ҳаёт бошланади. Бу янги ҳаёт номаълумлиги билан ваҳим турдирмай иложи йўқ эди; лекин ваҳималими-йўқми бу янги ҳаёт бундан олти ҳафта бурун Қитининг қалбидан жой олган: қалбida қачонлари бунёдга келган нарсалар мана энди муқаддаслаштириляпти.

Поп яна аналой томонга бурилди-да, Қитининг кичкина узукчасини топди, кейин Левинга қўлингизни беринг деб, узукни бармогининг биринчи бўғинига тақиб қўйди. «Олло таолонинг бандаси Константин олло таолонинг қули Екатеринага уйланяпти», деди поп; кейин Қитининг бўшашган кичкина, пушти ранг бармогига каттакон узукни тақиб, поп яна юқоридаги сўзларини такрорлади.

Куёв билан келин нима қилиш кераклигини билиб олишга урнаб кўришган бўлса ҳам, ҳар сафар адашиб қолишар, поп шивирлаб хатоларини тузатарди. Ниҳоят, поп қилиниши лозим бўлган нарсаларни қилиб бўлгандан сўнг, яна Қитига катта, Левинга эса кичик узукни берди. Куёв билан келин яна адашди, узукларни иккӣ

марта қўлдан қўлга беришди, оқибат, талаб қилинган қоидани жойига келтириша олмади.

Долли, Чириков ва Степан Аркадьевич уларнинг хатоларини тузатгани бориши, Олафовур, пицирлашлар, жилмайишлар бошланди, лекин келин билан куёв юзидағи тантанали ифода, мулоҳимлик ўзгармади; аксинча, қўлларини чалкаштириш билан қиёфалари илгаригидан анча жиддий, анча тантанали тус олди. Степан Аркадьевич: «Ҳар бирингиз ўз узугингизни тақиб олинг» деб шивирлади-ю, юзида пайдо бўлган табассуми лабларида қотиб қолди. Степан Аркадьевичга ҳар қандай табассум уларни ҳақорат қиласигандек туюларди.

Ўзуклар алмашиб тақилгандан сўнг, поп: «Сен ўзинг аввало ушбу эркак зотини ва ушбу аёл зотини бунёд қилдинг,— деб ўқий бошлади.— Бани одам уруғини кўпайтиromoқ, унга кўмак бермоқ учун эркак зотига хотин юбординг. Ё парвардигор олам, осий бандаларингга ҳақиқат йўлини кўрсат, сен бизнинг паноҳимиз, мададкоримизсан, марҳаматингни дариф тутма. Банданг Константиндан ва банданг Екатеринадан шафқат юзингни ўгирма, уларнинг никоҳларини имонлари билан, аҳиллик ва муҳаббатлари билан мустаҳкамла...»

Левин уйланиш тўғрисидаги фикрлари, турмуш қуриш тўғрисидаги орзу-ҳаваслари — буларнинг ҳаммаси ёш болалик эканлигини, булар ҳозиргача ўзининг фаҳми етмаган ва ҳозир бошига тушган бўлса ҳам, яна баттар фаҳми етмаётган нарсалар эканлигини тобора кўпроқ ҳис қила бошлади; кўксида дам сайин кучайиб борган титроқ турди, кўзларида итоатсиз ёшлар пайдо бўлди.

V

Черковга бутун Москва, қариндош-уруғлар, танишибилишлар тўпланган эди. Никоҳлаш маросимида ҳам, чироқ ёғдуларига чўмган черковда, ясанган-тусангандан аёллар, қизлар ва оқ галстуклар тақиб, фрак, мундир кийган эркаклар орасида, одоб доирасида босиқ гурунг давом этиб турди. Гапни кўпинча эркаклар бошлар, аёллар эса бу дабдабали маросим икир-чикирларини кузатиш билан банд эдилар, чунки бундай маросимлар уларнинг ҳисларига ҳамиша қаттиқ таъсир қиласиди.

Китининг иккита опаси: Долли ва чет элдан етиб келган гўзал, мулойим Львова ўзига яқин турган тўдада эди.

Корсунская:

— Марига нима бўбди, тўйга зангори куйлак кийиб олибди, худди қора кийгандак-а? — деди.

— Юзининг рангги одамнинг энсасини қотиради... — деб жавоб қилди Друбецкая.— Ҳайронман, тўйни нега кечқурун қилишди экан? Савдогар зоти...

Корсунская:

— Чиройлироқ бўлади. Мен ҳам кечқурун ёникоҳ қилдирганман,— деди-ю, ўша куни нақадар дилбар бўлганлигини, эри жуда кулгили тарзда унга ошиқ бўлганлигини, энди ҳамма нарса ўзгариб кетганлигини эслаб, хўрсинди.

Граф Синявин ўзига майли бўлган нозанин княжка Чарскаяга:

— Кимда-ким ўн мартадан ортиқ куёв жўраси бўлса, уйланмас эмиш. Мен уйланишдан ўзимни сақлаш учун ўнинчи қуёв жўраси бўлмоқчи эдим, ўрин банд бўлиб қолибди,— деди.

Чарская фақат табассум билангина жавоб қилди. У шу топда граф Синявин билан Кити сингари қачон ёнма-ён турар эканман, ҳозирги ҳазилини ўшанда эсига солармиканман, деган ўй билан Китига тикилиб туради.

Шчербацкий қари Фрейлин Николаевага Китининг бошига бахтли бўлсин деб тож кийгизиш ниятида эканлигини гапирди.

Николаева қачонлардан бери қўлга туширмоқчи бўлиб юрган қари тул эркак ўзига уйланса тўйини одамигина қилиб ўтказишга қарор қилган эди, шунинг учун:

— Тож кийдириш керак эмас, мен бундай баланд парвозликни ёмон кўраман,— деди.

Сергей Иванович Дарья Дмитриевна билан ҳазиллашиб, тўйдан кейин келин билан куёвнинг жўнаб кетиш одати шунинг учун расм бўлганки, келин билан куёв ҳар вақт бир мунча хижолат тортишади, деярди.

— Укангиз фахрланса бўлади. Бу қиз — бир мўъжиза. Назаримда, кўзингиз куяётганга ўхшайди?

— Йўқ, мен ундан ёшдан ўтиб қолганман, Дарья Дмитревна,— деди-ю Сергей Иванович, бирдан юзи жиддий, ғамгин тус олди.

Степан Аркадьевич қайнингачисига талоқ сўзини пай-

ров қилиб асия қилаётган эди, қайнэгачиси қулоқ солмай:

— Гулчамбајни тузатиб қўйиш керак,— деди.

— Аттанг, бечора ҳуснини йўқотиб қўйди-я! — деярди графиня Нордстон Лъвовага.— Барибир, Левин унинг тирноғига ҳам арзимайди. Шундай эмасми?

— Йўқ, у менга жуда ёқади. Лекин у веau -frére¹ бўлгани учун эмас,— деб жавоб қилди Лъвова.— Қаранг, ўзини қандай яхши тутади-я! Ҳолбуки, одамларга кулги бўлмаслик учун, бундай пайтларда ўзини тутиш ҳам оғир. У кулги бўладиган аҳволда эмас, унда ясамалик йўқ, афтидан, таъсиrlанган кўринади.

— Сиз шунга тегишини хоҳлаган бўлсангиз керак?

— Шундай деса бўлади. Кити уни ҳамма вақт яхши кўрарди.

— Қелинг, қарайлик, қайси бири олдин гиламга оёқ босар экан. Мен Китига ўргатиб қўйган эдим.

— Барибир,— деди Лъвова,— бизнинг ҳаммамиз итоаткор хотинлармиз, уруғимиз шунаقا.

— Василийга текканимда, мен жўрттага олдин қадам қўйганман. Сиз-чи, Долли?

Долли булар ёнида туриб гапларини эшитаётган бўлса ҳам, графинянинг саволига жавоб қилмади. Кўнгли бузилган эди. Кўзлари жиққа ёш, бир нарса деса йиғлаб юборар эди. У Кити билан Левиннинг баҳтини кўриб қувонарди; хаёлида ўз тўйини эслаб, чараклаб турган Степан Аркадьевичга ер остидан қараб қўяр, ҳозирги аҳволини уннутиб, кўнгил берган дастлабки маъсум кунларини ёслар эди. У бир ўзини эмас, ўзига яқин ва таниш хотинларнинг ҳаммасини ёллади: у хотинларнинг ҳозир Кити сингари бошларида севги чамбари, юракларида ваҳим ва умид гавҳари билан, ўтмишларидан воз кечиб, сирли келажакка қадам ташлаётган бирдан-бир тантанали пайтларини ёллади. Шу топда эсига тушган барча келинчаклар орасида дили-жонидан яхши кўрган ва яқинда талоқ қилинишини эшитган ўз Аннасини ҳам эсига олди. У ҳам оқ гулчамбар ва ҳарир парда остида шундай пок сиймо билан турган эди. Энди нима бўлди?

— Жуда ҳам ғалати иш,— деди ўзича.

Фақат Китининг опалари, дугоналари, қариндош уруғларигина бу диний маросим тафсилотларига кўз ти-

¹ куёв (франц.).

киб турган эмас эдилар; бегона хотин-халажлар, томошабинлар ҳам нафасларини қисиб, ҳаяжон билан кузатиб туришар, келин билан куёвнинг ҳар бир ҳаракатини, юз ифодасини кўздан қочирмасликка тиришар, ҳазиллашган ёки бошқача гап қилган парвосиз эркакларнинг сўзларини эшитмас, эшитсалар ҳам жаҳлари чиқиб жавоб қилмасдилар.

— Вой, нимага йиғлайди? Е зўрлаб эрга беришяпти-микан?

— Гапингни қара, шунаقا йигитга ҳам зўрлаб беришадими? Қнязъ эмишми?

— Оқ атласдан кўйлак кийган анови жувон опасими? Ҳай, қулоқ солларинг, ҳозир дъякон: «Эрингдан қўрқ», дейди.

— Чудовскоеликми?

— Синодальнийлик.

— Лакейидан сўрадим. Ҳозир қишлоғига олиб кетади, дейди. Үлгидай бой эмиш. Шунинг учун ҳам беришган-да.

— Йўқ, иккови ҳам бир-бирига муносиб.

— Сиз талашиб юрибсиз, Марья Васильевна, бурма юбкани кенг қилиб тикилади деб. Анови напармон кўйлаклини қаранг, элчининг хотини эмиш, бир ажойиб қилиб тикибди... Бундақасига, яна бундақасига.

— Тасаддуғнинг кетай келинчакни қара, ясатиб қўйилган қўғирчоқдай-а! Ҳар нима бўлганда ҳам, хотинларнинг шўри қурсин.

Черков ичига кириб олган томошабин хотинларнинг гап-сўзлари шу хилда эди.

VI

Никоҳлаш маросими тугагандан сўнг, черков ходимлари черковнинг ўртасига бир парча пушти ранг шойи мато келтириб солишди. Хор циройли ва мураккаб муноҳот бошлади, унда бас билан тенор овозлар бир-бирига ҳамоҳанг эди. Пон келин билан куёв томонга ўгирилиб, ерга солинган пушти матони кўрсатди. Буларнинг иккени: гиламга ким олдин қадам қўйса, оиласда ўша устун туради, деган ривоятни ҳар қанча кўп эшигтан бўлса ҳам, гилам томон кетишаётганда бу нарса на Левиннинг эсига тушди ва на Қитининг. Баъзилар, биринчий

бўлиб Левин қадам қўйди деб, бошқалари иккёви бара-вар қадам қўйди, деб шанғилашиб тақ талашар, улар эса айтилган гапларни ҳам, ўртада чиққан талаш-тортишувни ҳам эшлишишмас эдилар.

— Бир-бирингизнинг никоҳингизга киришни хоҳлайсизми, йўқми, бошқаларга ваъда бермаганимисиз,— каби одатдаги саволлардан ва уларнинг ўз қулоқларига ғатати эшлилган жавобларидан сўнг янги ибодат бошланди. Кити, ибодат сўзларининг маъносига тушуниш учун диққат билан қулоқ солган бўлса, ҳам, тушунолмади. Расм-руслар бирин-кетин ўтган сари Китининг қалбини зўр тантана ва ёрқин шодлик ҳислари тўлдириб ёс-хушини олиб қўйган эди.

«Парвардигори олам, бу осий бандаларингга тавфиқ бер, ўғил-қизлар ато қилиб, бошларини кўкка еткур», деб муножот қилдилар. Олло таоло хотинни ҳазрати Одаматонинг қобирғасидан яратганини, «шунинг учун ота-онага эмас, эрга йўлдош бўлишини, улар бир жон, бир тан, зеро, бу улуғ бир сирри-асрор» эканлигини тилга олишди; олло тало Исҳоқ ва Равеккага, Юсуф ва Зулайхога, Мусо ва Сафурага берган пушти гавҳарларни буларга ҳам берсин, ўғилларининг ўғилларини — невара-чезараларини қўрсатсин, деб илтижо қилишди. Кити бу сўзларни эшиниб: «Бу нарсалар ниҳоятда яхши, бундан ўзгача бўлмаслиги керак», деб ўйларди. Шунда шодлик табассуми тароватли юзини ёритиб юборди, ҳамма беихтиёр жилмайди.

Поп уларга тож қўяётганда, ҳар ёқдан:

— Бутунлай кийгизинг!— деган маслаҳатлар эши-тилди; Шчербацкий уч тугмали қўлқоп кийган қўлини қалтиратиб, қизининг боши устида тожни баланд кўта-риб турган эди.

— Кийгизинг!— деб Кити кулимсираб щивирлади.

Левин ялт этиб ёрига қаради-ю, юзидағи шодлик ёғдусини кўриб асир бўлди; қизининг қалбини тўлдирган ҳис беихтиёр унга ҳам ўтди. Унинг қалби ҳам, Китини-ки сингари ёришди, қувончларга тўлди.

Саҳобалар номасининг ўқилишини ва сўнгги сурада бош дъяконнинг овози гулдураб чиқишини чет кишилар сабрсизлик билан кутиб туришарди; куёв билан келин буларни эшитиб завқлари келиб кетди. Тайпоқ косадан сув арлаштирилган илиқ қизил винони ҳам вақтичо-лик билан ичишди; поп ридосининг барларини очиб таш-

лаб, икковларининг қўлларини ўз қўлига олган ҳолда, «Исо, руҳинг шод бўлсин» садоси остида аналой атрофида айлантира бошлаганда, вақтлари яна ҳам чоғ бўлиб кетди. Тожларни ушлаб юрган Щербацкий билан Чириков келинчакнинг узун этагига ўралашиб жилмайшар, нимадандир қувонишиб, гоҳ орқада қолиб кетишар, гоҳ поп тўхтаганда келин билан куёвга келиб урилишар эди. Қити қалбида ёнган шодлик учқунлари черковдагиларга ҳам ёйилиб борарди. Левиннинг назарида поп билан дъякон ҳам, ўзи сингари, жилмайгилари келиб тургандек эди.

Поп келин билан куёвнинг бошидан тожларини олиб қўйиб, охирги оятни ўқигандан сўнг, ёшларни муборакбод қилди. Левин Қитига қаради, уни ҳеч вақт бу сиёқда кўрмаган эди. У чеҳрасида барқ уриб турган янги баҳт ёғдуси билан очилиб кетган эди. Левин ёрига бир нима демоқчи бўлди-ю, лекин маросимнинг тугаганми-йўқлигини билмади. Поп жонига ора кирди. У саховатгўй оғзини жилмайтириб, паст овоз билан:

— Хотинингизни ўпинг, сиз ҳам эрингизни ўпинг,— деди-да, қўлларидан шамларни олди.

Левин қаллифининг жилмайиб турган лабларидан авайлаб ўпди, қўлини тутқизди, кейин, унга янги, ғалати бир яқинлик сезиб, черковдан чиқиб кетди. Левин бунинг ҳақиқатлигига ишонмас, ишона ҳам олмас эди. Фақат ажабланган ва ҳуррак кўзлари бир-бирига тўқнашгандагина, Левин бунинг ҳақиқатлигига ишонди, чунки ёри билан бир тан, бир жон бўлиб қолганини эндинигина сөзди.

Шу кеча кечки зиёфатдан кейин ёшлар қишлоққа жўнаб кетишди.

VII

Вронский билан Анна уч ойдан бери Европа бўйлаб саёҳат қўлиб юрар эди. Улар Венецияда, Римда, Неаполда бўлишди. Мана ҳозиргина бир неча муддат туриш мақсадида ўрта миёна бир итальян шахрига келиб тушишди.

Пардоз мой суртилган, қалин соchlарининг фарқи бўйнидан бошлаб очилган, эгнига фрак ва кўкраги очиқ оқ батист кўйлак кийган, юмалоқ қорни устида соат занжири осилиб турган хушрўй обер-кельнёр, мусофир-

хона эшиги олдида тұхтаган жанобға құлларини чүн-такларига соглан ва күзларини нафрат билан қиссан ҳолда тарс-турсын жавоб қиласын. Нариги эшик томондан зинага чиқиб келаётган кишининг оёқ дупурини эшитиб, кельнер қайрилиб қаради-да, мусофирхоналаридан әнг яхши номерга тушган рус графини күриб, құлларини эхтиром билан чүнтакларидан чиқарди-ю, таъзим қилғандан сүңг, курьеर келганинини, чорвоқ ижараси ҳал бұлғанлигини айтди. Бөш мудир шартномани имзолашта тайёр эмиш, деди.

— Э, шундаймі! Жуда соз! — деди Вронский. — Хоним уйдаларми?

— Сайр қилғани чиққан әдилар, ҳозир қайтдилар, — деди кельнер.

Вронский бошидан сербар үюншоқ шляпасини олдида, тер босған пешонасини, сүнгра қулоқларининг ярмиғача туширилиб, орқасига қаратып тарапған ва бошининг тақири жойини ёпиб турған соchlарини рүмөлча билан артди. Нареңда ҳалиғача ўзига тикилиб турған жанобға паришонхотир қараб құйғандан сүңг, кириб кетмоқчы бўлди. Шунда обер-кельнер:

— Бу жаноб рус, сизни сўраяптилар, — деди.

Вронский нарироққа бориб тұхтаган жанобға танишибилишлардан ҳеч қочиб қутулиб бўлмас экан-да, деган ачиниш ва бир қолипда ўтаётган ҳаёти учун бирон эрмак топилармикан, деган истакдан иборат аралаш бир ҳис билан яна бир марта қайрилиб қаради; шу пайт икковининг кўзи ҳам баравар чақнаб кетди.

— Голенишчев!

— Вронский!

Ҳақиқатан ҳам, бу Вронскийнинг пажлар корпусида бирга ўқишигандың ўртоғи Голенишчев эди. Голенишчев корпусада либераллар партиясида эди, шунинг учун корпуслини граждандылык мартабаси билан битириб чиқди-ю, лекин ҳеч ерда хизмат қилмади. Бу икки ўртоқ корпуслар тутатгандан сүңг ажралиб кетди, кейин фақат бир мартағина учрашди.

Ана ўша учрашувда Вронский Голенишчевнинг аллақандай олимаком бир либерал фаолиятни таңлаб олғанлигини, натижада Вронскийнинг фаолияти ва унвониға нафрат кўзи билан қарайдиган бўлиб қолганини пайқаган эди. Шунинг учун Вронский у билан учрашганда, мағрурлик билан совуққина муомала қилди, одамларга:

«Менинг тарзи ҳаётим сизга ёқадими-ёқмайдими, бунинг мен учун асло фарқи йўқ; лекин мен билан таниш-билишлик қилгингиз келса, мени ҳурмат қилишингиз керак: дегандек муносабатда бўларди. Голенишчев эса Вронскийнинг юриш-туришига нафратомуз бир парвосизлик билан қаарди. Бу учрашув уларни бир-биридан яна ҳам узоқлаштириб юбориши керакдай эди. Ҳозир эса, бир-бирларини танишлари биланоқ, юзлари ёришиб қичқириб юборишиди. Вронский Голенишчевни кўрганда шунчалик суюнаман деб ўйламага эди, бунинг сабаби — ўзининг қанчалик зерикканини билмагани бўлса керак. У, сўнгги учрашувдан қолган bemаза таассуротни унутиб, очиқ, шодон бир чехра билан эски ўртоғига қўл чўзди. Голенишчев юзидаги илгариги ташвиш аломати суюнч ифодаси билан алмашинди.

Вронский дўстона бир табассум билан пухта, оппоқ тишларини кўрсатиб:

— Сени кўриб бирам суюндим! — деди.

— Вронский деган от қулоғимга чалинди-ю, лекин қайси бири экан, деб билолмай юрувдим. Хайрияг сен экансан, жуда қувондим, жуда қувондим!

— Кираильик. Ҳуш, нималар қилиб юрибсан?

— Икки йилдан берি шу ердаман. Ишлайман.

— Э! — деди Вронский, ачингансимон.— Қани, ичкари кирайлик.

Вронский, мусофирихона хизматчиларидан яшириш учун русча гапириш ўрнига, русларнинг одатини қилиб, французча гапириб юборди;

— Каренина билан танишмисан? Бирга саёҳат қилиб юрибмиз.— Кейин, Голенишчевнинг юзига диққат билан тикилиб туриб, французча гапирди:— Мен Каренинанинг ёнига кириб кетаётубман.

— Э! Хабарим йўқ экан (лекин ўзи бундан хабардор эди), — деди бепарвогина. Кейин:— Анча бўлдими келганингга? — деб қўшиб қўйди.

— Менингни! Тўрт кун бўлдчи, — деб жавоо қилди Вронский ўртоғининг юзига яна бир карра диққат билан тикилиб.

Вронский Голенишчев юзидаги ифодадан ва гапни бошқа ёққа айлантириб юборганидан: «Ҳа, бу тузук одам, масалага тўғри қарайди, — деди ўзига.— Анна билан танишгирниб қўйсам бўлади, масалага тўғри қарайдин».

Вронский Анна билан чет элда бирга ўтказган шу уч ойи мобайнинг янги одамларга тўқнаш келганда, ўзининг Анна билан бўлган муносабатига бу янги одам қандай қарап экан деб ҳар вақт ўзидан сўрар ва аксар эркакларда масалага тўғри қарап борлигини кўрар эди. Агар унинг ўзидан ва «масалага тўғри» қарайдиганлардан бу иборанинг маъносини сўрасалар, ўзи ҳам, улар ҳам жавоб беришга ожизлик қилар эдилар.

Вронскийнинг фаҳмича, «масалага тўғри» қарайдиганлар ҳам ҳақиқатда бунинг нималигини англамасди, балки ҳаёти ҳар томондан ўраб олган мураккаб ва чигал масалаларга нисбатан одобли кишилар ўзларини қандай тутсалар, булар ҳам ўзларини шундай тутар эдилар — ўзларини шама ва пичингдан, таъбни хира қиласидиган саволлар беришдан сақлар, одоб доирасидан чиқмасдилар. Улар ўзларини рўй берган аҳволнинг аҳамияти ва маъносини тўла тушунган кишиларга ўхшатиб кўрсатардилар, ҳатто маъқуллардилар ҳам, лекин бу нарсаларни уқдириб ўтиришни ўринсиз, ортиқча деб ҳисоблардилар.

Вронский ҳозир Голенишчевни ўшандай одамлардан деб ҳисоблаб, уни кўрганига жуда-жуда хурсанд бўлди. Ҳақиқатан ҳам, Голенишчев номерга олиб кирилганда, Каренина олдида ўзини Вронский кутгандай тутди. Ўнғайсизликка сабаб бўладиган гаплардан ўзини тийиб турганлиги равшан эди.

Голенишчев илгари Аннани танимас эди, шунинг учун ҳусни жамолига, бундан ҳам ортиқроқ, ўзини ниҳоятда содда тутишига асир бўлиб қолди. Вронский уни бошлаб кирганда Анна қизарип кетди, унинг очиқ, чиройли юзини қоплаб олган ана шу маъсум ранг Голенишчевга жуда ҳам ёқиб тушди. Бегона одам ўз аҳволарини хато тушунмасин дегандек қилиб, Вронскийни дарҳол, жўрттага соддacha Алексей деб атай бошлагани ва икковлари бу ерда палацço деб аталадиган уйни ижарага олиб чиқиб кетишаётганлигини айтгани унга ҳаммасидан ҳам кўпроқ ёқиб тушди. Ўз вазиятига бундай бевосита, содда муносабатда бўлиши Голенишчевга жуда ҳам ёқди. Алексей Александрович билан Вронскийни танийдиган Голенишчев Аннанинг куч-ғайратга тўлиб, меҳрибонлик билан ўйнаб-кулиб муломала қилишини кўриб, уни тушунаётгандек бўлди. Эрини баҳтсиз қилиб, эри билан ўғлини ташлаб ўзининг яхши шаънига

доғ туширган Анна, яна ўзининг қандай баҳтиёр ва хуш-чақчақ бўла олишини тушунмас эди: Голенишев эса Анна тушуна олмаган шу нарсаларни тушунаётгандек эди.

Голенишев Вронский ижарага олган ўша палаццо тўғрисида:

— Гидда¹ бор,— деди.— У ерда жуда ажойиб Тинто-ретто² расмлари бор. Унинг сўнгги давридан.

Вронский Аннага юзланиб:

— Биласизми? Ҳозир ҳаво жуда яхши, ўша ёққа борайлик, яна бир кўриб келамиз,— деди.

— Жуда соз-да, ҳозир шляпамни кийиб чиқаман, ҳаво иссиқ дедингизми?— Анна шу савонни берди-ю, эшик оғзида тўхтаб, Вронскийга савол назари билан қараб қўйди. Яна юзи қип-қизариб гул-гул ёниб кетди.

Вронский унинг назаридаги маънони тушунди: Анна унинг Голенишев билан қандай муомалада бўлиш истагида эканл гини билмас, ўзимни Вронский хоҳлагандек тутяпманни-йўқми, деб хавотирда эди.

Вронский унга мулойим бир назар билан узоқ қараб турди. Кейин:

— Йўқ, унча иссиқ эмас,— деди.

Анна энди ҳамма гапга тушунгандек, айниқса Вронскийнинг ўзидан рози эканлигини фаҳмлагандек бўлди; кейин, Вронскийга бир жилмайиб қўйиб, тез одимлар билан эшикдан чиқиб кетди.

Оғайнилар бир-бирлари билан кўз уриштириб олишиди, шу пайт икковининг юзида саросима пайдо бўлди: Аннага ҳаваси келган Голенишев унинг тўғрисида бир нима демоққа чоғланарди-ю, лекин дейдиган нарсасини тополмаётгандек кўринарди, Вронский эса унинг бир нима дейишини ҳам ҳоҳлар, ҳам қўрқар эди.

Вронский қандай бўлса ҳам бирон гапни бошлаш учун:

— Шунақа дегин,— деб гап бошлади.— Шу ерга кўчиб келибсан-да!— Кейин Голенишев бир нима ёзаётган эмиш, деган миш-мишни эслаб, сўзини давом қилди:— Ҳали ҳам ўша ишинг билан бандмисан?..

— Ҳа, «Икки маншаш»³нинг иккинчи қисмини ёзяпман,— деди Голенишев, бў саволдан мамнун бўлиб,—

¹ Гидда — томошабоп ерларни тасвир этувчи китоб.

² Машҳур итальян рафсоми.

яъни, аниқроқ қилиб айтсам, ҳали ёзаттганим йўқ, тайёрлаиман, материаллар йигяпман. Бу қиён анча қенг бўлади, қарийб ҳамма масалаларни ичига олади. Бизда, Россияда биз Византиянинг меросхўрлари эканлигинизни ҳеч ким англагиси келмайди,— деб узун, қизғин изоҳ бошлади.

Автор «Икки манша»нинг биринчи мақоласини ҳаммага маълум нарсадек талқин этди; Вронский ундан бехабар бўлгани учун олдин анча хижолат тортди. Қейин эса, Голенишчев ўз фикрларини баён қила бошланда, Вронский, унинг фикрларига диққат билан қулоқ солиб ўтириб, «Икки манша»ни ўқимаган бўлса ҳам сухбатдошининг гапларини мароқ билан эшилди, чунки Голенишчев жуда чиройли гапирап эди. Лекин Голенишчевнинг ўзини қизиқтирган масала тўғрисида бўғилиб ҳаяжонланиб гапириши Вронскийни бир ёқдан ҳайрон қилса, бир ёқдан хафа қилди. Гапирган сари кўзларидан ўт чақнар, хаёлий душманга эътирози ҳам тезлашиб, юзининг туси ҳақоратланган киши юзи сингари ҳаяжонланиб бораради. Вронский Голенишчев билан бирга ўқиб юрганда, унинг озғин, тетик, меҳрибон, олижаноб бола эканлигини, корпус ўқувчилари орасида ҳамиша пешқадам эканлигини эслаб, бу тажангликнинг сабабини ҳеч англамас, маъқул кўрмас эди. Юксак доира га мансуб бўлган Голенишчевнинг жигига тегаётган аллақандай пасткаш ёзувчилар билан ўзини тенг қилиб ўтириши, уларга жаҳл қилиши Вронскийга айниқса манзур бўлмади. Голенишчевдай одамга шу ярашадими? Буниси Вронскийга манзур бўлмади, лекин, бунга қарамай, Голенишчевнинг бахтсизлигини сезди-ю, унга ачина бошлади. Голенишчев, Анна кириб келганини ҳам сезмай, фикрларини шошиб, қизишиб айтиб турган пайтда, унинг ҳаракатчан, анчагина чиройли юзида бахтсизлик, қарийб девоналил аломатлари барқ уриб турарди.

Анна бўшига шляпа, энгига енгиз кийимни ташлаб чиқиб чиройли қўли билан шамсиясини ўйнай-ўйнай Вронскийнинг ёнига келиб тўхтаганда, у Голенишчевнинг ўзига қатиқ тикилиб қолган кўзларидан қутулгани учун енгил тортиб, вужуди ҳаёт қувончи билан тўлган гўзал дугонасига янги муҳаббат билан қаради. Голенишчев зўрға ҳушини йигиб олди; у дастлаб мунграйиб, қош-қовоғини солиб ўтирди. Лекин ҳаммага меҳрибон бўлган Анна (шу пайт қандай эди-я!) содда ва

дилбар муомаласи билан уни жонлантириб юборди. Ҳар турли масалалар устида гап очиб кўргандан сўнг, Анна суҳбатни расм санъати устидаги мавзуга кўчирди, чунки Голенишчев бу ҳақда жуда чиройли гапирган эди. Анна унга дикқат билан қулоқ солди. Улар ижара олган уйларига пиёда келишиб, уйни кўриб чиқиши.

Қайтиб келишаётганда, Анна Голенишчевга:

— Мен бир нарсага хурсандман,— деди.— Алексей яхшигина *atelier*¹ га эга бўладиган бўлди. Сен ўша хонани албатта ол,— деди русчалаб Анна Вронскийга. Анна, Голенишчевнинг янги хилватхоналарида ўз одами бўлиб туришига ва ундан яширинишнинг ҳожати қолмаганига ақли етиб, Вронскийни сенсираб гапирди.

Голенишчев ялт этиб Вронскийга ўгирилди-ю:

— Ия, сен расм соласанми?— деб сўради.

— Ҳа, анча вақт бўлиб қолди, энди яна бир оз машқ қиляпман,— деди Вронский, қизариб.

Анна шодиёна бир табассум билан жилмайиб:

— О, бунинг талант зўр,— деди.— Мен ҳакам эмасман, албатта! Лекин биладиган ҳакамлар ҳам шундай дейишади.

VIII

Анна ҳур-эркин юра бошлаган ва тез тузалиб бораётган шу дастлабки даврида ўзини кечириб бўлмайдиган даражада бахтли ҳис этар, ҳаёт қувонч билан тўлиб-тошар эди. Эрининг бахтсизлигини ҳар қанча эсласа ҳам, барибир, бу унинг бахтига рахна сололмас эди. Бу эслаш, бир томондан, шу қадар даҳшатли эдики, бу тўғрисида ўйлаб бўлмас эди. Бошқа томондан, эрининг бахтсизлиги унга шу қадар катта бахт берган эдики, у пушаймон ейишга арзимасди. Қасаллигидан кейин бўлиб ўтган ҳодисаларни: эри билан ярошганини, ажрашганини, Вронскийниг ярадор бўлгани ҳақидаги хабарни, унинг келишини, ажралиш ҳаракатини, эрининг уйидан кетганлигини, ўғли билан хайрлашганини эслаш — буларнинг ҳаммаси унга туш каби туюлар, чет элда Вронский билан юрганда бир ўзи уйғонгандай ҳис этар

¹ ишхона (*франц.*).

эди. Эрига етказган жабрини эслаш эса унда жирканиш ҳиссини уйғотарди, чўкиб бораётган киши ўзига ёпишиб олган одамдан ўзини ажратиб олганда шундай нарсанй ҳис этади. У одам чўкиб кетди. Албатта, бу ёмон бўлди, лекин бирдан-бир нажот чораси шу эди, шунинг учун бу даҳшатли тафсилотни эсламаган яхшироқ.

Эри билан орасини узган биринчи дамда ўз қилмишидан кўнглини тинчтадиган бир мулоҳаза миясига келган эди. Бўлиб ўтган нарсаларнинг ҳаммасини ҳозир яна эслаганда, ўша битта мулоҳазани ҳам эсга олди: «Бу одамни мұқаррар бахтсиз қилдим,— деб ўйлаган эди,— лекин унинг бахтсизлигидан манфаат кўрмоқчи әмасман: мен ҳам изтироб чекяпман, яна чекаман: менинг учун дунёда энг қимматли бўлган нарсалардан маҳрум бўляпман — пок номимдан, севгили ўғлимдан ажраяпман. Мен ёмон иш қилдим, шунинг учун бахтиёр бўлишни хоҳламайман, талоқ олишни хоҳламайман, бадномлик изтиробини тортавераман, фарзанд доғида қолавераман». Лекин Анна, нақадар соғдиллик билан изтироб тортишни хоҳлаган бўлса-да, изтироб тортмас эди. Ҳеч қандай бадномлик ҳам йўқ эди. Улар чет элда одоб сақлаб, рус хонимлардан ўзларини тортиб юрар, қалтис аҳволга тушмас эдилар. Ҳамма ерда шундай одамлар билан учрашардиларки, бу одамлар ўзларини буларнинг аҳволини икковларидан ҳам яхшироқ тушуна-дигандек қилиб кўрсатардилар. Жондан ортиқ севган ўғлидан жудо бўлгани ҳам дастлабки кунларда унга изтироб бермади. Вронскийдан орттирган қизчаси шундай ширин эдики, Анна биргина шу қиз билан қолгандан сўнг қиз уни ўзига бутунлай маҳлиё қилиб қўйди, ана шундан кейин Анна ўғлини камдан-кам эслайдиган бўлиб қолди.

Яшаш эҳтиёжи соғайиш натижасида шу қадар кучайди, яшаш шароити шу қадар янги ва ҳузурбахш эдики, Анна ўзини кечириб бўлмайдиган даражада бахтиёр сезарди. Вронскийнинг қанақалигини билган сари, унга муҳаббати ортарди. Анна уни Вронский бўлгани ва ўзини яхши кўргани учун яхши кўрарди. Вронскийга тўла-тўкис эга бўлишдан ҳамма вақт шод эди. Унинг васлидан ҳузур қиларди. Анна унинг феъли атворини бирин-кетин билган сайин, булар Аннага дилрабо бўлиб кўринар эди. Гражданча кийим қиёфасини ўзgartириб юборган Вронскийнинг чөхрасига энди, кўнгил берган

ёш қиздай, мафтун эди. У нимаики демасин, ўйламасин, қылмасин — буларнинг ҳаммасида ўзига хос олижаноблик, киборлик нишоналарини кўрарди. Унга шунчалик берилиб кетгани кўпинча ўзини ҳам қўрқитарди: Анна унда бирон хунук нарса бормикан деб қарар, лекин тополмасди. У Вронскийнинг олдида ўзини ерга уришдан қўрқар эди. Буни билиб қолса, кўнгли совиб кетадигандек туюларди; Анна, ҳеч қандай сабаб бўлмаса ҳам, унинг муҳаббатидан маҳрум бўлиб қолмасайдим, деб шу қадар қўрқар эдики, бошқа ҳеч бир нарсадан бунчалик қўрқмас эди. Лекин Вронскийнинг ўзига муносабатидан миннатдор бўлмай иложи йўқ эди, уни қадрлаганини ҳам кўрсатмай туролмасди. Аннанинг фикрича, Вронский давлат ишларида муайян истеъоддога эга эди, бу соҳада каттакон роль ўйнаши муқаррар эди, лекин Аннани деб бу шону шуҳратдан воз кечди, бу ҳаракатидан пушаймонлигини бирон марта ҳам билдирамади. У илгаригидан ҳам кўпроқ ошиқ эди, ҳурмат шартини ўрнига қўяр эди; Анна хижолат тортмасин деган фикр миясидан нари кетмас эди. У шунчалик мард киши бўлишига қарамай, Аннанинг иродасига ҳеч қачон қарши бормас, ҳатто ўз иродасига ҳам эга эмасди, фақат Аннанинг истакларини бажаришгагина тайёрдек кўринар эди. Вронскийнинг ўз теварагида парвона бўлиши, ташвиш ва ғамхўрлиги гоҳо малол келтирса ҳам, Анна бу нарсаларнинг қадрига етмай иложи йўқ эди.

Вронский бўлса, кўп вақтлар давомида орзу қилиб келган тилаклари батамом ушалганига қарамай, ўзини тўла баҳтиёр ҳис қилмас эди. У кўп ўтмай амалга ошган тилаклари орзу қилган баҳт тоғидан фақат бир дона қумгина келтирганини ҳис этди. Бу нарса — орзу ҳавасларнинг ушалиши орқалигина баҳтга эришиш мумкин деб тасаввур қилиб келган одамларнинг доимий хатоларини яна бир марта кўрсатди. У Анна билан қовушиб, гражданча кийим кия бошлагандан сўнг дастлабки пайтларда илгари нималигини билмаган умуман эркинликнинг, севги эркинлигининг гаштини суриб юрди, бундан мамнун бўлди, лекин мамнунлиги узоқча бормади. Ҳадемай кўнглида истаклар истаги, зерикиш ҳисси пайдо бўлганини сезди. Ихтиёрини йўқотиб қўйиб, ҳар қандай ўтқинчи орзу, инжиқликни мақсад ва истак деб билиб, унга осилиб оладиган бўлди. Кундузнинг ўнолти соатини бирон нарса билан банд қилиш ке-

рак эди, чунки улар чет әлда ўз майлларича яшардилар, Петербургдаги жамият ҳаёт Шароити вақтларини банд қилиб келган бўлса, бу ерда ундей аҳвол йўқ эди. Вронский бурунлари чет элга бориб сурган бўйдоқлик ҳаётининг нашъу намолари ҳақида ҳозир хаёл қилиб ҳам бўлмасди, чунки ана шундай қилганида, танишлар билан қилингани кечки овқат маҳалида Анна ўксисб қоларди. Тутган мавқелари номаълум бўлгани учун маҳаллий кишилар билан ҳам, руслар билан ҳам алоқа боғлаб бўлмасди. Томошабоп жойларни бориб кўриш (уларнинг ҳаммасини кўриб бўлишган эди), ақлли рус кишиси бўлган Вронскийда инглизлардаги сингари қизиқиш туғдирмас эди.

Оч ҳайвон кўзи тушган ҳар қандай нарсага еса бўлармикан деб ўзини ташлаганидек, Вронский ҳам сира ўйлаб-нетиб ўтирмасдан гоҳ сиёсатга, гоҳ янги китобларга, гоҳ суратларга ёпишар эди.

Ёшлик чоғларидан расмга истеъоди бўлгани ҳамда пулларини қаерга сарф қилишни билмай гравюралар сотиб олиб юргани учун, Вронский рассомлик санъатини танлаб, шу билан шуғуллана бошлади-ю, қондирилишини талаб қилган, ҳали ушалмаган ниятларини шунга бағишилади.

Вронскийда санъатни англаш ва санъатга тўғри, дид билан тақлид қилиш лаёқати бор эди; у ўзида рассомга керак бўладиган нарса борлигини ўйлаб кўрди-да, рассомлик санъатининг қайси турини: диний, тарихий ёки турмуш маъзараларини тасвирловчи, реалистик турини танласамикан деб бир оз иккиланиб тургандан кейингина, расм чизишга ўтирди. У рассомлик санъатининг ҳамма турларини тушунар, унисидан ҳам, бунисидан ҳам илҳомлана оларди; лекин у рассомлик санъатининг умуман қандай турлари борлигини билмасдан туриб ва соладиган расми бирон маълум турга кирадими-йўқми, бунинг ғамини еб ўтирмай, кўнглидаги нарсадан илҳомланиш мумкинлигини тасаввур қила олмасди. Вронский буни билмагани ва бевосита ҳаётдан эмас, санъатда тажассум қилинган ҳаёт орқали, билвосита илҳомланниб келгани учун, жуда тез, жуда осон илҳомланар ва чизган суратини ҳам тақлид қилмоқчи бўлган расм турига жуда осон ўхшатиб, жуда тез соларди.

Бошқа ҳамма услублардан кўра француз услуби, салобатли ва эффектли услуб ёқар эди; Аннанинг

итальян костюмидаги портретини худди мана шу услубда сола бошлади. Бу портрет ўзига ҳам, кўрганларга ҳам жуда муваффақиятли чиққандай туюлди.

IX

Баланд шиплари қуббали нақшлар билан ишланган, деворларига расмлар чизилган, полларига гуллар солинган, баланд деразаларига сариқ рангли оғир пардалар тутилган, девор бурчакларидаги токчаларга ва каминларга вазалар қўйилган суратлар осилган, эшиклари ўймакор, заллари баҳайбат бу эски, ташландиқ палаццо, улар кўчиб келганларидан сўнг ўзининг ташки қиёфаси билан Вронскийда, мен рус помешчиги ва мансабсиз ҳарбий одам эмас, кўпроқ санъятнинг мунааввар ҳаваскори ва ҳимояткоридирман, мен эса севгили бир аёлни деб киборлар жамиятидан, ёру оғайнилардан, шону шуҳратдан воз кечган рассомман, деган янгиш тасаввурни кучайтирди.

Палаццога кўчиб келиш билан Вронский танлаган роль тамоман муваффақият билан натижаланди, у Голенищев воситаси билан бир қанча мароқли шахслар билан танишди-ю, дастлаб кўнгли жойига тушди. У бир итальян рассоми-профессори раҳбарлиги остида на турадан этюдлар чизди ва ўрта аср итальян ҳаёти билан шуғулланди. Ўрта аср италян ҳаёти сўнгти вақтларда Вронскийни шу қадар қизиқтиардики, ўзи ҳам шляпасини ўрта асрча кийиб, рўмолчасини елкасига ташлаб юрадиган бўлди, бу ўзига жуда ярашиб тушди.

Бир кун эрталаб Голенищев уларникига келганда, Вронский:

— Биз шу шаҳарда турамиз-у, ҳеч нарсадан хабаримиз йўқ,—деди. Кейин, шу бугун эрталаб олган рус газетасини унга узатиб бир рус рассоми тўғрисидаги мақолани кўрсатди:— Сен Михайловнинг суратини кўрганимисан?— деб сўради. Михайлов шу шаҳарда турарди, у қачонлардан бери оғиздан оғизга ўтиб юрган ва тутатилмасданоқ сотиб олинган суратини битирган эди. Мақолада ажойиб рассом ҳар қандай мукофот ва ёрдамдан маҳрум қолгани учун ҳукумат билан Академияга таъна қилинарди.

— Кўрганман,— деди Голенищев.— Албатта, истеъодди йўқ эмас, лекин тутган йўли бутунлай хато. Исога

ҳам, диний суратларга ҳам ўша-ўша Иванов-Штраус-Ренанча қарайди.

— Қанақа сурат экан?—деб сўради Анна.

— Исо Пилат олдида. Янги оқимдаги реализмга амал қилиб, Исони қип-қизил яхудий қилиб қўйган.

Суратнинг мазмуни ҳақида берилган савол Голенишевга унинг энг яхши кўрган мавзуига кўчишга йўл очиб берди. Голенишев дардини айта бошлади:

— Ҳайронман, қандай қилиб шунчалик қўпол хатота йўл қўйишади-я! Исонинг улуг кексалар санъатида тажассумланган аниқ сиймоси бор. Демак, улар худони эмас, иңқилюбчини ёки донишмандни суратга олмоқчи бўлишса, Сократни, Франклинни, Шарлотта Кордени олишсени, лекин Исони эмас. Улар санъатда қаламга олиб бўлмайдиган шахсларни олишади, сўнгра...

Вронский рус санъатининг ҳомийларидан бўлгани учун, Михайловнинг сурати яхшими-ёмонми, лекин бунга қарамасдан рассомга ёрдам қилиш керак эди, деган ўй билан:

— Менга қара, ростдан ҳам Михайлов шунчалик камбагалми?— деб сўради.

— Унчалик эмасдир. Узи ажойиб портретчи. Васильчикованинг портретини чизган, кўрганимисиз? Чамамда, портрет чизишни бас қилганга ўхшайди, шунинг учун ҳам муҳтоҷлик тортаётган бўлса ажаб эмас. Мен шундай деб...

— Илтимос қилсак: Анна Аркадьевнанинг портретини чизиб бермасмикан?— деди Вронский.

— Нега энди меникини?— деб айтди Анна.— Сенинг чизганинг етади, бошқасини хоҳламайман. Undan кўра Аняникини чиздира қолайлик (қизалогини шундай деб атарди). Ана ўзи,— деб қўшиб қўйди, деразадан қараб. Шу пайт гўзал итальян энага қизчани боқقا олиб чиққан эди; Анна шу сўзларни айтиб туриб, Вронскийга зидан қараб қўйди. Вронский ўз картинаси учун ана шу гўзал энаганинг бошини расмга олаётган эди, Анна ни ичига ўт солаётган бирдан-бир ҳасрат ҳам шу эди. Вронский расмга олаётиб унинг ҳуснidan, ўрта аср тақлидидаги сиймосидан завқланар, Анна эса, бу энагага рашки келаётганлигини бўйнига олишдан қўрқиб, ўзини ҳам, унинг кичкина ўғлини ҳам суйиб эркалар эди.

Вронский ҳам деразадан қаради, кейин Аннанинг

кўзларига бир назар ташлаб, дарҳол Голенишчевга мурожаат қилди:

— Биласанми сен шу Михайловни?

— Кўрганман. Бир тентак, илми йўқ одам. Ҳа, ўша, ҳозир ҳар қадамда учраб турадиган янги саёқ, ёввойи одамлардан биттаси-да. Биласиз, d'emblee¹ шак келтириш, рад этиш ва материализм деган тушунчалар асосида тарбия олган ўша эркин фикрлардан у. Илгарилари, билсангиз,— деярди Голенишчев, Аннанинг ҳам, Вронскийнинг ҳам гапиргилари келиб турғанини сезмай ё сезишни истамай,— илгарилари, билсангиз, эркин фикрлилар ҳам туппа-тузук одамлар бўларди; диний, қонун, ахлоқ тушунчалари асосида тарбияланарди, эркин фикрлилик даражасига фақат ўзининг кураши ва меҳнати орқасидагина кўтариларди; ҳозир эса эркин фикрлиларнинг янги тоифаси пайдо бўлиб қолди; булар ахлоқ, дин ақидалари борлигини, обрўли зотлар ва фикрлар борлигини эшитмасданоқ эркин фикрли бўлиб олишяпти; кимки ҳамма нарсани рад қилиш тушунчаси асосида тарбия топибди — у ёввойи одам. Михайлов ҳам шунақа. Чамамда, москвалик бир камер-лакейнинг ўғли бўлса керак, ҳеч қандай илм, маълумот олмаган. Академияга кириб, донг чиқаргандан сўнг, аҳмоқ одам эмас-да, илм олиш пайига тушган. Назарида илм манбаи журнallар бўлган-у, ўзини журнallарга урган. Биласизми, эски замонларда илм олишини хоҳлаган киши, масалан, айтайлик, француз, ҳамма классикларни ўрганишга ўтиради: илоҳиётга, трагедияга, тарихга, фалсафага доир асарларни ўқирди; шундай қилганда, биласизми, бутун ақлий меҳнат хазинаси кўз олдида бўларди. Бу одам эса ҳозир тумшуғи билан бориб салбий адабиётга урилди, салбий фанинг бутун мағзини бир зумда ҳазм қилиб, тайёр бўлди-қолди. Бу ҳам оз: бундан йигирма йил аввал бу адабиётдан обрўли кимсалар, асрлар бўйи давом этиб келган назарияларга қарши кураш аломатларини топган бўларди, бу курашдан бошқа хил қарашлар ҳам бор бўлганлигини тушуниб олган бўларди; лекин ҳозир шундай курашга дуч келяптики, бу кураш эски қарашлар билан мунозара қилишни ўзига эп кўрмайди,

¹ бирдан (франц.).

тиккасига: ҳеч нарса йўқ. *Evolution*¹, танлаш, яшаш учун кураш — вассалом, дейди. Мен ўз мақоламда...

Анна Вронский билан бир неча бор секин кўз уристириб олгандан сўнг:

— Менга қаранг,— деди; у Вронскийни бу рассомнинг маълумоти қизиқтирмаслигини, балки уни рассомга ёрдам қилиш ва портрет буютириш фикрида эканлигини биларди, шунинг учун Голенишчевнинг гапини кескин бўлиб:— Менга қаранг, олдига бора қолайлик!— деди.

Голенишчев ўзига келиб, жони дили билан рози бўлди. Рассом шаҳарнинг узоқ маҳаллалирдан бирида тургани учун, коляскада боришга қарор қилдилар.

Анна, Голенишчев ва Вронский колясканинг олдинги қаторида ўтириб борди; улар бир соатчадан кейин узоқ маҳалладаги янги солинган чиройли бино олдига етиб келишди. Улар олдига чиқсан ҳовли ходимининг хотинидан Михайлов ўз студиясига одам киритишини, лекин у ҳозир икки қадамча нарёқдаги уйида эканлигини билишгандан сўнг, хотинга ўз карточкаларини беришди-да, ишлаган суратларини кўришга ижозат сўраб, уни Михайловникига юборишиди.

X

Граф Вронский билан Голенишчевнинг карточкаларини олиб келишганда, рассом Михайлов, одатдагича, ишлаб турган эди. Эрта билан студиясида катта сурат билан банд бўлди. Уйга келди-ю, пул талаб қилган уй бекаси билан муомалани ўринлатолмаган хотинига жаҳли чиқди.

— Сенга йигирма мартача айтдим: бекъ билан ади-бади қилишма, деб. Ўзинг ўлгидек нодонсан, уига итальянча гап уқдира бошладингми, бўлди, яна бешбадтар аҳмоқсан,— деди хотинига, узоқ гап талашгандан кейин.

— Ҳадеб пайсалга солаверма-да, менда айб йўқ. Қўлимда пул бўлса-ю...

— Бас, мени кўп қийнайверма, азбаройи худо!— деб қичқирди Михайлов йиғламсираб; кейин, қулоқларини беркитиб, тўсиқ орасидаги ишхонасига кирди-да, ичкаридан эшикни қулфлаб олди. Ичида: «Нодон» деб тўнгиллади-ю, столга ўтириб, папкасини очди-да, бошлаб

¹ эволюция (франц.).

қўйған суратига ғалати бир иштиёқ билан дарҳол киришиб кетди.

Турмуши ёмонлашган пайтларда, айниқса хотини билан жанжаллашган кезларида шу қадар ҳарорат ва муваффақият билан ишлардики, бошқа маҳаллар ҳеч қачон бундай бўлмасди. У ишни қилиб туриб: «Оҳ! Қаёққа бошимни олиб кетсам экан!» деб ўйларди. Михайлов ғазабнок бўлган одам қоматини чизаётган эди. Расмни илгари солиб қўйған бўлса ҳам, кўнгли таскин топмади — ўзига ёқмади. «Йўқ, униси яхшироқ эди... қаерда қолди-я?» У хотинининг олдига чиқди, қош-қовини солиб, унга қарамасданоқ катта қизчасидан ўзи уларга берган қофознинг қаерда эканлигини сўради. Ташланган расмли қофоз топилди, лекин булғанганд, мум томган эди. Шундай бўлса ҳам расмни олиб, столга келтириб қўйди-да, нарироқдан кўзларини қисиб туриб қаради. Бирдан жилмайди, суюнганидан қўлларини силкита бошлади.

— Ҳа, шундай,— деди-ю, дарҳол қаламни олиб, шоша-пиша чиза кетди. Мум доғи суратдаги одамга янги қиёфа бериб турарди.

У ана шу янги қиёфани қофозга чизаётганда, бир кун ўзи сигара сотиб олган савдогарнинг ияклари олдинга туртиб чиқсан, серғайрат чеҳраси бирдан эсига тушиб кетди. У солаётган расмидаги одам чеҳрасини ва иягини шу тахлитда чизди. Михайлов шодлигидан кулиб юборди. Расмдаги сохта, ўлик одамга бирдан жон кирди, энди у ҳеч ўзгартириб бўлмайдиган қиёфа олди. Бу расм тирик эди, унинг аниқлиги равшан ва шубҳасиз эди. Шу қоматга қараб расмни тузатса бўларди, оёқларини бошқа тахлитда, чап қўлини бутунлай бошқа ҳолатда чизиш, соchlарини орқага қаратиб қўйиш мумкин, керак ҳам эди. Бу тузатишларни киритди-ю, лекин шаклини ўзгартирмади, фақат қадди-қоматини тўсиб турган нарсаларнигина чиқариб ташлади. Рассом суратни кўрсатмай, тўсиб турган пардаларнигина олиб ташлагандай бўлди: ҳар бир янги чизиқ киши қоматини ғайратлироқ, кучлироқ ва шамдан тушган доғдан кейин унинг кўзига бирдан кўриниб кетган шамоилини ёрқинроқ қилиб кўрсатарди. Карточкаларни олиб киришганда, Михайлов бу расмни эҳтиётлик билан тугаллаётган эди.

— Ҳозир, ҳозир!

Михайлов хотинининг олдига чиқди.

— Бас энди, Саша, жаҳлинг чиқмасин! — деди у, юраксизлик билан мулойимгина жилмайқб.— Сендан ҳам ўтди, мендан ҳам. Ўзим тӯғрилайман.

Михайлов, хотини билан ярашгандан сўнг, бахмал ёқали жигар ранг пальтоси билан шляпасини кийиб, студияга кетди. Муваффақиятли чиққан расм аллақачон хаёлидан кўтарилиган эди. Энди унинг фикри-хаёли коляскада келган мўътабар рус кишиларида эди; уларнинг студияга келганиларидан Михайлов қувонар, ҳаяжонлашарди.

Ҳозир мольбертда турган сурати тӯғрисида кўнглиниг чуқур бир ерида: бунга ўхшаган расмни ҳали ҳеч ким солган эмас, деган фикр бор эди. Ўз расмини Рафаэлнинг ҳамма расмидан яхшироқ деб ўйламаса ҳамики, шу расмда кўрсатмоқчи бўлган ва кўрсатган нарсасини ҳеч ким ҳеч қаҷон кўрсатмаганинги биларди. Михайлов буни жуда яхши билади, расмни сола бошлилаган ўша узоқ пайтлардан бери биларди; лекин одамларнинг фикрлари; улар қандай бўлишидан қатъи назар, Михайлов учун жуда катта аҳамиятга эга, уни қаттиқ ҳаяжонлантиради. Ҳар қандай мулоҳаза, масалан, ўзи шу картинасида кўриб турган нарсаларнинг заррасини ҳакамлар ҳам кўра олганини билдирувчи кичкина мулоҳаза ҳам уни ҳаяжонга соларди. У ўз ҳакамларига ўзидан ортиқ тушунадиган кишилар деб баҳо берар, улардан суратда ўзи кўрмаган нарсаларни кўрсатиб беришади деб кутар эди. Томошибинларнинг мулоҳазаларидан кўпинча ана шундай фикрларни то-паётгандек бўларди ҳам.

Михайлов шаҳдам одимлар билан студиясининг эшиги олдига келди-да, ҳаяжонланганига қарамай, эшикдан тушган кўланкада туриб, Голенишчевнинг қизғин гапларига қулоқ солаётган, айни замонда яқинлашиб келаётган рассомга қараётган Аннанинг чиройли қоматини кўриб ҳайратда қолди. Михайлов меҳмонлар олдига келар-келмас бу таассуротнинг ҳам, сигара сотувчи савдогарнинг ияги сингари, кўнглига жо бўлиб олганини ўзи ҳам сезмай қолди; кейин бу таассуротни керак бўлгандагина олиш учун кўнглининг чуқур бир ерига яшириб қўйди. Голенишчевнинг рассом тӯғрисида аввал айтган гапи билан ҳафсалалари пир бўлган меҳмонлар унинг башарасини кўриб бешбаттар совиб кетишиди. Михайлов ўрта бўй, ғўлабир, майдада қадам одам

эди; жигар ранг шляпаси, қаҳва ранг пальтоси, алла-қаҷон кенг шим кийиш расм бўлганига қарамай, ҳали ҳам ташламаган тор шими, айниқса япалоқ юзининг од-милиги ва юраксиэлиги чеҳрасидан сезилиб турса ҳам, салобатини йўқотмасликка тиришгани ёмон таассурот қолдирди.

Михайлова ўзини парвосиз қилиб кўрсатишга тиришиб:

— Ичкарига марҳамат,— деди-да, даҳлизга киргандан сўнг чўнтағидан калитни олиб, эшикни очди.

XI

Студияга киргандан сўнг Михайлова мөхмонарларга яна бир марта разм солиб чиққач, Вронскийнинг юзи-даги ифодасини, айниқса ёноқларини хаёлига жо қи-либ қўйди. Рассомнинг ҳис-туйғулари фаолиятини тўх-татмай материал йиғиб турса ҳам, суратлари устида муҳокама бошланадиган пайт дам сайин яқинлашиб келаётгани учун ҳаяжони ҳамон ортиб борса ҳам, кўз-га чалинмайдиган нишоналардан бу уч киши ҳақида бир хуносага келиб қўйди. Униси (Голенишев) шу ерлик руслардан Михайлова унинг фамилиясини ҳам, қаерда кўрганлигини, нима тўғрисида гаплашганлигини ҳам эслаёлмайди. У қаҷон бўлса ҳам кўрган одамлари-нинг юзини хотирида қандай сақлаб қолган бўлса, Голенишевнинг юзини ҳам эсида шундай сақлаб қол-ган эди, лекин бу юзнинг ифодаси соҳта, бемаъни, сий-қа эканини хәлидан ўтказиб қўйгани эсида эди. Узун соchlари, жуда ҳам кеңг манглайи юзига маъноли тус бериб турса-да, ингичкагина қаншари устида болалар-никига ўҳшаган арзимас, бесаранжомлик ифодаси бор эди. Вронский билан Қаренина, Михайлловнинг фикри-ча, ҳамма бой руслар сингари санъатда ҳеч нимани ту-шунмаса ҳам, ўзларини санъатнинг қадрига етадиган миришкорлар деб кўрсатадиган донгдор, сарватдор руслардан бўлиши керак эди. «Рост, қадимий санъат намуналарини кўриб бўлишиб, энди янги студияларни фирибгар немису Рафаэлпараст аҳмоқ инглизнинг студия-сини томоша қилиб юришибди, менинг олдимга эса, шу ҳам қаторда қолмасиён, кўриб кўяйлик, деб келишган», деб ўйлади. Дилетантларнинг (улар қанчада ақлли бўлиш-са, шунча ёмон) ҳозирги замон раесомлари студияларини

қандай мақсадда кўришларини Михайлова жуда яхши биларди; улар: санъат тубан тушиб кетди; янги расмларни кўрган саринг қадимий улуф устоозлар тақлид қилиб бўлмайдиган даражада мустаҳкам эканликларига ишониб борасан, дейиш мақсадидагина студияларини бориб кўришади. Михайлова шу нарсаларни кутар, ўзаро суҳбатларида менсимасдан парвосивлик билан айтаётган гапларидан, манекенлар ва бюстларга қарашларидан, суратни қачон очиб кўрсатар экан деб бамайлихотир айланиб юришларидан шу тилакда эканликларини кўриб турарди. Лекин, бу тахминига қарамасдан этюдларини очиб кўрсатганда, пардани кўтариб, чойшапни олиб ташлаганида, юрагида кучли ҳаяжон турганини пайқади; Михайлова, ҳамма доңгдор ва сарватдор руслар ҳайвон ва аҳмоқ одамлар деган тушунчада бўлса ҳам, лекин Вронский билан Анна унга ёкиб қолди, шу важдан унинг ҳаяжони яна кучайди.

У бедана юриш қилиб, ўзини четга олди-да, картинага ишора қилиб:

— Қани, буни кўринглар-чи? Пилат насиҳати. XXVII Матфей боби,— деди, ҳаяжонидан лабларининг қалтирий бошлаганини сезиб. Шундан кейин меҳмонларнинг орқасига ўтиб турди.

Меҳмонлар суратга жимгина қараб туришган шу бир неча секунд мобайнинда Михайлова ҳам унга лоқайдик билан, бегона кўз билан қаради. Унда, мана шу бир неча секунд мобайнинда олий, ҳаққоний ҳукмни шулар, шу меҳмонлар чиқаради, деган ишонч туғилди, вадоланки бир минутча олдин уларга ўзи нафрат кўзи билан қараган эди. У илгарни суратни чизиш билан машғул бўлган бутун уч йил давомида ўз картинаси ҳақида ўйлаган ҳамма нарсаларни эсидан чиқарди; суратнинг ўзи шубҳасиз деб билган барча фазилатларини ҳам эсидан чиқарди. Энди картинасига уларнинг ёт, лоқайд, биринчи марта кўраётган кўзлари билан қарап, унда бирон фазилат тополмас эди. Суратнинг олдинги планида Пилатнинг аламли, Исонинг эса осоишига юзини, орқадаги планда Пилат мулоғимларининг қорасини ва нима бўляпти деб мўралаб турган Иоаннинг юзини кўрди. Шундай хатолар ва тузатишлар орқасида ўзига хос характер олган ҳар бир чехра, рассомни шунча қийнаган ва шодлантирган ҳар бир юз, умумий манзарага, бўёқларнинг ҳам тур ва ранглари-

га риоя қиламан деб шунча қийинчиликлар билан бир неча бор ўринлари алмаштирилган бу барча юз — буларнинг ҳаммаси, ҳозир меҳмонлар кўзи билан қараганда, унга минг марталаб қайтарилиган сийقا сиймоларга ўхшаб кўрина бошлади. Унинг учун энг азиз бўлган сиймо — Исо сиймоси, суратнинг гавҳари эди, уни кашф этганда қувончи ичига сиғмай кетган эди, энди суратга буларнинг кўзлари билан қараганда, ҳаммаси, ҳамма нарса йўқ бўлди. Михайлова, Тициана, Рафаэль, Рубенс қалами билан жуда чиройли қилиб (улар ҳам талай-талай хатолар топди) чизилган Исоларнинг, яна ўша-ўша аскарлар ва пилатларнинг суратларини кўрди. Булар ҳаммаси бемаза, рангсиз, эски, ҳатто ёмон солинган — ола-була, заиф суратлар. Меҳмонлар рассом ҳузурида сохта ҳурмат билан ҳайратланганларини айтарлар, ёлғиз қолганиларида эса рассомга ачишишар, ундан кулишар, шундай қилишга ҳақли була.

Михайлувга меҳмонларнинг сукут сақлагани (гарчи бир минутдан ортмаган бўлса ҳам) жуда оғир ботди. Сукутни бузиш ва ўзининг ҳаяжонда эмаслигини кўрсатиш учун ўзини зўрлаб Голенишчевга мурожаат қилди. У Анна билан Вронскийнинг юз ифодасидаги бирон нишонани кўздан қочирмаслик учун тоғ Аннага, тоғ Вронскийга безовталик билан қараб туриб:

— Сиз билан кўришиш шарафига ноил бўлган эдик шекилли,— деди.

Голенишчев заррача ҳам юраги ачишмай расмдан кўзларини узди-да, рассомга қараб бемалол жавоб қилди:

— Бўлмаса-чи! Биз Rossiniнинг кўришганимиз, эсингиздами, итальян қиз — янги Решель декламация ўқиган кечада учрашувдик.

Кейин, Михайлова картина тўғрисида фикр айтишни кутиб турганини сезиб, шундай деди:

— Картикангиз мен кўрганимдан бери жуда ҳам мукаммаллашибди. Пилатнинг сурати ўшандада ҳам мени ғоят ҳайратда қолдирган эди, ҳозир ҳам шундай. Бунга қараган одам меҳрибон, дилкаш, лекин қилаётган ишини билмаган ўтакетган амалдорни кўраётгандай бўлади. Лекин менинг назаримда...

Михайлувнинг юзи бирдан ёришиб, кўзлари чарақлаб кетди. Бир нима демоқчи бўлди-ю, лекин ҳаяжонининг зўридан ҳеч нима дея олмади, ўзини йўтал тут-

ғанга солди. Михайлов Голенишевнииг санъатни, англаш қобилияти нечоғлиқ паст деб билмасин, амалдор сифатидаги Пилатнинг юз ифодаси тўғри эканлиги ҳақидаги ҳаққоний фикри нақадар аҳамиятсиз фикр бўлмасин, муҳим томонлар тўғрисида оғиз очмай туриб, бу кичкина масала ҳақида одил фикр айтгани нечоғлиқ дилозор бўлиб кўринмасин, бу фикрдан Михайловнинг боши осмонга етгудай бўлди. Унинг ўзи ҳам Пилат сурати тўғрисида Голенишчев айтган фикрда эди. Бу фикр Михайловга маълум бўлган тўғри фикр бўлса-да, бошқа миллионларча фикрларнинг биттаси бўлса-да, Михайловнинг кўзида Голенишчев фикрининг қимматини асло туширмади. У Голенишчевни шу фикри учун яхши кўриб қолди. Натижада бояги ғамгинлик ҳолатидан чиқиб, бирданига хушчақчақ бўлиб қолди. Айни замонда картинаси мураккаб тирик ҳаёт каби кўз олдида жонланиб кетди. Михайлов Пилатни шундай тушунғанлигини яна айтишга чоғланди; лекин лаблари итоатдан чиқиб титрай бошлади, у яна фикрини айтолмади. Вронский билан Анна ҳам паст овоз билан нима ҳақидадир гаплашиб туришарди; одатда картиналар кўргазмасида қисман рассомни хафа қилмаслик, қисман санъат тўғрисида гапира туриб оғиздан чиқиб кетадиган бемаъни гапларни овоз чиқариб гапирмаслик учун мана шу тахлитда гапиришади. Михайловга сурати уларда ҳам таасурот қолдиргандай кўринди. У Анна билан Вронский ёнига борди.

— Исонинг сиймоси жуда ҳам ажойиб! — деди Анна. У кўрган нарсалар ичида шу сиймо кўпроқ манзур бўлган эди; шу сабабли бу сиймони картинасини маркази эканлигини, унинг мақталиши эса рассомни хурсанд қилишини пайқади.— Пилатга ачингани кўриниб турибди.

Бу ҳам рассомнинг суратида ва Исонинг сиймосида топилиши мумкин бўлган миллионларча тўғри фикрлардан бири эди. Анна Исонинг Пилатга ачинаётганини айтди. Исонинг сиймосида ачиниш ифодаси ҳам бўлиши керак, чунки унда муҳаббат, самовий сокинлик, ўлимга тайёрлик ифодалари бор, сўзларнинг беҳудалигини тушуниб туради. Албатта Пилатда амалдорлик, Исода эса ачиниш ифодалари бор, чунки бири моддий, иккинчиси эса руҳий ҳаётнинг тимсолидир. Михайловнинг миясидан шулар ва шуларга ўхшаган жуда кўп

башқа фикрлар ўтди. Яна юзи шодликдан чарақлаб кетдii.

— О, мана бу сиймо қандай яхши чизилган-а, қанча ҳаво бор, айланиб ўтса бўлади,— деди Голенишчев, шу мулоҳазаси билан сиймонинг маъно ва мазмунини ёқтиримаганини кўрсатмоқчи бўлиб.

— Ҳа, жуда катта усталик билан чизилган!— деди Вронский.— Орқадаги одамлар қорасини қаранг, яқол кўриниб турибди-я! Ана техника,— деди кейин, Голенишчевга қараб; шу билан иккови ўртасида ўтган гапда ўзи шу техникани эгаллашга журъат этганига шама қилгандай бўлди.

Голенишчев билан Анна ҳам тасдиқлашди:

— Ҳа, ҳа, жуда ажойиб!

Михайлов ҳаяжон ичиди; шунга қарамай, техника тўғрисидаги гап юрагини тирнаб кетди. У, Вронский-га жаҳл билан бир қарагандан сўнг, бирдан қош-қовоғини солиб олди. Техника сўзини кўп эшитган бўлса ҳам, бунинг остидаги маънони асло тушуммас эди. Бу сўз тагидаги маънони мазмунга сира ҳам қарамасдан механик равишда расм солиш, чизиш қобилияти деб биларди. Гўё, ёмон нарсани яхши қилиб чизиш мумкин-дек, техникани ички истеъдодга қарши қўйганларини кўп эшитган эди. Ҳозир ҳам шуни пайқади. У асар устига ўтирган гардни олиб ташлашда асарнинг ўзига зарар етказмаслик учун ҳам, гардни олиб ташлаш учун ҳам жуда кўп диққат ва эҳтиётлик талаб қилинини биларди; бу ерда ҳеч қандай техника йўқ, расм чизиш санъати йўқ. Агар кичкина болага ёки ўзининг аёл ошпазига у кўрган нарсалар аён бўлганда эди, аёл ошпаз ҳам ўзи кўрган нарсасини тозалаб кўрсатган бўларди. Ҳолбуки энг тажрибали, энг уста санъаткор-техник ҳам, чизадиган нарсасининг мазмуни ва унинг чегараси олдишдан аён бўлмаса, ёлғиз механик қобилият билан ҳеч бир нарсани чизолмас эди. Бундан ташқари, техника тўғрисида гапириладиган бўлса (буни Михайловнинг ўзи кўриб турибди), унинг техникасини мақтаб бўлмас эди. Чизаётган ё чизиб бўлган суратларининг ҳаммасида кўзга тиканакдек ботадиган хатолар борлигигини кўрди; бу хатолар асар устидаги гард-гирдларни эҳтиётсизлик билан олиш натижасида юзага келди; бу хатоларни энди бутун асарни бузмасдан тузатолмайди. Қарийб ҳамма сиймо ва юзларда сурат-

га путур етказиб турган гард қолдиқларини кўриб турибди.

— Агар ижозат берсангиз,— деб сўз бошлади Голенишчев,— битта мулоҳаза бор эди...

— О, жуда хурсанд қиласиз, марҳамат,— деди Михайлов, мугомбирлик билан қулимсираб.

— Мулоҳаза шундан иборатки, сизнинг суратингизда Исо худо қиёфасидаги одам эмас, одам қиёфасидаги худо бўлиб қолибди. Лекин, биламан, ўзингиз атайлаб шундай қилгансиз.

— Мен юрагимда бўлмаган Исони қаламга ололмасдим,— деди Михайлов, тумтайиб.

— Ҳа, ундаи бўлса, агар фикримни баён қилишга ижозат берсангиз... картинангиз шу қадар яхшики, менинг мулоҳазам ҳеч қандай путур етказмайди, чунки бу менинг шахсий мулоҳазаларим. Сизда бошқача. Асоснинг ўзи бошқача. Лекин Ивановни олиб кўрайлик. Менингча, агар Исо тарихий бир шахс дараҷасига келтириб қўйилган экан, у ҳолда Иванов бошқа тарихий мавзуни, янгисини, қўл урилмаганини танласа, яхшироқ бўларди.

— Борди-ю, санъат илҳомлантираётган мана шу улуғвор мавзуни олса-чи?

— Ахтарса, бошқалари ҳам топилади. Лекин гап шундаки, санъат мунозара ва мулоҳазани ёқтирмайди. Ивановнинг картинасини кўрганимизда эса, диндорларда ҳам, динсизларда ҳам: «Бу худоми ё худо эмасми?» деган савол туғилади, шу билан таассурот бирлигини барбод қиласди.

— Нега? Менингча, илмли кишилар учун мунозара-га ўрин қолмайди,— деди Михайлов.

Голенишчев бу фикрга қўшилмади, санъат учун керак бўлган таассурот бирлиги тўғрисидаги олдинги фикрини дастак қилиб олиб, Михайловни енгиб қўйди.

Михайлов ҳаяжонланарди-ю, лекин ўз фикрини ҳимоя қилиш учун сўз топиб беролмасди.

XII

Анна билан Вронский, ўз ҳамроҳларининг маҳмаданалигидан афсусланиб, қаочондан бери бир-бирлари-га қараб-қараб қўяр эдилар. Ахийри Вронский, студия эгасини ҳам кутмай, бошқа бир кичикроқ картина томонга ўтиб кетди.

Икковлари бир оғиздан:

— Вой, қандай яхши, қандай ажойиб расм! — деб юборишиди.

Михайлов: «Нима ёқиб қолди экан-а уларга?» деб ўйлади. Уч йил бундан олдин чизган бу расми эсида ўйқ эди. Бу расм бир неча ой давомида кечаш кундуз уни машғул қилиб келгани эди; Михайлов туттаган ҳамма суратларини эсидан чиқарганидек, бу расм туфайли тортган азобу үқубатларини ҳам, кўрган шоду хуррамликларини ҳам эсидан чиқарган эди. Бу расмга ҳатто қарагиси ҳам келмасди, уни сотиб олмоқчи бўлган инглизни кутиб тургани учунгина осиб кўйган эди.

— Бу шунчаки бир эски этюдлардан,— деди Михайлов.

Голенишев ҳам картинашни латофатига мафтун бўлиб қолған бўлса керак, у ҳам астойдил:

— Қандай яхши-я! — деб юборди.

Иккита ўғил бола самбиттол соясида қармоқ билан балиқ овларди. Бири, каттароги, қармоқни энди ташлаған бўлса керак, бутун фикру зикри билан чантал орқасида қармоқ пўкатини чиқаришга уриниб ётиби; иккинчиси, ёшроғи, кўкат устида оқиш соchlари пахмайиб кетган бошига қўлларини тираб, ўйчан мовий кўзларини сувга тикиб ётиби. Нимани ўйлаётган экан?

Бу суратидан меҳмонларнинг завқлангани Михайловнинг юрагидеги эски ҳаяжонини ҳаракатта келтириб юборди, лекин у ўтмишга доир бўлган бу хил беҳуда ҳислардан қўрқар, уларни ёмон қўрар эди, шунинг учун, гарчи бу мактоблар уни сунтонтирса ҳам, меҳмонлар эътиборини учинчи суратга тортмоқчи бўлди.

Лекин Вронский: «Картина сотилмайдими?» деб сўраб қолди. Михайловни меҳмонлар ҳаяжонга солиб кўйган бир пайдо пулдан оғиз очилиши, унинг таъбии хира қилди. Шунинг учун қош-қовогини солиб туряб:

— Сотгани қўйилган,— деди.

Меҳмонлар кеттандан сўнг, Михайлов Пилат билан Исо сурати рўпарасига ўтириди-да, картина тўғрисида айтилган, гарчи айтилмаган бўлса ҳам, меҳмонларнинг кўнгилларига келган гапларни хаёлида тақрорлади, Қизиги шуки, улар шу ерда эканларида ва Михайлов фикран уларнинг нуқтai назарлари билан қараганда ўзи учун шу қадар катта аҳамият касб этган нарса ҳозир бирдан буғун маъносини йўқотиб қўйди. Суратга

ўзининг бутуы санъаткорларни диди ва вазари билан қарай бошлади, энди картинасининг мукаммаллигига, демак, қиммати баландлигига имони комил бўлдь; картинасининг мукаммаллигига қаноат ҳосиль қилини ишоятда зарур эди, чунки ана шундагина бошқа ҳамма манфаатларини четга сурноб кўйиб, бамайлихотир ишлаши мумкин эди.

Исонинг ракурсдаги¹ оёқлари ҳар ҳолда яхши чиқмаган. Михайлов палитрани қўлига олиб, ишга тушиб кетди. Исонинг оғини тузата туриб, орқадаги Иоаннинг суратига қараб-қараб қўяди; меҳмоналар шунга эътибор қўлишимаган бўлса ҳам, Михайлов унинг ҳар қандай камолатдан устун эканлигини биларди. Исонинг оғини тўғрилаб бўлгандан сўнг Иоаннинг сурати билан машғул бўлмоқчи бўлди-ю, лекин ҳаддан ортиқ ҳовриқиб тургани учун бу ишга ярамаганини сезди. Михайлов совуққонлик маҳалида ҳам, қўигли юмшаб, ҳамма нуқсонларни ҳаддан зиёд кўриб турганда ҳам ишлай олмас эди. Бу совуққонлик ҳолати билан ишом қайнаган ҳолат ўртасида бир погона бор эдики, шундагина ишлаш мумкин эди. Ҳозир эса ҳаяжонни баланд. Картинасини ёлиб қўймоқчи бўлди-ю, лекин чойшапни ушлаганча тўхтаб қолди: Иоаннинг суратига шукуҳ билан жилмайиб, узоқ қарэб турди. Кейин, ачимгандек кўзини олдида, чойшашни туширди, ҳорғини, лекин баҳтли бир ҳолда уйига чиқиб кетди.

Вронский, Анна, Голенищев уйларига жуда вақтлари чот бўлиб, ўл бўйи гаплашиб қайтиши. Гап Михайловнинг ўзи ва картиналари тўзрисида борди. Ақл ва кўнгилдан тамомила мустақил бўлгав, тугма ва қарийб жисмоний қобилият деб тушунишга талант сўзи уларнинг оғзидан тушмас эди, санъаткорни тўлғоқقا солған нарсаларнинг ҳаммасини шу сўз билан ифода этишини истардилар, чунки ўзлари ҳеч қандай тушунчага эга бўлмаган, лекин гапиргилари келган нарсанни шу сўз билан аташ эҳтиёжини сезар эдилар. Михайловнинг таланти ўйқ деб айтиб бўлмайди, лекин таланти илмининг камлиги орқасида равнақ топа олмайди, чунки илмисизлик бизнинг рус рассомларимизга хос умумий

¹ Расмда узоқдан кўрынгак нарсаларнинг тегишди катталикда берилиши.

Бахтсизликдир, дейишарди. Шундай бўлса ҳам ўғил болалар сурати эс-ҳушларини олиб қўйган эди, шунинг учун икки гапнинг бирида:

— Қандай ажойиб сурат-а! Қандай қилиб бунга мусассар бўлдийкин, яна бирам содда! Суратнинг нечоғлик яхшилигини ўзи ҳам билмайди. Ҳа, қўлдан чиқариб юбормаслик керак, сотиб олиш керак,— деярди Вронский.

XIII

Михайлов кичкина суратни Вронскийга сотиб, Аннанинг портретини ҳам чизиб беришга рози бўлди. Тайланган кунда келиб, ишни бошлаб юборди.

Беш кундан кейин портрет Аннага жуда ўхшаб қолганлиги учунгина эмас, балки ниҳоятда чиройли чиққани учун ҳаммани, айниқса Вронскийни ҳайрон қолдириди. Михайлов Аннанинг ўзигатина хос гўзаллигини қандай пайқади экан? Мана шуниси қизиқ эди. Вронский Аннанинг кўнглини ойнадагидай кўрсатиб турган ана шу дилбар тасвирий иборани гарчи шу портретдан билиб олган бўлса ҳам, «кўнглини акс эттириб турган бу дилбар тасвирий иборани пайқаш учун Аннани менчалик билиш, менчалик севиш керак эди», деб ўйларди. Лекин бу тасвирий ибора шу қадар ҳақиқий, тўғри эдикни, Вронскийнинг ўзига ҳам, бошқаларга ҳам у қачонлардан бери маълумдек кўринарди.

— Мен қанча вақтлардан бери уннайман-у, ҳеч эвени қилолмайман,— деди Вронский, ўзи чизған портрет тўғрисида,— у киши эса бир кўрди-ю, чизиб ташлади. Мана шу-да техниканинг фазилати.

Голенишчев:

— Сен ҳам эришасан,— деб тасалли берди; Голенишчевнинг фикрича, Вронскийда талант ҳам бор эди, санъетнинг қадрига етиш учун имкон берадиган илм-маърифат ҳам бор эди. Вронскийнинг таланти борлигига Голенишчевни ишонтирган яна битта важҳ ҳам бор эди: у ўз мақолалари ва фикрларининг Вронский томонидан мақталишига, хайриҳоҳлик билдиришига муҳтоҷ эди, чунки у мақтовлар ҳам, қўллаб-қувватлашлар ҳам икки томондан бўлиши керак деб биларди.

Михайлов бирорнинг уйида, айниқса Вронскийнинг палаццосида ўзини студиясидағидан бутунлай бошқача тутар эди. У, ўзи ҳурмат қилмаган кишилар билан қа-

линлашишдан қўрқаётгандек, юзаки эҳтиром билан ки-
фояланарди-ю, ўзини тортиб юрарди." У Вронскийга
граф жаноблари деб мурожаат қиласди; Анна билан
Вронскийнинг неча марта таклиф этганига қарамай, ов-
қат қилгани қолмас ва портрет чизишдан бошқа мақ-
садда келмас эди. Анна унга ҳаммадан ҳам қўпроқ меҳ-
рибонлик кўрсатди, у портрети учун миннатдор эди.
Вронский, ўзи солган сурат тўйрисида рассомнинг фик-
рини эшитишга қизиқиб юрган бўлса керак, Михайлов-
га ҳаддан зиёд ҳўмат ва эҳтиром кўрсатарди. Голениш-
чев эса Михайловга санъат тўйрисидаги чинакам тушун-
чаларини талқин қилиш пайтини қўлдан бермас эди.
Лекин Михайлов ҳаммасига бепарво эди. Анна унинг
кўзларида ўзига қараб тўймаганлигини сезиб турса ҳам,
Михайлов у билан гаплашишдан ўзини тортарди. Врон-
ский унинг рассомлик санъати тўйрисида гап очганда
ҳам Михайлов чурқ этмади, шунингдек, Вронскийнинг
суратини кўрсатишганда ҳам чурқ этмади. Голенишев-
нинг гаплари оғир ботаётгандиги кўриниб турса ҳам,
унга эътироуз қиласди.

Улар Михайловни яқинроқ билишгандан кейин, у
ўзининг тортиниши, душманликка ўхшаган ёқимсиз муо-
маласи билан умуман ёқмай қолди. Иш тамом бўлиб,
қўлларида ажойиб портрет қолгандан сўнг унинг оёғи
кеシリганига Вронскийлар ниҳоятда хурсанд бўлишди.

Голенишев, Михайлов Вронскийга ҳасадланарди,
деб ҳамманинг кўнглида бор гапни айтди.

— Ҳасадланмайди деб фараз этайлик, чунки унинг
таланти бор: лекин сарой аҳлларига мансуб бўлган
бадавлат бир киши, бунинг устига яна граф ҳам (ахир
улар бунақа одамлардан нафратланишади), у бутун
умрини тикиб қилган нарсасидан яхшироқ нарсани ун-
ча заҳмат чекмай қилганига жаҳли чиқади. Ҳаммасидан
ҳам илму маърифати алам қиласди, чунки шундай нар-
салар йўқ ўзида.

Вронский Михайловни ҳимоя қиласа ҳам, лекин қал-
бининг чуқур бир ерида бунга ишонарди, нимагаки,
унинг тушунчасича, бошқа дунё кишиси, паст табақа
кишиси ҳисобланishi керак.

Михайлов ҳам, Вронский ҳам бир натурадан чизган
расм — Аннанинг портрети Вронскийга ўзи билан Ми-
хайлов ўртасидаги фарқни кўрсатиши керак эди; лекин
Вронский бу фарқни кўрмади. У фақат Михайловдан

кейин Аннанинг портретини, энди кераксиз, деб чизмай қўйди. Ўрта аср мавзуидаги суратини эса давом эттириди. Ўзи ҳам, Голенишчев ҳам, айниқса Анна ҳам бу суратни жуда яхши солиняпти деб ҳисоблашарди, чунки у машҳур картиналарга Михайлова чизган суратлардан кўпроқ ўхшарди.

Михайлова бўлса, Аннанинг портрети ўзини ҳам маҳлиё қилиб қўйганига қарамай, иш тамом бўлганда улардан ҳам кўпроқ қувонди, чунки энди Голенишчевнинг санъат тўғрисидаги сафсалаларини ортиқ өшитмайди. Вронскийнинг рассомлигини ҳам эсдан чиқариш мумкин бўлади. У Вронскийнинг рассомлик санъати билан ўйнашишини тақиқ қилиб бўлмаслигини биларди; Вронскийнинг ҳам, ҳамма дилетантларнинг ҳам хоҳлаган расмларини солишлари мумкинлигини билар, лекин бу нарса таъбини хира қиласади. Бироннинг ўзига мумдан каттакон қўғирчоқ қилиб олишини, кейин уни ўпишини тақиқлаб бўлмайди. Агар шу қўғирчоғи билан ошиқ маъшуқ олдига келса-ю, ошиқ ўз маъшуқасини эркалагани сингари, у ҳам қўғирчоғини эркалай бошласа, ошиқнинг албатта таъби хира бўлади. Вронскийнинг расмларини кўрганда, Михайлова ҳам ана шундақа таъбини хира қиласадиган ҳис пайдо бўлди; унга бу ҳам кулгили, ҳам аламли; ҳам ачинарли, ҳам ҳақоратли кўринди.

Вронскийнинг рассомлик санъатига ва ўрта аср ҳаётига мароқи узоққа бормади. Рассомлик диди шу қадар эдики, сола бошлаган суратини охирига ҳам етказмади. Сурат ўлда-жўлда қолиб кетди. Вронский, агар сурат устидаги ишни давом эттиrsa, дастлабки пайтларда унча сезилмаган камчиликларнинг яққол кўзга ташланишини сал-пал сеза бошлади. У ҳам Голенишчевнинг аҳволига тушиб қолди: Голенишчев: «Ҳали фикрим етилганича йўқ, ҳозирча ўйлаб, материал тўплаб юрибман, шунинг учун айтадиган гапим йўқ», деб ўзини ҳар доим алдаб келарди. Лекин бу нарса Голенишчевни ғазабга келтирас, қийнарди. Вронский бўлса ўзини алдамас эди ҳам, қийнамас эди ҳам, айниқса ўзига ғазабланмасди. Характеридаги ўзига хос қатъият билан бу масалани изоҳлаб ҳам ўтирамади, ўзини оқламади ҳам, расмкашликни бас қилди-қўйди.

Лекин ўзининг ҳам, расмкашликтан ҳафсаласи пир бўлгани учун ажабланган Аннанинг ҳам итальян шах-

ридаги ҳаёти бу машғулотсиз шу қадар диққинафас, палаццо ҳам бирданига шу қадар эски ва ифлос; дераза ва эшик пардаларидағи доғлар, поллардаги ёриқлар, шувоги күчган пирамонлар ҳам шу қадар хунук күриниб кетдикі, Голенишчевни, итальян профессорини, саёхатчи немисни ҳадеб күраверишдан юраклари шу қадар қон бўлиб кетдикі, турмушни ўзгартирмасдан иложи бўлмай қолди. Улар Россияга, қишлоққа қайтишга жазм қилдилар. Вронский Петербургда акаси билан ўртадаги меросни бўлиб олиш, Анна эса ўғлини кўриш ниятида эди. Эзни эса Вронскийнинг отасидан қолган каттакон мулкида ўтказишга қарор қилдилар.

XIV

Левиннинг уйланганига уч ой бўлиб қолди. У ўзини баҳтиёр сезса ҳам, лекин кутганича эмас эди. Ҳар қадамида эски орзуларининг пучга чиққанини ва янги, кутилмаган баҳтга дуч келганини кўрарди. Левин баҳтли эди, лекин уйлангандан кейин бу оила ҳаётининг илгари хаёл қилган нарсалардан бутунлай бошқа эканлигини ҳар қадамда кўра бошлади. Қайиқчанинг кўлда силлиқ, осойишта сузиб боришини кўрганда ҳаваси келган киши ўзи шу қайиқчага тушганда нималарни ҳис қиласа, Левин ҳам ҳар қадамда ўзини шундай ҳис қиласади. Қайиқдаги одам қайиқни лапанглатмай тўғри ўтириши, шу билан бирга, қаёққа қараб сузиш кераклигини, остида сув борлигини бир нафас ҳам унутмасдан ақлини ишлатишни, эшкак отиши кераклигини, ўрганмаган қўл эшкак отса оғришини, қайиқни фақат томоша қилиш осону, унга тушиб юриш ҳар қанча баҳрни очса ҳам, лекин қийинлигини билиши керак.

Бўйдоқлик маҳалда бошқа эру хотинларнинг туриштурмушларини, арзимаган ташвишларини, жанжалларини, рашкларини кўрганда, ийида нафратланиб кулиб қўярди. Унинг қаноатича келажак оилавий ҳаётида бундай нарсалар бўлмаслиги ва шу билан бирга сиртдан қараганда ҳам, унинг фикрича, бошқаларнинг ҳаётига бутунлай ўхшамаслиги керак эди. Энди қараса, ўзи билан хотинининг ҳаёти сира ҳам бошқа тарзда эмас, асинча, илгари ўзи нафратланиб келган, ҳозир эса унинг майлига ҳам қарамай, рад қилиб бўлмайдиган ғайри оддий бир аҳамият ола бошлаган майдада, бачканада.

ташвишлардан иборат бўлиб қолибди. Энди Левин бу икир-чикир ташвишларни бартараф қилиш, илгари ўзига туялгандек, унча осон нарса эмаслигини ҳам кўриб турарди. Левин оилавий ҳаёт масаласида ўзини тўла тушунчага эга одам деб юради, лекин бу тушунчасига қарамай, у ҳам, ҳамма эркаклар сингари, оилавий ҳаётга ишқ гаштини суриш манбай дебгина қарап, ишққа эса ҳеч нима ғов бўлмаслиги, майдада чуйда ташвишлар ҳалал бермаслиги керак, деб биларди. Левиннинг фаҳмича, у ўз ишини қилиши ва бу ишдан кейин дам олиш учун ишқ гаштини суриш керак эди. Хотини эса фақат ёри, севгилисигина бўлиб қолиши керак. Аммо Левин ҳам ҳамма эркаклар сингари, хотинининг ҳам ишлаши кераклигини эсдан чиқарган эди. Шунинг учун бу шоирона ҳилқат, гўзал Кити оилавий ҳаётнинг биринчи ҳафтасида эмас, биринчи кунларидаёқ дастурхонлар, мебеллар, меҳмонларга солинадиган кўрлатўшаклар, патнуслар, ошпаз, овқат ва ҳоказоларни эсдан чиқармай, улар тўғрисида ғамхўрлик қилиб, булар устида бош қотира бошлаганига Левин ҳайрон бўларди. Унашиб қўйган пайтидаёқ Кити чет эл саёҳатини узил-кесил рад этганига ва, зарур нарса борлигини билгандек, қишлоққа кетишга қарор қилинганига, ишқ-муҳаббатидан ташқари нарсаларни ҳам ўйлашга қодир эканлигига Левин ҳайрон қолган эди. Бу нарса ўшанда Левинга ҳақорат бўлиб кўринган эди, энди, кейинги пайтларда ҳам Китининг баъзи икир-чикирлар тўғрисида бир неча бор ташвишланиб юрганини кўрди — бу ҳам уни хафа қилди. Аммо бу нарсалар Кити учун зарурлигини биларди. Левин бу ташвишларнинг нимага керагини билмаса ҳам, гарчи булардан кулса ҳам, Китини яхши кўргани учун, уларга ҳавас билан қарапарди. Левин Москвадан олиб келинган мебелларни жойлаганига, ўзининг ва эрининг хоналарини янгича безатганига, дераза ва әшик пардаларини осганига, меҳмонлар учун, Долли учун хоналар ажратганига, янги хизматкор қизига уй тўғрилаб берганига, қари ошпазга овқат буюрганига, Агафья Михайловнани озиқ-овқат масалаларидан четлатиб, у билан гап ташшанига кулар эди. У Китининг қақажонлик билан берган ўринсиз буйруқларига қари ошпазнинг завқи келиб жилмайганини ҳам кўрар; Агафья Михайловна ёш бегоимнинг қазноқдаги янги топшириқларига

кулиб, ўйчанлик билан бош чайқаганини кўрар; Кити унинг олдига кириб, хизматкор Маша ҳалигача уни ойимқиз деб ҳисоблаганини, натижада ҳеч ким гапига қулоқ солмаганини гоҳ кулиб, гоҳ йиғлаб туриб арз қилганди, Кити яна ҳам ширин кўринарди. Бу қилиқлари Левинга ширин кўринса ҳам, лекин ғалати таассурот қолдиради, шу сабабли, бундай қилмагани маъқул эди, деб ўйларди.

Кити уйда эканлигига баъзан карам билан квасни ёки конфетни хоҳлаб қоларди, лекин бу нарсаларни топишнинг иложи бўлмасди, энди эса хоҳлаганини буюра олади. Тоф-тоф конфет сотиб ола билади, хоҳлаганича пул тутиб, хоҳлаган пирожноени буютира олади; Левин бу ўзгаришнинг таъсирини билмас эди.

Кити Доллининг болалари билан келишини орзу қилиб, қувонганидан терисига сигмас эди, шунинг учунки, жиянларининг ҳар бирiga ўзлари хоҳлаган пирожное буютирар, Долли эса синглисийнинг янги ҳаётига тан берарди. Китини рўзгор ишлари кун сайн ўзига тортиб, қизиқтириб борар, ўзи эса бунинг сабабини билмас эди. У, баҳорнинг яқинлашиб келаётганини савқи табиий бир ҳис билан сезгани ва ёғингарчилик бўлишини билгани учун, ўз билгича инини қуарар, айни замонда, ин қуришга ўрганиш учун шошилар эди.

Китининг майдाचуйда нарсалар тўғрисида бундай ташвишланиб юриши Левиннинг дастлабкӣ бахтли кунларидағи юксак идеалига тамоман тескари эди, уни пушаймон қилган нарсалардан бири шу бўлди; Левин бу ташвишлар маъносини тушунмас, лекин булар завқини келтирарди, шунинг учун ҳам уни мафтун қилган янги нарсалардан бири шу бўлди.

Уни ҳам пушаймон, ҳам мафтүн қилган иккинчи нарса — жанжал эди. Левин ўзи билан хотини ўртасида ҳурмат, меҳр ва муҳаббатдан бўлак муносабатлар бўлишини ҳеч маҳал кўз олдига келтирмаган эди, лекин дастлабки кунларидаёқ бирдан жанжаллашиб қолишиди; шунда Кити: «Фақат ўзингни яхши кўрасан, мени яхши кўрмайсан!» деди-ю, қўлларини силтаб, йиғлаб юборди.

Биринчи жанжалга сабаб шу бўлдики, Левин янги ҳутторга бориб, ярим соатча кўпроқ туриб қолди, нимагаки яқин йўл билан келаман деб адашиб қолди. Левин

вии уйга фақат Китини, унинг севгисини, ўзининг баҳтини ўйлаб келар, яқинлашган сайин Китига бўлган меҳрӣ-муҳаббати ошиб борарди. Левин Китининг ўзига тегишини сўраш учун Шчербацкийларникига қандай ҳис билан келган бўлса, хутордан кела солиб уйга шундай, балки ундан ҳам кучлироқ бир ҳис билан отилиб кирди. Кити уни юзида ҳеч маҳал кўрилмаган бир тумтайиш билан кутиб олди. Левин ўпмоқчи бўлган эди. Кити итариб юборди.

— Нима бўлди?

— Вақтингни хуш қилиб юрибсан...— деб сўз бошлиди Кити, ўзини зардаси қайнаган, босиқ одам қилиб кўрсатишга тиришиб.

Кити дераза токчасида қимир этмай ўтирган шу ярим соат мобайнида бемаъни рашқ ўтида куйиб-ёнган эди; у оғзини очар-очмас аччиқ-аччиқ сўзлар бирин-кетин оғзидан отилиб чиқа бошлади. Левин черковда никоҳ ўқилгандан сўнг уни бошлаб чиққанда тушунмаган нарсаларини ана шундагина равшан тушунди. Левин унинг ўзига яқинлигини тушуниб олди, айни замонда Кити билан ўзининг бир жону бир тан бўлиб, уларни бир-биридан ажратиш мумкин эмаслигини пайқади, у бу нарсани шу дам ҳис қилиб турган ва ўзини азоблаётган иккиланиш туйфуси орқалигини тушунди. Олдин нафси оғриди, лекин Кити билан ўзининг бир жон, бир тан эканлигини ўйлагандан кейин, нафси оғриши мумкин эмаслигини ўша дамдаёқ тушунди. Орқа томонидан иттифоқо қаттиқ зарба еган киши айборни топиш ва ундан қасос олиш учун ғазаб билан кетига ўгирилиб қарайди; у ўзини ўзи бехосдан уриб олганини, бировга жаҳл қилишнинг ўрни йўқлигини пайқайди: энди оғриқка бардош бериш кераклигини билганда, кишининг кўнглида қандай ҳис уйғонса, Левинда ҳам дастлаб шундай ҳис уйғонди.

Левин бу нарсани кейинча ҳеч маҳал шу қадар кучли ҳис қилмаган бўлса ҳам, бу биринчи зарбадан кейин ўзини узоқ вақтгача ўнглай олмай юрди. Табиий ҳис ундан оқланишни, хотинининг ноҳақ эканини исбот қилишни талаб этарди; лекин ноҳақлигини исбот қилиш — унинг яна ҳам жигига тегиш ва бу дарду аламларнинг сабабчиси бўлган жанжални яна ҳам кучайтириш деган сўз бўларди. Одат бўлиб қолган бир ҳис: айбни ўз бўйнингдан соқит қилиб, унга юкла, деярди: иккинчи, яъни уни-

сидан кучлироқ ҳис: оранинг бузилишига йўл қўйма, бу ғиди-бидини тезроқ, иложи борича тезроқ бартараф қил, десярди. Бундай ноҳақ айб билан қора бўлиб қолиш ҳам одамни қийнарди, лекин ўзини оқлайман деб бироннинг кўнглини оғритиш яна бешбаттар ёмон эди. Ўйқуда бир ери оғриётган киши сингари, Левин оғриб, азоб бериб турган жойини узиб, кесиб ташламоқчи бўлди, лекин ҳушига келди-ю, оғриб, азоб бериб турган нарса ўз тани эканлигини кўрди. Энди оғриб, азоб бериб турган жойига малҳам босиш керак, холос; у ҳам шундай қилишга тириша бошлади.

Левин хотини билан ярашиб олди. Кити ўзининг айбига иқрор бўлса ҳам, лекин айтмади, эрига меҳри яна ортди. Энди улар севгининг яғи, яна ҳам кучли гаштини сура бошладилар, Лекин бу нарса кутимаган ва арзимаган сабаблар билан ора-сира жанжал чиқиб туришига халақит бермас эди. Бир-бири учун ниманинг муҳимлигини ҳали-бери билмаганликлари ва дастлабки пайтларда икковларининг ҳам кайфлари жойида бўлмагани сабаб ораларида тез-тез жанжал чиқиб турарди. Бирининг кайфи яхши, иккincinnisinинг кайфи ёмон бўлганда ҳеч қанақа жанжал чиқмасди, лекин икковларининг ҳам кайфи бузилиб турганда ҳеч ақлга сиғмайдиган шундай арзимас сабаблар туфайли жанжаллашиб қолишардики, кейин нима тўғрида жанжаллашганларини эслаб топа олмас эдилар. Тўғри, икковларининг ҳам кайфлари чоғлигида ҳаёт жуда лаззатли эди. Шундай бўлса ҳам, бу дастлабки даврлар иккови учун ҳам оғир, қийин давр бўлди.

Мана шу дастлабки кунларда, уларни бир-бирига боғлаб турган занжирни гоҳ униси, гоҳ буниси силтаб тортқилаётгандек, оралари бузилиб турарди. Умуман, Левин одамларнинг гапига ишониб маза ойдан, яъни тўйдан кейинги биринчи ойдан кўп нарса кутган эди, лекин у икковининг ҳам хотирасида ҳаётларининг энг оғир, энг ҳақиқи даври бўлиб қолди. Кайфлари бузилмайдиган, ўзларини тута билган вақтлари камдан-кам бўлган ўша хунук даврнинг ярамас, уятли изларини иккови ҳам ҳаётларининг сўнгги даврларида хотираларидан ситиб чиқаришга ҳаракат қилишди.

Тўйларидан уч ой ўтгандан ва Москвада бир ой туришиб қайтгандан кейингина ҳаётлари бир меъёрга тушиб кетди.

Улар Москвадан ҳозиргина қайтиб келишди-ю, ўзлари холи қолганликлари учун қувониши. Левин кабинетидаги ёзув столида ўтириб ёзарди. Кити эса Левиннинг бобоси ва отасининг кабинетида ҳамма вақт сақланиб келган қадимий чарм диванда ўтириб, droqrie angdaisel тикарди; Китининг эгнида эрга теккан кунларида кийиган, Левин учун азиз ва ёдгор бўлган тўқ зангори кўйлак бор эди. Левин Китининг шу ердалигини юрагида бир қувонч билан сезиб, ўйланиб ёзарди. Янги хўжалик асослари баён қилиниши керак бўлган китоби билан хўжалик соҳасидаги машғулотини ташлаб қўймаган эди; лекин илгарилари бу машғулоти ва фикрлари ҳаётини қоплаб олган зулматга нисбатан қанчали майда, арзимаган нарса бўлиб кўринганидек, ҳозир ёрқин ёғдуга чўмган келажак ҳаёт бахтига нисбатан ҳам ўшандай майда арзимас иш бўлиб кўринарди. У машғулотни давом эттираётган бўлса ҳамки, ҳозир диққатининг маркази бошқа томонга ўтганлигини, натижада ишга бутунлай бошқача, равshan қарай бошлаганини сезиб турарди. Бурунлари бу иш унинг учун ҳаётдан қутулиш василаси эди. Илгарилари бу ишсиз ҳаёти зимистонга айланишини сезиб юрарди. Ҳозир эса бу машғулот унга равнақ ҳаёти бир тарзда бўлмаслиги учун зарур эди. Левин қоғозларини қўлига олиб, ёзган нарсаларини ўқиб чиққандан сўнг, ишни давом эттирилса арзиди, деган қаноатга келди. Бу — янги, фойдали иш эди. Илгариги фикрларининг анчаси ортиқча ва қалтис кўринди, шу билан бирга, аниқланмаган кўпгина жойлари бу ишни ҳаёлидан яна бир бор ўтказиб чиққандан кейин равshan бўлиб қолди. Ҳозир Россиядаги зироатчиликда кўрилаётган заарларнинг сабаблари ҳақида янги боб ёзаётган эди. Левин Россиядаги қашшоқлик ер-мулкнинг но тўғри тақсимланиши ва тутилган йўлнинг хатолиги орқасидагина келиб чиқаётгани йўқ, бунга қейинги вақтларда Россияга файри табиий равишда киритилаётган ташқи маданият, айниқса алоқа йўллари, темир йўллар ҳам сабаб бўляпти, деб исботларди; Левиннинг даъвосича, алоқа йўллари, яъни темир йўллар шаҳарларда

¹ инглиз қаштаси (франц.).

марказланиш, зебу зийнатга берилиш ҳолларини түгдирар, натижада зироатчиликка путур еткәзис, фабрика саноатини, кредит ва унинг ҳамроҳи бўлмиш биржа найрангларини ривожлантиради. Унинг фикрича, давлат бойлиги нормал ҳолатда тараққий этганда, зироатга кўпроқ куч тўкилганда, зироатчилик тўғри йўлга, лоақал муайян шароитга тушгандагина бу ҳоллар содир бўларди: Левиннинг фикрича, мамлакат бойлиги бир меъерда ўсиши, айниқса бойликнинг бошқа тармоқлари зироатчиликдан ўтиб кетмаслиги, алоқа йўллари ҳам зироатчиликнинг маълум босқичига мувофиқ бўлиши керак; биз ҳозир ердан нотўри фойдаланиб турган бир пайтимизда,— деб ёзарди Левин,— иқтисодий зарурат орқасида эмас, сиёси зарурат орқасида қурилган темир йўллар вақтида илгари ўтказилган бўлиб чиқди, чунки улар зироатга кутилган ёрдамни кўрсатмадилар, саноат билан кредитни ривожлантиридилар ва деҳқончиликнинг ўсишини тўхтатиб қўйдилар; шундай бўлдики, жониворнинг бир аъзоси бир томонлама ва бемовруд ўсиб кетиб, унинг умумий тараққиётига зарар етказганидек, Европа учун, замонаси келган ва зарур бўлган алоқа йўлларининг, фабрика фаолиятининг кучайтирилиши ҳам Россияядаги умумий тараққиётга зарар етказди; булар, зироатчиликни йўлга солиб юбориш бобида навбатда турган энг муҳим масалаларни бир четга суриб қўйиб, бизга фақат зааргина етказди. Левин ўз фикрларини ёзиш билан банд бўлганида, Кити Москвадан жўнаш арафасида ўзига жуда ноҳйя модабозлил қилган ёш князь Чарскийга эрининг бошқача қараганини ўйлаб ўтирас эди. «Рашк қиласи,— деб ўйларди Кити.— Тавба, ўзи бирам дилбару, лекин эси йўқ. Мени рашк қиласи! Кошки эди ундақаларнинг мен учун ошпаз Петрдан ортиқ ери йўқлигини билса,— деб ўйларди Кити, эрининг гарданига ва қизил бўйнига худди ўз мулкидек ғалати бир ҳис билан қараб.— Ишдан қолдиришга юрагим ачиса ҳам, майли (улгуради!), юзини бир кўрмасам бўлмайди: орқасидан қараб турганимни сезармикан? Қайрилиб қарасин... қарасин, ҳа!» — Шундан кейин, кўзларининг таъсирини кучайтириш учун, кўзларини катта очиб турди.

Левин қаламни қўйди-да:

— Ҳа, улар меҳнатнинг бор-йўқ сувини сиқиб ичишиб, туппинигина беришади,— деб тўнғиллади-ю, Кити-

нинг кулимсираб қараб турганини сезиб, орқасига ўғирилди. Кейин ўрнидан тураётуб:

— Нима гап? — деб жилмайиб сўради.

«Қаради», деб ўйлади Кити.

Кити ишдан қўйгани учун хафа бўлганми-йўқлигини, билиш учун унинг юзига тикилиб туриб:

— Ҳеч, сени қарапмикансан, девдим,— деди.

Левин унинг ёнига келди-ю, қувончини ичига сиғди-ролмай қулиб:

— Икковимизнинг холи турганимиз қандай яхши-я! Яъни, менинг,— деди.

— Менга ҳам шундай! Ҳеч ёққа бормайман, айниқса, Москвага.

— Нималарни ўйладинг?

— Менми? Мен, ҳалиги... йўқ, йўқ, бор, ёзувингни ёз, кўнглинг бўлинмасин,— деди Кити, лабларини жийириб,— мен ҳам мановини қирқиб илма-тешикчалар қилишим керак, кўряпсанми?

Кити қайчини олиб, қирқа бошлади.

Левин унинг ёнига ўтириди-да, кичкина қайчининг доира шаклидаги ҳаракатига қараб туриб:

— Йўқ, нимани ўйладинг? Айт,— деди.

— Оббо, нимани ўйлардим? Москвани ўйладим, гарданингни ўйладим.

Левин Китининг қўлини ўпиб:

— Менга бу баҳт қаердан келди-я! Ўзим ҳам ҳайронман, бирам яхши, бирам яхшики,— деди.

— Менга, аксинча, қанча яхши бўлсаям, мен ҳайрон бўлмайман.

Левин унинг бошчасини авайлаб айлантириди-да:

— Кокилинг бор экан-ку,— деди,— ҳа, кокилинг. Кўрдингми, мана бу ерда. Йўқ, йўқ, иш қиляпмиз.

Машғулот тўхтаган эди; Кузъма чой тайёр бўлганини айтгани кирганда, улар худди айборлардек, сапчиб тушиб, ўзларини ҳар ёққа уришди.

— Шаҳардагилар келишдими? — деб сўради Левин Кузъмадан.

— Ҳозиргина келишди, ажратишяпти.

Кити кабинетдан чиқиб кетаётиб:

— Тезроқ чиқ,— деди Левинга,— бўлмаса хатларни сенсиз ўқиб қўяман. Юр, икковимиз бирга ўтириб рояль чалишамиз.

Левин ёлғиз қолгандан кейин дафтарларини Кити со-

тиб олган янги портфелга солди-да, қўлини Кити келгандан кейин пайдо бўлган янги, ажойиб умивальникда ювди. Левин миясига келган фикрлардан кулар, уларни ёқтиргмагандай бош чайқар эди; уни пушаймонга ўхшаган бир ҳис қийнар эди. Ҳозирги ҳаётида ўзини хижолат қиладиган, бўшаштирадиган, Левиннинг ўз таъбирича, одамгарчиликдан чиқарадиган бир нарса бор эди: «Бундай яшаб бўлмайди,— деб ўйларди у.— Уйланганимга ҳадемай уч ой тўлади, мен бўлсан ҳеч нима қилганим йўқ. Бугун иштаҳа билан ишга ўтирган эдим, нима бўлди? Бошладиму ташладим. Ҳатто одатдаги ишларимни ҳам ташлаб қўйдим. Хўжалик ишларини ҳам ўйламайман, дала-даштга чиқмайман. Ҳайронман, уни ташлаб кетишга кўзим қиймайдими ё зерикиб қолади деб ўйлайманми? Мен бўлсан, уйланмасдан олдин ўтадиган турмуш шунчаки гап, ўз йўлида ўтиб кетаверади, ҳақиқий турмуш уйланганингдан кейин бошланади, деб юрибман. Умримни бефойда, бекорчилик билан ўтказаётганимга ҳадемай уч ой бўлади, ҳолбуки умримни ҳеч бундай ўтказмаган эдим. Йўқ, бундай қилиб бўлмайди, иш бошлаш керак. Албатта, хотиним айбдор эмас. Ундан ўпкалашга ўрин йўқ. Ўзим қаттиқроқ туришим, мустақиллигимни ҳимоя қилишим керак эди. Бу аҳволда ўзим ҳам шу йўлга кириб кетишум, уни ҳам ўргатиб қўйишим мумкин... албатта, хотиним айбдор эмас», деярди Левин ўзига.

Норози одамнинг бошқаларга ўпка қилмаслиги қишини, энг яқин кишисига ҳам норозилигини айтольмасдан туролмайди. Шунинг учун ҳам Левиннинг миясига Китининг ўзи айбдор эмас (у ҳеч масалада айбдор бўлиши мумкин эмас эди), ҳамма бало ҳаддан ташқари юзаки, эркин тарбия олганида («қилғилиқни ўша аҳмоқ Чарский қилди, биламан, Кити уни тўхтатмоқчи бўлди-ю, лекин эвини қилолмади»), деган ўй келди. «Ҳа, уйга кўнгил қўйишдан (Кити шұнақа экан), зеб-пардоznи ўйлашдан, бродерie angbaisedan бошқа қизиқадиган жиддийроқ нарсаси йўқ. На менинг ишимга қизиқади, на хўжаликка, на мужикларга, на ўзи яхши билган музикага ва на китоб ўқишига. Ҳеч нима қилмайди, кўнгли тўқ бўлиб юраверади». Левин Китини кўнглида шундай деб қораласа ҳам, лекин унинг яқин орада келадиган ишлар даврига, яъни айни бир вақтда эрининг хотини, ўйнинг бекаси бўлиш, болаларини кўтариш, боқиш

ва тарбия қилиш даврига тайёрланаётганлигини ҳали англамас эди. Левин ўйламасдики, Кити бу нарсаларни табий сезгиси билан қилас, бу оғир меҳнатга тайёрланниб юриб, дамларини бегамликда ва севги саодати ичидә ўтказаётганлиги учун ўзидан хафа бўлмас, аксинча, шу бегам минутлардан фойдаланиб, севинч-қувонч билан ўзига уя қуаради.

XVI

Левин юқорига чиққандан, хотини янги чой идишлари ёнидаги янги кумуш самовар қошида ўтириб, тез-тез хат-хабарлашиб турадиган Доллининг мактубини ўқиётган эди; Кити қари Агафья Михайловнани кичкина столча ёнига ўтқазиб, олдига бир чашка чой келтириб қўйган эди.

Агафья Михайловна Китига мөҳр билан кулимсираб қўйиб:

— Кўрдингизми, ойимингиз мени қаерга ўтқазиб қўйдилар,— деди.— Бирга ўтириинг, дедилар.

Левин Агафья Михайловнанинг бу гапидан кейинги кунларда Агафья Михайловна билан Кити орасида чиққан можаронинг тугаганини уқди. Янги бека Агафья Михайловнадан бекалик ҳуқуқини олиб қўйган, шу билан унинг дилини оғритган эди; Левин, бунга қарамасдан, Китининг ҳар ҳолда кампирни енганини ва унга яхши кўрина олганини пайқади.

Кити саводсизлик билан ёзилган бир хатни узатиб:

— Мана, сенинг хатингни ҳам ўқидим,— деди.— Ўша хотиндан келибди, акангдан шекилли ўқиганим йўқ, Мана булари бизницидан, Доллидан. Қара! Долли Гриша билан Танияни Сармацкийларникида бўлган болалар балига олиб борибди: Тания маркиза кийимида борибди.

Аммо Левин унинг сўзларига қулоқ солмай, Николай акасининг илгариги ўйнаши Марья Николаевнадан келган хатни қизариб олди-ю, ўқий бошлади. Бу Марья Николаевнанинг иккинчи хати эди. Биринчи хатида Марья Николаевна: «Акангиз мени бекордан-бекорга ҳайдаб чиқардилар», деб ёзиб, кишининг юрагини эзадиган бир соддадиллик билан ўзининг яна муҳтожликда эканини, шундай бўлса ҳам ҳеч нарса сўрамаслигини, хоҳламаслигини, лекин Николай Дмитриевичнинг соғлиғи ёмон бўлгани учун ўзининг ёрдамисиз бир нима бўлиб

қолармикан деб қўрқаётганлигини илова қилгандан сўнг, Левиндан хабардор бўлиб туришни илтимос этган эди. Ҳозирги хатида бошқа нарсаларни ёзган. Николай Дмитриевични Москвада учратиб, у билан топишибди, бир губерния шаҳарига кетишибди. Николай Дмитриевич ўша ерда хизматга кирған ақан, лекин бошлиғи билан уришиб қолиб, Москвага қайтибди; ўйлда қаттиқ бетоб бўлиб қолибди, энди ўзига келадими-йўқми, ҳайронман, деб ёзибди. «Сиз оғизларидан тушганингиз йўқ, иннай-кейин, пул ҳам тамом бўлди».

— Ўқиб кўр, Долли сен тўгрингда ёзибди,— деб Кити кулимсираб сўз бошлаган эди, эрининг чеҳраси ўзгариб кетганлигини кўриб, бирдан тўхтаб қолди.

— Нима бўлди? Нима гап?

— Акам ўлим тўшагида ётган эмиш. Бормасам бўлмайди.

Китининг юзи бирдан ўзгариб кетди. Маркиза Таня, Долли ҳақидаги фикрлари бир зумда йўқ бўлди.

— Қачон борасан?— деб сўради Кити.

— Эртага.

— Мен ҳам бирга борсам майлими?

— Кити! Бу нимаси?— деди Левин, ўпка қилиб.

Кити таклифининг эрига малол келганидан, жаҳли чиққанидан нафси оғриб:

— Нима бўпти?— деди.— Борсам бир нима бўлиб қоладими? Сенга ҳалал бермайман. Мен...

— Мен акам ўлаётгани учун бораман,— деди Левин,— сенга нима бор?..

— Менга нима бор? Сен нима иш билан кетаётган бўлсанг, мен ҳам ўша иш билан бораман.

«Менинг учун муҳим бўлган бир пайтда, ёлғиз зерикиб қолишнигина ўйлайди»,— деган фикр миясидан ўтди-ю, бу муҳим ишга қатишиши Левиннинг жаҳлини чиқарди.

— Иложи йўқ,— деди Левин, кескин қилиб.

Агафья Михайловна иш жанжалга айланиб кетишини сезиб, чашкани секин жойига қўйди-ю, чиқиб кетди. Кити унинг чиқиб кетганини сезмади ҳам. Эрининг сўнгги сўзларидағи оҳанг нафсини оғритди, айниқса ўзи айтган гапларга ишонмаганлиги иззат-нафсига тегди,

— Бўпти, сен борсанг, мен ҳам албатта сен билан бораман,— деди Кити, жаҳл билан бидирлаб.— Нимага иложи бўлмас экан? Нега иложи йўқ дейсан?

— Негаки, қаёққа боришимни, қандай йўллар билан боришимни, қайси мусофирихонадан топишимни худо билади. Мени қийнаб қўясан,— деди Левин, оғир бўлишга тиришиб.

— Тирноқча ҳам. Менга ҳеч нарса керак эмас. Сен қаерда бўлсанг, мен ҳам ўша ерда бўла оламан...

— Гапнинг қисқаси, ўша хотинки бор, сен у билан яқин бўлолмайсан, тўғри келмайди.

— У ерда ким бор, нима бор, бу билан менинг ишим йўқ, билишни ҳам хоҳламайман. Менинг билганим; эримнинг акаси жон беряпти, эрим акасининг олдига кетяпти, мен ҳам эрим билан бирга бораман, нимагаки...

— Кити! Жаҳлинг чиқмасин. Узинг ўйлаб кўр ахир, бу иш шунчалик нозикки, заифлик қилиб, ёлғиз қолишни истамаганинг, шу икки ҳисни аралаштириб қўйганинг одамга алам қилади. Майли, агар ёлғиз зерикадиган бўлсанг, Москваага бор.

— Мана шунақа, сен ҳамиша мени нияти ёмон, кўнгли қора, деб ўйлайсан,— деди Кити, хўрлиги ва ғазаби келганидан йиғлаб.— Мен ҳеч нимани билмайман, на заифликни, на... Мен эримнинг бошига кулфат тушганда ёнида бўлишни бурчим деб биламан, сен бўлсанг жўрттага кўнглимни оғритасан, жўрттага тушунмайсан...

— Йўқ, қўл-оёғи боғлиқ бир қул бўлиш, ахир бу даҳшат!— деб қичқириб юборди Левин, кейин жаҳолатини босолмай ўрнидан туриб кетди. Лекин айни замонда ўзи ни ўзи ураётганини сезиб қолди.

— Бўлмаса нимага уйландинг? Қўл-оёғинг бўш бўлиб юрардинг-ку! Бунчалик пушаймон еяёттан бўлсанг, нимага уйландинг?— деди-ю Кити, ўрнидан сапчиб туриб, меҳмонхонага чопиб чиқиб кетди.

Левин орқасидан етиб борса, Кити пиқ-пиқ йиғлаётган экан.

Левин уни қароридан қайтариш эмас, юпатиш учун керакли сўзларни топиб гапиришга ҳаракат қилди. Лекин Кити унинг сўзларига қулоқ ҳам солмас, ҳеч бир гапга кўнмас ҳам эди. Левин энгашиб, Китининг олиб қочаётган қўлини ушлади. Аввал қўлини, кейин соchlарини, сўнгра яна қўлини ўпди — Кити шунда ҳам чурқ этмади. Ахийри икки қўли билан юзини ушлаб; «Кити!» дегавда, у бирдан хушига келиб, йиғлаб туриб яраши.

Эртасига бирга жўнайдиган бўлишди. Левин хотинининг фақат ёрдам қилиш мақсадидагина бирга бормоқ-

чи бўлганига ишонганини айтиб, Китининг Марья Николаевна тўғрисидағи фикрига, яъни акаси билан бирга туришида одобга сиғмайдиган ҳеч нарса йўқ, деган гапига қўшилди; шундай бўлса ҳам, кўнглида Китидан ҳам, ўзидан ҳам норози бўлиб борди. Китидан норози бўлганинг боиси шу эдики, зарур бўлган шундай бир пайдада уни ёлғиз юборишга кўнгли бўлмади (шуниси қизикки, яқиндагина Китининг муҳаббатига сазовор бўлиш баҳтига кўзи етмай юрган Левин энди унинг ҳаддан зиёд яхши кўрганидан ўзини баҳтсиз ҳис қиласади!), ўзидан норози бўлганинг боиси эса ўз айтганида туролмагани эди. Кити акасининг ёнидаги хотин билан иши йўқлигини айтганда, унинг сўзига кўнгли ҳеч ҳам бовар қилмас эди; шунинг учун, рўй бериши мумкин бўлган барча тўқнашувларни ўйлаб даҳшатга тушар эди. Хотини, Китиси ўша кўча қизи билан бир хонада бўлиши, ёлғиз шунинг ўзи уни жиркантириб даҳшатга солар, сескантирасидар эди.

XVII

Николай Левин ётган губерния шаҳрининг мусофирихонаси такомиллаштирилган янги нусхада, тоза бўлар, шинам бўлар, ҳатто чиройли ва зебо бўлар деган энг яхши ниятда солинган губерния мусофирихоналаридан бири эди, лекин ўзларини замонабоп мукаммал мусофирихона қилиб кўрсатишга уринган бундай мусофирихоналар бу ерга келиб тушадиган одамларнинг шарофатлари билан кўз очиб юмгунча ифлос қовоқхоналарга айланадилар. Улар ўзларини мукаммал қилиб кўрсатишга уринишлари орқасида қадимги замон мусофирихоналаридан, содда қилиб айтганда, энг ифлос мусофирихоналардан ҳам баттар аҳволга тушиб қоладилар. Бу мусофирихона аллақачон шундай аҳволга тушиб бўлган эди: эшик олдида папирос чекиб, швейцарлик вазифасини бажараётган ифлос мундирли солдат ҳам, оралари очиб қилинган бадҳайбат-бадҳазм чўян зина ҳам, ифлос фракли бетакаллуф ходим ҳам, стюлларни ясатишга қўйилган, чанг босган мум гуллар ҳам, умумий зал ҳам, ҳамма томонини босиб ётган ахлат, чанг ва бедаволик ҳам, буларга қарамай, мусофирихонада ҳукм сурган, ўзини кўзкўз қилган янгича, темир йўлча тартиб ҳам Левиннинг кечирган ҳаётидан сўнг жуда хунук таассурот қолдирди,

айниқса мусофирихона қолдирган бу таассурот ҳали улар-
ни кутиб турган нарсаларга сира ҳам ярашмас эди.

Сизга қандай нархдаги номер түғри келади, деб бериладиган доимий саволдан кейин битта ҳам бопта номер йўқлиги маълум бўлди; битта яхши номерга темир йўл ревизори, иккинчисига москвалик адвокат, учинчисига эса қишлоқдан келган княгиня Астафьевна тушган эди. Битта ифлос номер қолган экан, шуни таклиф қилишиб, қечқурун ёнидаги номернинг ҳам бўшалишини айтишди. Левин қўнгли сезиб турган нарсанинг түғри бўлиб чиққанидан, хусусан келган соатиёқ акам нима бўлди экан, деган фикр билан юраги така-пуга бўлиб турган бир пайтда, юрганича акасининг олдига чиқиб кетиш ўрнига, хотинининг ғамини ейишга мажбур бўлганидан таъби тирриқ бўлиб, хотинини номерга олиб кирди.

Кити айбдор кишидек эрига қараб, қўрқа-писа:

— Бор, бора қол! — деди.

Левин индамай эшикдан чиқди-ю, унинг келганини билса ҳам, ичкарига киргани юраги дов бермай турган Марья Николаевнага тўқиаш келди. У ҳамон боягидай, Левин Москвада кўргандай эди: эгнида яна ўша жун кўйлак, яна қўллари билан бўйин очиқ, яна ўша меҳрибон, ифодасиз, бир оз тўлинираган чўтири юз.

— Хўш, нима гап? Акам қалай? А?

— Жуда ёмон. Туролмайдилар. Сизга кўзлари тўрт бўлиб ётибдилар... сиз... қайлифингиз билан...

Левин уни нима хижолатга солаётганини дастлаб тушунмади, шундан кейин Марья Николаевна дарҳол тушунтириди.

— Мен чиқиб тураман, ошхонага чиқиб тураман,— деди у.— Акангиз кўрсалар хурсанд бўладилар. Акангиз эшитибдилар, уларни танийдилар, чет элда кўрган эдилар.

Левин гап хотинининг устида кетаётганилигини энди тушунди, лекин нима жавоб қилишни билмади.

— Юринг, юринг,— деди Левин.

Левин энди жилиши биланоқ, номернинг эшиги очи-либ, Кити мўралаб қолди. Левин уялганидан ва хотини ўзини ҳам, Левинни ҳам шундай оғир аҳволга солиб қўйганидан таъби хира бўлиб, қизариб кетди; лекин Марья Николаевна бешбаттар қизарди. У ғужмайб олди, қизариб бўзарди, кўзларига ёш чиқай деди, кейин иккала

қўли билан рўмолининг учини ушлади-да, нима деярини, нима қиларини билмай, қизил бармоқлари билан ўрай бошлади.

Дастлаб Левин Китининг ўзи учун бегона бўлган бу ярамас хотинга еб юборгудек бўлиб, мароқ билан қараганини кўрди; лекин бу бир лаҳзагина давом қилди.

Кити аввал эрита, кейин Марья Николаевнага қараб:

— Нима гап экан? Нима бўлди, аҳвол қалай?— деб сўради.

Левин шу маҳал йўлақда оёғини шилиқлатиб, ўз иши билан кетаётгандек кўринган бир жанобга олазарак бўлиб қаради-ю, Китига:

— Йўлақда гаплашиб бўладими ахир!— деди, бўғилиб.

— Бўлмаса ичкари киринглар,— деди Кити, ўзини анча ўнглаб олган Марья Николаевнага қараб. Қейин, эрининг юзидаги қўрқув аломатини кўрди-ю:— Майли бўлмаса, бора қолинглар, бора қолинглар, менга одам юборарсизлар,— деб, ўзини номерига олди. Левин акасининг олдига кетди.

У акасини бундай аҳволда кўрарман деб ўйламаган эди. Левин сил касаллар ўзларини кўпинча алдаб келишади, деган гапни кўп эшигтан, акасини бултур кузда шу ҳолатда кўриб жуда таажжубланган эди; ҳозир ҳам акасини ўша аҳволда кўриш хаёлида эди. У яқинлашиб келаётган ажалнинг жисмоний аломатларини: озиб-тўзиғанлигини, мадордан кетганлигини яна ҳам аниқроқ кўриш хаёлида эди, лекин аҳволи ҳар ҳолда ўшангага яқин кўринди. У ўшанда севгили акасидан жудо бўлиб қолаётгани учун қанчали қўйган, ажал олдидা қанчалик даҳшатга тушган бўлса, ҳозир ундан ортиқроқ аҳволга тушаман деб ўйларди. Шунинг учун бунга тайёр бўлиб келган эди; лекин аҳвол бутунлай бошқача бўлиб чиқди.

Бўёқли деворлари туфлаб ташланган; юпқа девори орқасидан гурунг эшитилиб турган кичкина, ифлос ҳо-мерда, нафасни бўғувчи сассиқ ҳидлар анқиб турган қўланса ҳавода, девордан берироқ туртиб қўйилган қаравотда одеял ёпилган гавда ётарди. Бу гавданинг бир қўли одеял устида эди, унинг паншахага ўхшаган каттакоқ панжаси негадир, учидан то ўртасигача силлиқ, узун ва юпқа ёғоч трўбкага тортиб боғлаб қўйилган эди. Бир бетини ёстиқча қўйиб ётибди. Левинга

чаккасидаги тер босган сийрак соchlари, териси тортилган, шишадек тиниқ манглайи кўриниб туради.

«Наҳотки шу даҳшатли гавда Николай акам бўлса!»— деб ўйлади Левин, лекин яқинроқ келиб юзини кўргандан сўнг, шубҳага ўрин қолмади. Юзининг бу қадар ёмон ўзгариб кетганига қарамай, бу даҳшатли ҳақиқатни тушуниш, бу ўлик гавданинг тирик акаси эканига ишониш учун, кирувчига кўтарилиб қараган тетик кўзларни кўриш, ёпишиб қолган мўйловлар остидаги оғизининг заифгина қимирлаганини сезиш кифоя қиласр эди.

Чарақлаб турган бу кўзлар Левинга қаҳр ва гинакудурат билан қаради. Ана шундан сўнг тириклар орасида дарҳол жонли алоқа боғланди. Левин ўзига тикилиб қолган кўзларда дарҳол гинахонлик аломати борлигини кўрди-ю, ўзининг саодатмандлигидан пушаймон бўлди.

Константин унинг қўлинин ушлаганда, Николай жилмайиб қўйди. Мийиқларида кўринган бу жилмайиш шу қадар заиф эдик, жилмайганига қарамай, кўзларидаги жиддият ўзгармади.

— Мени бу аҳволда кўраман деб ўйламагандирсан,— деди Николай, зўрғатдан.

— Ҳа... йўқ,— деб жавоб берди Константин, сўзини адаштириб.— Нега илгарироқ, яъни менинг тўйим пайтида хабар қилмадинг? Сени сўроқламаган жойим қолмади.

Оғзига талқон солгандек мунғайиб ўтирмаслик учун гапириш керак эди, лекин Константин бўлса нима дейиншини билмас, бунинг устига, акаси ҳеч қандай жавоб қилмасди, фақат кўзларини олмай қараб ётарди, афтидан ҳар бир сўзнинг маъносини чақаётгандек кўринарди. Константин акасига хотинининг ҳам бирга келганигини айтди. Николай мамнун бўлганлигини билдириди, лекин ўзининг аҳволи билан уни чўчитиш мумкинлигидан қўрқанлигини айтди. Ўртага сукунат чўқди. Бирдан Николай қимирлаб қўйиб, бир нима деб гапира бошлиди. Константин унинг юзидан бирон жиддий, муҳим нарса айтар, деб ўйлаган эди, лекин Николай ўзининг соғлигидан оғиз очди. Докторни айблади, москвалик машҳур докторнинг ўқлигига афсус билдириди; Левин унинг гапларидан ҳали ҳам одам бўлишига умидвор эканлигини пайқади.

Константин ўзини қийнаётган ҳислардан бир минут

бўлса ҳам қутулиш учун, ўртага тушган бир минутлик сукунатдан фойдаланиб, ўрнидан турди-да, хотинини бошлаб келмоқчи бўлганини айтди.

— Ҳа, жуда соз, мен бу ерни тозалаттириб қўяман. Ҳамма ёқ ифлос, назаримда, сасиб кетган кўринади. Маша! Бу ерни тозала,—деди қасал, зўрғатдан. Кейин, укасига савол назари билан қараб олиб, қўшиб қўйди:— Ҳа, тозалаб бўлганингдан кейин ўзинг чиқиб, кет.

Левин индамади. Йўлакка чиқиб тўхтади. Хотинини бошлаб кираман деган бўлса ҳам, лекин юрагида турган ҳисни салмоқлаб кўриб, энди бошқа қарорга келди: хотинини қасал ёнига киришдан қайтариш ҳаракатини қиладиган бўлди. «Мендақа қийналиб нима қилади!» деб ўйлади.

— Хўш, қалай? Аҳволи қалай?— деб сўради Қити, ваҳм билан.

— Э, жуда ёмон, жуда ёмон! Сен нимага ҳам келдинг?— деди Левин.

Қити эридан ҳам қўрқиб, ҳам унга раҳми келиб, бир неча секунд жимгина қараб турди, кейин ёнига келиб, иккала қўли билан эрининг тирсагини ушлади.

— Костя! Мени олиб кир, икковимизга ҳам осон бўлади, мени олиб кириб қўйсанг бўлди, йўқ дема, мени олиб кириб қўю ўзинг чиқиб кетавер,— деб ялина бошлади.—Тушунгин ахир: сени кўриб турсам-у, уни кўрмасам, бу менга бешбаттар оғир. Уша ерда бўлсам, зора сенга ҳам, унга ҳам фойдам тегар, йўқ дема, жонгинам!— Қити ҳаётининг бахти гўё шу нарсага боғлиқдай, эрига ялинар эди.

Левин кўнишга мажбур бўлди; ўзини анча босиб олгандан сўнг, Марья Николаевнани бутунлай хаёлидан чиқарди-ю, Қити билан яна акасининг олдига жўнади.

Қити эридан кўзларини узмай, енгил одимлар билан борди-да, унга дадил ва дардман юзини бир кўрсатиб қўйиб, қасал номерига бемалол кириб борди, шошилмасдан орқасига ўгирилиб, эшикни ғичиллатмай ёпди. Кейин аста-аста одимлар билан қасал ёнига борди-да, босини ўгириб овора бўлмасин деб, қулай томондан яқинлашиб, Николайнинг йўғон қўлини дарҳол ўзининг ёш, тароватли қўлига олди, қисди, сўнгра хотин-қизларгагина хос бўлган, нафсни оғритмайдиган, осойишта, дардман бир дилбарлик билан гапира бошлади.

— Биз Соденда учрашганмиз, лекин таниш эмас әдик,— деди Кити.— Сизга бир кун сиңгил бўлишимни ўйламагандирсиз.

У кириб келғанда юзи ёришиб кетган Николай лабларида пайдо бўлган жилмайиш билан:

— Мени ўзингиз кўрсангиз танимас эдингиз-а!— деди.

— Йўқ, танир эдим. Бизга хабар қилганингиз жуда яхши бўлибди-да! Уззу кун Костя сизни эслайди, нима бўлди экан акам деб хавотир қилиб юради.

Лекин касалнинг тетиклиги узоққа бормади.

Кити сўзини битирмасданоқ, ўлаётган кишининг тирикларга қиласидан ҳасади юзидан кўрина бошлади.

Кити унинг тикилиб турган кўзларидан юзини ўгирди-да, уй ичини кўздан кечириб;

— Бу ерда қийналиб қолармикансиз, деб қўрқаман,— деди. Кейин эрига юзланди:— Мусофирхона эгасидан бошқа номер сўраш керак, иннайкейин, бизга яқинроқ бўлсин.

XVIII

Константин акасига қараганда хотиржамлигини ўйқотар эди, акасининг олдида ўзини табиий ва хотиржам тутолмаёди. Касал ёнига кирган кезларида кўзлари ўз-ўзидан тиниб, ақли ҳушини йўқотиб қўярди-да, акасининг аҳволини дурустроқ пайқаб ололмасди, димогига ёмон ҳидлар кирап, кўзларига ивирешиб ётган ифлос нарсалар, касалнинг азоб ичидаги қийналиши кўринар, қулоқларига оҳу воҳлар эшитиларди-ю, лекин бу нарсаларни бир ёқлик қилишга ўзини ожиз ҳис қиласди. Ҳатто касалнинг қай аҳволдалигини батафсил билиш фикри, бу гавда одеял тагида қандай ётибди, озиб-тўзиб, чўп бўлиб қолган оёқлари, болдирлари, елкалари қандай букилиб турибди, буларни яҳшироқ жойлаб қўйишининг иложи йўқми, яҳшироқ бўлмаса ҳам, ҳар ҳолда бу ёмон аҳволдан қутқазишининг чораси йўқми, деган фикрлар миясига келмасди. Мана шу икир-чикирларни ўйлай бошлаганда, вужудини муздек тер босиб кетарди. Акасининг умрини узайтиришининг ҳам, тортаётган азобу уқубатларини енгиллаширишининг ҳам иложи йўқлигига Константиннинг имони комил эди. Лекин шуниси ёмон эдики, Константиннинг касалга ёрдам беришдан фойда йўқ деган фикрда

эканини касал ҳам пайқар, жаҳли чиқарди. Шунинг учун ҳам Константин ёмон қийналарди. Касал ётган хонада бўлишдан қаттиқ қийналар, бўлмаса ундан баттар қийналарди. Шу сабабдан ҳар хил баҳоналар билан нуқул ташқарига чиқиб кетар, ёлғиз қолишга қурби ётмай яна қайтиб кираради.

Лекин Кити бутунлай бошқача ўйлар, бошқача ҳис этар, бошқача ҳаракат қиласади. Касални кўриб, раҳми келди. Бу раҳм-шафқат унинг аёллик қалбидаги эридаги сингари даҳшат ва жирканч ҳиссини эмас, балки ҳаракат қилиш, касал аҳволини икир-чикирларигача билиш ва ёрдам бериш эҳтиёжини уйготди. Кити, ўзининг ёрдам қилиш кераклигига заррача шубҳаси бўлмагани учун, ёрдам қилиш мумкинми-йўқми деб дудмалланиб ўтирамай, дарҳол ишга киришиб кетди. Бу икир-чикирлар тўғрисида ўйлаганда Левин даҳшатга тушса, улар Китининг эътиборини ўзига жалб қилиб олди. Докторга одам юборди, дорихонага одам юборди, ўзи бирга олиб келган хизматкор қиз билан Марья Николаевнани уйни супуришга, чангини артишга, ювишга солди, ўзи ҳам алланималарни ювди, тозалади, одеял тагига алланарсаларни солди. Унинг буйруғи билан касал уйига алланарсалар олиб киришди, у ердан алланарсаларни олиб чиқишиди, ўзи ҳам, рўпарасидан келаётган жанобларга парво қилмай, номерига бир неча марта бориб келди, чойшаплар, ёстиқ жилдлар, сочиқлар, кўйлаклар топиб келтирди.

Умумий залда инженерларга овқат келтириб турган малай, Китининг чақирганини эшишиб, бир неча бор қовоғидан қор ёғиб келди ва унинг буйруқларини бажармасликка илож тополмади, чунки Кити буйруқларини қайтариб бўлмайдиган бир назокат билан берар, уларни бажармасликнинг иложи йўқ эди. Бу нарсалар Левинга манзур бўлмади, бу машмашалардан касалга бирон фойда чиқишига ишонмас эди. Ҳаммасидан ҳам, касалнинг жаҳли чиқмасайди, деб қўрқарди. Бу нарсалар касалнинг парвойига келмаётгандек кўринса ҳам, лекин у жаҳл қилмас, аксинча, уялар, Кити ўз теварагида нималар қилаётганини билишга қизиқаётгандек туюларди. Кити эрини докторга юборган эди, у қайтиб келиб, касал ётган уйнинг эшигини очганда, Китининг буйруғи билан касалнинг ички кийимларини ўзгартиришаётгандари устидан чиқиб қолди. Каттакон кураклари яхлит кўриниб,

қовирға ва умиртқа сұяклари саналиб турған узун, оқ яғрини яланғоч эди; шу пайт Марья Николаевна билан малай күйлагини кийгизамиз деб енгини адаштириб қўйишиб, Николайнинг шалвираб тушган узун қўлини енгига киргизишолмади. Кити ҳам Левин орқасидан шошиб эшикни олди-ю, юзини тескари ўтириб олди: лекин шу пайт касал инқиллай бошлади, Кити шошиб ёнига келди.

— Тезроқ бўлинглар, ахир! — деди Кити.

— Ийи, сиз қўйинг, — деди касал, жаҳли чиқиб. — ўзим...

— Нима деяпсиз? — деб сўради Марья Николаевна.

Лекин Кити унинг гапини эшитди, касал ўзи олдида яланғоч туришдан уялаётганини, таъби хира бўлаётганини тушунди. Касалнинг қўлини тўғрилаб туриб:

— Йўқ, йўқ, қараётганим йўқ, қараётганим йўқ! — деди. Кейин Марья Николаевнага гапирди: — Марья Николаевна, сиз у ёқقا ўтинг, енгини тузатинг.

— Менинг халтачамда кичкина шиша бор, шуни олиб келгин, — деди Кити эрига, — биласанми қаерда? Ен чўнтағимда, чопа қол, барака топкур. Унгача бу ерни тозалашиб қўяди.

Левин шишани олиб кирганда, касал аллақачон жойига ётқизилган ва теваракдаги ҳамма нарсалар ўзгартирилган эди. Сассиқ ҳид ўрнида атир аралаштирилган сирка бўйи бурқсир, Кити лабларини чўзиб ва нақш юзларини шишириб туриб, уйга атир пуркарди. Ҳеч қаерда чаңг кўринмайди, каравот остига гилам тўшалган. Столда тартиб билан тизиб қўйилган атир ва дори шишалари, графин, керакли кўйлак-лозим ва Китининг broderie anglaiseси турибди. Касал каравотининг ёнидаги иккичи столга сув, шам ва порошоклар қўйилибди. Ҳамма ёғи ювилиб, соchlари тараалган касал эса янги тўшалган чойшаблар орасида, боши баланд қўйилган ёстиқларда, гайри табиий ингичка бўйини ўраб олган оқ ёқали тоза кўйлакда Китидан кўзларини узмай ётар, кўзларида янги умид учқунлари кўринарди.

Левин клубдан топиб келтирган доктор Николай Левинни шифолаган ва касал норози бўлиб юрган доктор эмас эди. Янги доктор трубкасини олди, касалга қўйиб қулоқ солди, калласини чайқатди, ўтириб дори ёзгандан сўнг, олдин дорини қандай бериш кераклигини, кейин қандай фарҳез сақлаш зарурлигини муфассал ту-

шунтирди. Хом ёки илитилган тухум, маълум ҳароратда-
ги янги соғилган сутга сельтир суви аралаштириб бериш-
ни маслаҳат кўрди. Доктор кетгандан сўнг, касал укаси-
га бир нима деди; лекин Константин фақат охирги сўз-
ларнигина эшилди: «Сенинг Катянг». Левин касалнинг
Китига қараганда кўзларидан уни мақтаётгандигини
англади. У Катяни ҳам ёнига чақирди. (Китини у Катя
деб чақирар эди.)

— Аҳволим анча тузук бўлди,— деди Николай Левин.— Сиз ёнимда бўлсангиз, қачонлари тузалиб кетар-
дим. Қандай яхши-я!— Николай унинг қўлини ушлаб,
лаблари томон тортди, лекин, таъбини хира қиласмикан
деб қўрқаётгандек, фикридан қайтди, қўлини қўйинб
юбориб, фақат силаб қўйди. Кити унинг шу қўлини
иккови қўли орасида олиб қисиб қўйди.

— Энди мени чап томонимга ағдариб қўйинглар-у,
чиқиб ухлайверинглар,— деди.

Унинг нима деганини ҳеч ким эшитолмади, биргина
Кити пайқади. Кити шунинг учун пайқадики, у касалга
нима керак бўлиб қолар экан, деб фикру хаёли унда
эди.

— Нариги томонга ағдариб қўй,— деди у эрига,—
ҳамма вақт ўша томонларини босиб ухлайдилар. Ўзинг
ағдариб қўя қол, хизматкорларни чақириб ўтириш яхши
эмас. Мен ағдаролмайман. Сиз-чи?— деб Марья Нико-
лаевнадан сўраган эди, у:

— Мен қўрқаман,— деб жавоб берди.

Бу даҳшатли гавдани қўллари билан қучоқлаш, қай
аҳволдалигини билгиси келмаган хастанинг одеял ости-
да ётган жойларини ушлаш Левин учун нечоғлик қўр-
қинчли бўлса ҳамки, хотинининг таъсирига берилиб,
юзидағи хотинига маълум бўлган бир жиддият билан
қўлларини касал тагига суқди-да, уни ағдариб қўймоқ-
чи бўлди, лекин, ўзининг нечоғлик кучли бўлганига қа-
рамай, мадордан кетган касал аъзоларининг бу қадар
оғирлигига ҳайрон бўлди. Ўзининг бўйини чўп бўлиб
қолган узун қўл қучоқлаб олганини сезиб туриб уни ағ-
дараётганди, Кити шошиб ёстиқни ағдарди-да, уриб ши-
ширди, сўнгра касалнинг бошини ва тагин чаккаларига
ёпишиб қолган сийрак соchlарини тузатиб қўйди.

Касал, укасининг қўлини ушлаб қолди. Левин қўлини
у бир нима қўлмоқчи бўлаётганини, аллақаерга тор-
таётганини сезди, бутун вужуди музлаб тер қуйиб берди.

Ха, Николай укасининг қўлини оғзига тортиб бориб ўпди. Константин қалт-қалт қилиб, пиқиллаб йиғлаб юборди-да, бир нима дейишга қурби етмай, уйдан чиқиб кетди.

XIX

Левин шу куни кечқурун хотини билан ғаплашиб ўтириб: «Донишмандлардан пинҳон тутиб, болаларга ва ноёнларга аён қилди», деярди.

Левин инжилдаги шу оятни, ўзини донишманд деб ўйлагани учунгина эсламаган эди. У ўзини донишманд ҳисобламаса ҳам, лекин хотинидан ҳам, Агафья Михайловнадан ҳам ақллироқ эканини биларди, шунингдек, ўлимни ўйлаган кезларида, қалбининг бутун кучи билан ўйлаганини ҳам билмаслиги мумкин эмасди. Левин зўр ақл эгаси бўлган кўпгина эркакларнинг фикрларини ўқиган, улар ҳам ўлим ҳақида ўйлаганлар, аммо улар бу ҳақда ўзининг хотини билан Агафья Михайловна билган нарсаларнинг юздан бирини билмаганликларини ҳам Левин яхши биларди. Бу иккovi аёл, яъни Агафья Михайловна билан Қатя (Николай акаси Қитини шундай атар, шундай деб аташ Левинга ҳам ҳозир жуда ёқарди), бир-биридан қанча фарқ қилмасин, улар бу масалада бир-бирларига жуда ҳам ўхшашардилар. Иқковлари ҳам ҳаётнинг нималигини, ўлимнинг ҳам нималигини шубҳасиз билардилар, улар Левин тасаввuriда туғилган саволларга гарчи жавоб бериша олмасалар ҳам, уларни тушуна олишмаса ҳам, бу ҳодисанинг муҳимлигига шак келтирмай, унга тамоман бир хил қарашарди, бунда бир-бирларининггина эмас, балки миллионларча одамларнинг қарашларига шерик бўлишарди. Ўлимнинг нима эканлиги тўғрисида қатъий тасаввурга эга бўлганинг исботи шундан иборат эдики, улар жон берәётган одамга қандай қараш кераклигини заррача ҳам шубҳаланамай билишар ва улардан қўрқмай ҳаракат қилишарди. Левин ҳам, бошқалар ҳам, гарчи ўлим ҳақида жуда кўп нарсалар гапириб бериши мумкин бўлса-да, ўлимнинг нималигини билишмаса керак, чунки улар ўлимдан қўрқишар, жон берәётган одам олдида нима қилиш кераклигини тирноқча билишмасди. Агар Левин ҳозир Николай акасининг ёнида ёлғиз бўлганда, унга қўрқа-писа жавдираб қараган, яна ҳам бат-

тарроқ даҳшат билан кутган, бундан бошқа ҳеч нима қи-
лолмай боши қотган бўлар эди.

Буниси ҳам майли-я, у тағин қандай гапиришни, қандай қарашни, қандай юришни ҳам билмайди. Акасига алоқаси йўқ нарсаларни гапирай деса, унинг нафси оғрийди, бўлмайди, дейди; ўлимдан, таъбини қоронғи қиладиган нарсалардан ҳам гапириб бўлмайди. Оғзига талқон солиб ўтириш ҳам тўғри келмайди. «Қарасам, менга разм соляпти деб ўйлайди, қўрқаман; қарамасам, мени хаёли бошқа нарсада деб ўйлайди. Оёқларимнинг учидаги юрсан, ғаши келади, шахдам юрсан, уят бўлади». Кити бўлса, афтидан, ўзи тўғрисида ўйла-
маса ва ўйлашга вақти ҳам бўлмаса керак: у фақат Николай Левинни ўйлар, чунки бир нимани билар, ҳамма иши силлиқ чиқарди. У Николай Левинга ўзи тўғрисида ва ўзининг тўйи тўғрисида гапириб берди, жилмайиб, раҳми келиб ўтирди, тасалли бериб, тузалиб кетган ки-
шиларни мисол келтирди, ҳамма нарса силлиқ борарди; демак, Кити нима қилишини биларди. Кити билан Агафья Михайлувнанинг ҳаракати савқи табиий, ҳай-
воний, қўр-қўрони эмаслигига исбот шу эдик, Кити ҳам, Агафья Михайлова ҳам касалга унинг оғригини, тортаётган азобини енгиллаштирадиган жисмоний таъ-
сирдан ташқари, жон бераётган одамга жисмоний таъ-
сирдан муҳимроқ нарса, жисмоний томонга ҳеч қандай алоқаси бўлмаган аллақандай нарса татбиқ қилини-
шини ҳам талаб этардилар. Агафья Михайлова вафот этган чол тўғрисида: «Яна нима керак, худога шукур, табаррук вино¹ ичиришиб, устида дуойи такбир ўқилди, обрўйи билан кўмилди», деган эди. Катя ҳам худди шундай қилди: ички кийимлар, чойшап-жилдлар ва ичи-
риш учун сув ғамини ейиш билан бирга, табаррук вино ичиш, дуойи такбир ўқиттириш зарурлигига биринчи кундаёқ касални кўндириб қўйди.

Левин касал ёнидан кечаси ётгани ўзининг иккита но-
мерига қайтиб келиб нима қиласини билмай, бошини солинтириб ўтирас эди. Кечки овқатни қилиш, ётиш тараддудига тушиш, нима қилишини ўйлаш у ёқда тур-
син, хотини билан гаплашишга ҳам мажоли йўқ эди:
виждони азобларди. Кити бўлса, аксинча, одатдагидан

¹ Христианларда ўлим тўшагида ётганларни поклаш учун ичига бир парча нон солинган табаррук вино ичириш одати бор (тарж.).

ҳам гайратта тўлиб кетди. Овқат келтиришни буюрди, ул-булларни ўзи жойлади, жойни солишга қарашиди. йўринларга бурга дори сенмишни ҳам эсидан чиқармади. Китида жавг, кураш олдида, ҳаётнинг хавфли ва нозик минутида эркакларда пайдо бўладиган ҳаяжон ва зеҳи тезоблиги бор эди; ўшаңдай минутларда эркаклар ўз қадру қимматларини биратула кўрсатадилар, бутун ўтган умрлари бекорга кетмаганинги, балки шундай минут учун тайёрланишга сарф қилинганини исбот қиласидилар.

Китининг мими юришиб кетди, соат ўн икки бўлди, ул-булларни шуңдай сарышта-саранжом қиласидики, но-мер уйнга, ўзининг хонасига ўхшаб қолди. йўринлар со-линди, чўткалар, тароқлар, ойнача чиқариб кўйнildi, салфеткалар ёланди.

Левин шуңдай бир пайтда овқат ейшини, ухвашни, гаплашишни айб деб билар, ҳар бир ҳаракати ўзига но-жўя тупуларди. Кити чўткачаларни олиб жойига кўяр-кан, бу ишни шуңдай қиласидики, эрининг нафси оғри-шига ҳеч қандай ўрин қолмас эди.

Шуңдай бўлса ҳам, томондарида овқат ўтмади, узоқ вақтгача мижма доқнингмади, ҳатто алламаҳалгача этишмади.

Кити бувлама ойнasi қарышсида бир жофточкада, майдада тароқ билан майни, хушбўй сочларини тараб ўтириб:

— Унни эртага устида дуоий тақбир ўқиттиришига кўндирганим учун жуда хурсандман,— деди.— Мен бу-вақа расмий ҳеч кўрган эмасман, лекин биламай, ойтим-лар айтганлар, шифо сўраб мувожот қилинтар экан.

Левин, Кити олдинга қараб ҳар тароқ тортганда, юмалоқ бошининг гарданидаги тор чуқурчаси ҳадеб ёли-либ қолаверганига қараб туриб:

— Наҳотки тузалиб кетади деб ўйласанг?— деди.

— Доктордан сўрадим: уч кундан ортиқ қолмайди, деди. Нима, докторлар билармишни? Ҳар нима бўлган-да ҳам, кўндирганимга жуда журсандман,— деди. Кити, сочлари орасидан эрига қиё бошиб. Кейин, дим тўғриси-да гашшрганда, ҳар маҳал юзида пайдо бўладиган га-лати бир қувлик аломати билан гапига қўшиб қўйди:— Худо билади.

Улар унашиб қўйилган кезларида дин тўғрисидан бир кур гашлашган эди, ама ўшаңдан бери Левин ҳам, Кити

ҳам бу ҳақда сира оғиз очмай келарди; шундай бўлса ҳам, Кити черковга бориш, ибодат маросимларини бажо келтириш керак деб ўйлар ва хотиржамлик билан ҳар доим бажариб келарди. Эри бу нарсаларнинг аксини иддао қилса ҳам, Левинни ўзи сингари, балки ўзидан ортиқ христиан деб қаттиқ ишонар, бу ҳақда айтган гапларини эса эркакларга хос қизиқчилик деб ўйларди; бир маҳал Левин Китининг ғроффиер angleisеси түғрисида: яхши одамлар йиртиқни ямашади, бу киши эса жўрттага йиртади, деб айтган эди.

— Ҳамма айб мана шу хотинида, Марья Николаевна, бу ишларни саришта қилолмабди,— деди Левин.— Иннайкейин... тан беришим керақ, сенинг келганинга жуда, жуда ҳам хурсанд бўлдим. Сен шундай поксанки...— Левин хотинининг қулини ушлади-ю, лекин ўпмади (ўлим яқин турган бир жойда қўл ўпишни ўзяга эп кўрмади), унинг чароқлаб турган кўзларига айбдор кишидек қараб, қўлларини қисиб қўйди.

— Узинг ёлғиз қийналардинг,— деди-да Кити, қўлларини баланд кўтариб (шу билан хурсандлигидан қизариб кетган бетларини тўсиб), соchlарини орқасига турмаклагандан сўнг, шипилька қадаб қўйди. Кейин яна сўзини давом қилдирди:— Иўқ, Марья Николаевна касал боқиши билмайди... мен, баҳтимга, бу нарсаларни Сodenда ўрганиб олгай эдим.

— Наҳотки, ўша ерда ҳам шунаقا касалшар бор эди?

— Баттарлари бор эди.

— Менинг куйдирган нарса шуки, акамнинг ёшлик чоғлари ҳеч кўз олдимдан кетмайди... қандай ажойиб йигит бўлганини айтсам, ишонмайсан, лекин мен у вақтлар қадрига етмаганман.

— Жуда, жуда ҳам ишонаман. Кўнглим сезиб турибди: у билан бирга бўлсак, жуда аҳил турардик,— деди-ю Кити, оғзидан чиқиб кетган гапдан чўчиб эрига қаради, кўзларига ёш юурди.

— Ҳа, бирга бўлсак,— деди Левин, қайғуриб,— у шундай одам эдики, ундейларни бу дунё учун тугилмаган, дейишади.

Кити кичкина соатчасига қараб:

— Лекин биз ҳали кўп кун кўрамиз, энди ётиш кепрак,— деди.

УЛИМ

Эртасига касалга табаррук вино ичиришиб, устида дуойи-такбир ўқишиди, Николай Левин астайдил муножот қилди. Гулдор салфетка билан ёпилган стол устидаги Йисо суратига тикилиб қолган ола кўзларида шуқадар эҳтиросли бир ёлвориш, оташин умид бор эдики, Левиннинг қарашга юраги бетламади. Левин бу эҳтиросли ёлвориш, оташин умид жондан сёвган ҳаётдан айрилаётгани учун юрагини эзаётган доғу ҳасратни яна ҳам кучайтиришини биларди. Левин акасини ва унинг маслагини биларди: акасидаги даҳрийлик: динсиз яшаш осонроқ бўлади, деган ишонч натижаси эмаслигини, балки дунё хоссаларига замонавий-илмий нуқтаи наазардан қараш эътиқод ва динни суреб чиқараётганини биларди, шунинг учун ҳозирги художўйлиги қонуний равища, унинг фикрлари натижасида юз бермаётганигини, фақат тамагирлик орқасида, девоналарча нажот топиш умидида қилинаётган вақтинча художўйлик эканини ҳам биларди. Кити шифо топган одамлар тўғрисидаги ҳикоялари билан бу умидга умид қўшганлигини ҳам Левин билар, бу нарсаларнинг ҳаммасидан хабардор эди, шунинг учун бу ёлворувчи, умид тўла кўзларга, териси тортилиб, таранглашиб кетган манглайига хоч тортаётган бу озғии, қоқшол қўлга, туртиб чиққан кифтларига, омон қолишини тилаётган, жонини сиғдиришга ортиқ қурби етмай хириллаб турган бўш кўкракка қарашдан юраги эзилар, азобланар эди. Ибодат маҳалида Левин ҳам муножот қилди, худога ишонмаган ҳолда минг мартараб қилган нарсаларини қилди. Худога нола қилиб: «Ё худо, ҳақ бўлсанг, бу одамга нажот бер (ахир бу нарса жуда кўп марта такрорланган-ку), унда буни ҳам, мени ҳам қутқазган бўласан», десярди.

Касалнинг пешонасига табаррук мой суртилгандан сўнг бирдан аҳволи анча тузук бўлиб қолди. Бир соат давомида ақалли бирорта ҳам ўйталмади, жилмайиб, Китининг қўлини ўпди, кўзларига ёш олиб унга миннатдорчилик билдириди, аҳволининг яхшилигини, ҳеч ери оғримаётганигини, иштаҳаси очилиб, мадори кириб қолганлигини айтди. Шўрва олиб келишганда эса ҳатто бошини кўтариб, яна котлет ҳам сўради. Мундоқ қара-

ганди тузалмайдиган кўринса ҳам, яшашга ортиқ умид қолмаган бўлса ҳам, Левин билан Кити шу бир соат мобайнида ўзларини бир хил баҳтиёр ҳис қилиб, янглишишмайтган бўлсайдик, деб чўчиб ўтиришди.

Улар шивирлашиб, бир-бирларига жилмайишар:

— Аҳволи яхшими? — Ҳа, анча яхши. — Ҳайронман. — Ҳайрон бўладиган жойи йўқ. — Ҳар ҳолда, тузук, — дейишарди.

Хурсандчиллик узоққа бормади. Қасал жим ухлаб қолди-ю, лекин йўтал яна уйғотиб юборди. Ана шунда теварагидагиларнинг ҳам, ўзининг ҳам бирдан умиди узилди. Туйқусдан босиб келган қийноқ аввалги умиддан хотира ҳам, заррача шубҳа ҳам қолдирмай, Левин билан Китидаги, ҳатто касалининг ҳам ўзидағи умидни хазон қилди.

Қасал ярим соатгина олдин нимага ишонганини ҳам хотирига келтирмай, гёё буни эслашга уялаётгандек, оғзига тешик-тешик қофоз ёпилган ва ҳидлаш учун ичиға иод солинган шишани сўради; Левин шошиб шишани бёрди; шунда, боя, табаррук вино ичирилган пайтда эҳтиросли умидлар тўлиб турган кўзлари укасига тикилди; бу кўзлар докторнинг: иод билан нафас олиш мўъжизали натижалар беради, деган сўзларини тасдиқлашни укасидан талаб қиласарди.

Левин докторнинг сўзларини зўрга тасдиқлади. Николай теварагига жаланглаб қараб:

— Нима, Кити йўқми? — деб хириллади. — Йўқ бўлса, айтиш мумкин... мен бу найрангбозликни Китининг кўнгли учун қилдим. Жуда дилбар жувон экан; лекин биз ўзимизни алдаёлмаймиз, тўғри келмайди. Мен мана шунга ишонаман, — деди-да, қоқшол қўли билан шишани ушлаб, устида нафас ола бошлади.

Соат еттидан ошганда, Левин хотини билан ўз номерида чой ичиб ўтирган эди, бирдан Марья Николаевна чопиб, ҳансириб кириб келди. Рангида ранг қолмаган эди, лаблари титрарди.

— Жон беряптилар! — деб шивирлади. — Қўрқаман, ҳозир ўлиб қоладилар.

Иккови акасининг номерига қараб югурди. Николай туриб, тирсагини каравотга суяган, узун гавдасини букиб, бошини паст солинтириб ўтирган эди.

Левин бир оз жим қараб тургандан сўнг:

— Нима бўлди, нима гап? — деб шивирлади.

Николай ҳар бир сўзини ичидан сиқиб чиқараётган-дек қийналиб, лекин равшан қилиб гапира бошлади:

— Нима бўларди, кетаётибман,— деди. Бошини кўтартмади, лекин кўзларини кўтарса ҳам укасининг юзига етказолмади. Кейин:— Катя, чиқиб кет!— деди.

Левин ўрнидан сапчиб турди-да, омирана бир шипшиш билан Китини чиқариб юборди.

— Кетаётибман,— деди яна акаси.

Левин азбаройи бир нима дейиш учун:

— Нега бундай деб ўйлайсан?— деб сўради.

— Негаки, кетаётибман,— Николай, бу иборани худди яхши кўриб қолгандек яна такрорлади.— Тамом.

Марья Николаевна ёнига келди.

— Келинг, ётинг, анча енгил тортасиз,— деди у.

— Яқинда бутунлай тинч ётаман.— Кейин истехзо билан, зарда билан қўшиб қўйди.— Ӯламан. Майли, ётқизгиларинг келаётган бўлса, ётқиза қолларинг.

Левин акасини чалқанча тушириб ётқизди, ўзи унинг ёнида нафас олмай, юзига қараб ўтирди. Касал кўзларини юмиб жимгина ётар, лекин манглайнинг мускуллари, чуқур ва қаттиқ ўйлаётган кишининг манглайи сингари, ора-сира қимирлаб қўяр эди. Ҳозир касалнинг ичидаги содир бўлаётган нарсани касалнинг ўзи ҳам, Левин ҳам беихтиёр ўйлар, аммо ўйлашда акасидан орқада қолмасликка ҳар қанча тиришса ҳам, акасининг хотиржам, вазмин юз ифодасида ва қошлири устидаги мускулнинг ўйнашида ўзи учун ҳамон қоронғи бўлиб қолган нарсаларнинг ўлувчи учунгина равшанланиб бораётганини пайқарди.

— Ҳа, шундай, шундай,— деди акаси, сўзларни шошмай, дона-дона айтиб.— Тўхтанглар.— У яна жим бўлди.— Баракалла!— деди кейин, ҳамма нарса ўзига равшан бўлгандек, бирдан қўнгли жойига тушиб.— Ёollo!— деди охири, оғир нафас олиб.

Марья Николаевна унинг оёғини ушлаб кўрди.

— Совияпти,— деб шивирлади у.

Касал Левинга жуда узоқ, жуда узоқ қимирламай ётгандек кўринди. Лекин ҳали узилмаган эди, ора-сира бўлса ҳам нафас олиб қўярди. Левин қаттиқ ўйлаганидан чарчаб кетди. Мияси нечоғлиқ зўр бериб ишласа ҳам, лекин «шундай» сўзининг нималигини, барибир тушунолмаслигини сезиб турарди. У ўзининг аллақаҷон жон таслим қилувчидан кейинда қолиб кетганлигини се-

зарди. Ўлим тўғрисида ўйлашга ортиқ мажоли қолмаган эди, ҳозир шу топда қилиш керак оўлган нарсалар: қўзларини ёпиш, кийинтириш, тобут буюрттириш тўғрисидаги фикрлар миясига беихтиёр келаверарди. Қизиқки, у ҳозир ўзини бутунлай лоқайд ҳис қиларди: қайғурмасди, жудоликни сезмасди, ҳатто акасига раҳми ҳам келмасди. Ҳозир агар акасига нисбатан юрагида бир ҳис уйғонган бўлса, у ҳам узилаётган киши билиб олган, лекин ўзи ҳеч қачон билолмайдиган нарсалар туғдирган рашк эди.

Левин акасининг узилишини кутиб бошида узоқ турди. Лекин акаси узилавермади. Эшик очилиб, оstonада Қити кўринди. Левин ўрнидан туриб, уни тўхтатмоқчи бўлди. Лекин ўрнидан тураётганда жасаднинг қимирлаганини сезди.

Николай қўлини чўзиб:

— Кетма,—деди.

Левин акасига қўлини берди-ю, «чиқиб кет!» дегандек жаҳл билан хотинига қўл силтади.

Константин жасад қўлини ярим соат, бир соат, яна бир соат ушлаб ўтиради. Энди ўлим хаёлига сира келмас эди. У ҳозир Қитининг нима қилаётганлигини, ёндаги номерда ким турганлигини, докторнинг уйи ўзиникими-йўқлигини ўйлаб ўтиради. Овқат егиси, ухлагиси келиб кетди. Қўлини секин бўшатиб, акасининг оёқларини ушлаб кўрди. Оёқлари музлаб қолган бўлса ҳам, касал нафас олиб ётарди. Левин яна оёқ учida шарпа қилмай чиқиб кетмоқчи эди, касал қимиirlаб, яна:

— Кетма,— деди.

Тонг ёришди; касалнинг аҳволи боягидек эди. Левин секин қўлини бўшатди-ю, касалга қарамасданоқ, номерига чиқиб кетиб, ухлаб қолди. Уйғонганда акасининг узилмаганини эшилди (ўзи, ўлади, деб кутган эди), унга касалнинг эски аҳволига қайтганлигини хабар қилдилар. Касал яна ўтирадиган, яна ўйталадиган, яна овқат ейдиган, яна гапирадиган, яна ўлимни оғизга олмайдиган, соғайиб кетишга яна кўз тутадиган, илгаригидан кўра яна ҳам тажанроқ, бадфеълоқ бўлиб қолган эди. Николайнин укаси ҳам, Қити ҳам, ҳеч ким тинчтолмасди: ҳаммага заҳрини сочиб, ҳамманинг кўнглини оғрита бошлиди, тортаётган азоблари учун ҳаммани айблади, Москвадан энг машҳур докторни чақириб келинглар деб

туриб олди. Ҳол сўраганларнинг ҳаммасига бир хил жаҳл, бир хил ўпка билан жавоб қиласади:

— Ўлгидай қийналяпман, чидаб бўлмайди!

Касалнинг азоби дам сайин ортиб бораради, айниқса узоқ ётиб қолганидан териси жонсизланиб қаттиқ оғрирди, буни тузатишнинг ортиқ иложи қолмаган эди, у теваракдагиларга ҳадеб заҳрини сочиб, ҳамма нарса тўғрисида, айниқса Москвадан доктор олиб келишмаганига ўпка қиласади. Кити парвона бўлиб, ёрдам қилишга, юпатишга уринса ҳам, ҳаракатлари, барибир, фойдасиз кетарди; Левин Қитининг, гарчи ўзи бунга иқрор бўлмасада, ҳам жисмоний, ҳам маънавий жиҳатдан қийналиб кетганлигини кўриб турарди. Николай укасини чақириб, видолашган кечаси Левинда қолган таассурот энди барбод бўлган эди. Николайнинг тез орада муқаррар узилишини, аллақачон чала ўлик бўлиб қолганлигини ҳамма биларди. Ҳамма ҳам фақат бир нарсани — унинг тезроқ ўлишини хоҳлар, шундай бўлса ҳам, буни яшириб, шишалардаги дориларни ичиришар, дори-дармон қидиришар, уни ҳам, ўзларини ҳам, бир-бирларини ҳам алдашар эдилар. Бу нарсаларнинг ҳаммаси ёлғон, одамни ерга урадиган, таҳқирлайдиган пасткаш бир ёлғончилик эди. Левин ўз характеристининг хусусияти ва узилаётган кишига бўлган муҳаббати орқасида ёлғончилик қилаётганларини яна ҳам равшанроқ кўриб турар, жони куяр эди.

Левин қачонлардан бери иккovi акасини Николай ўлмасдан туриб ярашириб қўйиш фикрида юрарди; у катта акаси Сергей Ивановичга ёзган хатининг жавобини касалга ўқиб берди. Сергей Иванович келолмаслигини ёзиб, кучли таъсир қолдирадиган иборалар билан укасидан узр сўраган эди.

Касал ҳеч нима демади.

— Жавоб ёзсан майлимми? — деб сўради Левин. — Энди аччининг тарқалгандир, дейман?

— Йўқ, қилча ҳам.— Юракда бир алам билан жавоб берди Николай.—Хат ёз, менга доктор юборсин.

Орадан яна уч машаққатли кун ўтди; касалнинг аҳволи боягидек эди. Уни кўрган кишиларнинг ҳаммаси: мусофирихона хизматкори ҳам, унинг эгаси ҳам, мусофиirlар ҳам, доктор ҳам, Марья Николаевна ҳам, Левин ҳам, Кити ҳам тезроқ ўлсайди деб тилай бошлидилар.

Елғиз касалнинг ўзигина бу тилакда эмас эди. Аксинча, доктор келтирмаганлари учун жаҳли чиқар, уззукун дори ичиб, яшаш тўғрисида гапиради. Гоҳ-гоҳ, қорадори тортаётган азобларини унудирган дамларда, мудраб ётиб, бошқаларнидан кўра ўзининг қалбida кўпроқ томир ёйган истагини гапирав: «Оҳ, тезроқ бир ёқлиқ бўлсайди!» ёки: «Қачон тинчир эканман!» деярди.

Азоб борган сари зўрайиб, ўз ишини қилар, уни ўлим томон судрар эди. Ҳеч қандай ҳолат йўқ эдик, унга азоб бермаса, ҳеч бир минут йўқ эдик, у ором топса, танасида ҳеч қандай ер, аъзо йўқ эдик, оғримаса, қийнамаса; бу танадаги хотиралар ҳам, таассуротлар ҳам, ўйлар ҳам тананинг ўзи сингари, энди унда нафрат ўйғотарди. Бошқа одамларнинг кўринишлари, уларнинг сўзлари, ўзининг хотиралари — буларнинг ҳаммаси унга азоб берарди. Атрофидаги одамлар буни сезишарди, шунинг учун ҳам унинг олдида қимир этмасликка, гапирмасликка, ўз истакларини баён қилмасликка тиришардилар. Унинг бутун ҳаёти азобу уқубатдан ва бу азобу уқубатдан тезроқ қутулиш истагидан иборат бўлиб қолди.

Касалда уни ўлимга ўз орзуларининг ушалиши, бахтининг очилиши деб қарашга мажбур қиласидиган ўзгариш юз бераётган бўлса керак. Илгарилари очлик, ҳоргинлик, чанқоқлик каби ҳоллар ёки азоблар орқасида туғилган ҳар бир тилак унга бўлган эҳтиёжларнинг қондирилиши билан жонга ҳузур бағишиларди; ҳозир эса бундай тилак ва эҳтиёжлар қондирилмас, балки қондириш учун қилинган ҳар бир ҳаракат жонга янги азоб берарди. Шу сабабли бу тилакларнинг ҳаммаси жам бўлиб, бир тилакка — бутун азоблардан ва унинг манбай бўлган тандан қутулиш тилагига айланди. Лекин тандан, жондан қутулиш тилагини ифода қиласидиган сўз йўқ эди, шунинг учун ҳам бу ҳақда гапирмасди, балки, одатини қилиб, энди бажариб бўлмайдиган тилакларнинг қондирилишини талаб этарди. «Нариги томонимга ағдариб қўйинглар»— деярди-ю, бир зум ўтмай, яна боягидек ётқизиб қўйишларини талаб этарди. «Бульон беринглар. Бульонни олинглар. Бирон нарса айтинглар. нимага жим турибсизлар», дейди. Энди гапира бошласалар, кўзларини юмиб олади, шу билан чарчаганини, қизиқмаганини, ғаши келганини билдиради.

Кити бу шаҳарга келгандан кейин ўн кун ўтгач, бе-

тоб бўлиб қолди. Боши оғрирди, кўнгли айниб қайд қиладиган, эрта билан ўринидан туролмайдиган бўлиб қолди.

Доктор касалнинг сабабини чарчаганлик, безовталик деб тушунтиргандан сўнг, ғала-ғовурдан, ташвишлардан холи турсин, кўнгли тинч бўлсин деб тайинлади.

Лекин Кити тушлик овқатдан сўнг ўринидан туриб кетди, одатдагича ишини олиб, касалнинг олдига кирди. Касал унга қошларини жийириб қаради, Кити, тоби қочганилигини айтганда эса, нафратомуз илжайди. Шу куни Николай нуқул бурнини қоқар, зорланиб инқиллар эди.

— Аҳволингиз қалай?— деб сўради Кити.

— Ёмон,— деди Николай, зўргатдан.— Оғриқ зўр!

— Қаерингиз оғрийди?

— Ҳамма еrim.

— Бугун узилади, кўрасиз,—деди Марья Николаевна; у пицирлаб гапирган бўлса ҳам, касал эшитадиган қилиб гапирди; чунки касал жуда ҳам зийрак эди. Буни Левин ҳам пайқаган эди. Левин «жим» деб дарҳол касалга қаради. Николай эшитган эди; лекин бу сўзлар унга заррача ҳам таъсир қилмади. Боягидек гинахонлик билан жиддий қараб турар эди.

Марья Николаевна Левинга эргашиб йўлакка чиққанда, Левин:

— Қаердан биласиз?— деб сўради.

— Ўзини юляпти,— деб жавоб берди Марья Николаевна.

— Юляпти деганингиз нимаси?

— Мана бундақа қиляпти,— деди Марья Николаевна, жун кўйлагининг бурмаларини юлиб. Ҳақиқатан, Левин касалнинг шу бугун бир нарсани узиб олмоқчилик баданига нуқул чанг солганини пайқаган эди.

Марья Николаевнанинг айтгани тўғри чиқди. Касал тунга бориб қўлларини қимирлатолмай қолди. Диққат билан қараган кўзларини рўпарасига тикиб ётди. Укаси ё Кити бизни осонроқ кўрсинг деб устига энгашганларида ҳам, ўша тахлитда қараб ётаверди. Кити калима ўғириш учун попга одам юборди.

Поп калима ўғириб турган пайтда ҳам касал ҳеч қандай ҳаёт нишонасини кўрсатмади; кўзлари юмуқ эди. Левин, Кити, Марья Николаевна бошида туришди. Поп калимани ўғириб бўлмасданоқ, касал оёқларини чўзиб, нафас олди-да, кўзларини очди. Поп дуойи фотиҳасини

қилиб бўлиб, касалнинг совуқ манглайига крест қўйди-ю, кейин уни бўйнига осган узун рўмолга ўраб қўйиб, бир икки минут жим тургандан сўнг, музлаб, қони қочиб кетган каттакон қўлини ушлаб кўрди.

Поп:

— Узилди,— деди-ю, кетмоқчи бўлди: лекин бирдан жасаднинг лабларига ёпишиб қолган мўйловлари қимирилаб кетди, кейин ўртадаги сукунатда аниқ эшитилган шу сўзлар кўкрагидан хириллаб чиқди:

— Яна бир оз бор... бир зум.

Бир минутчадан кейин юзи ёришди, мийифида кулги пайдо бўлди, ана шундан кейин аёллар жасадни безаш ҳаракатига тушиб қолдилар.

Кузда Николай акаси ўзлариникига келганда, Левин сири билинмаган ўлимнинг муқаррарлигини, унинг яқинлашиб қолганлигини кўриб даҳшатга тушган эди. Ҳозир энди Левиннинг қалбida яна ўша даҳшати уйғонди. Лекин ҳозирги даҳшат ҳисси бурунгидан анча кучли эди, ўлимнинг маъносини тушунишга ўзини илгари қанча ожиз ҳис этса, унинг муқаррарлиги шунча даҳшатлироқ кўз олдига келарди: аммо ҳозир хотини ёнида бўлгани учун бу ҳис уни умидсизликка туширмади, акасининг вафотига қарамай, юрагида яшаш ва севиш иштиёқи борлигини ҳис этди. У ўзини дилхасталикдан севги қутқазганини, бу севги ноумидликка тушиш хавфи остида яна ҳам кучлироқ, яна ҳам покроқ бўлиб қолганини ҳис этарди.

Левин билолмай доғда қолган ўлимнинг бир сири кўз олдида бир ёқлик бўлишига улгурмай, яна шундай билиб бўлмайдиган, ҳаётга ва муҳаббатга чорлайдиган бошقا бир сир пайдо бўлди.

Доктор Кити тўғрисидаги тахминини тасдиқлади. Кити ҳомиладорлик орқасида бетоб бўлган эди.

XXI

Алексей Александрович Бетси ва Степан Аркадьевич билан гаплашганда, уларнинг гапларидан: фақат хотинини тинч қўйиш, кўзига кўринавериб қийнамаслик кераклигини, хотинининг ўзи шуни хоҳлаганини тушунган эди; ана ўша пайтдан бери Алексей Александрович шу қадар гангид қолдики, ўзича бир нарсани ҳал қилолмас, ўзи энди нима хоҳлаганини билмас ва унинг ишлари би-

лан мамнуният-ла шуғулланаётган кишилар ихтиёрига ўзини топшириб қўйиб, нима десалар шунга кўниб келарди. Анна уйидан кетгандан сўнг инглиз хотин одам киритиб, сиз билан бирга овқат қилишим керакми ё ёлғиз, деб сўратганда, Алексей Александрович қандай аҳволга тушганини биринчи марта равшан англади-ю, қўрқиб кетди:

Бу аҳволнинг энг оғир томони шу эдики, у ўтмиши билан ҳозирини ҳеч бир қовуштиrolmas, ҳеч бир таққос қилолмасди. Уни хотини билан бахтли умр кечирган даври хижил қилаётгани йўқ эди. Хотинининг вафосизлигини билгандан кейинги даврда чеккан азоб-уқубатлари энди ўтиб кетган эди; у вақтдаги аҳволи оғир эди, лекин бунга тушунар эди. Агар ўшанда хотини ўзининг вафосизлигини юзига айтиб, кетиб қолса куярди, бахтсиз бўларди, лекин ҳозиргидек ўзи ҳам тушунмайдиган, боши берк кўчага кириб қолмаган бўларди. У яқиндагина хотинини кечирган, касал хотинига ва бировнинг боласига раҳми шафқат қилган бўлса-ю, келиб-келиб энди ҳозирги аҳволга тушса, яъни шунча меҳру муҳаббатга, хизматларига туҳмат кўрса, ҳаммага кулги ва шарманда бўлса, ҳеч кимга керак бўлмай, ҳамманинг нафратига қолса, буни у ҳеч ақлига сифдиромасди.

Хотини кетиб қолгандан сўнг дастлабки икки кун давомида Алексей Александрович арз билан келган одамларни, ишлар мудирини қабул қилди, комитетга борди, одатдагича ошхонага кириб овқат қилиб юрди. У нега бундай қилаётгани тўғрисида ўйлаб ҳам ўтирмасди, шу икки кун давомида ўзини вазмин, ҳатто парвосиз кўрсатишга ҳаракат қилди, қалбнинг бутун кучини шунга сарф қилди. Анна Аркадьевнанинг ул-булларини ва хоналарини нима қилиш кераклиги тўғрисида берилган саволларга жавоб қиларкан, қийналиб-эзилиб бўлса ҳам, ўзини юз берган воқеага кутилмаган воқеа эмас, бу кунда бўладиган воқеалардан ҳеч қандай фарқ қилмайди, деб қарайдиган одамга ўхшатиб кўрсатар, шу тариқа мақсадига эришарди: ичиди алами қайнаб-тошашётганини сезган битта ҳам одам бўлмади. Лекин Анна кетган куннинг эртасига Корней мода магазинининг счётини олиб кириб (Анна тўлаб қўйишини унуган экан), магазин гумаштасининг ўзи ҳам шу ерда эканлигини айтганда, Алексей Александрович гумаштани чақиртирди.

— Жаноби олийлари, кечирсинглар, безовта қилдим.
Агар жаноблари хонимнинг ўзларига мурожаат қилишни амр этсалар, адресларини айтиб бериш захматини удаларига олмасмиканлар.

Алексей Александрович гумашта назарида ўйланиб қолгандаи кўринди; у бирдан ўгирилиб, столга келиб ўтириди. Бошини қўлларига қўйиб, шу алфозда узоқ ўтириди, бир неча бор гаплашишга чоғланиб кўрса ҳам, яна тўхтаб қолди.

Корней хўжайнининг аҳволини фаҳмлаб, гумаштадан кейин келишни илтимос қилди. Алексей Александрович ёлғиз қолгандан сўнг, тетик, хотиржам одам ролини ўйнашга ортиқ қодир эмаслигини англади. Кутуб турган каретани қайтаришни, ҳеч кимни қабул қилмасликни буюрди, ўзи овқатга чиқмади.

Алексей Александрович бу гумаштанинг ҳам, Корнейнинг ҳам шу икки кун мобайнода учрашган ҳамма кишиларнинг ҳам юзида равshan кўрган умумий нафрат ва ғазабнинг шиддатига тоқат қиломаслигини сезиб қолди. У одамларнинг ўзидан нафратланишларига моне бўйломаслигини сезарди, чунки ёмон бўлгани учун эмас (бундай бўлса, ўзини яхшироқ тутишга ҳаракат қиласди), балки шармандаларча, расволоварча баҳтсиз бўлгани учун нафратланганларини сезарди. Юрагининг эзилиб, пора-пора бўлгани учун ҳам у одамларнинг ўзига шафқатсиз бўлишларини биларди. Итлар оғриғига чидомлай вангиллаётган, дабдала қилинган итни бўғиб ўлдиришганидек, ўзининг ҳам одамлар томонидан ўлдирилишини сезарди. Одамлардан қутулишнинг бирдан-бир йўли — улардан ярасини яшириш эканлигини биларди, шунинг учун ҳам ўйлаб-нетиб ўтирмай, икки кун шундай қилди, энди эса бу асаблар курашини давом эттиришга мажоли қолмаганини сеза бошлади.

Шунча қайғу-аламлар бошига тушган бир пайтда ёлғиз эканлиги яна дардига дард қўшар эди. Наинки Петербургда, ҳеч қаерда шундай одами йўқ эдики, юрагидаги қайғу-аламларини очиб айтганда, у одам бунга олимақом амалдор бўлгани, киборлар жамиятининг аъзоси бўлгани учун эмас, шунчаки доғу ҳасратда қолган киши бўлгани учун ачинса.

Алексей Александрович етимликда ўсади. Унинг яна битта жигари ҳам бор эди. Оталарини эслашмайди, оналари бўлса Алексей Александрович ўн ўшга қадам қўй-

гандада ўлиб кетди. Мулклари кичкина эди. Уларни бир маҳаллар марҳум императорнинг яқин кишиларидан ҳисобланган ва улуғ мартабага эга бўлган амакиси Каренин тарбия қилди.

Алексей Александрович гимназия ва университетни медаллар билан тамомлади-ю, амакисининг ёрдами билан дарҳол катта бир идорага хизматга кириб, ўшандан бери мансабини ошириш кўйига тушди. На гимназияда, на университетда ва на кейинча хизматда Алексей Александрович ҳеч ким билан яқин дўст бўлмади. Акаси кўнглига ёқадиган энг яқин кишиси эди, лекин у ташқи ишлар министрлигида ишлагани учун чет элда яшарди; Алексей Александрович уйлангандан кейин акаси тез орада ўлиб кетди.

Алексей Александрович губернатор бўлиб турган кезларда Аннанинг холаси, яъни губерниянинг бадавлат хоними, ёши қайтиб қолган бўлса ҳам, лекин ёш губернатор бўлган бу кишини ўзининг жияни билан таништириб, уни шундай аҳволга тушириб қўйдик, Алексей Александрович ё муддаосини айтишга ёки шаҳардан кетишга мабур бўлиб қолди. Алексей Александрович узоқ иккиласиб юрди. Ўша кезлар уйланиш фойдасига қанча далил бўлса, қархисига ҳам шунча далил бор эди; бунинг устига, одатдаги қоидасини, яъни шубҳа бор жойда сабр бор, деган ақидасини бузадиган битта ҳам далил йўқ эди; лекин Аннанинг холаси бир танишини ўртага қўйиб, Алексей Александрович қизни бадном қилиб қўйди, энди виждан овозига қулоқ осиб, қизга оғиз солиши керак, деб айттириди. Ана шундан кейин Алексей Александрович қизга оғиз солди-ю, қайлиfiga салоҳияти борича меҳру муҳаббатини қўйди.

Ў Аннага шу қадар берилиб, шу қадар маҳлиё бўлиб кетдики, унда одамлар билан дилкашлиқ қилишга эҳтиёж қолмади. Мана энди бир вақтлардаги танишларидан биронта яқин одами қолмади. Одамлар билан борди-келдиси бўлса-да, лекин дўстлик алоқаси йўқ эди. Алексей Александровични ўзиникига меҳмонга тақлиф қилиши мумкин бўлган, ўзини қизиқтирган ишда дардига шерик бўлишини, бошига иш тушган биронта кишига ҳомийлик қилишини илтимос эта оладиган ва бошқа шахслар ҳамда олий ҳукумат ҳақида бемалол гаплаша оладиган одамлар кўп эди; лекин бу одамларга муносабати урғодат қаттиқ чегаралаб қўйган ва бу чегарадан асло

чиқиб бўлмайдиган бир соҳагагина сид эди. Университетда бирга ўқишган, кейинча жуда қалинлашиб кетган бир ўртоғи бор эди, ўша билан ҳасратлашса бўларди, лекин бу ўртоғи узоқ бир ердаги таълим округида мутасадди бўлиб ишларди. Петербургдаги одамлардан энг яқинроғи ва дардлашса бўладигани маҳкамасидаги ишлар мудири билан доктор эди.

Ишлар мудири Михаил Васильевич Слюдин содда, ақлли, хушмуомала ва боодоб одам эди, иннайкейин, Алексей Александрович унинг ўзига хайриҳоҳлигини ҳам сезиб юрарди; лекин беш йиллик хизмат фаолиятлари ўрталарига дилкашлиқ қилишга йўл қўймайдиган ғовсолиб қўйган эди.

Алексей Александрович қофозларга қўл қўйгандан кейин Михаил Васильевичга анчагача жим қараб турди, гапиришга бир неча бор чоғланди-ю, лекин гапиролмади. Ҳатто айтадиган гапини тайёрлаб ҳам қўйган эди: «Менинг бошимга тушган шўрдан хабарингиз борми?» Лекин гапни ҳар вақтдаги иборалари билан тугатди: «Шундай қилинг, буларни менга тайёрлаб беринг»,— деди-ю, чиқариб юборди.

Яқин кўрган иккинчи кишиси доктор эди; у ҳам Алексей Александровичга хайриҳоҳ эди; лекин улар аллақачон сўз билан эмас, сўзсиз, икковимизнинг ишларимиз бошимиздан ошиб-тошиб ётибди, шунинг учун шошилиш керак, деб келишиб олган эдилар.

Алексей Александрович аёллар орасидаги дўстлари, улар ичida энг биринчиси ҳисобланган графиня Лидия Ивановна тўғрисида ўйламасди ҳам. Ҳамма аёллар, аёл бўлганиклари учун ҳам, Алексей Александровични қўрқитар, кўнглини оздирарди.

XXII

Алексей Александрович Лидия Ивановнани эсидан чиқариб юборган бўлса ҳам, Лидия Ивановна уни эсидан чиқармаган эди. Алексей Александрович ўз ёғига ўзи қовурилган шу оғир пайтда Лидия Ивановна йўқлаб келиб, хабар қилдирмасданоқ тўғри кабинетга кирди. У Алексей Александровични бошини қўлларига тираб ўтирган ҳолатда кўрди.

Лидия Ивановна ҳаяжонидан ва тез юрганидан ҳансираб, тез-тез юриб кирди-ю:

— Jai fore consigne¹, — деди. — Ҳамма тапни эшитдим! Алексей Александрович! Дўстим! — деб давом қилди, иккви қўли билан унинг қўлини маҳкам қисиб ва кўзларига ўзининг чиройли, ўйчан кўзлари билан тикилиб туриб.

Алексей Александрович қовоғини солиб ўрнидан сал турди-да, қўлини бўшатиб, унга стулни суриб қўйди.

— Балки ўтирасиз, графиня? Мен ҳеч кимни қабул қилмаяцман, чунки касалман, графиня, — деди-ю, лаблари титраб кетди.

Графиня Лидия Ивановна кўзларини ундан узмай:

— Дўстим! — деб яна тақрорлади, шунда қошларининг туташган ери бирдан кўтарилиб пешонасида уч бурчак ҳосил бўлди; хунук сариқ юзи яна бешбаттар хунукалашди; лекин Алексей Александрович унинг ўзига раҳми келаётганини, ийғлаб юборай-ийғлаб юборай деб турганини пайқади. Узининг ҳам кўнгли бузилиб кетди: графинянинг шишмон қўлини ушлаб, ўпа бошлади.

— Дўстим! — деди графиня Лидия Ивановна, ҳаяжонланиб қалтираган овоз билан. — Кўп ғам ея берманг. Қайғунгиз зўр, лекин тасалли йўлини топинг.

Алексей Александрович унинг қўлини қўйиб юборди, лекин графинянинг жиққа ёш кўзларига ҳамон тикилиб:

— Мен хароб бўлдим, энди нима деган одам бўлдим-а! — деди. — Аҳволимни яна бешбаттар ёмонлаштирган нарса шуки, менинг ҳеч қаерда суюнчиғим йўқ, ҳатто ўзимда ҳам.

— Суюнадиган куч топасиз, гарчи мен дўстлигимга ишонишингизни илтимос қилсам ҳам, лекин мендан мадад кутманг, — деди графиня Лидия Ивановна, хўрсиниб.

— Суюнчиғимиз—муҳаббатимиз, парвардигор бизга ато қилган муҳаббатдир. Оллоҳнинг бизга юклаган вазифаси енгил, — деди кейин, Алексей Александровичга жуда ҳам таниш бўлган шавқ билан. — Парвардигорнинг ўзи сизни қўллайди, кўмак беради.

Графиня ўзининг чуқур ҳисларидан ийиб кетгани унинг бу сўзларидан билиниб турса ҳам яқинда Петербургда расм бўлган серзавқ мистицизм Алексей Александровичга ортиқча туюлса ҳам, бу сўзларни эшитиб қузур қилди.

— Мен заиф бир одамман. Мени ерга киргизиб юбор-

¹ Тақиғингизни бузиб қўйдим (франц.).

дилар. Илгари бундай бўлишига кўзим етмаган эди, ҳозир ҳам ҳеч нарсага ақлим етмайди.

— Дўстим! — деб яна такрорлади Лидия Ивановна.

— Гап ҳозир қўлдан кетган нарса устида эмас, йўқ, унда эмас,— деди Алексей Александрович, сўзини давом қилдириб.— Бу нарсага ачинмайман. Лекин бошимга тушган аҳволимдан одамлар олдида хижолат тортмай туролмайман. Бу ёмон нарса, лекин уялмасдан туролмайман, ердан бош кўтаролмайман.

Графиня Лидия Ивановна завқ билан кўзларини юқори кўтариб:

— Мени мафтун қилган бу улуг иш — кечирим сиздан эмас, йўқ, бу ва бошқа нарсалар, қалбимиздан жой олган эгамнинг ўзидан содир бўлган,— деди,— шу сабабли ўз қилмишингиздан хижолат торта олмайсиз.

Алексей Александрович қовоғини солди-ю, панжаларини букиб, бармоқларини қисирлата бошлади.

— Бутун икир-чикирларигача билиш керак,— деди Алексей Александрович, ингичка товуш билан.— Инсоннинг мадори маҳдуд, графиня, мадорим қуриди. Бутун куним топшириқлар бериш билан ўтди; рўзгор ташвиши энди ёлғиз бошимга тушди, мен ана шу янги вазифани зиммамга юклаган (зиммамга юклаган сўзларига ургу бериб айтди) уй ишлари билан машғул бўлдим. Хизматкорлар, мураббия, счёtlар... бу арзимас ғам оташи бағримни куйдириб юборди, ахир чидаёлмадим. Овқат маҳалида... кеча сал бўлмаса овқатни ташлаб кетиб қолардим. Ўғлимнинг менга қандай кўзлар билан қараганига тоқат қилолмадим. У юз берган аҳволнинг маъносини мендан сўрамади, сўрамоқчи бўлди-ю, лекин мен унинг боқишиларига чидаш беролмадим. Менга қарашдан кўрқар эди. Лекин бошимдаги шўрнинг ҳаммаси шугина эмас...

Алексей Александрович ўзига олиб келган счёtnи ҳам тилга олиб ўтмоқчи бўлди-ю, лекин овози титраб кетиб, тўхтаб қолди. Шляпа, ленталар тўғрисидаги бу кўк қофозга ёзилган счёtnи эслаганда, ўзига раҳми келиб кетарди.

— Тушунаман, дўстим,— деди графиня Лидия Ивановна.— Ҳамма гапга ақлим етади. Ёрдам ҳам, тасалли бериш ҳам менинг қўлимдан келмайди; шундай бўлса ҳам, қўлимдан келса кўмаклашарман деб келдим. Агар сизни таҳқирлайдиган ана ўша майда ташвишлардан

халос қилолсам... биламан, бу ишларда хотин кишининг сўзи, хотин кишининг буйруқлари лозим. Бу ишларни менга топширасизми?

Алексей Александрович унинг қўлини сукут билан, миннатдорлик билан қисди.

— Серёжкага икковимиз қараймиз. Рўзгор ишларида унча уқувим йўқ, шундай бўлса ҳам, бу томонини ўз устимга оламан, сизнинг экономкангиз бўламан. Миннатдорлик билдириманг. Буни ўзим қилаётганим йўқ...

— Миннатдор бўлмасликнинг иложи йўқ, ахир.

— Лекин, дўстим, боя ўзингиз айтган умидсизликка берилманг; христианликнинг: кимки *ўзини хор қиласа, мартабаси баланд* бўлади, деган энг олий қоидаси шу, бундан уялиш ярамайди. Менга ҳам миннатдорчилик билдирилмайсиз. Ўзига миннатдорчилик билдиришингиз, ўзидан кўмак сўрашингиз керак. Ёлғиз ўзидангина роҳат, тасалли, нажот ва муҳаббат топишимиш мумкин,— деди графиня Лидия Ивановна; кейин кўзларини кўкка кўтариб, ибодат қила бошлади; Алексей Александрович унинг жим бўлиб қолганидан ибодат қилаётганини англаған эди.

Алексей Александрович графинянинг сўзларига индамай қулоқ бериб турди, чунки илгарилари ўзига ёқимсиз туюлган, ортиқча бўлиб кўринган сўзлар энди табиий сўзлар, тасалли берадиган сўзлар бўлиб туюлди. Алексей Александрович бу янги баландпарвоз руҳни ёмон кўрарди. У динга фақат сиёсий нуқтани назардан қизиқадиган тақводор одам эди: янги таълимот эса баъзи янги изоҳотларга йўл қўйгани, айниқса мунозара ва таҳлилга майдон очиб бергани учун принцип жиҳатидан Алексей Александровичга ёқмас эди. Илгарилари бу янги таълимотга совуқ, ҳатто душманчилик кўзи билан қаради: бу таълимотга берилиб юрган графиня Лидия Ивановна билан ҳеч маҳал мунозарага кириш масдан, унинг даъватларини сукут билан қарши олишга тиришиб келарди. Мана энди унинг сўзларини биринчи марта мамнуният билан эшитиб, кўнглида бу гапларга эътиroz этмади.

Графиня Лидия Ивановна ибодатини қилиб бўлгандан сўнг, Алексей Александрович:

— Фамхўрлигиниз учун, берган тасаллиларингиз учун ҳам сиздан жуда, жуда миннатдорман,— деди.

Графиня Лидия Ивановна дўстининг қўлини бир мар-

та қисди. Бир оз жим тургандан кейин, юзида қолган ёшларини арта туриб:

— Энди ишга киришаман,— деди, — кулимсираб.— Серёжанинг олдига бораман. Жуда зарур бўлгандаги на сизга мурожаат қиласман,— деди-ю, ўрнидан туриб, чиқиб кетди.

Графиня Лидия Ивановна Серёжа турадиган уйга кирди-да, юраги чиқиб кетган боланинг ётларига кўз ёшларини оқизиб, отасининг авлиё эканлигини, онасининг эса ўлганлигини айтди.

Графиня Лидия Ивановна ваъдасида турди. Чиндан ҳам Алексей Александровичнинг рўзгор ташвишларини ўз устига олди. Лекин рўзгор ишларида уқуви унча эмаслигини айтганда маҳоват қилмаган эди. Ҳамма топшириқларини ўзгартириш керак эди, чунки уларни бажариб бўлмасди; Алексей Александровичнинг мулоzими, Корней бу топшириқларни ўзгартириб турар эди; Корней Карениннинг уйини ҳеч кимга сездирмасдан энди бир ўзи тебратиб келар, хўжайинини кийинтириш пайтларида нима кераклигини секин эсига солиб қўяр эди. Шундай бўлса ҳам, графиня Лидия Ивановнанинг ёрдами жуда сезилиб туради: бу нарса Алексей Александровичга бўлган ҳўрмати ва муҳаббати туфайли унга маънавий таянч бўлди; энди у Алексей Александровични чинакам христианлик йўлига согани, яъни парвосизлик ва эринчоқлик билан тақво қилиб келган бу одамни кейинги вақтларда Петербургда томир ёйган христиан таълимотининг янги талқинига мустаҳкам ва отасини тарафдор қилиб қўйганини ўйлаб, ўзидан мамнун бўлиб юрарди. Алексей Александровични бу йўлга солиши осон бўлди. Лидия Ивановна ва бу таълимот тарафдорларининг қарашларига шерик бўлган бошқа одамлар сингари, Алексей Александрович ҳам чуқур тасаввур ва руҳий қобилиятдан маҳрум эди; бу руҳий қобилият орқасида тасаввур майдонга келтирадиган тушунча шу қадар ҳақиқатга айланиб кетардик, булар бошқа тасаввурлар ва воқелик билан ёнма-ён туришини талаб қиласдилар. У динсизлар назаридаги мавжуд бўлган ўлимнинг ўзи учун мавжуд эмаслиги тўғрисидаги тасаввурнида бирон эриш ва ноқобил нарса борлигини кўрмас эди, модомики имони комил экан ва унинг ҳаками ҳам ўзи экан, кўнглида ҳеч қандай гуноҳ йўқлигини билади, шунинг учун ҳам најжот шу ерда, ерда эканлигини сезиб туради.

Ори рост, ўз имони тўғрисидаги тасаввурининг енгилелпилигини, нотўғрилигини Алексей Александрович сал-пал сезиб турар, шунинг учун хотинининг гуноҳларини олий куч таъсири билан кечирганини ўйлаб ўтирмасдан тўғридан-тўғри шу ҳисга берилганда, қалбимда Исо яшайди, қофозларга ҳам унинг иродаси билан қўйл қўяман, деб ҳар минут ўйлаб турган ҳозирги чайтидан кўра, авваллари ўзини кўпроқ бахтли ҳис этганини биларди; лекин Алексей Александровичга мана шундай ўй зарур эди; шундай хору зор бўлиб юрган бир пайтида, ҳамманинг нафратига дучор бўлган бу одамга ўйдирма бўлса ҳам шундай бир юксаклик зарур эдики, унинг ўзи ҳам шу юксакдан туриб бошқаларга нафрат кўзи билан қарай олсин, дарҳақиқат у ўз нажоти, хаёлий нажоти учун шу юксакликда маҳкам тура билди.

XXIII

Графиня Лидия Ивановна жуда хушчақчақ қиз бўлиб, ёшлигига бадавлат, шуҳрати зўр, ҳотамтой ва ўлгидай бузуқ бир машшатпараст одамга чиқарилган эди. Эри бир ойдан ортиқроқ тургандан сўнг графиняни ташлаб кетди-ю, Лидия Ивановна меҳри-муҳаббатини изҳор қилганда, унга фақат истеҳзо, ҳатто душманчилик билан жавоб қилди; графининг ҳотамтойлигини билган ва серзавқ Лидияда ҳеч қандай нуқсон кўрмаган одамлар бу нарсага ҳеч тушунолмай қоладилар. Ушандан бери, гарчи талоқ йўли билан ажрашмаган бўлсалар ҳам, бошқа-бошқа туришар, эри хотинини кўрганда ҳамиша заҳарли бир истеҳзо билан муомала қилас, сабабини эса яна ҳеч ким билолмай ҳайрон бўларди.

Графиня Лидия Ивановнанинг эрига бўлган ишқи аллақачон совиб кетган бўлса ҳам, ўшандан бери ўзи бошқаларга ошиқ бўлишдан чарчамай келарди. У бирданига бир неча одамии: эркакларни ҳам, хотинларни ҳам яхши кўриб қоларди; бирон масалада номи чиққан одамларнинг қарийб ҳаммасига бирма-бир кўнгил берган. Подшо хонадонига қариндош бўлиб қирган ҳамма янги малика ва шаҳзодаларни яхши кўрган; бир митрополитга, бир викар уламосига, яна битта попга ҳам ошиқ бўлган. Бир журналистга, учта славянга ва Комисаровга ишқи тушган; бир министрга, бир докторга, бир инглиз миссионерига ва Каренинга кўнгил берган. Бу севгилар

гоҳ сусайиб, гоҳ кучайиб турса ҳам, сарой ичида ва киборлар жамиятида жуда кенг томир олган әлоқаларини давом эттиришига халақит бермас эди. Лекин Карениннинг бошига шўр тушгандан кейин уни ўзининг ҳимоятига олган дамдан, яъни Каренин уйида унинг роҳатини кўзлаб захмат чека бошлаган кундан бери бошқа ҳамма севгилари чин эмаслигини, энди ёлғиз Каренингагина ошиқ эканлигини ҳис қила бошлади. Алексей Александровичга нисбатан юрагида уйғонган ҳис бурунги ҳисларидан жуда-жуда кучли туюларди. У ҳозирги ҳисни таҳлил ва ўтган ҳиссига таққос қилиб кўриб, шундай хулосага келдики, агар Комиссаров подшоҳнинг жонини сақлаб қолмагандан, унга кўнгил бермаган бўларди. Агар славян масаласи бўлмагандан, Ристиг — Куджицкийга ишқи тушмаган бўларди, лекин Каренини эса унинг Каренин бўлгани учун, одам тушуниб бўлмайдиган ажойиб қалби учун, юрагини илитувчи, ингичка, чўзиқ овози учун, ҳорғин-толғин боқишлири учун, характеристи учун, томирлари ўйнаб чиқсан юмшоқ, оппоқ қўллари учун яхши кўрарди. Графиня Лидия Ивановна уни кўргани учунгина хурсанд бўлмасди, балки унииг юзидан ўзи қолдирган таассурот изларини қидирар эди. У Алексей Александровичга фақат сўzlари билангина эмас, бутун қадди-қомати, рухсори билан ҳам ёқишини истарди. Графиня Лидия Ивановна фақат уни деб ўзига оро берарди. Бурунлари ҳеч қачон ўзига бу хилда оро берган эмас эди. Гоҳо юрагида: кошки икковимизнинг бошимиз очиқ бўлсайди, деган орзу туғилганини пайқаб қоларди. Каренин унинг хонасига кириб келганда, Лидия Ивановна ҳаяжонидан қизариб кетарди, ўзига ширин гаплар айтганда, суюнганидан илжаймай туролмасди.

Графиня Лидия Ивановна мана бир неча кундан бери ҳаяжон ичида яшаб келарди. Аннанинг Вронский билан ҳозир Петербургда эканлигини эшитган эди. Алексей Александровични Анна билан кўришишдан сақлаш, ана шу расво хотин билан бир шаҳарда турганлигини ва ҳар минутда кўришиб қолиш эҳтимоли борлигини билиш азобидан сақлаш керак эди.

Лидия Ивановна бу жирканч одамларнинг, яъни у шундай деб атаган Анна билан Вронскийнинг нима қилмоқчи эканликларини таниш-билишлари орқали суринтириб билди-да, улар билан учрашиб қолмасин деб, шу кунларда дўстининг барча хатти-ҳаракатига ўзи кўз-қу-

лоқ бўлиб турди. Графиня Лидия Ивановна бу хабарларнинг ҳаммасини Вронскийнинг ошинаси бўлмиш ёш адъютантдан олиб турарди. Лидия Ивановна ёрдами билан концессия олиш умидида бўлган бу ёш адъютант, Вронский билан Анна ишларини битирганликларини, энди эртага жўнаб кетишларини айтди. Лидия Ивановнанинг кўнгли энди жойига туша бошлаган ҳам элини, эртаси куни эрталаб унга бир мактубча келтириб беришди; хатни таниб, юрак-пураги чиқиб кетди. Бу Анна Карапинанинг хати эди. Конверт қалин қофоздан қилингандан эди; узунчоқ сариқ қофоз устида исм ва фамилиясининг бош ҳарфлари катта қилиб ёзилган, хатдан атири ҳиди келиб турарди.

— Ким олиб келди?

— Мусофирихона комиссionери.

Графиня Лидия Ивановна хатни анча вақтгача ўқиёлмади. Юраги ҳовриққанидан нафаси қисиб қолди. (Унинг шу дарди бор эди.) Ҳушига келгандан кейин французыча ёзилган мана шу хатни ўқиди.

«Madame la Comtesse¹, —хатни бевосита ўзингизга ёзишда менга далда берган нарса — қалбингизда тўлиб ётган христианлик ҳислари эканлигини сезиб турибман. Мен ўғлимдан ажраб баҳти қора бўлган хотинман. Жўнашимдан олдин уни лоақал бир марта кўришимга ижозат беришингизни ялиниб-ёлвориб сўрайман. Ўзимни ёдингизга согланим учун мени кечиринг. Мен сизга мурожаат қиляпман, лекин Алексей Александровичга эмас, чунки ўзимни эсларига солиш билан бу олижаноб кицига азоб бергим келмайди. Унга дўстлигингизни билганим учун, менинг дардимга тушунасиз, деб ўйлайман. Серёжани менинг олдимга юборасизми ё ўзингиз белгилаган маълум соатда ўзим уйга борайми ёки уйдан ташқарида қачон ва қаерда кўришим мумкинлигини менга хабар қиласизми? Боламини кўрсатиш ихтиёрида бўлган кишининг олижаноблигини билганим учун рад жавоб олишга кўзим етмайди. Ўглимни кўришга зор-интизор бўлганимни кўз олдингизга келтиролмайсиз, шунинг учун сизнинг ёрдамингиз қалбимда уйғотадиган миннатдорлик ҳиссини ҳам тасаввур этолмайсиз.

Анна»

Бу хатдаги нарсаларнинг ҳаммаси: мазмуни ҳам, олижаноблик тўғрисидаги ишоралари ҳам, айниқса

¹ Графиня (франц.).

Лилия Івановнага бачканага кўринган оҳангига ҳам ушинг
ғашини келтирди.

Графиня Лидия Ивановна:

— Чиқиб айт, жавоб бўлмайди,— деци ю дарҳол
папкасини очиб, Алексей Александровичга уни соат ўн
иккидан ошгандан кейин саройдаги табриклаш мароси-
ми вақтида кўриш ниятида эканлигини ёза бошлади.

«Муҳим ва қайгули бир масала тўғрисида сиз билан
гаплашиб олишим керак. Қаерда гаплашишимизни ўша
ерда келишиб оламиз. Менинида гаплашсак яхшироқ
бўларди, чойингизни тайёрлатиб қўяман, жуда зарур.
Шўр берган ҳам ўзи, куч берган ҳам ўзи», деб қўшиб
қўйди, уни бир оз бўлса ҳам суҳбатга ҳозирлаш учун.

Графиня Лидия Ивановна ҳар куни Алексей Александровичга иккитадан-учтадан хат ёзиб турарди. Алексей Александрович билан шу хилда алоқа қилиб туришни яхши кўради, чунки бу нарса уларнинг шахсий мумомалаларида етишмаган назокат ва зеболик бағишлар эди.

XXIV

Табриклаш маросими тугади. Жўнаётганлар бир-
бирлари билан учрашиб, сўнгги янгиликлардан, янги
олинган мукофотлардан, катта амалдорларнинг янги
ўринларга белгиланганликларидан гапиришаётган эди-
лар.

Баланд бўйли гўзал бир фрейлина¹ зарбоф мундирили
бир мўйсафид чолдан ким қандай ўринга кўчирилгани-
ни сўраган эди, у:

— Графиня Марья Борисовнага — ҳарбий министр-
ликни, штаб бошлиқлифи лавозимини эса княгиня Ват-
ковскаяга бериб қўйишмасайди,—деди.

Фрейлина кулимсираб:

— Мени бўлса адъютантликка,— деди.

— Сизнинг ўрнингиз тайёр. Сизни диний назоратга
юборишади. Сизга ёрдамчи қилиб Каренинни.

Чол олдига келган бир кишининг қўлини қисиб:

— Салом, князъ,— деди.

— Каренин тўғрисида бир нима деятувдингларми?—
деб сўради князъ.

¹ Ойим қиз (немс.).

— У билан Путятов Александр Невский орденини олишди.

— Уники бордир деб юрувдим.

— Йўқ, ана, ўзига бир қаранг,— деди чол, гул солинган шляпаси билан Каренинга ишорат қилиб; Каренин шу пайт давлат кенгашмасининг нуфузли аъзоларидан бири билан зал эщигида тўхтаб турган эди; Карениннинг эгнида сарой аҳллари киядиган мундир, елқасидан ўтказиб тақилган янги қизил лента бор эди.—Бахтли, мамнун, баайни мис чақадек,— деб қўйди кейин чол, паҳлавон қоматли навқирон камергернинг қўлини қисгани тўхтаб.

— Йўқ, қариб қолибди,— деди камергер.

— Ташвиш кўп-да. Ҳозир лойиҳа ёзишдан бош кўтармайди. Моддама-модда ҳаммасини айтиб бермагунча, энди у бояқиши қўйиб юбормайди.

— Нега қариб қолди, дейсиз? Il faif des pessions¹. Чоғимда, графиня Лидия Ивановна ҳозир уни хотинидан ҳам кунлаб юради.

— Йўғ-э! Графиня Лидия Ивановна тўғрисида ножўя гаплар қилманг, барака топгур.

— Ия, Каренинни яхши кўриб қолганини айтиш ҳам ножўя бўладими?

— Ростдан ҳам Каренина шу ерда эмишми?

— Яъни бу ерда, саройда эмас, Петербургда. Кеча кўрдим, Денгиз кўчасида Алексей Вронский билан bras dessus, bras dessous² юрган экан.

— C'est un homme qui n'a pas...³—деб камергер гап бошлаган эди, дарров тўхтаб, ёнидан ўтиб кетаётган подшо хонадонига мансуб одамга таъзим билан йўл берди.

Одамлар нуқул Алексей Александровичдан кулиб, уни шу тахлитда қоралаб гапиришарди; Алексей Александрович бўлса, бу орада давлат кенгашмаси аъзосининг йўлини тўсиб олиб, ўзи тузган молия лойиҳасининг моддаларини жаги-жагига тегмай тушунтирас, у одамни қўлдан чиқариб юбормасликка уринарди.

Хотини ташлаб кетгандан кейин айни бир вақтда Алексей Александровичнинг бошига яна бир қайғу тушди; хизмат кишисини ёмон қайғуга соладиган бу ҳодиса — мартаба поғонасида кўтариlmай туриб қолишдан

¹ Ютуқлари зўр. (Франц.)

² қўл ушлашиб (франц.).

³ Бу шундай одамки, унда йўқ... (франц.).

иборат эди. Юқорига кўтариilmай туриб қолганини ҳамма кўриб турса ҳамки, ҳали у нуфузининг тугаганини сира тан олмасди. Стремов билан тўқнашгани сабаб бўлдими, ё хотини туфайли бошига тушган шўрими ёинки, соддача Алексей Александрович ўзига насиб буюрган мартабага эришиб бўлдими, ҳар ҳолда, шу бу йил унинг хизмат мартабаси тугагани ҳаммага ойдай равshan бўлиб қолди. У ҳали эътиборли ўринда эди, кўп комиссиялар ва комитетларда аъзо эди; лекин у соб бўлган эди, бундай одамдан ортиқ ҳеч нимани умид қилиб бўлмас эди; нимаики демасин, нимаики таклиф қилмасин, унинг гапларига гўё сиз таклиф қилаётган нарсалар аллақачон ҳаммага маълум бўлган кераксиз нарсалар, дегандек қулоқ солишарди.

Алексей Александрович бу аҳволини сезмасди, аксинча, давлат фаолиятига тўғридан-тўғри қатнашиш имкониятидан четлаштириб қўйилганига қарамай, бошқаларнинг фаолиятидаги камчилик ва хатоларини энди бурунгидан ҳам равшанроқ кўрар ва буларни тузатиш давосини кўрсатишни ўзининг бурчи деб биларди. Хотинидан жудо бўлганидан сўнг, орадан кўп ўтмай, янги суд ҳақидаги биринчи мулоҳазаларини қаламга ола бошлиди; унинг бу ёзуви ҳам давлат бошқармасининг барча тармоқлари ҳақидаги ҳеч кимга керак бўлмаган ҳаду ҳисобсиз лойиҳалардан бири эдики, буларни ёзиш Алексей Александровичга насиб қилган экан.

Алексей Александрович хизмат соҳасидаги мушкул аҳволини, сезиш, бундан хафа бўлиш у ёқда турсин, ҳатто ҳозирги фаолиятидан ҳар қачонгисидан ҳам мамнун эди.

Саҳобалардан Павел: «Хотини бор одам дунё ташвишини, хотинига манзур бўлиш ташвишини қиласди; хотини йўқ одам худони ўйлайди, худога манзур бўлиш ғамини ейди», деган эди; ҳамма ишларида ҳадисларни ўзига раҳнамо қилиб олган Алексей Александрович ҳам бу сўзларни тез-тез эсига олиб қўярди. У ўзини хотинидан ажраб қолгандан кейин мана шу лойиҳалари билан худо олдида бурунгидан кўпроқ хизмат қилаётгандек туярди.

Давлат кенгашмаси аъзосининг сабри тугагани, тезроқ кетиши ҳаракатига тушиб қолгани равshan кўриниб турса ҳам, Алексей Александрович бунга парво қилмасди; аъзо подшо оиласига мансуб шахснинг ўтиб кетаёт-

ганидан фойдаланиб жуфтак уриб қолгандан кейингина Алексей Александрович гапдан тұхтади.

Алексей Александрович ўзи ёлғыз қолгандан сұнг фикрини йиғишириб олиш учун бошини бир оз солинтириб турди-да, теварагига парищонхотирлик билан бир назар ташлаб олғач, графиня Лидия Ивановнані учратиши умидида эшик томон юрди.

Алексей Александрович, бакенбардини тараб, атира сепиб қүйилган забардаст камергер ва мундири тор келиб қолган бўйни қип-қизил князь ёнидан ўтиши керак эди: «Мунча ҳам булар кучли, тан-жонлари соғ одамлар-а!— деб ўйлади. Кейин камергернинг болдирлари га кўз қирини ташлаб,—мана: дунёдаги ҳамма нарса ёвузлиқдан иборат, деб тўғри айтилган»,— деб ўйлади.

Алексей Александрович шошилмасдан оёқларини судраб бориб, ўзи ҳақида гапиришиб турган бу жанобларга одатдагидек ҳорғин қиёфа ва салобат билан таъзим қилгандан сұнг, эшикка қараб кўзлари билан графиня Лидия Ивановнані қидира бошлади.

Каренин чол турган ерга етиб, совуққина қилиб бош этганда у кўзларини зиндалик билан чақнатиб:

— А! Алексей Александрович!— деди-да, Карениннинг янги олган лентасига ишора қилиб, қўшиб қўйди:— Сизни ҳали табриклаганим ҳам йўқ.

— Қуллуқ,— деб жавоб қилди Алексей Александрович. Кейин одати бўйича «ажойиб» сўзига ургу бериб илова қилди:— бугун қандай ажойиб кун-а!?

Уларнинг ўзидан кулганларини Алексей Александрович биларди, шу билан бирга, улардан душманликдан бошқа ҳеч нима кутмасди; у бундай нарсаларга ўрганиб қолган эди.

Алексей Александрович эшикдан кириб келаётган графиня Лидия Ивановнанинг корсётдан чиқиб турган сариқ елкаларини ва ажойиб, ўйчан кўзларининг имосини кўрди-ю, заха емаган оқ тишларини кўрсатиб кулимсиради, кейин унинг олдига борди.

Графиня Лидия Ивановнанинг пардоз-андози шу кейинги вақтларда расм бўлган одатга кўра кўп вақт оларди. Бундан ўттиз йил муқаддам бошқа мақсадда ўзига оро берса, ҳозир бутунлай бошқа нарсани назарда тутиб оро берарди. У вақтлар ўзини нима билан бўлса ҳам безашни хоҳлар, қанча кўп безаса, шунча яхши деб биларди. Энди эса, аксинча, ёшига ва қадрига ҳеч

муносиб келмайдиган даражада ўзини шундай безагаң эдики, у бу безаклар билан ўз қиёфаси ўртасидаги но-созлик ортиқча баҳайбат бўлиб кўринмаслиги ғамини еярди. Шунинг учун Алексей Александровичга нисба-тан муродига етган ва унга жозибали кўрина бошлаган эди. Графиня Лидия Ивановна унинг учун бирдан-бир ҳусни таважжуҳ ороли бўлиб, шу билан бирга, тевараги-даги душманлик ва истеҳзо денгизи ўртасидаги севги-муҳаббат ороли ҳам эди.

Истеҳзоли кўзлар олдидан ўтаркан, ўсимлик нурга интилганидек, у ҳам графиня Лидия Ивановнанинг ошиқ кўзларига, табиий, интилар эди.

Графиня Лидия Ивановна кўзлари билан лентага ишора қилиб:

— Муборак бўлсин,— деди.

У мамнунлик табассумини яширди-ю, бу нарсалар ўзини хурсанд қилмаслигини айтиётгандек, кўзларини юмиб туриб, елкаларини қисиб қўйди. Гарчи Алексей Александрович буни ҳеч вақт бўйнига олмаса ҳам, ле-кин бу нарса унинг бошини осмонга етказган энг катта қувончларидан бири эканлигини графиня Лидия Иванов-на яхши биларди.

Графиня Лидия Ивановна Серёжани назарда. тутиб:

— Фариштамиз қалай?— деб сўради.

Алексей Александрович қошларини жийриб, кўзла-рини кўтарди-да:

— Ундан тўла мамнунман деб айтмолмайман,— де-ди.— Ситников ҳам норози. (Ситников Серёжага дунёйи илмларни ўқитиш вазифаси юклangan педагог эди.) Мен сизга айтиб эдим: унда ҳар бир одамнинг ва ҳар бир боланинг қалбини қамраб олиши керак бўлган муҳим масалаларга аллақандай совуқ муносабат бор.— Алексей Александрович хизмат вазифасидан бошқа бирдан-бир қизиқсан масаласи, яъни боласининг тар-бияси тўғрисида шу тахлит фикр баён қила кетди.

Алексей Александрович Лидия Ивановнанинг ёрда-ми билан яна ҳаёт ва фаолиятга қайтгандан сўнг, қўли-да қолган ўғлининг тарбияси билан шуғулланнишни ўзининг бурчи деб сеза бошлади. У илгари ҳеч вақт тарбия масалалари билан шуғулланмаган эди; шунинг учун Алексей Александрович бир неча вақтини таълим-тарбиянинг назарий масалаларини ўрганишга бағишла-

ди. Антропология, педагогика ва дидактиканы оид бир неча китобни ўқиб чиққандан сўнг, Алексей Александрович ўзига тарбия планини тузиб олди-да, Петербургдаги энг яхши педагогни раҳбарликка таклиф қилиб, ўзи ишга киришиб кетди. Бу иш уни ҳамма вақт мароқлантирар эди.

— Шунаقا-ю, лекин қалби-чи? Мен унда отасининг қалби борлигини кўриб турибман, бундай қалбга эга бўлган бола ёмон бўлолмайди,— деди графиня Лидия Ивановна, шодланиб.

— Ҳа, эҳтимол... мен ўз бурчимни бажаряпман, холос. Қўлимдан келгани фақат шу.

Графиня Лидия Ивановна бир оз жим қолгандан сўнг:

— Меникига келинг,— деди,— сиз учун қайғули бўлган бир масала тўғрисида гаплашиб олишимиз кепрак. Сизни баъзи хотиралардан қутқазиш учун жоними ни ҳам берардим-у, лекин бошқалар бундай ўйлашмайди-да. *Ундан* хат олдим. У шу ерда, Петербургда.

Графиня Лидия Ивановна хотинини эслатганда, у бирдан сесканиб тушди, лекин мурданикидек қотиб қолган юзи унинг бу масалада тамоман ожиз эканлигини ифода этарди.

— Шундай бўлишини билардим,— деди Алексей Александрович.

Графиня Лидия Ивановна унга шавқ-завқ билан қарди-да, қалбининг улуғзорлигидан ҳайратга тушиб, кўзларига ёш олди.

XXV

Алексей Александрович графиня Лидия Ивановна-ning чинни идишлар қўйилган, портретлар осилган кичкина, шинамгина кабинетига кирганда, уй эгасининг ўзи йўқ эди. У кийимларини ўзгартираётган эди.

Юмaloқ столга дастурхон солиниб, хитойи идишлар ва кумуш чойнак келтириб қўйилган эди. Алексей Александрович кабинетни безаб турган ҳадди ҳисобсиз таниш портретларга паришонхотир кўз ташлагандан кейин, стол ёнига ўтириб, устида ётган Инжилни очди. Графинянинг эгнидаги шойи кўйлак шитири эътиборини тортди.

Графиня Лидия Ивановнанинг юзида ҳаяжонли та-

бассум бор эди, у стол билан диван ўртасидан шошиб ўтиб бораётиб:

— Мана энди бамайлихотир ўтирамиз,— деди,— чой ичиб ўтириб бир ҳасратлашамиз.

Графиня Лидия Ивановна бир неча сўз билан Алексей Александровичнинг патига сув пуркагандан кейин, бугун олган хатини ҳансирааб, қизариб туриб унга узатди.

Алексей Александрович хатни ўқиб чиқиб, узоқ жим қолди. Кейин кўзларини баланд кўтарди-ю, юраксиз бир товуш билан:

— Рад қилишга ҳақим йўқ бўлса керак, деб ўйлайман,— деди.

— Дўстим! Сиз ҳаммани эзгу деб ўйлайсиз!

— Аксинча, мен буни фақат ёмонлик деб биламан. Лекин рад қилишим инсофга кирадими?..

Алексей Александровичнинг юзидан қарорсизлиги, ўзи англамаган бу ишда кенгаш, кўмак ва раҳнамолик излаётганлиги кўриниб турарди.

— Йўқ,— деди графиня Лидия Ивановна, унинг сўзини бўлиб,— ҳамма нарсанинг ҳам чегараси бўлади. Ахлоқсизликнинг нималигини биламан,— деди яна; у бу сўзларни чин юрагидан айтмади, чунки аёлларни ахлоқсизлик қилишга олиб келадиган сабабларга у ҳеч қачон тушуна олмас эди,—лекин бағритошликка ҳеч ақлим етмайди; тағин кимга денг? Сизга-я! Сиз турган шаҳарда қандай қилиб туради? Йўқ, дунё тургунча тур-у, дунё тургунча ўрган! Мана мен ҳам сизнинг юқсаклигингиз-у, унинг тубанлигини англашни ўрганяпман.

Алексей Александрович ўз ролидан мамнун эди шекилли:

— Бўлмаса, биринчи бўлиб ким тош отади?— деди.— Мен ҳамма гуноҳини кечирганиман, шунинг учун, унда ўғлини севиш эҳтиёжи бор экан, мен уни бундан маҳрум қилолмайман.

— Лекин шуни севги деб бўладими, дўстим? Самимий севгими-а? Фараз этайлик, сиз кечирдингиз, кечира-сиз... лекин бу фариштанинг кўнглига нуқсимизни тегдиришга ҳақимиз борми? Серёжа уни ўлган деб юради. Унинг тўғрисида муножот қиласи, худодан гуноҳларини сўрайди... шундай бўлгани маъқул. Билса, энди нима деб ўйлайди?

Алексей Александрович унинг гапларига қўшилди шекилли:

— Мен бу ёғини ўйламабман,— деди.

Графиня Лидия Ивановна юзини қўллари билан тўсив, жим бўлиб қолди. У муножот қиласарди.

Муножот қилиб бўлгандан кейин юзини очиб:

— Агар мендан маслаҳат сўрасангиз,— деди,— бундай қилишга маслаҳат бермайман. Нима, яна қийнала бошлаганингизни, бу нарса яна ярангизни очганлигини кўрмаяпманми? Хайр, сиз ҳар маҳалгидек, ўзингизни ўйламайсиз, деб фараз ҳам қиласлик, лекин бу ҳаракатингизнинг оқибати нима бўлади? Ўзингизни яна баттар қийнайсиз, болани ҳам азобда қолдирасиз, шундайми? Агар унда одамиятдан заррача қолган бўлса, унинг ўзи шуни ихтиёр қиласлиги керак. Йўқ, қилча ҳам иккиланмай сизга шу маслаҳатимни бераман, агар менга ижозат қиласангиз, унга ўзим жавоб ёзаман.

Шундай қилиб, Алексей Александрович рози бўлди, графиня Лидия Ивановна қуйидаги французча мактубни ёзди.

«Марҳаматли хоним афанди.

Сизнинг хотирангиз ўғлингизда шундай саволлар туғдириши мумкинки, бу саволларга жавоб бериш боланинг қалбida унинг ўзи муқаддас деб билган нарсани қоралаш руҳий ҳолатини туғдиради, шунинг учун эрингизнинг рад жавоб беришини христианлик севгиси руҳида тушунишингизни илтимос қиласман. Оллоҳу таолодан сизга лутфу-карам тилайман.

Графиня Лидия».

Бу хат графиня Лидия Ивановна ўзидан яшириб келган мўлжалга урди. У Аннани қаттиқ ҳақорат қилди.

Алексей Александрович ҳам, графиня Лидия Ивановникидан қайтиб келгандан сўнг, шу бугун ўзининг одатдаги ишлари билан шуғуллана олмади, шунингдек најот топган илгариги художўй кишининг руҳий оромини ҳам тополмади, ҳолбуки у ўзини илгарилари шундай одамман деб биларди.

Хотинининг хотираси Алексей Александровичнинг кўнглини хижил қиласлиги керак эди, чунки унинг олдида хотинининг гуноҳи кўп эди, ўзи эса, графиня Лидия Ивановна айтгандек, хотинининг олдида пок авлиё бир одам эди; шундай бўлса ҳам кўнгли тинч эмасди;

ўқиган китоблариға тушунмасди, хотинига бўлган муносабатларини ва унга нисбатан йўл қўйган, энди ўзига ҳам аён бўла бошлаган хатоларини эслаб қийналар, лекин бу ўйларни ҳам миясидан чиқаролмасди. Пойгадан қайтишар экан хотини вафосизлигини бўйнига олганда, буни бир пушаймонлик деб қабул қилганини (айниқса сиртдан одобли кўринишнингина талаб қилиб, дуэлга чақирмаганини) эслаб ич-ичидан эзиларди. Хотинига ёзган хатини эслалиши ҳам юрагини қон қиласди; айниқса ҳеч кимга керак бўлмаган афви, бирорвнинг боласи тўғрисидаги ғамхўрлиги қалбини номус ва алам ўтида куйдириб-ёндиради.

Анна билан ўтган умрини кўздан бир-бир кечирди, узоқ иккиланиб юргандан сўнг унга оғиз согланда айтган ношуд сўзларини эсларди-ю, ўшандай уялиб пушаймон бўларди.

«Ия, менда нима айб?»— деярди ўзига у. Лекин бу савол унда ҳамиша бошқа бир саволни уйғотар эди. Бошқалар, бу Вронскийлар, Облонскийлар... бу йўғон болдирили камергерлар бошқача ҳис қилишармикин, бошқача севишармикин, бошқача уйланишармикин, деган саволни уйғотарди. Шунда ҳар маҳал ва ҳамма ерда унинг ҳавасини келтирган бу соғлом, кучли, ҳеч нарсадан гумонсирамайдиган одамлар кўз олдидан саф тортиб ўта бошларди. Алексей Александрович бу фикрларини миясидан қувиб, бу ердаги фоний дунё учун эмас, абадий дунё учун яшаётганига, қалбида осойишталик ва севги борлигига ўзини ишонтиришга уринарди. Лекин бу фоний, бачканга дунёда, назарида баъзи бачканга хатолар қилиб қўйгани уни қийнаб келар, ўзи ишониб келган абадий нажот гўё йўқдек кўринарди. Аммо булар узоққа бормасди, Алексей Александровичнинг қалбида яна шундай бир осойишта ва юксак ҳислар туғилардики, буларнинг шарофатида у эслагиси келмаган нарсаларни яна эсламайдиган бўларди.

XXVI

Серёжа туғилган кунининг арафасида сайрдан юзлари қизариб, кўнгли чоғ бўлиб қайтди-да, бурма камзулини қари, новча швейцарга узатиб:

— Хўш, нима гап, Капитонич?— деди. Бу узун бўйли киши Серёжага юқоридан кулимсираб қараб турарди.—

Нима, томогини бөглаб олган тўра бугун келдими? Адам қабул қилдиларми?

— Қабул қилдилар. Ишлар мудири чиқиб кетишлиари билан оқириб хабар қилдим,— деди швейцар, хушчақчақлик билан бир кўзини қисиб қўйиб.— Марҳамат, мен ечиб қўйяй.

Славян мураббийси ички хоналарга кириладиган эшик оғзида тўхтаб:

— Серёжа!— деб чақирди.— Ўзингиз ечинг.

Серёжа мураббийнинг заиф овозини эшитган бўлса ҳам, лекин эътибор қилмади. У швейцарнинг камарини ушлаб, юзига тикилиб тураверди.

— Хабарингиз бўлдими, адам унга ёрдам қилдиларми?

Швейцар бош иргаб тасдиқлади.

Бўйнини боғлаб юрган бу тўра Алексей Александро-вичнинг ёнига бир нима сўраб етти марта келган эди; унинг келавериши Серёжа билан швейцарни қизиқтириб қолди. Бир кун Серёжа унинг даҳлизда шверцарга ялиниб: «Кириб айт, ахир, болаларим билан ўлиб кетаверайми!»— деб турганлигини эшитиб қолган эди.

Ана ўшандан кейин Серёжа бу тўрани яна даҳлизда кўриб, нима гаплигига қизиқиб қолди.

— Қалай, жуда хурсанд бўлдими?— деб сўради Се-рёжа.

— Хурсанд бўлиш ҳам гапми? Суюнганидан иргишилаб кетди.

Серёжа бир оз жим тургандан сўнг:

— Бирон нарса олиб келишдими?— деб сўради яна.

Швейцар калласини тебратиб, шивирлади:

— Бўлмасам-чи, жаноб! Графинядан келди.

Серёжа швейцар айтган нарсанинг туғилган кунига графиня Лидия Ивановнадан келган совға эканлигини пайқади.

— Ростданми? Қани?

— Корней адангизнинг олдилариiga олиб кириб қўйди. Аммо яхши нарса бўлса керак!

— Қанақа, каттами? Шунча келадими?

— Кичикроғ-у, лекин жуда яхши-да,

— Китобми?

— Йўқ, бир нарса, боринг, боринг, Василий Лукич чақириятилар,— деди швейцар мураббийнинг яқинлашиб келаётган оёқ дупурини эшитиб; кейин ўзининг ка-

марини ушлаб турган ва қўлқопи ярмигача чиқарилган Серёжанинг қўлини бўшатди-да, бир кўзини қисиб қўйиб, калласи билан Лукичга ишора қилди.

Серёжа ўз вазифасини яхши бажарадиган Василий Лукични ҳамма вақт эритиб юборадиган ёқимли табасуми билан жилмайди-да, яна боягидай вақти чоғ бўлиб туриб:

— Василий Лукич, ҳозир бораман,— деди.

Серёжанинг вақти шу қадар чоғ, баҳти шу қадар очилиб кетган эдик, оила қувончини швейцар дўстига айттолмай туролмади; у бу хабарни Ёзги боғда ўйнаб юрганида графиня Лидия Ивановнанинг қиз жиянидан эшитган эди. Бу хабар, тўранинг қувончини ва ўзини қувонтирган ўйинчоқни олиб келган кунларига тўғри келганлиги учун ҳам ўз назарида жуда муҳим эди. Серёжага шу бугунги кун ҳамма шодланиши, вақти чоғ бўлиши керакдек туюларди.

— Адамлар Александр Невский орденини олибдилар, эшитдингми?

— Эшитмай бўладими? Аллақачон муборакбод қилиб кетишиди-ку.

— Қалай, хурсандмилар?

— Ия, подшонинг марҳаматига ҳам хурсанд бўлмай бўладими! Демак, хизмат кўрсатган,— деди швейцар салобат билан, жиддий қилиб.

Серёжа швейцарнинг ўзи ипидан-игнаси гача ўрганиб олган юзига ва ҳамиша фақат пастдан турибигина қараганлиги учун Серёжадан бошқа ҳеч ким кўрмаган мўйсафид бакенбардлари орасида осилиб турган бақбақасига тикилиб, ўйланиб қолди.

— Айтмоқчи, қизнинг келмаганига ҳам анча бўлиб қолди, а?

Швейцарнинг қизи балет рақкосаси эди.

— Иш кунлари келишгага вақти бўлармиди? Улар ҳам ўқишади. Сиз ҳам ўқийсиз, боринг энди, тўрам.

Серёжа хонаси гача келгандан сўнг, дарс ўқиш ўрнига, олиб келингган нарсаларнинг албатта машина бўлиши кераклиги тўғрисидаги тахминини муаллимга айта бошлади.

— Сиз нима деб ўйлайсиз?— деб сўради Серёжа.

Лекин Василий Лукич соат иккida келадиган муаллимнинг грамматикадан берган дарсини ўргатишдан бошқа нарсани ўйламас эди.

Серёжа иш столида қитобини қўлига олиб ўтириб, бирдан сўраб қолди:

— Йўқ, Василий Лукич, менга шуни айтинг. Александр Невский орденидан ҳам каттароғи борми? Эшигдингизми, адамлар Александр Невский орденини олиб дилар?

Василий Лукич Александр Невскийдан каттароғи Владимир ордени эканлигини айтди.

— Ундан каттаси-чи?

— Ҳаммасидан каттаси — Андрей Первозванный.

— Андрейдан ҳам каттароғи-чи?

— Билмайман.

— Нега билмайсиз? — деди-ю Серёжа, қўлига суюниб олиб, хаёл сурисиб кетди.

Унинг миясига келган ўйлар хилма-хил, энг мураккаб ўйлар эди. У отам бирдан ҳам Владимир, ҳам Андрей орденларини олган бўлса, шунинг учун бугун дарсда ўзини юмшоқроқ тутса, ўзим катта бўлганимда ҳамма орденларни олсан, кейин Андрей орденидан ҳам каттароғини ўйлаб чиқарсан, деб ўйларди. Шундай орденни ўйлаб чиқаришди дегунча, хизмат сингдириб бу орденни олади, улар бунисидан ҳам каттароғини ўйлаб чиқаришади, буни ҳам Серёжа дарров хизмат кўрсатиб олиб қўяди.

Вақти ана шундай ўйлар билан ўтиб кетди. Грамматика муаллими келганда эса феъльнинг замон ва ўрин ҳоллари тайёр бўлмаган эди, натижада муаллим кўнгли оғриб, жуда хафа бўлди. Муаллимнинг хафа бўлгани Серёжага таъсир қилди. Дарсни тайёрламагани учун ўзини айбдор деб билмас эди; лекин ҳар қанча уринса ҳам, ҳеч бир эвини қилолмасди: муаллим уқтириб турганда, билганига ишонар, тушунгандек бўларди-ю, ёлғиз қолди дегунча, шундай қисқа ва равшан «бирдан» сўзининг ҳаракатни билдирувчи вазият эканига мутлақо тушумас, уни эсига ҳам келтиролмасди, шундай бўлса ҳам, муаллимни хафа қилиб қўйганига юраги ачишар, унга тасалли бергиси келарди.

Муаллими индамасдан китобга қарай бошлаган пайтни пойлаб туриб:

— Михаил Иванович, сизнинг туғилган кунингиз қачон бўлади? — деб сўради.

— Сиз ўз ишингизни ўйласангиз яхшироқ бўларди, туғилган кунинг ақлли одам учун ҳеч қандай аҳами-

яти йўқ. Туғилган қунда ҳам, бошқа кунлардаги сингари ишлаш керак.

Серёжа муаллимига, унинг сийрак соқолига, бурнидаги изидан пастроқ тушиб қолган кўзойнакларига диққат билан қараб шундай ўйга чўмиб кетдики, муаллимнинг изоҳлари ортиқ қулоқларига кирмай қолди. Серёжа муаллимнинг ўз сўзларини ўйламасдан айтиётганилигини билар, буни оҳангидан сезиб турарди. «Нега улар тил бириктириб олиб бир хилда гап қилишар экан? Нуқул одамни зериктирадиган, кераксиз нарсларни айтишади, нега мени ўзидан бездиради, нима учун мени ёмон кўради?»— деб Серёжа қайғу билан ўзидан сўрарди-ю, лекин жавоб тополмасди.

XXVII

Муаллимдан сўнг отаси дарс бериши керак эди. Отаси киргунча, Серёжа стол ёнига келди-да, пичоқ ўйнаб ўтириб, хаёлга чўмиб кетди. Серёжанинг яхши кўрган машғулотларидан бири ўйнаб юрган кезларида онасины излаш эди. Ўлим деган нарсага, Лидия Ивановна нинг сўзига ва отасининг тасдиқлаганига қарамай, онасининг ўлганига сира ҳам ишонмасди, ишонмаслигининг яна бир сабаби шу эдики, онасини ўлдига чиқаришгандан кейин, ўйнаб юриб уни топиб олган эди. Ҳар қандай бўлиқ, қадди расо, қорамтири сочли ҳар бир аёл унинг учун она эди. У шундай аёлни кўрганда, юраги шунақаям ийиб кетардики, нафаси бўғзига тиқилиб, кўзларига ёш чиқарди. Унга бу аёл ҳали-замон ёнига келиб, юзидан пардасини очиб юборадигандек туюларди. Ана шунда онасининг жамоли кўринади, жилмаяди, ўзини қучоқлайди, ҳиди димоқقا киради, қўлларининг юмшоқлигини сезади, суюнганидан йиғлаб юборади. Бир маҳал кечаси онасининг оёғига кириб ётгаんだ, онаси уни қитиқлаган, ўзи хохолаб кулган, бармоқларига узук таққан оппоқ қўлни тишлаган эди. Онасининг ўлмаганини, онаси ёмон хотин бўлгани (бунга Серёжа ҳеч ишонмасди, чунки онасини яхши кўрарди) учун Лидия Ивановна билан отаси унга шундай деб айтиётганини иттифоқо энагасидан эшишиб олгандан кейин ҳам яна аввалгидек онасини қидириб, уни кўришга муштоқ бўлиб юрди. Бугун ҳам Ёзги боғда сафсар пардали бир хонимни кўрди, у йўлкадан ўzlари томон ке-

лаётганда, шу онам эмасмикан деб юраги дукурлаб кетди. У хотин булар ёнига етиб келмасданоқ қаёққадир ғойиб бўлди. Серёжа онасига бўлган меҳр-муҳаббатининг ҳар вақтдагидан ҳам бугун кўпроқ қайнаб-тошганинги сезарди, шунинг учун ҳам ҳозир, отасини кутиб ўтириб хаёли онасига кетиб қолди-ю, қаламтарош билан бугун стол чеккасини кескилаб ташлади.

— Адангиз келяптилар,— деди Василий Лукич, унинг хаёлини бўлиб.

Серёжа ўрнидан сапчиб туриб бориб отасининг қўлини ўпди-да, Александр Невский орденини олгани учун суюнгитимикан деб юзига тикилиб қаради.

Алексей Александрович ўзининг курсисига келиб ўтирди-да, эски васиятлар¹ китобини олдига суринг қўйгандан кейин уни оча туриб:

— Қалай, яхши ўйнадингми?— деб сўради. Алексей Александрович, ҳар бир христиан муқаддас тарихни пишиқ билиши керак, деб Серёжага бир неча бор айтган бўлса ҳам, яна ўзи эски васиятлар китобига тез-тез қараб турар, буни Серёжа ҳам сезарди.

Серёжа стулга ўтирди, отаси тақиқлаганига қарамай стулни қимирлатиб туриб:

— Ҳа, жуда яхши ўйнадим, адажон,— деди.— Наденъкани (Наденька Лидия Ивановнанида тарбия олиб турган жияни эди) кўрдим. Сизга янги юлдуз беришди, деди. Суюндингизми, адажон?

— Аввало, стулни қимирлатма, барака топкур,— деди Алексей Александрович.— Қолаверса, гап мукофотда эмас, меҳнатда. Мен шу нарсани тушунишингни хоҳлардим. Борди-ю, мукофот оламан деб меҳнат қилсанг, шу ниятда ўқисанг, меҳнат оғир бўлади; йўқ, агар,— деярди Алексей Александрович, бир юз ўн саккиз қофозга қўйишидан иборат бўлган шу бугунги дилхун меҳнатни ўз бурчини бажараётганининг бир тимсоли ҳисоблаб,— меҳнатни ҳавас билан қилсанг, ундан ўзингга яраша мукофот топасан.

Отасининг назари остида Серёжанинг суюнч тўла кўзларидаги ўт ўчди, ерга қараб қолди. Отаси ҳамма вақт у билан ўзига таниш бўлган шу оҳангда гаплашарди. Серёжа ҳам аллақачонлари бу оҳангга кўникиб кетган эди. Серёжанинг сезишича, отаси у билан ҳар

¹ Эски васиятлар — таврот, янги васиятлар — инжил (тарж.).

вақт гаплашганда, худди ўзи хаёл қилган бир болага, яъни китобларда бўладиган, лекин Серёжага сира ҳам ўхшамаган болаларнинг бирига қараб гапираётгандек гапиради. Серёжа ҳам отасининг олдида ўзини ҳамиша китобдаги болага ўхшатиб кўрсатишга тиришарди.

— Гапимга тушунгандирсан, деб ўйлайман? — деди отаси.

Серёжа ўзини отасининг хаёлидаги болага ўхшатиб:
— Ҳа, адажон,— деди.

Бугунги дарс инжилдан бир неча оятни ёдлаш ва эски васиятларнинг бош қисмини такрорлашдан иборат эди. Серёжа инжил оятларидан озмунча билмас эди, лекин ёддан ўқиб турганда, отасининг чаккаси тик тушган дўнг пешонасига қараб анқайиб қолиб, адашиб кетди-ю, бир хил сўзлар билан тугайдиган бир оятнинг охирги сўзларини бошқа оятнинг олдига қўйиб юборди. Алексей Александровичга ўзининг айтган гаплари ўғлининг қулоғига кирмаганлиги аён бўлди; шу сабабдан жаҳли чиқиб кетди.

Алексей Александрович қовоини солиб олиб, Серёжа жуда кўп марта эшитган ва ҳеч вақт эсда олиб қоломайдиган нарсаларни тушунтира кетди; чунки Серёжа учун булар ҳам, «бирдан» сўзининг ҳаракатни билдирувчи вазият экани сингари, равshan бўлса ҳам, лекин эсида олиб қоломасди. Серёжа қўрқув тўла кўзлари билан отасига тикилиб, фақат бир нарсанигина: отам айтган нарсаларни такрорлаттиармикан ё йўқмикан, дебгина ўйларди, чунки отаси баъзи маҳаллар шундай қиласди. Бу ўй Серёжани шунчалик қўрқитиб юбордики, ортиқ ҳеч нима тушумай қолди, лекин отаси такрорлатмади. Эски вазиятлар дарсига ўтди. Серёжа воқеаларни ихши айтиб берган бўлса ҳам, лекин баъзи воқеалар оқибати нима бўлди деган саволга жавоб беролмади, чунки шу дарс туфайли бир қур жазоланганига қарамай ҳамон ҳеч нарса биломасди. Тўфондан илгариги анбиёлар ҳақида гапириши керак бўлган маҳалда, оғиз очолмай, ямланиб столни кескилаб, стулни қимиirlата бошлади. Улардан осмонга тирик олиб чиқиб кетилган Идрисдан бошқа ҳеч кимни биломасди. Илгарилари уларнинг оталарини биларди, лекин энди ҳаммаси эсдан чиқиб кетган, чунки Идрис қадимги анбиёлар ичida энг яхши кўргани эди: иннайкейин, Идриснинг тириклайн осмонга олиб чиқиб кетилгани

тўғрисида миясида бир қатор фикрлар пайдо бўлган эди. У ҳозир отасининг соатидаги занжирга ҳамда ярмигача қадалган жилеткасининг тутмаларига тиниб қолган кўзларини тикиб ўша фикрларга берилиб ўтирган эди. Ҳадеб қулоғига қуя берсалар-да, Серёжа ўлимга мутлақо ишонмасди. У ўзи севган одамларнинг ўлишига, айниқса бир кун ўзининг ҳам ўлишига ишонмасди. Назарида, бу ҳеч бўладиган ва ақлга сифадиган нарса эмас эди. Шундай бўлса ҳам, унга ҳамма ўлади дейишарди; бу нарсани ўзи ишонадиган одамлардан ҳам сўраб кўрди, ҳаммаси тасдиқлади; анча малол келиб бўлса-да, энагаси ҳам шундай деди. Лекин Идрис ўлган эмас, демак ҳамма ҳам ўлмайди. Серёжа: «Нима учун ҳамма ҳам Идрисга ўхшаш худо олдида хизмати сингиб, тириклийн осмонга олиб чиқиб кетилмас экан?»— деб ўйларди. Ёмонлар, яъни Серёжа яхши кўрмайдиганлар, майли ўлаверсин, лекин яхшиларнинг ҳаммаси Идрис сингари тирик қолсин.

— Хўш, қанақа анбиёларни биласан?

— Идрис, Юнус...

— Ийи, буни боя айтдинг-ку! Ёмон, Серёжа, жуда ёмон. Агар христиан учун ҳамма нарсадан ҳам зарур бўлган нарсаларни билиб олишга тиришмасанг,— деди отаси, ўрнидан қўзғалиб,— у ҳолда сени нима қизиқтириши мумкин? Сендан рози эмасман, Пётр Игнатьич ҳам (бош педагог шу киши эди) рози эмас... сени жазолашга мажбурман.

Отаси билан муаллими Серёжадан норози эди, чунки чиндан ҳам у ёмон ўқирди. Лекин уни асло қобилиятсиз деб бўлмасди. Аксинча, муаллими Серёжага ибрат қилиб кўрсатган болалардан у анча қобилиятили эди. Отасининг назарида эса ўқитилаётган нарсаларни ўқигиси келмасди. Ҳақиқатан ҳам, бу нарсаларни ўқий олмасди. Шунинг учун ўқий олмасдики, қалбida отаси билан муаллими пеш қилаётган нарсалардан муҳимроқ талаблар бор эди. Бу талаблар ўргатилаётган нарсаларга хилоф бўлгани учун тарбиячилар билан очиқ-ошкор курашиб келарди.

Серёжа тўқизга кирган ёш бола эди; шундай бўлса ҳам ўз қалбини билар, қадрига етар, қовоқлар кўзни сақлагандек, у ҳам қалбини сақлар ва севги калитисиз келганларни қалбига қўймас эди. Тарбиячилари уни ўқигиси келмайди деб зорланишарди-ю, лекин қалби

илемга чанқоқ эди. У эса бу илемни Қапитоничдан, энагасидан, Наденъкадан, Василий Лукичдан ўргана, лекин муаллимлағидан әмас. Отаси билан муаллими ўз тегирмонлари өткізу өкіб келишини күтгән сув аллақачон сизиб ўтиб, бошқа ерда иш олиб борарди.

Отаси Серёжани Лидия Ивановнанинг жияни Наденъканинг олдига юбормади — унга берилган жазо шу бўлди; лекин бу жазо Серёжага қўл келди. Василий Лукич хушвақт экан, шамол тегирмони қилишини ўргатди. Бутун оқшом иш билан ўтди, қанотларига қўлим билан осилиб олиб ё ўзимни боғлаб қўйиб бемалол айланадиган шунаقا тегирмонни қандай қиссан бўлар экан, деган орзу хаёлини банд қилди... Онаси кечқурин Серёжанинг эсига тушмади, лекин ўрнига кириб ётарётмас яна онасини эслаб, ўз сўзлари билан муножот қила бошлиди. Онам эртага, туғилган кунимга ўзини яширмай келсин, деб муножот қиласарди.

— Василий Лукич, биласизми, мен ҳисобдан ташқари нима тўғрисида муножот қилдим?

— Яхшироқ ўқиш тўғрисида.

— Йўқ.

— Ўйинчоқ тўғрисида.

— Йўқ, тополмадингиз. Жуда аломат, лекин сир! Ўйлаганим келсин, кейин айтаман. Тополмадингиз-а?

— Йўқ, тополмадим. Ўзингиз айтинг,— деди Василий Лукич жилмайиб. У камдан-кам куларди.— Бўлди энди, ётинг. Шамни ўчираман.

— Ҳар вақт кўриб, тилаб юрган нарсамни шамсиз аниқроқ кўраман. Сиримни очиб қўйишимга сал қолди-я!— деди Серёжа, шарақлаб кулиб.

Шамни олиб чиқиб кетишганда, Серёжа онасининг келганини, шарпасини сезди. У бошида туриб, Серёжани меҳр билан эркаларди. Кейин тегирмон, пичноқ пайдо бўлди-ю, ҳаммаси аралашиб кетиб, ўзи ухлаб қолди.

XXVIII

Вронский билан Анна Петербургга келиб, энг яхши мусофирионалардан бирига қўниши. Вронский пастки қаватда, алоҳида номерга, Анна эса устки қаватда — тўрт хонали каттакон номерга боласи, энагаси ва хизматкор қизи билан тушди.

Келган кунлари Вронский акасининг олдига борди.

У ерда онасини ҳам кўрди; онаси бир иш билан Москвадан келган эди. Онаси билан келинойиси уни одатдагича кутиб олишди; чет элдаги саёҳатларидан сўрашибди, умумий танишлар тўғрисида гаплашишди, лекин Анна билан бўлган алоқаси тўғрисида оғиз очишмади. Акаси эса эртасига эрталаб Вронскийнинг олдига келиб, Аннадан гап очди; Алексей Вронский, Аннага ўз аҳди никоҳимдаги хотиндай қарайман, деб гапнинг очиғини айтди; Аннанинг талоқ олишига умидворлигини, ана шундан кейин унга уйланишини, унгача Аннани ҳам ҳар қандай бошқа хотин сингари ўз хотини деб ҳисоблаганини сўзлаб, онасига ҳам, келинойисига ҳам шундай деб айтиб қўйишини илтимос қилди.

— Киборлар жамиятига манзур бўлмаса бўлмас, менга барибир,— деди Вронский,— лекин жигарларим мен билан қариндошлик алоқасида бўлишни хоҳлашса, улар ҳам хотиним билан шундай алоқада бўлишлари керак.

Уласининг мулоҳазаларига ҳамма вақт ҳурмат билан қараб келган акаси, бу масалани жамият ҳал қилимагунча унинг ҳақми, ноҳақмилигини яхшироқ била олмас эди; ўзи эса бунга қарши земасди, шунинг учун Аннанинг ёнига Алексей билан бирга кирди.

Вронский акасининг олдида ҳам, ҳамманинг олдидағи сингари Аннани сизлаб, унга энг яқин танишдай муомала қиласди, лекин уларнинг алоқасидан акасининг воқифлиги назарда тутиларди; гап Аннанинг Вронский мулкига бориши ҳақида кетди.

Вронский, киборлар жамиятидаги бой тажрибасига қарамай, ҳозирги янги аҳволига тушиб, чалғиб қолган эди. Киборларнинг эшиги ўзи билан Анна учун ёпилиб қолганлигини тушуниш керак эди; лекин ҳозир миясида, бундай нарсалар фақат эски замонларда бўларди, ҳозирда, яъни тараққиёт жуда тез равнақ топиб кетаётган бир пайтда (ҳар қандай тараққиётга тараффор бўла бошлаганини ҳозир ўзи ҳам сезмасди), жамиятнинг қараши ҳам ўзгарган, шунинг учун уларнинг жамиятга қўйилиш-қўйилмаслик масаласи ҳали ҳал бўлмаган, деган аллақандай дудмал мулоҳазалар пайдо бўла бошлади. «Албатта, сарой аҳллари Аннани яқинлариға йўлатишмайди,— деб ўйларди Вронский,— лекин яқин одамлар бу нарсани лойифича тушунадилар ва тушунишлари керак ҳам».

Вазиятингни ўзгартиришингга ҳеч нима халақит бермаслигини билсанг, оёқларингни йиғиштириб бир неча соат ўтиришинг мумкин; лекин бирор оёқларини шундай йиғиштириб ўтиришга мажбурлигини билса, дарров оёқлари увишади, томирлари тортишади, кейин у боп жойини қидириб оёқ узатишга тиришади. Жамиятга нисбатан ҳам Вронский ўзини шу аҳволда сезарди. Киборлар эшиги ўзлари учун ёпилик қолганини билса ҳам, улар энди ўзгармасмикан, ўзларини ораларига қўшармикан, деб билгиси келарди. Лекин у тез орада киборлар эшигининг фақат ўзи учун очиқлигини, аммо Анна учун ёпиқлигини пайқаб қолди. Мушук-сичқон ўйинидаги сингари, унинг учун кўтарилган қўллар Анна келди дегунча дарров пастга тушиб қоларди.

Петербург киборлар жамиятида Вронский кўрган хонимлардан бири — амакисининг қизи Бетси бўлди.

— Ниҳоят! — деб қичқирди Бетси, уни кўрган соати қувониб. — Анна қани? Жуда шод бўлдим. Қаерга тушдинглар? Ажойиб саёҳатларингиздан кейин бизнинг Петербург кўзларингизга қандай хунук кўринаётганлигини тасаввур қиласман: Римда роҳат ичида ўтказган ойингизни кўз олдимга жуда яхши келтираман. Талоқ масаласи нима бўлди? Бу нарсаларни тўғриладингларми?

Вронский талоқ масаласининг ҳали ҳам ҳал бўлмаганини билгандан кейин Бетсининг ҳафсаласи пир бўлиб қолганлигини сезди.

— Мени тошбўрон қилишади, биламан, — деди Бетси, — лекин, шундай бўлса ҳам, Аннани кўргани бораман; ҳа, албатта бораман. Яқин-ўртада кетиб қолмайсизларми?

Тўғридан ҳам, Бетси шу куни Аннани кўргани келди; лекин гапларининг оҳанги бурунгидан бутунлай бошқача эди. Афтидан, Бетси ўз журъатидан фахрла наётгандек, Аннага, бу дўстлигимнинг қадрига ет, деяётгандай эди. Бетси ўн муунтчадан ортиқ турмади, киборлар орасидаги янгиликлардан гаплашиб ўтирди, кейин кетаётгандা:

— Қачон талоқ олишингизни менга айтмаган эдингиз, — деди. — Мен-ку, фараз этайлик, бунга парво қилмасман, лекин уйланмагунларингизча бошқалар қўлла-

рини бигиз қилиб кўрсатишади сизларни. Ҳозир ҳам аҳвол шунаقا. Са se fait¹. Шундай қилиб, жума куни жўнаймиз, денглар? Аттанг, энди кўришолмас эканмиз-да.

Бетсининг гап оҳангидан Вронский киборларнинг ўзига қандай қарашини пайқаб олса бўларди; лекин бу тўғрида оиласини ҳам синаб кўрмоқчи бўлди. Онаси Анна билан биринчи марта танишганда, унга жуда меҳри тушиб қолган эди; энди эса ўғлимнинг мартабасини тушириб юборди деб уни кўришга кўзи йўқлигини Вронский биларди. Аммо бутун умиди Варяда, келинойисида эди. Вронский Варя лаънат тошини отмайди, соддacha бориб, Анна билан кўришади, уни ўз уйидаги қабул қилади, деб ўйларди.

Вронский келган кунларининг эртасига акасиникига борди-ю, келинойисини ёлғиз топиб, тилагини очиқ айтди.

Келинойиси унинг гапларини эшитгандан кейин:

— Сени қандай яхши кўрганлигимни, сен учун жонимни беришга ҳам тайёрлигимни ўзинг биласан, Алексей,— деди.— Лекин сенга ҳам, Анна Аркадьевнага ҳам ҳеч қандай наф етказолмаслигимни билганим учун нафасим ичимда юрибди,— деди яна, «Анна Аркадьевна» сўзларини айниқса бўрттириб айтишга тиришиб.— Зинҳор мени қоралаяпти деб ўйлама, ҳеч қачон қораламайман; Аннанинг ўрнида мен бўлсан, мен ҳам, эҳтимол, шундай қилар эдим. Мен бу нарсаларнинг маънисига бормайман, бу нарса қўлимдан келмайди ҳам,— деди, Вронскийнинг қош-қовоқлари тушиб кетган юзига қўрқа-писа қараб туриб.— Лекин ҳар қандай нарсани ўз исми билан аташ керак. Сен Анна Аркадьевнанинг олдига боришимни, уни қабул қилишимни ва шу билан уни жамият кўзида оқча чиқаришимни хоҳлайсан, лекин тушунишинг керак, бу нарса қўлимдан келмайди. Қизларимнинг бўйи етиб қолаёзди, иннайкейин, эрим учун ҳам киборлар орасида бўлишим керак. Хайр, Анна Аркадьевнанинг олдига бордим ҳам, барибир, мен уни ўзимникига чақиролмаслигимни ёки бу масала-га бошқа кўз билан қарайдиганлар билан уни учрат-масликка ҳаракат қилишим кераклигини ўзи тушунади;

¹ Одатда шунаقا бўлади (франц.).

бу ҳаракат, албатта, нафсини оғритади. Мен уни турғизиб қўёлмайман...

— Ҳа, мен уни сиз уйингизда қабул қилаётган юзларча хотинлардан ҳам тубанлашиб кетган деб ҳисоблайман!—деб Вронский яна ҳам қовоқларини осилтириб, унинг сўзини бўлди-да, келинойисининг қарори қатъий эканлигини пайқаб, индамасдан ўрнидан турди.

— Алексей! Менга жаҳлинг чиқмасин. Тушунгин, айланай, менда айб йўқ,—деди Варя, юраксизлик билан унинг юзига жилмайиб қараб.

Вронский ҳамон қовоқларини осилтириб:

— Сенга жаҳлим чиқаётгани йўқ,—деди.—Менга икки нарса алам қиласди, холос. Менга алам қилаётган бир нарса шуки, дўстлигимиз бузилияпти. Дўстлигимиз бузилмайди деб фараз қиласлий, лекин орага совуқлик тушади. Бу нарсага мен бошқача қарай олмаслигимга ўзинг ҳам тушунасан.

Вронский шу сўзлардан кейин чиқиб кетди.

У бундан кейинги ҳаракатлари беҳуда кетишини ва ўзини жуда ёмон қийнайдиган дилозорликларга, ҳақоратларга учрамаслик учун шу бир неча кунини Петербургда, худди бегона шаҳарда тургандек, ўтказишга ва эски таниш-билишларидан ўзларини олиб қочишига мажбур эканлигини англади. Петербургда уларни ноқулай аҳволга тушириб қўйган энг катта сабаблардан бири шу эдик, Алексей Александрович ва унинг номи оғиздан тушмас эди. Бирон гап йўқ эдик, у охирида Алексей Александровичга бориб тақалмасин, бемалол бориладиган бирон жой йўқ эдик, у ерда Алексей Александровичга дуч келинмасин. Бармоғи оғриб турган одамга шу касал бармоғини ҳадеб бир нарсага уриб олаётгандек туюлгани сингари, Вронскийга ҳам ҳар ҳолда шундай туюларди.

Шу кунларда Аннанинг ғаллақандай янги, ўзи тушумайдиган бир кайфиятда юрганлигини кўргани учун Петербургдаги кунлари Вронскийга яна ҳам оғироқ ботарди. Анна гоҳ унга ошиқ кўринар, гоҳ совиб, та жанглашиб, тумтайиб оларди. Анна нимадандир эзилар, Вронскийдан нималарнидир яширас, Вронскийнинг ҳаётини заҳарлайтган ва нозик идрок эгаси бўла туриб, ўзи учун ҳам азобли бўлган ҳақоратларни пайқамаётгандек кўринарди.

Аннанинг Россияга қайтишдаги мақсадларидан бири — ўғлини кўриш эди. Италиядан жўнаб кетган кунидан бери боласини кўриш фикри уни ҳаяжонлантириб келарди. Петербургга яқинлашган сари ўғлининг дийдорини кўриб қувониши кўз олдига келар, бунинг аҳамиятини тушунарди. У ўзига бодам билан қандай қилиб кўришар эканман деган саволни бермас эди ҳам. Боласи билан бир шаҳарда бўлганда, уни кўриш ҳеч қандай қийинчилик түғдирмайдиган оддий нарса бўлиб туюларди, лекин Петербургга келгандан кейин жамият орасидаги ҳозирги аҳволи бирдан кўз олдида равшан бўлди-ю, боласини кўриш осон эмаслигини англади.

Анна Петербургда икки кундан бери туради. Ўғли бир зум ҳам хаёлидан кетмаган бўлса-да, лекин уни ҳали кўрмаган эди. Тўғридан-тўғри уйга борса, Алексей Александрович билан учрашиб қолиши мумкин эди, лекин Анна бундай қилишга ўзини ҳақсиз деб ҳисобларди. Уни уйга киргизмасликлари, таҳқир этишлари мумкин эди. Эрига хат ёзишни, у билан алоқа боғлашни ўйлашнинг ўзи унга азоб берар: эрини ўйламаган кезлардагина у тинч бўла оларди. Ўғлининг қачон ва қаерга ўйнагани чиқишини пойлаб кўриб олай деса, бу унга озлик қиласарди: У боласини кўришга шунчалар муштоқ бўлган, унга айтадиган гаплари шунчалик йиғилган, уни кучоқлаш, ўпиш ташналиги юрагини шунчалар тўлдирган эдики, юрагининг ярасига фақат Серёжанинг қари энагасигина малҳам бўлиши, унга йўл кўрсатиши мумкин эди. Аммо у ҳозир Алексей Александровичнинг уйида эмасди. Мана шу иккиланишлар ва энагани излашлар билан икки кун ўтиб кетди.

Анна, Алексей Александровичнинг графиня Лидия Ивановна билан қалин эканлигини билиб, учинчи куни ўзини зўрлаб бўлса ҳам хат ёзишга қарор қилди ва хатида ўғлини кўриш ижозати эрининг олижаноблигига боғлиқ эканлигини жўрттага қайд қилиб ўтди. Хатни кўрсатишса, эри яна олижаноблигини кўрсатиб, илтиносини рад қилмаслигини биларди.

Хатни олиб борган киши Анна сира ҳам кутмаган шафқатсиз жавоб билан келди: жавоб бўлмайди, деди. Анна хатни олиб борган кишини чақириб, ундан ташқа-

рида сарғайиб кутганлигини, охир: «ҳеч қандай жавоб бўлмайди», деб айтишганини эшигданда, ўзини шу қадар ҳақир ҳис қилдики, ҳеч маҳал бундай ҳолга тушмаган эди. Анна ўзининг хўрланганлигини, ҳақирланганлигини сезиб турса-да, лекин графиня Лидия Ивановнанинг ҳам ўз нуқтаи назарича ҳақли эканини ҳам тан оларди. Ўзининг ёлғизлиги ҳасратига ҳасрат, қайғусига қайғу қўшарди. У юрагидаги ҳасратларини Вронскийга айттолмас, айтчни истамасди. Ўғлини кўриш масаласи унга, ўз бахти қоралигининг бош сабабчиси бўлган Вронскийга энг аҳамиятсиз нарса бўлиб кўринишини Анна биларди. Юрагидаги дофу ҳасратни тушунишга унинг ҳеч маҳал қодир эмаслигини биларди. Бу ҳақда сўз очилганда Вронскийнинг совуқ гап қилиши орага совуқлик туширишини биларди. Анна дунёдаги ҳамма нарсалардан кўра бу нарсадан кўпроқ қўрқар, ўғлига тааллуқли нарсаларни шу сабабли ундан яшириб келарди.

У эртадан кечгача уйда ўтириб, ўғлини кўриш чораларини қидирди, охир эрига хат ёзишга қарор қилди. Лидия Ивановнанинг жавобини олиб келишганда, Анна эрига ёзадиган хатни ўйлаб қўйган эди. Графинянинг сукути уни инсофга келтирган, ўзича ром қилган бўлса ҳам, лекин хат сатрлари замиридаги маъно уни шу қадар ларзага келтирди, графиня хатидаги кину адват ўзининг ўғлига бўлган эҳтиросли, қонуний меҳру муҳаббатга нисбатан шу қадар пасткаш кўриндики, бошқаларга ғазаби қайнаб, ўзини айбламай қўйди.

«Бу совуқ муомала риёкорлик,— деярди ўзича Анна.— Улар мени ҳақорат қилишса-ю, боламни азоблашса-ю, мен бунга қараб тураманми? Ҳеч-да! Графинянинг ўзи мендан баттар. Лоақал мен ёлғон гапирмайман-ку!» Шундан кейин Анна эртагаёқ, Серёжанинг туғилган кунидаёқ тўғри эрининг уйига боришга, одамларни сотиб олишга, алдашга, ҳар нима бўлса ҳам ўғлини кўришига ва бечора боланинг миясига қуйиб келинаётган хунук ёлғонларни барбод этишга аҳд қилди.

Анна ўйинчоқ дўконига борди. Уйинчоқлар сотиб олди, кейин хатти-ҳаракат планини ўйлади. У эрталаб соат саккизларда, ҳали Алексей Александрович турмаган пайтда, барвақт боради. Қўлида пул бўлади, бу пулларни швейцар билан лакейга беради, улар буни уйга киргизишади, юзидан пардасини очмай, мени

Серёжани чўқинтирган отаси табриклишга юборди, ўйинчоқларни ҳам бола каравоти ёнига қўйишни топширди, деб айтади. У фақат ўғлига айтадиган сўзларнигина ўйлаб қўймади. Бу ҳақда ҳар қанча ўйлагиң бўлса ҳам, ҳеч бир қарорга келмаган эди.

Эртасига эрталаб соат саккизда Анна извошдан бир ўзи тушди-да, илгариги уйининг катта зинаси олдидан эшик қўнфирогини чалди.

Ҳали лавозимат кийимларини кийиб улгурмаган Капитонич эгнида пальто, оёқларида калош билан келиб деразадан қаради-да, эшик олдида юзида парда тутиб турган хонимни кўриб:

— Битта хоним турибди, чиқиб сўра-чи, нима керак экан,— деди.

Швейцарнинг ёрдамчисини Анна танимас эди; бу ўш йигит эшикни очар-очмас, Анна лип этиб ичкари кирди-ю, муфтасидан уч сўмлик қофоз пулни чиқариб, дарров қўлига тутқазиб қўйди.

— Серёжа... Сергей Алексеевич,— деб Анна ичкарига ўзини урган эди, швейцар ёрдамчиси пулга қараб, уни иккинчи ойнабанд эшик ёнида тўхтатди.

— Ким керак эди?— деб сўради.

Анна унинг сўзларини эшифтади, жавоб ҳам бермади.

Номаълум хонимнинг саросимага тушиб қолганлигини кўриб, Капитоновичнинг ўзи борди-да, Аннани эшикдан киргизиб, нима кераклигини сўради.

— Мени Сергей Алексеевич олдига князь Скородумов юборди,— деди Анна.

Швейцар Аннага диққат билан разм солиб:

— Ҳали турганлари йўқ,— деди.

Анна ўзи тўққиз йил турган уйининг даҳлизидаги сира ҳам ўзгармаган анжомларнинг ўзига шу қадар кучли таъсир қилишини ўйламаган эди, қувончли ва қайғули хотиралар юрагида бирин-кетин уйғона бошлади, шунда Анна нега ўзининг бу ерда эканлигини бир лаҳзагина унутиб қўйди.

Капитонич Аннанинг эгнидан пўстинчасини ечира туриб:

— Кутадиларми?— деб сўради.

Капитонич пўстинчани ечириб олгандан сўнг Аннанинг юзига бир қаради-ю, таниб жимгина таъзим қилди.

— Марҳамат қилсинглар, хоним афанди,— деди Каитонич унга.

Анна бир нимани демоққа чоғланди-ю, лекин товуш чиқаришга қурби келмади; чолга ёлвориб турган айбдор кўзлар билан бир қараб қўйиб, тез, енгил одимлар билан зина томон юриб кетди. Каитонич икки букилиб олиб, калошларини зина погоналарига илаштира-илаштира ундан ўзиб кетмоқчи бўлиб орқасидан гизиллаб борарди.

— Муаллими ўша ерда, кийинмаган чиқар. Айтиб қўяй.

Анна чолнинг нима тўғрисида гапираётганини тушунмай, таниш зинадан чиқиб борарди.

— Бу ёқقا, чап томонга буюрсинглар. Кечирадилар, бу ёқ унча тоза эмас. Улар ҳозир илгариги диванли хонада турадилар,— деди швейцар, ҳансираб.— Бир оз сабр қилсинглар, хоним афанди, мен қараб чиқсан,— деди-ю, Аннадан ўтиб кетди, баланд эшикни ёпиб, ичкарида гойиб бўлди. Анна ташқарида кутиб турди. Швейцар чиқиб:— Ҳозиргина уйғондилар,— деди.

Швейцар шу сўзларни айтиб турганда, Анна боланинг эснаганини эшилди. Бу эснаш овозининг ўзидаёқ ўғлини таниди ва уни кўз ўнгидаги кўргандай бўлди.

— Кўйвор, кўйвор, қоч!— деди-ю, Анна, баланд эшикдан ичкарига ўзини урди. Эшикнинг ўнг томонида каравот бор эди, бу каравотда тугмалари ечиб ташланган бир кўйлакчан бола ўрнидан туриб ўтирас, кичкина гавдасини букиб, керишиб эснар эди. Керишиб бўлиб, лаблари бир-бирига қовушганда, бу лабларда ширин уйқу табассуми пайдо бўлди, кейин шу табассум билан ўрнига ётиб, яна роҳат билан қўл-оёғини чўзди.

Анна ўғлининг олдига шарпа чиқармай келди-да, пи-чирлаб:

— Серёжа!— деди.

Анна ўғлидан айрилган кунларида ва қалби меҳру муҳаббат билан тўлиб-тошган шу сўнгги пайтларда Серёжанинг тўрт яшарлик вақтинигина кўз олдига келтирас, чунки ўша ёшда Серёжани жуда яхши кўрарди. Ҳозир у ҳатто ўзи ташлаб кетган вақтдаги Серёжага ҳам ўҳшамасди; тўрт ёшли давридагидан яна илгари кетган, ўсган, озган эди. Бу нимаси! Мунча юзи ориқлаб кетибди, мунча соchlари калта! Мунча қўллари узун! Мунча ўзгариб кетибди ташлаб кетгандан бери!

Лекин бу ўша ўғли эди, юмaloқ боши ҳам, лаблари ҳам, юмшоқ бўйни ва кенг елкалари ҳам ўшаники эди!

Энди боланинг қулоғи остига келиб тақрорлади:

— Серёжа!

У яна тирсакланиб турди, соchlари тўзғиган бошини, худди бир нима излаётгандек, у ёқ-бу ёғига ўғирди, кейин кўзларини очди. Олдида қимир этмай турган онасига савол назари билан бир неча секунд жим қараб турди, кейин бирдан шукуҳ қилиб қулимсиради-да, юмилиб бораётган кўзларини тағин беркитиб, ўзини ташлади, аммо орқасига эмас, онасига, унинг қучогига ташлади.

Анна ўғлининг бўлиққина гавдасини қучоқлаб, ҳансираф туриб:

— Серёжа! Айланай болам!— деб юборди.

Серёжа ҳам, баданинг ҳамма ерини онасининг қўлларига суртиш учун, қучоғида талпиниб:

— Ойижон!— деди.

Үйқу аримаган юзида бир табассум билан ҳамон юмуқ кўзлар билан каравот суюнчиғидан момик қўлчаларини олиб онасининг елкаларига ёпишди, кейин фат болалардагина бўладиган ёқимли, илиққина уйқу бўйини анқитиб, оғушига кирди-да, юзини онасининг бўйнига, елкаларига сурта бошлади.

— Билардим,— деди Серёжа, кўзларини очиб.— Бугун туғилган куним. Сенинг келишишнги билардим. Ҳозир тураман.

Серёжа шу сўзларни айтиб туриб, яна ухлаб кетди.

Анна ташналик билан ўғлига тикилиб қолди; ўзи йўқлигига Серёжанинг ўсиб, ўзгариб кетганлигини кўрди. Энди жуда ҳам чўзилиб, адеял тагидан чиқиб турган яланг оёқларини танирди ҳам, танимасди ҳам, озиброқ қолган бу бетларни, гарданидаги калта қилиб қирқилган ва ўзи тез-тез ўпид қўядиган қўнғироқ соchlарни танир эди. Анна унинг соchlарини силар, лекин бир нима деёлмасди: кўз ёшлари бўғиб қўйган эди.

Серёжа тамоман уйғонгандан сўнг:

— Нимага йиғляйсан, ойижон?— деб сўради. Кейин йиғламсираб қичқирди:— Нимага йиғляйсан, ойи!

— Менми? Йўқ, йиғламайман... суюнганимдан йиғляйман. Қачонлардан бери кўрганим йўғ-а сени! Ҳўпхўп, йиғламайман, йиғламайман,— деди Анна, ёшларини ичига ютиб ва юзини тескари ўгириб туриб. Сўнгра,

ўпкасини босиб олгандан кейин:— тур, болам, кийина-
диган вақтинг бўлди,— деб илова қилди-ю, бир оз жим
қолгандан сўнг, ўғлиниң қўлларини қўйиб юбормас-
дан, ўзи каравот ёнидаги стулга ўтири; стулга Серё-
жанинг кийимлари таҳлаб қўйилган эди.

— Менсиз қандай қилиб кийиняпсан! Қандай...—
Анна вақтичоғлик билан соддагина гап бошламоқчи
бўлди-ю, лекин гапиролмай, яна юзини тескари ўгириб
олди.

— Совуқ сувда ювинмайман, адамлар қўймайдилар.
Айтмоқчи, Василий Лукични сен ҳали кўрганинг йўғ-а?
Келади. Вой кийимларим устига ўтириб олибсан!— деб
Серёжа хохолаб кулиб юборди.

Анна ўғлига қараб, жилмайиб қўйди.

Серёжа ўзини яна онасининг қучоғига отди, уни
яна ачомлаб:

— Ойижон, жонгинам, меҳрибоним!— дея қичқира
бошлади. У онасининг жилмайганини кўргandan кейин-
гина ўзининг уйғоқлигига ишонгандек бўлди.— Бу ке-
рак эмас,— деди кейин, онасининг шляпасини боши-
дан олиб. Шляпаси олиб қўйилганда, онасини худди
янгидан кўраётгандек, яна осилиб ўпа бошлади.

— Қани, менинг тўғримда нималар ўйладинг? Ме-
ни ўлган деб ўйладингми?

— Бу гапга ҳеч вақт ишонмаганман.

— Ишонмаганмисан, дўстим?

Серёжа ўзининг яхши кўрган:

— Билар эдим, билар эдим,— деган сўзларини
такрорлади-ю, соchlарини силаб турган онасининг қў-
лини ушлади-да, унинг кафтини оғзига босиб ўпа
кетди.

XXX

Бу орада Василий Лукич, уйдаги хонимнинг кимли-
гини аввал билмаган бўлса ҳам, кейин ўртадаги гап-
сўзлардан Серёжани ташлаб кетган она шу эканлигини
(Анна кетиб қолгандан кейин хизматга киргани учун
уни танимасди) билиб, кираверсамми-йўқми ёки Алекс-
ей Александровичга хабар қилсамми, деб икқиланиб
туарди. Вазифаси Серёжани маълум вақтда турғизиш-
дан иборат эканлигини ахийри тушунди; у ерда ўтири-
ган хотин онасими ё бошқами, бу билан нима ишим

бор, шунинг учун вазифамни бажаришим керак, деган ўй билан кийиниб эшикни очди. Лекин она билан ўғил ўртасидаги меҳрибонлик, овозларидаги дилкашлик ва гапираётган нарсалари — буларнинг ҳаммаси уни ниятидан қайтарди. Бошини тебратди-ю, бир хўрсаниб қўйиб, эшикни ёпди. Томогини қириб ёшларини артди, кейин: «Яна ўн минутча сабр қиласай», деб ўйлади.

Бу орада уй хизматкорлари ҳам ҳаяжонда эди. Ҳамма ўй бекасининг келганини, Капитонич киргизганини, ҳозир Серёжанинг олдида эканлигини билди; хўжайн бўлса соат саккиздан ошганда ҳар вақт ўғлининг олдига киради, эру хотиннинг у ерда учрашиши тўғри келмайди, шунинг учун учраштирмаслик чорасини кўриш керак, деб ваҳимага тушиб қолди. Камердинер Корней швейцарнинг ҳужрасига қириб, бегойимнинг ким ва қандай киргизганини суриштириди, Капитонич бошлаб кирганини билиб, чолнинг таъзирини бера бошлади. Швейцар олдин гиқ этмади, Корней бу гуноҳи учун уни ҳайдаш кераклигини айтганда эса, Капитонич сакраб унинг олдига келди-ю, қўлинини Корнейнинг юзи олдида пахса қилиб:

— Кўрардик, сен бўлсанг қанақасига киргизмас эдинг экан! — деб вайсаб кетди. — Үн йил хизматини қилдинг, яхшилигидан бошқа нарсасини кўрганинг йўқ. Бор, бетинг бўлса: «Қани, хоним афанди, жўнаб қолинг!» деб кўр-чи! Олифтагарчиликни яхши биласан! Ҳа! Сен ўзингни кўп оқقا чиқараверма, хўжайинни шилиб, қундуз пўстинни ўғирлаганинг эсингдан чиқа қолдими?

Корней нафрат билан:

— Солдат! — деди-ю, қириб келаётган энагага юзланди. — Ўзингиз айтинг, Марья Ефимовна: бегойимни ҳеч кимга айтмай киргизиб юборибди. Ҳозир Алексей Александрович чиқиб, тўғри ўғилларининг олдига қириб борсалар, нўма бўлади?

— Бай-бай-бай! — деди энага. — Менга қаранг, Корней Васильевич, бир нима қилсангизу, бориб хўжайинни гапга солиб турсангиз, унгача мен чопиб қириб, бегойимни олиб чиқиб кетардим. Бай-бай-бай!

Энага болалар бўлмасига кирганда, Серёжа тепадан сирғаниб тушаётуб Надя иккови йиқилганини, уч марта дўмбалоқ ошиб кетишганини онасига айтиб ўтирган эди. Онаси унинг овозини эшитса ҳам, юзини ва имо-

ишораларини кўриб турса ҳам, қўлларини ушлаб-ушлаб қўйса ҳам, лекин ўғли айтаётган сўзлар ҳеч миясига кирмасдай. Энди жўнаш, энди уни ташлаб кетиши керагу, фақат шу нарсани ўйлаб, фақат шу нарсанигина ҳис қиласр эди. Анна эшикка яқин келган Василий Лукичнинг оёқ дупурини ҳам, йўталини ҳам, яқинлашиб келаётган энаганинг оёқ шарпасини ҳам эшитиб ўтиради; лекин гапиришга ҳам, туришга ҳам мажоли етмай, тошдай қотиб қолган эди.

Энага Аннанинни ёнига келди-да, қўлларини, елкаларини ўпид туриб:

— Айланай бегойим, чирофум! — деди. — Бугун туғилган боламизга худойи таоло баҳт ато қилди. Ҳеч ўзгармабсиз, айланай.

— Вой, энагажон, жонимни қоқай, сизнинг уйдалингизни билмабман, — деди Анна, бир зумгина ҳушига келиб.

— Мен бу ерда турмайман, қизим билан тураман, табриклагани келдим, айланай Анна Аркадьевна!

Энага яна бирдан йиғлаб юбориб, Аннанинг қўлини ўпа бошлади.

Табассумларидан юзи ва кўзлари чароқлаб кетган Серёжа, бир қўли билан онасини, иккинчи қўли билан энагасини ушлаб олиб, семиз, яланг оёқлари билан гилем устида депсиниб туради. Севгили энагасининг онасига кўрсатаётган меҳру муҳаббати унинг ичига чироқ ёқкан эди.

— Ойи! Энагам менинг олдимга тез-тез келиб туради, ҳар келганд... — деб Серёжа гап бошлаган эди, энагаси онасига пичирлаб бир нима деганини, онасининг юзида қўрқувга ва уятга ўхшаган аллақандай аломат пайдо бўлганини, бу нарса онасига ҳеч ҳам ярашмаганигини сезиб, тўхтаб қолди.

Онаси Серёжага яқин келди.

— Жон болам! — деди онаси.

У хайр деёлмади, лекин шу сўзни юзи гапириб туради, Серёжа тушунди. Онаси Серёжани чақалоқлигига қўйган номи билан атаб:

— Айланай болам, жон Кутигим! Мени эсингдан чиқармайсан-а? Сен... — деб гап бошлади-ю, ортиқ ҳеч нарса деёлмади.

У боласига айтиши мумкин бўлган қанчадан-қанча сўзларни кейин ўйлаб топди! Ҳозир эса нима дейишини

билмас, бир нима дейишга қурби етмас эди. Лекин Серёжа у айтмоқчи бўлган ҳамма сўзларни пайқади. У онасининг бахти қоралигини, ўзини яхши кўришлигини пайқади. Ҳатто энагаси шивирлаб айтган нарсаларни ҳам пайқади. У «ҳамма вақт соат саккиздан ўтганда» деган сўзларни эшитган эди, шунинг учун гап отаси устида кетаётганлигини, онаси отаси билан учрашмаслиги кераклигини пайқади. Серёжа буни тушунса ҳам лекин бир нарсани ҳеч англай олмади: нима учун онасининг юзида қўрқув ва уят аломатлари пайдо бўлди?.. Онаси-ку айбдор эмас, шундай бўлса ҳам отасидан қўрқади, нимадандир уялади. Ўзини бу гумондан кутқазадиган битта савол бермоқчи бўлди-ю, лекин юраги дов бермади: онасининг азобланётганлигини кўриб, раҳми келиб кетди. Индамасдан онасига ёпишди-ю, шивирлаб:

— Кетмай тур, ҳали келмайди,— деди.

Онаси у айтган гапларни билиб туриб айтганимий ўқлигини англаш учун Серёжани ўзидан бир оз нари қилиб юзига қаради; унинг ваҳм босган юзидан отаси тўғрисида гапирганини ва айни замонда отаси тўғрисида ўзининг қандай ўйлаши кераклигини ҳам сўраётганини ўқиди.

— Серёжа, жонгинам,— деди онаси,— отангни сев, у мендан яхшироқ, меҳрибонроқ, мен унинг олдида айборман. Қатта бўлганингда ўзинг билиб оласан.

Серёжа кўз ёшлари орасидан чинқириб:

— Сендан яххиси йўқ!— деди-да, елкаларидан ушлаб, кучанганидан титраб турган қўллари ила уни бағрига бор кучи билан боса бошлади.

— Жонгинам, айланай болам!— деб Анна ҳам, Серёжа сингари, болаларча пиқ-пиқ йиғлаб юборди.

Шу пайт эшик очилиб, Василий Лукич кириб келди. Нариги эшикдан ҳам оёқ дупури эшитила бошлади, шунда энага ваҳимали бир шиншиш билан:

— Келяптилар,— деб Аннага шляпасини тутқазди.

Серёжа ўзини каравотга ташлади, юзини қўллари билан тўсиб ҳўнграб йиғлаб юборди. Анна қўлларини айириб, хун бўлган юзидан яна бир марта ўпди, кейин шошқин одимлар билан эшикдан чиқиб кетди. Алексей Александрович рўпарасидан келаётган эди. Уни кўрди-ю, тўхтаб, бошини эгди.

Анна ҳозиргина уни ўзидан яхшироқ ва меҳрибон-

роқ деб айтган бўлса ҳам, бир назар ташлашдаёқ бутун қоматини бўшидан оёғигача кўрди-ю, қалбида эрига нисбатан бир нафрат ва ғазаб, ўғли туфайли ҳасад ҳисси қўзғалди. У шошқин бир ҳаракат билан юзига пардасини туширди-да, қадамини тезлатиб, уйдан қариб югуриб чиқиб кетди.

У кечага дўкоидан зўр муҳаббат ва чуқур ҳасрат билан танлаб олган ўйинчоқларни қолдиришга ҳам улгурмай, яна уйига қайтариб олиб келди.

XXXI

Анна ўғлини кўришга қанча интизорлик чеккан бўлмасин, бу тўғрида ўйлаб, бунга қанчалик узоқ вақтлардан бери тайёрланиб келган бўлмасин, ўғлининг дийдорини кўриш ўзига шу қадар кучли таъсир қилиши мумкинлигини асло-асло кутмаган эди. Мусофирхонадаги фамхонасига қайтиб келиб, нима учун бу ерда эканлигини узоқ вақтгача тушунолмай ўтириди. «Ҳа, баҳт дамлари тамом бўлди, мен яна ёлғизман» деди-ю, шляпасини ҳам олмай, каминъ ёнида турган курсига келиб ўтириди. Икки дераза ўртасидаги столда турган соатга ҳорғин кўзларини тикиб олиб, хаёл суриб кетди.

Ўзлари чет элдан олиб келишган француз хизматкор қиз кийинтириш таклифи билан кирди. Анна унга ажабланиб қаради-ю:

— Кейин,— деди.

Лакей қаҳва таклиф қилди.

— Кейин,— деди Анна, яна.

Итальян энага қизалоқни ясантириб Аннага олиб кирди. Яхши боқилган дўмбоқ қиз онасини кўриб, ип илашиб қолган яланғоч қўлчаларини ҳар вақтдагидай кафтларини пастга қилиб чўзди-да, тишсиз оғизчасини жилмайтириб, қушдек қанот қоқиб, кашта солинган кичкина юбкасининг оҳорланган бурмаларини қўлчалари билан шитирлатиб талпина бошлади. Қизалоқнинг бу қилиғига жилмаймасдан, уни ўпмасдан бўлмасди, чинқириб ва бутун гавдаси билан талпиниб туриб, қўлингизни ушлаб олишга тиришган қизчага бармоғингизни тутқазмасдан илож йўқ эди; ўпаман деб оғизчишига тортиб оладиган лабига юзингизни тутиб бермасдан бўлмасди. Анна шундай қилди, қизини қўлига олди, иргишилатди, тароватли бетидан, яланғоч тирсагидан

ўпди; лекин бу чақалоқни кўрганда, у қизчасига бўлган меҳри Серёжага бўлган меҳри олдида ҳеч нима эмаслигини яна ҳам равшанроқ ҳис этди. Қизчанинг ўзи ҳам, ҳамма қилиқлари ҳам ширин эди, лекин нима учундир Аннанинг қалбини илитолмасди. Яхши кўрмаган бир одамдан топган бўлса ҳам, биринчи боласига меҳру муҳаббатининг ҳали-бери қондирилмаган бутун куч-қуввати сарф этилган эди, қизалоги жуда ёмон вақтда туғилди, шунинг учун унга биринчи болага сарф қилинган меҳнатнинг юздан бири ҳам сарф қилинмаган эди. Булардан ташқари, қизчаси одам бўлиши учун кўп кутиш керак эди, Серёжа бўлса тушпа-тузук одам бўлиб қолган, одам бўлганда ҳам севгили одам; унда фикрлар, ҳислар кураши пайдо бўлган; Анна Серёжанинг сўзларини, қарашларини эслаб: менинг аҳволимга тушунади, мени яхши кўради, ҳаракатларимни қоралайди, деб ўйларди. Шунга кўра, Анна ундан фақат жисмоний эмас, руҳий жуҳатдан ҳам ажраб қолган, бу аҳволни энди ҳеч тузатиб бўлмайди.

Анна қизалогини энагасига бериб, уларни чиқариб юборгандан сўнг, Серёжанинг қарийб шу қизча ёшида тушган сурати солинган медальонини очди. Кейин, ўрнидан турди-ю, бошидан шляпасини чиқариб, столчада ётган альбомни олди; унда Серёжанинг ҳар хил ёшда тушган суратлари бор эди. У суратларни бир-бирига солиштирмақчи бўлиб, ҳаммасини альбомдан чиқариб олди. Суратларнинг фақат сўнгиси, энг яхшиси қолди. Серёжа унда стулга кўйлакчан миниб олган, кўзлари хўмрайган бўлса ҳам, оғзӣ кулимсираб турган ҳолда тушган эди. Серёжа ўзига жуда ҳам ярашиб тушган энг чиройли қиёфада эди; Анна оқ, нозик бармоқлари ҳозир жуда ҳам чақон қимиirlаётган кичкина, эпчил қўллари билан суратни бурчагидан ушлаб альбомдан чиқаришга бир неча бор ҳаракат қилган бўлса ҳам, ҳеч чиқаролмади, карточка ҳадеб қўлидан чиқиб кетаверди. Столда китоб варақларини қирқадиган пичноқ йўқ эди, шунинг учун ёнидаги суратни (бу узун соч қўйган юмалоқ шляпадаги Вронскийнинг Римда тушган сурати эди) олиб, шу билан ўғлининг суратини суриб чиқарди. Анна Вронскийнинг суратига тикилиб: «Ҳа, мана шу!» деди-ю, ҳозирги доғу ҳасратининг сабабчиси ким эканлигини бирдан эсига олди. Шу бугун эрталабдан бери у бир марта ҳам эсига келмаган эди. Лекин унинг

мардона, олижаноб, ўзига таниш, дилбар, юзини кўрди-ю, бирдан қадбани кутилмаган бир муҳаббат тўлқини босди.

Анна ўғлига тааллуқли сирларни ҳаммасини ундан яшириб келганлигини эсдан чиқариб, ўпкаланиб: «Қани у? Шундай доғу ҳасратда қолган пайтимда наҳотки ёлғиз ташлаб қўйса?» деб ўйланди. Шу он одам юбориб, дарҳол етиб келишини илтимос қилди; Анна унга айтадиган сўзларини ўйлаб, юрагини чанглалаб ўтириди; Анна ҳозир унинг ўзини ҳам, меҳр-муҳаббат билан тасалли беришини ҳам интизорлик билан кутарди. Юборган одами: уникода меҳмон бор экан, лекин ҳозир келармишлар, Петербургга келган князь Яшвин билан кирсам бўлармикин, сўрагин деб буюрдилар, деган жавоб олиб келди. «Ёлғиз келмас эмиш, ҳолбуки кечаки бирга овқат қилган вақтимиздан бери мени кўргани йўқ,— деб ўйлади Анна,— у ёлғиз эмас, Яшвин билан келармиш, мен ҳамма гапларимни айтольмайман». Шу он бирдан миясига: «Борди-ю мени ёмон кўриб қолган бўлса-я?» деган ғалати бир ўй келди.

Шундан кейин сўнгги кунлардаги воқеаларни хаёлидан бир-бир ўтказди, бу воқеалар ҳозир миясига келган ғалати фикрни тасдиқлагандай бўлди: кечаки тушлик овқатни уйда қилмагани, Петербургда бошқа-бошқа туришни талаб қалгани, ҳатто ҳозир ҳам холи учрашишдан қочиб, ёлғиз келмайтгани бунга далил эди.

Анна унинг эътиборидан қолганига имони комил бўлганида тушадиган аҳволини тасаввур қилишга мадори етмай: «Лекин менга очиқ айтиши керак. Менинг билишим зарур. Билганимдан кейин, нима қилишимни ўзим биламан», деярди ўзича. У Вронскийнинг мендан кўнгли қолди, деб ўйлаб, бошини уриб ёриш даражасига яқин қолганини, оқибат ўзининг ҳаяжони бениҳоя ортиб борганини ҳис қиласди. Анна хизматкор қизини қўнғироқ чалиб чақиргандан сўнг, пардозхонасига қараб йўл олди. Қийиниб туриб, ўз пардозига шу кунлардагидан кўра кўпроқ эътибор қилди, кўнгли қолган бўлса, энди Аннани жуда ҳам очиб юборадиган кўйлагини ва соchlарининг ажойиб турмакланганини кўриб, Вронский гўё яна яхши кўриб қоладигандек, ўзига зеб берга бошлади.

Анна тайёр бўлмасдан туриб қўнғироқ жирингини эшитди.

Анна меҳмонхонага чиққанда, уни Вронский эмас, Яшвин кўзларини кўтариб қарши олди. Вронский бўлса, Анна столда эсидан чиқариб қолдирган ўғлининг суратини томоша қилиш билан овора бўлиб, унга қаражга шошилмади ҳам.

Анна кичкина қўлчасини ийманиб турган Яшвиннинг (новча бўйли, дағал юзли бу одамнинг ийманиши ғалати кўринарди) йўғон қўлига қўйиб туриб:

— Танишмиз, ўтган йили пойгода танишганимиз,— деди, кейин Вронский томоша қилаётган ўғлининг суратларини қўлидан тез тортиб олиб:— Беринг,— деди-ю, порлаб турган маънодор кўзлари билан унга бир қараб кўйди.— Бу йил пойга яхши ўтдими? Булар ўрнига Римдаги Корсада бўлган пойгани кўрдим. Айтмоқчи, сиз чет эл ҳаётини ёқтиргмайсиз-а?— деди Анна меҳрибонлик билан кулимсираб.— Сиз билан кам кўришганиман-у, лекин ўзингизни ҳам, дидингизни ҳам била-ман.

Яшвин чап мўйловини тишлаб туриб:

— Бу ёғи ёмон бўбди, нимага десангиз, дидим кўп бемаъни,— деди.

Яшвин бир оз у ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтирди. Кейин Вронскийнинг соатига қараб қўйганини сезиб, Аннадан: «Ҳали Петербургда кўп турасизми?» деб сўради-да, йўғон гавдасини букиб, кепкасини олди.

Анна Вронскийга бир қараб олди-да:

— Кўп турмасак керак,— деди, шошиб.

Яшвин ўрнидан қўзғалди.

— Бўлмаса энди кўришмас эканмиз-да?— деди у; кейин Вронскийга юзланди:— Сен қаерда овқат қиласан?

— Меникода овқат қила қолинг,— деди Анна, қатъий қилиб, тортингчоқлиги учун ўзига жаҳли чиқаётгандек. Лекин ҳар бир янги одам олдида ўз аҳволидан ҳамиша қизарадиган бўлиб қолгани учун, яна қизариб кетди.— Бу ернинг овқати яхши эмас, лекин ҳар ҳолда булар билан бирга бўласиз-ку. Алексей полкидаги ўртоқларининг ҳеч бирини сизчалик яхши кўрмайди.

— Жуда хурсандман,— деди Яшвин, жилмайиб; Вронский унинг жилмайганидан Аннани ёқтирганини пайқади.

Яшвин таъзим қилиб, чиқиб кетди. Вронский орқада қолди.

— Сен ҳам кетяпсанми? — деб сўради Анна.

— Йўқ, мен энди кечикдим, — деди Вронский. Қейин Яшвин орқасидан қичқирди: — Боравер! Ҳозир етиб оламан.

Анна уни қўлидан ушлади-да, кўзларини узмай тикилиб қолди; қандай қилиб уни олиб қолсам экан деб ўйлар, айтадиган гапини излар эди.

— Шошма, гапим бор, — деди-ю Анна, унинг калта қўлини ушлаб, ўзининг бўйнига босди. — Уни овқатга чақирганим чакки бўлмадими?

Вронский жипс тишларини кўрсатиб хотиржамгина кулимсиради-да, унинг қўлини ўпиб туриб:

— Жуда яхши қилдинг, — деди.

— Алексей, мендан совиганинг йўқми? — деди Анна, иккала қўли билан унинг қўлини қисиб. — Алексей, бу ерда қийналиб кетдим. Қачон кетамиз?

— Шу бир-икки кун ичида. Айтсам гапимга ишонмайсан: менга ҳам бу ерда туришимиз оғир бўлиб қолди, — деди у, қўлини тортиб.

Аннанинг дили оғриб:

— Бор, бора қол! — деди-ю, тез-тез юриб чиқиб кетди.

XXXII

Вронский қайтиб келганда, Анна номерида йўқ эди. Узи чиқиб кетгандан кейин Аннанинг олдига битта хоним келганини, ўша хоним билан кетганини айтишди. Қаёққа кетганини айтмай кетгани, ҳалига довур қайтиб келмагани, эрталаб ҳам аллақаёққа айтмасдан кетгани — буларнинг ҳаммаси, бугун эрталаб юзида кўринган ғалати ҳаяжони ва ўғлининг суратларини Яшвин олдида худди душманларча қўлидан юлиб олгани Вронскийни ўйлатиб қўйди. Вронский у билан очиқасига гаплашибга жазм қилди. Шунинг учун Аннани меҳмонхонасида кутиб ўтирди. Лекин Анна ёлғиз қайтмади, балки аммаси — қари қиз княжна Облонскаяни бирга олиб келди. Эрта билан келган хоним шу эди, Анна ҳам у билан бозор қилгани кетган эди. Анна Вронскийнинг юзидаги ташвишни, кўзларидағи савол аломатини сезмаётгандек кўринар, эрталаб олган нарсаларини шарақлаб ҳикоя қиласарди. Вронский унда ғалати бир ўзгариш борлигини сезарди: шошиб қараган, парпираган кўзларида чуқур диққат, сўзлари ва ҳаракатларида

асабий тезлик ва зеболик бор эди; бу асабий тезлик билан зеболик улар қалинлаша бошлаган дастлабки даврларда Вронскийни мафтун қилиб келган бўлса, энди юрагига фулгула, қўркув соларди.

Дастурхон тўрт кишига мўлжаллаб солинди. Ҳамма йифилиб, энди кичкина овқатхонага чиқмоқчи бўлиб турганда, Тушкевич княгиня Бетсидан Аннага хабар келтириб қолди. Княгиня Бетси хайрлашгани келолмагани учун узр сўраб, Аннадан ўзиникига соат олти ярим билан тўққизлар ўртасида келишини илтимос қилган эди. Тайнинланган вақт Вронскийга ғалати туюлди, Анна ҳеч кимга дуч келиб қолмаслиги учун чора кўриб қўйилган бўлса керак, деган ўй билан Аннага бир қараб қўйди; лекин Анна буни сезмагандек кўринарди.

— Кўп афсуски, мен ҳудди шу олти ярим билан тўққиз ўртасида боролмайман,— деди Анна, мийигида кулимсираб.

— Княгиня жуда афсус еб қоладилар-да.

— Мен ҳам.

— Чамамда, Паттининг ашулаларини эшиптани борарсиз?— деб сўради Тушкевич.

— Паттининг? Яхши эсимга солдингиз. Ложадан жой олишнинг иложи бўлса, жон-жон деб борардим.

— Топиб бераман,— деди Тушкевич, ҳиммат қилиб.

— Сиздан жуда-жуда миннатдор бўлардим,— деди Анна.— Биз билан ўтириб овқат қилмайсизми?

Вронский елкаларини хиёл қисиб қўйди. Аннанинг қилиғига сира ҳам тушунолмасди. Нимага бу қари княжнани олиб келди, нимага Тушкевични овқатга олиб қолди, ҳаммасидан қизифи шуки, нимага уни ложага билет олишга юборади? Шу аҳволда Патти ашуласини эшитишга боришни ўйлаб бўладими? Ахир у ерга ҳамма танишлари, киборлар келади-ку! Вронский жиддий бир назар билан Аннага қаради, лекин у ҳам ўчакишиб қараб қўйди: бу қарашда шўхлик бормиди ё ноумидлик — бунинг маъносини Вронский англаёлмади. Овқат устида Анна ўзини жуда хушвақт тутди: Тушкевичга ҳам, Яшвинга ҳам ноз қилаётгандек кўринарди. Дастурхондан туришгандан сўнг Тушкевич ложага билет олгани, Яшвин эса папирос чеккани чиқиб кетганда, Вронский у билан ўзининг номерига тушди. Бир неча дақиқа ўтиришгандан кейин, Вронский юқорига чо-пиб чиқиб кетди. Анна Парижда баҳмал қўйдириб тик-

тирган кўқраги очиқ оқ шойи кўйлагини аллақачон ки-
йиб, бошига қимматбаҳо оқ тўр ташлаб олган эди; бу
тўр юзининг атрофини ўраб, ҳуснига ҳусн қўшарди.

Вронский унинг юзига қарамасликка тиришиб:

— Театрга аниқ бормоқчимисиз?— деб сўради.

Вронскийнинг яна ўзига қарамаганидан нафси оғ-
риб:

— Нега бунчалик қўрқиб сўрайсиз?— деди Анна.—
Борсам нима бўбди?

Анна Вронский айтган сўзларнинг маъносига ту-
шунмагандек эди.

— Албатта, борсангиз бораверасиз,— деди Вронс-
кий қовоини солиб.

Анна унинг гапидаги оҳангни жўрттага тушунма-
ган бўлиб:

— Мен ҳам шуни айтипман да,— деди, атир ҳиди
келиб турган узун қўлқопини бемалол қайтариб қўйиб.

— Анна, худо ҳақи! Сизга нима бўлди?— деди
Вронский; бир маҳаллар эри уни ҳуснига келтириш учун
шу гапни айтарди.

— Нима демоқчилигингизни тушунмаяпман.

— Биласиз-ку, театрга бориб бўлмайди.

— Нимага? Ёлғиз бормайман. Княжна Варвара
кийингани кетди, бирга боради.

Вронский, ҳайратланиб, елкаларини қисди; у хуноб
эди.

— Наҳотки билмасангиз...— деб гап бошлаган эди,
Анна ўшқириб берди:

— Эй қўйинг, билишни хоҳламайман! Хоҳламайман!
Нима, қилмишидан пушаймон дейсизми? Йўқ, йўқ, яна
йўқ. Агар яна ўшандай, аввалгидаи бўлса яна шундай
бўларди. Биз учун, мен учун, сиз учун муҳими битта
нарса холос: биз бир-биримизни севамизми, вассалом.
Бошқа андишага ўрин йўқ. Нима учун бу ерда бошқа-
бошқа турмиз, бир-биримизни кўрмаймиз? Нима учун
боролмайман? Сени яхши кўраманми — бўлди, агар
сен ўзгармаган бўлсанг, бошқаси билан ишим йўқ,— де-
ди русчалаб ва унга кўзларини ғалати чақнатиб қа-
раб.— Нима учун менга қарамайсан?

Вронский қаради. У жамолининг гўзаллигини, кийим-
бошларининг ярашиб турганлигини кўрди. Лекин ҳозир
жонини чиқариб турган нарса — худди шу гўзаллик,
худди шу зеболик эди.

Вронский овозида мулойим бир ёлвориш, кўзларида эса совуқ бир қараш билан:

— Ҳисларим ўзгармайди, биласиз, лекин ялиниб, илтимос қиласман, борманг,— деди французчалаб.

Анна унинг сўзларини эшитмади-ю, лекин кўзларида-ти совуқ ифодани кўриб, жони чиқиб кетди.

— Сиздан шуни илтимос қиласман, айтинг: нима учун бормаслигим керак?

— Шунинг учунки, боришининг оқибати...—деб, Вронский ямланиб қолди.

— Тушунсам ўлай. Яшвин *nest pas compris* — *tant*¹, княжна Варваранинг эса бошқалардан ҳеч ёмон жойи йўқ. Ана, ўзи ҳам келиб қолди.

XXXIII

Аннанинг ўз аҳволини жўрттага тушунгиси келмаёт-тани учун, Вронский юрагида биринчи марта унга қарши алам, ҳатто ғазаб уйғонганлигини ҳис қила бошлади. Аламининг сабабини унга айтиб беролмагани учун юрагидаги бу ҳис яна кучайиб борарди. Агар ўйлаган нарсаларини рўйрост айтиб бериши мумкин бўлганда, у: «Шу либосда, отнинг қашқасидек ҳаммага маълум бўлиб қолган княжна билан биргаликда театрга бориш — ўзингизнинг ҳалок бўлган хотин аҳволига тушиб қолганингизга тан берганингизни эмас, балки киборлар билан довлашмоқчи бўлаётганингизни, яъни у муҳитдан абадий воз кечганингизни ҳам билдиради», деб айтарди.

Вронский унга бундай деёлмасди. «Нега тушумрайди-я бу нарсага, кўнглидан нималар ўтипти?» деярди ўзича. Аннага ҳурмати камайган сари, назарида ҳусни ҳам ортиб бораётгандай кўринарди.

Вронский қовоқларидан қор ёғиб, номерига қайтиб келди-да, узун оёқларини стулга чўзиб, сельтер суви билан конъяк ичайтган Яшвиннинг ёнига ўтирди-ю, ўзига ҳам сельтер суви билан конъяк буюрди.

— Сен Ланковскийнинг Қудратлисини гапирдинг. У яхши от, маслаҳатимга юрсанг, ол,— деди Яшвин ўртоғининг қовоқлари осилиб қолган юзига қараб.— Сағри пича пасту, оёқлари билан боши — оламда йўқ.

¹ Обрўйимга дод туширмайди (*франц.*)

— Чамамда, олсам керак,— деб жавоб қилди Вронский.

От тўғрисидаги гап Вронскийни қизиқтиrsa ҳам, лекин Анна хаёлидан сира нари кетмас эди; ўйлақдан келган оёқ товушларига беихтиёр қулоқ солиб, каминъ устидаги соатга тез-тез қараб қўярди.

— Анна Аркадьевна театрга кетганларини айтиб қўйишини буюрдилар.

Яшвин яна бир қадаҳ конъякни вишиллаб турган сувга ағдариб ичди-ю, тугмаларини қадаб ўрнидан турди.

— Хўш, кетдикми?— деди Яшвин, мийифида кулимсираб; у шу кулимсираш билан нима учун Вронскийнинг қовоқларидан қор ёғиб турганлигини пайқаганини, лекин бунга аҳамият бермаганини билдири.

— Мен бормайман,— деди Вронский, тумтайиб.

— Менинг боришим керак, ваъда қилганман. Хайр бўлмаса. Ҳущинг келса боравер. Красинскийнинг ўрнини ол,— деди Яшвин, чиқиб кетаётуб.

— Йўқ, ишим бор.

Яшвин мусофириҳонадан чиққанда: «Ўз хотининг бўлса бир бало, ўзингники бўлмаса ўн бало», деб ўйлади.

Вронский ёлғиз қолгандан кейин стулдан туриб, у ёқ-бу ёқ юра бошлади.

«Ҳа, бугун нима? Тўртинчи абонемент... Егор хотини билан ўша ерда, ойим ҳам, эҳтимол, ўша ердадир. Демак, бутун Петербург ўша ерда деган сўз. Ҳозир кирди, пўстинчасини ечди, залга кирди. Тушкевич, Яшвин, княжна Варвара...— деб уларни тасаввур қилди Вронский.— Мен нима қилиб ўтирибман бу ерда? Е қўрқаманми ё бўлмаса уни ҳимоя қилинг деб Тушкевичга топшириб қўйганманми? Қандай қарасанг ҳам — бу бир нодонлик, нодонлик... нега мени шундай аҳволга солади-я»,— деди ўзича қўл силтаб.

Шу ҳаракати билан қўли столчага тегиб, устидаги сельтер суви билан бир графин конъякни тушириб юборишига оз қолди. Ушлаб қолмоқчи бўлган эди, бўлмади, тушиб кетди. Жаҳли чиқиб столни бир тепди-ю, қўнфироқ чалди.

— Агар менга хизмат қилгинг келса,— деди Вронский қўнфироқни эшитиб кирган камердинерига,— ўз ишингни эсингдан чиқарма, иккиламчи бунақа бўлмасин. Йиғиштир.

Камердинер ўзида айб йўқлигини билгани учун оқ-жанмоқчи бўлди-ю, лекин хўжайинининг башарасини кўриб, чурқ этмаслик кераклигини англади, чўнқайиб олиб, бутун ва синган қадаҳлар билан шишаларни дарҳол бир-биридан ажратишга тутинди.

— Сенинг ишинг эмас бу, лакейни юбор, ўзинг бориб фракимни тайёрла.

Вронский театрга соат саккиз яримда кириб келди. Спектаклнинг қизиб турган пайти эди. Қийим-бошларни олиб турадиган чол Вронскийнинг эгнидан пўстинни ечиб олди-да, таниб, «граф жаноблари» деб атагандан сўнг пўстинга номер олиш керакмаслигини, Фёдор деб чақирса кифоя қилишини айтди. Ёп-ёруғ йўлакда капельдинер ва қўлларида пўстин билан эшик оғзида қулоқ солиб турган иккита лакейдан бошқа ҳеч ким йўқ эди. Епиқ эшик орқасидан оркестрнинг эҳтиёткорлик билан жўр бўлаётгани ва музика ибораларини равшан ўқиётган бир аёл товуши эшитилиб турарди. Эшик очилди-ю, капельдинер шилт этиб кириб кетди; шунда охира га яқинлашиб келган музика ибораси Вронскийнинг қулоқларида равшан янгради, аммо эшик яна дарҳол ёпилди-ю, Вронский иборанинг охири билан савтини эшитолмай қолди. Савтнинг тугаганини эшик орқасида кўтарилган гулдурос қарсаклардан фаҳмлади. Шифтдаги қандиллар ва деворлардаги тунч газ чироқлар ёритиб яланғоч елкалари ва гавҳарлари билан ярқираб турган ашулачи хоним рампа устидан ҳар ёққа отилиб тушаётган гулдасталарни бир қўлини ушлаб олган tempor ёрдами билан гоҳ эгилиб, гоҳ кулимсираб тераётган эди; кейин ёғупа суртилган ялтироқ соchlарининг фарқи очилган ва узун қўлини рампадан чўзиб бир нима узататётган жанобга яқинлашди, шунда ложаларда ўтирганлар ҳам, партерлардаги томошабинлар ҳам шов-шув кўтариб юборди. Ҳамма олдинга интилар, қичқирав, чапак чаларди. Қапельмейстер ўзининг баланд жойида туриб ўша жанобнинг қўлидаги нарсани олиб беришга ёрдам қилас, ора-сира галстугини тузатиб қўяр эди. Вронский партернинг ўртасида тўхтаб, теварагига кўз югуртира бошлади. У кўра-кўра ўрганиб қолган бу таниш жиҳозларга, саҳнага, бу шов-шувларга, театрга тиқилиб кетган бу таниш, тўпори ола-қуроқ томошабинлар подасига бугун ҳар вақтдагидан ҳам камроқ эътибор қилди.

Ложаларда ҳар вақтидагидай аллақандай хонимлар, ложа орқаларида аллақандай офицерлар ўтиарди; ҳамон ўша ранг-баранг кийинган хотинлар, мундирлар, сюртуклар; галёркада ҳамон ўша исқири томошабин; бу томошабинлар орасидан ложаларда биринчи қаторларда қирқ кишича келадиган асл эркак ва аёллар топиларди. Вронский шу воҳага эътиборини жалб этиб, улар билан дарҳол алоқа тутди.

Вронский кирганда, парда тушган эди. Шунинг учун акасининг ложасига кирмай, биринчи қаторга бориб, рампа ёнида турган Серпуховской олдида тўхтади; Серпуховской тиззасини букиб ва пошнаси билан рампани тўқиллатиб турган эди: Вронский узоқдан кўриб, ёнига чақириди.

Вронский Аннани ҳали кўргани йўқ, чунки у томонга жўрттага қарамасди. Лекин кўзларнинг тикилишидан унинг қаердалигини биларди. Вронский зимдан қараб-қараб қўйса ҳам, лекин қидирмас эди; у ўзи учун ёмонроғини кутар — Алексей Александровични кўзлари билан қидиради. Бахтига Алексей Александрович бугун театрда йўқ эди.

— Ҳарбий қиёфангдан қарийб асар қолмабди,—деди Серпуховской.—Дипломатга, артистга, шу тахлит одамга ўхшаброқ қолибсан.

Вронский дурбиннинг филофидан секин чиқариб туриб:

— Ҳа, уйга қайтдим-у, дарров фрак кийиб олдим,—деди кулимсираб.

— Тан беришим керак, сенга шу тўғрисида кўзим куяди. Чет элдан қайтиб келиб устимга мана шуларни илганимда,—деди елкасига осилган зарҳал попукли шнурларни туртиб кўрсатиб,—эркин юрган кунларимга орагим ачишади.

Серпуховской Вронскийнинг хизмат фаолиятига аллақачон қўл силтаб қўйган бўлса ҳам, уни азалгидек яхши кўрар, ҳозир ҳам дили севиб муомала қиласарди.

— Аттанг, биринчи пардасидан кеч қолдинг-да.

Вронский бир қулоғи билан унинг гапини эшитиб туриб, дурбинни бенуардан бельэтажга бурди-ю, ложаларни кўздан кечира бошлади. Дурбин яқин келтириб кўрсатган, жаҳл билан кўзларини пилпиллатиётган тақирбош чол билан муфтали хоним ёнида бирдан Аннани кўриб қолди, унинг тўр орасида кулимсираб турган ни-

ҳоятда чиройли, мағрур жамоли кўзга ташланди. Анна Вронскийдан йигирма қадамча наридаги бешинчи бенуарда эди. У олдинда ўтирган жойидан хиёл бурилиб Яшвинга бир нималар деяр эди. Чиройли, кенг елкалари устидаги бежирим боши, чақнаган кўзларининг майин нур сочиб туриши, бутун сиймоси, Вронский уни Москва-да, балда қандай кўрган бўлса, ҳозир ҳам шундай эди, худди ўшандагидек бежирим, бекаму кўст, латофатли эди. Вронский энди бу гўзалликни бошқача ҳис ётарди. Энди Аннага бўлган ҳисларида ҳеч қандай сир қолмаган эди, шунинг учун Аннанинг ҳусни-жамоли, гарчи уни бурунгидан кучлироқ мафтун қилаётган бўлса-да, айни замонда, нафсини ҳам оғритарди. Анна Вронский томонга қарамасди, аммо Вронский ўзини у аллақачон кўрганлигини сезиб турарди.

Вронский дурбинини яна ўша томонга тўғрилаганда, княжна Варваранинг жуда қизариб кетганлигини, ғайри табиий алфозда кулиб, нуқул қўшни ложага қараб-қараб қўяётганлигини кўрди; Анна бўлса, йиғиштирилган елпуғичини қизил баҳмалга уриб туриб, аллақаёқларга қарап, лекин қўшни ложада бўлаётган нарсаларни кўрмас, афтидан, кўргиси ҳам келмас эди. Яшвингининг юзида эса картага бой берган кезларида кўринадиган аломатлар бор эди. Қош-қовоғи солинган, чап мўйловини оғзига тобора кўпроқ суққан ҳолда, у ҳам ўша қўшни ложага олайиб қарап эди.

Чап ёқдаги бу ложада Картасовлар ўтиришган эди. Вронский уларни танир, Аннанинг ҳам улар билан танишлигини билар эди. Жуссаси кичкина, озғин Картасова ўз ложасида Аннага орқасини қилиб туриб, эри тутган накидкасини кияётган эди. Юзи оқариб, заҳар томиб турар, ўзи ҳаяжон билан бир нималар деярди. Семиз, тақирбош Картасов бўлса, дам-бадам Аннага қараб қўйиб, хотинини тинчтишга тиришарди. Хотини чиқиб кетгандан сўнг эри, Аннага таъзим қилиш пайида эди шекилли, унинг қаравшини кутиб, имиллаб турди. Лекин Анна ўзини Картасовни сезмаганга солиб орқасига ўғирилди-да, сочи калта қилиб олинган Яшвинга бир нималар дея бошлади, у эса бошини эгиб, қулоқ солаётган эди. Картасов таъзим қилолмай чиқиб кетди, ложа эса бўш қолди.

Вронский Анна билан Картасов ўртасида нима воқиа юз берганини пайқамади, лекин Аннанинг хўрлиги-

ни келтирган бир нарса содир бўлганини лайқади. Шунинг учун пайқадики, Анна ўз зиммасига олган ролини бажариш учун бутун кучини сарф қилаётганини билар, юзидан кўриб турарди. Анна эса сиртдан қараганда ўзини вазмин тутар, бу ролини муваффақият билан бајаардиди. Аннани ва унинг улфатларини билмаганлар, ҳайратланган хотинларнинг таъналари ва қафратларини эшиитмаганлар (Анна кибор жамиятда пайдо бўлгани учун, тўр безаклари орасида чароқлаб турган ҳусни жамолини кўз-кўз қилгани учун аёллар уни таъна ва надомат қиласар эдилар) бу аёлнинг ҳуснига ва ўзини оғир тутишига ҳаваслари келарди. Анна ўзини қарғиши остида қолган одамдек сезиб ўтирганини пайқамас эди.

Вронский бир нима сезиб турса-да, лекин нима бўлганини билмагани учун қаттиқ ташвиш тортарди, ахийри бирон нарса билармиканман деган умид билан акасининг ложасига қараб юрди. Қасддан Анна ўтирган ложанинг рўпарасидаги партер қаторлари орасидан бориб собиқ полк командирига дуч келиб қолди. Полк командири ўзининг икки таниши билан гаплашиб турган эди. Вронский Қаренинларнинг номлари тилга олинганини эшиитди, шунда полк командири шошиб-пишиб Вронскийнинг исмйини баланд овоз билан айтиб, танишларининг юзига такрор қараб қўйғанлигини сезди.

— А, Вронский! Полкка қачон келасан? Зиёфатингни емай жавоб бермаймиз. Сочингнинг тукигача бизнисисан,— деди полк командири.

— Жуда афсус, вақтим йўқ, бошқа сафар,— деди-ю Вронский, зинадан акасининг ложасига қараб югуриб чиқиб кетди.

Вронскийнинг онаси — қари, пўлат гажакли графиня акасининг ложасида ўтирган эди. Варя билан княжна Сорокина унга бельэтаж йўллагида тўқнаш келишиди.

Варя княжна Сорокинани онасининг олдига олиб бориб қўйиб, қўлини қайнисига узатди-ю, дарҳол Вронскийни қизиқтирган нарса тўғрисида гапира кетди. Вронский уни бундай ҳаяжонланган ҳолда камдан-кам кўрар эди.

— Менингча, бу пасткашлиқ, разолат, бундай қилишга madame Картасованинг ҳеч ҳақи йўқ эди. Madame Қаренина...— деб гап бошлаган эди, Вронский бўлиб қўйди:

— Нима гап ўтди? Хабарим йўқ.

— Вой, эшитганинг йўқми?

— Биласан-ку, мен бундай нарсаларни энг кейин эшитаман.

— Дунёда Қартасовадан ҳам заҳарроқ хотин борми-кан?

— Нима қилди?

— Менга ҳам эрим айтди... Қаренинани ҳақорат қи-либди. Эри ложадан туриб Анна билан гаплашган экан, Қартасова қибди жанжални, қибди жанжални. Анна-нинг нафсини оғритадиган бир сўзни бақириб айтиб, чи-қиб кетибди эмиш.

Княжна Сорокина ложа эшигидан мўралаб:

— Граф, сизни ойингиз чақириптилар,— деди.

— Сенга кўзларим тўрт бўлди,— деди онаси, истех-зо аралаш кулимсираб.— Камнамо бўлиб кетдинг.

Ўғли онасининг суюнганидан кулиб юборишига сал қолганини кўрди.

— Ассалом, татап. Олдингизга келаётувдим, — де-ди Вронский, совуққина қилиб.

— Нега faire la cour á maname Karenine¹ бормай-сан?— деб илова қилди, княжна Сорокина нари кетган-дан сўнг.— Elle fait sensafion. On oublie la Patti pour elle².

— Матан, сиздан бу ҳақда гапирманг деб илтимос қилган эдим,— деди Вронский, қовоғини солиб.

— Мен ҳамма айтаётган гапни айтдим холос.

Вронский ҳеч қандай жавоб қилмади-да, княжна Сорокинага бир неча оғиз сўз айтгандан сўнг, чиқиб кетди. Эшикда акасига дуч келди.

— А, Алексей!— деди акаси.— Қандай расвогарчи-лик-а! Аҳмоқ, бошқа нарса эмас... ҳозир олдига бор-моқчи бўлиб турувдим. Юр, бирга борамиз.

Вронский акасининг сўзларини эшитмади. Шахдам одимлар билан пастга тушиб кетди: бир нима қилиш ке-раклигини сезиб турса ҳам, лекин нима қилиш керакли-гини билмас эди. Анна ўзини ҳам, Вронскийни ҳам шун-дай сохта аҳволга солиб қўйгани алам қилар, лекин шу билан бирга, Анна азоб чекаётгани учун раҳми хелар, уни ўтдан олиб, ўтга солар эди. Вронский пастга, пар-терга туша солиб, тўғри Аннанинг бенуарига қараб йўл

¹ Каренинанинг кўнглини олгани (франц.).

² Ҳозир ҳамманинг оғзида ўша. Довруғи Паттини босиб кетди: (франц.).

ди. Бенуар олдида Стремов у билан гаплашиб турған
ди.

— Тенорлар йўқ энди. *Le moule en est brisé*¹.

Вронский Аннага таъзим қилгандан сўнг тўхтаб,
Стремов билан кўришди.

— Сиз кечроқ келдингиз шекилли, энг яхши арияни
эшитмай қолдингиз,— деди Анна, Вронскийнинг юзига
қараб: бу қарashi Вронскийга истеҳзоли туюлди.

— Мен ашуланинг қадрига етмайдиган одамман,—
деди Вронский ҳам, Аннага терс қараб.

Анна кулимсираб туриб:

— Князь Яшвиндақа денг; у кишига Патти жуда ба-
қириб айтгандай туюлиди,— деди.

Анна Вронский ердан олиб берган афишасини узун
қўлқопли митти қўлига олиб туриб:

— Раҳмат,— деди; шунда чиройли юзига бирдан тит-
роқ югурди. Ўрнидан туриб, ложанинг тўрига ўтиб кет-
ди.

Вронский иккинчи парда танаффусида Аннанинг ло-
жаси бўш қолганини сезиб, музика садолари тинчиган-
да театрдагиларнинг масхараомуз шипшилари остида
партердан чиқди-ю, уйга қараб жўнади.

Анна номерида эди. Вронский номерга кирганда, Ан-
на ҳамон театрга борган либосида эди. Девор ёнидаги
биринчи креслода рўпарасига тикилиб ўтиради. Вронс-
кийга бир кўз ташлаб, яна дарҳол аввалги аҳволига
қайтди.

— Анна,— деди Вронский.

Анна ўрнидан турар экан, йиғламоқдан берп бўлиб,
алам ва ғазаб билан қичқирди:

— Сен, сен айборсан ҳаммасига!

— Бормагин деб қанча ялиндим-ёлвордим. Кўнглинг-
га озор етишини билардим...

— Озор!— деб Анна яна қичқирди.— Даҳшатли озор!
То ўла ўлгунча эсимдан чиқармайман буни. Қартасова
мен билан ёнма-ён ўтиришни шармандалиқ деб атади.

— Нодон хотиннинг гали,— деди Вронский,— лекин
шундай нарсаларни била туриб...

— Сенинг совуққонлигинги нафратимни қўзғатади.
Мени шу даражага етказмаслигинги керак эди. Мени
яхши кўрганингда...

¹ Уруғи қуриди (*франц.*).

— Анна! Менинг муҳаббатим бу ерда нима қилиб юрибди...

— Тўғри-да, сен ҳам менчалик яхши кўрганингда, сен ҳам менчалик азоб чекканингда...— деди-ю, юраги пўкиллаб Вронскийга қаради.

Вронскийнинг ҳар ҳолда унга раҳми келса ҳам, яна алами кучли эди. Ў севгиси мустаҳкамлигини ишонтиришга ҳаракат қиласди. Чунки уни ҳозир фақат шу нарсагина юпата олишини билар, шу сабабли сўз билан ги-нахонлик қилмас, фақат ичидагина ундан ўпкаланар эди.

Севгиси ҳақидаги гаплари Вронскийнинг ўзига разолатдек кўринса ҳам, сўзларни айтишга виждони қийналса ҳам, лекин Анна бу сўзларни эшитиб ҳузур қилас, секин-аста юпаниб борарди. Шу воқеанинг эртасига апоқ-чапоқ бўлишиб, қишлоққа жўнаб кетишиди.

ОЛТИНЧИ ҚИСМ

I

Дарья Александровна ёз кунларини болалари билан синглиси Кити Левинанинг уйида, Покровское қишлоғида ўтказарди. Ўз мулкидаги уйи вайрон бўлган эди, шу важдан Левин билан хотини ёз кунларини бизникида ўтказинг деб илтимос қиласвериб ҳеч қўймадилар. Степан Аркадьевич бу тадбирни жуда маъқуллади. У ёз кунларини бола-чақаси билан қишлоқда ўтказишга хизмати ха-лақит бергани учун кўп афсус еганини, бола-чақаси билан бирга бўлиш ўзи учун энг катта баҳт эканини айтар, гарчи ўзи Москвада қолган бўлса ҳам онда-сонда келиб, бир-икки кун туриб кетарди. Облонскийлар, болалари ва мураббиясидан ташқари шу ёзи қари княгиня ҳам Левинларинида меҳмон бўлиб турди. *Шундай ахволга тушиб қолган тажрибасиз қизига кўз-қулоқ бўлиб туришни графиня ўз бурчи деб биларди.* Булардан ташқари, Китининг чет элда ортирган дугонаси Варенька ҳам, эрга текканингизда келаман, деган ваъдасининг устидан чиқиб, дўстиникига меҳмон бўлиб келган эди. Ҳаммаси Левин хотинининг қариндош-уруғлари ва дўстлари эди. Левин буларнинг ҳаммасини яхши кўрса ҳамки, ҳар ҳолда, ўзининг левинча осойишталик ва тартиби, унинг ибораси билан айтилганда, «Шербацкий унсури» томонидан оёқ ости бўлганига юраги бир оз ачишиб турарди. Ўзининг қариндошларидан шу йил фақат Сергей Ивановичина меҳмон бўлиб турарди; лекин бу ҳам Левинлар уруғидан эмас, Кознишевлар уруғидан; шундай қилиб, Левинларга хос хусусият бутунлай йўқ этилиб борарди.

Кўп вақтлардан бери бўш турган Левинлар уйида ҳозир одам шу қадар кўп эдикӣ, хоналарнинг қарийб ҳаммаси банд эди, бунинг устига, қари княгиня столга келиб ўтирганда, одамларни қарийб ҳар кун бошқалатдан санаб чиқишга ва ўн учинчи неварасини маҳсус столчага ўтқазишга мажбур бўларди. Рўзгор ишларида жонбозлик кўрсатаётган Китининг ҳам товуқ, курка ва ўрдак сотиб олиш ташвишларидан боши чиқмас, меҳмонлар билан болаларнинг иштаҳалари ёзда очилиб кетгани учун бу паррандалар кўплаб сўйилар эди.

Бутун оила дастурхон атрофига йифилган эди. Долининг болалари эса мураббиялари ҳамда Варенька билан бугун қаёққа бориб қўзиқорин териш планини тузиш билан банд эди. Меҳмонлар орасида ўз ақли ва илми туфайли ҳамманинг чуқур ҳурматига сазовор бўлган Сергей Иванович қўзиқорин устида кетаётган гапга аралашиб ҳаммани ҳайрон қилди.

— Менин ҳам бирга олиб боринглар. Қўзиқорин қидиришини жуда яхши кўраман,— деди Сергей Иванович Варенъкага қараб.— Менингча, бу жуда яхши машгулот.

Варенъка қизариб:

— Кошкийди, биз ҳам хурсанд бўламиз,— деб жавоб қилди. Кити маънодор қилиб Доли билан кўз уриштириб олди. Илмли ва ақлли Сергей Ивановичнинг Варенъка билан қўзиқорин тергани бориши тўғрисидаги таклифи Китининг сўнгги вақтларда ўзини жуда ўйлатиб қўйган баъзи тахминларини тасдиқлар эди. У, қўзларидаги ифодани ҳеч кимга сездирмасликка тиришиб, шошиб онаси билан гаплаша бошлади. Овқатдан сўнг Сергей Иванович меҳмонхона деразаси ёнида қаҳвасини ичиб ўтириб, укаси билан бошлаган суҳбатини давом эттириди; у қўзиқорин тергани борадиган болалар ҳозир чиқадиган эшикка қараб-қараб қўяр эди. Левин акасининг ёнига келиб, деразага ўтириди.

Кити, афтидан, ўзини қизиқтирмаётган бу суҳбатнинг тугалишини кутиб, эрининг ёнида турар, унга бир нима демоқчи бўларди.

Сергей Иванович ўзи бошлаган суҳбатга унча қизиқмаётган бўлса керак, Китига бир кулимсираб қўйиб:

— Ўйланганингдан бери жуда ўзгариб кетдиц, ўзгарганингда ҳам, яхшилик томонга,— деди укасига,—

лекин эиг мавхум фикрларни химоя қилишдаги эҳтиро-
сингга ҳали ҳам содиқсан.

Левин хотимиға стул суріб қўйиб:

— Катя, тикка туришинг тўғри келмас,— деди-ю қў-
зига маънодор қилиб қараб қўйди.

— Албатта, лекин ҳозир вақти эмас,— деб ганига қў-
шиб қўйди Сергей Иванович, болаларниң югуришиб
чиққанларини кўриб.

Таня қўлларидағи саватчаси билан Сергей Ивано-
вичнинг шляпасини силкита-силкита, унга қараб чолиб
келарди. У пайпоқларини тортиб кийиб олган эди.

Таня Сергей Ивановичнинг олдига дадил чопиб кел-
ди-да, отасининг чироғли кўзларига жуда ҳам ўхшаб
тушган кўзларини чаракдатиб, Сергей Ивановичнинг
шляпасини бергандан сўнг уни ўзи кийдириб қўйишга
ҳаракат қилди ва такаллуфсизлигини латиф бир табас-
сум билан юмшатишга тиришди.

Таня Сергей Ивановичнинг жилмайганидан кийди-
риш мумкинлигини англади-ю, шляпани эҳтиёткорлик
билан кийдираётib.

— Варенъка кутиб турибди,— деди.

Варенъка эннига сариқ чит қўйлак кийган ва бошига
оқ дурра ўраган ҳолда эшик оғзида кутиб турарди.

Сергей Иванович қаҳвасини ҳўплаб тамомлади-да,
чўнтакларига дўструмлари билан сигара қутисини со-
ла туриб:

— Ҳозир, ҳозир, Варвара Андреевна,— деди.

— Менинг дўстим Варенъка қандай ажойиб-а?— де-
ди Кити эрига, Сергей Иванович ўрнидан туриши билан.
Бу сўзларни Сергей Ивановичга эшитиладиган қилиб
айтди, афтидан, шундай истаги бўлса керак эди.— Яна
бунинг чироилилиги-чи! Асл гўзаллик! Варенъка,— деб
қичқирди Кити,— тегирмон бор ўрмонга борасизларми?
Биз ҳам борамиз.

— Аҳволингни ҳеч ўйламайсан-а, қизим,— деди қари
княгиня шоша-пиша эшикдан чиқиб.— Бунақа қичқир-
ма, зарар қиласди.

Варенъка Китининг овозини, кейин онасининг танбе-
ҳини эшитиб, енгил одамлар билан дугонаси ёнига етиб
келди. Ҳаракатларининг тезлиги, қизишиб кетган юзи-
нинг ранги — буларнинг ҳаммаси унда ғайри оддий бир
нарса рўй берәтганлигидан далолат берарди. Кити су-
ғайри оддий ҳолатни билар, шунинг учун дугонасини

диққат билан қузатиб борарди. Китининг фикрича, бугун овқатдан сўнг ўрмонда муҳим ҳодиса содир бўлиши керак эди. Шунинг учун уни кўнглида фотиҳа бергани чақирган эди.

Кити дугонасини ўпид туриб:

— Варенька, агар бир нарса содир бўлса, мен жуда баҳти бўлардим,— деди шивирлаб.

Варенька ўзига айтилган сўзларни эшитмаганга солса ҳам, лекин уялиб туриб:

— Сиз ҳам биз билан борасизми?— деди Левинга.

— Мен ҳам бораман, лекин хирмонгача, ўша ерда қоламан.

— Э, хирмонда нима бор-а!— деди Кити.

— Янги араваларни кўриш, ҳисобга олиш керак,— деди Левин.— Ўзинг қаерда бўласан?

— Айвонда.

II

Айвонга ҳамма хотинлар йиғилган эди. Улар умуман овқатдан кейин ўша ерга чиқиб ўтиришни ёқтиришса ҳам, лекин бугун у ерда иш ҳам бор эди. Чақалоқ кўйлакчаларини тикиш ва ўрама тўқиш билан ҳамма банд бўлса-да, бу ишлардан ташқари, у ерда Агафья Михайловна янги усул билан сув қўшмай мураббо пишираётган эди. Кити уйларида қўлланиб келинган бу янги усулни ҳозир жорий қилаётган эди. Бу иш аввал Агафья Михайловнага юклаб қўйилган эди. Левиннинг уйида пиширилиб келган мурабболар ёмон чиқмаган бўлса керак, деган андиша билан Агафья Михайловна сув қўшмасдан бўладими деб қулупнай ва ер тутидан пиширган мурабболарига сув аралаштириди; ахир бир кун қўлга тушиб ҳолди, мана энди малина мураббоси ҳамманинг кўзи ўнгига пишириляпти, шу билан Агафья Михайловна ни сувсиз ҳам мураббо чиқишига ишонтиришмоқчи эди.

Агафья Михайловна нафси оғриганидан юзлари қизарган, соchlари тўзиган ҳолда енгларини тирсакларигача шимариб олиб, тоғорани ўчоқ устида айлантириб турар, тоғорадаги малинага хўмрайиб қарап, кўнглида малинанинг пишмай тагига олиб кетишини тиларди. Қнягиня бўлса, малинадан мураббо пиширишда Агафья Михайловнанинг назарида мен маслаҳатбоши бўлиб кўри-

наман, шунинг учун бутун заҳрини менга сочади, деб ўйлаб, ўзини малинага қизиқмаган, бошқа иш билан банд бўлган кишига ўхшатиб кўрсатса ҳам, бошқа тўғриларда гаплашиб ўтиrsa ҳам, яна кўз қири билан ўчоқ-қа қараб-қараб қўярди.

— Мен хизматкор қизларимга кўйлаклик тикириш учун ҳамиша ўзим арzon моллардан сотиб оламан,— дейди княгиня, бошлаган гапини давом эттириб...— Энди кўпигини олсангиз қалай бўларкин, айланай,— деди Агафья Михайлловнага қараб. Кейин:— Сен уринмасанг ҳам бўлади, иссиқ,— деб Қитини қайтарди.

— Мен оламан,— деди-ю Долли, ўрнидан туриб бориб, қошиқни кўпик чиқараётган қанд шираси устида сеқин-секин юргиза бошлади; қошиқни тарелкага уриб, ёпишган кўпикларни ора-сира тушириб турди, тарелка ранг-баранг, сариқ-пушти кўпиклар билан тўлиб, тагида қон рангли шира тўпланарди. Долли ёш болалик чоғларида мураббонинг бу энг яхши жойини, кўпигини катта-лар нима учун емас экан, деб ҳайрон бўларди; ўша вақтлар ҳайрон бўлгани ҳозир эсига тушди-ю: «Буни чой маҳалда қандай яхши кўриб ялашар экан-а?» деб болала-ри тўғрисида ўйлади.

Боя хизматкорларга қандай нарсаларни совфа қилиш керак, деган мавзуда мароқли суҳбат бошланган эди; Долли бу орада шу суҳбатни давом эттириб:

— Стива: «пулнинг ўзини бераверган яхши», дейди,— деди.— Лекин...

— Қандай қилиб пулнинг ўзини бериб бўлади!— деб юборишиди бир овоздан княгиня билан Қити.— Пулнинг қадри бўлармишми?

— Масалан, бултур мен ўзимнинг Матрёна Семёнов-намизга поплин эмас, шунга ўхшаган бир нарсани совфа қилдим,— деди княгиня.

— Эсимда, туғилган кунингизда ўша кўйлакда эди.

— Гули оламда йўқ: одми-ю, кўзни олади. Унинг устида бўлмаганда, ўзимга ўшанақасини тикиб олардим. Варенъканникига ўхшаб кетади. Бирам чиройли, бирам арzon.

Долли мураббо ширасини қошиқдан томизиб:

— Тайёр бўлди шекилли,— деди.

— Тўрноққа тушиб қотганда тайёр бўлади. Яна қайнатинг, Агафья Михайлловна,

— Вой, бу пашшулар-эй!— деди жаҳли чиқиб, Ага-

Фъя Михайловна.— Қанча қайнаса ҳам бўлгани шу,— деб қўйди кейин.

— Вой, мунча ширин, ҳуркитманглар!— деди бирдаи Кити, панжарага келиб қўнган чумчуққа қараб; чумчуқ малина шингилини ағдариб, чўқий бошлаган эди.

— Ҳай, болам, ўтдан нарироқ тургии-а,— деди онаси.

Агафья Михайловна тушумасин деб, улар ҳамиша французча галиришар эди, Кити ҳам ҳозир французчалаб:

— А propos de¹ Варенька,— деди.— Биласизми, татап, бугун нима учундир ҳал бўладигандек кўриняпти менга. Қандай ҳал бўлишини биласизми? Жуда яхши бўларди-да!

— Совчиси паранг да!— деди Долли,— совчи уларни жуда усталик билан топиштириб қўйяпти...

— Йўқ, татап, сиз нима деб ўйлайсиз?

— Нима деб ўйлардим? У (у—Сергей Иванович эди) Россиянинг энг пошшохон қизига оғиз солса арзир эди! Ҳозир унча ёш эмас, шундай бўлса ҳам, биламан, у оламан деса, жуда кўплар жон-жон деб тегади... Варенька жуда дилбар қиз, лекин у...

— Йўқ, тушунсангиз-чи, ойи, униси ҳам, буниси ҳам бир-бирига муносаб, бундан яхшини толиб бўлмайди. Аввало, Варенька жуда-жуда жонон қиз!— деди Кити, бир бармоғини букиб.

Варенька унга жуда ёқиб қолди, буниси тўғри,— деди Долли ҳам тасдиқлаб.

— Иннайкейин, Сергей Иванович жамиятда шундай бир мавқега эгаки, хотинининг жамиятда тутган ўрнига ҳам, давлатига ҳам мухтож эмас. Унга ёлғиз бир нарса яхши, дилбар, вазмин хотин керак.

— Тўғри, бу қиз билан тиниб-тиничиб кета олади,— деди Долли, яна тасдиқлаб.

— Учинчидан, хотини яхши кўриши керак. Бу томони ҳам бор... яъни, шундай бўлса соз бўларди-да!. Мана ҳозир ўрмондан келишади-ю, ҳамма нарса ҳал бўлади, деб кўзларим тўрт бўляпти. Кўзларидан билиб турибман. Ўйлаганим бўлса бошим осмонга етарди. Сен нима дейсан, Долли?

— Кўп ҳовлиқаверма, ҳовлиқиши сенга заар,— деди онаси.

¹ Айтмоқчи, Варенька тўғрисида.

— Ҳовлиққаним йўқ, ойижон. Чамамда, бугун оғиз солади-да.

— Эҳ, эркакларнинг қачон, қандай оғиз солишини кутиш хўп ғалати нарса-да... ўртада бир ғов туради-ю, кейин у барбод бўлади,— деди Долли, ўйчан кулимсираб. Ҳозир унинг эсига Степан Аркадьевич билан топишган вақтлари тушшиб кетди.

— Ойи, адамлар сизга қандай оғиз солғанлар?— деб еўраб қолди Кити, бирдан.

— Эл қатори, бошқача бўлармиди, вой!— деб жавоб қилди княгиня; лекин эри бирга турмуш қуриш тўғрисида таклиф қалган пайтни эслаб юзи чарақлаб кетди.

— Йўқ, айтинг! Сизга ижозат берганларидан олдин, ҳар ҳолда, яхши кўрармидингиз?

Кити хотин-қизлар ҳаётининг энг асосий масаласи тўғрисида онаси билан энди тенг ҳуқуқда гаплаша олаетганидан ҳузур қиласди.

— Албатта, яхши кўрардим-да; бизнинг қишлоғимизга келиб турарди.

— Қани, қандай бўлди? Ойи, айтинг?

— Нима, ўзларингизни янги нарса топганимиз, деб ўйлайсанми? Ҳаммаси эски гап: кўз билан, табассум билан бўлган-да...

— Жуда ўхшатиб гапирдингиз-да, ойи! Худди сиз айтгандай кўзу, табассум билан,— деди Долли, тасдиқлаб.

— Йўқ, қанақа сўзлар айтган?

— Костя сенга қанақа сўзлар айтган?

— Бўр билан ёзган. Жуда қизиқ қилган-да... назаримда, аллақачон бўлганга ўхшайди!— деди Кити.

Ана шундан кейин учала хотин бир хил нарсани ўйлаб кетди. Сукунатни олдин Кити бузди. Эрга тегишидан олдинги қиши ва Вронскийга ҳавасманд бўлиб юрган кезлари эсига тушди.

— Бир томони бор... бу Вареньканинг ўтмишдаги алоқаси,— деди Кити; унинг ўйлари табиий равишда бошқа фикрларни туғдирди.— Мен ўрни билан Сергей Ивановичга айтмоқчи эдим, кейинча хуноб бўлиб юрмасин, деб. Эркак зоти,— деб илова қилди,— бизнинг ўтмишимизга жуда ёмон рашқ қиласди.

— Ҳаммаси ҳам эмас,— деди Долли.— Сен ўзингнинг эрингга қараб шунақа деяпсан. Вронскийни эслаб ҳали ҳам эзилиб юради. Шундайми? Тўғри-ку?

Кити кўзлари билан ўйчан кулимсираб:

— Тўғри,— деб жавоб қилди.

— Лекин сенинг қанақа ўтмишинг уни бозовта қилишини мен билмайман,— деди княгиня, оналик ҳисси билан қизининг тарафини олиб.— Нима, Вронский орқангдан юрганми? Бунақа гаплар ҳар қанақа қизнинг ҳам бошидан ўтади.

— Э, буни гапираётганимиз йўқ,— деди Кити қизарibi.

— Йўқ, шошма,— деди онаси, сўзини давом қилдирив,— иннайкейин, Вронский билан гаплашаман десам, ўзинг қўймагансан. Эсингдами?

— Қўйсангиз-чи, ойи!— деди Кити изтироб чекиб.

— Энди сизларни ушлаб бўлмайди... Сенинг алоқанг одоб доирасидан нарига чиқсан эмас; бўлмаса, уни ўзим чақириб таъзирини берардим. Ҳа, қўй, жон болам, хафа бўлиш ҳозир сенга зарарли. Гап шунақа, айланай, кўнглингни тўқ тут, гапларим эсингда бўлсин.

— Кўнглим тўқ, татап.

— Китининг баҳтига Анна келиб қоларми,— деди Долли,— лекин ўзи баҳти қора бўлди. Қаранг, бутунлай тескари бўлиб чиқди-я,— деди яна, ўз фикридан ажабланиб,— ўшанда Анна жуда баҳтли эди. Кити бўлса ўзини баҳти қора бўлдим, деб юради. Бутунлай тескариси бўлди! Анна тез-тез эсимга тушиб туради.

— Ўйлаган одамингни қара-ю! Паст, жирканч, бебағир хотин,— деди онаси; У Китининг Вронскийга тегмай, Левинга текканини ҳали ҳам эсидан чиқара олмай юради.

— Буни гапириш кимга зарур кебди-я!— деди Кити бўғилиб.— Мен буни ўйламайман ҳам, ўйлашни хоҳламайман ҳам...— кейин, айвон зинасидан чиқиб келаётган әрининг таниш дупурига қулоқ солиб, туриб яна такрорлади:— Ўйлашни хоҳламайман ҳам.

Левин айвонга чиқиб:

— Ўйлашни хоҳламайман ҳам, деб нима тўғрисида айтяпсан?— деб сўради.

Левинга ҳеч ким жавоб бермади, у ҳам қайтариб сўрамади.

Левин норози бўлиб ҳаммага бир қараб қўйди-ю, ўзининг олдида гапирилмайдиган нарса тўғрисида гапиришаётганини пайқаб:

— Сиз аёлларнинг гапларингизга халақит берганим учун афсус еб қолдим,— деди.

Левин малинани сувсиз қайнатишайтганлари ва умуман Шчербацкийларнинг ёт таъсиrlари учун Агафья Михайловнанинг нбрози бўлиб юрганини биларди. Ҳозир ўзининг кўнглида ҳам ана шундай ҳис бир уйғониб ўтганини сезди. Шундай бўлса ҳам, Китининг ёнига кулимсираб келди.

— Ишлар қалай? — деб сўради Левин, Китига ғамхўр кўз билан қараб; кейинги вақтларда ҳамма унга шу кўз билан қарайдиган бўлиб қолган эди.

— Ёмон эмас, жуда соз,— деди Кити, кулимсираб,— ўзингники-чи?

— Мойдай. Нима қиламиз, болалар орқасидан борамизми? Аравани қўштирияпман.

— Нима бало, Китини аравага тушириб бормоқчимисан? — деди онаси, таъна билан.

— Отларни секин ҳайдаб борамиз-да, княгиня.

Левин бошқа куёвларга ўхшаб, княгиняни ҳеч вақт татап деб айтмас, бу эса княгинянинг энсасини қотирап эди. Аммо у княгиняни жуда яхши кўрса, ҳурмат қилса ҳам, марҳума онасининг хотирасини поймол қилиб, княгиняни татап деб атолмасди.

— Юринг биз билан, татап,— деди Кити.

— Сенларнинг эҳтиётсизликларингизни томоша қилишга тоқатим борми?

— Бўпти, пиёда бораман. Менга фойдаси бор-ку,— деди-да Кити, ўрнидан туриб келиб, эрини қўлтиқлади.

— Фойдаси-ку бор-а, лекин эви билан,— деб қўйди княгиня.

Левин Агафья Михайловнанинг кўнглини олиш мақсадида:

— Қалай, мураббо тайёрми, Агафья Михайловна? — деди кулимсираб.— Янги усул тузукми?

— Яхши бўлса керак. Биз бунчалик ўтказиб юбормаймиз.

— Яхши-да, Агафья Михайловна, ачимайди, музларимиз эриб кетган, ҳозир сақлайдиган жойимиз йўқ,— деди Кити, дарҳол эрининг муддаосини пайқаб ва ўзи ҳам шу тахлит муомала қилиб.— Лекин сиз тузлаган нарсалар шундай ажойибки, ойимлар ҳеч қаерда бунақасини емаганман, дейдилар,— деди яна кулимсираб ва Агафья Михайловнанинг дуррасини тузата туриб.

Агафья Михайловна Китига зарда қилиб қаради.

— Кўнглимни кўтарманг, бегойим. Сизни у билан

кўрсам бўлди, кўнглим очилиб кетаверади,— деди Агафья Михайловна; лекин Агафья Михайловнанинг улар билан демай, у билан дегани Китига ёмон таъсир қилди.

— Биз билан бирга боринг, қўзиқорин бор жойларни кўрсатасиз.

Агафья Михайловна кулимсираб, бош чайқади; бош чайқашида: «Сизларга-ку жон-жон деб заҳримни сочардим-а, лекин иложим йўқ-да», деган маъно бордек эди.

— Барака топкур, мен айтганча қиласверинг,— деди қари княгиня,— мураббо устидан қоғоз ёпиб қўйинг, қоғозни ром билан ҳўлланг, шундай қиласангиз, муз бўлмаса ҳам пўпанак босмайди.

III

Кити эри билан холи қолганидан ишлайди хурсанд эди, чунки эри айвонга чиқиб, нима тўғрисида гапиришашётганларини сўраганда ҳеч ким жавоб бермагандан кейин ҳамма нарсани ойнадай акс эттириб турадиган юзида ранжиш аломати кўринганини сезган эди.

Улар пиёда йўлга тушиб, бошқалардан илгарида кетишиди; уйлари анча орқада қолиб, жавдари бошоқлари ва донлар тўкилган чанг, текис арава йўлга чиқишиганди, Кити эрига суюниб, қўлини маҳкам қисиб борди. Левин бир лаҳзада ўтиб кетган хафагарчиликни аллақачон унуглан эди; ҳозир у билан холи борар экан, хотинининг ҳомиладорлиги ҳақидаги фикрлари миясидан бир зум ҳам кетмас, бу фикрлар суюкли хотинининг яқинлигидан ҳосил бўлган ҳузур-ҳаловат ҳиссидан бутунлай бошқа, янги, суюнчли, пок ҳислар туғдирар эди. Гапириладиган гап йўқ эди, ҳомиладорлиги орқасида хотинининг қарашлари ҳам, овози ҳам ўзгарган, ҳозир унинг овозини эшитгиси келарди. Овозида ҳам нигоҳларидаги сингари юмшоқлик, жиддийлик бор эди; бундай жиддийлик ҳамма вақт бутун фикрини севикли иши устида тўпланган кишилардагина бўлади.

— Менга қара, чарчаб қолмайсанми? Кўпроқ суюн,— деди Левин.

— Сен билан холи қолганимга жуда хурсандман; тўғрисини айтсам, булар билан қисилиб қолдим, қишида иккаламиз авлоқда ўтказган кунларимизни қўмсайман,

— У кунлар яхши эди, лекин ҳозиргиси яна ҳам яхши. Иккаласи ҳам яхши,—деди Левин, хотинининг қўлини қисиб.

— Биласанми, айвонга чиққанингда нимадан гаплашиб турувдик?

— Мураббодан-да?

— Ҳа, мураббодан; кейин қизларга оғиз солишдан гап чиқиб кетди.

— Э!—деди Левин; у Китининг сўзларидан кўра, кўпроқ овозига қулоқ солар, Кити эса ҳозир ўрмонга кирган йўлни ўйлаб, нотўғри оёқ босиб қўйиш мумкин бўлган жойлардан ҳаттаб борарди.

— Иннайкейин, Сергей Иванович билан Варенькадан гап чиқди. Ҳеч пайқадингми?.. Қани энди шундай бўлса,—деди Кити сўзини давом қилдириб.—Сен нима дейсан?—Кити эрининг юзига қаради.

— Нима дейишими ҳам билмайман,—деди Левин, кулимсираб.—Сергей, назаримда, бу жиҳатдан жуда фалати одам. Айтувдим-ку сенга:..

— Ҳа, ўлиб кетган қизга ошиқлигини...

— Мен у вақтлар ёш бола эдим: ривоятлардан биламан. Акамнинг ўша чоғлари эсимда: жуда ажойиб, дилбар йигит эди. Ана ўшандан бери хотинларга муомаласини кузатиб келаман: яхши муомала қиласди, баъзилари ёқади ҳам, аммо назаримда хотинлар унга хотиниши эмас, шунчаки одам бўлгани учун ёқади.

— Шундайдиру, лекин ҳозир Варенька билан... назаримда бир нарса бордай...

— Бор бўлса бордир... лекин акамни билиш керак... У жуда ажойиб одам. Тириклиги маънавий ҳаёт билан, холос. Қалби ҳаддан зиёд тоза, олижаноб одам.

— Нимага? Уйланса ерга урилган бўладими?

— Йўқ, у маънавий ҳаётнинг бир ўзи билан яшашга шу қадар кўнишиб кетганки, амалий ҳаётга тоби йўқ. Варенька бўлса, ҳар ҳолда, амалий ҳаёт...

Левин, хотинига аниқ сўзларни топиб айтиш учун қийналиб ўтирасдан, ўз фикрларини дангал айтаверишга одатланиб қолган эди; ҳозирги сингари ишқ-муҳаббат савдоси устида гап кетаётгандан, айтмоқчи бўлган сўзини хотини бир ишорадаёқ фаҳмлаб олишини билар, Кити ҳам англар эди.

— Шундай дейсан-у, лекин Варенькада мендаги сингари амалий ҳаёт асари йўқ; тушунаман, Сергей

Иванович менга ҳеч қачон кўнгил бермас эди. Варенъ-
канинг бутун борлиғи маънавий...

— Йўқ, унақа дема, акам сени жуда яхши кўради,
меникилар сени яхши кўрганидан хурсандман.

— Тўғри, менга меҳри бор, лекин...

— Албатта, марҳум Николенъка сингари эмас... ик-
ковларинг бир-бирларингни ёқтириб қолувдинглар,—
деб Левин гапини тугатди.— Нега тилга олмайин?—
деди кейин,— гоҳо ўзимни: бир кун эмас бир кун, бари-
бир, эсингдан чиқарип юборасан, деб коййман. У қан-
дай баджаҳл, лекин ажойиб одам эди-я!— Левин бир
оз жим қолгандан сўнг сўради:— Ҳа, айтмоқчи, нима-
дан гаплашаётувдик?

Кити гапни ўз мавзуига кўчириб:

— Нима, сен уни кўнгил беролмайди, деб ўйлайсан-
ми?— деди.

— Кўнгил беролмайди демоқчи эмасман,— деди ку-
лимсираб Левин,— лекин унда шунақа нарсаларга ўч-
лик йўқ... мен унга ҳамиша ҳасадланиб келардим,
ҳатто ҳозирги бахтли кунларимда ҳам яна ҳасад қила-
ман.

— Кўнгил бериш қобилияти йўқ, деб ҳасад қила-
санми?

— Йўқ, мендан яхшироқ бўлгани учун ҳасад қила-
ман,— деди Левин кулимсираб.— Ўзини тақир ўйламай-
ди. Бутун ҳаёти бурчига бўйсундирилган. Шунинг учун
ҳам вазмин, мамнун бўлиб юра олади.

— Сен-чи?— деб сўради Кити, ҳазил ва меҳр тўла
бир табассум билан.

Кити ўзини жилмайтирган фикрлар жараёнини ҳеч
бир сўз билан ифода қилиб беролмасди; лекин шу ху-
лосага келдики, эрининг акасига ҳаваси келиб, ўзини
ерга уришида самимият йўқ эди. Кити бу самимиятсиз-
ликнинг акасига бўлган муҳаббати ва ўзини ҳаддан
зиёд бахтли ҳис этгани натижаси, айниқса доимо яхши-
роқ бўлиш истагининг оқибати эканлигини биларди,
Кити ундаги бу ҳисларни севар, шунинг учун жилмайр
эди.

Кити ана шу хилда жилмайиб туриб:

— Сен-чи? Сен нимадан норозисан?— деб сўради.

Ўзидан норозилигига хотини ишонмаётгани Левинни
қувонтирас, ишонмаганлигининг сабабини гапиртириш-
га ундарди.

— Бахтлиман, аммо ўзимдан норозиман...— деди Левин.

— Қизиқ, бахтли бўлсанг, қандай қилиб ўзингдан норози бўлишинг мумкин?

— Яъни, сенга қандай уқтирсам экан?.. Кўнглимда, сени қоқиниб-нетиб кетмасайдинг, деган истакдан бошқа нарса йўқ. Ҳай, ахир бундай сакраб бўлмайди-ку!— деб сўзини бўлди-ю, сўқмоқда ётган шоҳдан сакраб ўтаман деб қадамини ҳаддан зиёд тезлаштириб юборгани учун хотинига ўпка қилди.— Лекин ўз тўғримда ўйлаб, ўзимни бошқаларга, айниқса акамга солиштириб қарасам, яхши эмасдай кўринаман.

— Вой, нима учун?— деди Кити, яна ўшандаقا жилмайиб.— Нима, сенинг ҳам бошқаларга саховатинг тегмаяптими? Хуторларинг, хўжалигинг, китобинг, булар-чи?..

— Йўқ, ҳаммасига сен айбдорсан, мен буни ҳозир жуда ҳам равшан сезиб қолдим,— деди Левин, хотинининг қўлини қисиб.— Иш бундай бўлмайди. Мен ишларимни наридан-бери, қўл учида қиласяпман. Агар шу ишларни ҳам, сени севганимдай, севсам эдим... ҳолбуки, ишларимни сўнгги вақтларда, уйга берилган вазифани бажаргандек, бажарадиган бўлиб қолдим.

— Хўш, адамлар тўғрисида нима дейсан?— деб сўради Кити.— Жамоат иши учун ҳеч нима қилмаганлари учун, демак, адамлар ҳам ёмон эканлар-да?

— Адангми? Йўқ, одам деган отанг сингари содда, мусаффо, меҳрибон бўлиши керак. Хўш, менда шу нарсалар борми? Мен ҳеч нарса қилмаяпман, шунинг учун қийналяпман. Ҳаммасига сен айбдор. Сенинг йўғингда, иннайкейин, мана бу йўқлигига,— деган эди Левин хотинининг қорнига ишора қилиб. Кити дарҳол тушунди,— бутун кучимни ишга сарф қиласардим; энди эса ишга қўл уролмайман, бу мени ҳижил қиласди; мен ҳамма нарсани чиндан ҳам уйга берилган вазифани бажаргандай бажариб юрибман, мен ўзимни...

— Шошма, сен ҳозир Сергей Ивановичнинг ўрнида бўлишни хоҳлармидинг?— деди Кити.— Акангга ўхшаш, жамият ишини қилишни, уйга берилган дарсни яхши кўришни, фақат шу нарсаларнигина хоҳлармидинг?

— Албатта, йўқ,— деди Левин.— Омади гапни айтганда, шу қадар бахтлиманки, бирон нарсани тушуниш-

га қодир эмасман. Менга қара, бугун у Варенькага ўйланиши таклиф этади, деб ўйлайсанми?— деди, бир оз жим қолгандан кейин.

— Ўйлайман ҳам, ўйламайман ҳам. Лекин топишишларини жуда хоҳлардим-да. Шошмай тур,— деди-ю, Кити, йўл бўйидаги бир ёввойи оқ гулни энгашиб узиб олди.— Санаб тур: оғиз солади, оғиз солмайди,— деди гулни эрига бера туриб:

Левин ҳам оқ, камбар гул баргларини узиб туриб:

— Оғиз солади, оғиз солмайди,— деди.

Кити унинг бармоқларига ҳаяжон билан тикилиб турган эди, қўлидан ушлаб:

— Йўқ, йўқ,— деб тўхтатди.— Иккитасини узивординг.

— Хайр бўлмаса, манови кичкинаси ҳисобга кирмайди,— деди Левин, яхши ўсмаган калта баргни узиб.— Ана, аравамиз етиб келди.

— Чарчадингми, Кити?— деб қичқирди княгиня.

— Қилча ҳам.

— Отлар ювош бўлса, қадамлаб юрадиган бўлса, аравага чиқиб ола қол.

Аравага чиқишининг ҳожати йўқ эди. Мўлжалланган ерга келиб қолишгани учун, ҳамма пиёда кетди.

IV

Қора соchlари устига оқ дуррасини ташлаган, болалар қуршовида, уларга меҳру шафқат билан қараб, вақти чоғ бўлиб юрган ва ёқтирган бир кишиси билан изҳор муҳаббат қилишлари эҳтимолидан юраги дукурлаб турган Варенька жуда ҳам очилиб кетган эди. Сергей Иванович унинг ёнида юрар, ҳаваси келиб қараб-қараб қўярди. Варенька қараган сари, ундан эшитган барча дилбар сўзларни, у тўғрисида билган барча яхши нарсаларни эслар, Варенькага нисбатан юрагида уйғонган ҳиснинг эса жуда ғалатилигини, узоқ ўтмишда, дастлабки ёшлиқ даврида фақат бир мартагина бошидан кечирган ҳисга ўхшаганлигини англар эди. Ёнида, яқингинасида эканлигидан кўнглида тўлиб-тошган шодлик уни шу даражага етказадики, ўзи топган каттакон бир қўзиқоринни саватга қўя туриб, кўзларига бир қараб қўйди; шунда Вареньканинг юзида қўрқув аралаш шодлик аломати пайдо бўлиб, ҳаяжонидан ловиллаб

кетганини пайқади-ю, ўзи ҳам уялиб, тагида жуда-жуда кўп гап бўлган бир табассум билан жимгина кулимси-раб қўйди.

«Бундай бўладиган бўлса,— деди ўэича,— ўйлаб ҳал қилишим керак, ёш бола сингари, ўткинчи ҳавасга берилишим ярамайди».

— Энди ўз бошимга қўзиқорин термасам бўлмайди-ганга ўхшайди, терғанларим ҳеч сонга кирмаяпти,— деди-да, бир ўзи ўрмон ичига кириб кетди, улар ўрмон ёқасида сийрак, қари оқ қайнинлар орасидаги пастак, майин кўкатларда юришган эди. Ўрмон ичидаги қайнинларнинг оқ ўзаклари орасида тоғтеракларининг ўзаклари бўзариб, ёнгоқлар қорайиб турарди. Сергей Иванович, қирқ қадамча боргач, пушти-қизил попукларини осилтириб, ғарқ гуллаб ётган бересклет бутаси орқасига ўтди-ю, ўзини ҳеч ким кўрмаслигини билиб, тўхтади. Тевараги жимжит эди. Фақат тепасидаги оқ қайнинлар устида чивинлар, худди асалари инидай, тинмай ғувилашиб турар, ора-сира болаларнинг овозлари эшитилиб қоларди. Ўрмон четидан бирдан Варенъканинг Гришани чақираётган ёқимли овози эшитилди, шунда Сергей Ивановичнинг юзига шодлик табассуми югурди. Сергей Иванович бу табассумнинг маъносини англаб, ўз аҳволидан норози бўлиб бош чайқади-да, сигара чиқарип тутата бошлади. Гугуртини оқ қайнин танасига ҳар қанча ишқаса ҳам ёндиролмасди. Оқ қовузоқнинг майин туклари олтингугуртга ёпишиб, ўтни ўчириб қўяверди. Ахийри гугуртлардан бири ёнди-ю, сигаранинг хушбўй тутуни, кенг дастурхон сингари чайқалиб, олдинга ва шохлари осилиб тушган қайнин бутаси устига қараб кўтарила бошлади. Сергей Иванович тутунни кўзларидан ючирмасдан, ўз аҳволини ўйлаб, секин-секин юриб борди.

«Нега рад қилай?— деб ўйларди Сергей Иванович.— Агар бу бир ўткинчи ишқ ё эҳтирос бўлса, фақат ўзимдагина содир бўлган ҳис бўлсайди, аммо икковимизда шу майл пайдо бўлган, (мен буни икковимизда қўзғалган ҳавас деб айта оламан) буни тарзи ҳаётим учун бутунлай зид деб ҳис қилган бўлсам, агар мен бу ҳавасга берилиб мақсадимга, бурчимга хиёнат қилаётган бўлсам бошқа гап эди... лекин бундай эмас-да. Бунга қарши айтадиган гапим бўлса, у ҳам шуки: Mariедан жудо бўлганимдан кейин унинг хотирасига содик бўлиб қола-

ман, деб онт ичганман. Кўнглимда уйғонган ҳисга қарши ёлғиз шунигина айта оламан... бу жуда муҳим нарса»,— деса ҳам Сергей Иванович, яна бу мулоҳазалари нинг ўзи учун ҳеч қандай аҳамияти йўқлигини ҳис қилар, жуда бўлса шоирона ролимга одамлар кўзида футур етказар, деб ўйларди. «Лекин юрагимдаги ҳисга қарши чиқиш учун булардан бошқа сабаб бормикан деб ҳар қанча қидирсам ҳам, барибир, тополмайман. Фақат ақлимнинг сўзига кирсам, бундан яхшироғини топа олмас эдим».

Ўзи билган хотинлар ва қизларни қанчалик кўз олдига келтирмасин, у ўзини босиб ўтириб муҳокама қилганда, ўз хотинида бўлишини хоҳлаган ҳамма сифатларни шунчалик ўзида тўплаган қизни ҳеч эслай олмас эди. Варенъкада ёшликтининг бутун латофат ва таровати бўлса-да, лекин ўзи ёш бола эмас эди, агар у Сергей Ивановични яхши кўриб қолган бўлса, онгли равища, хотин-қизлар севиши керак бўлган равища яхши кўрар эди: бу бир томони, иккинчи томони: киборлик муҳитидан узоқ бўлиш билан бирга, ундан жирканар, лекин киборлик дунёсини ва яхши жамоага мансуб аёлларининг лозими омадасини биларди; бу сифатлардан маҳрум бўлган қизнинг Сергей Ивановичга ҳаёт йўлдоши бўла олмаслиги турган гап эди. Учинчи томони: Варенъка диндор қиз эди, лекин Кити сингари ёш болага ўшаган онгсиз равища диндор эмас, ҳаёти диний маслак асосига қурилган қиз эди. Сергей Иванович хотинида бўлишини хоҳлаган энг майда хусусиятларни ҳам ундан топган эди: Варенъка йўқсил, есир қиз, демак, Кити, сингари, гала-гала қариндошларини ва уларнинг таъсиrlарини эрининг уйига олиб келмасди, балки эридан миннатдор бўлиб ўтарди: Сергей Иванович келажак оиласи ҳаётининг худди шундай бўлишини ҳам хоҳлар эди. Ана шу сифатларнинг ҳаммасини ўзида тўплаган мана шу қиз Сергей Ивановични яхши кўрарди. Сергей Иванович камтар одам бўлса ҳамки, бу нарсаларни кўрмай иложи йўқ эди. Ўзи ҳам Варенъкани яхши кўрарди. Бунга қарши бир мулоҳаза бўлса, ёш масаласи эди. Лекин ўзи узоқ умр кўрадиган зотдан, сочига битта ҳам оқ тушмаган, ҳеч ким уни қирқдан ошган демайди, бундан ташқари, Варенъканинг сўзлари эсида эди: фақат Россиядагина одамлар элликка киришса қариб қолдим дейишади, Францияда эса элликка

кирган киши ўзини *dans la force de l' age*¹ деб, қиркқа қирган киши эса *un jeune homme*² деб ҳисоблайды, деган эди. Ўзини йигирма йил аввалгидай, ёш, навқирон ҳис қилиб юрган бир кишига неча ёшга кирганини ҳисоблашнинг нима кераги бор? Ҳозир нариги ёқдан яна ўрмон четига чиқиб, эгнида сариқ кўйлак, қўлида сават билан кекса оқ қайнин ёнидан енгил-енгил одим ташлаб бораётган Вареньканинг сарвқоматини чарофон қуёшнинг қия, ёрқин нурларида кўрганида, Вареньканинг кўриниши қолдирган бу таассурот қуёшнинг қия нурлари тушиб турган сариқ сулизор ва унинг орқасида, узоқ-узоқларда, кўм-кўк уфқа туташиб кетган кекса ўрмон манзараси билан бирлашиб, ўзининг гўзаллиги билан уни ҳайратга солганда кўнглида ўйғонган ҳис, ажабо, ёшлик ҳисси эмасмиди? Юраги суюнганидан ўйнаб кетди. Бутун вужуди эриётгандай бўлди. Мұхаббатини изҳор этишга қарор топганини ҳис қилди. Қўзиқорин узгани ўтирган Варенька, чаққон бир ҳаракат билан туриб, Сергей Иванович томонга қараб қўйди. Сергей Иванович сигарасини ташлади-ю, кескин одимлар билан Варенька томон йўл олди.

V

«Варвара Андреевна, мен ҳали жуда ёш пайтларимда мен шундай бир аёлни топсамки, унга кўнгил бера олсам, хотиним деб айтиш баҳтига эришсам, деган ниятни қилган эдим. Мен узоқ умр кўрдим ва излаган нарсамни биринчи марта сиздан топдим. Сизни яхши кўраман, шунинг учун таклифимни қабул қилишингизни сўрайман».

Сергей Иванович Варенькага этишга ўн қадамча қолганда ўз кўнглида шу гапларни айтиб келарди. Шу пайт Варенька тиз чўкиб ва бир қўзиқоринни қўли билан Гришадан тўсиб туриб кичкина Машани чақираётган эди.

— Бу ёққа келинглар, бу ёққа келинглар! Ҳай, болалар! Бу ёқда кўп! — деярди Варенька, кўкракдан чиқадиган дилбар овоз билан.

Варенька Сергей Ивановичнинг яқинлашиб келаётганини кўриб ҳам ўрниданам турмади, ҳолатиниям

¹ навқирон (*франц.*).

² йигитча (*франц.*).

ўзгартмади; лекин бутун борлиги унинг яқинлашиб келаётганлигини сезиб турғани ва қувонганидан дало-лат берарди.

Варенька секингина жилмайиб турған оқ дурра ила ўроғлиқ чиройли юзини Сергей Иванович томонга ўги-риб:

— Хүш, ҳеч нима топдингизми?—деб сўради.

— Битта ҳам тополмадим,—деди Сергей Ивано-вич.—Сиз-чи?

Варенька ўзини ўраб олган болалар билан овора бўлиб жавоб қилолмади.

Пушти қалпоғини қуруқ хашак икки паллага бўлиб ташлаган ва шу кўкат тагидан мўралаб турған бир кичкина қўзиқоринни Маша қизалоққа кўрсатиб:

— Анови шоҳ ёнидагини ҳам ол,—деярди. Маша оқ қўзиқоринни икки нимтага бўлиб олгандан кейин Варенька ўрнидан турди. Кейин болалардан узоқлашиб, Сергей Иванович ёнига борди-да:— Бу нарса болалик чоғларимни эсимга солади,—деб қўйди.

Улар бир неча одимгача индамай боришли. Варенька унинг гапиришга чоғланганини сезиб туарди: нима ҳақида гапиришини фаҳмлаб қўрқув аралаш шодлик ичидаги юрагини ҳовучлаб туарди. Улар гапларини ҳеч ким эшифтмайдиган даражада узоқлаб кетишган бўлишса ҳам, лекин Сергей Иванович ҳамон гап бошламади. Жим бориш Варенька учун яхши эди, нимагаки, айтмоқчи бўлган сўзларини қўзиқорин тўғрисидаги гапдан кўра, сукут қилиб боришгандан кейин айтишгани маъқул эди. Бирок Варенька истамагани ҳолда беихтиёр оғзидан шу гаплар чиқиб кетди:

— Шундай қилиб, ҳеч нима тополмадим, дени? Шунаقا, ўрмон ўртасида ҳар вақт кам топилади.

Сергей Иванович индамади, фақат хўрсиниб қўйди. Вареньканинг қўзиқориндан гап очгани алам қилди. Бир кўнгли, Вареньканни яна болалик чоғлари ҳақида-ги гапга солиб юбормоқчи ҳам бўлди; лекин бир неча минут жим боргандан сўнг, худди ўз иродасига қарши гапираётгандек, Вареньканинг сўнгги сўзлари тўғри-сидаги фикрини айтди.

— Оқ қўзиқориннинг бошқаларидан ажратса олма-сам ҳам, ҳар ҳолда, бундақаси ўрмон четида бўлади; деб эшифтган эдим.

Яна бир неча минут боришиді, болалардан яна ҳам узоқлашиб, ёлғыз ўзлари қолишиди. Варенъканинг юраги шундай ура бошладики, урганини эшитиб, гоҳ қизарип, гоҳ бўзарип, яна қизарип бораётганлигини сезиб турарди.

Шталь хоним қўлида бўлган вақтидаги аҳволидан кейин Кознишевдай одамнинг хотини бўлиш — Варенъкага улуғ баҳт эди. Бундан ташқари, унга ишқи тушиб қолганига ҳам имони қарийб комил эди. Мана ҳозир шу масала ҳал бўлиши керак. Варенъкани ваҳм босарди. Сергей Иванович айтадиган гаплар ҳам, айтмайдиган гаплар ҳам уни қўрқувга соларди.

Изҳор муҳаббат пайти келган эди, сал ўтса пайт қўлдан кетарди. Буни Сергей Иванович ҳам сезиб турарди. Варенъканинг бутун борлиғи, қарашлари, қизарган бетлари, ерга тикилиб қолган кўзлари дардманд интизорлигидан дарак берарди. Сергей Иванович буни кўриб турар, Варенъкага юраги ачишарди. Ҳозир ҳеч нима демасликнинг ўзи Варенъкани таҳқир этишини ҳам сезиб турарди. Қарори фойдасига бўлган далилларини шошиб миясида такрорлади. Таклиф чоғида ишлатмоқчи бўлган сўзларини ҳам кўнглида такрорлаб чиқди; лекин бу сўзларни ишлатиш ўрнига, миясига иттифоқо келиб қолган аллақандай мулоҳаза билан:

— Оқ қўзиқорин билан пуштисининг орасида қанақа фарқ бор? — деб бирдан сўраб қолди.

Жавоб бераётганда, Варенъканинг лаблари ҳаяжондан титраб кетди.

— Қалпоғида фарқ йўқ деса бўлади, фақат томирида.

Бу сўзлардан кейин, Сергей Иванович ҳам, Варенъка ҳам иш битганини, айтилиши керак бўлган нарсалар энди айтилмаслигини, ҳозиргина энг юқори нуқтасига чиққан ҳаяжонлари пасая борганлигини пайқади.

— Қайин қўзиқориннинг томири — икки кун қирилмаган қора соқолга ўхшайди, — деди Сергей Иванович, энди ҳовуридан тушиб.

— Ҳа, тўғри айтдингиз, — деб Варенъка ҳам кулимсираб қўйди; шундан кейин йўллари беихтиёр ўзгарди. Болалар томонга яқинлашиб келишиди. Варенъка уялиб, дили оғриб турса ҳам, лекин энди ўзини анча енгил тортаётгандек сеза бошлади.

Сергей Иванович уйга қайтгандан сўнг, далиллари-ни бир-бир хаёлидан ўтказиб, нотўғри мулоҳаза қилганлигини аниқлади. у Марие хотирасига хиёнат қила олмас эди.

Болалар суюнишиб, чинқиришиб рўпарадан чопиб кела бошлаганда, Левин хотинини улардан сақлаш учун олдинга ўтиб:

— Секин, болалар, секинроқ, секинроқ!— деб қичқирди зардаси қайнаб.

Болалардан кейин ўрмондан Сергей Иванович билан Варенька ҳам чиқиб келди. Кити Варенькадан ҳол сўрашга эҳтиёж сезмади; икковларининг вазмин, бирмунча хижолатли юзларидан ўз планининг рўёбга чиқмаганлигини англади.

Уйга қайтиб келишашётганда, эри:

— Хўш, нима бўбди?— деб сўради.

Кити отасиникига ўхшаган бир қилиқ билан жилмайиб туриб:

— Илинмабди,— деди; Левин кўпинча Китининг отасига ўхшаб гапиришини сезиб, завқи келарди.

— Илинмабди?

— Ҳа-да,— деди Кити, эрининг қўлини ушлаб, кейин уни оғзига келтириди-ю, юмуқ лабларини теккизисб қўйди.— Архиерейнинг қўлини шундай ўпишади.

— Кимнинг қармоғи илмабди?— деб сўради Левин кулиб.

— Икковиники ҳам. Лекин мана бундай...

— Мужиклар келишяпти...

— Йўқ, кўришгани йўқ.

VI

Болаларга чой ичириш пайтида катталар гўё ҳеч нима рўй бермагандек балконда бемалол ўтиришарди, ҳолбуки ҳамма, айниқса Сергей Иванович билан Варенька, салбий маънода бўлса ҳам, лекин жуда муҳим аҳамиятга эга бўлган нарса юз берганини яхши биларди. Имтиҳондан ўтолмай яна эски синфида қолган ёки мактабдан бутунлай ўчирилган ўқувчи шундай пайтларда нимани ҳис этса, Сергей Иванович билан Варень-

ка ҳам худди шундай нарсани ҳис этар эди. Балконда-гилар ҳам, бир нима рўй берганини сезишиб, жўрттага бошқа тўғриларда гаплашар, чақчақлашиб ўтиришарди. Левин билан Кити шу оқшом ўзларини жуда ҳам баҳтиёр, ошиқ-маъшуқдек ҳис қиласди. Уларнинг ўз ишқлари билан баҳтиёр эканликлари шундай бўлишини хоҳлаган, кейин уддасидан чиқолмаганларга дилни хира қилувчи бир ишора бўлиб туюлар, улар бундан хижолат чекардилар.

— Мени айтди деярсизлар: Alexanlere келмайди,— деди қари княгиня.

Бугун кечқурунги поездда Степан Аркадьевичнинг келишини кутишаётган эди; қари князь ҳам «бориб қолсам ажаб эмас» деб ёзган эди.

— Нима учун келмаслигини ҳам биламан,— деди яна княгиня,— ёш келин билан куёвни дастлабки кунларда холи қўйиш керак, дейди.

— Ҳа, адамлар шундай қилдилар. Қўришмаганимизга қанча бўлди-ю,— деди Кити.— Қизиқ, биз қанақасига ёш келин билан куёв бўлар эканмиз? Аллақачон қариб қолганмиз.

Княгиня қайгули хўрсиниб:

— Мабодо келмаса, мен ҳам сизлар билан хайр-маъзур қилишаман, болаларим,— деди.

— Вой, сизга нима бўлди, ойижон?— деб ғавғо кўтарди иккала қизи бирдан.

— Рост-да, ҳеч парвойига келмайди! Ахир ҳозир...

Қари княгинянинг овози бирдан қалтираб кетди, бундай бўлишини ҳеч ким кутмаган эди. Қизлари жим бўлишиб, бир-бирларига қараб олишди. Улар шу қарашларида: «Ойимлар ҳамиша ўзларини хафа қиладиган баҳона топиб турадилар» дейишарди. Онасининг қизлари олдида туриши ҳар қанча ҳаловатли бўлса ҳам, бу ерда туришни онаси ҳар қанча зарур деб билса ҳам, арзанда қизини эрга бериб юборишгандан сўнг оила инлари ҳувиллаб қолгани сабабли, у ўз қадри учун ҳам, эрининг қадри учун ҳам қайғуриб қийналаётганини қизлари билишарди.

Кити Агафья Михайловнанинг сирли ва маъноли бир қиёфада келиб тўхтаганини кўрдй-ю:

— Нима керак эди, Агафья Михайловна?— деб бирдан сўраб қолди.

— Қечки овқат тўғрисида келувдим.

— Жуда соз,— деди Долли,— сен бориб овқат масаласини ҳал қил, мен чиқиб, Гришанинг дарсини тақрорлатай. Бугун дарсига ҳеч қарагани йўқ.

— Бу гапингиз менга сабоқ бўлди! Йўқ, Долли, мен бораман,— деди Левин, ўрнидан даст туриб.

Гриша бу йил гимназияга киргани учун, ўтган дарсларини ёзда қайтариши керак эди. Москвада ўғли билан бирга лотин тилини ўргана бошлиган Дарья Александровна Левинларникига келгандан кейин арифметика ва лотин тили дарсларининг энг қийин жойларини лоқал ҳар куни бир марта тақрорлаб туришни ўз олдига вазифа қилиб қўйган эди. Левин эса унинг ўрнига ўзи шуғулланмоқчи бўлди; аммо онаси Левин ўтказган дарсни бир марта кўрди-ю, у дарсларни Москвадаги муаллим сингари тақрорламаётганлигини сезиб, дарсларини муаллим сингари китоб бўйича ўтказиш кераклигини айтди; у буни Левиннинг иззати нафсига тегмасликка тиришиб, ийманиб туриб айтган бўлса ҳам, лекин бу иш билан яна ўзи шуғулланса дурустроқ бўлишини қатъий қилиб айтди. Левин Степан Аркадьевичнинг бепарволигига хафа бўлди, чунки Степан Аркадьевич ўрнига бу дарсдан ҳеч балони билмайдиган хотини шуғулланиб келарди: Левин болаларни шундай ёмон ўқитиб келаётган муаллимлардан ҳам хафа бўлди; шундай бўлса ҳам, дарсни қайнингачиси хоҳлагандек олиб боришига ваъда қилди. Шундай, Гриша билан ўз усулида эмас, китоб талаб қилган усулда шуғулланар, шу сабабли машғулотга унча қизиқмай, дарс соатларини кўпинча эсидан чиқариб қўярди. Бугун ҳам шундай бўлди.

— Йўқ, мен бораман, Долли, сен ўтири,— деди Левин.— Ҳамма дарсни китобга қараб, тартиби билан тақрорлаймиз. Фақат бир шарти бор: Стива келганда, иккаламиз овга кетамиз, ана шунда дарс дам олиб туради.

Шундай кейин Левин Гришанинг ёнига чиқиб кетди.

Варенька ҳам Китига шундай деди. Варенька Левинларнинг бахт кирган уйидага ҳам ўз ўрникини топиб олган эди.

— Овқат масаласига қарай, сиз ўтиринг,— деди Варенька, Агафья Михайловнанинг ёнига бориб.

— Ҳўп, ҳўп; жўжа топишолмабди. Бўлмаса, ўзимизникилардан...— деди Кити.

— Агафья Михайловна билан эвини қиласмиш,— деди-ю Варенька, икковлашиб чиқиб кетди.

— Қандай дайлар қиз!— деди княгиня.

— Дилбаргина эмас, татап, шундай жонон қизки, бунақасини топиб бўлмайди.

Сергей Иванович Варенька тўғрисидаги гапни давом қилдиргиси келмади шекилли:

— Шундай қилиб, бугун Степан Аркальич келади, денглар?— деди. Кейин нозиккина жилмайиб, қўшиб қўйди:— Бир-бирига сира ҳам ўхшамаган икки божани топиш жуда қийин-да. Бирни балиқ сувда яшаганидек, жамоат орасида яшайдиган тетик одам; иккинчиси бизнинг Костямиз, бу ҳам тетик, тез, ҳамма нарсага сезгир, аммо жамоат орасига кирди дегунча ё кесак бўлиб олади, ёки ердаги балиқ сингари, бекорга қийпанглай бошлайди.

— Да, шунаقا енгилтак жуда,— деди княгиня, Сергей Ивановичга қараб.— Сиздан бир нимани илтимос қилмоқчи эдим: Костяга айтсангиз, унинг (Китига ишора қилди) бу ерда қолиши тўғри келмайди, албатта Москвага бориши керак. Костя доктор чақирамиз, дейди.

— Татап, у ҳаммасини қилади, ҳамма нарсага рози бўлади,— деди Кити, бу тўғрида Сергей Ивановични ҳакамлик қилишга даъват этажтани учун онасидан хафа бўлиб.

Гапларининг ярмида хиёбондан отларнинг пишқиргани ва ғилдиракларнинг шағалда шигирлагани эшилтилди.

Долли әрини кутиб олгани ўрнидан туришга улгурмай, Гриша дарс ўқиётган хона деразасидан Левин ўзини ташқарига ташлаб, Гришани ҳам туширди-да:

— Стива келди!— деб балкон тагидан қичқирди. Дарсни тамомладик, қўрқма, Долли!— деди-ю кейин, худди ёш бола сингари, арава келаётган томонга қараб чопиб кетди.

— Is, ea, id, ejus, ejus, ejus¹,— деб Гриша ҳам қичқириб, хиёбон бўйлаб иргишлий кетди.

— Яна бир киши ҳам бор. Ия, дадамлар-ку!— деб қичқирди Левин, хиёбон оғзида.— Кити, тик зинадаи тушма, орқадан туш.

¹ У, у, у, уни, уни (лотинча).

Аммо Левин аравада ўтирган иккинчи кишини қари княз деб ўйлаб хато қилган эди. Аравага яқин келиб қараса: Степан Аркадьич ёнида ўтирган киши қари князъ эмас, узун ленталарини орқага тушириб кийиб олган шотландча қалпоқли хушрўй, бўлиқ бир йигит экан. Степан Аркадьич уни «анча-мунча шуҳратга эга бўлган ишқибоз овчи» деб таништири; бу «ишқибоз овчи»— Петербург, Москванинг жонон йигитларидан бири, Щербацкий бўласининг ўғли — Васенька Бесловский эди.

Бесловский, қари князъ келди деб ўйлаган Левиннинг ҳафсаласини пир бўлганидан тирноқча ҳам хижолат тортмай, Левин билан чақчақ уриб кўришди-да, эски танишликларини эсга олиб ўтгандан сўнг, Гришани кўтарди-ю, Степан Аркадьич ўзи билан олиб юрадиган този ит устидан ошириб, уни аравага ўтқазиб қўйди.

Левин аравага чиқмади, орқадан борди. Қари князъ нинг келмагани унга пича алам қилди, чунки Левин яқинроқ билган сари унга мұҳаббатӣ ортиб борарди: иннайкейин, мана бу тамоман ёт, ортиқча кишининг, Васенька Бесловскийнинг келганига ҳам таъби анча хира бўлди. Левин катта-кичиклар чуфурлашиб турган эшик зинаси олдига келиб, Қитининг қўлини Васенька Бесловский навозиш билан ўпиб турганини кўрганда, у яна ҳам ёт, яна ҳам ортиқча киши бўлиб қўриниб кетди.

— Биз хотинчангизнинг *cousins*¹ ва эски танишлари бўламиз,— деди Васенька Бесловский, Левиннинг қўлини яна қаттиқ-қаттиқ қисиб.

Степан Аркадьич ҳамма билан зўрга сўрашиб бўлиб, апил-тапил Левиндан:

— Қалай, ов борми?—деб сўради.—Биз бу киши билан белни қаттиқ боғлаб келганимиз. Бўлмаса-чи, *tatapan*, улар ўшандан бери Москвада бўлишгани йўқ. Қани, Тания, мана сенга! Барака топкур, араванинг орқасида, ол,— деярди Степан Аркадьич, ҳамма билан гаплашиб.— Бирим рангинг тозарибдики, Доллигинам,— деди хотинига, қўлини яна бир марта ўпиб; ке йин қўлини қўйиб юбормай, устидан иккинчи қўли билан уриб-уриб қўйди.

Бир минутча илгари кайфи ниҳоятда чоғ бўлиб ўтири-

¹ қариндошлари (франц.).

ган Левин ҳаммага қовоқларини осилтириб қарап, ҳамма нарса таъбини хира қилар эди. Степан Аркадьичнинг хотинига меҳрибонлик қилаётганига қараб: «шу лаблари билан кеча кимни ўрган экан?» деб ўйлаб кетди. Сўнгра Доллига қаради, Долли ҳам унга манзур бўлмади.

«Ўзи-ку эрининг севгисига ишонмайди. Шундай бўлгандан кейин, яна нимага суюнади-я? Нақадар жирканч нарса!»— деб ўйларди Левин.

Бир минутгина илгари кўзига шундай иссиқ кўриниб турган княгиняга ҳам қарагиси келмасди, унинг ана шу лентали Васенъкани худди ўз уйига таклиф қилаётгандек қилпанглаб саломлашиши ёқмади.

Облонскийни акаси ёмоқ кўрганлигини, тирноқча ҳурмат қилмаганлигини Левин биларди; лекин ҳозир Степан Аркадьични зинага чиқиб қалбаки бир дўстлик билан кутиб олгани учун, ҳатто Сергей Иванович ҳам ҳозир кўзига жуда хунук кўриниб кетди.

Ҳозиргина қандай қилиб эрга тегиб олсам экан, деб ўйлаб турганига ўзининг sainte ditouche¹ сиймосига қарамай, ана шу жаноб билан танишаётгани учун Варенька ҳам кўзига хунук кўриниб кетди.

Қицлоққа келганига ўзи учун ҳам, бошқалар учун ҳам гёё байрам деб қараётган ана шу жанобнинг вақтичоғлигига қўшилиб вақтичорлиқ қилаётгани учун ҳаммадан кўра кўпроқ Кити жирканч кўринар, айниқса ўша жаноб табассумига бўлакча табассум билан жавоб қилгани учун жони чиқарди.

Ҳаммаси чуғурашиб уйга киришди; лекин ўтиришар-ўтиришмас Левин эшикка чиқиб кетди.

Эрига бир нима бўлганини Кити дарҳол пайқади. У пайт пойлаб туриб эри билан авлоқда гаплашмоқчи бўлди-ю, лекин эри, конторада иши борлигини айтиб ўзини олиб қочди. Хўжалик ишлари кўп вақтлардан бери бугунчалик муҳим кўринмаган эди. «Уйда улар байрам қилишяпти,—деб ўйларди Левин,—бу ерда байрам йўқ, бу ерда иш бор, бу иш кутмайди, бусиз яшаб бўлмайди».

VII

Левин ўзини кечки овқатга чақиргани одам юборишганидан кейингина уйга қайтиб келди. Кити билан Агафья Михайловна зинада овқат маҳалида бериладиган вино тўғрисида маслаҳатлашиб туришган эди.

¹ авлиёнусха (франц.).

— Нимага бунақа fuss¹ қиласизлар? Одатда бериладиганини бераверинглар.

— Йўқ, Стива ичмайди... Костя, тўхта, нима бўлди сенга?— деб Кити эрининг орқасидан эргашди, лекин у, Китини кутмай, раҳм ҳам қилмай катта одимлар билан овқатхонага кирди-да, Васенъка Весловский билан Степан Аркадьевич қизитиб турган умумий сұхбатга дарҳол кўшилиб кетди.

— Хўш, эртага овга чиқамизми?— деб сўради Степан Аркадьевич.

Весловский бошқа стулга бир ёни билан ўтириди-да, семиз оёғини остига олиб туриб:

— Жоним билан, чиқаверамиз,— деди.

— Жуда соз, чиқамиз. Бу йил овга ҳеч чиқдингизми?— деди Левин Весловскийга, унинг оёғига разм солиб; у шундай ясама бир мулойимлик билан гапирдики, Кити буни жуда яхши билар, ўзинга ҳам ҳеч қовушмай турарди.— Лойхўрак топиладими-йўқми, билмайман, лекин мошаклар кўп. Фақат барвақт бориш керак. Сиз чарчаб қолмайсизми? Сен чарчаганинг йўқми, Стива?

— Меними? Ҳали дунёга келиб чарчашиб нималигини билган одам эмасман. Келинглар, кечаси билан ухламайлик! Айлангани чиқамиз.

— Тўғри, ухламаймиз! Жуда соз!— деди Весловский, қувватлаб.

— Ў, бунга ҳеч гумонимиз йўқ, ҳа, ўзинг ҳам ухламайсан, бошқаларни ҳам ухлатмайсан,— деди Долли эрига, билинар-билинмас киноя билан: Долли кейинги вақтларда эрига ҳамиша шу хил киноя билан муомала қиларди.— Менингча, бас энди, ётиш керак... овқатга тобим йўқ, чиқиб кетаман.

Степан Аркадьевич овқатланиб ўтиришган катта столга, Долли томонга ўтаётуб:

— Йўқ, пича ўтиришган, Доллини нам,— деди,— ҳали сенга айтиб берадиган гапларим кўп.

— Қуруқ гап.

— Биласанми, Весловский Анналарникига борибди. Яна ўшаларникига кетяпти. Шу ердан фақат етмиш километр нарида туришади, холос. Мен ҳам албатта бориб келаман. Весловский, бу ёққа кел!

¹ Галва (ингл.).

Васенька хонимлар томонга ўтиб, Китининг ёнига ўтириди.

— Вой, сиз бордигизми? Қани, айтинг-чи?— деди Дарья Александровна, Васенькага юзланиб.

Левин столнинг нариги учида қолди-да, княгиня ҳамда Варенька билан гаплашиб ўтириб, Степан Аркадьевич, Долли, Кити ва Весловскийлар ўртасида қизгин, сирли гап бораётганини кўриб турди. Гап кетаётганилиги-ку майли-я, яна алланималарни ҳаяжон билан гапираётган Васеньканинг чиройли юзига кўзларини тикиб маҳлиё бўлиб қолган Китининг юзидағи жиддий туйфу нишоналарини ҳам кўриб турди.

— Жуда яхши туришар экан,— деярди Весловский, Вронский билан Анна тўғрисида.— Ҳакамлик вазифасини, албатта, зиммамга ололмайману, лекин уйларига кирган одам ўзини чинакам оиласда ҳис қилади.

— Нима қилишмоқчи эмиш?

— Назаримда, қишини Москвада ўтказишмоқчи.

— Уларнига бир вақтда борсак аломат бўлардида! Сен қачон борасан?— деб сўради Степан Аркадьевич, Васенькадан.

— Июль ойини ўшаларницида ўтказаман.

— Сен ҳам борасанми?— деб сўради Степан Аркадьевич хотинидан.

— Қачонлардан бери кўргим келиб юради, албатта бораман,— деди Долли,— Аннага жуда юрагим ачишади, мен биламан уни. Ажойиб хотин. Сен кетганингдан кейин ўзим ёлғиз бораман, ҳеч кимга малол келтирмайман. Сенсиз борсам яхшироқ ҳам бўлади.

— Жуда соз,— деди Степан Аркадьевич.— Хўш, сенчи, Кити?

— Менми? Мен бориб нима қиламан?— деди Кити, қип-қизариб. Шундан кейин дарҳол эрига ўгирилиб қаради.

— Сиз Анна Аркадьевна билан танишмисиз?— деб сўради Китидан Весловский.— Жуда хушжозиб бир хотин-да.

Кити яна бешбаттар қизариб, Весловскийга:

— Ҳа,— деб жавоб берди-ю, ўрнидан туриб эрининг олдига келди.

— Ростдан ҳам эртага овга чиқиб кетасанми?— деб сўради эридан.

Шу бир неча минут давомида, айниқса Кити Весловс-

кий билан гаплашиб турганда икки бети қип-қизаридб кетганидан Левиннинг рашки жуда ҳам кучайиб кетди. Ҳозир Кити айтган сўзларни эшитиб, уларга ўзича маъно бериб турарди. Қейинча бу нарсаларни эслаб, ҳайрон қолган эди. Ҳозир Кити ўзидан овга бориш-бор-маслигини сўраётганда, овга бориб Васенъка Весловскийни хурсанд қиласмикан, деган бир умид билан сўраётгандек, ўзининг назарича, Кити Весловскийга аллақачон ошиқ бўлиб қолгандек туюлар эди.

— Ҳа, бораман,— деб жавоб қилди Левин, ўзига ҳам жирканч кўринган ғайри табиий бир овоз билан.

— Иўқ, эртага ҳам сабр қилинглар, ахир Долли эрини кўрмаганига анча бўлди-я! Индинга боринглар,— деди Кити.

Кити айтган сўзларнинг маъносини Левин бу хилда тушунди: «Мени ундан жудо қилма. Сен кетсанг—сад-қаий сар, лекин бу гўзал йигитни қўй, тўйиб олай».

— У, агар сен хоҳласанг, эртага ҳам шу ерда бўламиз,— деди Левин, бўлакча бир хушмуомалалик билан.

Бу орада Васенъка, ўзининг шу ердалиги билан Левинга изтироб бератганини заррача ҳам гумон қилмай, Китидан кейин ўрнидан қўзғалди-да, жилмайиб турган меҳр тўла кўзларини Китидан узмай, орқасидан кетди.

Левин унинг кўз ташлашини кўрди. Рангидан қон қочди, бир минутча нафас ололмай қолди. «Хотинимга шу хил қарашга қандай йўл қўя оламан!»— деди газаби қайнаб.

Весловский стулга ўтириб, оёқларини одатича яна гагига қайириб туриб:

— Демак, эртага? Жуда соз, борайлик,— деди.

Левиннинг рашки яна баттар кучайди. У ўзини алданган эр деб, хотини билан ўйнашига фақат айш-ишрат ва роҳат бахш этиши учунгина керак бўлгани эр деб ҳис қила бошлиди... лекин, шундай бўлса ҳам, меҳрибонлик ва меҳмондўстлик билан Васенъкадан қилган овларини, милтигини, этикларини суриштириб, эртага овга чиқишига рози бўлди.

Левиннинг бахтига, қари княгиня ўрнидан турди-ю, Китини ҳам кириб ётишга кўндириди ва шу билан Левиннинг қийналишларига хотима берди. Лекин бу нарса

ҳам Левин учун азобсиз ўтмади. Васенъка, уй бекаси билан хайрлашиб туриб, яна қўлини ўпмоқчи бўлган эди, Кити қизарди-да (кейин шу қилифи учун онасидаң дакки эшитган эди), соддacha бир қўполлик билан қўлини тортиб олиб:

— Бизда бунаقا одат йўқ,— деди.

Кити мана шундай муносабатга йўл қўйгани учун Левиннинг назарида айбдор эди, бу муносабат ўзига ёқмаганлигини ношудлик билан кўрсатгани учун эса бешбаттар айбдор кўриниб кетди.

Степан Аркадьевич овқат маҳалида бир неча стакан вино ичганидан кейин одатдаги дилбар, шоирона кайфиятига келиб:

— Эй, уйқуга бало борми!— деди. Кейин липа дарахтлари орқасидан кўтарилиб келаётган ойни Китига ишора қилиб:— Уни қара, Кити, қандай чиройли!— деди.— Весловский, зап ишқий ашула айтадиган палла келди-да! Мен сенга айтсан, рост овози бор экан, йўл бўйи ашула айтишиб келдик. Ажойиб романслар олиб келган, иккитаси янги. Варвара Андреевна билан жўр бўлиб айтсакми!

Ҳамма тарқалгандан сўнг, Степан Аркадьевич Весловский билан хиёбонда узоқ айланиб юрди, янги романси ни жўр бўлиб айтишганлари эшитилиб турди.

Левин хотинининг ётоғидаги курсида қош-қовоғини солиб ўтириб бу ашулани эшитар, хотинининг: «нима бўлди?» деган саволига жавоб қилмай сукут сақларди; ниҳоят, Китининг ўзи юраксизлик билан жилмайиб: «Нима бало, Весловский жинингга ёқмади шекилли?» деб сўраганда, тоқат қилолмади-ю, кўнглидаги гапларининг ҳаммасини бир-бир очиб солди; айтган гаплари ўзига таҳқир бўлиб эшитилар, бундан бешбаттар жони чиқиб борарди.

Левин Кити олдида осилиб тушган қовоқлари остидаги кўзларини ваҳимали чақнатиб ва бутун кучи билан ўзини босишга ҳаракат қилаётгандек бақувват қўлларини кўксига қўйиб турарди. Агар юзи айни замонда Китига ҳам таъсир қилаётган изтироб нишоналари билан тўлиб-тошганда, яна ҳам қўрқинчли, ҳатто даҳшатли бўлиб кетарди. Левиннинг юзи лип-лип учиб турар, бўғиларди.

— Тушунсанг-чи, мен рашк қилмайман: бу разил сўз. Мен рашк ҳам қилолмайман, ишона ҳам олмай-

ман... сезиб турған нарсаларимни айтишга тилем бормайды, лекин бу нарсалар мудҳиш нарсалар... мен рашқ қилмайман, лекин сенга бирор шундай кўз билан қараса, шундай ўйга келса, мени бу нарса таҳқир қиласди, ерга уради...

— Қанақа кўз билан ахир?— деди Кити, бугун кечкурун айтилган сўзларни, қилингани ҳаракатларни ва уларниг замирларини астойдил эслашга тиришиб.

Ўзининг орқасидан столниг нариги учига ўтганда, бир нима бўлгандек тумолганини кўнглиниг бир чеккасида сезиб турса ҳам, лекин бу нарсага ҳатто ўзи ҳам иккор бўлишга журъат этолмасди, буни эрига айтимга, шу билан унинг изтиробини оширишга ботинолмади.

— Айт ахир, менда қанақа жозиба бор, қанақаман мен?..

— Ах!— деб қичқирди Левин, бошини чангальлаб.— Шу гапни айтмасайдинг!.. Демак, сен жозибали бўлганингда...

— Ҳай, Костя, қулоқ сол ахир!— деди Кити, дард, изтироб тўла қўалари билан қараб.— Миянгга қанақа ўй келиши мумкин? Ахир менинг кўзимга, ҳеч ким, ҳеч ким, ҳеч ким кўринмайди!.. Ё одамларга кўринмайми, шунни хоҳлайсанми?

Унинг рашқ қилаётганини кўриб, Китининг дастлаб хўрлиги келди; кўнглида ҳеч қандай қора нияти бўлмаса, кўнглини озгина бўлса ҳам очай деса, бунга йўл қўйилмагани алам қиласди; энди эса уни тортаётган азобидан қутқазиш, ҳалос қилиш, кўнглини тинччиш учун бу хил кўнгли хушилигинига эмас, ҳамма нарсани фиде қилишга тайёр эди.

— Жуда хунук, жуда кулгили аҳволга тушиб қолганини тушунсанг-чи, ахир,— у ҳамон жоии чиқиб туриб шивирлади:— ахир у менинг уйимда бетакаллуфлик билан оёғини тагига тортиб ўтиришидан бошқа бирон иожўя иш қилгани йўқ. У ўзининг бу қилиқларини яхши қилиқ деб ҳисобласа керак, шунинг учун у билан яхши мулоҳизматда бўлишим лозим.

Кити эрининг рашқ қилишидан ўзини жуда қаттиқ севишини англади; шунинг учун юрак-юрагидан қувониб:

— Ҳай, Костя, ошириб юборяпсан,— деди.

— Ҳаммасидан ёмони шуки, сен ҳамма вақт, ҳозир ҳам, мен учун табаррук бир хилқат бўлиб қолган бир

шайтингда, биз шу қадар бахтли, айниңса бахтли бў-
либ юрган бир лайтимизда, бирдан бу расво рўпарамиз
дан чиқса-я... расво эмас, нета дақорат қиласман уни? У
билан ишм йўқ. Лекин менинг бахтим, сенинг бах-
тинг нета қора бўлсин?..

— Менга қара, нета бундақа бўлғанилигини билла-
ман,— деб Кити гап бошлади.

— Нега? Нега?

— Овқат устида гаплашиб ўтирганимизда хўмрайиб
қараганингни кўрувдим.

— Ҳа, ҳа!— деди Левин, чўчиб.

Кити ўшандада нимадан гаплашганикларини айтиб
берди. Айтиб туриб, ҳаяжонидан нафаси бўғилиб-бўғи-
либ қолар эди. Левин бир оз жим қолди, кейин Китининг
қони қочған, ваҳм босгай юзини кўриб, бирдан бошини
чангаллаб қолди.

— Катя, сени бекор қийнадим! Кечир мени, жонги-
нам! Ахир бу жиннилил-ку! Катя, ҳамма айб менда!
Бўлмагур нарсаларни ўйлаб шунақа қийналиб юриш
бемаънилил-ку?

— Йўқ, сенга ачинаман, раҳмим келади.

— Менга? Менга? Нима? Жинни бўбманми!.. Хўш,
сен нета ачинасан?.. Ҳар қандай одам бахтимизга раҳна
солади, деб ўйлаш — кўп ёмон нарса.

— Албатта, шуниси хўрлигингни келтиради-да..

— Йўқ, мен тескарисини қиласман, жўрттага ёз ичи
олиб қолиб, теварагида парвона бўламан,— дея кетди
Левин, Китининг қўлларини ўпид.— Қўрасан. Эртага...
Ҳа, тўғри, эртага овга кетамиз.

VIII

Эртасига, ҳали хонимлар уйқуда эканларида, ов ара-
валари, фойтун эшик олдида таҳт бўлиб турар, овга
кетишашётганларини каллайи саҳарданоқ фаҳмлаб олган
Ласка, тўйгунча ғингшиб, ирғишилаб бўлғандан сўнг, ҳа-
лигача чиқавермаган овчиларнинг имиллашидан норо-
зи бўлиб, кучер ёнида ҳаяжонли кўзлари билан эшикка
қараб ўтирас эди. Ҳаммадан олдин Васенъка Весловс-
кий чиқди; оёқларида узун қўнжи йўғон соилларигача
етиб борган янги, каттакои этик, эгнида — узуни кўк кўй-
лак, белида терининг ҳиди келиб турган янги ўқдон, бо-
шида ўзининг лентали қалпоғи, қўлида ипсиз-қайишсанз

янги инглиз милтифи бор эди. Ласка сакраб унинг олдига бориб ирғишлади, кейин: «Улар тез чиқишиадими?» деб сўрагандай бўлди-ю, лекин жавоб олмади; ана шундан кейин яна ўз жойига қайтиб келиб, бошини бир ёнга бурди-да, қулоғини динг қилиб, шу кўйи қотиб турди. Ниҳоят, эшик тарақлаб очилди-ю, ирғишлаб, дўмбалоқ ошиб, Степан Аркадьичнинг ола-була овчи ити Крак отилиб чиқди; ит кетидан қўлида милтиқ, оғзида сигара билан Степан Аркадьичнинг ўзи ҳам чиқди. У қорнига, кўкрагига панжаларини қўйиб, ов халтасига тармашаётган итига: «Тубо, тубо, Крак!»—деб меҳр билан ўшқира бошлади. Степан Аркадьич чориқ, йиртиқ чалвор ва калта пальто кийиб олган эди. Бошида аллақандай кўхна шляпа бор эди, лекин янги системали милтифи кўғирчоқдек эди, ўқдони билан ов халтаси анча тутилган бўлса-да, асл молдан қилинган эди.

Овчиларнинг бундақа олифтагарчиликларига, яъни энгил-боши жулдур бўлса ҳам, ов асбобларининг аъло сифатда бўлишига олдин Васенъка Весловскийнинг фаҳми етмас эди. Кейин бу жулдур ичидан ўзининг зеболиги билан, бўлиққина бардам қомати, шўх қиёфаси билан чарақлаб турган Степан Аркадьичга қараб, бунинг сирига тушунди. Васенъка Весловский:

— Хўш, хўжайнимиз нима бўлди?— деб сўраган эди, Степан Аркадьич:

— Хотинчаси ёш-да,— деди кулимсираб.

— Яна унинг жононлигини айтмайсанми?

— Кийиниб бўлган эди. Яна хотинининг ёнига чиқиб кетган шекилли.

Степан Аркадьич тўғри топган эди. Левин хотинининг ёнига кечаги бемаънилигини кечирганми-йўқлигини яна бир марта сўрагани, иннайкейин, ўзига эҳтиётроқ бўлиб юришини яна бир қур илтимос қилгани, айниқса: «худо ҳақи, хусусан болалардан ўзингни тортиброқ юр, тегиб кетишади ё туртиб юборишади», деб огоҳлантиргани чопиб чиқиб кетган эди. Бундан ташқари, ўзи икки кунга кетаётгани учун хафа бўлмаганини яна бир марта ўз оғзидан эшлиши, сўнгра эртага эрталаб икки энлик хат билан орқасидан от чоптириб, ўзининг соғу саломатлиги тўғрисида хотиржам қилиб қўйиши ҳам илтимос этиши керак эди.

Ҳар вақтгидек, эрини икки кун кўрмаслик Қити учун ҳар қанча оғир бўлса ҳам, овчи этикларда ва оқ узун

кўйлакда яна ҳам забардаст, бақувват кўринган тетик қоматини, овчиларга хос бир ҳаяжон билан кўзлари олдида чароқлаб турганини кўриб, хушвақтлик билан хайлрлашди, эрининг шодлигини кўриб ўз қайғусини эсидан чиқарди.

Левин ташқарига чиқа солиб:

— Кечирасизлар, жаноблар! — деди.— Овқатни олдингларми? Нега жийронни чап ёққа - қўшдинглар? Хайр, майли, Ласка, жойингда ўтири!

Эшик олдида, ўзини кутиб турган молбоқар, қўзилярни нима қиласиз, деб сўраганида:

— Бичилган қўйлар сурусига қўшиб қўй,— деди Левин.— Кечирасизлар, худонинг яна битта балоси келяпти.

Левин энди ўтириб олгай аравадан сакраб тушиб, қўлида сажен билан эшик томон келаётган дурадгорга тўғри бўлди.

— Буни қара, кеча конторага келмадинг, мана энди йўлимни тўсиб турибсан. Нима дейсан?

— Хўп десангиз, яна бир ўзгартиш киритсам. Атиги учтагина пофона қўшилади. Шундай қилсак, жойига тушади, жуда болта бўлади.

— Менинг айтганимни қилавергин эди,— деди Левин, бўғилиб.— Сенга ён тиракларни ўрнатиб, кейин пофоналарни қоқ девдим. Энди тўғрилаёлмайсан. Менинг айтганимни қилавер — ёғоч чопиб бошқатдан қил.

Бу можаронинг асли бундай эди: янги солинаётган уйнинг зинапоясини дурадгор бузиб қўйган эди: у ёғочлардан алоҳида зинапоя қилган, зинанинг баландлигиги ҳисобга олмаганда, зинани жойига қўйганда пофоналар ётиқ чиқиб қолган. Энди дурадгор яна учта пофонани қўшиб, ўша зинанинг ўзини қолдирмоқчи бўларди.

— Анча яхши бўлади.

— Ия, учта пофона қўшганингда, қаёққа чиқиб кетишни биласанми?

— Қулоқ солсинглар,— деди дурадгор, нафрат билан жилмайиб.— Тахтанинг қоқ ўзига тақалади. Мана бундок,—деб дурадгор қўл ҳаракатлари билан кўрсатди,—пастдан кўтарилиб бориб, худди ўзига тақалади.

— Учта пофона зинани ҳам узайтиради-ку... қандай қилиб тахтага тақалади?

— Шундай бўлади, тагидан кўтарилиб бориб, худди жойига тушади,— деярди дурадгор, сўзида қаттиқ туриб.

— Шипга бориб, деворга бориб тақалади.

— Йўғ-э, тақсир. Пастдан кўтарилиб чиқади-ку, бориб-бориб, худди жойига тақалади.

Левин милтиғининг шомполини олиб, зинани ерда чизиб кўрсатди.

— Мана, кўрдингми?

Дурадгор масалага охир тушунди шекилли, бирдан кўзлари чақнаб:

— Майлингиз,— деди.— Янгисини қилмасак бўлмайдиган кўринади.

— Гап шу, мен буюрганимча қил,— деб қичқирди Левин, аравага тушаётуб.— Ҳайда! Филипп, итларни ушлаб ол.

Левин, рўзгор ва хўжалик ташвишларининг ҳаммасидан қутулиб, энди ҳаёт ва умид севинчига шу қадар тўлиб-тошган эдики, ҳатто гапиргиси ҳам келмай қолди. Бундан ташқари, ов майдонига яқинлашиб қолган ҳар қандай овчининг кўнглида уйғонадиган кучли ҳаяжон ичиди. Агар хаёлини ҳозир банд қилиб турган бир нарса бўлса, у фақат Колпено ботқоғида бирон нарса топа олармиқанмиз-йўқмикан, Ласка Krakka қраганда қанақа ов қилар экан, ўзим бу сафар қанақа отар эканман, деган ўйларгина эди. Янги одам олдида ўсал бўлиб қолармиқанман? Облонский мендан кўпроқ ов қилиб қўярмикан?— деган фикрлар ҳам миясига келарди.

Облонскийнинг миясига ҳам шу хил ўйлар келар, у ҳам фиқ этмай ўтиради.Faқат Васенъка Бесловскийнинг бир ўзигина оғзи тинмай гапириб борарди. Левин ҳозир унинг гапларини эшитиб ўтириб, кечга унга нисбатан ноҳақ ўйлар қилганини эслар, хижолат бўларди. Васенъка чиндан ҳам яхши, содда, дилбар, жуда хушчақчақ йигит эди. Агар Левин у билан бўйдоқлик маҳалида кўришгандами, жуда қалинлашиб оларди. Faқат ҳаётга айш-ишрат кўзи билан қарагани ва аллақандай бемаъни олифтагарчиликларигина Левинга манзур бўлмади. Тирноқлари узун, бошида шапка ва шулар қабилидаги нарсалари бор бўлгани учун ўзига бино қўяр эди; лекин бу қилиғини одоби ва олижаноблиги ювиб кетиши мумкин эди. У яхши тарбияси, инглиз ва

француз тилларида аъло гапириши, хусусан, Левин мұхитига мансуб киши бўлгани туфайли унга ёқиб қолган эди.

Араванинг чап томонига қўшилган Дон зотли дашт оти Васенькага жуда ёқиб қолди. Йўл бўйи унга ҳаваси келиб:

— Дашт отида далалар бўйлаб чопиш қандай яхши-а? Шундай эмасми? — деярди Васенька.

Дашт отида сайру сафо қилишни аллақандай ёввойи, шоирона бир нарса деб тасаввур қилишда бир маъни йўқ бўлса ҳам, лекин соддалиги, айниқса ҳусни, дилбар жилмайишлари, зебо ҳаракатлари билан бирга қўшилиб, унга ажойиб жозиба бағишилаб турарди. Табиати Левинга ҳуշёқдими ё Левин кечаги гуноҳини ювиш учун ундан фақат яхши сифатларнигина ахтариш ҳаракатидами эди, ҳарқалай, Левин у билан бирга бўлгани учун ҳузур қила бошлади.

Уч чақиримча юришгандан сўнг, Весловский бирдан сигарадони билан ҳамёнини қидириб қолди; тушуриб қўйганини ҳам, уйда, столда қолдирганини ҳам билмас эди. Ҳамёнида уч юз етмиш сўм бор экан, шунинг учун столда қолдириб кетиб бўлмасди.

— Менга қаранг, Левин, шу Дон зотли отингизда чопиб бориб олиб келсан. Жуда соз бўларди-да, а? — деди Весловский, отга миниш ҳаракатига тушиб.

Левин, Весловскийнинг оғирлиги олти пуд келишини чамалаб:

— Йўғ-э, сиз бориб нима қиласиз? — деди. — Кучерни юбораман.

Кучер дашт отини миниб кетди, аравани Левин ўзи ҳайдаб борди.

IX

— Қани, маршрутимиз қанақа бўладиган бўлди? Яхшилаб айт-чи, — деди Степан Аркадьевич.

— Планимиз бундай: ҳозир Гвоздевогача борамиз. Гвоздево ботқоқлигининг бу ёғида мошак бор, Гвоздеводан ўтилгандан кейин эса ажойиб лойхўраклар ботқоқлиги бошланади, мошаклар ҳам бўлиб туради. Ҳозир ҳаво иссиқ, кечқурун етиб борамизу (ораси йигирма чақирим), кечки дала овини қилиб, тунаймиз, эртага эса катта ботқоқликлар бошланади.

— Нима, йўлда ҳеч нарса йўқми?

— Бор, лекин кечикиб қоламиз, ҳаво иссиқ ҳам. Иккита қулинг ўргилсин жой бору, лекин ов бўладими-йўқми, билмайман-да.

Ўша қулинг ўргилсин деган жойларга ўзининг ҳам боргиси келарди-ю, лекин уйга яқин эди; шунинг учун ҳар вақт ов қилиб кетса бўларди, бундан ташқари, у жойлар жуда кичик эди, уч овчи bemalol сифмасди. Шу сабабли, ов бўладими-йўқми деб ёлғон айтди. Кичкина ботқоқлиққа етишганда, Левин ўтиб кетавермоқчи бўлган эди, лекин Степан Аркадьевичнинг тажрибали овчи кўзлари бир қушни дарров сезиб қолди.

— Кириб ўтамизми?— деди у, ботқоқлиққа ишора қилиб.

— Левин, кириб ўтайлик! О, жуда соз жой экан!— деб Васенъка Весловский ҳам сўраб қолган эди, Левин кўнмаслик иложини тополмади.

Улар тўхташлари билан, итлар бир-бирини қувишиб, ботқоқлиқ томонга чолиб кетишиди.

— Крак! Ласка!

Итлар қайтди.

Левин, итлардан чўчиб, ботқоқлик устида чирқирай бошлаган лойхўракдан бошқасини топиша олмайди, деган ўй билан:

— Учовимизга жой торлик қиласди. Мен шу ерда кутиб тураман,— деди.

— Йўқ! Юринг, Левин, бирга борамиз!— деб туриб. олди Весловский.

— Тўғридан ҳам торлик қиласди. Ласка, қайт! Ласка! Сизларга иккинчи ит керакмасдир-ку?

Левин арава ёнида қолиб, овчиларга ҳасад кўзи билан қараб ўтирди. Овчилар ботқоқликни айланиб чиқишиди. Ёвойи товуғу, лойхўракдан бошқа ҳеч нима йўқ эди; Васенъка битта лойхўрак отиб олди.

— Мана, кўрдингларми, ботқоқликни қизғанганим йўқ эди-да,— деди Левин,— бекор вақт кетади.

— Йўқ, лекин маза қилдик. Кўрдингизми ўзингиз?— деди Весловский, бир қўлида милтиқ, иккинчи қўлида ов билан аравага қийналиб чиқаётib.— Роса боллаб отдим-да буни! А, шундоқ, а? Тезроқ келамизми чинақам ов қиласиган жойимизга?

Бирдан отлар сурисиб кетиб, Левин биттасининг милиғига бошини уриб олди; поқиллаб ўқ узилди. Ўқ-ку ҳа-

қиқатда олдин узилди-ю, лекин Левинга шундай туюлди. Воеа бундай бўлган эди: Васенька Весловский қўшориз милигининг тёпкиларини тушираётib, биттасини билмай босиб юборди-ю, иккинчисини ушлаб қолди. Уқ ҳеч кимга зарар етказмай ерга бориб урилди. Степан Аркадьевич бошини тебратиб, Весловскийга таъна аралаш кулиб қўйди. Аммо Левин танбех қилишдан тортинди. Левин бундай қилса, аввало, ўтиб кетган хаф учун ва пешонасини фурра қилиб олгани учун таъна қилаётгандек туюларди; қолаверса, Весловский олдин ўзи ҳам шундай хафа бўлди, кейин ҳаммалари саросимага тушганликларидан шундай яйраб кулдики, Левиннинг ўзи ҳам кулмасдан туролмади.

Яна битта анчагина каттакон ботқоқлиққа яқинлашганларида, вақтни кўп олишини билиб, Левин тушмайлик деб маслаҳат берган эди, Весловский яна қўймади. Ботқоқлик тор бўлгани учун, Левин мөхмондўстлик қилиб, яна арава олдида қолди.

Ботқоқлиққа келишар-келишмас, Крак сердўнг ерга қараб чопди, Васенька Весловский ит орқасидан чопди. Степан Аркадьевич етиб келмасданоқ, бир лойхўрак учиб кетди. Весловскийнинг ўқи тегмади, қуш бориб ўрилмаган пичанзорга қўнди. Бу қуш Весловскийга ҳавола қилинган эди. Крак уни яна топиб, қуш яқинида тўхтади, Весловский отиб, аравалар ёнига қайтиб келди.

— Энди сиз боринг, мен отлар ёнида тураман,—деди Весловский.

Овчилик ҳасади Левиннинг иччини кемира бошлади. Тизгйнларни Весловскийга бериб, ўзи ботқоқлиққа кетди.

Эгасининг адолатсизлигидан зорланиб, боятдан бери фингшиб турган Ласка олдинда тўғрига қараб чопиб кетди: у Крак кирмаган, аммо Левинга таниш бўлган ишончли сердўнг ерга ўзини урди.

— Нимага итингни тўхтатмайсан?— деб қичқирди Степан Аркадьевич.

Левин итидан хурсанд бўлиб:

— Чўчитмайди,— деди-ю, Ласка орқасидан шошиб борди.

Ов қидириб юрган Ласка дўнгларга яқинлашган сарни жиддияти ҳам дам сайин ортиб борди. Битта кичкина ботқоқ қуши бир зумгина Ласканинг эътиборини жалб қилди. Ласка дўнгликни бир айланиб чиқди-да, ик-

кинчи марта энди айланишга тушган эди, бирдан сесканиб, қотиб қолди.

— Бор, бор, тез бор, Стива!— деб қичқирди Левин, юраги дукурлаб ураётганини сезиб, шунда қулоқларини тўсиб турган аллақандай парда олиб ташлангандек, ҳамма товушлар узоқ-яқинлик тафовутини йўқотиб, тартибсиз ҳолда қулоқларини қоматга келтира бошлади. Степан Аркадъичнинг оёқ шарпасини узоқдаги отлар дупуридай эшилди, оёғи тагидаги дўнгликнинг бир бурчи томир-илдизлари билан ўпирилиб тушганини эшишиб, буни лойхўрак қушининг қанот товуши деб ўйлади. Орқасида, яқингинасида сув шалопплаётганини ҳам эшилди-ю, лекин буни аниқлай олмади.

Оёқ қўйиш учун қулай жой топиб, итга яқинлашди-да:

— Бос!— деди.

Ит тагидан мoshак эмас, лойхўрак учиб чиқди. Левин милтиғини тўғрилаб, энди мўлжалга ола бошлаган пайтда, сувнинг бояги шалоплаши кучайди, яқинлашди ва шу орада Бесловскийнинг жуда ғалати, қаттиқ овоз билан қичқиргани эшитилди. Левин Бесловкийнинг лойхўрак орқасидан милтиғини мўлжалга олаётганини кўрди, шундай бўлса ҳам ўқ узди.

Левин ўқи тегмаганига имони комил бўлгандан сўнг орқасига ўгирилиб қараган эди, от-араваси йўлда эмас, ботқоқлиқда турганлигини кўрди.

Бесловский овни томоша қилгиси келиб аравани ботқоққа ҳайдаган экан, отлар тиқилиб қолибди.

Левин ботқоққа тиқилиб қолган арава томон келаётib:

— Бу нас босганга бу ерда нима бор эди!— деб тўнғиллади. Қейин, қуруққина қилиб:— Бу ёққа нимага олиб келдингиз?— деди-да, кучерни чақириб, отларни аравадан чиқара бошлади.

Левинга ўқни бемалол оттиришмагани ҳам, отлари ботқоққа тиқилиб қолгани ҳам, айниқса отларни аравадан чиқаришда ўзи билан кучерга ёрдам қилишмагани ҳам ёмон алам қилди; Степан Аркадъич ҳам, Васенъка Бесловский ҳам арава қўшиш ва чиқаришнинг нималиги тўғрисида заррача тасаввuri йўқ эди. Васенъканинг бу ер бутунлай қуруқ эди, деган сўзларига бир оғиз ҳам жавоб қилмай. Левин кучер билан жимгина отларни аравадан чиқараверди. Аммо кейин ишга қизиқиб, гапга

тушиб кетди-ю, Весловский аравани қанотидан зўр бериб, кучаниб итараётганини, шу қанотни ҳатто синдириб ҳам юборганини кўриб, Левин кечаги таъби хирагик таъсирида Весловскийга ҳаддан зиёд совуқ муомалада бўлгани учун ўзидан койиди ва бу совуқ муомаласининг таъсирини юмшатиш учун ёқимли гаплар гапира бошлиди. Ҳамма иш ўрнига тушиб, аравалар йўлга чиқарилганда, Левин овқатни олдирди.

Яна кайфи чоғ бўлиб кетган Весловский иккинчи жўжани ҳам пок-покиза тушириб:

— Bon appetit — bonne conscience! Ce poulet va tomber jusque' au fond de mes bottes¹, — деди французча иборани келтириб.— Шундай қилиб, фалокатдан қутулдик; энди ишлар бахайр кетади. Фақат, шу қилиб қўйган айбим учун кучер ўрнида ўтириб боришим керак. Тўғри айтдимми? А? Йўқ, йўқ, мен гуноҳимни ювай. Кўрасизлар, қандай боплаб олиб бораман сизларни!— деди Весловский, Левин тизгинларни кучерга беришни илтимос қилганда уни қўлидан чиқармай.— Йўқ, гуноҳимни ювишим керак, кучер ўрни ўзимга ҳам ёқиб қолди.—Шуни деб у аравани ҳайдаб кетди.

Левин отларни, айниқса чандаги жийронни қийнаб қўяди, деб қўрққан эди, чунки Весловский унинг жиловини яхши ушлаб туролмасди; лекин унинг хушчақчақлигига берилиб кетди-ю, кучер ўрнида ўтириб олиб, йўл бўйи оғзидан туширмаган романсларини ёки ҳикоялари ва тақлидларини, чунончи инглизча four in hand²ни қандай бошқариш тўғрисидаги гапларини маза қилиб эшишиб борди; шу таҳлит, нонуштадан кейин кайфлари чоғ бўлиб, Гвоздево ботқоғига етиб келишди.

X

Васенъка отларни шу қадар шитоб ҳайдадики, ботқоқлиққа жуда барвақт етиб келишди, кун ҳам жуда иссиқ эди.

Мўлжал қилинган ботқоқлиққа етиб келишганда, Левин: Васенъкадан қандай қилиб қутулсаму, бамайлихон

¹ Яхши иштача — вижден софлиги, демак! Бу жўжа қалбимнинг чуқур бир ерига жо бўляпти (франц.).

² тўрт отлиқ арава (ингл.).

тир ов қилсам, деган ўйга тушиб қолди. Степан Аркадьичда ҳам шунаقا истак бор эди шекилли, чунки Левин унинг юзида бесаранжомлик аломатлари борлигини кўрди; бундай бесаранжомлик чинакам овчининг юзида ҳар вақт ов олдидан кўриниб туради. Бундан ташқари, Степан Аркадьичнинг юзида унинг ўзига хос мулоийм бир қувлик ҳам бор эди.

— Қайси тартибда борамиз? Ботқоқлиқ — жуда бопта, қарчиғайлар ҳам бор экан, кўряпман,— деди Степан Аркадьич, сайдон устида сузиб юрган иккита каттакон қушга ишора қилиб.— Қарчиғай бор жойда, ов ҳам бор.

Левин сал қовоғини солиб этикларининг қўнжини юқори тортди-да, милтиқ пистонларини кўздан кечириб туриб:

— Мана кўрдингларми, жаноблар,— деди. — Анови қиёқ ўтларни кўряпсизларми?— Левин кенг сойнинг ўнг томонидаги ярми ўриб олинган ниҳоятда кенг, ҳўл пи-чанзор оролчага ишора қилди.— Ботқоқ мана шу ердан, қоқ рўпарамиздан бошланади, кўкроқ жойни кўряпсизларми? Ана шу ердан ўнгга, отлар юрган томонга бурилиб кетади; у ёқ сердўнг ерлар, у ёрда мошак бўлади; мана шу қиёқзор атрофи, ҳу анови дарахт билан тегирмонгача ботқоқ. Ҳо анови кўрфазни кўряпсизларми? Энг овбоп жой ўша ер. Ўша ерда бир мартá ўн еттига лойхўрак отиб олганман. Иккита ит билан икки томонга бўлиниб кетиб, тегирмон олдида учрашамиз.

— Хўп, ким чапта, ким ўнгга?— деб сўради Степан Аркадьич.— Ўнг томон кенгроқ экан, икковларинг ўша ёққа боринглар, мен чапта кетдим,— деди, ўзини бепарвоникка солиб.

— Жуда соз! Ов қилишни унга кўрсатиб қўямиз. Қани, юринг, юринг!— деди Васенъка ҳам.

Левин қўнмай иложи йўқ эди, шундай қилиб, иккига бўлинib кетишиди.

Улар ботқоқка киришлари билан иккови ит бирданига ҳид сезиб, чириган кўкатлар ичига сурис кетди. Левин Ласканинг бу эҳтиёткор ҳаракатини биларди; у лойхўраклар бўладиган жойни билар, улар галасига дуч келишини кутарди.

Колпено ботқоқлигига Весловский бехосдан ўқ чиқариб юборгандан кейин Левин унинг милтиқ тутишига беихтиёр диққат этадиган бўлди; шунинг учун орқасида сувни шалоплатиб қелаётган ўртоғига:

— Весловский, ёнда юринг, ёнда! — деди юрагини ҳо-
вучлаб.

— Йўқ, сизга халал бермайман, менинг ташвишимни
қилманг.

Кити эрини овга жўнатаётганда: «Ҳазир бўлинглар,
бир-бирларингни отиб қўйманглар», деган эди; Левин
шу сўзларни эслаб, беихтиёр ўйланиб қолди. Итлар бир-
биридан ўтиб, ҳар қайсиси ўз йўлида мўлжалга яқинла-
шиб борарди; лойхўракларга иштиёқ шу қадар кучли
эдики, ботқоқдан суғураётганда пошнаси чиқарган
билиқ-билиқ овоз Левинга қушлар овозига ўхшаб эшилти-
лар, милтигини қўлга олиб, қўндоғини биқинида қисиб
борарди.

Левиннинг қоқ қулоқлари устида: «Поқ! Поқ!» овоз-
лар эшилди. Весловский ботқоқлик устида учишиб, ов-
чиларга жуда бевақт кўриниб қолган ўрдаклар галасига
ўқ узган эди. Левин қайрилиб қарашга улгурмай, битта,
иккита, учта, яна саккизта лойхўрак сувни шалоппла-
тиб бирин-кетин учиб кета бошлади.

Лойхўраклардан бири илон изи бўлиб учишга чорла-
ниб турганда, Степан Аркадьевич уни үриб туширди; қуш-
думалоқ бўлиб ютар ботқоққа келиб тушди. Облонский
қиёқзорга пастлаб учиб кетаётган бошқа бирини шошмай
мўлжалга олди; узилган ўқ овози билан бир вақтда яна
битта қуш ерга тушди; у соғ қолган эди, таги оппоқ қа-
нотини типирлатиб, ўрилган қиёқ орасидан чопиб
чиқди.

Левиннинг омади келишмади: биринчи лойхўракка
жуда яқиндаи ўқ узган эди: тегизолмади; кўтарила бош-
лаганда яна мўлжалга олган эди, шу вақт оёқларининг
тагидан яна биттаси чиқиб қолиб, хаёlinи бўлиб қўйди;
иккинчи ўқни отиб эди, буниси ҳам тегмади.

Милтиқни ўқлаб бўлгунча, яна битта лойхўрак учиб
чиқсан эди, Весловский апил-тапил милтиғига янги ўқ
босиб олди-ю, сўв бўйлатиб яна иккита сочма ўқ узди.
Бу орада Степан Аркадьевич ўз овларини йириб туриб,
порлоқ кўзлари билан Левинга қараб қўйди.

— Энди икки ёққа қараб кетамиз,— деди-да Степан
Аркадьевич, итига хуштак чалиб қўйгандан кейин, милти-
гини отишга тайёр ушлаган ҳолда чап оёғи билан оқсоқ-
ланиб, бир томонга кетди. Левин билан Весловский ик-
кинчи томонга қараб юрди.

Левин ҳамма вақт шунаقا эди: биринчи узган ўқла-

ри зое кетганда қизишар, бўғиларди-да, куни билан ёмон отарди. Бугун ҳам шунаقا бўлди. Лойхўрак жуда кўп экан. Итлар тагидан, овчиларнинг оёқлари тагидан учеб чиқаверди. Левин ўзини ўнглаб олса бўларди: лекин қанча кўп отса, палапартиш ўқ узавериб, ҳеч нарса уролмаган, бунинг учун заррача ҳам хижолат тортмаган Весловский олдида шунча кўп ўсал бўларди. Левин шошарди, мўлжалга яхши отмасди, борган сайин қизишиб борарди, ахир шу даражага етдики, отган ўқини барibir, тегизолмайман, деган ишонч билан отадиган бўлди. Ласка ҳам буни тушунаётгандек, эринибгина қидирар, овчиларга ажабланиб ё таъна қилиб қараётганга ўхшарди. Пайдар- пай ўқлар узилиб турди. Овчилар атрофини порох тутуни ўраб олди, лекин каттакон, қенг ов халтасида фақат учта енгил, кичкина лойхўраккина ётар эди. Буларнинг ҳам биттаси Весловский томонидан отилган. иккинчиси эса ўргтада отилган. Бу орада ботқоқликнинг у томонида камдан-кам ўқ отилар, лекин, Левиннинг назарида, Степан Аркадьевич отаётган бу ўқлар хато кетмаётгандек эди; иннайкейин, ҳар ўқдан сўнг: «Крак! Крак, апорм!» деган товуш эшитиларди.

Бу ҳол Левинни яна баттар ҳаяжонлантиради. Лойхўраклар сайҳон устида учишларини қўймасди. Ерда сувнинг шапиллаши, осмонда қушларнинг фуриллаши ҳар томондан сира тинмай эшитилиб турарди; илгари учеб чиқиб, ҳавода айланиб юрган қушлар овчилар олдига келиб қўнарди. Иккита қарчиғай ўрнига ҳозир ботқоқлик устида ўнлаб қарчиғайлар чуурлашиб учеб юришарди.

Ботқоқликнинг ярмидан кўпроғини босиб ўтишгандан сўнг, Левин билан Весловский қиёқзорга бориб тақаладиган узун-узун карталар билан ажратилган ва қайси ери йўл билан, қайси ери пичани ўрилган эгат билан белгиланган деҳқон пичанзорларидан чиқишиди. Бу пичанзорнинг ярми ўриб бўлинган эди.

Ўрилмаган пичанзорда ўрилган пичанзордагидек овқилишга кўзлари етмаса ҳам, Левин Степан Аркадьевич билан учрашамиз деб ваъда қилгани учун, ўрилган ва ўрилмаган пичанзор орқали йўлдоши билан кетаверди. Чиқариб қўйилган арава ёнида ўтирган мужиклардан бири:

— Ҳой, овчилар! Келиб биз билан овқат енглар! Вино ичинглар! — деб қичқирди.

Левин қайрилиб қаради.

Қизил юзли хушчақчақ бир серсоқол мўжик, оқ тишлигини иржайтириб кулди-да, қуёшда товланиб турган кўкимтиришишанни кўтариб:— Келавер, ҳечқиси йўқ!— деб қичқирди.

— Qu'est ce du'ils disent?¹— деб сўради Весловский.

— Ароқ ичинглар деб чақиришяпти. Пичанзорни бўлиб олишганга ўхшайди, Мен жон-жон деб ичардим...— деди Левин, қувлик билан; Весловский ароққа учиб, уларнинг олдига кетиб қолади, деб ўйлаган эди.

— Нимага меҳмон қилишмоқчи?

— Нимага бўларди, вақтиоғлиққа-да. Ростданам, боринг. Хурсанд бўласиз.

— Allons, c'est curieux².

— Бораверинг, бораверинг, тегирмон йўлини топиб оласиз!— деб орқадан қичқирди Левин; кейин орқасига қаради-ю, Весловскийнинг эгилиб-букилиб, чарчаган оёқлари билан қоқиниб, ботқоқдан зўрға чиқаётганини, бир қўлида милтиқ билан мужиклар томон кетаётганини кўриб, хурсанд бўлди.

— Ҳой, сен ҳам кел!— деб қичқирди мужик Левинг.— Қўрқма! Сомса еб кетасан!

Левиннинг жуда ҳам ароқ ичгиси, бир бурда бўлса ҳам нон егиси келиб турган эди. Мадори кетган, чалишиб қолаётган оёқларини ботқоқдан зўрға-зўрға суғуриб бораётган эди; ҳатто бир лаҳза иккиланиб турди. Шу пайт ит тўхтади. Бирдан ҳорғинлиги тарқалиб, ботқоқдан ит томонга осонгина юриб кетди. Оёқлари тагидан битта лойхўрак учиб чиқди; бир ўқ билан уриб туширди. Ит ҳамон қимир этмай турарди. «Бос!» Ит тагидан яна биттаси учиб чиқди. Левин дарҳол ўқ узди. Лекин бугун омади юришмай турган эди; тегизолмади. Кейин боя урганинни қидирди, лекин уни ҳам тополмади. Бутун қиёқзорни остин-устун қилиб чиқди. Ласка бўлса уриб туширганига ишонмасди, шунинг учун ўзини қидираётганга солди-ю аслида қидирмади.

Левин ўзининг омади келишмаганига Весловскийдан ўпка қилган эди, мана ҳозир усиз ҳам иши юришмади. Лойхўраклар бу ерда ҳам кўп эди-ю, аммо Левин отган ўқларини бирин-кетин зое кетказарди.

¹ Нима дейишияти? (франц.).

² Юринг, қизиқ-ку (франц.).

Қия тушиб турган қуёш нурлари ҳали ҳам қизғин эди; кўйлаклари тердан увиб, баданига ёпишиб қолди; чап оёғидаги этигига сув тўлиб, нуқул билиқлар, оғирлашиб борарди; порох тутуни қорайтирган юзидан тер ёғиларди; оғзи какра, бурни порох ва чиринди ҳиди билан тўла эди; қулоқлари қушларнинг қанот товуши билан битган; милтиқ оғзига қўл тегизиб бўлмайди, шунчали қизиб кетган; юраги тез-тез, калта-калта уради; қўллари ҳаяжондан титрайди. Ҳорғин оёқлари ўнқир-чўнқир ерларда ботқоқда чалишади, қоқинади; шундай бўлса ҳам юришини, отишини қўймайди. Ниҳоят, шармандаларча сўнгги ўқни зое қезказди-ю, милтиғи билан шляпасини ерга отиб урди.

«Йўқ, ўзимни босиб олишим керак», деди ўзига. Милтиғи билан шляпасини ердан олди, Ласкани олдига чақирди, кейин ботқоқдан чиқди. Қуруқ ерга чиқиб, бир дўнг ерга ўтиреди, этикларини ечди, бир пой этигидаги сувни тўқди, кейин балчиқقا келди-да, чиринди ҳиди келиб турган сассиқ сувдан ичди, қизиб кетгаи милтиқ қувурини ҳўллади, юз-қўлни ювди. Шу тахлит ўзини ростлаб олгандан кейин қизишмасликка қаттиқ аҳд қилиб, лойхўрак бориб қўнгари жойга қараб яна йўл олди.

Вазмин бўлишга тиришарди-ю, яна аҳволи бояги эди. Қушни мўлжалга олмай, бармоғи тепкини босарди. Борган сари аҳволи ёмонлашиб борди.

Степан Аркадьич билан учрашадиган дарахтзорга чиққанда, ов халтасида фақат бештагина қуш бор эди.

Левин Степан Аркадьични кўрмасдан олдин итини кўрди. Сассиқ балчиқдан қорайиб кетган Крак ольха дарахтининг ағдарилиб ётган томирлари тагидан сапчиб чиқди-да, ғолибона қиёфада келиб, Ласка билан ҳидлаша кетди. Кракдан кейин ольха соясида Степан Аркадьичнинг ҳам кёлишган қомати кўринди. У терлаган, қизарган, ёқаларининг тугмаларини ечиб ташлаган ҳолда яна боягидай оқсоқланиб келарди.

— Хўш? Сизлар кўп ургандирсизлар! — деди Степан Аркадьич, шўхгина кулимсираб.

— Сен-чи? — деб сўради Левин. Лекин сўрашнинг ҳожати йўқ эди, чунки ов халтасининг тўлалигини кўриб турган эди.

— Ёмон эмас.

Степан Аркадьичнинг халтасида ўн тўрт дона қуш бор эди.

— Рост ботқоқ экан-да! Сенга Весловский халал бергандир-да. Икки овчи бир ит билан иш кўриши қийин,— деди Степан Аркадьевич, тантанасини юмшатишга тиришиб.

XI

Левин ўзи ҳамма вақт тушадиган мужикнинг кулбасига Степан Аркадьевич билан қелганда, Весловский ўша ерда эди. Ў кулбанинг ўртасида иккала қўли билан сербар скамейкага ёпишиб олган, уй бекасининг укаси бўлмиш сўлдат балчиқ мөгори босган этикларидан ушлаб ҳадеб тортар, Весловский завқ билан шарақлаб кулади.

— Мен ҳозиргина келдим. *Ils ont été charmants¹.* Қаранглар, роса боплаб ичиришди, овқат билан қорнимни дўмбира қилишди. Нонининг мазаси одамнинг оғзида қолади. *Délicieux!*² Ароғи-чи — бунақасини одам бўлиб ичган эмасман. Пул берсам ҳеч олишмайди-да. Нуқул: «Хафа бўлмасанг бўлди», дейишиди.

— Нега пул олишсин? Сизни меҳмон қилишган-да, Нима, ароқларини сотишармиди? — деди солдат, ниҳоят, этигининг бир пойини қорайиб кетган пайпоги билан бирга суғуриб олиб.

Кулба овчиларнинг этиклари, яланиб-тамшаниб ўлаётган киритлар олиб кирган лой билан булғанганига, балчиқ ва порох ҳидига тўлганига, санчиқ билан пичноқ йўқлигига қарамай, овчилар кечки овқатни шу қадар иштача билан туширдилар, шу қадар мириқиб чой ичдиларки, фақат ёв қилган одамдагина шундақа иштача бўлиши мумкин. Юваниб-тозаланиб бўлишгандан кейин кучерлар супуриб-сийдирib, хўжайинларига пичанлардан жой солиб қўйган омборхонага кетишиди.

Қош қорайиб қолган бўлса ҳам, овчиларнинг ухлагилари келмас эди.

Суҳбат отилган ўқлар, итлар, аввалги овлар ҳақида ги хотиралар ва ҳангомалар атрофида анча айлангандан кейин, ҳаммани қизиқтирган бир мавзуга келиб тақалди. Васенъка бу қўшхона ва пичан ҳидларининг ажойиблиги, синган араванинг алломатлиги (олдинги тегарчигидан чиқарилгани учун у синди деб юрган эди), ўзига роса ароқ ичиришган қўллари очиқ мужиклар, ҳар қайсиси

¹ Жуда булар одамшаванда (франц.).

² Жуда ажойиб! (франц.)

ўз эгасининг оёғида ётган итлар тўғрисидаги ҳасанотини ҳадеб такрорлайвергани муносабати билан Степан Аркадьевич ўтган йил ёзда Мальтуснинг ерида қилган овинанг ниҳоятда ажойиб ўтганлигини сўзлаб берди. Мальтус машхур темирийўлчи бойлардан эди. Облонский ана шу Мальтус томонидан Тверь губерниясида қанақа ботқоқликлар сотиб олинганини, қандай сақланганини, овчиларни қанақа аравалар, экипажларда олиб борганини, ботқоқлиқ ёнида нонушта қилгани, қанақа чодир ёйилганини бирма-бир ҳикоя қилиб чиқди.

— Қизиқ-ку,— деди Левин, пичанда ётган еридан туриб,— қандай қилиб ўша одамларни кўнглинг кўтарганига ҳайронман. Лафит¹ билан нонушта қилиш мумкин, бундан одам завқ олади, аммо шундай ҳашаматга қандай тоб бердинг-а? Бу одамлар ҳам, бурунги замонлардаги ижарадорлар сингари, пулга тузоқ қўйишади. Шу билан одамларнинг нафратига дучор бўлишади; аммо одамларнинг нафратига парво ҳам қилишмайди, кейин ана шу ҳаром-хариш топган пуллари билан ўзларини одамларнинг нафратидан қутқариб олишади.

— Жуда тўғри гап қилдингиз!— деди Васенъка Весловский.— Тамоман тўғри! Албатта, Облонский бу ишни vonhotie² орқасида қилган, бошқалар бўлса: «Облонский ҳаён кўрятти», дейди...

— Ҳечам,— деди Облонский; Левин бу сўзларни Облонский жилмайиб туриб айтганини кўрди,— мен уни бошқа бадавлат савдогарлардан ва дворянлардан ҳам баттар виждонини йўқотиб қўйған одам деб ҳисобламайман. Улар ҳам, булар ҳам ақл ва меҳнатлари соясида давлат орттирган кишилар.

— Ия, бу қанақа меҳнат бўлди? Концессияга олиб, кейин ортиғига сотиш ҳам меҳнат бўлдими?

— Албатта, меҳнат. Шу маънода меҳнатки, агар ўша одам ёки ўшанга ўхшаган одамлар бўлмаганида, у ерларга йўл ҳам тушмас эди.

— Лекин бу меҳнат мужикникига ёки олимникига ўхшаган меҳнат эмас.

— Хайр, шундай ҳам деяйлик, аммо бу маънодаги меҳнатки, унинг саъий ҳаракати соясида йўл қурилади. Сен бўлсанг, йўлдан наф йўқ дейсан.

¹ Лафит — қизил узум виноси: бу хил вино жанубий Францияда, шу номли жойда ишланади (*тарж.*).

² соддадиллик (*франц.*).

— Йўқ, бу бошқа масала: майли, йўллардан наф бор, деб айтишга тайёрман. Лекин сарф қилинган меҳнатга мувофиқ келмайдиган ҳар қандай даромад — ҳаром.

— Мувофиқми-йўқлигини қаердан биласан?

Левин ҳалол билан ҳаром ўртасига аниқ чизиқ тортиш қўлидан келмаганини сезиб:

— Ҳаром-хариш йўллар билан, ҳийла-найранг билан қўлга киритилган даромад ҳам,— деди,— банка конторалари қўлга киритган даромадлар сингари гап. Үлпонларни ижарага бериш вақтидаги сингари меҳнат сарф қилмасдан жуда кўп молу мулк орттириш каби ярамас одат фақат шаклини ўзгартириди, холос. *Le roi est mort, vive le roi!*¹. Үлпонларни ижарага бериш бекор қилиниши биланоқ дарров темир йўллар, банклар пайдо бўлди: бу ҳам меҳнатсиз дунё орттириш деган сўз.

— Ҳа, бу нарсалар, эҳтимол, тўғридир, ақлли гаплардир... ёт, Крак!— деб ўшқирди Степан Аркадьевич, пичанин ағдар-тўнтар қилиб қашинаётган итига; у ўзи кўтарган мавзунинг тўғри ва ҳаққоний эканлигига амин эди шекилли, шошилмасдан, вазмин туриб гапирди.— Аммо ҳалол меҳнат билан ҳаром меҳнат ўртасидаги тафовутни айтиб бермадинг. Ишлар мудирим ишни мендан яхши билса ҳам, мен ундан кўпроқ маоеլ оламан, шу ҳам ҳаромми?

— Қайдам.

— Бўлмаса мен сенга айтиб берай: сен ўз хўжалигингга сарф қилган меҳнатинг эвазига, фараз этайлик, ортиқча беш минг сўм оласан, бизнинг мезбонимиз музжик эса, ҳар қанча меҳнат қилмасин, эллик сўмдан ортиқ даромад ололмайди. Мен ишлар мудиримдан ортиқ оладиган маош ҳам, Мальтуснинг йўл устасидан ортиқ оладиган даромади ҳам, худди шунга ўхшаган ҳаром даромад. Аксинча, жамият бу хил одамларга ҳеч нимага асосланмаган аллақандай душманчилик муносабатида бўлади, назаримда, бу масалада ҳасад...

— Йўқ, тўғри эмас,— деди Весловский,— ҳасад бўлиши мумкин эмас, бу масалада аллақандай ҳаром-харишлик бор.

— Йўқ, шошма,— деди Левин, сўзини давом эттириб.— Менинг беш минг сўму, мужикнинг эллик сўм

¹ Король ўлди, яшасин король! (*Франц.*)

олишини ноинсофгарчилик деб айтдинг: бу гапинг тўғри. Ноинсофгарчилик бу, меш ҳам пайқаб юраман, лекин...

— Ҳақиқатда ҳам шундай-да. Нима учун биз нуқу́н овқат еймиз, ичамиз, ов қиламиз, қўлимизни ишга урмаймизу, мужик шўрлик ўла-ўлгунча боши меҳнатдан чиқмайди?— деди Васенька Весловский; бу масала устидаги умрида биринчи марта бош қотирган бўлса керак, у жуда самимият билан гапирди.

Степан Аркадьевич жўрттага Левинга тегизиб:

— Пайқайсану, лекин ер-сувингни унга бермайсан,— деди.

Сўнгги вақтларда ҳар икки божа ўртасида пинҳона бир душманлик муносабати туғилгандек эди: икковлари опа-сингилга ўйланганларидан кейин ўрталарида қайси биримизнинг турмушимиз яхшироқ экан, деган рақобат бордек кўринарди: мана энди ана шу душманчилик ўрталаридағи шахсий гапларида ҳам аксини кўрсата бошлиди.

— Шунинг учун бермаяпманки, мендан ҳеч ким буни талаб қилгани йўқ; мабодо хоҳлаганимда ҳам, барибири, беролмайман, берадиган одамларим ҳам йўқ,— деди Левин.

— Мана шу мужикка бер, йўқ демайди.

— Қизиқ, қандай бераман? У билан бирга бориб, олди-сөтди васиқасига қўйишибамиزمи?

— Бунисини билмайман; агар ҳақинг йўқлигига ишонсанг...

— Ҳеч ишонмайман. Аксинча, ер-сувимни бериб юбо-ришга ҳақим йўқ деб биламан. Чунки ер олдида ҳам, оилас олдида ҳам бурчларим бор.

— Йўқ. Шошма; башарти, сен бу тенгсизликни ноинсофгарчилик деб ҳисоблар эканссан, нега ҳаракат қилмайсан...

— Ҳаракат қиляпман, фақат салбий маънода, яъни ўзим билан мужик ўртасида аҳвол фарқини оширишга тиришмайман.

— Йўқ, кечир мени; бу ҳавоий гап.

— Ҳа, бу софистик бир изоҳ бўлди,— деб Васенька ҳам тасдиқлади. Кейин дарвозани ғитиллатиб саройга кирган мужикка қараб гапирди:— Al! Хўжайн, ҳали ҳам ухлаганинг йўқми?

— Йўқ, уйқу қайдада дейсан! Хўжайнлар ухлашган-

дир, деб ўйласам, гурунг қуриб ўтирганларингни эшиб қолдим. Меңга илгак керак эди. Итингиз тийшламайдими?— деди яна, яланг оёқларини секин-секин босиб.

— Сен қаерда ухлайсан?

— Кечаси от боқамиз.

Весловский қанотлари ланг очиқ дарвозадан хира шафақ ёруғида кўриниб турган кулба бурҷагига ва отлари чиқарилган араваларга қараб:

— Оҳ, қандай ажойиб кеча-я!— деди.— Ҳай, эшигинглар, хотинлар ашула айтишапти, чакки айтишмаяпти. Ашула айтаётганлар ким, хўжайн?

— Шу ерлик қизлар, қўшни ҳовлида.

— Юринглар, ўйнаб келамиз! Барибир, ухламаймиз. Облонский, юр.

Облонский керишиб:

— Нима қилсан: ётсаммикан, борсаммикан,— деди.— Ётган маъқулдир.

Весловский даст ўрнидан турди-да, апил-тапил этикларини кийиб:

— Бўлди, ўзим чиқаман,— деди.— Ҳайр, жаноблар. Қизиқ бўлса, сизларни ҳам чақираман. Мени илвасин гўшти билан сийладинглар, сизларни эсдан чиқармайман.

Весловский чиқиб кетиб, орқасидан мужик дарвозани ёпганда, Облонский:

— Ростдан ҳам, жуда яхши йигит-а?— деди.

Левин ҳозирги суҳбатларининг мавзуи устида бош қотириб:

— Ҳа, яхши,— деди.— У ўз фикр ва ҳисларини қўлидан келганича равshan қилиб айтиб берган бўлса ҳам, бу ақл-ҳуши жойида, самимий одамларнинг иккови бир оғиздан: «Софизм билан ўзингни юпатиб юрибсан»,— деди. Бу нарса Левинни ҳижолатга солиб қўйган эди.

— Гап шунаقا, дўстим. Иккаласидан бирини танлаб олиш керак: ё жамиятнинг ҳозирги тузуминиadolatли деб ҳисобла-ю, ўз ҳақингни ҳимоя қил, ёки менга ўхшаш, адолатсиз имтиёзлардан фойдаланаётганингни бўйнингга олу, бу имтиёзлардан фойдаланиб, хурсанд бўлиб юравер.

— Йўқ, агар бу имтиёзлар адолатсизлик бўлса, сен у вақт бу неъматлардан фойдаланаётганинг учун хурсанд бўлиб юрмас эдинг, ҳеч бўлмаганда, мен хурсанд

бўлолмасдим. Айб менда эмаслигини сезиб турсам бўлди — менга зарури шу.

Степан Аркадьич, мияси ғовлаб, чарчаб қолди шекилли:

— Менга қара, биз ҳам чиқмаймизми? — деди.— Барибир, уйқумиз келмайди. Юр-э!

Левин жавоб қилмади. Ҳали фақат салбий маънодагина ҳаракат қилаётгани тўғрисида айтган сўзлари ўзи ни ўйлатиб қўйган эди. «Наҳотки фақат салбий маънодагина инсофли бўлиш мумкин?» деб сўрарди ўзидан.

Степан Аркадьич ўрнидан турәтиб:

— Аммо-лекин янги пичаннинг ҳиди хўп аломат да! — деди.— Энди ухлаб бўлман. Васенъка бир бало қиляпти. Хохолашиб кулишаётганини, Васенъканинг ово зини ёшитяпсанми? Чиқмаймизми, а? Юр!

Левин:

— Йўқ, мен чиқмайман,— деган эди, Степан Аркадьич қоронғида фуражкасини ахтариб туриб:

— Яна принципбозликми? — деб кулимсиради.

— Принципбозлик эмас бу, чиқиб нима қиласман?

— Мен сенга айтсам, бошингга ўзинг бало орттириб оласан,— деди Степан Аркадьич, фуражкасини топган дан кейин ўрнидан турәтиб.

— Нимага?

— Хотининг олдида ўзингни қай аҳволга солиб қўй ганингни, нима, кўрмаяпманми? Эшитдим: овга борасанми, борганингда ҳам икки кунга борасанми, деган масалани оламшумул масала қилиб қўйдинглар. Ширин турмуш учун яхши нарса-ю, аммо бутун умрга татиидиган нарса эмас. Эркак кишининг қўл-оёғи бўш бўлиши керак. Унда ўз манфаати, эркаклик манфаати бор. Эркак киши мард бўлиши керак,— деди Облонский, дарвозани оча туриб.

— Яъни, нима қилиш керак? Чиқиб, қишлоқ қизла рига жигарсўхталиқ қилиш керакми? — деб сўради Левин.

— Вақтичоғлик бор жойга нима учун ҳам бормаслик керак? *Ca ne tire pas à consequence!*¹. Бундан хотиним жафо кўрмайди, мен роҳат кўраман. Ишқилиб, уйда одоб сақласанг бас. Ҳа, уйда оёғингни билиб бос. Лекин қўйлингни боғлаб берма.

¹ Бунда айб бўладиган ҳеч нима йўқ (*франц.*).

— Эҳтимол,— деди Левин, қуруққина қилиб; кейин у ёнбошига ўғирилиб олди.— Эртага барвақт чиқиш керак. Ҳеч кимнй ўйғотмайман, тонгда ўзим чиқиб кетавераман.

Весловский қайтиб келди. Унинг.

— Messieurs, veuez vite¹,— деган овози эшитилди.— Charmante². Бу менинг кашфим. Бориб турган Гретхен³, аллақачон танишиб ҳам олдик. Үлай агар, одамнинг суқи киради!— У шу қадар ҳайрат билан тасвирлардиди, гүё у фақат Весловский учунгина шунаقا жонон бўлиб яратилган-у, ўзини бу баҳтга эриштирганлардан миннатдордай эди.

Левин ўзини ухлаб қолганга солди. Облонский бўлса, туфлисини кийди-да, сигарасини тутатиб, саройдан чиқиб кетди; кўп ўтмай, овозлари ўчди.

Левин узоқ вақтгача ухлаёлмади. Отлари пичан кавшаётганини, кейин хўжайнинг катта ўғли билан йўл тараддудини кўриб, кечаси от боққани кетганини эшишиб ётди; сўнгра солдат саройнинг нариги томонига жияни — мезбоннинг кичик ўғли билан келиб ётганини эшитди; кейин бола ўзига жуда ҳам баҳайбат, зўр кўринган итлар тўғрисидаги таассуротини тоғасига ингичка овози билан айтиб берганини эшитди. Кейин бола бу итлар нимани тутишини сўраган эди, солдат уйқу босган хирқироқ овоз билан: эртага овчилар ботқоқлиқга боришини, милтиқ отишини айтгандан сўнг, боланинг саволларидан қутулиш учун: «Ухла, Васька, ухла, бўлмаса ёмон бўлади-я» деганини ҳам эшишиб; кейин солдатнинг ўзи ҳам хуррак ота бошлади, ҳамма ёқ жимжит бўлиб қолди; фақат отларнинг кавшаниши ва лойхўракларнинг чинқиришигина эшитилиб турди. «Наҳотки фақат салбий маънодагина бўлса-я?— деб ўзича тақрорлади.— Ҳўш, нима бўбди? Мен айбдор эмасман-ку». Шундан кейин эртаги кун тўғрисида ўйланиб кетди.

«Эртага барвақт бораман, қизишмасдан отаман. Лойхўраклар ачиб ётибди. Мошаклар ҳам бор. Уйга қайтиб келсам, Китидан хат келган бўлади. Ҳа, Стива тўғри айтади: Кити олдида ўзимни эркакларча тутмайман, хо-

¹ Жаноблар, тез бўлинглар! (Франц.)

² Ажойиб! (Франц.)

³ Жонон (нем.).

тинчалиш бўлиб қолганман... лекин, на чора! Бу ҳаракатим яна салбий маънода!»

Үйқусида Весловский билан Степан Аркадьевичнинг кулишганини, шўх-шўх гаплашганини эшилди. Кўзларини бир лаҳза очиб қаради: ой чиққан, улар ланг очиб қўйилган дарвозахонада, ойнинг сутдай ёруғида гаплашиб туришган эди. Степан Аркадьевич қиз таровати тўғрисида гапириб, уни ҳозиргина пўсти арчилик янги ёнғоқ мағзига ўхшатар, Весловский эса одатдаги шароқлаб кулиши билан кулиб, афтидан мужик ўзига айтған сўзларини такрорлар: «Сен ўз тенгларингга осил!»— деярди. Левин уйқу аралаш:

— Жаноблар, тонгда чиқамиз!— деди-ю, ухлаб кетди.

XII

Левин тонг ёришар-ёришмас уйғониб, ўртоқларини ҳам уйғотиб кўрди. Васенъка мукка тушиб, пайпоқли бир оёғини чўзиб юбориб шу қадар қаттиқ ухлардики, ундан жавоб олишнинг иложи ҳам йўқ эди. Облонский уйқу аралаш, овга бундай барвақт чиқмайман деди. Пичан четида юмалоқланиб ётган Ласка ҳам, малол келгандек туриб, орқа оёқларининг олдин бирини, кейин иккинчисини эринчоқлик билан чўзиб керишди. Левин этикларини кийди-да, қўлига милтиғини олиб, фичиллаб очиладиган сарой эшигини очиб чиқиб кетди. Кучерлар аравалар ёнида ухлашар, отлар мудраб туришар эди. Отлардан фақат биттаси тоғорадаги сулини тумшуғи билан у ёқ-бу ёқ сочиб, эринчоқлик билан ем еб турган эди. Ташқари ҳали ғира-шира ёруғ эдий.

Уй бекаси кулбасидан чиқиб:

— Ха, мунча барвақт уйғониб олдинг, қарогим?— деди Левинга; у Левин билан худди эски, яхши танишдай гаплашди.

— Овга чиқмоқчиман, холажон. Шундай борсам ботқоқликдан чиқаманими?

— Орқа билан; бизнинг хирмондан ўтиб, канопзор билан боравер, чирофим: сўқмоқча чиқасан.

Қампир офтобда куйган яланг оёқларини эҳтиёт билан босиб бориб, хирмонга чиқадиган ғовни очиб берди.

— Тикка бораверсанг қоқ ботқоқдан чиқасан. Болаларимиз ўша ёққа кечаси от ҳайдаб кетишган.

Ласка ёлғизоёқ йўлда суюниб чопиб кетди; Левин ит орқасидан тез, енгил одимлар билан шахдам юриб борар, тез-тез осмёнга қараб қўярди. Ботқоққа етмасдан қуёш чиқиб қолишини хоҳламасди. Аммо қуёш ҳам имиллаб ўтиргади. Боя омборхонадан чиққандаги ёфду сочиб туғран ой энди бир парча симобдай ярқираб турарди; илгари кўзга дангъал кўриниб турган тонг юлдузини энди қидириб топиш керак эди; илгари узоқ-узоқларда доро бўлиб кўринган нарсалар энди равшан кўрина бошлиди; булар жавдар ғарамлари эди. Тепалари қайириб олинган баланд бўйли, хушбўй каноппоядаги шудринг Левининг оёқларини, кўйлагини белидан юқорисигача ивтиби юборди. Бу шудринг офтоб чиқмасдан олдин кўзга чалинмасди. Тиниқ субҳидам сукунатида энг секин овоз ҳам қулоққа чалинарди. Бир асалари Левин қулоқлари ёнидан ўқдай учиб ўтди. Левин разм солиб яна иккитасини кўрди. Ҳаммаси асалари уяси четанидан учиб чиқиб, каноп устида ботқоқ томон учиб кетишиди. Йўл тўғри ботқоқдан олиб чиқди. Ботқоқликни бир ерда қуюқроқ, бир ерда сийракроқ кўтарилиб турган буғдан билиб олинса бўларди: қиёқ ўтлар билан оқ толлар, худди кичик-кичик оролларга ўхшаш, ана шу буғ ичида чайқалиб турарди. Қечаси от боққан болалар билан мужиклар ботқоқлик четида, йўл бўйларида тонг ёришар олдидан устларига кафтанинни ёниб олиб ухлаб ётишарди. Улар яқинида оёқлари тушалган учта от ўтлаб юарди.. Биттасининг оёқларидаги кишан шиқирлаб қўяди. Ласка әгасининг ёнида боради ва илгари кетишига ижозат сўраётгандек қараб-қараб қўяди. Ухлаб ётган мужиклар ёнидан ўтиб, биринчи кечикка етишганда, Левин пистонларини кўздан кечириб, итни қўйиб юборди. Отлардан бири, семиз қўнғир от, итни кўриб чўчиб кетди-да, думини кўтариб, пишқирди. Бошқа отлар ҳам чўчиди, тушовланган оёқларини ботқоқда шалоплатиб, ёпишқоқ балчиқдан туёқларини сугурганда чапакка ўхшаган овоз чиқариб юриб ботқоқдан сакрай-сакрай чиқиб олишди. Ласка тўхтаб отларга кулаётгандек, Левинга: «нима қиласмиш?»— деб сўраётгандек қилиб қаради. Левин Ласкани силаб, бошласанг бўлади, деган маънода ҳуштак чалиб қўяди.

Ласка оёқлари тагида билқиллаб турган ботқоқ устида суюниб чопиб кетди.

Ласка ботқоқлиққа чопиб киргандан сўнг томирлар,

ботқоқ үланлари, балчиқларнинг ўзига таниш ва отлар тезагининг ўзига ёт ҳидлари орасида бу томонларнинг ҳамма ёғига тарқалиб кетган қушлар ҳидини, ўзини ҳаммасидан ҳам кўпроқ ҳаяжонга солиб қўйган ўша қушлар ҳидини дарҳол сезди. Бахмал ўтлар ва отқулоқлар орасидан бу ҳидлар жуда қаттиқ анқиб турган бўлса ҳам, лекин қаёққа қараб кучайиб ё сусайиб борганини аниқлаб бўлмасди. Буни аниқлаш учун шамол юришиб турган жойдан нарига кетиш зарур эди. Ласка оёқларининг ҳаракатини сезмай, зарурат чиқиб қолган пайтда тўхтаб олиш учун эҳтиёт билан юргилаб кетди; у шарқдан эсиб турган тонг шабадасидан ўзини олиб қочиб, шамол келиб турган томонга бурилди. Бурун катакларини кериб туриб ичига тоза ҳаво олгандан сўнг, изларигина эмас, ўзлари ҳам шу ерда, худди мана шу атрофда эканини, битта эмас, жуда ҳам кўплигини дарҳол сезди. Ласка энди тез югурмай қўйди. Қушлар шу атрофда эди, аммо қаердалигини у аниқлаёлмасди. Ласка шу жойни топиш учун доира бўйлаб югуришга тушган эди, бирдан эгасининг овози йўлидан чалғитди: «Ласка! Бу ёқда!»— деди Левин, итга нариги томонни ишора қилиб. Ласка, «ўзим бошлаган ишни қилаверсам қалай бўларкни?» деб сўраётгандек, бир оз тўхтаб турди. Лекин эгаси, ҳеч нима топиб бўлмайдиган, сув босган ўнқир-чўнқир ерга ишора қилиб, буйруғини яна жаҳл билан такрорлаб қолди. Ласка буйруққа бўйсунди, уни хурсанд қилиш учун ўзини излаётгандга солиб ўнқир-чўнқир ерни кавлаштириб чиқди-да, яна бояги жойига келиб, тагин қушлар ҳидини сезди. Мана энди, эгаси аралашмагандан кейин, нима қилишини биларди: оёқларининг остига қарамай доира бўйлаб югурниб кетди, бу доира бутун сирни аниқлаб бериши керак эди; гоҳ баланд дўнгликка урилиб сувга тушиб кетар, гоҳ кучли, эпчил оёқларининг ҳаракати билан сувдан чиқиб оларди. *Қушларнинг тобора кучайиб, тобора аниқ-таниқ келаётган ҳидлари* Ласканни ҳайратга солиб қўйди; улардан бири шу ерда, анови дўнг ер орқасида, ўзидан беш қадамча нарида эканини Ласка бирдан равшан сезди-да, дарров тўхтаб, бутун вужуди билан қотиб қолди. Ласка ўзининг калта оёқлари устида туриб, олдида нима борлигини кўрмаса-да, унинг шу ердалигини сезиб жим бўлди. Бу сезги вужудини завқда тўлдирган эди. Ёйиб юборилган гажак думининг фақат

учигина қилғанглаб турарди. Оғзи хиёл очилган, қулоқлари диккайган эди. Югуриб кетаётгандá қулоқлари нинг бири ёпилиб қолган эди. У оғир-оғир, лекин эҳтиёт билан нафас олар, эгасига калласини ўгирмай, фақат кўз қирлари билан жуда эҳтиёт бўлиб қараб қўярди. Эгаси Ласкага таниш бўлган юзини олдинга қаратиб, ҳамиша даҳшатли кўзларини рўпарасига тиккан ҳолда тўнгакларга қоқилиб келар, Ласкага у ниҳоятда секин келаётгандек туюларди. Итга шундай туюлса ҳам, аслида чопиб келаётган эди.

Левин Ласканинг ов қидиргандаги таниш авзойини сезди-да: «Омадим келишсин-да, айниқса биринчи қушни урай-да», деб кўнглида худога илтижо қилиб, ити олдига чопиб келди; ити шу пайт орқа оёқлари билан ер кавлаётгандек, қапишиб олиб оғзини хиёл очиб ётарди. Левин мошак топганини тушунди. Левин итга қадалиб келди-да, қаддини ростлаб рўпарасига қаради ва Ласка димоги билан кўриб турган нарсани кўзлари билан кўрди. Дўнг ерлар орасидаги тор йўлкада мошакни кўрди. Қуш бошини ўгирив, қулоқ солиб турган эди. Кейин қанотларини хиёл ростлаб, тағин йиғди-ю, орқасини қўполгина буриб, бир бурчакка уриб кетди.

— Бос, бос! — деб ўшқирди Левин, Ласкани орқасидан туртиб.

«Ия, мен кетолмайман. Қаёққа бораман? Уларни шу ерда сезиб турибман, агар олдинга кетсам, қаердалигини ҳам, қанақа қушлигини ҳам билмай қоламан», — деб ўйларди Ласка. Аммо эгаси тиззаси билан итариб, ҳаяжон билан шивирлади: «Бос, Ласкажон, бос!»

«На чора, агар у шуни хоҳласа, қиламан, аммо энди ўзимга кафил бўлолмайман», — деб ўйлади-ю Ласка, кучининг борича дўнгликлар орасига қараб отилди. Энди димоги ҳеч нарсани сезмас, ҳар нарсани кўрар, эшитарди-ю, аммо ҳеч нарсани англамасди.

Итнинг аввалги ўрнидан ўн қадамча нарида бир мошак, бўғизидан чуғурлаган овоз чиқарди-да, қанотларини ўзига хос бир товуш билан шитирлатиб, учиб чиқди. Ўқ узилиши биланоқ оқ кўкраги билан ҳўл ерга пақиллаб тушди. Иккинчиси, итнинг келишини ҳам кутмай, Левин орқасидан кўтарилиди.

Левин қуш томонга қайрилиб қараганда, у аллақачон узоқлашиб кетган эди. Шундай бўлса ҳам ўқ етиб борди. Иккинчи қуш йигирма қадамча учиб боргандан

сўнг юқорига лўмбоздай отилиб чиқди-ю, бирдан пастга ташланган коптоказдай қуруқ ерга пўкиллаб тушди.

Левин иссиқ, семиз қушларни ов халтасига жойлаб туриб: «Мана бу антиқа бўлди!— деб ўйлади...— А, Ласкажон, антиқа бўлди-а?»

Левин милтифини ўқлаб йўлга тушганда, қуёш булутлар орқасида кўринмаса ҳам, лекин чиққан эди. Ой бутун ёғдусини йўқотиб, осмонда худди бир парча оқ булутдай оқариб кўринарди: осмонда битта ҳам юлдуз кўринмасди. Илгари шудрингда кумуш сингари товлатиб турган ўланлар сарғайиб қолди. Балчиқ каҳрабо тусига кирди. Кўкиш кўринган гиёҳлар сариқ-яшил тусга айланди. Ботқоқ қушлари ариқ бўйида шудрингларни товлатиб, узун-узун соялар ташлаб турган буталар устида учишарди. Қарчигай ҳам уйғонди: ғарам устида калласини у ёқ-бу ёққа буриб, ботқоққа норозидек қараб ўтиради. Дааларда ҳаккалар учишар, яланг оёқ бир бола кафтани тагидан туриб, қашина бошлаган чол томонга отларни ҳайдаб кетди. Отилган ўқлар тутуни кўм-кўк ўланлар устида сутдай оқариб кўринарди.

Болалардан бири Левиннинг олдига чопиб келди.

— Амаки, кечак шу ерда ўрдаклар бор эди!— деб қичқирди-да, бола, Левин орқасидан эргашиб, узоқроқда келаверди.

Левин бирин-кетин учта мошакни отиб туширди ва ўзига завқи келган боланинг кўзи ўнгига отиб туширгани учун икки баравар хурсанд бўлди.

XIII

Овчиларнинг: биринчи ҳайвонни ё биринчи қушни қўлдан чиқармасанг, омадинг келишаверади, деган қаромати тўғри чиқди.

Левин ўттиз чақиримча юргандан сўнг роса чарчади. Қорни очди, лекин омади келишиб, ўн тўққизта ажойиб қушни ов халтасига тиқди-да, халтага сифмаган бир ўрдакни белига боғлаб олиб, эрталаб соат тўққиздан ошганда уйига хўрсанд бўлиб қайтиб келди. Ўртоқлари аллақачон уйғонган, қоринлари очгани учун нонушта ҳам қилиб бўлган эди.

Левин учиб чиқаётгандаги тароватларини йўқотган, буқланган, қуришган, қонлари қотган, бошлари ёнга букилган лойхўраклар билан мошакларни иккинчи марта санашга ўтириб:

— Шошманглар, шошманглар, биламан, ўн тўққизта,— деди.

Ҳисоб тўғри чиқди, Левин Степан Аркадьичнинг ҳасади қўзиганини кўриб хурсанд бўлди. Уни хурсанд қилган яна бир нарса шу бўлдики, уйга қайтиб келганда, Китидан хат келтирган чопар кутиб ўтирган эди.

«Тамоман соғу саломатман, вақтим ҳам чоғ. Илгари мендан хавотирда бўлсанг, энди хотиржам бўлишинг мумкин. Янги қўриқчим бор, Даръя Васильевна (бу доя хотин Левиннинг оиласидаги янги, муҳим шахс эди). Мендан хабар олгани келибдилар. Қараб, бутунлай саломатлигимни айтдилар, уларни сен қайтгунингча олиб қолдик. Ҳамма хурсанд, саломат, сен ҳам, жоним, шошилма, агар ов яхши ўтаётган бўлса, майли, яна бир кун қола қол».

Овдаги омади билан хотинидан келган хат уни шундай хурсанд қилган эдики, кейин юз берган иккита кичкина дилсиёҳлик Левинга таъсир ҳам қилмади. Таъбини хира қилган нарсанинг бири шу эди: жийрон, кеча кўп уриниб қолган шекилли, бугун овқат емай, машқи қочиб қолди. Кучер, касал деб айтди.

— Кеча ёмон урнитириб қўйдик, Константин Дмитрич,— деди кучер.— Ўн чақирим ерга чоптириш осонми?

Кайфи чоғ бўлиб турганда дастлаб таъбини яна бир нарса хира қилиб қўйди; буни кейинча эслаб, ўзи ҳам кулди; бу кўнгилсиз воқеа шундан иборат эдик, Кити берган ва бир ҳафтада ҳам тугатиб бўлмайдигандек кўринган мўл-кўл озуқадан ҳеч нарса қолмаган эди. Левин овдан чарчаб, очиқиб, сомса ейман деб умид билан кулбага яқинлашганды, худди Ласка илвасин ҳидини пайқагандек, унинг ҳам димогига сомсаларнинг ҳиди келган, оғзида уларнинг таъмини сезган эди. Левин дарҳол Филиппга овқат келтиришни бўюрди, лекин сомса у ёқда турсинг, жўжалардан ҳам битта қолмаган эди.

Степан Аркадьич Васенька Весловскийга ишора қилиб:

— Роса иштаҳаси карнай экан-да!— деди кулиб.— Мен ҳам иштаҳам камлигидан зорланмайману, лекин буникига қойилман...

— Нима ҳам деярдик!— деди Левин, Весловскийга хўмрайиб қараб.— Филипп, бўлмаса мол гўштидан келтир.

— Мол гўштини ҳам еб бўлдилар. Суякларини итларга бердим,— деди Филипп.

Левин шу қадар хафа бўлдики, аламига чидолмай:

— Менга лоақал бирон нарса қолдиришдими-йўқми?— деди, йиғламоқдан бери бўлиб Кейин, Весловскийга қарамасликка тиришиб, қалтироқ товуш билан Филиппга ўшқирди:— Бўлмаса, анови отиб келган қушларимдан тозалаб, ачитқи босиб қўй! Менга ҳеч бўлмаса сут сўраб чиқ.

Сутни ичиб, қорнини тўйғизиб олгандан с иғ бегона одамга аччиқ қилгани учун хижолат тортиб, очликдан жаҳли чиққанига кула бошлади.

Кечқурун яна овга чиқишиди, Весловский ҳам бир неча қуш ургандан сўнг кечаси уйга қайтишиди.

У ёққа қандай ўйнаб-кулиб кетишган бўлса, бу ёққа ҳам шундай ўйнаб кулиб қайтишиди. Весловский гоҳ ашула айтар, гоҳ ўзини ароқ билан сийлаган ва унга: «Айб қилмайсан-да», деб айтган мужикларнинг меҳмон қилганини завқ билан эсларди; гоҳ ёнгоқ, қишлоқ қизи ва мужик билан ўзи ўртасида ўтган тунги можарони эслади, мужик ундан, хотининг борми,— деб сўраган, хотини йўқлигини билгандан кейин: «Бўлмаса бироннинг хотинига олайма, кўзинг куяётган бўлса, қалампир чайна», деганини айтиб берди. Мужикнинг бу сўзлари Весловскийни жуда ҳам кулдиради.

— Умуман, сафаримиздан жуда хурсандман. Сиз-чи, Левин?

— Мен ҳам жуда мамнунман,— деди Левин, самимият билан; уйда Васенька Весловскийга нисбатан ҳис қилган душманлик туйғуси тарқалгани, унга нисбатан юрагида энг яқин дўстлик ҳислари уйғонгани учун чиндан ҳам хурсанд эди.

XIV

Эртасига эрталаб, соат ўнда, Левин ўз хўжалигини айланиб чиққандан сўнг, келиб Васенька ётган ҳужрани тақиллатди.

— Entre¹,— деб қичқирди Весловский,— кечирасиз, ҳозиргина abstractions²имни тутатдим,— деди у кулимсираб. Весловский Левин қаршисида кўйлакчан туради.

¹ Киринг (франц.).

² устидан сув қўйиш (франц.).

— Уялманг, бемалол,— деди Левин, ойна ёнига ўтириб.— Яхши ухладингизми?

— Ўликдай. Қалай, бугунги кун овбопми?

— Сиз чой ичасизми ё қаҳва?

— Унисини ҳам, бунисини ҳам ичмайман. Овқат қиласман. Тўғрисини айтсам, жуда хижолатдаман. Хонимлар, чамамда, туришган бўлса керак? Бир айланиб келсак яхши бўларди. Отларингизни кўрсатардингиз.

Левин Весловский билан боғда айланиб, отхонага бориши, икковлашиб гимнастика ҳам қилгандан сўнг меҳмони билан уйга қайтиб, бирга меҳмонхонасиға кирди.

Кити самовар ёнида ўтирган эди; Весловский Китининг олдига келиб:

— Жуда ажойиб ов қилдик, орттирган таассуротларимизнинг ҳадди-ҳисоби йўқ!— деди.— Хонимларнинг бундай лаззатдан маҳрумлигига афсус ейсан киши!

«На чора, уй бекаси билан қандай бўлса ҳам гаплашиши керак-да», деди ўзича Левин. Меҳмоннинг табасумида, Кити билан гаплашганида сиймосида яна аллақандай бир ифода бордек кўриниб кетди.

Княгиня столнинг у томонида Марья Васильевна ва Степан Аркадьевич билан бирга ўтирган эди; у Левинни ёнига чақириб олиб, Китининг Москвага бориб кўз ёриши кераклигини, бунинг учун уй тайёрлаш зарурлигини айтди. Содир бўлаётган воқеанинг улуғворлигини ўзининг тубанлиги билан таҳқир этувчи ҳар қандай тайёргарлик тўй маҳалида Левинда қанчали нохуш из қолдирган бўлса, Китининг кўз ёриши учун кўриладиган тайёрликлар ҳам унга шунчали таҳқиромуз бўлиб туюларди; ҳолбуки Китининг кўз ёрадиган кунга фақат бармоқ билан саналадиган кунларгина қолган эди. Левин княгинянинг туғиладиган болани йўргаклаш усули тўғрисидаги гапларини ҳамиша эшитмасликка тиришар, аллақандай сир билан тўқилаётган матоларни, Долли жуда катта аҳамият берадиган аллақандай учбурчак газмолларни ва шунга ўхшаган нарсаларни кўрмаслик учун юзини тескари ўгириб оларди. Левинга ўғил кўрасан деб ваъда қилишса ҳам, ҳар ҳолда бунга ишонолмасди, унга бу нарса шу қадар ғайри оддий бир нарса бўлиб кўринарди; ўғлининг туғилиш ҳодисаси (ҳар ҳолда у ўғил туғилади, деб ишонарди) унга, бир ёқдан, ниҳоят даражада катта ҳодиса, эришилмайдиган баҳт бўлиб,

иккинчи ёқдан, шу қадар сирли бир ҳодиса бўлиб кўринардики, бу воқеани хаёлига келтириб, одамлар қилиб келган аллақандай оддий нарсага тайёргарлик кўриш Левинга инсон ғазабини келтирадиган, инсон иззатнафсини ерга урадиган бир нарса бўлиб туюларди.

Лекин княгиня унинг юрагидаги ҳисларни пайқамас, шунинг учун куёванинг бу ҳақда ўйлагиси, гапиргиси келмаганини унинг енгилтаклигига, парвосизлигига йўярди-да, оқибат, ҳол-жонига қўймай қийнарди. Княгиня квартира топиш вазифасини Степан Аркадъичга юклаб, энди Левинни ёнига чақирди.

— Мен ҳеч нарса ё билмайман, княгиня. **Хоҳлага**нингизни қиласверинг,— деди Левин.

— Қачон кўчиб тушишларингни ҳал қилиш керак.

— Тўғрисини айтсан, ҳайрон бўлиб қолдим. Лекин Москвасиз ҳам, докторларсиз ҳам миллионлаб болалар туғилаётганини биламан... нега энди...

— Ундаи бўлса...

— Йўқ, ихтиёр Китида.

— Бундан Китига оғиз очиб бўлмайди! Нима, айтиб юрагини чиқаринг, дейсанми? Шу йил баҳорда Наталья Голицина доянинг нобоплигидан нобуд бўлди.

— Ихтиёргиз, нима десангиз мен тайёрман,— деди Левин, **хўмрайиб**.

Княгиня унга бир нималар галира бошлиган эди, Левин қулоқ содмади. Княгиня билан ўзи ўртасида ўтган гап таъбини хира қилган бўлса ҳам, бу гап эмас, самовар олдида кўриб турган нарсалари қовоини тушириб юборган эди.

Левин Кити томонга эгилиб олиб, ўзининг чиройли табассуми билан унга бир нималар гапираётган Васенькага ҳамда қизариб, бесаранжомланиб ўтирган Китига ора-сира қараб қўйиб: «Йўқ, бу бўладиган гап эмас!» деб ўйларди.

Васеньканинг алфозида, кўз қарашларида, жилма-ишилларида ҳаромзодалик бор эди. Левинга Китининг алфози ва кўз қарашларида ҳам ҳаромзодалик бордек кўринди. Шундан кейин ёруғ дунё кўзига қоронги бўлди. Яна худди кечагидек, баҳт, фарофат ва малоҳат чўққисидан жаҳолат, ғазаб ва ҳақирллик ҷоҳига бирдан қулатиб юборилганлигини ҳис этди. Яна ҳамма, ҳамма нарса кўзига хунук кўриниб кетди.

— Шундоқ бўлсин, киягиня, ўзингизга маъқулини қиласверинг,— деди Левин, яна атрофига жаланглаб.

Степан Аркадьевич, афтидан, киягиня билан ўртада ўтган гапгагина эмас, балки Левинни безовта қилаётган ва ўзи ҳам сезиб турган сабабга шама қилиб:

— Бошга тушганни кўз кўраверади,— деб қўйди.— Бугун жуда кеч чиқдинг-да, Долли!

Ҳамма Дарья Александровна билан кўришгани турди. Васенька бир зумгагина ўрнидан турди-ю, хонимларга назокат кўрсатишдан маҳрум бўлган ҳозирги ёшларга хос бир адо билан бошини сал эгди-да, нимагадир кулиб юбориб, яна гапиға тушиб кетди.

— Мени Маша қийнаб юборди. Ёмон ухлади, эрталаб туриб инжиқлик қилди,— деди Долли.

Васенька Кити билан бошлаган гап яна кечаги мавзу ўстида, Анна тўғрисида, мұҳаббат жамият шароитидан юқори туриши мүмкими-йўқми, деган мавзуда кетаётган эди. Китига бу гап ёқмас эди, чунки унинг мундарижаси ҳам, сўз даромадининг оҳанги ҳам, бу гапларнинг эрига қанчалий таъсир қилишини айниқса яхши билгани важҳидан ҳам Китини безовта қиларди. Аммо Кити шу қадар содда, шу қадар маъсум бир жувон эдик, бу гапни қандай қилиб тўхтатишини ҳам билмас, ҳатто бу йигитнинг эътиборини ўзига жалб қилгани учун мамнун бўлганини яширишга ҳам уқуви етмас эди. Аслинда бу гапни тўхтатгиси келарди-ю, лекин қандай тутгаттиришни билмас эди. Нимаики қилмасин, ҳаммасини эри сезишини, кейин ёмон томонга йўйишини биларди. Ҳақиқатан ҳам, Кити опасидан Машага нима бўлганини сўраганда, Васенька ўзини дикқинафас қиладиган бу гапнинг тугалишини кутиб, Доллига парвосиз бир кўз билан қараб турганда, Китининг бу саволи Левинга файри табиий, жирканч бир найранг бўлиб тујолди.

— Нима дейсизлар, бугун қўзиқорин тергани борамизми?— деб Долли сўраган эди, Кити:

— Борамиз, жуда соз, мен ҳам бораман,— деди-ю, қизариб кетди. Кити одоб юзасидан Васеньканинг бориши-бормаслигини сўрамоқчи бўлди, лекин сўрамади. Эри ўз ёнидан қадамларини гурсиллатиб ўтиб кетаётганди, айбдор бир алфозда:— Қаёқقا, Костя?— деб сўради. Китининг юзида кўринган бу айбдорлик аломатлари Левиннинг барча гумонларини тасдиқлаб тушди.

Левин хотинига қарамасданоқ:

— Менинг йўғимда машинист келган экан, кўрганим йўқ эди,— деди.

Левин пастга тушиб, кабинетидан чиқишига улгурмай, эҳтиётсизлик билан шошиб келаётган хотинининг таниш одимларини эшитиб қолди.

— Нимага югарасан?— деди Левин хотинига қуруққина қилиб.— Бизнинг ишимиз бор ахир.

Кити машинист-немисга мурожаат қилди:

— Кечирасиз, эримга бир-икки оғиз гапим бор эди.

Немис чиқиб кетмоқчи бўлган эди, Левин тўхтатиб қолди:

— Бемалол ўтираверинг.

— Поезд соат учда ўтади, а?— деб сўради немис,— Кечикиб қолмасам яхши бўларди-да.

Левин жавоб қилмай, хотини билан ташқарига чиқди.

— Хўш, менга қанақа гапнингиз бор эди?— деди Левин французча қилиб.

Левин хотинининг юзига қарамасди, унинг шу аҳволида бутун юзи титраб турганини, хароб бўлган кишидай эзилиб кетганини кўргиси келмасди.

— Мен... мен айтмоқчи эдим, бундай умр қилиб бўлмайди... бу ахир азоб-ку...— деди Кити, зўрға.

— Буфетда одамлар бор, томоша кўрсатманг,— деди зарда қилиб Левин.

— Бўлмаса, юр бу ёққа!

Улар даҳлизда туришган эди. Кити ёндаги уйга кирмоқчи бўлди. Лекин у ерда инглиз хоним Таняни ўқитатётган эди.

— Бўлмаса, юр боққа.

Боғда ҳам йўлкаларни тозалаб юрган мужикка дуч келишиди. Китининг кўз ёшлари тўкилган, Левиннинг эса ҳаяжон тўлган юзларини мужик кўриб турганини ўйлаб ҳам ўтирамай, ўзларининг аллақандай оғатдан қочиб кетаётган одамларга ўхшаб қолганларини ўйлаб ҳам ўтирамай, тез-тез одимлар билан юриб боришар, кўнгилларидаги гапларини айтиб, бир-бирларини ҳушларига келтириш зарурлигини, бирга бўлишиб, шу билан ўзларини эзиз турган азобу уқубатдан халос бўлиш зарурлигини юракларида сезиб туришарди.

— Бундай яшаб бўлмайди! Бу азоб-ку! Мен ҳам қийналяпман, сен ҳам қийналяпсан. Нима учун буй-

дай?—деди Кити, ниҳоят, аргивон дарахтлари ўсиб ётган йўлканинг бурчагидаги хилват скамейкага етиб боришганда.

Левин анови кеча Кити олдида муштларини кўксига босиб туриб гапирган эди; ҳозир ҳам шу қиёфада туриб:

— Шошма, менга фақат шуни айт: унинг муомаласида одобсизлик, ҳаромилик, одамни ерга урадиган хунук нарса бормиди?— деди.

— Бор эди,— деди Кити, овози қалтираб.— Шошма, Костя, айб менда эмаслигини наҳотки кўрмәётган бўлсанг? Эрталабданоқ муомаламни совуқ қилиб олай девдим, лекин бу одамлар... нимага келди? Ўзимиз қандай бахтиёр бўлиб юрувдик!— деди Кити, пиқ-пиқ йифлаб; тўлишиб қолган гавдаси йиғисидан титарди.

Буларни орқасидан ҳеч ким қувмаганига, демак чопиб кетишнинг ҳеч қандай зарурати бўлмаганига, хилватдаги скамейкада ҳеч қандай кўнгил шодлиги тошилари мумкин бўлмаганига қарамай, у ёқقا чопиб кетишганини боғбон кўриб, ҳайрон қолди, кейин ёнидан уйларига хотиржам бўлишиб, кулишиб қайтганини ҳам кўрди.

XV

Левин хотинини юқори хонага узатиб қўйиб, ўзи Долли бўлмасига кирди. Дарья Александровна шу бугун жуда қаттиқ хафа эди. У бўлмасида у ёқдан-бу ёққа юриб, бурчақда йиғлаб турган қизига жаҳли чиқиб гапираётган эди.

— Бутун куни билан бурчакда турасан, овқатни ҳам ёлғиз ейсан, битта ҳам қўғирчоқни кўрмайсан, янги кўйлак ҳам тикиб бермайман,— деярди онаси, қандай жазо беришини билмай.

— Йўқ, жуда ёмон қиз бу!— деди кейин Левинга юзланиб.— Ҳайронман, бу ярамас қилиқларни қаердан ўрганиятни экан?

Левин ўз иши тўғрисида маслаҳатлашгани кирган эди; дилсиёҳлик устидан чиқиб қолгани учун бир оз таъби хира бўлган бўлса ҳам, яна оғир туриб:

— Нима қилибди бу қиз?— деб сўради.

— Гриша билан малина тергани боришган экан, ўша ерда... нима қилганини айтишга оғзим ҳам бормайди. Miss Ellotдан минг марталаб қасам ичворинг

келади. Ҳеч нимага парво қилмайди, машина... Figurez vous, que là petite¹ ..

Шундай қилиб, Дарья Александровна қизининг жи-ноятини айтиб берди.

— Эй, шунчаки бир шўхлик қилибди-да, бу асло ёмон майл-иштиёки борлигини билдирмайди,— деб тасалли берди Левин.

— Ҳа, ўзингнинг машқинг пастроқ? Нима иш билан келдинг?— деб сўради Долли.— Улар нима қилишяпти?

Левин бу савол замирида: айтадиган гапингни бемалол айтавер, деган маъно борлигини англади.

— Мен улар олдидан келганим йўқ. Кити билан боғда эдик. Биз яна жанжаллашиб қолдик, ўша... Стива келгандан бери.

Долли унга ақлли, уқувли кўзлари билан қараб турарди.

— Кўлингни кўксингга қўйиб туриб айт: Китида эмас... ўша жанобдан таъбни хира қиладиган, таъбни хира қиладиган эмас, одамни даҳшатга соладиган, эрни ерга киргизиб юборадиган қилиқ содир бўлдими?

— Яъни, сенга нима десам бўлади... тур, бурчакда тур!— деди Машага қараб; Маша, ойисининг юзида хиёл жилмайиш пайдо бўлганини сезиб, энди ўгирилган эди.— Унинг бу қилиғи киборлар жамоасида: у ҳам ўзини ҳамма ёш йигитлар сингари тутялти, il fait la cour à une jeune et jolie femme², кибор эри эса бундан фақат хурсанд бўлиши керак, деган холосани турдириши мумкин.

Левин хўмрайиб туриб:

— Ҳа, ҳа, лекин ўзинг сездингми?— деди.

— Мен тугул, Стива ҳам сезди. Чойдан кейин тўп-па-тўғри: je crois due Весновский fait un petit brin de cour à Кити³, — деди.

— Жуда соз, энди кўнглим жойига тушди. Весловскийни ҳайдаб чиқараман,— деди Левин.

— Вой ўлай, жинни бўлдингми?— деб юборди Долли, эсхонаси чиқиб.— Ҳай, Костя, ўзингни бос!— деди яна кулиб. Кейин Машага қараб:— Бор, Фанининг ол-

¹ Қарангки, кичкина қиз... (франц.)

² Ёш, чиройли жувонга жигарсўхталик қилиб юрибди (франц.).

³ назаримда, Весловский Китига хуштор бўлиб қолганга ўхшайди (франц.).

дига кетавер,—деб қўйди.—Йўқ, мободо йўқ демасанг, Стивага мен айтиб қўяман. Ўзи олиб кетади. Меҳмонлар келар экан, деб қўйсак ҳам бўлади. Тўғрисини айтганда, у бизнинг уйимизга муносиб одам эмас.

— Йўқ, йўқ, ўзим айтаман.

— Уришиб қоласан-да?

— Қйла ҳам. Айтсан, шунақа кайфим чоғ бўладики,—деди Левин, чиндан ҳам хурсанд бўлганидан кўзларини чақнагиб.—Долли, кел энди, Машанинг гуноҳидан ўт! Энди шўхлик қилмайди,—деди кичкина жинояткорнинг ёнини олиб; Маша Фаннининг олдига кетмай, онасининг қарашини ер остидан пойлаб, рўпарада юраги дов бермай туарал эди.

Онаси қаради. Қизалоқ ҳўнграб йиғлаб юборди, югуриб келиб юзчасини онасининг тиззаларига суртди, Долли ҳам озғин, мулойим қўлини қиз бошига қўйди.

Левин: «у билан бизнинг ўртамизда қанақа алоқа бўлиши мумкин?» деб ўйлади-ю, Весловскийни қидириб кетди.

Даҳлиздан ўтиб кетаётib, станцияга бориш учун коляскани қўшишга буюрган эди, лакей:

— Кечак рессори синиб қолди,—деди.

— Бўлмаса аравани қўшинглар, лекин тезроқ. Меҳмон қани?

— Уйларига кириб кетдилар.

Весловский чамадонидан нарсаларини чиқариб, янги романсларини ёйиб ташлаган эди; Левин кирганда у отминиш учун тўқали қўнжни ўлчаб кўраётган эди.

Левиннинг юзида бошқача аломат бормиди ё ўзи қилган ўша се peit de drin de cour¹ бу оиласга тўғри келмаганлигини сезиб турганниди, ҳар ҳолда, Левин кирганда бир оз (кибор одамда бўладиган даражада) хижолатли кўринди.

— Тўқали қўнж кийиб от минасизми?

— Ҳа, одам анча тоза бўлади,—деди Весловский, семиз оёғини стулга қўйган ҳолда қўнжининг пастки илгагини қадаб ва оғзи қулогига етгудек кулимсираб.

Весловский, шубҳасиз, яхши йигит эди, шунинг учун Васенъка кўзларида кўринган ҳурракликни сезиб, Левиннинг унга ҳам раҳми келди, уй эгаси бўла туриб шундай қилаётгани учун ўзи ҳам хижолат бўлди.

¹ андак ишқибозлик (франц.).

Бугун эрталаб икковлари гимнастика қилишиб туриб шишиб кетган тўсинни кўтаришганда синдиришган калтакча синифи столда ётган эди. Левин шу калтакчани олди-да, гапни қандай бошлашни билмай, шу калтакчани титилиб ётган бир учидан секин-секин синдира бошлади.

— Мен бу ерга... — деб гап бошлаган эди Левин, бироқ тўхтаб қолди; аммо Кити ҳамда бошқа гаплар бирдан эсига тушди-ю, Весловскийнинг кўзларига тик қараб туриб:— Аравани қўштириб қўйдим,— деди.

Весловский ҳайрон бўлиб сўради:

— Яна нима гап? Бир ёққа борамизми?

Левин калтак учини юлқиб туриб:

— Сиз темир йўлга борасиз,— деди, қовоқларини солиб.

— Сиз бир ёққа жўнаяпсизми ё бирон ҳодиса рўй бердими?

— Рўй берди: мен меҳмон кутяпман!— деди Левин калтакнинг чачала учини кучли бармоқлари билан тобора тез юлқиб туриб.— Йўқ, меҳмон ҳам кутаётганим йўқ, ҳеч нарса ҳам рўй бергани йўқ, бироқ сизнинг кетишинингизни илтимос қиласман. Ҳурматсизлик кўрсатайдиганимни қандай тушунсангиз, ихтиёр ўзингизда.

Васенъка қаддини ростлади, кейин виқор билан:

— Сабабини билай, сиздан илтимос қиласман...— деди, ниҳоят, сирга тушуниб.

Левин юзининг гўштлари лип-лип қилиб учиб турганини яширишга тиришиб, паст, секин овоз билан:

— Сабабини айтиб беролмайман,— деди.— Иннай-кейин, сўрамаганингиз маъқул.

Калтакнинг чачала учи синдириб бўлингани учун, Левин уни йўғон учига бармоқларини босиб ёрдида, ерга туша бошлаган томонини дарров ушлаб олди.

Эрталаб гимнастика маҳалида ўзи ушлаб кўрган ўша пайлар, кучга тўлган бу қўллар, чақнаб турган бу кўзлар, осойишта чиқаётган бу овозлар, юзининг титраб туриши Васенъканни жўнаб кетиш зарурлигига ҳар қандай сўздан ортиқроқ ишонтирди шекилли, Весловский елкаларини қисиб, нафрат билан илжайгандан сўнг, бош эгиб таъзим қилди.

— Облонскийни кўрсам бўлармикан?

Елкаларини қисгани, илжайгани Левиннинг жаҳли-

ни чиқармади. «Бошқа нима ҳам чораси бор?»— деб ўйлади Левин.

— Ҳозир айтиб юбораман.

Степан Аркадьевич ўртоғини ҳайдашаётганини эшиг-гандан ва меҳмоннинг кетишини кутиб, боғда айланиб юрган Левинни топгандан сўнг:

— Бу қанақа бемаънили!— деди.— Mais c'est ridicule¹ Сени қанақа пашша чақди? Mais c'est du dernier ridicule!² Сенга нимага бундақа кўринади, агар ёш йигит...

Аммо Левиннинг пашша чақиб олган жойи ҳали ҳам оғриётган эди шекилли, Степан Аркадьевич бунинг сабабини айтмоқчи бўлиб турганда, ранги яна бўзариб, гапни дарҳол бўлиб қўйди:

— Жон биродар, қўй, менга сабабини айтма! Ноиложман! Сенинг олдингда ҳам, унинг олдида ҳам уятлимсан. Кетса, унга бир нима бўлиб қолмайди, аммо қолса, менинг ҳам хотинимнинг ҳам дилимиз сиёҳ бўлади.

— Ахир нафси оғрийди-ку! Et puis c'est ridicule³.

— Менинг ҳам нафсим оғрияпти, ҳам ўзим қийналяпман! Менинг ҳеч қанақа айбим йўқ, шу сабабли қийналишимга ҳам ҳожат йўқ.

— Э, сендан бу нарсани кутмаган эдим! On peut être jaloux, mais à ce point, c'est du dernier ridicule!⁴

Левин шартта ўгирилди-ю, ундан узоқлашиб, хиёбон ичига кириб кетди; хиёбонда бир ўзи у ёқдан-бу ёққа юра бошлади. Ҳадемай араванинг тарақа-туруғини эшиди ва бошида шотланд шапкаси билан пиchan устида (унинг шўрига аравада ўриндиқ йўқ эди) ўтирган Васенъканинг ўйдим-чуқур ерларда силкиниб, хиёбондан ўтиб бораётганини дарахтлар панасидан кўрди.

Лакей уйдан чопиб чиқиб аравани тўхтатганда, Левин: «Бу қанақаси бўлди?» деб ўйланди. У — Левиннинг тамом эсидан чиқиб кетган машинист эди. Машинист Бесловскийга таъзим қилиб туриб бир нималар деяр эди; ва аравага чиқди, икковлари бирга жўнади.

¹ Бу жуда кулгили-ку! (франц.)

² Ахир бу бориб турган даражада кулгили-ку! (франц.)

³ Иннайкейин, бу кулгили ҳам (франц.).

⁴ Рашик қилиш мумкин, лекин бу даражаси — бориб турган даражада кулгили! (франц.)

Стёпан Аркадьевич билан княгиня Левиннинг қилиғи-дан ғазабга келди. У ҳам ўзини фақат бориб турган ridicule¹ ҳис қилиш билан бирга бутунлай айбор, шармандаи-шармисор бўлганини ҳис қиласди; лекин ўзи билан хотинининг қаттиқ азобда қолганини эслаб: «Яна шундай ҳодиса юз берса, нима қиласдинг?»— деб ўзидан сўрар: «яна шундай қиласдим», деб жавоб берарди.

Шундай бўлса ҳам кечга томон ҳамма, баайни жазосини олиб бўлган болалардек ёки расмий қабулдан сўнг ўзларини эркин ҳис қилган катталардек ниҳоятда жонланиб, хушчақчақлашиб кетди; Васенъканинг қувилганини кечқурун княгиня йўқлигида, узоқ ўтмишда бўлган ҳодиса сингари эслаб-эслаб қўйишарди; княгиня бўлса Левиннинг бу қилигини ҳалигача кечирмагани учун умумий вақти чоғлиққа қўшилмас эди. Вожеаларни отасига ўхшатиб жуда қизиқ қилиб айтиб беришга уста бўлган Долли Васенъка ҳодисасини учинчи ва тўртинчи марта, ҳар сафар янгидан-янги кулгили қўшимчалар билан ҳикоя қилиб бериб, Варенъкани кулгидан ичакларини узаёзди: «Бир вақт меҳмонга янги лента тақиб қўяй деб меҳмонхонага кирсам, қулоғимга араванинг тақир-туқури эшитилиб қолди-ку! Аравада ким экан деб қарасам — Васенъканинг ўзи-да! Бошида шотланд шапкаси, қўлларида романслари, оёқларида суворий этиклари, пичан устида гашт қилиб ўтирибди!» деярди.

— Каретага ўтқазиб юборсалар ҳам көшки эди! Ҳа, кейин: «Ҳой, тўхтанг!» деган овозни эшитиб қолдим, Ҳа, раҳмлари келибди, деб ўйладим. Қарасам, йўқ, аравага семиз немисни ҳам ўтқазиб ҳайт деб жўнаб қолишиди... Бечора ленталарим тақилмай қолди!..

XVI

Дарья Александровна ният қилган ишни бажо келтириб, Аннаникига борди. Синглисини хафа қилиб, куёчини ранжитгани учун ўзи ҳам жуда койиди; у Левиннинг Вронский билан алоқа қилишини ҳеч истамаганликлари тўғри эканлигини яхши англарди; шундай бўлса ҳам Аннани кўриб келишини ўзининг бурчи деб ҳисоблар ва унинг аҳволи ўзгарган бўлса ҳам, лекин

¹ Кулгили (франц.).

ўзининг Аннага бўлган муҳаббати ўзгармаганлигини кўрсатгиси келар эди.

Дарья Александровна Левинларнинг ёрдамига кўз тутгиси келмади-да, bemalolproq кетиш учун қишлоққа от кира қилгани одам юборди; лекин Левин билиб қолиб, унга танбеҳ қилди.

— У ёқса боришингни нима учун таъбимни хира қиласди деб ўйлайсан? Боришинг таъбимни хира қилганда ҳам, менинг отларимни олмаганинг таъбимни бешбаттар хира қиласди,— деди Левин.— Боришига бел боғлаганингни менга ҳали оғзингдан ҳам чиқарганинг йўқ-ку. Қишлоқдан от кира қилишинг, аввало, менга маъқул эмас, хусусан, улар элтиб қўйишга кўнишади-ю, лекин элтиб қўнишмайди. Менда ҳар қанча керак бўлса от бор. Мени хафа қилгинг келмаса, отларимни ол.

Дарья Александровна кўнишга мажбур бўлди; шундай қилиб белгиланган кунга Левин қайнэгачиси учун тўрт отлиқ аравани, буларни ҳайдаб борадиган одамларни тахт қилиб қўйди; ажратган отлари кўп хунук бўлса ҳам, лекин ишга солиниб ва минилиб келган, Дарья Александровнани бир кундаёқ манзилга етказиб қўядиган отлар эди. Ҳозир, уйга қайтаётган княгиня учун ҳам, доя учун ҳам отлар зарур бўлиб турган бир пайтда, Дарья Александровнага отларини бериб юбориш Левинни қийнаб қўйса ҳам, лекин меҳмондўстлик бурчи Дарья Александровнанинг Левин уйидаги туриб от кира қилишига йўл қўймас эди, бундан ташқари, олиб бориб қўйиш учун Дарья Александровнадан сўрашган йигирма сўм кира пули қайнэгачиси учун жуда катта пул эканлигини ҳам биларди; Дарья Александровнанинг пул масаласида тортаётган қийинчилигини эса Левинлар ўз қийинчиликлариdek ҳис қилиб келардилар.

Дарья Александровна Левиннинг маслаҳати билан тонг ёришмай йўлга чиқди. Йўл яхши, коляска тинч, отлар чаққон югуришар, ҳайдовчи ўринидигида кучердан ташқари бир контора ходими лакей ўрнида борар эди; Левин буни йўлда хавфсизроқ боришар деб қўшиб юборган эди. Дарья Александровна мудраб қолиб, карвонсаройга яқинлашганларидагина уйғонди; карвонсаройда отларини алиштириш керак эди.

Левин Свияжскийнига кетаётганда қўнганди бадавлат мужикнида чой ичишиб, хотин-халажлар билан

болалар ҳақида, чол билан эса граф Вронский ҳақида (чол Вронскийни жуда мақтади) анча гаплашиб ўтиришгандан кейин, Дарья Александровна соат ўнда яна йўлга тушди. Уйда болаларининг ташвиши билан бўлиб ўйлашга вақт тополмасди. Мана энди, шу тўрт соатли сафарида, илгари кўнглида йиғилиб қолган ўйлари бирдан миясига келди-ю, ўтган ҳаётини ҳар томонлама бир-бир хаёлидан кечирди; илгарилари ҳеч бундай бўлмаган, эди. Ўйлари ўзига ғалати туяларди. Олдин болаларини ўйлади, княгиня, айниқса Кити (бунга кўпроқ ишонарди) болаларига қараб туришини ваъда қилишган бўлишса ҳам, барибир, яна хавотирда эди.—«Маша яна шўхлик қилмасайди, Гришани от тепмасайди, Лилининг қорни оғриб-нетиб қолмасайди», деб ташвиш тортарди. Кейин эса кундалик масалалар ўрнини яқин келажак масалалари эгаллади. Шу йил қишида Москвада янги квартира олиш, меҳмонхонадаги мебелларни ўзгартириш, катта қизига пўстин тикириш тўғриларида ўйлана бошлади. Сўнгра булардан ҳам узоқроқ келажак масалалари, яъни болаларини одам қилиш масалалари кўз олдига кела бошлади. «Қизлар-ку тузук, болалар қандай бўларкин?»— деб ўйларди.— Ўхшики ҳозир Гриша билан шуғулланяпман, лекин ўзим бўшман, тутмаяпман, шу сабабдан. Стивадан эса хомтама бўлиб ўтиришнинг, албатта, фойдаси йўқ. Шунинг учун дуруст одамлар ёрдами билан болаларимни катта қилиб оламан; борди-ю, яна туғсан... «шундан кейин хотинлар қарғишга учраганлари учун қийналиб тувишади», деган сўзнинг нақадар ноҳақ эканлигини ўйлаб кетди. «Тувиш-ку ҳеч гап эмас, аммо кўтариб юриш— мана шуниси ёмон қийнайди», деб ўйлади, сўнгги ҳомиладорлигини ва шу сўнгги боласининг ўлиб кетганлигини кўз олдига келтириб. Шундан кейин карvonсаройдаги ёш жувон билан гаплашган гапи эсига тушди. Боласи борми-йўқлигини сўраганда, ўша чиройли жувон кулиб туриб:

— Битта қизим бор эди, худо мени ташвишдан қутказди; рўза ҳафтасида жойига қўйдим.— деди.

— Қалай, қизингга қуясанми?— деб сўради Дарья Александровна.

— Куйиб зарур кебдими? Усиз ҳам чолнинг неваралари кўп. Турган-битгани ташвиш. Иш қилолмасанг, ҳеч нимага қараёлмасанг. Қўл-оёғингга тушов.

Ёш жувон шунча чиройли, сўйкимли бўлса ҳам, ба-рибир, жавоби Дарья Александровнага жирканч туюлган эди. Мана ҳозир ўша сўзларни беихтиёр хаёлига келтирди. Бу беҳаё сўзларда, ҳар нечук, ҳақиқат зарраси бор эди.

Дарья Александровна эр қўлида ўтган ана шу ўн беш йиллик умрининг ҳаммасини назаридан ўтказиб: «Фақат ҳомиладорлик, кўнгил айнишлик, мия заифлиги, ҳамма нарсага бепарво қарашлиқ, айниқса bemazagarчиликдан иборат бўлди. Кити, ёшгина, яхшигина Кити ҳам шунчалик ҳуснини йўқотиб қўйди-ку, мен ҳомила-дор бўлганимда, биламан, жуда хунуқлашиб кетаман. Кўз ёриш, азоб чекиш, даҳшатли тўлғоқ, мана шу сўнгги дам... кейин эмизиш, бу уйқусиз кечалар, бу даҳшатли оғриқлар...»

Дарья Александровна ҳар сафар бола туққанда эмчак тугмаси ёрилиб берган азоби, шу биргина оғриқнинг ўзини эслаб сесканиб кетди. «Кейин болалар оғриғи, булар тифайли юракдан кетмайдиган доимий ваҳм; сўнгра тарбия, ярамас қилиқлар (кичкина Машанинг малинада қилган жиноятини эслади), ўқиш, лотин тили — буларнинг ҳаммаси шу қадар дудмал, қиёнин нарсаларки! Булардан ҳам ёмони — шу болаларнинг ўлими». Мана шундан кейин, бағрини ҳамма вақт қон қақшатиб келган сўнгги эмизик боласининг ўлими, дафни, кичкина, пушти ранг тобутча атрофидаги уму-мий лоқайдлик, зар крест қўйиб пушти ранг қопқоғини ёпишаётганда тобутча ичидан кўринган чакка сочлари қўнгироқ қонсиз манглайчаси, ҳайрат билан очилган кичкина оғизчасини кўрганда ёлгиз она қалбини пора-пора қиладиган дард-ҳасрат яна кўз ўнгидагавдаланди.

«Бу нарсаларнинг нима даркори бор экан-а? Бу нарсалардан нима чиқар экан? Бир дам ором билмай — гоҳ юкли, гоҳ эмизикли бўлиб, ҳар доим зардам қайнаб, тўнғиллаб юраман, ўзим қийналаман, бошқаларни ҳам қийнайман, эримга хунук кўриниб, умримни шутахлит азобу уқубатлар билан ўтказаман, оқибатда бадбаҳт, тарбияси бузук, йўқсил болалар етишади. Мана ҳозир ҳам, агар ёз кунларимизни Левинларни кида ўтказмаганимизда, билмайман, қандай кун кўрар эдик экан. Албатта, Костя билан Кити ўзларини назокатли тутишади, шунинг учун биз буни сезмаймиз, ле-

кин бу хилда давом этолмайди. Ўзлари ҳам фарзанд кўришади. Кейин бизга ёрдам қилишолмайди; ҳозир ҳам ўзлари қисишлишиб қолишиди. Ё ўзларига қарийб ҳеч нарса қолдирмай, бор мўлкини болаларига бўлашиб бериб юборган адамлар ёрдам қиласидиларми? Бу аҳволда болаларимни бир ўзим катта қилолмайман, билмадим, ўзгалар олдида ўзимни хор қилиб ёрдам олсам, бошқа гап. Хайр, бахтимга болаларим ўлмай, уларни бир амаллаб тарбия қилиб олдим ҳам деяйлик. Бу тақдирда, энг яхши одамлар бўлиб етишганда ҳам ҳар ҳолда ярамас, пасткаш одамлар бўлмайди. Менинг ҳозирги орзум фақат шугина, шуни деб қанча азоб, қанча захмат чекасан одам... Умрим хазон бўлди!» Яна ёш жувоннинг сўзлари эсига тушди, яна бу нарсаларни эслаб, кўнгли ағдарилди; шундай бўлса ҳам, бу сўзларда қўпол ҳақиқат зарраси борлигига тан беролмай қололмади.

Дарья Александровна юрагига ваҳм солаётган ўйларни тарқатиш учун контора хизматчисидан:

— Ҳали узоқми, Михайла? — деб сўради.

— Мана шу қишлоқдан ети чақирим эмиш.

Коляска кўчадан ўтиб, кўприкка тушиб борди. Кўпrikда бўғчаларини орқалаб олган бир тўда хушчақчақ мужик хотинлар кулишиб, чароқлашиб келишаётган эди. Улар кўприкда тўхташиб, коляскага мароқлануб қараб қолишиди. Ўзига ўғирилган юзларнинг ҳаммаси Дарья Александровнага соғлом, хушчақчақ, ҳаёт шавқи билан тўла чеҳралардек кўринди. Дарья Александровна мужик аёллар ёнидан ўтиб, тепаликка чиққандан сўнг, эски колясканинг юмшоқ рессорларида яна маза қилиб силкиниб бораркан: «Ҳаммаси яшнашади, ҳаёт лаззатини тотишади, мен эса, худди турмадан чиққандай, ташвиш-ғам остида эзилиб ётган жойимдан ёруғликка чиқарилгандай бўлдим, мана эндиғина кўзларим бир зумгина очилгандай бўлди,— деб ўйларди ҳамон.— Ҳамма: бу қишлоқи хотинлар ҳам, Наталья опамлар ҳам, Варенька ҳам, ҳозир мен уйларига кетаётган Анна ҳам ноппа-нозин яшаб келади, фақат мен яшамайман.

Улар бўлса Аннага ҳужум қилишади. Нима учун? Ажабо, мен ундан яхшироқманми? Ҳар ҳолда менинг эрим бор, эримни яхши кўраман. Кўнглим истаганидек яхши кўрмасам ҳам, ҳар ҳолда яхши кўраман, Анна

бўлса эрини ёмон кўрарди. Хўш, унинг айби нимада? Анна яшашни истайди. Бу истакни оллоҳнинг ўзи қалбимизга солған. Мен ҳам Аннанинг йўлига кириб кетсам ажаб эмас эди. Анна Москвага келган ўша мудҳиш дамларда унинг гапига кириб яхши қилдимми-йўқми, буни ҳалигача ўзим ҳам билмайман. Ушанда эримни ташлаб, ҳаётимни янгидан бошлишим керак эди. Мен ҳам чинакамига сева олар, севгили бўла олар эдим. Нима, ҳозир аҳволим яхшими? Унга заррача ҳурматим йўқ,— деб ўйларди эри тўғрисида.— У менга керак, шунинг учун чидаб келяпман. Нима, шу қилганим яхши бўлдими? У вақтлар бировга ёқишим мумкин эди, яна ҳусним бор эди,— деб ўйлар эди ҳамон Дарья Александровна. Шу пайт ойнага қарагиси келиб кетди. Халтасида сафар ойнакчаси бор эди, шуни олгиси келди; лекин кучерга ва унинг ёнида силкиниб бораётган контора хизматчисига орқаларидан қараб, битта-яримтаси кўриб қолса уят бўлар, деб ўйлади-ю, ойнагини олмади.

Лекин ойнага қарамасданоқ, ҳали ҳам фурсат қўлимдан кетгани йўқ, деб ўйлаб, ўзига жуда ширин муомалада бўлган Сергей Ивановични, скарлатина бўлиб қолган болаларига ўзи билан бирга қарашиб юриб яхши кўриб қолган меҳрибон Туровцинни, яъни Стиванинг ошнасини эслади. Булардан ташқари, яна битта жуда ҳам ёш йигит бор эди. Эри ҳазиллашиб: бу йигит сени опа-сингиллари ичида энг чиройлиги экан деяпти, деган эди. Ана шундан кейин Дарья Александровнанинг кўз олдига ақлга сифмайдиган энг эҳтиросли ишқ савдолари кела бошлади. «Анна ажаб қилди, мен уни ҳеч қораламайман, ўзи ҳам бахтли, бошқа одамни ҳам бахтиёр қилиб юрибди, менга ўхшаб қон ютиб юрмайди, иннайкейин, сўлиб-сарғаймайди, башанг, ақлли, ҳамма нарсага очиқ кўнгил»,— деб ўйлар эди Дарья Александровна; шу пайт лаблари жийирилиб чеҳрасида қув табассум пайдо бўлди; чунки Аннанинг ишқ савдосини ўйлаб туриб, айни вақтда ўзига ошиқ бўлган хаёлий киши билан ўзининг ўртасидаги айни шу тахлит ишқ-муҳаббат савдосини кўз олдига келтирди. Дарья Александровна ҳам, Анна сингари, хаёлан эри олдида бутун айбини бўйнига олади. Унинг эътирофини эшитиб, Степан Аркадьевичнинг ҳайрат ва саросимага тушиб қолганини хаёл қилди-ю, илжайиб қўйди.

Дарья Александровна катта йўлдан Воздвиженскийга буриладиган жойга шундай ширин хаёллар билан етиб келди.

XVII

Кучер тўрт отли аравасини тўхтатди-да, ўнгга, жавдарзорга қаради: шалдироқ аравалар ёнида мужиклар ўтиришган эди. Контора хизматчиси коляскадан сакраб тушмоқчи бўлди-ю, лекин фикридан қайтиб, мужикни имо-ишоралар билан олдига чақирди. Йўлда эсиб турган шабада тўхтаганларидан кейин тинди; тер босган отларга, зўр бериб думлари билан ўзларини кўришларига қарамай, майда чивинлар ёпишиб олди. Аравалар олдида чалғи пешлаб ўтирганлар ишдан тўхтаб, темир жаранги тинди. Мужиклардан бири ўрнидан туриб, коляска томон юрди.

Контора хизматчиси арава юрмаган қатқалоқ йўлда яланг оёқларини аста-аста босиб келаётган мужикка:

— Хой! Тирикмисан? Тезроқ юрсанг-чи! — деб жаҳл билан ўшқирди.

Пешонасини латта билан танғиб олган, букри яғрини тердан қорайиб кетган жингалак соқол мужик қадамини теззлатаб коляска ёнига келди-ю, офтобда куйган қўли билан арава қанотини ушлаб туриб:

— Воздвиженскийга, бой қўрасигами? Графникигами? — деб қайтариб сўради. — Фақат анови қайрилишдан ўтсанг бўлди. Чапга буриласан, пришпект¹ билан тўғри борсанг — ўзидан чиқасан. Сизларга ким керак эди? Ўзларими?

Дарья Александровна мужикдан Аннани қандай сўрашини билмай, дудмал қилиб:

— Билмайсизми, уйларидами? — деб сўради.

Мужик яланг оёқларини гоҳ унисини, гоҳ бунишини босиб ва тупроқда беш бармоги равшан кўриниб турган оёқ изларини қолдириб туриб:

— Ўйда бўлсалар керак, — деди. — Ўйда бўлсалар керак, — деди яна, афтидан, гаплашгиси келиб. — Кеча меҳмонлар келувди. Шунақаям кўпки, санаган билан адо қилиб бўлмайди... нима дейсан? — деди кейин, арава ёнидан ўзига бир нима деб қичқирган йигитча томонга қараб. — Уни ҳам ол! Айтмоқчи, янчиқ машина-

¹ Проспект (катта кўча) сўзининг бузилган шакли. (Тарж.)

сени кўргани боя ҳаммаси отда ўтиб кетишувди. Қайтишган бўлсаям ажабмас. Узларингиз қаёқдан?

Кучер ўрнига чиқаётib:

— Узоқдан,— деди.— Яқин дегин?

— Шу ерда, деяпману. Бундан чиқсанг — етдингда...— деди, кўли билан коляска қанотини силаб.

Ёш, бардам, фўлабир йигитча ҳам улар олдига келди.

— Нима, ўроқ ишларидан йўқми?

— Қайдам, чирофим.

Мужик, гаплашиш истаги бор эди шекилли, йўловчиларнинг кетишини кўнгли хушламай:

— Ҳа, чапга бурилсанг, қоқ ўзидан чиқасан,— деди.

Кучер отларни ҳайдаб, энди бурилган эди, орқаларидан мужик қичқириб қолди:

— Тўхта! Ҳой, оғайни! Тўхта!— деб бирдан иккита овоз қичқирди.

Кучер коляскасини тўхтатди.

— Узлари ҳам келишяпти! Ҳов ана!— деб қичқириди мужик яна.— Кўрдингми, от қўйиб келишяпти!— деди кейин, йўлда келаётган тўрт отлиқقا ва аравадаги икки кишига ишора қилиб.

Облиқлар Вронский, жокей¹, Весловский ва Анна; аравадагилар эса княжна Варвара билан Свияжский эди. Улар саир қилгани ва янги сотиб олинган ўроқ машинасининг ишини кўргани боришган эди.

Коляска тўхтагандан сўнг, суворийлар отларини аста юргизиб кела бошлишди. Олдинда Анна билан Весловский ёнма-ён келарди. Анна ёли қирқилиб, думи калта кессилган ўрта бўйли, бўлиқ инглиз зотли жийронни секин-секин қадамлатиб келарди. Аннанинг баланд шляпа остидан қора соchlари чиқиб турган чиройли бози, бўлиқ елкалари, қора амазонкада сиқилиб турган нозик бели, от устидаги вазмин, зебо қомати Доллини асир қилди.

Аннанинг от миниб юриши дастлаб унга ножёя кўринди. Даръя Александровнанинг назарида, хонимларнинг от минишлари ёш қизларнинг енгилтак нози билан баб-баравар эди; шунинг учун Аннанинг от минишни ўзига ярашмайдиган қилиқ деб ўйларди; лекин уни яқиндан кўргач, фикридан бутунлай қайтди. Шундай зебо кўринганига қарамай, Аннанинг сумбати, ки-

¹ Жокей — пойгачи, чавандоз.

йимлари, ҳаракатлари шундай содда, вазмни ва ўзига муносиб эдики, бундан ҳам табиийрогини тасаввур қилиб бўлмасди.

Аннанинг ёнида, қизишиб кетган бўз суворий отда йўғон оёқларини олдинга чўзиб, афтидан, ўзига бино қўйиб, Васенька Весловский шотланд қалпогининг ленталарини ҳилпиратиб келарди; Дарья Александровна таниб, кулиб юборишдан ўзини тутиб қололмади. Орқаларида Вронский келарди. Остидаги асл зотли қорабайир йўртувда қизиб кетган бўлса керак, Вронский тизгин тортиб келарди.

Вронскийнинг орқасида пойгачилар кийимида чуваккина бир киши бор эди. Свияжский билан қняжна Варвара йўғон, тўриқ от қўшилган янгигина аравада отлиқлар орқасидан қистаб келарди.

Эски колясканинг бурчагида мингайиб ўтирган кичкина хотиннинг Долли эканини таниган соати Анна қувониб, юзи табассум билан ёришиб кетди. Эгар устида бир силкиниб чинқириб юборди, отини тезлаб чоптириб келаверди. Коляска олдига келиши биланоқ, бироннинг ёрдамисиз отдан сакраб тушди-да, амazonкасини ушлаб олиб, Долли томон югурди.

— Келасан деб ўйлар, келмайсан деб қўрқар эдим. Вой, мана бу хурсандчиликни қара! Қанчали хурсанд бўлганимни кўз олдингга келтиролмайсан!—деярди Анна, гоҳ юзини Доллига суртиб ва ўпид, гоҳ ўзини тортиб ва табассум қилиб.

Отдан тушиб, ўзлари томон келаётган Вронскийга қараб:

— Мана бу хурсандчиликни қара, Алексей!—деди.
Вронский баланд кул ранг шляпасини қўлига олиб, Долли ёнига келди.

— Келганингизга қанчали хурсанд бўлганимизни айтсак, ишонмайсиз,—деди Вронский, айтган сўзларига алоҳида маъно бериб ва табассум билан оқ, мустаҳкам тишларини кўрсатиб туриб.

Васенька Весловский отдан тушмаёқ қалпогини олди-да, ленталарини боши устида силкиб, меҳмонни хурсандчилик билан табриклади.

Арава етиб келганда, Анна Дарья Александровнанинг савол назари билан қараганини сезиб:

— Булар княжка Варвара бўладилар,—деб жавоб қилди.

Дарья Александровна:

— А!— деди-ю, юзида беихтиёр норозилик аломати пайдо бўлди.

Княжка Варвара эрининг холаси эди, Долли буни эски вақтлардан бери билса-да, аммо ҳурмат қилмас эди. Княжна Варвара бутун ҳаётини бадавлат қариндошлариникида текинхўрлик билан ўтказиб келганини Долли биларди; лекин ҳозир Вронскийникида, ўзига бегона бўлган бир одамникида турганини билиб эри учун нафси оғриди. Анна Доллиниг юзидаги норозилик аломатларини сезиб, хижолат бўлди, қўлидан амазонкасини тушириб юбориб, унга қоқиниб кетди.

Дарья Александровна келиб тўхтаган арава ёнига бориб, княжна Варвара билан совуқина кўришди. Свияжский ҳам таниш эди. У қизиқ табиатли ошнасининг ёш хотини билан қандай турганини сўрагандан сўнг, бир-бирига муносиб бўлмаган отлар қўшилган ва қанотларига ямоқ солинган коляскага бир кўз юргутириб чиқди-ю, хонимларни ўз аравасида боришини таклиф қилди.

— Мен бу аравада борай,— деди Свияжский.— От жуда ювош, яна княжна Варвара яхши ҳайдайдилар.

— Йўқ, ўз аравангизда кетаверинг,— деди шу ерга келиб турган Анна,— биз коляскада борамиз,— деди-да, кейин Доллини қўлтиғидан олиб, коляска томон кетди.

Дарья Александровна ўзи бир умр кўрмаган бу ажойиб, шинам аравани, бу ажойиб отларни, ўзини ўраб олган бу зебо, хушчақчақ чеҳраларни кўриб, кўзлари ўйнарди. Таниш, севгили Аннасида юз берган ўзгариш уни ҳамма нарсадан ҳам кўпроқ ҳайратга солди. Аннани бурунлари танимаган, айниқса Дарья Александровна йўлда келаётуб ўйлаган нарсаларини миасига келтирмаган, камроқ эътибор билан қарайдиган бошқа хотин бўлса Аннада айтарлик бир нарса борлигини сезмаган бўларди. Аннанинг чеҳрасида шундай ўткинчи ҳусн бор эдик, бу ҳусн хотинларда ишққа мубтало бўлиб юрган кезлардагина бўлади; ҳозир Долли Аннанинг шундай ҳуснини кўриб эси оғиб қолаёзди. Чеҳрасидаги ҳамма нарса: ияк ва бетларида яққол кўриниб турган чуқурчалари, лабларининг андози, юзи атрофида учиб юргандек кўринган табассуми, кўзларининг чақнаб туриши, ҳаракатларидаги зеболик, тезлик, овозининг тиниқлиги, ҳатто ўнг оёғини сакратиб юришга

ўргатиш учун отни миниб боришга рухсат сўраган Бесловскийга берган зарда аралаш мулойим жавобидаги адо ҳам,— ҳамма нарсаси жуда-жуда жозибадор эди; яна бу нарсаларини ўзи ҳам сезиб тургандек кўринар, шунинг учун қувонар эди.

Иккала хотин коляскага кириб ўтириши билан бирданига иккаласида хижолатпазлик пайдо бўлди. Анна Доллининг диққат билан, савол назари билан қараётганидан хижолат тортарди. Долли бўлса, Свияжскийнинг сўлоғи циқиб кетган арава деб айтган сўзларидан кейин Анна билан тушган ифлос, эски коляска туфайли хижолат чекарди. Филипп кучер билан контора хизматчиси ҳам айни шу нарсани ҳис этар эдилар. Контора хизматчиси хижолатпазлигини яшириш учун хонимларни шошиб-пишиб коляскага ўтқазди, лекин Филипп кучер қош-қовоқларини осилтириб бу сиртқи устунлик таъсирига берилмасликка тайёргарлик кўриб қўйди. У тўриқ айғирга бир қаради-ю, чиройли аравага қўшилган бу тўриқ от фақат калта-калта сафарларгагина боп, бир қўшилган бўйича иссиқда қирқ чақиримлик йўлга чидамайди, деган хаёл билан кулимсираб қўйди.

Шалдироқ арава ёнидаги ҳамма мужиклар ўринларидан туришиб, меҳмоннинг кутиб олинишига қизиқсиниб қараб туришар, ўз фикрларини айтишар эди.

Пешонасини латта билан танғиб олган жингалак соқол чол:

— Роза хурсанд бўлишяпти-ку, кўришмаганларига анча бўлган дейман,— деярди.

— Герасим тоға дейман, мана шу тўриқ айғирда боғлаб қўйилган буғдойни ташиса борми, нах мазза бўларди-да!

— Ановинга қара. Анови чалворли хотин кишими?— деди мужиклардан бири, заифона эгарга минаётган Васенъка Бесловскийни кўрсатиб.

— Йўқ, эркак. Чакқон минишини кўрдингми?

— Нима дейсизлар, йигитлар, энди ухламаймиз-а?

— Эй, ухлаб бўладими!— деди чол, офтобга қийшашиб қараб.— Қара, чоштгоҳ ҳам ўтиб кетди! Қани, чалғиларни ол, ишга тушавер!

XVIII

Анна Доллининг озиб-тўзиб кетган, қийналган, ажинларига чанг ўтирган юзига қараб, кўнглидаги гапларини, яъни Долли озиб кетганини айтгиси келарди; лекин

ўзининг ҳусни очилиб кетганини, буни Доллининг кўзлари айтиб турганини эслаб хўрсинди-ю; ўзидан гап очди.

— Менга қараб туриб: «Бу ўзини шу аҳволида баҳтли деб билармикан?» деб ўйлайсан-да?— деди Анна.— Нима ҳам деярдим! Бўйинга олиш уят; лекин мен... мен кечириб бўлмайдиган даражада баҳтлиман. Ёмон, жуда ёмон туш кўраётганингда бирдан уйғониб кетасану, шу ваҳимларнинг ҳаммаси бекор эканини, йўқ бўлиб кетганини сезасан; менда ҳам шунга ўхаш сеҳрли бир нарса рўй берди. Уйғониб кетдим. Мен даҳшатли, азобли қийноқларни бошимдан кечирдим: энди, анча вақтлардан бери, айниқса шу ерда тура бошлаганимиздан бери, ўзимни баҳтли ҳис қиласман!..— деди Анна, Доллига ҳуркак бир табассум назари билан қараб.

Долли ўзи хоҳлаганидан бошқачароқ, совуқроқ бир оҳангда:

— Жуда хурсандман!— деб кулимсиради.— Баҳтинг очилгани учун хурсандман. Менга нима учун хат ёзмадинг?

— Нима учун? Шунинг учунки, юрагим дов бермади... Менинг аҳволим эсингдан чиққан шекилли...

— Менга хат ёзгани-я? Юрагинг дов бермадими? Мени билсайдинг, мен... назаримда...

Дарья Александровна бугун эрталаб миясига келган ўйларини айтмоқчи бўлди-ю, лекин ҳозир бу нарсани нима учундир ноўрин деб билди.

— Хайр, буни кейин гаплашамиз. Бу бинолар қанақа бинолар?— деб сўради Долли, гапини бошқа ёқقا айлантириш учун, ям-яшил акация ва сирень дараҳтлари орқасида кўриниб турган қизил, яшил томларни кўрсатиб.— Худди шаҳарчанинг ўзи-я.

Лекин Анна жавоб қиласмида.

— Йўқ, йўқ! Назарингда менинг аҳволим қандай? Қандай деб ўйлайсан, қандай?— деб сўради Анна.

— Менингча...— деб Долли гап бошлаган эди, лекин шу пайт Васенька Весловский ўзининг калта жакеткасида заифона эгарнинг чармларига гул-гул туша-туша, отни улар ёнидан ўнг оёғи билан йўрттириб ўтиб қолди.

— Ўргатибманми, Анна Аркадьевна!— деб қичқирди Васенька.

Анна унга қарамади ҳам; аммо Дарья Александровнага бу узоқ гапни коляскада бошлаб ўтириш ноқулай

бўлиб кўринди, шунинг учун фикрини қисқагина қилиб айтиб қўя қолди:

— Менинг назаримда ҳеч қанақа ёмон гап йўқ,— деди у,— мен сени ҳамма вақт яхши кўраман; агар бирорни яхши кўрадиган бўлсанг, у одам ўзинг хоҳлаганингча бўлгандагина эмас, қандай бўлса шундайлигича яхши кўраверасан.

Анна кўзларини дугонасидан олди-да, бу сўзларнинг маънисини тўла англаш учун кўзларини сузиб (бу Анна да пайдо бўлган янги одат эди, буни Долли билмасди) ўй суриб кетди. Кейин, буни ўзи хоҳлаганича тушунди шекилли, яна Доллига қаради.

— Агар бирон гуноҳинг бўлса,— деди Анна,—шу келганинг, шу сўзларинг учун кечирилган бўларди.

Ана шунда Долли Аннанинг кўзларига ёш чиққанини кўрди. Индамай Аннанинг қўлини қисди.

Бир минутча жим боришгандан кейин, Долли бояги саволини яна қайтариб сўради:

— Бу қанақа бинолар? Мунча кўп-а!

— Булар хизматчиларнинг уйлари, завод, отхоналар,— деди Анна.— Мана бу ер бўлса паркнинг этаги. Ҳамма ёқ ташландиқ бўлиб ётган экан, Алексей ҳаммасини тузаттириди. Шу мулкни жуда яхши кўради, хўжалик ишларига шундай эҳтирос билан берилиб кетдики, мен бундай қилас деб ҳеч ўйламаган эдим. Чиндан ҳам, жуда эпчил одам! Нимагаки қўл урса, ҳаммасини гуллатади. Зерикиш у ёқда турсин, ишдан боши чиқмайди. Уни яхши биламан, режалик, ажойиб хўжайин, ҳатто рўзгор ишларидагина. Бошқа масалада бўлса, ўн минг сўмлик пулнинг юзига қараб ўтирумайди,— деярди Анна, шодиёна-қув табассум билан жилмайиб; хотинлар севгили кишисининг фақат ўзигагина маълум бўлган сирлари ҳақида ҳамиша шу тахлит шодиёна-қув табассум билан жилмайиб туриб гапиришади.— Анови катта бинони кўряпсанми? Янги касалхона у. Чамамда, юз минг сўмдан ортиқقا тушса керак. Унинг толиб олгани ҳозир шу. Биласанми, қаердан бу нарса миясига келди? Мужиклар пичанзорни арzonроққа берсангиз деб сўрашган экан, Алексей унамбди, мен хасиссан деб таъна қилдим.Faқат шу сабабдангина эмас, албаттә, бошқа сабаблар ҳам бўлди — ўзининг хасис әмаслигини кўрсатиш учун шу касалхонани солдира бошлади. Мен сенга айтсан c'est une

petitesse,¹ лекин шу қилгани учун муҳаббатим яна ортиб кетди. Мана ҳозир уйни кўрасан. Бувасидан қолган уй, шунинг учун ташқарисини ҳеч ўзгартгани йўқ.

Долли боғнинг ранг-баранг, яшил кекса дараҳтлари орасида қад кўтариб турган зўр-зўр устунли ажойиб уйга оғзи очилиб:

— Қандай яхши-я! — деб юборди.

— Ростдан ҳам яхши-а? Уй ичидан, тепадан қарасанг манзара жуда ажойиб.

Майдо шағал солиниб, атрофига гуллар экилган ҳовлига киришди; ҳовлида иккита хизматкор чопиб қўйилган гулзор атрофига тарашланмаган тош теришаётган эди, буларни кўриб, улар дарвозахонада тўхташди.

Анна уй зинапояси олдидан олиб кетилаётган отларни кўриб:

— Улар қелишибди! — деди. — Анови от ростдан ҳам яхши-а? Чопқир. Жуда яхши кўраман. Бу ёққа олиб кел, қанд бер. Граф қани? — деб сўради, югуриб чиққан иккита мулозимидан. Кейин Вронскийнинг Весловский билан рўпарадан келаётганини кўриб: — А, ана ўзи! — деди.

Вронский французчалаб:

— Княгиняни қаерга жойлайсиз? — деб сўради Аннадан; кейин, жавоб ҳам кутмай, Дарья Александровна билан яна саломлашиб, бу сафар қўлини ҳам ўпди. — Менингча, балконли катта хонага жойласак.

— Йўқ, йўқ, у ер узоқ! Бурчакдаги хонага қўяйлик, тез-тез кўришиб турамиз. Юр уйга, — деди Анна, лакей олиб чиқиб берган қандни арзанда отига егизиб бўлиб.

Весловский зинапоя устида туар эди; Анна унга қараб:

— *Et vous oubliez vozte devoir*², — деди.

Васенъка бармоқларини жилетининг чўнтакларига суқиб туриб:

— *Pardon, j'en ai tout plein les poches*³, — деди кулимсираб.

Анна от қандни еяётганда ивитган қўлини дастрӯ-молчаси билан артиб:

— *Mais vones trop tard*⁴, — деди. Кейин Доллидан

¹ Майдо нарса (*франц.*).

² Вазифангили эсдан чиқаряпсиз (*франц.*).

³ Кечирасиз, чўнтакларим билан битта (*франц.*).

⁴ Аммо жуда кеч кўринасиз (*франц.*).

сўради:— Кўпроқ турасанми? Фақат бир кунгина? Йўқ, бўлмаган гап.

— Ваъдам шунаقا, кейин болалар...— деди Долли хижолат чекиб; коляскадан халтачасини олиш керак бўлгани, юзини жуда ҳам чанг босганлигини билгани учун у ийманаётган эди.

— Йўқ, Долли, жонгинам... хайр, кўрамиз. Юр, юр!— деди-ю Анна, Доллини бўлмасига бошлади.

Доллига берилган бўлма Вронский таклиф қилган серҳашам бўлма эмас, Анна Долли учун ажратган бўлма эди. «Долли бизни кечиради» деган эди Анна. Лекин бу бўлма шундай ҳашаматли эдик, Долли бундай бўлмаларда бир умр турмаган, бу энг яхши чет эл мусофири-хоналарининг номерларига ўхшатиб безатилган эди.

Анна ўз амазонкасида бир зумгина Долли ёнига ўтириб:

— Вой, жонгинам-э, бирам хурсанд бўлдимки!— деди.— Қани, болаларинг қалай? Стивани бир қур кўрдим. Лекин у болалари тўғрисида ҳеч нима деёлмади. Менинг севгили Таням қалай? Катта қиз бўлиб қолгандир?

— Ҳа, жуда катта бўлиб қолди,— деди Долли қисқа-гина қилиб, кейин ўз болалари тўғрисида шунаقا совуқ жавоб қилгани учун ўзига ҳайрон қолди. Сўнгра:— Левинларникида жуда яхши турибмиз,— деб қўшиб қўйди.

— Агар билсайдим,— деди Анна, кейин:— мендан нафратланмаганингни... ҳаммаларингиз келсангиз бўларди. Ахир Стива Алексейнинг эски қадрдон дўсти-ку,— деб, бирдан қизариб кетди.

— Шунда-ю, биз жуда яхши...— деб жавоб қилди Долли, хижолат тортиб.

Анна яна уни ўпиди:

— Ҳа-я, суюнганимдан шундай бемаъни гапларни гапиряпман. Аммо-лекин келганингга жуда хурсанд бўляпман-да, жонгинам!— деди.— Сен ҳали мен тўғримда нималар ўйлаганингни айтиб берганинг йўқ; ҳаммасини билгим келади. Аммо мен қандай бўлсам, шундайлигим-ча кўраётганинг учун хурсандман. Бирорлар мени бир нарсани исбот қилмоқчи деб ўйламаса бўлгани, менга фақат шу керак. Мен ҳеч нимани исбот қилмоқчи эмасман, фақат яшамоқчиман, холос; ўзимдан бўлакка ёмонлик қилмоқчи эмасман. Бунга-ку, ҳақим бор, а? Хайр, бу узоқ гап, бафуржа гаплашамиз. Ҳозир чиқиб кийинай, сенга хизматкор қизни юбораман.

Дарья Александровна ёлғиз қолгандан кейин бўлмасига уй эгасининг кўзи билан қараб чиқди. Уйга яқинлашиб келаётганда ва уй хоналаридан ўтаётганда, ҳозир эса ўз бўлмасида кўрган нарсаларининг ҳаммаси, унда тўқлиқ, зеби-зийнат, ўзи инглизча романлардагина ўқиган, лекин Россияда, айниқса қишлоқда ҳеч қачон кўрмаган, янгича, европача ҳашамат таассуротини қолдиради. Француз гулқоғозларидан тортиб, бутун деворга қоқилган гиламчагача ҳамма нарса янги эди. Каравот пружинали, кичкина тўшакли, ёстиқчалар жилди чиройли. Мармар ювиндиқ, пардоз столи, күшетка, столлар, каминъ устидаги тунч соат, эшик ва дераза пардалари — булярнинг ҳаммаси янги, қиммат баҳо буюмлар эди.

Хизматини таклиф қилиб кирган ва Доллиникидан кўра башангроқ кўйлак кийиб, соchlарини турмаклаб олган сатаңг хизматкор қиз ҳам шу уйдаги нарсалар сингари янги, қиммат баҳо эди. Унинг назокати, латофати ва хизматга тайёрлиги Дарья Александровнага ёқиб тушган бўлса ҳам, лекин унинг олдида ўзини ўнғайсиз ҳис қиласди; ямоқ тушган кофтасини янглишиб олиб келгани учун хизматкор қиздан номус қиласди. Уйда ўзи фахрланиб юрган ўша ямоқлар учун уялар эди. Уйда бўлса бошқа гап, чунки олтита кофточка учун олтмиш беш тийиндан йигирма тўрт газ мато олиш керак бўлар, бунда ўн беш сўмдан ортиқроқ пул чиқар эди; ҳали бунга тикиш, безаш чиқимлари кирмасди; шундай қилиб, эскини, ямоқли кофтани кийиш билан ўша ўн беш сўм ёнга қолган эди. Аммо ҳозир хизматкор қиз олдида уялибгина қолмай, балки иккунчай аҳволга ҳам тушиб қолди.

Дарья Александровна эски таниши Аннушка киргандан кейингина ўзини анча енгил ҳис қила бошлади. Башанг хизматкор қиз бегойимга керак экан, шунинг учун Аннушка Дарья Александровна билан қолди.

Аннушка, Доллининг келганидан жуда хурсанд бўлган шекилли, оғзи тинмай гапиради. Аннушка бегойимнинг аҳволи тўғрисида, айниқса графнинг Анна Аркадьевнага бўлган севги ва садоқати тўғрисида гапиргиси келиб турганини сезиб, шу ҳақда у оғиз очиши биланоқ Dolli уни тўхтатиб қўйди.

— Мен Анна Аркадьевна билан бирга ўсганман, шу-

нинг учун улар менга ҳаммадан ҳам азизроқ. Биз нима ҳам деярдик. Чамамда, севгининг шунчали бўлишини...

— Ҳа, буни чиқариб бер, иложи бўлса, ювиб қўйинши-син,— деб Дарья Александровна шу тахлитда гапни кесиб қўярди.

— Хўп бўлади. Қирхонамизга иккита алоҳида хотин берилган, кирлар бўлса машинада ювилади. Ҳамма-сига графнинг ўзлари кўз-кулоқ бўлиб турадилар. Киройи эр...

Анна кириб, Аннушканинг лақиллашларига хотима бергандা, Долли жуда суюниб кетди.

Анна жуда одми, батист кўйлак кийиб чиқсан эди. Долли бу одми кўйлакка диққат билан разм солди. Долли бу хил одмиликнинг нималигини, қандай пуллар эвазига келишини биларди.

— Эски таниш,— деди Анна, Аннушка тўғрисида.

Анна энди тортина масди. Энди ўзини оғир, эркин тутарди. Долли келиши билан туғилган таассуротдан Анна энди ўзини тамоман ўнглаб олганини кўрди-да, ўзини юзаки, лоқайд қарайдиган кишига солди, ҳислари ва сирли ўйлари яширилган дил қутисининг қопқоғи ёпиқдай кўринарди.

— Қизчанг қалай, Анна?— деб сўради Долли.

— Аними? (У қизи Аннани шундай деб атарди) Соғ. Жуда яхши бўлиб кетди. Кўрасанми? Юр, кўрсатаман. Энага масаласи бошимни хўп оғритди-да,— деб ҳикоя қила кетди.— Битта итальян энагамиз бор эди. Ўзи чиройликина эди-ю, эси пастроқ чиқиб қолди! Жўнатиб юбормоқчи бўлган эдик, қизча жуда ўрганиб қолгани учун, ҳали сақлаб турибмиз.

Долли қизчага қандай фамилия қўймоқчи эканликларини билиш мақсадида:

— Хўш, нима қилдинглар?— деб сўрай бошлаган эди, бирдан Аннанинг қовоқлари тушиб кетганини сезиб, саволнинг маъносини ўзгартириб юборди:— Хўп, нима қилдинглар? Сутдан чиқардингларми?

Лекин Анна тушунган эди.

— Сен аслда буни сўрамоқчи эмас эдинг, а? Фамилияси қанақа бўлишларини сўрамоқчи эдинг, шундай эмасми? Тўғри, а? Алексейни шу нарса қийнаб турибди. Фамилияси йўқ, яъни Каренина,— деди Анна, кўзларини сузиб; шунда киприкларининг бир-бирига ёпишиб тургани кўринар эди. Қейин бирдан юзи чароқлаб кет-

ди.—Хайр, майли, бу тўғрида кейин бафуржа гаплашамиз. *Elle est très gentille¹* Эмаклаб қолди.

Уйларнинг ҳаммасидаги ҳашаматни кўриб, оғзи очи-либ қолган Дарья Александровнани болалар бўлмаси-нинг ҳашамати яна ҳам баттар ҳайратга солди. Бу ерда Англиядан келтирилган аравачалар, юришни ўргатади-ган асбоблар, эмакласин деб жўрттага биллиардга ўх-шатиб қилинган диван, осма беланчак, ғалати, янги ван-налар бор эди. Буларнинг ҳаммаси Англияда қилинган, пишиқ, пухта, афтидан, жуда қиммат баҳо нарсалар эди. Бўлма катта, шипи баланд, ёруғ эди.

Улар киришганда, қизалоқ стол ёнидаги кичкина курсида кўйлакчан ўтириб бульон ичаётган, бутун кўк-ракчасига бульон тўкиб юборган эди. Болалар бўлма-сида хизмат қиласиган рус қизи қизчага овқат берар, афтидан, ўзи ҳам қизча билан бирга овқатланарди. Бу ерда энагаси ҳам, сут эмизувчиси ҳам йўқ эди: улар қўшни хонада эдилар; чунки французчани ғалати қилиб тапиришаётганлари эшитилиб туарди; улар бир-бирлари билан фақат француз тилидагина гаплаша олишарди.

Ясаниб-тусанган, новчадан келган, бадбашара, қа-рашлари совуқ инглиз энага Аннанинг товушини эшиитди шекилли, жингалак малла соchlарини селкиллатиб эшик-дан кирди-да, Анна уни ҳеч тўғрида айбламаса ҳам, дар-ҳол ўзини оқлашга тушди. Аннанинг ҳар бир сўзига инг-лиз аёл шошиб-пишиб бир неча марта: «Yes my lady» деб қўйди.

Қора қош, қора соч, қизил юз, биққадек, пушти тан қизалоқ, ўзи кўрмаган бу аёлга хўмрайиб қараган бўлса ҳам Дарья Александровнага жуда ёқди; қизчанинг саломатлигига Доллининг ҳатто пича ҳасади ҳам келди. Қизчанинг эмаклашлари ҳам жуда ёқди. Болалари-нинг ҳеч бири бунақа эмакламаган эди. Бу қизалоқ, гиламга ўтқазилиб, орқасидан кўйлакчаси тортиб қўйилганда, жуда ҳам ширин бўлиб кетди. У, худди айик боласидек қора кўзларини парпиратиб катталарга қа-пар, ўзига ҳаваслари келаётганидан қувониб, ҳадеб ку-лимсирап, оёқларини кериб, қўлчаларига оғирлигини со-ларди-да, яна қўлчалари билан олдинга толпинарди.

¹ Жуда ширин қиз (франц.).

² Ҳа, хоним (ингл.).

Аммо болалар бўлмасининг умумий қиёфаси, айниқса инглиз энага Дарья Александровнага сира ҳам ёқмади. Дарья Александровча, одамларни яхши биладиган Анна ўз қизига мана шундай хунук, бедаво инглиз энага олганини шу билан изоҳладики, Аннаникiga ўхшаган мана шундай нотўғри оиласвий ҳаёт кечирадиган уйларга яхши энага келмас эди. Бундан ташқари, Дарья Александровна ўртада ўтган бир неча сўздан Анна, эмизувчи хотин, энага ва чақалоқ аҳил эмасликларини, Аннанинг келиши таажжуб бир ҳодиса бўлганлигини дарҳол тушуниб олди. Анна қизчанинг ўйинчоғини олиб бермоқчи бўлган эди, тополмади.

Ҳаммасидан таажжуби шу бўлдики, қизчанинг тиши нечта, эканлигини сўраганда, онаси янгилишиб кетди, ҳатто у кейин чиққан иккига тишидан ҳам бехабар эди.

Анна болалар бўлмасидан чиқаётганда, эшик оғзида ётган ўйинчоқлар илашиб кетмаслиги учун узун этагини кўтариб олди.

— Ўзимнинг бу ерда ортиқчалигимни билиб, баъзан қаттиқ эзиламан,— деди Анна, болалар бўлмасидан чиқиб.— Биринчи болам вақтида бундаقا бўлмаган эди.

— Мен аксинчадир деб ўйлаб эдим,— деди Дарья Александровна, ҳайиқиброқ.

Анна кўзларини сузди-да, худди узоқдаги бир нарсага қараётгандек:

— Йўқ, ундоқ эмас. Хабаринг бордир, Серёжани кўрдим,— деди.— Хайр, майли, бу тўғрида кейин бафуржга гаплашамиз. Айтсам гапимга ишонмайсан, мен олдимга овқат уйиб юборилган оч одамга ўхшайман: қайси бирига қўл уришини билмайман. Бу ўйилган овқат — сен билан менинг ўртамиизда очиладиган гап; мен ҳеч ким билан кўнгил ёриб гаплаша олмайман; шунинг учун гапни қайси биридан бошлишни билмайман: Mais je ne vous ferai grace de rien¹. Менга кўнглингдагини очиб солишинг керак. Ҳа, бизда шуидай одамларни кўрасанки, улар ҳақида фикрингни айтмасанг бўлмайди,— деб Анна гап бошлади.— Хонимлардан бошлайман. Княжна Варвара, сен уни биласан, мен ҳам сен билан Стиванинг княжна тўғрисидаги фикрларингизни биламан. Стива: княжна ҳаётининг бутун мақсад ва муроди Катерина Павловна холамииздан ўзининг афзаллигини ис-

¹ Лекин сени тирноқча ҳам аямайман (франц.).

бот қилишдангина иборат, дейди; тўғри айтади. Аммо ўзи меҳрибон хотин, мен ундан жуда миннатдорман. Петербургда шундай дамлар бўлдики, менга бир улфат зарур бўлиб қолди. Ўшанда шу княжна тўғри келди. Лекин, ҳақ гапни айтсам, дилбар хотин. Жонимга оро кирди. Менинг аҳволим у ердаги... Петербургда қанчали оғир бўлганлигини фаҳмлай олмаётганингни кўриб турибман,— деди Анна сўзини давом эттириб.— Бу ерда эса тамоман тинчман, бахтлиман. Хайр, майли, бу тўғрида кейин гаплашамиз. Аввал одамларни айтиб чиқай. Аввало, Свияжский,— дворянлар саркардаси, жуда боодоб одам, лекин Алексейдан унга бир нима керак. Биласанми, Алексейнинг давлати катта, шунинг учун ҳозир, қишлоққа кўчиб келганимиздан кейин, зўр нуфузга эга бўлиши мумкин. Сўнгра Тушкевич.— уни кўргансан; Бетси ёнида юрарди. Назардан қолгандан кейин бизниги келган. Алексейнинг гапига қараганда, бу шундай одамлардан эмишки, агар уларни ўзларини кўрсатгандарича қабул қилинса, жуда хушҳазм одам бўлар эмиш, княжна Варваранинг айтишича: *et puis il est comme Il faut*¹. Сўнгра Весловкий... буни ўзинг танийсан, жуда дилбар йигит,— деди Анна, шунда маккорона бир табассумдан лаблари жийрилиб кетди.— Левиннинг бу ёввойиларча қилифи нимаси? Весловский келиб Алексеяга айтувди, биз ишонмадик. *très gentil et paisif*²,— деди яна боягидай кулимсираб.— Эркакларга ишрат керак, Алексеяга эса улфат, шунинг учун бу одамларнинг борлигидан мамнунман. Уйимизда хушвақтлик, ўйин-кулги бўлиб турса бас, ишқилиб. Алексей бошқа нарсаларни қўмсаб қолмаса бўлди. Кейин хўжалик мудирини кўрасан. Немис, яхши одам, ишини ҳам жуда яхши билади. Алексей уни жуда қадрлайди. Сўнгра доктор, ўзи ёшгина йигитча, бутунлай нигилист деб бўлмайди, лекин, қара, овқатни пичноқ билан ейди... Аммо жуда яхши доктор. Кейин архитектор... *Une petite confr³*.

XX

— Мана сизга Долли, княжна, жуда кўргингиз келаётган эди,— деди Анна, Дарья Александровна билан

¹ иннайкейин, боодоб одам (*франц.*).

² У жуда дилбар, соддадил одам (*франц.*).

³ Кичкинагина сарой (*франц.*).

бирга катта ғишинг айвонга чиқиб; княжна Варвара айвоннинг салқин ерида ўтириб граф Алексей Кирилловичнинг курсиси учун каштали жилд тикаётган эди.— Долли тушлик овқатгача ҳеч нима егим йўқ деяпти, сиз айтинг, нонушталик олиб келишсин, мен бориб Алексейни топиб келай.

Княжна Варвара Доллини ҳимояси остига олаётган-дек ширин сўз билан қарши олгандан сўнг Аннани ҳамма вақт яхши кўрганлигини, ҳатто Аннани тарбия қилган ўз опаси Катерина Павловнадан ҳам кўпроқ яхши кўрганлигини, ҳозир, ҳамма Аннадан юз ўгириб кетган бир пайтда, мана шу ўткинчи, энг оғир бир паллада Аннага ёрдам қилишни ўзининг бурчи деб ҳисоблагани учун Анналарникига келиб турганлигини дарҳол изоҳ қила кетди.

— Эри талоқ хатини бергандан кейин яна ўз ғамхонамга кетаман, ҳозир эса фойдам тегиб қолиши мумкин. Бурчим ҳар қанча оғир бўлса ҳамки, бажараман, бошқаларга ўшаб юз ўгириб кетмайман. Айлана қолай сендан; келиб бирам яхши қўлдинг, бирам яхши қўлдингки! Булар энг яхши эру хотинлардек жуда аҳил, жуда яхши туришади. Буларга худонинг ўзи ҳакамлик қиласи, биз эмас. Масалан, Берюзовкий билан Авеньевча... Никандровнинг ўзи-чи... Васильев билан Мамонова-чи... хўш, Лиза Нептунова-чи... ахир булар тўғрисида ҳеч ким ҳеч нима дегани йўқ-ку? Оқибатда нима бўлди? Ҳамма боягидай ўз даврасига олди Иннайкейин, *c'est un intérieur si joii, si comme il faut. Tout-à-fait à l' anglaise. On se réunit le matin en brekfast terpuis on se sépare...*¹ Ҳар ким овқатгача хоҳлаган нарсасини қиласи. Овқат соат еттида. Сени юбориб, Стива кўп яхши қилибди. Шуларга яқинроқ турса чакки бўлмайди. Биласан-ку, онаси билан акаси орқали ҳар нимани қилиш қўлидан келади. Иннайкейин, булар жуда кўп саховатпарварлик қилишяпти. Касалхона солдираётганини ўзи айтгани йўқми сенга? *Ce sera admirable*²,— ҳаммасини Париждан келтиряпти.

Анна биллиард бўлмасидан эркакларни топиб, уларни айвонга бошлаб чиқди-ю, Долли билан княжнанинг сұхбатларини бўлиб қўйди. Овқатга ҳали анча вақт бор

¹ бу ер жуда шинам ва батартиб жойки, худди инглизчасига эрталабки нонуштада тўпланишиб, кейин тарқалишиб кетади (*франц.*).

² Жуда ажойиб бўлади (*франц.*).

эди; ҳаво ниҳоятда яхши бўлгани учун, қолган шу икки соатлик вақтни қандай ўтказиш тўғрисида турли таклифлар бўлди. Воздвиженскийда вақтни ўтказишнинг усули жуда кўп бўлса-да, лекин, ҳеч бири Покровскийда қўлланилган усулларга ўхшамас эди.

Весловский чиройли табассуми билан жилмайиб туриб:

— Une partie de lowntennis¹, — деди. Биз яна икковимиз, Анна Аркадьевна.

— Йўқ, кўп иссиқ; яхиси, боғда айланиб қайиққа тушайлик-да, Дарья Александровнага сув бўйларини төмоша қилдирайлик,— деб таклиф қилди Вронский.

— Мен ҳаммасига йўқ демайман,— деди Свияжский.

— Менингча, айланганимиз яхши, Доллининг баҳри очилади, шундай эмасми? Кейин қайиққа тушамиз,— деди Анна.

Шунга қарор қилишди. Весловский билан Тушкевич чўмиладиган жойга кетишли; қайиқни тайёрлаб, ўша ерда кутишадиган бўлишди.

Иккита-иккита бўлиб йўлкадан юриб кетишли: Анна Свияжский билан, Долли Вронский билан борди. Долли ўзи тушиб қолган тамом янги муҳитдан бир оз тортициб, ташвишланиб бораарди. У Аннанинг қилмишини мавҳум ва назарий маънода оқлаш билан бирга маъқулларди ҳам. Ахлоқли ҳаётнинг бир қолипда ўтишидан чарчаган тамоман пок, ахлоқли хотинлар умуман кам учрамаганидек, Долли ҳам, Аннанинг жинояткорона ишқ-муҳаббатини узоқдан туриб кечирав, ҳатто унга ҳаваси ҳам келарди. Бундан ташқари, Аннани жон-дилидан севарди. Амалда эса уни ўзи учун ёт бўлган бу одамлар орасила ўзи учун янги бу сермулозимат одамлар муҳитида кўриб ўнғайсизлик тортарди. Ўзи қулай турмуш кечираётгани туфайли ҳамма нарсани кечираверадиган княжна Варварани кўрганда кўнгли айниқса ағдарилиб кетарди.

Долли Аннанинг қилмишини умуман маъқулласа ҳам, лекин шу ишига сабаб бўлган кишини кўришдан дили озор топарди. Бундан ташқари, Вронский ҳеч қачон унга ёқмас эди. Долли уни жуда керак одам деб ҳисоблар, бойлигидан бошқа кериладиган бирон нарсаси борлигини билмас эди. Аммо Вронский бу ерда, ўз уйи-

¹ Теннис ўйинида (франц.).

да, беихтиёр илгариғидан ҳам савлатлироқ кўриниб кетди, шунинг учун Долли унинг олдида ўзини эркин тутолмасди. Ямоқ кофточкаси туфайли хизматкор қиз олдида қандай ҳисга тушган бўлса, Вронский олдида ҳам ўшандай хижолат тортар эди. Хизматкор қиз олдида кўйлагининг ямоғидан уялган бўлмаса-да, лекин ноқулай аҳволга тушиб қолгани сингари, Вронский олдида ҳам ўзи туфайли номус қилмаса-да, лекин ноқулайлик тортар эди.

Долли ийманаётганини сезиб, гап учун мавзу қидирап эди. У Вронскийнинг уйи билан боғини мақташ бундай мутакаббир кишига манзур бўлмайди деб ҳисобласа-да, бошқа гап тополмагани учун, яна унинг уйини мақтаб, ўзига жуда ҳам ёққанлигини айтди.

— Ҳа, бу жуда чиройли бино, иннакейин, қадимий услубда, яхши услубда солинган,— деди Вронский.

— Ташқи эшик олдидағи ҳовли саҳни менга жуда ҳам ёқди-да. Илгари ҳам шундай эдими?

— Ў, ўйқ!— деди-ю Вронский, хурсанд бўлганидан юзи чароқлаб кетди.— У ҳовлини шу йил баҳорда кўрганингиздами!

Мана шундан кейин Вронский Доллининг диққатини ўй ва боғ безакларининг турли икир-чикирларига олдин эҳтиёт билан, кейин эса тобора берилиб жалб қила кетди. Вронский чорбоғини яхшилаш, безаш учун кўп меҳнат сарф қилиб қўйиб, ҳар бир янги одам олдида чорбоғи билан мақтанишини яхши кўрганлиги, ҳозир эса Дарья Александровнанинг мақтовини эшитиб ич-ичидан қувонаётганилиги кўриниб турарди.

— Солдираётган касалхонамизни кўргингиз келса, агар чарчамаган бўлсангиз, яқин, юринг,— деди Вронский зерикмаганини аниқ билиш учун юзига тикилиб.

— Анна, сен ҳам борасанми?— деб сўради Долли.

Анна ҳам Свияжскийга қараб:

— Биз ҳам борамз. Биз ҳам борамиз-а?— деди.— Mais il ne faut pas baisser le reuevre Весловский et Тушкевич se morfondre la dans le bateau¹ одам юбориб хабар қилдириб қўйиш керак. Ҳа, Алексейнинг шу ерда қолдириб кетадиган ёдгорлиги бўлади бу,— деди Анна, боя касалхона тўғрисида гапираётганда лабларида пайдо

¹ Лекин бечора Весловский билан Тушкевични қайиқ олдида куттириб қўйиш ярамайди (франц.).

бўлган ҳамон ўша қув табассум билан Доллига юзланиб.

— Ў, жуда катта иш қилингти! — деди Свияжский. Лекин Вронскийнинг ҳайбаракаллачиси бўлиб кўринмаслик учун, дарҳол бошқа камчиликлардан оғиз очди. — Мен бир нарсага ҳайронман, граф, — деди Свияжский, — санитария масаласида халқ учун жуда кўп нарсалар қиласизу, аммо-лекин мактаб тўғрисига бепарво қараганингиз қизиқ.

— C'est devant tellement commun les écoles¹, — деди Вронский. — Биласизми, қизиққаним учун эмас, ишқибозлик учун. Қасалхонага бу ёқ билан борилади, — деди Дарья Александровнага, хиёбондан чиқиладиган чап йўлни кўрсатиб.

Хонимлар шамсияларини ёзиб, ён томондаги ёлғиз оёқ йўлга ўтишди. Бир қанча бурилиш-муюлишлардан ўтиб бориб эшикдан чиқишгандан сўнг Дарья Александровна рўпарасида, баланд жойда солиб бўлинаётган каттакон, серҳашам қизил бинони кўрди. Ҳали бўялмаган том тунукаси чароғон қуёшда кўзларни қамаштирадиган даражада ярқираб туарди. Битган бино ёнида ҳавозалар билан ўралган яна битта уй қурилаётган эди: фартуғли ишчилар ҳавозаларда туриб ғишт теришар, оҳак қоришимаси қўйиб, андоза билан тўғрилардилар.

— Ишингиз жуда чақон кетяпти! — деди Свияжский. — Қайси куни келганимда томи йўқ эди.

— Кузга ҳамма иш тайёр бўлади. Ичи қўлдан чиқди ҳисоб, — деди Анна.

— Янги уйни нимага соляпсизлар?

— Докторлар билан дориҳонага, — деб жавоб қилиди-ю Вронский, ўзи томон келаётган калта пальтоли архитекторни кўриб, хонимлардан узр сўрагач, у томон кетди.

Ишчилар оҳак олишаётган чуқурдан айланиб ўтиб, архитектор билан тўхтади, нима тўғрисидадир қизишиб гапира бошлади. Анна нима гаплигини сўраган эди:

— Фронтон² паастлаб кетяпти, — деб жавоб берди.

— Пойдеворни кўтариш керак, деб айтмовдимми, — деди Анна.

— Ҳа албатта, кўтарилса яхши бўларди, Анна Аркадьевна; начора, вақт кетди, — деди архитектор.

¹ Мактаб масалалари жуда оддий масала бўлиб қолган (франц.)

² Имомат пештоқи. (Тарж.)

Свияжский Аннанинг архитектурадан хабардорлиги-га ҳайрон қолган эди, Анна:

— Ҳа, архитектурага жуда қизиқаман,— деб жавоб қилди.— Ҳозирги солинаётган уй ҳам касалхона биноси-га монанд бўлиши керак эди, аммо буни солиш хаёли кейин туғилди-ю, плансиз иш бошлаб юборилди.

Вронский архитектор билан гапни тугатгандан сўнг хонимларга қўшилиб, касалхона ичига бошлаб кирди.

Ташқаридан карниزلарнинг ками-кўстлари қилинаёт-ган ва пастки қаватда деворларни бўяётган бўлсалар ҳам, устки қават қарийб тайёр бўлган эди. Сербар чўян зинадан чиқишгандан сўнг биринчи катта хонага кириши-ди. Деворлари мармар тусда бўялган, каттакон яхлит деразалар ўрнатилган, фақат паркет пол ҳали тугама-ган эди; дурадгорлар мўлжаллаган квадратни рандала-шаётган экан, дарров ишларини қўйиши-да, соchlарини тўсиб турган пешонабоғларини олиб, хўжайинлар би-лан саломлаши.

— Бу — қабулхона,— деди Вронский.— Бу ерда пи-питр, стол, шкафдан бошқа ҳеч нима бўлмайди.

— Бу ёққа, бу ердан ўтамиз. Деразага яқин борма,— деди Анна, бўёқ қуриганми йўқлигини текшириб қў-риб.— Алексей, бўёқ қуриб қолибди,— деб қўйди кейин.

Қабулхонадан йўлакка ўтишди. Бу ерда Вронский уларга янги усуlda қурилган вентиляцияни кўрсатди. Сўнgra мармар ванналарни, пуржинали ажойиб кара-вотларни кўрсатди. Кейин кетма-кет палаталарни, қаз-ноқни, чойшаплар, кўйлак-лозимлар сақланадиган бўл-мани, сўнgra янги усуlda қурилган печкаларни, иннай-кейин, керакли нарсаларни ташиганда йўлакда шарпа чиқармайдиган ғалтак аравачаларни ва бошқа жуда кўп нарсаларни кўрсатди. Свияжский янги такомиллашти-рилган ускуналарни яхши билувчи миришкор кўзи би-лан ҳамма нарсага баҳо берди. Долли шу ёшга кириб кўрмаган нарсаларидан ажабланар, ҳамма нарсани ту-шунишни истаб, ҳамма нарса тўғрисида батафсил са-воллар берар, бу эса, афтидан, Вронскийни хурсанд қи-ларди.

— Ҳа, менингча, бу Россияда тамоман тўғри қурил-ган ягона касалхона бўлади,— деди Свияжский.

— Туғруқ бўлими бўлмайдими?— деб сўради Дол-ли.— Қишлоқ шароитида жуда ҳам зарур-да. Мен кў-пинча...

Вронский боодоб киши бўлганига қарамай Доллининг гапини кесиб қўйди.

— Бу туғруқҳона эмас, касалхона; бу ерда юқимли касаллардан бўлак ҳамма касаллар даволанади,— деди у.— Ҳа, мана буни қаранг,— деди кейин, тузалувчиларга атаб, яқинда чет элдан сотиб олиб келинган курсини Дарья Александровнанинг ёнига фиддиратиб келиб.— Бир қаранг,— ўзи курсига ўтириб, юргизиб кўрсатди.— Касал ё заифликдан ёки оёқлари оғриқлигидан юролмаслиги мумкин, аммо унга тоза ҳаво керак, шундай пайтларда курсига ўтиради-ю, сайд қиласди...

Дарья Александровнани ҳамма нарса қизиқтириди, унга ҳамма нарса ёқди, аммо мана шу содда, чин кўнгил билан шу ишга қизиқсан Вронский ҳаммадан ҳам кўпроқ ёқди. «Ҳа, жуда дилбар, жуда яхши киши экан», деб ўйларди баъзан, гапларига қулоқ солмай, лекин унга тикилиб туриб Вронскийнинг юзига синчиклаб қарап экан, Аннани хаёлига келтиради. Вронский шу жўшқинлиги билан Доллига шу қадар ёқиб қолдики, у Аннанинг бунга қандай ошиқ бўлганлигини энди тушуна бошлади.

XXI

Свияжский янги айрирни кўришни истар эди, шунинг учун Анна от заводига борайлик деб таклиф қилганда, Вронский:

— Иўқ, назаримда, княгиня чарчаган бўлсалар керак, отларга ҳам қизиқмаслар,— деди.— Сизлар бора-веринглар, мен княгиняни уйга узатиб қўяман, кейин бир оз гаплашамиз,— деб Доллига мурожаат қилди:— Агар малол келмаса.

Дарья Александровна бирмунча ҳайрон бўлиб:

— Отлар тўғрисида мен ҳеч нарса тушунмайман, уйга қайтсан хурсанд бўлардим,— деди.

У ўзидан бир илтимоси борлигини Вронскийнинг юзидан пайқаган эди. Янглишмаган экан. Эшикдан яна боқقا киришлари биланоқ, Вронский Анна кетган томонга бир қаради-да, Анна овозларини эшитмаслигига, ўзларини кўрмаслигига қаноат ҳосил қилгандан сўнг, гапни бошлади.

Вронский хижолат тўла кўзлари билан Доллига қараб туриб:

— Сизга тапим борлигини пайқадингиз шекилли, а? — деди, — Аннанинг дўстисиз, мен бу хусусда хато қилмайман.— Вронский шляпасини олди-да, дастрўмолчасини чиқариб, тепа соchlари тўкила бошлаган тақир бошини артди.

Дарья Александровна ҳеч қандай жавоб қилмай, унга ҳайиқиброқ қараб қўйди. Долли у билан ёлғиз қолганда, бирдан юрагини ваҳм босди: Вронскийнинг кулиб турган кўзлари ва жиддият тўла юзлари қўрқитиб юборди.

Доллининг миясидан: у мен билан нима тўғрисида гаплашмоқчи, деб турли фикр-хаёлга борди: «Болаларим билан меҳмон бўлиб келишимни сўраса, мен кўннамслигим керак, ё Москвада Аннага дугоналик қилишимни сўрармикан... ё Васенъка Весловкий ва унинг Аннага муносабатини сўрармикан? Балки ўзини айбдор билиб, Китидан гап очиб қолар?» Долли фақат дилни сиёҳ қиладиган нарсаларнигина ўйларди-ю, лекин Вронский гаплашмоқчи бўлган нарсани ҳеч тополмасди.

— Сизнинг Аннага таъсирингиз кучли, сизни жуда яхши кўради у,— деб гап бошлади Вронский.— Менга ёрдам қилсангиз.

Дарья Александровна унинг жонли юзига юраги дов бермай, яна нима деяр экан деб, савол назари билай қараб турарди; липа дарахти сояси орасидан тушиб турган қуёш ёғдуси гоҳ Вронский юзининг бир чеккасини, гоҳ бутунлайин ёритар, гоҳ унинг юзи сояда хўмрайиб қўринар эди; аммо Вронский калтаги билан шағал тошларини илиб, ёнида индамай бўрарди.

— Агар сиз бизникига келган бўлсангиз, Аннанинг эски дўстлари орасида биринчи аёл сиз бўлиб чиқасиз— мен княжна Варварани бу ҳисобга қўшмайман,— демак, сиз бу ерга бизнинг аҳволимизни нормал деб билганингиз учун эмас, йўқ, бу аҳволимизнинг қанчали оғирлигини билганингиз ҳолда, яна уни яхши кўрганингиз, ёрдам қилиш истагида бўлганингиз учун келгансиз. Шундай тушунганим тўғрими?— деб сўради, Долли томонга ўгирилиб.

— Ҳа, албатта,— деб жавоб қилди Дарья Александровна, шамсиясини йигиб туриб.— Лекин...

— Йўқ,— деб Вронский гапини бўлиб қўйдида, шу қилифи билан сухбатдошини ноқулай аҳволга ту-

шириб қўйиши мумкинлигини беихтиёр эсидан чиқариб, тўхтади; Долли ҳам тўхташга мажбур бўлди.— Анна-нинг аҳволи нақадар оғирлигини ҳеч ким мендан ортиқ, мендан кучли ҳис қилмайди. Агар мени қалби, дили бор киши деб ҳисоблаб, мени шундай шарафга нойил қиласанги, бу нарсани осонгина тушуниб оласиз. Шу аҳвол-нинг сабабчиси менман, шунинг учун ҳам ҳаммадан ортиқ сезаман.

Шу сўзни самимият ва қатъияг билан айтгани учун Дарья Александровна Вронскийга беихтиёр завқи келиб:

— Тушунаман,— деди.— Лекин ўзингизни сабабчи деб билганингиз учун муболаға қиляпсиз, деб қўрқаман. Аннанинг аҳволи киборлар оламида оғир албатта, мен бунга тушунаман,— деди яна.

— Киборлар муҳити— дўзах!— қовоқларини хўмрайтириб, шошиб гапирди Вронский.— Петербургда турган ўша икки ҳафта ичиди Анна тортган маънавий азобдан оғирроғини тасаввур қилиб бўлмайди... гапларимга ишонишингизни илтимос қиласман.

— Шундоғу, лекин бу ерда на Анна... на сиз киборларга муҳтоҷ эмассизлар...

— Киборлар!— деди Вронский, нафратланиб.— Киборларга муҳтоҷ бўлиш зарур кебдими менга?

— Аҳвол шундай бўлгандан кейин— ҳамма вақт шундай бўлиб қолиши ҳам мумкин— тинч, bemalol, баҳтли бўлиб яшайверасизлар. Мен Аннадан сезиб турибман: у баҳтли, тамоман баҳтли. Баҳтли эканини менга айтди ҳам,— деди Дарья Александровна, кулимсираб; кейин шу гапни айтиб туриб, Анна чиндан ҳам баҳтлимикан, деган гумонга тушиб қолди.

Аммо Вронскийнинг бу тўғрида гумони йўқ эди.

— Ҳа, ҳа,— деди у.— Биламан, кейинги барча азобу уқубатларидан кейин ўзига келиб қолди; чиндан ҳам баҳтли. Аммо ҳозирги кунда баҳтли. Ҳўш, мен-чи?.. Мени келажак қўрқитади... кечирасиз, юрмоқчимисиз?

— Йўқ, барибир.

— Бўлмаса, бу ерга ўтирайлик.

Дарья Александровна хиёбон бурчагидаги боғ скамейкасига ўтирди. Вронский ёрўпарасига келиб турди.

— Кўриб турибман, у баҳтли,— деб Вронский бояги сўзини яна такрорлади; шунда, Дарья Александровна-нинг Анна чиндан ҳам баҳтлимикан, деган гумони ўзини

яна ҳам баттарроқ ҳайратга солиб қўйди.— Аммо аҳвол шу тахлитда давом эта оладими? Яхши иш қилдикми, ёмон иш қилдикми, бу бошқа масала; аммо толе шу экан,— деди Вронский, русчадан французчага ўтиб,— биз умримизнинг охиригача қовушдик. Севгининг биз учун энг муқаддас бўлган боғлари билан боғландик. Боламиз бор, яна қатор-қатор бола кўришимиз мумкин. Аммо қонун ва ҳозирги аҳволимиз чалкаш, шундай рўпарамизда минглаб ғовлар турибди; Анна эса, шунча тортган азобу уқубатларидан сўнг қалби билан эркин нафас олаётгани учун, бу ғовларни кўрмайди, кўргиси ҳам келмайди. Шундай бўлиши табий. Аммо менинг кўрмаслигим мумкин эмас. Менинг қизим — қонун бўйича менини эмас; Каренинники. Мен бундаقا соҳтагарчиликка кўнмайман!— деди Вронский қўл ҳаракати билан буни рад этгандай. Кейин қовоқларини солиб туриб, Дарья Александровнага қараб қўйди.

Долли унга жавоб қилмай юзига қараб турарди. Вронский сўзини давом қилдирди:

— Хўш, эртага ўғил туғилди дейлик, менинг ўғлим, қонун бўйича у ҳам Каренин бўлади; менинг мулкимга ҳам, давлатимга ҳам меросхўр бўлолмайди; оиласа нечоғлик баҳтли бўлмайлик, нечоғлик фарзанд кўрмайлик, мен билан улар ўртасида ҳеч қандай боғ бўлмайди. Улар Каренин бўлиб кетишади. Бу аҳволнинг қанчали оғир, қанчали мудҳишлигини бир ўйлаб кўринг! Анна билан шу тўғрида гаплашишга ҳаракат қилиб кўрдим. Бу гаплар жигига тегади, холос. Анна гапга тушунмайди, мен ҳам ҳамма дардимни унга очиб айтольмайман. Энди бу масалага бошқа томондан қаранг. Мен-ку Аннанинг севгисидан баҳтиёрман-а, лекин бирон иш қилишим керакми-йўқми! Мен шундай ишни топдим, бу ишдан фаҳрланаман ҳам, иннайкейин, бу ишимни илгариги ошна-офайниларимнинг саройдаги ва хизмат соҳасидаги ишларидан анча олижаноб иш деб ҳисоблайман. Эпли, ҳеч шубҳа йўқки, бу ишимни уларнинг ишларига ҳеч-ҳеч алиштирумайман. Мен шу ерда, уйимда ўтириб ишлайман, шунинг учун баҳтлиман, мамнунман, баҳтимиз учун бизга ортиқ ҳеч нима даркор ҳам эмас. Мен ҳозирги фаолиятимни яхши кўраман. Cela n' est pas un pisaller¹, аксинча...

¹ Яхшиси йўқлиги сабабидан эмас (франц.).

Дарья Александровна гап шу ерга келиб тақалганда Вронский адашиб кетганини сезди, бу чекинишинг нима ҳожати борлигини яхшироқ уқмаган бўлса ҳам, лекин Анна билан гаплаша олмайдиган сирларидан оғиз очгандан кейин энди ҳамма нарсани очди қилиб гапираётганини, қишлоқдаги фаолияти масаласи ҳам, Аннага бўлган муносабати масаласи билан боғлиқ бўлган дард эканини ҳис этди.

— Шундай қилиб, гапимни давом қилдираман,— деди Вронский, ҳушига келиб.— Энг муҳим нарса шуки, ишга киришган пайтимда ишимнинг ўзим билан бирга ўлиб кетмаслигига, мендан кейин меросхўрларим қолишига ишонган бўлишим зарур — менда бўлса бундай ишонч йўқ. Ўзи билан севгили хотинининг болалари ўзиники бўлмаслигини, балки уларни кўришга кўзи бўлмаган, уларни назар-писанд қилмаган бошқа биронники бўлиб кетишини олдиндан билиб турган кишининг аҳволини кўз олдингизга келтириб қаранг? Ахир бу даҳшат-ку!

Ҳаяжони кучайиб кетди шекилли, жим бўлиб қолди.

— Ҳа, албатта, тушунаман. Хўш, Аннанинг қўлидан нима келади? — деб сўради Дарья Александровна.

— Гапимдан мақсад шу-да,— деди Вронский, зўрка ўзини босиб.— Аннанинг қўлидан келади, ҳамма нарса Аннага боғлиқ... ўз болаларимни фарзандликка олишга рухсат беринг деб подшодан илтимос қилиш учун ҳам талоқ керак бўлади, талоқ масаласи эса Аннага боғлиқ. Эри талоқ хатини беришга рози бўлган — ўша вақт эрингиз талоқ масаласини ҳал қилиб қўяёзган эди. Биламан, ҳозир ҳам йўқ демас эди. Фақат хат ёёса кифоя эди. Эри ўшанда: «Агар Анна рози бўлса, мен йўқ демайман»,— деган. Албатта,— деди Вронский қовоини солиб,— фақат бу бафри тош одамларнинггина қўлларидан келадиган мунофиқлик бу. Уни Анна эслаганда, қанчалик азобга тушишини билади, билган мечун ҳам хат ёзишини талаб қиласди. Аннага қийин бўлишини тушунаман, албатта. Лекин сабаблар шу қадар муҳимки, passer par-dessus toutes ces finesse de sentiment¹ зарур бўлади. Il y va du bonheur et de l'existence d'Anne et de ses entants². Гарчи менга оғир бўлса, жуда-жуда оғир бўл-

¹ ҳис-туйғуларнинг бу ҳамма нозик жойларидан ҳатлаб ўтиш (франц.).

² Гап Анна билан болаларнинг бахти ва тақдири устида кетяпти (франц.).

са ҳам, ўзимни ўйлаётганим йўқ,— деди, ўзига қийин бўлгани учун аллакимгга таҳдид қилаётгандек.— Гап шунаقا, княгиня, мен нажот лангарига осилгандек, уялмай-нетмай, сизга осилиб оламан. Эрига хат ёзиб, талоқ хатини талаб қилдириш учун Аннани йўлга солишда менга ёрдам беринг!

Дарья Александровна ўзининг Алексей Александрович билан охирги марта учрашганини дарҳол эсига олиб:

— Ҳа, албатта,— деди, ўйчан бир қиёфада. Кейин Аннани эслаб, қатъий қарор билан такрорлади.— Ҳа, албатта.

— Аннага бўлган таъсирингизни ишга солинг, бир иш қилингки, хат ёзсин. Мен бу тўғрида Аннага бир нима дейишни хоҳламайман, деёлмайман ҳам.

— Ҳўп, гаплашиб кўраман. Тавба, нега ўзи буни ўйламайди-я?— деди Дарья Александровна, Аннанинг кўзини сузадиган янги одат чиқариб олганини нима учундир бирдан эслаб; гап худди ички сирларига бориб тақалганда, Анна кўзларини сузиб қўйганини ҳам ҳозир эсига туширди. «Ҳаётнинг ҳамма томонларини кўрмаслик учун кўзларини қисиб қарайди шекилли»,— деб ўйлади Долли. Кейин Вронскийнинг юзидағи миннатдорлик аломатларини кўриб:— Мутлақо, ўзим учун ҳам, Анна учун ҳам гаплашиб кўраман,— деб жавоб қилди.

Үринларидан туриб, уйга қараб юришди.

XXII

Анна, Доллининг аллақачон қайтганини кўриб, Вронский билан унинг ўртасида ўтган гапни сўраётгандек қилиб кўзларига диққат билан қаради-ю, лекин сўрамади.

— Овқат вақти ҳам бўлиб қолди шекилли,— деди Анна.— Ҳали сен билан дурустроқ кўришганимиз ҳам йўқ. Бутун умидим оқшомдан. Энди бориб кийиниш кепрак. Менингча, сен ҳам. Қурилишда ҳамма ёғимиз булғанди.

Долли бўлмасига кетаётиб, кулгиси қистади. Киядиган бошқа кийими йўқ эди, чунки энг яхши кийими эгнида эди; лекин овқатга тайёргарлик кўрганини нима билан бўлса ҳам билдириш учун хизматкор қиздан ил-

тимос қилиб кўйлагини тозалатди, енглиги билан бантингини ўзгартди, бошига тўр ташлаб олди.

Анна яна ҳам одмироқ бўлган учинчи кўйлакда чиққандада:

— Мана, қўлимдан келгани шу бўлди,— деди кулимсираб.

— Ҳа, биз бу ерда ҳам расм-русумларга риоя қиласиз,— деди Анна, ўзи ясанган-тусангани учун кечирим сўраётгандек қилиб.— Келганингдан Алексей жуда хурсанд, у камдан-кам шунаقا хурсанд бўлади. Жуда ҳам меҳри тушиб қолибди сенга,— деб қўшиб қўйди.— Чарчаганинг йўқми?

Овқатгача бирон масала тўғрисида гаплашгани вақт қолмаган эди. Меҳмонхонага киришганда, қора сюртукдаги эркаклар билан княжна Варвара ўша ерда эди. Архитектор фрак кийиб келибди. Вронский доктор билан иш бошқарувчисини меҳмонга таништириди. Архитекторни бўлса касалхонада таништириб қўйган эди.

Соқол-мўйловлари тоза қирилган юмaloқ юзи ва оҳорланган оқ галстугининг бантини ярқираб турган семиз хизматкор овқат сузилганини хабар қилди. Хонимлар қўзғалдилар. Вронский Свияжскийдан Анна Аркадьевнани қўлтиқлаб олишини илтимос қилиб, ўзи Доллиниг ёнига борди. Бесловкий Тушкевичдан илдамроқ келиб қўлини княжна Варварага тутди. Шунинг учун Тушкевич доктор ва мудир билан бирга борди.

Овқат, емакхона, идиш-товоқ, хизматкорлар, вино ва тамаддилар уйнинг янгича ҳашаматига муносеб ва балки, яна ҳам ҳашаматлироқ, яна ҳам янгроқ бўлиб кўринарди. Дарья Александровна ўзи учун янгилик бўлган бу ҳашаматни кузатиб борар, бу ердаги ҳашаматлар ўз тарзу ҳаётига нисбатан бекиёс баланд бўлгани учун, бу ерда кўрган нарсаларининг ҳеч бирини ўз уйига татбиқ қилиш ниятида бўлмаса ҳам, уй-рўзгор тебратиб турган бека кўзи билан беихтиёр ҳамма нарсага, ҳамма икир-чикирларга эътибор қилар, бу нарсаларни ким қилди, қандай барпо қилди деб ўз-ўзидан сўраб қўяр эди. Васенъка Бесловкий, ўзининг эри, ҳатто Свияжский ҳам, иннайкейин, у биладиган жуда кўп одамлар бу нарсаларни ҳеч маҳал ўйлашмас эди-ю, лекин ҳар қандай боодоб хўжайин ўз уйидаги қулайликларни вужудга келтириш учун унча захмат чекмаганини, аксинча, ўз-ўзидан бўлиб қолганлигини меҳмонларига сездириш

ни хоҳлайди, деган гапга ишониб келишарди. Дарья Александровна бўлса болаларга пишириб бериладиган қаша ҳам ўз-ўзидан тайёр бўлиб қолмаслигини биларди. Шунинг учун уй-рўзгорни усталик билан бошқариш учун кимнинг бўлса-да, озмунча диққат сарф қилмаганига амин эди. Алексей Кирилловичнинг дастурхонга кўз югуртирганидан, бош хизматкорга калласи билан ишора қилганидан, ўзига шўрванинг хилларини таклиф этганидан Долли ҳамма нарса уй хўжасининг ғамхўрлиги билан қилиниб, яна шу ғамхўрлик орқасида сақлаб келинаётганини англади. Бу нарсалар Весловскийга қанчали боғлиқ бўлса, Аннага ҳам, афтидан, шунчали боғлиқ кўринарди. Анна, Свияжский, княжна ва Весловский олдиларига қўйилган нозу неъматлардан хурсанд бўлиб ўтирган бир хил меҳмонлар эди.

Анна фақат суҳбат олиб боришда бекалик қиласади. Лекин кичкина дастурхон теварагида, ўзлари одатла ишмаган ҳашаматдан довдираб қолмасликка тиришган ва умумий гурунгга узоқ бош қўша олмайдиган тамоман бошқа муҳит кишилари бўлмиш ишбошқарувчи билан архитектор ҳузурида олиб бориш ниҳоятда қийин бўлган бу оғир суҳбатни Анна ўзига хос назокат билан, табиийлик билан, ҳатто, Дарья Александровнанинг пайкалича, мамнуният билан олиб борарди.

Гап Весловский билан Тушкевичнинг ўзлари ёлғиз қайиққа тушганлари устида борди; Тушкевич Петербургдаги Яхта-клубда ўtkазилган сўнгги пойгани ҳикоя қила кетди. Лекин суҳбат кесилгач, Анна пайт пойлаб туриб, архитекторни сукутдан қутқазиш учун, унга дарҳол гап отди.

— Николай Иванович сўнгги марта келганларидан бери,— деди Анна, Свияжский тўғрисида,— янги бино қад кўтариб қолганига ҳайрон бўляптилар, ўзим ҳам ҳар кун бориб тураману, ҳар кун ишнинг шундай жадал кетаётганига ҳайрон бўламан.

— Граф жаноблари билан ишласанг маза қиласан,— деди архитектор кулимсираб (у ўз қадрини биладиган, ҳурмат бурчини бажо келтирадиган вазмин одам эди). Губерния маъмурлари билан қилинадиган ишга сира ўҳшамайди бу. У ерларда қучоқ-қучоқ қофозга ёзиладиган нарсаларни бу ерда графга айтиб бераману, уч оғиз сўз билан масалани ҳал қиласиз.

— Америка усули,— деди Свияжский, кулимсираб.

— Ҳа, у ерда бинолар ҳар томонлама ўйлаб қурилади...

Гап Америка Қўшма Штатларида ҳокимиятдан сунистеъмол қилинишига кўчган эди, лекин Анна ишбошқарувчини сукутдан қутқазиш учун гапни дарҳол бошқа ёққа буриб юборди.

— Янчиқ машинасини ҳеч кўрганмисан?— деб сўради Дарья Александровнадан.— Сени йўлда учратгани мизда, кўргани борган эдик. Ўзим ҳам биринчи кўрганим.

— Қанақа ишлар экан?— деб сўради Долли.

— Бамисоли қайчидай. Тахталари, яна жуда купмайдა қайчилари бор. Мана бундоқ.

Анна қўша-қўша узук таққан чиройли, оппоқ қўлларига пичоқ билан санчқи олиб, кўрсата бошлади. Уқтираётган нарсасидан ҳеч нима тушуниб бўлмаслигини ўзи кўриб турса ҳам, лекин тилининг ширинлигини, қўлларининг эса чиройлилигини билгани учун яна изоҳини давом қилдираверди.

Весловкий ундан кўз узмай қараб турган эди. Хушиомадгўйлик қилиб:

— Пичноқлари кўпроқ қаламтарошга ўхшайди,— деди.

Анна мийиғида кулимсираб қўйди-ю, лекин жавоб қилмади. Ишбошқарувчига юзланиб:

— Ростдан ҳам қайчига ўхшамайдими, Карл Федорович?— деди.

— О ja,— деб жавоб қилди немис. — Es ist ein ganz einfaches Ding¹,— дея машинанинг тузилишини уқтира кетди.

— Аттанг, ўзи боғламас экан-да. Мен Вена кўргазмасида ўзи боғлаб ҳам қўядиган машинани кўрувдим,— деди Свияжский.— Ўшандақаси қулайроқ бўларди-да.

— Es kount drauf an... Deß Preis von Draht muss ausgerechnet werden².— Сукут қилиб ўтирган немис гапга киргандан кейин Вронскийга юзланди: Das lässt sich ansehen, Erlaucht³.— Немис ҳар хил ҳисобларни ёзив борадиган дафтарчаси билан қалами чўнтағида эди, «чўнтағига бир қўл солди-ю, лекин овқат устида ўтирга-

¹ О, албатта, бу жуда осон нарса (немс.).

² Гап шундаки... сим нархини ҳисоблаб чиқиши керак (немс.).

³ Буни ҳисоблаб чиқиши мумкин, граф жаноблари (немс.).

нини эслаб, бунинг устига, Вронскийнинг ҳам совуқ бир назар билан қараб қўйганини пайқаб, қўлини тортиб олди.— Zu complicirt macht zu viel Klopot¹,— деб гапига хотима берди.

— Wunseht man Dochots, so hat man auch Klopots²,— деди Васенъка Весловский, немиснинг жиғига тегиб. Қейин яна шундай табассум билан Аннага мурожаат қилди.— Jadore I' allemand³.

— Cessez⁴,— деб қўйди Анна, ҳазил-мутойиба аралаш бир жиддият билан.

— Биз сизни даладан топармиз, деб ўйлаган эдик, Василий Семёнич,— деди Анна, касалванд докторга қараб,— даладамидингиз?

Доктор хўмрайиб:

— Далада эдим, лекин жуптакни тўғрилаб қолдим,— деди, ҳазил аралаш.

— Демак, жуда ажойиб иш қилибсиз-да.

— Жудаямки, асти сўрамайсиз!

— Кампирнинг соғлиги қалай? Терлама эмасдир деб ўйлайман.

— Терлама деб ҳам бўлмайди, лекин аҳволи яхши эмас-да.

— Аттанг!— деди-ю Анна, шу тахлит меҳмонларига ҳурмат бурчини бажо келтиргандан кейин, ўзига қарашли одамларга мурожаат қила бошлади.

— Сизнинг изоҳингизга қараб машина қилинадиган бўлса дейман, Анна Аркадьевна, жуда қийин бўлардида,— деди Свияжский ҳазиллашиб.

— Йўқ, нимага?— деди Анна, кейин машинанинг қурилиши ҳақидаги ўз изоҳида аллақандай ширин гап ўтган бўлса, буни Свияжский сезиб қолибди-да, деб кулимсираб гапира кетди. Ёшларга хос бўлган бу янгиcha ноз Доллига ёқмади.

— Аммо Анна Аркадьевнанинг архитектурадаги билими одамни ажаблантиради,— деди Тушкевич.

— Албатта, кеча ўзим ҳам эшигдим, Анна Аркадьевна плинтус тўғрисида гапираётган эдилар,— деди Весловский.— Тўғри айтдимми?

¹ Одамнинг бошини оғритадиган оғир иш (немс.).

² Даромадни кўзлаган киши бош оғриғига ҳам чидаб беради (немс.).

³ Немис тилини яхши кўрмаганидан-да. (Франц.)

⁴ Бас қилинг (франц.).

— Кўра-кўра кўзинг пишиб, эшита-эшита қулоғингга қўйилганидан кейин бунга ажабланиб бўладими,— деди Анна.— Чамамда, уйни нимадан қилишларини ўзингиз билмасангиз ҳам керак?

Анна ўзи билан Весловский ўртасидаги қочириқ гаплардан норози бўлса ҳам, яна беихтиёр берилиб кетаётганини Дарья Александровна кўриб ўтиради.

Вронский шундай пайтларда ўзини Левиндан тамоман бошқача тутарди. Весловскийнинг лақиллашларига ҳеч қандай аҳамият бермас, аксинча, унинг ҳазиллари ни маъқуллаб ҳам қўяр эди.

— Бўлмаса айтинг-чи, Весловский, гиштларни нима билан жисплаштиришади?

— Албатта, цемент билан-да.

— Яшанг! Цемент ўзи нима?

— Лойга ўхшаган... йўқ, замазкага ўхшаган нарсада,— деб Весловский ҳаммани кулдириди.

Овқат қилиб ўтирганлар орасида гап гоҳ сийғаниб, гоҳ қоқиниб кетиб, гоҳ бироннинг иззати нафсига тегиб сира тўхтамай давом қилди; гапга қош-қовоқларини солиб индамай ўтирган доктор, архитектор ва ишбошқарувчигина аралашмади. Бир марта Дарья Александровнанинг ҳам жигига тегиб ўтишди, шунда Долли алам қилганидан ҳатто қизариб кетди; кейин эса ўзим ортиқча, бемаъни гап қилиб юбормадиммикан, деб ўйланиб қолди. Свияжский Левиндан гап очди, унинг: машиналар рус хўжалигида фақат зарап келтиради, деган ғалати гапларини айтиб берди.

— Мен бу жаноб Левинни билиш шарафига ноил эмасман,— деди кулимсираб Вронский,— лекин ўзи қоралаётган машиналарни ҳеч қачон кўрмаган бўлса керак. Агар кўрган, синаган бўлса, у ҳолда чет эл машиналарини эмас, биронта рус машинасини кўрган. Бу хусусда қандай муҳокама бўлиши мумкин?

— Умуман, туркча муҳокама,— деди Весловский, Аннага кулимсираб туриб.

— Унинг муҳокамаларини ҳимоя қилиш қўлимдан келмайди,— деди ўтдай ловиллаб, Дарья Александровна,— шундай бўлса ҳам айтишим мумкин: у жуда билимли, ўқиган киши; агар шу ерда бўлса борми, сизларга қандай жавоб беришни биларди. Лекин мен билмайман.

— Мен уни жуда яхши кўраман, биз жуда қалин

օғайнилармиз,— деди Свияжский, меҳрибонлик билан кулимсираб.— Mais pardon, il est un petit peu toqué¹,— масалан, земствони ҳам, мировой судьяларни ҳам кераксиз нарсалар деб даъво қилиб, ҳеч бирига бош қўшишни хоҳламайди.

Вронский муз солинган графиндан таглик юпқа стаканга сув қўйиб туриб:

— Ҳуқуқимиз зиммамизга юклаётган бурчларимизни тушунмаймиз, шунинг учун бурчларимизни инкор қиласиз — бу биз русларга хос бепарволик,— деди.

Дарья Александровна Вронский ўзини баланд олиб айтган бу гапидан жаҳли чиқиб:

— Ўз бурчини Левиндан ортиқроқ бажарадиган одамни ҳали кўрганим йўқ,— деди.

Бу гап Вронскийнинг иззати нафсига тегди шекилли:

— Мен, аксинча,— деб сўзини давом қилдирди.— Мен, аксинча, мени боримча кўрганингиз ва буни айтиб мени шарафлантирганингиз учун жуда миннатдорман, лекин мана бу Николай Иванич (Свияжскийни кўрсатди) шарофати билан мени мировой судга фахрий раис қилганларини айтяпман. Мен қўлимдан келадиган ҳар қандай иш қатори съездга боришни ҳам, мужикнинг оттўғрисидаги ишини муҳокама қилишни ҳам ўшандай муҳим бурчим деб ҳисоблайман. Агар мени земство аъзоси қилиб сайлашса, буни мен ўзимга шараф деб биламан. Мен заминдор сифатимда кўриб келаётган фойдаларимни фақат шу хизматим билангина оқлашим мумкин. Шўrimиз шундаки, катта заминдорликнинг давлат доирасида эга бўлиши керак бўлган аҳамиятига тушунмайдилар.

Вронскийнинг ўз дастурхони устида ҳақлигига кўнгли тўқ эканлигини кўриш, гапларини эшитиш Дарья Александровнага ғалати туюларди. Фикрлари буникига тескари бўлган Левин ҳам ўз дастурхони устида кескин-кескин муҳокамалар юритганини эслади. Лекин Dolli Левинни яхши кўрар, шунинг учун тарафини оларди.

— Демак, келажак съездда сизни кўзда тутамиз-

¹ Лекин, кечирасизлар, бир оз тентакнамо қилиқлари бор (франц.).

да, а граф?— деди Свияжский.— Аммо саккизинчидан ўша ерда бўлиш учун барвақтроқ жўнаш керак. Меникига бориб тушсангиз бошим осмонга етади. Шундай қиласиз-да, а?

— Сенинг веau-féenggga мен бир оз қўшиламан,— деди Анна.— Лекин унча эмас,— деб қўшиб қўйди кейин, кулимсираб туриб.— Мен бир нарсадақ қўрқаман: охирги пайтларда бизда ижтимоий вазифалар жуда қўпайиб кетяпти. Илгариги вақтларда амалдорлар шунча кўп эдики, ҳар бир ишга биттадан амалдор тўғри келарди, мана энди жамоат арбоблари қўпайиб кетди. Алексейнинг бу ерга келганига атиги олти ой бўлибди-ю, дарров бештами-олтитами идорага аъзо бўлиб кирибди—васий, судья, аъзо, маслаҳатгўй, яна отга тааллуқли бир нарса. Dutrain que cela ya¹ ҳамма вақти шунга кетади. Ишчиларнинг шунча қўплиги фақат хўжа кўрсинг учун қилинётган иш бўлмасин деб қўрқаман. Сиз қанча жойда аъзосиз; Николай Иванович?— деб Свияжскийдан сўради.— Чамамда, йигирматадан ортиқ жойда бўлсангиз керак.

Анна ҳазил аралаш гапираётган бўлса ҳам, лекин сўзларининг оҳангидан тажанглик сезилиб турарди. Анна билан Вронскийни диққат билан кузатиб ўтирган Дарья Александровна бу тажангликни дарҳол пайқаб олди. Шу гап маҳалида Вронскийнинг юзи дарҳол жиддий тус олганини ҳам пайқади. Дарья Александровна буни ҳам, княжна Варвара гапни бошқа ёққа буриб юбориш учун Петербургдаги танишлар ҳақида дарҳол гап очганини ҳам пайқади, кейин боғда Вронский ўз фаолияти ҳақида ноўрин гап қилганини эслаб, ижтимоий фаолият тўғрисидаги бу масала Анна билан Вронский ўртасидаги аллақандай жанжал билан боғлиқ эканлигини англади.

Овқатлар, ичимликлар, идиш-оёқлар — буларнинг ҳаммаси жуда яхши эди, лекин булар ҳам Дарья Александровна зиёфатларда ва балларда кўрган идиш-оёқлар сингари кўзга ташланмайдиган характерда эди. Долли эса бундай зиёфатларга кўпдан бери бормаган эди; шунинг учун оддий кунда, кичик бир даврада ўтган бу ҳашаматлар Доллида нохуш таассурот қолдирди.

Овқатдан сўнг айвонга чиқиб ўтиришди. Кейин lawn tennis ўйнай бошлишди. Ўйинчилар икки тўдага бўлини-

¹ Шундай тарзи ҳаёт натижасида (франц.).

шиб, жуда яхши текисланган, шиббаланган *крокетграунд* майдончасида устунлари зарҳал билан бўялган таранг тўрнинг икки томонига келиб туришди. Дарья Александровна ҳам ўйнамоқчи бўлди-ю, лекин анчагача ўйинга тушунолмади, тушунгандা эса шу қадар чарчаб қолган эдикни, княжна Варваранинг ёнига ўтириб, ўйинни томоша қилди. Доллининг шериги Тушкевич ҳам ўйиндан чиқди; бошқалар эса ўйинни узоқ давом қилдиришди. Свияжский билан Вронский иккаласи жуда яхши, вазмин ўйнади. Булар ўзларига томон ирғитилган коптокни ҳушёрлик билан кузатишар, шошмасдан, имилламасдан чақон етиб боришар, коптокнинг сакрашини кутиб туриб, усталик билан уриб, тўрдан ошириб ўтказишарди. Весловский бошқалардан ёмонроқ ўйнарди. Ўйинда жуда қизишса ҳам, лекин хушчақчақлиги билан ҳаммани кулдириб турди. Кулишлари, қичқиришлари бир зум ҳам тинмади. У ҳам бошқа эркаклар сингари. ҳонимлар ижозати билан сюргутгини ечиб ташлагани учун оқ, енгил кўйлаги ичида тиқилиб турган барваста чиройли қомати, тер босган қизил бетлари ва чақон ҳаракатлари билан одамнинг миясида маҳкам сақлашиб қоларди.

Шу кеч Дарья Александровна ухлагани ётиб кўзларини энди юмиши биланоқ *крокетграундда* у ёқдан-бу ёққа чопиб юрган Васенъка Весловкийни кўрди.

Ўйин палласида Дарья Александровнанинг вақти чоғ бўлмади. Ўйин маҳалида Васенъка Весловкий билан Анна ўртасида давом қилган ғамзабозлик, болалар ўйинни катталарнинг ўзлари, болаларсиз ўйнашлари — бу умумий, ғайри табии аҳвол Доллига ёқмаган эди. Лекин бошқаларнинг таъбларини хира қилмаслик, бир амаллаб вақтни ўтказишлиқ учун, дамини олгандан кейин, яна ўйинга қўшилди-да, ўзини жуда хурсанд қилиб кўрсата бошлади. Бутун куни билан ўзини шундай ҳис қилди, гўё у ўзидан кўра' яхшироқ артистлар билан театрда ўйнаётгандек бўлар, ўзининг ёмон ўйини билан бутун ишни бузиб кўяётгандек туюларди.

Долли, агар кўнглига сифса, икки кун туриб кетиши нияти билан келган эди. Лекин кечқурун, ўйин палласида, эртагаёқ жўнаш қарорига келиб қолди. Йўлда кўзига жуда ҳам хунук кўриниб кетган азоббахш оналик ташвишлари болаларсиз ўтган шу биргина кундан сўнг Доллига бошқача кўриниб, уни ўзига торта бошлади.

Оқшом чойидан ва тунги қайиқ сайдидан сўнг Дарья Александровна бўлмасига ўзи ёлғиз кириб, кўйлаклари ни ечиб, ётиш ҳаракатида сийрак соchlарини тартибга сола бошлагандагина енгил тортиди.

Хозир Аннанинг киришини ўйласа ҳам кўнгли хира бўлар, ўз фикрлари билан ўзи ёлғиз қолишни хоҳларди.

XXIII

Долли энди ётмоқчи бўлиб турганда Анна кечки кийимида кириб келди.

Шу ўтган кун давомида Анна ички дардлари, ҳасратлари ҳақида бир неча бор оғиз очган бўлса ҳам, лекин бир-иккита сўз айтар-айтмас: «Хайр, майли, кейин ёлғиз қолганда бафуржга гаплашармиз, сенга айтадиган гапим шу қадар кўпки!» деярди-ю, тўхтаб қоларди.

Мана ҳозир иккови холи эди, шундай бўлса ҳам Анна нимадан гапиришини билмасди. У ҳозир дераза олдида Доллига қараб, кўнглидаги битмас-туганмасдек кўринган ҳасратларини бир-бир хаёлидан ўtkазиб ўтирас, лекин айтадиган гап тополмай ҳайрон бўларди. Назарида, ҳозир ҳамма гап айтиб бўлингандек туюларди.

— Кити қалай? — деди Анна, чуқур хўрсингандан сўнг Доллига гуноҳкорларча қараб. — Тўғрисини айт, Долли, мендан хафа эмасми?

— Хафа? Йўғ-э! — деди Дарья Александровна, кулимсираб.

— Мендан нафратланар, жирканар?

— Йўғ-э! Лекин, ўзинг биласан, бундай нарсалар кеширилмайди.

— Ҳа, ҳа, — деди Анна, юзини ўгириб; кейин очиқ деразадан қараб ўтирди. — Лекин менда гуноҳ йўқ эди. Гуноҳ кимда эди? Иннайкейин, гуноҳ деган нарсанинг ўзи нима? Тавба, бундан бошқача бўлиши мумкин эдими? Хўш, сен нима дейсан? Стивага тегмаслигинг мумкинмиди?

— Ўзим ҳам ҳайронман. Менга қара, сен менга айт шуни...

— Хўп, хўп, лекин Кити тўғрисидаги гапимизни тутатганимиз йўқ. Менга қара, Кити баҳтлими? Эрини жуда ажойиб одам дейишади.

— Ажойиб дейиш ҳам кифоя қилмайди. Бундан яхшисини кўрган эмасман.

— Вой, худога шукур! Жуда хурсанд қилдинг! Ажо-йиб одам дейиш ҳам камлик қилади,— деб таクロлади Анна.

Долли кулимсираб қўйди.

— Кел, ўзингдан гапир. Ҳали гаплашадиган гапим кўп. Биз...— Долли Вронскийни нима деб аташини билмай тўхтаб қолди. Граф дейишини ҳам, Алексей Кириллович дейишини ҳам ўзига эп кўрмасди.

— Алексей билан,— деди Анна,— биламан, Алексей билан гаплашдинглар. Аммо сендан бир нарсани рўйрост сўрамоқчиман: ўзим тўғрисида, ҳаётим тўғрисида нима ўйлайсан?

— Дабдурустдан қандай айтиб бўлади? Рости, бир нима дейишимни билмайман.

— Йўқ, нима бўлса ҳам айтасан... туриш-турмушилни кўриб турибсан. Лекин эсингдан чиқмасин, сен бизни ёзда ёлғиз эмаслигимизда кўряпсан... Биз эрта баҳорда кўчиб кетамиз. Ёлғиз иккаламизгина турардик, бундан кейин ҳам ёлғиз турамиз, менинг бундан бошқа тилагим йўқ. Лекин фараз қил, мен усиз тураман, ёлғиз тураман, бундан кейин ҳам шундай бўлади... Мен ҳамма аломатлардан кўриб турибман: бу аҳвол таクロланаверади, умрининг ярмини уйдан ташқарида ўтказади,— деди-да, ўрнидан туриб келиб, Доллига яқинроқ жойга ўтириди.

Эътиroz билдиromoқчи бўлиб турган Доллининг гапини оғзидан олиб:

— Албатта,— деди,— албатта уни зўрлаб тутиб қолмайман. Тутаётганим ҳам йўқ. Айтайлик, бугун пойга, унинг отлари чопади, ўзи ҳам боради. Жуда хурсандман. Лекин менинг аҳволимни ўйлаб кўр, кўз олдингта келтириб кўр... э, буни гапириб нима ҳам қилдим!— деб жилмайди.— Қани, сен билан нима тўғрисида гаплашди?

— Ўзим гапирмоқчи бўлиб турган нарсалардан гапирди, шунинг учун унга адвокатлик қилишим осон бўлади: яъни сенинг аҳволингни....— Дарья Александровна тутилиб қолди,— тузатиш, яхшилаш чораси бормийўқмилигидан гапирди... бу нарсага менинг қандай қарашимни ўзинг биласан. Ҳар ҳолда, агар иложи топилса, эрга тегишинг керак..

— Яъни талоқ хатини ол демоқчисан-да?— деди Анна.— Петербургда менинг олдимга келган бирдан-бир хотин Бетси Тверская бўлди, бундан хабаринг борми?

Сен танийсан-ку уни? An fond c'est la femme la plus degravée du exiéste¹. Эрини энг ифлос йўллар билан алдаб, Тушкевич билан алоқа қилиб келарди. Ана шу хотин ҳам, аҳволим тўғриланмагунча, мени танишни истамаганини айтди. Ўйлама, сени унга ўхшатаётганим йўқ... Сени биламан, жонгинам... Ҳозир беихтиёр эсимга тушиб кетди-да... Шундай қилиб, сенга нима деди у?— Анна яна қайтариб сўради.

— У сени ҳам, ўзини ҳам ўйлаб қийналаётганини айтди. Эҳтимол, сен буни худбинлик деб айтарсан, лекин худбинлик бўлганда ҳам, қонуний, олижаноб худбинлик Унинг истаги, аввало, қизини қонуний йўл билан қиз қилиб олиш, сенга эр бўлиш, сенга ҳуқуқли бўлиш.

— Мен шу аҳволимда унга бир жорияманки, қайси бир жория хотин менчалик жория бўла оларкин?— Анна қовоқларини солиб турив Доллининг гапини бўлиб қўйди.

— Унинг энг катта истаги... сени азоб чекмасин, дейди.

— Бу бўладиган гап эмас! Кейин?

— Кейин, болаларингиз ўз фамилияларида бўлишини истайди — бу ўринли гап.

Анна Доллига қарамасданоқ кўзларини сузиб туриб:

— Қанақа болалар?— деб сўради.

— Ани, кейин бўладиганлари.

— Кўнгли тўқ бўллаверсин, энди бола кўрмайман.

— Бола кўрмаслигингни сен қаердан биласан?..

— Бўлмайди, чунки бўлишини хоҳламайман.

Анна Доллининг юзидаги содда, мароқ, ҳайрат ва даҳшат аломатларини кўриб, шундай ҳаяжонга тушиб турганига қарамай, кулимсираб қўйди.

— Касал бўлганимдан кейин доктор шундай деди...

— Бўлмаган гап!— деди Долли кўзларини олайтириб. Бу нарса Долли учун оқибати жуда катта бўладиган, ақлга ҳам сиғмайдиган имконсиз нарсадай туюлди; бу нарса кейинча Доллини жуда кўп, жуда кўп ўйлашга мажбур қилган кашфиётлардан бири бўлди.

Биттадан ёки иккитадан фарзанд кўрадиган оиласарнинг сирини бирданнiga равшанлаштириб юборган бу кашфиёт Доллида шунча кўп ўйлар, мулоҳазалар, қарама-қарши ҳислар уйғотдики, у бир нима дейишга

¹ Аслда — бориб турган бузуқ хотин (франц.)

қодир бўлмай, кўзларини олайтириб, Аннага ҳайронлик билан қараб қолди. Бугун йўлда келаётиб орзу қилган нарсаси шу эди, лекин ҳозир, бу нарсанинг мумкинлиги ни билгандан сўнг, қўрқиб кетди. Ў бу нарсани ҳаддан зиёд мураккаб масаланинг ҳаддан зиёд осон ҳал қилиниши деб биларди.

— N'est ce pas immoral?¹— деди зўрға, бир оз жим қолгандан кейин.

— Ҳима учун? Ўзинг ўйлаб кўр, мен шу икки нарсадан бирини танлаб олишим керак: ё ҳомиладор бўлишим, яъни касал бўлишим керак ё бўлмаса эримнинг, бари бир, эримнинг дўсти, ўртоғи бўлиб қолишим керак,— деди Анна, жўрттага юзаки, енгилтак бир оҳангда.

Дарья Александровна илгари ўзи учун келтирган бу далилларни эшилди-ю буларда илгариги қаноатдан асар ҳам йўқлигини сезиб:

— Ҳа-да, ҳа-да,— деди.

— Сен учун, бошқалар учун,— деди Анна, худди Доллининг ўйларини билиб олгандай,— яна гумон бўлиши мумкин; лекин мен учун... тушунгин, мен ахир хотини эмасман, у мени севиши мумкин бўлган кунгача севади. Хўш, ана ундан кейин севгисини қандай сақлауб қола оламан? Шу биланми?

Анна оппоқ қўлларини қорни олдида чўзиб кўрсатди.

Дарья Александровнанинг фикр ва хотиралари (киши ҳаяжонга тушганда шундай бўлади), ғайри оддий бир тезлиқда миясига тўпланиб,чувала бошлади: «Мен Стивани ўзимга ийдириб ололмадим,— деб ўйлаб кетди Долли;— мени ташлаб, бошқага кетди; менга хиёнат қилгандан кейин топган ўша биринчи ёри ҳам, ҳар қанча чиройли, шўх бўлса-да, барибир ушлаб қололмади. Стива уни ҳам ташлаб, бошқасини топди. Наҳотки, Анна ҳам шу ҳусни билан граф Вронскийни ўзига ийдириб олиб, ушлаб қолса? Агар граф Вронский шу нарсани қўмсайдиган бўлса, албаттә, бундан ҳам жозибадорроқ, шўхроқ пардоз ва андозларни топа олади. Яланоч қўллари қанчали оқ, қанчали гўзал бўлмасин, тўла қомати, бу қора соchlари, ҳуснига ҳусн қўшган юзи қанчали чиройли бўлмасин, у ҳам, менинг жирканч, аянч, дилбар эрим сингари яхшироғини топиб олади».

Долли жавоб қилмасди, фақат хўрсинибгина қўя қол-

¹ Ахир бу ахлоқизлик эмасми? (Франц.)

ди. Анна бу хўрси нишда норозилик борлигини сезса ҳам, яна сўзини давом қилдирди. Унинг ихтиёрида яна ҳам кучлироқ далиллар бор эди, бу далилларга жавоб топиб бўлмасди.

— Сен буни яхши эмас дейсанми? Йўқ, чуқурроқ ўй-лаб боқиш керак,— деди, сўзини давом қилдириб,— менинг аҳволим хотирингдан чиқяпти. Шу аҳволимда қандай қилиб бола кўргим келади? Азобини айтатганим йўқ, азобидан қўрқмайман. Ўйлаб кўр: болаларимнинг аҳволи қандай бўлади? Бироннинг фамилияси билан юрган болалар — баҳтсиз болалар, булар дунёга келганлари учун оналаридан, оталаридан, туғилганларидан уядиган бўлиб ўсишади.

— Ҳа, баракалла, шунинг учун ҳам талоқ хатини олиш керак.

Аммо Анна қулоқ солмади. У ўзида неча бор қаноат ҳосил қилдирган далилларини охиригача айтиш тилагида эди.

— Бу ёруғ дунёга бебахтларни келтирмасликка ақлим етмаса, ақлнинг менга нима ҳожати бор?

Анна Доллига бир қараб олди, лекин жавоб кутмасдан, яна давом қилди:

— Мен бу бебахт болалар олдида ўзимни ҳамма вақт гуноҳкорман деб, эзилиб ўтардим,— деди.— Агар у болалар дунёга келишмаса лоақал баҳтсиз бўлишмайди, агар баҳтсиз бўлишса, у ҳолда бир мен айборд бунга.

Дарья Александровна ўзига келтирган далиллар ана шулар эди; лекин ҳозир эшитиб туриб, буларнинг маъносига тушунолмасди. «Дунёга келмаган болалар олдида қандай гуноҳкор бўлиш мумкин-а?» деб ўйларди Долли. Шунда бирдан миясига: «Гриша туғилмаган бўлса, бошқа бирон шароитда аҳволи яхшироқ бўлармидикан?»— деган фикр келди. Бу фикр ўзига шу қадар бемаъни, тутуриқсиз кўриниб кетдики, бучувалашиб юрган телба фикрларни қувиш учун калласини тебратча бошлади.

Долли ижирғаниб:

— Йўқ, билмайман, бу яхши эмас,— дея олди холос.

— Лекин эсингдан чиқарма-да: сен қанақасану, мен қанақаман... бундан ташқари,— деб илова қилди у ўз далилларининг кучлилигини, Доллиники эса кучсизлигига қарамай, бу нарсанинг яхши эмаслигига ҳар ҳолда тан бераётгандек қилиб гапирди,— шу муҳим томонини

ҳам эсдан чиқармагинки, мен сенинг аҳволингдаги син-
гари аҳволда эмасман. Сенинг олдингда, бундан кейин
бала кўрмасликни хоҳлайманми-йўқми, деган масала
турса, менинг олдимда бола кўришни хоҳлайманми-
йўқми, деган масала туради. Бунинг фарқи жуда катта.
Билгин ахир, мен шу аҳволимда бола кўришни асло хоҳ-
ламайман.

Дарья Александровна эътиroz қилмади. У ўзининг Ан-
надан жуда узоқлашиб кетганини, ораларида ҳеч қачон
келиша олмайдиган, шунинг учун оғизга олинмагани
маъқулроқ бўлган талай-талай масалалар турганини
бирдан сезиб қолди.

XXIV

— Шунинг учун ҳам, иложи бўлса аҳволингни тузаш-
тиш ҳаракатига тушганинг маъқул,— деди Долли.

— Ҳа, иложи бўлса,— деди Анна, бирдан тамоман
бошқа, сокин, ғамгин товуш билан.

— Наҳотки талоқ хатини олишнинг иложи бўлмаса?
Эринг рози эмиш-ку.

— Долли! Бу тўғрида асло гапиргим йўқ.

Дарья Александровна Аннанинг юзида пайдо бўлган
изтироб алматларини сезиб, апил-тапил:

— Хўп, гапирмаймиз,— деди.— Бу нарсани ўйлаган-
да дилинг қон бўлиб кетади, кўриб турибман.

— Менми? Тирноқча ҳам. Жуда шод, жуда мамнун-
ман. Кўрдинг-ку, ёе *tais des passions*¹ Весловский...

— Ҳа, ростини айтсам, Весловскийнинг қилиқлари
менга ёқмади,— деди Дарья Александровна, гапни бош-
қа ёққа буриш мақсадида.

— Э, парвойимга ҳам келмайди! Фақат Алексейнинг
қитиғига тегади холос; лекин қип-қизил ёш бола, «гаҳ»
десам қўлимга қўнади; биласан-ку, бундақаларни қў-
лимда қўғирчоқ қилиб ўйнайман. Бу нима-ю, сенинг
Гришанг нима... Долли!— Анна бирдан гапни эски то-
монга буриб юборди,— сен менга дилинг қон бўлади,
дединг. Тушунолмайсан-да. Аҳволим сен тушунадиган
даражадан баттар, даҳшатли. Шунинг учун қарамаслик-
ка тиришаман.

— Аммо, менингча, қараш керак. Қўлингдан келган
ҳамма нарсани қилишинг керак.

¹муваффақиятларим чакки эмас (*франц.*).

— Қўлимдан нима келади? Ҳеч нима! Сен мени Алексейга тег дейсан, мен бўлсам буни ҳаёлимга ҳам келтирмайман. Ўйламайман ҳам!— деб такрорлади-ю, юзига қип-қизил ранг югурди. Ўрнидан туриб, кўкрагини ростлади. Оғир хўрсинди, кейин енгил одимлар билан хонада у ёқдан-бу ёққа юра бошлади, фақат ора-сира тўхтаб-тўхтаб қўяр эди.— Ўйламайманми, а? Ўйламаган ва ўйлаганим учун ўзимга таъна қилмаган бирон куним, бирон соатим йўқ... чунки бу тўғридаги ўйларим мени жинни қилиши мумкин. Жинни қилиши мумкин,— деб такрорлади.— Шу нарсаларни ўйлаган куним морфинсиз ухлаёлмайман. Хўп, яхши. Бафуржа гаплашайлик. Менга талоқ хатингни ол, дейишади. Аввало, *у* бермайди. Ҳозир *у* графиня Лидия Ивановнанинг таъсирида юрибди.

Дарья Александровна юзини ўгириб у ёқдан-бу ёққа юриб турган Аннага дардманд-хайриҳоҳ бир назар билан ўтирган еридан қараб-қараб қўярди.

— Ҳаракат қилиб кўриш керак,— деди секингина Долли.

— Ҳаракат қилиб кўрдик ҳам, деяйлик. Бу нима деган сўз?— деди Анна, минг мартараб ўйланган, ёд бўлиб қолган фикрини айтиётгандек.— Бу шу деган сўзи, мен, яъни уни кўришга кўзи йўқ бўлса ҳам, яна ўзини унинг олдида айбдор ҳисоблаган бир киши (уни олижаноб одам деб ҳисоблайман), яъни мен ўзимни хор қилиб унга хат ёзаман... хайр, мен ўзимни зўрлаб бўлса ҳам хат ёздим, деяйлик. Унда ё ҳақоратомуз жавобини оламан ё розилигини. Хўп, розилигини олдим ҳам, деяйлик...— Анна шу маҳал уйнинг нариги бурчида эди, дераза пардасини бир нима қилиб туриб тўхтади.— Розилигини олдим ҳам, деяйлик, хўш, ўғ... ўғлим нима бўлади? Ўғлимни менга беришмайди-ку! Ахир у мен ташлаб кетган отаси олдида мендан нафратланиб ўсади-ку! Тушунгии ахир, икковини, яъни Серёжа билан Алексейни баравар севаман, ҳатто ўзимдан, жонимдан ортиқ севаман.

Анна бўлма ўртасига келди-да, қўксини қўллари билан эзиг туриб Долли қошида тўхтади. Оқ, нафис қўйлакда қомати айниқса зўр, сумбатли кўринарди. Бошини қўйи солинтириди-да, парпираб турган нам кўзлари билан ямоқ тушган кофточкаси ва каллапўшида мунғайиб, ҳаяжонидан дағ-дағ титраб ўтирган кичкина, озғин, фаридоллига ер остидан қаради.

— Мен фақат шу икки одамни севаман, бирини десам, иккинчисидан маҳрумман. Мен уларни бир-бирига қовуштиrolмайман, ҳолбуки менга шуниси зарур. Агар қовуштиrolмасам — у вақтда менга икки дунё бир қадам. Ахир бир йўли билан тугаб кетар бу нарсалар, шунинг учун бу тўғрида гапиришга ожизман, гапиришни ёмон кўраман. Шундай қил: менга таъна қилма, мени бирон тўғрида қоралама. Менга азоб бераётган нарсаларни сен ўзингнинг пок қалбинг билан тушунишга ожизсан.

Анна яқин келиб Долли ёнига ўтириди да, гуноҳкор кишидек, юзига тикилиб қўлидан ушлади.

— Нималар ўйлайсан? Нималарни ўйлайсан менинг тўғримда? Мендан нафрат қилма. Мен нафратга арзимайман. Ҳа, мен шундай бахти қароман. Агар дунёда бирон бахти қора, шўрпешона бўлса — ўша мен,— деди-ю ҳасрат билан, юзини Доллидан ўгириб, йиглаб юборди.

Долли, ёлғиз қолгандан кейин оллоҳга муножот қилиб, ухлагани ётди, Анна ўзи билан гаплашиб турган лайтда унга ич-ичидан куйиб раҳми келган эди; аммо ҳозир уни ўйлашга ўзини мажбур қилолмади. Уйи ва болалари тўғрисидаги хотиралари жуда бошқача, ўзи учун тамоман янги бир латофат ва аллақандай янги нур, ёғду ичидаги кўз ўнгига кела бошлади. Ўз уйи, ўлан тўшаги унга ҳозир шу қадар азиз, шу қадар ширин кўриниб кетдики, унинг ташқарисида бир кунини ҳам ўтказишни хоҳламай қолди, эртага мутлақо жўнаб кетишга қарор қилди.

Бу орада Анна кабинетига қайтиб кириб қадаҳни олди-да, асосий қисмини морфий ташкил қилган доридан бир неча томчи оқизиб ичди, кейин бир неча фурсат қимир этмай ўтиргандан сўнг ўзини босиб олиб, кўнгли шод ҳолда ётоғига кириб кетди.

Ётоғига кирганда, Вронский унга разм солиб қаради. Анна Доллининг бўлмасида узоқ қолиб кетгани учун, у билан шу ҳақда гаплашган бўлиши керак эди. Ҳозир унинг чеҳрасидан ўзига маълум бўлган ўша гапларнинг изини қидиради. Аммо гоҳ ҳаяжонли, гоҳ босиқ кўринган ва ниманидир яшириб турган чеҳрасидан, гарчи ўзига маълум бўлса ҳам, лекин ҳамон ўзини асир қилувчи гўзалликдан бошқа нарсани тополмади; Аннанинг ўзи ҳам гўзаллигини англар, Вронскийга таъсир қилиш

ни хоҳларди. Вронский улар нима тӯрида гаплашганларини ўзи ёрилар деган умид билан сўрагиси келмади. Аммо Анна фақат шу сўзларнигина айтди:

— Долли сенга ёққани учун хурсанд бўлдим. Тўрими?

— Эй, Доллинини анчадан бери биламан-ку. Назаримда, жуда меҳрибон, mais excessivement terre-a-terre¹. Шундай бўлса ҳам, келганидан жуда хурсайдман.

Вронский Аннанинг қўлини ушлаб, кўзларига савол назари билан тикилди.

Анна, бу тикилишни бошқача тушуниб, кулимсираб қўйди.

Эртасига эрталаб, уй эгаларининг ялиниб-ёлворишларига қарамай, Дарья Александровна йўл тараддудига тушди. Левиннинг кучери ўзининг эски кафтанида, почта аравасини ҳайдовчилар киядиган шляпасида, ҳар хил рангли отлар қўшилган, қанотлари яマルган коляскасини қовоқларини солган ҳолда дадил ҳайдаб, қум сепилган усти ёпиқ дарвозахонага кириб борди.

Княжна Варвара ҳамда эркаклар билан хайр маъзурлашишдан Дарья Александровнанинг таъби хира бўлди. Бир кун тургандан сўнг ўзи ҳам, уй эгалари ҳам бир-бирларига муносиб эмасликларини, шунинг учун тезроқ ажралиб қўя қолиш маъқуллигини сеза бошлади. Ёлғиз Аннагина ғамда қолди. Анна Долли келгандан кейин юрагида уйғонган ҳисларни энди, Долли кетгач, ҳеч ким безовта қиломаслигини биларди. Бу ҳисларни уйғотиш, безовта қилиш — Анна учун жон оғриgidай гап эди, шундай бўлса ҳам бу ҳислар бағрининг энг азиз парчаси эканлигини ва шу тарзда ҳаёт кечирганда бағрининг ана шу парчасини жуда тез эт қоплаб бораётганинг биларди.

Далага чиқишгандан кейин Дарья Александровна ўзини енгил ҳис этиб, шу қадар ҳузур қилдики, хизматкорлардан Вронскийни ёққанми-йўқлигини сўрагиси келиб кетди; лекин у сўрашга ултурмай, Филиппнинг ўзи гап очиб қолди:

— Бойликка-ку бой экан-а, лекин сулини атиги уч ҳовучдан беришди. Хўроз чақирмай, отлар сулини пок-

¹ лекин жуда тўпори (франц.).

покиза ялаб юбориши. Уч ҳовуҷ нима деган нарса? Тиши орасида йўқ бўлиб кетади. Ҳозир деҳқонларда сулининг нархи қирқ беш тийин. Биз бўлсак, келган одамларнинг отига еганича берамиз.

— Ҳасис бой экан,— деб контора хизматчиси ҳам тасдиқлади.

— Қалай, отлари ёқдими сенга?— деб сўради Долли.

— Отларига тараф йўқ! Ем-хашаги ҳам жойида. Билмайман, сизга қандай бўлди-ю, лекин менинг юрагим сиқилди, Дарья Александровна,— деди у, чиройли, меҳрли юзини Доллига ўғириб.

— Ҳа, менини ҳам сиқилди. Қалай, қечгача етиб бора олармиқамиз?

— Етиб бориш керак.

Дарья Александровна уйга етиб келиб, ҳамманинг соғу саломат, вақти хуш эканини билганидан кейин қилган сафарини, ўзини яхши кутиб олишганини, Вронскийлар ҳаётининг ҳашаматини, дидлари яхши эканини, уларнинг айш-ишратларини жуда зўр иштиёқ билан ҳикоя қилиб берди; лекин уларга қарши ҳеч кимни бир оғиз ҳам гапиртиргади.

— Уларнинг дилбарликларини, хушмуомалаликлигини англаш учун Анна билан Вронскийни билиш керак — мен Вронскийни ҳозир жуда яхши билиб олдим,— деярди Долли; у ерда ҳис қилган нохушлик ва ноқулайлик туйғуларини эсидан чиқариб, энди тамоман самимият билан гапиради.

XXV

Вронский билан Анна, талоқ хатини олишга ҳеч қандай чора кўрмасдан, яна ўша эски аҳвол ва шароитда бутун ёзни, кузнинг ҳам бир қисмини қишлоқда ўтказди. Улар ҳеч қаерга бормаймиз, деб келишиб олишган эди; лекин ўзлари ёлғиз турган сари, айниқса куз палласида, меҳмонсиз қолган кезларида бу тариқа ҳаёт кечиришга чидаёлмасликларини, буни ўзгартириш зарурлигини ҳис қилиб қолдилар.

Турмушлари шундай ширин эдики, назарларида, бундан яхвисини умид қилиб бўлмасди; еганлари олдида, емаганлари орқада, саломатликлари жойида, чақалоқлари бағрида, иккаласининг ҳам машғулоти бор. Анна меҳмонларсиз ҳамон ўзи билан машғул бўлар, жуда кўп ро-

манлар, расм бўлган жиддий китоблар ўқир эди. Чет эллардан олиб турадиган газеталар ва журналларда мақталаған ҳамма китобларни ёздириб келтирас, кейин бу китобларни ёлғиз қолган одамга хос зўр диққат ва эътибор билан ўқиб чиқарди. Булардан ташқари, Вронский машғул бўлган нарсаларни ҳам китоблардан ва маҳсус журналлардан ўқиб, ўрганиб борарди, шунинг учун Вронский агрономия, архитектура, ҳатто баъзан от заводлари ҳамда спорт масалалари билан тўғридан-тўғри Аннага мурожаат қиласеварарди. Вронский унинг билимига, муҳофазасига ҳайрон бўлар, дастлабки пайтларда гумонсираб, далил талаб қиласиди; Анна ҳам у сўраган нарсани китобдан топиб кўрсатарди.

Касалхона масаласи ҳам Аннани қизиқтиради. У фақат ёрдам қилибгина қолмай, кўп нарсани тўғрилар, ўзи ўйлаб топарди. Лекин энг асосий машғулоти — ўзи эди — Аннанинг ўзи, Вронский учун қанчалик қадрли, Вронский баҳридан кечган нарсаларнинг ўрнини қанчали боса олар эканман, деган масала эди. Анна ҳаётнинг бирдан-бир мақсади бўлиб қолган бу нарсани, яъни фақат Вронскийга ёқишигина эмас, унга хизмат ҳам қилиш тилагини Вронский қадрларди, аммо шу билан уни ўраб олиш ҳаракатида юрган Аннанинг севги тўрлари орасида қийналарди ҳам. Вақт қанча кўп ўтган сари, ўзини шу тўр билан қанча ўралганини кўрган сари, бу тўрдан қутулиш эмас, бу, тўр эркига халақит берадётганми-йўқлигини текшириб кўриш истаги ҳам шунча кучайиб борарди. Эркин бўлиш истаги ана шу тахлитда кучайиб бормаса, шаҳарга, съездга, пойгага бориш керак бўлган пайтларнинг ҳар бирида жанжал чиқмаса, Вронский ҳаётдан тўла мамнун бўлган бўлар эди. Ўзи танлаган роль, яъни рус аристократиясининг моягини ташкил қилиш керак бўлган бадавлат заминдорлик роли дидига тўла-тўқис ёқиб қолган, шу билан бирга, ҳозир ярим йилча шундай яшагандан кейин бу нарса хурсандлигига яна хурсандлик қўшар эди. Иши ҳам уни тобора ўзига жалб қилиб, яхши юришиб борарди. Касалхона, машиналар, Швейцариядан олдириб келган сигирлар, яна бошқа кўп нарсалар жуда-жуда кўп пулга тушганига қарамай, давлатини исроф қиласетганига, аксинча, орттираётганига амин эди. Гап даромад устида, ёғоч, ғалла, юнг сотиш, ерни ижарага бериш устида кетаётганда, Вронский қаттиқ туриб олар, нарх-наво-

ни маҳкам тутиб турар эди. Катта хўжалик ишларида, мана шу ва бошқа мулкларида, таваккалчиликка бормай, энг оддий йўлни тутар, майда-чуйда рўзғор харажатларини ниҳоятда тежар, ҳисобли иш олиб бораарди. Ул-булларини сотиб олишга ундан, ҳар қандай ҳисоб-китобни олдин катта қилиб кўрсатишга, кейин эса ўйлаб кўриб, арzonроққа олиш мумкинлигини, бундан катта фойда чиқишини топган кишига ўхшаб кўринишви истаган немиснинг барча ҳийлакорлиги ва ёпчилигига қарамай, Вронский, унинг найрангларига учмас эди. Вронский иш бошқарувчининг гапларини эшишиб, сўраб-суриштириб, чет элдан олиб келинадиган ёки шу ерниг ўзида қилинадиган нарсаларнинг Россияда ҳали маълум бўлмаган, одамларда ҳайрат уйғота оладиган энг янги нарсалар эканига ишонгандан кейингина сотиб олишга рози бўларди. Бундан ташқари, қўлида ортиқча пул бўлгандагина катта сарф-харажатларга рози бўлар, бу сарф-харажатларни қилиб туриб, энг майда икир-чикирларгача ҳисобга олар, харид қиладиган нарсаси энг яхши нарсалар бўлишини талаб қиласарди. Ишни қай тахлитда олиб бораётганиданоқ, бойлигини истроф қилиш у ёқда турсин, ошириб бораётгани равшан эди.

Октябрь ойида Қашин губерниясида дворянлар сайлови бўлди: у ерда Вронский, Свияжский, Кознишев, Облонскийларнинг мулклари, Левиннинг эса кичкинагина жойи бор эди.

Бу сайлов кўп сабабларга биноан ва унда иштирок қилган шахсларга қараб, афкор оммани ўзига жалб қилган эди. Бу сайлов тўғрисида кўп гаплар бўлган ва катта тайёргарликлар кўрилган эди. Бундақа сайловни кўрмаган москваликлар, петербургликлар ва чет эл кишилари сайловни кўргани келишиди.

Вронский Свияжскийга сайловга бораман, деб қачонлари ваъда қилиб қўйган эди.

Свияжский Воздвиженскийга тез-тез келиб-кетиб турарди; сайлов олдидан у яна Вронскийдан хабар олгани келди.

Свияжский келмасдан бир кун олдин шу сафар туфайли Вронский билан Анна ўртасида гап қочиб, уришиб қолаёзишди. Қишлоқда одамни хун қилиб юборадиган энг оғир йил палласи куз бўлади; шунинг учун Вронский кўрашга бел боғлади-ю, сайловга кетаётганлигини совуқ-

қина қилиб айтди; Анна билан у ҳеч маҳал шундай совуқ гаплашмаган эди. Аммо Анна бу хабарни тамоман вазмин турив эшилди, фақат қачон қайтишини сўради; бу ҳол Вронскийни ҳайрон қолдирди. Вронский Аннанинг бу вазминлигига тушунолмай, юзига диққат қилиб қаради. Анна унинг кўзларига қараб кулимсираб қўйди. Вронский Аннанинг дардини шундай яшириш одатини билар, Анна ўз планларини айтмай, ўзича бир қарорга келгандагина шундай вазмин бўлиб қолишини ҳам биларди. Вронский бу нарсадан қўрқарди; у жанжал чиқишини шу қадар хоҳламасдики, ўзи ишонгиси келган нарсага — Аннанинг андишлилигига ўзини ишонаётганга солди, чин кўнгли билан бир оз ишонди ҳам.

— Зерикиб қолмассан деб умид қиламан.

— Умид қиламан,— деди Анна.— Кеча Готъедан бир яшик китоб олдим. Йўқ, зерикмайман.

«У ўзини шундай тутиш фикрига тушибди, яна яхши,— деб ўйларди Вронский,— бўлмаса ҳамма вақт ўша можаро-можаро».

Шундай қилиб, Вронский Аннани бақамти гаплашишга мажбур қилмай, сайловга жўнаб кетди. Улар алоқа боғлашгандан бери бу биринчи марта ораларини очти қилмай кетиши эди. Бир томондан, бу нарса Вронскийни хавотир қиласар, иккинчи томондан эса, у шундай бўлгани яхши деб ўйларди. «Олдин ҳозиргида қа ноаниқ, яширин дардга ўхшаб кўриниб туради, кейин ўзи ҳам ўрганиб кетади. Ҳар ҳолда ҳамма нарсамини унга беришим мумкин, лекин ўзимнинг эрлик мустақиллигимни эмас», деб ўйларди Вронский.

XXVI

Сентябрда Левин Москвага кўчиб тушди: Кити ўша ерда кўз ёриши керак эди. У Москвада бутун бир ой ишсиз юрди; ана шу кунларда Кашин губернасида мулки бўлган ва келажак сайловлар масаласида қизғин иштирок қилиб келган Сергей Иванович сайловга жўнаш тараддудига тушиб қолди. Укасини ҳам бирга боришга таклиф қилди; чунки укасининг Селезневский уезди бўйича сайлов соққаси бор эди. Бундан ташқари, Левиннинг чет элда турадиган опасининг Кашинда жуда зарур иши бор эди; бу — васийлик ва ер ижарасининг ҳақини ундириш тўғрисидаги иш эди.

Левин ҳамон борсамми-бормасамми деб иккиланиб юарди, лекин Кити эрининг Москвада зерикаб қолганини кўриб, боришига маслаҳат берди-да, унга айтмасданоқ, эрига саксон сўмлик дворян мундири буюртириди. Шундай қилиб, Левиннинг боришига сабаб бўлган асосий нарса — ана шу мундир учун тўланган саксон сўм бўлди. Левин Кашинга жўнади.

Левин мана олти кундан бери Кашинда: ҳар куни мажлисларга боради, опасининг ҳеч ўнгланмаётган иши орқасидан югуради. Бошлиқларнинг ҳаммаси сайлов билан банд бўлгани учун, васийлик ишига боғлиқ бўлган энг оддий масалани ҳам ҳал қилиб бўлмасди. Иккинчи масала, яъни пулни ундириш масаласи ҳам худди шунга ўхшаш тўсқинликларга учради. Кўп овора бўлгандан кейин пулни бермаслик тўғрисидаги тақиқни бекор қилдирди; лекин ҳар қандай хизматга тайёр нотариус талонни беролмади, чунки раиснинг имзоси керак эди; раис бўлса, ўрнига бировни қўймасданоқ, ёзи сесияга кетиб қолибди. Бутун бу сарфайишлар, бу идорама-идора югуришлар арзгўй аҳволининг нохушлигини англаса ҳам, лекин ёрдам қилиш қўлидан келмайдиган ниҳоятда шафқатли, яхши одамлар билан гаплашишлар ҳеч қандай натижа бермайдиган бу оворагарчиликлар, Левинда одамни қийнайдиган, алам қилдирадиган бир ожизлик ҳиссини уйғотарди; бу хил ожизлик ҳисси тушида бировни уролмай алам қилган кишиларда бўлади. Левин ўзининг энг шафқатпарвар вакиллари билан гаплашиб турганда тез-тез шу ҳисга тушиб қоларди. Бу вакил Левиннинг мушкулини осон қилиш учун ўзининг бутун ақлий кучини ишга солаётгандек, қўлидан келган ҳаракатини қилаётгандек кўринарди. «Мана буни қилиб туринг, у ёқقا, бу ёқقا бориб кўринг», деярди-да вакили қайта-қайта, ҳамма нарсага халақит бериб турган ўша машъум касофатдан қутулиш планини таза бошларди. Аммо ўша соати: «Йўқ, ҳар ҳолда тўхтаб туриш керак. Майли, уннаб кўринг», деб такрорларди. Шундан кейин Левин уннаб кўрар, юрар, катнарди. Учраган одамларининг ҳаммаси хушмуомала, шафқатли одамлар эди, аммо ишим битди деганда яна тўсқин пайдо бўларди. Левин ким билан курашаётганини, иши орқага сурилганидан ким манфаатдор эканлигини ҳеч англамас, бу эса уни қаттиқ хафа қиласарди. Назарида, бу сирни ҳеч ким билмайдигандек кўринар-

ди; вакили ҳам билмасди. Агар Левин бу нарсани ҳам, темир йўл кассасига фақат навбат билангина келиш мумкинлигини англаганидек англаган бўлса эди, унда алам ҳам қилмасди, хафа ҳам бўлмасди; аммо иши юзасидан учраб турган тўсқинликларни, уларнинг нимага кераклигини Левинга ҳеч ким уқдириб беролмасди.

Аммо Левин уйлангандан бери анча - ўзгариб кетган,— сабру тоқатли бўлиб қолган эди; агар ҳозир бу нарсаларнинг нимага кераклигини тушунмаётган бўлса, ўзим билганимдан кейин бир нарса дейишими яхши эмас, эҳтимол, шундай бўлиши каракдир, деб ўйларди-да, жаҳлини чиқармасликка тиришар, ўзини босарди.

Сайлловга келиб, ўзи ҳам қатнашиб турган ҳозирги пайтда у ҳурмат қилган яхши одамлар шу қадар жиддият ва тиришқоқлик билан жон куйдириб машғул бўлаётган ишини ҳам қораламасликка, кўп талашмасликка, балки уни тушунишга ҳаракат қиласди. Илгарилари сайлов ишларига енгилтаклик билан қараб келгани учун сайлов унга жуда бачкана, майда масала бўлиб кўринарди; уйлангандан кейин эса сайловнинг жуда кўп янги, жиддий томонларини кўрди, энди сайлов ишлари жиддий аҳамиятга эга деб ўйлайдиган ва унинг мазмунини қидирадиган бўлиб қолди.

Сергей Иванович сайловда кўзда тутилган ўзгаришнинг маъно ва аҳамиятини Левинга тушунтириди. Фоят зўр аҳамиятга эга бўлган ижтимоий ишларни — васийлик ишини ҳам (ҳозир Левин азобини тортиб юрган ўша иш), дворянлардан тўпланадиган ниҳоятда катта маблағларни ҳам, хотин-қизлар, эркаклар ва ҳарбийлар гимназияларини ҳам, янги низом бўйича халқ маорифини ҳам, ниҳоят, земствони ҳам қонун бўйича ўз қўлида сақлаб келаётган губерния дворянлар оқсоқоли Снетков — машнати учун жуда кўп пул сарфлайдиган, эски дворянлик маслагида бўлган, шафқатпарвар, ўзига яраша виждонли, аммо янги замон талабларини сира тушунмайдиган бир одам эди. У ҳамма вақт, ҳамма масалада дворянлар тарафини олар, халқ маорифининг кенгайишига рўй-рост қарши туар, ниҳоят катта аҳамият касб қилиши керак бўлган земствога ҳам дворянлар табақаси характеристини бериб келарди. Унинг ўрнига замона тушунчасига эга бўлган янги, ишchan, тамоман янги бир одамни қўйиб, ишни шундай олиб бориш керак эдики,

дворянларга (улар дворян бўлганликлари учун эмас, земство унсурлари бўлгани учун) берилган барча ҳуқуқлардан губерния миқёсида ички ишларни мустақил идора қилиш учун мумкин бўлганича фойда чиқариб олиш зарур эди. Ҳамма масалада бошқалардан ҳар вақт олдинда борадиган бой Кашин губерниясида ҳозир шунча кўп куч тўпланган эдики, агар иш лойифича олиб борилса, бошқа губерниялар учун, бутун Россия учун ибрат бўлиши мумкин эди. Шу сабабли ҳамма ишнинг аҳамияти зўр эди. Снетков ўрнига бошлиқ қилиб Свияжскийни ёки Неведовскийни қўйиш тахмин қилинади; эски профессор Неведовский қўйилса яна ҳам яхши бўларди, чунки бу кўп ажойиб, ақлли одам ҳамда Сергей Ивановичнинг қалин ошнаси эди.

Мажлисни губернатор очиб дворянларга қаратса сўзлаган нутқида: сайланадиган мансабдорларни юзларига қараб эмас, хизматларига қараб, Ватан саодатини кўзлаб сайлаш керак, дегандан сўнг, олижаноб Кашин дворянлари илгариги сайловлардаги сингари бу сафар ҳам ўзларининг муқаддас бурчларини ҳалол бажаришади ва подшоҳу аъзамнинг юксак ишончларини оқлашади, деб умид билдириди.

Губернатор нутқини тугатгандан сўнг залдан чиқиб кетди; дворянлар ҳам шовиллашиб, гуриллашиб, ҳатто баъзилари қувонишиб орқасидан эргашиб чиқишида, губернатор пўстинини кийиб, губерния оқсоқоли билан дўстона гаплашиб турганда атрофини ўраб олиши. Ҳамма нарсанинг тагига етиш, ҳеч бир нарсани кўздан қочирмасликни истаган Левин ҳам шу оломон ичидан турган эди; у губернаторнинг: «Лутфан, Марья Ивановнага айтиб қўйсангиз, хотиним етимхонага борадиган бўлгани учун кўп афсус еб қолди», деганини эшилди. Ана шундан кейин дворянлар чақчақлашиб пўстинларини кийишиди-ю, жомега жўнашди.

Левин жомеда бошқалар билан баравар қўлларини кўтариб ва пратопопнинг сўзларини такрорлаб, губернатор умид қилган нарсаларни бажаришга энг ваҳимали қасамлар билан онт ичди. Черков ибодати Левинга ҳамма вақт таъсир қиласарди, шунинг учун «Ушбу крестни ўпаман» деган сўзларни айтиб туриб, ана шу сўзларни такрорлаётган ёш ва кекса одамлар оломонига қаради-ю, кўнгли эриб кетганини сезди.

Съезднинг иккинчи ва учинчи кунларида дворянлар

маблағи ва хотин-қизлар гимназияси тұғрисидаги ишилар күрилди; Сергей Иванович бу ишларнинг аҳамияти йўқлигини айтгандан кейин, Левин ўз ишлари билан бўлиб, бу масалаларга эътибор қилолмади. Тўртинчи кун губерния идорасида губерния маблағини ҳисоблаш, текшириш ишлари борди. Ана шу ерда янги партия билан эски партия ўртасида биринчи марта тўқнашув чиқди. Маблағни текшириб чиқиш вазифаси юклangan комиссия маблағнинг бутунлигини мажлисга эълон қилди. Губерния дворянлари оқсоқоли ўрнидан турди-да, ишонч билдирганлари учун дворянларга ташаккур айтиб туриб йиғлаб юборди. Дворянлар гулдураб олқишлишгандан кейин, келиб қўлини қисишиди. Лекин шу пайт Сергей Иванович партиясига мансуб бўлган дворянлардан бири: комиссия губерния дворянлари оқсоқолининг нафсини оғритади, деган андиша билан маблағни текширмаган эмиш, деб қолди. Комиссия аъзоларидан биттаси, эҳтиётсизлик қилиб, бу гапни тасдиқлаб қўйди. Шу пайт жуссаси кичкина, юзидан жуда ёш кўринган, лекин тилидан заҳар томиб турган бир жаноб: губерния оқсоқоли маблағ юзасидан ҳисоб берса ҳузур қилса керак эди, аммо комиссия аъзоларининг ножӯя назокатлари у кишини бу маънавий ҳаловатдан маҳрум қилиб қўйди, деб қолди. Ана шундан кейин комиссия аъзолари ўз хulosаларидан воз кечдилар. Сергей Иванович бўлса: маблағни ё текширилган деб топиш керак ёки текширилмаган деб топиш, деган мушкул муаммони олдинга сургандан сўнг, уни таҳлил қилишга турди. Қарши партиянинг бир маҳмадонаси чиқиб, Сергей Ивановичга қарши гапирди. Сўнгра Свияжский, кейин яна тилидан заҳар томиб турган жаноб сўзлади. Музокара узоқ давом қилди, аммо бирон қарорга келинмади. Бу тўғрида узоқ тортишганларига Левин ҳайрон қолди, айниқса Сергей Ивановичдан маблағни исроф қилганми-йўқлигини сўраганда, Сергей Ивановичнинг:

— Бе! У жуда ҳалол киши. Лекин дворянлар ишини бу тахлит ота меросларча, эскича идора қилиб келиш усулига зарба бериши керак эди,— деган жавобини эшишиб, Левин яна бешбаттар ҳайрон бўлди.

Бешинчи куни уезд дворян оқсоқоллари сайлови ўтиди. Шу кун баъзи уездларда шовқин анча зўр бўлди. Селезневск уездидаги Свияжский муҳокамага қўйилмаёқ

бир оғиздан оқсоқол қилиб сайланди ва шу куниёқ Свижский уйида зиёфат берди.

XXVII

Олтинчи кунга губерния сайловлари тайинланган эди. Катта заллар ҳам, кичик заллар ҳам ҳар хил мундирли дворянлар билан тўлиб кетди. Қўп одамлар факат шу кунга келган эди. Қайси бири Қримдан, қайси бири Пётрбургдан, қайси бири чет элдан келган, танишларини кўп вақтлардан бери кўрмаган одамлар шу залларда учрашардилар. Губерния столи ёнида, подшо портрети остида, музокара борарди.

Катта ва кичик залларда дворянлар ўз тўплари билан юрар, бегона одамлар яқинлашганда ўрталаридағи гапнинг тўхтаб қолишидан, уларга ишончсизлик, душманлик кўзи билан қарашларидан, баъзиларининг пичирлашиб коридорнинг бир бурчагига кетиб қолишлиридан ҳар бир тўпнинг бошқа тўпдан яширган ўз сири борлиги кўриниб туради. Дворянлар ўз қиёфалари билан икки типга: эски ва янги типдаги дворянларга ажралиб туришарди. Эски типдагилар кўпинча ё тугмалари қадаб қўйиладиган эски дворян мундиррида, ёнларидан шпага, бошларida шляпа бўларди ёки ўзларига хос флотча, суворийча, пиёда аскарча, тутилган мундирда бўларди. Қари дворянларининг мундирлари қадимий усулда елкаларига зар уқа қўйиб тикилган эди; бу мундирлар, худди эгалари ўсиб, катта бўлиб қолгандек, кичкина, калта, бели тор келиб қолган эди. Ёшлар бўлса беллари паст, елкалари кенг, тугмалари очиб қўйилган дворян мундирларида, оқ жилеткаларда ёки қора ёқали ва адлия министрлиги тикириладиган дафна тамғали мундирда эди. Мажлисга ҳусн бериб, у ер-бу ерда кўриниб қоладиган сарой аҳлларига хос мундирлар ҳам ўшлар эгнида учарди.

Аммо ўшлар билан қарилар тўпига ажралиш — партияларга ажралишни билдирамас эди. Левин мушоҳадасига қараганда, баъзи ўшлар эски партияга мансуб бўлса, аксинча, энг қари дворянларнинг баъзилари Свижский билан пичирлашиб юришар, демак, булар янги партиянинг энг оташин тарафдорлари эдилар.

Левин кичкина залда, ўз одамлари папирос чекишиб, тамадди қилишиб ўтирган жойда уларнинг гапларига қу-

лоқ солиб туарар, бу гапларни ўқиши учун бекорга овора бўлиб диққат билан қулоқ берарди. Сергей Иванович ўз теварагини ўраб олган одамлар марказида эди. У ҳозир Свияжский билан Хлюстовнинг сўзини эшитиб турган эди; Хлюстов уларнинг партиясига мансуб бўлган бошқа бир уезд оқсоқоли эди. Хлюстов ўз уезд дворянлари билан Снетков хузурига боришга ва уни ўз номзодини қўйишни илтимос қилишга кўнмаётган эди. Свияжский бўлса уни боришга ундарди; Сергей Иванович ҳам шу планни маъқулларди. Ўзлари туширишмоқчи бўлишган оқсоқолдан яна сайланишини сўраб, душман партиясига бориб мурожаат қилишнинг нима ҳожати борлигини Левин ҳеч тушунолмасди.

Степан Аркадьевич ҳозиргина еб-ичиб бўлиб, оғзини хушбўй, ҳошияли батист дастрўмолча билан арта-арта улар ёнига келиб қўшилди. Степан Аркадьевич эгнида камергерлик мундири бор эди.

У иккала бакенбардини тузата туриб:

— Позиция эгалляяпмиз денг, Сергей Иванович!— деди.

Кейин, гапга қулоқ солиб туриб, Свияжскийнинг фикрини қувватлади.

— Битта уезд кифоя, Свияжский бўлса, афтидан, оппозицияга ўтиб олган кўринади,— деди. Бу сўзларга Левиндан бошқа ҳамма тушунарди.

Кейин Левинга юзланиб:

— Сен ҳам, дейман, Костя, мазакхўрак бўлиб қолганга ўхшайсан, а?— деди-ю, қўлтиғидан олди.

Левин жон-жон деб мазасига тушунишни истарди-ю, лекин қанақа гаплигини ҳеч англаёлмасди. Суҳбатлашиб турганлар ёнидан бир неча одим нари кетишгандан кейингина Левин Степан Аркадьевичга губерния оқсоқолидан нима учун яна сайланиши илтимос қилиш кераклигига ҳайрон қолаётганини айтди.

— O sancta simplicitas!¹— деди-да Степан Аркадьевич, кейин гапнинг нималигини Левинга лўнда қилиб айтиб берди.

Агар ўтган сайловлардаги сингари ҳамма уездлар губерния оқсоқолини сўрашган бўлганда уни оқсоққалар билан сайлашарди. Бу номатлуб эди. Ҳозир эса саккизта уезд илтимос қилишга рози; мабодо иккита

¹ Довдир! (*Лотинча*.)

уезд илтимос қилишдан бош тортса, Снетков ҳам номзодини қўйишдан бош тортади. Шундай бўлгандан кейин эски партия ўз аъзоларидан бирортасини сайлаши керак бўлади, чунки кўзлаган умидлари пуч чиқиб көлади. Мабодо биргина Свияжскийнинг уезди илтимос қилмаса, бу тақдирда Снетков номзодини қўяди. Уни сайлашади, жўрттага бу вазифани устига олишни илтимос ҳам қилишади: шундай бўлганда қарши партия ҳисобдан адашади, биздан номзод кўрсатилганда, соққаларни шунга келтириб тўкишади.

Левин тушунди, аммо охиригача эмас, яна бир неча савол бермоқчи бўлиб турувди, бирдан одамлар шувиллашиб, чуғурлашиб катта зал томонга юриб қолди.

Левин ҳар ёқдан:

— Нима гап? Нима? Қимни? — Ишонч қофози? Қимга? Нима? — Рад қиляпти? — Ишонч қофози эмас. — Флеровни қўйишмаяпти. — Нимага, судда бўлгани учунми? — Бундай қилишаверса, ҳеч кимни қўйишмайди. Пасткашлик бу! — Қонун! — деган сўзларни эшитди ва қаёққадир шошаётган, ниманидир кўрмай қолишиндан қўрқаётган одамлар билан бирга катта залга кирди-да, дворянлар орасида қисилиб-сиқилиб юриб губерния оқсоқолининг столи яқинига етиб олди; у ерда губерния оқсоқоли, Свияжский ва бошқалар жон куйдирив гап талашаётган эди.

XXVIII

Левин анча узоқда турарди. Ёнида хириллаб нафас олаётган бир дворян билан поїафзалининг қалин таг чармларини ғижирлатаётган бошқа бир дворян гапларни аниқ эшитишга халақит берарди. Левин узоқдан фақат оқсоқолнинг мулојим овозини, кейин тилидан заҳар томиб турган жаноб товушини, сўнгра Свияжкийнинг бир нималар деганини эшитди, холос. Левиннинг тушунишича, улар қонун мoddаси тўғрисида ва тегров остида бўлган киши сўзларининг маъноси устидага талашардилар.

Халойиқ стол томон бораётган Сергей Ивановичга йўл берди. Сергей Иванович, тилидан заҳар томиб турган жанобнинг гапи тугашини кутиб туриб, қонун мoddасига бир қараб олсак тўғрироқ бўларди, деди ва секретардан шу мoddани топишни илтимос килди. Модда-

да ихтилоф чиққудай бўлса, овозга қўйиш кераклиги айтилган эди.

Сергей Иванович моддани ўқиб чиқиб, маъносини тушунтира бошлаган эди, новча, семиз, бир оз буқчайган, мўйловлари бўялган, ёқаси гарданини сиқиб турган тор мундирли бир помешчик бирдан гапни бўлиб қўйди. У столга келди-да, узуги билан столни уриб, бақира бошлади.

— Овозга қўямиз! Соқقا ташлаб! Гап тামом! Соқقا ташлаб!

Шу пайт бирданига бир неча овоз эшилди, энди узукли новча дворян тобора қизишиб, яна баттар қичкира бошлади. Шундай бўлса ҳам, нима деяётганини уқиб бўлмасди.

У ҳам Сергей Иванович таклиф қилаётган нарсаларни гапираётган эди; аммо, афтидан, Сергей Ивановични ва унинг бутун партиясини ёмон кўрса керак, ундаги бу нафрат сезгиси бутун партиясига таъсир қилди-ю, гарчи бошқалар бирмунча одоб билан гапиришган бўлишса ҳам, барибир, ана шундай эътиrozлар билдирилди. Шов-шув кўтарилди, ҳамма нарса бир зумгина аралаш-қуралаш бўлиб кетди, натижада губерния саркардаси тартиб сақлашни илтимос қилишга мажбур бўлди.

— Овозга қўйилсан! Овозга қўйилсан! Қимки дворян бўлса тушунади. Биз қонимизни тўкяпмиз ахир... Подшоҳу аъзамнинг ишончи бор ахир... оқсоқолига қулоқ солиш керакмас, у хўжайн эмас... Ҳа, гап унда эмас... Гап шу, соқقا ташлаймиз! Пасткашлик бу!..— ҳар ёқдан ана шундай ғазабли, қаҳрли ҳайқириқлар эшилларди. Юзлар, кўзлар сўзлардан ҳам қаҳрлироқ эди. Бу юз-кўзларда даҳшатли нафрат бор эди. Левин нима гаплигини сира англамас, Флеров тўғрисидаги фикрни овозга қўйиш керакми-йўқми деган масаланинг шу қадар эҳтирос билан муҳокама қилинишига ҳайрон бўлар эди. Сергей Иванович умумий баҳт-саодат учун губерния оқсоқолини амалдан тушириш кераклигини тушунтириб берәётганда айтган асосий фикрини эсидан чиқарган эди; оқсоқолни амалдан тушириш учун соқقا кўпроқ бўлиши керак, соққанинг кўпроқ бўлиши учун эса Флеровга овоз ҳуқуқини бериш керак эди; Флеровга овоз ҳуқуқини бериш учун эса қонун моддасини қандай тушуниш кераклигини изоҳ қилиб бериш лозим эди.

— Битта овоз бутун ишни ҳал қилиши мүмкин, агар жамоат ишига хизмат қилишини хоҳласанг, унда жиддий ва изчил бўлишинг керак,— деб Сергей Иванович сўзи ни тамомлади.

Аммо Левин акасининг бу гапларини эсидан чиқариб, ўзи ҳурмат қилиб келган бу яхши кишиларнинг бунчалик ҳаяжонга тушиб бўғилишларига раҳми келарди. У бу оғир ҳисдан қутулиш учун, музокара тугашини ҳам кутиб ўтирмай залга чиқиб кетди, у ерда буфет ёнида турган лакейлардан бошқа ҳеч ким йўқ эди. Идиш-оёқларни артиш, тарелкалар ва қадаҳларни жой-жойига қўйиш билан овора бўлган лакейларнинг тетик, хотиржам юзларини кўриб, Левин худди сассиқ хонадан тоза ҳавога чиққандай, кутилмаган бир енгиллик ҳис этди. Лакейларнинг чехраларини кўриб мамнун бўлди, у ёқдан-бу ёққа юра бошлади. Мўйсафид бакенбардли бир лакей ҳазиллашиб ўзининг жигига тегаётган бошқа ёш лакейларга салфеткаларни тахлаш усулини ўргатиб туриб, уларга нафрат кўзи билан қараб-қараб қўйганини кўрганда, бу нарса Левинга жуда ҳам ёқиб кетди. Левин кекса лакей билан энди гаплашмоқчи бўлиб турганда, губерниянинг барча дворянларини ўз оти ва отасининг оти билан билиш ихтисосига эга бўлган васийлик бўлимининг секретари — ушоққина чол хаёlinи бўлиб қўйди.

— Буюрсинлар, Константин Дмитрич, жанобларини акалари изляятилар, фикрлар овозга қўйиляпти,— деди чол.

Левин залга кириб, оқ соққа олди-да, акаси Сергей Иванович кетидан сайлов столига борди; у ерда Свияжский соқолларини тутамлаб, ҳидлаб турар, юзида таъсири киноя аломати бор эди. Сергей Иванович қўлинни яшикка суқиб, соққасини аллақаерига яширгандан сўнг Левинга жойни бўшатиб бериб, ўзи шу ерда тўхтаб қолди. Левин яшик ёнига келди, аммо нима гаплигини тамоман эсидан чиқариб қўйган эди, шунинг учун уялиб, акаси Сергей Ивановичдан: «Қаерга солай!» деб сўради. Жуда паст овоз билан сўради, бундан ташқари, шу пайт яқинда одамлар гаплашиб туришган эди, шунинг учун ҳам саволимни ҳеч ким эшитмайди деб ўйлаган эди, аммо гаплашиб турганлар бирдан тиниб қолишиди-ю, ножӯя савол эшитилиб кетди. Сергей Иванович хўмрайиб олди.

— Бу нарса ҳар кимнинг маслагига боғлиқ,— деди у, кескин қилиб.

Баъзи бирорлар илжайиб қўйди. Левин қизариб, шоша-пиша қўлинин мовут тагига суқди-да, соққани ўнг томонга ташлади, чунки соққа ўнг қўлида эди. Соққани ташлаб бўлгандан сўнг, чап қўлини суқиши кераклигини эслаб, дарҳол чап қўлинин суқди, лекин вақти ўтган эди, ана шундан кейин яна бешбаттар уялиб, тезроқ ёнг орқадаги қаторларга ўтиб кетди.

«Р» ҳарфини айтольмайдиган секретарь:

— Сайлаш фойдасига юз йигирма олти соққа! Сайлаш қаршиисига тўқсон саккиз соққа!— деб эълон қилди. Сўнгра кулгилар эшитилди: яшикдан битта тугма билан иккита ёнроқ ҳам чиқибди. Дворянин Флеровга сайлов ҳуқуқи берилди ва натижада янги партия ғалаба қилди.

Шундай бўлса ҳам эски партия ўзини енгилган ҳисобламасди. Левин Снетковдан номзодини қўйишини сўрашаттганларини эшитди, кейин дворянлар оломони бир нима гапираётган губерния оқсоқолини ўраб олганини кўрди. Снетков дворянлар илтимосига жавоб қилиб; дворянларнинг ишончлари ҳақида, уларнинг ўзига бўлган муҳаббатлари ҳақида гапиргандан сўнг, бундай муҳаббатга ўзи муносиб эмаслигини, чунки бутун хизмати дворянларга садоқатдан иборат бўлганини, бу йўлда ўн икки йил хизмат қилганини сўзлади. У гапининг орасида: «Кучимнинг борича инсоф билан ҳалол хизмат қилдим, қадрларингизга етаман, ташаккур этаман» иборасини бир неча бор такрорлади. Ахир томоғига келиб тикилиб қолган ўшдан нафаси бўғилиб, залдан чиқиб кетди. Кўзларига ўш чиқарган нарса — ўзига адолатсизлик қилинаётганини ўйлагани бўлдими ё дворянларга бўлган муҳаббати ёки бўлмаса, ўзи тушиб қолган аҳволнинг таанглиги ва ё душманлар қуршовида қолганини сезиб тургани бўлдими, ҳар ҳолда, бошқаларга ҳам ҳаяжонининг нуқси урди, дворянларнинг кўпчилиги таъсиrlанди Левиннинг ҳам Снетковга раҳми келиб кетди.

Губерния оқсоқоли эшикдан чиқишда ўзини Левинга уриб олди.

— Ия, кечиринг, хафа бўлмайсиз-да,— деб бу нотаниш одамга дарров узр билдириди; аммо юзига қараб Левинни таниди-да, ҳайиқиб кулимсираб қўйди. Левиннинг назарида, у бир нима демоқчидай туюлди-ю, лекин

ҳаяжонидан ҳеч нима лея олмади. Мундир ва қизил жиякли оқ шим кийган, крестлар тақсан қомати ҳамда юзининг ифодалари, шошиб-пишиб юриши — буларнинг ҳаммаси Левинга иши хароб эканлигини кўрган қувғин жониворни эслатди. Оқсоқолнинг юзидағи бу ифода Левиннинг юрагини эзйб юборди, чунки кечагина васийлик иши билан уйига борганда бу меҳрли, болажон кишини бутун улуғворлиги билан кўрган эди. Эски мебеллар қўйилган катта уй; олифта бўлиш у ёқда турсин, кир-чир, аммо ҳурматнавоз қари лакейлар (хўжайинларини ўзгартиришни хоҳламай қолган эски крепостной деҳқонлар бўлишса керак); бошида каллапўш ва туркона шолрўмол бўлган қизининг қизини, яъни ширингина неварасини эркалатиб ўтирган семиз, меҳрибон хотини; гимназиянинг олтинчи синфида ўқиб, ҳозир уйга келган ва отаси билан кўришиб туриб, отасининг йўғон қўлини ўпган азamat ўғли; уй эгасининг таъсирчан, мулоҳим сўзлари ва ҳаракатлари — буларнинг ҳаммаси кеча Левинда беихтиёр ҳурмат ва хайриҳоҳлик уйғотган эди. Бу чол ҳозир Левинга ғарип ва аянч кўриниб кетди. У ҳозир чол кўнглини кўтарадиган бирон нарса айтишни истар эди.

— Демак, яна саркардамиз бўлиб қолдингиз-да? — деди Левин.

Чол чўчиб қайрилиб қаради-ю:

— Қайси гўрда,— деди.— Чарчадим, қариб қолдим. Мендан кўра лойиқроқ ёшроқ одамлар хизмат қилишин, майли.

Шу сўзлардан кейин оқсоқол ён эшикка кириб ғойиб бўлди.

Энг тантанали минут келди. Дарҳол сайлов бошлаш керак эди. Ҳар иккала партиянинг саноқчилари оқ ва қора соққаларни бармоқлари билан санашарди.

Флеров устидаги мунозара янги партияга Флеровнинг соққасинигина эмас, яна вақт ютуғини ҳам берган эди: чунки эски партиянинг найранги билан сайловга қатнашиш имкониятидан маҳрум бўлиб қолган учта дворянни ҳам олиб келиш мумкин бўлди. Бу дворянлардан иккита-сини, ичқиликка ўч бўлганлари учун, Снетковнинг одамлари ичирисиб маст қилиб қўйишган, учинчисининг эса мундириини олиб кетиб қолишган эди.

Янги партия бу воқеалағдан хабар топди-ю, Флеров масаласи муҳокама қилиб турилган пайтда дворянга мун-

дир кийдириб келтириш ва маст қилиб қўйилган дворянлардан биттасини мажлисга олиб келиш учун дарҳол извоида одам юборди.

Мастларни келтириш учун борган помешчик Свияжскийнинг ёнига келиб:

— Биттасини устига сув қуйиб, олиб келдим,— деди.— Бўлаверади, ярайди.

— Қаттиқ маст эмасми? Ииқилиб-нетиб кетмайдими?— деб сўради Свияжский, бошини чайқаб.

— Йўқ, бардам. Ишқилиб, мана шу ерда ичирчишиб қўйишмаса бўлди... Буфетчига тайинладим: ҳеч бир йўсин билан ичкилик берманглар деб.

XXIX

Одамлар папирос чекишиб, тамадди қилишиб турган тор зал дворянлар билан лиқ тўла эди. Ҳаяжон, ҳовли-қиши дам сайин кучайиб борар, ҳамманинг юзида бесаранжомлик сезилиб туради. Айниқса бутун тафсилотдан ва соққаларнинг ҳисобидан хабардор бўлган саноқчилар кўпроқ ҳаяжон ичиди эди. Келажак жангнинг фармонбардорлари шулар эди. Бошқалар эса жанг олдидаги оддий аскарлар сингари жангга тайёргарлик кўришаётган бўлсалар ҳам, ҳозирча кўнгилхушлиги билан овора эдилар. Бири тикка туриб ё стол ёнига ўтириб тамадди қилас; бошқаси оғзида папирос билан узун хонада у ёқдан-бу ёққа юриб, узоқ вақтлардан бери кўрмаган ошнаси билан гаплашарди.

Левиннинг ҳеч нарса егиси ҳам келмас, у чекмас ҳам эди; ўз яқинлари, яъни Сергей Иванович, Степан Аркадьевич, Свияжский ва бошқалар билан топишиб олиб, овқат егиси келмасди, чунки уларнинг қизғин суҳбатларида шталмейстер мундиридаги Вронский ҳам қатнашашётган эди. Левин уни кеча сайловда кўрган ва учрашмаслик учун ўзини эҳтиёт қилиб юрган эди. У дераза ёнига келди-да, атрофига кўз югуртириб, теварагида нималар тўғрисида гаплашашётганига қулоқ солиб ўтириди. Унинг юраги ғаш эди, чунки ҳамма ниманингдир ғами, ташвиши билан машғул бўлиб, у ёқдан-бу ёққа югуриб юрса-ю, бир ўзи ёнига келиб ўтирган эски флотча мундирили, қариб-чириган, лабларини чапиллатиб гапирадиган бир тишсиз чол билан бекор, bemaroқ ўтирса!

— Бу шунақа расво! Мен айтдим, кўимади-да. Тавба! Уч йилда ҳам бунча йиғолмасди!— Бўялган сочлари мундирининг каштали ёқасига тушиб ётган, бир оз букчайган ўрта бўйли помешчик, афтидан, маҳсус сайловга қийиб қелган янги этиклариинг пошиаларини ерда тўқ-тўқ уриб, қайнаб гапирди. Кейин, Левинга порози бир назар ташлаб, шартта бурилиб кетди.

Кичкина помешчик ингичка овоз билан:

— Ҳа, қаллоблик бор, кўриниб турибди,— деди.

Шундан кейин бир семиз генерални ўраб олган бир тўда помешчик тез-тез юриб Левинга яқинлашиб кела-верди. Помешчиклар гапларини ҳеч ким эшилмайдиган хилватроқ бир жой қидириб юришган бўлсалар ке-рак.

— Қайси бети билан менга шундай деди-я: гўё мен унинг шимини ўғирла деб буюрган эмишман! Ўзи сотиб ароқ ичган. Унинг князлиги менга бир пул! Бунақа гапни оғзига олмасин, бу разиллик!

— Шошманг ахир! Ўлар моддага асосланишяпти,— деярди иккинчи тўдадагиларнинг бири,— хотини дворян деб ёзилган бўлиши керак.

— Моддаси менга бир чақа! Мен зотини айтяпман. Олижаноб дворянлар эмиш, ишониб кўр шунақаларга!

— Генерал жаноблари, юринг, fine champagne¹.

Яна бир тўда одам нимагадир бақириб-чақириб гапираётган дворян орқасидан эргашиб бораради: маст қилиб қўйилган уч дворяннинг бири шу эди.

— Мен Марья Семёновнага ҳамиша ижарага бериб юборинг деб маслаҳат бериб келганман, биламан-да, фойда кўрмайди,— деярди ёқимли овоз билан, эски генерал штабнинг полковниги мундиррида юрган оқ мўйловли помешчик. Левин Свияжскийнида кўрган помешчик шу эди. Левин уни дарҳол таниди. Помешчик ҳам Левинга разм['] билан қаради, шундан кейин саломлашдилар.

— Жуда соз. Бўлмасам-чи! Жуда яхши эсимдасиз! Бултур Николай Ивановичникида, оқсоқолимизникида кўришганмиз.

— Хўш, хўжалигинги қалай кетяпти?— деб сўради Левин.

¹ Конъякка (франц.).

Помешчик Левин ёнида тўхтади-да, тақдирга тан берган кишидек, хотиржам бир қиёфада Мутеларча кулимсираб:

— Боягидек, зарар беряпти,— деди. Кейин:— Хўш, сизни бу ёқларга қандай шамол учирди?— деб сўради.— Бизнинг соир d'etat¹да қатнашгани келдингизми?— деди французчани ёмон гапирса ҳам, лекин дона-дона қилиб.— Бутун Россия йифилди: камергерлар ҳам, оз бўлмаса министрлар ҳам,— дегандан сўнг, генерал билан юрган оқ шимли, камергер мундирли Степан Аркадьевич нинг салобатли қоматига ишора қилди.

— Мен дворянлар сайловининг маъносига яхши тушуммайман, бунга иқрор бўлишим керак,— деди Левин.

Помешчик унга қараб қўйди.

— Тушунадиган нимаси ҳам бор эди? Ҳеч қанақа маъноси йўқ. Қулаган, лекин инерция кучи билан ҳаракатни давом эттириб келаётган бир муассаса-да. Қаранг, мундирларнинг ўзиёқ айтиб турибди: мировой судьялар, ўзгармас аъзолар ва шуларга ўхшаганлар мажлиси, аммо дворянларники эмас.

— Бўлмаса ўзингиз нимага келдингиз?— деб сўради Левин.

— Одат бўлиб қолган-да, шу холос. Иннайкейин, алоқани узмаслик керак. Бир томондан, маънавий мажбурият ҳам. Сўнгра, ҳақ гапни айтганда, манфаат ҳам йўқ эмас. Куёвим ўзгармас аъзоликка сайланмоқчи; улар бадавлат одамлар эмас, шунинг учун куёвни ўтказиш керак. Анови жанобларга бу ерда нима бор?— деди, губерния столида гапирган бояги тили заҳар жанобни кўрсатиб.

— Дворянларнинг янги авлодларидан бу.

— Янги бўлса, янгидир. Лекин дворянларнинг янги авлоди эмас. Булар заминдорлар, биз бўлсақ помешчиклармиз. Улар ўзларини ўzlари дворян қўйлиб олишган.

— Ахир буни жони чиққан муассаса деб айтдингиз-ку?

— Жони чиқишига-ку чиққан-а, шундай бўлса ҳам, бунга бир оз ҳурмат билан қараш керак эди-да, Лоақал Снетков... Яхшимизми, ёмонмизми, ҳарқалай, минг йилдан бери яшаб, ўсиб келяпмиз. Биласиз-ку, уйингиз олдига боғча қилмоқчи, ерни текисламоқчи бўлсангиз, кў-

¹ давлат ўзгариши (франц.).

расизни, шу ерда юз йил умр қиъған бир дарахт ўсиб ётибди... У ер-бу ери чириб, қариб қолған бўлса ҳамни, янги гулзорингизни деб ўша қари дарахтингизни кесиб ташламайсиз, гулзорингизни шуидай планлаштирасизки, оқибатда ўша дарахтдан ҳам фойдаланасиз. Бунақа дарахтни бир йилда вояга етказолмайсиз,— деди помешчик ётиғи билан, кейин дарҳол гапни бошқа ёққа буриб юборди.— Ҳўш, ўзингизнинг хўжалигиниг қалай?

— Унча яхши эмас. Беш процентгина.

— Шунақа-ю, лекин ўзингизни ҳисобга олмаяпсиз-да. Сизнинг ҳам бирон қимматингиз бордир ахир? Ўзимдан қиёс олине. Ҳўжаликка уринмасдан олдин уч минг сўмлик хизмат даромадим бор эди. Ҳозир эса, хизматда юрган вақтимдагидан кўпроқ ишлайман-у, сизга ўхшаш, беш процент фойда кўраман, шунига ҳам худога шукур дейман. Ўзимнинг меҳнатим бўлса бекорга кетади.

— Модомики шунчалик зарар кўрар экансиз, бўлмаса нега бундай қиласиз?

— Нима қиласлик бўлмаса? Одатланиб қолганмиз, шундай қиласак бўлмайди. Буни қўйиб туринг,— деди-да помешчик деразага суюниб, кейин яна гапини давом эттириди:— Ўглимнинг хўжалик ишларига ҳеч иштиёқи йўқ. Олим бўлади шекилли. Шунинг учун, хўжалик ишимни давом эттирадиган ҳеч кимим йўқ, шундай бўлса ҳам уннаб ётасан. Мана шу йил бор қилдим.

— Ҳа, ҳа, жуда тўғри гап,— деди Левин.— Мен ҳам хўжалигимдан фойда йўқлигини ҳамиша сезиб тураман-у, яна барибир уннаб ётаман... Ер олдида қандайдир бурчинг борлигини сезасан киши.

— Мана мен сизга айтиб берай,— деди помешчик сўзини давом қилдириб,— менинг бир савдогар қўшним бор эди. Бирга хўжаликни, боғни айландик. «Йўқ, Степан Васильич, дейди, ҳамма нарсангиз тартибида-ю, лекин, дейди, боғингиз қарамсиз бўлиб қолибди», дейди. Ҳолбуки боғимда тартиб жуда жойида. «Менга қолса, анови липа дарахтини кесиб ташлардим. Ахир мингтacha липа бор-а, ҳар биттасидан иккитадан яхши лубок¹ чиқади. Ҳозир лубок жуда қиммат. Иннайкейин, липадан иморатбоп ёғочлар ҳам чиқарib олардим» дейди.

— Бу пулга эса чорва ёки арzon-гаров ер сотиб оларди-да, мужикларга ижарага берарди,— бу хил савдолар

¹ Пўстлоқ.

бошига кўп тушган бўлса керак,— Левин унинг фикрини шу тахлитда кулимсираб туриб тугатди.— Шундай қилиб давлат ортириади. Сиз билан биз бўлсак, боримизни сақлаб, болаларимизта қолдирсак — худоға шукур деймиз.

— Уйланибсиз эмишми?— деди помешчик.

Левин мағрур бир мамнуният билан:

— Ҳа,— деб жавоб берди.— Ҳа, шуниси ғалати,— деб сўзини давом қилди.— Умрни бекорга ўтказяпмиз, худди қадим замонлардаги пири муғондек ўтни ёндириб ўтирамиз.

Помешчик истеҳзо билан мийигида кулиб қўйди.

— Бизнинг орамизда ҳам шунақалар бор, масалан, ошнамиз Николай Иванич ёки граф Вронский (бу киши ҳозир қишлоққа кўчиб келди), булар агрономия саноатини ўстириш пайида юришибди; лекин бу нарса ҳозирча сармоянинг бошига сув қуишидан нарига ўтмайди, бундан ҳеч қандай наф чиқмайди.

— Менга қаранг, нима учун биз ҳам савдогар сингари иш кўрмаймиз? Богдаги дараҳтларни кесиб лубок қилмаймиз?— деди Левин, ўзини ҳайрон қилган фикрига қайтиб.

— Шунинг учунки, ўзингиз айтгандек, ўтни ёндириб ўтирамиз. Бонни кесишини дворянларга яратадиган иш деб билмаймиз. Дворянлик ишлари ҳам шу ерда, сайловда ҳал бўлмайди, ўз гўшамиизда ҳал бўлади. Нимани қилиш керак, нимани қилмаслик кераклигини биламиз. Ўз табақамизга хос инстинкт билан биламиз. Мужикларни олайлик, бундай разм солиб қарасам: яхши мужик дарров ерни ижарага олишга интилади. Ёмон ер бўлса ҳам, барибир, олади, ҳайдайди. Бу ҳам ишнинг кўзини билмайди. Тўппатўғри зарар.

— Биз ҳам шу-да,— деди Левин.— Сизларни кўрганимга ниҳоят хурсанд бўлдим,— деди Левин, ёнларига келаётган Свияжскийни кўриб.

— Сизнида кўришганимиздан бери бу биринчи марта учрашишимиз,— деди помешчик,— ўтириб, гаплашиб қолдик.

Свияжский кулимсираб:

— Янги тартибни роса сўккандирсизлар?— деди.

— Усиз гап татийдими?

— Юрагимизни бўшатдик.

Свияжский Левинни қўлтиғидан олиб, ўз тўдасига қараб кетди.

Энди Вронскийнинг ёнидаи ўтмасликнинг иложи ҳолмаган эди. У Степан Аркадьевич ва Сергей Иванович билан тўғри Левин томонга қараб турган эди.

Вронский қўлини Левинга узата туриб:

— Жуда хурсандман. Чамамда, сизни кўриш шарафига... княгиня Шчербацкаяларникида нойил бўлган эдим шекилли,— деди.

— Ҳа, учрашганимиз, жуда эсимда,— деди Левин, лавлагидай қизариб; кейин юзини дарҳол нарёққа ўгирib, акаси билан гаплаша бошлади.

Вронский мийифида бир қулимсираб қўйди; Левин билан гаплашишга иштиёқи йўқ эди шекилли, яна Свияжский билан суҳбатини давом эттирди; аммо Левин акаси билан гаплашиб туриб, тез-тез Вронский томонга қараб қўяр, ҳозирги қўпол муомаламни ювиш учун нима тўғрисида гаплашсам экан, деб боши қотар эди.

Левин Свияжский билан Вронскийга қараб:

— Энди иш кимга қараб турибди?— деб сўради.

— Снетковга. Ё воз кечиши, ёки рози бўлиши керак,— деб жавоб қилди Свияжский.

— Нима қилибди: рози бўлибдими-йўқми?

— Гап шунда-да, ҳаям демайди, йўқ ҳам,— деди Вронский.

— Рози бўлмаса, унда ким сайланади?— деб сўради Левин, Вронскийга қараб.

— Қим хоҳласа,— деди Свияжский.

— Сиз хоҳлайсизми?— деб сўради Левин.

Свияжский Сергей Иванович ёнида турган тили заҳар жанобга қўрқа-писа бир қараб олди-ю, ҳижолат бўлиб:

— Зинҳор,— деди.

Левин гапдан адашганини сезиб:

— Бўлмаса ким? Неведовскийми?— деди.

Лекин бу гап жудаям қизиқ бўлди. Неведовский билан Свияжскийнинг иккovi ҳам номзод эди.

— Мен ўлсам ҳам рози бўлмайман,— деди тили заҳар жаноб.

Неведовский — шу киши эди. Свияжский Левинни у билан таништириб қўйди.

— Роса жигингга тегдими, дейман-а?— деди Степак

Аркадьич, Вронскийга кўзини қисиб.— Бу ҳам пойгадай гап. Дов қўйса бўлади.

— Албатта, жигингга тегади-да,— деди Вронский.— Ишни бошлаганингдан кейин охирига етказинг келади-да. Кураш!— деди қовоғини солиб.

— Свияжский қандай ишбилармон одам-а! Ўзининг фойдасига ҳал бўлиб қолди-ку.

— Ҳа-да,— деди Вронский паришонхотирлик билан.

Уртага сукунат тушди: Вронский шу сукунат пайтида қаёққа бўлса ҳам қараши керак эди-да:— Левинга, оёқларига, мундирига, кейин юзига қаради, кўзлари ўзига хўмрайиб қараб турганини сезиб, бирон нарса дейиш мақсадида.

— Бу қандай бўлди: доимо қишлоқда турасиз-у, нима учун мировой судья эмассиз? Эгнингизда мировой судья мундири йўқ,— деди.

Левин дастлаб кўришганда йўл қўйган қўпол муоммасини ювиш учун ҳамма вақт Вронский билан гаплашиш пайида эди, шу сабабли қовоқларини солиб туриб:

— Шунинг учунки, мировой судьяни аҳмоқона бир муассаса деб ҳисоблайман,— деб жавоб қилди.

— Мен бундай деб ўйламайман, аксинча,— деди Вронский, вазмин бир ҳайрат билан.

— Ўйинчоқ,— деб Левин унинг сўзини бўлиб қўйди.— Бизга мировой судьяларнинг кераги йўқ. Саккиз йил бўлди, ишим тушгани йўқ. Ишим тушган бўлса, факат расvosи чиқарилди. Мировой судья мендан қирқ чақирим нарида туради. Икки сўмлик ишни деб, ўн беш сўмлик харажатни бўйнимга олишим, адвокат юборишим керак.

Кейин бир мужик тегирмончининг унини ўғирлаганини, тегирмончи уни ўгри қилганда, мужик тухмат қилди деб тегирмончи устидан мировой судьяга арз қилганини сўзлаб берди. Бу гапларнинг ҳаммаси ўринсиз, бемаъни гаплар эди, Левин буни айтиётib ўзи ҳам сезиб туради.

— Ү, жуда аломат-ку!— деди Степан Аркадьич ўзининг ширин табассуми билан жилмайиб туриб.— Қани юринглар, овозга қўйишияти шекилли...

Шундан кейин тарқалиб кетишиди.

Сергей Иванович укасининг ножӯя ҳаракатини сезиб:

— Ҳайронман,— деди,— ҳар қандай сиёсий андишадан шу қадар маҳрум бўлиш мумкин эканлигига ҳай-

ромман. Биз русларнинг битта камчилигимиз шу. Губерния оқсоқоли — бизинг душманимиз, сен бўлсанг у билан аті сосоп¹ ва сайланишини илтимос қиласан. Граф Вронский бўлса... мен уни ўзимга дўст қиломайман; мени овқатга таклиф қилди, аммо бормайман! Ҳар ҳолда ўз одамимиз, бундай бўлгандан кейин уни душман қилиб олишнинг нима ҳожати бор? Сўнгра, Неведовскийдан номзодини қўйиш-қўймаслигини сўрайсан. Бундай қилинмайди.

— Эй, бу нарсага тушунсам ўлай агар! Бу ҳаммаси бекорчи машмаша,— деди Левин, қовоқларини осилтириб.

— Бекорчи машмаша дейсан-у, ўзинг ҳамма нарсани чатоқ қилиб ўтирасан.

Левин индамади. Кейин катта залга кириб кетишиди.

Губерния оқсоқоли ишнинг чаппасидан кетганлигини сезиб турса ҳам, ўз номзодини овозга қўйишини ҳамма сўрамаган бўлса ҳам, яна сайланишга қарор қилди. Зал сукунатга чўмди, секретарь баланд овоз билан: гвардиячи ротмистр Михаил Степанович Снетков губерния оқсоқоллигига номзодини қўяди, деб эълон қилди.

Уезд оқсоқоллари соққалар солинган тарелкаларини ўз столларидан губерния столига олиб ўтишди, шундан кейин сайлов бошланниб кетди.

Левин оқсоқол орқасидан акаси билан столга яқинлашганда Степан Аркадьевич унга:

— Ўнг томонга ташла,— деб пичирлади. Аммо Левин ўзига тушунтирилган йўлни эсидан чиқариб қўйган эди, шунинг учун: Степан Аркадьевич «Ўнг томонга ташла» деб янглишмаганмикан, деб ваҳимага тушиб қолди. Ахир Снетков душман эди-ку! Левин яшикка келганда, соққани қўлида ушлаб турган эди, кейин хато қилганини ўйлаб, яшикка ташлаш олдида соққани чап қўлига ўтқазди, шу тахлит чап томонга ташлади шекилли ҳам. Яшик ёнида турган корчалон тирсагининг биргина ҳаракатидан соққанинг қайси томонга ташланганини билиб, ноҳушлик билан юзини тириштириди. У сезирлигиги машқлантириш учун бошқа нарса топмагандек эди.

Ҳамма жим бўлди, шундан кейин соққалар санала бошланди. Сўнгра ёқлаб ташланган ва қарши соққалар миқдорини бир киши эълон қилди.

¹ Оғиз-бурун ўпишасан (франц.).

Оқсоқол күгчиллик овоз билан сағлалыган эди. Ҳамма ёқда шов-шув күтарилиди, ҳамма ўзини эшикка қараб урди. Снетков пастига тушди, дворянлар ўраб олишиб, табриклай бошлашди.

— Энди тамом бўлдими? — деб сўради Сергей Ивановичдан Левин.

Сергей Иванович ўрнига Свияжский кулимсираб жавоб қилиди.

— Энди бошланяпти. Оқсоқол номзоди соққани кўл олиши мумкин.

Левин бу парсани ҳам бутунлай эсидан чиқарган эди. Шу масалада аллақандай бир нозик томон борлигини ҳозиргина эсига туширди. Лекин бу нозик томоннинг нимадан иборатлигини эслашга тоқати етмади. Юраги сиқилиб, халойиқ ичидан тезроқ чиқиб кетгиси келиб қолди.

Левин ҳеч ким ўзига эътибор қилмагани, ўзи ҳам ҳеч кимга керак эмасдай кўрингани учун одамлар тамадди қиладиган кичкина залга секин чиқиб кетди-ю, яна лакейларни кўриб, анча енгил тортди. Чол лакей Левинга овқат таклиф қилган эди, у дарров рози бўла қолди. Лўя билан битта котлет еди-да, илгариги бой-бадавлатлар тўғрисида лакей билан бир оз гаплашиб ўтиргандан кейин, дилини хира қиладиган катта залга яна қайтиб киришни хоҳламай, балконларда айлангани кетди.

Балконлар безанган-тузанган хонимлар билан лиқ тўла эди; улар пастидан кўтарилаётган гапларнинг биттасини ҳам эшитмай қолмасликка тиришиб, панжаралардан пастига энгashiб ўтиришарди. Хонимлар ёнида зебо адвокатлар, гимназияларнинг кўзойнак тақсан муаллимлари ва офицерлар ё ўтиришар, ёки тикка туришарди. Ҳамма ерда сайловдан, оқсоқолнинг қийналиб кетганидан ва мунозараларнинг яхши бўлганидан гап кетарди; Левин шу ердаги тўдаларнинг бирида акасини мақташаётганини эшитиб қолди. Бир хоним ёнидаги адвокатга:

— Кознишевнинг сўзини эшитганим учун бирам хурсандманки! — деярди. — Унинг гапини эшитганда очнаҳорлигинг ҳам билинмайди. Жонга ҳузур! Қаранг, ҳамма гапи равшан, дона-дона эшитилиб турибди! Лекин сизларнинг судларингизда ҳеч ким бундай гапирмайди. Майдель пича тузукроқ, лекин у ҳам ҳеч қачон бундай чиройли гапирмайди.

Левин панжарадан бўш жойни топди-ю пастига энгашиб, қулоқ сола ва томоша қила бошлади.

Ҳамма дворянлар тўсиқ орқасида ўз уездлари билан ўтиришарди. Зал ўртасида мундирли бир киши туриб, ингичка, лекин баланд овоз билан эълон қилди:

— Губерния дворянлари оқсоқоллигига штабротмистр Евгений Иванович Апухтиннинг номзоди овозга қўйилади!

Уртага чуқур бир сукунат чўкди, кейин заиф, қари кишининг овози эшишилди:

— Қайтиб олди!

— Еттинчи даражадаги чиновник Пётр Петрович Боль овозга қўйилади,— деди яна бояги овоз.

Ёш, чинқироқ товуш эшишилди:

— Қайтиб олди!

Яна ўшандай овоз чиқди, яна ўшандай «қайтиб олди» жавоби эшишилди. Бу машмаша бир соатча давом қилди. Левин панжарага суюниб олиб, қараб, қулоқ солиб турди. Дастрлаб: бу нима қилишгани экан, деб ҳайрөн бўлди, билгиси ҳам келди; кейин буни билиш мушкул эканлигига қаноат ҳосил қилди-ю, зерика бошлади. Сўнгра одамлар юзида кўрган бу ҳаяжон ва газабларни эслаб, юраги сиқила бошлади: кетмоқчи бўлиб, пастига тушди. Балкон даҳлизидан ўтиб кетаётиб, ўша ерда у ёқдан-бу ёққа юриб турган қовоқлари шиш, ғамгин бир гимназия талабасига дуч келди. Зинада эса бир жуфт кишига учради: бири пошналарини тақиллатиб тез-тез юриб чиқаётган хоним, иккинчиси енгиленгил одим ташлаб келаётган прокурор ёрдамчиси эди.

Левин хонимни ёнидан ўтказиб юбориш учун ўзини четга олиб турганда, прокурор:

— Кечикмайсиз деб айтмабмидим,— деди.

Левин ташқи эшик зинасига келиб, пўстинининг но мерчасини жилем чўнтағидан энди олмоқчи бўлиб турган эди, бирдан секретарь келиб ушлаб қолди.

— Марҳамат, Константин Дмитрич, овозингизни беринг,— деди.

Улсам ҳам кўнмайман, деб турган Неведовскийнинг номзоди овозга қўйилган эди.

Левин зал эшигига келди: эшик қулф эди. Секретарь тақиллатгандан кейин эшик очилди-ю, қип-қизариб кетган иккита помешчик Левин ёнидан лип этиб ўтиб кетди.

Қизариб кетган помешчиклардан бири:

— Тоқатим қолмади,— деди.

Помешчик орқасидан губерния оқсоқолининг юзи кўринди. Бу юзда — мадорсиз, қўрқув алөмати бор эди.

— Чиқарма деб айтмабмидим сенга!— деди у қоровулга.

— Мен чиқарибманми, саркарда жаноблари!

— Эҳ, худо!— деди-ю, чуқур нафас олиб, губерния бошлиғи, оқ шимли оёқларини ҳоргии-толғин босган, бошини қуи солинтирган ҳолда зал ўртасидан катта стол томонга қараб юриб кетди.

Мўлжаллангандек, соққаларнинг кўпчилиги Неведовскийга ташланди. Натижада Неведовский губерния оқсоқоллигига сайланди. Кўп одамлар вақтичоғ бўлди, кўп одамлар мамнун бўлди, баҳтиёр бўлди, кўп одамлар шоду хуррам бўлди, кўплар норози ва хафа бўлди. Губерния бошлиғи қуйиб-ёнди, қуйиб-ёнганини яшиrolмай қолди. Халойиқ съезднинг биринчи кунида сайлов мажлисларини очиб берган губернатор орқасидан қандай эргашган бўлса, Снетков сайланганда унинг орқасидан ҳам қандай эргашган бўлса, Неведовский залдан чиқа бошлаганда, уни ҳам ўраб олиб, орқасидан шундай шоду хуррамлик билан эргашиб борди.

XXXI

Янги сайланган губерния оқсоқоли ва тантана қилган янги партиянинг кўпгина тарафдорларига шу кун Вронский зиёфат берди.

Вронскийнинг сайловга боришига, аввало, қишлоқда зерикиб қолгани, қолаверса, ўз эркига бўлган ҳуқуқини Анна олдида кўрсатиб қўйиши зарурлиги сабаб бўлган эди; бундан ташқари, земство сайловларида Вронский учун жон қуидирган Свияжскийни уезд оқсоқоллари сайловида қўллаб-қувватлаш, шу билан унинг олдидаги бурчини бажариш ҳам керак эди; булардан ҳам муҳимроғи, ўзи ҳозир танлаб олган дворянлик ва заминдорлик мавқеининг барча бурч ва мажбуриятларини қатъий бажариши лозим эди. Лекин бу сайлов иши ўзини шунчалик қизиқтирас, шунчалик асир қилар, буни шунчалик силлиқ бажарарман, деб ҳеч ўйламаган эди. Вронский дворянлар муҳитида тамоман янги киши эди, лекин, бунга қарамасдан, муваффақият қозонди; дворянлар орасида анча нуфуз ортиридим деб ўйлаши хато эмас эди. Унинг нуфузи ошишига: давлати, аслзодалиги кўп-

роқ сабаб бўлди; Кашинда туллаб-яшнаб турган банкни таъсис қилган, молия ишлари билан шуғулланиб юрган эски таниши, яъни Ширков, шаҳарда унга берган ажойиб уйи ҳам; Вронский қимилоқдан олиб келган пазанда ошпаз ҳам; Вронскийга ўртоқ бўлган ва айни замонда Вронский ҳимоя қилиб келган губернатор билан дўстлиги ҳам; ҳаммасидан ҳам кўпроқ — ҳаммага баб-бара вар, бир кил, содда муносабатда бўлгани ёрдам қилди; бу муносабат уни кибру ҳавоси баланд деб юрган аксар помешчикларнинг фикрини тез орада ўзгартириб юборди. А *pteros de bottes*¹, телбаларча бир жаҳл билан ўзига бирталай қовушмаган бемаъни гапларни айтиб юборган, Кити Шчербацкаяга уйланиб олган ана шу беандиша жанобни ҳисобга олмагандан, қайси бир дворян билан танишмасин, унинг ўзига тарафдор бўлиб қолаётганини сезиб туради. Неведовскийнинг муваффақият қозонишида таъсири кучли бўлганини ўзи ҳам кўриб турар, бошқалар ҳам сезиб туради. Мана энди, ўз уйида, Неведовскийнинг сайланганини 'дастурхони устида нишонлаб, ўзи танлаган одам туфайли тантана гаштини суриб ўтирибди. Сайлов уни шунчалик қизиқтиридики, пойгода отминари соврунни ютиб чиққандан сўнг ўзининг ҳам қатнашгиси қелиб кетгани сингари, уч йилгача уйланиб олса, ўзининг номзодини ҳам қўйиш орзусига тушиб қолди.

Хозир эса отминар байрами ўтказиларди. Вронский столнинг тўрида, ўнг қўлида эса ёш губернатор, сарой генерали ўтиради. Ҳамманинг назарида у мажлисларни тантана билан очадиган, нутқ сўзлайдиган ва, Вронский кўриб турганидек, ҳаммада кўр-кўронасига ҳурмат уйғотадиган губерния хўжайини эди; Вронскийнинг назарида эса, пажлар корпусидаги лақаби билан айтилганда бу Маслов Катька эди холос; бу Маслов Катька Вронский олдида уялиб-ийманиб турар, Вронский эса унга *mettre à son aise*² ҳаракат қиласарди. Чап қўлида ёш, тебранмас, юзидан заҳар томиб турган Неведовский ўтирап, Вронский у билан соддача муомалада бўлса ҳам, аммо ҳурмат қиласарди.

Свияжский ўзининг муваффақиятсизлигини писанд қилмай, хушвақт бўлиб ўтиради. Ў Неведовский шара-

¹ Ҳеч нимадан ҳеч нима йўқ (*франц.*).

² Далда беришга.

фига қадаҳ күтариб, бу мен учун мұваффақиятсизлик әмас, дворянлар әргашын керак бўлган янги оқимнинг бундан яхшироқ вакилини топиб бўлмасди, шунинг учун ҳар бир виждонли киши ҳозирги ютуқ тарафида бўлди ва оқибат тантана қилди, деди.

Степан Аркадьевич ҳам вақтини хушчақчақлик билан ўтказгани ва ҳамма мамнун бўлгани учун хурсанд эди. Шинам дастурхон устида сайлов манзаралари бир-бир эсга олинди. Свияжский оқсоқолнинг йиги аралаш нутқини кулгили қилиб айтиб бергандан сўнг, Неведовскийга қараб: энди оқсоқол жаноблари маблағни текширишда, кўз ёшларини әмас, бошқа мураккаброқ усульнин кўллайдилар-да,— деди. Яна бир ҳазиълаш дворян: губерния оқсоқоли бермоқчи бўлган балға пайпоқли лакейлар чақиртирганини, агар янги губерния саркардаси пайпоқли лакейлар, билан бал бермаса, уларни энди қайтариб юборишга тўғри келишини айтди.

Овқат устида ҳамма Неведовскийга қараб, нуқул: «Бизнинг губерния оқсоқоли» ва «жаноб олийлари» деб муомала қилиб ўтиреди.

Ёш жувонни эрининг фамилияси билан бажону дил «madame» деб атагандек, бу гаплар ҳам оғзиларидан тушмас эди. Неведовский бўлса бу лақабга парвосиз әмас, ҳатто ўзини ундан жирканадиган кишига ўхшатиб кўрсатса ҳам, лекин баҳтиёр экан ва шу ердагиларнинг ҳаммаси мансуб бўлган янги, либерал мухитга ҳеч ярашмайдиган бир шодлик кўрсатиб юбормаслик учун нўхтасини бўшатмай ўтиргани равshan кўриниб турарди.

Сайлов натижасига қизиқувчи одамларга овқат устида бир неча телеграмма юборилди. Вақти жуда чоғ бўлиб кетган Степан Аркадьевич ҳам Дарья Александровнага шу мазмунда телеграмма юборди: «Ўн икки соққа билан Неведовский сайданди. Табриклайман. Айтиб қўй». Степан Аркадьевич телеграммасини баланд овоз билан айтиб туриб: «Уларни хурсанд қилиб қўйиш керак»,— деди. Дарья Александровна бўлса телеграммани олди-ю, бунга кетган бир сўм учун уҳ тортиб, телеграмманинг овқат охирида берилганини англади. У Стиванинг овқат охирида «faîge jouer le télegraph¹» қилиш одати борлигини биларди.

¹ «телеграфдан сунистеъмол» (франц.).

Ажойиб овқатдан тортиб (рус винофурушларидан со-тиб олинмай, түғридан-түғри чет элдан келтирилган) виноларгача ҳамма нарса қулинг ўргилсин, аломат эди: ҳамма хушвақт бўлиб ўтириди. Свияжский маслакдошлиридан, либераллардан, янги арбоблардан, ҳаммалари ниҳоятда сўзга бурро ё боодоб йигирма кишини тўплаб келган эди. Янги губерния оқсоқоли учун ҳам, губернатор учун ҳам, банк директори учун ҳам, «одамшавандаги соҳиби» учун ҳам ҳазил аралаш қадаҳлар кўтарили.

Вронский мамнун эди. Вилоятда шундай дилкашлик бўлишини хаёлига ҳам келтирмаган эди.

Овқат охирида кайфлари яна ҳам тарақ бўлиб кетди. Губернатор биродарлар фойдасига хотини томонидан уюштирилган концертга Вронскийни таклиф қилди; хотини Вронский билан танишиш иштиёқида эди.

— Ў ерда бал бўлади, баҳона билан бизнинг гўзалимизни ҳам кўрасан. Жуда ҳам соз бўлади.

Вронский: «Not in my line¹», деб жавоб берди, у шу иборани яхши кўрарди. Кейин кулимсираб, боришга ваъда қилди.

Ҳамма папирос туташтириб, энди дастурхондан туриш тараддудига тушганда, Вронскийнинг камерденери патнусда хат билан келиб қолди.

— Воздвиженскийдан чопар келтириди,— деди камерденер, маънодор қилиб.

Вронский хўмрайиб хатни ўқиб турганда, меҳмонлардан бири французча қилиб камерденер тўғрисида:

— Қизиқ, бу одам прокурор ёрдамчиси Свентицкийга жуда ҳам ўхшар экан,— деди.

Хат Аннадан келган эди. Вронский хатни ўқимасдан олдиноқ мазмунини биларди. Сайллов беш кунда тугар деган тахмин билан жума куни қайтаман деб ваъда қиляган эди. Бугун шанба эди, шунинг учун хат мазмуни вақтида қайтмаганилиги учун таъна-ю, кудуратдан иборат бўлишини биларди. Ўзи кечка кечқурун юборган хати ҳали етиб бормаган шекйли.

Хатнинг мазмуни ўй кутган нарсалардан иборат бўлса ҳам, шакли кутилмаган, айниқса таъбини хира қиласидиган эди. «Ани жуда бетоб, доктор ўпкаси яллиғланган бўлса ажаб эмас, дейди. Бир ўзим ёмон шошиб қолдим. Княжна Варваранинг қўлидан эса ёрдам қилиш

¹ Бу мекинг вазифам доирасига кирмайди (ингл.).

эмас, халақит беришгина келади. Сени келарсан деб илгари куни күтдим, кеча күтдим, ахир бўлмай, бугун хабар олдиргани өдам юбордим: нима бўлдинг, нима қилиб юрибсан? Бир кўнглим ўзим бора қолай дедим-у, лекин сенга манзур бўлмаслигини билиб, фикримдан қайтдим. Қандай бўлса ҳам жавоб ёзиб юбор: шунга қараб иш тутай».

Бола касал эмиш, ўзи бу ёққа келмоқчи әмиш. Қизи касал әмиш-ү, мана шундай баразли хат ёзиди-я!

Сайловнинг бу масъум хушчақчақлиги ва бадҳайбат оғир муҳаббат даргоҳига яна қайтиш кераклиги ўз қарама-қаршиликлари билан Вронскийни танг қилиб қўйди. Қайтмасликнинг иложи йўқ эди, шунинг учун биринчи поезд билан кечасиёқ уйига қараб жўнади.

XXXI

Вронский сайловга кетаётганда Анна у ҳар сафар у ёк-бу ёққа борадиган бўлса ўртада чиқадиган жанжал ўзини унга иситиши эмас, совутиши мумкинлигини ўйлаб, бу айрилиққа чидаш учун ўзини қўлидан келганча босишга қарор қилган эди. Аммо Вронский сайловга кетаётганини айтгани кириб, унга сиполик билан совуқ назар ташлагани Аннанинг нафсини оғритди; Вронский кетмасданоқ у тинчини йўқотди.

Анна ўзи ёлғиз қолгандан кейин Вронскийнинг эркинлик ҳуқуқини талаб қилиб совуқ кўз билан қараганини ўйлаб кўриб, ҳар вақтдагидай бир холосага келди, яъни ўзини оёқ ости қиласётганини англади. «Қаерга боришни хоҳласа, қачон боришни хоҳласа,— ихтиёри ўзида, ҳақи бор. Бир ёққа боришгагина эмас, мени ташлаб кетишга ҳам ҳақи бор. Ҳамма нарсага ҳақи бор, лекин менинг ҳақим йўқ. Лекин шуни билиб туриб, шундай қилмаслиги керак эди. Хўш, аслида нима қилди!.. Сиполик билан совуқ назар ташлади, холос. Албатта, буни аниқ билиш, сезиш қийин. Лекин илгарилари бундай қилган эмасди, иннайкейин, бу қарашнинг ҳам тагида маъно кўл,— деб ўйларди Анна.— Бу қараш совий бошлага-нини билдиради».

У совий бошлаганига амин бўлса ҳам, лекин қўлидан ҳеч нима келмас, бурунги муносабатларини ҳеч бир жиҳатдан ўзгартира олмас эди. Илгаригидек, яна биргина севги ва жозибаси билангина уни ушлаб қолиши мум-

кин эди. Агар мендан кўнгли совиб кетса унда нима бўлади, деган даҳшатли ўйларини илгаригидек яна кундузлари иш билан, кечалари морфин ичиш билангина босиши мумкин эди. Тўғри, битта чора, яъни қўл-оёғига кишан бўлмаслик чораси ҳам бор эди.— Анна унинг муҳаббатидан бўлак ҳеч нарсани хоҳламасди,—лекин ўзини ташлаб кетолмайдиган даражада ораси яқин бўлиши керак эди. Бу чора — талоқ ва никоҳдан иборат эди. Шундай қилиб, Анна шуни хоҳлаб қолди ва уми, Стивами бундан оғиз очди дегунча дарров рози бўлишга қарор қилди.

Анна шу хил ўйлар билан беш кунини Вронскийсиз ўтказди, бу беш кун — Вронский сайловда юрган кунлари эди.

Анна вақтини сайру сафолар, княжна Варвара билан қилган суҳбатлар, касалхонага бориш-келишлар, айниқса китоб ўқиши, бирин-кетин китоб ўқиши билан ўтказди. Лекин олтинчичуни, кучер Вронскийсиз келганда, Анна у тўғрисидаги, унинг ўша ёқларда нималар қилаётгани тўғрисидаги ўйларини ортиқ ҳеч нарса билан босомай қолди. Шу орада қизалоги бетоб бўлиб қолди. Анна қизалогига қарай бошлади, лекин бу ҳам уни чалғитолмади. Зоро боласи хавфли хаста эмас эди. Қанчалик тиришиб-тирмашасин, барибир, у қизини яхши кўролмасди, ўзини яхши кўрганга солай деса, бунга ҳам кўнгли бўлмасди. Шу кун кечга бориб, Анна ўзи ёлғиз қолганда, Вронскийнинг ташвиши юрагига шунчалик ваҳм солдики, бир кўнгли шаҳарга бормоқчи ҳам бўлди. Лекин яхшироқ ўйлаб боққандан сўнг, Вронскийнинг қўлига бориб теккан қарама-қарши мазмунли хатни ёздида, ўзи ўқиб ҳам чиқмай, чопар орқали юборди. Эртасига эрталаб Вронскийдан хат олди-ю, қилмишига пушаймон бўлди. Вронский кетаётган маҳалдагидек яна совуқ назар ташлашини Анна ваҳм билан кутиб турди, айниқса қизчанинг касали хавфли эмаслигини билгандан сўнг яна ҳам совуқроқ қилиб қарашига ишониб ўтириди. Шундай бўлса ҳам, Вронскийга хат ёзисб юборганига хурсанд эди. Анна унга энди ўзи оғир тушаётганига, Вронский бу ёққа жуда оғриниб, ўйинкулгисидан зўрға кечиб келишига ақли бовар қилса-да, яна унинг қайтишидан хурсанд эди. Оғир тушса ҳам майли, ишқилиб, шу ерда бўлса, Анна уни кўриб турса, ҳар бир ҳаракатини билиб турса бас.

Анна меҳмононада, чироқ тагида, Тәммиңг янги китобини ўқиб ўтиради; у тоғ ташқаридаги шамол-нинг ғувиллашига қулоқ солади, тоғ экипажининг келишини миийт сайнин жутиб интизорлик чекади. Бир йече марта ғилдираклар овозини эшитгандаи бўлди, лекин ҳар гал янглишарди; ниҳоят ғилдиракларниң шарпасигина эмас, ҳатто кучернинг овози ҳам, дарвазахонадаги ғовур-ғувур ҳам эшитилди. Насъянс қилаётган княжна Варвара ҳам шу овозларни эшитганини тасдиқлади, шунда Анна бирдан ўт бўлиб ёнди-ю, сакраб туриб кетди, лекин боя икки марта хабар олиб чиққанига қарамай, пастга тушиш ўрнига турган ерида қотиб қолди. Алдагани учун бирдан уялиб кетди. Вронский ўзини ҳандай қабул қилишни ўйлаб, яна ҳам баттарроқ ваҳмга тушди. Ҳақирик ҳисси аллақачон тарқалган эди; фақат унинг норози бўлишидан қўрқарди. Ўтган куни қизчаси соппа-соғ бўлиб кетгани эсига тушди. Хат ёзив юборган куни тузалиб қолгани учун қизчасидан ҳатто кўнгли ҳам раңжиди. Кейин Вронскийнинг қўл-оёғи бутун эканлигини, ўзи шу ердалигини эслади. Овозини эшитди. Эшитди-ю, ҳамма нарсани эсидан чиқариб, шодлик билан олдига югуриб чиқди.

Вронский юқоридан чопиб тушаётган Аннага пастдан қараб:

— Қалай, Ани қалай?— деди юраги дукуллаб.

Вронский стулда ўтирган, лакей эса оёғидан иссиқ этигини суғураётган эди.

— Тузук, яхши бўлиб қолди.

— Ўзинг-чи?— деди у, устини қоқиб.

Анна икки қўли билан унинг қўлинини ушлади-да, кўзларини олмай, уни ўз бағрига тортди.

— Жуда соз,— деди у Аннага, соchlарининг тараглишига, кўйлагига совуққина қараб, Вронский бу кўйлакни ўзи учун кийиб чиққанини фаҳмлаган эди.

Буларнинг ҳаммаси Вронскийга ёқарди. Ёққанда ҳам ҳар сафар ёқарди! Аммо Вронскийнинг юзида тошдай совуқ бир ифода пайдо бўлди-ю, шу ҳолича қотиб қолди, Анна унинг бундай қарашибдан қўрқар эди.

Вронский ҳўл соқолини дастрўмолчаси билан артди-да, Аннанинг қўлинин ўпиб туриб:

— Жуда хурсанд бўлдим. Хўш, ўзинг соғмисан?— деди.

«Барибир,— деб ўйларди Анна,— ишқилиб, шу ерда бўлса бас, шу ерда бўлганда эса мени севмай туролмайди, журъат қилолмайди».

Оқшом княжна Варвара ҳузурида жуда баҳтли, жуда хушчақчақ ўтди; княжна Варвара Вронский йўқлигига Анна морфин ичганидан зорланди.

— На чора? Ухлаёлмадим-да... ҳар хил ўйлар кела-вериб ухлатмади. Бу шу ердалигида ҳеч ичмасдим. Ҳа, ичмасдим ҳисоб.

Вронский сайловдан гапириб берди; Анна ғаволлар бериб, уни хурсанд қилган нарсадан — қозонган муваффақиятларидан гапиртириди. Анна ҳам уни уйда қизиқтирадиган нарсаларнинг ҳаммасини сўзлаб берди. Анна гапириб берган нарсаларнинг ҳаммаси фақат хурсанд қиладиган нарсалар эди.

Лекин вақт тунга яқинлашиб, ўзлари ёлғиз қолишиганда, Анна уни яна ўзига тўла мафтун қилиб олганини кўргандан кейин, хат туфайли кўзларида кўринган оғир таассурот изларини йўқотиш ҳаракатига тушди.

Анна:

— Ростини айт: хатимни олганингдан кейин жаҳлиниг чиққандир? Гапимга ишонмагандирсан? — деб сўради.

Анна шу сўзни сўради-ю, лекин Вронскийнинг кўнгли ўзига мойил бўлиб турса ҳамки, яна уни кечирмаганини пайқади.

— Ҳа,— деди Вронский.— Хатинг жуда ғалати эди. Гоҳ Анни касал дейсан, гоҳ ўзим бормоқчи эдим дейсан.

— Ҳаммаси тўғри.

— Мен ҳам гумон қилмайман.

— Йўқ, гумонинг бор. Норозисан, кўриб турибман.

— Тирноқча ҳам. Менинг норозилигим шундаки,— бу тўғри гап,— бурчларим борлигига ишонгинг келмайди...

— Концертга бориш бурчи...

— Кўй, бундан гапирмайлик,— деди Вронский,

— Нимага гапирмас эканмиз?— деди Анна.

— Мен, зарур ишлар чиқиб қолиши мумкин, демоқчиман холос. Мана энди Москвага боришим керак, уй иши билан... Вой Анна-ей, мунча тажангсан-а? Тавба, сенсиз яшай олмаслигимни билмайсанми ахир?

— Агар шундай бўлса,— деди Анна, бирдан ўзгариб кетган овози билан,— демак, шу кечираётган кунлари-

миз сенга оғир туюляпти... Ҳа, келасан-у, бир кун туриб, яна кетасан, бамисоли...

— Анна, бу бағритошлик ахир. Мен жонимни бериш-га тайёрман...

Лекин Анна қулоқ солмади.

— Москвага борадиган бўлсанг, мен ҳам бирга бораман. Бу ерда қолмайман. Ё ажралишимиз ё бўлмаса бирга туришимиз керак.

— Ахир бу менинг бирдан-бир тилагим эканлигини биласан-ку, лекин бунинг учун...

— Талоқ керак? Ҳўп, унга хат ёзаман. Бундай яша-ёлмаслигимни кўриб турибман... Лекин Москвага бирга бораман.

— Менга худди пўписа қиласандай гапирасан. Тўғри, сен билан бирга бўлишдан бошқа тилагим йўқ,— деди Вронский, кулимсираб.

Вронский бу ширии сўзларни айтиб турганда, унинг кўзларида ёлғиз совуқ ифода эмас, таъна қилинган, жонидан тўйган одамнинг ғазабли нигоҳи кўриниб кетди.

Анна бу нигоҳни кўрди, маъносини ҳам тўғри пай-қади.

«Агар шундай бўлса, бу баҳтсизлик!»— деярди унинг нигоҳи. Бу биргина лаҳза таассуроти эди-ю, лекин Анна буни кейинча ҳеч эсидан чиқармади.

Анна талоқ қилишни сўраб эрига хат ёзди-да, Петербургта кетаётган княжна Варвара билан хайрлашиб, ноябрь охирларида Вронский билан Москвага кўчиб тушди. Улар ҳар кун Алексей Александровичнинг жавобини, кетидан талоқ хатини кутишиб энди эру хотинлар-дек бирга тура бошлишди.

ЕТТИНЧИ ҚИСМ

I

Левинлар уч ойдан бери Москвада туришарди. Бу ишдан яхши хабардор одамларнинг мўлжалига қараганда, Китининг ой-куни аллақачонлар ўтиб кетган эди; Кити бўлса ҳамон юкли юрарди, унинг аҳволи икки ой илгари қандай бўлса, ҳозир ҳам шундай эди, кўз ёриш пайти яқинлашиб қолганини кўрсатувчи нишона йўқ эди. Доктор ҳам, доя ҳам, Долли ҳам, онаси ҳам, айниқса кўз ёриш соатининг яқинлашиб келаётганини ваҳмсиз ўйлаёлмайдиган Левин ҳам бардошини йўқотиб, хавотирга тушиб қолди; биргина Кити ўзини тамоман хотиржам ҳис қилиб, бамайлихотир юрарди.

Энди Кити туғиладиган, ўз назарида эса аллақачон бунёдга келган чақалоқ учун қалбида янги муҳаббат ҳислари уйғонганини англар, бу ҳисга завқ билан беришлар эди. Чақалоқ энди унинг жигарпораси эмас эди, у ўз ҳаётти билан баъзан ундан алоҳида яшарди. Кўпчича бу унга озор берарди, лекин шу билан бирга, юрагида уйғонган янги, ғалати шодликдан кулгиси қистарди.

Кити яхши кўрган одамларининг ҳаммаси ёнида эди, ҳамма унга шу қадар меҳрибон эди, унга шу қадар парвона эди, унга ҳамма нарса шу қадар яхши кўринардики, бу нарсаларнинг тез орада тугалишини билмасайди, Кити бундан ҳам яхшироқ, бундан ҳам лаззатлироқ ҳаётни орзу қилмасди. Унинг учун ҳаётнинг бу лаззатини бузуб турган бир нарса бўлса — бу эрининг ўзгариб кетгани эди; эри Кити севган, қишлоқда кўриб юрган эри эмасди.

Кити унинг қишлоқдаги вазмин, дилкаш ва меҳмондўст хосиятини севарди. Шаҳарда эса ҳар доим безовта

бўлиб, тиричилаб юрар, гўё бирор ўзини, ўзидан ҳам кўпроқ Китини хафа қилиб қўйнишидан қўрқаётгандек кўринарди. Қишлоқда, афтидан, ўзини ўз муҳитида ҳис қиласди шекилли, шу сабабдан ҳеч қаерга шошилмас, ҳеч қачон бекор ҳам юрмас эди. Шаҳарда бўлса, бир нарсадан қуруқ қолаётгандек, доимо шошар, лекин ҳеч нарса қилмас эди. Китининг унга раҳми келарди. Аммо бошқаларга аянч кўринмаслигини Кити биларди; баъзан севгили кишиси бошқаларда қолдираётган таъсирини аниқлаш учун уни бегона одам ўринида кўришга интилганлариdek, Кити ҳам, аксинча, жамиятда унга шу кўз билан қараб рашк қилишдан қўрқар, у Китига ғариб одам эмас, балки ўз одоби билан, аёлларга бирмунча эскироқ, уятчанроқ, назокатли муносабати билан; бақувват қомати ва Кити назарида, бошқача, маъноли чеҳраси билан жозибали одам бўлиб кўринарди. Лекин Кити уни сиртдан эмас, ичидан кўрарди: Кити «бу ерда унинг чинакам Левин эмаслигини кўрарди; Кити унинг ҳолатини ўзига бошқа турда тасаввур этолмасди. Шаҳарда яшашни билмагани учун баъзан кўнглида унга ўпка ҳам қилиб қўярди; баъзан эса ҳётни ўзига манзур бўладиган шаклда қурман деб эри чиндан ҳам қийналётганини англарди.

Тўғридан ҳам, у нима қилиши керак эди? Карта ўйнашни ёмон кўрарди. Клубга бормасди. Облонский сингари хушчакчақ кишилар билан қўшилиб юришнинг нима эканлигини Кити энди биларди... Бу ичиш ва ичгандан сўнг аллақаерларга кетиш деган сўз эди. Бундай ҳолларда эркакларнинг қаерга боришлигини ўйлаганда Кити ваҳмага тушар эди. Бўлмаса киборлар муҳитига аралашсинми? Лекин Кити бунинг учун ёш жувонлар билан яқинлашишдан лаззат топиш кераклигини биларди, шунинг учун Кити буни хоҳлай олмасди. Уйда ўзи, онаси ва опалари билан ўтирасинми? Қари князь «Оля ва Надя» сұхбатлари деб атаган опа-сингиллар сұхбатини ҳадеб эшишиб ўтириш Китининг қанчалик баҳрини очмасин, унга қанчалик ёқмасин, барибир, сұхбат эрини зериктириши мумкинлигини ҳам биларди. Бундай бўлгандан кейих нима қилиши керак эди? Бўлмаса ёзаётган китобини давом эттирасинми? У буни ҳам қилиб кўрди, китоби учун кўчирмалар ва маълумотлар тўплаш мақсадида аввал кутубхоналарга ҳам қатнади; лекин Китига айтган сўзига қараганда, қанча кўп бекор юрса, вақти шунча камайиб бораради. Бундан ташқари, бу ерда китобидан жуда кўп

гапириб юборгани учун, миясида фикрлари чувалиб, китобига ҳаваси қолмаганини ҳам Китига айтган эди.

Шаҳарда ўтаётган хуиларининг бир фойдаси шу эдики, бу ерда улар ҳеч жанжаллашмас эдилар. Шаҳар шароити бошқа эдими ё бу масалада икковлари анча эҳтиётли ва андишли бўлиб қолишган эдими, ҳар нечук, Москвада рашк туфайли ораларида ҳеч жанжал чиқмади, ҳолбуки шаҳарга кўчиб келаётганларида бу нарсадан жуда қўрқишган эди.

Бу жиҳатдан ҳар иккаласи учун жуда муҳим бўлган бир ҳодиса юз берди — Кити Вронский билан учрашиди.

Китини чўқинтирган, уни ҳамиша яхши кўриб келган қари княгиня Марья Борисовна Китини кўргиси келиб қолди. Кити юкли бўлганидан ҳеч қаёққа чиқмай қўйган эди; шундай бўлса ҳам отаси билан бирга ҳурматли кампирни кўргани бориб, у ерда Вронский билан учрашиб қолди.

Кити бу учрашиш пайтида бир вақтлар ўзига шу қадар таниш бўлган одамни граждан кийимида кўриб таниганда, нафаси бўғзига тиқилиб, юраги дукирлай бошлагани, юзи лоладай қизарип кетгани учун ўзидан ўпка қилиши мумкин эди. Лекин бу нарсаларнинг ҳаммаси фақат бир неча секундгина давом қилди. Вронский билан жўрттага баланд овозда гаплашаётган отаси гапини тутгатмасданоқ, Кити Вронскийнинг юзига дадил қарашга, лозим бўлса, у билан ҳам, княгиня Марья Борисовна билан қандай гаплашса, у билан ҳам шундай гаплашишга юраги дов берадиган даражада ўзини босиб олди; эри шу ерда бўлмаса ҳам, лекин унинг маънавий борлигини ҳар дам сезиб турарди; шунинг учун Кити сўзларининг барча оҳангини, чеҳрасидаги табассумини эри маъқуллайдиган қилиб гапиришга тайёр эди.

Кити у билан бир неча оғиз сўзлашди, Вронский сайловни ҳазил аралаш «Бизнинг парламентимиз» деб атаганда, Кити бу ҳазилга ҳатто кулимсираб ҳам қўйди, (Ҳазилни тушунгандигини билдириш учун кулимсираши керак эди-да.) Лекин дарҳол юзини княгиня Марья Борисовнага ўғириб олди-ю, Вронский ўрнидан туриб хайрлаша бошлагунча у томонга ақалли бир марта ҳам назар ташламади; шундагина у Вронскийга қаради, лекин таъзим билан хайрлашаётган кишига қарамасликни

назокатсизлик бўлади, деб ўйлагани учунгина қараб қўйгани равшан эди.

Кити Вронский билан кўришгани тўғрисида отаси оғиз очмагани учун миннатдор бўлди. Лекин княгиня Марья Борисовнани кўриб келишганларидан сўнг, өдатдаги сайр маҳалида отасининг жуда меҳрибон бўлиб қолганидан отаси ўзидан хурсанд бўлганини аングлади. Китининг ўзи ҳам ўзидан мамнун эди. У Вронскийга бўлган эски ҳисларининг бутун хотираларини қалбининг чуқур бир ерида тўхтатиб, сир бой бермаслиқ, зоҳирان эмас, ҳақиқатда ҳам унга нисбатан бепарво, вазмин бўлиш учун ўзида шунчалик куч топишига ишончи комил эмас эди.

Кити княгиня Марья Борисовнанида Вронский билан кўришганини айтганда, Левин ундан баттароқ қизариб кетди. Буни эрига айтиш қанчалик қийин бўлган бўлса, бу кўришиш тафсилотини ҳикоя қилиш бешбаттар қийин бўлди, чунки Левин унга ҳеч қандай савол бермай, фақат қовоқларини солиб юзига қараб турарди.

— Сенинг у ерда йўқлигингга жуда ачиндим,— деди Кити.— Ӯша хонада бўлмаганингга эмас... Сен бўлсанг, мен ўзимни бу қадар табиий тутолмасдим... Мен ҳозир яна ҳам кўпроқ қизаряпман, яна ҳам кўпроқ,— дерди Кити, йиғлагудай қизариб.— Тирқишдан қараб турганингда қизармаганимни кўрган бўлардинг.

Унинг ростгўй кўзлари Китининг ўзидан мамнун эканлигини айтиб турарди, шунинг учун, Кити қизариб-бўзариб турганига қарамай, Левин дарҳол кўнгли жойига тушиб саволлар бера бошлиди; Кити ҳам худди шу саволларга мунтазир эди. Ҳамма нарсани ҳатто Китининг дастлабки минутда қизармасдан қололмаганини, кейин эса Вронскийга биринчи марта учрашган одамга қандай муомала қилганини Левин икир-чикирларигача билгандан кейин таъби ёруғ бўлиб, бундан ниҳоятда хурсанд эканлигини, минбаъд сайловдаги сингари аҳмоқона қилиқлар қилмаслигини, балки Вронский билан биринчи учрашгандаёқ унга дўстларча муомалада бўлишга ҳаракат қилишини айтди.

— Душманинг борлигини, у билан кўришиш нақадар оғир эканлигини ўйласанг, одам шунча қаттиқ азият чекади. Лекин мен жуда хурсанд бўлдим, жуда,— деди Левин.

Левин соат ўн бирларда уйидан кетмасдан аввал Китининг ёнига кирган эди, у эрига:

— Шундай қыл, албатта Больдарникига кир.—деди.— Клубда овқат қилишингни биламан, отам сени у ерга ёздириб қўйган. Эрта билан нима қиласан?

— Фақат Катавасовларникига кириб чиқаман,— деб жавоб берди Левин.

— Нега мунча эрта бормасанг?

— Мени Метров билан танишириб қўяман деб ваъда қылган эди. Мен китобим тўғрисида у билан гаплашиб олмоқчи эдим; Метров петербурглик машҳур олимлардан,— деди Левин.

— Ҳа, мақоласини мақтаганинг олим шуми? Хўш, кейин нима қиласан?

— Эҳтимол, опамнинг иши билан судга ҳам борсам.

— Концертга-чи?— деб сўради Кити.

— Бир ўзим бориб нима қиласман!

— Йўқ, боравер, янги нарсалар чалишармиш... Сенин жуда қизиқтиарди-ку. Сенинг ўрнингда мен бўлсан, жон деб борарадим.

— Ҳар ҳолда, овқатдан олдин уйга кириб чиқаман,— деди Левин, соатига қараб.

— Сюртугингни кийиб ол, тўғри графиня Больдарникига борасан.

— Эй, албатта боришим зарурми?

— Ах, албатта! Эри бизникига келган ахир! Борсанг, бир нима бўлиб қоласанми? Қирасан, бир оз ўтирасан, беш минутча боди-ҳаводан гаплашасан, кейин туриб чиқиб кетасан.

— Эй, айтсан гапимга ишонмайсан-да, мен улардан шунчаб бегоналашиб кетганманки, киришга уяламан. Бир ёт одам кирса, ҳеч қанақа иши бўлмаса, халақит берса, ўзининг ҳам таъбини хира қиласа-ю, индамай чиқиб кетса. Бу қандай бўлади ахир?

Кити кулиб юборди.

— Ахир бўйдоқлигингда бориб турмасмидинг?

— Бориб туардим, лекин ҳамиша хижолат тортардим, энди бўлса шунчалик бегоналашиб кетганманки, худо ҳақи, уларникига киришдан кўра, икки кун овқат қилмаганим афзал. Шунчалик хижолат тортаман! Наза-

римда, улар хафа бўлишиб: «Ишиңг-ку йўқ экан, нима қилиб келдинг?» дейиниадигандай қўринади.

— Йўқ, хафа бўлишмайди. Бу ёғига мен кафилман,— деди Кити, кулға-кула юзига қараб. Кейин қўлидан унлади.

— Хайр, яхши бор... Албатта кириб ўт.

У хотинини қўлидан ўпид энди кетмоқчи бўлиб турган эди, Кити тўхтатиб қолди.

— Костя, хабаринг борми, меңда факат эзлик сўм пул қолган-а!

Левин Китига таниш бўлган норозилик оҳанги билан:

— Хўп бўлмаса, кириб банкадан оламан. Қанча олай?— деб сўради.

— Йўқ, шошма,— деди Кити уни қўлидан ушлаб.— Бу нарса мени хавотирга солиб қўйди, гаплашиб олайлик. Назаримда, беўрин сарф-харажат қиласётганим йўғу, лекин пул сувдай оқиб кетяпти. Ё эвини қилолмаётбилизмикан?

Левин йўталди, кейин ер остидан Китига қараб туриб:

— Йўғ-э!— деди.

Кити бу йўталишнинг маъносини биларди. Бу Китидан эмас, ўзидан жуда қаттиқ норози эканлигини кўрсатадиган бир аломат эди; лекин пул харажат қилинаётганидан эмас, йўқ, бу масалада иши пачавалигини билиб, буни унтиш ҳаракатида юрганда яна эсга солганилари учун норози эди.

— Соколовга буғдойни сотиб, тегирмоннинг пулини олдиндан олгин, деб тайинлаганман. Ҳар ҳолда пул бўлади.

— Йўқ, мен умуман пулни кўп харжлаб юбораётганимиздан қўрқяпман...

— Йўғ-э, йўғ-э,— деб такрорлади Левин.— Хайр, яхши қол, жонгинам.

— Йўқ, рости, ойимларнинг гапларига кирганим учун баъзан афсусланаман. Қишлоқда қолсак қандай яхши бўларди! Мана энди ҳаммангизни қийнаб қўйдим, пулни ҳам кўп харж қилиб юборяпмиз...

— Йўғ-э, йўғ-э. Уйланганимдан бери: бирор марта ундай эмас, бундай қилсан тузук бўларди, деб ҳеч айтганим йўқ...

Кити уининг кўзлари ичига тикилиб туриб:

— Ростми?— деб сўради.

Левин бу сўзларни ўйлаб эмас, фақат Китини юнаптиш учун айтган эди. Лекин унгә қараб, бу ростгўй дилбар кўзларнинг ўзига савол назари билан тикилиб турганини кўрди-ю, энди ўша сўзларни бутун қалби билан тақрорлади. «Мен Китини тамоман эсдан чиқаряпман»,— деб ўйлади-да, шу яқин орада юз берадиган ҳодисани эслади.

Левин унинг ҳар иккала қўлини бараварига ушлаб:

— Яқин қолдими? Сен қандай ўйлайсан?—деб пичирлади.

— Бу тўғрида шунча кўп ўйладимки, энди ўйламаёқ қўйдим, қачонлигини билмайман.

— Қўрқмаяпсанми?

Кити истеъзо аралаш кулимсиради.

— Заррача ҳам.

— Бир гаў бўлиб қолса, мен Катавасовларнікида бўламан.

— Йўқ, ҳеч нима бўлмайди, ўйлама ҳам. Адамлар билан хиёбонга чиқиб, айланиб келаман. Доллининг кирамиз. Овқат олдидан сени кутиб ўтираман. Ҳа-я! Хабаринг борми, Доллининг аҳволи жуда ёмонлашиб боряпти? Қарзга ботиб ўтирибди. Тўлай деса пули йўқ. Кеча ойимлар, Арсений (опаси Лълованинг эрини шундай деб атарди) учаламиз ўтириб шу ҳақда гаплашдик-да, Арсений билан сени Стиванинг кўзини очиб қўйгани юборадиган бўлдик. Жуда ёмон бўлиб кетяпти. Бу гапдан адамларга оғиз ҳам очиб бўлмайди... Агар сен билан у...

— Қизиқ-ку, биз нима қила оламиз?— деди Левин.

— Ҳар ҳолда Арсенийнинг олдига борасан-ку; нима гапга тўхтаганимизни у сенга айтиб беради.

— Ҳўп, олдинданоқ айтиб қўяй: Арсений нима деса мен розиман. Бўпти, уларнига кираман. Ҳа, айтган-дек, мабодо концертга борадиган бўлсам, Натали билан бораман. Хайр энди, яхши қол.

У бўйдоқлигидан бери хизмат қилиб келган, ҳозир эса шаҳардаги рўзгорига қараб юрган қари Кузьма кўча эшигининг зинапоясида Левинни тўхтатди.

— Моҳруйни (қишлоқдан келтирилиб, араванинг чап томонига қўшиб келинган от исми) тақалашган эди, лекин ҳали ҳам оқсаяпти,— деди чол.— Нима қилайлик?

Кишлоқдан келтирилган отлар дастлабки кунларда Левинни Москвада анча ўйлатиб қўйди. У от-улов харажатини мумкин қадар арзонроқ туширмоқчи бўлгаң

эди, аммо ўзининг отлари киракаш извони отларидан қимматга тушиб кетди, яна бунинг устига извош кира қилишга ҳам тӯғри келарди.

— Бор, от табиига одам юборишсин, балки пичилиб қолгандир.

— Ундаи бўлса, Катерина Александровна борадиган каретага қайсисини қўшайлик? — деб сўради Кузьма.

Воздвиженкадан Сивцев Вражсккача оғир каретага иккита кучли от қўшиш, бу каретани қор босган йўлдан чорак чақирим жойгача судратиб олиб боргандан сўнг кўчада тўрт соат тўхтатиб қўйиш, бунинг учун беш сўм тўлаш ҳозир Левинни Москвага кўчиб тушган дастлабки кунларидаги сингари ҳайратга солмаёди. Энди бу нарса табиий кўринарди.

— Извошчига айт, бизнинг каретамизга иккита от келтириб қўшсин, — деди Левин.

— Хўп бўлади.

Қишлоқдан анчагина меҳнат ва ҳаракат талаб қила-диган мушкилотни шаҳар ҳаётининг шарофати билан шу тариқа осон ҳал қилгандан сўнг, Левин, кўчага чиқди-ю, извош чақириб ўтиргач, Никитская кўчасига қараб кетди. Йўлда ортиқ пул масаласини ўйламади, социология фанлари билан шугулланувчи петербурглик олим билан қандай танишиш, ўз китоби ҳақида у билан қандай гаплашиш тўғриларини ўйлаб борди.

Қишлоқ аҳлига ғалати кўринган, ҳар томондан чиқиб келаверадиган самарасиз, лекин зарур сарф-харажатлар Левинни Москвадаги фақат дастлабки кунларидагина ҳайратга соларди. Энди эса бу хил харажатларга ортиқ ўрганиб қолган эди. Бу харажатларга у ҳам, одамлар айтганидек, ароқхўрлар ароққа ўргангани сингари ўрганиб қолди. Биринчи қадаҳ томогини куйдириб ўтди, иккичи қадаҳ бир оз енгил кетди, учинчи қадаҳ эса, бами-соли бодом ёғидек, томогидан силлиқ ўтаверди. Левин лакейи билан швейцарига зарбоф кийим олиш учун биринчи юз сўмлигини майдалаганда, ҳеч кимга зарурати бўлмаган, аммо бунинг зарурати йўқлигини ишора қилгандга киягиня билан Китининг ажабланаётганларига қараганда, мутлақо зарур бўлган бу зарбоф кийим — ёз бўйи ишлатиладиган иккита мардикор ҳақига, яъни муқаддас ҳафтадан то рўза кунларигача қилинадиган қарийб уч юз меҳнат кунига, шунда ҳам тоңг ёришмай қош қорайгунча қилинадиган оғир меҳнат кунига баравар

эканлигини беихтиёр кўз ўнгига келтирди,— шунинг учун бу юз сўмлик қоғоз томогини куйдириб ўтди. Лекин қарнидошларига бериладиган зиёфатта йигирма саккиз сўмлик озиқ-овқат сотиб олиш учун майда қилинган иккинчи юз сўмлик эса, гарчи ундан сарф қилинган бу йигирма саккиз сўм — терга пишиб, инқиллаб-синқиллаб ўришган, боғлашган, янчишган, шолиришган, сўнгра омборга келтириб тўкишган тўққиз чорак сулига баравар эканлигини хотирига солса ҳам,— томоғидан ҳар ҳолда осонгина ўтиб кетди. Энди майда қилинаётган юз сўмликлар эса қачонлардан бери уни бу хил ўйларга туширмас, бамисоли майда қушлардай қўлидан учиб чиқиб кетаверди. Пулни қўлга киргизиш учун тўкилган меҳнат шу пулга сотиб олинаётган нарсалар берган шукуҳ ва ҳаловатга муносибими-йўқми, бу хил мулоҳазалар қачонлари кўнглига келмас эди. Маълум миқдордаги фаллани маълум нархдан пастга сотиб бўлинмаслиги тўғрисидаги хўжалик қоидалари ҳам эсидан чиқиб кетган эди. Кўп вакълардан бери арzonга сотмай келаётган жавдариси, бир ой бундан олдин берилган нархдан чорагига ярим сўмдан арzonга кетди. Харажат шундай бўлгандан кейин қарз олмай бир йил ҳам яшаб бўлмаслиги тўғрисидаги мулоҳазалар ҳам аллақачон аҳамиятини йўқотиб қўйган эди. Фақат бир нарсагина: эртага мол гўшти сотиб олишга нақд пули бўлиши учун банкада пул сақлаш, бу пулларнинг қаердан келаётганини суриштирмаслик керак эди. У шу кунгача бу талабларга риоя қилиб келди: банкада ҳамиша пули бор эди. Аммо ҳозир банкада пули тугади, энди қаердан пул олишни билмай қолди. Кити пул масаласини эсига солгандা, Левиннинг таъби худди шу важҳдан бир оз хира бўлган эди, аммо буни ўйлаб ўтиришга вақти йўқ эди, чунки у ҳозир Катавасовни, сўнгра Метров билан танишишини ўйлаб борарди.

III

Левин бу сафарги Москвага келишидан университетда бирга ўқишиган эски ўртоғи профессор Катавасов билан яна ҳам кўпроқ яқинлашиб олди; уйлангандан бери у билан кўришмаган эди. Катавасов ўз дунёқарашининг равшанлиги ва соддалиги билан Левинга ёқарди. Левин Катавасовнинг дунёқарашидаги равшанликни табиатнинг чекланганлигидан деб ўйласа, Катавасов Левин

фикрларидаги қарама-қаршиликни ақлий интизомсизликдан деб ўйларди; шундай бўлса ҳам, Қатавасовнинг дунёқарашидаги равшанлик Левинга, Левин тафаккуридаги интизомсизликнинг кўптиги Катавасовга манзур эди, шу вождан тез-тез учрашиб, мунозара қилиб туришни яхши кўришарди.

Левин ўз асарининг баъзи ерларини ўқиб берган эди — Катавасовга ёқди. Қеңа Катавасов Левинни халқ олдида ўқилган лекцияда учратиб, мақоласи Левинга жуда ҳам манзур бўлган машҳур Метров ҳозир Москва-да эканлигини, Левиннинг асаридан оғиз очгандা, Метров жуда қизиққанини, Метров эртага соат ўн бирда ўзиникига келишини, Левин билан танишиш орзусида эканини айтган эди.

Катавасов Левинни кичик меҳмонхонасида кутиб олиб:

— Кун сайин тузалиб боряпсиз, отам, хўш кўрдик,— деди.— Қўнфироқ жирингини эшитиб, ўзимча ўйланыб қолдим: наҳотки вақтида... хўш, қаратоғликлар тўғрисида нима дейсиз? Табиатлари жангариими?

— Нима бўбди?— деб сўради Левин.

Катавасов, сўнгги хабарларни бир неча оғиз сўз билан айтиб бергандан сўнг, кабинегга кириб Левинни ўрта бўй, ғўлабир, истараси иссиқ бир киши билан танишитирди. Метров шу киши эди. Бир оз сиёсатдан ва Петербургдаги олимақом доираларнинг сўнгги воқеаларга қандай қарашларидан гап кетди. Метров ишончли манбалардан ўзига маълум бўлган сўзларни айтиб берди, бу сўзларни шу муносабат билан подшо ва министрлардан бири айтган эмиш. Катавасов бўлса подшонинг бутунлай бошқа сўз айтганини эшитибди, бу ҳам ишончи гап эмиш. Левин у гапнинг ҳам, бу гапнинг ҳам айтилиши мумкин бўлган бир вазиятни ўйлаб топишга ҳаракат қилди; оқибат, гап шу билан тамом бўлди.

— Мана, мардкорнииг ерга бўлган муносабатидаги табиий шартлар тўғрисида бутун бошли бир китоб ёзиб қўяёзди,— деди Катавасов.— Мен мутахассис эмасман, лекин шундай бўлса ҳам, инсониятга ҳайвонот қонунларидан ташқарида, ўзига хос бир нарса деб қарамайди, балки, аксинча, унинг муҳитга боғлиқ эканлигини исбот қиласи ва тараққиёт қонунларини шу боғлиқдан ахтаради; камина бир табиатшунос бўлгани учун бу нарса менга жуда манзур бўлди.

— Бу жуда қизиқ нарса,— деди Метров.

Левин қизарib:

— Аслида қишлоқ хўжалиги ҳақида китоб ёза бошлиган эдим, лекин қишлоқ хўжалигининг асосий қуроли бўлган ишчи кучи масаласига беихтиёр берилиб кетиб, тамоман кутилмаган хulosаларга келиб қолдим,— деди.

Шундан кейин Левин, оёқлари остидаги ерга авайлаб қадам босаётгандек, ўз нуқтаи назарини эҳтиёт билан изоҳ қила кетди. Левин Метровнинг ҳаммага мақбул бўлган сиёсий-иқтисод таълимига қарши мақола ёзганини билса ҳам, аммо ўзининг янги қарашларига Метров қайси даражада хайриҳоҳ бўла олишини билмас, буни олимнинг маъноли, хотиржам чеҳрасидан аниқлай ҳам олмасди.

— Лекин рус мардикорининг ўзига хос сифатлари нимада деб ўйлайсиз?— деб сўради Метров.— Нима десам бўлади, яъни зоологик сифатларидами ёки яшаб турган шароитдами?

Левин бу саволдан унинг ўз фикрларига қўшилмаганини пайқади; шундай бўлса ҳам яна ўз фикрини изоҳ қила кетди; унинг фикрича, рус мардикорининг ерга қарашиб, муносабати бошқа халқларнидан бутунлай ўзгача эди. Бу аҳволни исбот қилиш учун, унинг фикрича, рус халқи шарқда фойдаланмай ётилган поёнсиз ерларни ишга солишини ўз зиммасидаги бурчи эканини англашдан келиб чиқсан, деб айтишга шошилди.

— Халқнинг умумий бурчи ҳақида хulosса чиқараман деб хатога кетиб қолиш ҳеч гап эмас,— деди Метров, Левиннинг сўзини бўлиб.— Мардикорнинг аҳволи ҳамиша унинг ерга ва капиталга бўлган муносабатига боғлиқ.

Метров, Левиннинг ўз фикрини исбот этишига йўл бермай, ўз таълимотининг хусусиятларини тушунтира кетди.

Таълимотининг хусусияти нимадан иборатлигини Левин тушунмади, чунки тушунишга уриниб ҳам ўтиrmади. Метровнинг ҳам мақоласида иқтисодшуносларнинг таълимотини рад қилганига қарамай, бошқалар сингари, рус мардикорининг аҳволига фақат капитал, иш ҳақи ва рента нуқтаи назаридангина қараётганини кўриб турарди. Россиянинг энг катта қисми бўлган шарқда рентанинг ҳали ноль даражада эканини, саксон миллионли рус аҳолисининг ўндан тўққизи оладиган иш ҳақи фа-

қат ўзларинигина боқишига кетаётганини, капиталнинг ҳали энг ибтидоий қуроллардангина иборат эканини иқрор қилишга мажбур бўлса ҳам, иқтисодшунослар билай кўп масалаларда келишолмаса ҳам, иш ҳаки тўғрисида янги назарияси бўлса ҳам, буни ҳозир Левинга тушунтираётган эди, яна ҳар бир мардикорга фақат юқоридағи нуқтаи назар билангина қаарди.

Левин беҳафсалалик билан қулоқ солиб, аввал эътиroz қилиб ўтири. У ўз фикрини айтиш учун Метровнинг сўзини бўлмоқчи ҳам бўлди, чунки, Левиннинг хаёлича, ўзининг бу фикри Метровнинг бундан кейинги изоҳларига хотима бериши керак эди. Аммо ўзларининг масалага тамоман бошқа-бошқа қараганларига ва бир-бирларининг муддаоларига ҳеч қачон тушуна олмасликларига қаноат ҳосил этгандан кейин ортиқ эътиroz қилмай, фақат қулоқ солибгина ўтири. Энди Метровнинг сўзлари ўзини мутлақо қизиқтирмай қўйди; шундай бўлса ҳам Левин унинг сўзларини эшишиб, озми-кўлми ҳузур қилиб ўтири. Шундай бир олим одам Левиннинг бу бобда яхши маълумоти борлигига катта эътибор ва ишонч билан қараганидан, баъзан бу мавзунинг катта-катта соҳаларини биргина ишора билан кўрсатиб ўтиб, ўз фикрларини шу қадар иштиёқ билан сўзларди, бу ҳол Левиннинг иззати нафсини қаноатлантириб борарди. Метровнинг бу масалада ўз яқинларининг ҳаммаси билан аллақачон гаплашиб бўлиб, энди, янги учраган ҳар бир одам билан бу ҳақда бажону дил гаплашганини, умуман, ҳали ўзига ҳам унча равшан бўлмаган, аммо фикру зикрини банд қилган бу масала тўғрисида ҳамма билан баҳузур гаплашиб юрганини билмай, Левин буци ўз лаёқатига бир шараф деб ўйлади.

Метров изоҳларини битирар-битирмас Катавасов соатига қараб:

— Кечикяпмиз-да,— деди.

Катавасов Левиннинг саволига жавоб бериб:

— Ҳа, бугун Святничнинг эллик йиллик юбилейи муносабати билан ҳаваскорлар жамиятининг мажлиси бўлади,— деди.— Пётр Иванович билан бормоқчи эдик. Мен унинг зоологияга оид асарлари ҳақида сўзлаб беришга ваъда қилган эдим. Бирга борайлик, жуда қизиқ бўлади.

— Ҳа, тўғридан ҳам вақти бўлибди,— деди Метров.— Бирга борайлик, агар хоҳлассангиз, у ердан тўғри биз-

**нигига кетамиз. Асарингизни эшитишга жуда ҳавас-
мандман.**

— Йўғ-э. Ҳали асар битганича йўқ. Мажлисга, май-
ли, жон деб бораман.

Катавасов нариги хонада фрагини кийиб туриб:

— Эшитдингларми? Алоҳида фикр баён қилдим,—
деди.

Шундай қилиб, университет масаласидан гап чиқиб
кетди.

Университет масаласи шу йил қишида Москвадаги
жуда муҳим ҳодисалардан бири бўлди. Учта кекса про-
фессор илмий кенгашда ёшларнинг фикрларини қабул
қилишмаган эди; шундан кейин ёшлар алоҳида фикр
баён қилишди. Баъзи бир хилларнинг тушунчасича эса
энг содда, энг адолатли фикр эди; шу важҳдан профес-
сорлар икки тўдага бўлинib кетишиди.

Катавасов мансуб бўлган тўда қарши тўдани айғоқ-
чилик ва ёлғончиликда айбларди; у тўда бўлса буниси-
ни болаликда, нуфузли зотларга ҳурматсизликда айблар-
ди. Левин университетга алоқадор бўлмаса ҳамки,
ўзи Москвада эканидан бери бу гапни бир неча марта
эшитган, ўзи ҳам фикрини айтган, бу ҳақда бир холосага
келиб қўйган эди; учовлари эски университет биносига
етгуиларича давом этган бу судбатга Левин қатнашиб
борди.

Мажлис бошланган эди. Катавасов билан Метров
устига мовут ёпилган стол ёнига бориб ўтиришиди, бу-
лардан бошқа яна олти киши бор эди; бир киши қўлёз-
ма устига энгашиб олиб, бир нималар ўқирди. Левин
стол четидаги бўш стуллардан бирига ўтириб, ёнида
жойлашган бир студентдан нима ўқилаётганини пичир-
лаб сўради. Студент Левинга норози бир кўз билан қа-
раб:

— Таржимаи ҳол,— деди.

Олимнинг таржимаи ҳоли Левинни қизиқтирмаса
ҳам, беихтиёр қулоқ солиб ўтириб, машҳур олимнинг
ҳаёти ҳақида баъзи қизиқ, янги нарсаларни билиб олди.

Қўлёзма ўқиб бўлингандан кейин мажлис раиси уни
ўқиб эшиттирган кишига ташаккур баён қилди; кейин
шу юбилей муносабати билан шоир Мент ёзиг юборган
шевъни ўқиб бериб, шоир шаънига бир неча оғиз сўз би-
лан миннатдорчилек билдириди. Ана шундан сўнг Ката-
васов ўзининг баланд, чинқироқ товуши билан юбилияр-

нинг илмий асарлари тўғрисида ёзган маърузасини ўқиб эшиттириди.

Катавасов ўқишни тугатганда, Левин соатига қараб, вақт бирдан ошганини кўрди-ю; концерт бошланганга қадар асаримни Метровга ўқиб бергани улгурмайман, деб ўйланиб қолди; бундан ташқари, ҳозир ўқиб беришига иштиёқи ҳам қолмаган эди. Маъруза ўқилиб турилган пайтда ҳам Левин ҳамон бояги гапларни ўйлаб ўтириди. Метровнинг фикрларида маъно бўлса бўлган-дир, аммо ўз фикрларининг ҳам аҳамияти борлиги энди ўзига равshan бўлди; улар танлаб олган соҳаларда мустақил ишлаганларидагина бу фикрлар ойдинланиши ва бирон хulosага келтириши мумкин; аммо бу фикрлар бирлашгудай бўлса, бундан ҳеч нарса чиқмаслиги аниқ эди. Шунинг учун Левин Метров тақлифидан воз кечишга қарор қилиб, мажлис охирида унинг ёнига борди. Метров раис билан сиёсал оламидаги янгиликлардан гаплашиб турган эди, Левинни раис билан танишириб қўйди. Метров Левинга айтган гапларини шу пайт раисга ҳам айтди, Левин ҳам бутун эрталаб қилган танбеҳ ва тазкираларини тақрорлади, аммо суҳбатга ранг-баранглик бериш учун ҳозиргина миясига келган янги фикрларини ҳам баён қилди. Шундан кейин яна университет масаласида гап чиқди. Левин бу гапларнинг ҳаммасини эшитгани сабабли Метров тақлифидан истифода этолмагани учун афсус еб қояганини шошиб-пишиб айтди-ю, у билан бош эгиб хайрлашгандан сўнг Лъвовларникига жўнаб кетди.

IV

Китининг опаси Наталига уйланган Лъвов бутун умрини пойтахтларда ва чет элларда ўтказган, ўша ерларда тарбия олиб, ўша элларда дипломатик вазифаларни бажариб келган бир киши эди.

Бултур дипломатлик соҳасидаги хизматини ташлаб (бирон дилсиёҳлик орқасида эмас, у ҳеч ким билан ҳеч маҳал айтишиб қолмаган эди), иккита ўғлига яхшироқ тарбия бериш мақсадида Москвадаги сарой маҳкамаларининг бирига хизматга кирган эди.

Урф-одатлари ва дунёқараашларида кескин зиддият борлигига ҳамда Лъвовнинг ёши Левинницидан каттали-

тига қарамай, улар шу қиши жуда қалинлашиб, бир-бирини яхши кўриб қолишган эди.

Лъвов уйда экан, шунинг учун Левин хабар қилмасданоқ тўғри уйга кириб келаверди.

Лъвов әгнида камарли уй сюртуги, оёқларида юмшоқ ботинка, кўзларида кўк pince-nez билан кенг курсида пюпітр устига қўйилган бир китобни ўқиб ўтирас, ярмигача ёниб кул бўлган сигарасини чиройли қўлида эҳтиёт билан нари тутиб турарди.

Кумуш рангли ялтироқ жингалак соchlари чиройли, нозик ва ҳали ёш чеҳрасининг ҳуснига ҳусн қўшар эди. Левинни кўрганда унинг чеҳраси ёришиб кетди.

— Жуда соз! Узим одам юборай деб турувдим. Хўш, Кити қалай? Мана бу ерга ўтиринг, тинчроқ...— Ўрнидан туриб, беланчак курсини Левинга сурди.— «Journal de st. Petersbourg»да чиқсан сўнгги циркулярни ўқидигизми? Менингча, жуда ажойиб,— деди, француздардек бошқача талаффуз билан.

Левин Катавасовдан эшитган Петербург мишишларини айтиб, сиёсатдан бир оз гаплашгандан сўнг, Метров билан танишганини, мажлисга борганини ҳикоя қилиб берди. Бу гаплар Лъвовни жуда қизиқтириди.

— Сиз бу ажойиб олимлар билан борди-келди қилиб турасиз, мен шунингизга ҳасад қиласман,— деди Лъвов. Кейин, гапга киришиб кетиб, одатича, ўзи учун қулайроқ бўлган француз тилига дарҳол ўтиб олди.— Тўғри, менинг вақтим йўқ. Қилиб турган хизматим ҳам, болалар билан машғуллигим ҳам мени бу нарсадан маҳрум этади; яна тортинмай айтсан: маълумотим ҳам жуда кам.

— Мен бундай деб ўйламайман,— деди Левин, кулимсираб: Лъвовнинг ўзини камтар қилиб кўрсатиш ёки чиндан ҳам камтар бўлиш нияти бордиги учун эмас, балки ўзи ҳақида чиндан ҳам шундай фикрда бўлгани Левинни ҳар вақтдагидай эритиб юборди.

— Йўқ, худди шунаقا! Маълумотимнинг нақадар камлигини ҳозир сезиб қолдим. Болаларимни тарбия қилиш учун ҳатто кўпгина нарсаларни яна эсга олишим, содда қилиб айтганда, ёдлашим керак. Чунки биргина муаллим кифоят қилмайди, балки сизнинг хўжалиги-нигиэда мардикорлар ва улар устидан назоратчи керак бўлганидек, болаларга ҳам кўз-қулоқ бўлиб турадиган битта одам кераи.— У Буслаевнинг пюпітр устида ёт-

гаи грамматикасини кўрсатди.— Мана бу китобни ўқи-яйман, буни Мишадан сувдай билишин талаб қилиша-ди, ҳолбуки бу жуда-жуда қийин нарса... Қани, менга тушунтириб беринг. У мана бу ерда...

Левин буни тушуниб бўлмаслигини, балки ёдлаш ке-раклигини уқтироқчи бўлган эди, Лъвов унинг фикри-га қўшилмади.

— Кўрдингизми, сиз шу нарсада мендан куляпсиз.

— Аксинча, мен сизга қараб, келажакда қилинади-ган нарсаларни, яъни болалар тарбиясини ҳар вақт сиз-дан ўрганиб келаман, сиз буни тасаввур этмайсиз-да.

— Олинг-а, ўрганадиган нима ҳам бор эди.

— Мен фақат шуни биламанки,— деди Левин,— сиз-нинг болаларингиздан яхшироқ тарбия кўрган болалар-ни ҳали кўрган эмасман, шунинг учун сизникидан аф-залроқ болаларни орзу қидолмайман.

Лъвов хурсандлигини билдириласликка тиришиб кўр-ди шекиллиг-у, лекин бўлмади, юзи табассум билан ёри-шиб кетди.

— Мендан яхшироқ бўлишсин. Менинг бирдан-бир тилагим шу. Менинг ўғилларим сингари, чет элда яшаб қаровсиз қолган болалар тарбиясига қанчали меҳнат сарф қилинганини сиз ҳали билмайсиз,— деб Лъвов сўз бошлади.

— Йўлга солиб оласиз. Болаларингиз жуда қоби-лиятли. Энг муҳими — ахлоқ тарбияси. Болаларингизга қараганимда, улардан худди шу нарсани ўрганаман.

— Сиз ахлоқ тарбиясидан гапирасиз. Бу нарсанинг нечоғлиқ қийинлигини кўз олдига келтириб бўлмайди! Бир томонини не-не азоб билан тузатсангиз, бошқа то-мони кўндаланг бўлади, яна кураш бошланади. Агар диннинг ёрдами бўлмаса,— эсингиздами, биз бу ҳақда гаплашган эдик,— диннинг бу соҳадаги ёрдами бўлма-са, ҳеч бир ота фақат ўз кучи билан болаларини тарбия қила олмасди.

Левинни ҳамма вақт қизиқтириб келган бу суҳбат шаҳарга чиқиш учун кийиниб олган гўзал Наталя Александровнанинг кириши билан бўлинди.

Наталя Александровна ўзига кўпдан маълум бўл-ган бу дилхун суҳбатни бўлиб қўйганига заррача ҳам хафа бўлмай, аксинча, хурсанд бўлгандай:

— Вой, шу ердалигиңизни билмабман ҳам,— де-ди.— Хўш, Қити қалай? Бугун сизларникида овқат қи-

ламан.— Кейин эрига қараб гапирди:— Менга қара, Арсений, каретани сен оласан...

Шундан кейин бугунги кунни қандай ўтказиш масаласи эру хотин ўртасида муҳокама қилина бошланди. Эри ёзи билан бирга ишлайдиган аллакимни кутгани, хотини эса концертга, сўнгра жануби-шарқ комитетининг умумий мажлисига бориши лозим бўлгани учун кўпгина масалани ҳал қилиш, ўйлаб олиш керак эди. Левин яқин одам бўлгани туфайли бу план муҳокамасида қатнашиши лозим бўлди. Шундай қарорга келинди: Левин Наталья билан концертга, кейин умумий мажлисга боради; Арсенийни олиб келиш учун каретани у ердан идорасига юборишади. Арсений эса яна шу ерга келиб, Натальяни Китиникига элтиб кўядиган бўлди; ёки Арсений мабодо ишини тугатолмаса, каретани қайтариб юборади, бу тақдирда Левин Наталья билан бирга кетади.

— Бу мени йўлдан уряпти,—деди Льевов хотинига,— болаларимизни жуда ажойиб болалар деб қулоғимга қўйяпти, ҳолбуки ёмон томонлари кўплигини ўзим биламан.

— Арсений ҳаддан ошириб юборади, мен ҳамиша айтаман,— деди Наталья.— Қамолат ахтарадиган бўлсанг, ҳеч қачон кўнглинг тўлмайди. Бизларни тарбия қилишда битта нарсани ҳаддидан ошириб юборганмиз, деб адамлар тўғри айтганлар: бизни иккинчи қаватдаги пастаккина ҳужрада асрариб, ота-онамиз пастда туришган; энди эса тескариси бўляпти: ота-оналар қазноқда-ю, болалар ясадоқда. Энди ота-оналар ўзларини ўйламасдан, нуқул болаларини ўйлашлари керак.

Льевов ўзининг чиройли табассуми билан жилмайди-да, хотинининг қўлига қўлини тегизиб:

— Шуниси ёқса нима қилайлик?— деди— Билмаганлар сени болаларнинг ўз онаси эмас, ўгай онаси деб ўйлади.

Натали эрининг китоб варақларини кесадиган пичоғини тайинли жойга қўйиб туриб:

— Йўқ, ҳаддидан ошириб юборилган нарсанинг ҳеч қанақа хосияти бўлмайди,— деди вазмингина.

— Ана холос, қани, бу ёқقا келинглар, менинг комил ўғилларим,— деди Арсений, ичкарига кириб, Левинга таъзим қилишгандан сўнг ўзи томон келаётган чи-

ройли ўғилларига; булар оталаридан бир нима сўрамоқ-чидай кўринишарди.

Левин болалар билан гаплашгиси, оталарига нимадейишларини эшигиси келиб турганда, Натали уларни гапга солиб қолди, бунинг устига, Лъвовнинг хизматдоши Махотин ҳам ичкари кириб келди; Махотин Лъвов билан аллакимни кутиб олгани бориш учун сарой аҳларига хос мундир кийиб олган эди; ана шўндан кейин Герцеговина, княжна Корзинская, дума ва Апраксинаянг туйқусдан ўлиб қолгани тўғрисида қизғин гап бошлини кетди.

Левин ўзига берилган топшириқни эсидан ҳам чиқарип қўйди. Бу топшириқлар даҳлизга чиққандагина эсига тушди.

Лъвов зинапояда тўхтаб, хотини билан уни узатаётганда, Левин:

— Эҳ, Кити Облонский тўғрисида сиз билан бир нарсани гаплашиб олгин, девди-я,— деди.

— Ҳа, ҳа, татап биз *les veaux-frêes*¹нинг үнга ҳужум қилишимизни истайдилар,— деди Лъвов ҳам қизариб, ҳам кулимсираб.— Шуниси қизиқки, нима учун ҳужум қилишим керак?

Еқаси оқ ит баррасидан бўлган енгиз пальтосини кийиб олган Лъвова сўзнинг охирини пойлаб туриб:

— Ҳўп бўлмаса, мен ҳужум қиласман. Қани, кетдик,— деди.

V

Эрталабки концертда иккита жуда мароқли нарса чалинарди.

Булардан бири «Король Лир саҳрода» фантазияси, иккинчиси эса Бах хотирасига бағишлиланган квартет эди. Ҳар иккаласи янги услубдаги янги асар бўлганидан, Левин булар тўғрисида ўзича бир фикрга келиб қўймоқчи бўлди. У, қайнәгачисини ўз курсисига узатиб қўйгандан сўнг, стунлар ёнида тўхтаб, иложи борича диққат ва ҳафсала билан тинглашга аҳд қилди. Левин музика маҳалида оқ галстукли капельмейстернинг одам хаёлини жуда ёмон бўлиб юборадиган қўл ҳаракатларига, қулоқларини ленталар билан маҳкам боғлаб концертга

¹ божалар (франц.).

келадиган шляпали хонимларга, ё ҳеч бир нарса билан банд бўлмаган, ёки хилма-хил ишлар билан банд бўлсада, лекин музика эшитишга қизиқмаган бу ердаги барча шахсларга қарамасликка, шу билан ўз таассуротига футур етказмасликка, хаёлини бўлмай қулоқ солишга тиришди. У музика шинавандалари ва маҳмаданалар билан учрашишдан ўзини олиб қочиб, ерга тикилган ҳолда тик туриб эшитарди.

Лекин «Король Лир» фантазиясига қанча кўп қулоқ солса, бу ҳақда аниқроқ бир фикрга келиш имконидан ҳам шунча кўп узоқлашиб кетаётганини сезиб борарди. Ҳисларнинг мусиқий ифодаси узлуксиз бир жараён билан бир ерга йифилгандек бўлар, лекин дарҳол янги услубдаги музика ифодалари жараёни парчаларга бўлиниб, баъзан эса композиторнинг инжиқлигидан бўлак ҳеч нима билан боғлиқ бўлмаган, аммо ниҳоятда мураккаб садоларга айланиб кетарди. Лекин баъзан яхши ўюшган бу музика ифодаларининг парчалари ҳам кўнгилга ёқмас эди, чунки булар ҳеч қандай тайёргарликсиз туйқусдан амалга келарди. Шодлик ҳам, қайғу ҳам, газаб ҳам, шафқат ҳам, тантана ҳам байни жинни жазаваси сингари, ҳеч қандай асоссиз майдонга келарди. Шунинг учун ҳислар ҳам, жинни одамники сингари, туйқусидан ўтиб кетарди.

Ўйинга тушаётганларни томоша қилаётган кар одам нимани ҳис қилса, Левин ҳам фантазия чалиниб турган муддатда шу нарсани сезиб турди. Пьеса тугаганда, шунча зўр диққат билан эшигани эвазига ҳеч қандай ҳузур қилмай, жуда ҳам чарчаб кетганига ҳайрон бўлди. Ҳамма ёқдан гулдурос олқишлиар эшитилди. Ҳамма ўрнидан турди, юриб гаплаша бошлади. Левин, ўз ҳайратини бошқаларнинг таассуротига қараб изоҳ этиш учун, музика шинавандарини қидиргани кетди; кейин, бир машҳур музика шинавандасининг ўз таниши Песцов билан гаплашиб турганини кўриб суюнди.

— Ажойиб!— деди Песцов, йўғон овози билан.— Салом, Константин Дмитрич. Корделиянинг яқинлашганини, das ewig Weibliche¹ тимсоли бўлган бир хотиннинг шум тақдир билан кураша бошлаганини таєсвир қилган жойи айниқса образли, нима десам бўлади, ҳа, бўртиқ бўёқларга бой чиқсан. Шундай эмасми?

¹ мангу латофат (немс.).

Левин фантазияда король Лир саҳрода тасвир этилганини бутунлай эсидан чиқариб:

— Ахир Корделияning бу ерда нима дахли бор?— деб кўрқа-писа сўради.

— Корделия келади... мана!— деди Песцов қўлидаги атлас афишани бармоғи билан чертиб; кейин афиши Левинга берди.

Левин фантазиянинг номини ҳозиргина эслади-ю, афиша орқасига босилган Шекспир шеърининг русча таржимасини ўқиб чиқди.

Суҳбатдоши кетиб қолгани учун гаплашгани бошқа одам бўлмаганидан Песцов Левинга қараб:

— Бусиз асарни тинглаб бўлмайди,— деди.

Танаффус маҳалида Левин билан Песцов ўртасида музикада Вагнер оқимининг ютуқ ва камчиликлари ҳақида мунозара бошланди. Вагнернинг ҳам, унга эргашувчиларнинг ҳам хатоси шундаки,— деб Левин исботларди,— музика бошқа санъат соҳасига ўтишни хоҳлайди; одам башарасини расм санъати чизиши керак бўлган ҳолда поэзия тасвир этиб хато қилганидай гап. Левин ана шундай хатога пъедестал устидаги шоир ҳайкали атрофидаги илҳом кўланкасини мармарда ўйниш хаёлига тушган ҳайкалтарошни мисол қилиб кўрсатди. «Ҳайкалтарош ўйнган бу кўланкалар кўланкага шу қадар кам ўхшайдики, ҳатто зинапояга ёпишиб олишган»,— деди Левин. Бу гап Левиннинг ўзига жуда манзур бўлди; лекин бу гапни илгари Песцовга айтганми йўқлиги эсидан чиққан эди. Шунинг учун бу сўзни айтиб қўйиб, ўзи уялиб кетди.

Песцов бўлса санъатнинг ягоналигини, у фақат санъат хилларининг ҳаммасини бирлаштиргандагина юксак маромига ета олишини исбот қилди.

Левин концертнинг иккинчи номерини дурустроқ эшитолмади. Песцов унинг ёнида туриб олиб, Левинга ҳадеб гапирав, ортиқча, мөъдага тегадиган, сохта содалиги учун бу пъесани қоралар, уни рассомлик санъатига доғ тушириб келган ёлғончи Рафаэлпарастларнинг асарлари билан таққослар эди. Концертдан чиқишида Левин яна кўпгина танишлари билан учрашди, ўлар билан ҳам сиёсатдан, музикадан ва умумий танишларидан гаплашди: булар орасида граф Больни ҳам кўрди; уникуга бориши кераклиги Левиннинг бутунлай хаёлидан кўтарилган эди.

Уларнига бориш кераклигини Львовага айтган эди, у:

— Бўлмаса, ҳозир бора қолинг,— деди.— Балки сизни қабул қилишмас, унда менинг олдимга, мажлисга келинг. Сиз келгунингизча шу ерда бўларман.

VI

Левин графиня Боль уйининг даҳлизига кириб:

— Балки қабул қилишмас?— деб сўради.

Швейцар Левиннинг пўстинини дадил ечириб туриб:

— Марҳамат, қабул қилишади,— деди.

Левин, қўлқопларининг бирини чиқаргандан сўнг, шляпасини тузата туриб: «Оббо, жуда ёмон бўлди-да! У ерга кириб нима ҳам қилдим? Ахир улар билан нимани гаплашаман?» деб уҳ тортди.

Левин биринчи меҳмонхонадан ўтиб кетаётиб, эшик оғзида графиня Больга дуч келди; графиня Боль юзларини буриштириб, қаҳр билан хизматкорига алланима буюраётган эди. Левинни кўриб кулимсиради-да, одамларнинг овози чиқиб турган нариги кичкина меҳмонхонага ўтишни илтимос қилди. Бу меҳмонхонада графинянинг иккита қизи билан москвалик полковник курсиларда ўтиришган эди; Левин бу полковнику танирди. Левин уларга яқин келиб кўришгандан сўнг диван ёнида шляпасини тиззаси устида ушлаб ўтирди.

— Рафиқангизнинг соғлиғи қалай? Концертга бордингизми? Биз боролмадик. Ойимлар жанозага боришлари керак эди.

— Ҳа, эшитдим... бемаҳал ўлим,— деди Левин.

Графиня келиб диванга ўтирди, у ҳам Левиннинг қайлиғидан ҳол сўради. Концертга борганми-йўқлигини суриштириди.

Левин жавоб қилди, Апраксинанинг бевақт вафот қилгани тўғрисидаги афсусини яна такрорлади.

— Соғлиғининг ҳам мазаси йўқ эди.

— Қеча операга бордингизми?

— Ҳа, бордим.

— Лукка жуда яхши куйлади.

— Ҳа, жуда яхши куйлади,— деди-ю Левин сўнгра ўзи тўғрисида нима дейишларининг асло ғамини еб, ўтирмай, ашулачининг порлоқ таланти тўғрисида юз марталаб эшитган таърифини такрорлай бошлади. Гра-

финя Боль ўзини тинглаётганга солиб ўтири. Левин гапириб хумордан чиққандан сўнг, ҳозиргача жим ўтирган полковник гапга тушиб кетди. Полковник ҳам оредан, саҳнанинг ёритилишидан гапири. Ниҳоят Тюриникида бўлиши кўзда тутилган *folle journée*¹ дан шанғиллаб гапириб қулди, кейин ўрнидан туриб чиқиб кетди. Левин ҳам қўзғалган эди, аммо графинянинг чеҳрасидан ҳали ўзининг кетишига вақти борлигини, яна бир-икки мунут ўтириши кераклигини пайқаб қолди. Шунинг учун яна ўтири.

У, бу ерга келиши билан нақадар бемаъни иш қилганини ҳадеб ўйлайверганидан, гапиришга гап тополмай, жим ўтирас эди.

— Сиз умумий мажлисга бормайсизми? Жуда қизиқ, дейишади,— деб графиня сўз бошлаган эди, Левин:

— Йўқ *delle-soeur*² имга келиб олиб кетаман, деб ваъда қилган эдим,— деди.

Ўртага жимлик чўкди. Она билан қиз яна бир-бирига қараб олди.

Левин «Хайр, энди турсам бўлади», деб ўйлади-ю, ўрнидан қўзғалди. Хонимлар унинг қўлини қисиб, рафиқасига *mille choses*³ айтишни сўрашди.

Швейцар Левиннинг пўстинини бераётib:

— Қаерда турадилар?— деб сўради-да, Левиннинг жавобини яхши муқоваланган каттакон дафтарига дарҳол ёзиб қўйди.

Левин. «Албатта-ку менинг учун барибир, аммо, шундай бўлса ҳам, одам ёмон хижолат бўлади, кўп аҳмоқона нарса бу», деб ўйлади; кейин ҳамма ҳам шундай қилади, деган фикр билан ўзига тасалли бериб, умумий мажлисга жўнади: у ердан қайнэгачисини топиб, уйга кетиши керак эди.

Комитетнинг умумий мажлисида одам кўп эди, жамият аъзоларининг ҳаммаси шу ерда деса бўларди. Левин нутқларга умумий хulosса чиқараётганларида етиб келди, ҳамма буни жуда қизиқ деярди. Хulosса ўқиб бўлингандан кейин одамлар бир-бирлари билан топиши; Левин Свияжский билан учрашди, Свияжский уни бугун кечқурун Қишлоқ хўжалиги жамиятида ўқилади-

¹ қиёмат кун (*франц.*).

² қайнэгачи (*франц.*).

³ минг марта салом (*франц.*).

ган жуда қизиқ докладга албатта келишини сўради; Левин бундан ташқари, ҳозиргина пойгадан келган Степан Аркадьевич ҳамда бошқа кўп танишлари билан ҳам кўришди. Левин мажлис, пьеса ва суд тўғрисида ҳар хил гаплар эшилди, ўзи ҳам гапирди. Лекин, мияси чарчаганини сеза бошлагани учунми, суддан гапириб туриб адашиб кетди; бу хатосини кейинча бир неча марта эслаб, хижолат тортиб юрди. Россияяда суд қилинаётган бир ажнабийга жазо берилиши, уни чет элга сургун қилиш жазоси тўғри эмаслигини гапирганда, Левин кечаки бир таниш билан қилган суҳбатида эшилган гапларини такрорлади.

— Менингча, уни чет элга сургун қилиш ҳам чўртан балиқни сувга қўйиб юборишдай гап,— деди Левин.— Кейин у танишидан эшилган, ҳозир эса ўзиникидай баён қилган бу фикрнинг Крилов масалидан олинганини, таниши ҳам бу фикрни газетадаги бир фельетондан олиб такрорлаганини эслади.

Левин қайнәгачиси билан уйга келиб, Китини хушчақчақ ва соғу саломат кўргандан сўнг, клубга кетди.

VII

Левин клубга айни вақтида келди. Меҳмонлар ҳам, клуб аъзолари ҳам у билан бир вақтда етиб келишди. Левин кўп вақтдан бери, университетни тугатгандан сўнг Москвада яшаб, кибор жамиятларига қатнай бошлигандан бери клубда бўлмаган эди. Клубни, унинг сиртқи кўринишини эсидан чиқармаган бўлса ҳам, лекин буруилари клубдан олиб келган таассуротини бутунлай унугланган эди. Аммо клубнинг камалакнусха кенг ҳовлисига каретаси кириб тўхтагач, ундан туша солиб зинага оёқ босгандা, қўлига лента боғлаб олган швейцар жимгина эшикни очиб таъзим қилганда, калошлирини юқорига судраб чиқиши ортиқча захмат билиб, шу ерга ечиб кетишган клуб аъзоларининг калош ва пўстинларини даҳлизда кўрганда; ўзидан олдин чалинганд қўнгироқнинг сирли жарангини эшитиб, устига гилям тўшалган сирли зинапоядан чиққач, майдончадаги ҳайкални ҳамда юқори қават эшиги оғзида клуб хизматкорларига хос зарбоф кийим кийган, шошмасдан, имилламасдан эшикни очиб, меҳмонга бошдан-оёқ қараб чиқсан үчинчи қари швейцарни кўрганда Левин-

нииг вужудини клубнинг эски таассуроти, истироҳат, мамнуният ва ҳазокат ҳисси қамраб олди.

Швейцар клуб қоидасига кўра шляпасини даҳлизда қолдириши унутган Левинга:

— Шляпани марҳамат қилсинлар,— деди.— Жуда камнамо бўлиб кетдилар. Князь сизни кеча ёздириб қўйдилар. Князь Степан Аркадьевич ҳали келганлари йўқ.

Швейцар Левиннинг ўзинигина эмас, ҳатто барча таниш ва қариндошларини ҳам биларди, шунинг учун яқин одамларини дарҳол эслаб ўтди.

Левин ширмалар тўсилган биринчи залдан ўтиб, мевафуруш ўтирган чап хонага бурилди-да, секин-секин юриб бораётган чолдан ўзиб, одамлар шов-шуви билан тўла емакхонага кирди.

У қарийб банд қилинган столлар ёнидан меҳмонларга кўз ташлаб борди. Гоҳ у ерда, гоҳ бу ерда чала таниш ва яқин, хилма-хил одамлар, қарилар ва ёшлар учарди. Ҳеч бирининг юзида на жаҳл ва на ташвиш аломати бор эди. Гёё ҳаммаси ҳаяжон ва ташвишларини шляпалари билан бирга швейцарга ташлаб келган-у, энди ҳайтнинг моддий неъматлари сурурини шошилмасдан сургани тўплангандек эди. Свияжский ҳам, Щербацкий ҳам, Неведовский ҳам, қари князь ҳам, Бронский ҳам, Сергей Иванович ҳам шу ерда эди.

— А! Нимага кеч қолдинг?— деди кулимсираб князь елкаси орқали Левинга қўл чўзиб. Қейин жилеткасининг тумасига қистириб қўйган салфеткасини тузатиб туриб илова қилди:— Кити қалай?

— Тузук, саломат; улар учови уйда овқат қилишяпти.

— Ҳа, Оля-Надялар. Ҳайр, бизнинг ёнимизда бўш ўрин йўқ. Анови столга бор-у, тезроқ жой эгалла,— деди князь; кейин ёнига ўгирилиб балиқ шўрвали тарелкани эҳтиёт билан ола бошлади.

Анчагина наридан:

— Левин, бу ёқса келинг!— деган мулойим овоз эшитилди. Бу Туровциннинг овози эди. У бир ёш ҳарбий киши билан ўтирган, ёнларида иккита стул энгаштириб қўйилган эди. Левин суюниб ўшалар ёнига борди. У меҳрибон улфатпараст Туровцинни ҳамма вақт яши кўрарди, у Левинга Кити билан изҳор муҳаббат қилинган дамларини эслатарди,— аммо бугун, шунча ақли қизғин сұхбатлардан кейин, Туровциннинг меҳрибон қиёфаси унга жуда ҳам ҳуш ёқиб кетди.

— Бу жой сиз билан Облонскийники, у ҳозир келиб қолади.

Қоматини тик тутиб ўтирадиган, аммо кўзлари ҳамиша кулиб турган бу хушчақчақ ҳарбий петербурглик Гагин эди. Туровцин уларни танишириб қўйди.

— Облонский ҳамиша кечикади.

— Ҳа, ана келди.

Облонский улар ёнига тез етиб келиб:

— Шу тобда келдингми? — деди. — Жуда соз. Ароқ ичдингми? Юр бўлмаса.

Левин ўрнидан туриб, у билан каттакон бир стол ёнига борди; стол устига ароқлар ва хилма-хил хушхўр овқатлар териб ташланган эди. Бу ердаги йигирма хилча овқатдан кўнглинг тусаганини танлаб олсанг бўларди, аммо Степан Аркадьевич аллақандай тамаддини сўраган эди, шу ерда турган зарбоф кийимли лекейлардан бирни дарҳол у сўраган тамаддини келтириб берди. Улар бир қадаҳдан ароқ ичишиб, столларига қайтиб келишди.

Балиқ шўрвасини ичиб бўлишлари биланоқ Гагинга шампан виноси келтиришган эди, у тўртта стаканга бўлдириб қўйдирди. Левин таклиф қилинган винодан қайтмади, у ҳам яна бир шиша шампан виноси буюрди. Қорни оч бўлгани учун Левин зўр иштаҳа билан еб-ичар, ҳамсуҳбатларининг шўх, сода гурунгларига зўр бир мамнуният билан иштирок қиласарди. Гагин Петербургда ёйилган бир янги латифани паст овоз билан гапириб берди; бу латифа пардасиз, маънисиз бўлса ҳам, шу қадар кулгили эдики, Левин бор овози билан хоҳолаб кулиб ўборди; қўшинлари унга қайрилиб қарашиди.

— Бу ҳам: «Эҳ, бунга сира тоқатим йўқ!» деган латифага ўхшайди. Биласанми шу латифани? — деб сўради Степан Аркадьевич. — Эҳ, қандай ажойиб латифа! Яна бир шиша келтир, — деди лакейга, сўнгра латифани ҳикоя қила бошлади.

Кекса лакей кўпиги энди босила бошлаган шампан виноси тўла иккита юпқа стаканни келтирди-да, Степан Аркадьевич билан Левинга мурожаат қилиб:

— Пётр Ильич Виновский юбордилар, — деди; шу билан Степан Аркадьевичнинг ҳикоясини бўлиб қўйди.

Степан Аркадьевич стаканни олди-да, столнинг нариги бошида ўтирган тақир бош, жийрон мўйловли бир кишига бош иргаб қўйиб кулимсиради.

— Ким у?— деб сўради Левин.

— Бизнида бир марта кўргансаң, эсингдами? Яхши одам.

Левин ҳам, Степан Аркадьич сингари, бош иргаб стакани олди.

Степан Аркадьичнинг латифаси ҳам жуда кулгили экан. Левин ҳам ўзи билган бир латифани айтиб берди, бу ҳам ҳаммага ёқди. Сўнгра отлардан, бўғунги пойгайдан, Вронскийнинг Атлас номли оти биринчи мукофотни олганидан гап очилиб кетди. Левин овқатнинг қандай ўтганлигини сезмай қолди.

Овқатни еб бўлишгандан кейин Степан Аркадьич бир новча гвардиячи полковник билан ўзлари томон келаетган Вронскийга стулининг суюнчиғи орқали ўгирilib қаради-да:

— А, мана ўзлари ҳам келишди!— деди қўлини чўзид. Вронскийнинг чеҳрасида ҳам клубдагиларга хос умумий шодиёна беғамлик кўриниб турарди. У кайфи чоғ бўлиб Степан Аркадьичнинг елкасига суюнди-да, қулогига бир нималар пи chirлагандан сўнг, яна ўшандай жилмайиб туриб Левинга қўлини узатди.

— Кўришганим учун жуда хурсандман,— деди Вронский.— Сизни ўша куни сайловда роса ахтардим, лекин одамлар кетиб қолди дейишди.

— Ҳа, ўша куниёқ жўнаб кетдим. Ҳозиргина отингиздан гапириб турувдик. Табриклайман, отингиз жуда тез чопар экан,— деди Левин.

— Сизнинг ҳам отларингиз бордир?

— Йўқ, отамники бор эди; лекин эсимда, биламан.

— Сен қаерда овқат қилдинг?— деб сўради Степан Аркадьич.

— Биз стунлар орқасидаги иккинчи столда.

— Буни муборакбод қилдик,— деди новча полковник.— Иккинчи император совринини олди; бунинг отдан омади бор, кошки эди мен ҳам қиморда шундай омадли бўлсанм.

— Эй, олтин вақтни бекор кетказиб бўладими! Мен қиморхонага кетдим,— деб, полковник столдан узоқлашди.

Вронский Туровциннинг саволига:

— Яшвиш бу,— деб жавоб қилгандан сўнг, ёнларида бўшаган ўринга ўтиб ўтирди. Тутилган қадаҳни ичib, ўзи ҳам бир шиша вино чақирди. Клуб таассуроти орқа-

сидами ё ичган винолари кайфи биланми, ҳарқалай, Левин Вронский билан энг яхши қорамол зоти устида очилиб гаплашар, бу одамга қалбида ҳеч қандай душманлик ҳисси йўқлигидан хурсанд бўларди. У ҳатто сўз орасида хотини Вронскийни княгина Марья Борисовна-никида кўрганини, буни хотинидан эшитганини ҳам қистириб ўтди.

Степан Аркадьевич:

— Эҳ, княгиня Марья Борисовна жуда аломат хотин-да!— деди-ю, у тўғрисида бир латифа айтиб, ҳаммани кулдирди. Айниқса Вронский шу қадар хоҳолаб кулиб юбордики, Левин ўзини у билан тামоман ярашган ҳис этди.

Степан Аркадьевич ўрнидан қўзғалиб:

— Хўш, басми?— деди кулимсираб туриб,— юринглар бўлмаса!

VIII

Левин стол ёнидан тургандан кейин, юрганда қўллари айниқса тўғри ва енгил силкиниб бораётганини сезиб, баланд шифтли хоналар орқали Гагин билан бильярдхонага томон кетди. Катта залдан ўтиб бораётганда қайнатасига дуч келди.

Князь уни қўлтиғидан олиб:

— Хўш? Бизнинг бекорчилар маъбадимиз ёқдими сенга?— деб сўради.— Юр, бир оз айланайлик.

— Мен ҳам бир оз айланиб, томоша қилсан деб турвдим. Жуда қизиқ бўлади.

— Ҳа, сен учун қизиқ. Мен учун қизиги йўқ, сени қизиқтирадиган нарсалар мени қизиқтирмайди,— деди князь, юмшоқ этиклар ичидаги оёқларини зўрға-зўрға судраб келаётган, лаби сўлжайган, буқчайган клуб аъзасига ишора қилиб,— сен мана шунаقا чолларни кўрасан-у, булар шунаقا палағда бўлиб туғилишган, деб ўйлайсан.

— Қандай палағда?

— Мана кўрдингми, бунаقا гапни билмайсан ҳам. Бу бизнинг клуб истелоҳларимиздан. Биласанми, тухумни юмалатса, ҳаддан ортиқ юмалатаверса, шунаقا палағда бўлиб қолади. Биз ҳам шунақамиз: умримиз клубга бориш-келиш билан ўтади, охири палағда бўламиз. Сен куласан-да, лекин биз қачон палағда бўлишимизни

билиб турамиз. Князь Чеченскийни танийсанми?— деб князь сўраб қолди; Левин унинг кулгили бир нарса айтиб бергиси келаётганини пайқади.

— Йўқ; танимайман.

— Йўқ-э, бўлмаган гап! Эй, ўша машҳур князь Чеченский-да. Хайр, майли, фарқи йўқ. Ана ўша ҳар вақт келиб бильярд ўйнайди. Уч йил бундан аввал ҳали палағда бўлмаган эди, жуда керилиб юрарди. Ўзи бошқаларни палағда деб атарди. Бир кун клубга келса, бизнинг швейцаримиз... Василий-да, танийсан-а! Ҳа, ўша бўрдоқи. Роса оладиган хилидан-да. Ҳа, князь Чеченский ундан: «Хўш, Василий, қани айт-чи, қимлар бор, қимлар йўқ? Палағдалардан борми?» деб сўраб қолади. У ҳам дангал жавоб қиласди: «Сиз учинчисиз», дейди. Ҳа, мана шунаقا, оғайн!

Левин князь билан гаплашиб ва йўлиққан танишлар билан саломлашиб юриб бутун хоналарни айланиб чиқди: столлар қўйилган ва одатдаги картабозлар майдалаб ўйин бошлаб юборган катта қиморхонага, шахмат ўйнашаётган ва Сергей Иванович аллаким билан гаплашиб ўтиргани диванли хонага, бўлма муюлишидаги диван ёнида, Гагин иштирокида бир тўда хушчазқиқ улфат шампан виноси ичиб турган бильярдхонага, Яшвин қимор ўйнаётган стол теварагида пул қўювчилар деваланиб турган қиморхонага ҳам кириб чиқиши. Кейин, шарпа чиқармасликка тиришиб, қоронғи қироатхонага ҳам кириши; бу ерда сержаҳл бир йигит қалпоқли чироқлар тагида ўтириб олиб, у журнални қўйиб, бу журнални олар, бир тақир бош генерал эса берилиб китеб ўқир эди. Князь «ақлхона» деб атаган бўлмага ҳам кириши. Бу ерда уч нафар жаноб сиёсат оламининг сўнгги яниликлари ҳақида қизгин сұхбат билан банд эди.

Князнинг улфатларидан бири уни шу хонада топиб:

— Князь, марҳамат қилсинлар, тайёр,— деди; шундан кейин князь чиқиб кетди. Левин сұхбатга бир оз қулоқ солиб ўтириди; лекин бугун эрталабки гайларни эслади-ю, бирдан юраги сиқилиб кетди. Даст ўрнидан туриб, Облонский билан Туровцини қидириб кетди — булар билан вақти чоғ бўларди.

Туровцин қўлида бир кружка ичкилик билан бильярдхонадаги баланд диванда ўтирас, Степаи Аркадьевич эса Вронский билан хонанинг тўридаги эшик оғзида алланима тўғрисида гаплашиб турар эди.

— Анна зерикишга-ку зерикади-я, лекин аҳволининг дудмаллиги, қарорсизлиги юрагини сиқади,— деган сўзларни эшитиб, Левин ўзини дарҳол четга олмоқчи бўлган эди, бирдан Степан Аркадьич:

— Левин!— деб чақириб қолди. Левин қараб, Степан Аркадьичнинг кўзларида ёш эмас, намлик борлигини кўрди; у ичганда ёки юраги қаттиқ таъсирангандан кўзлари ҳамиша шуңдай бўларди. Бугун эса ҳам ичган, ҳам юраги эзилиб турган эди.— Левин, кетма,— деди. Афтидан, уни кеткизгиси йўқ эди шекилли, билагидан маҳкам ушлаб олди.

— Бу менинг энг самимий, қўй-чи, энг қалин дўстим,— деди Степан Аркадьич Вронскийга.— Сен ҳам мен учун яна ҳам қалинроқ, яна ҳам азизроқсан. Шунинг учун иккалангизнинг дўст бўлишингизни, қалин бўлишингизни хоҳлайман, биламан, иккалангиз ҳам яхши одамларсиз.

Вронский меҳрибонлик билан ҳазиллашиб:

— Демак, бир ўпишишимиз қолибди-да,— деди қўл чўзиб.

Левин чўзилган қўлни шошиб ушлади-ю, маҳкам қисди.

— Жуда хурсандман, жуда хурсандман,— деди Левин, Вронскийнинг қўлини қисиб туриб.

Степан Аркадьич дарҳол:

— Ҳой киши, битта шампан келтир!— деди.

Вронский ҳам:

— Мен ҳам жуда хурсандман,— деди.

Лекин, Степан Аркадьич ҳам, уларнинг ўзлари ҳам гаплашиш орзусида бўлсалар-да, аксиға гап топилмади, буни иккалови ҳам сезиб турарди.

— Бу Анна билан таниш эмас, хабаринг борми?— деди Вронскийга Степан Аркадьич.— Мен буни албатта Аннанинг ёнига олиб бормоқчиман. Борамиз-а, Левин!

— Ростданми?— деди Вронский.— Аннанинг боши осмонга етади. Мен ҳам ҳозир уйга кетардим-у, лекин Яшвиндан кўнгллим тинч эмас,— деб гапига қўшиб қўйди,— ўйини тугагунча шу ерда турмасам бўлмайди.

— Нима бўбди, аҳволи ёмонми?

— Нуқул ютқазялти, уни мендан бошқа ҳеч ким тўхтатиб қололмайди.

— Нима қиласми, бильярд ўйнаймизми? Левин, ўйнайсанми? Ҳа, жуда соз,— деди Степан Аркадьич. Кейин маркерга буюрди:— пирамидага қўй.

Маркер, биљард шарларини уч бурчак ичига алла-қачон териб қўйиб, қизил шарни эрмак қилиб юмалатиб турган эди.

— Аллақачон тайёр,— деб жавоб қилди у.

— Бошладик бўлмаса.

Бир қўл биљард ўйнашгандан сўнг Вронский билан Левин Гагин ўтирган стол ёнига келиб жойлашиши; ана шундан кейин Степан Аркадьевичнинг таклифи билан Левин унга пул қўйди. Вронский гоҳ стол орқасида ўтириб, муттасил ёнига келиб турган танишлари билан гаплашар, гоҳ қиморхонага Яшвиндан хабар олгани киар, Левин бўлса эрталабки мия ҳорғинлигидан сўнг ҳузур қилиб дам оларди. Вронскийга қарши душманлик ҳиссини кўнглидан чиқарип юборгани учун хурсанд бўлар, кўнгли жойига тушиб, назокат ва шодлик ҳисси билан тўлган эди.

Ўйин тугагандан сўнг Степан Аркадьевич Левинни қўлтиғидан олди.

— Қани, Аннанинг олдига кетдикми? Ҳозир-а? А? Анна уйида. Мен олиб келаман, деб қачонлари ваъда қилганман. Кечқурун қаёққа бормоқчи эдинг?

— Борадиган унча зарур жой йўқ. Қишлоқ хўжалик жамиятининг мажлисига бораман, деб Свияжскийга ваъда қилувдим. Майли, борсак бора қолайлик,— деди Левин.

— Жуда соз, кетдик! Қара-чи, менинг карстам келганмикан,— деди лакейга Степан Аркадьевич.

Левин столга келди-да, тузга тикиб ютқазгап қирқ сўмни тўлади; эшик оғзида турган кекса лакейга аллақандай сирли йўл билан маълум бўлган клуб чиқимларини бергандан сўнг, қўлларини саланглатиб, бутун заллар орқали эшик таомон юриб кетди.

IX

— Облонскийнинг каретаси!— деб ўшқирди швейцар, йўғон овози билан. Карета етиб келди, иккаласи каретага минди. Карета клуб дарвозасидан чиқиб бораётган дастлабки минутлардагина Левин клубдаги осойишталик, ҳузур ва ҳаловат, одамларнинг хуштавозлигидан олган таассуроти остида эди; лекин карета кўчага чиқар-чиқмас ўйдим-чуқур йўлда араванинг спи-

кинганини сезганда, рўпарадан келаётган извошчининг жаҳл билан ўшқирганини эшигандада, хира ёруғда майхоналар ва дўконларнинг қизил вивискаларини кўрганда бу таассурот вайрон бўлди, энди у ўз қилмишларини ўйлашга тутинди, Аннаникига бориш билан яхши иш қиляптими-йўқлигини ўзидан сўради. Бунга Кити нима дейди? Лекин Степан Аркадьич уни ўйланишга қўймади, худди кўнглидаги шубҳаларни пайқаб тургандек, гумонларини тарқатиб юборди.

— Анна билан танишишингга жуда хурсанд бўляпман,— деди Степан Аркадьич.— Мен сенга айтсанм, Долли қачондан бери шуни орзу қилиб юарди. Лъвов ҳам Аннаникига борган, ҳозир ҳам бориб туради. Гарчи у менинг синглим бўлса ҳамки,— деб Степан Аркадьич сўзини давом қилдирди,— дадил айта оламан: Анна жуда ажойиб жувон. Борганингда ўзинг кўрасан. Аҳволи жуда оғир, айниқса ҳозир.

— Нима учун айниқса ҳозир?

— Биз талоқ хатини олиш тўғрисида эри билан музокара олиб боряпмиз. Эри рози ҳам; лекин ўғли тўғрисидан иши бир оз чатоқлашиб турибди; натижада, аллақачон битиб кетиши керак бўлган бу иш, мана уч ойдан бери чўзилиб кетяпти. Талоқ хатини олди дегунча, дарҳол Вронскийга тегади. Бу эски бош оғриқ одат, «Исо, қувон», деган одат қанчалик аҳмоқона бир одат-а! Ҳолбуки бунга ҳеч ким ишонмайди, чунки бу одамларнинг баҳтига рапхна солиб келади,— деб Степан Аркадьич сўз орасига қистириб кетди.— Ана ундан кейин уларнинг ҳам аҳволи меникидақа, сеникидақа муайян шаклга киради.

— Нимаси чатоқлашиб турибди?— деди Левин.

— Эй, бу одамнинг юрагини қон қилиб юборадиган узун гап! Бизда ҳамма вақт аҳвол шунаقا дудмал. Лекин гап шундаки, Анна уч ойдан бери шу Москвада яшаб, ундан талоқ хатини кутиб ўтирибди; Москвада эса ҳамма уни ҳам, эрини ҳам танийди; ҳеч қаерга чиқмайди, Доллидан бўлак ҳеч бир аёлни кўрмайди, чунки биласанми, одамларнинг мурувват қилиб келишларини ўзи ҳам хоҳламайди; ҳалиги тентак княжна Варвара бўлса, Аннанинг ёнида туришни номуносиб ҳисоблаб, у ҳам кетиб қолибди. Кўрдингми, мана шундай аҳволга тушиб қолган бошқа бир хотин ўзини қўйишга жой тополмасди. Анна бўлса, ҳали ўзинг кўрасан, турмушини шундай

йўлга солган, шундай вазмин, ўзига муносиб бир ҳаёт кечирадики, одам ҳайрон қолади.— Степан Аркадьевич карета деразасидан суқилиб:— чапга, тор кўчага, черков рўпарасига!— деб қичқирди. Кейин ўн икки даража соvuққа қарамай, олди очиқ пўстинини яна ҳам кенгроқ очиб юбориб:— Уҳ, жуда ёмон исиб кетди-да!— деди.

— Ахир қиззаси бор-ку; шу билан овуниб юрса керак?— деди Левин.

— Сен, чамамда, ҳар қандай хотинни урғочи, ише соувеuse¹ деб ўйлайсан шекилли,— деди Степан Аркадьевич,— овунади, албатта, болалари билан овунади. Йўқ, қиззасини чамамда, жуда яхши тарбия қиласди, аммо ҳеч оғзига олмайди. Анна, аввало, ёзаётган нарсалари билан банд, шулар билан овунади. Мана шу-да, киноя билан кулимсираяпсан, лекин бекор куласан. У болалар учун битта китоб ёзяпти, буни ҳеч кимга оғзидан чиқармайди; лекин менга ўқиб берди, мен ҳам қўл ёзмасини Воркуевга бердим, биласан-ку, ҳа ўша ношири... Чамамда, ўзи ҳам ёзувчи эди шекилли. Бундақа нарсаларга фаҳми зўр; у, жуда ажойиб нарса чиқибди, дейди. Нима, сен бу хотинни шунчаки бир адива деб ўйлайсанми? Ҳедда. У ҳаммадан аввал ҳассос хотин, мана, борганингда ўзинг кўрасан. Ҳозир уницида битта инглиз хизматкор қиз ва бутун бир оила яшайди, Анна шулар билан банд.

— Нима, бу хайру саховат қилиш учунми?

— Мана шунаقا-да, сен ҳамма вақт тўғридан қинғир қидириб юрасан. Саховатли эканини кўрсатиш ҳисси эмас, инсоний ҳис, одамшавандалик, яъни Вронскийни кида ўз ишини яхши билса ҳам, лекин ичкиликка муккасида кетгани бир инглиз от ўргатувчи бор эди. Бутун ичкиликка берилди-ю, delirium tremens² касалига мубтало бўлиб, бола-чақасига қарамай қўйди. Анна инглиз оиласининг аҳволини кўриб ёрдам берди, хабар олиб турди, ҳозир шу оила Аннанинг қўлида; манманликка берилиб пул билангина ёрдам қилаётгани йўқ, Аннанинг ўзи болаларини рус тилидан гимназияга тайёрлаяпти, қизини эса ўзининг ёнига олиб келволди. Ҳали борганингда кўрасан.

Карета ҳовлига кириб тўхтагандан кейин Степан Аркадьевич ёнида чаналар турган зинадан қаттиқ қўнғироқ чалди.

¹ курк төвук (франц.).

² Тутқалоқ (лотинча).

Степан Аркадьевич эшикни очган кишидан Аннанинг уйдами-йўқлигини сўроқлаб ҳам ўтирасдан, тўғри даҳлизга кирди. Левин яхши иш қиляпманни ё ёмон иш қиляпманни деб кўнгли алағда бўлиб, Степан Аркадьевичнинг орқасидан кириб борди.

Левин ойнага қараб, қизариб кетганлигини кўрди; лекин маст эмаслигига ишончи комил эди, шунинг учун Степан Аркадьевичга эргашиб гилам тўшалган зинап ядан юқорига чиқиб борди. Тепада Степан Аркадьевичга яқин одам сингари таъзим қилган лакейдан Облонский Анна Аркадьевнанинг ёнида ким борлигини сўраган эди, лакеи Воркуев жаноблари борлигини айтди.

— Қаерда ўтиришибди?

— Кабинетда.

Степан Аркадьевич Левин билан бирга деворлари қорамтири тахтадан қилинган, полига юмшоқ гилам тўшалган ўртамиёна емакхонадан ўтиб, ним қоронги кабинетга кирди; кабинетга каттакон, қорамтири қалпоқли биргина чироқ ёруғ сочиб турарди. Девордаги иккинчи кичкина чироқ эса бутун қомати билан солинган бир жувон портретинигина ёритади. Левиннинг диққати беихтиёр шу портретга тортилди. Бу Аннанинг Италиядада Михайлов томонидан чизилган портрети эди. Степан Аркадьевич уч табақали ойна орқасига ўтиб кетди, у ердан эшитилиб турган эркак овози тингунча, Левин порлоқ ёғду остида ромдан чиқиб келаётгандек кўринган портретга ҳуши кетиб қараб турди. У ҳатто қаерда эканлигини эсидан чиқарип қўйди, гапирилаётган гапларни эшитмас, кўзларини бу ажойиб портретдан уза олмас эди. Бу портрет эмас эди, балки қора соchlари жингалак, елка ва қўллари яланғоч, гўзал, жонли бир жувон эди; майин тук босган лабларида толғин бир табассум бор эди, фолибона ва мулойим бир нигоҳи билан Левинни уялтирган ажойиб кўзлари бор эди. Жонли бўлганда бундан ортиқ чиройли бўлмас эди

— Мени жуда хурсанд қилдингиз,— деган овозни эшитди бирдан Левин; ўзига мурожаат билан айтилган бу овоз қулоги остида янгради, бу портретига Левиннинг ҳуши кетиб қолган жувон овози эди. Анна уни кутиб олиш учун ойна орқасидан чиқсан эди, ана шунда Левин кабинетдаги гира-шира ёруғлиқда портретдаги қорамтири, ранг-баранг кўк кўйлакли ўша жувонни кўрди, гарчун у расмдаги вазиятда бўлмаса ҳам, чеҳрасидаги ифо-

далар ўзгача бўлса ҳам, лекин рассом портретда аксэттира олган ўша гўзаллик билан бир хил баландлика эди. У ҳаётда портретдаги қадар порлоқ бўлмаса-да, лекин тирик сиймосида портретда йўқ аллақандай янги, жозибали нарсалар бор эди.

X

Анна уни кўргани учун юрагида уйғонган шодлигини яширмай, рўпарасига келиб турди. Кичкина, миқти қўлини бамайлихотир узатишида, Воркуевни таништиришида, шу ерда иш билан машғул бўлган чиройлиkkина малла қизни кўрсатиб, уни ўз тарбиясига олганини айтишида, Левин ҳамиша ўзини вазмин ва табиий тутадиган катта кибор жамиятига мансуб аёлларда бўладиган ёқимли, таниш мулојимлик борлигини кўрди.

— Жуда-жуда хурсанд қилдингиз,— деб яна такрорлади Анна; бу оддий сўзлар Левин учун Аннанинг оғзидан чиққанидан негадир бошқача маъно касб этди.— Мен сизни кўп вақтдан бери танийман; ҳам Стива билан дўстлигингиз, ҳам қайлигингиз туфайли... сизни яхши кўраман; қайлигингизни жуда кам биламан, лекин у менда гўзал бир гул, худди ростмана гул таассуротини қолдирган! Қаранг, яқинда она бўлади!

Анна шошмасдан, бамайлихотир гапирав, онда-сонда кўзларини Левиндан акасига кўчирар, Левин ҳам ўзининг Аннада яхши таассурот қолдирганини сезиб турарди; ана шундан кейин Левин, Аннани худди ёш болалик чоғларидан бери таниб келгандек, ўзини унинг ёнида эркин, содда, хушҳол сеза бошлади.

Анна Степан Аркадьичнинг «Папирос чексак бўладими?» деган саволига жавобан:

— Биз Иван Петрович билан Алексейнинг кабинетида худди шунинг учун ўтирибмиз-да, чекиши мумкин,— деди. Кейин «Чекасизми?» деган савол ўрнига, Левинига бир қаради-ю, тошбақа косасидан қилинган папиросдонни олдига тортиб, битта папирос чиқарди.

— Бугун аҳволинг қалай?— деб сўради акаси.

— Тузук. Ҳар вақтдаги асаб.

Степан Аркадьич Левиннинг портретга зимдан қараб-қараб қўяётганини сезиб:

— Жуда аломат солинган, а?— деди.

— Умримда бундан яхши портрет кўрган эмасман.

— Яна шунақа ҳам ўхшайдики, а?— деди Воркуев.

Левин кўзларини портретдан олиб оригиналга қарди. Левиннинг ўзига қараб турганини ҳис қилганда, Аннанинг юзи ғалати бир ёғду сочиб порлади. Левин қизарип кетди; у хижолат бўлганини яшириш учун Дарья Александровнани қачон кўрганлигини Аннадан сўрамоқчи бўлган эди, аммо Анна гап бошлаб қолди.

— Биз ҳозир Иван Петрович билан Вашченковнинг сўнгги расмлари тўғрисида гаплашиб ўтирган эдик. Сиз ўша расмларни кўрганмисиз?

— Ҳа, кўрганман,— деб жавоб берди Левин.

— Э, кечирасиз, мен сизнинг гапингизни бўлиб қўйдим. Сиз бир нима демоқчи эдингиз...

Левин Доллини қачон кўрганлигини сўради.

— Кеча келувди, Гриша туфайли гимназияга жуда жаҳли чиқиб юрибди. Чамамда, лотин тили муаллими Гришага ноҳақ муомала қилаётган эмиш.

Левин яна Анна бошлаган суҳбатга қайтди.

— Ҳа, ўша расмларни кўрганман. Менга унчалик ёққани йўқ,— деди.

Левин энди бугун эрталабки сингари ишга косибчасига қарайдиган одам кўзи билан қараб гапирмас эди. Анна билан гаплашгандан ҳар бир сўз алоҳида маъно касб этарди. У билан гаплашиш қанчали ёқимли бўлса, овозини эшитиш яна ҳам кўпроқ ҳузур бағишларди.

Аннанинг гаплари табиий ва бамаъни эди, бамаъни бўлса ҳам парвосизлик билан гапириб, ўз фикрларига ҳеч қандай қиммат бермас, аксинча, суҳбатдошининг фикрларига кўпроқ қиммат берарди.

Гап санъатдаги янги оқим ва француз рассомларининг Тавротга чизган янги суратлари устида борарди. Воркуев рассомни интиҳосига етказилган қўпол реализмда айбларди. Левин: француздар санъатда шартлиликни ҳаддидан ошириб юборишган, шунинг учун улар реализмга қайтиш билан ўзларини катта хизмат қилган деб ўйлайдилар. Ёлғончиликка чек қўйишиларининг ўзида бир шеърият борлигини кўрадилар, деди.

Левин шу вақтгача айтган бирон ақлли сўзидан бунчалик лаззат олган эмас эди. Анна бу фикрга таҳсин қилганидан, чеҳраси бирданига чарақлаб кетди. Анна кулиб юборди.

— Мен аслига жуда ўхшаган портретни кўрганда кулган одамга ўхшаб куляпман,— деди Анна.— Сиз айтган фикрларингиз ҳозирги француз рассомлари ва санъати-

ни, ҳатто адабиётини ҳам, масалан: Zola, Daudetни ҳам тамомила тавсифлаб берди. Ким билади, балки улар ўз Conceptions¹ларини олдин ҳамиша уйдирма, шартли фигуralардан тузишар ва бутун combinaisons² тайёр бўлгандан кейин, бу уйдирма фигуralар жонларига тегиб, табиийроқ, ҳаққонийроқ фигуralар ўйлаб топишга киришишар.

— Баракалла, мана бу тамоман тўғри гап!— деди Воркуев.

— Клубга борувдингларми?— деб сўради акасидан Анна.

Левин ҳозир Аннанинг бирданига бутунлай ўзгариб кетган гўзал, ўйноқи юзидан кўзларини узолмай: «Ха, ҳа, хотин киши деган мана шундай бўлса!» деб ҳуши кетиб ўйланиб қолди. Аннанинг эгилиб акасига нималар деганини Левин эшитмади. Чунки чеҳрасининг ўзгаргани Левинни маҳлиё қилиб қўйган эди. Бир зумгина аввал ўз осойишталиги билан ниҳоят гўзал кўринган чеҳраси бирданига ғалати бир мароқ, ғазаб ва ғурур аломатларини акс эттира бошлади. Лекин бу атиги бир минутгина давом этди. Анна бир нимани эслай олмаётгандек қилиб кўзларини сузди.

— Шунаقا, хайр майли, бу гапнинг ҳеч кимга қизиғи йўқ,— деди Анна, кейин, дарҳол, инглиз қизга мурожаат қилди:

— Please order in the drawing-room³.

Қизча ўрнидан туриб чиқиб кетди.

— Қалай, бу қиз эпақага келяптими?— деб сўради Степан Аркадьевич.

— Жуда ҳам-да. Ниҳоятда уддабурон, ширин табнат қиз.

— Бориб-бориб, буни ўз қизингдан ортиқ севиб қоласан.

— Эркак кишининг айтадиган гаии шу-да. Севгининг катта, кичиги бўлмайди. Қизимнинг қалбимдаги ўрни бошқа, буники — бошқа.

— Мен ҳам Анна Аркадьевнага шуни айтяпман,— деди Воркуев,— агар шу инглиз қизига сарф қилаётган меҳнатнинг юздан бирини рус болаларини тарбия қилиш

¹ концепция (франц.).

² комбинация (франц.).

³ Марҳамат қилиб айтсангиз, меҳмоҳонага ҳой келтирнишса (ингл.).

соҳасидаги умумий ишимизга сарф қилган бўлсалар эди, Анна Аркадьевна ниҳоятда катта фойдали иш қилган бўлардилар.

— Начора, нима десангиз денг, қўлимдан келмади-келмади-да. Граф Алексей Криллович (*граф Алексей Криллович* сўзларини айтиб туриб, Анна узр сўраётган-дек ҳуркак бир назар билан Левинга қараб олди; Левин ҳам эҳтиром билан бош эгиб, унинг гапини мақуллади) мени қишлоқ мактаби билан шуғулланишга рафбатлантириди. Мен бир неча бор мактабга бордим ҳам. Болалар жуда яхши, лекин шу ишга берилиб кетолмадим. Сиз меҳнатдан гапирдингиз. Меҳнат тагида муҳаббат бор. Муҳаббат эса ташқаридан келмайди, унга буюриб бўлмайди. Мана мен шу қизни яхши кўриб қолдим, лекин қандай яхши кўриб қолганимни ўзим ҳам билмайман.

Анна яна Левинга қараб олди. Аннанинг табассуми ҳам, қарашлари ҳам Левиннинг фикрини қадрлаганидан, шу билан бирга, бир-бирларининг фикрларини тушунишларини билиб турганидан далолат берарди, шунинг учун ҳам бу сўзларни фақат Левингагина қаратиб айтар эди.

— Мен буни яхши тушунаман,— деб Левин жавоб берди.— Мактабга ва умуман шуларга ўхшаш муассасаларга одам жонини тикиб қўёлмайди, назаримда, шунинг учун ҳам бу хил хайрия муассасалари ҳамиша жуда кам маҳсул беради.

Анна бир оз жим тургандан сўнг кулимишиб юборди.

— Ҳа, ҳа,— деб тасдиқ этди Анна.— Мен ҳеч шундай қиломадим. Je n' ai pas le coeur assez large¹ мурдор қизчалар тарбияланадиган бутун бошлиқ бир етимхонани яхши кўра олсан. Cela ne m' a jamais réussii². Ҳолбуки бу йўл билан ўзларига position sociale³ қозонган хотин кишилар озмунча эмас. Ҳозир эса айниқса,— деди; Анна бу сўзларни ишонч билан ғамгин бир оҳангда, зоҳирда акасига қараб айтгандек туюлса ҳам, ҳақиқатда Левинга мўлжаллаб айтгани ошкора кўриниб турарди,— мана ҳозир, бирон нарса билан шуғулланишга эҳтиёж

¹ Менинг юрагим шу қадар кенг эмаски (*франц.*).

² Бу нарсани ҳеч қаҷон уddyalay олган эмасман (*франц.*).

³ ижтимоий мавқе (*франц.*).

сезиб турган бир пайтимда, шу нарсанинг уддасидан чиқолмаяпман.— Анна бирдан қошларини жибирди-ю, (Левиниң Аннанинг ўзи ҳақида гапираётгани учун ўзига жаҳли чиққанини фаҳмлади), гапни бошқа ёққа буриб юборди. Левинга қараб шундай деди:— Сизнинг ёмон ватандош эканлигинизни биламан, шундай бўлса ҳам, сизни қўлимдан келганича ҳимоя қилиб келганман.

— Ия, мени қандай ҳимоя қиласиз?

— Сизга қарши ҳужумлардан. Хайр, майли, чойга марҳамат қилмайдиларми?— деди Анна саҳтиён муқовали китобни қўлига олиб ўрнидан турди.

Воркуев китобга ишора қилиб:

— Менга беринг, Анна Аркадьевна,— деди.— Жуда қимматли китоб бу.

— Вой, йўқ, ҳали хом бу.

Степан Аркадьевич синглисига:

— Мен бўнга айтдим,— деди Левинни ишора қилиб.

— Чакки қилибсан. Менинг ёзганларим — авахтада ишлаган Лиза Мерцалова бир маҳаллар менга сотган нақшли саватчаларга ўхшаган нарса. Лиза Мерцалова маҳбусларга бошчилик қиласиди,— деди Анна, Левинга қараб.— Ўша шўрликлар сабр-матонат бобида мўъжизалар яратдилар.

Левин ўзига бениҳоя ёқиб қолган бу жувонда янги бир хислат кўрди. Унда ақл, зеболик ва гўзалликдан ташқари, яна ростгўйлик ҳам бор эди. Анна ўз аҳволининг нақадар оғирлигини ундан яширишиб истамас эди. Анна бу сўзларни айтиб чуқур хўрсинди, шунда чехраси бирданига жиддий тус олиб, тошдай қотиб қолди. Юзидаги бу ифода Аннани яна ҳам очиб юборди; аммо бу янги ифода эди; бу ифода рассом портретда чизган саодат нури билан ёритилган, саодатбахш ифодалардан бошқача эди. Левин портретга ва акасини қўлидан ушлаб баланд эшик томон кетаётган Аннанинг қоматига яна бир марта қаради-ю, қалбида Аннага нисбатан уйгонган малоҳат ва шафқатдан ўзи ҳам ҳайрон бўлди.

Анна, Левин билан Воркуевдан меҳмонхонага киришларини илтимос қилиб, ўзи акаси билан бир нима тўғрисида гаплашиб қолди. Левин: «Талоқдан, Бронскийдан, клубда у нима қилиб юрганидан, мендан гаплашса керак», деб ўйлади. Аннанинг Степан Аркадьевич билан нима тўғрисида гаплашаётгани Левиннинг эс-ху-

шини шу қадар олиб қўйган эдики, Анна Аркадьевнанинг болалар учун ёзган романи ва унинг фазилатлари ҳақида Воркуев гапираётган гаплар қарийб қулоқларига кирмас эди.

Чой устида ҳам ўша ёқимли, мазмунли сұхбат давом қилди. Сұхбатга мавзу қидириш учун бирон минут ўйлаш у ёқда турсин, аксинча, оғзиларига келиб турган гапларини айтишга улгuriшмаганини, ўзларининг гапларини жон-диллари билан тұхтатиб, бошқаларнинг гапларини мамнуният билан эшитаётганларини ҳис этиб ўтиришди. Левинга фақат Аннанинг сўзларигина әмас, балки Воркуевнинг, Степан Аркадьичнинг сўзлари ҳам, Анна диққат билан тинглаб, луқма ташлаб тургани туфайли, алоҳида маъно касб этгандек туюларди.

Левин, бу мароқли сұхбатга кўз-қулоқ бўлиб ўтириб, Аннанинг ҳусн-жамолига, ақлу ҳушига, онг ва билимига, айни замонда соддалиги ва дилдорлигига ҳаваси келарди. У қулоқ солар, ўзи ҳам сўзлар ва ҳамма вақт Аннанинг ички дунёсини ўйлар, ҳисларини пайқашга тиришарди. Илгарилари Аннани жуда ёмон қоралаб келганига қарамай, энди миясида қайнаётган аллақандай фикрлар зўри билан Аннани оқлар, шу билан бирга, Вронский бунинг қадрига тўла етмайди, деб раҳми келар, қўрқар эди. Соат ўн бирда Степан Аркадьич ўрнидан қўзғалиб кетмоқчи бўлганда (Воркуев илгарироқ чиқиб кетган эди), Левин ўзини ҳозиргина келгандек ҳис қилди. Шунинг учун афсус еб ўрнидан турди.

Анна уни қўлидан ушлаб ва жозибадор кўзлари билан тикилиб туриб:

— Яхши боринг,— деди.— Que la glace est rompue¹ жуда хурсандман.

Анна унинг қўлини қўйиб юбориб, кўзларини сузди.

— Қайлиғингизга айтиб қўйинг: мен уни бурунгидай яхши кўраман; агар ҳозирги аҳволим важҳидан мени маъзур кўра олмаса, у ҳолда мени бир умр маъзур кўрмаслигини орзу этаман. Маъзур кўриш учун эса менинг бошимдан кечган азобу уқубатларни кечириш керак; бу азоблардан уни худо асрасин.

— Албатта, ҳа, албатта айтаман...— деди Левин, қизарип.

¹ Биринчи қадамингиз учун (франц.).

Левин Степан Аркадьевич билан муздек ҳавога чиқ-қандада: «Нақадар ажойиб, дилбар ва гариф бир аёл»,— деб ўйланди.

Степан Аркадьевич Левиннинг бутунлай мағлуб бўлганини кўриб:

— Хўш? Мен сенга айтмабмидим?— деди.

— Ҳа,— деб жавоб берди Левин, ўйчан бир ҳолда,— мисли йўқ жувон! Ақлли эканлигини қўявер, лекин са-мимий ҳам, шуниси одамни ҳайрон қолдиради. Уволки, асти сўрама!

— Худо насиб қилса, яқинда ҳамма иш тўғри бўлиб кетади. Шунаقا, билмай туриб, одамни олдиндан ёмон-отлиққа чиқарма,— деди Степан Аркадьевич, каретанинг эшигини очиб.— Яхши бор, йўлимиз бир эмас.

Левин йўл бўйи Аннани, у билан бўлган энг содда суҳбатларини ўйлаб борди; чеҳрасидаги ифодаларни икир-чикирларигача бир-бир хаёлидан ўтказди, буларни ўйлаган ва хаёлидан ўтказган сари Аннага ҳамдард бў-либ, унга юраги ачишиб, шу таҳлитда уйга етиб борди.

Уйда Катерина Александровнанинг саломатлигини, опалари яқиндагина кетганлигини айтиб, Кузьма Левин-га иккита хат берди. Левин кейин хаёлини бўлиб юрмас-лик учун хатларни шу ерда, даҳлиздаёт ўқиб чиқди. Хат-ларнинг бири приказчиги Соколовдан эди. Соколов буғ-дойни сотиб бўлмаслигини, чунки беш ярим сўмдан ор-тиқ беришмаётганларини, бошқа ердан эса пул топиш-нинг иложи йўқлигини ёзган эди. Иккинчи хат опасидан келган эди. Опаси ишни ҳалигача бир ёқлик қилмагани учун Левиндан ўпкаланарди.

«Начора, ортиқ беришмагандан кейин, беш ярим сўмдан сотамиз-да»,— Левин илгарилари ҳал қилиниши ўзи учун жуда оғир бўлган бу биринчи масалани шу таҳ-литда оеонгина ҳал қилди. Кейин иккинчи хат тўғрисида: «Қизиқ, бу ерда одамнинг ҳеч вақти бўлмайди»,— деб ўйланди. Левин опаси илтимос қилган ишни ҳалига до-вур бартараф қилмагани учун ўзини опаси олдида айб-дор ҳис қиласади. «Бугун тағин судга бормадим, лекин бугун тўғридан ҳам вақтим бўлмади». Левин, бу ишни мутлақо эртага бартараф қилишни кўнглийга чигиб, хо-тинининг ёнига кетди. Кета туриб, бугунги кун ҳодисала-

рини бир зумда хаёлидан кечириб чиқди. Бугунги кун ҳодисалари фақат гап-сўздан иборат эди: бу сўзларни ўзи эшитган, бу сўзларда ўзи ҳам қатнашган эди. Суҳбат шундай мавзулар устида бордики, агар у қишлоқда бўлса, буларнинг ҳеч бири билан шуғулланиб ўтирмасди. Бу ерда эса бу гап-сўзлар жуда одамни қизиқтиради. Бу гап-сўзларнинг ҳаммаси ҳам яхши эди; фақат иккита нарса Левинга унча ёқмади: бири — унинг чўртсан балиқ тўғрисидаги гапи, иккинчиси эса, ўзининг Аннага юраги эзилиб ачинишида алланима борлиги эди.

Левин кирса, хотини қайгуриб, зерикиб ўтирган экан. Уч опа-сингилнинг тушлик овқати жуда лаззатли ўтиши мумкин экан, аммо уни жуда кўп кутишибди, кута-кута кўзлари тўрт бўлибди, ахийри ҳаммаси зерикибди, опалари кетиб, Китининг ўзи ёлғиз қолибди.

Кити Левиннинг жуда бошқача, чараклаб турган кўзларига қараб шубҳаланиб:

— Қани айт-чи, ўзинг нималар қилдинг? — деб сўради. Аммо эрининг ҳамма нарсани оқизмай-томизмай айтишига халақит бермаслик учун унинг сўзларини қандай эътибор билан эшитаётганини яшириб, оқшомни қандай ўтказганлиги тўғрисидаги ҳикоясига маъқулловчи бир табассум билан қулоқ солиб ўтирди.

— Хуллас, Вронскийни кўрганимга жуда хурсанд бўлдим. Ўзимни йўқотмай у билан бемалол гаплашдим. Биласанми, энди у билан ҳеч қачон кўришмасликка тиришаман, ишқилиб орамиздаги совуқлик кўтарилсинда,— деди-ю Левин, ҳеч қачон кўришмасликка тиришгани ҳолда дарҳол Аннанинг ҳузурига чопганини эслаб, қизариб кетди.— Мана, масалан, биз халойиқни ичади, деймиз; билмайман, ким кўп ичар экан: оддий халойиқми ё бизнинг табақамизми? Оддий халқ лоақал байрамда ичади, лекин...

Аммо халойиқнинг ичиши тўғрисидаги мулоҳазалар Китини қизиқтирмас эди. Кити эрининг қизариб кетганини кўрган эди, у ҳозир шуни билишини истарди.

— Кўш, кейин қаерга бординг?

— Стива қўярда-қўймасдан Анна Аркадьевнанинг олдига олиб борди.

Левин шу гапни айтди-ю, лоладек қизариб кетди; Аннаникага бориш билан яхши иш қилдими-йўқлиги тўғрисидаги гумонлари узил-кесил ҳал бўлди. У бундай қилмаслиги кераклигини энди билди.

Левин Аннанинг номини тилга олганда, Китининг кўзлари жуда ғалати олайиб, чақнаб кетди, лекин у ўзини босиб олиб, ҳаяжонини яширди ва шу билан эрини алдади. У фақат:

— Э!— деб қўя қолди.

— Униги борганимга ростдан ҳам жаҳлинг чиқмас? Стива қўймади. Долли ҳам хоҳлаган экан,— деб Левин сўзини давом қилдирди.

— Йўқ-йўқ,— деди Кити; аммо у қайлигининг ўзини зўрга босиб турганилигини, лекин бундан ўзи учун ҳеч қандай яхшилик чиқмаслигини кўрди.

Левин Аннадан, унинг машрулотидан ва Китига айтиб қўйишни топширган сўзларидан ҳикоя қилиб туриб:

— Жуда дилбар, жуда, жуда ҳам ғариб, яхши жувон экан,— деди.

Левин ҳикоясини тугатганда, Кити:

— Ҳа, албатта, жуда ғариб, бечора,— деб қўйди.— Кимдан хат олдинг?

Левин кимлардан олганини айтди-да, Китининг хотиржамлигидан кўнгли тўқ бўлиб, ечингани кетди.

Қайтиб кирганда, Кити ҳамон бояги курсида ўтиради. Левин ёнига келиши билан Кити унга бир қаради-ю, ҳўнграб йиғлаб юборди.

— Нима бўлди? Нима бўлди?— деб сўради Левин, нима бўлганлигини илгаридан билгани ҳолда.

— Бу ярамас хотинга ошиқ бўлгансан, у сени сеҳрлаб олган. Буни кўзларингдан кўрдим, ҳа, ҳа! Бунинг оқибати нима бўлади энди? Сен клубга бориб ичгансан, ичгансан, ўйнагансан, кейин боргансан... тағин кимнинг олдига? Йўқ, кетамиз... эртагаёқ мен бу ердан жўнаб кетаман.

Левин анча паллагача хотинини юпата олмади. Ахийри, шафқат ҳисси ичкилик таъсири билан қўшилиб ўзини йўлдан урганини, Аннанинг найрангларига учганини, бундан буёқ ўзини ундан олиб қочишлигини бўйнига олғандан сўнггина Китини юпатишга муваффақ бўлди. У Москвада шунча узоқ вақт ёлғиз гап-сўз билан овқат ейиш ва ичиш билан яшаб келиб, ўзини эркалатиб қўйган эди, буни чин қалбидан эътироф қилар эди. Эру хотин кечаси соат учгача гаплашиб ўтиришди. Фақат соат учдагина тамоман апоқ-чапоқ бўлишиб, уйқуга кетишиди.

Анна, мөҳмомларни узатгандан сўнг, ўтирасдан, хонада у ёқдан-бу ёққа юра бошлади. Анна ғайри шуурий тарзда бутун оқшом бўйи Левинда ўзига нисбатан севги ҳисси уйғотиш учун қўлидан келганича ҳаракат этган бўлса ҳам (сўнгги вақтларда ёш кишиларга нисбатан шундай ҳаракат қиласарди), бир кечада хотинли ва номусли бир одамни имкони борича ўзига мафтун эта олганини билса ҳам, гарчи Левин ўзига жуда-жуда ёқиб қолган бўлса ҳам (эркак кишилар назарида. Вронский билан Левин ўртасидаги фарқ жуда катталигига қарамасдан, Анна хотинлик сифати билан уларда бир ўхшашлик борлигини кўрардики, Қити ҳам худди шу важҳдан ҳам Вронскийни, ҳам Левинни яхши кўрган эди), Левин уйдан чиқар-чиқмас, Анна уни ўйламай қўйди.

Бир ўй, фақат биргина ўй уни минг мақомга солиб қийнап эди. «Агар мен бошқаларга, бу оилали, хотинини севадиган бир кишига шу қадар таъсир қила олсан, нега энди у менга шу қадар совуқ?.. Йўқ, совуқ эмас, мени яхши кўради, мен буни биламан. Лекин ҳозир қандайдир янги бир нарса бизни бир-биrimizдан айиряпти. Нега бутун оқшом қорасини кўрсатмайди? Яшвинни ташлаб кетолмаслигини, ўйинга кўз-қулоқ бўлиб туриши кераклигини Стивадан айттириб юборибди. Яшвин бояқиць бу ерда нима қилиб юрибди? Хайр, бу гапни тўғри ҳам деяйлик. У ҳеч вақт ёлғон гапирмайди. Лекин шу тўғрилигига бошқа нарса бор. Узининг бошқа ишлари борлигини менга кўрсатиш учун бу тасодифдан фойдаланган. Мен буни биламан, мен бунга розиман. Аммо буни менга исбот қилиб ўтиришнинг нима ҳожати бор? У менга бўлган севгисининг озодлигига ҳалақит бермаслик кераклигини менга исбот қилмоқчи. Аммо менга исбот керак эмас, муҳаббат қерак. У менинг шу ерда, Москвада ҳаётим нечоғлиқ мушкул эканлигини тушуниши керак эди. Ажабо, менинг ҳаётим ҳам ҳаётми? Мен ҳаёт кечираётганим йўқ, балки кундан-кунга узоқлашиб бораётган сўнгги ечимни бир ёқлик бўлишини кутиб ўтирибман. Яна жавоб йўқ! Стива ҳам Алексей Александровичнинг олдига боролмайман, дейди. Мен бўлсам, яна унга хат ёзолмайман. Ҳеч нарсага қўлим бормайди, ҳеч нарсага қўл ўролмайман, ҳеч нарсани ўзгартиrol-

майман, ўзимни босаман, интизорлик чекаман, ўзимга ҳар хил эрмаклар топаман — ўзимни инглиз оиласи билан, ёзиш-чизиш билан, ўқиш билан овора қиласман, лекин буларнинг ҳаммаси ёлғон, буларнинг ҳаммаси яна ўша морфин. Менга раҳми келиши керак эди», — деярди, ўзи-ўзига куйганидан кўзларига ёш чиққанини сезиб.

У Вронскийнинг пайдар-пай босган қўнғироқ жарангини эшитди-да, апил-тапил кўз ёшларини артиш билан кифояланмай, чироқ ёнига ўтириб, китобни очди ва ўзини хотиржам кўрсатишга тиришди. Вронскийнинг ваъда қилган вақтида келмагани учун норозилигини, фақатгина норозилигини зинҳор унга кўрсатмаслиги керак эди. Аннанинг ўз-ўзига раҳми келиши мумкин эди. Лекин Вронский эмас. Анна курашни истамасди, Вронскийни курашмоқчи бўлгани учун таъна қиласди, оқибатда эса беихтиёр ўзи кураш вазиятига тушиб қоларди.

Вронский тетик ва шўх бир қиёфада яқинига келиб:

— Қалай, зерикканинг йўқми? — деб сўради. — Қимор ўлгур ёмон нарса-да!

— Йўқ, зерикканим йўқ, иннайкейин, зерикмасликка қачонлардан бери одатланиб қолганман. Стива билан Левин келди.

— Ҳа, улар сенинг олдингга келишмоқчи эди. Қалай, Левин ёқдими сенга? — деди Вронский, Аннанинг ёнига ўтириб.

— Жуда. Ҳозиргина кетишиди. Яшвин нима бўлди?

— Ун етти минг сўм ютиб олган эди, кетайлик, демидим. Сал бўлмаса мен билан бирга кетувди ҳам. Яна ўйинига қайтиб бориб, энди ютқазяпти.

Анна бирдан кўзларини кўтариб унга қаради-да:

— Бўлмаса нимага қолдинг? — деб сўради. Юзида совуқ кек, адоват ифодаси бор эди. — Стивага: Яшванини олиб кетгани қоляпман, дебсан. Барибир, яна ташлаб келибсан.

Вронскийнинг юзида ҳам курашга тайёрликнинг соvuқ ифодаси кўринди.

— Аввало, мен ундан сенга бир нима деб қўйинши илтимос қилганим йўқ, қолаверса, мен ҳеч қачон ёлғон гапирмайман. Аслида, қолгим бор эди — қолдим, — деди Вронский, хўмрайиб. Бир минутча жим қолгандан сўнг Анна томонга эгилиб: — Анна, бу гапларнинг нима

кераги бор, нима кераги бор?— деди-да, Анна қўлини қўяди деган ният билан ўз ҳовучини очиб турди.

Вронскийнинг малоҳатга даъватини кўриб, Анна хурсанд бўлди. Аммо кураш шартлари бўйин эгишга йўл қўймаётгандек, ғазабидан туғилган ғалати бир куч орзулирига таслим бўлдирмас эди.

— Албатта, қолгинг келган экан— қолибсан. Сен кўнглинг тусаганини қиласан. Лекин бу нарсаларни нечун менга айтасан? Нима учун?— дея кетди Анна, тобора тутақиб.— Наҳотки бирор сенинг ҳаққи ҳуқуқингга чанг солаётган бўлса? Агар сен ўзингнинг ҳақли эканлигини кўрсатишни хоҳлаётган бўлсанг, майли, ҳақли бўла қол.

Вронскийнинг ҳовучи юмилди, ўзини орқага тортді, юзи аввалгидан ҳам ўжар тус олди.

Анна диққат билан унга разм солгандан сўнг, Вронскийнинг юзидаги ўзининг жаҳлини чиқариб турган ифодага бирдан от топиб:

— Сен буни азбаройи ўжарликдан қиласан,— деди,— ҳа, ўжарликдан. Сен мен билан курашингда голиб чиқасанми-йўқми— шуни ўйлайсан, мен бўлсам...— яна Аннанинг ўзига раҳми келиб, йиғлаб юборай деди.— Кошки эди менинг дардим нимада эканлигини билсанг! Ҳозиргидай, мен билан ёвлашгандай, ҳа, худди ёвлашгандай муомала қилганингни сезиб юрганимни билсайдинг, бунинг мен учун нима демак эканлигини англайсайдинг! Агар шундай минутларда бахтсизликка нақадар яқин, яқин эканлигимни билсайдинг,— Анна юзини четга ўгириб, йиғисини яширишга уринди.

Вронский унинг жонидан тўйганини авзойидан кўриб даҳшатга тушди-да, яна у томонга эгилиб:

— Ахир биз нимани талашамиз-а?— деди-ю, Анна нинг қўлини олиб ўпа бошлади.— Мен нима гуноҳ қилдим? Е мен уйдан ташқарида вақтимни чоғ қилиб юрибманми? Е мен хотинлардан ўзимни олиб қочмаяпманми?

— Қочмай кўргин эди!— деди Анна.

Вронский унинг ҳасрат чекаётганидан таъсиrlаниб:

— Айт бўлмаса, сени тинчтиш учун нима қиласай? Бахтли бўлишинг учун ҳар нима қилишга тайёрман, сени ҳозиргига доғу ҳасратдан халос қилиш учун жонимни ҳам аямайман, Анна!— деди.

— Ҳеч нима бўлгани йўқ, ҳеч нима бўлгани йўқ!— деди Анна.— Ўзим ҳам билмайман: якка-ёлғиз турга-

шунданми, асабларим бузилганиданми... хайр, бу гапни бас қиласылыш. Қани, пойга нима бўлди? Менга айтганинг ҳам йўқ,— деб сўради Анна, ҳар ҳолда ўз фойдасига ҳал бўлган ғалаба тантанасини яширишга тиришиб.

Вронский, кечки овқат сўрагандан сўнг, пойга тафсилотини айтиб бера бошлади; лекин Анна унинг сўз оҳангларида, ҳамон совуқлашиб бораётган кўз қарашларида Анна қозонган ғалаба учун уни кечирмаганлигини, Анна енгмоқчи бўлган ўша ўжарлик ҳисси яна унда қарор топганлигини кўриб турди. Вронский унга аввалгидан совуқроқ муомала қиласар, бўйин эккани учун пушаймондек кўринарди. Ана шунда Анна ўзига ғалаба келтирган сўзларини, яъни «мен даҳшатли бир баҳтсизлик қаршисида турибман, ўзимдан қўрқаман», деган сўзларини эслаб, бу қуролниң ҳавфли эканини, иккиласмачи ишлатиш мумкин эмаслигини англади. Анна бўлса ўзларини бир-бирига боғлаб турган муҳаббат ёнида аллақандай ашаддий кураш руҳи жойланиб олганини, бу руҳни на унинг қалбидан ва на ўзининг қалбидан қувиб чиқара олмаслигини сезиб турарди.

XIII

Одам боласи ўрганиб кетмайдиган ҳеч бир шароит йўқ; айниқса теварагингдаги одамларниң ҳам шундай яшаб турганларини кўрганда, албатта, ўрганасан. Левин ҳозирги шароитда тинчгина ётиб ухлаши мумкинлигига уч ой бундан аввал ҳеч бир ишона олмас эди; бемаслак, бемаъни ҳаёт кечириб, қурбидан ортиқча сарф-харажат қилишдан, ароқхўрликдан (клубда бўлган нарсаларни бошқа сўз билан атая олмасди), бир маҳаллар хотини яхши кўриб қолган бир киши билан келишмаган дўстона муомалалар қилганидан, йўлдан озган хотин деб аташдан бошқасига тил бормайдиган бир аёл уйига бориб, ўзига ярашмаган қилиқ қилганидан, бу аёлга ишқибозлик қилиб, кейин ўз хотинини ранжитгандан сўнг — мана шундай бир шароитда бамайли хотир ухлай олишига ҳеч-ҳеч ишона олмасди. Аммо ҳорғинлик, уйқусиз ўтган туй, ичилган вино касофати билан данг қотиб ухлаб қолди.

Эрталаб соат бешда эшикнинг ғичиллаб очилиши

ўйғотиб юборди. У сапчиб туриб, атрофига қаради. Кити ёнида йўқ эди. Лекин тўсиқ орқасида қимирлаётган ёруғни кўрди, Китининг оёқ товушини эшилди.

— Нима бўлди?.. Нима гап?— деб уйқусираб сўрали.— Кити! Нима бўлди?

Кити қўлида шам билан тўсиқ орқасидан чиқиб:

— Ҳеч нима,— деди. Кейин жуда ҳам ширин, маънодор бир табассум билан жилмайди:— бир оз тобим қочгандай бўлди.

Левин қўрқиб кетди.

— Нима бўлди! Бошландими? Бошландими?— деб устма-уст сўради.— Одам юбориш керак,— деди-ю, дарҳол туриб, кийина бошлади.

Кити кулимсираб, уни қўлидан ушлади.

— Йўқ, йўқ, ҳеч гап йўққа ўхшайди. Бир оз тобим қочди холос. Ҳозир босилди,— деди Кити.

Кити шундан кейин каравот ёнига келиб шамни ўчирди-да, ётиб жим бўлди. Китининг худди нафасини қисиб тургандек жимиб кетиши, айниқса тўсиқ орқасидан чиқиб: «ҳеч нима» деган вақтидаги жуда бошқача ҳаяжон ва малоҳати Левинда шубҳа туғдирган бўлса ҳам, қаттиқ уйқуси келиб тургани учун ўша заҳоти ухлаб қолди. Нафаси ичига тушиб, жим бўлиб қолган ўша соатда, Кити хотинлар ҳаётида юз берадиган фоят улуғ ҳодисани кутиб ёнига кириб қимирламасдан ётганда, унинг азиз, дилбар қалбida нималар бўлганини Левин кейинча англади. Соат етида Кити қўлини елкасига тегизиб, секин шивирлаганда уйғониб кетди. Кити уни уйғотишга ҳам ачинар, ҳам у билан гаплашгиси келарди; гёё унинг қалбida шу икки истак ўртасида кураш борарди.

— Костя, қўрқма, ҳеч гап йўқ. Лекин, назаримда... Лизавета Петровнага одам юбориш керак.

Шам яна ёқиб қўйилган эди. Кити каравотда, сўнгги кунларда тўқий бошлаган ишини қўлида ушлаб ўтиарди.

Кити Левиннинг ваҳм босган юзини кўриб:

— Қўрқма, айланай, ҳеч гап йўқ. Мен тирноқча ҳам қўрқмайман,— деди-да, Левиннинг қўлини кўксига босиб, кейин лабларига келтирди.

Левин ўзини йўқотиб сакраб турди-да, кўзларини Китидан олмай халатини кийиб, унга тикилганча тўхтаб қолди. Чиқиш керак бўлса ҳам, лекин кўзларини Кити-

нинг кўзларидан айира олмасди. Оё у Китининг чехраси сини севмасмиди, ифодаларини, боқишлигини билмасмиди, аммо уни ҳеч маҳал бу хилда кўрмаган эди. Кечакуни хафа қилганини эслаб, ҳозирги аҳволдаги Кити олдида ўзининг нечоғлиқ қабиҳ, пасткаш эканлигини кўз ўнгига келтириди! · Каллапўши остидан чиқиб турган майин соchlар қуршовидаги лола юзидан суюнч ва қатъият ёғилиб турарди.

Китининг умумий характерида гайри табиийлик ва гайри самимийлик нечоғлиқ оз бўлса-да, бутун пардалар бирданига кўтарилиб, қалб гавҳари кўзларида порлай бошлаганда, Левин кўз ўнгига яққол кўринган бу латофатдан ақлини йўқотиб қўйди. Кити, Левин севган ўша Кити, пардаси кўтарилган шу софликда, содаликда яна ҳам равшанроқ кўзга чалинарди. У Левинга кулимсираб қараб турарди; лекин бирдан қошлари ўйнади, бошини баланд кўтарди, тез яқинлашиб, Левиннинг қўлини ушлади, бутун вужуди билан бағрига суқилди, иссиқ нафаси юзига гупиллаб урди. Кити азоб чекар, гўё азобидан Левинга шикоят қиласди. Одати бўйича, дастлаб Левин ўзини айборд деб ҳис қилди. Лекин Кити кўзларида шундай бир латофат бор эдикни, бу латофат Левиндан ўпка қилиш у ёқда турсин, балки уни шу азоблар туфайли яхши кўрганлигини айтиб турарди. Левин бу азобларнинг сабабларини топиш ва унинг жазосини бериш учун беихтиёр: «Айборд мени бўлмасам, бошқа ким ахир?»— деб ўйланди: лекин ўртада айборд йўқ эди. Кити азоб чекар, зорланар, бу азоблардан тантана қиласди, қувонар, уларни севарди. Левин Китининг қалбида гўзал бир нарса содир бўлаётганини кўрар, лекин бу нима эди?— буни англай олмай қийналарди. Бу унинг тушунчасидан юксак нарса эди.

— Мен ойимларга одам юбордим. Сен тез Лизавета Петровнага чоп... Костя!... Ҳозир тузук, босилди.

Кити эридан узоқлашиб, қўнғироқни чалди.

— Қани энди, бор. Паша келяпти. Ҳозир яхшиман.

Левин Китининг кечаси олиб келган қўл ишини яна тўқий бошлаганини кўрди-ю, ҳайрон бўлиб қолди.

Левин бир эшикдан чиққанда, иккинчи эшикдан хизматкор қиз кирганини эшилди. У эшик оғзида тўхтаб, Китининг хизматкор қизга муфассал топшириқлар бер-

ганини, кейин қиз билан бирга каравот ўрнини ўзгартира бошлаганини эшилди.

Левин кийиниб бўлди-да, ҳали извошлилар келмагани учун аравасини қўшгунларича, яна ётоқхонага чопиб кирди. Оёқ учда юриб эмас, назарида, қанот чиқарип учиб киргандай бўлди. Иккита хизматкор қиз ётоқхонада алланарсаларни ташвиш билан у ёқ-бу ёқ олиб қўяётган эди. Кити, юриб туриб, тез-тез илмоқлар ясаб тўқир, буйруқлар берарди.

— Мен ҳозир докторга бораман. Лизавета Петровнага одам кетди, лекин ўзим ҳам учрайман. Бирон нарса керак эмасми? Ҳа, Доллига хабар қилмаймизми?

Кити эрига бир қараб қўйди, афтидан, гапларига қулоқ солаётгандай кўринарди. Қошларини жийириб, қўлини силтади-ю:

— Хўп, хўп, бор, бор,— деди шошиб.

Левин меҳмонхонага энди кириб эди ҳамки, ётоқхонадан аянчли бир фарёд эшишилди, лекин дарҳол тинди. У тақа-тақ тўхтаб, нима бўлганини анчагача билолмай турди.

Левин ўз-ӯзига: «Ҳа, Кити бу»,— деди-ю, бошига чанг солиб пастга қараб югорди.

— Ё худо, раҳминг келсин! Ё худо, ўзинг кечир!— деб илтижо қила кетди Левин, кутилмаганда бирдан оғзига келган сўзларни айтиб. Динга эътиқод қилмайдиган бу одам бу сўзларни фақат тилидагина айтмас эди. Кўнглидаги шак-шубҳалар эмас, балки динга шуурли суратда ишониши мумкин эмаслиги тўғрисидағи қаноати ҳам ҳозир шу пайтда оллоҳига ёлворишига заррача халақит бермаслигини биларди. Бу нарсаларнинг ҳаммаси ҳозир тўзондай қалвидан учиб кетди. Модомики ўзини, қалбини, севгисини оллоҳнинг ихтиёрида эканлигини сезгандан кейин, яна кимга илтижо қила оларди.

От ҳали тайёр эмас эди; лекин у жисмоний қуввати кучайганини, олдида турган ишларни ўйлаб, ғайратга кирганини ҳис этди, бир минутини ҳам зое кеткизмаслик учун, отни ҳам кутиб ўтирамай, ўзи пиёда йўлга чиқди; орқасидан етиб боришни Қузъмага топширди.

У муюлишда бир извошчининг шошиб келаётганини кўрди. Лизавета Петровна кичкина чанада, баҳмал пальтосига бурканиб, бошига рўмол ўраб олиб келаёт-

ган эди. Левин унинг ҳозир жуда ҳам бошқача кўринган жиддий, ҳатто салобатли юзини таниб, суюнганидан: «Худога шўкур, худога шукур!» деб юборди. Из-вошни тўхтаттирмасандақ, Лизавета Петровнанинг ёнида югуриб борди.

— Икки соатча бўлди, денг? Ортгани йўқми? — деб сўради Лизавета Петровна.— Пётр Дмитрични топасиз, лекин шошилтирманг. Иннайкейин, дорихонадан қорадори олинг.

Левин дарвозасидан ўзининг оти чиқиб келаётганини кўриб:

— Чамангизда, эсон-омон кўз ёриб оладими? Худоё, ўзингнинг раҳминг келсин, ўзинг мадад қил, парвардигори олам! — деди-ю, чанага сакраб чиқиб Кузъманинг ёнига ўтирида, докторниги қараб ҳайдатди.

XIV

Доктор ҳали уйғонмаган экан; лакей «Кеч ётдилар, уйғотманглар деб тайнинлаганлар, ўзлари ҳам яқинда турадилар», — деб айтди. Лакей лампа шишаларини тозалар, бу иш билан жуда банд кўринарди. Лакейнинг чироқ шишасига бутун фикри зикри билан берилиб кетгани, Левин қалбида юз бераётган ҳодисага бепарво қараши олдин уни ажаблантирган бўлса ҳам, кейин бир оз ўйланиб кўриб, қалбида юз бераётган ҳисларни ҳеч ким билмаслигини, билишга ҳам мажбур эмаслигини, шу сабабли бу парвосизлик деворини синдириб, мақсадга етиш учун ҳам яхши ўйлаб, оғир бўлиб, қатъий ҳаракат қилиш кераклигини англади. Левин жисмоний қувватининг ошганини ва қиласиган ишларини ўйлаб, диққати кучайиб борганини сезди-да, ўз-ўзига: «Шошилиш ҳам, ҳеч нарсани кўздан қочириш ҳам керак эмас», — деярди.

Левин, докторнинг ҳали турмаганини билиб, бошида пайдо бўлган турли-туман планлардан мана шуни-сига тўхтади: Кузъмага хат ёзиб бериб, уни бошқа докторга юборади; ўзи бўлса дорихонадан қорадори олиб келади; қайтиб келгунча доктор турмаса, унда лакейга пул қистириб, агар у кўнмаса, зўрлик қилиб киради-ю, ҳар нима бўлса ҳам докторни уйғотади.

Дорихонанинг озғин дорифуруши ҳам шу ерда ку-

тиб турган извошчининг дорисини, бояги чироқ шишасини беларволик билан тозалаётган лакей сингари, бамайли хотир тайёрлаб бўлгандан сўнг, Левинга қорадори сотгани унамади. Левин шошилмасликка, қонини қиздирмасликка тиришиб, доктор билан доянинг номларини айтди-да, қорадорининг нимага кераклигини тушутириб, дорифурӯшни кўндиришга тиришди. Дорифурӯш қорадорини сотиш мумкинми-йўклигини тўсиқ орқасидаги odemdan немисчалаб сўради, у ердан розилик олгандан кейин шиша билан воронкани олди, катта шиша ҳади кичик шишага имиллаб дори қўйди, кичик шишага қофоз ёпиштириб, Левиннинг илтимосига ҳам қарамай, шиша оғзини маҳкамлади, ҳатто қофозга ҳам ўрамоқчи бўлди. Бунисига Левин тоқат қилолмади; дорифурӯш қўлидан шишани юлиб олди-ю, каттакон ойнабанд эшик томон югурди. Левин келса, доктор ҳали ҳам турмабди; лакей энди ерга гилам солиш билан овора эди, у докторни уйғотишга кўнмади. Левин шошилмасдан чўнтағидан ўн сўмлик қофоз пулни олди-да, секин-секин гапириб, лекин вақтидан ўтказмасдан пулни лакейга берди-ю, Пётр Дмитрич (илгарилари назарига илмай келган Пётр Дмитрич ҳозир Левинга нақадар буюк, нақадар мўътабар бир киши бўлиб туюларди!) хоҳлаған вақтингизда келаверинг, деб ваъда қилганини, шунинг учун жаҳли чиқмаслигини уқдириди: шу сабабли ҳозир кириб уйғотса мумкинлигини айтди.

Лакей рози бўлиб юқори чиқиб кетди, Левинни эса қабулхонада кутишни илтимос этди.

Докторнинг эшик орқасида йўталгани, юргани, ювингани ва бир нималар деяётгани Левинга эшитилиб турди. Орадан уч минутгина вақт ўтган бўлса ҳам, бу Левинга бир соатдан ортиқ кўринди. Сабри чидамай:

— Пётр Дмитрич, Пётр Дмитрич!— деб, қия очиқ эшикдан ёлворувчи бир товуш билан чақирди.— Худо хайрингизни берсин, мени қабул қилинг. Майли, қандай бўлса ҳам, ҳозир қабул қилинг. Икки соатдан ортиб кетди.

Ичкаридан:

— Ҳозир, ҳозир!— деган овоз чиқди; Левин, бу сўзларни доктор кулимсираб туриб айтганини эшитиб, ҳайрон бўлди.

— Бир минутгагина...

— Ҳозир.

Доктор этикларини кийгунча икки минут ўтди, киймларини кийіб, сочларини тарагунча яна икки минут ўтди.

Левин зорланувчи бир товуш билан:

— Пётр Дмитрич!— деб әнди гап бошлаган әди, лекин доктор ичкаридан кийиниб-тараниб чиқиб қолди. «Бу одамларда виждон йўқ,— деб ўйланди Левин,— биз бу ерда ўлиб ётибмиз-у, булар тарағиб ўтириша-ди!»

Доктор ўз вазминлиги билан Левиннинг қитирига тегмоқчи бўлаётгандек:

— Эртангиз хайрли бўлсин!— деди, унга қўлини чўзиб.— Шошилманг. Хўш, нима гап?

Левин қайлигининг аҳволи ҳақидағн лузумсиз тафсилотларни мумкин қадар оқизмай-томизмай айтишга шошилди ва докторнинг ҳозироқ бирга боришини қайта-қайта илтимос қилиб, ўз ҳикоясини тез-тез бўлиб турди.

— Йўқ, бундақа шошилманг. Ахир сиз билмайсиз-ку. Мен, эҳтимол, керак эмасдирман, лекин ваъдам бор, бораман. Лекин шошилишнинг ҳожати йўқ. Марҳамат, ўтиринг, бир чашка ҳаҷва ичиб оласизми?

Левин докторга қараб, кўзи билан мендан куляпти-ми-йўқми деб сўрагандек бўлди. Аммо кулиш докторнинг ҳаёлига ҳам келгани йўқ әди.

— Биламан, биламан,— деди доктор, кулимсираб,— ўзим ҳам бола-чақали одамман; лекин биз эркаклар шундай дамларда жуда аянч ҳолга тушиб қоламиз. Менга ўзини қаратиб юрадиган бир хотин бор, ўша хотиннинг әри шундай пайтларда ҳамиша отхонага қочиб кириб кетади.

— Пётр Дмитрич, сиз нима дейсиз? Назарингизда, эсон-омон кўз ёриб олармиш, а?

— Кўнглингиз тўқ бўлаверсин, эсон-омон қутулиб олади, бунга бутун асослар бор.

Левин, ҳаҷва келтирган лакейга жони чиқиб бир хўмрайди-ю:

— Бўлмаса ҳозир борасизми?— деб доктордан сўради.

— Бирор соатлардан сўнг.

— Йўғ-э, худо хайрингизни берсин!

— Ундей бўлса, келинг, ҳаҷвамни ичиб олай.

Доктор ҳаҷвасини ичгани ўтиреди. Иккаласи жим бўлиб қолди.

Доктор оғзидаги булкани чайнаб туриб:

— Туркларни роса савалашяпти-ку. Қечаги телеграммани ўқидингизми?— деди.

— Йўқ, тоқатим қолмади,— деди Левин, ўриндан сакраб туриб.— Демак, чорак соатдан кейин етиб бора-сиз, а?

— Ярим соатдан кейин.

— Чин сўзми?

Левин уйга қайтаётиб, йўлда княгиняга дуч келди: иккаласи бирга ётоқхона эшигига келишди. Княгиняниң кўзларига ёш чиққан, қўллари дир-дир титрар эди. Левинни кўрди-ю, қучоқлаб йиғлаб юборди.

Княгиня шу маҳал рўпарадан чиқиб келган Лизавета Петровнанинг қўлига ёпишиб:

— Нима гап, жонгинам Лизавета Петровна?— деди. Лизавета Петровнанинг юзи ёришган бўлса ҳам, ташвиш аломатлари бор эди.

— Иш жойида кетяпти,— деди Лизавета Петровна,— йўлга солинг, ётсин. Ётса яхши бўлади.

Левин уйқудан уйғониб, юз бераётган воқеани англаган минутидан бошлаб ҳеч нарсани ўйламасликка, фикр ва туйгуларини қулф-калит қилиб қўйишга, қайлиғининг таъбини хира қилмай, аксинча, унга ором ва далда беришга, қаршисидаги қийинчиликларга матонат билан чидашга тайёрланган эди. У нима бўлишини, оқибати қандай бўлишини, одатда бу қанча вақт давом этишини асло ўйламас, бу хил ўйларнинг миясига келишига сира-сира йўл қўймас эди; Левин беш соатча чидашга, юрагини шу муддат ичидаги босиб туришга хаёлан тайёрланган. Бу эса унга мумкиндек кўринган эди. Аммо докторникидан қайтиб келиб, Китининг ҳамон азоб ичидаги эканини кўргандан сўнг, тез-тез «Ё оллоҳ, ўзинг кечиргайсан, мадад қилгайсан!» дейдиган, оҳ уриб, бозини кўкка кўтарадиган бўлди; бунга чидаш мумкинлигини сезиб, вос-вос бўлиб қолди. У азоб ичидаги қолган эди. Ҳолбуки эндиғина бир соат ўтган эди.

Лекин бу бир соатдан кейин яна бир соат, икки, учва Левин сабр қила олиши учун ўзи белгилаган энг узоқ муддат, яъни беш соат ҳам ўтган бўлса-да, аҳвол яна боягича қолаверди, шундай бўлса ҳам у сабр қилди, чунки сабр қилишдан бошқа чораси қолмаган эди;

минут сайин сабри тугаб борганлигини, юраги ачинишдан ҳали замон ёрилажагини сезиб турарди.

Лекин минут қетидан минутлар, соат қетидан соатлар ўтиб, ваҳм ва изтироб ҳисси авжига миниб борди.

Ҳаётнинг бутун шароити (бу шароитсиз ҳеч нарсани тасаввур қилиб бўлмайди) Левин учун ортиқ аҳамиятини йўқотган эди. Ў вақт тушунчасини йўқотди. Кити уни ўз ёнига чақирап, Левин ҳам унинг тер босган қўлини ушлаб турар, Кити эса гоҳ файри оддий бир куч билан унинг қўлини қисар, гоҳ уни ўзидан итариб юборарди, шу минутлар Левинга гоҳ соатлар қадар узоқ, гоҳ соатлар минутлар қадар қисқа бўлиб тўюларди. Лизавета Петровна: тўсиқ орқасидаги шамни ёқиб қўйсангиз, деб илтимос қилганда, кун оғиб, соат беш бўлганини билди-ю, ҳайрон бўлди. Агар унга ҳозир эрталаб эканлигини, соатнинг ҳам энди ўн бўлганлигини айтсалар, у бу қадар ҳайрон қолмаган бўларди. Шу муддат ичидан нима бўлганлигини қанча оз билса, шу вақт ичидан қаерда бўлганлигини ҳам шунча кам биларди. Левин қайлифининг яллиғланган, гоҳ ҳайрат ва изтироб акс этган, гоҳ жилмайиб, унга таскин берган чеҳрасини кўради. Левин қизарган, титраган, оқ соchlari тўзғиган, лабларини тишилаб, кўз ўшларини ютиб турган княгиняни ҳам, Доллини ҳам, йўғон-йўғон папирослар чекиб юрган докторни ҳам, ўзидан қатъият, матонат ва тасалли аломатлари барқ уриб турган Лизавета Петровнани ҳам, қовоқларини солиб олиб, залда айланиб юрган қари князни ҳам кўради. Лекин уларнинг қандай кириб, қандай чиққанларини, қаерда туриб, қаерда бўлганларини Левин билмасди. Қнягиня гоҳ доктор билан ётоқхонада, гоҳ дастурхон тузалган кабинетда кўриниб қолар, гоҳ у княгиня эмас, Долли бўлиб қоларди. Кейин Левин ўзини қаёққадир юборишганларини эслади. Бир қур диван билан столни олиб келгани юборишиди. Левин бу нарсаларни Китига деб ўйлаб, жон-дили билан келтирди, фақат кейингина бу нарсалардан ўзига ётоқ тайёрланлигини билди. Сўнгра уни бир нарса сўраб келгани доктор турган кабинетга юборишиди. Доктор сўраган нарласига жавоб қилгандан сўнг думадаги бошбошдоқликдан гап очди. Кейин уни княгиняning ётоқхонасидан кумуш ромига зар югуртирилган Исо суратини олиб келгани юборишиди; шунда княгиняning кампир хизматкори билан бирга шкафча устидаги Исо суратини оламан

деб, қандилни синдириб қўйди: княгиняниг хизматкори: қайлиғингиздан ҳам, қандилнинг синганидан ҳам хавотир бўлманг, деб тасалли берди, шундан кейин Исонинг суратини олиб келиб, Китининг бош томонига, ёстиқ орқасига авайлаб қистириб қўйди. Лекин бу нарсаларни қаерда, қачон, нима учун қўлганини ўзи билмасди. У нима учун княгиня қўлидан ушлаганини, ўзига раҳми келиб қараганини, тасалли берганини; Долли овқатмовқат еб олишни сўраб, ётоқдан олиб чиқиб кетганлигйни, докторнинг ҳам ўзига жиддий бир суратда юраги ачишиб қараганини, дори таклиф қилганини ҳам тушинашади.

У бир йил бундан муқаддам губерния шаҳрининг мусоғирхонасида Николай акасининг ўлим тўшагида юз берган ҳодиса сингари бир ҳодиса юз бераётганлигини билар, ҳис қиласади. Лекин униси аламли, буниси эса қувончли эди. Аммо у қайғули ҳодиса ҳам, бу қувончли ҳодиса ҳам ҳаётнинг бутун оддий шароитидан бир хил ташқарида эди, бу оддий ҳаётда гўё шундай бир туйнук бор эдики, ундан аллақандай юксак, самовий бир нарса кўриниб туарди. Бу нарса худди ўшандай оғир эди, худди ўшандай қийинчилик билан юз берар эди; бу юксак нарсага қарагақ кишининг руҳи ўзи илгарилари ҳеч вақт идрок қилмаган баландликка кўтарилаар, ақли эса руҳи кетидан етолмай, брқада қолар эди.

Диндан шу қадар узоқ муддат четда қолганига ва ундан тамоман ажраб кетгандай кўринганига қарамай, болалик ва ўсмирлик чобғаридағи сингари, оллоҳга худди ўшандай имон билан муножот қилаётганини сезиб, нуқул: «Ё худо, ўзинг кечиргайсан, ўзинг мадад бергайсан!» деярди.

Шу муддат давомида у бир-биридан фарқ қилувчи икки хил қайфият таъсири остида эди. Йўғон папиросни пайдар-пай чекиб, кейин оғзигача тўлиб кетган кулдон четига босиб ўчириб ўтирган доктор билан, Долли ва қари князь билан овқатдан, сиёsatдан, Марья Петровна нинг касаллигидан сўзлашиб ўтирган; хотинини кўрмаган вақтда бир бошқа қайфиятда эди, Левин шундай пайтларда юз бераётган ҳодисани бир минутгина тамоман эсдан чиқаар, шунда ўзини худди уйқудан уйғониб кетгандек сезарди; Левин хотинининг бошида ўтирганда бутунлай бошқа қайфиятда бўлар, Китининг тортаётган азобидан юраги ёрилгудай бўлар, лекин ёрилмас,

ўзи эса худога илтижо қилишдан чарчамас эди. Ҳар сафар ётоқхонадан келган фарёдни эшишиб ҳушига келганды, дастлабки минутда кечирган ғалати саросималик уни яна қамраб оларди; ҳар сафар хотинининг фарёдини эшиганды, ўрнидан сакраб туриб кетар, ўзининг айбдор эмаслигини эслар, қайлигини ҳимоя қилишни, унга ёрдам беришни истарди. Лекин унга қарапди-ю, ёрдам беришнинг иложи йўқлигини кўриб, ваҳимага тушар, яна: «Ё худо, ўзинг кечиргайсан, ўзинг мадад қилгайсан!»— деярди. Вақт қанча кўп ўтган сари, иккала кайфияти ҳам шунча кучайиб борар эди: қайлиғи кўзидан нари бўлганида, Левин ҳам уни эсдан чиқариб қўяр, унинг ҳузурида эса тортаётган азобларини кўриб қаттиқ қийналар ва ўзини ожиз ҳис этарди. У ўрнидан сакраб тураг, бирон ёққа қочиб кетгиси келар, лекин яна Китининг олдига югуриб киради.

Баъзан қайлиғи қайта-қайта чақираверганды, Левин уни айбларди. Лекин унинг кулимсираб турган итоаткор чеҳрасини кўрганды, «Сени қийнаб қўйдим», деган сўзларини эшиганды, худони айбларди-ю, аммо худони эслаганда, дарҳол тавба қилар, гуноҳларини кечиришини сўрар эди.

XV

У вақтнинг кечми, эртами эканлигини билмас эди. Шамларнинг ҳаммаси ёниб бўлаёзган эди. Долли ҳозиргина кабинетга кириб, докторга мизғиб олсангиз бўларди, деб тақлиф қилди. Левин докторнинг кўзбўёқчи гипнозчи тўғрисидаги ҳикоясига қулоқ солиб, папиросининг учидаги кулга қараб ўтиради. Дам олиш пайти бўлгани учун, у ўз кайфи билан банд эди. Ҳозир нима воқеа юз бераетгани бутунлай хаёлидан чиққан. Докторнинг ҳикоясини эшишиб, тушуниб ўтиради. Бирдан ҳеч маҳал эшитилмаган бир фарёд кўтарилди. Бу фарёд шу қадар ваҳимали эдики, Левин ўтирган жойида қотиб қолди, лекин нафасини ичига ютиб, докторга қўрқа-писа савол назари билан ялт этиб қаради. Доктор калласини ёнга букиб қулоқ солди-ю, маъкуллаб кулимсиради. Рўй бераетгани ҳодисалар шундай гайри оддий эдики, Левин ҳайратланмай қўйди. «Шундай бўлиши керакдир»,— деб ўйлаб, ўрнидан ҳам қўзғалмади. Бу

кимнинг фарёди эди? У сакраб турди-ю, оёқ учларида ётоқхонага кириб, Лизавета Петровна билан киягининг ёнидан ўтиб бориб ўз ўрнига, Қитининг бошига келиб турди. Фарёд тинган бўлса ҳам, лекин бу ерда бир нима ўзгаргани сезилиб турарди. Аммо нима ҳодиса бўлганини у кўргани ҳам, тушунгани ҳам йўқ, кўришни ҳам, тушунишни ҳам хоҳламасди. Лекин бу ўзгаришни Лизавета Петровнанинг юзидан кўриб турарди: Лизавета Петровнанинг ияклари бир оз титраб турган, кўзлари Қитига тикилиб қолган бўлса ҳамки, оқариб кетган юзида жиддият ва қатъият бор эди. Қитининг қаттиқ азоб чекиб яллиғланган, бир тутам сочи ёпишиб қолган терли юзи Левинга ўгирилган, Левиннинг қарашига мунтазир, кўтарилган қўллари эса унинг қўлларини ушлашни истар эди. Терлаб кетган қўллари билан унинг совуқ қўлларини ушлагандан сўнг юзига келтириб боса бошлади.

— Кетма, кетма! Қўрқаётганим йўқ, қўрқаётганим йўқ!— деди у шошиб.— Ойи, болдоғимни олиб қўйинг. Халақит беряпти. Сен қўрқаётганинг йўқми? Мана ҳозир, мана ҳозир, Лизавета Петровна...

Кити шошиб, бидирлаб гапирав, жилмайгиси. келарди. Шу вақт бирдан юзи буришди, Левинни ўзидан нарни итарди.

— Йўқ, бу даҳшатли! Үламан, ўлиб қоламан! Бор, бор!— деб қичқирди Қити, ана шунда яна бояги ҳеч нимага ўхшамаган фарёд кўтарилди.

Левин бошини чангаллаб, хонадан чопиб чиқиб кетди.

Долли орқасидан:

— Ҳечқиси йўқ, ҳечқиси йўқ, яхши боряпти!— деб қолди.

Улар нима десалар десин, аммо Левин энди ҳамма иш барбод бўлди, деб биларди. У қўшни хонада бошини эшикка суяб турар, аллакимнинг ўзи ҳеч маҳал эшитмаган чинқиригини, бўкиришини эшитар, чинқирган бу нарса — илгари Қити деб аталган нарса деб биларди. Болани энди орзу қилмас. У энди бу боладан нафратланарди. У энди Қитининг ҳатто яшашини ҳам истамас, фақат бу даҳшатли азобларнинггина тугалишини истарди.

Левин ичкари кириб келган докторнинг қўлига чангсолиб:

— Доктор! Бу қандай гап ахир? Айтинг, бу қандай азоб ахир? Ё оллоҳ! — деди.

— Тамом бўляпти,— деди доктор. Бу сўзларни айта-стганда юзида шу қадар бир жиддият бор эдики, Левин тамом бўляпти сўзларини «жон беряпти» деган маъно-да тушунди.

У эс-ҳушини йўқотиб, ётоқхонага чопиб кирди. Даствал кўрган нарсаси — Лизавета Петровнанинг чехраси бўлди. Унинг юзи яна ҳам жиддий тус олган, қош-қовоқлари яна ҳам баттар осилган эди. Китининг юзини таниб бўлмасди. Унинг юзи ўрнида энди тиришиб-бужмайиб кетган, ғалати товушлар чиқараётган қўрқинчли бир нарса бор эди. Левин, юрагининг ёрилаётганини сезиб, бошини каравот тахтасига ташлади. Ваҳимали фарёд тинмаган эди; бу фарёд яна ҳам даҳшатли тус олди, ке-йин у, даҳшатнинг худди сўнгги пардасига кўтарилиб бўлгандек бирдан тинди. Левин ўз қулоқларига ишон-маса ҳам, лекин шубҳага ўрин қолмаган эди: фарёд тинди, оҳиста ҳаракатлар, шитир-шитирлар, ҳансирашлар эштилди: шу дам Кити жонли, мулойим, баҳтили, бир товуш билан ҳарсиллаб: «Тамом бўлди», — деди.

Левин бошини кўтарди. Кити мисли кўрилмаган да-ражада очилиб кетган эди; мажолсиз қўлларини одеял устига ташлаб, қимир этмай ётарди; у Левинга жимги-на қараб, кулимсирашни истар, лекин кула олмас эди.

Ана шунда Левин сўнгги йигирма иккى соат ичида яшаб келган сирли, даҳшатли, узоқ бир оламдан бир зумда илгариги оддий оламга туйқусдан қайтарилганини сезди; лекин бу олам шу қадар янги баҳт нурларини сочардики, бунга бардош беролмади. Таранг тортилган ҳаяжон торлари узилди. У ҳеч вақт кутмаган бир шод-лик йиғиси, кўз ёшлари вужудини шу қадар тўлдирди, шу қадар ларзага келтирдики, у анча вақтгача гапирол-май қолди.

Левин қайлигининг каравоти ёнига келиб тиз чўкди, унинг қўлинин лабларига келтириб ўпди; бу қўл ҳам бар-моқларининг мажолсиз ҳаракатлари билан унинг ўшишларига жавоб қилди. Бу орада, ўрнининг оёқ томонида, Лизавета Петровнанинг чаққон қўлларида янги бир хил-қат ҳаёти худди пилпиллаб ёнаётган чироқ каби теб-ранар, илгари мавжуд бўлмаган бу хилқат ўзи учун ай-ни ҳуқуқ, мазмунли ҳаёт талаб қиласарди, унинг ўзи ка-би хилқатлар вужудга келтириши муқаррар эди.

— Тирик! Тирик! Бунинг устига, яна ўғил! Хавотир құлманг! — деди Лизавета Петровна, титраб турган қўли билан чақалоқ орқасига шап-шап уриб: Левин Лизавета Петровнанинг сўзларини эшилди.

Китининг ҳам:

— Ростми, ойи? — деган овози эшитилди.

Унга княгинянинг фақат ҳиқ-ҳиқ йифисигина жавоб бўлди.

Ўртага тушган сукунат ичида онасининг саволига энг тўғри жавоб бўлиб бутунлай бошқача бир овөз эшитилди; бу овоз хонада гапирилаётган паст, эҳтиёти овоздардан тамоман бўлакча эди. Бу — қаердан пайдо бўлганлиги кишини ҳайрон қолдирадиган янги инсон хилқатнинг ҳеч нарсани писанд қилмаган дадил, жасур чирқираши эди.

Агар илгари Левинга: Кити ўлди, сен ҳам у билан бирга ўлдинг, болаларингиз фаришталар, худойи таоло қошлиарингизда,— деб айтишса, Левин бу гапга ҳеч ажабланмаган бўларди; лекин энди ҳақиқий оламга қайтгандан сўнг Китининг соғу саломатлигини, жону жаҳди билан чирқираётган хилқат ўзининг ўғли эканлигини англаш учун бутун ақлини зўр бериб ишга соларди. Кити саломат қолган, тўлғоқ азоблари тугалган эди. Левин энди таърифдан ташқари баҳтиёр эди. У бу нарсани англар, бу билан баҳтиёр эди. Хўш, чақалоқ нима қилиб юрибди? Қаердан келди, нима учун келди, ўзи ким у?, Левин бу нарсага сирә ҳам тушунмас, бу фикрга сира ҳам кўнишиб кетолмасди. Бу аллақандай ортиқча нарсадай туюларди, шунинг учун бунга узоқ вақтларгача кўниколмай юрди.

XVI

Соат тўққиздан ошган эди; қари князь, Сергей Иванович ва Степан Аркадьевич Левинларнида янгигина кўз ёриган ёш она тўррисида гурунглашиб бўлгандан сўнг, у ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтиришарди. Левиннинг қулоқлари уларда бўлса ҳам, лекин хаёли бошқа нарсада эди: бугун эрталабгача бўлган нарсаларни беихтиёр эслар, кеча, бу воқеага қадар ўтган ўз мозисини хотирларди. Назаридা, шундан юз йил ўтиб кетгандай туюлар эди. У ўзини қўл етмас бир юксакликда ҳис этар, суҳбатдошларини хафа қилмаслик учун ўша юксакликдан тушишга ҳаракат қиласди. Оғзи гап билан бўл-

са ҳам, фикру зикри хотинида, ҳозирги аҳволнинг майда-чуйда томонларида, ўғлида эди; у ўғли борлигига ўзини кўнигиришмөқчи бўларди. Ўйланганидан кейин унинг назарида ўзига маълум бўлмаган аёллар олами энди янги маъно касб этган, ҳозир Левиннинг назарида шу қадар юксакларга кўтарилиган эдикки, уни хаёл қучоғига сифдиришдан ожиз эди. Левин кечага клубда қилишган овқат тўғрисидаги гапни эшитиб ўтириб: «Ҳозир Кити нима қиляпти экан, ухлайптимикан? Аҳволи қандай бўлди экан? Нималарни ўйлаётиди экан? Ўғлим Дмитрий чинқирияптимикан?» деб ўйларди. Охири суҳбат ўртасида, йўқ, гап ўртасида сапчиб туриб, уйдан чиқиб кетди.

— Менга хабар қил, ёнига кирсам бўлармикан,— деди князь.

— Хўп, ҳозир,— деди-ю Левин, имиллаб ўтирмасдан тўғри қайлигининг бўлмасига қараб кетди.

Кити ухламаган, ўғлини чўқинтириш маросими ҳақида онаси билан секин-секин гаплашаётган эди.

Кити тараниб-тусанган, бошига ҳаво ранг безакли чиройли чепчик кийган ҳолда қўлларини одеял устига чиқариб қўйиб чалқанча ётган эди; эрига нигоҳ ташлаб, шу нигоҳи билан уни ўзига тортиди. Левин яқинлашган сари Китининг азалги нуроний чеҳраси яна ёришиб кетди. Чеҳрасида ғалати бир ўзгариш бор эди; бу ўзгариш мурдалар юзида кўринадиган улвийлиники эслатарди; аммо мурдалар юзида айрилиш аломати бўлса, бунда топишиш нишонаси бор эди. Яна Левиннинг юрагида хотини кўз ёраётган пайтда қўзғаган ҳаяжонга ўхшаган бир ҳаяжон пайдо бўлди. Кити унинг қўлини ушлаб, ухлаганми-йўқлигини сўради. Левин жавоб қилолмади, кўнгли бузилиб бораётганини сезиб юзини ўгириб олди.

— Ҳеч нарсани билмай ётиб қолибман, Костя!— деди Кити.— Энди қушдайман.

Кити унга қараб ётган эди, бирдан юзи ўзгариб кетди. Чақалоқнинг йиғлаганини эшитиб:

— Менга беринглар,— деди.— Олиб келинг, Лизавета Петровна, Костя ҳам кўрсин.

Лизавета Петровна қип-қизил ғалати қўмирлаб турган аллақандай нарсани кўтариб келаётиб:

— Мана, мана, адаси ҳам кўрсин,— деди.— Шошманг, олдин ясаниб олайлик.— Лизавета Петровна қи-

мирлаб турган бу қизил нарсани каравотга қўйди-да, йўргакларини ечиб, бир бармоғи билан кўтарди ва айлантириб алланарсалар сепгандан сўнг, яна йўргакка ўради.

Левин бу мурғак, аянч хилқатга қаради-да, қалбida унга нисбатан оталик ҳисларининг нишонасини қидиришга тиришиб овора бўлди. У чақалоқдан фақат жирканаётганини ҳис этарди. Лекин уни яланғочлаганларида, чўпдай ингичка қўлчаларига, қўлчалари сингари бармөқли, ҳатто бошқаларидан фарқ қилиб турган бошмалдоқли оёқчаларига кўзи тушганда, Лизавета Петровна бу тарвақайлаган қўлчаларини юмшоқ пружина сингари босиб туриб без латталарга ўраётганини кўрганда, бу хилқатга юраги шу қадар ачишди, Лизавета Петровна унга лат етказади деб шу қадар қўрқдики, бориб дояни қўлидан ушлади.

Лизавета Петровна кулиб юборди.

— Қўрқманг, қўрқманг!

Чақалоқ йўргакланиб, қўғирчоққа ўхшаб қолгандан сўнг Лизавета Петровна, ўз ишидан фахрланаётгандек, болани бир тебратди-ю, Левин ўғлини бутун чиройида кўрсин деб, орқароққа тисарилди.

Кити ҳам кўзларининг қирини ўша томонга ташлаб ётарди.

— Олиб келинг, олиб келинг!— деди у, ўрнидан туриб кетгудай бўлиб.

— Ҳай-ҳай, Катерина Александровна, сизга нима бўлди! Қимиrlаш ярамайди-я! Шошманг, ҳозир олиб бориб бераман. Келинг, бизнинг қандай азамат йигитлигимизни адамиз бир кўрсинлар!

Лизавета Петровна қимиrlаётган, бошини йўргак четига яшираётган бу ғалати, қизил хилқатини бир қўли билан (иккинчи қўлининг бармоқлари ликиллаётган бошчани гарданидан тираб турарди) кўтариб, Левинга узатди. Бу хилқатнинг ҳам бурни, қисиқ кўзлари, чапиллаб турган лаблари бор эди.

— Ажойиб бола!— деди Лизавета Петровна.

Левин хафа бўлиб хўрсанди. Бу ажойиб бола унда фақат жирканч ва аянч ҳиссигина уйғотар эди. Бу ҳис у кутган ҳисга сира ҳам ўхшамасди.

Лизавета Петровна чақалоқни ҳали ўрганмаган кўкракка тўғрилаб ётқизиб қўйгунча, Левин тескари ўгирилиб турди.

Бирдан жаранглаган кулги овози бошини қўтаришга мажбур қилди. Кити кулаётган эди. Чақалоқ эма бошлаганди.

Лизавета Петровна:

— Ҳай-ҳай, бас, бас! — деса ҳам, Кити чақалоқни айрмас эди. Бувак онасининг қўлида ухлаб қолди.

Кити чақалогини отаси кўра оладиган қилиб айлантириди-да:

— Мана энди кўр, — деди. Бувакнинг чолларникига ўхшаган юзчаси яна баттар тиришди, кейин аксириди.

Левин кўнгли ийиб кетганидан кўзларига югурган ёшни зўрға тийиб, кулимсиради-да, хотинининг қўлини ўпид, қоронғи уйдан чиқди.

Бу кичкина хилқатга нисбатан ўзида уйғонган ҳис кутган ҳисга асло ўхшамас эди. Бу ҳисда кўнглини шод-хуррам қиласидиган ҳеч бир нарса йўқ эди; аксинча, бу азоб берувчи янги бир ваҳм эди. У шу билан ўзининг яна бир заиф томони борлигини сезди. Дастребки пайтларда бу сезги шу қадар изтиробли, бечора хилқат лат емасайди деган ваҳми шу қадар кучли бўлдики, Левин чақалоқ аксириганда юрагида уйғонган галати, бемаъни шодлик, ҳатто мағрурлик ҳиссини бу ваҳм зўридан сезмай қолди.

XVII

Степан Аркадьевичнинг ишлари чатоқ эди.

Ўрмоннинг учдан икки қисми учун олинган пуллар еб бўлинниб, қолган учдан бир қисмининг пули ўн процент чегириш шарти билан савдогардан барвақт олиб бўлинган эди. Савдогар қолган пулни бермай қўйди, чунки Дарья Александровна, ўз мулкига бўлган ҳуқуқини шу қиши биринчи марта очиқ-ошкор ҳимоя қилиб, ўрмоннинг қолган учдан бир қисми учун тўланадиган пулини олишга тузилган шартномага қўл қўйишдан бош тортди. Ойлигининг ҳаммаси рўзғор харажатларига ва битмас-туганмас майда қарз-қурзларга кетарди. Пул қуриган эди.

Степан Аркадьевичнинг фикрича, бу ножўя эди, одами ни ноқулай аҳволга тушириб қўяр эди, аҳвол бу тариқа давом қилмаслиги керак эди. Унинг фаҳмича, бу аҳволнинг сабаби ҳаддан зиёд кам маош олганида эди. Бун-

дан беш йил илгари кўзига яхши кўринган амали энди ҳеч ёқмай қолди. Банк директори Петров — йилига ўн икки минг сўм; шеркат аъзоси Свентицкий ўн етти минг; банкни таъсислаган Митин — эллик минг сўм олади. Степан Аркадьевич: «Чамамда, ухлаб қолган бўлсан керак, мени эсларидан чиқаришган-да», деб ўйларди. Шунинг учун қулоқлари динг, кўзлари жавдираб қолди, натижада қиши охирларида ўзига бопта бир жой топиб, ҳужумга ўтди; бу ҳужумни олдин Москвадан, хола-аммалари, тоға-амакилари, ошна-оғайнилари орқали бошлади. Иш битгандан кейин эса кўкламда ўзи Петербургга қараб жўнади. Бу — йилда минг сўмдан эллик минг сўмгача маоши бўлган турли-туман амаллардан бири эди; бу хил амаллар, серпора, иссиқ ўринлар ҳозир бурунгидан кўпроқ учради; бу амал жанубий темир йўли кредит-қарз баланси агентлиги билан банк идораларининг бирлашган комиссиясига аъзоликдан иборат эди. Бу амал ҳам, шунга ўхшаган бошқа ҳамма амаллар сингари, бир одамда бўлиши қийин бўлган ниҳоятда катта билим ва ишчанликни талаб қиласр эди. Бу ҳар икки сифатга эга бўлган биронта одам топилмагани учун, бу амалга ҳаромхўр одам ўтирганидан кўра, ҳар ҳолда, ҳалол одам ўтириши маъқул эди. Степан Аркадьевич эса мажозий маънодаги ҳалол одам бўлиш билан бирга, тўғридан ҳам ҳалол одам эди. Москвада ҳалол арбоб, ҳалол ёзувчи, ҳалол журнал, ҳалол идора, ҳалол маслак деган сўзларни шу маънода ишлатадилар; бу сўз одам ё идоранинг ҳаромхўр эмаслигини билдириш билан бирга, балки пайти келганда ҳукуматни чақиб олишга қобил эканликларини ҳам билдиради. Степан Аркадьевич Москвада бу сўз ишлатиладиган муҳитда ўралашиб юрганидан ҳалол одам деб ҳисобланар, шунинг учун бу амалга бошқалардан кўра кўпроқ ҳақи бор эди.

Бу ўрин йилда етти мингдан ўн минг сўмгача даромад келтирар эди, шу билан бирга, Облонский ҳукумат идорасидаги хизматини ташламасданоқ .бу ўринни эгаллаши мумкин эди. Бу ўрин икки министр, бир хоним ва икки яхудийга боғлиқ эди; бу одамлар билан гап бир ерга қўйилган бўлса ҳам, Степан Аркадьевич уларни Петербургга бориб кўриши керак эди. Бундан ташқари, Степан Аркадьевич синглиси Аннага Карениндан талоқ хусусида қатъий жавоб олиб келишга ваъда

қилган эди. Шундай қилиб, Доллидан эллик сўм сўраб олди-ю, Петербургга жўнаб кетди.

Степан Аркадьевич Карениннинг кабинетида унинг рус молиясининг ёмон аҳволда эканлиги сабаблари ҳақидаги лойиҳасига қулоқ солиб, ўзининг ҳам, Анна-нинг ҳам ишидан гап очиш учун лойиҳани ўқиб бўлишини пойлаб ўтиради.

Алексей Александрович кўзойнаксиз ўқиёлмай қолган эди. У кўзойнагини олиб, собиқ қайнағасига савол назари билан қараганда, Степан Аркадьевич:

— Ҳа, жуда тўғри,— деди,— тафсилоти эътибори билан жуда тўғри, лекин ҳар нима бўлганда ҳам замонамизнинг принципи ҳурликдир.

Алексей Александрович:

— Шундай-ю, лекин мени ҳурлик принципи ўз ичига оладиган бошқа принципни олдинга суряпман,— деди, «ўз ичига оладиган» сўзларига урғу бериб; кейин, шу принцип тилга олинган жойини яна ўқиб бериш учун, тагин кўзойнагини тақди.

Алексей Александрович ҳошияларини кенг қолдирив, чиройли хат билан ёзилган қўллэзмасини варақлаб, одамда ишонч туғдирадиган жойни яна ўқиб берди.

У кўзойнаги устидан Облонскийга қараб:

— Мен ҳомийлик системасининг айрим шахслар манфаати учун эмас, умумий баҳт-саодат учун — ҳам паст, ҳам баланд синфлар учун бир хил бўлишини хоҳлайман,— деди.— Лекин *улар* бу нарсани тушуна олмайдилар, *улар* фақат шахсий манфаатлари билангина бўлиб, чиройли сўздан нарига ўтмайдилар.

Степан Аркадьевич Карениннинг *улар*, яъни Карениннинг лойиҳаларини қабул қилишни хоҳламаганлар ва Россияда бутун ёвузликларнинг сабабчилари бўлганлар нималар қилишиб, нималар ўйлашаётгани тўғрисида гап бошлаганда суҳбатнинг тугалиши яқин эканлигини биларди: шу сабабли ҳурлик принципидан бажони дил воз кечди-ю, Алексей Александровичнинг фикрига тўла қўшилиб қўя қолди. Алексей Александрович жим бўлиб, қўллэзмаларини ўйчанлик билан варақлай бошлиди.

— Ҳа, айтмоқчи,— деди,— Степан Аркадьевич,— сендан бир илтимосим бор эди; Поморский билан кўришганингда, пайтини топиб айтиб қўйсанг: Жанубий темир йўллар кредит-қарз баланси бирлашган агент-

лигига бўшаётган комиссия аъзолиги ўрнини эгаллаш иштиёқида эдим.

Юрагига жо бўлиб қолган бу ўриннинг номини айтишга тили ўрганиб қолгани учун Степан Аркадьевич буни ҳеч адашмасдан тез гапирди.

Алексей Александрович, бу янги комиссиянинг иши нимадан иборатлигини сўраб, ўйланиб қолди. Бу комиссиянинг ишида ўз лойиҳаларига қарши бирон нарса йўқмикан деб ўйларди. Лекин бу янги идоранинг фаолияти жуда мураккаб бўлгани, ўзининг лойиҳалари эса жуда катта бир соҳани қамраб олгани учун бунга дарҳол фаҳми ета олмасди; шу сабабли кўзойнагини тушириб:

— Айтиб қўйишим мумкин, бунга шубҳа йўқ,— деди,— нима учун худди шу ўринни эгалламоқчисан?

— Маоши яхши, тўққиз минг сўмгача. Менинг маблагим эса...

— Тўққиз минг сўм,— деб такрорлади, Алексей Александрович, қош-қовоғини осилтириб. Бу маошнинг катталиги унга Степан Аркадьевич илинжида бўлган фаолият шу жиҳатдан ўз лойиҳаларининг асосий маъносига зид эканлигини хотирлатди; унинг лойиҳалари эса ҳамма вақт тежаб-тергаши назарда тутарди.

— Менингча, бизнинг замонамида бу катта маошлар ҳукуматимиз олиб бораётган сохта иқтисодий assiette¹ нишонасиdir; мен бу ҳақда ёзганман ҳам.

— Хўш, сен қандай бўлсин дейсан?— деди Степан Аркадьевич.— Хайр, фарараз этайлик, банк директори ўп минг сўм олади,— ахир шунга лойиқ-ку! Ёки инженер йигирма минг сўм олади. Начора, бор гап!

— Менинг назаримда, маош товар учун тўланадиган ҳақ, шу важҳдан талаб ва таклиф қонунига муносиб бўлиши керак. Агар маош бу қонундан ташқарига чиқиб қетса, масалан, институтни тугатган ва бир хил билим, бир хил истеъоддога эга бўлган иккى инженердан биттаси қирқ минг олганини, иккинчиси эса иккى минг сўм билан чекланганини: ҳеч қандай маҳсус маълумотга эга бўлмаган ҳуқуқшуносларни, гусарларни катта маош билан жамият банкларининг директорлигига тайинлаганларини кўраман-у, маошнинг талаб ва таклиф қонунига қараб эмас, тўғридан-тўғри одамларнинг

¹ Сиёsat (франц.).

юзинга қараб тайинланаётганлигига қаноат ҳосил қиласман. Бу нарсанцинг ўзи муҳим бир суистеъмол бўлиб, давлат хизматига катта зарар етказадиган бир жиноятдир. Назаримда...

Степан Аркадьич күёванинг сўзини шошиб-пишиб бўлди.

— Шундайдир-у, лекин янги ташкил топаётгани идоранинг фойдали эканига ҳам тан бер-да. Нима десанг де, аммо жонли иш! Бу иш ҳалоллик билан йўлга солинса, ниҳоятда хурсанд бўлишади,— деди Степан Аркадьич, ҳалоллик сўзига ургу бериб.

Лекин ҳалол сўзининг Москвадаги маъносини Алексей Александрович тушунмас эди. Шунинг учун:

— Ҳалоллик фақат салбий сифат, холос,— деди.

— Поморскийга бир оғиз айтиб қўйсанг, эсдан чиқмайдиган иш қиласдинг,— деди Степан Аркадьич.— Гаплашиб ўтирганингда мундоғ...

Алексей Александрович:

— Чамамда, бу нарса кўпроқ Болгариновга боғлиқ бўлса керак,— деган эди, Степан Аркадьич қизариб:

— Болгаринов қарши эмас, хўп деяпти,— деди.

Болгариновнинг оти тилга олинганда Степан Аркадьичнинг қизариб кетгани бежиз эмас эди: у шу бугун эрталаб яхудий Болгариновнинг қабулида бўлган ва бу нарса унда ёмон таассурот қолдирган эди. Қилмоқчи бўлган ишининг янги, жонли, ҳалол иш эканига Степан Аркадьичнинг имони комил эди; лекин шу бугун эрталаб Болгаринов қабулхонасига келган бошқа аризачилар билан бирга уни ҳам икки соатча атайн куттириб қўйганда, ноқулай аҳволга тушиб қолди.

Рюрик насли-насабидан бўлган князь Облонский бўла туриб бир жуҳуднинг қабулхонасида икки соат сарғайгани учунми ёки, ҳукумат хизматини қила туриб умрида биринчи марта ота-бобосининг йўлидан бормай янги соҳага қадам қўяётгани учунми, ноқулай аҳволга тушиб қолган эди. Болгаринов қабулхонасида сарғайгани шу икки соат мобайнида Степан Аркадьич, бакенбардларини тузата-тузата у ёқ-бу ёқ айланиб юрар, иш билан келган бошқа одамлар билан гаплашар, жуҳуд қабулини кутиб қанчалик сарғайганинг кейин ҳикоя қилиб бериш учун шўртак гап ўйлар, шу орада ҳис қилиб турган нарсаларини бошқалардан, ҳатто ўзидан ҳам тишиб-тирмашиб сир сақлар эди.

Шу муддат давомида ўзини ноқулай ҳис қилиб, жаҳли чиқиб турган бўлса ҳам, лекин сабабини ўзи ҳам билмасди: ишим тушди жуҳудга вақтим кетди беҳуда қабилица тузган шўртак гапидан ҳеч нима чиқмаганиданми ё бошқа сабабданми, ҳайтовур, таъби хира эди. Болгаринов, унинг иззати нафсини анчагина хорлаб, маза қилиб олди шекилли, ниҳоятда зўр иззат ва ҳурмат билан қабул қилиб, илтимосини қарийб рад этганда, Степан Аркадьевич бу нарсани мумкин қадар тезроқ эсдан чиқаришга шошилди. Мана ҳозир эслади-ю, бирдан қизариб кетди.

XVIII

Степан Аркадьевич бир оз жим тургандан ва бу нохуш таассуротини ўзидан қувгандан сўнг:

— Сенда яна битта ишим бор, бунинг қанақа ишлигини ўзинг биласан. Анна тўғрисида,— деди.

Облонский Аннанинг отини айтар-айтмас Алексей Александровичнинг авзойи бутунлай ўзгариб кетди: тетиклиги йўқолиб, юзи оқариб мурдадек бўлиб қолди. У ўтирган курсисида айланиб, кўзойнагининг филофини шарақ этказиб ёпди-да:

— Мендан нима истайсиз, муддаонгиз нима?— деди.

— Қарор, бирон қарор, Алексей Александрович. Энди мен сенга («таҳқир этилган эр» демоқчи бўлди-ю, лекин бу сўз ишни бузиб қўйишидан қўрқиб, бошқа сўзларни ишлатди:) давлат одами сифатида эмас (буниси ҳам ўринисиз чиқди), бадки оддий бир одам бўлганингдан, шунда ҳам меҳру шафқатли ва христиан одам бўлганингдан сенга мурожаат қиласман. Сен Аннага раҳм қилишинг керак,— деди Степан Аркадьевич.

Каренин паст товуш билан:

— Яъни, нимада раҳм қилишим керак?— деди.

— Ҳа, ачиниш керак. Мен шу йил қишини унинг ёнида ўтказдим, агар сен ҳам мен каби унинг аҳволини кўрган бўлсанг, сенинг ҳам юрагинг ачишар эди. Аҳволи оғир, жуда ҳам оғир.

Алексей Александрович чийиллаб, ингичка бир товуш билан жавоб берди:

— Назаримда, Анна Аркадьевна хоҳлаган нарсаларига эришган бўлса керак.

— Эҳ, Алексей Александрович, худо ҳақи, ўтган нарсаларни эслаб ўтирумайлик! Ўтган ишга саловат, дейди-

лар. У нимани хоҳлаганини, нимани кутіб ўтирганини ўзинг биласан — талоқ қилишингга интизор.

— Лекин мен ўғлимнинг менда қолдиришини талаб этганим учун Анна Аркадьевна талоқдан воз кечяпти, деб хаёл қилибман. Мен шундай жавоб қилиб, ишни туғади деб ўйловдим. Ҳозир ҳам тугаган деб ҳисоблайман,— деди Алексей Александрович, чийиллаб.

Степан Аркадьевич куёвининг тиззасига қўлини теккизib:

— Йўқ, худо ҳақи, қизишма,— деди.— Иш тугагани йўқ. Агар гапнинг пўскалласини айтишимга ижозат берсанг, аслида иш бундай бўлган эди: ажрашган пайтингизда сен мумкин қадар олижаноблик кўрсатдинг; сен унга ҳамма нарсани — озодликни, ҳатто талоқни ҳам бердинг. Анна бу олижаноблигингдан миннатдор бўлди. Йўқ, кўнглингга бошқа гап келмасин. Ҳа, миннатдор бўлди. Шу қадар миннатдор бўлдики, ўзини сенинг олдингда гуноҳкор сезгани учун, ўша дастлабки минутларда бу нарсаларни ўйламади, ўйлашга қурби етмас ҳам эди. Натижада ҳамма нарсадан воз кечди. Лекин замон ва ҳақиқат аҳволининг изтиробли эканини, боши берк кўчага кириб қолганини кўрсатди.

Алексей Александрович қошларини чимириб, унинг гапини бўлди:

— Анна Аркадьевнанинг ҳаёти мени қизиқтира олмайди.

Степан Аркадьевич мулоимлик билан эътиroz этди:

— Рухсат эт, мен бунга ишонмайман. Аҳволи ўзи учун жуда оғир, ҳеч ким учун бундан манфаат йўқ. Қилишига яраша бўлди, деярсан. Анна шундай деб ўйлашингни билгани учун ҳам сендан илтимос қилмайди-да. У бирон нарса сўрашга юраги дов бермаганини очиқошкор айтяпти. Лекин мен, ҳамма қариндошлари, уни севгувчилар сендан илтимос қиласиз, сенга ялиниб-ёлворамиз. Нима учун у азоб чекиши керак? Бундан кимга фойда?

— Кечирасиз, сизлар мени айбор қилиб қўяяпсизлар-ку,— деди Алексей Александрович.

Степан Аркадьевич яна унинг қўлига қўлини тегизди-ю, бу қилиғи куёвини юмшатишига ишонгандек:

— Йўғ-э, ундей әмас, менинг гапимга тушун,— деди.— Мен фақат аҳволининг оғирлигини айтяпман, сен уни енгиллаштиришинг мумкин, шундай қилсанг, бариди.

бир, ҳеч нарса йўиотмайсақ. Мен ишни шундай тўғрилайманки, ўзинг ҳам сезмай қоласан. Ваъда қилгансан ахир.

Алексей Александрович рангги бўзариб, лаблари қалтираб, зўрға:

— Илгари ваъда қилувдим. Ишни ўғлим масаласи ҳал қиласи деб ўйловдим. Бундан ташқари, Анна Аркадьевнага олижаноблик таъсир қиласар деган умидда эдим...— деди.

— У ҳали ҳамма нарсани сенинг олижаноблигингга ҳавола қилиб қўйган. У ўзи тушиб қолган ёмон аҳволдан кутқазишингни илтимос қиласи, ялиниб-ёлвориб сўрайди. Ҳозир ўғлини талаб қилаётгани йўқ. Алексей Александрович, шафқатманд одамсан. Бир зум бўлса ҳам унинг аҳволини кўз олдингга келтир. Ҳозирги аҳволида талоқ масаласи унинг учун ҳаёт-мамот масаласи-я! Агаф илгари талоқ қилишга ваъда бермаганингда, тақдирига тан бериб, қишлоқда қоларди. Лекин сен ваъда қилгансан. Шунинг учун сенга хат ёзив, Москвага ҳам келди. Мана энди Москвада, ҳар бир кўринган таниш юрагига ханжар бўлиб санчилаётган бир ерда, кун сайнин масаланинг ҳал бўлишини кутиб, олти ойдан бери турибди. Ахир бу ҳам ўлимга ҳукм қилинган кишини бўйнида сиртмоқ билан: балки ўларсан, балки кечириларсан, деган ваъда билан ойларча сақлаш билан бирку. Унга раҳминг келсин, у ёғини қўйиб бер, ўзим тўғрилайман... Vos scruples¹..

— Мен буни айтиётганим йўқ, буни эмас...— деди Алексей Александрович, жирканч билан унинг сўзини бўлиб.— Балки ваъда қилишга ҳақим бўлмаган нарсани ваъда қилгандирман.

— Нима, энди ваъдангдан бош тортмоқчимисан?

— Иложи бор нарсани бажаришдан мен ҳеч қаочон бош тортган эмасман, лекин берган ваъдамнинг иложи қанчалигини ўйлашим учун фурсат керак.

— Йўқ, Алексей Александрович!— деди Облонский, ўриндан сакраб туриб.— Бу гапингга ишона олмайман! Анна шу қадар баҳтсизки, ҳеч бир хотин бундан ортиқ баҳтсиз бўлолмайди, шунинг учун илтимосини қайтаролмайсан..

— Берилган ваъданинг иложига қараб. Vous protes-

¹ Сенинг нафсониятинг... (Франц.)

sez d'être un libre penseur¹. Лекин мен диндор одам бўлганим учун бундай муҳим масалада христиан қонунига қарши ҳаракат қилолмайман.

— Лекин, менинг билишимча, христиан жамиятида ҳам, бизда ҳам талоққа йўл қўйилади,— деди Степан Аркадьич.— Талоққа бизнинг черковимиз ҳам йўл қўяди. Қўриб турибмиз...

— Йўл қўяди, лекин бу маънода эмас.

— Алексей Александрович, мен сенга ҳайрон бўлиб қолдим,— деди Облонский, бир оз жим тургандан сўнг.— Унинг ҳамма ҳаракатини кечирган, христианлик ақидаси билан иш кўриб, ҳамма нарсани қурбон қилишга тайёр турган сен эмасмидинг? (Биз сенинг ҳаракатларингни тақдирламаганмилик?) «Кўйлагингни ечириб олганла-рида, камзулингни ҳам қўшиб бер», деб ўзинг айтмаб-мидинг? Мана энди...

— Илтимос қиласман,— Алексей Александрович бирдан туриб кетди, ранги бўзарди, ияги қалтираб, жингиллаб гапира кетди:— илтимос қиласман, илтимос қиласман сиздан... бас қилинг бу гапни.

— Хайр, кечир, сени хафа қилган бўлсан, мени ке-чир,— Степан Аркадьич хижолат бўлганидан кулимси-раб, унга қўлини чўзди,— мен фақат ўзимга топширилган сўзни айтдим, холос.

Алексей Александрович қўлини берди, бир оз ўй су-риб тургандан кейин бир фикрга келиб:

— Ўлашим, кейин бунга йўл-йўриқ топишим керак. Индинга узил-кесил жавобимни айтаман,— деди.

XIX

Степан Аркадьич чиқиб кетмоқчи бўлиб турганда, Корней кириб:

— Сергей Алексеевич!— деди.

— Ким бу Сергей Алексеевич?— деб Степан Арка-дьич сўрамоқчи бўлди-ю, лекин дарҳол эслаб:— Эҳ! Серёжа!— деди.— «Сергей Алексеевич» деса, департа-мент директорими деб ўйлабман.— Кейин эслади: «Анна Серёжани кўриб келгин деб илтимос қилувди».

Анна ўзини юбораётганда, ҳуркак ва аянч бир қиё-фада: «Ҳар ҳолда уни кўрасан. Яхшилаб бил: қаерда,

¹ Сенинг ҳур фикрли киши деган номинг бор (франц.).

ёнида ким бор, иннайкейин, Стива... агар иложи бўлса! Иложи бордиру, а?» деган сўзларини хотирлади. Степан Аркадьевич «агар иложи бўлса» деган сўзларнинг маъносини англаган эди, агар иложи бўлса талоғимни шундай берсинки, ўғлим ўзимда қолсин, деган маънода эди. Ҳозир Степан Аркадьевич бу тўғрида ўйлашнинг ҳам фойдаси йўқлигини билди, шундай бўлса ҳам жиянини кўришдан хурсанд бўлди.

Алексей Александрович ўғлига онасидан ҳеч вақт оғиз очмасликларини қайнағасига эслатиб, ундан онаси тўғрисида чурқ этмасликни илтимос қилди.

— Бизнинг бепарволигимиз орқасида ўша сафар онасини кўргандан кейин қаттиқ бетоб бўлиб қолди,— деди Алексей Александрович.— Бир нима бўлиб қоладими, деб ёмон қўрқдик. Лекин тўғри муолажа қилингани ҳамда ёз кунлари денгизда чўмилгани саломатлигини сақлаб қолди. Ҳозир докторнинг маслаҳати билан уни мактабга бердим. Чиндан ҳам, ўртоқлари унга яхши таъсир қилишди, ҳозир соппа-сор бўлиб кетди, ўқиши ҳам яхши.

Степан Аркадьевич эгнига кўк пиджак, узун шим кийган, дадил, бетакаллуп кириб келган кенг яфринли, чиройли болани кўриб кулимсиради.

— Э, азamat йигит бўлиб қолибди-ку! Кичкина Серёжа эмас, каттакон Сергей Алексеевич!— деди у.

Бола соғлом, хушвақт кўринарди. У тоғасига ёт одамдай таъзим қилган бўлса ҳам, таниганидан кейин қизариб, дарҳол ундан тескари ўгирилиб олди. Кейин отасининг ёнига келиб, мактабидан олган дарслар баҳосини кўрсатди.

— Ҳа, чакки эмас, боравер,— деди отаси.

— Анча озиб, бўйига тортиб қолибди; гўдакликдан чиқиб кап-кatta бола бўлиб қолибди, жуда хурсанд бўлдим,— деди Степан Аркадьевич.— Мени танияпсанми?

Бола ялт этиб орқасига қаради.

— Танийман, тоғ onele¹,— деб жавоб берди тоғасига қараб, тағин дарров қош-қовоғини солиб олди.

Тоғаси уни ёнига чақириб, қўлидан ушлади.

— Хўш, ишлар қалай?— деди у гаплашмоқчи бўлиб, лекин нима тўғрисида гаплашишни билмас эди.

Бола қизариб-бўзарди, жавоб қилмасдан, қўлини то-

¹ Тоғамсиз (франц.).

тасининг қўлидан секин тортди. Степан Аркадьевич қўлини қўйиб юборар-юбормас, отасига нима қилай дегандек бир қараб олди-ю, қафасдан чиқарилган қушдай шахдам одимлар билан уйдан чиқиб кетди.

Серёжа онасини сўнгги марта кўрганига бир йил бўлган эди. Ана ўшандан бери онаси тўғрисида ҳеч ниша эшитмаган эди. Уша йили уни мактабга беришди, Серёжа ўртоқлари билан танишиб, уларни ҳевиб қолди. Онаси билан кўришгандан сўнг уни бетоб қилиб қўйган орзу ва хотиралар энди Серёжанинг хаёлига келмасди. Бу орзу ва хотиралар эсига тушганда, буларни айб нарса деб, ўғил болага эмас, қизларга ярашадиган нарса деб, хаёлидан қувицга тиришарди. У отаси билан онаси ўртасида уларни бир-биридан ажратган жанжал борлигини, ўзининг пешонасига эса отаси билан қолиш битилганини билар, бу фикрга ўзини кўникутишига тиришарди.

Онаси ўхшаган тоғасини кўриб, дили сиёҳ бўлди, чунки бу нарса у айб ҳисоблаган хотираларни хаёлида уйғотди. Кабинет эшиги ёнида кутиб турганда қулоқларига чалинган баъзи сўзлардан, айниқса отаси билан тоғасининг афтларидан онаси ҳақида гап кетаётганлигини пайқагани учун ҳам юраги бешбаттар сиқилиб кетди. Серёжа билан бирга турган ва ўзи қарамоғида бўлган отасини қораламаслик, айниқса пасткашлик деб ҳисоблаган ҳиссиётга берилмаслик учун ўзининг тинчини бузгани келган бу тоғага қарамасликка, у эслатиб турган одамни ўйламасликка тиришди.

Лекин Степан Аркадьевич кетма-кет чиқиб уни зина-пояда кўрди-ю, ёнига чақирди; тоғаси танаффус маҳаллари вақтини қандай ўтказишини сўраганда, Серёжа тоғаси билан гаплашди, чунки у ҳозир отаси ёнида эмас эди.

У тоғасининг саволига:

— Ҳозир мактабда темир йўл ўйини ўйнаймиз,— деб жавоб берди.— Бундай қиламиз: иккита бола скамейкага ўтиради. Булар пассажирлар. Битта бола бўлса скамейкага тикка туради. Ҳаммамиз скамейкага қўшиламиз. Қўл билан қўшилса ҳам, камар билан қўшилса ҳам бўлади, кейин заллардан залларга тортамиз. Эшиклар олдин очиб қўйилган бўлади. Лекин кондуктор бўлиш жуда мушкул-да!

Степан Аркадьевич кулимсираб:

— Халиги тик турганми? — деб сўради.

— Ҳа, бу ишда дадил, чақон бўлиш керак, айниқса бирдан поезд тўхтаб қолганда ёки бирон пассажир йиқилиб тушганда.

Степан Аркадьевич Серёжанинг онасиникига ўхшаган, ортиқ бола кўзлари ҳолатидан чиқиб, маъсумлигини анчагина йўқотган ўйноқи кўзларига ҳасрат билан қараб:

— Ҳа, бу ҳазилакам эмас,— деди.— Сўнгра Алексей Александровичга Аннадан оғиз очмаслика ваъда қилган бўлса ҳам, сўзида туролмади. Бирдан:

— Ҳеч онангни эслайсанми? — деб сўраб қолди.

Серёжа дарров:

— Йўқ, эсламайман,— деди-ю, лоладай қизариб, тумтайиб олди. Бундан кейин тоғаси ундан бир оғиз ҳам сўз эшифтмади.

Славян мураббий шогирдини ярим соатдан сўнг зинапоядан топиб, унинг жаҳли чиққанини, ҳам, йиғлаётганини ҳам анчагача аниқлай олмади.

— Нима бўлди, йиқилганингизда бир ерингиз қаттиқ лат едими? — деди мураббий.— Мен айтдим-а сизга: хавфли ўйин деб. Мактаб мудирига ҳам айтиб қўйиш керак.

— Йиқилиб, бир еримга лат етказсам ҳеч ким сезмасди. Кўнглингиз тўқ бўлсин.

— Йўқса нима бўлди?

— Қўйинг мени! Эслайманми, эсламайманми..., унинг нима иши бор? Эслаб нима қиласман? Менин ўз ҳолимга қўйинг! — У энди мураббийсига эмас, бутун дунёга қараб гапирди.

XX

Степан Аркадьевич ҳар маҳалгидай, Петербургда вақтини бекор ўтказмади. Петербургда синглиснининг талоғини олиш, хизмат масаласини гаплашишдан ташқари, унинг таъбири билан айтганда, Москванинг диққинафас муҳитидан кейин, ҳар вақтдагидай, тоза ҳаво олиши кепрак эди.

Москва, cafés chantants¹ ва омнибусларига қарамай, ҳар ҳолда кўмак ботқоғига ўхшарди. Степан Аркадьевич буни ҳамма вақт сезиб турарди. Москвада, айниқса бола-

¹ Очиқ саҳнали кафе ёки ресторон.(Франц.)

чақаси яқинида турганда, руҳи тушиб кетарди. Москвадан ҳеч қаёққа жилмай, у ерда узоқ қолиб кетганда, хотинининг ёмон муомаласи ва ўпка-таънаси, болаларининг сиҳат-саломатлиги ва тарбияси, хизматга доир майдада масалалар таъбини хира қила бошларди; ҳатто қарзларини ҳам ўйлаб бесаранжом бўларди. Лекин Петербургга келиб, ҳамиша аралашиб юрадиган муҳитда, Москвадаги сингари завқсиз, бемаъни ҳаёт эмас, чина-камига ҳаёт кечирадиган муҳитда тура бошлагач, бу ўйлари ўт тафтидан эриган мум шамдай эриб ғойиб бўлиб кетарди.

Хотини-чи?.. Бугун князъ Чеченский билан гаплашди. Князъ Чеченский хотинли, бола-чақали одам, кап-кatta бўлиб қолган паж ўғиллари бор экан; қонунсиз турадиган яна бошқа хотини ҳам, ундан орттирган болалари ҳам бор экан. Биринчи хотини ҳам яхши экану, лекин князъ Чеченский иккинчи хотини ёнида кўпроқ ҳузур қиласар экан. Катта ўғлинни иккинчи хотининикига бирга олиб борар экан; у Степан Аркадьевичга бу нарса ўғлининг вояга етишига фойдаси борлигини айтган. Бундай гапга Москвада нима дейишар эдийкин?

Болалари-чи? Петербургда болалар оталарининг туриш-турмушларига халақит беришмайди. Болалар тарбияхоналарда тарбия олишади. Болалар ҳаёт лаззатини суришлари, ота-оналар эса захмат чекиб, уларнинг ғамларини ейишлари керак, деган ваҳшиёна тушунчани Москвада тарқатувчилар, масалан, Лъвовга ўхшаганлар бу ерда йўқ эди. Бу ерда инсон ўқимишли кишиларга яращадиган тахлитда ўзи учун яшashi керак, деб тушунардилар.

Хизмати-чи? Бу ерда хизмат ҳам Москвадаги сингари одамни эзиб ташлайдиган, умидсизлик туғдирадиган оғир юқ эмас эди; бу ерда хизматдан манфаат бор. Қўришиб туриш, хизмат кўрсатиш, ўткир сўз айтиш, бирорларни турли шаклларда тақлид қилиш орқасида одамнинг бирданига мансаби кўтарилиб кетади. Масалан, кеча Степан Аркадьевич кўрган Брянцев биринчи аъён бўлиб олди. Бундай хизматдан манфаат бор.

Айниқса Петербургда пул муомаласига бўлган муносабат Степан Аркадьевичга тасалли берар эди. Ўз тарзи ҳаётига қараб, ўйлга камида эллик минг сўмнинг бошига сув қуийб келаётган Бартнянский кеча шу ҳақда ажойиб сўз айтди.

Тушлик овқатдан олдин Степан Аркадьич гаплашиб ўтириб Бартнянскийга:

— Назаримда, сен Мордвинскийга яқин бўлсанг керак,— деди,— барака топтур, менинг тўғримда бир оғиз айтиб қўйсанг, ҳеч унутмайдиган иш қиласардинг-да. Мен кўз оstimга олиб қўйган битта ўрин бор. Агентлик аъзоси...

— Эй, барибир, эсимда қолмайди... менга қара, бу темир йўл ишида жуҳудларга қўшилиб нима қиласан-а?.. Нима десанг де-ю, лекин бу бир разолат!

Степан Аркадьич буни «мойли» жой деб атамади: Бартнянский, барибир, уқмас эди.

— Пул керак, тириклий чатоқ бўлиб қолди.

— Тириклийнинг кўриб юрибсан-у!

— Тириклийнинг кўриб юрибсан-у!

— Йўғ-э? Кўпми?— деб сўради Бартнянский, унинг аҳволига ачиниб.

— Жуда кўп, йигирма минг сўмча.

Бартнянский шароқлаб кулиб юборди.

— Ў, бахтили одам экансан!— деди у.— Менинг эса бир миллион сўм қарзим бор, лекин қуп-қуруқман, шундай бўлса ҳам, кўриб турибсан, ўлганимиз йўқ!

Степан Аркадьич унинг гапи сўздагина эмас, ҳақиқатда ҳам тўғри эканлигини кўрди. Живаховнинг уч юз минг сўм қарзи бор экан, ёнида эса бир чақаси ҳам йўқ; шундай бўлса ҳам ноппа-нозин юрибди. Юрганда ҳам қандини уриб юрибди! Граф Кривцовнинг аллақачон жанозасини ўқиб қўйишибди-ю, ҳали ҳам иккита хотинини гуллатиб юрибди. Петровский беш миллион сўмни пок-покиза еб бўбди, шундай бўлса ҳам яна боягидай яшайди, ҳатто молия ишларини бошқариб, йилига йигирма минг сўм маош олади. Бундан ташқари, Петербург Степан Аркадьичга жисмоний жиҳатдан ҳам шукуҳ берарди. Петербург уни яшартиради. Москвада эса гоҳо соchlарининг оқига қарап, овқатдан сўнг ухлаб қолар, зинадан бир-бир қадам ташлаб, ҳарсиллаб чиқарди; ёш жувонлар ёнида зерикар, балларда ўйинга тушмай ўтиради. Петербургда эса ўзини ўн ёш яшарган ҳис қиласарди.

У Петербургда ўзини яқиндагина чет элдан қайтиб келган олтмиш яшар князь Пётр Облонский кеча айтган аҳволда ҳис қиласарди.

— Биз бу ерда яшаш йўлини билмаймиз,— деган

эди Пётр Облонский.— Ишонасанми, бутун ёзни Баденла ўтказдим; эй, нимасини айтасан, қирчиллама йигитга ўхшадим-қолдим. Ёш жувонни кўрсам, миямга нималар келмайди... овқатни боплаб қиласан, озоқ ичиб оласан, қарабсанки, кучга тўлиб, лорсиллаб кетибсан. Россияяга қайтиб келдим,— хотинимнинг олдига, яна қишлоққа бориш керак,— эй, айтсан ишонмайсан, икки ҳафтадан кейин халат кийиб олдим, овқатга кийинмай чиқадиган бўлдим. Ёш жувонларни ўйлаш қаёқда! Бутунлай қаридим-қолдим. У дунёни ўйлашдан бошқа нарса қолмади. Парижга бордим — яна михдай бўлдим.

Степан Аркадьевич ҳам Пётр Облонский сезган фарқнинг худди ўзини сезиб турарди. Москвада унинг ҳам шу қадар ҳафсаласи пир бўлиб қолардик, агар у ерда узоқ турса, худо кўрсатмасин, у дунё ғамини ейдиган бўлиб қоларди: Петербургда эса ўзини яна ноппа-нозин одам ҳис қиларди.

Княгиня Бетси Тверская билан Степан Аркадьевич ўртасида узоқ вақтлардан бери ниҳоятда ғалати бир муносабат давом этиб келарди. Степан Аркадьевич ҳамиша унга ҳазил аралаш жигарсўхталик қилар, Бетсининг ёқтирганини билгани учун ҳазиллашиб пардасиз нарсалар айтарди. Қаренин билан гаплашган кунининг эртасига Степан Аркадьевич Бетсиникига келиб, ўзини шу қадар ёш ҳис этди, бу ҳазил аралаш жигарсўхталик ва ёлғон-яшиқ сўзларида бехосдан шу қадар ҳаддан ошиб кетдик, оқибатда ёқасини қандай тутқазишини билмай, ўралашиб қолди; шўрига, Бетси унга ёқмас, балки кўнглини афдараарди. Ораларидаги муносабатнинг бу хил тус олишига сабаб шу эдикি, Степан Аркадьевич Бетсига ёқарди. Шунинг учун княгиня Мягкая келганда Степан Аркадьевич жуда суюнди. Чунки княгиня ўзининг келиши билан улар ўртасидаги маҳрамликка хотима берган эди.

— Ҳа, сиз ҳам шу ерда экансиз-ку,— деди княгиня Мягкая, Степан Аркадьевични кўриб.— Ҳўш, бечора синглингиз қалай? Мени унақа деб ўйламанг,— деб гапига қўшиб қўйди.— Ҳамиша, айниқса Аннадан юз минг марта баттар бўлганлар унга ҳужум бошлашгандан бери: «Анна ажаб қилди!» дейдиган бўлдим. Аннанинг Петербургда эканини менга хабар қилмагани учун Вронскийни асло кечирмайман. Жон-жон деб олдига ҳам борардим, қаёққа борса бирга ҳам юардим. Шундай қилинг,

менинг муҳаббатимни айтиб қўйинг, барака топгур. Қани, синглингиздан гапиринг, эшитайлик.

Степан Аркадьевич соддадил одам бўлганидан княгиня Мягкаянинг: «Қани, синглингиздан гапиринг, эшитайлик» деган сўзларини чин юрагидан айтяпти деб ўйлаб:

— Ҳа, аҳволи оғир, у...— деб сўз бошлаган эди, княгиня Мягкая, одатини қилиб, дарров унинг гапини бўлди-ю. ўзи гапира кетди.

— Анна мендан бошқа ҳамма қиласиган ишни қилди, лекин, бошқалар қилғилиқларини яшириб юришади; Анна бўлса одамларни алдамади, ажаб қилди. Иннайке йин ўша овсар эрини ташлаб кетгани ҳам жуда яхши бўлди. Мени кечирасиз-да. Ҳамма, куёвингизни ақлли, жуда ақлли одам деярди, мен бир ўзим тентак деб юрардим. Мана энди, Лидия Ивановна билан, кейин Landau билан топишиб олгандан сўнг, ҳамма, овсар дейдиган бўлди; менга қолса, жон-жон деб ҳеч кимнинг гапига қўшилмас эдим, лекин бу сафар иложи йўқ.

— Қани, бу гапнинг маъноси нима экан, барака топгур, бир тушунтириб юборинг,— деди Степан Аркадьевич.— Кеча синглим масаласида олдига бориб, узилкесил жавоб қилишини сўрадим. Жавоб бермай, ўйлаб кўраман, деди; бугун эрталаб эса, жавобини олиш ўрнига, шу кун кечқурун мени графиня Лидия Ивановна никига таклиф қилган қофозини олдим.

Княгиня Мягкая суюниб:

— Ҳа, ҳа, шундоғ-шундоғ!— деди.— Улар Landau нинг фикрини сўрашади.

— Нега Landau фикрини? Нима учун Landau нима ўзи?

— Ия, ҳали Jules Landau, le fameux Jules Landau, le clairvoyant¹ни билмайсизми? Landau ҳам бир тентак одам, лекин синглингизнинг тақдирни ўшангага боғлиқ. Вилюятда яшовчилар ҳаётда мана шунаقا нарсалар бўлиб турганидан бехабар-да. Билсангиз, Landau Париж магазинларининг бирида Comptis² экан. Бир кун докторга борибди-ю, қабулхонада ухлаб қолиб, уйқусида ҳамма касалларга маслаҳат берса бошлабди. Маслаҳатлари ҳам жуда ғалати. Бир кун Юрий Мелединскийнинг—

¹ Жюль Ландони, башорат қиласиган машҳур Жюль Ландони (франц.).

² приказчик, гумашта (франц.).

биласиз-а шу касални?— хотини Landauни эшитиб қолибди-ю, топиб эрининг олдига олиб келибди. Ҳозир эрини даволаяпти. Чамамда, эрига ҳеч қандай фойда етказгани йўқ, нимага десангиз, эри боягидай мажолсиз, шундай бўлса ҳам Laudaiga ишониб, уни бирга олиб юригчади. Россияга ҳам олиб келишди. Бу ерда ҳамма унга сажда қила бошлади, мана ҳозир ҳаммани даволаяпти. Графиня Беззубовани шифолаган экан, яхши кўриб қолиб, ўғил қилиб олибди.

— Қандай ўғил қилиб олади?

— Шундай, ўғил қилиб олибди-да. Энди у Landau эмас, граф Беззубов. Лекин гап ғунда эмас, бошқа ёқда; мен Лидияни жуда яхши кўраман, лекин тўғрисини айтишим керак, мияси жойида эмас, нимага десангиз, Лидия ҳам ана ўша Laudaiga осилиб олди; ҳозир Landauиз Лидиянинг ҳам, Алексей Александровичнинг ҳам иши битмайди. Шу сабабли синглингизнинг тақдири ҳозир ана ўша Landauнинг, бошқача қилиб айтганда, граф Беззубовнинг қўлида.

XXI

Степан Аркадьевич Бартанянскийда яхшилаб овқат қилгандан ва мўл-кўлгина конъяк ичгандан сўнг графиня Лидия Ивановнаникага тайинланган вақтидан фақат озигина кечикиб келди.

Степан Аркадьевич Алексей Александровичнинг таниш пальтоси билан бошқа бир фалати, оддий пальтони кўриб:

— Графиняниң ҳузурида яна ким бор? Французми?— деб сўради швейцардан.

— Алексей Александрович Каренин билан граф Беззубов,— деди швейцар, салобат билан.

Степан Аркадьевич зинадан чиқиб бораётуб: «Княгиня Мягкая топибли,— деб ўйланди.— Фалати! Лекин графиня билан иноқлашиб олсан, зарар қилмасди. Сўзи ўтадиган танишлари жуда кўп-да. Агар Поморскийга бир оғиз айтиб қўйса борми, ишлар беш-да».

Ташқари ҳали ёп-ёруғ бўлса ҳам, графиня Лидия Ивановнанинг пардалари тушириб қўйилган кичкина меҳмонхонасида аллақачон чироқ ёкиб қўйилган эди.

Чироқ тагидаги юмaloқ стол ёнида графиня билан Алексей Александрович бир нима тўғрисида секин-се-

кин гаплашиб ўтиради. Бўйи ўртамиёна, озғин, лекин сағри аёлларники сингари катта, тиззалари ичкари томонидан букик, рангидаги бир қатра қони бўлмаса ҳам, чеҳраси чиройли, узун соchlari сюргутгининг ёқасига тушиб турган бир шаҳло кўз киши хонанинг нариги четида девордаги портретларни томоша қилиб турарди. Степан Аркадьич уй бекаси ва Алексей Александрович билан кўришгандан сўнг нотаниш киши томонга яна бир марта беихтиёр қараб қўйди.

Графиня Облонскийни ҳайрон қилган юмшоқ, мулоҳим бир товуш билан:

— Monsieur Landau! — деб мурожаат қилгандан сўнг уларни таништириди.

Landau дарров ўгирилиб қаради, яқин келиб Степан Аркадьичнинг чўзилган қўлига ўзининг тер босган, жонсиз қўлинни кулимсираб қўйди-ю, яна дарҳол узоқлашиб, портретларни томоша қила бошлади. Графиня билан Алексей Александрович бир-бирига тагдор қилиб қараб олишди.

Графиня Лидия Ивановна Степан Аркадьичга Каренин ёнидан жой кўрсатиб:

— Сизни кўрганим учун, айниқса шу бугун кўрганим учун хурсандман,— деди. Кейин французга, сўнгра дарҳол Алексей Александровичга бир қараб олиб, паст товуш билан гапирди:— Сизга уни Landau деб таништиридим, лекин, ўзингиз ҳам биларсиз, ҳақиқатда граф Беззубов. Фақат бу унвонини ёқтирмайди.

— Ҳа, эшитдим,— деди Степан Аркадьич,— графиня Беззубовани шифолагандан кейин у бутунлай соғайиб кетган эмиш.

— Графиня бугун менинг олдимга келди, кўриб бирар юрагим ачишди! — деди графиня Алексей Александровичга қараб.— Бу айрилиқ унга жуда ҳам оғир. Унинг учун катта зарба!

— Нима, муқаррар кетмоқчими? — деб сўради Алексей Александрович.

— Ҳа, Парижга кетяпти. Кеча битта овоз эшитиди,— деди графиня Лидия Ивановна, Степан Аркадьичга қараб.

Облонский, бу одамлар орасида ўзи тушунмайдиган аллақандай, ҳодиса юз берадётганигини ёки юз бериши кераклигини пайқади, иложи борича эҳтиёт бўлишга тиришиб:

У, овоз!— деди такрорлаб.

Уртага тушган бир минутлик сукунатдан сўнг гра-
финя Лидия Ивановна, суҳбатнинг асосий мавзуига ки-
ришаётгандек, мулойимгина жилмайиб:

— Сизни кўп вақтлардан бери танийман, энди яқин-
дан таниётганим учун жуда хурсандман,— деди Обло-
нскийга.—Les amis le nos amis sont nos amis¹. Лекин дўст
бўлиш учун, дўст қалбидан хабардор бўлиш керак: мен
бўлсам сизни Алексей Александровичга шундай муно-
сабатда эмассиз, деб қўрқаман,— деди гравиня Лидия
Ивановна чиройли, ўйчан кўзларини кўтариб.— Нима
тўғрисида гапираётган гапимни фаҳмлаётгандирсиз?

Облонский масала нима устида эканлигини яхши
фаҳмламагани учун умумий гаплар билан чекланиш мақ-
садида:

— Қисман тушунаман, гравиня, Алексей Алексан-
дровичнинг аҳволи...— деб гап бошлаган эди, гравиня
Лидия Ивановна:

— Ундаги ўзгариш зоҳирий ўзгариш эмас, қалбан ўз-
гариш,— деди қатъий қилиб. У шу сўзларни айтиётганда,
ўрнидан қўзғалиб, landau томонга ўтган Александр Александровични
маъшуқа кўзлари билан кузатиб турди.—
Унинг қалби ўзгарган, унга янги қалб ато бўлган. Шу-
нинг учун унда юз берган ўзгаришни дурустроқ фаҳмла-
магансиз, деб қўрқаман.

Степан Аркадьевич гравинянинг қарашига мулойим
қараш билан жавоб бериб, кўзларини сузиб:

— Яъни бу ўзгаришни умумий тарзда тасаввур қила
оламан. Биз Алексей Александрович билан ҳамма вақт
дўст эдик, ҳозир ҳам....— деди, икки министрдан қайси
бирига гравинянинг яқинлигини аниқлаш ва гравиня
орқали қайси биридан илтимос қилишни ўйлаб.

— Унда юз берган ўзгариш яқин кишиларига бўлган
муҳаббат ҳиссини камайтирмайди, аксинча, ундаги ўзга-
риш бу муҳаббатни ортиради. Лекин менинг гапларим-
га тушунмайсиз, деб қўрқаман. Чой ичасизми?— деди
гравиня, патнусда чой келтирган лакейга кўзи билан
ишора қилиб.

— У қадар эмас, гравиня. Албатта, унинг бу баҳт-
сизлиги...

— Ҳа, бу баҳтсизлик олий баҳтга айланди, қалби ян-

¹ Дўстларимизнинг дўстлари — бизнинг дўстларимиз (франц.).

гилангандан кейин шу баҳт билан тұлди,— деди графия, Степан Аркадьичга маъшуқаларча қараб.

Степан Аркадьич ичида: «Чамамда, иккала министрдан ҳам илтимос қилдирсам бўладиганга ўхшайди»,— деб ўйлади.

— О, албатта, графия,— деди Степан Аркадьич,— менингча, бу ўзгаришлар шу қадар маҳфийки, ҳеч ким, ҳатто энг яқин одами бу хусусда оғиз очиб гапиргиси келмайди.

— Аксинча! Биз гапиришимиз, бир-бири мизга ёрдам қилишимиз керак.

— Албатта, буниси шубҳасиз, лекин ақидаларимизда шу қадар фарқ бўлардики, бундан ташқари...— деди Облонский, мулоимгина кулимсираб.

— Муқаддас ҳақиқатда фарқ бўлиши мумкин эмас.

— О, албатта, лекин...— деди-ю Степан Аркадьич хижолат бўлиб, тилини тишлаб қолди. Гап дин устида кетаётганлигини фаҳмлади.

Алексей Александрович Лидия Ивановнага яқин келиб, маъноли бир шипши билан:

— Назаримда, ҳозир ухлайди,— деди.

Степан Аркадьич ялт этиб ўғирилди. Landau дераза ёнидаги курсининг орқа ва ён томонидаги суюнчиғига таяниб, бошини солинтириб ўтирган эди. Ўзига қарашганларини сезиб, бошини кўтарди-ю, болаларникига ўхшаш содда бир табассум билан жилмайди.

Лидия Ивановна:

— Парво қилманг,— деди-да, мулоим бир ҳаракат билан стулни Алексей Александровичга суріб қўйди.— Мен сездим...— деб кейин гап бошлаган эди, лакей хат кўтариб кириб келди. Лидия Ивановна хатга тез кўз юргутириб чиққач, ўтирганлардан афв сўраб, жуда тезлик билан жавоб ёзиб бергандан сўнг яна столга қайтиб келди. Сўнгра бошлаган гапини давом эттириди:— Мен сездим: москваликлар, айниқса эркаклар динга жуда ҳам парвосиз одамлар бўлишар экан.

— О, йўқ, графия, назаримда, москваликлар динни қаттиқ ушлаб шуҳрат чиқаришган бўлишса керак,— деди Степан Аркадьич:

Алексей Александрович ҳорғин бир табассум билан унга жилмайиб:

— Шўндайдир-у, лекин менинг фаҳмимча, афсуски, сиз динга парвосиз қарайдиганлар тўпидансаниз,— деди.

— Динга қандай парвосиз қараб бўлади-я!— деди Лидия Ивановна.

Степан Аркадьевич одамни эритадиган мулойим табасуми билан:

— Бу масалада мен парвосиз эмасман, кутиш палласидаман,— деди.— Менинг учун бу масалаларни ҳал қилиш пайти келди, деб ўйламайман.

Алексей Александрович билан Лидия Ивановна бирбирига қараб олиши.

— Биз учун бу масалаларнинг ҳал этиш пайти келганми-йўқлигини ҳеч вақт билолмаймиз,— деди Алексей Александрович, қатъий қилиб.— Биз тайёрми-йўқлигимизни ўйлашимиз керак эмас: баракат инсонларнинг мулоҳазаларига боғлиқ нарса эмас; баракат баъзан унинг ўйлида жон куйдиргандарга насиб бўлмай, Савл сингари тайёрланмаганларга насиб бўлади.

Шу пайт французнинг ҳаракатларига кўз ташлаб ўтирган Лидия Ивановна:

— Йўқ, чамамда, ҳали эрта,— деди.

Landau ўрнидан туриб, улар ёнига келди.

— Мен ҳам эшитсан ижозатми?— деб сўради у.

Лидия Ивановна унга сузилиб қараб:

— О, албатта, фақаг сизга халақит бергим йўқ эди, марҳамат, ўтириңг,— деди.

Алексей Александрович сўзини давом қилди:

— Егуддан маҳрум бўлмаслик учун кўзларимизни юмаслигимиз керак.

— Ах, унинг доим қалбимизда яшаганини сезишдан олган ҳузур-ҳаловатимизни кошкийди сиз ҳам билсангиз!— деди графиня Лидия Ивановна, баҳтиёрлик билан кулимсира.

— Лекин инсон бу юксакликка кўтарилиш учун баъзан ўзини қобилиятсиз ҳис қилиши мумкин,— деди Степан Аркадьевич: у диннинг юксаклигини эътироф қилиш билан риёкорлик қилаётганини сезиб турса ҳам, лекин Поморскийга бир оғиз сўз айтиш билан у хоҳлаган ўрнини олиб бериши мумкин бўлган бир шахс олдида ўзининг эркин фикрли киши эканини тан олишга журъат қила олмади.

— Яъни, гуноҳи халақит беради, демоқчисиз-да?— деди Лидия Ивановна.— Лекин бу хато фикр. Динга эътиқод қилувчилар учун гуноҳ йўқ, гуноҳи ювилган. Pordon,— деб илова қилди графиня, яна битта хат кў-

тариб кирган лакейга қараб. Графиня бу хатни ўқиб, оғзаки жавоб қилди.— Эртага улур княгиня ҳузурларида, денг.— Сўнгра сұхбатни давом эттириди:— динга эътиқод қилувчилар учун гуноҳ йўқ.

— Шундай-ю, лекин дин амалиётсиз ўлиkdir,— деди Степан Аркадьевич, ҳадисдан шу жумлани өслаб, биргина табассуми билан ўз мустақиллигини ҳимоя қилиб.

Алексей Александрович билан Лидия Ивановна амалиёт тўғрисида анча-мунча гап талашган бўлишса керак, Алексей Александрович бирмунча таънали қилиб:

— Ана Ховорион Иаков ҳадисларидан бири,— деди графиняга.— Мана шу ҳадиснинг хато талқин этилиши қанча зарар етказди-я! Ҳеч бир нарса одамларни диндан шу талқин қадар жиркантирмайди. «Менда амалиёт йўқ, шунинг учун динга ишона олмайман», ҳолбуки бу талқин ҳеч қаерда айтилмаган. Бунинг тескариси айтилган.

Графиня Лидия Ивановна жирканувчи бир пафрат билан:

— Худойи таоло учун захмат чекиш, рўза билан руҳимизни пок этиш— булар монахларимиз ўйлаб чиқарган ваҳшиёна тушунчалардир,— деди.— Ҳолбуки, бу нарсалар ҳеч қаерда айтилмаган.— У саройда, янги вазиятда уялиб-тортиниб турган малика хизматидаги ёш қизларга далда берадиган ўша табассуми билан Облонскийга жилмайиб туриб, илова қилди:— Бу анча содда, анча осон.

Алексей Александрович графинянинг сўзларини кўз қарашлари билан маъқуллаб:

— Бизга бизнинг йўлимизда жафо чеккан ҳазрати Исо нажот берди,— деди.

Лидия Ивановна:

— Vous comprenez l'anglais?¹— деб сўради ва тасдиқ жавобини олгандан сўнг ўрнидан туриб бориб, рафдаги китобларни қарай бошлади. Қейин Қаренинга савол назари билан бир қараб олиб:— Мен «Safe and Happy»² дан ёки «Under the wing»³ дан ўқиб бермоқчиман,— деди. Айтган китобини топиб, яна жойига келиб ўтирган-

¹ Инглизча тушунасизми? (Франц.)

² «Соф ва хушбахт» (ингл.).

³ «Қанот остида» (ингл.).

дан сўнг китобни очди.— Бу жуда муҳташар. Бунда динга эътиқод түғдирадиган ва бу дунёning барча ҳузур-ҳаловатларидан юксак бўлган, инсон қалбини тўлдирган баҳт-саодат йўли тасвир этилган. Диндор киши баҳтсиз була олмайди, чунки у ёлғиз эмас. Мана ҳозир ўзингиз кўрасиз.— Графиня энди ўқимоқчи бўлиб турганда, яна лакей кириб қолди.— Бороздинами? Эртага соат иккода, денг.— Графиня барморини китобнинг очилган ерига қўйди-да, ҳоргин, чиройли қўлларини рўпарасига тикиб, уҳ тортди.— Ҳа, чинакам эътиқод мана бундай таъсир қиласди. Сиз Мари Санинани танийсизми? Унинг бошига тушган баҳтсиаликни биласизми? Ёлғиз боласидан жудо бўлди. Дору ҳасратда қолди. Ҳуш, оқибат нима бўлди? Оқибат шу бўлники, дўстини топди, мана энди ўрлининг вафоти учун худдан миннатдор бўлиб юрибди. Ана эътиқод берадиган баҳт!

— О, албатта, бу жуда...— деди Степан Аркадьевич, китоб ўқишига, ўзимга келиб қоларман деб хурсанд бўлиб. Кейин: «Иўқ, бугун илтимос қилмаганим маъқул кўринади, ишқилиб, ишни чалкаштириб юбормай, эсономон чиқиб кетсан бўлгани», деб ўйлади.

Графиня Лидия Ивановна Landauга қараб:

— Сиз инглизчани тушунмаганингиз учун верикиб қоласиз-да, лекин ўқиб берадиган жойим қисқа,— деди.

Landau ҳам ўшандай табассум билан жилмайиб:

— О, тушунаман,— деди ю, қўзларини юмиб олди.

Алексей Александрович билан Лидия Ивановна бирбирига тагдор қилиб қараб олишгандан сўнг ўқиш бошланди.

XXII

Степан Аркадьевич бу ерда әшиятган янги, ғалати гаплардан қалласи ғовлаб кетганлигини сезиб ўтиради. Петербург ҳаётининг мураккаблиги уни умуман ҳаяжонга солар, Мөсквада ўрганиб қолган ҳаёт турғунилигидан чиқарап әди; аммо бу мураккабликни ўзига яқин, таниш одамлар муҳитида бўлганда севар, шундагина тушунарди; бу ёт муҳитда эса қалласи шишиб, ҳамма нарсани қамраб олишга қурби етмай қолди. Степан Аркадьевич, графиня Лидия Ивановнанинг сўзларига қулоқ солиб, Landauнинг чиройли, содда ёки мӯғомбир (қандайлигини ўзи ҳам билмасди) кўзлари ўзига тикилиб қолганини сезгач, қалласи шишиб оғирлашганини пайқай бошлади.

Миясида турли-туман фикрлар чувалиб борарди. «Мари Санина боласи ўлгани учун хурсанд... бир чекиб юборсам яхши бўларди-да... руҳни пок сақлаб қолиш учун фақат ишониш керак холос эмиш, бу нарсани қандай қилишни монахлар билмас экану, графиня Лидия Ивановна билар экан... Нега бошим оғирлашиб кетяпти-я? Коњъакдамикаи ёки бу нарсаларнинг ғалатилигидан? Бу ерда, назаримда, ҳеч қандай ножӯя иш қилмаган бўлсам керак. Шундай бўлса ҳам, энди ундан илтимос қилиб бўлмайди. Булар одамларни ибодат қилишга мажбур этади, дейишади. Мени ҳам мажбур қилиб қолишмасин тағин. Бу бориб турган нодоилик бўлади-ку. Ўқиётган нарсалари жуда бемаъни, лекин талафузи яхши. Landau Беззубов. Нега у Беззубов? Бирдан Степан Аркадьевич жағи қаришиб, эсноқ келиб қолганини сезди. Эснашни яшириш учун бакенбардларини тузатиб жунжикиди. Шундан кейин кўзи уйқуга кетиб, хуррак ота бошлаганини сезди. Графиня Лидия Ивановнанинг «ухлаб қолди» деган овозини эшитгандан кейингина уйғонди...

Степан Аркадьевич чўчиб уйғонди-ю, қўлга тушганини пайқаб, ўзини гуноҳкор ҳис қилди. Лекин «ухлаб қолди» дейилган сўзнинг ўзига эмас, Landauга тааллуқли эканини кўриб, кўнгли тасалли топди. Француз ҳам Степан Аркадьевич сингари ухлаб қолган эди. Аммо Степан Аркадьевичнинг ухлаб қолгани, ўзининг фаҳмича, уларни хафа қилиши мумкин эди (аслида буни ҳам ўйлагани йўқ, чунки ҳамма нарса унга шунаقا ғалати кўринарди), Landauнинг ухлаб қолгани эса уларни, айниқса графиня Лидия Ивановнани ҳаддан ташқари хурсанд қилди.

Лидия Ивановна, шарпа чиқармаслик учун шойи кўйлагининг турилиб қолган жойларини ҳаддан ташқари тузатиб ва ҳаяжони орқасида Каренинни Алексей Александрович эмас, «*mon ami*¹ деб атади:

— *Mon ami, donnez lui la main. Vous voyez?*²—кейин, кириб келган лакейга имо қилди:— Жим! Қабул қилингасин.

Француз бошини курсининг орқасига суяб ухлаб ўтишар ёки ўзини ухлаётганга солар, тиззасида турган терли қўлини элас-элас қимирлатиб, бир нимани ушламоқ-

¹ Дўстим (франц.).

² Дўстим, қўлингизни беринг унга. Кўряпсизми? (Франц.)

чи бўлаётгандек кўринарди. Алексей Александрович ўринидан турди-да, эҳтиёт бўлиб бораман деб столга тегиб кетди; кейин француз ёнига бориб, қўлинининг кўлига қўйди. Степан Аркадьевич ҳам турди, ухлаб қолган бўлсам уйқумни қочирай деган мақсадда кўзларини каттакатта очиб, гоҳ унга, гоҳ бунга қарай бошлади. Бу нарса чиндан ҳам ўнгида бўлаётган эди. Шундан кейин Степан Аркадьевич калласи ғовлаб бораётганини сезди.

— Que la personne qui est arrivée la dernière, celle qui demande, qu'elle sorte! Qu'elle sorte!¹— деди француз кўзларини очмай.

— Vous m'excuserez, mais vous vagez... Revenez vers dix heures, encore mieux demain².

— Qu'elle sorte!³— деди француз, чидамсиз такрорлаб.

— C'est moi, n'est ce pas?⁴

Степан Аркадьевич саволига тасдиқ жавоби олди-ю, Лидия Ивановнадан қиласидаги илтимосини ҳам, синглиси тўғрисидаги масалани ҳам унтиб, шу ердан тезроқ қутулиш тилагида оёқларининг учидаги юриб, заҳарланган уйдан қочган кишидай кўчага чопиб чиқди-да, тезроқ ҳушига келиш учун извошли билан узоқ гаплашиб, ҳазиаллаши.

Степан Аркадьевич француз театрига томошанинг охирги пардасига етиб келди; кейин татар қўлидан шампан виноси ичиб, иқи суйган муҳитда бир оз нафасини ростлаб олди. Шундай бўлса ҳам шу кечакайфи жуда бузук бўлди.

Степан Аркадьевич Петербургда Пётр Облонскийнига тушган эди; уйга қайтса Бетсидан хат келган экан. У чала қолган суҳбатларини охирига етказишни жуда хоҳлаганини, шунинг учун эртага келишини сўраб ёзибди. Степан Аркадьевич бу хатни ўқиб бўлиб, юзини тириштиришга ҳам улгурмай, пастан оғир бир нарсани кўтариб келаётган одамларнинг дупури эшитилиб қолди.

Степан Аркадьевич қарагани чиқди. Келтирилган нарса яшарганини пеш қилган Пётр Облонский эди. У шу

¹ Кейинги келган киши чиқиб кетсин, сўраётган киши чиқиб кетсин! Чиқиб кетсин! (Франц.)

² Кечирияг мени, лекин кўриб турибсиз.. соат ўнда келинг, яна ҳам яхшиси эртага келинг (франц.).

³ Чиқиб кетсин (франц.).

⁴ Менга айтаясиз, шундай эмасми? (Франц.)

қадар маст эдики, зинадан чиқолмади: лекин Степан Аркадьични кўриб, мени турғизиб қўйинглар деб буюрди; кейин Степан Аркадьичга ёпишиб унинг бўлмасига кирди-да, кечани қандай ўтказганлигини ҳикоя қилиб туриб ухлаб қолди.

Степан Аркадьичнинг кайфи бугун бузуқ эди, бу ҳодиса унда камдан-кам юз берарди, шунинг учун узоқ ухлаёлмай ётди. Ниманики эсламасин, ҳаммаси жирканч туюларди; лекин Лидия Ивановнанинг уйида ўтказган оқшоми ҳаммасидан ҳам жирканч, уятли бир нарсадай эсига тушди.

Эртасига у Алексей Александровичдан Аннани талоқ қилишга рози эмаслиги тўғрисида қатъий жавоб олди ва қарор кеча французнинг ясама ёки чин уйқусида айтилган сўзларга асосланганлигини англади.

XXIII

Оила ҳаётида бирон қарорга келиш учун эру хотин ўртасида кучли адоват ёки муҳаббат бўлиши керак. Эру хотин ўртасидаги муносабат аниқ бўлмаганда, яъни юқоридаги шартнинг униси ҳам, буниси ҳам бўлмаганда, ҳеч бир ишга қўл уриб бўлмайди.

Йиллар ўтса ҳам, эру хотин бир-бирининг меъдасига теккан бўлса ҳам, кўп оиласалар эски ўринларида сақланиб қолади. Бунга сабаб фақат шуки, ўтталарида низо ҳам, аҳиллик ҳам бўлмайди.

Қуёш баҳордаги сингари эмас, ёздаги сингари қиздириб, бульварлардаги дараҳтлар япроқлар билан, япроқлар эса чанг билан қопланганда, Вронский ҳам, Анна ҳам иссиққа бардош беролмай қолди; лекин қачонлардан бери Воздвиженское қишлоғига жўнаш фикрида эканликларига қарамай, икковълари ҳам меъдаларига теккан Москвада қолиб кетдилар. Чунки сўнгги вақтларда ўтталаридаги тотувлик йўқолган эди.

Улар ўртасига нифоқ солган асабийликнинг ҳеч қандай зоҳирий сабаби йўқ эди; ярашиш учун қилинган ҳаракатлар бу тажанглийни бартараф қилиш у ёқда турсин, балки кучайтирас эди. Бунинг ички сабаблари бор эди: Анна Вронскийнинг муҳаббати камайгани орқасида тажанг бўлса, Вронский, Аннани деб ўзини оғир аҳволга солиб қўйгани учун пушаймон бўлгани, Анна-

жонинг оро кириш ўрнига, аҳволини яна ҳам оғирлаштираётганлиги учун асабийлашар эди. У ҳам, бу ҳам тажангликларининг сабабини айтмас, бир-бирларини ишқа деб ҳисоблашар, ҳар нарсадан баҳона топиб, буни бир-бирларига, исбот қилишга тиришардилар.

Аннанинг назарида, Вронскийнинг **борлиги** — барча одатлари, фикр-ўйлари, орзу ҳаваслари, бутун маънавий ва жисмоний вужуди биргина нарсадан — хотинларга муҳаббатдан иборат эди; Аннанинг сезишича, ёлизиз ўзигагина бағишланиши лозим бўлган бу муҳаббат камайиб қолган эди; демак, Аннанинг мулоҳазаларига кўра, Вронский муҳаббатининг бир қисмини бошқаларга ёки бошқа хотинга бағишлаётган бўлиши керак, — шунинг учун Анна рашк қиласиди. Анна уни бирон бошқа хотинга эмас, муҳаббатининг **камайганига** рашк қиласиди. Рашк қилиш учун бирон **vasilasi** бўлмагани учун, у шу вasilani қидирарди. Орада кичик бир нарса юз берса, у дарҳол бир нарсани қўйиб, иккинчи нарсага рашк қила бошларди. Анна Вронскийнинг гоҳ бўйдоқлик маҳалларида осонгина алоқа қилиши мумкин бўлган дағал хотиёнларга, гоҳ у учраша оладиган кибор хонимларга, гоҳ ўзи билан алоқасини узиб, уйланиш ниятида юрган хаёлий қизга рашк қиласиди. Бу сўнгги рашк уни ҳаммасидан кўпроқ қийнар эди; бунинг сабаби бор эди: Вронский бир куни у билан дилкашлиқ қилиб турган маҳалда өхтиётсизлик қилиб, онаси ўғлини яхши билмаслигини, княжна Сорокинага уйлан деб авраганини айтиб қўйган эди.

Шу сабабли, Аннанинг рашки келиб, Вронскийга жаҳл қиласиди ва ҳар бир нарсадан баҳона ахтарарди. Аҳволини оғирлаштирган нарсаларга Вронскийни айбдор деб ўйларди. Москвада иккى олов ўртасида азоб ичидагечирган интизорлик кунларини, Алексей Александровичнинг имиллагани ва қарорсизлигини, ўзининг яккатаҳолигини — буларнинг ҳаммасини Анна Вронскийга тўнкар эди. Агар у яхши кўрса, Аннанинг бошига тушган аҳволнинг бутун оғирлигини англар, уни бу аҳволдан қутқарар эди. Анна қишлоқда эмас, Москвада турганига ҳам Вронский айбдор. Вронский қишлоқ ишларига боши билан шўнғиб кёта олмади, ҳолбўки Анна шуни хоҳлар эди. Вронскийга улфат керак бўлди, шунинг учун Аннани мана шу даҳшатли аҳволга солиб қўйди, бу даҳшатли аҳволнинг **оғирлигини** тушунгиси

келмади. Ўғлидан бир умр жудо бўлиб қолганига ҳам яна Вронский айборд.

Ораларида камдан-кам бўлиб турадиган дилкашлик минутлари ҳам Аннага таскин бермасди: Анна ҳозир унинг эркалашларида хотиржамлик ва кибру ҳаволик аломатларини кўрарди, илгарилари кўрилмаган бу аломатлар Аннани ғижинтирас эди.

Қош қорайиб қолган эди. Анна Вронскийнинг кўча шовқини камроқ эшитиладиган кабинетида унинг бўйдоқлар зиёфатидан қайтишини кутуб, у ёқдан-бу ёққа юрар, кечаги жанжалларини ипидан игнасиғача бирмабир хаёлидан кечирар эди. Анна юрагида ўрнашиб қолган ҳақоратли сўзлардан бошлаб, бу сўзларни айтишга сабаб бўлган нарсаларни қидира кетди; охири суҳбатларининг ибтидосига келиб етди. Ҳеч кимнинг кўнглини оғрита олмайдиган шундай беозор бир нарсадан жанжал чиқиб кетганига Анна узоқ вақтгача ишона олмади. Ҳақиқатда эса шундай бўлди. Вронский хотин-қизлар гимназиясини ортиқча ҳисоблаб, уни масхара қилди, Анна бўлса ҳимоя қилди — жанжал худди мана шундан бошланиб кетди. Вронский умуман хотин-қизларнинг билим олишларига ҳурматсизлик қилиб, ўз фикрини билдиргандан сўнг, Анна ҳимояси остида инглиз қиз Ганнанинг физика билимига ҳеч ҳам муҳтоҷ эмаслигини айтди.

Бу нарса Аннанинг ғашига тегди. Унга бу сўзлар ўзининг машғулотига ҳақоратли бир пичинг бўлиб туюлди. Шундан кейин Анна юрагида жароҳат очган бу сўзлар эвазига Вронскийнинг ҳам юрагида жароҳат очадиган бир сўз топиб айтди.

— Мехрибон киши сифатида менинг ҳис ва туйғуларимни юз-хотир қиласиз деган умидда бўлмасам ҳам, ҳар ҳолда шунчаки бир назокатда бўларсиз деб умид қиласдим,— деди Анна.

Ҳақиқатан ҳам, бу гап Вронскийга алам қилди, у қизариб, хунук бир сўз айтди. Анна унга нима жавоб қилганини эслай олмасди, лекин Вронский ҳам унинг кўнглини оғритмоқчи бўлди шекилли, шу чоғ нимагадир:

— Сизнинг бу қизга бўлган ихлосингиз мени ҳеч қизиқтирмайди, мен тўғрисини айтяпман, чунки ихлосингизнинг ғайри табиий эканлигини кўриб турибман,— деди.

Оғир ҳаётини енгил қилиш учун ие-не маشاққатлар билан ўзига қуриб олган ҳаётини Вронский бағритошлик билан бузаётгани, муғомбирликда, ғайри табиийликда айблаб, инсофсизлик қилаётгани Аннани тутақтириб юборди. Шунинг учун:

— Кўп афсуски, сизга фақат қўпол ва моддий нарсаларгина равшан, фақат шу нарсаларгина табиий кўрилади,— деди-ю кабинетдан чиқиб кетди.

Кечакорун Вронский унинг ёнига кирганда, бўлиб ўтган жанжал тўғрисида оғиз очишмаган бўлишса ҳам, лекин бунинг изи юракларида қолганини ҳар иккovi ҳам сезиб турар эди.

Вронский бугун кун бўйи уйда бўлмади; Анна у билан уришиб қолгани учун ўзини шу қадар ёлғиз, аҳволини шу қадар оғир ҳис қила бошладики, ўртада бўлиб ўтган нарсаларнинг ҳаммасини унутиш, Вронскийни кечириш, у билан ярашиш, ўзини айблаш, уни оқлаш фикрига тушиб қолди.

«Айб ўзимда. Ўлгидай тажангман, бемаъни рашк қиласман. У билан ярашиб оламан, қишлоққа чиқиб кетамиз, у ерда ўзимни босиб оламан»,— деярди Анна ўзига.

«Ғайри табиий»— Анна ўзини ҳамма нарсадан ҳам кўпроқ таҳқир этган бу сўзлар эмас, бу сўзларни жўрттага жонни оғритиш учунгина айтилганини бирдан эсига туширди.

«Унинг нима демоқчи бўлганини биламан: «Ўз қизини севмай, ўзга қизини севиш ғайри табиий нарса, демоқчи эди. Болаларга бўлган меҳру муҳаббатимни, менинг Серёжага бўлган меҳру муҳаббатимни у қайдан билсин? Мен ўшани деб ўғлимдан кечдим! Иўқ, бу сўзни менинг жонимни оғритиш учун айтган! Иўқ, у бўлак хотинни яхши кўради, бошқача бўлиши мумкин эмас».

Анна ўзини юпатиш учун илгарилари неча бор хаёлидан ўтказган ўйларини яна бир марта миясидан кечириб, юрагида яна ўша алам пайдо бўлганини сезди-ю, ўз аҳволидан қўрқиб кетди: «Наҳотки иложи бўлмаса? Наҳотки мен ҳамма айбни ўзимга ололмасам?— Шундан кейин яна бошидан ўйлай бошлади.— У ростгўй, виждонли одам, мени яхши кўради. Мен уни севаман, яқинда талоқ хатимни оламан. Яна нима керак? Оғир бўлиш, ишониш керак. Мен ҳамма нарсани ўз устимга оламан. Ҳа, у ҳозир келса, айб менда бўлмаса ҳам, айб менда эди деб айтаман, кейин қишлоққа чиқиб кетамиз».

Анна ортиқ ўйламаслик, қонини бузмаслик учун қўнироқ чалиб хизматкорини чақирди-да, қишлоққа жўнаш учун сандиқларини киритиб, ул-булларини жойлашга буюрди.

Соат ўнда Вронский келди.

XXIV

Анна унга пешвоз чиқиб, юзида айбдор, мўмин киши ифодаси билан:

— Қалай, яхши ўтдими? — деб сўраган эди, Вронский:

— Одатдагича, — деб жавоб берди-ю, бир қараашдаёқ Аннанинг кайфи чоғ эканлигини пайқади. У Аннанинг гоҳ айниб, гоҳ тузалишига ўрганиб қолган эди, шунинг учун бугун айниқса хурсанд бўлди, чунки ўзининг ҳам кайфи жуда чоғ эди.

Вронский даҳлиздаги сандиқларга ишора қилиб:

— Яхши қилибсиз! Жуда соз! — деди.

— Ҳа, қишлоққа чиқиб кетиш керак. Сайр қилгани борган эдим, шундай роҳат қилдимки, қишлоққа чиқиб кетгим келиб қолди. Сенинг ҳам бу ерда қўлингни ушлаб турган ишинг йўқдир?

— Менинг ҳам бирдан-бир тилагим шу. Ҳозир кийимларимни ўзгартириб келаман, гаплашамиз. Айт, чой келтиришсин.

У кабинетга кириб кетди.

Вронскийнинг: «жуда соз» деган сўзларида ҳақоратга ўхшаган бир нарса бор эди; инжиқлигини бас қилган гўдакларга шундай дейиларди; Аннанинг айбдорларча қисилиб, унинг эса керилиб айтган гаплари оҳангидаги қарама-қаршилик яна ҳам таҳқирли эди; Анна юрагида бир зумгина кураш орзуси бош кўтарганини сезган бўлса ҳам, ўзини зўрға қўлга олиб, бу ҳаяжонини босди-ю, Вронскийни яна очиқ чеҳра билан кутиб олди.

Вронский қайтиб чиққанда, Анна бугунги кунни қандай ўтказганини, қишлоққа жўнаш планини сўзлаб берди; бу сўзларни илгари тайёрлаб қўйган эди.

— Биласанми, менга илҳом келиб қолди дейиш мумкин. Бу ерда талоқни кутиб ўтиришнинг нима ҳожати бор-а? Қишлоқда кутилса ҳам бўлади-ку, барибир эмасми? Ортиқ сарғайишга тоқатим қолмади. Талоққа илҳақ

бўлишни ҳам, талоқ тўғрисидаги гап-сўзларни эшитиши ҳам хоҳламайман. Менинг ҳаётимга минбаъд бу нарсанинг нуқси урмайди — мен шундай қарорга келдик. Сен ҳам шу гапга қўшиласанми?

Вронский унинг ҳаяжонли юзига ташвиш билан қараб:

— Ҳа, албатта! — деди.

Анна бир оз жим тургандан сўнг:

— Хўш, у ерда нима қилдинглар? Ким келди? — деб сўради.

Вронский меҳмонларнинг номларини айтди.

— Зиёфат яхши бўлди, қайиқ мусобақаси ҳам тузук ўтди, ҳамма нарса кўнгилдагидай бўлди, лекин Москва-да *riddlecesiz*¹ ўтиришолмайди. Бир хоним келиб ҳунарини кўрсатди, Швеция қироличасига сузишни ўргатадиган муаллима экан.

— Вой ўлайл Чўмилдиямми? — деб сўради Анна, хўмрайиб.

— Эй, устига аллақандай қизил costume de naissance² кийиб олибди; қари, бирам хунук. Хайр, шундай қилиб қачон жўнаймиз?

— Қандай аҳмоқона қилиқ! Нима бало, бошқача сузар эканми? — деди Анна, Вронскийга жавоб бермай.

— Ҳеч қандай бошқачалиги йўқ. Аҳмоқона қилиқ, — дедим-ку мен ҳам. Қани, қачон ўйлга чиқайлик дейсан?

Анна таъбини хира қиладиган фикрларини қувмоқчи бўлгандек бошини силкиди.

— Қачон дейсанми? Қанча барвақт кетсак, шунча яхши. Эртага улгурмаймиз. Индинга.

— Ҳа... йўқ, тўхта. Индинга якшанба, мен ойимларнинг олдиларига боришим керак, — деди Вронский; у онасининг номини айтиши биланоқ Анна шубҳа тўла кўзлари билан ўзига тикилиб қолганини сезиб шошиб қолди. Шошиб қолгани Аннанинг гумонларига тасдиқ бўлиб тушди. Анна жаҳли чиқиб, ўзини орқага тортди. Энди унинг кўзларига Швеция қироличасига сузишни ўргатувчи муаллима эмас, Москва яқинидаги қишлоқлардан бирида графиня Вронская билан бирга турган княжна Сорокина кўринди. Анна:

¹ кулгили нарса (*франц.*).

² чўмилиш кийими (*франц.*).

— Эртага бориб келсанг бўлмайдими?— деб сўраган әди, Вронский:

— Бўлмайди-да! Мен бир иш билан кетяпман. Шу ишга тааллуқли ишонч қоғози билан пул эртага тайёр бўлмайди,— деб жавоб қилди.

— Бундай бўлса, ҳеч қачон қишлоққа чиқиб кетол маймиз.

— Нимага энди?

— Мен ундан кейин чиқиб кетмайман. Душанба куни чиқиб кетсак — хўп, бўлмаса — йўқ.

— Нима важҳдан?— Вронский ҳайрон қолаётгандек қилиб сўради.— Бунинг ҳеч қандай маъноси йўқ-ку!

— Бу нарсанинг сен учун ҳеч қандай маъноси йўқ, чунки мен хаёлингга ҳам келмайман. Ҳолимни англашни истамайсан. Менинг бу ерда битта юпанчим бўлса — у ҳам Ганна эди. Сен бўлсанг буни муғомбирлик дейсан. Қизингни яхши кўрмайсан, ўзингни шу инглиз қизини яхши кўрганга соласан, бу қилифинг ғайри табиий, дединг-ку кеча; бу ерда қандай ҳаёт мен учун табиий бўла олади? Мен шуни билмоқни истар эдим!

Анна бир зумгина ҳушига келиб, қарорига қарши ҳаракат қилаётганидан ваҳимага тушди. Лекин ўзини ҳалок этаётганини билиб турса ҳам, яна ўзини ушлай олмади, Вронскийнинг ноҳақлигини кўрсатмасдан туролмади, унга бўйин эголмади.

— Мен ҳеч қачон бундай деганим йўқ: мен бу тасодифий муҳаббатга хайриҳоҳ эмасман, дедим.

— Сен-ку ҳамма вақт ростгўйлигинг билан мақтаниб келасан, хўш, нима учун тўғрисини айтавермайсан?

Вронский юрагида бош кўтараётган ғазабини босиб, паст овоз билан:

— Мен ҳеч қачон мақтанмайман ҳам, ҳеч қачон ёлғон гапирмайман ҳам,— деди.— Кўп афсуски, сен ҳурмат қилмайсан...

— Хурматни бўш ерни, муҳаббат банд қилиши керак бўлган ерни яшириш учун ўйлаб чиқаришган. Агар мендан кўнглинг қолган бўлса, айтиб қўя қол: ҳам яхши бўлади, ҳам виждонли ҳаракат қилган бўласан.

Вронский стулдан туриб кетди.

— Йўқ, буига чидаб бўлмайди!— деди у қичқириб. Кейин Анна ёнида тўхтаб, аста-секин гапира бошлади:— Нима учун менинг сабр торимни чертасан-а?— деди Вронский, яна ҳам кўпроқ нарсаларни айтиши мумкин

бўлган ҳолда ўзини босиб турган киши қиёфасида.— Тор узилиши мумкин.

Анна Вронскийнинг бутун юзида, айниқса шафқатсиз, Бадҳайбат қўзларида аниқ ифодаланган нафратни кўриб, ваҳм билан қичқирди:

— Сиз шу сўзингиз билан нима демоқчисиз?

— Шуни демоқчиманки...— деб Вронский гап бошланган бўлса ҳам, лекин тўхтаб қолди.— Мендан нима исташингизни сўрамоқчиман.

— Нима исташим мумкин? Мени ташлаб кетманг деб илтимос қиласди, мени шу нарсанигина хоҳлайди деб ўйлайсиз,— деди Анна, Вронский айтмай қолдирган гапини фаҳмлаб.— Лекин мен бу илтимосни қилишни хоҳламайман, бу иккинчи даражали нарса. Мен муҳаббат истайман, муҳаббат эса йўқ. Демак, ҳамма нарса битди!

Анна эшикка қараб юрди.

Вронский ҳамон қошларини чимириб туриб, Аннани қўлидан ушлаб:

— Тўхта!— Тўх...та!..— деб тўхтатди.— Нима гап ўзи? Мен қишлоққа уч кундан кейин жўнайлик дедим, сен бўлсанг шу гапим учун мени ёлғончи қилдинг, виждонсиз одамга чиқардинг.

Анна аввалги жанжалда айтилган сўзларини эслаб:

— Ҳа, яна қайта айтаман, ҳамма нарсасини менинг ўйлимда қурбон қилганини ҳадеб пеш қилаверадиган одам виждонсиз одамдан баттар, қалбсиз одам,— деди.

— Йўқ, сабру тоқатнинг ҳам чегараси бўлади!— Вронский Аннанинг қўлини қўйиб юборди.

Анна: «У мендан нафратланади, бу равshan кўриниб турибди»,— деб ўйлади-да, индамасдан, орқасига ҳам қарамасдан, уйдан гандираклаб чиқиб кетди.

Анна ўз бўлмасига кириб: «У бошқа хотинни яхши кўради, бу яна ҳам равшанроқ кўриниб турибди»,— деди ўзига, кейин боя айтган сўзларини такрорлади:— Мен муҳаббат истайман, лекин муҳаббат йўқ. Демак, ҳамма нарса битди, битириш керак.

«Лекин қандай?»— деб Анна ўзидан сўради-да, тошойна олдидаги курсига келиб ўтиргди.

Энди қаерга — ўзини тарбия қилган холосиникига ёки Дошлиникига борадими ё бўлмаса ўзи ёлғиз чет элга бошини олиб кетадими, ҳозир у кабинетда нима қиляпти, бу уришлари узил-кесилми, ё бўлмаса ярашиб олишнинг иложи борми, Петербургдаги аввалги таниш-

лари энди ўзи тўғрисида нима дейишар экан, бунга Алексей Александрович қайдай қарап экан, Вронскийдан ажралгандан сўнг ҳоли нима бўлар экан — шу ва шуларга ўхшаш жуда кўп фикрлар Аннасинг миясига келса ҳам, у бутун кўнгли билан бу фикрларга берилмас эди. Унинг кўнглида битта дудмал фикр бор эди. Аннани ёлғиз шу фикргина қизиқтирига ҳам, у тутқич бермас эди. Анна яна бир марта Алексей Александровични эслаб, кўз ёргандан сўнг касал бўлган пайтларини, ўшанда ўзини тарқ этмаган ҳисларини ҳам ёдига олди. «Нега ўлиб кета қолмадим?» — деди у, ўшанда айтган сўзларини ва ўшанда туйган ҳисларини эслаб. Ана шунда Анна кўнглидаги нарсани бирдан тушуниб қолди. Ҳа, бу нарса — ҳамма масалани ҳал қила биладиган ўша фикр эди. «Ҳа, ўлиш!..»

«Алексей Александровичнинг ҳам, Серёжанинг ҳам расволик ва шармандалиги, ўзимнинг ҳам даҳшатли шармандалигим шу ўлим билан ювилади. Ўлсам у пушаймон бўлади, афсус қиласди, яхши кўради, мен туфайли азоб чекади». Анна ўзига ачинганидан лабларини буриштирган ва шу ҳолда лабида қотиб қолган бир табассум билан курсида ўтириб, чап қўлининг бармоқларидаги узукларини гоҳ чиқариб, гоҳ тақар, ўзи ўлгандан сўнг Вронский тушадиган ҳолатни турли томондан хаёлида гавдалантиради.

Яқинлашиб келаётган оёқ дупури, Вронскийнинг дурупи Аннанинг хаёлини бўлди. У ўзини узукларини жойлаётган кишига солиб, қайрилиб қарамади ҳам.

Вронский Аннанинг ёнига келиб, уни қўлидан ушлади-да, паст овоз билан:

— Анна, майли, хоҳласанг, индинга кетайлик,— деди.— Мен ҳаммасига розиман.

Анна чурқ этмади.

— Айт, нима дейсан? — деб сўради Вронский.

— Ўзинг биласан,— деди ю Анна, ўзини босиб қолломай, шу он пиқиллаб йигълаб юборди. Қейин пиқиллаб йигълаб туриб:— Қўй мени, қўй, ташлаб кетавер! — деди.— Мен эртага кетаман... Бутунлай бошимни олиб кетаман. Мен нима деган одамман? Бузуқ хотинман! Бўйнингга осилған тошман. Сени қийнашни хоҳламайман, хоҳламайман! Сени бу азобдан қутқазаман. Сен мени ёмон кўрасан, бошқани яхши кўрасан!

Вронский ялиниб, уни юпатишга тиришди, рашк қи-

лини учун ҳеч қандай асос йўқлигини, ҳамма вақт севишилгини, ҳозир ҳам севишилгини, бундан кейин ҳам севишини, энди аввалгидан ҳам ортиқроқ севишини айтди.

— Анна, ўзингни ҳам, мени ҳам нега бунча қийнайсан?— деярди Вронский, унинг қўлини ўпиб. Ҳозир Вронскийнинг юзида нозик туйғулар ифодаси бор эди, Лина унинг овозини кўз ёшлари бўғиб турганини эшитгандай бўлди, кейин шу ёшларнинг намини қўлида сезди. Лина шунда Аннанинг телбаларча рашки бир зумда телбаларча эҳтирос ўтига айланди; Анна уни қучоқлади, бошидан, бўйнидан, қўлларидан бўса қилди.

XXV

Анна, бутунлай ярашиб олганликларини ҳис этиб, қишлоққа жўнаш тараддудига эрталабданоқ киришиб кетди. Кеча бир-бирларига ён босганликлари учун қишлоққа душанбами ё сесланбами куни кўчиш хусусида бир қарорга келмаган бўлсалар ҳам, Анна бир кун илгари ё бир кун кейин жўнашлари ўзи учун тамоман фарқсиз эканлигини сезиб тургани ҳолда, яна зўр бериб йўл тараддудини кўраётган эди. Вронский аллақачон кийиниб, Аннанинг бўлмасига одатдагидан барвақтроқ кириб келганда, Анна очиқ сандиқ ёнида ул-булларини танлаб турган эди.

— Мен ҳозир ойимларникига бориб келаман, менга пулни Егоровдан бериб юборишар. Унда эртага жўнасак бўлади,— деди Вронский.

Аннанинг кайфи қанчалик яхши бўлса ҳам, Вронскийнинг чорбоғга, онасининг ёнига боришини айтгани юрагига наштардай санчилди.

— Йўқ, эртага ўзим ҳам улгурмайман, — деди-ю Анна, дарҳол: «Демак, бу ишларни мен хоҳлаганимдек қиласа бўлар экан-ку»— деб ўйланди.— Йўқ, хоҳлаганингни қиласавер. Емакхонага чиқиб тур, мен ҳозир бораман; мана бу кераксиз нарсаларни олиб қўйай.— Анна бир қучоқ латта-путталарни кўтариб турган Аннушкага яна бир нарсани берди.

Анна емакхонага кирганда, Вронский қовурдоқ еб ўтирган эди. Анна унинг ёнига, қаҳва қўйилган стол олдига келиб ўтирида:

— Бу уйлар шунчалик жонимга тегдики, айтсам

ишонмайсан,— деди.— Бу chambres garnies¹ лардан ҳам хунукроқ. Буларда на файз бор ва на хосият. Ана шу соат, мана бу пардалар, айниқса деворларга ёпиширилган қофозлар күнглимга урибди. Назаримда, Воздвижеский жаннатга ўхшайди. Отларни қайтариб юбормайсанми?

— Йўқ, улар биздан кейин боришади. Нима, сен бирон ёқقا бормоқчимидинг?

— Вильсонникига бориб келмоқчи эдим. Кўйлакларимни элтиб бермоқчиман. Демак, эртага аниқ кетамиз-а?— деди Анна хушчақчақ бир овозда; кейин бирдан юзи ўзгариб кетди.

Вронскийнинг камердинери Петербургдан келган телеграмманинг тилхатини сўраб кирди. Вронскийнинг телеграмма олишида ҳеч қандай айб нарса бўлмаса ҳам, у алланимани Аннадан яшироқчи бўлгандек, тилхат кабинетда эканини айтди-ю, дарҳол Аннага мурожаат ётди.

— Эртага ҳамма ишимни албатта тутатаман.

Анна унинг сўзига қулоқ солмай:

— Телеграмма кимдан келибди?— деб сўради.

Вронский малол келаётгандай қилиб:

— Стивадан,— деб қўя қолди.

— Вой, нимага кўрсатмадинг менга? Стива билан менинг ўртамда қандай сир бўлиши мумкин?

Вронский камердинерини чақириб, олиб, телеграммани келтиришни буюрди.

— Кўрсатгим келмаганинг боиси шуки, Стива телеграммавозликни яхши кўради; ҳали ҳеч нима ҳал бўлмай туриб телеграмма беришнинг нима ҳожати бор экан?

— Талоқ тўғрисидами?

— Ҳа. Ҳали-бери ҳеч нима қиломаганини ёзибди. Яқинда узил-кесил жавоб берар эмиш. Мана, ўқиб кўр.

Анна телеграммани титраб турган қўлларига олиб, Вронский айтган сўзларни ўқиди. Телеграмманинг охирида: «Умид оз, лекин мен қўлимдан келганини ҳам, келмаганини ҳам қиласман», деган илова ҳам бор эди.

Анна қизарип:

— Талоқни қачон олсам ҳам, ҳатто олмасам ҳам менга барибир, деб кеча айтдим-ку,— деди.— Буни мендан яшириб ўтиришнинг ҳеч лузуми йўқ эди. «Хотинлар

¹ мусофириона (франц.)

билан ёзишган хатларини ҳам мендан шундай яшириши мумкин, яширади ҳам», — деб ўйлади Анна:

— Айтмоқчи, Яшвии бугун эрталаб Войтов билан келмоқчи эди, — деди Вронский, — чамамда, Певцовнинг бору бурдини ютиб олибди — олтмиш минг сўмча, буни тўлашга Певцовнинг қурби етмас.

Вронский гапни бошқа ёқقا буриб юбориш билан Линнанинг жаҳли чиққанини очиқ-ошкор кўрсатмоқчи бўлгани Аннани хуноб қилди.

— Иўқ, — деди, — нима учун бу хабар мени шу қадар қизиқтиридки, уни мендан яшириш керак, деб ўйлайсан? Мен буни хаёлимга келтиришни ҳам хоҳламайман, деб айтдим-ку сенга! Сен ҳам менга ўхшаб бу нарсага кўп қизиқмасанг яхши бўларди.

— Менинг қизиқишимнинг боиси бор: мен ҳамма нарсада аниқлик бўлишини ёқтираман, — деди Вронский.

Анна унинг сўзларидан эмас, гапидаги совуқ хотиржамлик оҳангидан тутақиб:

— Аниқлик оғизда эмас, қалбда бўлиши керак, — деди. — Сенга бу нима учун керак бўлиб қола қолди?

Вронский пешонасини тириштириб: «Вой, худо, яна муҳаббатга тушди», — деб ўйланди.

— Нима учун кераклигини ўзинг биласан-ку: сен учун, кўрадиган болаларинг учун, — деди Вронский.

— Бола кўрмайман.

— Кўп афсус.

Анна унинг: «Сен учун ва болалар учун» деганини бутунлай эсидан чиқарди, ҳатто эшитмади ҳам, шунинг учун:

— Сенга бу нарса фақат болалар учун керак, мени ҳеч ўйламайсан-а? — деди.

Бола кўриш масаласи кўп вақтлардан бери жанжалга сабаб бўлиб келар, Аннанинг жигига тегар эди. Вронскийнинг бола тирноғига зорлигини: «У ҳуснимнинг қадрига етмайди» деб тушунарди.

— Эй, «сен учун» ҳам дедим-ку. Ҳаммадан кўпроқ сен учун, — деб такрорлади у. Худди бир ери оғриётгандек, пешонасини тириштирид, — чунки, мен аминман, тажанглигингга асосан аҳволингнинг ноаниқлиги сабаб бўляпти.

Анна унинг сўзларига қулоқ солмади, балки Вронскийнинг кўзлари ичидан масхара қилиб мўралаб тур-

ган совуқ, бағритош ҳакамга ваҳм билан тикилиб: «Ҳа, мана әнди ўзини анойиликка солмаяпти, менга бўлган бутун нафрати очиқ-ошкор кўриняпти»,— деб ўйланди.

— Сабаби бу әмас,— деди Анна,— мен бу гапингга ҳатто тушунөлмайман ҳам, мен-ку бутунлай сенинг ҳукмингдаман, сен бўлсанг тажанглигимнинг сабаби шу нарса бўлиши мумкин дейсан. Бу аҳволимда қандай ноаниқлик бор? Аксинча.

— Кўп афсуски, менинг гапларимни тушунгинг келмаяпти,— деди Вронский, ўз фикрини айтиш учун унинг сўзини ўжарлик билан бўлиб,— ноаниқлик шундаки, сен мени боши очиқ деб ҳисоблайсан.

— Бу масалада тамоман хотиржам бўлишинг мумкин,— деди-ю Анна, юзини тескари ўгириб олиб, қаҳвасини ича бошлади.

У синчалогини кўтариб, чашкани оғзига келтирди. Бир неча қултум ичгандан сўнг яна ўгирилиб Вронскийга қаради-ю, қўли ҳам, қилифи ҳам, ичаётганда лаблари орасидан чиққан товуш ҳам Вронскийнинг таъбини хира қилаётганини юзидағи нишоналардан равшан кўрди. Кейин қалтироқ турган қўлидаги чашкани қўйиб туриб:

— Онанг нималарни ўйлайди, сени қандай ўйлантироқчи — бу нарсаларнинг мен учун ҳеч қандай фарқи йўқ,— деди.

— Лекин биз бу тўғрида гаплашаётганимиз йўқ-ку.

— Йўқ, худди шу тўғрида гаплашяпмиз. Тошюрак хотин, майли у кампирми ё жувонми, сенинг онангми ёки бегонами, барибир, мени қизиқтирумайди, мен ундаи хотинни танишни истамайман.

— Анна, сендан илтимос қиласман, онами беҳурмат қилма.

— Ўғлининг бахту саодати нимада эканлигини қалби билан англамаган хотин — тошюрак хотин.

Вронский овозини кўтариб, қаҳри билан:

— Илтимосимни яна қайтараман: мен ҳурмат қилган онами беҳурмат қилма,— деди.

Анна жавоб қилмади. Унинг ўзига, юзига, қўллари-га тикилиб туриб, кечаги яраш манзарасини ва унинг эҳтиросли эркалашларини бутун тафсилоти билан хотирлади. «Бошқа хотинларни ҳам худди шундай эркалаган, эркалайди, эркалашни хоҳлайди!» деб ўйланди. Кейин унга нафрат билан қараб:

— Сен онангни ёмон кўрасан. Бу фақат қуруқ гап, қуруқ гап! — деди.

— Агар шувадай бўлса, у ҳолда...

— Вир қарорга келиш керак, мен қарорга келдим, — деди-ю Анна, чиқиб кетмоқчи бўлди; лекин шу пайт Яшвин кириб келди. Анна у билан кўришиб, тўхтаб қолди.

Қалбидаги ҳис-туйғулари қайнаб тошган бир пайтда ҳаёт йўли айрилиб кетадиган жойда тургани, бунинг оқибати даҳшатли бўлиши мумкинлигини сезиб турган бир ҳолда нима учун, нима учун шундай бир минутда, ҳамма сирдан эртами-кечми воқиф бўладиган бир бегона олдида соҳтакорлик қилиш керак — Анна буни билмас эди; шундай бўлса ҳам, кўнглида қутурган ҳисларини дарҳол босди-ю, ўтириб, меҳмон билан гаплаша бошлади.

— Хўш, ишларингиз қалай? Қарзингизни ундириднгизми? — деб сўради Яшвинган.

— Чакки эмас; чамамда, ҳаммасини ололмайдиганга ўхшайман, чорсанба куни эса кетишим керак.— Кейин, ўртадаги жанжални пайқади шекилли, кўзларини сузиди Вронскийга қаради-да: — ўзларингиз қачон жўнайсизлар? — деб сўради.

— Индинга жўнаймиз шекилли, — деди Вронский.

— Жўнамоқчи бўлиб юрганларингга ҳам анча бўлиб қолди чоғи.

Анна Вронскийнинг кўзларига тик қараб туриб:

— Лекин буниси узил-кесил, — деди; Аннанинг бу қарашида: энди ярашамиз деб ўйламагин, деган ишора бор эди. Кейин Яшвинга гапириб турган сўзини давом эттириди: — Уша бечора Певцовга наҳотки раҳмингиз келмаса-я?

— Раҳмим келадими-йўқлигини ҳеч қачон ўзимдан сўрамабман, Анна Аркадьевна. Менинг бутун бору йўғим мана шу ерда, — деб ён чўнтагини кўрсатди, — мана энди бадавлат бўлиб қолдим; бугун тағин клубга бораман, ким билади, балки у ердан гадо бўлиб чиқарман. Мен билан қимор ўйнашга ўтириганин бор, мени ҳатто кўйлагимгача ютиб олишни хоҳлайди, мен ҳам шундай. Ана шундай қилиб курашамиз, ҳамма маза шунда-да.

— Борди-ю, уйланган бўлсангиз, унда хотинингзининг ҳоли не кечарди? — деди Анна,

Яшвин кулиб юборди.

— Шунинг учун ҳам уйланмай юргандирман-да; уйланиш эсимга ҳам келгани йўқ.

Вронский сўзга аралашиб:

— Хўш, Гельсингфорс-чи?— деди-ю, кулимсираб ўтирган Аннага бир қараб қўйди.

Қўзлари бир-бирига тўқнашганда, Аннанинг юзи бирдан совуқ, жиддий тус олди; у худди «Эсимдан чиқ-қани йўқ. Қарор ўша-ўша», деяётгандек бўлди. Кейин Яшвинга:

— Наҳотки ҳеч вақт бирозга ишқингиз тушмаган бўлса?— деди.

— Эй худо! Неча мартараб тушган! Лекин, биласизми, бирорлар қиморга ўтиришади-ю, *rendez-vous*¹ пайти келганда ўринларидан туриб кетаверишади. Менга эса, кечқуруни қиморга кечикишимга йўл қўймайдиган муҳаббат керак. Мен ишни шунақасига тўғрилаб юраман.

— Йўқ, мен бундақасини сўраётганим йўқ, ҳақиқийсини сўраяпман.— Анна *Гельсингфорсдагисини* демоқчи бўлди-ю, лекин Вронский айтган сўзни оғзига олгиси келмади.

Вронскийнинг айфирини сотиб олгани келган Войтов ичкарига кирганда, Анна ўрнидан туриб уйдан чиқиб кетди.

Вронский уйдан чиқиб кетмасдан аввал Аннанинг бўлмасига кирди. Анна ўзини столда бир нима қидираётганга солмоқчи бўлди, лекин алдашга виждони бўлмай, совуқ бир назар билан юзига тиккасига қаради. Кейин француузчалаб:

— Сизга нима керак?— деб сўради.

— Гамбеттанинг гувоҳномаси, уни сотдим,— деди Вронский; у шундай бир оҳангда гапирдики, бу оҳанг сўзлардан ҳам равшанроқ қилиб: «Изоҳ бериб ўтиришга вақтим йўқ, барибир, ҳеч нарса чиқмайди», деган маънени билдириди.

«Унинг олдида менинг ҳеч қандай айбим йўқ. Агар ўзини жазоламоқчи бўлса, *tant pis pour elle*²,— деб ўйланди Вронский. Лекин чиқиб кетаётганда, назарida, Анна бир нима дегандай бўлди; бирдан унга раҳми келиб, юраги ачишиб кетди.

— Нима дединг, Анна?— деди.

Анна ҳам совуқ, хотиржам бир оҳангда:

¹ васл (франц.).

² ўзига қийин (франц.).

— Ҳеч нима,— деб жавоб қилди.

Вронский: «Ҳеч нима бўлса, танғ pis,— деб ўйлади-ю, юраги увишди, кейин ўгирилиб юриб кетди. Уйдан чиқиб кетаётганда ойнада Аннанинг сарғайган юзини, титраб турган лабларини кўрди. Шунда тўхтамоқчи, унга тасалли берадиган бирон сўз айтмоқчи бўлди, аммо айтадиган сўзини ўйлаб топгунча оёқлари уни бўлмадан олиб чиқиб кетди. У бугун кунини ўйдан ташқарида ўтказди, кечқурун қайтиб келганда, хизматкор қиз: Анна Аркадьевнанинг боши оғриб қолганини, шунинг учун унинг ҳузурига кирмаслигини илтимос қилганини айтди.

XXVI

Шу маҳалгача нуқул жанжал билан ўтган бирон кун бўлмаган эди. Бугун биринчи марта шундай бўлди. Нафсилаамр, буни жанжал деб ҳам бўлмасди. Бу Вронскийнинг совиганлигини очиқ-ошкор тасдиқлар эди. У от гувоҳномасини олгани кирганда Аннага шундай қарадики, ажабо, шундай кўз билан қарааш мумкинми? Аннага қараса-ю, аламидан юраги пора-пора бўлганини кўрса-ю, тағин ёнидан индамай, лоқайд-парвосиз ўтиб кетаверса-я? У Аннадан совиган, балки ундан нафратлади ҳам, чунки бошқа хотинни яхши кўриб қолган,— буниси равшан эди.

Анна Вронский айтган аччиқ-тирсиқ гапларни эслади, айтгиси келган ва айтиши мумкин бўлган сўзларни хаёлига келтирди, натижада дарду алами ортиб кетди.

Вронский: «Мен сизни ушлаб турганим йўқ,— дея оларди.— Хоҳлаган ерингизга кета биласиз. Эҳтимол, әрингизнинг олдига қайтиш учунгина ундан ажрамагандирсиз. Қайтаверинг. Пул керак бўлса, хўп, бераман. Айтинг, неча сўм керак?»

Вронский Анна тасаввуррида дағал бир одам айтиши мумкин бўлган энг шафқатсиз сўзларни айтди, шунинг учун Анна бу сўзларни чиндан ҳам Вронский айтгандек, уни кечирмади.

Шундан кейин у: «Бу ростгўй, виждонли киши мени яхши кўраман деб кечагина онт ичмабмиди? Мен ҳам қўп мартарабекорга қон бўлмабмидим?»— деди ўзига.

Анна Вильсоннига бориб-желишга сарғ қилган иккни соатидан бошқа бутун кунини шубҳалар ичида ўтказди: энди иш тамомми ёки ярашишга умид борми, ҳозир

бошини олиб кетсинми ё уни бир марта кўрсинми? Анна уни бутун куни билан кутди; кечқурун эса, боши оғриб қолганини айтишни буюриб, бўлмасига кириб кетганда: «Хизматкор қизнинг огоҳлантиришига ҳам қарамай ғнимга кирса, демак мени ҳали яхши кўради. Кирмаса, демак, иш тамом. Унда нима қилишимни биламан!»— деб кўнглига тушиб қўйди.

Анна кечқурун эшик олдига келиб тўхтаган коляска-нинг тақир-туқурини, Вронскийнинг оёқ дупурини, хизматкор қиз билан гаплашганини эшилди: у ўзига айтилган гапга ишониб, бошқа ҳеч нарсани суриштирмай, бўлмасига кириб кетди. Демак, иш тамом.

Ана шунда, Вронскийнинг қалбида Аннага бўлган муҳаббатини тирилтирадиган, уни жазолайдиган, Анна-нинг кўнглига кириб олган шайтоннинг васвасаси билан Вронскийга қарши олиб бораётан курашда ғалаба қозонтирадиган бирдан-бир восьита, яъни ўлим Аннанинг кўз ўнгига раешан намоён бўлди.

Энди Воздвиженскийга жўнаш ё жўнамасликнинг, эридан талоқ хатини олиш ё олмасликнинг Анна учун фарқи қолмади — булар лузумсиз нарсалар эди. Энди ёлғиз бир нарса — уни жазолашигина керак эди.

Анна ҳамиша ухлаш учун ичадиган қорадорисини одатдаги меъёрда суза туриб: «Ҳаммасини биратўла ичсаму ўлардим-қолардим»,— деб ўйлади; бу нарса унга шу қадар осон, шу қадар жўн бўлиб кўриндики, фурсат қўлдан кетганда Вронскийнинг нечоғлиқ азоб чекишини, пушаймон бўлишини, ўзини ёдлаб соғиниб-сарғайишини ўйлаб ҳузур қила бошлади. Анна ёниб бўла ёзган биргина шам ёрурида шифтнинг пирамонидаги қуббали нақшларга, ширмадан тушиб шифтнинг бир қисмини тўсиб турган кўланкага қараб ўрнида кўзлари очиқ ётар, ўзи ўлиб кетиб, Вронский учун ёлғиз бир хотирагина бўлиб қолганда, у қандай ҳис-туйрулар ичидаги қолишини кўз ўнгига равшан келтирас эди. Ушанда Вронский: «Аннага шундай шафқатсиз сўзларни айтишга қандай тилим борди-я? Унга ҳеч нима демасдан, қандай қилиб уйдан чиқиб кетдим-а? Энди у йўқ. Анна бизни бутунлай ташлаб кетди. Анна ўша ёқда...»— дейди. Бирдан кўланка лопиллаб кетди, бутун пирамон, бутун шифтни босди, бошқа тарафдан бошқа кўланкалар булар томонга қараб югурди; бир зумгина кўланкалар йўқ бўлди, лекин кейин яна шиддат билан чопишиб, теб-

раниб келишиб бир-бирига қўшилди. Сўнгра ҳамма ёқини қоронги босди. «Ўлим!» деб ўйлади Анна. Шундан кейин юрагига шундай бир ваҳм тушдикি, ўзи қаерда эканлигини анчагача билолмади; ёниб бўлиб ўчган шам ўрнига бошқасини ёқиш учун титроқ қўллари билан гурут қидириб, анчагача тополмади. «Йўқ, бўлди — яшаш керак! Ахир мен уни яхши кўраман-ку. Ахир у мени яхши кўради-ку! Бу нарсалар ўтар-кетар!» — деярди Анна. У ҳаётга қайтиш шодлигидан кўз ёшлари оқиб бетларидан юмалаб тушаётганини сезиб туради. Ана шундан кейин, юрагини тўлдирган ваҳмдан қутулиш учун, шошиб Вронскийнинг кабинетига кетди.

Вронский кабинетида донг қотиб ухлаб ётган эди. Анна унинг ёнига келди-да, юзига юқоридан шам тутиб, узоқ тикилиб қолди. Мана энди Вронский ухлаб ётганда, Аннанинг унга муҳаббати шу қадар жўшдикি, юзини кўриб, севги ёшларини тутолмай қолди; лекин у биларди. Агар Вронский ҳозир уйғониб кетса, Анцага ўзининг ҳақлигини даъво қилувчи совуқ бир назар билан қарайди, Анна ҳам унга бўлган муҳаббатини айтишдан аввал, унинг ўзи олдида нечоғлик айбдор эканини исбот қилишга мажбур бўлади. Анна уни уйғотмасдан ўз бўлмасига қайтида-да, яна бир марта қорадори ичғандан сўнг эрталабга яқин оғир, чала-чулпа уйқуга кетди; уйқусида ўзини сезиб ётди.

Вронский билан алоқа қилмасдан олдин бир неча марта кўрган ваҳмали тушини эрталаб яна кўриб, уйғониб кетди. Пахмоқ соқолли чол темир устига энгашиб олиб бир нима бало қилар, француза маъносиз сўзлар айтиб тўнфилларди; Анна ҳар вақт мана шу даҳшатли туши вақтида чол ўзига парво қилмай қўлидаги темир билан Анна устида туриб аллақандай қўрқинчли нарсалар қилаётганини сезиб ётарди. Ҳозир ҳам шундай бўлди. У ҳийусидан уйғонгандা, бутӯн баданини совуқ тер босган эди.

Анна ўрнидан турганда, кечаги кун ғира-шира эсига тушди.

«Жанжаллашдик. Шу вақтгача бир неча марта бўлган нарса яна бўлди. Мен унга бошим оғриб қолганини айттирдим, ёнимга кирмади. Эртага қишлоққа жўнаймиз, ўзини кўрай, йўлга тайёрланишимиз керак», — деди Анна ўзига. Кейин, унинг кабинетда эканини билиб, ўша ёққа кетди. Меҳмонхонадан ўтиб кетаётгандা, кўча

Эшиги олдига арава келиб тўхтаганини эшитиб, деразадан қаради: у ерда бир карета туар, **бинафша** шляпали ёш бир қиз бошини каретадан чиқариб, эшик қўн-ғирорини чалётган лакейга бир нима деб буюрар эди. Даҳлизда гаплашгандан кейин, аллаким **юқорига** чиқди, сўнгра меҳмонхона ёнидан Вронскийнинг оёқ дупури эшитилди. У шахдам одимлар билан зинадан тушив борарди. Анна тагин деразага келди. **Ана у, шляпасиз кўча** эшигидан чиқиб каретага яқинлашди. Бинафша шляпали ёш қиз унга битта пакет берди. Вронский кулимсираб унга бир нима деди. Карета **юриб** кетди; Вронский яна шахдам одимлар билан зинадан югуриб чиқди.

Аннанинг кўнглини қоплаб олган туман бирдан тарқалди. Кечаги ҳислари хаста дилини яна қаттиқроқ сиқди. Бутун кунини унинг уйида у билан бирга ўтказиш даражасида тубанлашиб кетганини ҳозир Анна англай олмасди. У қарорини айтиш учун Вроискийнинг кабинетига кирди.

Вронский Аннанинг юзидағи дардли, тантанали информациини кўришни ҳам, тушунишни ҳам хоҳламай:

— Сорокина қизи билан келди; ойим юборган пул билан қофозларни келтириб беришиди. Кеча ололмаган эдим. Бошинг қалай, тузукми? — деди хотиржам бир оҳангда.

Анна кабинет ўртасида индамасдан Вронскийга тикилиб туарди. Вронский унга бир қаради-ю, бир зумгина хўмрайиб, қўлидаги хатни ўқийверди. Анна ўгирилиб, кабинетдан секин-секин чиқиб кета бошлади. Вронский уни тўхтатиб қолса бўлар эди, лекин у эшикка етиб қолди: Вронский шунда ҳам индамади, фақат ағдарилаётган хат варагининг шитирлашигина эшитилди.

Анна эшик оғзига етганда:

— Ҳа, айтгандек,— деди у,— эртага муқаррар кетамиз-а? Шундайми?

Анна унга юзини ўгириб:

— Сиз кетасиз, мен эмас,— деди.

— Анна, ахир бундай умр қилиб бўлмайди!..

— Сиз кетасиз, мен эмас,— деди **Анна**, такрорлаб.

— Бунга чидаб бўлмайди!

— Сиз... пушаймон бўласиз,— деб, **Анна** чиқиб кетд

Вронский бу ҳасратли сўзларнинг маъюс оҳангиди қўрқиб кетди, у ўрнидан сапчиб турди-ю, Анна орқас

дан югурмоқчи бўлди, лекин, ўзига келиб, яна жойига ўтириди, тишларини ғижирлатиб, қовоқларини солди. Унинг назарида ярашмаган қилиқ бўлган бу дўқ қонини бузган эди. «Мен қўлимдан келган ҳамма нарсани қилиб кўрдим,— деб ўйлади,— энди битта чора қолди у ҳам бўлса — парвосизлик». Ана шундан кейин шаҳарга, сўнгра ваколатномага қўл қўйдириш учун яна онасининг ёнига бориш тараддудини кўра бошлади.

Анна кабинетдан кейин емакхонадан унинг оёқ дупурини эшилди. Вронский меҳмонхона эшиги олдида бир тўхтади. Лекин Аннанинг бўлмасига бурилмади, фақат ўзи йўғида Войтов келса айфирни бериб юбораверинглар деб тайинлади. Сўнгра Анна эшик олдига коляска келтиришганини, эшик очилганини, Вронский яна ташқарига чиққанини эшилди. Лекин у яна даҳлизга қайтиб кирди, кимдир юқорига югуриб чиқди. Бу Вронскийнинг эсидан чиққан қўлқопларини олиб тушгани чиққан камердинер эди. Анна деразага келиб қаради: Вронский қарамасданоқ қўлқопларини олди, қўли билан кучернинг орқасидан туртди, унга бир нима деди. Сўнгра, деразага қарамасдан, коляскада одатдаги вазиятда ўтириди, оёқларини мингаштириди. Қўлқопларини кийиб, муюлишда кўздан бўлди.

XXVII

Анна дераза ёнида туриб: «Кетди! Энди тамом!»— деди; бунга жавобан кечаси шам ўчганда уйни қоплаган қоронфилик ва кўрган ваҳимали туши қолдирган таассурот бир-бiri билан қўшилиб қалбини совуқ бир ваҳмга тўлдирди.

Анна: «Йўқ, бу мумкин эмас!»— деб қичқирди ва бўлмадан ўтаётib қўнфироқни қаттиқ чалди. У ёлғиз қолишдан шунчалик қўрқиб кетдики, хизматкор кишини ҳам кутиб ўтирамай, ўзи унинг олдига борди.

— Билинг-чи, граф қаерга кетди экан,— деди Анна.

Хизматкор графикнинг отхонага кетганлигини айтгандан сўнг:

— Агар бирон ёққа бормоқчи бўлсалар, коляска ҳозир қайтиб келади, шуни айтиб қўйинглар деб тайинладилар,— деди.

— Яхши. Тўхтанг. Ҳозир хат ёзиб бераман. Хатни Михайлого беринг, отхонага элтиб берсин. Тез етказсин.

Анна ўтириб, шу сўзларни ёзди:

«Айб менда. Уйга қайт, гаплашамиз. Худо ҳақи кел. мен қўрқяпман».

Анна хатни конвертга солиб, хизматкорнинг қўлига берди.

У ҳозир ёлғиз қолишдан қўрқа бошлади. Хизматкор кетгандан кейин бўлмасидан чиқиб, болалар хонасига қараб юрди.

Анна хаёл паришенлиги билан болалар бўлмасида Серёжасини қўрмоқчи эди, лекин Серёжа ўрнида ўзининг бетлари қизил, соchlари қўнғироқ, дўндиқ қизчасини кўрганда, миясига келган биринчи фикр шу бўлди: «Йўқ, йўқ, бу Серёжа эмас, ҳеч ҳам у эмас! Қани унинг мовий кўзлари, дилбар, ҳуркак табассуми?» Қизалоқ стол ёнида ўтирас, пўқакни зўр бериб столга тақиллатиб урад, чаросдай қора кўзчаларини онасига тикиб, маъносизча қарап эди. Анна инглиз хонимнинг саволига жавобан ўзининг соғу саломатлигини, эртага кишлоққа жўнашларини айтгандан сўнг қизчаси ёнига ўтириб графиндан чиқарилган пўқакни унинг олдида пилдирата бошлади. Лекин қизчанинг баланд овоз билан шароқлаб кулиши, қошларини чимириб ўйнатиши Вронскийни унинг кўз ўнгидаги шу қадар жонлантириб юбордик, у зўрға йифисини босиб жадал ўрнидан турди-да, уйдан чиқиб кетди. «Наҳотки ҳамма нарса тамом? Йўқ, бу бўладиган гап эмас!— деб ўйларди Анна.— Қайтиб келади. Лекин ўшанда жилмайгани, ўша қиз билан гаплашгандан кейин жонланиб кетганининг сабабини менга қайси тил билан айтиб беради? Майли, айтмаса ҳам ишонаман. Агар ишонмасам, унда бир нарсадан бошқа иложим қолмайди — бу нарсани эса хоҳламайман».

Анна соатга қаради. Ўн икки минут ўтган эди. «Хатимни аллақачон олди, ҳозир йўлда келяпти. Оз қолди. Яна ўн минутгина... Ҳай, бирдан келмаса-чи? Йўқ, бу бўладиган гап эмас! Лекин шундай қилиш керакки, йифлаганимни пайқамасин. Бориб, бетимни ювиб олай. Ҳа-я, сочимни тараганимни-йўқми?— деб сўради у ўзидан. Лекин тараганимни-йўқлигини эслай олмади. Бoshини қўли билан силаб кўрди. «Ҳа, тарабман; лекин қаҷон тараганим ҳеч эсимда йўқ». У қўлига ҳам ишонмай, тўғридан ҳам сочини тараганимни-йўқлигини кўриш учун тошойна олдига келди. Сочлари тараалган эди, аммо қаҷон тараалганини ҳеч эслолмади. Анна ойнакда кўринган бўриқиб кетган юзига, ғалати пориллаб, ўзига ҳуркиб

қараб турган кўзларига тикилиб: «Бу ким әкан?»— деб ўйланди. Кейин ўзини таниб, бирдан «Ия, менман-ку»,— деди-да, ҳамма ёғига кўз югуртириб, унинг ўшишларини сеза бошлади, сесканиб, елкаларини қисди. Сўнгра қўлини лабларига келтириб ўпди.

«Нима бўлди, жинни бўляпман шекилли»,— деб бўлмасига қараб юрди; Аннушка бўлмасини йигиштираётган эди. Анна хизматкор қиз ёнига келиб тўхтади: унинг юзига қарамасданоқ:

— Аннушка,— деди, нима деярини ўзи билмаса ҳам. Хизматкор қиз унинг фикрини пайқагандек.

— Дарья Александровнаникига бормоқчийдингиз,— деди.

— Дарья Александровнаникигами? Ҳа, бораман.

«Ўн беш минут у ёқقا, ўн беш минут бу ёқقا. У келяпти, ҳозир келиб қолади.— Соатини чиқариб қаради.— Мени шундай аҳволда қолдириб кетишга қандай кўнгли бўлди-я? Мен билан ярашмасдан қандай тура олади?»— Деразага келиб, кўчага қарай бошлади. Бу маҳалгача аллақачон келиши керак эди. Лекин ҳисобдан адашган бўлиши мумкин эди, шунинг учун Вронский кетган пайтни эслашга, минутларни яна санашга тутинди.

Ўзининг соатини, солишириб кўргани катта соат ёнига келганда, кўча эшиги олдига бир арава келиб тўхтади. Анна деразадан қараб Вронскийнинг коляскаси эканини кўрди. Лекин зинадан ҳеч ким чиқавермади. Пастдан фақат овозларгина эшитилди. У Вронскийнинг коляскасида қайтиб келган ўз чопари эди. Анна унинг олдига тушди.

— Графни тополмадик. Улар Нижегород йўлига кетиб қолган эканлар.

Икки бети қизил, хушчақчақ Михайло Анна топширган хатни қайтариб берәётганда.

— Ҳай-ҳай, сенга нима бўлди?— деди Анна.

«Ҳа, юборган хатимни олмабди»,— деб эслади Анна.

Кейин ўз чопарига:

— Шу хат билан тўғри қишлоққа, графиня Вронскаяникига бор? Дарҳол жавобини олиб кел,— деди.

— Ҳўш, ўзим-чи, ўзим нима қиласман?»— деб ўйланди.

— Ҳа, ўзим Доллинникига бораман; тўғри, бўлмаса жинни бўлиб қиласман. Дарвоқе, телеграмма юборишим ҳам мумкин». Шундан кейин телеграмма ёзди:

«Сиз билан гаплашишим керак, ҳозир етиб келинг».

Аниа телеграммани юбориб, ўзи кийингани кетди. Кийиниб, шляпасини бошига қўйиб бўлгандан сўнг, анча йўғон тортиб, сумбатли бўлиб турган Аннушканинг кўзларига яна қаради. Унинг кичкина, меҳрибон, тарғил кўзларида ошкор бир ачиниш аломати бор эди.

Аниа чор-ночор ўзини курсига ташлаб:

— Аннушка, айланай, нима қилдим энди? — деди йиғлаб туриб.

— Нимага хавотир бўласиз, Аниа Аркадьевна! Ахир бундай нарсалар бўлади-ку. Дарья Александровнанинига боринг, баҳриниз очилади, — деди хизматкор қиз.

Аниа ўзига келиб ўрнидан турди-да:

— Ҳа, бора қолай, — деди. — Менинг йўғимда телеграмма келса, Дарья Александровналарникига юборинглар... йўқ, ўзим қайтиб келаман.

Аниа юрагининг қаттиқ дукирлаб ураётганига ваҳм билан қулоқ солиб: «Ҳа, ўйлайвериш керак эмас, бирон нарса қилиш, яхшиси бирон ёққа кетиши керак», — деди-ю, жадал уйдан чиқиб, коляскага ўтириди.

Пётр коляскадаги ўринга чиқишдан аввал:

— Қаёққа ҳайдашни буюрадилар? — деб сўради.

— Знаменка кўчасига, Облонскийларникига.

XXVIII

Ҳаво очиқ эди. Эрталабдан бери майдалаб ёғиб турган ёмғир тинди; ҳаво яқиндагина очилиб кетди. Томларнинг тунукалари, тротуарларнинг плиталари, йўлларнинг тошлари, — извошларнинг фидирлак ва ҷарнлари, мис ва темирлари ҳаммаси май қуёшида ярқираб турарди. Соат уч бўлганидан кўчалардаги қатновнинг энг кучайган пайти эди.

Аниа, бўз отлар чопиб кетар экан, тараңг рессорлари устида сезилар-сезилмас силкиниб бораётган осойишта колясканинг бурчагида ўтириб олиб, фидирлакларнинг тинимсиз шақир-шуқурлари ва тоза ҳавода тез-тез ўзгариб турган таассуротлар остида сўнгги кунларнинг ҳодисаларини хаёлидан бир-бир ўтиказиб, ўз аҳволининг уйда туюлғанидан бутунлай бошқача эканини кўрди. Энди ўлиш фикри ҳам унга илгаригидек ваҳимали, равшан кўринмас, ўлумнинг ўзи ҳам ортиқ бирдан-бир чора бўлиб туюлмас эди. Энди у ўзини ўзи шунчалик ерга

ургани учун ўзидаи койир эди. «Мени кечиришни ёлвориб сўрадим. Ихтиёrimни топшириб қўйдим. Ўзимни айбор деб бўйнимга олдим. Нима учун? Тавба, усиз туролмайманми?» Анна, усиз қандай тура олиши тўғрисидаги саволга жавоб ҳам бермай, кўчалардаги вивескаларни ўқий бошлади: «Контора ва омбор. Тиш доктори». Ҳа, Доллига ҳаммасини айтаман. У Вронскийни ёмон кўради. Кўнглим оғриса ҳам, уят бўлса ҳам, майли, ҳаммасини Доллига айтаман. У мени яхши кўради, нимани маслаҳат кўрса, қиласман. Энди Вронскийга бўйин эгмайман; ўзимни унга тарбият қилдириб қўймайман. Филиппов, калач ионлар. Булар хамирни Петербургга олиб боришар эмиш. Москванинг суви жуда яхши-да. Митишиб қудуклари ва чалпаклари. Шундан кейин узоқ, узоқ ўтмишда, энди ўн етига кирган чоғларида холаси билан Троицага борганини эслади. «Яна отда борган эдим. Наҳотки ўша қўллари қип-қизил қиз мен бўлсан? У маҳаллар мен етиша олмайдиган ажойиб кўринган нарсаларнинг кўпи энди маъносиз, аҳамиятсиз бўлиб қолди, у маҳаллар ихтиёrimda бўлган нарсаларга энди мен ўлсан ҳам етиша олмайман. Ўзимни шунчалик қора ерга уришимга ўша маҳаллар ишона оларнидим? Хатимни олиб, роса керилади, роса мамнун бўлади! Лекин мен унга кўрсатаман... Бу рангдан мунча сассиқ ҳид келади. Нега улар ҳадеб бўяшади. Ҳадеб бинолар қуришади-я? Модалар ва кийимлар!.. — деб Анна вивесканни ўқиди. Бир эркак унга салом берди. У Аннушканинг эри эди. Анна Вронский айтган сўзни эслаб: «Бизнинг танимизга тушган қуртлар,— деди.— Бизнинг танимизга? Нима учун бизнинг танимизга? Шуниси даҳшатлики, ўтмишни туб-томири билан юлиб ташлаб бўлмайди. Юлиб ташлаб бўлмайди. Лекин ўтмиш хотирасини хаспўшлаб кетса бўлади. Мен ҳам хаспўшлаб кетаман». Шу он Анна Алексей Александрович билан ўзи ўртасида бўлиб ўтган нарсаларни, буларни эсдан қандай чиқарганини хотирлади. «Долли мени иккинчи эридан чиқяпти, шунинг учун мени ишқа, деб ўйлар балки, ажабо, мен ҳақ бўлмоқчимани? Ҳақ бўлолмайман!» деди-ю, йиғлагиси келиб кетди. Лекин ўтиб кетаётган иккита қизнинг нимага кулишлари мумкинлигини дарҳол ўйлашга тутинди. «Бўлса-бўлмаса, ишқ-муҳаббатдан гаплашаётишгандир-да? Ишқ савдосининг нечоғлиқ ғамгин, тушкин нарса эканлигини билишмайди... Ҳиёбон ва болалар. Учта бола чопишиб,

от-от ўйнашяпти. Серёжа! Энди мен ҳамма нарсадан жудо бўламан. Уни қайтариб келтиролмайман. Ҳа, агар қайтмаса, ҳамма нарсадан жудо бўламан. Поездга кечикиб қолиб, энди етиб келган бўлса ҳам ажаб эмас. Яна ўзингни хор қилмоқчимисан?— деди у ўзига.— Йўқ, Доллиларникига кираман-у, бор гапни айтаман: мен бахти қора бўлдим, мен шунга лойиқман, мен айборман, ҳар ҳолда бебаҳтман, менга ёрдам қил, дейман. Бу отлар, бу коляска,— бу коляскада ўзимга ўзим бирар жирканч кўринаман,— буларнинг ҳаммаси уники, лекин буларни мен энди кўрмайман».

Анна Доллига айтадиган бутун дарду аламларини ифода қила биладиган сўзларни ўйлай-ўйлай, жўрттага юрагига туз сепиб, зинадан чиқиб борди. Даҳлизга киргандан кейин. Ким бор?— деб сўради.

— Катерина Александровна Левина,— деди лакей.

«Кити! Бир маҳаллар Вронский ошиқ бўлган ўша Кити,— деб ўйлади Анна. У Китига уйланмаганига афсус ейди. Мени эса нафрат билан эслаб, мен билан тошиганига афсусланади».

Анна келган пайтда, опа-сингил чақалоқни боқиш тўғрисида маслаҳатлашиб ўтирган эди. Суҳбатларига ҳалал берган меҳмонни Доллининг ўзи кутгани чиқди.

— Вой, ҳали кетганинг йўқми? Бугун ўзим бормоқчиyдим,— деди Долли,— бугун Стивадан хат олдим.

Анна Китини кўриш учун теварагига жаланглаб:

— Биз ҳам телеграмма олдик,— деди.

— Алексей Александровичнинг муддаоси нима эканлигига тушунолмаганини, лекин жавоб олмасдан қайтмаслигини ёзибди.

— Мен ёнингда бирор бормикан деб ўйловдим. Хатни ўқисам бўладими?

Долли хижолат бўлиб:

— Ҳа, Кити бор,— деди,— болалар бўлмасида ўтирибди. Қаттиқ бетоб эди.

— Эшитдим. Хатни ўқисам бўладими?

— Ҳозир олиб келаман. Лекин Алексей Александрович оёгини тираоб олмабди; аксинча, Стива умид борлигини айтибди,— деди Долли, эшик оғзида тўхтаб.

— Менинг умидим йўқ, жавобига зормасман,— деди Анна.

Анна ёлғиз қолгандан сўнг: «Бу нимаси, Кити мен билан кўришишни ўзи учун разолат деб ҳисоблайдими?—

деб ўйлади.— Қим билади, балки ҳақдир. Бу бир ҳақиқат бўлса ҳам, лекин бир маҳаллар Вронскийни яхши кўрган Қити буни менга рўкач қилмаслиги керак эди. Биламан, мени шу аҳволимда биронта бообрў хотин қабул қилолмайди. Биламан, Вронский билан топишган мийнитимдан бошлаб ҳамма нарсамни унинг йўлида фидо қилганман! Фидокорлигимнинг мукофоти шу бўлди! О, кўришга кўзим йўқ уни! Нима учун ҳам бу ерга келдим? Ҳолим яна ҳам ёмон, яна ҳам оғир бўлди.— Анна нариги хонада опа-сингилларнинг ўзаро гаплашганларини эшиди.— Энди Доллига нима ҳам дейман? Ўзимнинг бебахтлигимни айтиб, Китини суюнтирайми? Ўзимни унинг ҳимоятига таслим қиласми? Йўқ, барибир, Долли ҳам ҳеч нимага тушунмайди. У билан гаплашадиган гапим ҳам йўқ. Фақат Китини кўрсам, уларнинг ҳаммасидан нафратланганимни, энди менга ҳеч бир нарсанинг фарқи йўқлигини кўрсатсан яхши бўлар эди».

Долли хатни олиб кирди. Анна ўқиб чиқиб, индамасдан қайтариб берди.

— Мен буни билардим,— деди Анна.— Мени бу нарса заррача ҳам қизиқтирмайди.

Долли Аннага мароқ билан қараб:

— Нега энди? Мен бўлсан, аксинча, умидворман,— деди. Долли уни ҳеч бир маҳал мана шундай ғалати, тажанг ҳолда кўрмаган эди.— Қачон қишлоққа чиқиб кетасан?— деб сўради.

Анна кўзларини сузиб, рўпарасига қараб ўтиради. Доллининг саволига жавоб бермади.

Анна эшик томонга қараб қизарди-ю:

— Нега Қити мендан қочади?— деб сўради.

Долли ёлғонни дўндиrolmas эди, шунинг учун ўнғай-сизланиб:

— Вой, йўғ-э! Чақалогини эмизяпти, ҳеч эпини қиломовди, маслаҳат бердим... Келганингни эшитиб жуда суюнди. Ҳозир киради,— деди.— Ҳа, мана келди.

Қити Аннанинг келганини эшитиб, олдига чиқишини хоҳламаган эди, Долли қўймади. Қити ўзини қўлга олиб ичкари кирди, қизариб-бўзариб Анна ёнига келди. Кейин унга қўлини бериб, қалтироқ товуш билан:

— Мен жуда хурсандман,— деди.

Қити ичида бу бузуқ хотинга бўлган душманчилик ҳисси билан унга шафқатли бўлиш истаги ўртасида кураш боргани учун қисилиб, тортинайтган эди; лекин Ан-

нанинг чиройли, истараси иссиқ юзини кўрди дегунча душманчилиги бир зумда йўқ бўлди.

— Мабодо мен билан кўришгингиз келмаганда ҳам, мен бунга ажабланимас эдим. Мен ҳамма нарсага кўнишиб қолганман. Касал бўлдингизми? Ҳа, бир оз ўзгариб қолибсиз,— деди Анна.

Кити Аннанинг ўзига душман кўзи билан қараётганини сезиб турарди. У Аннанинг бундай қарашини бир маҳаллар ўзига ҳомийлик қилган бу жувоннинг энди ўзининг олдида ноқулай аҳволга тушиб қолганлигидан деб билиб унга юраги ачишиди.

Улар Китининг касал бўлганидан, чақалоқдан, Стивадан гаплашган бўлишса ҳам, Аннани ҳеч бири қизиқтиргани кўриниб турарди.

Анна ўрнидан турәтиб:

— Сен билан хайрлашгани келувдим,— деди.

— Қачон жўнамоқчисизлар?

Лекин Анна жавоб қилмай яна Китига юзланди. Күлимсираб туриб:

— Сизни кўрганим учун жуда хурсанд бўлдим,— деди.— Сизнинг таърифингизни шунча кўп эшиздимки, ҳатто эрингиз ҳам айтди. Эрингиз менинг олдимга келувди, у менга жуда ёқди,— деди; у бу сўзни ёмон ният билан айтган эди.— Ҳозир қаердалар?

— Қишлоққа кетганлар,— деди Кити, қизарниб.

— Мендан салом айтинг, албатта салом айтинг.

Кити Аннанинг кўзларига ҳамдард тикилиб туриб:

— Албатта айтаман!— деди соддалик билан.

— Хайр энди, яхши қол, Долли!— Анна Доллини ўпди. Китининг қўлинни қисиб, шошиб чиқиб кетди.

Кити опаси билан холи қолганда:

— Ҳали ҳам бурунгидай, ҳали ҳам ўшандай жозибадор, жуда чиройли!— деди.— Лекин нимагадир одамнинг раҳми келади! Жуда ҳам раҳми келади!

— Йўқ, бугун аҳволи жуда ҳам бошқача,— деди Долли.— Даҳлизга узатиб чиққанимда, йиғлагиси келиб турганга ўхшаб кўринди.

XXIX

Анна боя уйдан чиққанда ўзини қандай аҳволда сезган бўлса, ҳозир коляскага ундан баттарроқ аҳволда чи-

қиб ўтиради. Аввалги азобига энди хўрлик ва ҳақирлик ҳислари ҳам қўшилган эди; Анна бу нарсанни Кити билан кўришгандан равшан ҳис этди.

— Қаёққа ҳайдашимни буюрадилар? Уйгами? — деб сўради Пётр.

Анна энди қаёққа боришини ўйламасданоқ:

— Ҳа, уйга,— деди.

«Улар менга аллақандай қўрқинчли, тушуниб бўлмайдиган таажжуб нарсага қарагандай қарашибди-я! — Анна яёв кетаётган икки кишига қараб ўйланди: — У ҳамроҳига шунча ҳарорат билан нималарни гапиряпти экан? Тавба, кўнглидаги нарсаларни бирорвга айтаб бўладими? Мен ҳам Доллига айтмоқчи эдим, яхши ҳамки, айтмадим. Айтсан, бебахтлигимдан хурсанд бўларди! Хурсандлигини-ку яширади-я, лекин у ҳасад қилган ҳузуру ҳаловатим учун жазомни тортганимга суюнار, у ҳис қилган асосий нарса шу суюнч бўларди. Кити-чи, ў, у жуда қаттиқ суюнарди. Мен бу нарсаларни беш бармоғимдай биламан! Мен эрига одатдагидан ортиқ мулозамат қилганимни Кити билади. Шунинг учун у рашк қилади, мени кўролмайди, ҳатто нафратланади. Унинг назарида, мен ахлоқсиз хотинман. Агар ахлоқсиз хотин бўлганимда, эрини ўзимга ошиқ қилиб олардим. Албатта, хоҳласам. Ҳа, бир қур хоҳладим ҳам. — Шу маҳал Аннанинг рўпарасидан юзи қип-қизил, семиз бир жақоб коляскада келаверди; у, Аннани таниши деб ўйлаб, ялтироқ шляппасини ялтироқ тақири боши устида кўтарди-ю, янглишганини тушуниб, ўтиб кетаверди. Анна шу жаноб тўғрисида: — Мана бу ўзидан мамнун, — деб ўйлади. — У мени танийман деб ўйлади. Лекин у ҳам дунёда мени танийдиган ҳар қандай одамчалик кам танийди. Мен ўзим ҳам ўзимни таниёлмайман, билмайман. Французлар айтганидек, мен фақат иштаҳамни биламан. — Қўчада иккита бола мороженоечини тўхтатди; мороженоечи бошидан кувасини олиб, лунгисининг учи билан юзини артди. Анна буларни кўриб: — Ана буларнинг кўнгли ифлос мороженоени қўмсаб қолибди. Булар мазасини билишса керак, — деб ўйлади. — Ҳаммамизнинг ҳам кўнглимиз ширин, мазали нарсанни тусайди. Конфет бўлмаса, ифлос мороженоени. Кити ҳам шунаقا: Вронский бўлмаса, Левинни хоҳлади. Шунинг учун менга кўзи куяди. Шунинг учун мени кўролмайди. Ҳаммамиз ҳам бир-бirimizни кўролмаймиз. Мен Китини, Кити мени. Мана

шу гап тўғри. Тюткин coiffeur. Je me fais coiffer par¹ Тюткин... У келганда шу гапни айтаман,— деб ўйланди-ю, кулимсираб қўйди. Лекин шу пайт қизиқ гапни айтадиган ҳеч кими йўқлигини эслади.— Ҳеч қандай куладиган, вақтни чоғ қиладиган нарса йўқ. Ҳаммаси жирканч. Кечки ибодат зангини чалишяпти. Анови савдогар ўлиб-тирилиб чўқиняпти! Худди бир нарсани тушириб юборадигандай қўрқади. Нимага керак экан-а бу черковлар, бу занг уришлар, бу ёлғон-яшириқлар? Анови жону жаҳдлари билан сўкишаётган извошчилар сингари, биз ҳам бир-биrimизни кўришга кўзимиз йўқлигини яшириш учунгина керак-да. Яшвин: «Мен билан қиморга ўтирган одам ичимдаги кўйлагимгача ютишни хоҳлайди, мен ҳам уни», дейди. Мана бу гап тўғри!»

Бу ўйлар уни шу қадар банд қилдики, шу ўйлар билан уйига етиб келганини билмай қолди. Уни қаршилашани чиққан шдайцарни кўргандагина Вронскийга хат билан телеграмма юборгани эсига тушди.

— Жавоб борми?— деб сўради Анна. Швейцар:

— Ҳозир қарайман,— деди-ю, конторкага қараб, ундан телеграмма солинган нафис квадрат конвертни олиб берди. Анна: «Соат ўндан олдин боролмайман, Вронский», деган сўзларни ўқиди.

— Чопар қайтдими?

— Йўғ-а,— деди швейцар.

Анна: «Агар шундай бўлса, мен ҳам нима қилишимни биламан,— деб ўйлади-ю, юрагида мужмал бир газаб ва қасос эҳтиёжи туғилганини сезиб, юқорига чопиб чиқиб кетди.— Мен ўзим олдига бораман. Бутунлай кетишдан аввал, юрагимдаги бор гапни айтиб оламан. Ҳеч қаҷон ҳеч кимдан ана шу киши қадар нафралланмаганман!»— деб ўйланди. Кейин унинг қозиқдаги шляпасини кўриб, жирканганидан сесканиб кетди. Анна Вронскийнинг телеграммаси ўзи юборган телеграммага жавоб эканини, юборган жатини ҳали олмаганини фаҳмламади. У Вронскийни ҳозир онаси ва Сорокина билан бамайлихотир гаплашиб, ўзининг изтиробларидан қувониб ўтирганини тасаввур этди. Қаерга боришини ҳали билмаса ҳам ўз-ўзига: «Ҳа, тезроқ бориш керак»,— деди. Анна бу даҳшатли уйда сезаётган ҳис-туйғулардан тезроқ қутулиш ҳаракатида эди. Бу уйдаги хизматкорлар, деворлар,

¹ сартарош. Менинг соchlаримни Тюткин тараиди (франц.).

буюмлар — буларнинг ҳаммаси унда нафрат ва ғазаб үйготар, уни оғир бир нарсадай эзарди.

«Ҳа, темир йўл станциясига бориш керак, бу ҳам бўлмаса, ўша ерга бориб, айбини очиб ташлаш керак». Анна газеталардан а тариб, поездлар жадвалини қарди. Поезд кечқурун соат саккизу икки минутда жўнар эди. «Ҳа, улгураман». Анна, коляска тайёрлашни буюриб, бир неча кунга етгулик нарсаларни йўл халтасига жойлай бошлади. У энди бу ерга қайтиб кёлмаслигини биларди. Миясига келган планлар қаторида шу нарсани ҳам дудмалгина ҳал қилиб олди: станцияда ёки гравиняниг мулкида юз берадиган ҳодисадан кейин Нижегород темир йўли билан биринчи учраган шаҳарчага бориб, ўша ерда тушиб қоладиган бўлди.

Овқат столга келтириб қўйилган эди; Анна овқат ёнига келиб, нон билан сирни ҳидлаб кўрди-да, ейиладиган нарсаларниг ҳаммасини^{ни} кўнглини афдарганига қаноат ҳосил қилгандан сўнг колясканি келтиришга буюриб, ўзи ташқарига чиқди. Вақт чоштоҳдан ўтган, уйнинг кўланкаси бутун кўчани қоплаб олган эди; ҳаво очиқ бўлганидан, офтоб тушиб турган ерлар илиқ эди. Ул-булларини кўтаришиб узатгани чиқсан Аннушка ҳам, ул-буларни коляскага юклаган Пётр ҳам, афтидан, норози кўринган кучер ҳам — ҳаммаси уни жиркантириб, ўз сўзлари ва ҳаракатлари билан ғашига тегарди.

— Пётр, сен менга керак эмассан.

— Бўлмаса, билетни ким олади?

— Майли, хоҳлаганингни қил, менга барибир,— деди бўғилиб Анна.

Пётр сакраб коляска олдига чиқди-да, қўлларини биқинига тираб туриб, вокзалга ҳайдашни буюрди.

XXX

Коляска йўлга тушди-ю, майда тошлар ётқизилган кўчада гурсиллаб, силкина-силкина юриб кетди; таассуротлар яна бирин-кетин ўзгара бошлади; шунда Анна: «Ана, яна бошланди! Мен ҳамма нарсани уқа бошладим»,— деди ўзига.

«Айтгандек, жуда яхши ўйлаган кейинги ўйим нима тўғрисида эди?— Анна ўйлаган нарсаларини эслашга тиришди.— Тюткин coiffeur? Иёқ, бу эмас. Ҳа, айтгандек, Яшвиннинг гапи тўғрисида: одамларни бир-бирига

боғлаб турган бирдан-бир нарса — яшаш учун кураш-у, нафрат холос.— Анна тўрт отлиқ коляскага тушиб, афтаридан, шаҳар ташқарисига вақтичоғлик қилгани кетаётган жўраларга хаёлан мурожаат қилди.— Йўқ, бекор кетяпсизлар. Олиб кетаётган итингиз ҳам сизларга ёрдам қилолмайди. Ўзлигингидан қочиб кетолмайсиз». Пётр қараган томонга кўз, ташлаб боши ликиллаб бораётган ўлгидай маст бир фабрика ишчинини кўрди; уни городовой аллақаёққа олиб кетаётган эди. «Ҳа, мана бу қочса ажаб эмас,— деб ўйлади Анна.— Граф Вронский билан биз ҳам бу ҳузуру ҳаловатни тополмадик, гарчи бундан кўп нарса кутган бўлсак ҳам». Шундан кейин Анна ўзи билан Вронский ўртасида бўлган ва илгари ўйлашдан қочиб юрган муносабатини мана шу равшан ёруққа биринчи марта солди, чунки у бу ёруғда ҳамма нарсани кўра бошлаган эди: «У менинг нимамга зор эди; муҳаббат шуҳратпарастлигини қондириш истаги қадар эмас эди». Анна унинг сўзларини, топишган кунларида итоаткор овчи ит муқомларини эслатувчи қилиқларини хотирлади. Энди ҳамма нарса шуни тасдиқларди. «Ҳа, муваффақияти билан мақтамоқчи бўлган. Албатта, муҳаббат ҳам бор эди, лекин кўпроқ ҳиссаси муваффақиятдан туғилган фуур эди. У мен билан мақтанаради. Энди бу нарсалар ўтиб кетди. Фуурланадиган нарсаси қолмади. Энди ғуурланимайди, балки хижолат бўлади. У мендан олиши мумкин бўлган ҳамма нарсани олди, энди менинг кераклигим қолмади. Мендан безиб кетди, энди менга нисбатан фақат номуссизлик қилмасликка тиришади. Сарсонгарчилликка хотима бериш учун, эримдан ажратиб, менга уйланиш истагида эканлиги кеча оғзидан чиқиб кетди. У мени яхши кўради, лекин қандай? The zest is gone!— Анна Манеж майдонида отда кетаётган қизил юз гумаштага қараб:— Бу ўзидан мамнун, ҳаммани ҳайрон қолдирмоқчи,— деб ўйланди,— ҳа, у мендан илгарилари олган лаззатини ололмайдиган бўлиб қолди. Агар уни ташлаб кетсан, юрак-юрагидан хурсанд бўлади».

Бу бир тахмин эмас эди— буни Анна ҳаётнинг ванисонлар муносабатининг маъносини энди очиб кўрса-таётган равшан ёруғда кўриб турарди.

«Менинг муҳаббатим ҳамон ўт олиб, худбинлашиб,

¹ Дами қайтган (ингл.).

униги эса кундан-кунга сўниб боряпти, шунинг учун ҳам бир-бири миздан айрилияпмиз,— деб Анна ўйини давом қилдирди.— Энди бунинг чораси йўқ. Мен бутун борлигим билан унга боғланганман, унинг ҳам бутун борлиги билан менини бўлишини талаб қиласман. У эса кундан-кунга мендан узоқлашишни истайди. Биз топишиш учун бир-бири мизга нешвозд бордик, кейин эса турли томонга қараб ажраб боряпмиз. Энди буни ўзгартириб бўлмайди. У мени бемаъни раشك қиласан, дейди; мен ўзимга бемаъни раشك қиласман, дейман; лекин бу нотўғри гап. Мен раشك қилмайман. Норозиман. Лекин..— Анна оғзи ни очди ва бирдан мисига келган фикрдан ҳаяжоналиб, нарироқ сурилиб ўтириди.— Мен унинг эркалашлари ни эҳтирос билан севувчи маъшуқаси эмас, бошқа бирон нарса бўла олсан кошки эди; лекин мен бошқа нарса бўлишини хоҳламайман, эпини ҳам қилолмайман. Мана шу истагим билан уни ўзимдан жиркантираман, у эса мени ғазаблантиради; тўғридан ҳам, бу бошқача бўла олмайди. У мени алдамайди. Сорокинани қўз остига олиб қўймаганини, Китига ошиқ эмаслигини, менга вафосизлик қилмаслигини, ажабо, билмайманми? Мен буларнинг ҳаммасини биламан, лекин билганим билан мушкулим осон бўлмайди-ку, агар у мени севмаса-ю, фақат бурчини бажо келтириш учун меҳрибонлик қилса, ардоқласа, мен хоҳлаган нарса бўлмаса,— бу ахир қаҳру ғазабдан минг чандон баттар-ку! Бу — дўзах! Ҳозирги аҳволим эса — дўзахнинг ўзи. У мени кўп вақтлардан бери яхши кўрмайди. Муҳаббат тугаган жойдан эса нафрат бошланади. Бу кўчаларни мен ҳеч билмайман. Тогдек уйлар, уйлар, одамлар.. Одамларнинг сону саниғи йўқ, ҳаммаси ҳам бир-бирини кўролмайди. Хўп бўлмаса, бахтли бўлиш учун ўзим хоҳлаган нарсамни ўйлаб чиқарай. Хўпми? Талоқ оламан, Алексей Александрович Серёжаки менга беради, мен ҳам Вронскийга тегаман». Анна Алексей Александровични тилга олган соати уни, мўмин, жонсиз, сўник кўзларини, кўк томирли оппоқ қўлларини, гап оҳангларини, бармоқларини қисирлатишни фавқулодда бир равшанлик билан худди тирик кишидай қўз олдига келтирди-да, ўрталарида бўлган ва у ҳам муҳаббат деб аталган ҳисни эсига олиб, жирканганидан жунжикниб кетди. «Хўп, талофимни олиб Вронскийга тегдим ҳам. Хўш, ундан кейин Кити менга бугунгидақа қарамай қўядими? Йўқ. Серёжа ҳам менинг

иккита эрим борлигини сўрамай, ўйламай қўядими? Вронский иккаламизнинг ўртамида қандақа янги ҳис, бўлиши мумкин деб ўйласа бўлади? Бахт тўғрисида оғиз очмай қўя қолай, фақат азобнинг ўзи бўлмаслиги мумкинми кан? Ўйқ, асло йўқ!— деб жавоб берди Анна, энди заррача ҳам иккиланмасдан.— Бўлмаслиги мумкин эмас! Ҳаётдаги ўйларимиз ажralиб боряпти, мен уни бахтсиз қиляпман, у мени. Энди уни ҳам, мени ҳам одам қилиб бўлмайди. Бутун сайи-ҳаракатлар қилинди, таидан жон чиқди. Ҳа, анови гадой хотин чақалоғини кўтариб олибди. У одамларнинг ўзига раҳми келади деб ўйлайди. Ажабо, биз бу дунёга фақат бир-бири мизни кўролмаслик, сўнгра ўзимизни ҳам, бошқаларни ҳам қийнашлик учун келмаганимизми? Ана гимназия талабалари кетишипти, кулишяпти. Серёжа-чи?— Анна ўғлини эслади.— Мен ҳам Серёжани яхши кўраман деб ўйлаб, меҳрим билан маст-аласт, бўлиб юрардим. Лекин усиз ҳам яшадим-ку, бошқа бир муҳаббат учун ундан кечдим-ку, шу муҳаббат билан маст-аласт бўлиб юрган пайтларимда боламдан кечганим учун шикоят қилмадим-ку». Ана шундан кейин Анна муҳаббат деб атаган нарсасини жирканиб эслади. Анна ўзининг ҳам, ҳамма инсонларнинг ҳам ҳаётини равшан кўра олганидан қувона бошлади. «Мен ҳам, Пётр ҳам, кучер Фёдор ҳам, анови савдогар ҳам, бу эълонлар бизни таклиф қилаётган Волга бўйларида яшовчилар ҳам шундай, ҳамма ерда, ҳамиша шундай»,— деб ўйларди Анна, Нижегород станциясининг пастак биносига яқинлашиб қолганларида. Уларни кўриб ҳаммоллар югуришиб келганда, Пётр:

— Обираловкага олайми?— деб сўради.

Анна қаерга, нимага келганини бутунлай эсидан чиқариб қўйган эди, шунинг учун саволни зўрга тушунди. Пуллик ҳамёнини Пётрга узатиб:

— Ҳа,— деди-ю, қизил халтачасини олиб, коляскадан тушди.

Анна оломон орасидан биринчи класс залига қараб борар экан, аҳволининг бутун икир-чикирларини ва ўзини иккилантирган қарорларини секин-секин ёдига туширди. Гоҳ умид, гоҳ умидсизлик эски оғриқлар жароҳатлаган, ҳилвираб қолган юрагининг яраларини тимдалар эди. Анна юлдуз шаклли диванда ўтириб, поездни кута бошлади: залга кириб чиқувчиларга (буларнинг ҳаммаси кўнглини ағдарар эди) нафрат билан қаради:

гоҳ станцияга қандай келишини, Вронскийга қандай хат ёзишини, нималар ёзишини, гоҳ Вронскийнинг ҳозир (Аннанинг изтиробда эканини тушунмай) ўз ахволидан онасиға зорланаётганини, ўзи уларнинг уйига қандай кириб боришини, Вронскийга нималар дейишини ўйлади. Гоҳ турмушининг яна бахтли бўлиб кетиши мумкинлигини, Вронскийни нақадар азоб билан севганини, энди эса кўришга кўзи қолмаганини, юраги жуда -ёмон ураётганини ўйлади.

XXXI

Кўнфироқ чалинди; шумшук, беҳаё, шошма-шошар, шу билан бирга ўzlари қолдирган таассуротга эътиборлари баланд ёш-яланглар залдан ўтиб кетди; эгнига зарбоф кийим, оёқларига ботинка кийиб олган ҳайвонсифат тўпори Пётр ҳам залдан ўтиб, Аннани вагонга узатиб қўйиш учун унинг ёнига келди. Анна шовқин-сурон кўтаришиб турган эркаклар ёнидан платформада ўтиб кетаётганда, улар жим бўлиб қолиши; улардан бири иккинчисига алланима деб шипшиди, албатта, хунук сўз айтган бўлса керак. Анна вагоннинг баланд погонасига чиқди-да, купега ёлғиз ўзи кириб, бир маҳаллар оппоқ бўлган, энди эса кирланган пружинали диванга ўтириди. Диванга қўйган халтаси пружина устида бир неча бор ирғишилагандан сўнг жимиб қолди. Пётр дераза олдида зар ҳошияли шляпасини кўтариб хайрлашган бўлди-да, аҳмоқларча тиржайди, беҳаё кондуктор эшикни ёпиб, қулфлаб қўйди. Кенг чопон кийган бир ногирон хотин (Анна бу хотинни хаёлан яланғочлаб, ногиронлигидан ваҳимага тушди), яна битта қиз сохта кулги билан пастдан югуришиб ўтди.

— Катерина Андреевчаникида, ҳаммаси ўша ерда, та *tante*¹ — деб қизалоқ қичқирди.

Анна: «Ҳали муштумдай қиз-у, бу ҳам расво бўлган, қийшанглайди», — деб ўйлади. Қейин, ҳеч кимни кўрмаслик учун, жадал ўрнидан туриб, бўш вагоннинг нариги томонидаги деразаси ёнига бориб ўтириди. Бошидаги фурражкаси тагидан патак соchlари чиқиб турган, ҳамма ёғи кир-чир бадбашара бир мужик шу дераза ёнидан вагон филдиракларига энгашиб қараб ўтиб кетди. — «Бу хунук мужик менга таниш кўринади-я», — деб ўйлади

Хола (франц.).

Анна. Шундан кейин туши эсига келди-ю, ваҳимадан титраб, нарги эшик томонга ўтиб кетди. Кондуктор эшикни очиб, бир эру-хотинин киргизди.

— Ташқарига чиқадиларми?

Анна жавоб бермади. Кондуктор ҳам, ичкари кирганлар ҳам Аннанинг парда тўсиб турган юзидағи ваҳимани сезмади. Анна яна бояги бурчакка келиб ўтирди. Эру хотин рўпарага ўтириб дикқат билан, лекин зимдан Аннанинг кўйлагига тикилиб қолди. Эр ҳам, хотин ҳам Аннага жирканч кўринарди. Эр Аннадан папирос чекишига ижозат сўради; лекин папирос чекиш учун эмас, у биган гаплашин учун сўраганлиги равшан эди. Розилик олгандан сўнг, чекишдан кўра кўпроқ сўзлашгиси келганини хотинига французчалаб айта бошлади. Улар атанин Анна эшитсан деб, бемаъни нарсаларни гапиришар эди. Анна уларнинг бир-бирларидан безор бўлганникларини ва бир-бирларини кўришга кўзлари йўқлигини равшан кўриб турарди. Дарҳақиқат, бундай аянч, ногирон одамлардан нафратланмай бўлмас эди.

Иккинчи кўнғироқ чалинди; кейин юклар ташила бошланди, шовқин-сурон, кулгилар эшитилди. Ҳеч кимнинг суюниб-шодланишига ҳеч қандай асос йўқлиги Аннага шу қадар равшан эдики, бу кулгилар ғашига тегиб, жонини оғрита бошлади. Буларни эшитмаслик учун қулоқларига пахта тиқиб олгиси келди. Ниҳоят, учинчи занг урилди, ҳуштак, сўнгра паровоз гудоги эшитилди, вагонлар силкинди, рўпарасида ўтирган эркак чўкиниб олди. Анна унга жаҳл билан қараб: «Бир сўраш керак эди: у бу қилиғи билан нимани билдиromoқчи экан?»— деб ўйланди. У хоним ёнидан деразага қараб, яқинларни узатгани чиққан ва платформада тик турган, худди орқага сузиб кетаётгандек кўринишган одамларни томоша қила бошлади. Анна тушган вагон рельслар улангани жойларда бир хил силкиниб, платформа ёнидан, тош девор, темир лавҳа ва бошқа вагонлар ёнидан ўтиб кетди: фидираклар рельсларда хиёл зингиллаб текис фидирааб борар, деразадан ёрқин оқшом қуёши тушар, шабада пардани ўйнар эди. Анна вагондаги қўшииларини эсидан чиқарди; энди у секин силкиниб бораётган вагонда ўпкасини тўлдириб тоза ҳаво олар, яна хаёл сурарди:

«Ҳа, айтгандек, нимада тўхтаб эдим?— Ҳа, ҳаётни азобу уқубатдан иборат қилиб қўймайдиган бирон чора ўйлаб тополмаслигим, ҳаммамиз фақат азобу уқубат

кўриш учунгина дунёга келганимиз, буни ҳаммамиз била туриб, яна ўзимизни алдаш учун ҳар хил баҳоналар ўйлаб чиқаришимиз устида тўхтаб эдим. Ҳақиқатни кўрганингда нима ҳам қила оласан!»

Аннанинг рўпарасида ўтирган хоним француздчалаб:

— Ақл инсонга ўзини безовта қилаётган нарсалардан қутулиш йўлини топиш учун берилган,— деди; кейин топган бу гапидан хурсанд бўлди шекилли, башарасини буриб тамшаниб кўйди.

Бу сўзлар Аннанинг миясига келган ўйларга жавобдай бўлиб тушди.

«Безовта қилаётган нарсалардан қутулиш»,— деб такрорлади Анна. Сўнг, қизил юз эр билан унинг озғин хотинига қараб, бу дардман хотин ўзини тушунилмаган хотин ҳисоблаганини, эри алдашини ва хотинидаги бу тушунчани қувватлаб келишни пайқади. Анна уларнинг ўтмишини, юракларининг хилват жойларини худди чироқ тутиб кўргандай бўлди. Лекин бу ерда қизиқадиган нарсалар бўлмаганидан ўз ўйларини давом қилдирди.

«Ҳа, бу нарса мени жуда безовта қиласди, ақл эса шу безовталиктан қутулиш учун берилган; демак, қутулиш керак. Қарайдиган нарсанг бўлмагандан кейин, буларнинг ҳаммаси разил, паст нарсалар бўлгандан кейин нима учун шамни ўчирмаслик керак? Лекин қандай қилиб? Бу кондуктор нега ходалар устидан югуриб ўтди, нариги вагондаги ёшлар нега қичқиришади? Нега гаплашишади, нега кулишади? Ҳамма нарса ноҳақ, ҳамма нарса ёлғон, ҳамма нарса алдов, ҳамма нарса ёвузликтан иборат!..»

Поезд станцияга келганда, Анна бошига йўловчилар билан бирга ташқарига чиқди-да, худди моховлардан қочгандек, улардан қочиб, платформага бориб турди; у бу ерга нима учун келганини, эслашига ҳаракат қилди. Илгарилари ўзига иложи бор бўлиб кўринган нарсалар энди ақлига ҳеч сиғмас, айниқса ўзини тинч қўймаётган бу бадбуруш одамлар оломонининг шовқин-суронида буни тушуна олмасди. Гоҳ ҳаммоллар ёнига югуриб келишиб, хизматларини таклиф қилишади: гоҳ ёшлар пошналарини платформа тахталарида дукурлатиб ўтишади, баланд овоз билан гаплашиб унга қарашади; гоҳ рўпарадан келаётган одамлар йўл бераман деб урилиб кетишади. Анна, жавоб келмаган бўлса, яна нари кетишими эслади-да, ҳаммоллардан бирини тўхтатиб Вронскийга хат олиб борган кучер шу ердами-йўқлигини сўради.

— Граф Вронский? Улар юборган одам ҳозиргина шу ерда эди. Қиягиня Сорокина билан қизини кутиб олишиди. Кучернинг башараси қанақа?

Анна ҳаммол билан гаплашиб турганда, келишган кўк камзул кийиб, соатининг занжирини осилтириб олган қизил юз, хушчақчақ кучер Михайло қелиб хатни берди; у топшириқни шундай яхши бажарганидан мағур мўнираиди. Анна конвертни очди, ўқимасдан аввал юраги дукурлаб ура бошлади.

Вронский парвосизлик билан шу сўзларни ёзган эди:
«Қўп афсуски, хат менга вақтида етиб келмади. Соат ўнда бўламан».

«Шундоғ! Мен буни кутган эдим!»— деди Анна ўзиға ўзи заҳарханда қилиб.

Анна Михайлого қараб паст овоз билан:

— Хўп, сен уйга кетавер,— деди. У шунинг учун паст овоз билан гапирдики, юрагининг потирлаб уриши нафас олишига халақит бераётган эди. Кейин унга ҳам эмас, ўзига ҳам эмас, балки ўзини азоб чекишга мажбур қилувчига таҳдид билан мурожаат қилиб: «Йўқ, ўзимни сенг азоблантириб қўймайман!»— деди-ю, станция ёнида платформа билан юриб кетди.

Платформада юрган иккита оқсоч қиз, бошларини орқага ўгириб, Аннага қаравшиди-да, унинг эгнидаги кийимидан гапиришди. Аннанинг устидаги кружевани кўриб. «Асл кружева экан»,— дейишиди. Йигитлар Аннани ҳоли-жонига қўйишмас эди. Улар яна Аннанинг юзига қараб кулишди, файри табиий бир овоз билан қичқиришиб, ёнидан ўтиб кетишиди. Станция бошлифи ҳам кетаётуб, Аннанинг кетиш-кетмаслигини сўради. Қвас сотиб юрган бола кўзларини Аннадан олмас эди. Анна платформа бўйлаб ҳамон узоқлашиб борар эди. «Ё раббий, қаерга бораман?»— деб ўйлади. Платформанинг охирига етиб тўхтади. Қўзойнакли бир жанобни кутгани чиққап хонимлар билан болалар ёнига етганда, улар кулгиларини ҳам, гапларини ҳам тўхтатиб, Аннага қараб қолишиди. Анна одимини тезлатиб улар ёнидан узоқлашди; энди платформанинг четига етиб қолди. Шу пайт юк поезди келаверди. Платформа титрай бошлади. Аннага ўзи яна поездда кетаётган бўлиб кўринди.

Вронский билан биринчи марта учрашганида поезд босиб кетган одам шу он бирдан эсига тушди-ю, нима қилиш кераклиги миясига келди. Водокачкадан рельс-

ларга тушиладиган пиллапоялардан шахдам, енгил одимлар билан тушиб, ўзининг қоқ ёнидан ўтиб бораётган поездга тақалиб келип тўхтади. Анна вагонларнинг тагига, винтларига, занжирларига ва биринчи вагоннинг секин-секин ғилдираб бораётган катта чўян ғилдиракларига қараб, олдинги ғилдирак билан орқадағисининг ўртасини, бу ўрта нуқта ўзига қачон етиб келишини кўзлари билан чамалаб турди.

Анна вагон соясига, шпаллар устига тўкилган кўмир аралаш қумга қараб: «Ўша ерга!— деди ўзига,— ўша ерга, ғилдиракларнинг ўртасига, ана шунда уни ҳам жазолайман, ҳаммадан ҳам, ўзимдан ҳам қутуламан».

Анна биринчи вагоннинг қоқ ўртасига ўзини ташла-моқчи бўлди, лекин кўлидан чиқара бошлаган қизил халтаси халақит бериб, кечикиб қолди: ўрта нуқта ўтиб кетди. Энди кейинги вагонни кутиш керак бўлди. Одам чўмилгани бориб ўзини сувга ташлашга тайёрланиб турган пайтда юрагида уйғонадиган ҳисга ўхшаш бир ҳис Аннани қамраб олди. У чўқиниб олди. Чўқинар экан, одат бўлиб кетган ҳаракатлар қалбида қизлик ва болалик чоғларининг бир қатор хотираларини уйғотди; ана шунда ҳамма нарсани унинг кўзларидан яшириб турган зулмат пардаси бирдан парчаланди, ҳаёт ўзининг ўтмишидаги порлоқ шодиёналари билан бир зумгина кўз ўнгига гавдаланди. Лекин у яқинлашиб келаётган иккинчи вагоннинг ғилдиракларидан кўзларини олмаган эди. Орқа-олдин ғилдиракларнинг қоқ ўрта нуқтаси тенглашган пайтда қизил халтасини ирфитиб, бошини елкалари ичига олди-ю, ўзини вагон тагига ташлади, қўлларини ерга тираб, дарҳол туриб кетгиси келгандек, енгил ҳаракат билан тиз чўкиб олди. Худди шу он қилиб қўйған ишидан даҳшатга келиб: «Қаердаман? Нима қилиб қўйдим? Нима учун?»— деб Анна турмоқчи, ўзини орқага ташламоқчи бўлди; лекин аллақандай баҳайбат, омон бермайдиган бир нарса келиб бошига урилди, орқасидан тутиб юбориб, судраб кетди. Анна курашнинг ортиқ иложи қолмаганини сезиб: «Ё раббий, ўзинг кечир гуноҳларимни!»— деди. Мужик алланималар деб дўнғиллаб, темир устида ишларди. Шуъласида ҳаяжон, алдов, алам, ёвузлик тўла китобни ўқиган шам ҳар вақтgidан ҳам баландроқ лопиллаб ёнди, илгари зулмат ичидаги қолиб келган нарсаларни Аннага ёритиб кўрсатди, чирсиллаб сўна бошлади ва охир абадий сўнди.

САҚКИЗИНЧИ ҚИСМ

I

Орадан қарийб икки ой ўтиб кетди. Саратон ҳам ярим бўлиб қолди, Сергей Иванович эса Москвадан жўнаш тарааддудини энди кўра бошлади.

Бу муддат ичидаги Сергей Ивановичнинг ҳаётида баъзи ҳодисалар рўй берди. Олти йиллик меҳнатнинг самараси бўлган ва «Европа билан Россияяда давлат тузумининг асослари ҳамда шаклларини кўздан кечириши тажрибасига деб аталган китобини тугатганига ҳам бир йилчадан ортиб қолди. Бу китобнинг баъзи бўлимлари ва кириш сўзи вақтли нашриётда босилгани ҳамда қолган қисмлари Сергей Иванович томонидан ўз доирасига мансуб кишиларга ўқиб берилгани учун бу асарда юритилган фикрлар жамоат учун тамомила янги бир нарса бўла олмасди; шундай бўлса ҳам Сергей Иванович, китобим нашр этилганда жамиятда жиддий таассурот қолди, агар фанда бир тўнтариш ясамагандага ҳам, ҳар ҳолда фан оламида кучли ҳаяжон уйғотади, деб умид қиласди.

Бу китоб диққат билан пардозлангандан кейин ўтган йили босилиб, китобфурушларга юборилган эди.

Сергей Иванович китоби тўғрисида ҳеч кимдан фикр сўрамас, китобнинг қандай тарқалаётганини сўраган дўстларига малол келгандай сохта бир лоқайдлик билан жавоб берар, китобнинг қандай сотиб олинаётганини ҳам китобфурушлардан суриштирмас, фақат китобининг жамият ва адабиётда қолдириши мумкин бўлган дастлабки таассуротларини ўткир кўз ва зўр диққат билан кузатиб борарди.

Лекин орадан бир ҳафта ўтди, икки, уч ҳафта ўтди

ҳамки, жамиятда ҳеч қандай таассурот аломати кўринмади; унинг мутахассис ва олим дўстлари баъзан китобидан гап очиб қолишар, лекин бу гаплар табиатсозлик учунгина очилгани кўриниб турарди. Бошқа танишлари эса, бу китобнинг илмий мазмунига қизиқмаганликлари учун, Сергей Иванович билан гаплашганларида китобни оғизларига ҳам олишмас эди. Ҳозирги пайтда бутунлай бошқа нарса билан машғул бўлгац жамиятда тамоман бир лоқайдлик ҳукм сурарди. Адабиётда ҳам бир ойдан бери китоб ҳақида лом-мим дейилмади.

Сергей Иванович тақриз ёзишга қанча вақт кетишини бутун икир-чикирларигача ҳисоблаб чиқди, лекин мўлжалидан бир ой, икки ой ўтиб кетди-ю, бу хусусда ҳеч ким оғиз очмади.

Фақат «Шимол қўнғизи» номли журналда, овози йўқолган ашулачи Дарбантини ҳажв қилиб ёзилган фельетонда, Кознишевнинг китоби тўғрисида йўл-йўлакай бир неча ҳақоратомуз сўз айтилган эди; бу сўзлар Сергей Ивановичнинг китоби аллақачон омма томонидан қораланиб, умум масхарасига сабаб бўлганини кўрсатарди.

Ниҳоят, учинчи ойи бир жиддий журналда танқидий мақола чиқди. Сергей Иванович мақоланинг авторини танир эди. Уни бир қур Голубцовницида кўрган эди.

Мақоланинг автори жуда ёш ва нўноқ фельетончи бўлишига қарамай, қалами ғоят ўткир эди-ю, лекин маълумоти ҳаддан ташқари оз бўлиши устига, шахсий муносабатларда юраксиз ҳам эди.

Сергей Иванович мақола авторидан қаттиқ нафратланганига қарамай, мақолани том бир ҳурмат билан ўқишига киришди. Мақола даҳшатли эди.

Фельетончи китобни бошдан-оёқ тескари тушунган бўлса керак. Шундай бўлса ҳам у китобдан жуда усталлик билан мисоллар келтирган; бу мисоллар китобини ўқимаганларга (китобни қарийб ҳеч ким ўқимаган бўлса керак) унинг баландпарвоз сўзлар, шунда ҳам ноўрин ишлатилган (буни қўйиб кетилган савол аломатлари кўрсатиб турарди) иборалар йигиндисидан бошқа нарса эмаслигини, китоб авторининг бутунлай авом эканлигини равшан кўрсатар эди. Бу мақола шу қадар ўткир сўзлар билан ёзилган эдик, Сергей Ивановичнинг ўзи ҳам бундай ўткир сўзларни жон деб ишлатар эди, даҳшатли томони ҳам худди шунда эди.

Сергей Иванович тақризчи келтирган далилларнинг тӯғрилигини инсоф билан текшириб чиққан бўлса ҳам, масхара қилинган бу нуқсон ва камчиликлар устида бир зум ҳам тӯхтамади (чунки бу нуқсон ва камчиликлар жўрттага танлаб олингани ниҳоятда равшан эди), балки мақола автори билан қандай кўришиб, қандай гаплашганини бутун икир-чикиригача дарҳол эслашга ўтириди. Сергей Иванович: «Бирон тӯғрида кўнглига қатиқ тегмабидим экан?»— деб ўз-ўзидан сўради.

Сергей Иванович бу йигитнинг саводсизларча ишлатган бир сўзини тузатиб қўйганини эслади-ю, мақоланинг маъносига дарров тушуниб олди.

Бу мақоладан кейин китоб ҳақида матбуотда ҳам, оғизларда ҳам бир калима бўлсин сўз айтилмади; шундан кейин Сергей Иванович олти йил ўтириб шу қадар иштиёқ ва оғир меҳнат билан ёзилган асарнинг ному нишонсиз бўлиб кетганини кўрди.

Китобни ёзиб битиргандан сўнг, илгарилари вақтнинг кўпроқ қисмини банд қилиб келган кабинет иши тугаб қолган эди, бу ҳол Сергей Ивановичнинг аҳволини бешбаттар оғирлаштириб қўйди.

Сергей Иванович ақлли, билимли, соғлом, фаол одам эди, энди бутун куч-ғайратини қаерга сарф қилишни билмасди. Меҳмонхоналарда, қурултойларда, мажлисларда, комитетларда ва гапириш мумкин бўлган ерларнинг ҳаммасида қилинадиган гап-сўзлар вақтнинг фаяқат бир қисминигина оларди; лекин у, кўп вақт шаҳарда яшаган бир киши бўлгани учун, Москвага келгач, бутун умрини гап-суҳбатлар билан ўтказган тажрибасиз укасига ўхшаб бутун вақтининг гап-сўз билан ўтишига йўл қўймас эди, шу сабабли Сергей Ивановичнинг бўш фурсати ҳам, ақлий кучи ҳам кўп эди.

Китоби муваффақиятсизликка учрагани орқасида аҳволи оғир бўлиб қолган кунларида, баҳтига, ғайридинлар, американлик дўстлар, Самарадаги очарчилик, кўргазмалар, спиритизм¹ масалалари ўрнини авваллари устини кул босиб ётган славянлар масаласи эгалди-ю, Сергей Иванович, илгарилари ҳам бу масалани қўзғовчилардан бири бўлгани учун, бутун боши билан шу масалага шўнғиб кетди.

¹ Ароҳолар билан сўзлашиш мумкин деган бемаъни даъвога ишониш. (Тарж.).

Шу кунлари Сергей Иванович мансуб бўлган муҳитда славян масаласи-ю, Сербия урушидан бошқа ҳеч нарса оғизга олинмас ҳам, ёзилмас ҳам эди. Бекорчилар одатда вақтларини ўтказиш учунгина қиласиган нарсалар ўрнини энди славянлар масаласи банд қилди. Баллар, концертлар, зиёфатлар, ўтиришлар, хотинлар безаги, пиво, майхоналар — ҳаммаси славянларга ҳусни таважжуҳ кўрсатилаётгандан дарак берарди.

Бу тўғрида айтилган ва ёзилган нарсаларнинг кўпчилигига Сергей Иванович қўшилмасди. У славян масаласининг ҳам жамиятни машғул қилган навбатдаги эрмаклардан бири бўлиб қолганини кўриб туарди; бу иш билан машғул бўлган одамлар орасида тамагирлар, шуҳратпарамастлар кўплигини ҳам кўриб туарди. У газеталар ўзларини кўрсатиш ва бошқаларни сояда қолдириш мақсадидагина жуда кўп лузумсиз ва маҳоватли нарсаларни босаётганларига ҳам тан берарди. Толеи келишмаган, хафа қилинган одамлар, армияси йўқ бош қўмондонлар, министрлик маҳкамаси бўлмаган министрлар, журналии йўқ журналистлар, партизанлари йўқ партия раҳбарлари, бу умумий ижтимоий қўзғалишда олдинга отилиб чиқиб, бошқалардан қаттиқроқ қичқираётганларини кўриб туарди. Бу масалада енгилтаклик ва кулгили нарсалар кўплигини ҳам кўриб туар, лекин жамият синфларини шубҳасиз бирлаштираётган умумий руҳий кўтарикиликни ҳам кўриб, бунга тан берарди, чунки бунга хайриҳоҳ бўлмасликнинг иложи йўқ эди. Диндош ва қариндош славянларнинг қирғинга учраётганлиги ситамдийдаларга хайриҳоҳлик, золимларга эса нафрат ҳислари уйғотарди. Улуғ иш йўлида курашаётган серблар билан қоратоғликларнинг қаҳрамонликлари бутун ҳалқда биродарларига қуруқ сўз билан эмас, амалий иш билан ёрдам қилиш истагини туғдирди.

Айни замонда Сергей Ивановични хурсанд қилган яна бир нарса — афкор оммада туғилаётган фикрлар эди. Жамоат ўз тилагини аниқ баён қилмоқда эди. Сергей Иванович айтганидек, ҳалқ руҳи ўз ифодасини топган эди. Сергей Иванович бу иш билан шуғилланган сари унга бу ишнинг яна ҳам кенгайиши ва бутун бир даврни ташкил этиши лозимлиги шунчалик равшан бўлди.

У бутун борлигини бу улуғ хизматга бағишлиб китобини хаёлига ҳам келтирмай қўйди.

Энди унинг бўш вақти йўқ эди, шу сабабдан келаётган хатларга, қилинаётган талабларга жавоб беришга улгурмай қолди.

Сергей Иванович бутун баҳори билан ёзининг бир қисмини иш билан ўтказиб, фақат июль ойидагина қишлоққа, укасининг ёнига кетиш ҳаракатига тушди.

Ў қишлоққа икки ҳафтагина дам олгани ва энг табарук ер бўлган хилват қишлоқда халқ руҳининг кўтарилиш манзараларини томоша қилгани бораётган эди; чунки унинг ўзи ҳам, пойтахт ва шаҳар аҳолиси ҳам бу кўтаринкиликка амин эди. Катавасов ҳам кўпдан бери Левинникига бориш тўғрисидаги ваъдасини бажариш хаёлида юрарди; у ҳам Сергей Иванович билан бирга жўнади.

II

Курск темир йўл станцияси бугун тирбанд эди; Сергей Иванович Катавасов билан станцияга келиб каретдан тушди-ю, орқасида юк билан келаётган хизматкорига қарашга улгурмай, тўртта извошда кўнгиллилар келиб қолишиди. Хонимлар уларни гулдасталар билан кутиб олишиди, орқаларида ёпирилиб келаётган оломон билан бирликда станцияга киришиди.

Кўнгиллиларни кутиб олган хонимлардан бири залдан чиқиб, Сергей Ивановичдан француздабор:

— Сиз ҳам узатгани келдингизми?—деб сўради.

— Йўқ, княгиня, мен ўзим кетяпман. Укамницида дам олмоқчиман. Сиз ҳамма вақт одамларни узатиб турасизми?— деди Сергей Иванович, мийигида кулиб.

— Начора, иложи йўқ,— деб жавоб берди княгиня.— Биздан ҳам саккиз юз киши кетди, дейишиди, ростми? Мен шундоқ десам, Мальвинский ишонмаяпти.

— Саккиз юздан ортиқ. Агар тўғридан-тўғри Москвадан юборилмаганларни ҳам ҳисобга олинса, мингдан ортиб кетади,— деди Сергей Иванович.

Хоним суюниб:

— Яшанг, мен ҳам шундай девдим! Ҳозирча бир миллион сўмгача иона йиғилибди, тўғрими?— деди.

— Кўпроқ, княгиня.

— Бугунги телеграммани қаранг-а! Туркларни яна тор-мор қилишибди.

— Ҳа, ўқидим,— деди Сергей Иванович. Улар сўнгги телеграмма хабарларидан гаплашишди; бу телеграммалар ҳамма пунктларда турклар уч кундан бери сурункасига мағлубиятга учраб қочаётганларини, эртага ҳал қилувчи жанг бўлиши кутилаётганини билдиради.

— Ҳа, айтмоқчи, чиройли бир йигит кўнгилли бўлиб кетишни хоҳлаб илтимос қилувди, билмайман, нима учундир ишкал чиқариб туришибди. Мен уни танийман, сиздан илтимос қилмоқчи эдим, кам бўлманг, икки энли хат ёзиб берсангиз. Уни графиня Лидия Ивановна юборибди.

Сергей Иванович кўнгилли бўлиб кетишни хоҳлаган йигит тўғрисида княгиня билган нарсаларни ипидан-игнасигача суриштириб билгандан сўнг, биринчи класс залига кирди-да, бу ишга мутасадди бўлган кишига хат ёзиб, княгиняга берди.

Сергей Иванович княгиняни яна топиб, хатни бераётганда, княгиня тантанали ва чуқур маъноли бир табассум билан жилмайиб:

— Биласизми, машҳур граф Вронский... шу поездда кетяпти,— деди.

— Унинг ҳам кетаётганини эшитган эдим, лекин қачон кетишини билмасдим. Шу поездда эканми?

— Ҳа, мен кўрдим. Шу ерда; фақат онаси узатиб боряпти. Ҳар ҳолда шундай қилгани маъқулроқ.

— О, албатта.

Булар гаплашиб турган пайтда, оломон ёнларидан ўтиб, овқат столига ёпирилиб борди. Булар ҳам яқинроқ боришли ва қўлида қадаҳ билан кўнгиллиларга қараб нутқ сўзлаётган бир жанобнинг баланд овозини эшитишиди. «Диннимиз учун, инсоният учун, оға-иниляримиз учун фидойи бўлайлик!— дея жаноб ҳамон овозини кўтариб гапирав эди.— Она Москвамиз фотиҳа бериб, сизларни улуғ ишга юборяпти. Омон бўлинглар!» деди у сўзининг охирида баланд овоз билан, йифламсираб.

Ҳамма: «Омон бўлинглар!» деб қичқирди; шундан кейин яна янги оломон залга ёпирилиб кириб, оз бўлмаса кягиняни йиқитиб юбораёзди.

Степан Аркадьевич бирдан оломон орасида пайдо бўлиб қолди; у шодиёна бир табассум билан:

— Э, княгиня, қалай?— деди.— Жуда ширин, иссиқ

гап қилди, а тўғрими? Офарин! Ия, Сергей Иванович ҳам шу ерда-ку! Сиз ҳам ўз томонингиздан бир неча оғиз сўз айтсангиз, биласизми, руҳни кўтарадиган сўз айтсангиз чакки бўлмасди.— Кейин Степан Аркадьевич, Сергей Ивановични қўлидан ушлаб секин ўзига тортиди-ю, нозик, эҳтиётли бир ҳурмат билан кулимсираб, гапига қўшиб қўйди:— Сиз гапни жуда қотирасиз.

— Йўқ, бўлмайди, ҳозир кетяпман.

— Йўл бўлсин?

— Қишлоққа, ўкамнинг олдига,— деб жавоб берди Сергей Иванович.

— Ундаи бўлса хотинимни кўрар экансиз. Ўзим ҳам хат ёзиб юбордим-у, лекин сиз олдин кўрасиз: мени кўрганингизни, all right¹ эканини айтиб қўйингиз, барака топгур. Ўзи тушунади. Ҳа, айтмоқчи, бунисини ҳам айтиб қўярсиз, барака топгур, мени бирлашган... комиссияга аъзо қилиб тайинлашди. Ҳа, ҳа, ўзи тушунади. Биласизми, les petites misères de la vie huitaine²,— деди у, худди узр сўраётгандек, графиняга мурожаат қилиб.— Мягкая эса (Лиза эмас, Бибиш) мингта милтиқ, ўн иккита ҳамшира юборяпти. Айтмовдимми сизга?

— Ҳа, эшиздим,— деб қўя қолди Кознишев, малол келгандек.

— Аттанг, йўлга чиқиб қолибсиз-да,— деди Степан Аркадьевич.— Қўнгилли бўлиб кетаётгандардан иккита-сига, петербурглик Димер-Бартнянский билан ўзимизнинг Гриша Веселовскийга эртага зиёфат беряпмиз. Иккови ҳам кетяпти. Веселовский яқинда уйланувди. Азamat йигит-да! Шундай эмасми, княгиня?— деб хонимдан сўради.

Княгиня жавоб бермай Кознишевага қаради. Лекин княгиня билан Сергей Иванович ўзидан қутулгила-ри келиб тургандек кўринишса ҳам, бу нарса Степан Аркадьевични хижолат қилмади. У кулимсираб гоҳ княгиняning шляпасидаги патга, гоҳ бир нарса эсига тушгандек теварагига қараб-қараб қўярди. Қўлида кружка билан ёнларидан ўтиб кетаётган хонимни чақириб, кружкага беш сўмлик қофоз пул солиб қўйди.

¹ ишлар жойида (ингл.).

² инсон ҳаётида бўладиган майдада-чуйда таъби хираки (франц.).

— Пулим борида бу кружжаларга лоқайд қараб ту-
ролмайман,— деди.— Бугунги телеграмма хабарлари
зўр-а? Баракалла, азamat қоратоғликлар!

Княгиня Вронскийнинг шу поездда кетаётганини
айтганда, Степан Аркадьевич:

— Ростдан-а!— деб қичқириб юборди. Степан Ар-
кадьевичнинг юзида бир зумгина қайгу кўринди, лекин
биргина минутдан кейин ҳар қадамида силқиниб, бакен-
бардларини тузата-тузата Вронский ўтирган хонага
кирганда, Степан Аркадьевич синглисисининг жасади усти-
да фарёд кўтариб йиғлаганини бутунлай унуди-ю,
Вронскийни бир қаҳрамон, қадрдон дўст каби қарши-
лади.

Облонский улар ёнидан кетар-кетмас, княгиня Сер-
гей Ивановичга:

— Ҳар қанча камчилиги бўлса ҳам, ҳар ҳолда тақ-
дирлаш керак,— деди.— Чинакам рус табиатли, славян
табиатли киши! Фақат уни кўрса, Вронскийнинг таъби
хира бўлармикан, деб қўрқаман. Нима десангиз ҳам, бу
одамнинг кўрганларини ўйласам кўнглим бузилиб ке-
тади. Йўлда бир гаплашиб кўринг.

— Хўп, тўғри келса гаплашармиз.

— Мен уни ҳеч қачон ёқтирган эмасман. Лекин бу
ҳаракати ҳар қанча гуноҳи бўлса ювиб кетади. Бир ўзи-
гина кетмай, ўз ҳисобидан бутун бир эскадронни ҳам
олиб кетяпти.

— Ҳа, эшитдим.

Занг урилди. Ҳамма эшикка қараб югурди.

Княгиня эгнида узун пальто, бошида сербар ҳошияли
қора шляпа билан онасини қўлтифидан олиб келаётган
Вронскийга ишорат қилиб:

— Ана ўзи!— деди.

Облонский унинг ёнида нима тўғрисидадир ҳаяжон-
ланиб гапириб борарди.

Вронский, Степан Аркадьевичнинг гапини худди эшит-
маётгандек, қовоқларини солиб, рўпарасига қараб ол-
ган эди.

Облонскийнинг ишораси билан бўлса керак, Врон-
ский княгиня билан Сергей Иванович турган томонга
қараб индамасдан шляпасини кўтариб қўйди. Қариган,
изтироб аломатлари бўртиб турган юзи худди тошдай
қотиб қолгандек кўринарди.

Платформага чиқишгандан сўнг, Вронский онасини

индамай олдинга ўтказиб юбориб, ўзи вагонга кириб фойиб бўлди.

Платформада: «Худоё, подиоҳимни ўзинг асрар¹; сўнгра: «Урра! Омон бўлинглар!» деган садолар янгради. Кўнгиллилардан бири, бўйи новча, кўкраги ичига чўқкан ёш бир йигит кигиз шляпаси билан гулдастасини боши устида силкитиб таъзим қиласди. Унинг орқасидан фуражкаси мой босган, соқоли кўкраги билан битта бўлиб турган катта бошли бир киши билан яна иккита офицер ҳам чиқиб таъзим қилди...

III

Сергей Иванович княгиня билан хайрлашди-ю, шу он ёнига келган Катавасов иккаласи одам билан лиқ тўла вагонга киргандан сўнг поезд юриб кетди.

Царицин станциясида поездни ёшлар «Сенга шону шарафлар бўлсин!» деган ашула билан кутиб олиши; ашулани жуда келишириб, хор бўлиб айтишди. Кўнгиллилар яна вагонлардан бошларини чиқариб таъзим қилиши; Сергей Иванович бўлса яна уларга эътибор қилмади; Сергей Иванович, кўнгиллиларга иши кўп тушгани ва уларнинг умумий башарасини яхши билгани учун, ҳеч қизиқмас эди. Катавасов бўлса, ўзининг илмий ишлари важҳидан кўнгиллиларни томоша қилишга вақт тополмагани учун уларга жуда қизиқар, Сергей Ивановичдан уларнинг таърифини сўрарди.

Сергей Иванович унга иккинчи класс вагонига бориб кўнгиллиларниг ўзлари билан гаплашиб кўришни маслаҳат этди. Кейинги станцияда Катавасов бу маслаҳатни бажо келтирди.

Поезд тўхтаганда, Катавасов иккинчи класс вагонга ўтиб, кўнгиллилар билан таниши. Улар вагон бурчагида баланд овоз билан гаплашиб ўтиришар, йўловчиларнинг, ҳозир кириб келган Катавасовнинг эътибори ўзларида эканини билишгани афтларидан сезилиб турарди. Кўкраги ботиқ новча йигит ҳаммадан ҳам қаттиқроқ гапираварди. У маст эди шекилли, ўзларининг идорасида бўлиб ўтган бир воқеани гапириб бераётган эди.

¹ Чор Россиясининг давлат гимни шу сўзлар билан бошланарди.
(Тарж.)

Рўпарасида Австрия гвардиясининг ҳарбий кийимини кийган, ёши анчага бориб қолган бир офицер ўтирган эди. У ҳикояга кулимсираб ўтириб қулоқ солар, ора-сира гапни кесиб-кесиб қўярди. Тўпчи мундири кийган учинчи кўнгилли улар ёnidаги чамадонда ўтирас, тўртничиси эса ухлаб ётарди.

Катавасов новча йигит билан гаплашиб, унинг йигирма икки ёшига қадар каттакон давлатини совурган москвалик бадавлат бир савдогар эканлигини билиб олди. У эркалаб, пўпалаб ўстирилганлиги, саломатдининг заифлиги учун Катавасовга ёқмади; у кайф қилиб олган, ҳозирги пайтда ўзини қаҳрамонларча ҳарат қиляпман деб ўйласа керак, куракда турмайдиган гапларни айтиб мақтаниб ўтирас эди.

Истеъфодаги иккинчи офицер ҳам Катавасовда ёмон таассурот қолдирди. Бу кишининг қилмаган иши, кирмаган кўчаси қолмаган кўринарди. Темир йўлда ҳам ишлабди, мудир ҳам бўлибди, фабрикаси ҳам бўлибди; ҳамма нарсани гапирав, лузумсиз-ўринисиз илмий сўзлар ишлатарди.

Кўнгиллиларнинг учинчиси, яъни тўпчи, аксинча, Катавасовга жуда ёқиб қолди. У камтар, камсухан одам эди; афтидан, истеъфодаги гвардиячининг билимига, савдогарнинг эса қаҳрамонларча фидокорлигига қойил қолиб, ўзи тўгрисида бир оғиз ҳам гапирмай ўтиради. Катавасов ундан Сербияга нима мақсадда кетаётганини сўраганда, у камтарлик билан.

— Нима қилай, ҳамма кетяпти. Сербларга ҳам ёрдам қилиш керак-да. Одамнинг юраги ачишар экан,— деди.

— Тўғри, у ерда айниқса сиздақа тўпчилар кам,— деди Катавасов.

— Мен артиллерияда жуда оз хизмат қилганман-да; ким билади, балки мени пиёдалар ёки отлиқлар қисмiga тайин этишар.

Катавасов тўпчининг ёшига разм солиб, мартабаси анча юқори бўлиши кераклигини ўйлади, кейин:

— Нимага пиёдалар қисмiga тайинлашади, ҳаммадан ҳам кўпроқ тўпчиларга эҳтиёж бор-ку?— деди.

— Мен артиллерияда оз хизмат қилганман, ўзим истеъфога чиқсан юнкерман,— деди-ю тўпчи, имтиҳон беролмаганининг сабабини тушунтира кетди.

Бу нарсаларнинг ҳаммаси Катавасовда ёмон таъсир

қолдирди; кўнгиллилар станцияга ичгани чиқишганда, Катавасов бирон киши билан гаплашиб, ўзидаги ёмон таассуротни текшириб кўрмоқчи бўлди. Ҳарбий кийим кийган бир чол Катавасовнинг кўнгиллилар билан қилган суҳбати асносида қулоқ солиб ўтирган эди. Катавасов шу чол билан холи қолгандан кейин унга мурожаат қилди.

У ўз фикрини айтиш, шу билан бирга чолнинг ҳам фикрини билиш учун дудмал қилиб:

— Уша ёққа кетаётганлар ичida ҳар хил одамлар бор экан,— деди.

Чол икки урушни кўрган ҳарбий киши эди. У ҳарбий кишининг қандай бўлишини биларди, шунинг учун бу жанобларни қиёфалари ва гапларидан, йўлда фляжкани кўтариб оғизларига тутишларидан уларни яхши аскарлар деб ҳисобламасди. Бундан ташқари, чол уезд шаҳрининг аҳолисидан бўлгани учун ўз шаҳарларида ҳеч ким ишга олмаган бир ароқхўр, ўгри, муддатидан ошиқ хизмат қилган солдатнинг ҳам кетаётганини ҳикоя қилиб бермоқчи бўлди. Лекин жамиятнинг ҳозирги аҳволи руҳиясига кўра жамоатга қарши бирон фикр айтиш, айниқса кўнгиллиларни қоралаш хавфли эканини ўз тажрибасидан билгани учун, чол ҳам Катавасовга зимдан қараб ўтираверди. Кейин кўзлари билан кулим-сираб туриб:

— Начора, у ерда одамлар керак-да,— деди. Ана шундан кейин иккаласи сўнгги уруш хабарларидан гапга тушиб кетди. Аммо сўнгги хабарларга кўра, турклар ҳамма пунктларда тор-мор қилинган бўлса, у ҳолда эртага ким билан жанг қилинади, деган иштибоҳларини бир-биридан яшириб қолдилар. Шундай қилиб, иккovi ҳам ўз фикрини айтмай, ажрашиб кетди.

Катавасов ўзининг вагонга киргандан кейин олган таассуротини Сергей Ивановичга гапириб туриб, беихтиёр ёлғон сўзлади; гапининг мазмунидан, кўнгиллилар жуда аломат йигитлар эди.

Шаҳарнинг катта станциясида кўнгиллиларни тағин ашуулалар ва олқишлилар билан кутиб олдилар, яна қўлларида кружка билан иона тўплаб юрган хотинлар, эркаклар кўринди, яна губерниялик хонимлар кўнгиллиларга гулдасталар тутиб, улар билан буфетга бордилар; лекин бу тантаналар Москвадагидан анча заиф, анча кичик эди.

Поезд губерния шаҳрида тўхтаганда, Сергей Иванович буфетга бормай, платформада қолиб, у ёқдан-бу ёқка юра бошлади.

У Вронский тушган вагон купеси ёнидан биринчи марта ўтаётганда, деразанинг пардаси тушириб қўйилганини пайқади. Иккинчи марта ўтаётганда эса қари графинянинг дераза ёнида турганини кўрди. У Кознишевни ёнига чақирди.

— Мана, ўғлимни Курсккача узатиб кетяпман,— деди графиня.

Сергей Иванович дераза ёнида тўхтаб, унга қаради.

— Ҳа, эшиздим,— деди у. Кейин Вронскийнинг купеда йўқлигини сезиб, гапига қўшиб қўйди:— бу иши унинг ажойиб фазилатли эканига далил.

— Рост айтасиз, бошига тушган фалокатдан кейин нима ҳам қиласарди дейсиз.

— Жуда ёмон ҳодиса бўлди-да!— деди Сергей Иванович.

— Оҳ, тортан азобимни асти сўраманг! Бу ёққа кирсангиз-чи... тортган азобимни асти сўраманг!— деди такрорлаб, Сергей Иванович купега кириб, диванда ёнма-ён ўтирганда.— Одам боласи кўз олдига ҳеч келтиrolмайдиган бир фалокат бўлди! Бояқиш олти ҳафтагача ҳеч ким билан гаплашмади, мен ялиниб-ёлвориб, зўрға овқат егизиб турдим. Уни бир зум ҳам ёлғиз қўйиб бўлмай қолди. Ўзини ўлдириш мумкин бўлган ҳамма нарсасини беркитиб ташладик; биз пастки қаватда турганимиз учун бир нима қилиб қўйишни билиш қийин эди. Биласиз-ку, ўша хотиннинг касрига бир марта ўзини отди,— деди графиня; бу воқеани эслаганда, кампирнинг қошлари чимирилиб кетди.— Ҳа, у шундай хотинлар қавлида кетди. Ҳатто, ўлимнинг ҳам энг разил, энг қабиҳини танлади,

Сергей Иванович хўрсиниб:

— Бу хусусда биз бир нима деёлмаймиз, графиня,— деди,— лекин бунинг сиз учун нақадар оғир бўлганлини тушунаман.

— Аҳ, нимасини айтасиз! Мен ўшандада ўзимнинг чорбогимда эдим, ўғлим ҳам ўша куни келган эди. Бир вақт хат олиб келишди. У ҳам жавоб ёзиб юборди. У хотиннинг ёнгинамиздаги станцияда эканидан бизнинг

асло хабаримиз йўқ эди. Кечқурун энди ҳужрамга ки-
рудимки, менинг Мери деган хизматкор қизим стан-
цияда бир хоним ўзини поезд тагига ташлаганини ай-
тиб қолди. Миямга бир нарса урилгандай бўлди! Уша
хотин эканлигини дарров тушундим. Оғзимдан чиққан
биринчи сўз шу бўлди: Ўғлимга айтманглар, дедим. Ле-
кин аллақачон айтиб қўйишган экан. Кучери ўша ерда
екан, ҳаммасини кўрибди. Ҳужрасига чопиб кирсам
афти-ангорига қараб бўлмайди, даҳшат! Чурқ этмади.
Отига ғинди-ю, чоптириб кетди. У ерда нима бўлганини
билмайман, лекин ўғлимни станциядан олиб келиш-
ганда, у мурда эди. Ҳатто мен ҳам таниёлмай қол-
дим. Доктор prostration complète¹ деди. Кейин бирам
қутурдик!

— Ах, нимасини айтай! — деди графиня, қўл сил-
таб.— Бошимизга кўп ёмон кунлар тушди! Йўқ, нима
десангиз денг, ёмон хотин эди. Ахир одам ҳам шунаقا
қайсар бўладими? Шу билан ўзининг бошқачалигини
исбот қилмоқчи бўлган-да! Ана, исбот қилди ҳам. Ўзи-
ни ҳам жувонмарг қилди, ноппа-нозин иккита эркакни —
ўзининг эри билан менинг шўрлик боламни ҳам ҳалок
қилди.

— Эри нима бўлди? — деб сўради Сергей Ивано-
вич.

— Эри хотинининг қизини олдириб кетди. Дастрлаб
нима деса Алёша ҳаммасига кўнаверди. Мана энди ўз
қизини бир бегонага бериб юборгани учун ўзини қўярга
жой тополмай юрибди. Лекин ўғлим лафзидан қайтол-
майди. Каренин дафн маросимига келганда, уни Алёша
билан учраштирасликка ҳаракат қилдик. Эри учун бу
жудолик ҳар ҳолда у қадар оғир эмас. Энди қўл-оғи
бўшади. Лекин шўрлик болам ўзини унга фидо қилиб
қўйган эди. Шу хотинни деб ҳамма нарсанинг баҳридан
ўтган — мансабидан ҳам, мендан ҳам кечган эди. Шун-
дай қисса ҳамки, шўрлик ўғлимга ачинмади, бечора бо-
ламни тириклайн ўлдирди. Қасддан шундай қилди.
Йўқ, нима десангиз денг, у энг ифлос, динсиз хотин қав-
лида кетди. Худонинг ўзи кечирсинг мени, лекин ўғлим-
нинг ҳалок бўлганини кўрсам, уни нафрат билан тилга
олмай туролмайман.

— Хўш, ҳозир аҳволи қалай?

¹ руҳий тушкунлик (франц.).

— Худонинг ўзи додимизга етди-ю, Сербия уруши чиқди. Мен бир қари кампирман, бундай нарсаларга ақлим етмайди, лекин худо додимга етиб, шу урушни чиқарди. Албатта, мен онасиман, шунинг учун қўрқаман: бунинг устига, се *n'est pas très bien vu à Petersbourg*¹. Лекин иложи қанча? Унинг кўнглини фақат шу нарсагина кўтариши мумкин эди. Дўсти Яшвин бори-бурдйни қиморга ютқазиб, Сербияга кетмоқчи бўлиб қолибди. Бизниги келиб, уни ҳам йўлдан урди. Ҳозир унинг фикру зикри шу уруш. Умрингиздан барака топинг, уни холи топиб гаплашсангиз, баҳри очилармикан, дейманда. Қайфуси кучли. Дард устига чипқон дегандек, бунинг устига тиши ҳам оғриб қолди. Сизни кўрса жуда хурсанд бўлади. Ҳа, шундай қилинг, барака топгур, гаплашинг, у мана бу томонда юриби.

Сергей Иванович жуда хурсанд бўлганлигини айтиб, поезднинг у томонига ўтди.

V

Вронский шляпасини кўзларигача туширган, қўлларини узун пальтосининг чўнтакларига солиб олгани ҳолда платформага уйилиб ташланган юкларнинг кечки қийғоч соясида, худди қафасдаги йиртқич ҳайвондек, йигирма қадам у ёққа боради-ю, яна чўрт ўгирилиб орқасига қайтади. Сергей Иванович яқинроқ келганда, уни Вронский кўриб турса ҳам, лекин ўзини кўрмаганга solaётгандек туюлди. Бунинг Сергей Иванович учун фарқи йўқ эди. У Вронский билан шахсий ғаразда бўлишни ўзига муносиб кўрмас эди.

Шу дам Вронский Сергей Ивановичнинг назарида улуғ иш қилаётган муҳим бир арбоб эди, шунинг учун Кознишев унинг кўнглини овлашни, унга далда беришни, ўзининг бурчи деб билди. У Вронскийга яқинлашди.

Вронский тўхтади, тикилиб қаради, таниганидан кейин эса, Сергей Ивановичга бир неча қадам пешвоз юриб бориб, қўлини қаттиқ қисиб кўришди.

— Эҳтимол, мен билан кўришгингиз келмагандир,— деди Сергей Иванович,— лекин сизга бирор фойдам тегмасмикан деган умиддаман.

¹ Петербургда бунга ёмон кўз билан қарашармиш (франц).

— Бошқалардан кўра сизни кўрганимда юрайим камроқ қисилади,— деди Вронский.— Мени кечиринг. Ҳаётда мени мамнун қиласиган нарса қолмади.

Сергей Иванович Вронскийнинг азоб чекаётганлиги очиқ-ойдин кўриниб турган юзига тикилиб:

— Тушунаман, шунинг учун ҳам сизга хизматимни таклиф қилмоқчиман,— деди.— Хоҳлайсизми, Ристичга, Миланга хат ёзиб берай?

Вронский унинг гапини аранг тушунаётгандек:

— Йўғ-е!— деди.— Агар йўқ демасангиз, бирга юрайлик. Вагонлар димиқиб кетди. Хат дедингизми? Йўқ, ташаккур, ўлиш учун тавсияноманинг кераги йўқ. Балки туркларга шундай бир...— деб, оғзининг бир чети билан кулимсиради. Кўзлари эса ғазаб аралаш изтироб аломатини сақлаб қолди.

— Шундай-у, лекин олдиндан қулоғи пишиқтириб қўйилган одам билан алоқа қилишингиз, эҳтимол, осонроқ бўлар, ҳар ҳолда, шундай алоқа зарур-ку. Тағин ўзингиз биласиз. Сизнинг бу қарорингизни эшитиб жуда хурсанд бўлдим. Ҳозир кўнгиллиларга ҳужум шундай катта бўляптики, сиздай бир одам жамият кўзида уларнинг обрўларини баланд кўтариб юборади.

— Мен бир одам сифатида шунинг учун яхшиманки, ҳаётнинг мен учун заррача ҳам қиймати йўқ. Лекин жангу жадалда душман сафини ёриб ўтиш ёки ҳалоқ бўлишим учун менда етарли жисмоний куч бор — бунисини ҳам биламан. Ҳозир менга кераксизгина бўлиб қолган эмас, ҳатто меъдамга ҳам тегиб кетган жонимни қурбон қиласиган жой топилгани учун хурсандман. Биронтасига асқатиб қолар ахир бу сабил жон.— Истаган оҳангиде гапиришига ҳам халақит бераётган тишининг тиҳмай лўқиллаб оғришидан Вронскийнинг жаҳли чиқиб, сабрсизлик билан юзини буриштириб қўйди.

— Мен сизга бир каромат қилиб қўяй: худди янгидан туғилгандай бўлиб кетасиз,— деди Сергей Иванович, кўнгли бузилиб.— Ака-укаларни зулм ва истибоддан қутқариш ўлишга ҳам, яшашга ҳам арзийдиган улуғ бир мақсаддир. Худойим сизга ҳам жисмоний, ҳам руҳий қувват ато қилсин,— деб илова қилди, кўлини Вронскийга чўзиб.

Вронский Сергей Ивановичнинг қўлини маҳкам қисди. Кейин сўзларини чертиб-чертуби:

— Ҳа, бир қурол сифатида бирон нарсага яраб қоларман, лекин одам сифатида, мен бир вайронаман,— деди.

Маҳкам тишининг зирқираб оғриб, оғзини сўлакайга тўлдириб қўйганидан гапиришга халақит берарди. У жим бўлиб рельс устида секин-аста сирғаниб келаётган тендер ғилдиракларига қараб қолди.

Ана шунда ичини тимдалаган доғу ҳасрат бирдан тиши оғригини бир зумгина эсидан чиқартирди. Бошига шўр тушгандан бери кўришаётган таниши билан қилган суҳбати таъсирида ҳамда тендер билан рельсларга кўзи тушганда бирдан Анна, яъни ўзи темир йўл казармасига телбаларча чопиб кирганда Аннадан қолган нарсалар эсига тушиб кетди: яқиндагина ҳаёт жўш уриб турган, энди эса казарма столида, ёту бегоналар кўзида Аннанинг жасади ибосиз бир равишда қонларга беланиб ётарди; соғ қолган чаккалари, гажакли боши, оғир кокиллари орқага ташланган; гўзал чеҳрасида, ярим юмуқ қизғиши лабларидан ачинарли, тиниб қолган очиқ кўзларидан ваҳимали бир ифода бор эди; бу ифода уришиб қолишганда Вронскийга «Шошманг, ҳали пушаймон бўласиз» деган ўша даҳшатли сўзини айтиб турганга ўхшарди.

Вронский Аннани сўнгги минутда хотирасида қолган шафқатсиз-интиқомчи бир хотин сифатида эмас, балки унинг ўзи ҳам биринчи марта станцияда кўрганидаги сингари баҳт қидириб, баҳт бағишилаб турган меҳрибон, сирли, гўзал Аннани хотирлашга тиришди. У Анна билан ўтган энг ширин дамларини эслашга тиришди, лекин бу дамлар абадий заҳарланган эди. У Аннани фақат тантана қилган, ҳеч кимга лузуми бўлмаган, унутилмас бир ағсус-надоматга сабаб бўлган пўписасини ёрига етказган бир аёл сифатида эслар эди. Вронский тишининг оғригини ортиқ сезмай қолди, томоғига тиқилган йиғидан юзи буришди.

У платформадаги юклар ёнида икки марта у ёқдан-бу ёққа жимгина юрганидан сўнг ўзини қўлга олиб, вазмин тутиб, Сергей Ивановичга мурожаат қилди.

— Кечаги телеграммадан кейин бошқа хабар эшитганингиз йўқми? Ҳа, туркларни учинчи марта мағлуб қилишибди; лекин эртага узил-кесил зарба бериладиган жанг қилинармиш.

Шундан кейин Миланнинг король эълон қилингани-

дан, бунинг оқибати жуда хунук бўлишидан гаплашишди-ю иккинчи қўнғироқдан сўнг ажрашиб, вагонларига кириб кетишиди.

VI

Сергей Иванович Москвадан қачон чиқишини билмагани учун, укасидан арава юборишини сўраб телеграмма қилмаган эди. Сергей Иванович билан Катавасов станцияда кира қилишган бир тарантасчада, чангтўзондан худди ҳабаш сингари қорайиб, Покровскедаги уйларига соат ўн иккиларда етиб келишганда, Левин уйида йўқ эди. Кити отасию опаси билан балконда ўтирган эди, қайнағасини таниб, кутиб олгани пастга чопиб тушди.

Кити Сергей Ивановичга қўл бергандан сўнг унга пешонасини тутиб:

— Келишингизни хабар қилмаганингизни қаранг,вой, айб эмасми! — деди.

Сергей Иванович:

— Қўяверинг, жуда соз келдик, сизларни ҳам безовта қилмадик,— деб жавоб берди.— Шундай чанг бўлдимки, сизга қўлимни тегизишга ҳам қўрқаман. Иш билан жуда банд эдим, шунинг учун ҳам қачон жўнашимни билмадим.— Кейин кулимсираб туриб:— Ана холос, дунё ғавғоларидан узоқда, ўзимизнинг роҳатижон гўшамизда мазза қилиб ўтирибмиз, денг! — деди.— Мана, ошнамиз Федор Васильевич ҳам ахийри жойидан қўзғалди.

Катавасов қўлини Китига узатди-да, юзи қоп-қорайиб кетганидан жуда ҳам ялтираб кўринган тишларини кўрсатиб жилмайди-ю, одатдаги ҳазилкашлигини қилиб:

— Лекин мен негр эмасман, ҳозир ювинаман, кейин кўрасиз, ноппа-нозин одам бўлиб қоламан,— деди.

— Костя жуда хурсанд бўлади. Хуторга кетувди, келадиган вақти ҳам бўлиб қолди.

— Ҳали ҳам хўжалиги билан овора денг. Чиндан ҳам роҳатижон гўша,— деди Катавасов.— Биз эса, шаҳарда Сербия урушидан бўлак ҳеч нимани кўрмаймиз. Ҳўш, бу масалага ошнам қандай қарайди? Қараши ҳам дейман, бошқачадир?

Кити Сергей Ивановичга бирмунча хижолатпазлик билан қараб:

— Нега энди бошқача бўлсин,— деб жавоб берди.— Бўлмаса Костяга одам юбораман. Ҳа, айтмоқчи, адам бизницида меҳмоҳ бўлиб турибдилар. Яқинда чет элдан қайтиб келдилар.

Кити Левинга одам юбориш, чанг босган меҳмонларни ювинтириш учун уларнинг бирини кабинетга, иккинчисини эса Долли турган катта хонага олиб бориш, меҳмонларга нонушта тайёрлаш тўғриларидан буйруқлар бергандан сўнг ҳомиладорлик маҳалида маҳрум бўлган тез юриш ҳуқуқидан фойдаланиб, балконга югуриб чиқиб кетди.

— Сергей Иванович билан профессор Катавасов келибди,— деди Кити.

Князь:

— Уҳ, роса бўғилар эканмиз!— деган эди, Кити отасининг юзидағи масхара аломатини сезиб, ундан худди бир нимани илтимос қилаётгандек, кулимсираб туриб:

— Йўқ, ада, жуда дилкаш одам, Костя ҳам яхши кўради уни,— деди.

— Мен ҳам ҳеч нима деганим йўқ.

Кити опасига юзланиб:

— Жонгинам, сен уларнинг олдига бор, ўшаларга қара,— деди.— Улар Стивани станцияда кўришибди, саломат эмиш. Мен Митянинг олдига борай, худди ўча-кишгандек, эрталабки чойдан бери эмизганим йўқ. Ҳозир уйғониб олиб, тоза йиғлаётгандир,— деди-ю Кити, сути ийиганини сезиб, болалар ҳужрасига шошиб кириб кетди.

Кити тўғридан ҳам адашмаган (чақалоқни ҳали сутдан чиқармаган эди), сутнинг ийиганидан боласи очиқ-қанини тўғри топган эди.

Ҳали болалар ҳужрасига етмай, чақалоғининг қичқираётганини билган эди. Келса, ҳақиқатан ҳам қичқириб йиғлаётган экан. Боласининг овозини эшитиб, қадамини тезлаштирди. Лекин у қанча тез юрса, боласи ҳам шунча қатиқ чинқиравди. Чақалоқнинг овози яхши, бақувват бўлса ҳам, лекин очиқиб, сабри тугаб қолганини билдиарди.

Кити стулга ўтириди-да, боласини эмизишга тайёрланиб:

— Анча бўлдими йиғлаётганига, доя хола, аича бўлдими?— деб шошиб-пишиб сўради.— Қани-қани, тезроқ

бера қолинг менга. Вой хола-ей, мунча ивирсийсиз-а, каллапўшини кейин кийгизарсиз!

Бола очиққанидан ўпкаси тўлиб йиғларди.

Бутун вақтини деярли болалар ҳужрасида ўтказадиган Агафья Михайловна:

— Онам, ахир бундай қилиб бўлмайди,— деди.— Яхшилаб ўраб-чирмаш керак. Ҳа-ҳа-ҳа-ҳа!— дея овута кетди бола бошида, онасига эътибор ҳам қилмай.

Энага болани олиб бориб берди. Агафья Михайловна эса ийиб кетиб, бола орқасидан келарди. Бола чинқириғидан ҳам баландроқ овоз билан:

— Танияпти, танияпти. Худо ҳақи, танияпти, айланай Катерина Александровна, мени танийди!— деярди.

Аммо Кити Агафья Михайловнанинг сўзларини эшитмас, у ҳам чақалоқ сингари тоқати тоқ бўларди.

Шошиб қолганларидан, иш анчагача ўнголмади. Чашқалоқ ўзига керакли жойга эмас, бошқа жойга ёпишар, жаҳли чиқарди.

Чашқалоқ бўғилиб, қаттиқ чинқиргандан ва бир неча бор қуруқ ютинганидан сўнг она-бола бараварига тинчганини сезиб, иккаласи жимиб қолди.

Кити қўли билан боласини силаб кўриб:

— Бу бечора ҳам терлаб кетибди,— деб пичирлади. Кейин у чақалоқнинг сурилиб тушган каллапўши тагидан, назаридаги қувлик билан қараб тургандек туюлган кўзларига, бир меъёрда қимирлаб турган бетларига, доирасимон айлантираётган қизил кафтли қўлласига кўз қирини ташлаб, илова қилди:— Бу сизни таниётганини қаердан биласиз?

Кити Агафья Михайловна тасдиқига жавоб бериб:

— Бўлмаган гап! Танийдиган бўлса, олдин мени танир эди,— деди кулимсираб.

У шунинг учун кулимсирадики, гарчи тилида танимайди деса ҳам, чақалоқнинг Агафья Михайловнани таниш билан бирга, ҳамма нарсани билиб, тушуниб туришига, сўнгра ҳеч ким билмайдиган яна кўп нарсаларни ҳам билиши, тушунишига, Китининг ўзи ҳам, она бўла туриб, шу нарсаларни фақат унинг шарофати билангина билиб-тушуниб олганига кўнглида тан берар эди. Агафья Михайловна учун, энага учун, бобоси учун, ҳатто отаси учун ҳам Митя ўзига моддий парвариш талаб қиласидиган бир тирик жон эди холос; онаси учун эса қа-

чонлардан бери бир қатор руҳий муносабатларни бирга бошидан кечирган маънавий хилқат эди.

— Ҳали уйғонсин, иншооллоҳ, ўзингиз кўрасиз. Бир мундай қилсам, қўзичофимнинг юзи ёришиб кетади. Баайни офтоб чиқдими дейсиз,— деди Агафья Михайловна.

— Бўбди-бўбди, уйғонганда кўрамиз,— деб Кити пичирлади.— Энди боринглар, ухлайди.

VII

Агафья Михайловна оёқларининг учидаги юриб чиқиб кетди; энага эса деразаларнинг пардаларини туширдида, чақалоқ каравотининг дока пашشاҳонасидағи пашшаларни ва ўзини дераза ойнагига ураётган қовоқари ни ҳайдаб чиқариб, сўллий бошлаган оқ қайин шохини қўлига олди-ю, она-болани елпиди ўтириди.

— Жуда ёмон исиб кетди-да! Худойим ёмғир берсайди,— деди энага.

Кити секин-секин тебраниб ва кўзчаларини дам очиб, дам юмиб ётган Митянинг борган сари секинроқ қимирлай бошлаган, билаги худди ип билан бўғиб бофлагандек кўринган момиқ қўлчасини астагина босиб туриб:

— Ҳа-ҳа, жим-м-м...— деди. Бу митти қўл Китининг тинчини олиб қўйди: у бу қўлчани ўпгиси келар, лекин чақалоғини уйғотиб қўйишдан қўрқиб, ўпишга юраги бетламас эди. Митти қўл, ниҳоят қимирлашдан тўхтаб, кўзлар ҳам юмилди. Чақалоқ ўз ишини давом эттириб, узун ва қайрилма киприкларини ора-сира кўтарарди-да, ола қоронғида қора кўринган нам кўзлари билан онасига фақат қараб-қараб қўярди. Энага ҳам, елпишини тўхтатиб, ухлаб қолган эди. Устки қаватдан қари князнинг гуриллаган овози ва Катавасовнинг қаҳқаҳаси эшитиларди.

Кити: «Менинг йўғимда суҳбатлари жуда қизиб кетди шекилли,— деб ўйланди,— аттанг, Костя уйда йўқда. Тағин арихонага кириб қолган чиқар. Ҳадеб ўша ёққа кетавериши одамнинг юрагини қисса ҳам, майли, мен хурсандман. Унга эрмак бўлади. Ҳозир у баҳордагидан анча хушчақчақ, яхшироқ бўлиб қолди.

Йўқса қош-қовоғи тушиб, шундай хафа бўлиб юрардики, аҳволини кўриб, қўрқар эдим. Жуда қизиқ одамда!»— Кити кулимсираб пичирлади.

Кити эрини қийнаган нарсани биларди. Уни эъти-

қодсизлиги қийнарди. Агар Китидан: «Эрингиз шу эътиқодсизлиги билан яшайверса, келажак ҳёти ҳалок бўлишига ишонасизми?» деб сўрашса, у эрининг ҳалок бўлишига ишонганини айтар эди: лекин бунга қарамасдан унинг эътиқодсизлиги Китининг баҳтига раҳна сололмасди; Кити эътиқодсиз одам учун нажот йўқлигини тан олса ҳам, дунёда эрининг қалбини ҳамма нарсадан ортиқ севгани учун унинг эътиқодсизлигини ўйлаб кулимсираб, уни ўзича «қизиқ одам-да» деб айтар эди.

«Нега у йил ўн икки ой нуқул аллақандай фалсафий китобларни ўқир экан?— деб ўйланади Кити.— Агар бу нарсаларнинг ҳаммаси шу китобларда ёзилган бўлса, у ҳолда буларни тушуниб олади. Агар уларда ёзилган нарсалар ҳақиқат бўлмаса, унда нимага ўқийди? Ўзи: жон деб эътиқод қиласдим, дейди. Ундай бўлса нега эътиқод қилмайди? Е жуда кўп ўйлаганданмикан-а? Кўп ўйлаши эса танҳолигидан, ёлғизлигидан, уззукун ёлғиз, бир ўзи. Биз билан ҳамма нарса тўғрисида гаплашолмайди. Меҳмонлар, айниқса Катавасов баҳрини очса керак, деб ўйлайман. Катавасов билан мунозара қилишини яхши кўради»,— деб ўйлади-ю, дарҳол фикрида Катавасовни қаерга жойлаш — алоҳидами ёки Сергей Иванович билан бирга жойлаш керакми, деб хаёл қила бошлади. Шунда миясига бир ўй келди; тўйқусдан келган бу ўй уни ҳаяжонга солиб сескантириб юборди, ҳатто Митяни ҳам безовта қилди; Митя безовта қилингани учун онасига бир хўмрайиб қараб қўйди. «Кир юувучи хотин ювган кирларини олиб келмаган бўлса керак, меҳмонларга сўлинадиган чойшабларнинг ҳаммаси ишдан чиққан. Агар чорасини кўрмасам, Агафья Михайловна Сергей Ивановичга ишлатилган чойшабни солиб қўяди»,— деб ўйлади; бу ўй миясига келар-келмас, юзига қон югурди.

Кити: «Ҳа, тайинлайман»,— деди кўнглида; кейин бояги ўйларига қайтиб, қандайдир муҳим, маънавий бир нарса устида ўйлаб тагига етолмаганини эслади-да, у нарсаниң нима эканлигини хотирлай бошлади. «Ҳа, Костянинг эътиқодсизлиги»,— деб яна кулимсираб эсига олди.

— Хўш, эътиқодсиз бўлса нима! Шталь хонимга ўхшаш диндор бўлгандан ёки чет элда эканимда мен орзу қилган қизларга ўхшаганидан кўра, Костянинг бутун

умр шундай қола қолгани маъқул. Йўқ, у риёкорлик қилолмайди».

Левиннинг шу яқинда кўрсатган меҳрибонлиги бирдан кўз ўнгига келди. Бундан икки ҳафта олдин Степан Аркадьевич Доллига тавба қилиб хат юборган эди. Степан Аркадьевич Доллига ёлвориб, мулкингни сотиб шаъну шарифимни сақлаб қол, қарзларимни тўлаб олай деб сўраган эди. Доллининг дуди осмонга чиқди, эридан нафрати қўзғади, ундан жиркана бошлади, гоҳ раҳми келиб, гоҳ ажрашмоқчи, илтимосини қайтармоқчи бўлди, лекин охирида мулкининг бир қисмини сотишга розилик берди. Шу воқеадан кейин эрининг ўйлаб қолганини, кўнглига чизиб қўйган мақсадини қандай қилиб амалга оширишини билмай хижолат бўлиб юрганини, ахийри Доллининг иззати нафсига тегмасдан унга ёрдам қилишнинг бирдан-бир чорасини топганини, Китига мулкининг бир қисмини Доллига беришни таклиф қилганини, бу нарса илгари ўзининг хаёлига келмаганини эслаб, Кити ихтиёrsиз кулимсираб қўйди.

«Шундай бир одамни эътиқодсиз деб бўладими? Шундай қалбга эга бўлган, бировни, ҳатто ёш гўдакни ҳам хафа қилиб қўйишдан қўрқадиган бир одамни-я! Нимаики бўлса бошқаларга бўлсин, дейди. Ўзига ҳеч нимани раво кўрмайди. Сергей Иванович Костяга худди ўзининг гумаштасидек қарайди, Костянинг бурчи шу деб ўйлайди. Опаси ҳам шунақа. Ҳозир Долли ҳам болалари билан унинг қанотига кириб олди. Ҳар кун унинг олдига келиб-кетиб турадиган мужикларни айтмайсизми, Костя гўё уларга хизмат қилишга мажбурудай.

«Ҳа, сен ҳам отангдан ибрат олгин, фақат отангга ўхшаш одам бўлгин»,— деди-ю, Кити, Митяни кичкинагина бетчасидан ўпгандан кейин энагасига берди.

VIII

Левин ўлим тўшагида ётган меҳрибои акасини кўрганда, биринчи марта ҳаёт ва мамот масалаларига ўзи янги ақида деб атаган нуқтаи назардан, яъни болалик ва ўсмирлик давридаги диний ақидалар ўрнини астасекин эгаллаб олган янги нуқтаи назардан қараганда (йигирма ёшидан ўттиз тўрт ёшига қадар ўтган даврда шу янги ақидада эди), у ўлимдан кўра ҳаётдан, ҳаётнинг қаердан, нима учун, нима мақсадда пайдо бўлга-

нини, нимадан иборатлигини заррача ҳам билмаганидан қўрқиб кетди. Организм, организмнинг бузилиши, мoddанинг йўқолмаслиги, кучнинг сақланиш қонуни, тараққиёт каби сўзлар энди унинг илгариги диний эътиқодлари ўрнини олган сўзлар эди. Бу сўзлар ва булар билан алоқадор бўлган тушунчалар ақлий мақсадлар учун жуда бопта сўзлар бўлса ҳам, лекин ҳаёт учун ҳеч нима бермасди; ана шундан кейин Левин иссиқ пўстинини дока кийимга алиштириб олган ва биринчи марта қаҳратон совуқда ўзининг барибир яланғоч эканига, энди азоб ичида ҳалок бўлиши муқаррарлигига муҳокама йўли билан эмас, балки вужуди билан шакшубҳасиз ишонган киши аҳволига тушиб қолганини бирдан ҳис қилди.

Левин ҳеч тўғрида бош қотирмай, бу ҳақда ўзига ҳисоб ҳам бермай илгаригидек яшаб келган бўлса ҳам, ўша минутдан бери ўзининг бу гумроҳлиги учун юрагида бир қўрқув борлигини муттасил сезиб турар эди.

Бундан ташқари, ўзининг эътиқоди, ақидаси деб ҳисоблаган нарсаси, ёлғиз гумроҳлик эмас, шу билан бирга, билиши лозим бўлган нарсасини билишига имкон бермайдиганчувал фикрлар эканини ҳам сал-пал сезиб турарди.

Ўйланганидан кейинги дастлабки пайтларда ҳис қилган янги, севинч, янги вазифалар бу фикрларни бутунлай бўғиб ташлаган эди; лекин сўнгги вақтларда, хотини кўз ёргандан сўнг Москвада бекор юрган кезларида уни бир масала безовта қила бошлади; бу масала Левинни ҳоли жонига қўймай, ўзининг ҳал этилишини қистар эди.

Левиннинг назарида, бу масала шундан иборат эди: «Агар ўз ҳаётим талаб қилган саволларга христианлик берган жавоблар мени қаноатлантирмаса, у ҳолда қандай жавоблар қаноатлантиради?» Ана шундан кейин у ўз ақидалари сақланган хазинасини ағдар-тўнтар қилиди-ю, лекин бу саволга биронта жавоб эмас, ҳатто жавобга ўхшаган биронта нарса ҳам тополмади.

Левин озиқ-овқатни ўйинчоқлар ва қурол-аслаҳалар сотиладиган дўкондан қидириб юрган кишига ўхшаб қолган эди.

У энди шуурсиз, ихтиёrsиз бир ҳолда ҳар қандай китобдан, ҳар бир сухбатдан, ҳар қандай одамдан бу саволларга жавоб қидиради.

Ўз доирасига мансуб ва ўз ёшидаги одамларнинг кўпчилиги ўзларининг бурунги эътиқодларини Левин сингари янги ақидаларга алмаштириб олишиб, бунда бирон фалокат борлигини кўрмай, бундан тамоман мамнун ва хотиржам бўлиб юришарди; бу эса Левинни ҳамма нарсадан ҳам ортиқ ажаблантирас, таъбини хира қиласади. Шу асосий масаладан бошқа, Левинни қийнатгандан бўлак масалалар ҳам бор эди: бу одамлар самимий одамларми? Улар ўзларини жўрттага шу кепатага солиб кўрсатаётганлари йўқми? Еки ўзининг фикру хаёлини банд қилган саволларга илм-фан берган жавобларни улар ўзидан, яъни Левиндан, бошқача, равшанроқ тушунишадими? Шундай қилиб, Левин бу саволларга жавоб берувчи одамларнинг фикрларини ҳам, китоблардаги баёнларни ҳам тиришиб ўрганиб борди.

Бу саволлар фикру хаёлини банд қила бошлаган пайтлардан бери ахтариб топган нарсаларнинг бири шу бўлди, ўсмилик чоғларидағи ва университет доирасидаги хотираларини кавлаштириб боқса, ўша маҳал дин ёшини яшаб бўлди, энди у бутунлай тугади, деган фикрга келиб хато кетган экан. Ҳаётда ўзини яхши тутган, Левинга яқин турган одамларнинг ҳаммаси динга ишонарди. Қари князъ ҳам, ўзининг меҳри тушиб қолган Львов ҳам, Сергей Иванович ҳам, ҳамма аёллар ҳам, хотини ҳам, дастлабки болалик чоғларида Левин қандай ишонган бўлса, булар ҳам динга шундай ишонарди, рус халқининг, ўзи ҳурмат қилган бу халқнинг юздан тўқсон тўққизи ҳам худога сифинади.

Левин ахтариб топган нарсаларнинг иккинчиси шу бўлди: у талай-талай китобларни ўқиб чиққандан кейин шундай бир қаноатга келди, ўзи билан бир хил нуқтаи назарда бўлган одамлар бундан бошқа, нарсани кўзда тутмайдилар; жавоб топилмаса, Левин ўзини яшай олмайдигандек ҳис қилиб келаётган масалаларни улар ҳеч қандай изоҳсиз инкор қиласадилар-у, Левинни асло қизиқтира олмайдиган бутунлай бошқа масалаларни, чунончи, организмларнинг ривожланиши, руҳнинг механик изоҳ ва шулар каби масалаларни ҳал қилишга тиришадилар.

Бундан ташқари, хотини кўз ёрган пайтда Левин учун ғайри оддий бир ҳодиса юз берди. Худога ишонмайдиган бу одам бирдан ибодат қила бошлади ва ибодат қилиб турганда худога ишонди. Аммо у пайт ўтиб

кетди. Ўтгандан кейин эса ўша қайфиятига ҳаётдан байрон ўрин топиб беролмади.

Ўша пайтда ҳақиқатни билганига иқрор бўлолмасди.

Эндиликда янгишяпти, чунки бу масалани хотиржам ўйлай бошлади дегунча ҳамма нарса чилпарчин бўлиб кетади; ўша маҳал янгишганига ҳам иқрор бўлолмасди, чунки ўша пайтдаги руҳий қайфиятини қадрлар, уни бир заифлик шукуҳи деб қабул этса, ўша дамлар хотирасини таҳқирилаган бўларди. Левин зиддият азобида қовурилар, бундан қутулиш учун бутун маънавий кучини ишга соларди.

IX

Бу фикрлар уни гоҳ бўш, гоҳ қаттиқ қийнаб азоблаб турса ҳам, лекин хаёлидан ҳеч нари кетмасди. Левин мутолаа қиласар, ўйлар ва қанча кўп ўқиса, қанча кўп ўйласа, кўзлаган мақсадидан ўзининг шунча узоқлашиб бораётганини ҳис қиласарди.

Охирги пайтларда Москвада, кейин қишлоқда ўз саволларига материалистларнинг китобларидан жавоб тополмаслигига ишончи комил бўлгандан сўнг ҳаётни материалистчасига тушунтирумайдиган Платон, Спиноза, Кант, Шеллинг, Гегель, Шопенгауэр каби кўп файласуфларнинг китобларини қайта-қайта ўқиб чиқди.

Бошқа таълимотларни, айниқса материалистик таълимотларни рад қиладиган асарларни ўқигандан ёки ўзи ўйлаб раддий жавоб топганда фикрлари ўзига жуда самарали кўринарди; лекин масалаларни ҳал қиладиган бир нарсани ўқиб ёки ўзи ўйлаб ҳаллини топди дегунча, айни бир ҳол ҳамма вақт тақрорланаверарди. *Рұҳирада, ҳурлиқ, субстанция* каби дудмал сўзларга берилиган таърифларга берилиб, файласуфлар ёки унинг ўзи-ўзига қурган сўзлар тузогига атайин илинарди-ю, гўё бир нарсани англай бошлагандек бўларди. Лекин фикрларининг сунъий жарабёнини унутиб, бу фикрлар силсиласидан борганда миясига келган ва уни қаноатлантирган нарсага ўзи яшаб турган ҳаётдан ружу этса бу сунъий бино, худди қофоздан ясалган уйдай, бирдан йиқилар, бу бино ҳаётда ақлдан ҳам муҳимроқ бўлган нарсани назар-писанд қилмай ўринлари алмаштирилмиш айни сўзлардан қурилгани аён бўларди.

Бир кун Шопенгауэрнинг китобини ўқиб ўтириб, унинг *ирада* сўзи ўрнига *муҳаббат* сўзини қўйди; бу

яниги фалсафа икки кунгача унинг кўнглини тинчитиб келди, кейин яна кўнгли совиди; сўнгра бунга ҳаёт кўзи билан қараганда, бу фалсафа ҳам вайрон бўлди, бу ҳам докадан қилинган, иситмайдиган кўйлак бўлиб чиқди.

Акаси Сергей Иванович Хомяковнинг диний китобларини ўқиб чиқиши маслаҳат кўрди. Левин Хомяков асарларининг иккинчи томини ўқиб чиқди-да, китобнинг муноқашали, чиройли, ўткир услуби бошда ихлосини қайтарганига қарамай, черков ҳақиқидаги таълимотига қойил қолди. Илоҳий ҳақиқатларни идрок этиш қобилияти айри-айри одамларга берилган эмас, балки бир-бирларига меҳру муҳаббат билан боғланган одамлар жумласига — черковга берилган, дейилган фикр уни дастлаб жуда ҳайратга солиб қўйди. Ишини худога, узоқдаги сирли худо, халлоқ ва ҳоказоларга сифинишдан бошлагунча имон келтирувчи ҳамма бандаларни бирлаштирган, ўзи худога сифинган, шу важҳдан ўзи пок ва табаррук бўлган, одамлар кўзида яшаб турган черковга эътиқод қилиш; худога, оллоҳу таолога сифиниши, тавба этишни черковдан ўрганиш осонроқ эканлиги тўғрисидаги фикр Левинни хурсанд қилган эди. Аммо кейинча бир католик ёзувчининг черков тарихи билан бир православ ёзувчининг черков тарихини ўқиб чиқиб, моҳияти жиҳатдан гуноҳсиз бўлган бу ҳар икки черковнинг бир-бiriни инкор қилганини кўргандан сўнг, Хомяковнинг черков тўғрисидаги таълимотидан ҳам ҳафсаласи пир бўлди, натижада бу бино ҳам фалсафа соҳасидаги бино сингари йиқилиб, чаңги осмонга совурилди.

У шу баҳор ичи, гоҳ ҳуд, гоҳ беҳуд, даҳшатли кунларни бошидан кечирди.

Левин ўз-ўзига: «Ўзимнинг нима эканлигимни, дунёга нима учун келганлигимни билмай туриб яшашим мумкин эмас. Буни билиш эса қўлимдан келмайди, демак яшашим ҳам мумкин эмас», — деярди.

«Поёнсиз замон ва маконда, битмас-туганмас материялар орасида, поёнсиз фазода бир пуфак-организм бор, бу пуфак бир оз тургандан сўнг ёриларди, ана шу пуфак — менман».

Бу одамни қийнайдиган, ҳақиқатга хилоф нарса эди, шундай бўлса ҳам бу инсон тафаккурининг асрлардан бери шу соҳада қилиб келган меҳнатининг бирдан-бир сўнгги натижаси эди.

Бу инсон тафаккурининг сўнгги босқичи эди, инсон фикрининг барча қидиришлари ҳамма соҳаларида деярли ана шунга суюниб иш олиб борди. Бу ҳукмрон бир ақида эди, шунинг учун, Левин бошқа ҳамма ақидалардан равшанроқ кўринган бу ақидани беихтиёр ўзига сингдириб олди. Лекин у бу ақидани ўзига қачон, қандай сингдириб олганини ўзи ҳам билмасди.

Аммо бу фақат ҳақиқатга хилоф эмас, шу билан бирга, аллақандай ёвуз бир кучнинг шафқатсиз пичинги эди, бу куч шу қадар ёвуз, шу қадар жирканч эдики, унга бўйсунмай бўлмасди.

Бу кучдан қутулиш керак эди. Қутулиш эса ҳар кимнинг ихтиёрда эди. Ёвуз кучнинг бу асоратига хотима бериш керак эди. Бунинг иложи эса биргина ўлим эди.

Ана шундай қилиб, бу баҳтиёр оила эгаси, соғлом танли Левин бир неча бор ўзини ўзи ўлдириш даражасига келди ва ахийри ўзини осиб қўймаслик учун чилвирини яшириб қўйди, ўзини отиб қўймаслик учун овга милтиқ кўтариб боришдан қўрқиб қолди.

Аммо Левин ўзини отмади ҳам, осмади ҳам, кунини кўриб юраверди.

X

Левин ўзининг нима эканлигинӣ, нима учун яшаётганлигини ўйлаганда, бунга жавоб тополмай хун бўларди; лекин бу нарсаларни ўзидан сўрамаганда эса, ўзининг нималигини, нима учун яшаётганлигини билгандек бўларди, чунки аниқ ва дадил ҳаракат қиласар, яшарди; ҳатто бу сўнгги вақтларда илгаригидан анча аниқ, анча мустаҳкам иштиёқ билан яшарди.

Левин июнь ойининг бошларида қишлоққа қайтиб келиб, яна ўзининг одатдаги ишларига киришиб кетди. Қишлоқ хўжалиги, мужиклар ва қўшнилар билан алоқаси, рўзгор ишлари, опаси билан акасининг ўз қўлидаги ишлари, хотини, қариндошлари билан алоқаси, боласининг ташвиши, аричиликка шу баҳордан юрагида ўйғонган янги ҳаваси, буларнинг ҳаммаси уни эртадан то қора кечгача банд қиласарди.

Левин илгариги вақтлардагидек бу ишларга бирон умумий нуқтаи назардан қараб, уларни оқлаб келгани учунгина қизиқмас эди; аксинча, энди, бир тарафдан, умум фойдасини кўзлаб қилган илгариги ишлари муваффақиятсиз чиққани, иккинчи тарафдан, ўз фикрлари.

билингдан бўлгани ва ҳар ёқдан зиммасига туша бошлаган ишларнинг миқдори кўплиги учун умум фойдаси йўлидаги ҳар хил' мулоҳазаларидан воз кечган эди; шу сабабли, у қилиб турган ишларини қилишга ўзини мажбур деб билгани ва бошқача ҳаракат этолмагани учунгина бу ишлар уни машгул қиласарди.

Илгарилари (бу қарийб болалик чоғларидан бошланиб, вояга етганга қадар кучайиб борди), ҳамма учун, инсоният учун, Россия учун; бутун қишлоқ учун бирон хайрли иш қилишга тиришиб юрган кезларида бу хусусдаги фикрларидан лаззат топарди, лекин бу соҳадаги иши юришмасди. Бу ишнинг зарурлигига кўнглида тўла ишонч йўқ эди, бошда ғоят зўр кўринган фаолиятининг ўзи ҳам кичрая-кичрая охирида йўқ бўлиб кетарди; энди, уйлангандан кейин эса, ҳаётда кундан-кун фақат ўзи учунгина яшаш билан кифоялана бошлагач, гарчи ҳозирги фаолиятини ўйлаганда юрагида йилт этган бирон шодликни тополмаса ҳам, қилаётган ишнинг зарурлигига ишонар, иши аввалгидан анча юришиб, кундан-кунга зўрайиб, улғайиб бораётганини кўриб турарди.

Энди у ўзи истамаган ҳолда бамисоли омоч сингари ерга кундан-кунга чуқурроқ кириб борар, ер палахсаларини ағдармай юзага чиқолмаслигини биларди.

Оиласининг ота-бобоси одатланиб қолган қонда билан, яъни айни таълим-тарбия шароитида яшashi, болаларининг ҳам айни шаклда тарбияланиши шубҳасиз керак эди. Корни очган кишининг овқат қилиши зарурдек, бу ҳам зарур эди; овқат ейиш учун уни тайёрлаш қанчалик зарур бўлса, бунинг учун Покровскоедаги хўжалик машинасини ҳам худди шундай даромад келтирадиган қилиб йўлга солиш зарур эди. Қарзни тўлаш қанчалик зарур бўлса, ота-бобосидан мерос қолган ерини ҳам шундай аҳволда сақлаш шубҳасиз зарур эди; тиккан уйлари ва эккан дарахтлари учун Левин бобосига қандай ташаккур билдирган бўлса, унинг ўғли ҳам ерни мерос қилиб олгандан сўнг отасига шундай ташаккур билдирысин. Бунинг учун ерини ижарага бермай, ўзи ишлатиши, чорва сақлаши, далаларци гўнглаши, дарахт ўтқазиши керак.

Қўлингда кўтариб турган болани ташлаб юборишинг мумкин бўлмаганидек, Сергей Ивановичнинг ҳам, опасининг ҳам, маслаҳат сўраб келадиган ва бунга одатланниб қолган мужикларнинг ҳам ишларини ташлаб бўл-

масди. Меҳмон бўлиб келган қайнэгачисининг болалари билан, ўз хотинининг ҳам чақалоғи билан роҳат яшашлари учун ғамхўрлик қилиши керак, бунга кунининг лоақал кичик бир қисмини ажратмасликнинг иложи йўқ эди.

Бу ташвишларнинг ҳаммаси қуш ови ва янги асаларичилик билан бирликда Левин ўйга толган пайтларда унинг учун ҳеч қандай маънога эга бўлмай қоладиган ҳаётини тўлдириб турарди.

Бундан ташқари, Левин *нума қилиши* кераклигини қаттиқ билади, худди шунга ўхшаш бу нарсаларни қандай қилишини, қайси ишнинг қайси биридан муҳимроқ эканини ҳам яхши билади.

У мардикорларни арzon-гаровга ёллаш кераклигини биларди; лекин олдин ҳақ тўлаб қўйиб, уларни қул қилиб олиш, камроқ ҳақ тўлаш ҳар қанча фойдали бўлса ҳам, бундай қилиш керак эмас эди. Ют келгандা мужикларга ачинса ҳам, лекин уларга сомон сотиш мумкин эди; карвонсарой билан майхона фойда келтирса ҳам барибир буларни ўқотиш керак эди. Ўрмондан ўғринча дарахт кесганларни иложи борича қаттиқроқ жазолаши лозим, лекин экинга қўйиб юборилган қорамолдан эса жарима олиб бўлмасди, гарчи бу нарса қўриқчиларнинг жаҳлларини чиқариб, мол эгаларини ҳайқиртирмай қўйса ҳам, экинга тушган қорамолни эгасига қайтариб бермасдан бўлмасди.

Судхўрга ойнига ўн процентдан фойда тўлаётган Пётр га пул қарз бериб, уни қутқазиб олиш керак эди; лекин қарзларини тўламай келаётган мужикларнинг тўламай қўйишларига ва тўлаш муддатларини кечиктиришларига йўл қўйиб бўлмасди. Утлоқдаги пичани ўрдирмай, бутун пичани нобуд қилгани учун приказчикни кечириш мумкин эмас эди; лекин дарахт кўчатлари ўтқазилган саксон десятина ердаги пичанларни ҳам ўриб бўлмасди. Отаси вафот қилгани учун иш маҳалида уйига кетиб қолган мардикорни кечириб бўлмасди, ҳар қанча жони ачиса ҳам, ишга чиқолмаган куни учун ойлигидан ушламай қололмасди, лекин қариларга, ҳеч қандай лузуми бўлмаган ҳовли ходимларига ойлик бермай бўлмас эди.

Левин уйга қайтгандан кейин даставвал, бетоб ётган хотинининг ёнига кириш кераклигини ҳам биларди: ўзини уч соатдан бери кутиб ўтирган мужиклар эса яна кутаверишлари мумкин; Левин асаларини инларига

солишдан жуда шукуҳ қилса ҳамки, бу шукуҳдан маҳрум бўлиш қераклигини, асалариларни уяға солиш вазифасини чолга топшириб қўйиб, ўзи уни арихонага қидириб келган мужиклар билан гаплашишга мажбур эканлигини ҳам биларди.

У яхши иш қилаётганини ҳам, ёмон иш қилаётганини ҳам билмасди, энди буни исбот қилиб ўтириш у ёқда турсин, ҳатто бу тўғрида оғиз очиш ва ўйдашдан ҳам ўзини олиб қочарди.

Муҳокама уни шубҳага солар, нима керагу нима керак эмаслигини кўришга халақит берарди. У ўй-хаёлларга берилмай яшаганда эса қалбида бенуқсон бир ҳакам борлигини ҳар дам сезиб турар, бу ҳаким босилиши мумкин бўлган икки қадамнинг қайси бири яхши, қайси бири ёмон эканлигини ажрим қиласди, керак бўлган ишнинг аксини қилди дегунча, Левин бу нарсани дарҳол ҳис этарди.

Ўзининг нималиги, дунёда нима учун яшаётганини билмасдан, билиш имкони борлигини ҳам кўрмасдан шу тахлит яшар, билмаганлигидан азоб чекиб, ўзини ўлдириб қўйишдан қўрқар, шундай бўлса ҳам яна ҳаётда ўзининг маҳсус, аниқ йўли билан бардам одим ташлаб борарди.

XI

Сергей Иванович Покровское қишлоғига келган пайтда Левин энг машаққатли кунлардан бирини кечирмоқда эди. Иш қайнаб турган палла эди; бу паллада бутун халқ меҳнатда шундай бир файрат билан жонбозлик кўрсатардики, ҳаётнинг бошқа ҳеч бир шароитда бундай фидокорлик кўрсатилмайди; агар шундай фидокорлик кўрсатган одамларнинг ўзлари бу фазилатларининг қадрларига етса, агар бу аҳвол ҳар йили такрор этилмаса, агар бу жонбозликнинг оқибати бу қадар оддий бўлмаса, у ҳолда бу фидокорликнинг қадру қиммати жуда юксак бўлар эди.

Жавдари билан сулинини ўриб янчиш, ташиш, пичанини охиригача ўриш, ерни шудгорлаш, уруғлиқни янчиш, лалми экиш — бу нарсалар осон, оддий иш бўлиб қўринади; ҳолбуки бу ишларни вақтида бартараф қилиш учун қишлоқнинг бутун аҳолиси каттадан кичигигача шу уч-тўрт ҳафта ичida одатдагидан уч баравар ортиқ-

роқ тинмай ишлаши, квас, пиёз, қора нонга қаноат қилиб, буғдой ва сули боғларини кечалари ташиб янчиши, бир кеча-кундузда жуда кўп деганда иккӣ-уч соатгина ухлаши керак. Шуниси ҳам борки, ҳар йил бутун Россияда шу аҳвол.

Левин, умрининг кўп қисмини қишлоқда, халқ билан яқин алоқада ўтказгани учун, иш қайнаган палладарда халқнинг бу умумий жонбозлиги ўзига ҳам таъсир қилганини сезиб туради.

Левин саҳарлаб ўрнидан турди-да, биринчи жавдар экинини, сулиларни ташиб ғафрамлашганини кўргани борди; кейин хотини билан қайнэгачиси турадиган пайтда уйга қайтиб, улар билан қаҳва ичгандан сўнг хуторга пиёда жўнади; хуторда янги ўрнатилган янчиш машинасини бугун юргизиб, уруғлиқ тайёрлашлари керак эди.

Левин шу бугун приказчиғи билан, мужиклар билан, уйда эса хотини, Долли, унинг болалари, қайнотаси билан гаплашиб турган пайтларида ҳам биргина нарсани, яъни сўнгги вақтларда хўжалик ташвишларидан ташқари фикру хаёlinи қамраб олган нарсани кун бўйи ўйлаб, ўзининг: «Мен нимаман? Қаердаман? Дунёга нима учун келганман?» деган саволларига жавоб ахтариб юрди.

Левин пўстлоғи арчилган ҳўл оқтерак тўсинлари устига хушбўй япроқлари тўқилмаган шумурт шохлари бостирилган, усти похол билан ёпилган янги бостирма салқинида туриб гоҳ янчилаётган хирмондан қуруқ аччиқ чангларнинг кўтарилишига, гоҳ жазирама қуёш нур сочиб турган пичан ғарамига, гоҳ ҳозиргина саройдан олиб чиқилган янги хашакка, гоҳ чуурлашиб том тагидан учиб чиққан, қанотларини силкита-силкита дарвоза чўпига қўнаётган олабош, оқ тўш қалдирғочларга, гоҳ ним қоронғи, чанг бостирма ичида уймалашган одамларга ланг очиб ташланган дарвозадан қараб, галатигалати ўйларга чўмади:

«Бу нарсалар нима учун қилиняпти, а?— деб ўйларди.— Нега мен бу ерда туриб, уларни ишлашга мажбур қилияпман? Нима важҳдан улар жавлон уришади, нима учун жонбозлик қилаётганларини кўрсатишга тиришишади? Мен танийдиган анави Матрёна кампир нима важҳдан жонини аямайди? (Ёнғин маҳали устига тўсун тушиб кетганда мен шу кампирни шифолаган эдим) —

деб ўйлади, офтобда куйиб қорайган яланг оёқларини омборнинг ўйдим-чукур, заранг полига қаттиқ босиб дон кураётган озғин қишлоқи хотинни кўриб:— Ўшанда тузалиб кетди, лекин бугун бўлмаса эртага, эртага бўлмаса ўн йилдан кейин уни ҳам кўмишади, ана у вақт на бундан ва на анови әгнига қизил жун матодан камзул кийган, чаққон, нозик ҳаракатлар билан дон шопираётган таниндан асар қолмайди. Уни ҳам кўмишади, анови чавкар ахтани эса тез кунда ерга тиқишиади,— Левин оёқлари тагидаги чархни аранг айлантираётган отга қараб ўйлади; от ҳансираф нафас олар, нафасининг зўридан бурун катаклари керилиб кетар эди.— Уни ҳам гўрга тиқишиади, соқолига сомон ёпишган, сочи жингалак, оқ кўйлагининг яғрини йиртиқ мардикор Федорни ҳам кўмишади. У эса жавдар боғларини ечади, алланималар буюради, хотинларга ўшқиради, машина фиддрагининг қайишини эпчиллик билан тузатади. Шуниси муҳимки, уларнигина эмас, ҳатто мени ҳам кўмишади, мендан ҳам асар қолмайди. Үндай бўлгандা кейин бу машмашаларнинг нима кераги бор-а?»

Левин бу нарсаларни ўйлаб туриб, соатига қараб-қараб қўяр, бир соатда қанча янчишларини билмоқчи бўлар эди. Кунлик топшириқни шунга қараб бериш учун буни албатта билиш керак эди.

Левин: «Ҳали замон соат бир бўлади, булар эса энди учинчи ғарамни янча бошлишди»,— деб ўйлади-ю, жавдари пояларини машинага ташлаб турган мардикор ёнига келди-да, машинанинг шовқинидан ҳам баландроқ қичқириб, кам-кам бериб туриш кераклигини айтди.

— Кўп ташлаяпсан, Фёдор! Қара, тиқилиб қоляпти, шунинг учун иш юришмаяпти-да. Меъёрда ташла!

Тер юзига чанг қўниб қорайтириб юборган Фёдор қичқириб, бир нима деб жавоб берган бўлса ҳам, лекин, барибир, Левин айтгандек қилмади.

Левин машина барабанига яқин келди, Фёдорни нари суриб қўйиб, пояларни машина оғзига ўзи ташлай бошлади.

Мужиклар овқат қиласиган пайт яқинлашиб қолган эди; Левин ўша пайтгача ишлагандан сўнг мардикор билан биргаликда хирмондан чиқди-да, уруғлиқа деб келтирилиб, ҳафсола билан тахлаб қўйилган сариқ жавдари пояларининг ғарами ёнида гапга киришиб кетди.

Пояларни машина оғзига ташлаб турган бу мужик бир маҳаллар. Левин ерини шерикликка бериб келган узоқ қишлоқдан экан. Энди эса у ер ҳовли қаролига ижарага берилган эди.

Левин боғ ташлаб турувчи Фёдор билан шу ер ҳақида гап очиб, шу ерни Платон келаси йили ижарага олармикан деб сўради; Платон ўша қишлоқлик бадавлат, яхши мужик эди.

Мужик тер босган қўйнидан бошоқларни чиқариб туриб:

— Нархи қиммат, Константин Дмитрич, Платон фойда қиломайди,— деди.

— Ия, ана Кириллов фойда қиляпти-ку?

— Эй, Константин Дмитрич, бу Митюха (ҳовли қорувулини мужик нафрат билан шундай деб атади) деганингиз фойда қилмай, ким фойда қилсан! У мардикорларга бало-қазодек ёпишиб олади, ишқилиб, айтганини қилдиради-да, ўзининг христианига ҳам жони ачишмайди. Фоканич (Платон чолни шундай деб атади) амаким ундақа эмас, одамнинг терисини шилиб олармиди? Тор келганда қарз беради, жойи келганда кечиб юборади. Шундай қилиб зарап кўради-да. Шунақа одамохун у.

— Хўш, нимага кечиб юборади?

— Қайдам, кечиб юборади-ю; бундан чиқди, одамлар ҳар хил бўлар экан-да; бирорлар фақат ўзим бўлай дейди, масалан, Митюха, фақат қорнини ўйлайди, Фоканич бўлса, инсофли чол. У охират учун яшайди, худони ёдидан чиқармайди.

Левин қичқириб:

— Қандай қилиб худони ёдидан чиқармайди? Қандай қилиб охират учун яшайди?— деб юборди.

— Қандайлиги маълум, ҳаққоний, художўй одам. Ўзингиз биласиз, одамлар ҳар хил. Мана, масалан, сизни олсак, сиз ҳам ҳеч кимни хафа қилмайсиз...

Левин ҳаяжонидан нафаси тиқилиб:

— Ҳа, ҳа, яхши қол!— деди-ю, ўгирилиб ҳассасини олгандан кейин уй томон шахдам одимлар билан юриб кетди. Мужикнинг: «Фоканич охират учун яшайди; ҳаққоний, художўй одам», деган сўзларини эшитганда хира ва муҳмал бўлса ҳам, лекин маъноли фикрлар худди қулфлоғлиқ жойидан ёпирилиб чиққандай, Левиннинг миясини тўлдирди, ҳаммаси бир мақсадга интилиб, миясьида айланди, кўзларини ўз ёғдуси билан қамаштириди.

Левин катта йўлда катта-катта қадам ташлаб кетар экан, миясидағи фикрларни эмас (ҳали бу фикрларни тагигача тушуниб етганича йўқ), илгарилари ҳеч вақт сезмаган руҳий ҳолатни кузатиб борарди.

Мужик айтган сўзлар қалбига бир электрик учқуни дай таъсир қилди-ю, хаёлидан ҳеч маҳал кетмаган тар-қоқ, алоҳида-алоҳида заиф фикрларини бирданига ўзгартириб, уларни бир бутун қилиб йиғди. Левин ерини ижарага бериш тўғрисида гапириб турганда ҳам бу ўйлар хаёлидан кетмаган, ўзи эса сезмаган эди.

У қалбida янги бир нарса пайдо бўлганини ҳис қилар, бунинг нималигини ҳали билмаса ҳам, яна уни сезиб лаззатланарди.

«Одам ўз нафси учун эмас, худо учун яшashi керак. Лекин қандай худо учун? Мужик айтган сўзлардан ҳам бемаънироқ нарсаларни айтиш мумкинми? У: «Одам ўз нафси учун яшамаслиги керак»,— деди, яъни ўзимиз тушунган, бизни ўзига маҳлиё қилган, биз хоҳлаган нарсалар учун яшамай, ҳеч ким тушунмайдиган алла-қандай нарса учун, ҳеч ким тушуна ва аниқлай олмайдиган худо учун яшашимиз керак экан. Хўш, бу нима деган сўз? Фёдорнинг бу бемаъни сўзларини тушунмадимми? Тушунганимдан кейин эса бу сўзларнинг тўғрилигига шак келтирдимми? Ё бу сўзларни аҳмоқона, дудмал, хато сўзлар деб билдимми?

Йўқ, бу сўзларни у қандай тушунса, мен ҳам худди ўшандай тушундим, ҳаётда тушунадиган ҳар қандай нарсамдан ҳам аниқроқ, тўлароқ тушундим, ҳаётга ҳеч қачон шак келтирмаган бўлсам, бунга ҳам асло шак келтиrolмайман. Буни ҳамма, бутун дунё тушунади, ёлғиз бу нарсага шак келтирмай, бу билан келишади.

Фёдор ҳовли қароли Кирилловни ўз нафси учун яшайди, дейди. Бу тўғри, бамаъни гап. Биз ҳаммамиз ҳам ақл-идрокли одамлар бўлганимиздан, ўз нафсимиз учун яшай олмаймиз. Мана энди ўша Фёдор: одамнинг ўз нафси учун яшashi яхши эмас, ҳақ-таоло учун яшashi керак, дейди; мен унинг мақсадини бир оғиз сўсида-ноқ фаҳмлаб олдим! Мен ҳам, бундан неча асрлар илгари ўтган ва ҳозир яшаб турган миллионларча одамлар ҳам, мужиклар, руҳан қашшоқлар ҳам, бу тўғрида фикр ва қалам юритган ва ўзларининг чучмал тиллари билан

худди шу гапни гапирадиган донишмандлар ҳам, бизнинг ҳаммамиз ҳам мана шу: «Нима учун яшаш керак ва нима яхши», дейилган биргина тушунчага келганда бир-биримизнинг фикрларимизга қўшиламиз. Мен бутун одамлар билан биргалиқда фақат бир нарсанигина муқаммал, шубҳасиз, аниқ биламан, бу билғанимни ақлидрок кучи билан изоҳ қилиб бўлмайди, чунки у ақлидрокдан ташқарида, унинг ҳеч қандай сабаби, ҳеч қандай оқибати йўқ.

Агар саховатли иш бирон сабаб билан қилинса, демак, у саховат бўлолмайди; агар унинг оқибати —мукофоти бўлса, демак у бу аҳволда ҳам саховат бўлолмайди. Демак, саховат сабабдан ҳам, оқибатдан ҳам холи бўлиши керак.

Лекин мен буни биламан, ҳаммамиз ҳам биламиз.

Мен эсам мўъжиза аҳтариб юрибман, менда ишонч туғдирадиган мўъжизани кўрмаганим учун ачиниб юрибман. Мана дўлим мавжуд бўлган, мени ҳар томондан ўраб олган, имкон дохиила бўлган бирдан-бир мўъжиза кўз ўнгимда турибди-ю, мен эсам пайқамабман!

Ажабо, бундан ҳам ортиқроқ мўъжиза бўла оладими?

Наҳотки бутун чигалларим ечишган, бутун изтиробларим энди хотима топган бўлса?— Левин на жазира мани ва на чарчаганини пайқамай, узоқ вақтлардан бери тортиб келаётган изтиробларининг хотима топганини ҳис этиб, чанг йўлда шу хил ўйланиб борар эди. Бу ҳис уни шунчалик суюнтирадики, бунинг ҳақиқат эканига ишонолмасди. Ҳаяжонининг зўридан нафаси тиқилиб юришга мажоли қолмагандан кейин йўлдан ўрмонга бурилди-да, оқ тераклар соясига, ўрилмаган ўт устига келиб ўтирди. Левин шляпасини тер босган бошидан олиб, семиз, кўм-кўк ўрмон кўкатлари устига ёнбошлаб ётди.

Кейин рўпарасидаги топталмаган кўкатларға тикилиб қолди; ёввойи арпа поясидан ўрмалаб чиқаётган, бориб-бориб йўлидаги япроқдан ўтолмай қолган хонқизининг ҳаракатини кузатиб туриб ўйлана кетди: «Энди эс-ҳушимни йиғишириб олишим, ҳаммасини батафсил ўйлашим керак. Ҳаммасини бошдан-оёқ ўйлаб чиқишим керак,— деди-ю, қўнғизчага халақит бермасин деб йўлидаги япроқни қайириб, қўнғизчани бошқа пояга ўтказиб юбориш учун бўлак кўкатни эгиб берди.— Мени нима суюнтиряпти? Мен нимани кашф этдим?

Мен бурунлари ўзимнинг танимда, бу кўкатда, ин-
нейкейин, манови хонқизининг ҳам танида (буни қаранг,
у кўкатга ўтишни хоҳламай, қанотчаларини ёзиб
учиб кетди) физик, химик ва физиологик қонунларга
биноан моддалар алмашиб туради, деярдим. Ҳолбуки
ҳаммамиизда, ҳатто манови оқ теракларда, булутларда,
хира доғларда ҳам ривожланиш бор. Нимадан ривож
топади? Нимага қараб ривож топади? Ривож билан
курашнинг охири, поёни борми?.. Бу поёнсиликда гўё
бирон йўналиш, кураш бўлиши мумкиндек! Бу
йўлда фикрларим зўр бериб ишлаганига қарамай,
ҳаётимнинг мазмунига, орзу ва интилишларимнинг
маъносига тушунолмай ҳайрон бўлиб юрадим. Ҳол-
буки орзу-тилакларимнинг маъноси менга шу қадар
аёнки, мең доим шу орзу-тилакларим билан яшайман;
мужик ана шу орзу-тилакларимни айтиб: худо учун, охи-
рат учун яшаши керак, деганда ажабланиб, суюндим.

Мен ҳеч нарса кашф этганим йўқ. Мен фақат билган
нарсамнигина аниқлаб олдим. Мен ўтмиш умримдагина
эмас, ҳозир ҳам менга ҳаёт бериб турган кучни англа-
дим. Мен қаллобликдан қутулиб, эгамни танидим».

Ана шундан кейин Левин шу сўнгги икки йил ичида
миясида қайнашган фикрларини қисқагина қилиб ўзича
такрорлади; дастлаб, умидсиз бир аҳволда ётиб қолган
мехрибон акасининг ўлимини кўрганда миясига равshan
фикрлар келган эди.

Левин ҳар қандай одам учун, жумладан ўзи учун
ҳам келажакда азобу уқубатдан, ўлимдан ва абадий
үйқудан бошқа ҳеч нима йўқлигини ўша пайт биринчи
марта равshan тушунган, бу тахлит яшаб бўлмайди,
ўз турмушим аллақандай иблис масхара қилган нарсага
ўхшаб қолмаслиги учун ё ҳаётимнинг моҳиятини тушу-
ниб олишим ёки ўзимни отиб ўлдиришим керак, деган
қарорга келган эди.

Аммо Левин унисини ҳам, бунисини ҳам қилмади.
Аксинча, яшашда, ҳис қилиш, фикрлашда давом этди,
ҳатто ўша маҳал уйланиб ҳам олди, кўп шоду хуррам-
ликлар кўрди, ҳаётининг моҳиятини ўйламаган кез-
ларида ўзини баҳтиёр сезиб юрди.

Хўш, бу нимани кўрсатади? Бу унинг яхши яшаб,
ёмон ўйларга берилиб кетганини кўрсатади.

У она сути билан танасига сингдириб олган маъна-
вий ҳақиқатлар билан (ўзи ҳам англамасдан) яшар-

ди-ю, лекин ўйлаганда бу ҳақиқатларга тан бермай, уларни четлаб ўтарди. Тарбия орқали суягига сингган эътиқодларга ихлос қилиш билан яшай олиши мумкинлиги энди равшан бўлди.

«Агар шу эътиқодларим бўлмаса, ўз нафсим учун эмас, худо учун яшаш кераклигини билмасам, унда мен нима бўлардим, қандай яшар эдим? Унда талончилик қиласардим, ёлғон гапирадим, одам ўлдирадим. Ҳаётимнинг асосий қувончини ташкил қилган нарсалардан ҳеч бири бўлмас эди». Левин тасаввур кучини ҳар қанча зўрлаб боқса ҳамки, нима учун яшаётганини билмаган тақдирда ўзи ўхшаб қолиши аниқ бўлга ғ ўша йиртқич маҳлуқни кўз олдига келтиролмади.

«Мен саволимга жавоб ахтардим. Лекин ақл саволимга жавоб беролмади, чунки ақл билан саволимни умумий ўлчов билан ўлчаб бўлмайди, ҳаётнинг ўзи ниманинг яхши, ниманинг ёмонлигини менга ўргатиб, саволимга жавоб берди. Мен буни билиб олиш учун биронта иш қилганим йўқ, менга бу нарса бошқа ҳамма нарсалар билан биргаликда берилган, шунинг учун берилганки, мен буни бошқа бирон ердан билиб ололмасдим.

Мен бу нарсани қаердан билдим? Мен яқин одамингни бўғиш эмас, севиш кераклигини ажабо ақлим билан топдимми? Менга буни ёшлигимда айтган эдилар, мен бунга жон деб ишонган эдим, чунки менга кўнглимда бор нарсани айтган эдилар. Хўш, буни ким кашф этди? Ақл кашф этган эмас. Ақл яшаш учун курашни ва орзуларимнинг ушалишига халақит берувчиларнинг ҳаммасини бўғишни талаб қилган қонунни кашф этган. Бу ақл хуносаси. Бошқани севишни эса ақл кашф этолмасди, чунки бошқани севиш ақлдан эмас».

У мук тушиб олди-да, кўкатларнинг ўзакларини синдирмасликка тиришиб бир-бири билан чига-чига: «Ҳа, такаббурлик»,— деб қўйди.

«Шунда ҳам, ақлнинг фақат такаббурлигигина эмас, аҳмоқлиги ҳам. Энг ёмони эса ақлнинг қувлиги, ҳа, худди қувлиги. Худди ақл фирибгарлиги»,— деб такрорлади у.

XIII

Ана шунда Доллининг яқинда болалари билан қиласардиган жанжали эсига тушиб кетди. Болалар ёлғиз қолишиб, малинани шам ўтида қиздиришаётган, сутни оғизи-

ларига фонтан қилиб қўйишаётган экан. Оналари устларидан чиқиб қолиб, улар нобуд қилаётган нарсани катталар қанчадан-қанча меҳнат эвазига қўлга киритганларини, бу меҳнат улар учун қилинганини, агар чашкаларини синдиришса, чой ичишга ҳеч нарса бўлмаслигини, агар сутни тўкишса, ейдиган ҳеч нарса бўлмай очдан ўлишларини Левин ёнида насиҳат қила бошлаган эди.

Болалар оналарининг бу сўзларига хотиржамлик, ишончсизлик билан қовоқ солиб қулоқ беришганини кўриб, Левин ҳайрон бўлди. Улар қизиқиб ўйнаётган ўйинларининг тўхтатиб қўйилганидан хафа бўлиб, оналари айтган сўзларнинг биттасига ҳам ишонишмади. Дарҳақиқат, ишона ҳам олмасдилар, чунки ўзлари қандай кўп нарсалардан фойдаланиб келаётганларини тасаввур этолмас, шунинг учун ўзларининг қоринларига керак нарсани нобуд қилаётганларини хаёлларига ҳам келтирмасдилар.

«Бу нарсалар ўз йўлига,— деб ўйлашарди болалар,— буларда ҳеч қандай қизиқ, муҳим нарса йўқ, чунки бу нарсалар ҳар вақт бўлган, бундан кейин ҳам бўлади. Доим бўлаверади. Биз бу тўғрида ўйламасак ҳам бўлади, ҳаммаси тайёр; биз бўлсак ўзимизга биронта янги, қизиқ ўйин ўйлаб топишни хоҳлаймиз. Мана, ўйлаб ҳам топиб эдик: чашкага малина солиб, шам ўтида қиздира бошлаган эдик, сутни эса бирбиirimizning оғзимизга фонтанга ўхшатиб пуркаётган эдик. Бу янги ўйин кўнглимизни шод қилди, сутни чашкадан ичгандан кўра фонтан қилиб ичганда мазза бўлар экан».

«Табиат кучининг аҳамиятини, инсон ҳаётининг маъносини ақл-идрокимиз воситаси билан ахтарар эканмиз, ажабо, биз ҳам худди шу болалардай қилмаганимизми, мен ҳам шундай қилмаганманми?» деб Левин ўйини давом эттиради.

«Инсон узоқ замонлардан бери билган, билганда ҳам мукаммал билган ва шуни билмаганда кун кўриши қийин бўлган нарсаларни инсонга хос бўлмаган таажжуб фикрлар воситаси билан шу инсоннинг ўзига тушиунираётган ҳамма фалсафий назариялар ҳам ажабо болаларнинг худди шу қилиқларини қилмаяптими? Ҳар бир файласуф ҳаётининг туб маъносини Фёдор мужикчалик олдиндан шубҳасиз билгани ҳолда, (аммо ундан

заррача ҳам равшанроқ билмайди) яна шубҳали фикрлар воситаси билан аллақачон ҳаммага маълум бўлган нарсага қайтмоқчи бўлгани, ажабо, унинг назарияси тараққиётидан равшан кўринмайдими?

Қани болаларни ўз майлларига қўйиб берайлик, тирикчилигини ўзлари қилишсин, идиш-оёқ ясашсин, сиғир соғиши ва ҳоказоларни билишсин. Ана шунда шўхлик қилишармикан? Очликдан ўлишарди. Қани, бизда ҳам оллоҳ билан ҳолиқнинг бирлигига ишонч туғдирмай туриб ўз эҳтиросларимиз, фикр-ўйларимиз билан қўйиб беринглар-чи! Ёки яхшиликнинг нималигини билмаганимиз, маънавий тушкунликнинг маъносига бормаганимиз ҳолда бизни ҳам майлимизга қўйиб берсинглар-чи!

Қани, шу тушунчаларсиз бирон нарсани қилиб қўринг-чи!

Биз маънавий жиҳатдағ тўқ бўлганимиз учун қўлимизга тушган нарсани вайрон қиласиз. Худди болаларга ўхшаймиз!

Тавба, мужик билан бир қаторда мен ҳам тушуниб олган, кўнглимни жойига туширган бу шодлик қаердан пайдо бўлди? Мен буни қаердан топдим?

Мен худога сифиниш руҳида, христианлик тушунчасида тарбияланган одам бўлганим учун христианлик менга берган маънавий неъматлар билан тўлиб-тошганим ва шу неъматлардан фойдаланиб яшаганим ҳолда, болалар сингари, у нарсаларни англамасдан нобуд қиласан, яъни ҳаётим учун керакли нарсаларни нобуд қилмоқчи бўламан. Лекин ҳаётимнинг муҳим палласи келганда, совқотган, очиқдан болалар сингари, мен ҳам оллоҳга муножот қиласан: тўқликдан келиб чиқадиган болаларча қутуришларим мэнга савоб бўлиб ёзилмаслигини болалик шўхликлари учун оналаридан дакки еган болалардан ҳам камроқ ҳис қиласан.

Ҳа, билган нарсаларимни ақл-идрок кучи билан билмадим, балки менга аён бўлди, равшан бўлди, энди мен буни юрак сезгиси билан биламан, черков талқин этган ягона нарсага эътиқод қилиш йўли билан биламан.

Черков? Черков!»— деб такрорлади-ю Левин, нариги ёнбошига ағдарилиб олгандан кейин узоқ-узоқларга, нарёқдан сойга тушиб келаётган подага қараб қолди.

Левин ҳозирги осойишталигини бузиш мумкин бўл-

ган нарсаларни хаёлига келтириб: «Лекин мен черков талқин қилган нарсаларнинг ҳаммасига ишона оламанми?— деб ўйлади, ўзини синааб кўриш учун. У черковнинг ҳамиша ўзига кўпроқ ғалати туюлган, ўзини оздирган таълимотларини жўрттага эслай бошлади.— Хилқат нима? Айтгандек, борлиқни нима билан изоҳланган эдим? Борлиқ биланми? Ҳеч нарса биланми?— Шайтон билан гуноҳ нима?— дарвоҷе, ёвузлик, ёмонликни нима деб изоҳ қиляпман?.. Нажот берувчи ким?

Лекин мен ҳеч нарсани, ҳеч нарсани билмайман, бошқалар қатори менга ҳам айтилган нарсалардан бошқа ҳеч нарсани билолмайман».

Энди унинг назарида черков талқин этган эътиқод-дар ичидаги энг муҳим нарсани, яъни инсоннинг худога,— саховатга ишонишдан иборат бўлган бирдан-бир вазифасига шикаст етказа оладиган биронта эътиқод йўқ эди.

Черков талқин этган ҳар бир эътиқодга нафс учун эмас, ҳақиқат учун ҳизмат қиладиган бир эътиқод деб қараш мумкин эди. Ҳар бир эътиқод ҳақиқатга қарши бормасди эмас, балки муҳим ҳисобланган ва ерда ҳар доим зуҳур этиб турған мўъжизанинг содир бўлиши учун ҳам зарур эди; бу мўъжиза эса ҳар бир кишининг миллионларча турли-туман одамлар билан: донолар ва нодонлар билан, болалар ва қарилар билан, умуман ҳамма билан, мужик, Лълов, Кити, гадо ва шоҳлар билан биргаликда айни бир нарсани ҳеч шак келтирмай англай олишидан ва тақдирласа арзийдиган, биз қадрлаб келган маънавий ҳаётни қура билишдан иборат эди.

Энди чалқанча тушиб олиб, баланд, булутсиз осмонга қараб ётарди. «Нима, мен осмоннинг поёнсиз фазо эканлигини, юмaloқ гумбаз эмаслигини билмайманми? Лекин кўзларимни ҳар қанча сузиб, ҳар қанча тикилиб қарамайин, барибир, мен осмоннинг на юмaloқлиги ва на чегараланганинидан бошқа нарсани кўра олмайман; фазонинг поёнсизлигини билсам ҳамки, қаттиқ мовий гумбазни кўриб турганим учун шубҳасиз ҳақлиман, кўзларимни қаттиқ тикиб, осмоннинг нарёғини кўришга интилганимда эса яна ҳам кўпроқ ҳақлиман».

Левин ўйларига хотима бўрдй-да, ўзаро нима тўғрисидадир баҳри диллари очилиб ташвиш билан гапла-

шаётган аллақандай сирли овозларга қулоқ солиб қолгандек бўлди.

Левин баҳтига ишонишдан қўрқиб: «Наҳотки имонимни топган бўлсам?— деб ўйланди. Кейин томоғига тиқилиб келган йиғисини ичига ютди-да, ёш тўла кўзларини иккала қўли билан арта туриб:— ўзингга шукур, парвардигор!»— деди.

XIV

Левин рўпарасига қараб подани, кейин қорабайири қўшилган аравасини, подага яқин келиб, подачи билан нима тўғрисидадир гаплашган кучерини кўрди; сўнгра яқингинасидан арава фидиракларининг дуқурини, семиз отининг пишқирганини эшитди; лекин у ўз фикрлари билан шу қадар банд эдики, кучер нима учун келяпти деган ўй хаёлига ҳам келмади.

Кучери ёнига келиб учи чақиргандагина, Левин ўзига келди.

— Бегойим юбордилар. Акангиз билан яна бир жаноб келди.

Левин аравага ўтириб, жиловини қўлига олди.

Левин, уйқудан турган кишидай, анчагача эс-хушини йиғиштириб ололмади. У семиз отига, унинг терлаб кетган бут ораларига, қайиш ишқаган бўйнига, ёнида ўтириб бораётган Иван кучерга қарап, акасини кутганини эслар, узоқ қолиб кетганим учун хотиним безовта бўлаётгандир деб ўйлар, қаси билан бирга келган меҳмоннинг ким эканлигини ўйлаб топишга интилар эди. Акаси ҳам, хотини ҳам, номаълум меҳмон ҳам энди унинг кўзларига илгаридан бутунлай бошқача бўлиб кўринарди. Ҳамма одамлар билан қиласидиган муомаласи энди унга бошқа бўладигандек туюларди.

«Энди акам билан илгариги вақтлардаги сингари четлашиб юрмаймиз, энди талашиб-тортишмаймиз; Қити билан ҳеч қачон жанжаллашмаймиз; меҳмон ким бўлса ҳам, барибир унга яхши муомала қиласман, меҳрибонлик қиласман; хизматкорларга ҳам, Иванга ҳам бошқача қарайман».

Левин тоқатсизликдан пишқириб, суриб кетаётган юрамол оғизнинг жиловини маҳкам тортиб борар, бўш қолган қўлларини нима қиласини билмай, куйлагини тузатиш билан овора бўлиб ўтирган Иванга қараб-қараб қўяр, у билан гаплашишга баҳона қидирар эди. Левин

Иванга, тиркишни баланд тортиб боғлаб чакки қилибсан, демоқчи бўларди-ю, лекин бу гап таънага ўхшаб қоларди, унинг эса ширин гаплар гапиргиси келарди. Миясига эса бошқа гап келмасди.

Кучер жиловни ушлаб тузатди-ю:

— Ўнг томонга буринг, рўпарада тўнгак бор,— деди.

Левин кучернинг аралашганидан жаҳли чиқиб:

— Кўй, жиловга ҳам тегма, менга ҳам ўргатма,— деди. Ҳар вақт ишига аралашганларида, Левиннинг мана шундай жаҳли чиқиб кетиши мумкин эди; лекин ҳаёт билан юзма-юз келганимда руҳий кайфиятим мени дарҳол ўзгартириб юборади, деб қилган тахмини нақадар хато эканини шу он англаб, хафа бўлди.

Уйига етишга чорак чақирим қолганда, Левин рўпаврасидан чопиб келаётган Гриша билан Таняни кўриб қолди. Улар арёвага чиқишиб:

— Костя почча! Ойимлар ҳам келяптилар, бувамлар ҳам келяптилар, Сергей Иванович ҳам, яна бир киши ҳам келяпти,— деб чуфурлай кетишли.

— У киши ким экан?

Таня:

— Жудаям ваҳимали! Қаранг, қўлларини нуқул бундай қилади,— деди-ю, аравада туриб Катавасовни тақлид қилди.

Таняning ҳаракати Левинга аллакимни эслатди, шунинг учун у кулимсираб:

— Қарими ё ёшми?— деб сўради.

«Ким бўлса ҳам, ишқилиб, дилни сиёҳ қиладиган одам бўлмасин-да!»— деб ўйланди Левин.

Левин аравани муюлишда бурди-ю, пешвоз чиқсанлар орасида бошига чипта шляпа кийиб олиб, қўлларини худди Таня тақлид қилгандай саланглатиб келаётган Катавасовни кўриб таниди. Катавасов фалсафа сотишини жуда яхши кўрарди; фалсафа бобидаги билимларини ҳеч қаерда фалсафа билан машғул бўлмаган табиатшунослардан ўрганиб олган эди; сўнгги пайтлар Левин у билан Москвада кўп мунозара қилишган эди.

Уни таниганда, дабдурустдан Левиннинг эсига тушган нарса ўша мунозаралардан бири бўлди, Катавасов ўша мунозарада ўзини енгигиб чиқдим деб юрган бўлса ҳам ажаб эмасди.

«Йўқ, энди мунозара ҳам қилмайман, ҳеч бир енгилелпи фикрлар ҳам айтмайман»,— деб ўйланди Левин.

У аравадан туша солиб акаси билан, кейин Қатавасов билан кўришгандан сўнг хотинини суриштирди.

— У Митяни Қолокка (уйлари ёнидаги ўрмоннинг номи) олиб кетувди. Уй исиб кетгани учун ўша ерда сақламоқчи,— деди Долли.

Левин болани ўрмонга олиб чиқиши хотинига ҳеч маслаҳат кўрмас, бундай қилиш хавфли деб билар эди; бу хабарни эшишиб, дили сиёҳ бўлди.

— Шунаقا, боласини у ёқдан-бу ёққа кўтариб юради,— деди кулимсираб князь.— Мен унга музхонага олиб кириб сақлай қол, деб маслаҳат берувдим.

— Кити арихонага бормоқчи эди. Сени ўша ерда деб ўйловди-да. Биз ҳам ўша ёққа кетаётувдик,— деди Долли.

Сергей Иванович бошқалардан орқароқда қолиб, укаси билан тенглашди-да;

— Хўш, нима қиляпсан?— деб сўраган эди. Левин:

— Айтарли ҳеч нарса қилаётганм йўқ. Эскича, хўжалик ишлари билан овораман,— деб жавоб берди.— Кўпроқ турасанми? Сени кутавериб кўзларимиз тўрт бўлди.

— Икки ҳафтача тураман-да. Москвада ишим жуда кўпайиб кетди.

Сўзлашиб турганда, ака-уканинг кўзлари бир-бири билан тўқнашди; Левин акаси билан дўстона, айниқса содда муомалада бўлишни ҳарвақт орзу қилиб келарди, ҳозир бу орзуси яна ҳам кучли эканига қарамай, акасининг кўзларига қараашдан тортинди. Нима дейишини билмай, кўзларини пастга туширди.

Сергей Иванович Москвада ишлари жуда кўплигини айтиш билан Сербия уруши ҳамда славян масаласига ишора қилиб ўтган эди; Левин Сергей Ивановичга ёқадиган, эътиборини Сербия уруши ва славян масаласи тўғрисидаги гаплардан чалғитадиган мавзуни қидириб, Сергей Ивановичнинг китобидан гап очди.

— Қалай, китобингга рецензия ёзилдими?— деб сўради.

Сергей Иванович бу саволнинг жўрттага берилганидан кулимсираб:

— Бунга кимнинг қўли тегади, дейсан; ўзим эса бошқалардан ҳам кўпроқ бандман,— деди. Кейин оқ тेраклар устида кўринган оқ булутларни шамсияси билан

ишора қилиб, илова әтди:— Бўни қаранг, Дарья Александровна, ёмғир ёғади.

Левин акаси билан ўзи ўртасида адоват бўлмаганда ҳам, совуқ муносабат ўрнашидан ўзини олиб қочиц тилагида юрар эди: лекин юқорида айтилган сўзлардан кейин ака-ука ўртасида яна ўша совуқ муносабат ўрнашиди.

Левин Катавасовга яқинлашиб:

— Жуда яхши қилдингиз-да келиб,— деди.

— Анчадан бери келиш ҳаракатида эдим. Энди тўйиб гаплашамиз. Қалай, Спенсернинг китобини ўқиб чиқди-нгизми?

— Йўқ, ҳали ўқиб туширганим йўқ,— деди Левин,— дарвоқе, энди менга кераги ҳам йўқ.

— Нега энди? Жуда қизиқ китоб эди-ку. Нима учун кераги йўқ дейсиз?

— Яъни, мени қизиқтирган саволларга Спенсердан ҳам, унга ўхшаганлардан ҳам жавоб тополмаслигимга имоним комил бўлиб қолди. Энди...

Лекин Катавасовнинг чеҳрасидаги вазмин, хушнуд ифода Левинни бирдан ҳайратга келтирди; у шу суҳбат билан ўзининг таъбини хира қилиб қўйганига юрак-юрагидан ачинди-ю, кўнглига чигиб қўйган ниятини эслаб, гапини тўхтатди.

— Хайр майли, кейин гаплашармиз,— деб илова қилиди; кейин ҳаммага қараб:— Агар арихонага бораётган бўлсаларингиз, бу ёқقا юринглар, мана бу сўқмоқ билан борамиз,— деди.

Улар тор сўқмоқ билан бориб, бир томони бошдан охиригача сариқ, бинафша ранг ёввойи гуллар босган, ораларида баланд бўйли, тўқ яшил ўзакли буталар ўсиб ётган, ўти ҳали ўрилмаган ялангликка етишгандá, Левин меҳмонларини ўш оқ теракларнинг қуюқ кўланкасидаги скамейка билан тўнгакларга ўтқазди; бу скамейка билан тўнгаклар арихонага келиб, асаларилардан қўрқадиган томошабинларга атайин тайёрлаб қўйилган эди. Ўзи эса болалар билан катталарга нон, бодринг ва янги асал олиб келгани кетди.

Левин сўқмоқда иложи борича секинроқ юришга тиришиб, ён-веридан тез-тез учиб ўтишётган асалариларнинг зинғиллашларига қулоқ сола-сола охири кулбага ҳам етди. Даҳлиз ёнида битта асалари Левиннинг соқолига ўралашиб визиллай бошлаган эди, у эҳтиёт билан

бўшатиб юборди. Салқин даҳлизга кириб, қозиқда осиқли тўрини олди-да, уни юзига тутиб, қўлларини чўнтакларига солгандан сўнг, тевараги ўраб олинган арихонага кирди; ўтлари ўриб олинган бу ерда ҳар бири ўз тарихи билан Левинга таниш бўлган эски ари уялари қозиқларга қатор қилиб боғлаб қўйилган эди; четанларга эса шу йили ўтқазилган ёш ариларнинг инлари осиб қўйилган эди. Эркак арилар билан асаларилар инларининг оғзида, бир ерда қайнашиб, учишиб ўйнашар; бол келтирган ва болга кетаётган арилар эса ўрмонда гуллаб турган липа дарахтлари билан ин ўртасида муттасил учibur турар эди.

Левиннинг қулоқлари остида гоҳ иш билан банд бўлиб, виз-виз учишаётган меҳнаткаш ариларнинг, гоҳ бекорчи эрка ариларнинг, гоҳ ўз бойликларини душмандан қўриқлаб, чақишига шайланиб турган қўриқчи ариларнинг визиллашлари эшитиларди. Четаннинг орқасида бир чол чамбар ясаётган эди, у Левиннинг келганини кўрмай қолди. Левин уни чақирмасданоқ, арихонанинг ўртасига келиб тўхтади.

Воқелик Левиннинг кайфини аллақачон бузиб қўйган эди, у энди ўзини ўифиштириб олишни истар, шу сабабли ёлғиз қолгани учун ҳам хурсанд бўларди.

У дарров Иванга аччиғланганини, акасига совуқ муомала қилганини, Катавасовга ҳам енгил-елпи гаплар айтганини эслади.

Левин: «Наҳотки бу фоний бир кайфият бўлса, наҳотки бирон из қолдирмай ўтиб кетса?» — деб ўйланди.

Лекин худди шу пайт яна аввалги кайфиятига қайтиди-ю, ўзида қандайдир янги, муҳим бир ўзгариш юз берганини сезиб, қувонди. Унинг ўзи топган кайфиятини воқелик фақат бир нафасгина хиралаштириб қўйган, аслда эса бу кайфият қалбида саломат эди.

Хозир теварагида учишиб таҳдид солаётган, уни алақситаётган, жисмоний осойишталигини бузиб, ғужмайишга мажбур қилаётган асаларилар сингари, у аравага тушган соати ташвишлари ҳам қамраб олиб, уни руҳий ҳурриятдан маҳрум этиб қўйган эди; лекин бу ҳолат шу тириклик ташвишлари билан банд бўлган пайтлардагина юз берди. Асаларилар ҳужумига қарамай, жисмоний кучи заарланмагани каби, янги идрок этган маънавий кучи ҳам заарланмаган эди.

Долли болаларига бодринг билан асал бергандан сўнг:

— Биласанми, Костя, Сергей Иванович поездда кимни кўрибди? — деди. — Вронскийни! Сербияга кетаётган эмиш.

— Яна бир ўзи эмас, ўз ҳисобидан бутун бир эскадрон олиб кетяпти! — деди Катавасов.

— Ҳа, бу иши унга ярашади, — деб қўйди Левин. Кейин Сергей Ивановичга юзланиб, илова қилди: — Ия, ҳалигача кўнгиллилар кетяптими?

Сергей Иванович жавоб қилмади; у чашканинг четига солинган ва оқ катакчаларидан оқиб турган асалга ёпишиб қолган тирик асаларини тўмтоқ пичоғи билан секин-секин чиқариш билан овора эди.

Катавасов бодрингни қарс-қурс еб туриб:

— Кетганда қандай! Кеча станцияда нима бўлганини бир кўрсангиз эди! — деди.

Бу суҳбат Левиндан олдин бошланган бўлса керак, қари князъ давом эттириб:

— Ҳўш, буни қандай тушуниш керак? Худо хайрийгизни берсин, Сергей Иванович, тушунтириб беринг. Бу кўнгиллилар қаёққа кетишяпти, ким билан жанг қилишади? — деб сўради.

Сергей Иванович оёқчаларини зўрға-зўрға қимирлаттаётган, асалга бўялган арини чиқарди-да, пичоғидан терак баргига ўтқазаётиб:

— Турклар билан, — деди, кулимсираб.

— Ия, туркларга ким уруш эълон қилди? Иван Иванович Рагозов билан графиня Лидия Ивановна-ю Шталь хонимми?

— Ҳеч ким уруш эълон қилгани йўқ, одамлар қоңкардошларининг изтиробларига ачинишиб, шуларга ёрдам қилишмоқчи холос, — деди Сергей Иванович.

Левин қайнотасининг ёнини олди.

— Лекин князъ ёрдам берилаётганини сўраётгани йўқ, урушни сўрайяпти, — деди Левин, — князъ: ҳукуматнинг рухсати бўлмай туриб, айrim шахслар урушга қатнаша олмайди, деяпти.

— Костя, бу асаларингга қара! Ҳозир бизни чақиб олади! — деди Долли ёввойи аридан ўзини қўриқлаб.

— Эй, бу асалари эмас, ёввойи ари-ку, — деди Левин.

Катавасов Левин билан мунозараларга киришмоқчи бўлди шекилли:

— Қани, қани, билайлик-чи, бу тўғрида сизнинг назариянгиз қандай экан?— деди.— Нима учун айрим одамларнинг ҳақлари йўқ?

— Менинг назариям шундай: бир томондан, уруш шундай бир ҳайвоний, шундай бир шафқатсиз, даҳшатли нарсаки, христиан динидаги одамни бир ёқса қўйиб турайлик, бошқа ҳар қандай одам ҳам урушни бошлаш масъулиятини зиммасига ололмайди, бу масъулиятни уруш қилиш ўзининг бурчи ҳисобланган ва уруш қилишга мажбур бўлган ҳукуматгина зиммасига ола олади. Йқкинчи томондан, илмий жиҳатдан ҳам, соғлом ақл билан қаралганда ҳам, давлат ишларида, айниқса уруш ишларида гражданлар шахсий иродаларига қараб иш кўрмайдилар.

Сергей Иванович билан Катавасов эътиroz этишга шайланиб турган эди, шунинг учун иккови бараварига гапира бошлади.

— Ҳамма гап шунда-да, отам; баъзи ҳолларда ҳукумат гражданларнинг иродаларини амалга оширмайди, ана шунда жамият ўз иродаси билан иш қиласди,— деди Катавасов.

Лекин Сергей Ивановичга бу эътиroz ёқмади шекилли, Катавасовнинг сўзига қовоғини солиб, бошқа бир гап айтди:

— Сен масалани бу хилда қўйиб бекор қиласан. Аслда уруш эълон қилинмаган бўлса ҳам, ҳозир инсоний бир ҳис, христианча бир ҳис изҳор қилингапти. Ахир қон-қардошларимизни, диндошларимизни ўлдиришялтида! Майли, диндошларимизни, қон-қардошларимизни эмас, шунчаки болаларни, хотин-халажларни, қари-қартангларни ўлдиришяпти деяйлик; бу зулмни кўргандан кейин инсон ҳисси фалаёнга келади, ана шундан кейин рус кишилари бу даҳшатларга барҳам бериш учун ёрдамга югуришади. Фараз қил, сен кўчада кетиб боряпсан, қарасанг: мастрлар битта хотинни ё болани уришяпти; фикримча, бу кишиларга қарши уруш эълон қилинганими-йўқлигини сўраб ўтирумайсан, балки уларга ташланиб калтаклангани қутқазасан.

— Лекин ўлдирмасдим,— деди Левин.

— Йўқ, ўлдирадинг.

— Билмайман. Агар шундай воқеани кўрсам, ўшан-

да юрагимда уйғонган бевосита ҳисга қараб иш кўрардим; лекин олдиндан бир нима деёлмайман. Славянларни жабрлаётганларга қарши бундай бевосита ҳис йўқ, бўлиши ҳам мумкин эмас.

— Эҳтимол, сенда йўқдир. Лекин бошқаларда бундай ҳис бор,— деди Сергей Иванович, норози бўлганидан қовоқларини осиб.— Халқ орқасида православларнинг «ҳароми агарянлар» зулми остида эзилгани тўғрисида ривоятлар бор. Халқ ўзининг қон-қардошлири жафо чекаётганини эшитиб, тилга кирди.

Левин хоҳламайроқ:

— Эҳтимол,— деди,— лекин мен бундайлигини сезаётганим йўқ; мен ҳам халқнинг бир заррасиман, мен бу нарсани сезмаяпман.

— Мана мен ҳам,— деди князь.— Мен чет элда яшадим, газеталар ўқиб турдим, тан беришим керак, руслар славян биродарларини бирдан бундақа яхши кўриб қолганликларини Болгария даҳшатлари бошланмасдан олдин ҳеч тушунмас эдим; менинг эса уларга ҳеч қандай муҳаббатим йўқ-ку? Мен ё шундай баттолман ё бўлмаса Қарлсбад менга шунақа таъсир қиляпти, деб ўйлаб, жуда хафа эдим. Лекин бу ерга келдим-у, тинчидим-қолдим, нимага десангиз, кўрдимки, славян биродарлар билан эмас, фақат Россия билангина қизиқадиган мендан бўлак одамлар ҳам бор экан. Мана, Константин.

— Бу ишда айрим шахслар фикрининг ҳеч қандай аҳамияти йўқ,— деди Сергей Иванович,— бутун Россия, бутун халқ ўз раъйини билдириб турган бир пайтда, айрим одамларнинг фикрларига эҳтиёж қолмайди.

— Йўқ, кечирасиз мени. Мен бундайлигини кўраётганим йўқ. Халқ буни етти ухлаб тушида ҳам кўргани йўқ,— деди князь.

Долли гапга қулоқ солиб ўтирган эди, у:

— Йўқ, адажон.— Нега ундей дейсиз? Якшанба куни черковда кўрмадингизми?— деди. Кейин болаларга қараб, кулимсираб турган чолга гапириди:— Мумкин бўлса, сочиқни берсангиз. Ундей эмасдир, нимагаки, ҳамма...

— Ҳа, якшанба куни черковда нима бўла қобди? Попга буюришган, поп ҳам дуо қилган-да. Ҳар сафар хутба ўқилганда қавм ҳеч нарсага тушунмайди, хўрсишиб қўя қолади, бу сафар ҳам шундай бўлди-да,— деди князь сўзини давом эттириб.— Иннайкейин, уларга черковда хайри эҳсон йиғилади деб айтишиди, улар ҳам бир

чақа, икки чақадан чиқариб беришди. Нимага бериши — буни ўзлари ҳам билишмайди.

— Халқнинг билмаслиги мумкин эмас; халқ ўз тақдирини ҳамиша билиб туради, бундай пайтларда эса халқ тақдирни ўзига ойнадай равшан кўринади,— деди Сергей Иванович, асалари боқувчи чолга қараб.

Мош-гуруч соқолли, кумуш ранг қалин сочли хушрўй чол, бу гапларга тушунмаётган, тушунишни ҳам истамаётган бўлса керак, қўлида асал тўла коса билан баланд қоматини ростлаб, қимир этмасдан юқоридан бу жанобларга қараб турар эди.

Чол бошини маъноли бир тарзда чайқаб: Сергей Ивановичнинг сўзиға:

— Ҳа, худди шунаقا,— деди.

— Ҳа, баракалла, мана бундан сўранғ. Бу ҳеч нимани билмайди ҳам, ўйламайди ҳам,— деди Левин. Сўнгра чолдан сўради.— Михайлич, сен уруш тўғрисида ҳеч нима эшитдингми? Черковда ўқилган дуони-чи? Сен нима деб ўйлайсан? Христианларга тарафкашлик қилиб урушишимиз керакми?

— Биз ўйлаб нима қиласиз? Бизнинг ўрнимизда император Александр Николаевич ўйлаяпти-ку, ҳамма тўғрида бизни бир ёқقا қўйиб ўзи ўйлади. У кўпроқ билади.— Кейин, ноннинг жилдини сб бўлаётган Гришага ишорат қилиб, Дарья Александровнадан сўради:— Яна ион олиб келайми? Уғилчага яна берайми?

Сергей Иванович:

— Менинг сўраб ўтиришим керак эмас,— деди,— биз ҳақ ваadolat йўлида хизмат қилиш учун ҳамма нарсасини ташлаб, Россиянинг ҳар тарафидан келаётган, ўз фикрларини, мақсадларини очиқ-ойдин билдираётган юзларча одамни кўрдик, кўриб турибмиз ҳам. Улар ё чақаларини иона қилишяпти ёки ўзлари кетишяпти; нимага кетишаётганларини ҳам очиқ айтишяпти. Ҳўш, бунинг маъноси нима бўлди?

— Менингча, бунинг маъноси шуки,— деди Левин, қизиша бошлаб,— саксон миллионлик халқ ичидан, ҳозиргидек юзлаб эмас, балки жамият орасида мавқеини йўқотган, бебошлик билан кун кўраётган ўн минглаб одам ҳамма вақт топилади; бундай одамлар Пугачёв шайкасига киришдан ҳам, Хивага, Сербияга жўнашдан ҳам тоймайди...

Сергей Иванович худди ўзининг сўнгги бойлигини ҳимоя қилаётгандек тутақиб:

— Мен сенга юзлаб одам деганим йўқ, бебошлик билан кун кўрувчилар ҳам деганим йўқ, мен сенга халқнинг энг яхши вакиллари, деяпман! — деди. — Хўш, ионалар-чи? Бу масалада бутун халқ ўзининг муносабатини билдириди.

— Бу «халқ» деган сўзингиз жуда ҳам мужмалда, — деди Левин. — Бўлис мирзолари, муаллимлар, минг мужикдан биттаси нима гаплигини билса ажаб эмас. Саксон миллиондан қолгани эса, Михайличга ўхшаш, ўз хоҳишини билдириш у ёқда турсин, балки нима тўғрида хоҳиш билдириш кераклигини заррача ҳам тушумайди. Шундай экан, буни халқ иродаси деб айтишга қандай ҳақимиз бор?

XVI

Сергей Иванович, диалектикада тажрибали бўлса ҳам, эътиroz билдирмай, гапни дарров бошқа соҳага буриб юборди.

— Ҳа, агар сен халқнинг руҳини арифметика йўли билан билмоқчи бўлсанг, у ҳолда, албатта, бунга эришиш жуда қийин. Иннайкейин, бизда овоз бериш қоидаси жорий қилинмаган, жорий қилиш ҳам мумкин эмас, чунки бу нарса халқнинг хоҳишини билдирмайди, лекин буни билишнинг бошқа йўллари бор. Буни мавжуд вазиятдан, юрак сезгисидан билиб олишади. Мен ҳали жим ётган халқ дengизида ҳаракатга келган ва ҳар қандай беғараз кишига ойдин бўлган сув ости жараёнларини гапираётганим йўқ; чуқур ўйлаб жамиятга назар ташла. Зиёлилар оламининг барча хилмачил партиялари авваллари бир-бирларига душман бўлгандарига қарамай, энди бирикиб кетди. Ҳар қандай ихтилоф хотима топди, ижтимоий органларнинг ҳаммаси фақат бир нарсадан дам уради, ҳаммани қамраб олиб, бир томонга олиб бораётган табиий кучни сезиб қолди.

— Ҳа, бу газеталарнинг ҳаммаси бир тилда сайрасади, — деди князь. — Буниси тўғри. Момақалдироқ олдидан ҳамма бақалар бир хил қуриллашганидек, булар ҳам шунаقا бир хил сайрасади. Буларнинг дастидан ҳеч нимани эшитиб бўлмайди.

— Бақами, бақа эмасми, менга барибир, мен газета чиқармайман, шунинг учун уларни ҳимоя ҳам қилиб

ўтиrmайман; лекин мен зиёлилар оламидаги ҳамфир-ликни гапиряпман,— деди Сергей Иванович, укасига қараб.

Левин жавоб бермоқчи бўлиб турган эди, қари князь сўзини оғзидан илиб кетди.

— Хайр, бу ҳамфирлик тўгрисида ҳам бошқа бир нарса дейиш мумкин,— деди князь.— Мана, масалан, менинг куёвчам Степан Аркадьевични олинг, сиз уни танийсиз, у ҳозир комиссия комитетидан аъзолик вазифасини оляпти. Яна нима балони ҳам, буниси эсимдан чиқди. Фақат у ерда қилинадиган ҳеч иш йўқ.— Начора, Долли, бу сир эмас ахир! Лекин саккиз минг сўм даромади бор. Қани, сиз ундан бир сўраб кўринг-чи: шу хизмати фойдалимикан? Ҳа, сизга энг фойдали хизмат деб исбот ҳам қилиб беради. Яна у ростгўй одам тўғри, саккиз минг сўмнинг фойдали эканига ишонмай ҳам бўлмайди.

Сергей Иванович князнинг гапларини ноўрин ҳисоблаб нафси оғриди, кейин:

— Айтмоқчи, хизматга кирганини Дарья Александровнага айтиб қўйсангиз деб илтимос қилган эди,— деди.

— Газеталарда ҳукм сургац ҳамфирликнинг маъноси шу. Менга айтиб беришди: уруш чиқса, даромадлари икки баравар ортар экан. Бундай бўлгандан кейин нима учун ҳам ҳалқ славянларнинг тақдирларини... яна нима балоларни карнай қилиб чалишмасин?

— Мен кўп газеталарни хушламайман, лекин бу адолатсизлик,— деди Сергей Иванович.

Князь сўзини давом эттирди:

— Мен фақат битта шарт қўймоқчи эдим. Alphonse Karr¹ Пруссия билан қилингани уруш олдида: «Нима, сиз урушни зарур деб ҳисоблайсизми? Жуда соз. Кимда-ким урушни тарғиб қилса, уни олдинда жанг қила-диган махсус легионга юбориш керак, ҳамманинг олдиға тушиб ҳужум ва ҳамла қилсин!» деб жуда боллаб ёзган.

Катавасов таниш редакторларни бу терма легионда тасаввур қилиб:

— Бу редакторлар «иши» кўрсатарди!— деди, шароқлаб кулиб.

¹ Альфонс Карр (франц.).

Долли:

— Эй, ҳаммаси қочиб кетади, фақат халақит беришади, холос,— деган эди, князь:

— Агар қочишса ё орқасидан ўқقا тутиш ёки казакларга қувдирисиб қамчилатиш керак,— деди.

Сергей Иванович бўлса:

— Мени маъзур кўрасиз-да, кнзъя, бу-ку бир ҳазил, лекин ёмон ҳазил,— деди.

— Мен бунинг ҳазиллигини кўрмаяпман, бу...— Левин сўз бошлаган эди, Сергей Иванович бўлиб қўйди.

— Жамиятнинг ҳар бир аъзоси ўзига муносаб иш қилиши керак,— деди Сергей Иванович.— Шунинг учун фикр одамлари ҳам жамият фикрини баён қилиш билан ўз бурчларини адо этишяпти. Якдиллик ва афкор оммани тўла ифода этиш бир томондан газеталарнинг хизмати бўлса, иккичи томондан, қувончли бир ҳолдир. Йигирма йил аввал биз оғзимизни ҳам очолмасдик, ҳозир эса рус халқининг овози чиқиб қолди, бу халқ бир тан, бир жон бўлиб қўзғалишга, асоратдаги биродарлари учун жонини қурбон қилишга тайёр; бу улуғ қадам, бу куч нишонасиdir.

— Лекин фақат жонини қурбон қилишгагина эмас, туркларни ўлдиришга ҳам тайёр,— деди Левин, ҳадиксираб. Қейин суҳбатни ўзини машғул қилган фикрларга боғлаб, гапига қўшиб қўйди:— Халқ одам ўлдириш учун эмас, ўзининг охирати учун қурбон беряпти, қурбон беришга тайёр ҳам.

Катавасов кулимсираб:

— Ия, охират учун? Мен сизга айтсам, бу табиатшунос бир одамнинг тилига келиши қийин сўз. Охират учун деганингиз нимаси?— деди.

— Эй, қўйсангиз-чи, ўзингиз биласиз-ку!

— Вой, тирноқча ҳам тушунсам худо урсин!— деди Катавасов, шароқлаб кулиб.

Сергей Иванович Инжилнинг Левинни ҳамиша ҳамма нарсадан кўпроқ хижил қилиб келган ерини энг равшан бир нарсадай соддагина мисол келтириб эътиroz этди:

— Исо: «Мен тинчлик келтирмадим, қилич келтирдим», деган.

Улар ёнида турган чол ўзига иттифоқо ташланган назарга жавоб тариқасида:

— Бу тўғри гап,— деб яна бояги сўзини тақрорлади.
Катавасов бўлса:

— Йўқ, отам, енгилдингиз, енгилдингиз, бутунлай
енгилдингиз!— деб қичқирди.

Левин аламидан қизарди, лекин енгилгани учун эмас,
ўзини тутолмай мунозарага киришиб кетгани учун алам
қилиб қизарди.

«Йўқ, улар билан мунозара қилишолмайман, уларда
ўқ ўтмайдиган зирҳ бор, мен эса яланғочман», деб ўй-
ланди.

Левин акаси билан Катавасовни ўзининг иддаолари-
га ишонтира олмаслигини қанчалик кўриб турса, улар
баён қилган фикрларга ўзининг қўшилишига ишончи
йўқлигини ҳам шунчалик кўриб турарди. Улар тарғиб
қилаётган нарса Левинни ҳалок қилиб қўяёзган ўша
ақл такаббурлиги эди. Ўнлаб одамнинг, булар жумласи-
дан акасининг ҳам, пойтахтга келган ҳовлиқма кўнгил-
лилардан эшитган сўзларига суюниб, биз халқнинг фикр
ва иродасини газеталар орқали ифода қиляпмиз, де-
йишларига, иннайкейин, қасос олиш ва одам ўлдириш ҳа-
қидаги фикрларни баён қилишларига Левин қўшила
олмас эди. У бу нарсага шунинг учун қўшила олмас
эдики, ўзи бирга яшаб турган халқ ичда бундай фикр-
лар борлигини кўрмаган, ўзи ҳам бундай фикрда бўл-
маган эди (у эса ўзини рус халқини ташкил этган одам-
лардан бири деб ҳисобларди), асосан шунинг учун қў-
шилолмасдики, умумнинг бахти нимадан иборатлигини
халқ билан бирликда ўзи ҳам билмас, билишга қодир
ҳам эмас эди, лекин ҳар бир кишининг қўлидан келади-
ган саҳоват қонуни қаттиқ туриб бажарилгандагина бу
умум бахти-саодатига эришиш мумкинлигини аниқ би-
ларди, шунинг учун урушни хоҳлай олмас, ҳар қандай
умумий мақсад учун урушни тарғиб ҳам қила олмас
эди. У Михайлич билан, варягларнинг чақирилиши тў-
рисидаги ривоятларда ўз фикрини баён қилган халқ билан
бирликда: «Бизнинг хонимиз ва хоқонимиз бўлинг.
Биз сизга тўла итоат қиласиз, биз бунга жону дилимиз
билан въяда берамиз. Бутун захматни, бутун ҳақирилик-
ни, бутун қурбонни ўз зиммамизга оламиз; лекин
биз ҳукм қилолмаймиз, қарор ҳам қилолмаймиз»,
деярди Сергей Ивановичнинг сўзига қаралса, шунча
қиммат тушган ҳуқуқларидан халқ энди юз ўгирмоқда
эди.

Левин: «Агар афкор омма гуноҳлардан пок бир ҳакам бўлса, у ҳолда нима учун революция билан коммуна ҳам славянилар фойдасига қилинаётган ҳаракат сингари қонуний эмас?» демоқчи ҳам бўлди. Лекин буларнинг ҳаммаси ҳеч нарсани ҳал қилолмайдиган фикрлар эди. Аммо бир нарса шубҳасиз аён эди, шу тобда қилинадиган мунозара Сергей Ивановичнинг жаҳлини чиқарди, шунинг учун мунозара қилиш яхши эмасди; Левин жим бўлди-ю, меҳмонлар эътиборини кўкда йигилган қора булатларга жалб этиб, ёмғир ёғмай туриб тезроқ уйга қайтишини маслаҳат кўрди.

XVII

Князь билан Сергей Иванович аравага тушиб жўнашди; қолганлар эса шахдам одимлар билан уйга яёв кетишиди.

Лекин гоҳ оқариб, гоҳ қорайиб турган булатлар кўк юзини шу қадар тез қоплаб борардики, ёмғир қуйиб юбормасдан уйга етиб олиш учун одимларини яна ҳам илдам босишлари керак эди. Ис аралаш тутунга ўхшаган олдиндаги қоп-қора булатлар кўк юзида ҳаддан ташқари бир шитоблик билан пастлаб сузиб келарди. Уйга икки юз одимча қолганда бирдан шамол турди, энди ҳар дам сел қуйиб юбориши мумкин эди.

Болалар ҳам қўрқиб, ҳам ғуюниб чинқиришиб югуришарди. Дарья Александровна ҳам, оёқларига ўралашиб қолаётган юбкасини зўрга-зўрга тузатиб, болаларидан кўзларини узмай чопиб борарди. Эркаклар бўлса, шляпаларини ушлаб олиб, катта-катта қадам ташлаб боришиди. Улар зинапоя олдига келиб етишлари биланоқ каттакон бир томчи тунука тарнов қиррасига урилиб парчаланди. Болалар, булар орқасидан катталар, чақчақ уришиб ўzlарини том панасиға олдилар.

Левин ўzlарини даҳлизда қўлида дурра ва рўмол билан кутиб олган Агафья Михайловнадан:

— Катерина Александровна қани? — деб сўраган эди, Агафья Михайловна:

— Сизлар билан деб ўйловдик,— деди.

— Митя-чи?

— Колокда бўлса керак, энагаси ҳам ўша ерда.

Левин каттакон жун рўмолни унинг қўлидан юлиб олиб, Колокка қараб югурди.

Шу қисқа муддатда қора булут қалин жойи билан қүёш юзини шу қадар тўсиб олдики, худди кун тутилгандай, ҳамма ёқ қоп-қоронғи бўлиб кетди. Шамол, худди жўрттага қилаётгандек, ўжарлик билан йўлини тўсиб Левинни тўхтатар, липа дарахтларининг япроқлари билан гулларини узар, оқ қайниларнинг шохларини хунук, ғалати бир кепатада яланғочлаб, ҳар нарсани: акацияларни ҳам, гулларни ҳам, кўкатларни ҳам, дарахтларнинг учларини ҳам бир томонга эгарди. Боғда ишлаётган қизлар, чирқирашиб, ўзларини хизматкорлар уйига урдилар. Қаттиқ жаладан ҳосил бўлган оқ парда узоқдаги ўрмон билан яқиндаги даланинг ярмини тўсиб қўйиб, энди шиддат билан Колок томон бостириб келмоқда эди. Ҳаводан майдалаб ёғаётган ёмғирнинг рутубатли иси сезилиб турарди.

Левин бошини эгиб олиб, қўлидаги рўмолни юлиб олмоқчи бўлган шамол билан олиша-олиша Колокка яқинлашганда дуб орқасида оқариб кўринган нарсани энди кўрган ҳам эдики, бирдан ҳамма ёқ чароқлаб кетди, ер юзини оловга ўхшаган бир нарса қоплади, боши устида осмон гумбази қарсиллаб сингандай бўлди. Левин қамашиб қолган кўзларини очди-ю, ўзи билан Колок ўртасига ёмғир тортиб қўйган қалин парда орасидан қараб, ўрмон ўртасидаги таниш эман дарахтининг учи жуда ҳам ғалати ўзгариб қолганини кўрди. Левин даҳшатга тушди, «Наҳотки синиб тушган бўлса?»— деб ўйлади тобора қадамини тезлатиб; эман бошқа дарахтлар орқасида кўздан гойиб бўлди; Левин каттакон бир дарахтнинг бошқа дарахтлар устига гурсиллаб йикилганини эшилди.

Чақмоқ, момақалдироқ гулдуроси Левинни даҳшатга солди, бир онда вужуди муздек бўлиб кетди.

— Худоё! Худоё, уларнинг устига йиқилмаган бўлсин-да!— деб илтижо қилди у.

Эман аллақачон йиқилиб бўлган эди; ана шундан кейин эман уларни босиб қолмасин-да, деб қилган илтижоси бемаънилик эканини Левин дарҳол хаёлидан ўтказган бўлса ҳам, ҳозир шу бемаъни илтижодан бошқа бирон нарса қилишга қодир эмаслигини билгани учун илтижосини яна такрорлади.

Левин Китилар ҳар доим ўтирадиган жойга чопиб бориб уларни тополмади.

Улар ўрмоннинг нариги томонида, қари липа дарах-

ти тагида Левинни чақиришаётган эди. Қорамтири киймли (ҳалигина кийимлари оқ рангда эди) икки киши алланарса устида энғашиб түрарди. Булар Кити билан энага эди. Левин улар ёнига чопиб келганда, ёмғир аста-аста тиниб, ҳаво ёриша бошлаган эди. Энага кўйлаги нинг этаклари қуруқ бўлса ҳам, Китининг кўйлаги жиққа ҳўл бўлиб, баданига ёпишиб қолган эди. Боя момақалдироқ гулдўраганда қандай мақомда туришган бўлса, ҳозир ёмғир тинганига қарамай, яна ўша мақомда туришарди. Иккаласи ҳам яшил соябон аравачанинг устига ёнғашиб олган эди.

Левин ичи сув билан тўлиқ ботинкасини ҳали ер шиммимаган кўлопда шалоплатиб югуриб келди-ю:

— Тирикмисизлар? Соғмисизлар? Худога шукур! — деди.

Кити ивиб, бетлари қизариб қетган эди; у юзини Левинга ўгириб, бужмайиб қолган шляпаси остидан қўрқаписа кулимсираб турарди.

Левин аламига чидолмай хотинини койиб кетди:

— Уят эмасми ахир! Ҳайроғман, одам деган шунчалик ҳам беғам бўладими?

— Худо ҳақи, менда айб йўқ. Энди кетамиз деб турувдик, булғаниб қолди. Тозалаш керак бўлди-да. Биз ҳам ҳозиргина... — деди Кити узр айта бошлади.

Митя соппа-соғ, қуруқ эди, пишиллаб ухлаб ётарди.

— Хайр, худога шукур! Нималар деганимни ўзим ҳам билмай қолдим!

Ҳўл йўргакларни йигиштиришди; энага болани аравачадан чиқариб кўтариб олди. Левин хотинининг ёнида борди, жаҳли чиққани учун ўзидан койиб, энагадан яшириқча Китининг қўлинини қисиб қўйди.

XVIII

Левин турли-туман суҳбатларда ақлининг фақат ташқи томони билан иштирок этгандек кўринган бўлса ҳам, ўз ичидаги юз бериши лозим бўлган ўзгаришдан ҳафсаласи пир бўлса ҳам, яна қалби кун бўйи шодлик билан тўлиқ эканини сезиб турди.

Ёмғирдан кейин ер жуда лой бўлгани учун айлангани чиқиб бўлмасди; бундан ташқари, булутлар ҳалигача уфқдан кетмай, осмоннинг дам у четида, дам бу четида

гулдураб, қорайиб ўтиб турарди. Шунинг учун улар кундузнинг қолган қисмини уйда ўтказиши.

Үртада ортиқ мунозара чиқмади, аксинча, тушлик овқатдан сўнг ҳамманинг кайфи очилиб кетди.

Катавасов олдин хонимларни ўзининг қизиқ ҳазиллари билан кулдирди; у билан биринчи марта танишганда бу ҳазиллар ҳаммага жуда манзур бўларди. Кейин у Сергей Ивановичнинг қутқуси билан, уй пашшалари тўғрисидаги қизиқ кузатишларини, эркак пашшалар билан урғочи пашшаларнинг характерларини, ҳатто башарлари ҳам ҳар хил эканлигини гапириб берди. Сергей Иванович ҳам очилиб ўтири; чой маҳалида укасининг қутқуси билан шарқ масаласининг келажаги тўғрисидаги ўз қарашларини жуда содда, жуда чиройли қилиб гапириб берган эди, ҳамма дикқат билан қулоқ солиб ўтири.

Фақат Қитигина унинг гапларини охиригача эшитолмади, уни Митяни чўмилтиргани чақириб чиқиб кетишиди.

Кити чиқиб кетгандан сўнг, бир неча минут ўтгач, Левинни ҳам болалар бўлмасига чақиртириб кетишиди.

Левин чойни ярим-ёрти қолдирди-да, қизиқ суҳбатни охиригача эшита олмаганига афсус еб ва нима учун чақирганларидан ташвишланиб болалар бўлмасига чиқиб кетди; одатда уни фақат муҳим пайтлардагина чақиришарди.

Сергей Ивановичнинг озод қилинган қирқ миллионли славянлар дунёсининг Россия билан бирликда тарихда янги давр бошлиши кераклиги тўғрисидаги плани бутунлай янги бир нарсадай Левинни жуда қизиқтирган эди; у шу планни охиригача эшитолмаганига ва ўзини нима учун чақирганларини билмай, ҳам ташвишланиб, ҳам ҳайрон бўлиб турганига қарамай, меҳмонхонадан чиқиб холи қолар-қолмас, дарҳол шу бугун эрталаб миясига келган ўйларини эслади. Славянлар масаласининг бутун дунё тарихида тутган ўрни тўғрисидаги бутун бу мулоҳазалар қалбida юз бераётган нарсаларга нисбатан шу қадар аҳамиятсиз бўлиб кўриндики, Левин буларнинг ҳаммасини бир лаҳзадаёқ унуди-ю, яна эрталаб қалбida уйғонган ҳис-туйғуларга берилиди.

У миясига келган фикрларни илгаригидек, бошдан-оёқ өслаб ўтирмади (бунга эҳтиёж ийӯқ эди), ўзига раҳнамо, ўйларига алоқадор бўлган ўша ҳисларга дарҳол

берила қолди; натижада қалбидаги бу ҳиснинг бурунгидан анча кучли, аниқ эканлигини сезди. Йилгари ўзини тинчтиш учун бирон нарса ўйлаб топиш мақсадида миясига келган фикрларни бошдан-охир эслashi ва ахтарган ҳиссини шу йўл билан топиши керак бўларди, ҳозир эса бундай қилмади. Ҳозир, аксинча, шодлик ва фароғат ҳисси аввалгидан жонлироқ эди, фикри эса ҳиссидан орқада қолиб борарди.

Левин пешайвондан ўтиб кетаётib, қорая бошлаган осмонда кўзга чалиниб турган иккита юлдузни кўриб, бирдан эски ўйларини эслади: «Ҳа, кўкка қараб, осмон гумбазини кўрганимда, мен унинг ёлғон эмаслигини ўйлар, шу билан бирга, ниманидир ўйлаб тагига етолмас, ниманидир ўзимдан яширас эдим,— деб ўйланди.— Лекин у ерда нима бўлганда ҳам, барибир, инкор қилиб бўлмайди. Ўйлаб кўрсанг бўлди, ҳамма нарса равшан бўлади-қолади!»

Болалар бўлмасига кириб кетаётганда, ўзидан яширган нарсанинг нимадан иборатлигини эслади. Бу шундан иборат эди: агар оллоҳнинг ҳақлигига асосий исбот унинг ўзи кашф этган саховат бўлса, у ҳолда бу кашфиёт нима учун фақат христиан дини билангина чегараланди? Буддистлар билан мусулмонларнинг бу кашфиётга қандай алоқаси бор, ахир улар ҳам саховатни тарғиб қилишади, саховат йўлидан боришади-ку?

Левин бу саволга ўзида жавоб бор деб биларди, лекин жавобни кўнглидан ўтказишга улгурмай, болалар бўлмасига кириб қолди.

Кити енгларини шимариб олиб, ваннада сувни шопирлатиб ётган чақалоқ устида қараб турган эди; у эрининг оёқ дупурини эшишиб ўгирилди-ю, кулимсираб, уни ёнига чақирди. У орқаси билан сузиб, оёқчаларини типирчилатаётган дўмбоққина чақалоқнинг боши тагидан бир қўлини ўтказиб ушлаб тураг, иккинчи қўли билан эса губкани бола устида бир меъёрда сиқиб сув оқизарди.

Эри яқин келганда, Кити:

— Буни кўр, буни кўр!— деди,— Агафья Михайловна тўғри айтиби. Одамни танийдиган бўлиб қолибди.

Гап Митянинг бугундан эътиборан яқин кишиларининг ҳаммасини танийдиган бўлиб қолгани устида экан.

Левин ваннага яқин кёлиши биланоқ Митянинг танишини тажриба қилиб кўришди; тажриба тўла му-

ваффақиятли чиқди. Жўрттага шу мақсадда чақирилган ошпаз хотин бола устига энгашган эди, у қовоқларни солиб, унга боришни истамай, бошини тебратди. Кити энгашган эди, чақалоқ жилмайди, митти қўлларини губкага узатди, лабларини чўзди, суюнганидан шундай бир ғалати овоз чиқардики, Кити билан энагагина эмас, Левин ҳам ўзида йўқ севиниб кетди.

Чақалоқни ваннадан бир қўлда кўтариб олишиди, устидан тоза сув қўйишиди, чойшабга ўрашди, артишиди, кейин қулоқларни битириб чинқираётган болани онасига келтириб беришиди.

Кити кўкрагида чақалоги билан одатдаги ўрнига хотиржам ўтириб олгандан сўнг:

— Бунга меҳр қўя бошлаганинг учун хурсандман,— деди эрига.— Жуда хурсандман. Бўлмаса, жуда хафа бўлиб юрувдим. Сен унга ҳеч меҳрим йўқ, девдингда.

— Йўғ-э, наҳотки мен меҳрим йўқ деб айтган бўлсам? Мен фақат ҳафсалам пир бўлди деган эдим, холос.

— Вой, Митядан ҳафсаланг пир бўлганми?

— Йўқ, ундан эмас, ўзимнинг ўйимдан ҳафсалам пир бўлган; мен бундан кўпроқ нарсанни кутган эдим. Мен вужӯдимнинг кутилмаган янги, ёқимли ҳислар билан тўлишини кутган эдим. Қарабсанки, бунинг ўрнига юрагимда бирдан жирканч ҳисси пайдо бўлди, аянч ҳисси...

Кити қучоғидаги боласини чўмилтириш учун боя чиқариб қўйган узукларини нозик бармоқларига тақиб туриб, эрининг сўзларига диққат билан қулоқ солиб ўтирди.

— Юрагимда хурсандликдан кўра, ваҳм, аянч ҳислари айниқса кўпроқ эди. Бугун момақалдироқ маҳалида юрагимни қамраб олган ваҳмдан кейин уни қанчалик яхши кўрганимни аংгладим.

Китининг чеҳрасини табассум чарақлатди.

— Жуда қўрқиб кетдингми?— деб сўради Кити.— Мен ҳам ёмон қўрқиб кетдим, лекин ҳозир момақалдироқ ўтган бўлса ҳам, жуда ёмон қўрқиб турибман. Бориб, эман дараҳтини кўриб келаман. Катавасов қандай дилкаш киши экан-а! Умуман, бутун кунимиз бугун жуда яхши ўтди. Хоҳласанг, сен ҳам Сергей Иванович билан ноппа-нозин гаплашар экансан... Хайр, уларнинг олдига чиқ, йўқса ваннадан кейин бу ер ҳамма вақт исиб, буғ босиб кетади...

Левин болалар бўлмасидан чиқиб, ўзи ёлғиз қолгандан сўнг, ўша муҳмал ўйларини яна дарҳол эсига олди.

Одамлар гурунги эшитилиб турган меҳмонхонага кириш ўрнига, пешайвонда тўхтади-да, тирсакларии панжарага суюб, осмонни томоша қила бошлади.

Бутунлай қоронғи тушган эди; у жануб томонга қараб қолди, у томонда қора будут кўринмасди. Бўлутлар қарши томонга йиғилган эди. Ўша томонда чақмоқ чақар, узоқ-узоқлардан момақалдироқ гулдуроси эши тиларди. Левин боғдаги липа дараҳтларидан бир мөъерда томиб турган томчи овозига қулоқ солар, бурчак шаклидаги таниш юлдузлар туркумига, бу учбурчак ўртасидан ўтган Сомон йўлига ва унинг тармоқларига қараб томоша қиласди. Ҳар гал яшин чақди дегунча, чақнаган юлдузлар кўздан ғойиб бўлар, яшин сўнди дегунча, худди эпчил бир қўл сочиб юборгандек юлдузлар яна жой-жойларида пайдо бўларди.

Левин ҳали ўзига маълум бўлмаган шубҳаларини қалбida аллақачон ҳал қилиб қўйганини олдиндан ҳис этиб, ўз-ўзидан: «Хўш, юрагимни нима сиқяпти?»— деб сўради.

«Ҳа, художўйликнинг очиқ-ошкор, шубҳасиз нишонаси — хайру саховат қонунларидир; худойи таоло ҳақиқатни очиб шу қонунларни бу дунёга ҳадя қилди, хайру саховат қонунларини мен ҳам кўнглимда сезиб турибман; мен бу қонунларни эътироф этиш билан бошқа одамларга қўшиламан, балки ўз хоҳишимдан қатъи назар, диндорлар черков деб атаган ягона ташкилотга шу одамлар билан бирликда аллақачон боғланганман. Хўш, яҳудийлар, мусулмонлар, конфузичилар, буддапарастлар,— хўш, булар кимлар?— Левин хавфли кўрйнгай мана шу савонни ўзига берди.— Наҳотки мана шу юз миллионлаб кишилар энг яхши неъматдан маҳрум бўлса, ахир бу неъматсиз ҳаётнинг маъноси йўқ-ку?— Левин ўйланиб қолди, лекин дарҳол хатосини тузатиб:— Ия, мен нимани сўраяпман?— деди ўзига.— Мен бутун башарият орасидаги хил-хил эътиқодларнинг худога муносабатини сўраяпман. Мен тўманли доғлар билан тўлиқ бу оламдан оллоҳнинг умумий зухурини сўраяпман. Мен нима қиляпман? Ақл билан етишиб бўлмайдиган маъно шахсан менга, менинг

қалбимга аён бўлса-ю, тағин мен бу ақл билан, сўз билан шу нарсани баён қиласман деб ўжарлик қилсан!»

Левин оқ қайиннинг энг юқориги шохига нисбатан ўрнини анча ўзгартирган ёруғ сайёрага қараб, ўзидан сўради: «Юлдузларнинг юрмаслигини, нима, мен билмайманми? Лекин юлдузларнинг ҳаракатига қараб туриб, ернинг айланишини ҳеч тасаввур қилолмайман, шунинг учун ҳам юлдузлар юради десам ҳақлиман.

Агар астрономлар ернинг бутун мураккаб, хилма-хил ҳаракатларини ҳисобга олишса, у ҳолда бирон нарсани тушунишар, бирон нарсани ҳисоблаб чиқишармиди? Самовий жисмларнинг масофалари, оғирликлари, ҳаракатлари, ўз йўлидан четга бурилиши тўғрисидаги ҳайратомуз хulosалари қимирламайдиган ер атрофидаги сайёralарнинг кўзга кўриниб турадиган ҳаракатларига, ҳозир ўзим ҳам кўриб турган ҳаракатларига асосланган; асрлар бўйи миллионларча одамлар бу ҳаракатни кўриб келган, самовий жисмлар ҳамма вақт бир хилда ҳаракат қилиб келган, бундан кейин ҳам шундай ҳаракат қиласди ва ҳар қачон текшириб кўрилса бўлади. Шунинг учун астрономларнинг кўзга кўринган осмоннинг бир мередианга, бир уфқий чизиққа нисбатан қандай ўрин тутганига суюнмай чиқарган хulosалари қанчалик беҳуда, қанчалик омонат бўлса, менинг ҳам ҳамма учун ҳамма вақт аён бўлган, бундан кейин ҳам аён бўладиган, менинг қалбимга христианлик жо қилган ва қалбимда ҳар маҳал синаб кўрилиши мумкин бўлган саховат тушунчасига суюнмай чиқарадиган хulosаларим ҳам, худди ўшандай, беҳуда, омонат бўлиб чиқарди. Бошқа эътиқодлар ва уларнинг худога муносабати масаласига келсак, бу масалани ечишга менинг ҳақим ҳам, имконим ҳам йўқ».

Кити ҳам ўша йўл билан меҳмонхонага ўтиб кетаётган эди, унинг бирдан:

— Ия, ҳали ҳам шу ердамисан? — деган овози эши-тилди. Кейин юлдузлар ёруғида эрининг юзига тикилиб туриб сўради: — Ё бирон нарсадан хафа бўлдингми?

Лекин шу он бирдан яшин чақнади; агар яшин юлдузларни тўсиб, Левинни ёритиб юбормаганда, Кити унинг юзини барибир кўролмаган бўларди. Кити яшин ёғдусида унинг юзи тамомила хотиржам, шод эканини кўриб, эрига қараб жилмайди.

«У тушунади, нималарни ўйлаётганимни билади,— деб ўлади Левин.—Унга айтайми-йўқми? Майли, айтаман». Лекин у энди айтаман деб турганда, Кити гапириб қолди.

— Менга қара, Костя! Барака топтур, бурчакдаги хонага бориб қа, Сергей Йовановични қандай жойлашибди экан,— деди Кити.— Мен борсам, уят бўлади. Қара-чи, янги умивальникни келтириб қўййишибдими?

Левин қаддини ростлади-да, унинг қўлини ўпиб:

— Хўп, бораман, албатта бораман,— деди.

Кити ўзининг олдига тушиб кетганда, Левин: «Йўқ, айтиш қерак эмас,— деб ўйланди.— Бу фақат ўзим учунгина вожиб, муҳим ва сўз билан таъриф қилиб бўлмайдиган сир.

Ўғлимга иисбатан кутган ҳиссум каби, бу янги ҳис ҳам мен орзу қилган даражада мени ўзгартирмади, баҳтиёр қилмади, бирдан кўзимни очмади. Кутилмаган ҳеч қандай нарса ҳам бўлмади. Эътиқодим эса,— бу эътиқодми-йўқми,— нима эканлигини ўзим ҳам билмайман, лекин бу ҳис сира сездирмасдан изтиробларим билан бирга қалбимга кириб, ўша ерда маҳкам жойлашиб олди.

Иван кучерга яна аввалгидек зарда қиласвераман, яна гап талашавераман, яна ноўрин гапиравераман, қалбимнинг энг муқаддас нуқтаси билан ўзгалар, ҳатто хотиним кўнгли ўртасидаги девор аввалгидек қиласверади, ўз ваҳмим учун хотинимни қоралаб, бунинг учун яна пушаймон бўлавераман, нима учун ибодат қилганимни ақлим кучи билан англамасам ҳам, яна ибодат қиласвераман,— лекин энди менинг ҳаётим, бутун ҳаётим унинг ҳар бир дақиқаси, бошимга нималар тушишдан қатъи назар, илгаригидек бемаъни ҳаёт бўлмайди, балки унинг мазмуни, моҳияти шубҳасиз хайру саховатдан иборат бўлади, мен ҳаётимни хайру саховат билан тўлдиришга қодирман!»

МУНДАРИЖА

Биринчи қисм	5
Иккинчи қисм	153
Учинчи қисм	309
Тўртнчи қисм	455
Бешинчи қисм	561
Олтинчи қисм	705
Еттинчи қисм	854
Саккизинчи қисм	978

ЛЕВ НИКОЛАЕВИЧ ТОЛСТОЙ

ИЗБРАННЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

В 5-ТИ ТОМАХ

ТОМ IV

АННА КАРЕНИНА

Роман

Редактор *Ж. Насриддинова*

Рассом *А. Бобров*

Расмлар редактори *И. Кириакиди*

Техн. редактор *Э. Сайдов*

Корректор *Ш. Соатова*

ИБ № 859

Босмахонага берилди 30. 11. 79. Босишга рухсат этилди 26. 11. 80. Формати 84x108^{1/32}. Босмахона юғози № 1. Адабий гарнитура. Юқори босма. Шартли босма л. 54,60. Нашр л. 56,6. Тиражи 15000. Заказ № 1294. Баҳоси 5 с.

Faafur Fулом номидаги Адабиёт ва салъат нашриёти,
700129, Тошкент, Навоий кӯчаси, 30.

Ўзбекистон ССР Нашриётлар, полиграфия ва китоб саводси ишлари давлат комитетининг Тошкент «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқарниш бирлашмаси.
Тошкент, Навоий кӯчаси, 30.